МІГЕЛЬ ДЕ СЕРВАНТЕС СААВЕДРА

ДОН КІХОТ

digitized by ukrbiblioteka.org

МІГЕЛЬ ДЕ СЕРВАНТЕС СААВЕДРА

ДОН КІХОТ ЛАМАНЧСЬКИЙ

ВИДАВНИЦТВО ЦК ЛКОМУ
«МОЛОДЬ»

КИЇВ - 1955

Переклад з російської
В. Козаченка та
Є. Кротевича

Вірші в перекладі з іспанської
М. Лукаша

Ілюстрації
Г. Доре

Художнє оформлення
М. Шаншейна

digitized by ukrbiblioteka.org

Частина
перша

digitized by ukrbiblioteka.org

ГЕРЦОГОВІ БЕХАРСЬКОМУ,

МАРКІЗОВІ ХІБРАЛЕОНСЬКОМУ, ГРАФОВІ БЕНАЛЬКАСАРСЬКОМУ ТА БАНЬЯРЕСЬКОМУ,
ВІКОНТОВІ АЛЬКОСЕРСЬКОМУ, СЕНЬЙОРОВІ КАПІЛЬЯСЬКОМУ, КУРЄЛЬСЬКОМУ ІА БУРГІЛЬОСЬКОМУ

З огляду на те, що Ви, Ваша Світлість, належачи до числа вельмож, таких схильних заохочувати красні мистецтва, привітно і почесно приймаєте всілякого роду книжки, а найбільше такі, які за своїм благородством не принижуються до своєкорисливого прислужування черні, вирішив я видати в світ Хитромудрого ідальго Дон Кіхота Ламанчського під захистом достославного імені Вашої Світлості і нині, з тією шанобливістю, яку викликає в мене Ваша велич, благаю Вас прийняти його під своє милостиве заступництво, щоб, хоч і позбавлений дорогоцінних прикрас витонченості та вченості, які звичайно є окрасою творів, що виходять з-під пера людей освічених, наважився він під захистом Вашої Світлості безстрашно з'явитися на суд тих, хто, виходячи за межі власного неуцтва, має звичку при розборі чужих праць виносити не стільки справедливий, скільки суворий вирок,— Ви ж, Ваша Світлість, вступивши очі мудрості своєї в мої добрі наміри, сподіваюсь, не відкинете такого слабкого виявy найнижчої моєї відданості.

Мігель де Сервантес Сааведра

digitized by ukrbiblioteka.org

ПРОЛОГ

Дозвільний читачу, ти і без клятви можеш повірити, як хотілося б мені, щоб ця книжка, плід мого розуміння, являла собою верх краси, витонченості і глибокодумності. Але відмінити закон природи, згідно з яким кожна жива істота породжує собі подібне, не в моїй владі. А коли так, то що ж інше міг породити безплідний мій і нерозвинутий розум, як не повість про кощавого, худого, навіженого сина, сповненого найнесподіваніших думок, які досі нікому не приходили в голову,— одно слово, про такого, якого тільки й можна було породити в темниці, місцеперебуванні всілякого роду перешкод, пристановищі одних лише сумних звуків? Тихий куточок, спокій, привітні долини, безхмарні небеса, дзюркотливі струмки, умиротворений дух — ось що здатне запліднити найбезплідніщу музу і завдяки чому її потомство, ледве з'явившись на світ, сповнює його захватом і подивом. Трапляється іноді, що в кого-небудь народиться потворний і недоладний син, проте любов поспішає накласти пов'язку на очі батька, і він не лише не помічає його недоліків, а, навпаки, в самих цих недоліках знаходить щось дотепне і привабливе і в розмові з друзями виставляє їх як зразок кмітливості та грації. А я тільки вважаюсь батьком Дон Кіхота,— насправді я його вітчим, і я не збираюся йти протореною дорогою і, як це роблять деякі, майже з сльозами на очах благати тебе, найдорожчий читачу, пробачити моєму дітищу його недоліки або ж подивитися на них крізь пальці: адже ти йому не рідня і не друг, в твоєму тілі є душа, воля в тебе така ж свободна, як і в кожного вельмидосвідченого мужа, у себе вдома ти владний розпоряджатися так само, як король

владний установити перший-ліпший податок, і тобі повинна бути відома приказка: «Дай прикриюсь моїм плащем — тоді я розправлюсь і з королем». Усе це позбавляє тебе від необхідності лестити моєму героєві і звільняє від будь-яких зобов'язань,— отже, ти можеш говорити про цю історію все, що тобі заманеться, не боячись, що тебе осудять, коли ти станеш ганити її, або ж нагородять, коли похвалиш.

Єдине, чого б я бажав, це щоб вона постала перед тобою нічим не заплямована і нага, не прикрашена ні прологом, ні численною кількістю незмінних сонетів, епіграм і похвальних віршів, якими звичайно відкривається у нас книжка. Повинен признатися, що хоч я вклав у свою книгу чимало праці, однак ще важче було мені написати оцю передмову, яку ти маєш прочитати. Багато разів брався я за перо і багато разів кидав, бо не знав, про що писати; але ось одного разу, коли я, розстеливши перед собою аркуш паперу, заклавши перо за вухо, спершись на письмовий стіл і підперши щоку долонею, перебував у нерішучості, до мене зайшов ненароком мій приятель, людина дотепна і розсудлива, і, бачачи, що я поринув у роздуми, поцікавився про причину моєї заклопотаності,— я ж, зовсім не збираючись приховувати її від мого друга, сказав, що обмірковую пролог до історії Дон Кіхота, що у мене нічого не виходить і що через цей пролог у мене навіть зникло бажання пускати у світ книжку про подвиги такого благородного рицаря.

— Справді, як же мені не боятися законодавця, який здавна іменується публікою, коли після стількох років, проведених у тиші забуття, я, з важким вантажем років за плечима, нині виношу на його суд твір сухий, як жердина, твір, позбавлений блискучої вигадки, який не відзначається ні красою стилю, ні грою розуму, не містить у собі ніяких наукових відомостей і нічого повчального, без виносок на полях і приміток у кінці, в той час як інші автори прикрашають свої книжки, хай навіть і світські, такі, що належать до розповідного жанру, висловлюваннями Арістотеля, Платона і всього сонму філософів, чим викликають захоплення у читачів і завдяки чому ці самі автори вважаються людьми начитаними, освіченими і красномовними? Та це ще нічого,— вони вам і священне писання процитують! Далебі, можна подумати, що читаєш когось на зразок святого Фоми або ж якого іншого вчителя церкви. До того ж вони майстри по лінії дотримування правил пристойності: на одній сторінці зобразять вам безпутного гультяя, а на іншій піднесуть куцу проповідь у християнському дусі, таку вже зворушливу, що читати її або слухати — сама насолода і задоволення. Усе це відсутнє в моїй книзі, бо нічого мені виносити на поля і ні до чого робити примітки; більше того: не маючи поняття, яких авторів я наслідував у цій книзі, я не можу супроводити її, як то звичайно роблять, хоч би списком імен в алфавітному порядку — списком, в якому неодмінно були б зазначені і Арістотель, і Ксенофонт, навіть Зоїл та Зевксид, незважаючи на те, що один з них був просто лайливець, а другий художник. Не знайдете ви на початку моєї книжки й сонетів, принаймні сонетів, які б вийшли з-під пера герцогів, маркізів, графів, єпископів, дам чи найвідоміших поетів. А втім, звернись я до двох-трьох моїх чиновних друзів, і вони написали б для мене сонети, та ще й такі, з якими і поряд не можна було б поставити творіння найбільш шанованих іспанських поетів.

Одно слово, друже і добродію мій,— продовжував говорити я,— хай уже сеньйор Дон Кіхот залишається похованим у ламанчських архівах доти, поки небо не пошле йому когось такого, хто прикрасить його всім, чого йому невистачає. Бо виправити свою книгу я не в змозі, по-перше, тому, що я недосить для цього освічений і талановитий, а по-друге, тому, що природжені лінощі і схильність до неробства заважають мені кинутися на розшуки авторів, які, до речі сказати, не повідомлять мені нічого такого, чого б я не знав і без них. От звідки походять моє вагання і моя розгубленість,— усе, що я вам розповів, служить достатньою для того підставою.

Вислухавши мене, приятель мій ляснув себе по лобі і, розреготавшись, сказав:

— Їй-богу, друже, тільки тепер зрозумів я, як я у вас помилявся: адже за час нашого три-

digitized by ukrbiblioteka.org

валого знайомства всі вчинки ваші переконували мене в тому, що я маю справу з людиною розсудливою і благорозумною. Але тепер я бачу, що моє уявлення про вас таке ж далеке від істини, як небо від землі. Справді, як могло статися, що такі незначні і легко усувні перешкоди збентежили і спантеличили ваш зрілий розум, який звик з честю виходити з складніших обставин? Ручаюся, що справа тут не в невмінні, а в надмірних лінощах і в млявості думки. Хочете, я вам доведу, що я правий? Тоді слухайте мене уважно, і ви побачите, як я миттю змету з вашого шляху всі перешкоди і поповню всі прогалини, які нібито бентежать вас і завдають такого смутку, що ви вже не наважуєтесь випустити у світ божий повість про славного вашого Дон Кіхота, світоча і зерцала всього мандрівного рицарства.

— Ну, то поясніть же,— вислухавши його, скрикнув я,— як саме сподіваєтеся ви витягнути мене з пучини страху і освітити хаос мого збентеження?

На це він мені відповів так:

— Насамперед у вас трапилася затримка з сонетами, епіграмами і похвальними віршами, які вам хотілося б вмістити на початку книжки і які мусили б бути написані особами поважними і титулованими,— це владнати легко. Візьміть на себе обов'язок і напишіть їх самі, а потім, охрестивши, дайте їм перші-ліпші імена: хай їх усиновить — ну, хоч би пресвітер Іоанн Індійський або ж імператор Трапезундський, про яких, наскільки мені відомо, збереглася легенда, що це були чудові поети. Коли ж справа стоїть інакше і коли якісь там педанти і бакалаври почнуть шипіти і жалити вас нишком, то не беріть цього близько до серця, бо коли навіть вас і спіймають на брехні, то руку, якою ви будете все це писати, вам усе-таки не відрубають.

А щодо посилань на полях — посилань на авторів і на ті твори, з яких ви запозичите для своєї книжки сентенції і висловлювання, то вам варто лише навести доречно такі сентенції та латинські приказки, які ви знаєте напам'ять, або принаймні такі, які вам неважко буде відшукати,— от, наприклад, повівши розмову про свободу й рабство, вставте:

Non bene pro toto libertas venditur auro [1]

і тут же на полях помітьте, що це написав, припустімо, Горацій або хто-небудь ще. А чи піде мова про всесильну смерть, поспішайте спертися на іншу цитату:

Pallida mors aequo pulsat pede pauperum tabernas Regumque turres [2].

Чи зайде мова про те, що господь заповідав зберігати в серці любов і дружнє почуття до недругів наших,— не затримуючись пошліться на священне писання, яке доступне кожній хоч трохи тямущій людині, і вимовте слова, сказані не ким-небудь, а самим господом богом: *Ego autem dico vobis: diligite inimicos vestros* [3] Коли ж про погані помисли — знову зверніться до євангелія: *De corde exeunt cogitationes malae* [4]. Коли ж про непостійність друзів — до ваших послуг Катон з своїм двовіршем:

Donec eris felix, multos numerabis amicos Tempora si fuerint nubila, solus eris [5].

І так завдяки латинщині та іншому тому ж подібному ви набудете слави щонайменше як граматик, а в наш час звання це приносить чималу славу і чималий прибуток.

Щодо приміток у кінці книжки, то ви сміливо можете зробити так: коли у вашій повісті згадується який-небудь велетень, назвіть його Голіафом,— вам це нічого не коштуватиме, а тимчасом у вас уже готова велика примітка в такому дусі: *Велетень Голіаф — філістимлянин, якого пастух Давид у Теревіндській долині убив каменем з пращі, як про те розповідається в Книзі Царювань, у розділі такому-то.*

Потім, коли ви хочете зійти за людину, яка чудово розуміється на світських науках, а також і за космографа, постарайтеся згадати в своїй книзі ріку Тахо,— от вам ще одна чудова

---

[1] Свободу не слід продавати ні за які гроші *(лат.)*.

[2] Бліда смерть однаково стукає і в хатини бідняків і в царські палаци (вірші з Горація, кн. I, ода 4) *(лат.)*.

[3] А я кажу вам: любіть ворогів ваших (слова з євангелія від Матфія, розд. XV) *(лат.)*.

[4] З серця виходять погані помисли (слова з євангелія від Матфія, розд. XV) *(лат.)*.

[5] Поки ти будеш щасливий, тебе будуть оточувати численні друзі, але коли настануть сумні дні, ти будеш самотній (вірші не Катона, а Овідія, із збірки елегій «Скорботи», кн, I, елегія VI) *(лат.)*.

примітка, а саме: *Ріка Тахо названа так по імені одного з королів усіх Іспаній; бере початок там-то і, омиваючи стіни славного міста Ліссабона, впадає в Море-Океан; існує припущення, що на дні її є золотий пісок,* і так далі. А чи піде мова про злодіїв — я розкажу вам історію Кака, яку я знаю назубок; чи за пропащих жінок — до ваших послуг єпископ Мондоньєдський: він дасть у ваше розпорядження Ламію, Лаїду і Флору, а посилання на нього надасть вам чималої ваги; про жінок жорстоких — Овідій піднесе вам свою Медею; про чарівниць або чаклунок — у Гомера є для вас Каліпсо, а у Вергілія — Цірцея; чи про хоробрих полководців — Юлій Цезар у своїх *Записках* дасть у ваше розпорядження власну свою особу, а Плутарх нагородить вас безліччю Олександрів. Коли мова зайде про кохання — знаючи два-три слова по-тосканськи, ви без зусиль домовитесь з Леоном Євреєм, а вже від нього з порожніми руками ви не підете. Коли ж вам не захочеться блукати по чужих країнах, то у себе вдома ви знайдете трактат Фонсекі *Про любов до бога,* який і вас і навіть більш спокушених у цій галузі читачів задовольнить цілком. Отже, вам залишається тільки згадати всі ці імена і послатися на ті твори, які я вам назвав, а примітки і виноски доручіть мені: присягаюсь, що поля вашої повісті будуть рябіти від виносок, а примітки в кінці книжки займуть кілька аркушів.

Тепер перейдімо до списку авторів, який у всіх інших книжках є і якого невистачає вашій. Цьому лихові можна зарадити: постарайтеся тільки відшукати книжку, до якої був би доданий найповніший список, складений, як ви говорите, за алфавітом, і от цей алфавітний покажчик вставте-но до своєї книжки. І коли навіть і вийде назовні обман, бо навряд чи й справді ви що-небудь у цих авторів запозичите, то не надавайте цьому значення: хто знає, може й знайдуться такі диваки, які повірять, що ви й справді вдавалися до цих авторів у своїй простій і безхитрій книзі. Отже, на крайній випадок, цей довжелезний список буде вам хоч тим корисний, що зовсім для вас несподівано надасть книзі вашій певної статечності. До того ж навряд чи стане хто перевіряти, наслідували ви когось з цих авторів чи не наслідували, бо нікому від цього ні тепло ні холодно. Тим більше, що, скільки я розумію, книжка ваша не потребує жодної з тих окрас, яких, як вам здається, їй бракує, бо вся вона є суцільне викриття рицарських романів, а про них і не мріяв Арістотель, нічого не говорив Василій Великий і не мав ніякого уявлення Ціцерон. Побрехеньки її нічого спільного не мають ні з пошуками незаперечної істини, ані з спостереженнями астрологів; їй нічого вдаватися ні до геометричних вимірів, ні до способу спростування доказів, якими користується риторика; вона нічого рішуче не проповідує і не змішує божеського з людським; такого змішування слід оберігатися кожному розумному християнинові. Ваша справа наслідувати природу, бо чим вправніше автор її наслідує, тим ближчі до досконалості його писання. І оскільки єдина мета вашого твору — повалити владу рицарських романів і звести нанівець широке розповсюдження, якого набули вони у вищому світі і в простих людей, то й нічого вам випрошувати у філософів висловлювань, у святого письма — повчань, у поетів — казок, у риторів — промов, у святих — чудес; краще потурбуйтесь про те, щоб усі слова ваші були зрозумілі, пристойні і правильно розміщені, щоб кожне речення і кожен ваш період, вигадливий і повноголосий, з найбільш можливою і доступною вам простотою та жвавістю передавали те, що ви хочете сказати; висловлюйтесь ясніше, не заплутуючи і не затемнюючи змісту. Потурбуйтесь також про те, щоб, читаючи вашу повість, меланхолік розсміявся, весельчак став ше веселішим, простак не занудьгував, розумний захопився вашою вигадкою, статечний не осудив її, мудрий не міг би не подякувати їй. Одно слово, невпинно прагніть до того, щоб зруйнувати хистку будову рицарських романів, бо хоч у багатьох вони і викликають відразу, але скільки ще таких, що звеличують їх! І якщо ви свого досягнете, то знайте, що зробили ви немало.

З великою увагою слухав я мого приятеля, і його слова так яскраво відбилися в моїй пам'яті, що, не починаючи ніяких суперечок, я тут же з ним погодився і з цих міркувань вирішив скласти пролог, а ти, ласкавий читачу,

digitized by ukrbiblioteka.org

можеш тепер судити про розум мого друга, зрозумієш, як це мені пощастило — у важку хвилину знайти такого порадника, і відчуєш полегкість від думки про те, що історія славного Дон Кіхота Ламанчського дійде до тебе без усяких натяків, у всій своїй безпосередності,— а вся ж Монтьельська округа говорить в один голос, що це був найцнотливіший з коханців і найхоробріший з рицарів, які будь-коли в тому краю з'являлися. Однак, знайомлячи тебе з таким благородним і таким достойним рицарем, я не збираюся перебільшувати цінності своєї послуги; я хочу одного — щоб ти був вдячний мені за знайомство з його славним зброєносцем Санчо Пансою, бо, на мою думку, я втілив у ньому всі кращі якості зброєносця, тоді як у безлічі беззмістовних рицарських романів мелькають лише розрізнені його риси... За тим молю бога, щоб він і тобі послав здоров'я і мене не залишив. *Vale* [1].

[1] Прощай, будь здоров *(лат.)*.

НА КНИГУ ПРО ДОН КІХОТА ЛАМАНЧСЬКОГО

УРГАНДА НЕВЛОВИМА

Якщо ти потрапиш, кни- (го),
До розумного у ру- (ки),
Вже тобі не скаже ду- (рень),
Що говориш ти дурни- (ці).
А якщо тебе на ли- (хо)
Візьме який-небудь йо- (лоп),
То почуєш ти від ньо- (го)
Різні несусвітні ре- (чі),
Хоч йому завжди здає- (ться),
Що у нього теж є ро- (зум).

Як показує нам до- (свід),
Хто під добрим древом ста- (не),
Добра тінь того вкрива- (є);
Ми ж у Бехарі знахо- (дим)
Древо царственого ро- (ду);
Принців родить теє дре- (во),
І процвів між ними ге- (рцог),
Новий Олександр Вели- (кий);
Станьмо в тінь його: сміли- (вим)
Доля, певно, усміхне- (ться).

Ти повідаєш приго- (ди)
Дворянина із Лама- (нчі),
Що, романів начита- (вшись),
Загубив свій добрий ро- (зум).
Дами, рицарі, двобо- (ї)
Полонили його се- (рце);
Закохався він шале- (но),
Мов Роланд Несамови- (тий),
І відважно, мужньо би- (вся)
За прекрасну Дульсіне- (ю).

Ієрогліфів примхли- (вих)
Не друкуй занадто гу- (сто):
Хто кохається в фігу- (рах),
Марно тратить той чорни- (ло).
А як просто річ вести- (меш),
Не візьме ніхто на глу- (зи):
«Бач, знайшовсь Альвар де Лу- (на),
Ганнібал лукавомо- (вний),
Чи Франціск, що у поло- (ні)
Нарікає на форту- (ну)!»

А як небо не суди- (ло),
Щоб була ти хитрому- (дра).
Як Латіно, вчений му- (рин),
Не вдавайся до лати- (ні),

digitized by ukrbiblioteka.org

Не наводь цитат анти- (чних)
І не дуже філосо- (фствуй),
Бо побачиш — скривить ро- (та)
Той, хто діло розбира- (є),
І тобі на вухо ска- (же):
«Що ти голову моро- (чиш)?»
Не залазь у душу лю- (дям)
І не дмухай їм у ка- (шу),
Не втручайся в чужі спра- (ви),
Бо цього ніхто не лю- (бить);
Як із інших ти кепку- (єш),
То дістанеш сам по ша- (пці);
Ні, вже краще добру сла- (ву)
Просто й чесно заробі- (ти),
Хто ж пускає в друк дурні- (ці),
Той довіку подать пла- (тить).

Треба бути ідіо- (том),
Щоб сусідам вікна би- (ти),
Коли сам живеш в буди- (нку)
Під покрівлею скляно- (ю).
Як розумний пише тво- (ри),—
Все обдумає, обми- (слить),
Щоб ніде з шляху не схи- (бить);
Хто ж папір даремно тра- (тить)
На розвагу кухова- (ркам),
Пре у книгу пісне й ки- (сле).

АМАДІС ГАЛЛЬСЬКИЙ
ДОН КІХОТУ ЛАМАНЧСЬКОМУ

СОНЕТ

О ти, чиї пригоди невеселі
Нагадують мою біду немало,
Коли ридав з одчаю я бувало,
Страждаючи один на Бідній Скелі;

Ти, що гасив жагу в гіркім джерелі,
Кого розпука слізьми напувала,
Кого земля з землі ж і годувала,
Не з мідної чи срібної тарелі,—

Будь певен в тому, що на віки вічні,
Допоки в небі у красі величній
Погонить коні Феб золотокудрий,

Твій подвиг буде в людях найславніший,
Твій рідний край між інших найсильніший,
А твій творець — над всіх у світі мудрий.

ДОН БЕЛЬЯНІС ГРЕЦЬКИЙ
ДОН КІХОТУ ЛАМАНЧСЬКОМУ

СОНЕТ

Я бив, рубав, крушив, віщав і діяв,
І подвиги звершав я незрівнянні;
Відважний і палкий на полі брані,
Сто кривд я відомстив, сто сот розвіяв.

Зажив я слави, про яку я мріяв,
І віддано служив своїй коханій;
Пігмей мені ввижався в великані,
І завжди честь у битвах я леліяв.

Над долею я знав могутні чари,
Хапав за чуба випадки ледачі,
Ламав усі і всякі перешкоди.

Та хоч піднеслись високо над хмари
Оті мої прославлені удачі,—
Тобі я заздрю, славний Дон Кіхоте.

СЕНЬЙОРА ОРІАНА ДУЛЬСІНЕЇ ТОБОСЬКІЙ

СОНЕТ

Хотіла б я, прекрасна Дульсінее,
Щоб висився в Тобосо замок мій;
Змінявши Лондон на приют сільський,
Спочила б я і тілом і душею.

Якби могла я мрією твоєю
Доповнити веселку власних мрій
І глянути, як рицар вірний твій
Летить у бій, подібний до Арея!

Якби я цноту вберегти могла
Від Амадіса, як уберегла
Ти від свого ідальго Дон Кіхота!

Всі заздрили б незаздрісній мені,
А я жила б щасливо день при дні,
Не відаючи, що таке гризота.

ГАНДАЛІН, ЗБРОЄНОСЕЦЬ АМАДІСА ГАЛЛЬСЬКОГО, САНЧО ПАНСІ, ЗБРОЄНОСЦЕВІ ДОН КІХОТА

СОНЕТ

Чолом тобі, прославлений герою!
З тобою доля повелась ласкаво:
Ти джурою служив і діяв браво,
Не втративши, проте, свого спокою.

Лишивши серп, носив ти пану зброю
І правду мовив щиро, нелукаво;
Урозумлять ми маєм повне право
Шаленців, що змагаються з судьбою.

Хороший, Санчо, твій осел сумирний;
Сакви твої, потрібні при обіді,
Усім являють розум твій статечний.

Хвала ж тобі, о зброєносцю вірний!
Недарма, ні, іспанський наш Овідій
Тобі вліпив потиличник сердечний.

digitized by ukrbiblioteka.org

ВЕСЕЛЬЧАК, ПЛУТАНИЙ ВІРШУВАЛЬНИК САНЧО ПАНСІ І РОСИНАНТУ

САНЧО ПАНСІ

Я — пузатий Санчо Па- (нса),
Зброєносець Дон Кіхо- (та);
Щоб пожить собі в охо- (ту),
Я подався в мандри з па- (ном).
Вмію п'ятами кива- (ти)
Від усякої хале- (пи),
Як мовчазний Вільядьє- (го),
Всім відомий з «Селесті- (ни)»;
Пречудова тая кни- (га),
Тільки надто вже відве- (рта).

РОСИНАНТУ

Я, що звуся Росина- (нтом),
Правнук вірного Баб'є- (ки),
А що зроду був худе- (нький),
Дон Кіхоту я прида- (вся).
Хоч обидва ми коща- (ві),
Я, як треба, бігать мо- (жу)
За вівсом хоч би й гало- (пом).
Я меткий, мов Ласарілі- (о),
Що вино в сліпого ви- (крав),
Підманивши на соло- (му).

НЕСАМОВИТИЙ РОЛАНД ДОН КІХОТУ ЛАМАНЧСЬКОМУ

СОНЕТ

Великий ти, хоча й не володар,
Із перів пер, вояк над вояками,
Звитяжець, не звитяжений віками;—
Страшний усім могутній твій удар.

Я знавіснів від Анджеліки чар
І у світи подався із нестями;
Блукаючи за дальніми морями,
Приносив жертви славні на олтар.

Тобі не рівен я, безсмертя лавра
Лиш Дон Кіхоту присудили люди,
Хоч ми обидва в шалі запальні.

Мені ж ти рівен, бо і скіфа, й мавра
Зумів скорить, і ми відомі всюди
Коханням нещасливим нарівні.

РИЦАР ФЕБА ДОН КІХОТУ ЛАМАНЧСЬКОМУ

СОНЕТ

Рівнятися мені із вами годі,
Іспанський Фебе, пане іменитий,
Хоч був мій меч у світі знаменитий,
Блищав колись на заході й на сході.

Не рад я був найвищій нагороді,
Я знехтував корону й самоцвіти,
Лиш Кларідьяні прагнучи служити,
Що сяяла мені в божистій вроді.

Кохав її, бо сила чар жила в ній;
Коли ж було я розлучався з нею,
Боялася мене вся піднебесна.

А ви, Кіхоте, рицарю преславний,
Безсмертні стали через Дульсінею,
А через вас вона — вродлива й чесна.

СОЛІСДАН ДОН КІХОТУ ЛАМАНЧСЬКОМУ

СОНЕТ

Всі знають, Дон Кіхоте, що дурниці
У голову віддавна вам запали,
Проте не скаже ні один зухвалий,
Щоб ви коли робили вчинки ниці.

Потугою рицáрської правиці
Неправду ви не раз в бою долали,
За що вам добре чосу завдавали
Невігласи, ледаща і п'яниці.

Коли ж та Дульсінея-верхоумка,
Уперта в неприступності суворій,
Не зглянеться на ваше люте горе,—

Хай вас утішить у нещасті думка,
Що Санчо Панса — звідник і поганець,
Вона — колода, ви їй — не коханець.

ДІАЛОГ МІЖ БАБ'ЄКОЮ І РОСИНАНТОМ

СОНЕТ

Б. Мій друже Росинанте, чом ти схуд?
Р. Важка робота, а кормів бракує.
Б. Хіба ж тебе хазяїн не годує?
Р. Сам бачиш, як цінує він мій труд.

Б. Не будь ослом, котрий, як прийде скрут,
На свого пана завжди пащекує.
Р. Він сам осел. Чи ба, як каверзує:
Надумав закохатись шалапут.

Б. А що тобі? *Р.* Кохати не до речі.
Б. Та ти філософ! *Р.* Певно з голоднечі.
Б. То пожалійся на слугу. *Р.* Ох-ох!

Кому тут, справді, можна пожалітись?
Що пан, те і слуга; як придивитись,—
Кобилячі в них голови в обох.

digitized by ukrbiblioteka.org

РОЗДІЛ І,

який розповідає про вдачу і спосіб життя славного ідальго Дон Кіхота Ламанчського.

В *одному селі ламанчському,* назви якого у мене немає бажання пригадувати, не так давно жив собі один з тих ідальго, майно якого становлять фамільний спис, древній щит, худа шкапа і хорт. Олья, частіше з яловичиною, ніж з бараниною, вінегрет, який майже завжди заміняв йому вечерю, яєчня з салом по суботах, сочевиця по п'ятницях, голуб, як додаткова страва по неділях,— усе це забирало три чверті його прибутків. Решта витрачалась на тонкого сукна півкаптан, оксамитові штани і такі ж туфлі, що складало його святкове вбрання, а в будні він франтив у камзолі з дешевого, але досить добротного сукна. При ньому жили ключниця, якій перейшло за сорок, племінниця, якій не сповнилось і двадцяти, і служник для хатніх справ та роботи на полі, який умів і коня сідлати і з садовими ножицями поводитися. Вік нашого ідальго наближався до п'ятдесяти років; був він міцної будови, тілом сухорлявий, обличчям худорлявий, охочий прокидатися з самого ранку і завзятий мисливець. Дехто твердить, що він мав прізвище Кіхада, інші — Кесада. В цьому випадку, автори, що писали про нього, розходяться; проте у нас є всі підстави гадати, що прізвище його було Кехана. А втім, для нашої розповіді це не має істотного значення; важливо, щоб, розповідаючи про нього, ми ні на крок не відступили од істини.

Треба знати, що вищезгаданий ідальго у години дозвілля,— а дозвілля тяглося в нього ледве чи не весь рік,— віддавався читанню рицарських романів з таким запалом і захоп-

ленням, що майже зовсім закинув не тільки полювання, але навіть своє господарство; і так далеко зайшла його жадоба до знання, і так він схибнувся на цих книжках, що, для того щоб придбати їх, він продав кілька десятин орної землі і таким чином зібрав у себе всі романи, які тільки йому пощастило дістати; а найбільше любив він твори знаменитого Фелісьяно де Сільва, бо блискучий його стиль і хитромудрість його виразів здавалися йому самою довершеністю, особливо в любовних посланнях і у викликах на поєдинок, де часто можна було прочитати: «Розсудливість вашої нерозсудливості у відношенні до моїх розумних доказів так затемнює мій розум, що я вважаю за цілком розумне скласти скаргу на вашу пишноту». Або, наприклад, таке: «...всемогутні небеса, які з допомогою зірок божественно звеличують вашу божественність, роблять вас гідною тих достоїнств, яких удостоїлася ваша велич».

Над такими мовними зворотами бідний кавальєро ламав собі голову і недосипав ночей, силкуючись зрозуміти їх і добутися до їхнього змісту, хоч сам Арістотель, коли б він навмисне для цього воскрес, не розплутав би їх і не зрозумів. Не краще стояла справа і з тими ударами, яких завдавав і одержував дон Бельяніс, бо йому здавалося, що хоч би якого великого мистецтва досягли лікарі, які лікували рицаря, обличчя його і все тіло повинні були бути в рубцях і шрамах. Все ж він схвалював автора за те, що той закінчив свою книжку обіцянкою продовжити довжелезну цю історію, і в нього самого не раз з'являлося бажання взятися за перо і дописати за автора кінець; і так би він, без всякого сумніву, і зробив і чудово справився б з цим, коли б його не відволікали інші, важливіші і повсякчасні помисли. Не раз доводилося йому сперечатися з місцевим священиком,— людиною освіченою, яка одержала вчений ступінь у Сігуенсі,— про те, який рицар кращий: Пальмерін Англійський чи Амадіс Галльський. Однак маесе Ніколас, цирульник з того ж села, твердив, що їм обом далеко до Рицаря Феба і що коли хто й може з ним зрівнятися, так це дон Галаор, брат Амадіса Галльського, бо він усім узяв; він не кривляка і не такий плаксій, як його брат, а в молодецтві ні на крихту перед ним не поступиться.

Одно слово, ідальго наш з головою поринув у читання, і сидів він над книжками з ранку до ночі і з ночі до ранку; і ось тому, що він мало спав і багато читав, мозок у нього почав висихати, так що кінець кінцем він і зовсім втратив розум. Уяву його заполонило все те, про що він читав у книжках: чаклування, чвари, битви, виклики на поєдинок, поранення, освідчення в коханні, любовні пригоди, сердечні муки і різні неймовірні дурниці; і так уже глибоко засіла в його голові думка, ніби все це накопичення безглуздих небилиць — суща правда, що для нього в цілому світі не було вже нічого вірогіднішого. Він казав, що Сід Руй Діас — дуже добрий рицар, але не може витримати ніякого порівняння з Рицарем Полум'яного Меча, який одним ударом розрубав навпіл двох лютих і страхітливих велетнів. Він віддавав перевагу Бернардо дель Карпіо, тому що той, вдавшись до хитрощів Геркулеса, який задушив у своїх обіймах сина Землі — Антея, умертвив у Ронсевальській ущелині зачарованого Роланда. З великою похвалою говорив він про Морганта, який, хоч і походив з пихатого та зухвалого роду велетнів, проте єдиний з усіх відзначався люб'язністю і чудовою чемністю. Але ніким він так не захоплювався, як Ринальдом Монтальванським, особливо коли той, вийхавши з замка, грабував усіх, хто тільки траплявся йому на дорозі, або, опинившись за морем, викрадав істукан Магомета — весь як є золотий, як запевняв автор. А за те, щоб відлупцювати зрадника Ганелона, наш ідальго віддав би свою ключницю та ще й племінницю на додачу.

І от, коли він вже остаточно схибнувся з розуму, в голову йому прийшла така дивна думка, яка ще не приходила жодному божевільному на світі, а саме: він визнав за благорозумне і навіть за необхідне як для власної слави, так і для користі вітчизні, стати мандрівним рицарем, сісти на коня і, з зброєю в руках вирушивши на пошуки пригод, почати займатися тим же, чим, як це йому було відомо з книжок, усі мандрівні рицарі, тиняючись по світу, звичайно займались, тобто викорінювати всякого роду неправду і в боротьбі з усілякими випадковостями та небезпеками здобути собі безсмертне ім'я і пошану. Бідолаха вже уявляв себе увінчаним за свої подвиги, щонайменше, короною Трапезундського царства, і, весь віддавшись владі таких солодких мрій, які становили для нього насолоду невимовну, поспішив він здійснити те, до чого прагнув. Найперше взявся він за чистку обладунку, що належав його предкам і був звалений купою як попало в куток і вкрився іржею та пліснявою. Коли ж він найстаранніше вичистив його і полагодив, то помітив, що невистачає однієї дуже важливої речі, а саме: замість шолома з забралом він виявив звичайний шишак; але тут його виручила власна винахідливість: змайструвавши з картону півшолом, він прикріпив його до шишака, і вийшло щось на зразок закритого шолома. Не будемо, одначе, приховувати, що коли він, збираючись випробувати його міцність і

digitized by ukrbiblioteka.org

стійкість, вихопив меч і зробив два удари, то першим же ударом за одну мить знищив працю цілого тижня; а легкість, з якою забрало розлетілося на куски, особливого задоволення йому не дала, і, щоб попередити таку небезпеку, він зробив його заново, підклавши в середину залізні пластинки, так що кінець кінцем залишився задоволений його міцністю і, визнавши дальші випробування зайвими, визнав його повністю гідним для вжитку і вирішив, що це справжній шолом з забралом на диво тонкої роботи.

Потім він оглянув свою шкапу і, хоч вона й кульгала на всі чотири ноги і вад у неї було більше, ніж у коняки Гонелли, яка *tantum petlis et ossa fuit*[1], визнав, що ні Буцефал Олександра Македонського, ні Баб'єка Сіда не йдуть з нею ні в яке порівняння. Кілька днів міркував він, як її назвати, бо, казав він собі, коневі такого доблесного рицаря, та ще такому доброму коневі, не можна не дати якогось достойного імені. Наш ідальго твердо дотримувався тієї думки, що коли сталася зміна в становищі господаря, то й кінь повинен змінити ім'я і одержати нове, славне і гучне, яке б відповідало новому санові і новому поприщу господаря; от він і старався знайти таке, яке само показувало б, що являв собою цей кінь до того, як став конем мандрівного рицаря, і що він являє собою тепер: отже, він ловив придумував різні імена, риючись у пам'яті і напружуючи уяву,— відкидав, відмітав, переробляв, пускав у непам'ять, знову брався складати, — і кінець кінцем зупинився на *Росинанті,* імені, на його думку, благородному і звучному, яке пояснює, що раніше кінь цей був звичайною шкапою, а нині, випередивши всіх інших, став першою шкапою у світі.

Так вдало, як йому здавалося, назвавши свого коня, вирішив він підшукати ім'я і для себе самого і, витративши на це ще тиждень, назвався, нарешті, *Дон Кіхотом,*— звідси, повторюємо, і зробили висновок автори правдивої цієї історії, що справжнє його прізвище, без будь-якого сумніву, було Кіхада, а зовсім не Кесада, як запевняв дехто. Проте згадавши, що доблесний Амадіс не захотів називатися просто Амадісом, а приєднав до цього імені назву свого королівства і вітчизни, щоб тим прославити її, і назвався Амадісом Галльським, вирішив він, що і йому, як справжньому рицареві належить приєднати до свого імені назву своєї батьківщини і стати *Дон Кіхотом Ламанчським,* чим, на його думку, він зразу дасть зрозуміти, з якого він роду і з якого краю, і при цьому виявить честь своїй вітчизні.

Вичистивши зброю, зробивши з шишака справжній шолом, вибравши ім'я для своєї конячини і охрестивши самого себе, він прийшов до висновку, що йому залишається тільки знайти даму, в яку він міг би закохатися, бо мандрівний рицар без кохання — це все одно, що дерево без плодів та листя або ж тіло без душі.

— Коли, щоб покарати за мої гріхи або ж на моє щастя,— говорив він собі,— зустрінеться мені де-небудь один з тих велетнів, з якими мандрівні рицарі зустрічаються нерідко, і я повалю його у першій же сутичці або розрубаю навпіл, або, нарешті поборовши, примушу просити пощади, то хіба погано мати на цей випадок даму, якій я міг би послати його в дар, з тим щоб він, увійшовши, упав перед моєю лагідною пані навколішки і покірно та смиренно мовив: «Сеньйоро, я — велетень Каракульямбр, правитель острова Маліндранії, переможений у поєдинку ще не належною мірою оціненим рицарем Дон Кіхотом Ламанчським, який і звелів мені з'явитися до вашої милості, щоб ваша велич розпоряджалася мною на свій розсуд»?

О, як тріумфував наш добрий рицар, вимовляючи ці слова, а особливо коли він знайшов, кого назвати своєю дамою! Слід зауважити, що, оскільки нам відомо, в ближчому селищі жила досить гарненька сільська дівчина, в яку він один час був закоханий, хоч вона, зрозуміло, про це не підозрювала і не звертала на нього ніякої уваги. Звали її Альдонсою Лоренсо, і от саме вона здалася йому гідною титула володарки його помислів; і, вибираючи для неї ім'я, яке не дуже різко відрізнялося б од її власного і водночас нагадувало і наближалося б до імені якої-небудь принцеси або знатної сеньйори, вирішив він назвати її Дульсінеєю Тобоською,— бо родом вона була з Тобосо,— іменем, на його думку, приємним для слуху, вишуканим і глибокодумним, як і всі раніш придумані ним імена.

[1] Була тільки шкіра та кістки (слова з комедії Плавта «Горщик», акт III, сц. VI *(лат.)*.

digitized by ukrbiblioteka.org

РОЗДІЛ II,

що розповідає про перший виїзд хитромудрого Дон Кіхота з його володінь.

Скінчивши з усіма цими приготуваннями, наш ідальго наважився одразу ж здійснити свій задум, бо він гадав, шо всіляка затримка з його боку може згубно позначитися на людському роді: скільки беззаконня має він усунути, скільки кривди випрямити, несправедливостей загладити, зловживань викорінити, скільки знедолених задовольнити! І от, тільки почало світати, одного липневого дня, який обіцяв бути досить жарким, нікому й слова не сказавши про свій намір і залишившись непоміченим, надів він увесь свій обладунок, сів на Росинанта, абияк приладнав нескладний свій шолом, узяв щит, захопив спис і, без міри щасливий та задоволений тим, що ніхто не перешкодив йому приступити до виконання добрих його бажань, через ворота скотного двора виїхав у поле. Але щойно опинився він за воротьми, в голову йому прийшла страшна думка, до того страшна, що він уже ладен був відмовитись од задуманого, і ось чому: він згадав, що ще не посвятився в рицарі і що, виходить, за законами рицарства, йому не можна і не годиться вступати в бій з жодним рицарем; а коли б навіть і був посвячений, то йому, як новачкові, подобає носити білий обладунок, без девіза на щиті, доти, поки він не заслужить його своєю хоробрістю. Ці роздуми похитнули його рішучість; і все ж божевілля взяло гору над усіма доказами, і за прикладом багатьох рицарів, про яких він читав у тих самих романах, що довели його до такого стану, намірився він звернутися з проханням про посвячення до першого зустрічного. А щодо білого обладунку, то він дав собі слово на дозвіллі так начистити свої лати, щоб вони здавалися білішими від горностая; і, погодившись на тому, продовжував свій шлях,— вірніше, шлях, який обрав його кінь, бо Дон Кіхот думав, що саме так і належить шукати пригод.

Їхав шляхом-дорогою наш новоз'явлений рицар і сам з собою розмірковував:

— Коли-небудь побачить світ правдива повість про мої славні діяння, і той учений муж, який буде їх описувати, дійшовши до першого мого і такого раннього виїзду, без усякого сумніву, почне свою розповідь так: «Золотокудрий Феб тільки ще розпускав по обличчю широкої і просторої землі світлі нитки свого розкішного волосся, а барвисті пташки ніжною і солодкою гармонією арфоподібних своїх голосів тільки ще зустрічали рум'яну Аврору, яка залишила м'яке ложе ревнивого чоловіка, розчинила ворота і вікна ламанчського горизонту і звернула погляд на смертних, коли славний рицар Дон Кіхот Ламанчський знехтував пестощі перин і, скочивши на славного свого коня Росинанта, вирушив у дорогу по древній і знаменитій Монтьєльській рівнині».

І справді, саме цією рівниною він і їхав.

— Блаженні ті часи і блаженний той вік,— продовжував міркувати він,— коли побачать світ мої славні подвиги, гідні бути викарбуваними на міді, висіченими на мармурі і зображеними на полотні на науку потомкам! Хто б ти не був, о мудрий чарівниче, якому судилося стати літописцем незвичайних моїх пригод, благаю: не забудь доброго Росинанта, вічного мого супутника, який мандрує разом зі мною по всіх дорогах.

Потім він заговорив так, ніби й справді був закоханий:

— О принцесо Дульсінея, володарко мого серця, скореного вами! Гірко образили ви мене тим, що, вкривши докорами, вигнали мене і в пориві гніву звеліли не з'являтися на очі вроді вашій! Заклинаю вас, сеньйоро, згляньтесь над відданим вам серцем, яке, кохаючи вас, найтяжчих зазнає мук!

На ці безглуздя він нагромаджував інші, точнісінько як у його улюблених романах, стараючись при цьому в міру можливості наслідувати їхній стиль, і тому їхав так повільно, а сонце стояло тепер так високо і так нещадно пекло, що коли б у голові Дон Кіхота ще залишався мозок, то розтопився б неминуче.

По суті, за весь цей день з ним не трапилося нічого, про що слід було б розповісти, і він уже впадав у відчай, бо йому хотілося якнайшвидше зустрітися з ким-небудь таким, на кому він міг би проявити свою могутність. Одні автори першою його пригодою вважають випадок, який стався з ним в Ущелині Ла́пісе, інші — випадок з вітряками,— те саме, що пощастило встановити мені і чому я знайшов підтвердження в літописах Ламанчі, зводиться ось до чого. Весь цей день Дон Кіхот провів у дорозі, а надвечір він і його шкапа втомилися і дуже зголодніли; тоді, озирнувшись навколо в надії виявити якийсь замок, тобто курінь пастуха, де б можна було підкріпитись і розпрямити стомлені члени, помітив він недалеко від дороги заїзд, і цей заїзд здався йому зіркою, яка повинна привести його не до дверей храму спасіння, а просто в самий храм. Він смикнув

поводи і під'їхав до заїзду, якраз коли почало смеркати.

Випадково за ворота заїзду вийшли дві незаміжні жінки з числа тих, що, як говорять, ходять по руках; разом з погоничами мулів вони їхали в Севілью, але ті вирішили тут заночувати; а оскільки нашому шукачеві пригод здавалося, ніби все, про шо він думав, усе, що він бачив або малював собі, створено і здійснюється за образом і подобою вичитаного ним у книжках, то, побачивши заїзд, він одразу ж уявив, що перед ним замок з чотирма баштами і блискучими срібними шпилями, з незмінним підйомним мостом і глибоким ровом,— одно слово, з усіма ознаками, з якими подібні замки прийнято зображувати. На відстані кількох кроків од заїзду, або уявного замка, він натягнув поводи і зупинився, чекаючи, що ось зараз між зубцями з'явиться карлик і, сповіщаючи про прибуття рицаря, засурмить у сурму. Але карлик не поспішав, а Росинантові не терпілося пробратися до стійла; тоді Дон Кіхот під'їхав ближче і, побачивши двох гулящих молодичок, вирішив, що біля замка бавляться чи то прекрасні діви, чи то чарівні дами. І треба ж було трапитися такому, щоб у цей саме час якийсь свинопас, зганяючи з стерні черідку свиней,— прошу пробачити мені, але іншої назви у цих тварин немає,— затрубив у ріжок; за цим знаком тварини мають звичку збігатися; і тут Дон Кіхот, уявивши, що те, чого він чекав, сталося,— а саме, що карлик сповістив про його прибуття,— не стямившись від радості, попрямував до дам, але дами, на свій жах помітивши, що до них наближається вершник у такому дивовижному обладунку, з щитом і списом, кинулися навтіки; тоді Дон Кіхот, здогадавшись, що це він налякав їх, підняв картонне забрало, яке ховало худорляве і запилене обличчя його, і з найпривітнішим виглядом спокійно заговорив:

— Не тікайте від мене, сеньйори, і не бійтесь нічого, бо рицарям того ордену, до якого я належу, не личить і не подобає ображати будького, а тим більше таких знатних, судячи з вашого вигляду, дівиць.

Молодиці витріщились на незнайомця, намагаючись розглядіти його обличчя, на яке знову сповзло погане забрало, але, почувши, що він величає їх дівицями, а це найменування зовсім не відповідало родові їхніх занять, почали реготати, та так, що Дон Кіхот відчув себе ніяково.

— Вроді пасує статечність,— сказав він,— а сміх без причини є ознакою зовсім невеликого розуму. А втім, усе це я кажу не для того, щоб образити вас чи зіпсувати настрій, бо я з свого боку схильний лише служити вам.

Властива нашому рицареві манера висловлюватися, незвична для слуху обох дам, та ще й непоказна його зовнішність усе більше й більше смішили їх, а Дон Кіхот усе більше гнівався, і невідомо, чим би це скінчилося, коли б у цей саме час не наспів господар заїзду, людина дуже гладка і тому вельми добродушна, але навіть і він, побачивши перед собою недоладну постать і всі ці різноманітні речі, як-то: важкий спис і легкий шкіряний щит, такий же легенький шкіряний панцир і важку збрую, ледве було не приєднався до веселих дівиць. Одначе наляканий цією купою обладунку визнав за краще бути з незнайомцем люб'язнішим і звернувся до нього з такими словами:

— Коли ваша милость, сеньйоре кавальєро, шукає ночівлі, то ви знайдете тут тільки ліжка,— ліжка, правда, у мене немає жодного,— зате всього іншого є вдосталь.

Шанобливий тон коменданта,— потрібно зауважити, що господаря наш рицар прийняв за коменданта, а заїзд за кріпость,— умиротворив Дон Кіхота.

— Я з усього буду задоволений, сеньйоре кастелян,— сказав він,— бо *моє вбрання — моя зброя, в лютій битві мій спокій* і так далі.

Господар подумав, що той прийняв його за чесного кастільця і тому назвав кастеляном, а насправді він був андалузцем, та ще й з побережжя Сан Лукара, і в шахрайстві не поступався самому Какові, а в обмані — школярам і слугам.

— Отже,— підхопив він,— *ложе вашої милості — твердий камінь, неспання до зорі — ваш сон.* А коли так, то ви сміливо можете тут зупинитися: запевняю, що в цій халупі ви знайдете скільки завгодно приводів не те що одну ніч — увесь рік не заплющити очей.

З цими словами господар ухопився за стремено, і Дон Кіхот спішився, хоч це коштувало йому немало труда й зусиль, тому що він цілий день постився.

Потім він попросив господаря не обминути своїми турботами і доглядом його коня, бо, за його словами, то було найкраще з травоїдних. Господар, глянувши на Росинанта, не виявив і половини тих якостей, які вбачав у ньому Дон Кіхот; та все ж одвів коня в стійло і одразу повернувся довідатися, чи не потребує чого гість, а з гостя діви, які встигли з ним помиритися, знімали обладунок, причому зняти нагрудник і напліччя їм пощастило, а розстебнути ожерельник і стягнути потворний шолом, до якого були пришиті зелені стрічки, вони так і не зуміли; насправді треба було розрізати стрічки, бо розв'язати вузли у дівиць невистачило сил, але Дон Кіхот нізащо на це не погоджувався і так потім аж до ранку і проходив

digitized by ukrbiblioteka.org

у шоломі, являючи собою щось дуже дивне і кумедне; і поки дівки знімали з нього обладунок, він, гадаючи, що це знатні сеньйори, жительки замка, з великою приємністю читав їм вірші:

— Ще за жодним паладином
Так ті дами не ходили,
Як за славним Дон Кіхотом,
Що з своїх земель приїхав;
Служать фрейліни йому,
Скакунові — королівни,

тобто Росинантові, бо так називають мого коня, сеньйори, а мене зовуть Дон Кіхот Ламанчський, і хоч я повинен був би повідати вам своє ім'я не раніше, ніж його повідають подвиги, які я маю намір зробити, щоб послужити вам і бути вам корисним, одначе спокуса пристосувати старовинний романс про Ланцелота до теперішніх обставин примусила мене повідати вам, хто я такий, передчасно. А втім, настане час, коли ваші світлості будуть наді мною панувати, а я буду вам коритися, і доблесна моя рука повідає про мою готовність служити вам.

Жіночки, не призвичаєні до такої пишної риторики, мовчали; вони лише спитали, чи не бажає він поїсти.

— Я не від того, щоб поїсти щось,— відповів Дон Кіхот,— і, здається мені, це було б дуже доречним.

Діло, як навмисне, відбувалося в п'ятницю, і в усьому заїзді не знайшлося нічого, крім невеликого запасу тріски, яку в Кастілії називають абадехо, в Андалузії — бакальяо, в деяких місцях — курадільо, в інших — форелькою. Дон Кіхота запитали, чи не завгодно його милості, за браком іншої риби, покуштувати *форельок.*

— Побільше б цих самих *форельок,* тоді вони замінять одну форель,— розсудив Дон Кіхот,— бо чи не однаково, дадуть мені вісім реалів дрібними чи одну монету у вісім реалів. До того ж дуже можливо, що *форелька* настільки ніжніша від форелі, наскільки телятина ніжніша від яловичини, а молоденьке козеня ніжніше від цапа. Як би там не було, несіть їх скоріш: адже коли не задовольнити настійної вимоги шлунка, то й тягаря праці, а також і важкого обладунку на собі не потягнеш.

Стіл поставили біля воріт, просто на свіжому повітрі, а потім господар приніс Дон Кіхотові порцію погано вимоченої і ще гірше приготовленої тріски і шматок хліба, не менш чорного і не менш заплісняві лого, ніж його обладунок. І як же тут було не розреготатися, дивлячись на Дон Кіхота, який, рішуче відмовившись зняти шолом з піднятим заоралом, не міг через те піднести до рота жодного шматка. Треба було комусь іншому прислужувати йому і класти їжу в рот, і цей обов'язок узяла на себе одна з дам. А вже напоїти його не було ніякої можливості, і так би він і не напився, коли б господар не просвердлив в очеретинці дірочку і не встромив один кінець йому в рот, а в другий не почав лити вино; а рицар, щоб не різати стрічок, покірно терпів усі ці незручності. В цей час на подвір'я заїзду трапилося зайти коновалові, який збирався холостити поросят, і, зайшовши, він кілька разів дунув у свій свисточок, після чого Дон Кіхот остаточно впевнився, що перебуває в якомусь славному замку, що на бенкеті в його честь грає музика, що тріска — форель, що хліб — з білосніжного борошна, що розпусні дівки — дами, що господар заїзду — володар замка, і перший його вияд, так само як і думка вирушити в мандри, здалися йому на диво вдалими. Одне лише бентежило його — те, що він ще не посвячений у рицарі, а хто не належав до якого-небудь рицарського ордену, той, на його думку, не мав права шукати пригод.

РОЗДІЛ III,

в якому розповідається про те, яким кумедним способом Дон Кіхот був посвячений у рицарі

Переслідуваний цією думкою, Дон Кіхот, швидко скінчивши з своєю мізерною трактирною вечерею, підкликав господаря, пішов з ним до стайні, впав навколішки і сказав:

— Доблесний рицарю, я не зрушу з місця доти, поки ваша люб'язність не зволить виконати моє прохання,— а виконання того, про що я прошу, вкриє вас немеркнучою славою, а також послужить на користь усьому людському роду.

Побачивши, що гість опустився перед ним на коліна, і почувши такі слова, господар сторопів: він не знав, що робити і що казати, а потім почав переконувати його підвестися з колін, але той підвівся лише після того, як господар дав слово виконати його прохання.

— На менше, добродію мій, я й не сподівався від вашої невимовної великодушності,— зауважив Дон Кіхот.— Отже, хай буде вам відомо, що прохання, з яким я до вас звернувся і яке

ваше людинолюбство обіцяло виконати, полягає в тому, щоб завтра вранці ви посвятили мене в рицарі; ніч я проведу в капличці вашого замка, без сну, над зброєю, а завтра, повторюю, збудеться те, чого я так бажаю, і я здобуду законне право об'їжджати всі чотири сторони світу, шукати пригод і захищати скривджених, тим самим виконуючи обов'язок всього рицарства, а також обов'язок рицаря мандрівного, яким я є і який зобов'язаний прагнути до здійснення вказаних мною подвигів.

Господар, будучи, як ми вже говорили, доброю-таки шельмою, частково здогадувався, що гість не при своєму розумі,— а почувши такі слова, остаточно в тому впевнився і, вирішивши потакати всім його забаганкам, щоб веселіше провести ніч, сказав Дон Кіхотові таке: намір його, мовляв, і прохання більш ніж розумні, і цілком природно й законно, що в такого знатного, оскільки можна судити з його зовнішності і гордовитої постави, рицаря з'явилося подібне бажання; та й він, господар, замолоду сам віддавався цьому поважному заняттю: бродив по різних країнах і, в пошуках пригод ретельно зазираючи в Перчелес під Малагою, на Ріаранські острови, в севільський Компас, сеговійський Асогехо, валенсійську Оліверу, гранадську Ронділью, на побережжя Сан Лукара, в кордовський Потро, толедські картярські притони і ще кудись, розвивав спритність ніг і ловкість рук, виявляв незвичайну шкодливість, не давав проходу вдовицям, спокушав дівиць, розбещував малолітніх, так шо слава про нього гриміла по всіх іспанських судах і судилищах; а під кінець знайшов спокій в оцьому своєму замку, де й живе на свій і на чужий кошт, приймаючи в себе всіх мандрівних рицарів, незалежно від їхнього звання і стану, виключно з особливої любові до них і з умовою, щоб, в подяку за його гостинність, вони ділилися з ним своїм надбанням. До цього господар додав, що в його замку немає каплички, де б можна було не спати над зброєю, бо стару він зруйнував, щоб на її місці побудувати нову, але оскільки, як йому відомо, на крайній випадок не спати над зброєю дозволяється де завгодно, то Дон Кіхот може провести цю ніч на подвір'ї, а завтра, бог дасть, усі належні церемонії відбудуться і він стане справжнім рицарем, та ще таким, якого світ не бачив.

Потім він поцікавився, чи є в Дон Кіхота гроші; той відповів, що в нього немає ні копійки, бо в жодному рицарському романі йому не доводилося читати, щоб хто-небудь з мандрівних рицарів мав при собі гроші. На це господар сказав, шо він помиляється; що хоч у романах про те й не пишеться, бо автори не вважають за потрібне згадувати про такі прості і необхідні речі, як, наприклад, гроші або чисті сорочки, однак з цього зовсім не випливає, що в рицарів ні того, ні другого не було; навпаки, йому достеменно і точно відомо, що в усіх тих мандрівних рицарів, про яких понаписувано стільки романів, гаманці про всяк випадок були тугенько напхані; брали вони з собою і чисті сорочки, а також і баночки з маззю, якою лікували вони свої рани: адже не завжди в полях і в пустинях, де вони билися і де їм завдавали ран, був у них під рукою лікар, хіба що хто-небудь з них дружив з мудрим чарівником, який негайно садовив на хмару і посилав до нього повітрям яку-небудь дівицю чи карлика з пляшечкою води такої цілющої, що варто було рицареві випити кілька краплин — і всіх його язв та ран як не було; а при відсутності такого роду допомоги колишні рицарі вважали за доцільне потурбуватися про те, щоб їхні зброєносці були наділені грішми та іншими необхідними речами, як-то: корпією і лікарськими мазями; а коли в кого з рицарів з якихось причин зброєносця не було,—випадок рідкісний, можна сказати, винятковий,— ті самі возили все це в малесеньких торбинках, які вони прив'язували до кінського крупа і, як якусь дорогоцінність, старалися якнайкраще сховати; а втім, звичай возити з собою торбинки не належав до числа найпоширеніших серед мандрівних рицарів. На закінчення господар порадив Дон Кіхотові,— хоч він справді мав право наказувати йому, бо той у ближчому майбутньому повинен був стати його хрещеником,— надалі без грошей і згаданих ліків у дорогу не вирушати: він сам, мовляв, побачить, що одного чудового дня вони йому знадобляться.

Дон Кіхот пообіцяв точно виконати все, що йому радив господар, а потім почав готуватися до ночі, яку йому належало провести на широкому скотному дворі без сну, над зброєю; він зібрав свій обладунок, розклав на жолобі для водопою, що стояв біля колодязя, і, взявши спис та щит, з підкреслено незалежним виглядом почав ходити сюди й туди; і тільки він почав прогулюватися, як настала ніч.

Господар розповів своїм постояльцям про божевілля Дон Кіхота, про його намір провести ніч без сну, над зброєю і про наступну метушню з посвяченням його в рицарі. Присутні подивувалися з такого дивного випадку розумового розладу і пішли подивитися на Дон Кіхота здалека, а Дон Кіхот тимчасом то статечно походжав, то, спершись на спис, втуплювався очима в свій обладунок і довго потім не відводив їх. Було то глупої ночі, проте ясний місяць повністю заміняв денне світило, якому він зобов'язаний своїм сяйвом, так що всі рухи новоспеченого рицаря було добре видно глядачам.

digitized by ukrbiblioteka.org

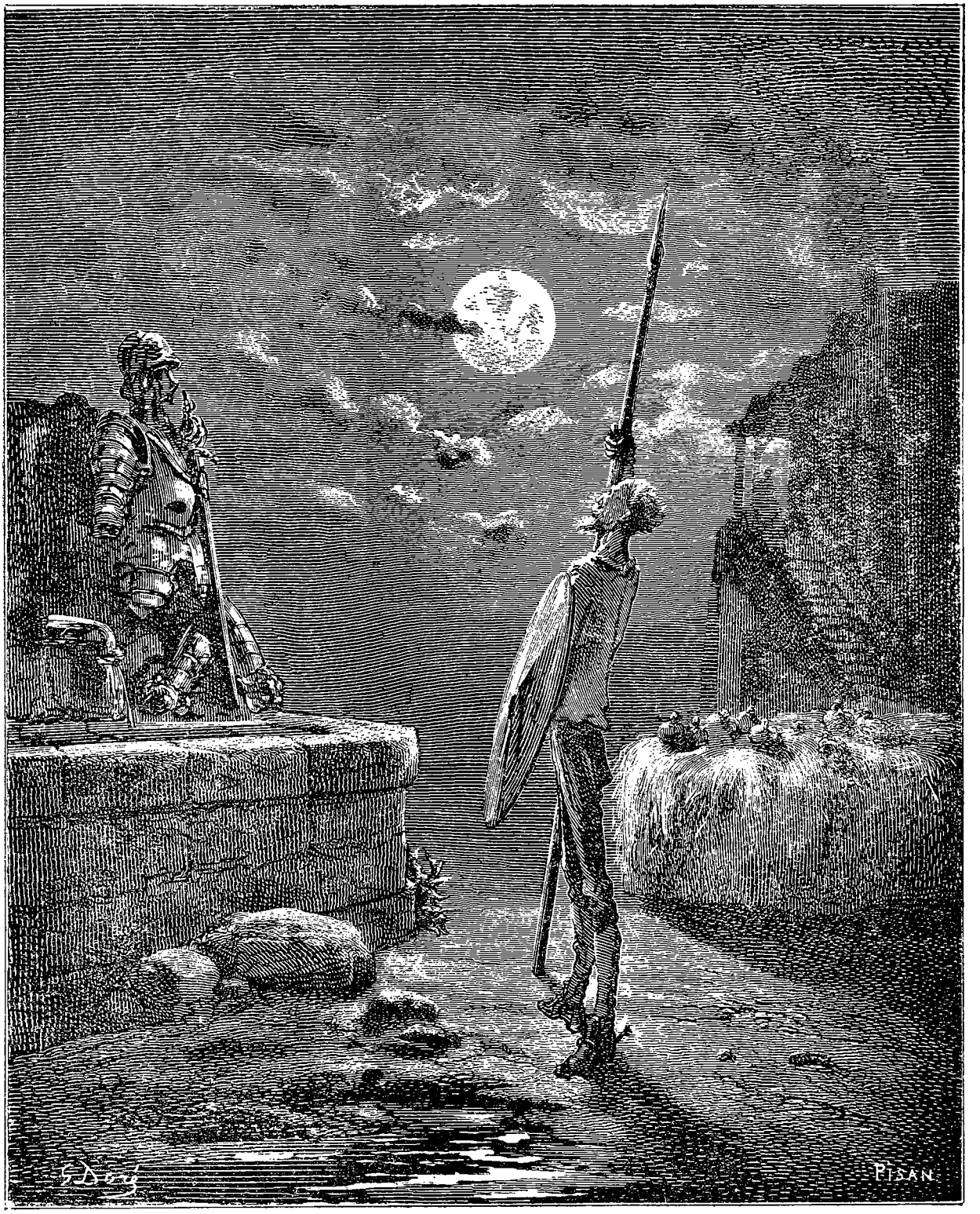
PISAN.

У цей час одному з погоничів, які ночували в заїзді, заманулося напоїти мулів, для чого потрібно було зняти з жолоба обладунок нашого рицаря; і, тільки-но побачивши погонича, Дон Кіхот одразу ж голосно заговорив:

— Хто б ти не був, о зухвалий рицарю, що насмілюєшся торкатися зброї найдоблеснішого з усіх мандрівних рицарів, які коли б то не було підперезувались мечем! Подумай над тим, що ти робиш, і не торкайся її, а то життям заплатиш ти за свою зухвалість!

Погонич і вухом не повів,— а тимчасом краще було б, коли б він повів: принаймні його б самого тоді б не побили,— він схопив обладунок і постарався закинути його якнайдалі. Тоді Дон Кіхот звів очі до неба і, очевидно, звертаючись у думках до пані своєї Дульсінеї, сказав:

— Допоможи мені, пані моя, відомстити за образу, якої вперше завдали моєму серцю — вашому вірнопідданому. Нині має відбутися перше моє випробування,— не позбавляйте ж мене захисту свого і заступництва.

Продовжуючи звертатися до своєї дами, Дон Кіхот відклав убік щит, обома руками підняв спис і з такою силою опустив його на голову погонича, що той упав, як мертвий, так що коли б за цим ударом послідував другий, то йому вже нічого було б звертатися до лікаря. Після того Дон Кіхот зібрав свій обладунок і, так ніби нічого й не сталося, знову почав прогулюватися. Невдовзі після цього другий погонич, не підозрюючи про те, що трапилося з першим,— бо той усе ще лежав непритомний,— здумав напоїти мулів, але як тільки наблизився до жолоба і, щоб звільнити місце, почав знімати обладунок, Дон Кіхот, і слова не кажучи і цього разу ні в кого не попросивши допомоги, знову відклав убік щит, знову підняв спис і так уперіщив другого погонича, що не спис розлетівся на друзки, а череп погонича розколовся навіть не на три, а на чотири частини. На шум збіглися мешканці заїзду, з ними й господар. Тоді Дон Кіхот, однією рукою схопивши щит, а другою, притримуючи меч, вигукнув:

— О царице вро́ди, сила і міць знеможеного мого серця! Час тобі звернути погляд величі своєї на відданого тобі рицаря, на якого така грізна насувається небезпека!

Тут він відчув у собі таку рішучість, що коли б сюди з усього світу збіглися погоничі, все одно, здавалося йому, не відступив би він ні на крок. Товариші поранених погоничів, знайшовши їх у такому тяжкому стані, почали здалека обсипати Дон Кіхота градом каміння,— той у міру можливості затулявся щитом, але, не бажаючи залишати напризволяще свій обладунок, од жолоба не відходив. Господар кричав на погоничів і умовляв їх не чіпати рицаря: адже він, мовляв, попереджав їх, що це божевільний, а з божевільного, хоч би він тут усіх повбивав, нічого не візьмеш. Але Дон Кіхот кричав ще голосніше: погоничів він вилаяв зрадниками і запроданцями, а власника замка за те, що той допускає, щоб з мандрівними рицарями так поводилися,— малодушним і нечемним кавальєро, та ще додав, що коли б він, Дон Кіхот, був посвячений у рицарі, то власник замка відповів би йому за свою віроломність.

— А цю капосну і мерзенну чернь я зневажаю. Шпурляйте камінням, підходьте ближче, нападайте, робіть зі мною все, що хочете,— зараз ви заплатите за свою безрозсудність і нахабство.

В голосі його відчувалася така грізна відвага, що на його недругів напав непереборний страх; і, почасти від страху, а почасти пройнявшись доказами господаря, вони перестали шпурляти в нього камінням, а він, дозволивши забрати поранених, усе так само поважно і спокійно продовжував охороняти обладунок.

Господареві набридли витівки гостя, і, щоб покласти їм край, вирішив він зараз же, поки не скоїлося гіршого лиха, звершити над ним цей триклятий обряд посвячення. Підійшовши до нього, він попросив пробачення за те, що цей підлий народ без його відома так зухвало з ним повівся, і пообіцяв суворо покарати зухвальців. Потім ще раз повторив, що каплиці в замку немає, але що тепер будь-яка потреба в ній відпала: оскільки йому відомий церемоніал рицарства, обряд посвячення полягає в потиличникові і в ударі шпагою по спині, от, мовляв, і вся хитрість, а це й серед поля з успіхом можна зробити; щождо неспання над зброєю, то з цим уже покінчено, тому що не спати належить усього тільки дві години, а Дон Кіхот не спить уже понад чотири. Дон Кіхот усьому цьому повірив; він заявив, що готовий підкоритися, тільки пропонує якнайскоріше здійснити обряд, а потім додав, що коли його, Дон Кіхота, посвятять у рицарі, то в тому випадку, якщо на нього знову нападуть, він нікого тут не залишить у живих,— а втім, за кого власник замка попросить, тих він з поваги до нього пощадить.

Переляканий власник замка, не будучи дурнем, одразу ж збігав за книгою, в якій він записував, скільки вівса та соломи видано погоничам, і разом з слугою, який тримав у руці недогарок свічки, та двома вже згадуваними дівицями підійшов до Дон Кіхота, звелів йому стати на коліна, удав, що читає якусь святу

digitized by ukrbiblioteka.org

молитву, і тут же щосили ляснув його по потилиці, а потім, усе ще бурмочучи собі під ніс щось на зразок молитви, добре вгрів рицаря по спині його ж власним мечем. Після цього він звелів одній з повій підперезати тим мечем рицаря, що та й виконала, виявивши при тому надзвичайну спритність та делікатність: і справді, немало вміння потрібно було для того, щоб під час цієї церемонії кожної миті не луснути від сміху; а втім, при одній згадці про недавні подвиги новонареченого рицаря сміх мимоволі завмирав на вустах присутніх.

— Хай допоможе бог вашій милості стати найудачливішим з рицарів і хай пошле він вам удачу в усіх битвах,— підперезуючи його мечем, мовила поважна сеньйора.

Дон Кіхот оголосив, що він повинен знати, хто виявив йому таку благодійність, а тому просить її назвати себе, бо має намір розділити з нею почесті, які він сподівається заслужити доблесною своєю рукою. Вона ж дуже скромно відповіла йому, що зовуть її Непосида, що вона дочка шевця, уродженця Толедо, нині проживаючого в торгових рядах Санчо Б'єнайі, і що з цього часу, де б вона не була, вона завжди готова йому служити і вважати своїм паном. Дон Кіхот попросив її зробити йому одну послугу, а саме: з любові до нього додати до свого прізвища *донья* і надалі іменуватися *доньєю* Непосидою. Вона обіцяла. Тоді друга дівиця наділа на нього шпори, і з нею він повів майже таку ж розмову, як і з тією, що підперезала його мечем. Він запитав, як її зовуть, а вона відповіла, що звуть її Вітрогона і що вона дочка поважного антекерського мірошника. Дон Кіхот, запропонувавши їй свої послуги і своє заступництво, попросив і її додати до свого прізвища *донья* і надалі іменуватися *доньєю* Вітрогоною.

Дон Кіхот не знав, як дочекатися хвилини, коли можна буде знову сісти на коня і вирушити на пошуки пригод, і після того, як закінчилися всі ці досі небачені церемонії, проведені з такою швидкістю і поквапливістю, він одразу ж осідлав Росинанта, сів верхи і, обнявши господаря, виявив йому свою подяку за посвячення в рицарі в таких хитромудрих виразах, що переказати їх нам було б не під силу. У відповідь господар, радіючи, що позбувся його, виголосив не менш пишномовну, хоч і не таку довгу промову і, нічого не взявши за нічліг, відпустив його з миром.

РОЗДІЛ IV

Про те, що сталося з рицарем нашим, коли він виїхав з заїзду.

Вже займалася зоря, коли Дон Кіхот, торжествуючий, щасливий і гордий свідомістю того, що його посвятили в рицарі, від радості підстрибуючи в сідлі, виїхав з заїзду. Але як тільки він згадав напучення господаря, вирішив повернутися додому, щоб запастися всім необхідним, головне грішми і сорочками; а в зброєносці собі він ладив одного хліборобa, свого односельчанина, бідного, багатодітного, проте для таких обов'язків найбільш підхожого. З цією метою він повернув Росинанта в бік свого села, і Росинант, ніби відчувши рідне стійло, виявив таку жвавість, що здавалося, ніби копита його не торкаються землі.

Не встиг Дон Кіхот від'їхати далеко, як раптом праворуч, з лісової гущавини до нього долинули тихі скарги, ніби хтось стогнав, і, ледве почувши їх, він зразу ж вигукнув:

— Хвала небесам за ту ласку, яку вони мені явили,— за те, що так швидко вони дали мені можливість виконати мій рицарський обов'язок і пожати плоди моїх добрих намірів! Не підлягає сумніву, шо це стогне хтось беззахисний або ж беззахисна, які потребують моєї допомоги і захисту.

З цими словами він смикнув поводи і швидко поїхав туди, звідки линув стогін. Проїхавши ж кілька кроків лісом, побачив він кобилу, прив'язану до дуба, а поряд, до іншого дуба, прив'язаний був голий до пояса хлопчак років п'ятнадцяти, і оцей саме хлопчак і стогнав, і стогнав недаремно, бо якийсь здоровенний селянин нещадно полосував його ременем, супроводжуючи кожен удар доріканнями і повчаннями.

— Дивись пильно, а язик тримай за зубами,— приказував він.

А хлопчак голосив:

— Більше не буду, хазяїне, Христом-богом клянусь, не буду, обіцяю вам очей не спускати з отари.

Побачивши, що тут відбувається, Дон Кіхот грізно вигукнув:

— Нечемний рицарю, як вам не соромно нападати на того, хто не в силі себе захистити! Сідайте на коня, візьміть спис,— треба сказати, що у селянина теж був спис: він приставив його до того дуба, до якого була прив'язана кобила,— і я вам доведу всю нікчемність вашого вчинку.

Селянин, виявивши у себе над головою увішану обладунком постать, яка розмахувала

списом перед самісіньким його носом, подумав, що прийшла його смерть.

— Сеньйоре кавальєро,— улесливим голосом заговорив він,— я караю хлопчака, мого служку, який пасе тут отару моїх овець; з-за цього роззяви я щодня не дораховуюсь вівці. І караю я його за нехлюйство, вірніше за шахрайство, а він каже, що я через скупість зводжу на нього наклеп,— щоб не платити йому жалування, але я присягаюсь богом і спасінням душі, що він бреше.

— Як ви смієте, мерзенний грубіяне, говорити в моїй присутності, що він бреше? — вигукнув рицар.— Присягаюсь сонцем, яке всіх нас освітлює, що я цієї ж хвилини оцим самим списом проштрикну вас наскрізь. Без довгої розмови заплатіть йому, бо коли ні, то хай буде мені свідком всевишній, я з вами розрахуюсь і покладу на місці. Ну, відв'язуйте його, живо!

Селянин, понуривши голову, мовчки відв'язав свого служку, тоді Дон Кіхот запитав у хлопчика, скільки йому винен хазяїн. Хлопчик відповів, що всього за дев'ять місяців, рахуючи по сім реалів на місяць, Дон Кіхот вирахував, що разом це буде шістдесят три реали, і сказав селянинові, щоб він негайно видобував гроші з гаманця, коли тільки йому дороге життя. На це переляканий селянин відповів так: він, мовляв, уже поклявся,— хоч досі про це не було й мови,— і тепер говорить як на сповіді, що борг його зовсім не такий великий, бо треба взяти до уваги і скинути з рахунку вартість трьох пар взуття, які зносив пастух, та ще один реал за двоє кровопускань, які були йому зроблені, коли він занедужав.

— Усе це так,— заперечив Дон Кіхот,— проте ви ні за що ні про що відшмагали його ременем,— то хай це піде в уплату за взуття і кровопускання: адже коли він подер шкіру на черевиках, які ви йому купили, то ви в свою чергу подерли йому власну його шкіру. І якщо цирульник пускав йому кров, коли він був хворий, то ви пускаєте йому кров, коли він є при доброму здоров'ї. Отже, тут ви з ним розрахувалися.

— Біда в тому, сеньйоре кавальєро, що я не взяв з собою грошей,— доведеться Андресові піти зі мною, і вдома я віддам йому все до останнього реала.

— Щоб я з ним пішов? — вигукнув хлопчак.— Дедалі то важче! Ні, сеньйоре, ні за що в світі. Коли я залишуся з ним наодинці, то він здере з мене шкіру, неначе з святого Варфоломія чи ще там з когось.

— Він цього не зробить,— заперечив Дон Кіхот,— я йому накажу, і він не насмілиться мене не послухати. Хай тільки він заприсягнеться тим рицарським орденом, до якого він належить, і я відпущу його під чотири вітри і поручусь, що він тобі заплатить.

— Вибачте, сеньйоре, що ви говорите! — вигукнув хлопчак.— Мій хазяїн зовсім не рицар і ні до якого рицарського ордену він не належить,— це Хуан Альдудо, багатий селянин з села Кінтанар.

— Це нічого не означає,— заперечив Дон Кіхот,— і Альдудо можуть бути рицарями. Тим більше, що кожну людину треба судити по її ділах.

— Це правда,— погодився Андрес,— але в такому разі як же накажете судити мого хазяїна, коли він відмовляється заплатити мені жалування, яке я заробив у поті лиця?

— Брате мій Андрес, та хіба я відмовляюсь? — знову заговорив селянин.— Будь ласка, ходімо зі мною,— клянусь усіма рицарськими орденами, скільки їх не розвелося на світі, що заплачу тобі, як я вже сказав, усе до останнього реала, з радістю заплачу.

— Можна й без радості,— сказав Дон Кіхот,— виплатіть лише ту суму, яку ви йому заборгували: це все, чого від вас вимагають. Але бійтесь порушити клятву, інакше, клянусь тією ж клятвою, я розшукаю вас і покараю: хоч будьте ви спритнішим від ящірки, я все одно вас знайду, куди б ви не сховалися. Коли ж ви хочете знати, від кого одержали ви такий наказ, щоб ще старанніше взятися за його виконання, то знайте, що я — доблесний Дон Кіхот Ламанчський, заступник ображених і гноблених, а тепер залишайтеся з богом і під страхом страшної кари, яка загрожує вам, не забувайте обіцяного і скріпленого клятвою.

З цими словами він пришпорив Росинанта і почав швидко віддалятися. Селянин подивився йому вслід і, впевнившись, що він проминув гайок і зник з очей, повернувся до служки свого Андреса і сказав:

— А підійди-но сюди, синку! Зараз я виконаю повеління цього заступника скривджених і гноблених і заплачу тобі борг.

— Я не маю в цьому ніякого сумніву, ваша милость,— зауважив Андрес.— У ваших же інтересах виконати повеління доброго рицаря, дай боже йому прожити тисячу років; він такий хоробрий і такий справедливий, що коли ви мені не заплатите, присягаюся святим Роке, він неодмінно повернеться і виконає свою загрозу.

— Я теж у цьому не маю сумніву,— сказав селянин,— але я так люблю тебе, рідненький мій, що бажаю бути твоїм боржником ще довше, щоб потім ще більше заплатити.

Тут він схопив хлопчака за руку і, знову прив'язавши його до дуба, всипав йому стільки гарячих, що той залишився ледве живим.

digitized by ukrbiblioteka.org

H. Pisan.

— Тепер гукайте заступника скривджених, сеньйоре Андрес, подивимось, як він за вас заступиться,— сказав селянин.— Вважаю, між іншим, що я вас ще недостатньо образив, у мене сверблять руки спустити з вас шкіру, чого ви саме й побоювалися.

Проте кінець кінцем він відв'язав його і дозволив піти пошукати свого суддю, щоб той здійснив винесене ним рішення. Пастушок з кислою міною пішов, поклявшись розшукати доблесного Дон Кіхота Ламанчського і з усіма подробицями розповісти йому про те, що трапилось, щоб він примусив хазяїна заплатити сторицею. Як би воно там не було, Андрес пішов у сльозах, а хазяїн посміхався. Тим часом доблесний Дон Кіхот, заступившись таким чином за скривдженого, у захопленні від цієї події, яка видалася йому чудесним і щасливим початком рицарських його подвигів, і дуже задоволений собою, їхав до свого села і півголосом говорив:

— По праву можеш ти іменуватися найщасливішою з усіх жінок, які нині живуть на землі, о з красунь красуне Дульсінее Тобоська! Бо долі угодно було перетворити на слухняного виконавця всіх забаганок твоїх і бажань такого відважного і такого славного рицаря, яким є і яким буде завжди Дон Кіхот Ламанчський; усім відомо, що тільки вчора вступив він до рицарського ордену, а сьогодні він уже скоїнив величезне зло і величезне беззаконня, які будь-коли разом з жорстокістю творила неправда,— нині він вирвав бич з рук того недолюдка, який катував ні в чому неповинного кволого отрока.

Тут він наблизився до того місця, де перехрещувалися чотири дороги, і в його уяві одразу постали мандрівні рицарі, які звичайно зупинялися на роздоріжжі і роздумували над тим, якою дорогою їхати; і наслідуючи їх, він теж постояв, постояв, а потім, поміркувавши, опустив поводи і цілком поклався на Росинанта, а Росинант не зрадив попередньому своєму намірові, тобто вибрав шлях, який вів просто до його стайні. Дон Кіхот проїхав уже близько двох миль, коли побачив велику юрбу народу: як з'ясувалося потім, то були толедські купці, які прямували за шовком у Мурсію. Було їх шестеро, і їхали вони під парасольками в супроводі семи слуг, з яких четверо сиділи верхи, а троє йшли пішки і поганяли мулів. Побачивши їх, Дон Кіхот одразу ж уявив, що його чекає нова пригода; тимчасом він поставив собі за мету по можливості діяти так, як діють у романах, ось тому й визнав він за доречне одне з подібних діянь звершити зараз же. Заради того він звівся на стременах, стиснув у руці спис, затулився щитом і, чекаючи мандрівних рицарів, за яких він приймав і мав толедських купців, з вельми незалежним і гордим виглядом зупинився на самій дорозі; коли ж ті під'їхали до нього так близько, що могли бачити і чути його, Дон Кіхот прибрав войовничої пози і підвищив голос:

— Усі, скільки вас є,— ані з місця доти, поки всі, скільки вас там є, не визнають, що, скільки б не було красунь на світі, найпрекрасніша від усіх ламанчська імператриця Дульсінея Тобоська.

Слухаючи ці слова і дивлячись на людину дуже дивного вигляду, яка їх вимовляла, купці зупинились; і хоч з його мови і зовнішності вони одразу здогадалися, шо він божевільний, однак їм захотілося вивідати в нього непомітно, нащо потрібне йому визнання, якого він домагався від них, і тут один з купців, схильний до зубоскальства і досить-таки хитренький, мовив:

— Сеньйоре кавальєро, ми не знаємо, хто ця шановна особа, про яку ви говорите. Покажіть нам її, і коли вона справді така красуня, як ви твердите, то ми охоче і добровільно виконаємо ваше веління і засвідчимо цю істину.

— Коли я вам її покажу,— заперечив Дон Кіхот,— то шо вам буде коштувати засвідчити незаперечну істину? Вся справа в тому, щоб не бачачи повірити, засвідчити, підтвердити, присягнути і стати на захист, а коли ні, то я викличу вас на бій, зухвалий і пихатий наброде. Виходьте по одному, як того вимагає рицарський статут, або ж, як це буває з подібними людцями, які залишаються вірними своїй поганій звичці, нападайте всі разом. З повною свідомістю своєї правоти я зустріну вас грудьми і дам належну відсіч.

— Сеньйоре кавальєро,— знову заговорив купець,— від імені всіх присутніх тут вельможя звертаюся до вас з покірним проханням: щоб нам не обтяжувати своєї совісті свідченням на користь особи, якої ми зроду не бачили і про яку зовсім нічого не чули, і на додаток не принизити подібним свідченням імператриць і королев алькаррійських та естремадурських, будьте так ласкаві, ваша милость, покажіть нам хоч який-небудь портрет цієї особи, хоч би завбільшки з пшеничне зерно: адже по щітинці впізнається свинка, тоді ми зовсім упевнимося, вважатимемо себе цілком задоволеними і в свою чергу не залишимось у вас в боргу і вблаготворимо вашу милость. Признаюся, ми й без того вже зачаровані нею, і коли б навіть, глянувши на портрет, нам стало ясно, що згадана особа сліпа на одно око, а з другого у неї сочиться кіновар і сірка, все одно, на догоду вашій милості, ми визнаємо за нею які завгодно достоїнства.

digitized by ukrbiblioteka.org

— Нічого такого у неї не сочиться, підла тварюко! — палаючи гнівом, закричав Дон Кіхот.— Нічого такого у неї не сочиться, кажу я,— це небесне створіння видихає лише амбру і мускус. І зовсім вона не сліпа на одно око, і не горбата, а струнка, як крижана голка Гуадаррами. А ви зараз мені заплатите за жахливе блюзнірство, бо ви опорочили божественну вроду моєї повелительки.

З цими словами він узяв спис наперевіс і з такою лютістю й жорстокістю кинувся на свого співрозмовника, що коли б, на щастя зухвалого купця, Росинант по дорозі не спіткнувся і не впав, то йому б це так не минулось. Отже, Росинант упав, а його хазяїн відлетів далеко вбік; хотів підвестись — і не міг: спис, щит, шпори, шолом і важкий старовинний обладунок зв'язали його по руках і ногах. І все ж, марно намагаючись підвестись, він усе ще гукав:

— Стійте, жалюгідні боягузи! Мерзенні холопи, почекайте! Адже я не з своєї вини упав, а з вини мого коня.

Тут один з погоничів, який особливою покірливістю, як видно, не відзначався, помітивши, що той, хто зазнав катастрофи, продовжує їх лаяти, не витримав і замість відповіді вирішив порахувати йому ребра. Він підскочив до нього, вихопив з рук спис, розламав на куски і одним з цих кусків, незважаючи на обладунок, вимолотив його так, ніби то був сніп пшениці. Господарі заспокоювали погонича і умовляли залишити кавальєро в спокої, але погонич, увійшовши в азарт, вирішив доти не припиняти гри, поки не вичерпається весь його гнів; він хапав один кусок списа за одним і ламав їх об нещасного рицаря, який розтягнувся на землі,— а рицар, у той час як на нього усе ще сипався град ударів палиці, не замовкав і на мить, погрожуючи відомстити небу, землі та купцям, яких він мав тепер за душогубів.

Нарешті погонич стомився, і купці, на весь час мандрів зробивши запас поживи для розмов, якою повинен був їм служити нещасний побитий рицар, поїхали далі. А рицар, залишившись сам, знову спробував підвестись; та коли вже він не міг підвестись, як був цілісіньким і неушкодженим, то чи міг він зробити це тепер, коли його вимолотили до півсмерті? І все ж йому здавалося, що він щасливий,— він вважав, що це звичайна лиха пригода мандрівного рицаря, в якій до того ж винен був його кінь. От тільки підвестися він не міг ніякими силами,— бо дуже вже боліли у нього всі кістки.

РОЗДІЛ V,

в якому продовжується розповідь про злигодні нашого рицаря.

Переконавшись у тому, що він і справді не може поворухнутися, рицар наш вирішив вдатися до звичайного свого засобу, а саме пригадати яку-небудь з тих пригод, що описуються в романах; і тут в його хворобливій уяві постало все, що сталося між Балдуїном і маркізом Мантуанським після того, як Карлотто поранив Балдуїна в горах,— історія, що добре відома дітям, пам'ятна юнакам, користується успіхом у старих, які так само схильні приймати її на віру, і все ж не більш правдива, ніж розповіді про чудеса Магомета. Між цією самою історією і тим, що трапилося з ним самим, Дон Кіхот знайшов щось спільне; і от, у великому хвилюванні, почав він качатися по землі і ледве чутно проказувати слова, нібито колись вимовлені пораненим Рицарем Лісу:

О, прилинь, моя сеньйоро,
Розділи мою печаль!
Чи про неї ти не знаєш,
Чи тобі мене не жаль?

І так, читаючи напам'ять цей романс, дійшов він, нарешті, до віршів:

О маркізе Мантуанський,
Я твій небіж і васал.

У той час, як Дон Кіхот читав ці вірші, тією самою дорогою трапилося їхати його односельчанинові, який повертався з млина, до якого возив зерно; і як тільки побачив він, що на землі лежить людина, то наблизився до неї і запитав, хто вона така, що в неї болить і чому вона так жалібно стогне. Дон Кіхот, зрозуміло, уявив, що то і є маркіз Мантуанський, його дядько, і тому замість відповіді знову повів розповідь про своє нещастя і про любов сина імператора до своєї мачухи, точнісінько так, як про те співається в романсі.

Землероб з подивом вислухав те маячіння, потім зняв з нього забрало, яке зламалося від ударів, і обтер його обличчя від пилюги; а витерши, одразу впізнав його і сказав:

— Сеньйоре Кіхана,— так звали Дон Кіхота, поки він ще не з'їхав з глузду і з поважного ідальго не перетворився на мандрівного рицаря,— хто ж це вас так побив?

Але Дон Кіхот на всі запитання відповідав

digitized by ukrbiblioteka.org

G. Doré
H.PISAN.

віршами з того ж самого романса. Тоді добрий землероб, щоб переконатися, чи не поранений він, з великою обережністю зняв з нього нагрудник і наплічча, проте ні крові, ні будь-яких саден не виявив. Він підняв його і, думаючи, що осел більш смирна тварина, не без зусиль посадовив на свого осла. Потім підібрав зброю, навіть уламки списа, все це прив'язав до сідла Росинанта, взяв і його і осла за поводи і, поринувши в глибокий роздум, пускаючи повз вуха те, що молов Дон Кіхот, попростував у напрямі до свого села. Дон Кіхот теж замислився; побитий до півсмерті, він ледве міг триматися в сідлі і часом випускав зітхання, які сягали неба, так що землероб знову вимушений був запитати, що в нього болить, але Дон Кіхотові ніби сам диявол нашіптував різні казки, пристосовані до його власних мандрів, бо цієї хвилини він, уже забувши про Балдуїна, згадав про те, як антекерський алькайд Родріго де Нарваес узяв у полон мавра Абіндарраеса і привів його в свій замок. І коли землероб знову запитав у нього, як він поживає і як себе почуває, він звернувся до нього з тими ж словами, з якими в прочитаній ним колись книзі Хорхе де Монтемайора *Діана,* де описується ця історія, полонений Абенсерраг звертається до Родріго де Нарваеса. І так уміло зумів він пристосувати історію з мавром до себе, що, слухаючи цю нісенітницю, землероб не один раз згадав чорта; саме ця нісенітниця і навела землероба на думку, що односельчанин його збожеволів, і, щоб скоріше відчепитись од Дон Кіхота, який набридав йому своєю багатослівністю, вирішив він прискорити ходу. А Дон Кіхот оголосив на закінчення:

— Хай буде відомо вашій милості, сеньйоре дон Родріго де Нарваес, що прекрасна Харіфа, про яку я вам щойно розповідав, це і є чарівна Дульсінея Тобоська, заради якої я робив, роблю і зроблю такі подвиги, яких ще не бачив, не бачить і так ніколи й не побачить світ.

Землероб йому на це сказав:

— Горе мені з вами, ваша милость! Та зрозумійте ж, сеньйоре, що ніякий я не дон Родріго де Нарваес і не маркіз Мантуанський, а всього-на-всього Педро Алонсо, ваш односельчанин. Так само й ваша милость: ніякий ви не Балдуїн і не Абіндарраес, а шановний ідальго, сеньйор Кіхана.

— Я сам знаю, хто я такий,— заперечив Дон Кіхот,— і ще я знаю, що маю право назватися не тільки тими, про кого я вам розповідав, але й усіма Дванадцятьма Перами Франції, а також усіма Дев'ятьма Мужами Слави, бо подвиги, які вони звершили разом і нарізно, не витримують ніякого порівняння з моїми.

Продовжуючи таку розмову, надвечір досягли вони свого села; одначе побитий ідальго ледве тримався в сідлі, так що землероб, щоб ніхто не побачив його, розсудив за краще дочекатися темряви. А коли вже зовсім стемніло, він попростував прямо до будинку Дон Кіхота, де на той час панувала велика розгубленість і звідки долинав гучний голос ключниці, яка розмовляла з двома найближчими друзями нашого рицаря, священиком і цирульником:

— Що ви скажете, сеньйоре ліценціате Перо Перес (так звали священика), про злигодні мого пана? Ось уже три дні, як зникли і він, і кінь, і щит, і спис, і обладунок. Що я за нещасна! Одне можу сказати — і це так само вірно, як і те, що всі ми спочатку народжуємось, а потім умираємо,— начитався він тих клятих рицарських книжок, от вони і звели його з розуму. Тепер уже я пригадую, що, розмовляючи сам з собою, він не раз виявляв бажання стати мандрівним рицарем і заради пригод почати тинятися по всьому білому світі. Хай Сатана і Варавва вхоплять ці книжки, коли через них потьмарився ясний його розум: адже іншого такого не знайдеш у всій Ламанчі.

Племінниця до неї приєдналася.

— Знаєте, сеньйоре маесе Ніколас,— заговорила вона, звертаючись до цирульника,— дядечкові моєму не раз траплялося читати дві доби підряд погані ці *романи лихих пригод.* Потім бувало кине книжку, схопить меч і давай штрикати в стіни, поки зовсім не знесиліє. «Я, скаже, вбив чотирьох велетнів, а кожен з них на зріст, як башта». Піт з нього градом, а він говорить, що то кров тече,— його, бачите, поранили в бою. Ну, а потім вип'є цілий ківш холодної води, відпочине, заспокоїться: це, мовляв, дорогоцінний напій, який приніс йому мудрий — як же його? — чи то Алкіф, чи то Паф-піф, великий чарівник і його вірний друг. Ні, це я в усьому винна: коли б я заздалегідь повідомила вас, що дядечко не сповна розуму, то ваші милості не дали б йому дійти до такого краю, ви спалили б усі ці богомерзенні книжки, адже в нього сила-силенна таких, які давно пора, все одно що писання єретиків, кинути у вогнище.

— Я теж так думаю,— зауважив священик,— і даю вам слово, що завтра ж ми влаштуємо аутодафе і піддамо їх вогню, щоб надалі не підбивали вони читачів на такі справи, які, певне, творить зараз добрий мій друг.

Землероб і Дон Кіхот чули всю цю розмову, і тут землероб, остаточно зрозумівши, якого роду хвороба оволоділа його односельчанином, почав голосно кричати:

— Ваші милості, відчиніть двері сеньйорові

digitized by ukrbiblioteka.org

Балдуїнові, тяжко пораненому маркізові Мантуанському і сеньйорові мавру Абіндарраесу, якого веде в полон антекерський алькайд доблесний Родріго де Нарваес!

На крик вибігли всі, і як тільки чоловіки впізнали свого друга, а жінки — дядька свого і пана, який усе ще сидів на ослі, бо не міг злізти, то кинулися обнімати його. А він сказав їм:

— Почекайте! Я тяжко поранений з вини мого коня. Віднесіть мене на постіль і, коли можна, покличте мудру Урганду, щоб вона оглянула і залікувала мої рани.

— Ой лишенько! — вигукнула ключниця.— Чуло моє серце, на яку ногу зашкутильгав мій господар! Злазьте з богом, ваша милость, ми й без цієї *Поганди* зуміємо вас вилікувати. До чого ж довели вас ці рицарські книжки, будь вони тричі прокляті!

Дон Кіхота віднесли на постіль, оглянули його, проте ран на ньому не виявили. Він же сказав, що просто забився, бо, б'ючися з десятьма велетнями, такими страшними і зухвалими, яких ще не бачив світ, він разом з своїм конем Росинантом гепнувся на землю.

— Е-ге-ге! — вигукнув священик.— Діло вже й до велетнів дійшло? Покарай мене бог, коли завтра ж, ще до заходу сонця, всі вони не будуть спалені.

Дон Кіхота закидали запитаннями, але він, не побажавши відповідати, попросив лише, щоб йому дали поїсти і поспати, що йому, мовляв, тепер особливо потрібне. Бажання його вдовольнили, а потім священик почав докладно розпитувати землероба про те, як йому пощастило знайти Дон Кіхота. Коли ж землероб розповів йому все, не втаївши і тих дурниць, які молов наш рицар, валяючись на землі і по дорозі додому, ліценціат загорівся бажанням якнайскоріше здійснити те, що він справді другого дня і здійснив, а саме: зайшов за своїм приятелем, цирульником маесе Ніколасом, і разом з ним вирушив до Дон Кіхота.

РОЗДІЛ VI

Про старанний і кумедний огляд, який священик і цирульник зробили в книгосховищі хитромудрого нашого ідальго.

Той усе ще спав. Священик попросив у племінниці ключі від кімнати, де схоронялися ці зловредні книжки, і вона з превеликою готовністю виконала його прохання; коли ж усі зайшли туди, в тому числі й ключниця, то виявили понад сотню великих книжок у дуже добрій оправі, а також інші книжки, менш показного розміру, і ключниця, окинувши їх поглядом, прожогом вибігла з кімнати, але зразу ж повернулася з чашкою святої води і з кропилом.

— Будь ласка, ваша милость, сеньйоре ліценціат, окропіть кімнату,— сказала вона,— а то ще хто-небудь з чаклунів, які ховаються в цих книжках, зачарує нас за те, що ми збираємося зжити всіх їх з світу.

Посміявся ліценціат з простодушності ключниці і запропонував цирульникові такий порядок: цирульник буде передавати йому ці книжки по одній, а він, мовляв, буде їх оглядати,— можливо, деякі з них і не підлягають карі на смерть.

— Ні,— заперечила племінниця,— жодна з них не заслуговує на помилування, всі вони заподіяли нам зло. Їх треба викинути у вікно, скласти в купу і підпалити. А ще краще віднести на скотний двір і там скласти з них багаття, тоді й дим не буде нас турбувати.

Ключниця до неї приєдналась — обидві вони пристрасно бажали загибелі цих неповинних страждальців; одначе священик наполіг на тому, щоб спочатку читати хоч би заголовки. І перше, що вручив йому маесе Ніколас, це *Амадіса Галльського в чотирьох частинах.*

— У цьому є щось знаменне,— сказав священик,— оскільки мені відомо, перед нами перший рицарський роман, що вийшов з друку в Іспанії, і від нього беруть початок і ведуть своє походження всі інші, а тому, мені здається, як основоположника цієї богопротивної єресі, повинні ми без усякого жалю знищити його вогнем.

— Ні, сеньйоре,— заперечив цирульник,— я чув інше: кажуть, що це найкраща з книжок, будь-ким у такому дусі написаних, а тому, як особливий виняток, треба її помилувати.

— Ваша правда,— погодився священик,— візьмемо це до уваги і тимчасово подаруємо їй життя. Подивимося тепер, хто там стоїть поряд з нею.

— *Подвиги Еспландіана,* законного сина Амадіса Галльського,— оголосив цирульник.

— Справедливість вимагає зауважити, що заслуги батька на сина не поширюються,— сказав священик.— Нате, сеньйоро домоправителько, відчиніть вікно і викиньте його,— хай він покладе початок купі книжок, з яких ми зробимо вогнище.

Ключниця з особливим задоволенням вико-

нала це: добрий Еспландіан полетів у двір і там досить терпляче почав чекати кари, яка загрожувала йому.

— Далі,— сказав священик.

— За ним іде *Амадіс Грецький,*— сказав цирульник,— та, по-моєму, в цьому ряду самі лише Амадісові родичі і стоять.

— От ми їх усіх зараз і викинемо у двір,— сказав священик.— Тільки за те, щоб мати задоволення спалити королеву Пінтікінестру, пастушка Дарінеля з його еклогами і всю цю хитромудру чортівню, яку розвів тут автор, я і власного батька не посоромився б спалити, коли б тільки він прийняв образ мандрівного рицаря.

— І я тієї ж думки,— сказав цирульник.

— І я,— сказала племінниця.

— А коли так,— сказала ключниця,— давайте їх сюди, я їх прямо в двір.

Їй дали досить велику кількість книжок, і вона, щадячи, як видно, сходи, повикидала їх у вікно.

— А це ще що за товстун? — запитав священик.

— *Дон Олівант Лаврський,*— відповів цирульник.

— Цю книгу написав автор *Квіткового саду,*— сказав священик,— і, одверто кажучи, я не зміг би визначити, яка з них правдивіша чи, вірніше, менш брехлива. Одне можу сказати: книжка зухвала і безглузда, а тому — у вікно її.

— Слідуючий — *Флорисмарт Гірканський,*— оголосив цирульник.

— А, і сеньйор Флорисмарт тут? — вигукнув священик.— Б'юсь об заклад, що він теж миттю опиниться на дворі, незважаючи на особливі обставини, при яких він з'явився на білий світ, і на гучні його діла. Він написаний такою важкою і сухою мовою, що нічого іншого і не заслуговує. У двір його, сеньйоро домоправителько, і ще ось цього заразом.

— Охоче, добродію мій,— мовила ключниця, з великою радістю виконуючи все, що їй наказували.

— А це *Рицар Платір,*—оголосив цирульник.

— Старовинний роман,— зауважив священик,— проте я не бачу причини, з якої він заслуговував би на полегкість. Без усяких розмов відправте його туди ж.

Як сказано, так і зроблено. Розкрили ще одну книжку, з заголовком *Рицар Хреста.*

— Заради такого спасенного заголовка можна було б пробачити авторові його неуцтво. З другого боку, недарма ж кажуть: «За хрестом стоїть сам диявол». У вогонь його!

Цирульник дістав з полиці ще один том і сказав:

— Це *Зерцало рицарства.*

— Знаю я цю шановну книгу,— сказав священик.— У ній діють сеньйор Рінальд Монтальванський з своїми друзями-приятелями, шахраями, гіршими від самого Кака, і Дванадцять Перів Франції разом з їхнім правдивим літописцем Турпіном. А втім, одверто кажучи, я відправив би їх на вічне поселення,— і тільки, хоч би тому, що вони причетні до задуму знаменитого Маттео Боярдо, а твір Боярдо, в свою чергу, послужив канвою для Лодовіко Аріосто, поета, просякнутого істинно християнським почуттям. І от коли мені трапиться тут Аріосто і коли при цьому виявиться, що він розмовляє не своєю рідною, а чужою мовою, то я не відчую до нього ніякої поваги, якщо ж своєю, то я покладу його собі на голову.

— У мене він є по-італьянськи,— сказав цирульник,— але я його не розумію.

— І добре, що не розумієте,— зауважив священик,— ми б і сеньйорові воєначальнику це пробачили, аби тільки він не переносив Аріосто в Іспанію і не робив з нього кастільця: адже тому він позбавив його багатьох природних достоїнств, як це трапляється з усіма, хто береться перекладати поетичні твори, бо найсумліннішому і найвправнішому перекладачеві ніколи не піднятися на таку висоту, якої досягають вони у первісному своєму вигляді. Одно слово, я хочу сказати, що цю книгу, разом з іншими пустими вигадками французьких писак, слід кинути на дно висохлого колодязя, і хай вони там і лежать, поки ми, тверезо розсудивши, не придумаємо, як з ними бути. Я б тільки не помилував *Бернардо дель Карпіо,* який, уже напевне, десь тут причаївся, і ще одну книжку, під назвою *Ронсеваль:* ці дві книжки, як тільки вони потраплять мені до рук, одразу ж перейдуть у руки домоправительки, а домоправителька без будь-якої поблажки знищить їх вогнем.

Цирульник підтримав священика — він вважав його за доброго християнина і вірного друга істини, який ні за які блага в світі не буде кривити душею, а тому міркування його видалися цирульникові справедливими і надто дотепними. Після цього він розкрив ще одну книжку: то був *Пальмерін Олівський,* а поряд з ним стояв *Пальмерін Англійський.* Прочитавши заголовки, ліценціат сказав:

— *Оливку* цю — розтоптати й спалити, а попіл розвіяти за вітром, але англійську пальму треба берегти і зберігати, як зіницю ока, в особливій скриньці, на зразок тієї, яку знайшов Олександр Македонський серед трофеїв, що залишилися після Дарія, і в якій він потім зберігав твори Гомера. Ця книжка, люб'язний друже, гідна поваги з двох причин: по-перше, во-

digitized by ukrbiblioteka.org

на дуже хороша сама по собі, а, по-друге, коли вірити переказам, її написав один мудрий португальський король. Пригоди в замку *Слідкуй-і-пильнуй* чарівні — всі вони свідчать, що автор — великий митець. Пильний автор суворо стежить за тим, щоб герої його міркували тверезо і висловлювали свої думки вишукано й ясно, в повній відповідності до становища, яке вони займають у суспільстві. Отже, сеньйоре маесе Ніколас, коли буде на те ваша добра воля, цей роман, а також *Амадіс Галльський*, уникнуть вогню, а інші всі, без будь-якого дальшого огляду і перевірки, хай згинуть.

— Почекайте, люб'язний друже,— заперечив цирульник,— у мене в руках прославлений *Дон Бельяніс*.

— Цьому,— вирішив священик,— за другу, третю і четверту частини не завадить дати ревеню, щоб звільнити його від лишку жовчі, а потім треба викинути з нього все, що стосується Замка Слави, і ще гірші недоладності; для цієї мети давайте відкладемо судочинство на невизначений строк, щоб потім, залежно від того, виправиться він чи ні, винести м'який або ж суворий вирок. А поки що, любий друже, візьміть його собі, але тільки нікому не давайте читати.

— З задоволенням,— мовив цирульник.

Не бажаючи витрачати сили на дальший огляд рицарських романів, він звелів ключниці забрати всі великі томи і викинути у двір. Ключниця ж не примушувала себе довго чекати і просити — навпаки, складати з книжок вогнище здавалося їй куди легшою справою, ніж ткати величезний кусок найтоншого полотна, а тому, схопивши в оберемок штук вісім зараз, вона викинула їх у вікно. Однак ноша ця виявилась для неї непосильною, і одна з книжок упала до ніг цирульника,— той, побажавши довідатися, що це таке, прочитав: *Історія славного рицаря Тіранта Білого*.

— Свят, свят, свят! — заволав священик.— Як, і *Тірант Білий* тут? Дайте-но мені його, дорогий друже, це ж скарбниця насолод і поклади втіх. У ньому виведено доблесного рицаря дона Кіріелейсона Монтальванського, брата його, Томаса Монтальванського, і рицаря Фонсека, в ньому зображується битва відважного Тіранта з догом, в ньому описуються хитрощі діви Отради, шахрайства і плутні вдови Потрафіри і, нарешті, сердечна прихильність імператриці до її конюшого Іполита. Запевняю вас, любий друже, що в розумінні стилю це краща книжка в світі. Рицарі тут їдять, сплять, умирають на своїй постелі, перед смертю складають духівниці, і ще в ній багато такого, що в інших книжках такого сорту відсутнє. Разом з тим автор її навмисно наплів стільки всіляких нісенітниць, що його слід було б засудити на довічну каторгу. Візьміть її собі, прочитайте, і ви побачите, що я сказав про неї сущу правду.

— Так я і зроблю,— сказав цирульник.— А як же бути з маленькими книжками?

— Це не рицарські романи, це, як видно, вірші,— сказав священик.

Розкривши навмання одну з них і побачивши, що це *Діана* Хорхе де Монтемайора, він подумав, що й усі інші повинні бути в такому ж роді.

— Ці палити не слід,— сказав він,— вони не завдають ъ і ніколи не завдадуть такого лиха, як рицарські романи: це хороші книжки і зовсім не шкідливі.

— Ах, сеньйоре! —вигукнула племінниця.— Давайте спалимо їх разом з іншими! Адже коли в мого дядька і мине божевілля на рицарських романах, так він, чого доброго, візьметься за читання віршів, і тут йому спаде на думку зробитися пастушком: почне бродити по гаях і луках, співати, грати на сопілці або, що ще гірше, сам стане поетом, а я чула, що хвороба ця причеплива і невиліковна.

— Дівчина каже правду,— зауважив священик,— краще прибрати з дороги нашого друга і цей камінь. А щодо *Діани* Монтемайора, то я пропоную не спалювати цю книжку, а тільки викинути з неї все, що стосується мудрої Фелісії і чарівної води, а також майже всі довгі рядки,— залишимо їй в добрий час її прозу і честь бути першою в ряду їй подібних.

— За нею слідують так звана *Друга Діана*, *Діана* Саламантінця,— сказав цирульник.— і ще одна книжка тієї ж назви, твір Хіля Поло.

— Саламантінець піде слідом за іншими у двір і збільшить собою число засуджених до спалення,— розміркував священик,— але Діану Хіля Поло треба зберегти так, ніби її написав сам Аполлон. Ну, давайте далі, любий друже, затримуватися нічого, адже пізно вже.

— Це *Щастя кохання в десяти частинах*,— витягнувши ще одну книжку, оголосив цирульник,— твір сардінського поета Антоніо де Лофрасо.

— Присягаюся моїм саном,— сказав священик,— що з того часу, як Аполлон став Аполлоном, музи — музами, а поети — поетами, ніхто ще не писав такої цікавої і такої безглуздої книжки, бо це єдиний у своєму роді твір, кращий від усіх йому подібних, які будь-коли з'являлися на світ божий, і хто її не читав, той ще не читав нічого захоплюючого. Дайте-но її сюди, любий друже,— коли б мені подарували сутану з флорентійського шовку, то я не такий би був їй радий, як цій знахідці,

Дуже задоволений, він відклав книжку вбік, а цирульник тимчасом продовжував говорити:

— Далі слідують *Іберійський пастух, Енареські німфи* і *Зцілення ревнощів.*

— Віддамо їх, не вагаючись, до рук світської влади, тобто ключниці,— сказав священик.— Резонів на те не питайте, інакше ми ніколи не закінчимо.

— За ними йде *Пастух Філіди.*

— Він зовсім не пастух,— зауважив священик,— а досить освічений столичний житель. Будемо берегти його як якусь дорогоцінність.

— Оця товста книжка має назву *Скарбниця різних віршів,*— оголосив цирульник.

— Коли б їх було менше, ми б їх більше цінували,— зауважив священик.— Слід пропололи її і очистити від усього низького, яке потрапило до неї разом з високим. Пощадимо її, по-перше, тому, що автор її — мій друг, а по-друге, з поваги до інших його творів, більш піднесених і героїчних.

— Ось *Збірка пісень* Лопеса Мальдонадо,— вів далі цирульник.

— З цим автором ми теж великі друзі,— сказав священик,— і в його власному виконанні пісні ці всіх захоплюють, бо голос у нього справді ангельський. Еклоги його розтягнуті, ну та хорошим ніколи ситий не будеш. Приєднаємо ж його до обранців. А що то за книжка стоїть поряд з цією?

— *Галатея* Мігеля де Сервантеса,— відповів цирульник.

— З цим самим Сервантесом я з давніх пір у великій дружбі, і мені добре відомо, що у віршах він дістав менше перемог, ніж на його голову сиплеться нещасть. Дещо в його книжці вигадано вдало, дещо він задумав, але нічого не довів до кінця. Почекаємо обіцяної другої частини: можливо, він виправиться і заслужить, нарешті, поблажки, в якій ми відмовляємо йому нині. А до того часу тримайте його у себе в ув'язненні.

— З задоволенням, люб'язний друже,— сказав цирульник.— От ще три книжки: *Араукана* дона Алонсо де Ерсільї, *Австріада* Хуана Руфо, кордовського судді, і *Монсеррат* валенсійського поета Крістоваля де Віруеса.

— Ці три книжки,— сказав священик,— краще з усього, шо було написано героїчним віршем іспанською мовою: вони стоять нарівні з найзнаменитішими італьянськими поемами. Бережіть їх, бо це вершини іспанської поезії.

Нарешті перегляд книжок стомив священика, і він запропонував спалити останні без розбору, але цирульник якраз у цей час розгорнув ще одну,— під назвою *Сльози Анджеліки.*

— Я б теж проливав сльози, коли б мені довелося спалити таку книжку,— сказав священик,— бо автор її один з кращих поетів не лише в Іспанії, а й в усьому світі, до того ж він так чудово переклав деякі сказання Овідія!

РОЗДІЛ VII

Про другий виїзд доброго нашого рицаря Дон Кіхота Ламанчського.

В цей час почувся голос Дон Кіхота.

— Сюди, сюди, відважні рицарі! — гукав він.— Час вам показати силу доблесних ваших рук, а то придворні рицарі візьмуть гору на турнірі.

Довелося припинити огляд книгосховища і бігти на шум і гуркіт,— ось тому дехто і твердить, що *Карліада* і *Лев Іспанський,* а також *Діяння імператора* дона Луїса де Авіла, які, без усякого сумніву, були серед нерозібраних книжок, без суду і слідства полетіли у вогонь, тоді коли б священик побачив їх, то, можливо, вони б і не були так тяжко покарані.

Зайшовши до Дон Кіхота в кімнату, друзі і домашні його виявили, шо він уже підвівся з ліжка; здавалося, він і не думав спати,— такий він був жвавий: по-старому галасував, безумствував, тикав у всі боки мечем. Його схопили і насильно поклали в ліжко,— тут він трохи заспокоївся і, звернувшись до священика, мовив:

— Яка ганьба,—чи не правда, сеньйоре архієпіскопе Турпін? — що так звані Дванадцять Перів ні з того ні з сього уступили пальму першості на турнірі придворним рицарям, тоді як ми, мандрівні рицарі, три дні підряд пожинали плоди перемоги!

— Годі, ваша милость, годі, любий друже,— заговорив священик.— Бог дасть, усе буде добре,— що не зроблено сьогодні, те завжди можна надолужити завтра, а тепер, ваша милость, подумайте про своє здоров'я: здається мені, що ви дуже втомились, а можливо, навіть і поранені.

— Ні, я не поранений,— заперечив Дон Кіхот,— а що мене побили і відшмагали, в цьому немає сумніву: нікчема Роланд кинувся на мене з дрючком,— і все від заздрощів, бо єдиний, хто не поступиться йому хоробрістю,

digitized by ukrbiblioteka.org

так це я. Але не будь я Рінальд Монтальванський, коли, підвівшись з цього ложа, я йому не відомщу, незважаючи на всі його чари. А поки що принесіть мені поїсти: зараз я нічого так не потребую, як їжі, а вже постояти за себе я й сам зумію.

Бажання Дон Кіхота було вдоволене: йому принесли поїсти, а потім він знову заснув, а інші ще раз подивувалися з його божевілля.

Тієї ж ночі стараннями ключниці були спалені до останку всі книжки: і ті, що валялися у дворі, і ті, що ще залишались у кімнаті; напевне, разом з ними згоріли і такі, які потрібно було здати на вічне зберігання в архів, але цьому перешкодили доля і ліньки того, хто провадив огляд — недарма каже прислів'я, що через грішників частенько страждають і праведники.

Священик з цирульником вирішили, що перший засіб від хвороби, яка полонила їхнього приятеля,— це закласти і замурувати вхід до книгосховища, щоб, підвівшись з постелі, він не знайшов його (коли, мовляв, усунути причину, то наслідки, можливо, відпадуть самі по собі), а потім оголосити йому, що якийсь чарівник разом з усіма книжками викрав і кімнату; і все це було здійснено з великим проворством. Через два дні Дон Кіхот підвівся з ліжка і насамперед пішов глянути на свої книжки, але, не виявивши приміщення, в якому вони зберігалися, почав блукати і нишпорити по всіх кімнатах. Кілька разів підходив до того місця, де раніше були двері, обмацував стіну, мовчки обводив очима кімнату; нарешті, після довгих розшуків, він запитав ключницю, де знаходиться його книгосховище. А ключницю навчили, як потрібно відповідати.

— Про яке таке книгосховище ви говорите, ваша милость?—у свою чергу запитала вона.— Немає у нас тепер ні книжок, ні сховища, все вхопив чортяка.

— Зовсім не чортяка, а чарівник,— заперечила племінниця.—Після того, як ви від нас поїхали, ваша милость, другої ночі він прилетів сюди на хмарі, стрибнув з дракона, на якому сидів верхи, і пробрався до книгосховища. Не знаю, що він там робив, а тільки трохи згодом дивлюсь, вилітає через дах, а в кімнатах повно диму. Пішли ми подивитися, що він наробив, а вже ні книжок, ні кімнати і сліду немає. Одне лише ми обидві добре пам'ятаємо: відлітаючи, той злий старик голосно крикнув, що від злості, яку він таємно плекає до власника книжок і приміщення, він завдав його дому збитків і що збитки ці згодом виявляться. Ще він сказав, що зовуть його мудрий Муньятон.

— Не Муньятон, а Фрестон,— поправив її Дон Кіхот.

— Чи то Фрестон, чи то Фрітон,— втрутилася ключниця,— пам'ятаю лише, що ім'я його закінчується на *тон*.

— Так, так,— підхопив Дон Кіхот,— це один мудрий чарівник, найлютіший мій ворог: він мене ненавидить, бо чаклунські чари і тайнопис відкрили йому, що через деякий час у мене має бути єдиноборство з рицарем, якому він протегує, і що, незважаючи на всі його підступи, я того рицаря переможу, ось тому він з усіх сил і старається мені досадити. Але хай він знає, що ні порушити, ні обійти наперед установленого небесами він не має сили.

— Які тут можуть бути сумніви! — вигукнула племінниця.— Але тільки от що, дядечку: хто примушує вашу милость кидатись у бійку? Чи не краще спокійно сидіти вдома, ніж тинятися по білому світу і ловити в небі журавля, забуваючи про те, що коли ідеш за шерстю, дивись, шоб самого не обстригли?

— Ах, племіннице! — вигукнув Дон Кіхот.— Як мало ти в усьому цьому розумієш! Перш ніж мене обстрижуть, я сам вищипаю і вирву бороду кожному, хто посміє торкнутися кінчика моєї волосини.

Обидві жінки, бачачи, що він гнівається, вирішили більше йому не заперечувати.

Як би там не було, цілих два тижні сидів він спокійно вдома, нічим не виявляючи бажання знову почати колобродити, і на протязі цих двох тижнів у нього не раз відбувалися дуже кумедні розмови з двома його приятелями, священиком і цирульником, яких він запевняв, що тепер світ нікого так не потребує, як мандрівних рицарів, і що мандрівному рицарству судилося воскреснути в його особі. Священик, гадаючи, що його можна напоумити не інакше, як вдавшись до хитрощів, у певних випадках сперечався з ним, в інших — погоджувався.

Водночас Дон Кіхот вступив у переговори з одним своїм односельчанином: це була людина доброзвичайна (якщо тільки подібне визначення можна застосувати до людей, які не можуть похвастати великою кількістю всілякого добра), проте мозок у нього був дуже набакир. Дон Кіхот такого йому наговорив, такого наобіцяв і так зумів його переконати, що кінець кінцем бідний хлібороб дав слово вирушити разом з ним зброєносцем. Між іншим, Дон Кіхот радив йому особливо не зволікати, бо цілком, мовляв, можливо, що він, Дон Кіхот, миттю завоює який-небудь острів і зробить його там губернатором. Такі обіцянки спокусили Санчо Пансу,— так звали нашого хлібороба,— і він погодився залишити дружину та

дітей і стати зброєносцем свого односельчанина.

Потім Дон Кіхот почав роздобувати гроші: дещо продав, дещо віддав у заклад з великими для себе збитками і кінець кінцем зібрав значну суму. Крім того, він узяв на час в одного з своїх приятелів круглий щит і, полагодивши, як міг, розбитий свій шолом, попередив зброєносця Санчо про день і годину виїзду, щоб той устиг запастися всім необхідним, а, головне, не забув узяти з собою дорожну торбу. Санчо дав слово, що не забуде, але, пославшись на те, що він не мастак ходити пішки, оголосив, що в нього є дуже добрий осел і шо він поїде на ньому. Ця обставина дещо збентежила Дон Кіхота: він перебирав у пам'яті, чи був у кого-небудь з мандрівних рицарів такий зброєносець, який вдавався до ослиного способу пересування, але так і не згадав; проте, сподіваючись, що йому невдовзі трапиться випадок відбити коня в першого ж нечемного рицаря, який зустрінеться йому на шляху, і передати це куди делікатніше чотириноге у володіння своєму зброєносцеві, він дозволив Санчо Пансі взяти осла. За порадою господаря заїзду, Дон Кіхот запасся сорочками і всім, чим тільки міг. Коли ж усе було готове і приведене в належний порядок, Дон Кіхот, не попрощавшись ні з племінницею, ні з ключницею, в супроводі Санчо Панси, який теж не попрощався ні з дружиною, ні з дітьми, якось уночі потай виїхали з села; і за ніч їм пощастило від'їхати на досить значну відстань, так що, коли розвиднилось, вони відчули себе в повній безпеці: коли б і вирядили за ними погоню, то все одно вже не наздогнали б їх.

Санчо Панса не забув приторочити торбу і бурдюк, і тепер він, палаючи бажанням стати губернатором обіцяного острова, ніби патріарх сидів на ослі. Тимчасом Дон Кіхот вибрав той же шлях і вирушив тією ж дорогою, якою їхав він минулого разу, тобто Монтьєльською рівниною, тільки тепер почував він себе значно бадьорішим, бо час був ще ранній і косе проміння сонця не дуже його турбувало. Отут і звернувся Санчо Панса до свого пана:

— Дивіться ж, ваша милость, сеньйоре мандрівний рицарю, не забудьте, що ви мені обіцяли щодо острова, а вже я з яким завгодно островом упораюся.

Дон Кіхот йому на це відповів:

— Треба тобі знати, друже мій Санчо Панса, що в минулі часи мандрівні рицарі мали звичай призначати правителями завойованих ними островів і королівств своїх же власних зброєносців, а вже за мною діло не стане, бо я поклав собі відродити похвальний цей звичай. Більше того, я маю намір піти ще далі: раніше рицарі іноді, а можливо навіть і кожного разу чекали, поки їхні зброєносці постаріють, і лише після того, як минало багато неспокійних днів і ще менш спокійних ночей, коли ті вже не мали сили служити, надавали їм титулу графа або, в кращому разі, маркіза і вводили їх у володіння землею чи якоюсь там зубожілою провінцією. Коли ж ми з тобою будемо живі й здорові, то легко може статися, що не мине і тижня, як я вже завоюю королівство, якому підвладні ще кілька королівств, і яке з них тобі сподобається, тим я тебе, коронувавши, і пожалую. І хай це тебе не дивує: з рицарями діються справи незвичайні і трапляються випадки непередбачені, так що мені нічого не коштуватиме нагородити тебе ще чим-небудь, крім того, що я обіцяв.

— Виходить, значить, так,— зробив висновок Санчо Панса,— що коли я яким-небудь чудом стану королем, то Хуана Гутьєррес, моя благовірна, стане, щонайменше, королевою, а дітки мої — інфантами?

— Хто ж у цьому сумнівається? — заперечив Дон Кіхот.

— Та я перший,— відповів Санчо Панса.— Адже коли б навіть господь улаштував так, щоб королівські корони сипалися на землю дощем, то й тоді, думається мені, жодна з них не прийшлася б по мірці Марі Гутьєррес. Запевняю вас, сеньйоре, шо королеви з неї ніяк не вийде. Графиня — це ще сяк-так, та й то бабуся надвоє сказала.

— Покладай надію, Санчо, не на якусь невідому бабусю, а на бога,— сказав Дон Кіхот,— і він нагородить твою дружину тим, що їй найбільше личить. Ти ж не принижуй своєї гідності і готуйся зайняти пост генерал-губернатора, а на менше ні в якому разі не погоджуйся.

— Нізащо не погоджусь, добродію мій,— сказав Санчо.— Такий поважний пан, як ви, ваша милость, завжди зуміє вибрати для мене щось таке, що буде мені до снаги і до вподоби.

digitized by ukrbiblioteka.org

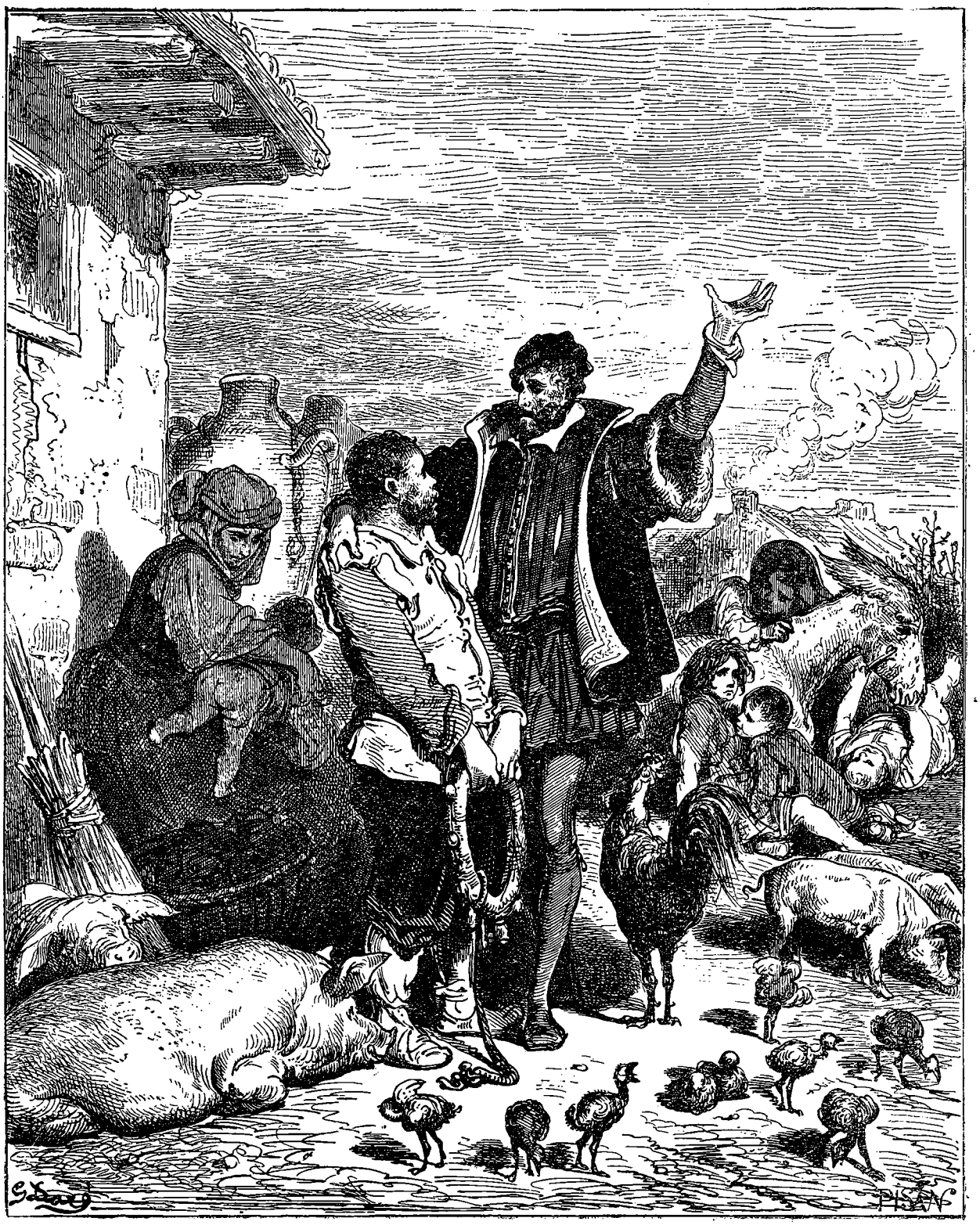

РОЗДІЛ VIII

Про славну перемогу, здобуту доблесним Дон Кіхотом у страшній і досі нечуваній битві з вітряками, а також і про інші події, про які ми не без приємності згадаємо.

Тут перед їхніми очима постало чи то тридцять, чи то сорок вітряків, що стояли серед поля, і як тільки побачив їх Дон Кіхот, то звернувся до свого зброєносця з такими словами:

— Доля керує нами якнайкраще. Подивись, друже Санчо Панса: он там видно тридцять, коли не більше, дивовижних велетнів,— я маю намір вступити з ними в бій і перебити їх усіх до одного, а трофеї, які нам дістануться, будуть основою нашого достатку. Це війна справедлива: стерти погане насіння з лиця землі — значить вірою і правдою послужити богові.

— Де ви бачите велетнів? — запитав Санчо Панса.

— Та он вони, з величезними руками,— відповів його пан.— У деяких з них довжина рук сягає майже двох миль.

— Годі-бо, сеньйоре,— заперечив Санчо,— те, що там видніється, зовсім не велетні, а вітряки; а те, що ви вважаєте їхніми руками,— це крила: вони крутяться од вітру і рухають млинові жорна.

— Одразу видно недосвідченого шукача пригод,— зауважив Дон Кіхот,— це велетні. І коли ти боїшся, то від'їжджай убік і помолись, а я тим часом вступлю з ними в жорстокий і нерівний бій.

З останнім словом, не слухаючи голосу Санчо, який попереджав його, що не з велетнями їде він битися, а, поза всяким сумнівом, з вітряками, Дон Кіхот дав Росинанту шпори. Він був цілком певен, що це велетні, а тому, не звертаючи уваги на крики зброєносця і не бачачи, що перед ним, хоч був зовсім близько від вітряків, голосно вигукував:

— Стійте, полохливі і підлі тварюки! Адже на вас нападає лише один рицар!

У цей час повіяв легенький вітерець, і, помітивши, що величезні крила вітряків починають крутитися, Дон Кіхот вигукнув:

— Махайте, махайте руками! Коли б у вас їх було більше, ніж у велетня Бріарея, і тоді довелося б вам поплатитися!

Сказавши це, він цілковито віддався під захист пані своєї Дульсінеї, звернувся до неї з благанням допомогти йому витримати таке тяжке випробування і, затулившись шитом і пустивши Росинанта галопом, устромив спис у крило ближчого вітряка; але в цей час вітер з такою скаженою силою повернув крило, що від списа залишилися самі тріски, а крило, підхопивши і коня і вершника, який опинився в дуже жалюгідному становищі, скинуло Дон Кіхота на землю. На допомогу йому на всю ослину силу поскакав Санчо Панса і, наблизившись, переконався, що пан його не може поворухнутися,— так важко упав він з Росинанта.

— Ах ти, господи! — вигукнув Санчо.— Чи не казав я вашій милості, щоб ви були обережнішими і що це всього-на-всього вітряки? Їх ніхто б не переплутав, хіба тільки той, у кого вітряки в голові крутяться.

— Помовчи, друже Санчо,— сказав Дон Кіхот.— Треба зауважити, що немає нічого більш мінливого, ніж воєнні обставини. До того ж, я гадаю, і не без підстав, що мудрий Фрестон, той самий, який викрав у мене книжки разом з приміщенням, перетворив велетнів на вітряки, щоб позбавити мене плодів перемоги,— так він мене ненавидить. Але рано чи пізно злі його чари не встоять перед силою мого меча.

— А це вже як бог дасть,— зауважив Санчо Панса.

Він допоміг Дон Кіхотові підвестись і посадив його на Росинанта, який теж був ледве живий. Продовжуючи обмірковувати недавню пригоду, вони поїхали по дорозі до Ущелини Лапісе, бо Дон Кіхот не міг проминути безліч різноманітних пригод, які, за його словами, чекали їх на цьому людному місці; одне лише засмучувало його — те, що він втратив спис, і, повідавши горе своє зброєносцеві, він сказав:

— Пам'ятаю, читав я, що один іспанський рицар на ім'я Дієго Перес де Варгас, загубивши в бою свій меч, відламав од дуба величезний сук і віддубасив та перебив того дня стільки маврів, що його потім прозвали Дубас, і відтоді він і його нащадки іменуються *Варгас-Дубас*. Усе це я кажу до того, що я теж маю намір відламати сук од першого ж дуба, який трапиться мені по дорозі, однаково — звичайного чи камінного, такий же завбільшки, який я собі уявляю, мусив бути у Варгаса, і з допомогою цього сука звершити такі подвиги, що ти визнаєш себе обранцем долі, бо удостоївся честі бути очевидцем і свідком діянь, які згодом можуть здатися неймовірними.

— Все в руках божих,— зауважив Санчо.— Я вірю всьому, що каже ваша милость. Тільки сядьте пряміше, а то ви все ніби з'їжджаєте набік,— певне, від того, що забилися, коли падали.

— Твоя правда,— сказав Дон Кіхот,—і коли я не стогну від болю, то це лише тому, що ман-

digitized by ukrbiblioteka.org

дрівним рицарям на випадок будь-якого поранення стогнати не належить, хоч би в них і випадали кишки.

— Коли так, то мені заперечити нічого,— сказав Санчо,— але одному богу відомо, який би я був радий, коли б ваша милость поскаржились, якщо у вас що-небудь заболить. А вже щодо мене, то я почну стогнати від найменшого болю, коли тільки цей закон не поширюється і на зброєносців мандрівних рицарів.

Дон Кіхот не міг не посміятися з простодушності свого зброєносця, а потім оголосив, що той може стогнати, коли й скільки йому заманеться, як з необхідності, так і без усякої необхідності, бо в рицарському статуті нічого з цього приводу не сказано. Санчо нагадав Дон Кіхотові, що час закусити. Дон Кіхот сказав, що йому поки що не хочеться, а що Санчо може їсти, коли тільки йому забажається. Одержавши дозвіл, Санчо з усією зручністю вмостився на ослі, вийняв з торби те, що в ній було, і почав їсти; він повільно плентався за своїм паном і час від часу з таким смаком сьорбав з бурдюка, що йому позаздрили б навіть малагські трактирники, а в них же щодо вина просто розкіш. І поки Санчо потроху ковтав, у нього вивітрилися з голови всі обіцянки, яких йому надавав Дон Кіхот, а пошуки пригод, хай навіть небезпечних, здавалися йому вже не важкою повинністю, а суцільним святом.

Цю ніч вони провели під деревами; від одного з них Дон Кіхот одламав засохлий сук і приставив до нього залізний наконечник,— таким чином у нього вийшло щось на зразок списа. Стараючись у всьому наслідувати рицарів, що, як було йому відомо з книжок, не спали ночами в лісах і пустинях, тішачись мрією про своїх володарок, Дон Кіхот усю ніч не заплющував очей і думав про пані свою Дульсінею. Зовсім інакше провів ніч Санчо Панса: наповнивши собі черево зовсім не цикорною водою, він мертвим сном проспав до ранку, і, коли б не розбудив його Дон Кіхот, він ще не скоро прокинувся б, хоч сонце давно вже било йому просто в очі, а безліч птахів веселим щебетом вітали день, що настав. Нарешті Санчо прокинувся і, не проминувши ковтнути з бурдюка, виявив, що бурдюк дещо охляв з учорашнього дня; це було для нього досить прикро, бо він розумів, що ближчим часом навряд чи могла йому трапитися нагода поповнити запас. Дон Кіхот не побажав снідати,— як уже було сказано, він харчувався самими солодкими мріями. Обидва виїхали на дорогу, і близько третьої години після полудня вдалині показалась Ушелина Лапісе.

— Тут, брате Санчо,— побачивши ущелину, сказав Дон Кіхот,— ми, як кажуть, по лікоть занурімо руки в пригоди. Але попереджаю: яка б небезпека мені не загрожувала, ти не повинен братися за меч, хіба тільки побачиш, що на мене нападають смерди, люди низького звання: в такому разі ти можеш подати мені допомогу. Коли ж це будуть рицарі, то, по законах рицарства, ти не повинен і не маєш ніякого права за мене заступатися, поки ти ще не посвячений у рицарі.

— Щодо цього, то можете бути певні, сеньйоре: я не вийду з покори,— сказав Санчо.— Тим більше, що норов у мене тихий: лізти в бійку, зчиняти сварку — це не моя справа. От коли хто-небудь зачепить мою особу, тут уже я, правду кажучи, на рицарські закони не подивлюсь, бо і божеські і людські закони нікому не забороняють захищатися.

— З цим я повністю згоджуюсь,— сказав Дон Кіхот.— Тобі доведеться стримувати природні свої пориви тільки в тому разі, коли на мене нападуть рицарі.

— Неодмінно стримаю,— сказав Санчо,— для мене ця настанова буде священною, як відпочинок у неділю.

Вони все ще продовжували розмовляти, коли попереду з'явилися два ченці-бенедиктинці верхи на верблюдах, саме на верблюдах, інакше не скажеш,— такого незвичайного зросту досягли їхні мули. Ченці були в дорожніх окулярах і під парасольками. Двоє служок ішли пішки і підганяли мулів, а позаду їхала карета в супроводі чи то чотирьох, чи то п'яти вершників. Як з'ясувалося згодом, у кареті сиділа дама з Біскайї,— їхала вона в Севілью, до чоловіка, який збирався до Америки, де його чекала досить поважна посада, ченці ж були її випадковими супутниками, а зовсім не провідниками. Проте Дон Кіхот, ледве помітивши їх, одразу ж сказав своєму зброєносцеві:

— Коли я не помиляюсь, нас чекає найдивовижніша пригода, яку тільки можна собі уявити. Он ті чорні страховиська, що показалися вдалині,— це, само по собі зрозуміло, чарівники: вони викрали принцесу і везуть її в кареті, а мені, за всяку ціну, треба розстроїти цей злий задум.

— Коли б не сталося гірше, як з вітряками,— зауважив Санчо.— Годі-бо, сеньйоре, адже це брати-бенедиктинці, а в кареті, вже напевне, їдуть якісь подорожні. Їй-богу, ваша милость, послухайте ви мене і одумайтесь, а то вас знову біс попутає.

— Я вже говорив тобі, Санчо, що ти ще нічого не розумієш у пригодах,— заперечив Дон Кіхот.— Я зовсім правий, і зараз ти в цьому переконаєшся.

Тут він виїхав наперед, зупинився посеред

digitized by ukrbiblioteka.org

дороги і, коли ченці опинилися на такій близькій відстані, що могли почути його, гучним голосом заговорив:

— Біснуваті потвори, зараз же звільніть благородних принцес, яких ви силою везете в кареті! А коли ні, то готуйтеся прийняти швидку смерть, як гідне покарання за свої злочини!

Ченці натягнули поводи і, налякані виглядом Дон Кіхота і мовою його, відповіли йому так:

— Сеньйоре кавальєро, ми не біснуваті потвори, ми бенедиктинські ченці, їдемо у своїх справах, і, чи є в кареті викрадені принцеси, чи немає — ми про те не відаємо.

— Солодкими словами ви мене не влестите. Знаю я вас, віроломних негідників,— сказав Дон Кіхот.

Не чекаючи відповіді, він пришпорив Росинанта і з списом наперевіс, не пам'ятаючи себе від люті, відважно кинувся на одного з ченців, так що коли б той заздалегідь не злетів з мула, то він примусив би його до того силою та ще на додаток тяжко поранив би його, а може, й просто убив. Другий чернець, бачачи, як поводяться з його супутником, вдарив п'ятами в боки доброго свого мула і помчав легше від вітру.

Тим часом Санчо Панса миттю зіскочив з осла, кинувся до людини, яка лежала на землі, і почав знімати з неї одяг. Тієї ж миті до нього підбігло двоє погоничів і запитали, нащо він роздягає його. Санчо Панса відповів, що ці трофеї по праву належать йому, бо бій виграв його пан Дон Кіхот. Погоничі жартів не зрозуміли і не мали жодного уявлення про те, що таке бій і трофеї; скориставшися з того, що Дон Кіхот під'їхав до карети і заговорив з мандрівницею, вони кинулися на Санчо, збили його з ніг і, не залишивши в його бороді жодної волосинки, надавали йому таких штурханів, що він, непритомний і бездиханний, залишився лежати на землі. А переляканий і сторопілий чернець, блідий, як полотно, не втрачаючи дорогоцінного часу, сів на свого мула і помчав туди, де, здалека спостерігаючи за всім цим гармидером, чекав його супутник, а потім обидва, не чекаючи розв'язки, поїхали далі і при цьому так старанно хрестились, ніби по п'ятах за ними гнався сам диявол.

Тимчасом Дон Кіхот, як уже було сказано, зайшов у розмову з дамою, що сиділа в кареті.

— Сеньйоро,— так почав він,— ваша пишнота може тепер розпоряджатися собою, як знайде за потрібне, бо зухвалість ваших викрадачів зметена і повержена в прах могутньою моєю рукою. А щоб ви не страждали від того, що не знаєте імені свого визволителя, я вам скажу, що я — Дон Кіхот Ламанчський, мандрівний рицар і шукач пригод, приворожений незрівнянною красунею Дульсінеєю Тобоською. І в нагороду за зроблену вам послугу я хочу одного: їдьте в Тобосо до моєї пані, скажіть їй, що ви від мене, і повідайте їй усе, що я звершив, домагаючись вашого визволення.

Ледве встиг Дон Кіхот вимовити це, як один з слуг, які супроводжували даму, родом біскаєць, бачачи, що Дон Кіхот не пропускає карету і вимагає, щоб вони повернулися назад і їхали в Тобосо, наблизився до нього і, вхопившись за його спис, на поганому кастільському і нестерпному біскайському наріччях сказав йому таке:

— Іди геть, кавальєро, щоб тобі немає шляху! Присягаюся творцем, не випускати карету, так я тебе вб'єш, не будь я біскаєць!

Дон Кіхот чудово зрозумів його.

— Коли б ти був не жалюгідний смерд, а кавальєро,— спокійно зауважив він,— я б тебе покарав за твою безрозсудність і нахабство.

А біскаєць йому на те сказав:

— Я не кавальєро? Присягаюся богом, ти брешеш, як християнин. Ану кидай спис, хапай меч — будемо дивитись, кого хто! Біскаєць — він тобі і на суші, і на морі, і чорт його знає де ідальго. Навпаки скажеш — брехун будеш.

— Ну, це ми ще побачимо, як сказав Аграхес,— мовив Дон Кіхот.

Шпурнувши спис на землю, він вихопив меч, затулився щитом і, з твердим наміром покласти біскайця на місці, кинувся на нього. А біскаєць, збагнувши, що справа повертається погано, хотів було спішитись, бо мул, на якому він мандрував, поганий найманий мул, не викликав у нього довір'я, але він устиг лише вихопити меч; на щастя він був біля самої карети: скориставшися цим, він витяг подушку і прикрився нею як щитом, а потім вони обидва кинулися в бій, як два закляті вороги. Ті, хто був при тому присутній, даремно намагалися їх помирити,— біскаєць кричав своєю ламаною мовою, що коли йому не дадуть побитися, то він уб'є свою пані і всіх, хто стане йому впоперек дороги. Дама, яка сиділа в кареті, вражена і налякана тим, що відбувалося, звеліла кучерові од'їхати вбік і почала здалека стежити за жорстокою битвою, в розпалі якої біскаєць так огрів Дон Кіхота по плечу, що коли б не щит, він розрубав би його до пояса. Відчувши силу цього страшного удару, Дон Кіхот голосно вигукнув:

— О Дульсінеє, володарко мого серця, цвіт краси, прийдіть на допомогу вашому рицареві, який, догоджаючи несказанній доброті вашій, такому суворому випробуванню себе піддає!

Проказати ці слова, схопити меч, якнайкраще

digitized by ukrbiblioteka.org

затулитися щитом і кинутися на ворога — все це було ділом секунди для нашого рицаря, який задумав одним сміливим ударом покінчити з біскайцем.

Рішучий вигляд, з яким Дон Кіхот перейшов у наступ, красномовно свідчив про гнів, що охопив його, а тому біскаєць знайшов за потрібне приготуватися до оборони. Він притис подушку до грудей, але з місця не зрушив, бо ні сюди ні туди не міг повернути свого мула, який з причини надмірної втоми і від незвички до подібного роду дурощів не в силі був і ногою поворухнути. Одно слово, як уже було сказано, Дон Кіхот, високо піднявши меч, щоб розрубати верткого біскайця навпіл, наступав на нього, біскаєць захищався подушкою і теж високо підняв меч; налякані глядачі з завмиранням серця чекали, що буде, коли опустяться ці мечі, які нищівним ударом загрожували один одному, в той час як дама в кареті разом з своїми служницями кликала на допомогу сили небесні і давала богові обіцянку пожертвувати на всі святині і внести вклад у всі іспанські монастирі, тільки б він одвів від біскайця і від них самих таку велику небезпеку. Але тут, на превеликий наш жаль, перший літописець Дон Кіхота, пославшись на те, що дальші його подвиги історія замовчує, перериває опис поєдинку і ставить крапку. Одначе другий його біограф, відверто кажучи, не міг допустити, щоб ці варті уваги події були забуті, а ламанчські письменники виявилися настільки недопитливими, що не зберегли у себе в архівах або ж у письмових столах яких-небудь рукописів, які славного нашого рицаря стосуються; ось чому, втішаючись цією думкою, і не втрачав він надії відшукати кінець цікавої цієї історії, і справді: небу завгодно було, щоб він його знайшов, а вже, яким чином — про це розповідь піде в другій частині.

РОЗДІЛ IX,

який розповідає про результат і кінець незвичайного поєдинку між безстрашним біскайцем і відважним ламанчцем.

У першій частині цієї історії ми розлучилися з доблесним біскайцем і славним Дон Кіхотом тієї самої миті, коли вони з мечами наголо готувалися завдати один одному такої нищівної сили удар, що коли б це їм удалося в повній мірі, то вони в усякому разі розсікли б і розрубали один одного зверху донизу, подібно до того, як розрізають на дві половини гранат; а розлучилися ми з ними тому, що автор на найцікавішому місці зупинився і обрубав кінці своїй цікавій розповіді, не вказавши навіть, де можна дізнатися, що трапилося далі.

Ця обставина вкрай мене засмутила, і те задоволення, яке мені дали небагато цих сторінок, змінилося незадоволенням при думці про те, який важкий шлях належить мені пройти, перш ніж я знайду багато сторінок, яких, як я собі уявляв, цій цікавій повісті невистачає. А щоб для такого славного рицаря не знайшлося вченого мужа, який узяв би на себе труд описати безприкладні його подвиги, це мені здавалося неймовірним і незвичайним, бо всім мандрівним рицарям, що *здобули вічну славу пошуками пригод,* на літописців щастило: в кожного з них було по одному, а то й по двоє вчених мужів, і ті не тільки описували їх діяння, але й повідали нам їхні думки, навіть найпустіші, і всі їхні дурощі, включаючи й такі, які вони найстаранніше приховували,— не могла ж спостигнути нашого рицаря така невдача, щоб доля відмовила йому в тому, що в Платіра і до нього подібних було у величезній кількості!

Отже, я не схильний був думати, щоб така кумедна історія залишилася покаліченою і незавершеною,— я був упевнений, що її поглинув і сховав підступний час, який усе на світі знищує і пожирає. Крім того, я думаю, що коли в книгосховищі у Дон Кіхота було знайдено *Енареські німфи та пастухи і Зцілення ревнощів* — книжки, які так недавно вийшли в світ, то і його історія не може бути дуже стародавньою, і хай навіть вона й не записана, все одно її повинні пам'ятати його односельчани і вся ламанчська округа. Здогад цей хвилював мене і посилював моє бажання домогтися точних і вірогідних відомостей про життя і чудесні пригоди славного нашого іспанця Дон Кіхота Ламанчського, світоча і зерцала ламанчського рицарства, першого, хто у наш вік і наш злощасний час поклав на себе тягар і обов'язки мандрівного воїна, який повинен заступатися за скривджених, допомагати вдовам і захищати дівчат, тих обтяжених власною незайманістю осіб, які, затиснувши в руці хлист, роз'їжджали на іноходцях по горах і долинах: у старовину і справді були такі діви, які, проживши до вісімдесяти років і жодної ночі не проспавши під дахом, умудрялися, коли тільки їх не позбавляв невинності якийсь недобрий чоловік, якийсь розбійник з великого шляху чи

дивовижний велетень, сходити в могилу такими ж непорочними, як їхні матері. Одно слово, я стверджую, що за це і за багато що інше безстрашному нашому Дон Кіхотові треба складати невтомну і гучну хвалу, а заодно слід було б похвалити і мене — за труди і зусилля, які я витратив на те, щоб відшукати кінець кумедної цієї історії; а втім, я цілком визнаю, що коли б небо, випадок і доля мені не сприяли, то рід людський навіки був би позбавлений розваги і задоволення, яке на протязі майже двох годин може вона дати уважному читачеві. А кінець її знайшовся ось за яких обставин.

Одного разу, йдучи вулицею Алькана в Толедо, я звернув увагу на одного хлопчака, який продавав торговцеві шовком зошити і старий папір, а оскільки я дуже охочий до читання і читаю все підряд, навіть клаптики паперу, підібрані на вулиці, то, спонукуваний природною цією схильністю, взяв я у хлопчика один з зошитів, які він продавав, і по написанню літер здогадався, що то арабські літери. Але здогадатися-то я здогадався, а прочитати не зумів, і от став я позирати, чи не йде мимо який-небудь мориск, який зміг би мені це прочитати,— до речі сказати, в Толедо такі перекладачі трапляються на кожному кроці, так що коли б мені навіть знадобився перекладач з іншої мови, вищої сортом і стародавнішої, то розшукати його було б не важко. Кінець кінцем доля звела мене з одним мориском, і тільки-но я виклав йому своє прохання, він узяв до рук зошит, розкрив його на середині і, прочитавши кілька рядків, розреготався. Я запитав, чого він сміється, і він відповів мені, що його розсмішила примітка на полях. Я попросив його перекласти.

— Тут, на полях, написано ось що,— сказав він сміючись: — *Дульсінея Тобоська, ім'я якої так часто на сторінках пропонованої історії згадується, була, кажуть, великою майстерницею солити свинину і в цьому розумінні не мала собі рівних у всій Ламанчі.*

Ім'я Дульсінеї Тобоської вкрай здивувало мене, бо мені зразу ж спало на думку, що зошити ці містять у собі історію Дон Кіхота. Приголомшений цим здогадом, я попросив мориска негайно прочитати заголовок, і він тут же, з аркуша, переклав мені його з арабської на кастільську так, як він був написаний автором: *Історія Дон Кіхота Ламанчського, написана Сідом Ахметом Бен-інхалі, істориком арабським.* Тут мені прийшла на допомогу вся моя обачливість, і мені пощастило приховати радісне хвилювання, яке охопило мене тієї миті, коли цей заголовок досягнув мого слуху. Кинувшись до торговця шовком, я вирвав у нього з рук усі зошити і папери і за півреала купив їх у хлопчика; коли б він був догадливішим і коли б він знав, як жадаю я придбати їх, то напевне заправив би з мене і взяв шість реалів, а може й більше. Потім ми з мориском зайшли на церковне подвір'я, і тут я попросив його за будь-яку винагороду перекласти кастільською мовою, нічого не пропускаючи і не додаючи від себе, все, що в цих зошитах стосується Дон Кіхота. Мориск, задовольнившись двома арробами ізюму і двома фанегами пшениці, пообіцяв перекласти добре, точно і в найкоротший строк. Але щоб прискорити справу і щоб не випускати з рук такої цінної знахідки, я поселив мориска у себе вдома, і він менш ніж за півтора місяця переклав мені всю цю історію так, як вона викладена тут.

У першому зошиті я побачив картинку, на якій досить природно була зображена битва Дон Кіхота з біскайцем: обом, у повній згоді з історією, надано войовничих поз, обидва високо підняли мечі, один затулився щитом, другий — подушкою, а мул біскайця — зовсім як живий: на відстані арбалетного пострілу видно, що це не власний, а найманий мул. Під постаттю біскайця було написано: *Дон Санчо де Аспейтья,*— очевидно, саме так його й звали, під Росинантом — *Дон Кіхот.* Росинант був намальований чудово: довжелезний, невковирний, виснажений, худющий, з випнутим хребтом і запалими боками, він повністю виправдував влучне і вдале своє прізвисько. Віддалік Санчо Панса тримав за поводок свого осла, під яким було написано: *Санчо Санкас;* судячи з картинки, у Санчо був великий живіт, короткий тулуб і довгі ноги,— ось тому його, напевне, і прозвали *Панса* і *Санкас,* ці два прізвиська не раз зустрічаються на сторінках нашої історії. Слід було б відмітити ще деякі дрібні риси, але вони не такі вже істотні і не роблять цієї історії правдивішою, ніж вона є насправді, а всяка історія тільки тоді й добра, коли вона правдива.

Єдине, що викликає сумнів у правдивості саме цієї історії, так це те, що автор її араб: тимчасом брехливість є відмітною рисою цього племені, а втім, араби найзліші наші вороги, і тому швидше можна припустити, що автор більше схильний до применшення, ніж до перебільшення. І, по-моєму, це так і є, бо там, де він міг би і зобов'язаний був би не поскупитися на похвалу такому доброму рицарю, він, здається, навмисне замовчує його заслуги; це дуже погано з його боку, а ще гірше те, що він це робив навмисне; тимчасом історики повинні і зобов'язані бути точними, правдивими і такими безпристрасними, щоб ні користь, ні страх, ні ворожнеча, ні дружба не змогли звести їх з шляху істини, а істина є рідна дочка історії — суперниці часу, скарбниці

digitized by ukrbiblioteka.org

діянь, свідка минулого, повчального прикладу для сучасності, попередження для майбутнього. Я знаю, що в цій історії ви знайдете все, чого тільки від цікавого читання можна вимагати; а в недоліках її, коли такі виявляться, винний, на мій погляд, собака-автор, але ніяк не самий предмет. Отже, коли вірити перекладові, ось з чого починається друга її частина.

Коли наші хоробрі і розлючені бійці змахнули гострими своїми мечами, то з їхнього войовничого вигляду можна було зробити висновок, що вони загрожують небу, землі і пеклу. Першим завдав удару запальний біскаєць, і при цьому з такою силою і люттю, що, коли б не повернувся у нього в руці меч, один цей удар міг би покласти край жорстокій бійці і всім пригодам нашого рицаря; але добра доля, яка зберігала Дон Кіхота для важливіших справ, повернула меч у руці його недруга так, що хоч удар і прийшовся по його лівому плечу, проте особливої шкоди не зробив, за винятком хіба того, що зірвав з лівого боку обладунок і побіжно розсік йому вухо і шолом. Обладунок з жахливим грюкотом упав додолу, і цієї хвилини рицар наш являв собою досить жалюгідне видовище.

Боже ти мій, чи є на світі така людина, яка могла б знайти потрібні вирази, щоб передати гнів, який охопив нашого ламанчця, коли він побачив, як з ним повелись! Ні, краще звернутися безпосередньо до розповіді. Отже, Дон Кіхот знову звівся на стременах і, ще міцніше стискаючи обома руками меч, з такою люттю вдарив біскайця навідліг по подушці і по голові, що, незважаючи на цей надійний захист, у біскайця було таке почуття, ніби на нього звалилася гора, кров хлинула у нього з носа, рота, з вух, він похитнувся і, звичайно, полетів би з мула, коли б йому не пощастило охопити його за шию, але в той самий час ноги вислизнули в нього з стремен, руки він розвів, а мул, наляканий страшним ударом, відчайдушно брикаючись, помчав уперед і дуже скоро скинув вершника додолу.

Дон Кіхот з найспокійнішим виглядом дивився на те, що відбувалося; коли ж біскаєць упав, він скочив з коня, миттю опинився біля свого недруга і, піднісши вістря меча до його очей, звелів здаватись, пригрозивши, в противному разі, відрубати йому голову. Біскаєць був так ошелешений, що не міг вимовити й слова; і йому, вже напевне, так це не минулося б (бо Дон Кіхот не тямив себе від люті), коли б жінки, які сиділи в кареті і до цього часу розгублено стежили за бійкою, не підійшли до нашого рицаря і не почали невідступно благати його зробити їм таку ласку і послугу— пощадити їхнього слугу. А Дон Кіхот їм на це з великою гідністю і поважністю відповів:

— Прекрасні сеньйори! Зрозуміло, я дуже охоче виконаю ваше прохання, але з однією умовою і застереженням: рицар цей повинен мені обіцяти, що він поїде до міста, яке іменується Тобосо, до незрівнянної доньї Дульсінеї і скаже, що це я послав його до неї, а вже вона поведеться з ним так, як їй заманеться.

Перелякані і засмучені дами, не розібравшись у тому, чого від них вимагав, і навіть не довідавшись, хто така ця Дульсінея, обіцяли, що слуга неодмінно виконає його наказ.

— Ну, добре, вірю вам на слово,— сказав Дон Кіхот.— Більше я не завдам йому ніякого лиха, хоч він цього повністю заслуговує.

РОЗДІЛ X

Про дотепну розмову, яку провадили між собою Дон Кіхот і його зброєносець Санчо Панса.

Тим часом Санчо Панса, з яким не дуже чемно повелися слуги ченців, звівся на ноги і, уважно стежачи за поєдинком, у думках звернувся до бога: він просив його дарувати Дон Кіхотові перемогу і допомогти йому завоювати острів, губернатором якого, згідно з даною обіцянкою, повинен був стати його зброєносець. Коли ж сутичка закінчилася і Дон Кіхот попростував до Росинанта, Санчо кинувся подержати йому стремено, і не встиг рицар наш сісти на коня, як він опустився перед ним навколішки, схопив його руку, поцілував її і сказав:

— Будьте ласкаві, сеньйоре Дон Кіхот, зробіть мене губернатором острова, який дістався вам у цій жорстокій битві. Який би великий не був той острів, усе ж я зумію на ньому губернаторствувати ніскільки не гірше від будь-якого губернатора, який тільки є на світі.

А Дон Кіхот йому на це сказав:

— Май на увазі, брате Санчо, що ця пригода, як і всі подібні їй, суть пригоди дорожні, але не острівні, і тут ти завжди можеш розраховувати на те, що тобі проламають череп або ж відрубають вухо, але ні на що більше. Дай строк, будуть у нас і такі пригоди, які дадуть мені можливість зробити тебе не лише губернатором острова, але й піднести ще вище.

Санчо гаряче подякував Дон Кіхотові і, ще раз поцілувавши йому руку і край кольчуги, підсадив його на Росинанта, а сам стрибнув на осла і рушив услід за своїм паном; той, і слова більше не сказавши мандрівницям і навіть не попрощавшись з ними, швидкою ходою в'їхав у ближчий гай. Санчо трюхав на всю ослячу силу, але Росинант несподівано виявив таку жвавість, що зброєносець устигнути за ним не міг і кінець кінцем примушений був крикнути своєму пану, щоб той почекав його. Дон Кіхот вдовольнив прохання знесиленого зброєносця і натягнув поводи, а той, наздогнавши його, мовив:

— Ось що я скажу вам, сеньйоре: не завадило б нам сховатися в якійсь церкві. Адже ми залишили людину, з якою ви билися, в дуже поганому стані, так що, того й чекай, нагряне Святе братство, і нас з вами схоплять. А поки ми вийдемо на волю, у нас, слово честі, очі на лоб вилізуть.

— Помовчи,— сказав Дон Кіхот.— Де ти бачив або читав, щоб мандрівного рицаря притягали до суду за кровопролиття, скільки б він їх не учинив?

— Про *кровопролиття* я нічого не чув і зроду ні на кому не пробував,— відповів Санчо.— Знаю тільки, що тих, хто затіває на великих дорогах бійки, Святе братство по голівці не гладить, усе інше мене не стосується.

— Не сумуй, друже,— сказав Дон Кіхот,— я тебе вирву з рук халдеїв, не те що з рук Братства. Але скажи мені по совісті: чи зустрічав ти де-небудь у відомих нам країнах відважнішого рицаря, ніж я? Чи читав ти в книжках, щоб якийсь рицар сміливіше від мене нападав, мужніше оборонявся, спритніше завдавав ударів, навальніше звалював ворога?

— Правду кажучи, я за все своє життя не прочитав жодної книжки, тому що не вмію ні читати, ні писати,— признався Санчо.— Але можу побитися об заклад, що ніколи в житті не служив я такому хороброму панові, як ви, ваша милость, і дай боже, щоб вам не довелося розплачуватись за вашу хоробрість у тому місці, про яке я вже згадував. Про одне прошу вашу милость: вам неодмінно треба полікуватися,— кров так і тече з вашого вуха, а в мене в торбі є корпія і трошки білої мазі.

— Всього цього зовсім було б не потрібно,— зауважив Дон Кіхот,— коли б я не забув захопити в дорогу слоїк з бальзамом Ф'ерабраса: одна краплина цього бальзаму зберегла б нам час і ліки.

— Що це за слоїк і що це за бальзам?— спитав Санчо Панса.

— Рецепт цього бальзаму я знаю напам'ять,— відповів Дон Кіхот,— з ним нічого боятися смерті і не страшні ніякі рани. Так от, я приготую його і віддам тобі, а ти, коли побачиш, що мене в розпалі битви розсікли навпіл,— а такі випадки з мандрівними рицарями бувають постійно,— не довго думаючи, обережно підніми ту половину, що впала на землю, і, поки не скипілася кров, з великою обережністю пристав до тієї, яка залишилася в сідлі,— при цьому треба так умудритися, щоб вони пристали одна до одної саме враз. Потім дай мені тільки два ковтки згаданого бальзаму — і я знову стану перед тобою свіжим і бадьорим.

— Коли так,— сказав Панса,— то я раз назавжди відмовляюсь од управління островом і в нагороду за мою щиру і вірну службу прошу одного: дайте мені, ваша милость, рецепт цієї незвичайної рідини. Присягаюсь, що за одну унцію її де завгодно дадуть не менш двох реалів, а вже на ці гроші я зумію прожити свій вік чесно і не горюючи. Однак найперш треба дізнатися, чи дорого коштує його виготовлення.

— Три асумбри обійдуться менш як три реали,— сказав Дон Кіхот.

— Біда мені з вами, ваша милость! — вигукнув Санчо.— Чого ж ви чекаєте, чого ж ви самі його не виготовляєте і мене не вчите?

— Помовч, друже мій,— сказав Дон Кіхот.— Я тобі ще й не такі таємниці відкрию і не такими ласками обдарую. А тепер давай лікуватися, бо вухо в мене болить дужче, ніж мені хотілося б.

Санчо вийняв з торби корпію і мазь. Але тут Дон Кіхот глянув на розбитий свій шолом і ледве не знепритомнів; потім поклав руку на ручку меча і, звівши очі до неба, мовив:

— Клянуся творцем неба і землі і чотирма святими євангеліями, так ніби вони лежали б переді мною, що віднині я вестиму такий спосіб життя, який вів великий маркіз Мантуанський після того, як поклявся відомстити за смерть свого племінника Балдуїна, а саме: клянусь під час трапези обходитись без скатерки, не пустувати з дружиною і ще чогось там не робити — точно не пам'ятаю, але все це входить у мою клятву,— доти, поки не відомщу тому, хто завдав мені такої образи.

А Санчо йому на це сказав:

— Візьміть до уваги, сеньйоре Дон Кіхот, що, коли той рицар виконав ваш наказ і з'явився до сеньйори Дульсінеї Тобоської, виходить він виконав свій обов'язок і не заслуговує нового покарання, хіба що вчинить новий злочин.

— Твої міркування і зауваження цілком справедливі,— сказав Дон Кіхот,— тому я і відміняю клятву знову відомстити моєму не-

digitized by ukrbiblioteka.org

другові. Зате я знову клянусь і підтверджую, що вестиму той спосіб життя, про який я вже говорив, доти, поки не відніму в когось з рицарів такий же славний шолом, як цей. І не думай, Санчо, що я кидаю слова на вітер: мені є кого наслідувати,— адже точнісінько те ж саме трапилося з шоломом Мамбріна, який так дорого обійшовся Сакріпантові.

— Ах, добродію мій, та пошліть ви до чорта всі ці клятви! — вигукнув Санчо.— Від них тільки шкода здоров'ю і на душі гріх. Подумайте самі: а що коли ми не скоро зустрінемо людину в шоломі, що нам тоді робити? Невже ви залишитесь вірні своїй клятві, незважаючи на всі зв'язані з нею злигодні і незручності? Адже вам доведеться спати одягненим, ночувати під відкритим небом і піддавати себе безлічі інших випробувань, про які говорить цей збожеволілий старик, маркіз Мантуанський, обов'язки якого ви нині вирішили взяти на себе. Годі, сеньйоре, адже по всіх цих шляхах їздять неозброєні люди, а візники та погоничі, які не лише не носять шоломів, а, мабуть, і слова такого зроду не чули.

— Ти помиляєшся,— заперечив Дон Кіхот.— Не мине і двох годин, як де-небудь на роздоріжжі ми зустрінемо дуже багато озброєних людей, так багато, що стільки не було у війську, яке вирушило на Альбраку для того, щоб захопити Анджеліку Прекрасну.

— Ну, гаразд, хай буде по-вашому,— сказав Санчо.— Дай боже, щоб усе обійшлося благополучно і щоб скоріше настав час завоювати той острів, який мені так дорого коштує, а там хоч би й смерть.

— Я вже казав тобі, Санчо, щоб ти про це не турбувався: не буде острова, знайдемо якунебудь державу на зразок Данії чи Собрадіси — на велике твоє задоволення, бо ці держави материкові, і там ти будеш почувати себе зовсім у своїй тарілці. А поки що облишмо цю розмову,— подивися краще, чи немає у тебе в торбі чогось поїсти: ми закусимо і одразу ж вирушимо на пошуки замка, де б нам можна було переночувати і приготувати бальзам, про який я тобі казав,— клянусь богом, що в мене дуже болить вухо.

— В мене є цибулина, трохи сиру і кілька сухих скоринок,— повідомив Санчо,— але такому доблесному рицареві, як ви, ваша милость, таких страв вкушати не личить.

— Як мало ти на цьому розумієшся! — вигукнув Дон Кіхот.— Хай буде тобі відомо, Санчо, що мандрівні рицарі за особливу для себе честь вважають цілий місяць не вживати їжі або вже їдять, що доведеться. І коли б ти прочитав стільки книжок, скільки я, то для тебе це не було б новиною, а я хоч і багато їх прочитав, однак у жодній з них не знайшов вказівок, щоб мандрівні рицарі щось їли,— хіба що випадково, під час розкішних бенкетів, які влаштовувались для них, увесь же інший час вони їли те, що бог пошле. Само по собі зрозуміло, що не могли ж вони зовсім нічого не їсти і не відбувати всіх інших природних потреб, бо, по правді кажучи, це були такі ж люди, як і ми, але з другого боку, вони майже все життя проводили в лісах і пустинях, а кухарів у них не було,— значить, з таким же успіхом можна припустити, що звичайною їхньою їжею була їжа груба, на зразок тієї, яку ти мені зараз пропонуєш. А тому хай не засмучує тебе, друже Санчо, те, що дає задоволення мені, не заводь ти в чужому монастирі свого статуту і не збивай мандрівного рицаря з шляху істини.

— Прошу пробачення, ваша милость,— сказав Санчо,— але ж я вже вам казав, що я ні читати, ні писати не вмію, і правила рицарської поведінки — це для мене темний ліс. Проте надалі, оскільки ви рицар, я буду вас постачати сушеними плодами, а себе самого, оскільки я не рицар,— усілякою живністю і взагалі дечим істотнішим.

— Я зовсім не кажу, Санчо,— заперечив Дон Кіхот,— що мандрівні рицарі зобов'язані пробиватися самими лише сушеними плодами, я тільки хочу сказати, що плоди становили звичайну їжу рицарів та ще деякі польові трави, на яких вони, як і я, розумілися.

— Розумітися на рослинах — це велика справа,— зауважив Санчо,— тому, думається мені, коли-небудь ваші знання нам от як згодяться!

Тут він розклав свої припаси, і обидва в мирі та злагоді приступили до їжі. Але оскільки і тому й другому не терпілося дістатися до ночівлі, то вони миттю покінчили з своєю вбогою і черствою трапезою. Потім знову сіли верхи і, щоб завидна прибути в селище, швидкою ходою поїхали далі; однак незабаром сонячне проміння погасло, а разом з ним погасла і надія наших мандрівників досягти бажаного,— погасло якраз тоді, коли вони проїжджали мимо куренів козопасів, і тому вони вирішили тут заночувати. І наскільки прикро було Санчо Пансі, що вони не дісталися до села, настільки ж відрадно було Дон Кіхотові думати, що він проведе цю ніч під відкритим небом: подібні випадки, здавалося йому, є зайвим доказом того, що він справжній рицар.

РОЗДІЛ XI

Про те, що відбулося між Дон Кіхотом і козопасами.

Козопаси прийняли його привітно; а Санчо, влаштувавши з усіма зручностями Росинанта і свого осла, пішов було в той бік, звідкіля линув запах козлятини, яка варилася в казані на вогні: його тягнуло одразу ж переконатися, чи не час перекласти її з казана в шлунок, але він не встиг здійснити свого наміру, бо в цей саме час козопаси зняли казан з вогню і, розстеливши овчини, нашвидкуруч приготували сільську свою трапезу, а потім з найпривітнішим виглядом запропонували обом мандрівникам узяти в ній участь. Усі шестеро пастухів, які стерегли цей загін, сіли в коло на овчини, попередньо з незграбною церемонністю вказавши Дон Кіхотові місце на перекинутих догори дном ночвах. Дон Кіхот сів, а Санчо став позаду свого пана, щоб підносити йому зроблений з рога келих. Бачачи, що він продовжує стояти, Дон Кіхот звернувся до нього з такими словами:

— Щоб ти урозумів, Санчо, наскільки благодійною є установа, яка мандрівним рицарством іменується, і що ті, хто так чи інакше цій справі служать, у найкоротший строк і в будь-яку хвилину можуть здобути загальну повагу і пошану, я хочу посадити тебе поруч себе, серед цих добрих людей, і ми будемо з тобою як рівний з рівним,— я, твій пан і природжений сеньйор, і ти, мій зброєносець,— будемо їсти з однієї тарілки і пити з однієї посудини, бо про мандрівне рицарство можна сказати те ж саме, що звичайно говорять про кохання: воно все на світі зрівнює.

— Дуже вдячний,— сказав Санчо,— проте насмілюсь доповісти вашій милості, що коли тільки у мене є що поїсти, то я з таким же і навіть з більшим задоволенням їстиму стоячи і наодинці сам з собою, ніж сидячи за одним столом з імператором. Вже коли на те пішло, то я, звичайно, віддам перевагу тому, що буду у себе вдома без усяких кривлянь і церемоній уплітати хліб з цибулею, ніж їсти індичину в гостях, де я повинен повільно жувати, весь час витирати рот, пити озираючись, де не смій чхнути, не смій кашлянути, не смій ще щонебудь зробити,— таке, що цілком дозволяють воля і самотність. А тому, добродію мій, дозвольте перетворити ті почесті, які ви маєте намір віддати мені, оскільки я маю відношення до мандрівного рицарства і перебуваю в нього на службі і оскільки я є зброєносець вашої милості, у щось прибутковіше і корисніше. А за почесті я вам дуже вдячний, але відмовляюсь од них на віки вічні.

— Як би там не було, тобі доведеться сісти, бо *хто себе принижує, того господь возвеличить*.

Узявши Санчо за руку, Дон Кіхот посадив його поруч себе.

Козопаси не мали поняття про те, що таке зброєносці і мандрівні рицарі,— все це було для них тарабарщиною,— вони мовчки їли і поглядали на гостей, які дуже охоче і з смаком запихали в рот куски козлятини завбільшки з кулак. Після того як з м'ясною стравою було покінчено, господарі висипали на овчину безліч жолудів і поставили півголови сиру такого твердого, ніби він був зроблений з вапна. Келих тимчасом теж не гуляв: то повний, то порожній, подібно до відра водоливної машини, він так часто обходив коло, що йому легко вдалося спорожнити один з двох бурдюків, виставлених козопасами. Наївшись досита, Дон Кіхот узяв жменю жолудів і, уважно їх розглядаючи, почав розмірковувати:

— Блаженні часи і блаженний той вік, який древні назвали золотим,— не тому, що золото, яке у наш залізний вік являє собою таку величезну цінність, у ту щасливу пору діставалося задарма, а тому, що люди, які тоді жили, не знали двох слів: *твоє* і *моє*. В ті благословенні часи все було спільним. Для того, щоб добути собі денний прожиток, людині варто було тільки витягнути руку і простягнути її до могутніх дубів, і гілки їхні тягнулися до нього і солодкими й стиглими своїми плодами щедро його обдаровували. Бистрі річки і прозорі джерела утоляли його спрагу розкішним достатком приємних на смак і прозорих вод. Мудрі і працьовиті бджоли засновували свої держави в розколинах скель і в дуплах дерев і безплатно пригощали кожного прохача щедрими плодами найсолодшої своєї праці. Кремезні пробкові дуби знімали з себе широку свою і легку кору не з якогось користолюбства, а лише з доброзичливості, і люди покривали нею свої хатини, які трималися на необтесаних стовпах,— покривали не для будь-чого, а лише для того, щоб захистити себе від негоди. Тоді всюди панувала дружба, мир і згода. Кривий леміш важкого плуга тоді ще не насмілювався розрізати і досліджувати милосердну утробу праматері нашої, бо плодоносне і просторе лоно її скрізь і добровільно наділяло дітей, які володіли нею у той час, усім, що тільки могло наситити їх, напоїти і порадувати. Тоді по горбах і долинах гуляли прекрасні і нелукаві пастушки в одязі, який соромливо

digitized by ukrbiblioteka.org

H. PISAN

прикривав лише те, що завжди вимагав і нині вимагає прикривати сором, з непокритою головою, у вінках з соковитого листя подорожника та плюща замість уборів, що стали модними останнім часом і що прикрашаються тирським пурпуром і шовком, який піддають усіляким катуванням, і в цьому своєму уборі вони були, напевне, такі ж величні і вишукані, як і світські наші дами з їхніми чудернацькими і дивовижними вигадками, на які штовхає їх суєтне неробство. Тоді рухи любля чого серця виражалися так само просто і природно, як виникали, без жодних штучних прикрас і зайвої балаканини. Правдивість і відвертість вільні були від домішки брехні, лицемірства і лукавства. Корисливість і упередженість не були такими дужими, щоб посміти образити або ж звести тоді ще всесильне правосуддя, яке вони так принижують, переслідують і спокушають нині. Закон особистої сваволі не тяжів над помислами судді, бо тоді ще нікого і ні за що було судити. Дівчата, як я вже сказав, усюди ходили в парі з невинністю, без жодного нагляду і надзору, не боячись, що чиянебудь розбещеність, розпалювана сладострастям, їх образить, а коли вони й губили невинність, то з своєї доброї волі і бажання. А нині, у наш підлий час, усі вони беззахисні, хоч би навіть їх сховали і замкнули в новому якомусь лабіринті на зразок крітського, бо любовна зараза літає в повітрі, з допомогою тієї проклятої світськості вона проникає в усі щілини, і перед нею їхній неприступності не встояти. З бігом часу світ усе більше й більше виповнювався злом, і от, щоб охороняти їх, і заснували, нарешті, орден мандрівних рицарів, в обов'язки якого входить захищати дівчат, опікувати вдів, допомагати сиротам і вбогим. До цього ордену належу і я, брати пастухи, і тепер я від свого імені і від імені мого зброєносця не можу не подякувати вам за частування і гостинність. Правда, подавати допомогу мандрівному рицареві є прямий обов'язок усіх, хто живе на світі, проте, знаючи наперед, що ви і не відаючи цього свого обов'язку, дали мені притулок і почастували, я щиру складаю вам хвалу за невдавану вашу привітність.

Рицар наш виголосив цю довгу промову, яку він з таким же успіхом міг би і не виголошувати зовсім, тільки тому, що, поглянувши на жолуді, якими його почастували, він згадав про золотий вік, і йому захотілося поділитися своїми роздумами з козопасами, а ті слухали його мовчки, з видовженими обличчями, що виражали цілковите нерозуміння. Санчо теж мовчав; він їв жолуді і раз у раз провідував другий бурдюк, який пастухи, щоб вино не нагрівалось, підвісили до дуба.

Вечеря давно закінчилась, а Дон Кіхот усе ще говорив не змовкаючи; нарешті один з козопасів звернувся до нього з такими словами:

— Щоб ви, ваша милость, сеньйоре мандрівний рицар, поклавши руку на серце, могли визнати, що ми й справді влаштували вам щирий і ласкавий прийом, ми попросимо одного пастуха, який з хвилини на хвилину повинен бути тут, забавити вас і потішити ваш слух своїми співами. Він хлопець кмітливий, з почуттям, головне, вміє читати і писати, а на равелі грає так, що краще й не треба.

Ледве встиг козопас вимовити ці слова, як раптом до них долинули звуки равеля, а трохи згодом з'явився і той, хто на ньому грав: це був юнак років двадцяти двох, досить приємної зовнішності. Товариші запитали, чи вечеряв він; юнак відповів, що вечеряв, тоді той пастух, який щойно вів про нього мову, звернувся до нього:

— В такому разі, Антоніо, зроби нам ласку, заспівай що-небудь, хай наш шановний гість переконається, що і в лісах і в горах можна зустріти людей, які розуміються на музиці. Ми вже розповіли йому про твої здібності,— твоя справа виявити їх і довести, що ми говорили правду. Отже, прошу тебе: сядь і заспівай нам, будь ласка, романс про твої сердечні справи, той, який склав для тебе твій дядько, священик, і який користується таким успіхом у нашому селі.

— Охоче,— мовив юнак.

Не примусивши себе довго просити, він сів на дубовий пень і, як тільки настроїв равель, дуже приємно почав співати:

АНТОНІО

Знаю, знаю вже напевно,
Що мене ти покохала,
Хоч цього ти не сказала
Навіть поглядом, Олалья.

Знаю я, що й ти це знаєш.
І уже не сумніваюсь:
Не буває нещасливим
Почуття, яке узналось.

Правда, часом ти, Олалья,
Намагалась показати,
Що душа у тебе — бронза,
Білі груди — зимній мармур.

Та з-за маски гордування,
З-за покрйвала зневаги
Десь-колись надія люба
Рукавом мені помає.

І лечу я на принаду,
Хоч не міг іще ні разу
Ні ридати, як незваний,
Ні радіти, як обранець.

Якщо пристрасть завжди гречна.
Твоя гречність означає,

digitized by ukrbiblioteka.org

Що надія не підманить,
Що доб'юсь, чого жадаю.

І якщо служіння вірне
Будить в серці дами ласку,
То й мої, гадаю, вчинки
Гідні теж якоїсь дяки.

Мабуть, бачила не раз ти,—
Як мене ти помічала,—
Що ношу я і у будні
Те, що в свято одягаю.

Тож кохання і наряди
Ніби йдуть тим самим шляхом,
Я б хотів перед тобою
Бути повсякчас ошатним.

Не кажу уже про танці
Та про ніжні серенади,
Що співав тобі надвечір
І надранок із півнями.

Скрізь і всюди воздавав я
Красоті твоїй пошану
І правдивою хвалою
Ворогів нажив немало

Як хвалив тебе, сказала
Так Тереса з Беррокаля:
«Є такі, що кажуть — ангел,
Аж придивишся — то мавпа.

Тільки вміє штучним блиском
Додавать собі принади
І фальшивою красою
Хоч Амура одурачить!»

Став я з нею сперечатись,
А вона позвала брата,
Брат мені тут кинув виклик,
Знаєш ти, що потім сталось.

Я люблю не по-гультяйськи,
Я тебе, моя кохана,
Не зведу, не збаламучу,—
Ні, я маю чесний намір.

Церква нам готує узи,
Петлі нам із шовку в'яже;
Вдінь в одну свою ти шию,
Я удіну в другу радо.

А як ні, то присягаюсь
Найсвятішими святцями,
Що піду я з гір цих диких
У обитель до монахів.

На цьому закінчив свою пісню пастух. Тоді Дон Кіхот попросив його ще що-небудь заспівати, але Санчо Панса, який був більш схильний до сну, ніж до слухання пісень, заперечив:

— Давно час вашій милості вибрати місце для ночівлі,— сказав він своєму панові.— Вони й так за день натомилися, куди їм ще співати по ночах!

— Я тебе розумію, Санчо,— зауважив Дон Кіхот.— Ясно, що походи до бурдюка повинні бути винагороджені сном, а не музикою.

— Боже милостивий, кому що! — вигукнув Санчо.

— Не заперечую,— сказав Дон Кіхот.— Отже, ти можеш влаштуватися, де тобі завгодно, а мені, беручи до уваги обраний мною рід занять, пристало більше не спати, ніж спати. А тепер не погано було б тобі, Санчо, ще раз перев'язати мені вухо, тому що воно болить дужче, ніж слід.

Санчо взявся було за перев'язку, але один з пастухів, оглянувши рану, сказав зброєносцеві, щоб той не трудився, бо в нього є ліки, від яких вона швидко загоїться. Навколо було багато розмарину, пастух зірвав кілька листочків, розжував їх, змішав з сіллю, приклав до вуха і, вмілою рукою перев'язавши його, оголосив, що іншого засобу й не потрібно буде, і так воно згодом і виявилося.

РОЗДІЛ XII

Що один козопас розповів тим, хто був з Дон Кіхотом.

У цей час з'явився один з тих, кому доручалося ходити в село за продовольством, і сказав:

— Друзі, знаєте, що трапилося в селі?

— А звідки ж нам знати! — обізвався один з пастухів.

— То знайте,—продовжував говорити той,— що сьогодні вранці помер усім відомий пастух-студент на ім'я Хрізостом, і кажуть, ніби помер він від кохання до тієї чортиці Марсели, дочки багатія Гільермо, тієї самої, що в одязі пастушки гуляє по наших нетрях.

— До Марсели, кажеш? — перепитав хтось.

— Еге, до Марсели,— підтвердив козопас.— Але найдивнішим є те, що він заповідав поховати себе, ніби мавра, серед поля, біля підніжжя скелі, де росте над джерелом дуб, бо, є такі чутки, та й від нього самого нібито доводилося чути, що там він побачив її вперше. Він і ще дещо заповідав, але місцеве духовенство оголосило, що воля покійного не може бути вдоволена і що їм і не личить її виконувати,— це, мовляв, пахне язичеством. А найщиріший друг покійного, студент Амбросіо, який разом з ним переодягався пастухом, каже, що духівниця Хрізостома повинна бути виконана точно, як вона є, і з цього приводу в селі переполох. Одначе, коли вірити поголосу, справа закінчиться тим, що Амбросіо і його друзі-пастухи поставлять на своєму і завтра з найбільшою урочистістю понесуть ховати Хрізостома в поле. І, здається мені, що подивитися на це варто,— я принаймні піду неодмінно, коли

тільки мені і завтра не доведеться йти за продовольством.

— Та ми всі підемо на похорон,— підхопили пастухи,— тільки спочатку кинемо жеребок, кому стерегти кіз.

— Ти діло говориш, Педро,— зауважив один з пастухів.— А втім, нічого вам себе утруднювати,— я за вас постережу отару. І не думайте, що я такий добряк або що я недопитливий, просто я на днях загнав колючку собі в ногу, і мені боляче ходити.

— Як би там не було, але ми тобі дуже вдячні,— сказав Педро.

Дон Кіхот запитав у Педро, що собою являв покійний і хто така ця пастушка. Педро відповів, що, наскільки йому відомо, покійний був багатий ідальго, уродженець одного з недалеких гірських селищ, що він багато років учився в Саламанці, а потім повернувся на батьківщину і прославився людиною дуже вченою і начитаною.

— Кажуть, він найкраще знав науку про зорі, знав, що там на небі роблять сонце і місяць: адже він нам точно пророкував сонячні і місячні збентеження.

— Потемнення цих двох великих світил іменується *затемненням,* а не збентеженням, друже мій,— поправив його Дон Кіхот.

Але Педро, не звертаючи уваги на таку дрібницю, вів далі свою розповідь:

— Ще він угадував, який буде рік: недорідний чи дорідний.

— Ти хочеш сказати — *врожайний* чи *неврожайний*, друже мій,— зауважив Дон Кіхот.

— Дорідний чи врожайний,— це що в лоб, що по лобі,— заперечив Педро.— Так от, дякуючи його пророкуванням, батько і друзі Хрізостома дуже розбагатіли,— вони вірили йому і слухалися його завжди, а він їм було скаже: «Цього року замість пшениці сійте ячмінь. А цього року сійте горох, а ячменю не сійте. В наступному році оливкового масла буде хоч залийся, а потім три роки підряд і краплини не набереться».

— Ця наука називається астрологією,— вставив Дон Кіхот.

— Не знаю вже, як вона там називається,— сказав Педро,— знаю одне, що він напрактикувався і в цьому, як в багато чому ще. Коротше кажучи, не минуло і кількох місяців з тих пір, як він приїхав з Саламанки, тільки одного чудового дня скинув він свій довгополий студентський одяг і з'явився перед нами в одязі пастуха: в кожусі і з кийком у руці, а разом з ним вирядився пастухом і нерозлучний його друг і товариш по навчанню Амбросіо. Я забув вам сказати, що покійний Хрізостом був великим майстром у галузі віршування: складав він і різдвяні пісні, і дійства для свята тіла Христового, які розучувала наша сільська молодь,— складав так, що народ ахкав від захоплення. Коли ж ці два школярі так несподівано переодяглися пастухами, все село було приголомшене, і ніхто не міг збагнути, нащо знадобилось їм таке дивне перетворення. На той час помер батько нашого Хрізостома, і в спадщину йому дісталося досить цінне майно як рухоме, так і нерухоме, чимала кількість великої і дрібної худоби і чимало грошей. Все це перейшло в його повне володіння, і, правду кажучи, він на це повністю заслуговував: Хрізостом був юнак співчутливий, чудовий товариш, друг людей поважних, а гарний він був — не налюбуєшся. Незабаром стало відомо, що переодягнувся сердешний Хрізостом тільки тому, що, закохавшись у пастушку Марселу, про яку один з наших пастухів нещодавно тут згадував, задумав він слідом за нею піти в пустинні наші місця. Тепер треба вам знати, хто це дівчисько, і я вам про неї розповім: можливо,— та не можливо, а напевне,— ви за все своє життя нічого подібного не почуєте, навіть коли зійдете в могилу деревним старцем.

— Не деревним, а *древнім,*— поправив його Дон Кіхот: він не міг спокійно слухати, як пастух перекручує слова.

— Я тому й сказав *деревним,* що інше дерево першого-ліпшого старого переживе,— пояснив Педро.— Але тільки коли ви, сеньйоре, будете чіплятися до кожного мого слова, то я й за рік не скінчу.

— Пробач, друже мій,— сказав Дон Кіхот,— але я перебив тебе тому, що між *древнім* і *деревним* є дуже істотна різниця. А втім, ти цілком правильно зауважив, що інше дерево переживе першого-ліпшого старого. Продовжуй же свою розповідь, більше я не заважатиму тобі.

— Отож, шановний добродію мій,— знову заговорив козопас,— жив у нашому селі селянин на ім'я Гільєрмо; був він ще багатший, ніж батько Хрізостома, і, крім величезного, незліченного багатства, господь послав йому дочку, мати якої, найповажніша жінка на всю нашу округу, вмерла від пологів. Я її ніби зараз бачу: очі в неї сяяли, як зорі небесні. А найголовніше, була воно чудовою хазяйкою і допомагала бідним, так що, здається мені, душа її нині в поселеннях райських. Зоставшись без такої доброї дружини, чоловік її, Гільєрмо, вмер від горя, а дочка його, юна і багата Марсела, перейшла на виховання до свого дядька, нашого сільського священика. Врода цієї дівчини мимоволі примушувала згадати її матір, і хоч та була писаною красу-

digitized by ukrbiblioteka.org

нею, все ж здавалося, що Марсела її затьмарить. А коли їй сповнилося років з чотирнадцять-п'ятнадцять, усі, дивлячись на неї, благословляли бога за те, що він створив її такою прекрасною, а багато хто був до безтями в неї закоханий. Дядько тримав її за сімома замками і дуже строго, і все ж не лише в нашому селі, але й на сто миль навколо славилася вона своєю вродою і незліченним багатством, і найкращі женихи надокучали дядькові, просячи і домагаючись її руки. Але дядько, як справжній християнин, хоч був і не від того, щоб віддати Марселу заміж, коли вона вже стала дорослою, вирішив усе ж почекати,— і зовсім не через бариші й прибутки, які давала йому довготермінова опіка над майном дівчини, а тільки тому, що вона сама все ще не давала згоди. Клянуся честю, що так говорили про шановного священнослужителя на всіх посиденьках і одностайно схвалювали його, а треба вам знати, сеньйоре мандрівнику, що в нашій глушині кому завгодно перемиють кісточки і кого завгодно ославлять, і смію вас запевнити, що вже коли прихожани, особливо сільські, говорять про священика з похвалою, значить він і справді добрий.

— То правда,— зауважив Дон Кіхот,— але тільки я попросив би тебе розповідати далі, бо розповідь твоя дуже хороша, до того ж ти, добрий Педро, дуже добрий оповідач, оповідач з божої ласки.

— Хай же буде ласка господня зі мною навіки,— це найголовніше. Ну, а далі, до вашого відома, трапилося ось що. Скільки не говорив з нею дядько про її численних женихів і не описував достоїнства кожного з них, хто до неї сватався, скільки не умовляв її обрати того, хто їй до серця, і вийти за нього заміж, Марсела все відмовлялася: вона, мовляв, заміж не збирається, вона ще молода і почуває, що не має сил нести тягар подружнього життя. Докази ці здалися її дядькові розумними, і він перестав набридати їй, сподіваючись, що коли вона стане старшою, то сама зуміє обрати собі супутника життя. Бо він вирішив,— і вирішив досить тверезо,— що не годиться батькам ламати долю дітей своїх. Через якийсь час, одного чудового дня, перебірлива Марсела нежданно-негадано переодяглася пастушкою і, не звертаючи уваги на умовляння дядька та односельчан, разом з іншими пастушками вийшла в поле і почала пасти свою череду. І ледве вона показалася на люди і врода її зробилася доступною для лицезріння, одразу ж видимо-невидимо багатих юнаків, ідальго і простих хліборобів вирядилися так само, як Хрізостом, і почали до неї залицятися, в тому числі, як я вже говорив, покійний наш друг, про якого ходила чутка, що він не просто кохає її, а обожнює. Не слід думати, проте, що, домігшись свободи і цілковитої самостійності, яка майже або, вірніше, зовсім не допускає самотності, тим самим Марсела показала або дала зрозуміти, що не дорожить своєю чистотою й честю,— навпаки, вона виявилася таким пильним стражем своєї цнотливості, що ніхто з тих, хто їй догоджає і домагається її взаємності, ще не похвалився та, напевне, ніколи й не похвалиться, що вона дала йому хоч якусь надію на взаємність. Правда, вона не цурається компанії пастухів, не ухиляється від розмов з ними, поводження її відрізняється чемністю і дружелюбством, але як тільки хто-небудь з них повідає їй про своє бажання, хоч би то було законне і благочестиве бажання одружитися з нею,— і от він уже летить від неї, ніби камінь, випущений з катапульти. І цей її спосіб дій приносить більше шкоди, ніж коли б наш край відвідала чума, бо її врода і привітна вдача притягають серця тих, хто кохає її і бажає їй догоджати, а холодність її і гордовитість кидають їх у відчай, і тому вони не дають їй інших прізвиськ, крім жорстокої, невдячної і тому подібних, які живописують її душевні якості. І коли б ви, сеньйоре, залишились тут на день, то неодмінно почули б, як відкинуті залицяльники, продовжуючи переслідувати її, сповнюють гори і доли своїми стогнаннями. Недалеко звідси є одне місце, де росте понад двадцять високих буків, і на гладенькій корі кожного з них вирізано і накреслено ім'я Марсели, а на деяких зверху вирізана ще й корона, ніби красномовними цими знаками закоханий хотів сказати, що Марсела достойна носити вінець земної краси. Один пастух зітхає, інший ремствує, тут чути любовні пісні, там — скорботні докори. Інший усю ніч біля підніжжя скелі чи під дубом не заплющує заплаканих очей своїх, і там його, коли він підноситься на крилах чарівної мрії своєї, застає ранкова зоря, а іншого нестерпна спека літнього полудня застає розпростертим на розпеченому піску, безнастанно і без перерви зітхаючого і посилаючого свої скарги співчутливим небесам. Але байдуже проходить повз тих і тих вільна і безтурботна красуня Марсела, і ми всі, знаючи її, мимоволі запитуємо себе: коли ж настане кінець її гордовитості і хто буде той щасливий, якому пощастить зламати непокірну її вдачу і натішитися незвичайною її вродою? Все, що я вам розповів,— це істинна правда, а тому, гадаю я, і пересуди про смерть Хрізостома, які переказав наш пастух, також є в згоді з істиною. І я раджу вам, сеньйоре, неодмінно піти на похорон, який обіцяє бути видовищем значним, бо друзів у покійного ба-

гато, а звідси до того місця, де він заповідав себе поховати, не буде й півмилі.

— Та я вже неодмінно піду,— сказав Дон Кіхот.— А тепер дозволь подякувати тобі за те задоволення, яке ти мені дав чудовим своїм оповіданням.

— О, я знаю лише половину тих подій, які трапилися з залицяльниками Марсели! — заперечив козопас.— Проте, може, завтра ми зустрінемо по дорозі кого-небудь з пастухів, і він вам розповість усе. А зараз не погано було б вам заснути під покрівлею: нічна прохолода може пошкодити вашій рані,— а втім, мій пластир такий, що якихось там ускладнень вам боятися нічого.

Санчо Панса давно вже в думках послав до чорта балакучого козопаса, і тепер він також почав упрошувати Дон Кіхота заснути в курені у Педро. Той піддався на умовляння і, наслідуючи залицяльників Марсели, провів решту ночі в мріях про пані свою Дульсінею. Санчо Панса розташувався між Росинантом і ослом і заснув не як безнадійно закоханий, а як людина, якій добре нам'яли боки.

РОЗДІЛ XIII,

який містить кінець повісті про пастушку Марселу і розповідає про інші події.

У вікнах сходу ледве тільки показався день, а п'ятеро з шести козопасів уже підвелись і, розбудивши Дон Кіхота, звернулися до нього з питанням, чи не змінив він свого наміру піти на урочисте поховання Хрізостома, і взялися бути йому супутниками. Дон Кіхотові тільки того й треба було; він підвівся і звелів Санчо сідлати коня та осла, що той з великим проворством і виконав, і не менш проворно зібралися в дорогу всі інші. Але не встигли вони проїхати й чверті милі, як раптом побачили, що на ту ж саму стежку виходять шість пастухів у чорних овечих кожухах і з вінками з гілок олеандра та кипариса на голові. Всі вони спиралися на важкі гостролистові посохи. Віддалік їхали верхи два дворянина в багатому дорожньому вбранні, троє слуг ішли за ними пішки. Порівнявшись, і ті й ті чемно розкланялись, поцікавившись, хто куди прямує, і, довідавшись, що всі поспішають на похорон, рушили далі разом.

Один з вершників, звернувшись до другого, сказав:

— Здається, сеньйоре Вівальдо, ми недаремно витратимо час, коли подивимось на цей незвичайний похорон: це й справді мусить бути щось незвичайне, судячи з тих дивних речей, про які нам розповідали наші супутники про вмерлого пастуха і про пастушку, яка погубила його.

— Мені теж так здається,— обізвався Вівальдо.— Я, з свого боку, ладен витратити не один, а кілька днів, аби тільки подивитись на похорон.

Дон Кіхот запитав, що чули вони про Марселу і Хрізостома. Подорожній повідомив, що на світанку зустріли вони пастухів і, звернувши увагу на їхнє жалібне вбрання, поцікавились про причину, яка спонукала їх вбратися в траур; тоді один з пастухів усе їм пояснив і розповів про прекрасну і примхливу пастушку Марселу, про численних її залицяльників і, нарешті, про смерть Хрізостома, до місця похорону якого пастухи і прямували. Одно слово, подорожній розповів Дон Кіхотові все, що той уже чув від Педро.

Але тут їхня розмова пішла в іншому напрямку, бо той, кого звали Вівальдо, запитав у Дон Кіхота, що примусило його з зброєю в руках роз'їжджати по такій мирній країні. На це йому Дон Кіхот відповів так:

— Обране мною поприще не дозволяє і забороняє їздити інакше. Зручності, розкіш і спокій створені для розпещених столичних жителів, але тяготи, тривоги і ратні подвиги створені і існують для тих, кого звичайно називають мандрівними рицарями, з яких останнім я, недостойний, вважаю себе.

Тут уже всім стало очевидно, що він божевільний, але, щоб остаточно в тому переконатись і з'ясувати собі, на чому саме він збожеволів, Вівальдо знову звернувся до нього і запитав, що таке мандрівні рицарі.

— Хіба ваші милості не знайомі з анналами англійської історії,— в свою чергу запитав Дон Кіхот,— в яких розповідається про славні подвиги короля Артура, якого ми на своєму кастільському наріччі іменуємо Артусом і про якого існує дуже древній переказ, який поширився на все Британське королівство, а саме: що король цей не вмер, що його силою чаклунських чарів перетворили на ворона і що настане час, коли він знову буде королем і знову здобуде корону і скіпетр, і що з цієї саме причини ще з того часу жоден англієць не вбив ворона? Ну, так ось за цього доброго короля був заснований славний рицарський орден Рицарів Круглого Стола,

digitized by ukrbiblioteka.org

а Рицар Озера Ланцелот, згідно з тим же переказом, у цей саме час запалав коханням до королеви Джіневри, а наперсницею і посередницею між ними була придворна дама, високошановна Кінтаньйона,— звідси і бере свій початок відомий романс, який і досі співає вся Іспанія:

Ще за жодним паладином
Так ті дами не ходили,
Як за славним Ланцелотом,
Що з Британії приїхав,

а далі в найніжніших і найм'якших фарбах зображуються любовні його пригоди і сміливі подвиги. І от з тих пір цей рицарський орден помалу все розширювався, розширювався і, нарешті, охопив багато різних країн, і в лоні цього ордену подвигами своїми здобули собі славу і пошану відважний Амадіс Галльський з усіма своїми синами і внуками навіть до п'ятого коліна, доблесний Фелісмарт Гірканський, ще недостатньо оцінений Тірант Білий і, нарешті, доблесний і непереможний рицар дон Бельяніс Грецький, якого ми ніби вчора ще бачили, чули, з яким ми ніби ще так недавно спілкувались. Ось що таке, сеньйори, мандрівний рицар і от який цей рицарський орден, до якого, як ви знаєте, належу і я, грішний, давши ту ж обітницю, що й перелічені мною рицарі. Шукаючи пригод, і заїхав я в пустинні ці і глухі місця з твердим наміром мужньо і стійко витримати найнебезпечніші з усіх випробувань, які пошле мені доля, і захистити знедолених і слабких.

Тепер у супутників Дон Кіхота вже не залишалося сумнівів у тому, що в нього потьмарився розум і який саме рід розумового розладу оволодів ним, і вони не могли з усього того не здивуватися, як, між іншим, і всі, хто з ним уперше зустрічався. До місця поховання Хрізостома, за словами пастухів, залишалося небагато, і, щоб веселіше пройти решту шляху, великий насмішник і жартівник Вівальдо задумав ще більше піддрочити нашого рицаря. І тому він звернувся до нього з такими словами:

— На мій розсуд, сеньйоре мандрівний рицарю, ви дали найсуворішу обітницю, яку тільки можна було дати,— навіть обітниця картезіанських ченців здається мені менш суворою.

— Дуже можливо, що вона така ж сувора,— заперечив Дон Кіхот,— але щоб від неї людям була така ж точно користь — от за це я не ручаюсь. Вже коли на те пішло, воїн, який виконує наказ воєначальника, робить не менш важливу справу, ніж воєначальник, який віддає накази. Я хочу сказати, що ченці, в тиші і спокої провадячи всі дні свої, моляться небу про благоденство землі, а ми, воїни і рицарі, здійснюємо те, про що вони моляться: ми захищаємо землю доблесними нашими руками і лезами наших мечів — і не під покрівлею, а під відкритим небом, улітку підставляючи груди під проміння пекучого сонця і під пекучі морози — взимку. Отже, ми слуги господа на землі, ми знаряддя, з допомогою якого чинить він свій справедливий суд. Але виконання військових обов'язків і всього, що з ними зв'язано і має до них відношення, дістається ціною тяжких зусиль, у поті чола, значить, той, хто такі обов'язки на себе бере, витрачає, зрозуміло, більше зусиль, ніж той, хто в мирному, тихому і безтурботному своєму житті молить бога про заступництво за безпомічних. Я не хочу сказати і дуже далекий від думки, що подвиг мандрівного рицаря і подвиг затворника однаково священні, але на підставі власного гіркого досвіду я переконався, що мандрівний рицар, вічно прагнучий і жадаючий, страждений і виснажений, безпритульний, напівголий і всипаний паразитами, терпить, зрозуміло, більше нестатків, аніж схимник, бо не підлягає сумніву, що на долю мандрівного рицаря минулих часів постійно випадали злигодні. Коли ж хто-небудь з них доблесною своєю рукою і завойовував собі імператорську корону, то, смію вас запевнити, заради цього йому треба було пролити не мало поту і крові, і коли б тим, хто удостоївся таких високих ступенів, вчасно не прийшли на допомогу мудреці і чарівники, то вони переконалися б швидко у тому, що їхні мрії і надії примарні і облудні.

— Я теж так думаю,— зауважив подорожній.— Але ось що мені особливо не подобається в мандрівних рицарях: коли їх чекає незвичайна і небезпечна пригода, зв'язана з явною небезпекою для життя, то замість того, щоб, як і подобає християнинові, у хвилину такої небезпеки поручити себе богові, вони поручають себе своїм дамам, та ще й з таким молитовним запалом і благоговінням, ніби дами ті,— їхні божества. Слово честі, все це має присмак чогось язичеського.

— Так воно й повинно бути, сеньйоре,— заперечив Дон Кіхот,— інакше мандрівний рицар вкрив би себе ганьбою: норов і звичаї мандрівного рицарства такі, що, перед тим як звершити ратний подвиг, мандрівний рицар повинен звернути до своєї володарки в думках свій ніжний і ласкавий погляд, ніби просячи її надати сили йому і допомогти витримати суворе випробування, яке чекає його. І навіть коли ніхто не чує його, все одно він зобов'язаний, цілком віддавшись під її заступництво, проказати тих кілька слів пошепки,— безліч прикладів того ви можете знайти в романах.

Але з цього не слід робити висновку, що рицарі не моляться богу: адже для цього у них завжди знайдеться час і привід у ході самого бою.

— І все ж ви не розвіяли мого сумніву,— зауважив подорожній.— Скільки разів мені доводилось читати: посваряться два мандрівних рицарі; слово за слово — і от уже обидва запалали гнівом, повернули коней, роз'їхались у різні боки, а потім, не затримуючись, з розгону кидаються один на одного, і от саме тут, коли мчать на конях, вони й доручають себе своїм дамам. А сутичка звичайно закінчується тим, що один з них валиться навзнак, пронизаний наскрізь списом ворога, а другий,— другий, зрозуміло, наслідував би його приклад і теж гепнувся б на землю, коли б йому не пощастило схопитися за гриву коня. Так от, чи міг убитий рицар у розпалі цієї швидкої битви знайти час для того, щоб помолитися богу,— це залишається неясним. І замість витрачати слова на звертання до своєї дами, краще б він витратив їх на те, до чого зобов'язує і що нам велить обов'язок християнина. До того ж, я переконаний, що не в кожного мандрівного рицаря є дама, якій він міг би себе доручити, бо не всі ж вони закохані.

— Не може цього бути,— заперечив Дон Кіхот.— Тобто я хочу сказати, що не може бути мандрівного рицаря без дами, бо закоханий рицар,— це таке ж звичайне і природне явище, як зоряне небо, і я не можу собі уявити, щоб у якому-небудь романі було виведено мандрівного рицаря, серце якого було б не заполоненим. А коли б навіть і існував такий рицар, то його визнали б не законним, а приблудним сином рицарства, який проник у його твердиню не через ворота, а перескочив через огорожу, як тать і розбійник.

— І все ж, коли пам'ять мені не зраджує,— зауважив подорожній,— я нібито читав, що в дона Галаора, брата Амадіса Галльського, не було такої дами, якій би він міг себе доручити, і однак ніхто його за це не ганив і це нісколько не заважало йому бути дуже відважним і славним рицарем.

На це йому Дон Кіхот відповів так:

— Сеньйоре, одна ластівка ще не робить весни. До того ж мені відомо, що рицар цей був таємно закоханий, і закоханий пристрасно, хоч і впадав за всіма дамами, які йому подобались, але така була його натура, і тут уже він нічого не міг з собою вдіяти. Проте не підлягає сумніву, що володарка душі в нього була і що їй одній доручав він себе повсякчасно, хоч і вкривав це глибокою таємницею, бо то був, рицар, який славився своїм мистецтвом берегти таємниці.

— Коли вже мандрівний рицар по самій своїй суті не може не бути закоханим,— зауважив подорожній,— то і ви, ваша милость, певне, не є винятком, бо до цього вас зобов'язує ваше покликання. І якщо тільки ви не поставили собі за мету бути таким же потайним, як дон Галаор, то я, від імені всіх присутніх і від свого, переконливо вас прошу повідомити нам ім'я, титул і місце народження вашої дами та описати її зовнішність. Вона визнає себе щасливою, коли всі знатимуть, що їй служить і кохає її такий, напевне, доблесний рицар, як ви, ваша милость.

При цих словах Дон Кіхот глибоко зітхнув.

— Не беруся стверджувати,— сказав він,— угодно чи не угодно лагідній моїй ворогині, щоб усі знали, що я їй служу. Проте, вдовольняючи прохання, з яким ви з такою пошаною до мене звернулися, можу вам сказати, що звуть її Дульсінея. Народилася вона в одному з селищ Ламанчі, а саме в Тобосо. Вона моя королева і пані, значить, щонайменше принцеса. Привабливість її надзвичайна, бо в ній втілено всі неймовірні і уявні ознаки вроди, якими наділяють поети своїх коханих: її волосся — золото, чоло — Єлісейські поля, очі її — як двоє сонць, щоки — рожі, вуста — корали, перли — зуби її, алебастр — її шия, мармур — перси, слонова кістка — її руки, білизна її шкіри — сніг, ті ж частини тіла, які цнотливість ховає від людських поглядів, оскільки я розумію і уявляю собі, такі, що скромна уява має право лише захоплюватись ними, а уподібнювати їх до чогось вона не владна.

— Нам хотілося б знати її походження, предків її і її родовід,— сказав Вівальдо.

На це йому Дон Кіхот відповів так:

— Вона веде свій родовід не від древніх римлян, Курціїв, Каїв, і Сціпіонів, і не від проживаючих і понині Колонна та Орсіні, не від Монкада і Рекесенів Каталонських, не від Ребелья і Вільянова Валенсійських, не від Палафоксів, Нуса, Рокаберті, Корелья, Луна, Алагонів, Корреа, Фосів і Гуреа Арагонських, не від Серда, Манріке, Мендоса і Гусманів Кастільських, не від Аленкастро, Палья і Менесесів Португальських,— вона з роду Тобосо Ламанчських, роду хоч і не стародавнього, проте такого, що може покласти гідний початок найзнатнішим поколінням майбутніх століть. Коли ж хто здумає це заперечувати, то я виставлю ті ж умови, які Дзербін написав біля підніжжя Роландової купи трофеїв:

Лиш той візьме цю зброю,
Хто зважиться з Роландом стать до бою.

— Хоч я і походжу з роду Вискочок Лоредських,— зауважив подорожній,— однак не на-

digitized by ukrbiblioteka.org

смілюсь поставити його поряд з Тобосо Ламанчськими, незважаючи на те, що, відверто кажучи, чую це ім'я вперше.

— Не може бути, щоб уперше! — вигукнув Дон Кіхот.

Усі з надзвичайною увагою слухали цю розмову, і кінець кінцем навіть козопаси — і ті переконались, що наш Дон Кіхот не при своєму розумі. Тільки Санчо Панса, який знав його ледве чи не з колиски, продовжував вірити, що все, що не скаже його пан, є істинна правда; єдине, в чому він трохи сумнівався, це в існуванні красуні Дульсінеї з Тобосо, бо хоч він жив недалеко від згаданого містечка, але про принцесу з таким ім'ям зроду ні від кого не чув. Дон Кіхот і Вівальдо все ще продовжували розмовляти, коли в розколині між скелями показалося чоловік двадцять пастухів у кожухах з чорної овчини і з вінками на голові, причому, як з'ясувалося згодом, деякі з цих вінків були сплетені з тисових гілок, а деякі з гілок кипариса. Чоловік шість несли носилки, вбрані безліччю найрізноманітніших квітів і гілок. Побачивши це, один з козопасів сказав:

— Он несуть тіло Хрізостома, а підніжжя цієї гори і є те місце, де він заповідав себе поховати.

При цих словах подорожні прискорили ходу і встигли якраз на той час, коли друзі покійного опустили носилки і четверо з них гострими заступами почали рити могилу біля підніжжя суворої скелі.

Обмінявшись з ними чемним привітанням, Дон Кіхот і його супутники наблизились до носилок і почали дивитися на Хрізостома: він лежав увесь у квітах, у пастушому вбранні, і на вигляд йому можна було дати років тридцять; мертвий, він усе ще зберігав сліди вроди і благородства, якими, напевне, відрізнявся при житті. Кілька книжок і дуже багато рукописів, з яких деякі у вигляді сувоїв, а інші розгорнені, були розкладені навколо нього на носилках. Ті, що дивилися на нього, ті, що копали могилу, і всі, хто тільки тут був, благоговійно мовчали, поки, нарешті, один з тих, хто ніс покійного, не сказав другому:

— Подивися добренько, Амбросіо, чи це те місце, про яке говорив Хрізостом, коли ви вже хочете точно виконати все, що він заповів.

— Те саме,— відповів Амбросіо.— Тут нещасний мій друг часто розповідав мені історію своєї лихої пригоди. Тут, за його словами, вперше побачив він Марселу, тут уперше відкрився він цьому заклятому ворогові роду людського у своїй такій же пристрасній, як і чистій любові, і тут же востаннє Марсела кинула його у відчай своєю зневагою, що й спонукало його закінчити трагедію безрадісного свого життя. І от, на згадку про стільки прикрощів, і побажав він, щоб у лоно вічного забуття поклали його саме тут.

У цей час Амбросіо звернувся до Дон Кіхота і його супутників.

— Це тіло, сеньйори, на яке ви з таким співчуттям дивитесь,— продовжував він,— являло собою вмістилище душі, обдарованої незчисленною кількістю небесних благ. Це тіло Хрізостома, неперевершеного за розумом, такого, що не мав собі рівних у своїй чемності, ввічливого у найвищій мірі, фенікса дружби, який у великодушності своїй не знав меж, гордого, але не пихатого, доброзвичайного навіть у веселощах,— одно слово, найдоброчеснішого з усіх доброчесних і такого, що не мав суперників у своєму нещасті. Так, він кохав, але його зневажали, він обожнював — заслужив презирство. Він силкувався зворушити звіря, зм'якшити холодний мармур. Він гнався за вітром, волав у пустині, служив самій невдячності і в нагороду за все став здобиччю смерті у розквіті літ, що зів'яли з вини пастушки, яку він бажав обезсмертити, щоб вона вічно жила в пам'яті людей, доказом чого могли б служити оці ось рукописи, коли б тільки він не звелів мені спалити їх після того, як буде поховано його прах.

— Сподіваюся, ви не виявите до них ще більшої суворості і жорстокості, ніж їхній господар,— зауважив Вівальдо,— бо нерозважний і безрозсудний той, хто виконує чийсь наказ, який іде наперекір здоровому глуздові. Ми й Цезаря Августа не похвалили б, коли б він дозволив виконати останню волю божественного мантуанця. А тому, сеньйоре Амбросіо, поховайте прах вашого друга, але не забувайте його писань: адже він розпорядився так тому, що вважав себе ображеним, а виконувати його волю було б з вашого боку нерозсудливо. Ні, ви повинні зберегти їм життя, і хай вічно живе жорстокість Марсели, і хай послужить вона на майбутній час повчанням для всіх живих, щоб вони стереглись і обминали подібні безодні. Я і мої супутники вже знаємо історію вашого закоханого і відчайдушного друга, знаємо, як ви були до нього прив'язані, знаємо причину його смерті і все, що він, умираючи, вам заповідав. Жалісліва ця повість дає поняття про те, які великі були жорстокість Марсели і любов Хрізостома, якою щирою була ваша дружня до нього прихильність і яка сумна доля чекає тих, хто стрімголов мчить стежкою, яку безумне кохання відкриває їхньому погляду. Вчора ввечері і нас сповістили про смерть Хрізостома і про те, де він буде похований, і ми,

охоплені співчуттям і цікавістю, ухилилися від прямого свого шляху і вирішили на власні очі побачити те, що, ледве досягши нашого слуху, викликало у нас таке гірке почуття. І от тепер ми благаємо тебе, о розсудливий Амбросіо, принаймні я з свого боку прошу тебе: винагороди наше співчуття і бажання — в міру наших сил допомогти вашому горю і, дозволивши не спалювати цих рукописів, дозволь мені взяти собі хоч би деякі з них.

Не чекаючи відповіді, Вівальдо простягнув руку і взяв ті рукописи, які лежали ближче до нього, тоді Амбросіо звернувся до нього з такими словами:

— Щоб зробити вам ласку, сеньйоре, я даю згоду на те, щоб рукописи, які ви вже взяли, залишились у вас, проте даремно було б сподіватися, що я не спалю всі інші.

Вівальдо, згоряючи від бажання дізнатися, що являють собою ці рукописи, одразу ж один з них розгорнув і прочитав заголовок:

— *Пісня відчаю.*

— Це остання поема нещасного мого друга,— сказав Амбросіо,— і щоб вам було ясно, сеньйоре, до чого довели Хрізостома його злигодні, прочитайте її так, щоб вас чули всі. Часу ж у вас для цього досить, бо могилу викопають ще не скоро.

— Я зроблю це з превеликою охотою,— мовив Вівальдо.

Тут усі присутні, притягувані одним бажанням, обступили його, і він виразно почав читати.

РОЗДІЛ XIV,

в якому наводяться пройняті відчаєм вірші покійного пастуха і описуються різні несподівані події.

ПІСНЯ ХРІЗОСТОМА

Жорстока, невблаганна і запекла!
Як хочеш ти, щоб відали мільйони,
Яка ти неприступна й гордовита,—
Дістану я з глибин огненних пекла
Розпачливі, відчайні, тужні тони,
Щоб голос мій журбою був повитий.
І, щоб усьому світові явити
Твою нещадність у любовнім герці,
Я винайду нечувані ще звуки,
Вмішавши в них скривавлені від муки
Шматки мого розтерзаного серця.
Так слухай же, кохана, слухай пильно
Не ніжний спів, а стогін, що свавільно
Встає з грудей, бентежить серце хворе,
Не даючи й на мить заснути лиху,
Мені на втіху, а тобі на горе.

Левиний рик, страшне виття гієни,
Шипіння кровожерливого змія,
Звіриний крик жахливої потвори,
Вороній грай, зловісний, навіжений,
Гудіння ошалілого борвія,
Що на морях здіймає хвилі-гори,
Злий рев бика, якого пікадори
Списами змордували на арені,
Тужливий туркіт горлиці-вдовиці,
Пугукання сови, лихої птиці,
Несвітський лемент грішників в геєні,—
Всі звуки в себе увібрати мушу
І вилити із ними скорбну душу,
Усі чуття вміщаючи в одному,
Бо дух, що неприкаяно страждає,
Себе являє в виразі новому

Куди ж полинуть тії скарги-співи?
Не вчують їх ні жовті піски Тахо,
Ні Бетіса зеленої діброви;
Лунатиме їх відгомін журливий
Між грізних скель, у прірвах, повних жаху,
Померлих уст живе несучи слово;
Чи в темних нетрях, де лиш звірів схови,
Де ще нога людини не ступала,
Куди проміння сонця не сягає,
Чи у пустелі, у Лівійськім краї,
Де стрінеш тільки гада та шакала...
Луна мій жаль просторами розносить
І скрізь гіркі докори розголосить
Твоїй неперевершеній гордині;
Про мій талан нечувано жорстокий
Весь світ широкий буде знати нині.

Зневага убиває; підозріння,—
Правдиве чи фальшиве,— серце крушить;
Терзають душу ревнощі гризучі;
Розлука геть виснажує терпіння;
Страх забуття усі надії рушить;
В одно з'єднавшись, сили ці могучі
Ведуть назустріч смерті неминучій.
А я живу — о небувале диво! —
Зневажений, розлучений, забутий,
Від певності підозр огнисто лютий
І все ж таки закоханий ревниво!
Я зношу радо муки ці тяжкії,
Не бачачи і променя надії,
Не боячись безоднього відчаю,
І навіть, щоб поглибити страждання,
Всі сподівання гордо відкидаю.

Чи можна одночасно сподіватись
І зневірятись, і чи це розумно,
Як для зневіри певні є причини?
Чи можу я надією втішатись,
На зраду очі закривать бездумно,
Як в рани серця світло правди рине?
Та хто ж відчаю двері не відчине,
Упевнившись, що зрадила кохана,
Побачивши, що сумнів той проклятий
Став правдою — бодай її не знати! —
А з правди уродилася омана.
О ревносте, губительно любові,

digitized by ukrbiblioteka.org

Вклади кинджал у руку бідакові,
Сплети мені мотузку, гордування!
Хоч і жорстока ваша перемога,
Лиш так спромога погасить страждання.
Так, я помру; нічого не загубить
У смерті той, кому життя не миле;
Це не пуста у мене забаганка.
Та я скажу: блаженний той, хто любить,
І вільний той, чия душа зболіла —
Амура всескоряючого бранка.
І ще скажу, що та моя тиранка
Усе ж прекрасна тілом і душею,
Що сам я винен, що вона гордлива
І що Амура сила справедлива
Всевладно править небом і землею.
Свідомий цього, зашморгом безжальним
Край покладу я дням своїм печальним,—
Щоб не страждати більше від безстрастя,
Пущу на волю вітру тіло й душу,
Уже байдужу до принади щастя.

А ти, чия неправість непоправна
Мені дає на самогубство право,
Поглянь на серце, вражене тобою:
Воно тобі покаже ясно й явно,
Що, змучене і зранене криваво,
Воно вмирає з радістю палкою.
Ні, не порушу я твого спокою,
Не хочу я, щоб мій загин дочасний
В тобі збудив тривогу чи задуму,
Щоб потьмарили чорні хмари суму
Очей коханих небозвід прекрасний.
Коли почуєш про мою кончину,
Ти смійся безтурботно в ту хвилину,
Немов тобі ця вістка найлюбіша.
Та, мабуть, зайва ця моя порада:
Ти справді рада, щоб я вмер скоріше.

Хай вийдуть із жахних глибин Аїда
І Тантал, вічно спраглий, невситимий,
І той Сізіф із каменем важенним,
І з бочкою своєю Данаїди,
І Тітій з коршаками навісними,
І Іксіон на колесі вогненнім...
Нехай своїм стражданням невтоленним
Мене напоять і в піснях жалобу
(Коли ця шана подобає грішним)
І жаль свій виллють, із плачем невтішним
Над тілом, не спорядженим до гробу.
Хай Цербер, що вартує пекла двері,
А з ним усі потвори і химери
Підхоплять тужні співи погребові
Над тим, хто самохіть цей світ покинув,
Хто радо згинув жертвою любові.

О пісне жалю, я прошу востанне,
Не говори про муки та страждання;
Повір, що їй, моїй жорстокій милій,
Приємне те, що сталося зі мною,
Й не будь сумною на моїй могилі.

Слухачам пісня Хрізостома дуже сподобалася, проте читець помітив, що вона суперечить тому, що він чув про скромність і доброзвичайність Марсели, бо Хрізостом ревнує її, підозрює, ремствує на розлуки і тим самим кидає тінь на Марселу, і порочить її добре ім'я. На це Амбросіо, від якого покійний не приховував найпотаємніших своїх помислів, відповів так:

— Щоб розвіяти ваші сумніви, я повинен сказати вам, сеньйоре, що страждалець наш створив цю пісню, будучи в розлуці з Марселою, а розлучився він з нею з власного бажання, сподіваючись, що розлука поширить і на нього свій закон, але закоханого в розлуці все тривожить і все дошкуляє, от чому і Хрізостомові дошкулили і уявлювані ревнощі і несправедливі підозри, так ніби у нього були до цього приводи. Таким чином, чесноти Марсели, про яку дзвонить поголос, залишаються при ній, бо, коли не рахувати того, що вона жорстока, часом зухвала і до неможливого гордовита, сама заздрість при всьому бажанні не змогла б їй нічого закинути.

— Ваша правда,— погодився Вівальдо.

Прочитавши ще один рукопис, з тих, які він врятував від вогню, йому перешкодило чудесне видіння, що несподівано з'явилося перед ним: принаймні всі сприйняли це, як видіння, але то була пастушка Марсела; вона з'явилася на вершині гори, біля підніжжя якої пастухи копали могилу, і була вона така прекрасна, що врода її миттю затьмарила блиск своєї власної слави. Ті, хто бачив її вперше, мовчки вступили в неї захоплені очі, але й ті, яким часто доводилося бачити її, були вражені не менше від тих, хто ніколи її раніше не бачив. Амбросіо ж, ледве помітивши її і не в силі стримати своє обурення, мовив:

— Для чого ти сюди з'явилася, лютий василиску навколишніх гір? Чи для того, щоб подивитися, чи не хлине при твоєму наближенні кров з ран нещасного, в якого твоя жорстокість відібрала життя? Чи для того, щоб похвалитися плодами лихої вдачі своєї і, подібно до жорстокосердого Нерона, який дивився на пожежу палаючого Рима, помилуватися ними з висоти? А чи для того, щоб, подібно до невдячної дочки Тарквінія, блюзнірською стопою попрати цей охололий труп? Говори ж скоріше, чого ти прийшла і чого ти хочеш від нас, бо, знаючи, що помисли покійного Хрізостома, поки він був живий, зверталися до тебе, я можу зробити так, щоб після його смерті були поглинуті тобою помисли тих, хто іменує себе його друзями.

— Ні, не тому я прийшла сюди, о Амбросіо! — відповіла Марсела.— Я прийшла виправдатись і довести, що неправі ті, хто в смерті Хрізостома і у своїх власних прикрощах мене обвинувачують. А тому я прошу всіх присутніх вислухати мене з увагою,— адже для того, щоб люди розумні пізнали істину, я не повинна витрачати багато часу і багато слів. Самі ж ви стверджуєте, що небо наділило мене вродою, і врода моя вас обеззброює і примушує кохати мене, але ви виявляєте бажання

і навіть вимагаєте, щоб і я з подяки за ваше кохання вас кохала. Природний розум, яким наділив мене господь, каже мені, що прекрасне не любити не можна, але невже ж та, яку кохають за вроду, зобов'язана кохати того, хто її кохає, тільки тому, що вона кохана? А тепер уявіть, що закоханий у вроду на завершення всього потворний, а оскільки все потворне не може не вселяти відразу, то було б дуже дивним, коли б він сказав: «Я покохав тебе за вроду,— покохай же і ти мене, хоч я і потворний». Припустімо навіть, вони однаково прекрасні, але це не значить, що й бажання у них схожі, бо не всяка врода має властивість закохувати в себе,— інша тішить зір, але не покоряє серця. Адже коли б усяка врода закохувала в себе і підкоряла, то бажання наші, невиразні й непевні, вічно блукали б, не знаючи, на чому їм зупинитися, бо коли на світі є незліченна кількість прекрасних істот, то і бажання наші повинні бути незліченні. Я ж чула, що не *роздрібнюється справжнє почуття* і що *не можна кохати з примусу*. Але коли так, а я переконана, що це саме так і є,— то чи можна від мене вимагати, щоб я насильно віддала своє серце тільки тому, що ви присягаєтесь мені в коханні? Ну, а коли б небо, яке створило мене прекрасною, створило мене потворною, скажіть, чи мала б я право дорікати вам за те, що ви мене не кохаєте? Візьміть до уваги і те, що я своєї вроди не вибирала: яка б вона не була, вона послана мені в дар небом, а я не домагалась її і не вибирала. І коли змію не можна осуджувати за те, що вона отруйна, бо отрутою, якою вона вбиває, наділила її сама природа, то і я не винна у тому, що народилася вродливою, бо врода чесної жінки — це ніби далеке полум'я або ж гострий меч: хто до неї не наближається, того вона не ранить і не обпалює. Честь і чесноти є прикрасами душі, без яких найкрасивіше тіло губить усю свою вроду. Ну а коли цнотливість — одна з тих чеснот, що так прикрашають душу і тіло і надають їм особливої принадності, то невже ж дівчина, яку кохають за вроду, повинна губити свою невинність, поступаючись перед домаганнями людини, яка заради власного задоволення вдається до всіляких хитрощів, домагаючись того, щоб вона її втратила? Я народилася вільною, і, щоб жити вільно, я обрала безлюдність долин: дерева, які ростуть на горах,— мої співрозмовники, прозорі води струмків — мої дзеркала. Деревам і водам вверяю я свої думи і свою вроду. Я — далеке полум'я, я — меч, який виблискує вдалині. Кого причарував мій погляд, тих розчаровують мої слова. Бажання підігріваються надією, а коли я ні Хрізостомові, ні будь-кому іншому ніяких надій не давала, то скоріше можна допустити, що Хрізостома звела в могилу його власна впертість, але не моя жорстокість. Можуть заперечити, що наміри в нього були чесні і що тому я повинна була відповісти йому взаємністю,— ну, то я вам скажу, що коли на цьому самому місці, де копають нині могилу, він повідав мені добрі свої бажання, я відповіла йому, що моя доля — вічна самотність і що одна лише земля натішиться плодами моєї непорочності і останками моєї вроди. Коли ж він, незважаючи на мої переконання, продовжував безнадійно впиратися і плисти проти течії, то що ж дивного в тому, що кінець кінцем його захльоснула хвиля безрозсудності? Коли б я утримувала його, я б кривила душею. Коли б я поступилася йому, я зрадила б найкращому своєму прагненню і спонуканню. *Він не бажав прислухатися до переконань, журився він, не будучи гнаним*,— судіть же тепер, чи винна я в його стражданнях. Хай ремствує той, кого обманули, хай журиться той, кого заманули надією, хай сподівається той, кого я покличу, хай гордиться той, кого я до себе допущу, але хай не називає мене жорстоким убивцею той, кого я не спокушала, не обманювала, не кликала і не допускала до себе. Небу досі було невгодно, щоб я волею долі кого-небудь покохала, а щоб я зробила вибір сама — цього ви від мене не дочекаєтесь. Нехай же ці всепереконуючі слова послужать на майбутнє попередженням кожному, хто домагається моєї прихильності, і коли хто-небудь помре через мене, то знайте, що помре він не від ревнощів і не від приниження, бо хто нікого не кохає, той ні в кому не може збудити ревнощів, а переконати — не значить принизити. Хто називає мене звіром і василиском — нехай відійде од мене, як від істоти шкідливої і злої, хто називає мене безжальною — хай мені не догоджає, хто називає невдячною — хай сторониться мене, хто називає жорстокою — нехай не переслідує мене, бо сам цей звір і василиск, ця безжальна, жорстока і невдячна ні за ким не піде, нікому не буде догоджати, буде чужою всім і нікого не переслідуватиме. Хрізостома згубили його божевільна пристрасть і палкий норов, до чого ж тут скромна моя поведінка і цнотливість? Я бережу свою честь у товаристві дерев,— чому ж ті, хто хоче, щоб я спілкувалася з людьми, хочуть у мене її вкрасти? Ви знаєте, що в мене є своє багатство,— чужому я не заздрю. Характер у мене волелюбний, і я не бажаю нікому підкорятися. Я нікого не кохаю і ні до кого не маю ненависті. Я нікого не обманюю і нікого не спокушаю, ні з кого не насміхаюсь і ні біля кого не впадаю.

digitized by ukrbiblioteka.org

Невинні розмови сільських дівчат і турботи про кіз — от що подобається мені. Мої мрії не виходять за межі навколишніх гір, а коли й виходять, то лише для того, щоб, ідучи тією дорогою, по якій душа лине до своєї вітчизни, споглядати красу неба.

І з цими словами Марсела, не чекаючи відповіді, зникла в гущавині ближчого лісу, здивувавши присутніх як своєю розсудливістю, так і своєю вродою. Деякі з тих, кого поранили гострі стріли променистих її і прекрасних очей, не послухавши голосу переконання, який так ясно тут прозвучав, ледве було не кинулись за нею. Але Дон Кіхот, угадавши їхні наміри, уявив, що йому трапляється нагода виконати свій рицарський обов'язок, який повелівае допомагати переслідуваним дівицям, і, поклавши руку на рукоятку меча, він голосно і виразно заговорив:

— Жодна людина, якого б звання вона не була і до якого б стану не належала, не насмілиться переслідувати прекрасну Марселу, коли не бажає накликати на себе лютий мій гнів. Вона ясно і переконливо довела, що вона майже або, вірніше, зовсім не винна в смерті Хрізостома і що вона зовсім не збирається принижуватися до благань кого б там не було з своїх залицяльників, а тому — не бігти за нею і не переслідувати її повинні всі добрі люди, які тільки є на світі, але шанувати її і поважати, бо вже доведено, що на всьому світі навряд чи знайдеться інша дівчина, в якої були б такі чесні наміри, як у неї.

Чи то погрози Дон Кіхота подіяли, чи, можливо, умовляння Амбросіо, який нагадав, що їм належить до кінця виконати свій обов'язок по відношенню до покійного друга, але ніхто з пастухів не рушив з місця і не пішов геть доти, поки не викопали могилу, не спалили рукописів Хрізостома, гірко оплаканого всіма присутніми, і не поховали його тіло. На могилу поклали важкий камінь, з тим щоб потім замінити його плитою, яку збирався замовити Амбросіо, причому на цій плиті, за його словами, повинна була бути висічена така епітафія:

Тут лежить бідак-пастух,
Що покинув світ зарання,—
Жертва вірного кохання,
Найстрашнішої з недуг.

Він вродливицю любив,
Безсердечну гордівницю,
І Амур своєю міццю
Нещасливця погубив.

Пастухи закидали могильний горб квітами і гілками, а потім, висловивши співчуття другові покійного — Амбросіо, попрощалися з ним. Так само зробили Вівальдо і його приятель, і коли Дон Кіхот, попрощавшись спочатку з козопасами, підійшов попрощатися і до них, вони запропонували йому поїхати разом з ними до Севільї,— міста, за їхніми словами, дуже підхожого для шукача пригод, бо пригод там на кожній вулиці і на кожному перехресті доля пошле йому більше, ніж будь-де в іншому місці. Дон Кіхот, подякувавши їм за пораду і добру прихильність, сказав, що він не хоче і не може їхати до Севільї, бо йому треба очистити навколишні гори від розбійників і лиходіїв, які, за чутками, нікому тут не дають проходу. Бачачи, що він стоїть на своєму твердо, мандрівники не знайшли за потрібне наполягати і, ще раз з ним попрощавшись, продовжували свою путь, і на всьому протязі цієї путі історія Марсели і Хрізостома, а також божевілля Дон Кіхота служили їм багатою поживою для розмов. Дон Кіхот тим часом задумав поїхати на розшуки Марсели і запропонувати їй свої послуги; проте доля вирішила інакше, про що ви в свій час і довідаєтеся з цієї правдивої історії, друга частина якої на цьому закінчується.

РОЗДІЛ XV,

в якому розповідається про злополучну пригоду Дон Кіхота з жорстокими янгуасцями.

Мудрий Сід Ахмет Бен-інхалі розповідає, що Дон Кіхот, попрощавшися з козопасами і з усіма, хто на похороні Хрізостома був присутній, разом з своїм зброєносцем одразу ж попрямував до лісу, в якому зникла пастушка Марсела. Понад дві години минуло в них у марних розшуках, і, об'їздивши ліс уздовж і впоперек, кінець кінцем виїхали вони на зелений луг, де нечутно протікав струмок, який вабив подорожніх своєю прохолодою і спокушав їх провести тут години стомлюючої полуденної спеки, що вже вступила на той час у свої права. Дон Кіхот і Санчо спішились і, пустивши осла та Росинанта на луг, щоб вони поласували на волі густою травою, вчинили напад на свою дорожню торбу, після чого пан і його слуга, не чинячись, у мирі та злагоді почали закушувати тим, що в них знайшлося.

Санчо і на думку не спало стриножити Росинанта,— такий він був упевнений у ньому,

і справді: досі це була така лагідна і зовсім непустотлива істота, що, здавалося, всі кобили кордовських пасовиськ не спокусили б її. Однак доля разом з дияволом, який далеко не завжди дрімає, влаштували так, що до тієї ж самої людини наблизились янгуаські погоничі з табуном галісійських кобил, а оскільки вони мають звичку полуднувати в місцях, багатих на пасовиська і воду, то долина, де розташувався Дон Кіхот, видалася їм дуже підхожою. І от вийшло так, що Росинантові захотілося позалицятися до паній кобил; щойно зачувши їх і не запитавши господаря, зрадивши своїм правилам і звичкам, потрюхав грайливою риссю, щоб утолити свою пристрасть, але кобилам, певне, більше хотілося пастися, а тому вони почали брикатися і кусати його, та так, що дуже скоро розірвали на ньому попругу, і залишився він без сідла, голяка. А погоничі, бачачи, що над їхніми кобилами вчиняється таке відверте насильство, прибігли з дрючками і, що вже зовсім було йому не по нутру, так його побили, що він ледве живий повалився на землю.

Тим часом Дон Кіхот і Санчо, бачачи, що Росинанта б'ють, щодуху кинулися до нього.

— Одразу видно, друже Санчо,— сказав Дон Кіхот,— що це не рицарі, а підла чернь, низькопробні людці. Кажу я це до того, що ти маєш повне право допомогти мені і стати знаряддям справедливої помсти за те зло, яке вони на наших очах насмілилися завдати Росинантові.

— Яка тут до чорта помста,— вигукнув Санчо Панса,— коли їх більше двадцяти, а нас усього тільки двоє, а вірніше сказати, півтора.

— Я один вартий сотні,— заперечив Дон Кіхот.

Не довго думаючи, вихопив він свій меч і кинувся на янгуасців, і, спонукуваний і підбадьорюваний його прикладом, так само зробив і Санчо Панса; при першому натиску Дон Кіхот розрубав на одному з погоничів шкіряний півкаптан, відірвавши при цьому чималий кусок плеча.

Але тут погоничі, бачачи, що їх так багато, а нападаючих усього тільки двоє, взялися за дрючки і, оточивши обох противників, з незвичайним завзяттям і гарячковістю почали дрючкувати їх. Правду кажучи, досить було двох ударів для того, щоб Санчо розтягнувся на землі, і така ж доля спіткала й Дон Кіхота, незважаючи на виявлену ним спритність і цілковите самовладання; при цьому долі завгодно було, щоб Дон Кіхот упав до ніг Росинанта, який усе ще не міг підвестись і являв собою наочний доказ того, якої скаженої сили набирають дрючки в руках розлючених селян. Побачивши ж, що вони натворили, янгуасці з великим проворством нав'ючили своїх кобил і вирушили в дорогу, залишивши двох шукачів пригод у найтяжчому стані і в ще гіршому настрої.

Санчо Панса отямився перший; помітивши, що його пан лежить поряд з ним, він кволим і жалібним голосом покликав його:

— Сеньйоре Дон Кіхот, сеньйоре Дон Кіхот!

— Що ти, брате Санчо? — таким же кволим і сумним голосом запитав Дон Кіхот.

— Зробіть таку ласку, ваша милость,— продовжував говорити Санчо Панса,— коли є у вас бальзам цього, як його там, *Безобраза*, дайте мені зо два ковточки: може, він і від переломів допомагає не гірше, як він ран.

— Горе мені, нещасному! — вигукнув Дон Кіхот.— Коли б бальзам Ф'єрабраса був у мене під рукою, то нам нічого було б більше бажати. Але присягаюся тобі честю мандрівного рицаря, Санчо Панса, що не мине і двох днів, коли тільки доля не зробить по-інакшому,— як я здобуду його, або у мене відсохнуть руки.

— А як ви гадаєте, ваша милость, коли в нас почнуть рухатися ноги? — запитав Санчо Панса.

— Щодо мене, то я не зумію сказати, коли саме,— відповів побитий рицар.— Але винен у всьому я: не треба було мені виймати з піхов меч проти тих, хто не посвячений у рицарі. І от, щоб покарати за те, що я порушив закони рицарства, бог битв і допустив, думається мені, щоб мене спостигла така кара. А тому, Санчо Панса, наперед тобі треба керуватися тим, що я зараз скажу, це може послужити на користь нам обом. Ну, так ось: як тільки ти побачиш, що подібний набрід заподіює нам зло, то не чекай, щоб я вихопив меч, ти цього все одно не дочекаєшся, а берись за свій і карай їх на свій розсуд. Коли ж на виручку їм наспіють рицарі, то я завжди зумію виручити тебе з біди і обрушити на них усю свою могутність,— а в силі доблесної моєї руки ти мав дуже багато випадків переконатися, бо виявляв я її при тобі не один раз.

Бідний наш сеньйор, як видно, все ще пишався перемогою над хоробрим біскайцем. Санчо Панса, проте, не визнав наказ свого пана таким розумним, щоб обійти його мовчанням.

— Сеньйоре,— заперечив він,— я людина тиха, смирна, миролюбна, я ладен стерпіти будь-яке приниження, бо мені треба дружину годувати і дітей вивести в люди. Так що от вам моє слово, ваша милость,— слово, а не указ, бо вказувати вам я не маю права: нізащо я не вийму з піхов меч ні проти рицаря, ні

digitized by ukrbiblioteka.org

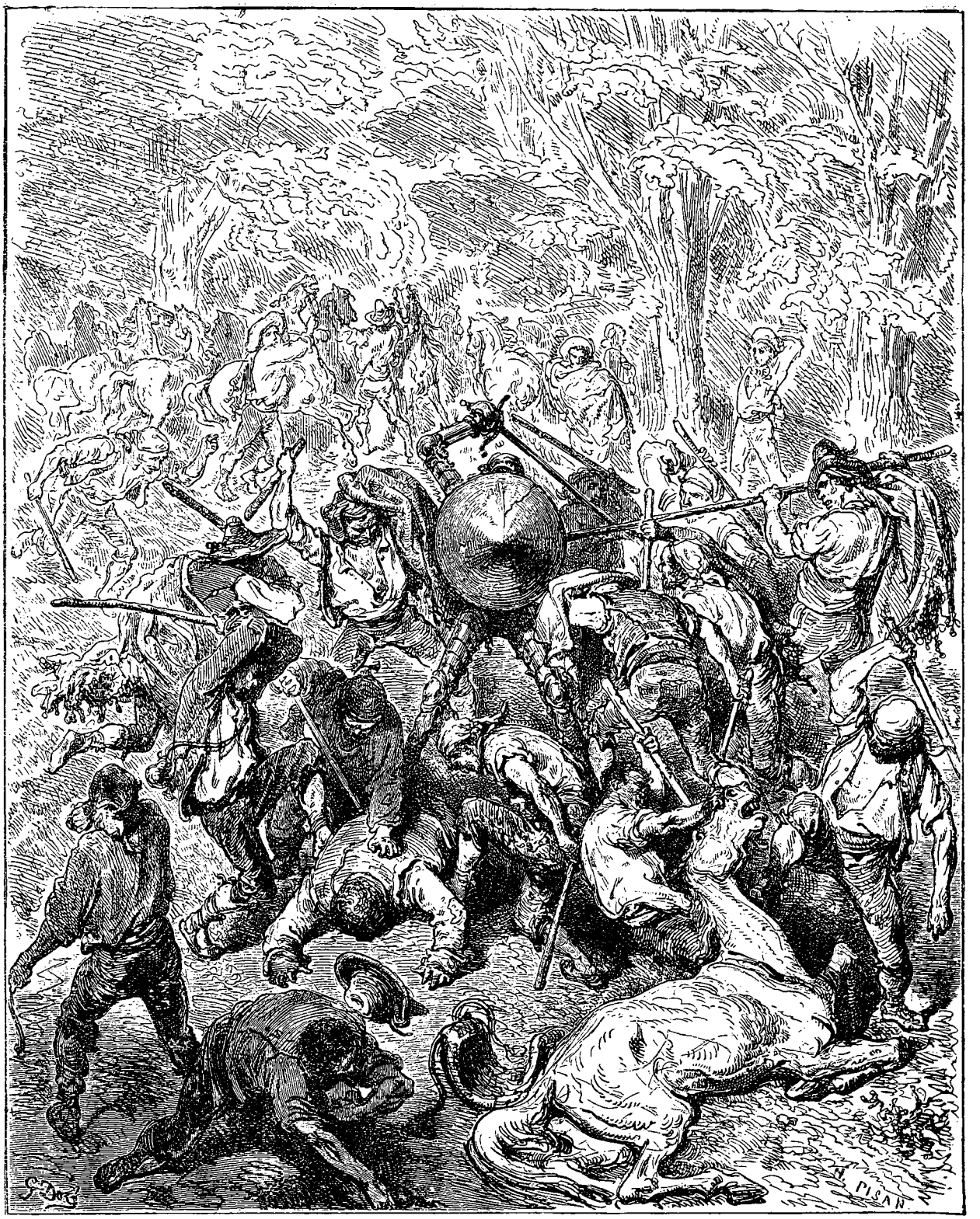

проти смерда і як перед богом кажу, що раз назавжди прощаю всім, хто будь-коли мене образив або ж мав образити, незалежно від їхнього чину і звання, незалежно від того, хто саме мене ображав, ображає або ще коли-небудь образить: благородна людина чи худородна, багач чи бідняк, дворянин чи холоп.

На це його пан відповів так:

— У мене спирає дух, і мені важко говорити, та до того ще не перестало боліти в боці, а то я пояснив би тобі, Панса, в яку єресь ти впав. Слухай, гріховоднику: коли б вітер фортуни, досі такий для нас несприятливий, змінився попутним і ми на роздутих парусах сподівання нашого благополучно і без перешкод причалили до острова, який я тобі обіцяв, то що ж було б з тобою, коли б я завоював його і віддав у твоє володіння? Та ти нічого з ним не зміг би зробити, бо ти не рицар і не хочеш бути ним,— не бажаєш виховувати в собі мужність, мстити за заподіяні тобі образи і відстоювати свої права. Треба тобі знати, що в заново завойованих королівствах та провінціях звичайно спостерігається хвилювання умів, і далеко не всі тубільці бувають задоволені своїм государем, внаслідок чого завжди можна побоюватися, що хто-небудь, бажаючи знову змінити лад і, як кажуть, спробувати щастя, задумає вчинити переворот, ось чому новий правитель повинен уміти володіти собою і бути достатньо мужнім для того, щоб у разі необхідності захистити себе або ж перейти в наступ.

— Допіру з нами трапився такий випадок, що я б не від того, щоб володіти цією самою мужністю і вмінням,— підхопив Санчо.— Але клянусь честю бідняка, що тепер я більше потребую пластирів, аніж повчань. Спробуйте підвестися, ваша милость, а потім давайте допоможемо Росинантові, хоч він цього і не заслуговує, тому що саме він був головним винуватцем недавнього побоїща. Не чекав я цього від Росинанта: я думав, що він такий же цнотливий і миролюбний, як я. Видно, правду кажуть люди, що чужа душа — темний ліс і що все на світі змінюється. Хто б міг подумати, що за нищівними ударами меча, яких ви завдали цьому нещасному мандрівному рицареві, так швидко послідує рясний град паличних ударів, який посипався на наші спини.

— Твоя спина, Санчо, певне, звикла до таких напастей,— заперечив Дон Кіхот,— а моя, привчена до найтоншого голландського полотна, зрозуміло, повинна дужче відчувати біль. І коли б я не передбачав... та що я кажу: передбачав? — коли б я не знав напевне, що всі ці неприємності нерозривно пов'язані з похідним життям, я тут же помер би від досади.

— Сеньйоре,— знову заговорив зброєносець,— коли подібне лихо і є той урожай, який пожинають рицарі, то чи не можете ви мені сказати, ваша милость, чи часто воно повторюється, чи для нього існують певні строки. Адже після двох таких урожаїв зняти третій, гадаю я, нам буде вже не під силу, коли тільки господь бог з безмежним милосердям своїм нам не допоможе.

— Знай, друже Санчо,— відповів Дон Кіхот,— що життя мандрівних рицарів зв'язане з незліченними небезпеками і злигоднями, але зате, як показує досвід багатьох рицарів, найрізноманітніші пригоди яких мені добре відомі, у них завжди є можливість стати королями або імператорами. І коли б не біль у боці, я розповів би тобі про те, як деякі з них досягали згадуваних мною високих ступенів, тільки дякуючи доблесним своїм рукам, хоч і до і після того їм траплялося терпіти злигодні і нестатки. Так, наприклад, доблесний Амадіс Галльський якось потрапив до рук смертельного свого ворога, чарівника Аркалая, і той, узявши його в полон, зразу ж прив'язав до стовпа посеред двору, схопив поводи і відрахував йому понад двісті ударів, про що у мене є найвірогідніші відомості. А ще один невідомий автор, який, проте, заслуговує на повну довіру, розповідає про те, як Рицаря Феба в якомусь замку заманули в пастку; підлога під ним провалилась, і він полетів у глибоку яму, і там, у тому підземеллі, йому, зв'язаному по руках і по ногах, поставили клістир з крижаної води з піском, від чого він ледве не пішов на той світ. І не минути б лиха бідному нашому рицареві, коли б ў цій великій біді йому не допоміг один чарівник, вірний його друг. І от коли вже таким шановним людям треба було постраждати, то мені й поготів. До того ж вони піддавалися таким нечуваним приниженням, яких ми з тобою досі не зазнавали: знай, Санчо, що рани, завдані зброєю, яка випадково потрапила до рук, честі не зачіпають, бо в правилах про поєдинок ясно сказано, що коли один швець ударив другого колодкою, яку він тримав у руці, то хоч це і дерев'яна колодка, проте це ще не значить, що потерпілому завдали удар палицею. Кажу це я до того, що хоч нас і побили, але честь наша, хай буде тобі відомо, залишилася незаплямованою, бо знаряддя, які ці люди тримали в руках і якими вони нас побили,— всього-на-всього дрючки, тоді як рапір, шпаг і кинджалів, наскільки я пам'ятаю, не було ні в кого.

— Вони не дали мені роздивитися,— сказав Санчо.— Тільки-но хотів я було взятися за булатний мій меч, а вже вони кілками — по плечах, та так охрестили, що у мене іскри

digitized by ukrbiblioteka.org

з очей посипались і ноги підкосились, і я розтягнувся на тому самому місці, де лежу й до цього часу, і болить у мене не душа,— при думці про те, заплямували мою честь удари палицею чи не заплямували, а болить тіло від їхніх дрючків, які з такою ж силою врізалися мені в пам'ять, з якою врізалися вони в мою спину.

— І все ж потрібно тобі знати, Панса,— зауважив Дон Кіхот,— що немає такого нещастя, якого не стер би з пам'яті час, і немає такого болю, якого не припинила б смерть.

— Що ж може бути гірше від злигоднів, яких ніщо, крім часу, припинити не може і які одна лише смерть може згладити з пам'яті? — заперечив Панса.— Коли б нашому горю можна було зарадити двома пластирами, то це ще півбіди, але я бачу, що всі пластирі, скільки їх не заготовлено в лікарні, не поставили б нас тепер на ноги.

— Не думай про це, Санчо, бери приклад з мене і не занепадай духом,— сказав Дон Кіхот.— Краще подивись, що з Росинантом: здається, бідолаху спіткала не менш гірка доля.

— В цьому немає нічого дивного,— зауважив Санчо,— адже він не просто тварина, а тварина мандрівна. Мене дивує інше: чого це у мого осла ребра цілісінькі, тоді як нам перерахували їх усі до одного?

— З ким би не скоїлося лихо — доля неодмінно вкаже вихід,— зауважив Дон Кіхот.— Говорю я це до того, що твоя тварина на цей раз може замінити мені Росинанта і довезти мене до якого-небудь замка, де мені допоможуть залікувати рани. Принизити ж мене подібна верхова тварина не може, бо, пам'ятається, я читав, що добрий старий Сілен, вихователь і наставник веселого бога сміху, в'їхав у Стовратне місто, сидячи верхи на чудовому ослі, і почував себе при цьому прекрасно.

— Ото ж то й є, що сидячи верхи, як ви самі зволили зауважити, ваша милость,— заперечив Санчо.— Одна справа — сидіти верхи, а інша — лежати впоперек сідла, ніби мішок з потерухою.

На це йому Дон Кіхот відповів так:

— Рани, одержані в бою, скоріше можуть прославити, ніж знеславити. Тому, друже Санчо, не сперечайся зі мною, наберися сил і встань, про що я вже тебе просив, а потім влаштуй мене на ослі, як тобі захочеться,— ми повинні вирушити в дорогу скоріше, ніж настане ніч і захопить нас у цих пустинних місцях.

— Ви ж самі говорили, ваша милость,— заперечив Санчо,— що мандрівні рицарі ледве чи не круглий рік ночують звичайно в пустинних і безлюдних місцях та ще й за велике щастя це мають.

— Це в тих випадках, коли їм нічого іншого не залишається або ж коли вони закохані,— сказав Дон Кіхот.— Справді, був один такий рицар, який і в спеку, і в холод, і в бурю цілі два роки стояв на скелі, а пані його про це і не підозрювала. Той же Амадіс, назвавшись Похмурим Красунем, чи то на вісім років, чи то на вісім місяців, точно не пам'ятаю, пішов собі на Бідну Скелю,— одно слово, він у чомусь провинився перед пані своєю Оріаною і наклав на себе епітимію. Але досить про це, Санчо, час у дорогу, а то, чого доброго, і з ослом скоїться нещастя, отак, як з Росинантом.

— Так і дивись! — обізвався Санчо.

Тридцять разів охнувши, шістдесят разів зітхнувши, сто двадцять разів лайнувши того, кому він зобов'язаний був своїми злигоднями, і пославши на його голову стільки ж проклять, він підвівся, але напівдорозі його скрутило на зразок турецького лука, так що він довго потім не міг випростатися. І от з такими ось жахливими муками загнуздав він абияк свого осла, теж трохи приголомшеного подіями цього надто вже бурхливого дня, а потім підняв Росинанта, який, коли б тільки вмів скаржитися, напевне перевершив би у цьому вмінні і Санчо Пансу і його пана. Кінець кінцем Санчо влаштував Дон Кіхота на ослі, Росинанта прив'язав позаду і, взявши осла за повідок, рушив приблизно в тому напрямку, де, за його розрахунками, повинна була проходити велика дорога. І не пройшов він і одної милі, як доля, що робила для нього все на краще, вивела його на цю дорогу, і він тут же помітив заїзд, але Дон Кіхот, всупереч думці Санчо і на радість самому собі, вирішив, що це замок. Санчо запевняв, що це заїзд, а його пан — що то не заїзд, а замок; і вони так довго сперечалися, що, ще не закінчивши суперечки, встигли за цей час добратися до заїзду, куди Санчо, не подумавши навіть спитати, що ж це насправді таке, і заїхав з усім своїм караваном.

digitized by ukrbiblioteka.org

РОЗДІЛ XVI

Про те, що сталося з хитромудрим ідальго в заїзді, який він прийняв за якийсь замок.

Господар заїзду, бачачи, що Дон Кіхот лежить упоперек осла, запитав у Санчо, що з ним скоїлося. Санчо відповів, що нічого особливого, що він упав із скелі і трохи побив боки. Дружина господаря не була схожа на трактирницю: це була натура співчутлива, яка приймала до серця страждання свого ближнього; вона одразу ж почала доглядати Дон Кіхота і звеліла дочці своїй, молоденькій і дуже гарненькій дівчині, допомогти їй ходити коло постояльця. В наймах у господарів була дівчина родом з Астурії, широколиця, кирпата, з зрізаною потилицею, на одне око сліпа,— і друге око було в неї не зовсім добре. Правда, складена вона була чудово, і це покривало всі інші її вади: коли б зміряти її всю з голови до ніг, то не набралося б і семи чвертей, а занадто високо підняті плечі примушували її уважніше дивитися собі під ноги, ніж то було необхідно. Оця саме красуня почала допомагати господаревій дочці, і обидві вони спорудили Дон Кіхотові препогане ложе в комірчині, яка, з усього було видно, на протязі багатьох років служила сінником. Тут же ночував якийсь погонич, при чому ложе його стояло недалеко від ложа Дон Кіхота; і хоч, крім сідел і попон, підстелити йому було нічого, все ж він був у набагато вигіднішому становищі, ніж Дон Кіхот, ложе якого складалося з чотирьох далеко не гладеньких дощок, настелених на дві не зовсім рівні лави, матраца, такого тоненького, що він скоріше нагадував стьобану ковдру, і такого жорсткого, що коли б з його дірок не лізла шерсть, то грудки цієї шерсті навпомацки можна було б прийняти за булижники, двох простирал, зшитих, треба гадати, з тієї самої шкіри, що йде на виготовлення щитів, і шерстяної ковдри, шерстинки якої при бажанні не важко було б перерахувати, і при цьому ви ні разу не збилися б з рахунка.

Дон Кіхот ліг на це трикляте ложе, і тут господиня з дочкою почали лікувати його так, що скоро він з голови до ніг був обліплений пластирами, а Маріторнес,— так звали астурійку — їм світила. Почавши його лікувати і побачивши, що він увесь у синцях, господиня сказала, що синці оті, очевидно, від побоїв, а не від ушибів.

— Ні, не від побоїв,— заперечив Санчо.— Біда в тому, що скеля попалася гостра, вся у виступах, і кожен такий виступ залишив на тілі по синцю. Смію вас запевнити, сеньйоро,— додав він,— що коли у вас залишиться хоч трохи цього клоччя, то охочі до нього знайдуться: в мене самого щось ломить поперек.

— Виходить, ви теж, мабуть, упали? — запитала господиня.

— Ні, я не падав,— відповів Санчо.— Але я був такий наляканий падінням мого пана, що в мене до цього часу все тіло болить так, ніби мене побили палицями.

— Це буває,— сказала дівчина.— Мені самій часто сниться, ніби я падаю з башти і все ніяк не можу долетіти до землі, а коли прокинусь, то почуваю себе такою розбитою і такою змученою, ніби я й справді впала.

— У тому-то й річ, сеньйоро,— заперечив Санчо,— що я зовсім не у сні, але будучи ще свіжішим і бадьорішим, ніж зараз, мав таке почуття, ніби мені наставили стільки ж синців, скільки моєму панові Дон Кіхоту.

— Як зовуть цього кавальєро? — запитала астурійка Маріторнес.

— Дон Кіхот Ламанчський,— відповів Санчо Панса.— Він мандрівний рицар, один з найвідважніших і наймогутніших рицарів, яких будь-коли бачив світ.

— Що таке мандрівний рицар? — запитала служниця.

— Та ви що, тільки вчора народилися? — вигукнув Санчо Панса.— Мандрівний рицар— це, знаєте, сестрице, така штука! Щойно тільки його побили — не встигнеш озирнутись, а він уже імператор. Зараз він найбідніший і найнещасніший на весь світ, а завтра він запропонує своєму зброєносцеві на вибір дві, а то й три королівські корони.

— Чому ж ви у такого доброго пана, як видно, навіть графа,— і того не заслужили? — втрутилася господиня.

— Дуже швидко захотіли,— відповів Санчо.— Ми всього тільки місяць шукаємо пригод, і поки що жодної вартої уваги пригоди у нас не було. Буває ж і так, що підеш за одним, а знайдеш зовсім інше. Але якщо тільки мій пан, Дон Кіхот, одужає від ран, тобто від ушибів, і я сам не лишусь на все життя калікою, то даю вам слово, що я на найзнатнішого іспанського вельможу не захочу дивитися.

Дон Кіхот досить уважно прислухався до цієї розмови, а потім, як міг, трохи підвівся, взяв господиню за руку і сказав:

— Повірте, чарівна сеньйоро, ви повинні бути щасливі, що дали притулок у себе в замку такій особі, як я, бо коли я себе і не хвалю, то тільки тому, що, як кажуть, самовихваляння принижує, але мій зброєносець розповість вам

про мене. Я ж скажу тільки, що послуга ваша ніколи не зітреться з моєї пам'яті і що я буду вам вдячний до кінця моїх днів. І коли б, з волі всемогутніх небес, закони кохання не взяли наді мною такої непереборної влади і очі жорстокої красуні, якої ім'я я вимовляю зараз у думках, мене ще не підкорили, то волею моєю заволоділи б очі цієї прекрасної дівчини.

Господиня, її дочка і добра Маріторнес слухали мандрівного рицаря з таким подивом, ніби він говорив по-грецьки; одно лише вони вловили — що він розсипається в похвалах і своїй відданості і все ж, не звиклі до таких зворотів мови, вони дивилися на нього і дивувалися: вони приймали його за людину з іншого світу. Нарешті, висловивши на своїй трактирній мові подяку нашому рицареві за його чемні слова, господиня з дочкою пішли собі, а астурійка Маріторнес почала лікувати Санчо, який потребував того не менш, ніж його пан.

Погонич та Маріторнес заздалегідь умовились весело провести цю ніч, і вона дала йому слово, що, коли постояльці вгомоняться, а господарі заснуть, вона прийде сюди, щоб утолити його пристрасть і виконати все, що тільки він від неї зажадає. А про цю славну дівицю говорили, що подібні обіцянки вона виконувала навіть у тих випадках, коли вона давала їх у глухому лісі і до того ж без свідків, бо згадана дівиця дуже чванилася дворянським своїм походженням, якого, на її думку, не могла принизити служба в трактирі, бо довели її до цього злигодні і нещастя, що припали на її долю.

Біля самого входу до цього стійла, куди крізь дірявий дах зазирали зорі, стояло жалюгідне, вузьке, жорстке і ненадійне ложе Дон Кіхота, а трохи далі влаштував собі ложе Санчо Панса, причому воно складалося лише з очеретяної циновки і з ковдри, на яку, видно, більше пішло збитого клоччя, ніж вовни. За цими двома ложами містився погонич, що влаштував собі ложе, як уже було сказано, з сідел та іншого убрання двох кращих своїх мулів,— а всього їх у нього було дванадцять, вилискуючих, ситих і жвавих, бо він належав до числа багатих аревальських погоничів, як вказує автор цієї історії, що добре знав нашого погонича, нібито навіть доводився йому родичем і тому знайшов за потрібне приділити йому особливу увагу. Загалом кажучи, Сід Ахмет Бен-інхалі — оповідач дуже допитливий і в усіх відношеннях сумлінний: це видно з того, що все, про що ми тут повідомляємо, навіть низьке і нікчемне, не захотів ніби обійти мовчанням, і з нього непогано б узяти приклад історикам поважним, в яких дуже поверхова і надто стисла розповідь про події тече у нас по вусах, а до рота не потрапляє і які, чи то з власної недбалості, чи то з підступних міркувань, чи то через своє неуцтво, залишають саму суть справи на дні чорнильниці. Але нехай стократ будуть прославлені автор *Табланта Рікамонтського* і автор книжки про подвиги графа Томільяса: до чого ж докладно вони все описують!

Отже, погонич, провідавши мулів і ще раз задавши їм корму, чекаючи досить акуратну Маріторнес, простягнувся на своїх сідлах. Санчо, обліплений пластирами, теж улігся, але через біль у боках довго не міг заснути. Боліли боки і в Дон Кіхота, і він, ніби заєць, лежав з розплющеними очима. На заїзді все стихло і поринуло в морок, тільки біля входу горів ліхтар.

Глибока тиша і настирлива думка про ті події, що зустрічаються на кожній сторінці будь-якої з книжок, винних у нещасті нашого рицаря, навіяли йому одну з найдивніших і найбезтямніших мрій, які так, ні з того ні з сього, будь-кому могли примаритися: а саме, йому примарилося, що він прибув до якогось славного замка,— як відомо, заїзди, де йому доводилося зупинятися, він незмінно приймав за замки,— і що дочка господаря, чи то пак власника замка, яку він нібито зумів зачарувати, закохалась у нього і обіцяла цієї ночі, потай від батьків, провести з ним годину-другу; але, прийнявши всю цю дурницю, ним же самим придуману, за щось цілком непорушне і незаперечне, він одразу ж засмутився і, уявивши собі, якому тяжкому випробуванню він піддає свою цнотливість, у думках дав собі слово не зраджувати своїй пані Дульсінеї Тобоській, хоч би перед ним з'явилася сама королева Джіневра з своєю придворною дамою Кінтаньйоною.

Отже, він усе ще думав про ці дурниці, а тим часом настала фатальна для нього година,— година, коли повинна була прийти астурійка, і дійсно: боса, в одній сорочці і в сітці з грубої нитки на голові, з'явилася вона на побачення до погонича і нечутним та легеньким кроком зайшла до приміщення, де троє постояльців розташувалися на ночівлю; але щойно наблизилася вона до дверей, як Дон Кіхот, почувши її кроки, сів на постелі і, незважаючи на пластирі та біль у боках, розкрив обійми, щоб пригорнути чарівну діву. Астурійка, мовчазна й насторожена, витягнувши руки, пробиралася до свого милого і раптом наштовхнулася на руки Дон Кіхота,— той схопив її, занімілу від жаху, за кисть, притягнув до себе і посадовив на ліжку. А доторкнувшись до її сорочки, зшитої з мішковини, він

digitized by ukrbiblioteka.org

уявив, що це дивний найтонший шовк. На руках у неї висіли скляні чотки, але йому здалося, що то дорогоцінні східні перли. Волосся її, яке почасти нагадувало кінську гриву, він уподібнив ниткам найчистішого арабського золота, блиск якого затьмарював сонце. Пахло від неї, очевидно, прокислим салатом, а йому здавалося, що від неї розповсюджуються найніжніші пахощі. Одно слово, в його уяві образ астурійки злився з образом якоїсь принцеси, про яку він читав у романах, яка, не в силі стримати свої почуття, у вище описаному вбранні з'явилася на побачення до тяжко пораненого рицаря. І такий уже був сліпий наш ідальго, що ні його власний дотик, ні запах, яким тхнуло від цієї чарівної дівиці, а також і всі інші її якості, від яких могло занудити всіх, крім погонича, не могли його переконати,— навпаки, йому здавалося, ніби він тримає в обіймах богиню краси. І, не відпускаючи рук, він тихим і ласкавим голосом заговорив:

— О, коли б я мав сили відплатити вам, чарівна і благородна сеньйоро, за ту велику ласку, яку ви до мене виявили, дозволивши споглядати чудову вроду вашу! Однак долі, яка невтомно переслідує добрих людей, завгодно було, щоб я, змучений і розбитий, ліг на це ложе і щоб я при всьому бажанні не міг виконати вашого бажання. Крім цієї перешкоди, існує й інша, зовсім непереборна, а саме, моя клятва у вірності незрівнянній Дульсінеї Тобоській, єдиній володарці найпотаємніших моїх помислів. Так от, коли б між вами і мною не стояли ці перешкоди, то я, звичайно, не осоромився б і не пропустив би щасливої нагоди, дарованої мені вашою безмежною добротою.

Маріторнес знемагала в обіймах нашого рицаря і обливалася потом; не слухаючи і не розуміючи його слів, вона мовчки намагалася вирватись. А в той час бравий погонич, якому не давали спати нечисті бажання і який відчув свою кохану, щойно вона переступила поріг, уважно прислухався до того, що їй говорив Дон Кіхот; нарешті, змучений ревнивою думкою про те, що астурійка зраджує йому з іншим, він наблизився до ложа Дон Кіхота і, силкуючись зрозуміти, куди той гне, зупинився послухати неясні його слова; але коли він побачив, що дівка хоче вирватись, а Дон Кіхот її не пускає, то це йому не сподобалося,— він розмахнувся і щосили вдарив закоханого рицаря по його вузькій вилиці, після чого той відразу відчув, що в нього повен рот крові; не задовольнившись тим, погонич підім'яв його під себе, а потім навіть не риссю, а галопом промчав по всіх його ребрах. Слідом за тим ложе Дон Кіхота, і без того не дуже міцне, побудоване на досить хисткій основі, не витримавши додаткового вантажу, яким був для нього погонич, негайно впало, причому викликаний його падінням оглушливий гуркіт розбудив господаря, і той одразу ж збагнув, що то витівки Маріторнес, бо на його поклик вона не відгукувалась. Бажаючи переконатися, наскільки грунтовною є його підозра, він устав, запалив світильник — пішов у той бік, де, очевидно, відбувалося побоїще. Служниця, розгубившись і перелякавшись не на жарт вигляду розлюченого господаря, залізла в ліжко до сплячого Санчо Панси і згорнулася клубочком. Господар увірвався з криком:

— Гей, дівко, де ти? Б'юсь об заклад, що все це твої штучки!

В цей час прокинувся Санчо; відчувши, що хтось усією вагою на нього навалився, і вирішивши, що то поганий сон, він почав люто молотити кулаками, причому лев'яча частка ударів, які він щедро роздавав, дісталася Маріторнес,— а Маріторнес, забувши від болю всякий сором, дала йому здачі стільки, що в нього одразу зник увесь сон: і от, відчуваючи, що хтось його лупцює, а хто — невідомо, він, скільки міг, підвівся і зчепився з Маріторнес, і тут у них почалася найжорстокіша і найкумедніша сутичка, яку тільки можна собі уявити. А погонич, побачивши при світлі хазяйського каганчика, що його дамі доводиться туго, кинув Дон Кіхота і поспішив до неї на допомогу. Його приклад наслідував і господар, але з іншою метою: цілком певний того, що єдиним винуватцем усього цього шуму є Маріторнес, він вирішив її провчити. А далі пішло зовсім, як у казці: «кішка на мишку, мишка на кішку»,— погонич кинувся на Санчо, Санчо на служницю, служниця на нього, господар на служницю, і всі при цьому невтомно молотили кулаками. На довершення всього у господаря погас світильник, і, опинившись у темряві, бійці почали гамселити один одного навмання і вже без усякої пощади, так що де тільки прийшовся чийсь кулак — там не залишалося живого місця.

В цьому ж самому заїзді довелося ночувати стражникові з старого толедського Святого братства, і той, почувши незвичайний шум битви, схопив речові докази своєї влади, як то: півжезл і бляшану коробку з паперами і, навпомацки пробравшись у комірчину, гукнув:

— Ім'ям правосуддя, зупиніться! Зупиніться, ім'ям Святого братства!

Перш за все стражник наткнувся на побитого, непритомного Дон Кіхота, розпростертого на своєму розваленому ложі, і, намацавши його бороду та затиснувши її в кулак, кілька разів гукнув: «На допомогу правосуддю!» Але, бачачи, що той, кого він схопив, не рухається

і не ворушиться, подумав, що це вбитий, а всі інші — вбивці, і як тільки майнула в нього така підозра, він голосніше крикнув:

— Замкніть ворота! Не випускайте звідси нікого,— тут людину вбили!

Крик цей перелякав тих, що билися, і кожен мимоволі завмер на тому самому місці, де його застав голос стражника. Потім господар повернувся до себе, погонич до своїх сідел, служниця в свою комірчину,— одні лише сердешні Дон Кіхот і Санчо не могли зрушити з місця. Тут стражник розімкнув кулак і, випустивши бороду Дон Кіхота, пішов шукати вогню, щоб виловити і затримати злочинців; однак пошуки його виявилися марними, тому що господар, проходячи до своєї кімнати, навмисне потушив ліхтар,— тоді стражник спрямував свої стопи до очага і, витративши немало часу і немало праці, запалив, нарешті, другий світильник.

РОЗДІЛ XVII,

в якому описуються нові незліченні бідування, що чекали мужнього Дон Кіхота і його вірного зброєносця Санчо Пансу в заїзді, який наш рицар, на своє нещастя, прийняв за якийсь замок.

Тим часом Дон Кіхот отямився і точно таким же голосом, яким він кликав свого зброєносця, лежачи в долині дрючків, став кликати його й тепер:

— Друже Санчо, ти спиш? Ти спиш, друже Санчо?

— Аякже, заснеш тут, чортяка б мене вхопила,— сповнений досади і печалі, відповів Санчо,— коли сьогодні вночі ніби всі чорти на мене насіли!

— У тебе є всі підстави думати так,— зауважив Дон Кіхот,— тому що або я нічого не розумію, або це зачарований замок. Треба тобі знати... Ні, перше ти повинен заприсягтися, що й після моєї смерті будеш зберігати в таємниці все, що я зараз скажу.

— Присягаюсь! — сказав Санчо.

— Я тому вимагаю від тебе клятви, що мені дорога честь кожної людини,— пояснив Дон Кіхот.

— Та я ж уже присягався, що буду мовчати і після вашої смерті,— заперечив Санчо,— та дай-то боже, щоб я проговорився завтра ж!

— Напевно, я заподіяв тобі зло, коли ти бажаєш мені такої швидкої смерті? — запитав Дон Кіхот.

— Ви тут ні при чому,— заперечив Санчо.— Просто-напросто не люблю я, що б там не було, довго зберігати в собі: зберігаєш-зберігаєш — глядь, а воно вже й згіркло,— от я чого боюсь.

— Як би там не було, запорукою мені твоя відданість і твоє благородство,— сказав Дон Кіхот.— Отже, знай, що сьогодні вночі зі мною трапилась одна з найдивніших пригод, якими я можу похвалитися. Коротше кажучи, нехай буде відомо тобі, що до мене щойно приходила дочка володаря цього замка, така чарівна і така граціозна дівчина, якої по всьому світі не знайдеш. Хто візьметься описати її наряд? Гостроту її розуму? Її приховані принади, які я, будучи вірним пані моїй Дульсінеї Тобоській, змушений був залишити в спокої і обійти мовчанням? Одно можу сказати: чи то небо позаздрило блаженству, яке щасливий випадок послав мені, а можливо — навіть напевне,— як я вже сказав, ми перебуваємо в зачарованому замку, тільки в той час, як ми найніжнішими словами освідчувались одне одному в коханні, невидима, і невідомо звідки взявшись, рука якогось потворного велетня з такою силою ударила мене в щелепу, що в мене й зараз повен рот крові, а потім так мене побила, що я зараз почуваю себе гірше, ніж учора, після того як погоничі заподіяли нам пам'ятну тобі образу через нескромність Росинантову. Це наводить мене на думку, що скарб вроди цієї дівчини охороняє який-небудь зачарований мавр і що призначена вона не мені.

— І не мені,— підхопив Санчо,— мене чотириста з лишком маврів лупцювали, та так, що після цього дрючки погоничів здалися мені пиріжками й пряниками. Але скажіть мені, сеньйоре, чи можна назвати цей випадок щасливим і рідкісним, коли ми обидва не можемо поворухнути ні рукою, ні ногою. Вашій милості ще повезло: у вас хоч була в руках незрівняння красуня, про що ви мені щойно розповіли. Ну, а я? Я одержав стільки штурханів, скільки, сподіваюсь, не одержу до самої смерті. Певне, вже я таким нещасливим уродився: адже я не мандрівний рицар і, сподіваюся, ніколи таким не буду, але майже всі кози на мене скачуть!

— Виходить, тебе теж побили? — запитав Дон Кіхот.

— А хіба я вам про це не говорив, чортяка б ухопила всю мою рідню? — в свою чергу запитав Санчо.

— Не сумуй, друже мій,— мовив Дон Кіхот.— Зараз я приготую дорогоцінний бальзам, і ми з тобою одужаємо миттю.

digitized by ukrbiblioteka.org

В цей саме час стражник, якому пощастило, нарешті, запалити світильник, з'явився поглянути на удаваного мерця; йшов він в одній сорочці, з хусткою на голові, тримаючи в руці світильник, і при цьому з такою злющою пикою, що Санчо мимоволі запитав свого пана:

— Сеньйоре, а це часом не зачарований мавр,— ну, коли він збирається нас доконати?

— Не може бути, щоб мавр,— відповів Дон Кіхот,— зачарованих бачити не можна.

— Бачити-то воно, може, й не можна, а відчувати можна,— заперечив Санчо.— Про це вам можуть розповісти мої боки.

— Та й мої теж,— признався Дон Кіхот.— І все ж це ще не дає приводу нам думати, що людина, яку ми бачимо перед собою,— зачарований мавр.

Стражник підійшов ближче і, бачачи, що вони мирно розмовляють, завмер від подиву. Треба зауважити, що Дон Кіхот усе ще лежав на спині: побитий до півсмерті і обліплений пластирами, він не в силі був поворухнутися. Нарешті стражник наблизився до нього і сказав:

— Ну, як справи, сіромахо?

— А чи не можна ввічливіше? — зауважив Дон Кіхот.— Чи, може, місцеві звичаї такі, що всякий бовдур має право отак розмовляти з мандрівними рицарями?

Оці такі неввічливі вирази, що виходили з уст людини, в якої був такий жалюгідний вигляд, розлютили стражника: шпурнувши у Дон Кіхота світильником з усім, що в ньому було, він влучив йому просто в голову і ледве не розсік черепа, а потім, скориставшись темрявою, поквапився втекти.

— Сумнівів немає, сеньйоре,— сказав Санчо Панса,— це зачарований мавр, і скарб свій, треба гадати, він береже для інших, а для нас з вами має одні лише штурхани, а то й світильником засвітить.

— Твоя правда,— зауважив Дон Кіхот,— проте звертати увагу на всякі такі чаклунства нам не слід і не слід також гніватись і втрачати самовладання: адже все це привиди і невидимки,— отже, помститися нікому, хоч як би ми цього бажали. Вставай-но краще, Санчо, коли тільки це тобі неважко, та сходи до коменданта кріпості і постарайся дістати в нього трохи олії, вина, солі і розмарину, щоб я міг приготувати цілющий бальзам: сказати по совісті, він мені тепер зовсім необхідний, бо рана, якої завдав мені цей привид, дуже кровоточить.

Санчо, перемагаючи неабиякий біль у кістках, піднявся з свого ложа і почав навпомацки пробиратися до господаря; наткнувшись на стражника, який у цей час підслухував і намагався зрозуміти, куди гне його недруг, він сказав:

— Хто б ви не були, сеньйоре, зробіть нам таку ласку і послугу, дайте трохи розмарину, олії, солі та вина,— все це потрібне для лікування одного з кращих мандрівних рицарів, які тільки є на світі; цей рицар лежить зараз у ліжку, поранений зачарованим мавром, який ховається в заїзді.

Послухавши такі слова, стражник вирішив, що в цієї людини зайшов ум за розум; але тому, що почало вже світати, то він одчинив двері і, погукавши господаря, передав йому прохання цього дивака. Господар наділив Санчо всім, чого тільки він просив, і той відніс все Дон Кіхотові. А Дон Кіхот, охопивши руками голову, стогнав від болю, хоч і відбувся всього двома здоровенними гулями, і по обличчю в нього стікав піт, а зовсім не кров, бо від пережитих тривог і хвилювань його й справді пройняв піт.

Усе-таки він узяв принесене, змішав його, потім почав підігрівати цю суміш і зняв її з вогню лише тоді, коли йому здалося, що бальзам готовий. Потім він попросив склянку, щоб перелити в неї бальзам, але в усьому заїзді не знайшлося жодної склянки; тоді він вирішив використати для цієї мети бляшанку з-під оливкового масла, яку господар і передав йому у безплатне користування, після чого Дон Кіхот, при кожному слові творячи хресне знамення і ніби благословляючи бляшанку, прочитав над нею понад вісімдесят разів «*Pater noster*» і приблизно стільки ж разів «*Ave Maria*», «*Salve*» і «*Credo*»; при отакій церемонії присутніми були Санчо, господар і стражник,— а погонич, так ніби нічого й не сталося, возився в цей час з своїми мулами. Закінчивши обряд, Дон Кіхот побажав одразу ж випробувати на собі цілющі якості цього дорогоцінного бальзаму, випив майже все, що не ввійшло в бляшанку і залишалося в казанку, в якому це зілля варилося, тобто приблизно з півасумбри, але тільки-но він ковтнув з казанка, як тут же почав блювати, та так, що в шлунку його зовсім нічого не залишилось; і від млості і від натуги у нього проступив рясний піт, внаслідок чого він попросив укрити його і залишити самого. Прохання його вдовольнили, і він проспав понад три години, а коли прокинувся, то відчув у всьому тілі незвичайну полегкість, та й біль у кістках майже не давався взнаки, так що він відчув себе зовсім здоровим і пройнявся впевненістю, що йому й справді пощастило приготувати бальзам Ф'єрабраса і що з цим зіллям йому вже нічого боятися ніяких, навіть найнебезпечніших, битв, зіткнень і сутичок.

digitized by ukrbiblioteka.org

G. Doré
H. PISAN

Чудесне зцілення Дон Кіхота вразило його зброєносця, і він попросив дозволу допити з казанка, бо там ще залишалась неабияка кількість бальзаму. Дон Кіхот дав згоду, тоді Санчо, обома руками притримуючи казанок, з гарячою вірою і превеликим бажанням припав до нього і влив у себе трохи менше, ніж його пан. Але шлунок у сердешного Санчо виявився не таким ніжним, як у Дон Кіхота: перед тим як блювати, приступи й позиви, піт і запаморочення голови довели його до такого стану, що він уже ніскільки не сумнівався, що прийшла його остання година; змучений і приголомшений, він проклинав самий бальзам і того лиходія, який почастував його цим бальзамом. Бачачи, як він страждає, Дон Кіхот сказав:

— Я вважаю, Санчо, що тобі зробилося погано від того, що ти не посвячений у рицарі, а я цілком певен, що ця рідина не приносить користі тим, хто не вступив у рицарський орден.

— Коли ваша милость про це знала, то чому ж, будь проклятий я і вся моя рідня, ви дозволили мені його покуштувати?

Але тут напій, нарешті, подіяв, і бідний зброєносець так швидко почав опорожнятися через обидва отвори, що очеретяна циновка, на яку він повалився, і навіть ковдра з ключчя, якою він укривався, стали зовсім непридатними до вжитку. Його вивертало навиворіт, він обливався потом, корчився так, що не лише він сам, але й усі, хто був тут присутнім, вирішили, що він умирає. Ця буря і ця негода тяглися близько двох годин, по закінченні яких нашому зброєносцеві легше не стало,— на противагу своєму панові він почував себе таким розбитим і приголомшеним, що не міг стояти на ногах; тим часом Дон Кіхот, як відомо, поздоровішав і підбадьорився, і тепер він горів бажанням вирушити на пошуки пригод, бо йому здавалося, що затриматися в дорозі — значить позбавити людський рід і всіх, хто його, Дон Кіхота, чекає, захисту і заступництва; до того ж він твердо вірив у чудотворну силу свого бальзаму. Заради того, притягуваний цим бажанням, він власноручно осідлав і нав'ючив обох верхових тварин, допоміг своєму зброєносцеві одягнутись і підсадив його на осла. Потім сів на Росинанта і, від'їхавши в самий кінець двору, прихопив списик, який стояв там і який віднині мусив замінити йому його спис.

Жителі заїзду, чоловік двадцять, коли не більше,— одно слово, всі, скільки їх там було, дивилися на нього, в тому числі і господарева донька; він теж не зводив з неї очей і часом так тяжко зітхав, що здавалося, ніби зітхання ці вириваються з глибини його душі, але всі були певні, що він стогне від болю в боках,— принаймні ті, що вчора ввечері були присутні при тому, як йому ставили пластирі.

Коли ж рицар і зброєносець під'їхали до ганку, Дон Кіхот, звернувшись до господаря, спокійно й поважно мовив:

— Благодіяння, які ви, сеньйоре алькайд, у цьому замку мені виявили, такі великі і різноманітні, що я почуваю себе перед вами в боргу і вік цього не забуду. Щоб віддячити, я бажав би помститися за вас якому-небудь зухвальцеві, який вас чимсь образив, бо знайте, що мій прямий обов'язок у тому саме й полягає, щоб допомагати беззахисним, мстити за ображених і карати віроломних. Покопайтеся в пам'яті, і коли з вами що-небудь подібне траплялось, то ви сміливо можете звернутися до мене: присягаюсь рицарським орденом, до якого я належу, що ви будете задоволені і винагороджені згідно з вашим бажанням.

Господар відповів йому так само спокійно:

— Сеньйоре кавальєро, я зовсім не потребую, щоб ваша милость мстила моїм кривдникам, я й сам, в разі чого, зумію їм помститись. Я хочу одного — щоб ваша милось заплатила мені за ночівлю в моєму заїзді, тобто за солому та овес для худоби, а також за вечерю і за дві постелі.

— Як, хіба це заїзд? — спитав Дон Кіхот.

— І до того ж досить шанований,— відповів господар.

— Виходить, я досі помилявся,— сказав Дон Кіхот.— Одверто кажучи, я думав, що це замок, і до того ж не з останніх, але коли це не замок, а заїзд, то єдине, що я можу зробити, це звернутися до вас з проханням не брати з мене нічого: адже я не маю права порушити статут мандрівних рицарів, а тимчасом я знаю напевне,— і для доказу можу послатися на який завгодно роман,— що в заїздах вони ніколи не платили ні за ночівлю, ні за щось інше, бо всі повинні і зобов'язані виявляти їм гостинний прийом за нечувані муки, яких вони зазнають, шукаючи пригод, а шукають вони їх вдень і вночі, взимку і влітку, в холод і в спеку, піші й кінні, жадаючі й спраглі, незахищені від стихійного лиха і знемагаючі під тягарем земних тягот.

— Це мене не стосується,— заперечив господар.— Платіть грошики — от вам і все, а казки про рицарів розкажіть кому-небудь іншому. Моя справа одержати з вас за постій.

— Ви тупий і брутальний трактирник,— зауважив Дон Кіхот.

Пришпоривши Росинанта і поклавши впоперек сідла списик, він безборонно покинув межі

digitized by ukrbiblioteka.org

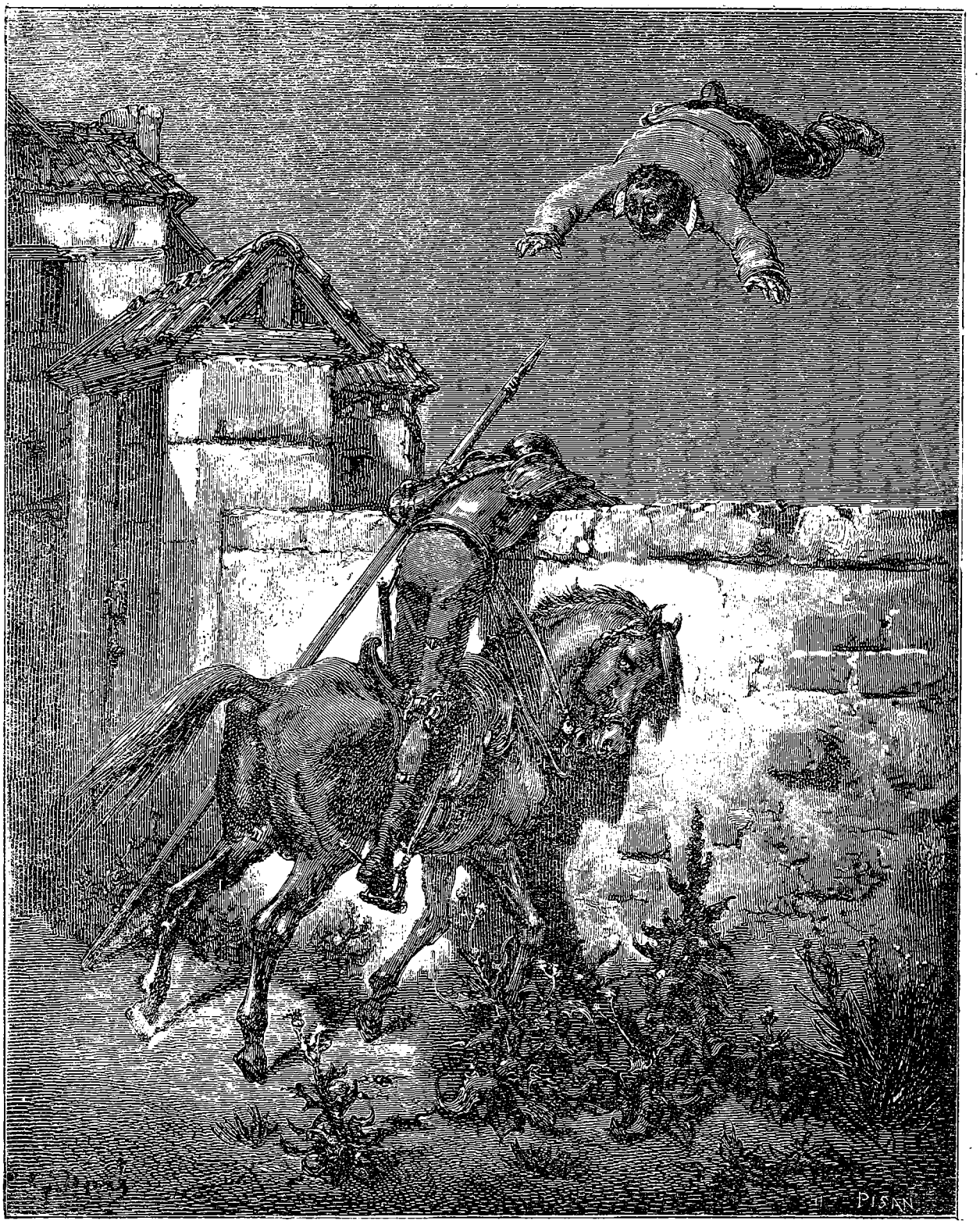
PISAN

заїзду, і навіть коли від'їхав на досить значну відстань, то й тут не подивився, чи їде за ним його зброєносець. А тим часом, бачачи, що рицар поїхав, не розплатившись, господар вирішив одержати за постій з Санчо Панси, але той заявив, що коли його пан не захотів платити, то й він не заплатить, бо він, Санчо Панса, є зброєносець мандрівного рицаря і як такий зобов'язаний дотримуватися тих же правил, настанов, як і його пан, тобто зовсім нічого не платити як у трактирах, так і в заїздах. Господаря це обурило, і він пригрозив, що коли Санчо йому не заплатить, то він однаково своє візьме, але тільки вдасться до такого способу, що той не зрадіє. Санчо йому на це відповів, що, наслідуючи статут рицарського ордену, до якого належить його пан, він не заплатить і копійки, хоч би це коштувало йому життя, бо він не намірений ламати славний і стародавній звичай мандрівних рицарів і не бажає, щоб майбутні зброєносці ремствували на нього і докоряли за порушення такого справедливого закону.

Щоб збільшити нещастя бідного Санчо, серед тих, хто в цей час був у заїзді, виявилися чотири сеговійські сукнороби, троє голкарів з кордовського Потро і двоє з севільської Ярмарки,— усі, один в один, жартівники, вигадники, бешкетники і зухвальці; і оці саме люди, ніби змовившись або по команді, підійшли до Санчо, стягнули його з осла, повалили на хазяйську ковдру, за якою не полінувався збігати один з них, а потім, піднявши очі і виявивши, що навіс дуже низький для задуманого ними діла, вирішили перейти на скотний двір, якому дахом був небозвід, і там, поклавши Санчо на ковдру, почали пустувати і підкидати його, як собаку під час карнавалу.

Несамовитий крик нещасного літуна долинув до його пана,— той зупинився, прислухався і спочатку подумав, що це якась нова пригода, а потім, виразно розрізнивши голос свого зброєносця, повернув назад, важким галопом підскакав до заїзду, але, виявивши, що ворота замкнені, з метою як-небудь туди проникнути вирішив об'їхати його кругом; проте не встиг він наблизитися до огорожі, якою був обнесений скотний двір, до речі сказати не дуже високої, як раптом побачив, що з його зброєносця знущаються. На його очах Санчо то злітав, то опускався і при цьому з такою швидкістю і легкістю, що коли б гнів, який охопив Дон Кіхота, тієї самої миті стих, то він, уже напевне, покотився б від сміху. Спробував було він перескочити з сідла на огорожу, але він почував себе таким кволим і розбитим, що не міг навіть спішитись, а тому обмежився тим, що, не злазячи з коня, почав обкладати тих, що підкидали Санчо Пансу, лайками та образами, які ми не насмілюємося тут навести: однак літун Санчо, як і раніше, стогнав, чергуючи стогін з благаннями та погрозами, а шибеники продовжували реготати і робити свою справу, бо все це на них не діяло,— відпустили ж вони кінець кінцем Санчо тільки тоді, коли втомилися його підкидати. Потім вони підвели осла, посадили Санчо і накинули на нього пильовик, а жаліслива Маріторнес, бачачи, який він змучений, вирішила збігати до колодязя і принести йому глечик холодної води. Санчо взяв глечик і вже підніс до рота, коли раптом почув голосні крики свого пана:

— Сину мій Санчо, не пий води! Сину мій, не пий води,— вона тебе погубить. Дивись, ось животворний бальзам (тут він показав йому бляшанку), прийми дві краплі, і я ручаюсь, що тобі стане краще.

Санчо глянув скоса на нього і у відповідь ще голосніше крикнув:

— Та хіба ви забули, ваша милость, що я не рицар? Чи ви хочете, щоб я виблював ті нутрощі, які в мене ще залишилися після вчорашньої ночі? Хай ним лікуються біси, а мене звільніть від цього.

Вимовивши ці слова, він миттю припав до глечика, але, впевнившись після першого ж ковтка, що це просто вода, не став більше пити і попросив Маріторнес принести йому вина, що та дуже охоче виконала, заплативши за вино з своєї кишені,— видно, недарма про неї говорили, ніби, незважаючи на своє ремесло, якісь християнські почуття вона все ж зуміла в собі зберегти. Випивши вина, Санчо одразу ж пришпорив осла, навстіж відчинив ворота і в захопленні від того, що так нічого й не заплатив і все ж вирвався звідси,— хоч ця радість потьмарилася тим, що за нього заплатили звичайні його поручителі, тобто його ж власні боки,— виїхав з двору. А втім, не тільки боки, господар потурбувався про те, щоб в уплату за ночівлю пішла його дорожня торба, але Санчо від хвилювання навіть не помітив цього. Після того як він поїхав, господар намірився замкнути ворота на засув, проте мучителі нашого зброєносця відмовили його: це були такі молодці, що не порахувалися б не тільки з Дон Кіхотом, але і з Рицарем Круглого Стола.

digitized by ukrbiblioteka.org

РОЗДІЛ XVIII,

що містить зауваження, якими Санчо Панса поділився з своїм паном Дон Кіхотом, і розповідає про різні події, варті, щоб їх згадати.

Санчо не міг навіть підігнати осла,— в такому стані він був, коли під'їхав до свого пана. Бачачи, що він такий кволий і приголомшений, Дон Кіхот сказав йому:

— Тепер, добрий мій Санчо, я зовсім переконався, що цей замок, тобто заїзд, дійсно зачарований. Справді, ті, хто так жорстоко з тебе насміявся,— хіба це не привиди і не вихідці з того світу? Кажу я це на тій підставі, що коли я дивився через огорожу і стежив за ходом похмурої твоєї трагедії, то не міг не тільки перескочити через огорожу, але навіть зійти з коня, тому що, цілком імовірно, був зачарований. Клянуся честю, що якби я міг перескочити через огорожу або ж спішитись, я б за тебе відомстив тим грубіянам і лиходіям, та так, що раз назавжди відбив би у них бажання знущатися з людей, хоч би для того мені довелося порушити закони рицарства, які, про що я вже неодноразово ставив тебе до відома, дозволять рицареві піднімати руку на того, хто таким не є, лише в разі крайньої і гострої необхідності, коли посягають на його, рицаря, життя і особу.

— Коли б я міг, я й сам би за себе помстився, хоч я і не посвячений у рицарі, та у тому-то й справа, що не міг. А все-таки я стою на тому, що ті, хто наді мною потішався,— це не безплотні привиди і не зачаровані, як запевняє ваша милость, а такі ж люди, як ми з вами. І в кожного з них є ім'я,— вони підкидали мене, а самі перемовлялись, і тут я довідався, що одного зовуть Педро Мартінесом, другого — Теноріо Ернандесом, а господар — Хуан Паломеке, на прізвисько Лівша. Так що, добродію мій, перескочити через огорожу і злізти з коня вам перешкодило не чарівництво, а щось інше. Все це ясно показує, що пригоди, яких ми шукаємо, кінець кінцем доведуть нас до таких злигоднів, що ми й своїх не впізнаємо. І краще і спокійніше було б нам, на мій слабкий розсуд, повернутися додому: тепер саме жнива, саме час узятися до господарства, а ми з вами тиняємось, як неприкаяні, і, що називається, кидаємося з вогню та в полум'я.

— Як погано ти розумієшся на тому, що стосується рицарства, Санчо! — вигукнув Дон Кіхот.— Мовчи і наберись терпіння: настане день, коли ти наочно переконаєшся, як почесно на цьому поприщі діяти. Ні, справді, скажи мені: що може бути вищим від щастя і що може зрівнятися з радістю вигравати битви і перемагати ворога? Зрозуміло, нічого.

— Припустімо, що так, хоч я цього на собі не відчував,— відповів Санчо.— Я знаю одне: з тих пір, як ми стали мандрівними рицарями або, вірніше, ви, ваша милость, бо в мене немає ніяких прав на такий високий сан, ми ще не виграли жодної битви, коли не рахувати битви з біскайцем, та й то ваша милость загубила в тому бою піввуха і половину шолома. Так от з того часу ми безперервно приймаємо побої і дістаємо штурхани, а мене на додаток ще й підкидали,— і, як на зло, якісь зачаровані особи: адже я їм навіть відомстити не можу і так ніколи і не довідаюся, чи велике ж справді задоволення від перемоги над ворогом, як запевняє ваша милость.

— Саме це мене засмучує і повинно засмучувати й тебе, Санчо,— зауважив Дон Кіхот,— проте в недалекому майбутньому я постараюся здобути собі меч, так майстерно зроблений, що тому, хто ним володіє, не страшні ніякі чари. А можливо, навіть доля дасть у моє розпорядження меч Амадіса, той самий, який служив йому в ті часи, коли він іменувався Рицарем Полум'яного Меча, а це був один з кращих мечів, якими будь-коли володіли рицарі, бо крім указаної властивості, він різав, як бритва, і найміцніша або ж зачарована броня не могла перед ним устояти.

— Мені так везе в житті,— сказав Санчо,— що коли б це збулося і ваша милость підшукала для себе такий меч, то виявилося б, що він може стати в пригоді і принести користь тільки рицарям, як це сталося з бальзамом, а зброєносцям, видно, на роду написано, похмелятися на чужому бенкеті.

— Не журись, Санчо,— сказав Дон Кіхот,— скоро небо зглянеться і над тобою.

Обидва продовжували розмовляти в тому ж дусі, коли раптом Дон Кіхот помітив, що назустріч їм суне по дорозі величезна і густа хмара куряви; побачивши ж цю хмару, Дон Кіхот звернувся до Санчо з такими словами:

— Настав день, о Санчо, коли виявиться благодіяння, яке має намір дати мені доля. У цей день, кажу я, як ніколи виявиться вся міць моєї руки, і я звершу подвиги, які будуть вписані в книгу слави на віки вічні. Чи бачиш ти, Санчо, хмару куряви? Так от цю куряву здіймає численна і різноплемінна рать, що йде нам назустріч.

— Вже коли на те пішло, то не одна, а цілих дві раті,— заперечив Санчо,— бо з проти-

лежного боку здіймається точнісінько така ж хмара куряви.

Озирнувшись, Дон Кіхот переконався, що Санчо говорить правду; він надзвичайно зрадів і пройнявся певністю, що війська мають намір зустрітися і битися на цій широкій рівнині. Слід зауважити, що уяву його повсякчасно і невідступно переслідували битви, чари, пригоди, всілякі дурниці, любовні пригоди, виклики на поєдинок,— усе, про що пишуть у рицарських романах, і цим визначалися всі його вчинки, навколо цього крутилися всі його помисли, і до цього він зводив усі розмови, тоді як насправді куряву, яку він помітив, здіймали дві великі отари овець і баранів, що рухалися дорогою назустріч одна одній, але за курявою їх не було видно доти, поки вони не підійшли зовсім близько. Однак Дон Кіхот з таким запалом доводив, що це два війська, що Санчо кінець кінцем повірив йому і сказав:

— Що ж нам робити, сеньйоре?

— Що робити? — перепитав Дон Кіхот.— Подавати допомогу і заступництво кволим і беззахисним. Хай буде тобі відомо, Санчо, що військо, яке рухається нам назустріч, веде великий імператор Аліфанфарон, правитель величезного острова Трапобани, а той, що йде за нами,— це його ворог, король гарамантів Пентаполін *Засуканий Рукав,* названий так тому, що перед боєм він завжди оголює праву руку.

— Чому ж ці два сеньйори так не злюбили один одного? — поцікавився Санчо.

— А тому,— відповів Дон Кіхот,— що Аліфанфарон, закоренілий язичник, закохався в дочку Пентаполіна, вродливу, чарівну дівчину і до того ж християнку, а батько не хоче віддати її за язичеського короля доти, поки той не відречеться од закону лжепророка Магомета і не прийме християнства.

— Їй-богу, Пентаполін зовсім правий! — вигукнув Санчо.— Я з свого боку ладен зробити для нього все, що можу.

— І ти зробиш як треба, Санчо,— сказав Дон Кіхот,— бо для того, щоб розпочати подібний бій, можна й не мати рицарського звання.

— Це я чудово розумію,— сказав Санчо,— але тільки куди б нам подіти осла, щоб потім не шукати його, коли сутичка закінчиться. Тому, думається мені, навряд чи хто вступав у бій, гарцюючи на ослі.

— Твоя правда,— зауважив Дон Кіхот.— Єдиний вихід — це кинути його напризволяще; пропаде, так пропаде, бо коли ми вийдемо переможцями, то в нас буде стільки коней, що й Росинант не уникне небезпеки одержати відставку. А тепер слухай мене уважно і дивись сюди,— я хочу назвати тобі головних рицарів, які перебувають у рядах цих військ. А щоб ти їх краще роздивився і примітив, я пропоную з'їхати он на той горбок, і обидва війська, вже напевне, відкриються нашому зорові.

Сказано — зроблено; Дон Кіхот і Санчо виїхали на горб, звідки обидві отари, які наш рицар перетворив на війська, були б добре видні, коли б піднята ними курява не затуляла зору і не сліпила очей; проте Дон Кіхот, в уяві якого малювалося те, чого він не бачив і чого насправді не було, голосно заговорив:

— Отой рицар у яскравожовтому обладунку, на щиті в якого зображено вінценосного лева, розпростертого біля ніг діви,— то доблесний Лауркальк, володар Срібного моста. Той, у кого обладунок прикрашений золотими квітами і на щиті якого по синьому полю намальовано три срібні корони,— це грізний Мікоколемб, великий герцог Кіроський. Праворуч від нього, он отой рицар-велетень,— це безстрашний Брандарбаран де Боліче, повелитель трьох Аравій; одяг на ньому з змііної шкіри, а щитом йому служать двері,— за переказами, це одні з дверей того храму, який зруйнував Самсон, коли він ціною власного життя відомстив ворогам своїм. А тепер озирнись і подивися в інший бік; попереду другого війська — всеперемагаючий і ніким не переможений Тімонель Каркахонський, повелитель Нової Біскайї, в обладунку з синіми, зеленими, білими і жовтими смугами, і на щиті в нього по жовтобурому полю намальована золота кішка, а під нею написано: *Мяу,*— це скорочене ім'я його дами, тобто, коли вірити чуткам, незрівнянної Мяуліни, дочки герцога Альфеньїкена Альгарвського. Той, під вагою якого згинається його баский кінь, той, в якого білосніжний обладунок і білий щит без будь-якого девізу,— це нещодавно посвячений у рицарі француз на ім'я П'єр Папен, правитель баронств Утрехтських. Той, в обладунку, вкритому блакитною емаллю, який стромляє залізні шпори в боки смугастої і прудкої зебри,— це всемогутній герцог Нербійський Еспартафі лард дель Боске; на щиті в нього пучок спаржі і девіз, написаний по-кастільски: *Стеж за моєю долею.*

Так, захоплений власною уявою, поміченою печаткою його досі ніде небаченого божевілля, він продовжував говорити безугаву і перераховувати рицарів обох уявлюваних ратей, тут же вигадуючи девізи і прізвиська і придумуючи для кожного з них особливий колір і особливу форму обладунку.

— Військо, яке йде нам назустріч, складають і утворюють багато різних племен. Тут можна зустріти тих, що п'ють солодкі води прослав-

digitized by ukrbiblioteka.org

леного Ксанфа; тих, що топчуть массілійські гірські луки; що просівають найтонший золотий пил щасливої Аравії; тих, що блаженствують на чудових прохолодних берегах світлого Фермодонту; тих, що різними способами дістають золотий пісок з дна Пактолу; зрадливих нумідійців, персів, які славляться своїми луками і стрілами; парфян і мідян, які воюють на бігу; арабів з їхніми кочовими шатрами; скіфів, що славляться як своєю жорстокістю, так і білизною шкіри; ефіопів з проколеними губами, і ще я бачу і впізнаю численну кількість племен, але тільки не можу згадати їхніх назв. У рядах другого війська перебувають ті, що утоляють спрагу прозорими струменями Бетісу, оточеного оливковими гаями; ті, що миють і освіжають обличчя вологою завжди повноводного і золотоносного Тахо; ті, що впиваються животворною водою дивного Хенілю; ті, що топчуть тартесійські долини з їхніми буйними луками; ті, що веселяться на Єлісейських полях Хересу; багаті ламанчці у вінках золотого колосся; ті, що закуті в лати,— останні потомки древніх готів; ті, що купаються у водах Пісуерги, яка славиться спокійною своєю течією; ті, що пасуть стада на безкраїх лугах звивистої Гуадіани, яка славиться потаємним своїм річищем; ті, що дрижать від холоду в лісах Піренеїв, і ті, яких обсипають пластівці снігу на вершинах Апеннін,— одно слово, всі племена, які населяють і наповнюють собою Європу.

Господи ти боже мій, яких тільки країн не назвав Дон Кіхот, який увібрав у себе все, що він вичитав у брехливих романах, і вражений цим до глибини душі, яких тільки народів не перерахував, блискавично наділивши кожний з них особливими прикметами! Санчо Панса слухав Дон Кіхота, роззявивши рота, сам же від себе не вставляв ні слова і лише час від часу озирався,— чи не видно рицарів і велетнів, яких перераховував Дон Кіхот, але оскільки він нікого з них не виявив, то звернувся до свого пана з такими словами:

— Сеньйоре, видно чортяка вхопив усіх ваших велетнів і рицарів, я принаймні їх не бачу: вони теж, мабуть, зачаровані не гірше від учорашніх привидів.

— Як ти можеш так говорити! — вигукнув Дон Кіхот.— Хіба ти не чуєш іржання коней, трубного звуку і барабанного бою?

— Я чую тільки мекання овець та баранів,— відповів Санчо.

І справді, обидві отари підійшли вже зовсім близько.

— Страх, який оволодів тобою, Санчо, засліплює і приглушує тебе,— зауважив Дон Кіхот,— бо саме в тому і полягає вплив страху, що він бентежить наші почуття і примушує нас приймати всі речі не за ті, якими вони є насправді. І от якщо ти такий наляканий, то від'їжджай убік і залиш мене самого, я й сам зумію зробити так, щоб перемога залишилася за тими, кому я подам допомогу.

Тут він пришпорив Росинанта і, взявши спис наперевіс, блискавично спустився з горба.

Санчо гукав йому вслід:

— Поверніться, сеньйоре Дон Кіхот! Клянуся богом, ви нападаєте на овець і баранів. Поверніться! Господи, і нащо тільки я на світ народився! Чи при своєму ви розумі, сеньйоре? Озирніться, немає тут ніяких велетнів, рицарів, котів, обладунків, щитів, ні різноколірних, ні одноколірних, ні кольору небесної блакиті,— ніякого чорта тут немає. Та що ж він робить? От гріх тяжкий!

Але Дон Кіхот і не думав повертатися назад,— якраз у цей час він голосно вигукнув:

— Сміливіше, рицарі,— ви, що йдете і б'єтеся під прапорами доблесного імператора Пентаполіна *Засуканий рукав,*— рушайте за мною і ви побачите, яку швидку розправу вчиню я над його ворогом Аліфанфароном Трапобанським.

З цими словами він врізався в овечу отару і так відважно і так люто почав завдавати удари списом, ніби це й справді були його смертельні вороги. Пастухи пробували зупинити його; але впевнившись, що це нічого не дає, вони відв'язали свої праці і почали ласкати його слух свистом пролітаючого каміння завбільшки з кулак. Проте Дон Кіхот, не звертаючи уваги на каміння, носився вперед і назад по полю і кричав:

— Де ти, пихатий Аліфанфароне? Виходь на мене. Я — рицар, який бажає один на один поміряться з тобою силами і позбавити тебе життя, щоб покарати за те, що ти ледве було не відібрав життя у доблесного Пентаполіна Гарамантського.

У цей саме час камінь влучив йому в бік і вдавив двоє ребер. У Дон Кіхота потемніло в очах від болю; він подумав, що убитий або щонайменше тяжко поранений; але тут він згадав про бальзам, схопив бляшанку, підніс її до рота і почав вливати у себе рідину; одначе не встиг він прийняти необхідну, на його думку, дозу, як другий снаряд, дуже влучно запущений, влучив йому в руку, пробив бляшанку наскрізь, мимохідь вибив йому чи то три, чи чотири зуби, у тому числі кілька кутніх, і на додаток покалічив два пальці на руці. І перший і другий удари були такі, що бідний наш рицар злетів з коня. До нього підбігли пастухи і, вирішивши, що вони вбили його, з надзвичайною поквапливістю зібрали отару, взяли собі

на плечі вбитих овець, яких виявилося не менше семи, і без зайвих розмов вирушили в дорогу.

Санчо весь цей час перебував на горбі і, стежачи за божевільними вихватками свого пана, рвав на собі волосся і проклинав той день і годину, коли доля звела його з ним. Побачивши ж, що Дон Кіхот гепнувся на землю, а пастухи зникли, він спустився з горба, наблизився до нього і, переконавшись, що його побили здорово, хоч і не до непритомності, сказав:

— Чи не казав я вам, сеньйоре Дон Кіхот, щоб ви не вступали в бій, а поверталися назад, бо це не військо, а отара баранів?

— От на які хитрощі і підробки здатний цей мерзенний чарівник, мій ворог. Знай, Санчо, що таким, як він, нічого не варто обманути нас, і оцей лиходій, що переслідує мене, позаздривши славі, яку я мав здобути в бою, перетворив ворожу рать на отару овець. Коли ж ти усе ще сумніваєшся, Санчо, то, щоб ти переконався в помилковості своєї думки і визнав мою правоту, я дуже прошу тебе зробити одну річ: сідай на осла і не кваплячись рушай за ними,— ти побачиш, що, відійшовши на незначну відстань, вони знову набудуть свого первісного вигляду і з баранів знову перетворяться на найзвичайнісіньких людей, на тих людей, про яких я тобі розповідав. Але тільки ти почекай, бо зараз мені потрібна твоя допомога і підтримка. Підійди ближче і подивись, скільки мені вибили кутніх і передніх зубів,— по-моєму, в мене жодного не залишилося.

Санчо так близько до нього нахилився, що ледве не вліз головою в рот; але в цей саме час почав діяти бальзам, і якраз, коли Санчо заглянув до Дон Кіхота в рот, рицар наш з швидкістю мушкетного пострілу виблюнув усе, що було у нього всередині, просто на бороду жалісливого зброєносця.

— Пресвята богородице! — вигукнув Санчо.— Що ж це таке? Напевне, бідолаха смертельно поранений, коли блює кров'ю.

Однак, придивившись пильніше, він з кольору, смаку і запаху догадався, що це не кров, а бальзам, який Дон Кіхот на його очах пив з бляшанки; але тут Санчо відчув таку відразу, що шлунок його вивернуло навиворіт, і він обблював свого власного пана так, що вигляд в обох був тепер хоч куди. Санчо кинувся до свого осла, щоб дістати з торби щонебудь таке, чим би можна було втертися і перев'язати Дон Кіхота, але, переконавшись, що торби немає, розлютився; він знову вибухнув прокляттями і в думках дав собі слово покинути свого пана і повернутися додому, хоч би йому довелося відмовитись од зароблені платні і від думки коли-небудь стати правителем обіцяного острова.

Дон Кіхот тим часом став на ноги і, лівою рукою притримуючи рот, щоб не вилетіли останні зуби, а другою взявши за вуздечку Росинанта, який не відходив ні на крок од свого пана (такий це був відданий і доброзичайний кінь), попростував до зброєносця; а зброєносець, спершись ліктем на осла і підперши щоку долонею, замислився. Побачивши, що він зажурився, Дон Кіхот сказав:

— Знай, Санчо, що тільки та людина підвищується над іншими, яка робить більше за інших. Бурі, які нам довелося пережити,— це ознака того, що скоро настане тиша і справи наші підуть на лад. Горе таке ж недовговічне, як і радість, отже, коли смуга злигоднів тягнеться дуже довго, це значить, що радість близька. Тому хай не засмучують тебе нещастя, які скоїлися зі мною, тим більше, що тебе вони не торкнулися.

— Як це не торкнулися? — вигукнув Санчо.— А той, кого вчора підкидали на ковдрі,— хто ж він, по-вашому, як не рідний син мого батька? А зараз у мене пропала торба з усіма дорогоцінностями,— що ж, вона чужа, а не моя?

— Як, Санчо, хіба в тебе пропала торба?— запитав Дон Кіхот.

— Еге ж, пропала,— відповів Санчо.

— Значить, нам доведеться сьогодні поголодувати,— зробив висновок Дон Кіхот.

— Довелося б,— заперечив Санчо,— коли б на цих луках не росли трави, що, як запевняє ваша милость, вам добре відомі і що в таких випадках цілком задовольняють таких безталанних мандрівних рицарів, як ви, ваша милость.

— Проте,— зауважив Дон Кіхот,— я б замість усіх трав, які описує Діоскорид, хоч би й з коментарями лікаря Лагуни, взяв би шматок хліба, навіть цілу хлібину і дві сардинки. Як би там не було, сідай на свого осла, мій добрий Санчо, і рушай за мною,— господь, який усіх на світі годує, не залишить і нас, тим більше, що ми так ревно йому служимо, а він же не залишає своєю увагою і мошкару, яка кружляє в повітрі, і черву, яка живе під землею, і пуголовків, які плавають у воді, і, з великого милосердя свого, повелівае сонцю сходити над злими і добрими і посилає дощ на праведних і неправедних.

— Вашій милості більше личить бути проповідником, ніж мандрівним рицарем,— зауважив Санчо.

— Мандрівні рицарі, Санчо, все вміли робити і зобов'язані були вміти,— заперечив Дон Кіхот.— У старі часи мандрівний рицар виго-

digitized by ukrbiblioteka.org

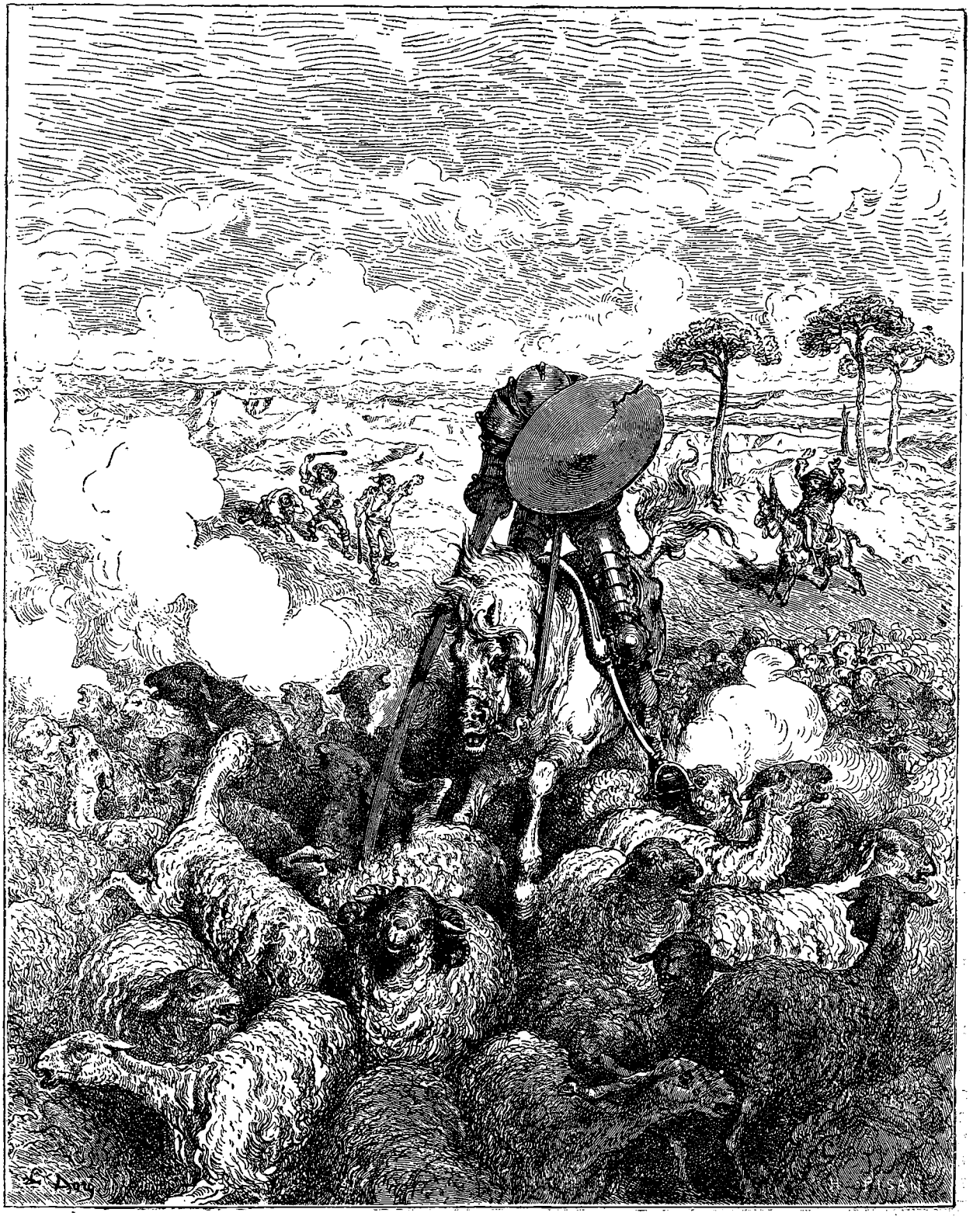

лошував проповідь або промову де-небудь у стані воїнів не гірше від будь-якого доктора Паризького університету, звідси можна зробити висновок, що ніколи ще спис не притупляв пера, а перо — списа.

— Ну добре, хай буде по-вашому,— сказав Санчо.— А тепер давайте вирушимо в дорогу і пошукаємо ночівлі, тільки дай боже, щоб там, де ми зупинимось, не було ні ковдр, ні майстрів щодо підкидання на ковдрі, ні привидів, ні зачарованих маврів,— одно слово, всієї цієї чортівні, бо інакше хай воно все згине, пропаде.

— Помолися за це богові, сину мій, і веди мене, куди хочеш, — сказав Дон Кіхот,— на цей раз я віддаю вибір ночівлі на твій розсуд. Але тільки спершу простягни руку і помацай пальцем, скількох передніх і кутніх зубів невистачає у мене з правого боку, на верхній щелепі, бо мені тут боляче.

Санчо засунув йому пальці в рот і, помацавши, запитав:

— Скільки бабок було у вашої милості з цього боку?

— Чотири,— відповів Дон Кіхот,— і, не рахуючи зуба мудрості, всі до одної були цілі й здорові.

— Пригадайте добренько, сеньйоре,— сказав Санчо.

— Кажуть тобі, чотири, а то й усі п'ять,— підтвердив Дон Кіхот.— За все життя у мене жодного разу не було запалення ясен, ніколи мені не виривали ні передніх, ні кутніх зубів, і самі вони не падали і не псувалися.

— Ну, а тепер у вас внизу з цього боку всього два з половиною зуби,— оголосив Санчо,— а вгорі навіть половинки — і тієї немає: вся верхня щелепа гладенька, як долоня.

— От біда! — вислухавши від зброєносця цю сумну новину, вигукнув Дон Кіхот.— Краще б мені відрубали руку, тільки не ту, в якій я тримаю меч. Треба тобі знати, Санчо, що рот без кутніх зубів — це все одно, що млин без жорен, і кожен зуб слід берегти пильніше, ніж алмаз. А втім, хто дав сувору обітницю рицарства, ті повинні всі незгоди терпіти без нарікань. Отже, сідай на осла, друже мій, і вказуй дорогу, а я поїду за тобою, куди тобі буде завгодно.

Санчо так і зробив і, не збочуючи з великого шляху, який у цьому місці не завертав ні праворуч, ні ліворуч, рушив у той бік, де, за його розрахунками, можна було знайти пристановище.

І от у той час, коли обидва вони ледве плелися, через те що біль у щелепах не давав Дон Кіхотові спокою і заважав йому їхати швидше, Санчо, щоб його пан розсіявся і розважився, задумав повести з ним розмову про різні речі і, між іншим, вирік дещо таке, про що буде йти мова в наступному розділі.

РОЗДІЛ XIX

Про глибокодумні зауваження, якими Санчо поділився з своїм паном, про пригоду з мертвим тілом, а також про інші незвичайні пригоди.

— Здається мені, пане мій, що біди, які сиплються на нас усі ці дні, найпевніше, послані вам як кара за ваші гріхи,— за те, що ваша милость порушила свій рицарський статут і не виконала клятви, а клялися ви обходитися без скатерки, не гратися з королевою і ще багато чого не робити, в чому ваша милость теж давала клятву, доти, поки ви не віднімете у кого-небудь шолом цього... як його? Маландрина,— я вже забув, як зовуть того мавра.

— Ти зовсім правий, Санчо,— зауважив Дон Кіхот.— Відверто кажучи, клятва ця стерлася з моєї пам'яті. Більше того: ти можеш бути впевнений, що вся ця історія з ковдрою трапилася тільки тому, що ти вчасно мені про це не нагадав. Але я спокутую свій гріх, бо в статуті рицарства сказано, як загладити будь-яку провину.

— А хіба я теж у чомусь клявся? — запитав Санчо.

— Це не має значення, клявся ти чи ні,— сказав Дон Кіхот.— Усе одно, наскільки я розумію, тебе неважко запідозріти у співучасті. Так чи інакше — нам слід виправити помилку.

— Коли справа стоїть саме так,— сказав Санчо,— дивіться, ваша милость, не забудьте її виправити так, як забули ви свою клятву, а то дивись, щоб привидам не забрело в голову ще раз потішитися наді мною, та й над вашою милостю, коли вони побачать, що ви такий упертий.

У той час, як вони все ще вели цю розмову, в дорозі їх застала ніч, раніше ніж вони встигли знайти або хоч запримітити яке-небудь пристановище; на біду обох мучив голод, бо разом з дорожньою торбою зникли всі їхні харчі. І на завершення всього їх чекала цього разу вже не уявна, а найсправжнісінька пригода. От як було діло. Ніч видалася досить темна, але, незважаючи на це, вони прямували

digitized by ukrbiblioteka.org

далі, бо Санчо був цілком певен, що на великих шляхах заїзди трапляються не рідше, ніж через кожні дві милі. Отже, їхали-їхали голодний зброєносець і його пан, який теж хотів їсти, і раптом помітили, що до них наближається незліченна кількість вогнів, схожих на рухливі зорі. Побачивши їх, Санчо сторопів, а Дон Кіхот не повірив власним очам; і той і той натягнули поводи і почали пильно вдивлятися, намагаючись збагнути, що б це могло бути; нарешті обидва побачили, що вогні йдуть просто на них і в міру свого наближення все збільшуються в розмірах; тут Санчо задрижав, як лист, а в Дон Кіхота волосся стало дибки; потім, трохи підбадьорившись, він сказав:

— Немає сумнівів, Санчо: це одна з найбільших і найнебезпечніших пригод, і я повинен буду напружити всі свої сили і виявити всю свою мужність.

— Що я за нещасний!— вигукнув Санчо.— З усього видно, що це знову привиди, а коли так, то де ж я візьму ребер, щоб розплатитися за цю пригоду?

— Хай це будуть з привидів привиди, все одно я не дозволю їм навіть торкнутися ворсу на твоєму одязі. Минулого разу вони поглумилися з тебе тільки тому, що я не в силі був перескочити через огорожу, але тепер ми у чистому полі, і я можу надати моєму мечу повну свободу дій.

— А коли вони його зачарують і прикують до місця, як минулого разу, то яка нам буде користь з того, що ми у чистому полі? — запитав Санчо.

— В усякому разі, не втрачай самовладання, Санчо, прошу тебе,— сказав Дон Кіхот,— а я з свого боку покажу тобі приклад.

— Бог дасть не втрачу,— обізвався Санчо.

Обидва од'їхали вбік і почали пильно вдивлятися, силкуючись зрозуміти, що собою являють ці блукаючі вогні, і трохи згодом їм вдалося розглядіти дуже багато постатей у білих балахонах; це страшне видовище так подіяло на Санчо Пансу, що він зовсім втратив самовладання: у нього зуб на зуб не потрапляв, ніби його трясло в лихоманці. Але як же він задрижав і як зацокотіли в нього зуби, коли обидва вони, нарешті, виразно побачили, що це таке! Бо вони побачили близько двадцяти вершників у балахонах, які їхали з запаленими факелами в руках попереду похоронних дрог, а за дрогами слідували ще шість вершників у довгому траурному одязі, який спадав ледве чи не до копит мулів,— судячи з їхньої повільної ходи, то були саме мули, а не коні. Балахони ніби перемовлялися між собою голосами тихими і сумними. Незвичайне видовище, яке постало перед очима наших мандрівників такої пізньої години і в такому пустинному місці, могло нагнати страх не лише на Санчо, а й на його пана. Діло було за Дон Кіхотом, бо в Санчо давно вже душа в п'ятах була, але, на жаль, Дон Кіхота охопило протилежне почуття, бо цієї саме хвилини йому ясно уявилася одна з тих пригод, які описуються в його улюблених романах.

Він уявив, що похоронні дроги — це траурна колісниця, на якій везуть тяжко пораненого або ж убитого рицаря, і що відомстити за нього судилося не комусь іншому, а саме йому, Дон Кіхотові; і от, не довго думаючи, він випростався в сідлі і, сповнений відваги та рішимості, виїхав на середину дороги, по якій неминуче повинні були проїхати балахони, і, тільки-но вони наблизилися, голосно заговорив:

— Рицарі ви або не рицарі,— все одно, зупиніться і доповідайте мені, хто ви такі, звідки і куди їдете і кого везете на цій колісниці. За всіма ознаками, ви є кривдниками або ж, навпаки, скривдженими, і мені треба і необхідно це знати для того, щоб покарати вас за вчинене вами злодіяння чи відомстити тим, хто вчинив по відношенню до вас несправедливість.

— Ми поспішаємо,— відповів один з балахонів,— а до заїзду далеко, і нам ніколи давати такі докладні пояснення.

З цими словами він стьобнув мула і хотів було проїхати мимо. Але Дон Кіхот, до глибини душі ображений такою відповіддю, схопив мула за вуздечку і сказав:

— Зупиніться, будьте ввічливішими і відповідайте на мої запитання, а то я вас усіх викличу на бій.

Мул був лякливий, і коли його схопили за вуздечку, він так налякався, що піднявся дибки і скинув вершника на землю. Слуга, який ішов пішки, побачивши, що один з балахонів упав з коня, почав обкладати Дон Кіхота лайкою; тоді Дон Кіхот, і так уже роздратований, без дальших роздумів узяв списа наперевіс і, кинувшись на одного з одягнутих у траур, важко поранив його і вибив з сідла; потім він кинувся на його супутників, і треба було бачити, як швидко він на них нападав і примушував тікати. Здавалося, в Росинанта виросли крила,— такий жвавий і гордовитий скік несподівано з'явився у нього. Люди в балахонах, народ боязкий і до того ж ще й неозброєний, миттю, не виявивши і найменшого опору, покинули поле битви і, з палаючими факелами в руках, помчали в різні боки, так що, дивлячись на них, можна було подумати, що то ряджені затіяли веселу гру у святкову ніч. Щождо тих, що були в траурі, то вони, заплутавшись у довгополому своєму одязі, не

могли зрушити з місця, внаслідок чого Дон Кіхот зовсім безкарно відлупцював їх усіх до одного, і вони, хоч-не-хоч, примушені були відступити з цілковитою певністю, що це не людина, а сам диявол, який з'явився з пекла, щоб викрасти у них мертве тіло, що лежало на дрогах.

Санчо дивився на все це і, дивуючися з сміливості свого пана, говорив собі: «Виходить, мій пан і на ділі такий же хоробрий і сильний, як на словах». Поруч з тим, якого скинув мул, валявся палаючий факел, і, побачивши його при світлі цього факела, Дон Кіхот під'їхав до нього, наблизив вістря списа до його обличчя і звелів здаватися, пригрозивши в противному разі умертвити його. Повалений йому на це сказав:

— Куди ж мені ще більше здаватися, коли я не можу зрушити з місця: адже в мене зламана нога! Благаю вас, ваша милость: якщо тільки ви християнин, то не вбивайте мене, бо це буде найбільше блюзнірство,— адже я ліценціат, мене рукоположили.

— Оскільки ви духовна особа, то який же чорт вас сюди заніс? — спитав Дон Кіхот.

— Що мене сюди занесло, сеньйоре? — перепитав повалений.— Моя гірка доля.

— Вона стане ще гіркішою,— заперечив Дон Кіхот,— коли ви не дасте мені задовільних пояснень, яких я у вас з самого початку зажадав.

— Зараз я вам усе поясню,— сказав ліценціат.— Отже, хай буде відомо вашій милості, що хоч я спершу сказав, що я ліценціат, але насправді я всього тільки бакалавр, а зовуть мене Алонсо Лопес; родом я з Алькобендаса; їду з міста Баеси, разом з одинадцятьма священнослужителями — тими самими, які втекли з факелами в руках; їдемо ж ми до міста Сеговії: ми супроводжуємо мертве тіло, що лежить на дрогах,— тіло одного кавальєро, який умер в Баесі і там же був похований, а тепер, як я вже сказав, ми перевозимо його останки в Сеговію, звідки він родом і де знаходиться його фамільний склеп.

— А хто його умертвив? — запитав Дон Кіхот.

— Господь бог з допомогою гнилої гарячки, яка його і доконала,— відповів бакалавр.

— Значить, господь позбавив мене обов'язку мстити за його смерть,— підсумував Дон Кіхот,—обов'язку, який я змушений би був прийняти на себе на випадок, коли б його вбили. Але якщо він помер саме так, як ви розповідаєте, то мені залишається тільки мовчки розвести руки, бо коли б мені самому була послана така смерть, то я зробив би точнісінько так. Треба вам знати, ваше преподобіє, що я рицар Ламанчський, а зовуть мене Дон Кіхот, і мій образ дій полягає в тому, що я мандрую по світу, випрямляючи кривду і заступаючись за скривджених.

— Який у вас образ дій і як ви там випрямляєте кривду — це мені невідомо,— заперечив бакалавр,— а мене ви по-справжньому скалічили, бо через вас я зламав ногу, і тепер мені її не випрямити до кінця днів моїх. Заступаючись же за ображених, ви мене так образили, що образу цю я пам'ятатиму все життя, і тому зустріч з шукачем пригод стала для мене істинним нещастям.

— Раз на раз не виходить,— зауважив Дон Кіхот.— Уся біда в тому, сеньйоре бакалавре Алонсо Лопес, що ви їхали вночі, в траурному одязі, з запаленими факелами, і щось бурмотіли,— ну просто вихідці з того світу,— мимоволі подумаєш, що тут діло не чисте. Зрозуміло — я не міг не виконати свого обов'язку і напав на вас, і я напав би на вас навіть коли б знав напевне, що ви біси з пекла, за яких я й мав вас до останньої хвилини.

— Видно, вже така моя доля,— вирішив бакалавр.— Але якщо ви, сеньйоре мандрівний рицарю, повелися зі мною зовсім не по-рицарськи, то принаймні допоможіть мені, благаю вас, видертися з-під мула: адже в мене нога застрягла поміж стременом і сідлом.

— От тобі й на! — вигукнув Дон Кіхот.— Що ж ви мені раніше не сказали?

Він одразу покликав Санчо Пансу, але в того й за вухом не засвербіло: його увагу полонило розвантаження обозного мула, якого ці добрі люди серйозно-таки нав'ючили харчами. Санчо зробив з свого пильовика мішок, понапихав у нього всього, що тільки могло туди влізти, нав'ючив свого осла і тільки після цього, з'явившись на поклик Дон Кіхота, допоміг сеньйорові бакалавру вибратися з-під мула і сісти на нього верхи, а потім вклав йому в руку факел. Дон Кіхот порадив бакалаврові їхати слідом за його супутниками і попросив від його імені вибачитись перед ними за те зло, якого він їм заподіяв з незалежних від нього причин, а Санчо до цього ще додав:

— У разі, коли ці сеньйори побажають довідатися, хто такий цей молодець, який нагнав на них такого страху, то скажіть, ваша милость, що це Дон Кіхот Ламанчський на прізвисько *Рицар Сумного Образу*.

Коли ж бакалавр поїхав собі, Дон Кіхот запитав Санчо, чого це йому заманулося раптом, ні сіло ні впало, назвати його *Рицарем Сумного Образу*.

— Зараз вам скажу,— відповів Санчо.— Тому я вам дав цю назву, що коли я глянув на вас при світлі факела, який повіз з собою отой

digitized by ukrbiblioteka.org

бідолаха, то у вас був такий жалюгідний вигляд, якого я щось ні в кого не помічав. Певно, вас втомила битва, а можливо, це від того, що вам вибили кутні і передні зуби.

— Не в цьому справа,— заперечив Дон Кіхот.— Очевидно, той учений муж, якого зобов'язано написати історію моїх діянь, визнав за потрібне, щоб я вибрав собі яке-небудь прізвисько, бо так робили всі колишні рицарі: один іменувався *Рицарем Полум'яного Меча,* другий — *Рицарем Однорога,* хто — *Рицарем Дів,* хто — *Рицарем Птаха Фенікс,* хто — *Рицарем Грифа,* хто — *Рицарем Смерті,* і під цими іменами та прізвиськами вони й відомі на всьому земному світі. От я й думаю, що саме він, цей учений муж, вселив тобі думку як-небудь мене назвати і підказав саму назву: *Рицар Сумного Образу,* і так я і буду іменуватися надалі. А для того, щоб це прізвисько до мене пристало, я при першій-ліпшій нагоді звелю намалювати на моєму щиті яке-небудь дуже сумне обличчя.

— Нічого витрачати час і гроші на те, щоб вам малювали якісь там обличчя,— заперечив Санчо.— Вам треба лише підняти забрало і виставити на огляд власне ваше обличчя, і тоді без усяких розмов і без усяких зображень на щиті кожен назве вас *Рицарем Сумного Образу.* Повірте, що я не помиляюсь. Слово честі, сеньйоре,— не бажаючи образити вас, ваша милость, скажу,— від голоду і відсутності кутніх зубів ви так попоганіли, що, повторюю, ви сміливо можете обійтися без сумного малюнка.

Жарт Санчо насмішив Дон Кіхота; і все ж він не відмовився ні від прізвиська, ні від думки про малюнок.

— З усього видно, Санчо,— знову заговорив він,— мене вже відлучили від церкви за те, що я підняв руку на її служителя,— *Iuxta illud, si guis suadente diabolo* [1] і так далі, хоч по суті кажучи, я підняв не руку, а оцей самий списик. До того ж, я й не підозрював, що нападаю на священнослужителів і духовних осіб, яких я, як ревний християнин і католик, шаную і поважаю,— мені здавалося, що це якісь потвори, вихідці з того світу. Але нехай навіть мене і відлучили: скільки я пам'ятаю, Сід Руй Діас зламав стілець королівського посланника в присутності його святійшества папи, і той відлучив його за це, і все ж славний Родріго де Вівар вчинив тоді, як личить благородному і сміливому рицареві.

Тут бакалавр, як уже було сказано, поїхав, ні слова не кажучи. Дон Кіхот побажав переконатися, що саме лежить на дрогах: мертве тіло або ж ще що-небудь. Санчо, однак, не погодився.

— Сеньйоре,— сказав він,— ця небезпечна пригода скінчилася для вашої милості благополучніше, ніж усі інші, свідком яких я був, але може трапитися, що люди, яких ви перемогли і розсіяли, збагнуть, що перемогли їх ви один, і, роздосадувані та присоромлені, схаменуться, знову прибудуть сюди і завдадуть нам жару. Осел нав'ючений як слід, гора недалеко, голод не тітка, а тому давайте-но краще бадьорим кроком уперед, бо, як кажуть, мертвому місце в домовині, а живому біля хлібини.

Взявши осла за повідок, він запропонував своєму панові рушати за ним, і той, визнавши його правоту, без усяких заперечень за ним поїхав. Деякий час дорога йшла між двома горбами; незабаром, проте, побачивши перед собою широку і затишну долину, вони зупинились, і Санчо тут же розвантажив осла, а оскільки в обох текла слинка від голоду, то, розтягнувшись на зеленій траві, вони влаштували собі сніданок, обід і вечерю заразом і набили шлунки чималою кількістю холодних закусок — тих самих закусок, що складали ношу обозного мула панів священиків, які, як відомо, рідко коли не потурбуються про себе. Але тут їх знову спіткало нещастя, а саме, у них не виявилося ні вина, ні води, так що їм нічим було промочити горло; тоді знемагаючий від спраги Санчо, помітивши, що долина густо поросла дрібною зеленою травичкою, звернувся до Дон Кіхота з словами, які будуть наведені у наступному розділі.

РОЗДІЛ XX

Про досі небачений і нечуваний подвиг, якого жоден славний рицар на світі не робив з меншою для себе небезпекою, ніж доблесний Дон Кіхот Ламанчський.

— Ця трава, добродію мій, указує не на що інше, як на те, що де-небудь поблизу протікає джерело або ж струмок, який постачає її своєю вологою, а тому нам слід би пройти трохи далі: вже напевне, ми знайдемо, де утолити страшну спрагу, яка, зрозуміло, мучить більше, ніж голод.

[1] Згідно з цим, коли хто напученню диявола (слова з тексту постанов Трудентського собору) (*лат.*).

Дон Кіхот послухав його поради; він узяв за вуздечку Росинанта, Санчо взяв за повідок осла, перед тим навантаживши його залишками вечері, і обидва побрели навмання, бо нічна темрява заважала їм розрізняти предмети; але не пройшли вони і двохсот кроків, як раптом почувся сильний шум води, яка ніби падала з високих і стрімких скель. Зраділи вони надзвичайно; а коли вони зупинилися, щоб з'ясувати, з якого боку цей шум долинає, то до їхнього слуху несподівано досягли дивні звуки, і звуки ті одразу розхолодили супутників, які розмріялися були про холодну воду, особливо Санчо, по природі своїй боягузливого і малодушного. І справді: чулись якісь розмірені удари і нібито брязкіт ланцюгів та заліза, який зливався з лютим шумом води, проте все це могло навіяти жах на кого завгодно, тільки не на Дон Кіхота. Ніч, як уже було сказано, видалася темною, а їм у цей час трапилося проходити під деревами, листя яких, розгойдуване легким вітерцем, зловісно і тихо шуміло. Одно слово, пустинна місцевість, морок, шум води, шелест листя — усе мимоволі кидало в страх і трепет, тим більше, що удари не припинялися, вітер не затихав, а ранок не наставав; а на збільшення їхніх нещасть обидва не мали і найменшого уявлення про те, де вони є. Однак Дон Кіхот, у грудях якого билося серце безстрашне, скочив на Росинанта, схопив щит і, поклавши списик упоперек сідла, мовив:

— Друже Санчо, хай буде тобі відомо, що я з волі небес народився у наш залізний вік, щоб воскресити золотий. Я той, кому на долю призначені небезпеки, великі діяння, сміливі подвиги. Ще раз повторюю: я той, хто покликаний воскресити Рицарів Круглого Стола, Дванадцять Перів Франції, Дев'ять Мужів Слави, потьмарити Платирів, Таблантів, Олівантів, Тирантів, Фебів, Бельянісів і весь сонм славних мандрівних рицарів минулих часів, бо в тому віці, в якому судилося жити мені, я вчиню такі великі і незвичайні подвиги, перед якими потьмариться все найблискучіше, що було зроблено ними. Зверни увагу, вірний і відданий мій зброєносцю, яка похмура ця ніч, яка незвичайна панує тиша, як глухо і невиразно шумлять дерева, з яким жахливим ревом вода, на розшуки якої ми прямували, спадає вниз, ніби з велетенських гір, як ріжуть і терзають наш слух безперервні ці удари. Всі ці явища, і разом і нарізно, здатні вселити боязнь і жах у серце самого Марса, а тим більше в серце того, хто не звик до таких небезпек і пригод. Ну, а я не такий: усе, що я тобі живописав, лише зміцнює і бадьорить мій дух,— у мене навіть серце ладне вискочити з грудей, так пристрасно жадаю я цієї пригоди, якою важкою вона б не була. Отже, підтягни попругу на Росинанті, залишайся з богом і чекай мене тут не більше трьох днів, і коли я за цей час не повернусь, то повертайся до нашого села, а потім, найпокірніше тебе прошу, сходи в Тобосо і скажи незрівнянній моїй пані Дульсінеї, що відданий їй рицар пожертвував життям заради того, щоб зробити подвиг, яким він заслужив би її кохання.

При цих словах Санчо Панса заплакав гарячими сльозами.

— Сеньйоре,— сказав він,— я не можу збагнути, нащо знадобилася вам ця жахлива пригода. Зараз ніч, ніхто нас тут не бачить, ми сміливо можемо звернути з дороги і таким чином уникнемо небезпеки, хоч би для цього довелося три дні терпіти спрагу. І коли ніхто нас не бачить, то й нікому, виходить, докоряти нас боягузтвом, а я сам скільки разів чув, як наш сільський священик, якого ваша милость прекрасно знає, говорив з амвона: хто шукає небезпеки, той від лиця її і загине. Так от, не треба випробовувати довготерпіння господнє такими нечестивими ділами: адже від розплати за них вас може врятувати лише чудо. Небо і так багато для вас зробило: воно врятувало вашу милость від підкидання на ковдрі, чого не судилося уникнути мені, і воно ж допомогло вам подолати стількох ворогів, які супроводжували покійника, і вийти з бою вільним і неушкодженим. Коли ж усе це не вражає і не пом'якшує ваше кам'яне серце, то хай воно пом'якшиться при думці про те, що не встигне ваша милость од'їхати звідси, як я від страху віддам свою душу першому, хто побажає її взяти. Я покинув рідні краї і пішов від дружини та дітей, щоб служити вам, бо я гадав, що залишусь скоріше з баришем, ніж у програші. Однак жадібність, від якої, як відомо, очі розбігаються, погубила всі мої надії, і справді: якраз, коли в мені особливо сильною була надія заволодіти цим клятим і злополучним островом, який ваша милость мені обіцяла, ви замість і в рахунок боргу, наважуєтесь розлучитися зі мною в такому місці, де я живої душі не зустріну. Заради самого Христа, добродію мій, не кривдіть мене так гірко, а вже коли ви за всяку ціну маєте намір зробити цей подвиг, то відкладіть його принаймні до ранку і ось чому: наука, яку я вивчав, ще будучи пастухом, говорить мені, що до світанку залишається не більше трьох годин, бо паща Малої Ведмедиці над самою нашою головою і лінія її лівої лапи показують, що зараз північ.

— Де ти бачиш, Санчо, цю свою лінію, пащу і потилицю? — запитав Дон Кіхот.— Ніч темна, і на небі жодної зірки не видно.

digitized by ukrbiblioteka.org

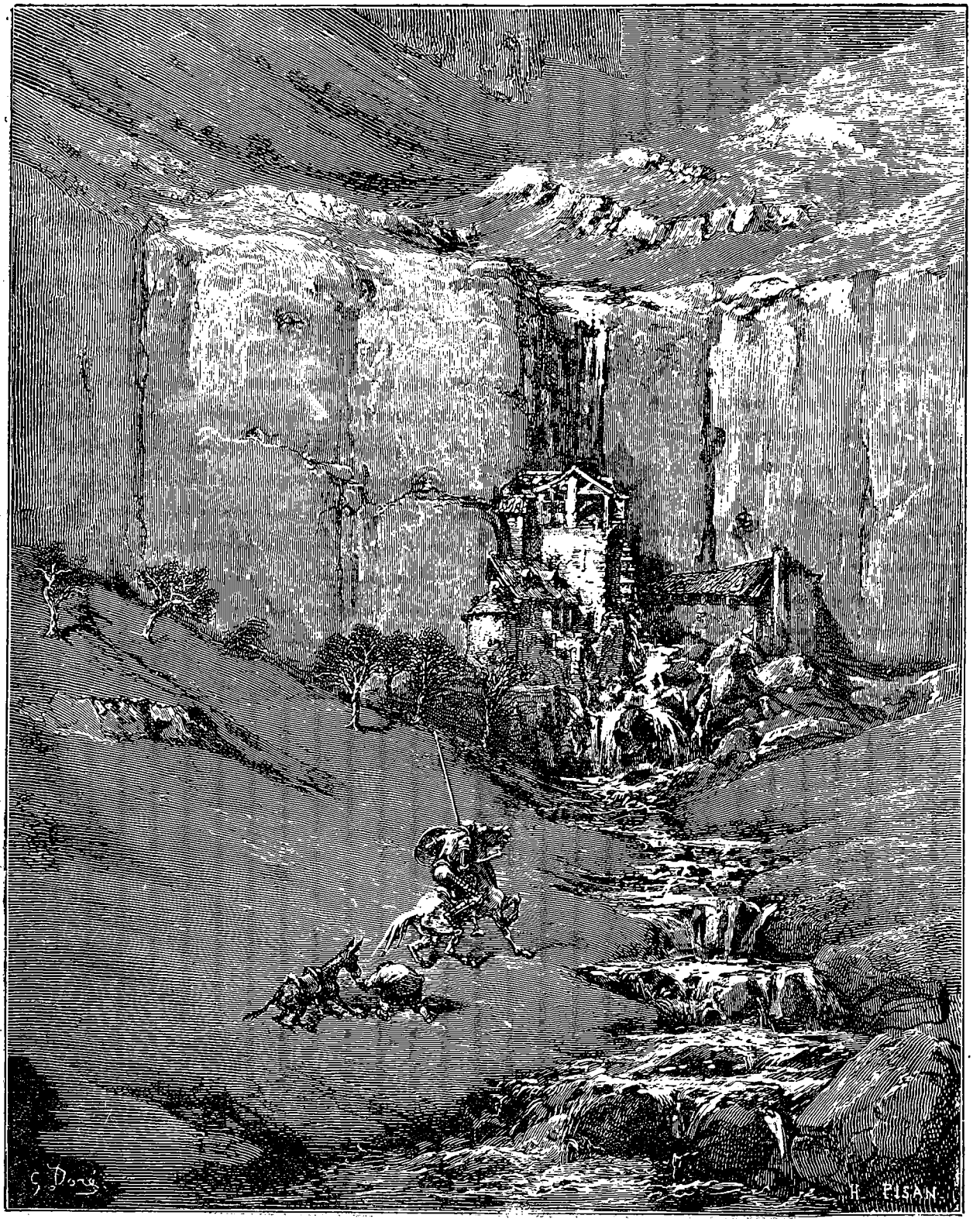
G. Doré
H. PISAN

— Так-то воно так,— відповів Санчо,— але страх має очі великі, і вони бачать усе, що твориться під землею, а вже про небо і говорити нічого. А втім, тверезо поміркувавши, і без того не важко здогадатися, що швидко ранок.

— Швидко чи не швидко,— зауважив Дон Кіхот,— а про мене, ні тепер, ні будь-коли ще, ніхто не скаже, що сльозами і просьбами мене можна утримати від того, до чого зобов'язують правила рицарської поведінки. А тому, Санчо, прошу тебе, помовч, бо господь, який нині сповнив моє серце жадобою цієї небаченої і жахливої пригоди, потурбується про моє здоров'я і втішить тебе в твоєму горі. Твоя справа якнайкраще підтягнути попругу на Росинанті і чекати мене, а я швидко повернуся живий або мертвий.

Санчо, бачачи, що Дон Кіхот непохитний і що сльози, поради і благання на нього не діють, вирішив вдатися до хитрощів і спробувати затримати його до ранку; заради того, підтягуючи попругу, він ловко і непомітно спутав задні ноги Росинанта недоуздком свого осла, так що коли Дон Кіхот побажав вирушити в дорогу, то це йому не вдалося, тому що кінь міг тепер тільки підстрибувати. Санчо Панса, переконавшись, що його витівка увінчалась повним успіхом, сказав:

— Дивіться, сеньйоре, небо, зворушене моїми сльозами і молитвами, звеліло Росинантові не рухатися. А наполягати, стромляти йому щпори в боки, і те й інше, і п'яте й десяте — значить накликати на себе гнів долі і, як кажуть, пробивати лобом стіну.

Дон Кіхот впадав у відчай: як не пришпорював він коня, той ніяк не рухався; нарешті, так і не здогадавшись, що Росинант спутаний, він визнав за краще примиритися з своєю долею і почекати, поки розвидниться, або поки в Росинанта знову з'явиться здатність рухатися,— зрозуміло, він був далекий від думки, що тут замішаний Санчо Панса, а тому повів з ним таку розмову:

— Послухай, Санчо, коли вже Росинант не може рухатися, то я згоден чекати, поки не усміхнеться зоря, хоч я й плачу від того, що вона не поспішає.

— Плакати не варто,— заперечив Санчо.— Вже я зумію розважити вашу милость: буду хоч і до ранку розповідати казки, коли тільки вам незавгодно спішитись і за звичаєм мандрівних рицарів трохи поспати на зеленій траві, щоб потім, коли настане день і година незрівнянної пригоди, яка чекає вашу милость, підвестися з свіжими силами.

— Кого закликаєш ти спішитись і заснути?— вигукнув Дон Кіхот.— Чи я, по-твоєму, належу до числа рицарів, які в хвилину небезпеки насолоджуються відпочинком? Спи сам, коли ти народився для того, щоб спати,— одно слово, роби, як знаєш, а я робитиму згідно з моїми намірами.

— Не сердьтеся, добродію мій,— сказав Санчо,— адже це я так, спроста.

І тут він підійшов до Дон Кіхота і, поклавши одну руку на передню луку сідла, а другу — на задню, притиснувся до його лівого стегна, з тим щоб уже не відходити од нього ні на крок,— так боявся він цих розмірених ударів, які все ще лунали. Дон Кіхот нагадав йому те, що він обіцяв, і попросив для того, щоб провести час, розповісти яку-небудь казку, на що Санчо відповів, що він, звичайно, розповів би, коли б його не лякали ці звуки.

— А втім, я спробую розповісти вам одну історію, і коли тільки мені пощастить її докінчити і ніхто мене не зіб'є з пантелику, то ви побачите, що це найкраща з усіх історій на світі. Отже, слухайте мене уважно, ваша милость, а то я зараз починаю. Було так, як воно було, доброго побажаємо всім, а поганого — тому, хто сам його шукає... Візьміть до уваги, ваша милость, що древні починали свої казки не так, як їм бог на душу покладе, а обов'язково з висловлювання цього, як його, це... це... *цензаря* Катона римського, тобто: «А погане — для того, хто сам його шукає», і це він ніби про нас з вами сказав, добродію мій, щоб ваша милость сиділа смирно і не шукала поганого і щоб ми повернулися назад іншою дорогою: адже ніхто нас не примушує їхати цією, де на нас звідусіль лізуть всілякі страхи.

— Розповідай далі, Санчо,— сказав Дон Кіхот,— а вже вибирати шлях залиш мені.

— Ну, так ось,— продовжував розповідати Санчо,— в одному естремадурському селищі жив собі козиний пастух,— тобто, я хочу сказати, той, що кози пасе; цього пастуха, або ж козопаса, звали, кажуть, Лопе Руїс, і оцей Лопе Руїс покохав пастушку на ім'я Торральба; ця пастушка на ім'я Торральба була дочкою багатого скотаря, а той багатий скотар...

— Коли ти й далі будеш так розповідати свою казку, Санчо,—перебив його Дон Кіхот,— і повторювати по два рази кожне слово, то ти й за два дні не закінчиш. Розповідай доладу, як подобає людині розсудливій, а ні, то краще мовчи.

— В нашому краю всі так розповідають казки,—заперечив Санчо,— а інакше я не вмію, і хай ваша милость не вимагає, щоб я вводив нові правила.

— Розповідай, як знаєш,— сказав Дон Кіхот.— Коли долі невгодно було зробити так, щоб я міг тебе не слухати, то продовжуй.

digitized by ukrbiblioteka.org

— І от, ласкавий мій пане,— продовжував Санчо,— цей самий пастух, зволите бачити, покохав пастушку Торральбу, а була вона дівка здорова, свавільна і трохи була схожа на чоловіка, бо в неї росли вусики,— я її як зараз бачу.

— Хіба ти її знав? — запитав Дон Кіхот.

— Ні, не знав,— відповів Санчо,— але той, хто мені розповідав цю історію, запевняв, що все це істинна правда і що коли мені доведеться розповідати її кому-небудь іншому, то я можу присягатися і божитися, що все бачив на власні очі. Так ось, через якийсь час диявол, як відомо, не дрімає і всіх і все баламутить, улаштував так, що кохання пастуха до пастушки змінилося ненавистю і злобою. А справа була така, що, як казали злі язики, вона безперестану викликала в ньому ревнощі, виходячи при цьому з границь і переступаючи межі дозволеного. І сталося так, що пастух з того часу зненавидів її і, мовляв,— з очей геть, надумав кинути рідні краї і піти на чужину, щоб вона більше не потрапляла йому на очі. А Торральба ніколи раніше його не кохала, а тут, варто їй було помітити, що Лопе її зневажає, візьми та й закохайся в нього.

— Такі всі жінки,— зауважив Дон Кіхот.— Відмінна властивість їхньої натури — зневажати тих, хто їх кохає, і кохати тих, хто їх зневажає. Продовжуй, Санчо.

— Вийшло так,— знову почав Санчо,— що пастух здійснив свій задум і погнав кіз по полях Естремадури в бік королівства Португальського. Торральба, дізнавшись про те, вирушила вслід за ним: не випускаючи його з поля зору, вона йшла пішки, боса, з палицею в руці і з торбинкою за плечима, а в торбинку вона нібито поклала разом з осколком дзеркала і з уламком гребінця баночку з маззю для обличчя, їй-богу не знаю, з якою, та що б вона там не поклала,— не буду ж я тепер перевіряти! Одне я знаю напевне, що пастух з своєю отарою підійшов, кажуть, до річки Гуадіани, а на той час була повінь і вода майже вийшла з берегів, і на цьому боці не виявилося ні човна, ні плота, ні людей, які могли б перевезти отару і його самого на той берег, і тут він вдався у розпач, бо бачив, що Торральба вже зовсім близько і от зараз почне докучати йому своїми сльозами і проханнями. Тимчасом, оглянувшись на всі боки, помітив він рибалку біля човна, такого маленького, що вміститися в ньому могла тільки одна людина і одна коза. Та все ж він гукнув рибалку і домовився, що той переправить і його самого і всі його триста кіз. Сів рибалка у човен і перевіз одну козу, повернувся і перевіз другу, потім знову повернувся і перевіз третю. Ведіть рахунок, ваша милость, тим козам, яких переправляє рибалка, тому що коли ви хоч на одну помилитесь, то й казці моїй кінець, і мені вже не можна буде додати до неї жодного слова. Так от, значить, той берег був глинистий, слизький, і через те пастух витрачав багато часу на переправу. Як би воно там не було, він повернувся ще за однією козою, потім ще за однією, потім ще за однією.

— Вважай, що він уже перевіз усіх,— сказав Дон Кіхот,— і перестань снувати по річці, інакше ти їх і за рік не перевезеш.

— Скільки він їх до цього часу переправив? — запитав Санчо.

— А біс його знає! — відповів Дон Кіхот.

— Казав я вам: добренько рахуйте. От і закінчилася моя казка,— розповідати далі не можна, клянуся богом.

— Як же це? — вигукнув Дон Кіхот.— Невже так важливо знати, скільки саме кіз перевезено на той берег, і коли хоч раз збитися з рахунка, то ти вже не зможеш розповідати далі свою історію?

— Ні, сеньйоре, ніяк не можу,— відповів Санчо.— Тому що, коли я запитав вашу милость, скільки кіз було перевезено, а ви мені відповіли, що не знаєте, тієї хвилини у мене вилетіло з голови все, що я повинен був сказати, а історія моя справді цікава й повчальна.

— Отже,— сказав Дон Кіхот,— історія твоя скінчилася?

— Скінчилася, все одно як і моя покійна мати.

— Ну вже й розповів ти мені чи то казку, чи то повість, чи то історію,— зауважив Дон Кіхот.—Правду кажучи, це зовсім ні на що не схоже, і ніхто ніколи не чув і не почує надалі, щоб так починали і обривали свою розповідь. А втім, нічого іншого я й не міг чекати від твого ясного розуму, і мене це не дивує: певне, розум твій потьмарився, тому що все ще не припиняються ці удари.

— Дуже можливо,— сказав Санчо.— Я знаю одне: до розповіді моєї нічого не можна додати, бо вона закінчується там, де починається помилка при підрахунку перевезених кіз.

— Ну й нехай собі закінчується на здоров'ячко,— сказав Дон Кіхот.— А тепер давай подивимося, чи зможе Росинант зрушити з місця.

Тут він знову пришпорив його, але Росинант знову застрибав на одному місці — так міцно у нього були спутані ноги.

Тим часом, чи то передсвітанковий холодок подіяв на Санчо, чи то за вечерею попалося йому щось проносне, а можливо, просто-напросто настав йому час,— що, між іншим, найімовірніше,— тільки в нього з'явилась охота і бажання зробити щось таке, чого ніхто інший

за нього зробити не міг. Та йому було так страшно, що він не наважувався хоч би на чверть кроку відійти од свого пана, а щоб не задовольнити своєї потреби — про це й мови не могло бути. Тоді він не знайшов нічого кращого, як зняти праву руку з задньої луки сідла і непомітно і безшумно розв'язати шнурок, а на ньому одному тільки й трималися його штани, і от, ледве він упорався з шнурком, як штани негайно спали і, ніби кайдани, скували йому ноги: потім він з дуже великою обережністю підняв сорочку і виставив обидві свої досить великі сідниці. Коли ж він усе це проробив,— а йому здавалося, що в його скрутному і тяжкому становищі нічого іншого й не можна було зробити,— то опинився у становищі, ще скрутнішому, а саме: він прийшов до думки, що без шуму і тріскотняви йому не облегшитись, і от з цією думкою він зціпив зуби і втягнув голову в плечі, з усіх сил намагаючись затамувати подих; але йому явно не повезло, і, незважаючи на всі ці хитрощі, кінець кінцем він усе ж видав не дуже гучний звук, який проте різко відрізнявся од тих, які нагнали на нього такого страху. Почувши це, Дон Кіхот запитав:

— Що це за звук, Санчо?

— Не знаю, сеньйоре,— відповів той.— Вже напевне, щось нове: ці пригоди та злигодні як підуть одна за одною, то тільки тримайся.

Тут він знову спробував щастя,—і цього разу так вдало, що вже без усякого шуму і хвилювань звільнився, нарешті, від тягаря, який завдав йому стільки клопоту. Однак нюх у Дон Кіхота був не менш гострий, ніж слух; до того ж Санчо стояв зовсім поряд, ніби пришитий до свого пана, а тому Дон Кіхот і не міг уникнути того, щоб випари, майже по прямій лінії підіймаючись догори, хоч би частково не досягали його ніздрів; і як тільки це трапилося, він вдався до самозахисту і затиснув носа, а потім, трохи гугнявлячи, сказав:

— Мені здається, Санчо, ти дуже наляканий.

— Так, дуже,— признався Санчо.— А чому ваша милость тільки тепер це помітила?

— Тому що від тебе ніколи так не пахло, як зараз, і до того ж зовсім не амброю,— відповів Дон Кіхот.

— Дуже можливо,— сказав Санчо,— але винен у цьому не я, а ваша милость. Треба ж було вам тягати мене за собою в невизначений час, та ще й неходженими стежками.

— Відійди-но, друже, кроків на три, на чотири,— все ще затискаючи носа, сказав Дон Кіхот,— і надалі стеж за собою і стався до моєї особи з належною повагою. Я з тобою на занадто короткій нозі, от ти й почав дуже вже багато собі дозволяти.

— Б'юсь об заклад,— зауважив Санчо,— що ваша милость думає, що я зробив... щось таке непристойне.

— Лихо хай собі лежить тихо, друже Санчо,— заперечив Дон Кіхот.

У таких і тому подібних розмовах минула у них ніч. Нарешті, бачачи, що до ранку залишилося недовго, Санчо тихенько розпутав Росинанта і зав'язав штани. Росинант звичайно не відрізнявся особливою жвавістю, але тут, відчувши волю, він підбадьорився, а оскільки, не бажаючи образити, скажімо, курбетів, він робити не вмів, то обмежився тим, що почав перебирати ногами. А Дон Кіхот, дивлячись на Росинанта, подумав, що то добрий знак,— знак того, що пора розпочинати жорстокий бій. Зоря тим часом розгорялась, і навколишні предмети почали ясно вирізнятися, і тут Дон Кіхот побачив, що знаходиться він під високими деревами, що це каштани і що вони кидають густу тінь. Ще він помітив, що удари не припиняються, але не міг зрозуміти, в чому справа, а тому, не гаючи часу, пришпорив Росинанта і, знову попрощавшись з Санчо, підтвердив свій наказ чекати його щонайбільше три дні; коли ж він, мовляв, до того часу не повернеться,— значить, богу було завгодно, щоб він скінчив свої дні в цьому небезпечному бою. Потім він ще раз повторив те, що Санчо належало передати і сказати від його імені сеньйорі Дульсінеї; шождо винагородження за послуги, то нехай, мовляв, Санчо не турбується, бо він, Дон Кіхот, перед тим, як виїхати з села, склав духівницю, яка передбачає виплату йому жалування за весь час, який він у нього прослужив; коли ж господь допоможе вийти йому з небезпечного бою здоровим, цілим і неушкодженим, то Санчо може вважати, що обіцяний острів у нього в руках. Знову почувши жалісливі слова доброго свого пана, Санчо сплакнув і вирішив не покидати його до кінця розв'язання справи.

Сльози Санчо Панси і його у вищій мірі благородний намір наводять автора цієї історії на думку, що він, очевидно, благородного походження,— в усякому разі чистокровний християнин. Співчуття зброєносця зворушило його пана, проте не до того ступеня, щоб він піддався слабкості— навпаки, він і взнаки не дав, що розчулився, і зразу ж рушив у тому напрямку, звідки, як йому здавалося, долинав шум води і удари. Санчо посунув за ним пішки, як звичайно, ведучи за повід вірного свого супутника — осла, що ділив з ним і горе і радість. Спочатку шлях їхній проходив під каштанами та іншими тінявими деревами, а потім вони опинилися на галявині біля підніжжя високих

digitized by ukrbiblioteka.org

скель, з яких стікали бурхливі і могутні потоки. Біля підніжжя скель ліпилися ветхі халупи, більше схожі на руїни, ніж на будинки, звідки, очевидно, і линув цей безперервний стукіт і гуркіт. Шум води і удари налякали Росинанта, але Дон Кіхот заспокоїв його і почав повільно наближатися до будинків, цілковито віддаючись заступництву пані своєї Дульсінеї і просячи її надати йому сил для цього страшного походу і починання, а заодно молячи господа бога, щоб він не залишив його. Санчо йшов просто за своїм паном; він витягував шию і напружував зір, чи не з'явиться між ногами Росинанта те, що так дивувало його й жахало. Потім вони пройшли ще кроків сто, і отут саме, обминувши виступ скелі, вони й виявили і улицезріли єдину причину того зловісного, жахливого стукоту, який усю ніч лякав їх і не давав їм спокою. То були — тільки ти не гнівайся і не засмучуйся читачу! — шість сукновальних молотів, і вони ото й зчиняли цей гуркіт розмірeними своїми ударами.

Побачивши, що це таке, Дон Кіхот занімів і завмер на місці. Санчо поглянув на нього і побачив, що він ніби від ніяковості потупився. Дон Кіхот у свою чергу поглянув на Санчо і побачив, що щоки у нього надулися, що його душить сміх і що за всіма ознаками він ось-ось пирсне, і не таку вже непереборну владу взяв над ним сум, щоб, глянувши на Санчо, він сам зміг утриматися від сміху. А Санчо, як побачив, що його пана теж розбирає сміх, вибухнув таким нестримним реготом, що, коли б не луснути, змушений був упертися руками в боки. Кілька разів він заспокоювався і знову, в такому бурхливому пориві веселощів, починав реготати, так що Дон Кіхот став уже згадувати чорта і, нарешті, зовсім розлютився, коли почув, що Санчо нібито перекривляє його:

— Хай буде тобі відомо, о друже мій Санчо, що я з волі небес народився в наш залізний вік, щоб воскресити золотий. Я той, кому на долю випали небезпеки, великі діяння, сміливі подвиги...

І так повторив він усю або майже всю промову, яку виголосив Дон Кіхот, коли почули вони страшні ці удари.

Бачачи, що Санчо з нього глузує, Дон Кіхот підняв списик і, не пам'ятаючи себе від сорому й люті, двічі так дуже вдарив його, що коли б ці удари припали не по спині, а по голові, то жалування зброєносця, можливо, одержували б за нього нащадки, тільки не сам зброєносець. Санчо зметикував, що жарти його не доведуть до добра; боячись, щоб його пан не зайшов надто далеко, він надзвичайно лагідно заговорив:

— Заспокойтеся, ваша милость, клянуся богом, я пожартував.

— Ви зволите жартувати, ну, а мені не до жартів,— заперечив Дон Кіхот.— Послухайте, пане весельчак, невже ж ви гадаєте, що коли б замість сукновальних молотів мене чекала яка-небудь небезпечна пригода, то я не виявив би міцності духу, потрібної на те, щоб почати і закінчити справу? І хіба я, рицар, зобов'язаний знати і розрізняти звуки і вгадувати — молоти це чи не молоти? А що, коли я в житті своєму їх не бачив? Це ви, поганий мужик, серед них народились і виросли. Ви б краще перетворили ці шість молотів на шість велетнів, і нехай би вони по одному, а то й усі відразу, сунулися в бійку! І от коли б вони всі, як один, не полетіли у мене шкереберть, тоді б ви й жартували з мене, скільки влізе.

— Годі, добродію мій,— сказав Санчо.— Я визнаю, що занадто розвеселився. Ну, а тепер, коли ми помирились, і дай боже, щоб ви з усіх пригод виходили живим і здоровим, як вийшли з цієї,— скажіть мені, ваша милость: те, що ми натерпілися такого страху, адже правда ж, шо це смішно, і тут є про що розповісти? Я принаймні натерпівся. Щождо вашої милості, то мені відомо, що ви не знаєте і не відчуваєте ні боязні, ні страху.

— Я не заперечую, що тут є з чого посміятися,— сказав Дон Кіхот.— Але ж розповідати про те, що з нами трапилося, не варто, бо не всі люди розумні і не всі володіють вірним поглядом на речі.

— У кого вірний погляд на речі, так це у вашого списика,— сказав Санчо,— тому що погляд його був звернений просто на мою голову,— правда, ви влучили мені в спину, але цим я зобов'язаний господу богу і тій спритності, з якою я вивернувся. Ну, нічого, перемелеться,— борошно буде. Недаром кажуть: «Кого люблю, того і б'ю». Тим більше, звичка великих панів — спершу вилаяти слугу, а потім одразу ж подарувати йому штани. От тільки я не знаю, що прийнято дарувати після побоїв,— напевне, мандрівні рицарі, відлупцювавши зброєносця, тут же дарують йому острів або королівство де-небудь на суші.

— Справи можуть обернутися так добре, що все, про що ти говориш, здійсниться,— зауважив Дон Кіхот.— Забудь же те, що між нами сталось,— адже ти не дурний і ти повинен знати, шо в перших рухах почуття людина не вільна і, хай це послужить тобі уроком, щоб надалі ти не дозволяв собі так багато базікати. Між іншим, я не пам'ятаю, щоб у рицарських романах, які мені довелося прочитати, а їм немає ліку, хто-небудь з зброєносців так багато розмовляв з своїм паном, як ти. По совісті кажучи,

я бачу тут упущення і з мого, і з твого боку: твоє упущення полягає в тому, що ти був зі мною недосить шанобливий, а моє в тому, що я не вимагав од тебе більшої пошани. Візьмемо хоч би Гандаліна, зброєносця Амадіса Галльського: дарма що він був графом острова Материкового, а про нього ж сказано, що він розмовляв з своїм паном не інакше, як знявши шапку, схиливши голову набік і зігнувшись *more turquesco* [1]. А зброєносець дона Галаора — Гасаваль? Він був такий уже небалакучий, що на всьому протязі цієї, такої ж довжелезної, як і правдивої, історії автор усього лише раз згадує про нього — тільки для того щоб відмітити надзвичайну його мовчазність. З усього, що я тобі сказав, Санчо, ти повинен зробити висновок, що не слід забувати різницю між паном і слугою, дворянином і холопом, рицарем і зброєносцем. А тому віднині ми будемо ставитися один до одного з більшою повагою і перестанемо один над одним жартувати, бо в чому б мій гнів не виявився,— все одно вам буде не солодко. Обіцяні мною ласки і нагороди з'являться у свій час, а коли й не з'являться, то жалування, в усякому разі, від вас не втече, про що вас уже повідомили.

— Все це дуже добре, — зауважив Санчо,— проте мені хотілося б знати,— на той випадок, коли час ласк так ніколи й не настане і потрібно буде подумати про жалування,— скільки в старі часи мандрівний рицар платив своєму зброєносцеві, і розраховувався він з ним помісячно чи щоденно, як з каменярами.

— Я гадаю, що зброєносці тоді не були на жалуванні, а одержували нагороди— відповів Дон Кіхот.— Я ж згадав тебе в скріпленій печаткою духівниці, яка залишилась у мене вдома, просто так, про всяк випадок: ще невідомо, що в наш важкий час чекає рицарство, і я б не хотів, щоб з-за якоїсь дрібниці моя душа мучилась на тому світі. Хай буде тобі відомо, Санчо, що на цьому світі немає заняття більш небезпечного, ніж пошуки пригод.

— Та й то правда,— сказав Санчо.— Досить було стукоту молотів, щоб збентежити і стривожити дух такого доблесного мандрівного шукача пригод, як ви, ваша милость. Але віднині ви можете бути певні, що коли я іноді й розкрию рота, то не для того, щоб сміятися з пригод вашої милості, а тільки для того, щоб вшанувати вас, як свого пана і природного сеньйора.

— І для тебе настане спокійне життя,— підхопив Дон Кіхот,— бо пан — це другий батько, а тому його і треба шанувати нарівні з батьком.

РОЗДІЛ XXI,

що розповідає про велику пригоду, яка ознаменувалася цінним придбанням у вигляді Мамбрінового шолома, а також і про інші події, що трапилися з нашим непереможним рицарем.

Тим часом почав накрапати дощ, і Санчо виявив бажання увійти до однієї з сукновалень, проте гірка оця насмішка долі викликала у Дон Кіхота таку сильну до них відразу, що він не побажав туди зайти, а повернув праворуч і вибрався на дорогу, схожу на ту, якою вони їхали напередодні. Трохи згодом Дон Кіхот помітив вершника з якимсь предметом на голові, що виблискував, мов золото; і, ледве помітивши його, він звернувся до Санчо і сказав:

— Я вважаю, Санчо, що всяке прислів'я має в собі істину, бо всі вони суть вислови, здобуті з досвіду, батька всіх наук, особливо те, що говорить: «Одні двері зачинилися, другі відчинилися». Кажу я це до того, що ще вчора випадок зачинив перед нами двері до пригоди, якої ми шукали, бо нас обманув гуркіт сукновалень, а сьогодні він навстіж відчиняє перед нами інші двері, які ведуть до другої, кращої і цього разу безперечної пригоди, і от коли я і в неї не зумію увійти, то вже тут я буду круглом винний і посилання на нічну темряву та недостатнє знайомство з сукновальнями мені не допоможуть. Це я кажу до того, що, коли не помиляюся, назустріч нам рухається хтось з шоломом Мамбріна на голові — тим самим шоломом, з приводу якого, як тобі відомо, я давав клятву.

— Вдумайтесь, ваша милость, у те, що ви говорите, а головне, в те, що ви маєте намір робити,— зауважив Санчо Панса.— А раптом це знову сукновальні, але тільки такі, які почнуть нас з вами валяти і поб'ють до непритомності.

— Іди ти до чорта,— сказав Дон Кіхот.— Що спільного між шоломом і сукновальнями?

— Не знаю,— відповів Санчо.— Але коли б тільки мені було дозволено говорити, як раніше, то я, слово честі, навів би вашій милості такі докази, що ви, певне, зрозуміли б вашу помилку.

— Та в чому ж моя помилка, нестерпний маловіре? — закричав Дон Кіхот.— Скажи, хіба ти не бачиш, що назустріч нам їде верш-

[1] За турецьким звичаєм *(лат.)*.

digitized by ukrbiblioteka.org

ник на сірому в яблуках коні і що на голові в нього золотий шолом?

— Я нічого не бачу і не розрізняю,— відповів Санчо,— крім людини верхи на рябому ослі, точнісінько такому, як мій, а на голові в тієї людини щось блищить.

— Це і є шолом Мамбріна,— сказав Дон Кіхот.— Одійди ж і залиш мене з ним наодинці,— ти побачиш, що я, даремно часу не витрачаючи, без зайвих слів покінчу з цією справою, і шолом, про який я так мріяв, буде мій.

— Та я вже неодмінно піду собі,— сказав Санчо.— А все-таки мені страшно: а що як сукновальні — тільки квіточки, а ягідки, не дай бог, ще попереду?

— Я ж вам сказав, шановний, щоб ви не сміли корчити дурня і морочити мені голову своїми сукновальнями,— відрубав Дон Кіхот.— Інакше, присягаюсь, я вас... одно слово, я з вас душу витрясу.

Санчо замовк, боячися, що його пан здійснить клятву, яка зірвалася з його язика, клятву важку, ніби булижник.

А тимчасом от що являли собою шолом, кінь і вершник, які привиділися Дон Кіхотові: слід зауважити, що недалеко звідси було два селища, при цьому в одному з них аптека і цирульня були, а в сусідньому, зовсім маленькому, їх не було; з цієї причини цирульник з села, яке було більшим, обслуговував і те, що менше, куди він тепер, узявши з собою мідний таз, і простував пустити кров хворому і поголити іншого жителя села; проте доля влаштувала так, що цирульник потрапив під дощ, і щоб не промок його капелюх, очевидно новий,— він надів на голову таз, так старанно вичищений, що він виблискував за півмилі. Їхав він на рябому ослі, як Санчо й говорив, а Дон Кіхотові вказані обставини дали підставу гадати, що тут перед ним і сірий в яблуках кінь, і вершник, і золотий шолом, бо все, що не потрапляло йому на очі, він надзвичайно легко узгоджував з своїм збожеволенням на рицарях і з злополучними своїми вигадками. І от, коли він побачив, що нещасний вершник уже близько, то, не починаючи з ним переговорів і маючи намір проштрикнути його наскрізь, з списиком наперевіс помчав він на Росинанті щодуху; однак на всьому скаку він устиг крикнути:

— Обороняйся, нікчемна тварюко, або ж добровільно віддай те, що по праву повинно належати мені.

Цирульник не думав, не гадав зіткнутися носом у ніс з цим привидом, проте він швидко знайшов, що відповісти, і щоб вістря списика не зачепило його, визнав за благо сповзти з осла, а потім, ледве торкнувшись землі, скочив і помчав швидше від лані, так, що його не наздогнав би і вітер. Таз залишився на землі, і Дон Кіхот, задовольнившись цим, зауважив, що язичник зробив благорозумно і що в цьому випадку він, напевне, наслідував бобра, який, коли його наздоганяють мисливці, перегризає зубами і одриває те саме, з-за чого, як підказує йому природне чуття, вони його й переслідують. Потім він звелів Санчо підняти шолом, і той, узявши його в руки, сказав:

— Їй-богу, добрий таз: такий повинен коштувати не менше восьми реалів, це вже напевно.

Він вручив шолом своєму панові, а Дон Кіхот зразу ж надів його на голову і почав повертати то в той, то в той бік, але так і не виявивши забрала, сказав:

— У язичника, по мірці якого у свій час викували цей славний шолом, уже напевне, була величезна голова. А найгірше те, що у цього шолома невистачає половини.

Почувши, що таз для бриття іменується шоломом, Санчо не міг утриматися від сміху, проте він ще пам'ятав гнів пана і від того швидко заткнувся.

— Чого ти смієшся, Санчо? — запитав Дон Кіхот.

— Мені стало смішно,— відповів він,— коли я уявив собі, яка величезна голова була в язичника, власника цього шолома: адже це точнісінько таз для бриття.

— Знаєш, що мені спало на думку, Санчо? Треба думати, що цей, на славу зроблений, чудодійний шолом з примхи долі потрапив до рук людини, яка не розібралася в його призначенні і не зуміла оцінити його, як належить, і от, бачачи, що шолом з чистого золота, він, не відаючи, що робить, напевне, розплавив одну половину, щоб мати з цього прибуток, а з другої половини змайстрував те саме, що нагадує тобі таз для бриття. Але це не суттєве: хто-хто, а вже я знаю йому ціну, і його перетворення мене не бентежить. У першому ж селі, в якому є коваль, я його перекую, і тоді він не тільки не поступиться перед шоломом, зробленим і викуваним богом ковальського ремесла для бога битв, але ще й перевершить його. А поки що він мені й так згодиться, бо все ж це краще, ніж нічого. Тим більше, що від каміння він цілком може мене захистити.

— Зрозуміло, при умові, коли каміння буде випущено не з праці,— заперечив Санчо,— як це трапилося, коли зав'язався бій між двома військами і коли вашій милості перерахували зуби і пробили бляшанку з тим благословенним бальзамом, від якого в мене ледве не вивернуло нутро.

— Я не дуже болію серцем за цю втрату,—

зауважив Дон Кіхот.— Тобі ж відомо, Санчо, що рецепт його я знаю напам'ять.

— Я теж,— сказав Санчо.— Але коли я хоч раз у житті приготую його або покуштую, то мені кришка. А втім, не думаю, щоб він мені коли-небудь знадобився: я всі свої п'ять почуттів триматиму на сторожі, щоб інших не поранили і щоб не поранили мене самого. От щодо підкидання на ковдрі,— це інша розмова: від таких нещасть, мабуть, не вбережешся, і коли воно трапляється, то вже тут нічого іншого не залишається, як втягнути голову в плечі, затамувати подих, заплющити очі і віддати себе на волю долі і ковдри.

— Ти поганий християнин, Санчо,— вислухавши його, зробив висновок Дон Кіхот,— бо ти ніколи не забуваєш заподіяного один раз тобі зла, але хай буде відомо тобі, що серця благородні та великодушні на такі дрібниці не звертають уваги. Що, тобі перебили ногу, чи зламали ребро, чи проламали голову, шо ти ніяк не можеш забути того жарту? По суті кажучи, це був саме жарт, веселе проводження часу, тому що, коли б я зрозумів це інакше, то неодмінно повернувся б і, помщаючись за тебе, завдав би більшої втрати, ніж греки, які мстили за викрадення Єлени. До речі, можна сказати з певністю, що коли б жила вона у наш час, або ж моя Дульсінея — в часи Єлени, то вона, Єлена, не славилася б так своєю вродою.

Тут він звів очі до неба і глибоко зітхнув. А Санчо сказав:

— Ну, нехай це буде жарт, коли ми не маємо можливості відомстити по-справжньому, хоч я чудово знаю, чи було то насправді, чи жартома, і ще я знаю, що все те навіки закарбувалося в моїй пам'яті, так само як і в моїх кістках. Але досить про це — скажіть краще, ваша милость, що нам робити з сірим в яблуках конем, схожим на рябого осла і залишеним тут без нагляду цим самим, як його... Мам... Мартином, якого ваша милость скинула на землю. Судячи з того, як він тікав і як у нього миготіли п'яти, навряд щоб він коли-небудь за ним повернувся. А кінь справді непоганий!

— Я не звик грабувати переможених,— заперечив Дон Кіхот,— та й не в рицарських то звичаях віднімати коней і примушувати ворога йти пішки, коли тільки переможець не втратив свого під час сутички: в цьому випадку рицар може взяти коня у переможеного як трофей, захоплений у справедливому бою. А тому, Санчо, залиш цього коня чи осла,— називай, як хочеш,— і коли господар побачить, що ми поїхали собі, то він за ним повернеться.

— Одному богу відомо, як би мені хотілося взяти його собі або принаймні обміняти на мого,— признався Санчо,— адже він моєму не пара. Справді суворі закони рицарства, коли вони не дозволяють обмінювати одного осла на іншого. А скажіть, будь ласка, збрую обміняти можна?

— В цьому я не зовсім упевнений,— відповів Дон Кіхот.— Питання, правду кажучи, складне, але оскільки я ще з цим не обізнаний, то тимчасово дозволяю тобі зробити обмін, коли ти й справді крайню в тому маєш потребу.

— Таку крайню,— зауважив Санчо,— що коли б ця упряж потрібна була мені самому, то й тоді я б не так за нею страждав.

Одержавши дозвіл, він тут же зробив *mutatio caparum*[1], і на диво вбраний ним осел так одразу покращав, що на нього любо-дорого було дивитися. Після цього вони покінчили з їстівним, яке в свій час було виявлено на обозному мулі, і напилися з струмка, й разу при цьому не повернувши голів у бік ненависних сукновалень, які вселили в них такий непереборний страх.

Нарешті, заспокоївшись і навіть повеселішавши, вони сіли верхи, а оскільки у мандрівних рицарів тинятися без мети стало звичкою, то вони й рушили без всякої певної мети, поклавшись на волю Росинанта, якій звичайно підкорялася не лише воля хазяїна, але й воля осла, що ішов за ним слідом всюди з почуття товариськості. Як би там не було, вони знову вибралися на великий шлях і поїхали навмання, не маючи на увазі нічого певного.

Одно слово, їхали вони, їхали, як раптом Санчо звернувся до свого пана з такими словами:

— Сеньйоре, може, ви мені дозволите трохи з вами поговорити? А то ж з того часу, як ви поклали на мене цю тяжку обітницю мовчання, в моєму шлунку згнило близько п'яти предметів для розмови, і мені б хотілося, щоб останній, який крутиться у мене на язиці, теж завчасно не вмер.

— Ну говори,— сказав Дон Кіхот,— але тільки будь не багатослівним, бо багатослів'я нікому задоволення не дає.

— Так от, сеньйоре,— почав Санчо,— я вже кілька днів мірку́ю над тим, яке це невигідне і малоприбуткове заняття — мандрувати в пошуках пригод, яких ваша милость шукає в пустинних місцях і на роздоріжжях, де, скільки б ви не одержали перемог і з яких би небезпечних пригод не вийшли з честю, все одно ніхто того не побачить і не довідається, так що, всупереч бажанню вашої милості, подвиги ваші будуть вічно вкриті мовчанням, хоч, зрозуміло, вони заслуговують кращої долі. А тому краще

[1] Обмін мантій *(лат.)*. Передбачений «ватіканським церемоніалом» великодній обряд, при якому кардинали і прелати міняють свої плащі та мантії, підбиті хутром, на одяг з червоного шовку.

digitized by ukrbiblioteka.org

було б нам,— коли тільки ваша милость не заперечує,— стати на службу до імператора або ж до якого-небудь іншого могутнього государя, який з ким-небудь воює, і от на цьому поприщі ваша милость і могла б виявити свою хоробрість, дивну свою могутність і ще дивніші розумові здібності, а можновладний князь, в якого ми будемо служити, бачачи таку нашу старанність, не забуде воздати кожному з нас по заслугах, і, вже напевне, знайдеться там людина, яка на віки вічні занесе в літописи подвиги вашої милості. Про мої власні подвиги я змовчу, бо зброєносцеві з круга прямих його обов'язків виходити не належить,— а втім, смію вас запевнити, що коли б у рицарів існував звичай описувати подвиги зброєносців, то про мої навряд чи було б сказано мимохідь.

— Почасти ти правий, Санчо,— зауважив Дон Кіхот,— проте перш ніж домогтися цієї честі, рицареві, у вигляді випробування, належить мандрувати по світу в пошуках пригод, щоб, вийшовши переможцем, здобути собі славу та пошану, так що на час своєї появи при дворі він буде вже відомий своїми ділами настільки, що хлопчаки, бачачи, що він в'їжджає у міські ворота, одразу збіжаться, обступлять його і почнуть кричати: «Ось Рицар Сонця» або «Ось Рицар Змії», дивлячись по тому, під яким ім'ям став він відомий великими своїми подвигами. «Це він,— скажуть вони,— в безприкладній битві подолав страшного велетня Брокабруна, небаченого силача, це він зняв чари з великого мамелюка персидського, який був зачарованим близько дев'ятисот років». І так з уст в уста почне переходити звістка про його діяння, і сам король, почувши крики хлопчаків і шум натовпу, підійде до вікна королівського свого палацу і, поглянувши на рицаря, одразу впізнає його по обладунку або ж по девізу на щиті і неодмінно скаже: «Гей ви, мої рицарі! Скільки вас не є при дворі, виходьте зустрічати красу і гордість рицарства, яка нині нас відвідала». І за його повелінням вийдуть усі, а сам король зійде навіть до половини сходів, пригорне рицаря до своїх грудей і на знак прихильності поцілує в ланиту, а потім візьме його за руку і відведе у покої сеньйори королеви, і там його зустрінуть вона і її дочка-інфанта, само по собі зрозуміло, таке прекрасне і довершене створіння, що таких у відомих нам країнах коли й можна розшукати, то тільки з великими зусиллями. Тієї ж миті вона зверне свій погляд на рицаря, рицар на неї, і кожному з них здасться, ніби перед ним не людина, а ангел, і, самі не усвідомлюючи, що, як і чому, вони неминуче заплутаються в хитросплетених любовних сітях, і серце в них займе, бо вони не знатимуть, як виразити свої почуття і свою знемогу. Потім рицаря, зрозуміло, відведуть в один з двірцевих покоїв, розкішно обставлений, і там з нього знімуть обладунок і одягнуть у пишну червону мантію, і коли він і озброєний здавався красунем, то таким же, а то й ще прекраснішим здасться він без зброї. Увечері він сяде їсти з королем, королевою та інфантою і крадькома від співтрапезників своїх ловитиме її погляди, а вона з неменшим побоюванням дивитиметься на нього, бо, як я вже сказав, це у вищій мірі благонравна дівиця. Потім усі підведуться з-за столу, і тут непомітно увійде в зал потворний маленький карлик, а за ним прекрасна дуенья в супроводі двох велетнів, і дуенья та, запропонувавши випробування, вигадане якимсь найстародавнішим мудрецем, оголосить, що переможець буде визнаний першим рицарем у світі.

Король цей одразу ж звелить усім присутнім спробувати свої сили, але, для більшої своєї слави, вистоїть до кінця і витримає це випробування один лише рицар-гість, чим несказанно порадує інфанту, і інфанта визнає себе щасливою і винагородженою за те, що вона так високо підняла і спрямувала погляд душі своєї. Але це ще не все: король або ж князь, все одно — хто б він не був, веде кровопролитну війну з іншим, таким же могутнім, як і він, і рицар-гість через кілька днів, проведених ним при дворі, попросить у нього дозволу послужити йому на полі брані. Король досить охоче погодиться, і рицар у подяку за виявлену ласку шанобливо поцілує йому руки. Тієї ж ночі він попрощається з своєю пані інфантою через садові грати, куди виходять вікна її опочивальні, через ті самі садові грати, через які він уже не раз з нею розмовляв з відома і з допомогою служниці, яка користується особливою її довірою. Він зітхне, їй зробиться погано, служниця принесе води і, побоюючись за честь своєї пані, буде дуже журитися, бо ранок, мовляв, близько і їх можуть побачити. Нарешті інфанта опритомніє і через садові грати простягне до рицаря білі свої руки, і той укриє їх поцілунками і зросить сльозами. Вони умовляться між собою, як їм сповіщати одне одного про все добре й погане, що з ними трапиться, і принцеса почне благати його повернутися якнайскоріше. Рицар дає урочисту обіцянку, знову цілує її руки і йде від неї в такому відчаї, що, здається, нібито він от зараз умре. Він іде до себе, падає на своє ложе, але скорбота розлуки гонить від нього сон, і він устає вдосвіта і йде попрощатися з королем, королевою та інфантою. Але він попрощався з королем і королевою, і тут йому кажуть, що сеньйора інфанта нездужає і не може його прийняти. Рицар здо-

гадується, що причиною тому — біль від розлуки з ним, і серце в нього розривається на куски, і йому коштує великих зусиль не виказати себе. Тут же стоїть служниця-наперсниця,— вона все помічає і поспішає доповісти своїй пані, і та зустрічає її з сльозами на очах і каже, що їй так тяжко не знати, хто її рицар і королівського він роду чи ні. Служниця запевняє її, що чемність, витонченість і хоробрість, які виявив її рицар, суть примітні властивості людини, яка належить до знатного королівського роду. Знемагаюча інфанта втішилася. Щоб не викликати підозрінь у батьків, вона пересилює себе і за два дні виходить на люди. Рицар тимчасом уже поїхав. Він б'ється на війні, перемагає ворогів короля, завойовує багато міст, виграє дуже багато битв, повертається до двору, бачиться з своєю повелителькою в звичайному місці і повідомляє її, що в нагороду за виявлені послуги він має намір просити у короля її руки. Король не згоден віддати її за нього, бо не знає, хто він такий. Проте чи то він викрав її, чи то якимсь іншим шляхом, але тільки інфанта стає його дружиною, і батько її кінець кінцем має це за велике щастя, бо йому вдається встановити, що рицар цей — син доблесного короля якогось там королівства,— гадаю, що на карті воно не позначене. Король помирає, інфанта — спадкоємиця, рицар в одну мить стає королем. От коли настає час осипати своїми ласками зброєносця і всіх тих, хто допоміг йому такого високого досягти становища; він одружує зброєносця з служницею інфанти, зрозуміло з тією самою, яка була посередницею в їхніх сердечних справах,— при цьому виявляється, що вона дочка досить родовитого герцога.

— Оцього я й домагаюся, скажу вам по честі,— заговорив Санчо,— от на це я й покладаю надії, тому що воно як по-писаному і вийде, коли за це візьметься ваша милость, тобто *Рицар Сумного Образу*.

— Можеш не сумніватися, Санчо,— зауважив Дон Кіхот,— бо таким шляхом і тими ж самими східцями мандрівні рицарі і сходили на королівський та імператорський престоли. Тепер нам залишається тільки довідатися, хто з християнських або язичеських королів веде війну і в кого з них є красуня-дочка. Але про це у нас ще буде час подумати, бо, як я вже сказав, перед тим як з'являтися при дворі, необхідно прославитися десь в іншому місці. До того ж мені ще дечого невистачає: припустімо, що навіть є на світі такий воюючий король з красунею-дочкою, а неймовірна моя слава прогриміла в усьому світі, але я собі не уявляю, чи може так трапитися, що я виявлюся принцем крові або принаймні троюрідним братом імператора. Адже король, не одержавши вірогідних відомостей, не захоче віддати за мене свою дочку, хоч би славні мої діяння заслуговували на більше. І от через цей недолік я рискую втратити те, чого я повністю заслужив своєю доблестю... Правда, я походжу з старовинного дворянського роду, я — поміщик і землевласник, за заподіяні мені образи я маю право стягати п'ятсот суельдо, і дуже можливо, що той учений муж, який візьметься написати мою історію, до такого ступеня точно встановить мій рід і походження, що я виявлюсь онуком короля в п'ятому або шостому коліні. Треба тобі знати, Санчо, що родоводи бувають двох видів: одні ведуть своє походження від можновладних князів та монархів, проте рід їхній з бігом часу поступово занепадає і звужується, подібно до перевернутої вниз вістрям піраміди, інші ж вийшли з простонароддя, але помалу підіймаються з східця на східець і, нарешті, стають знатними панами. Таким чином різниця між ними та, що одні були колись тим, чим вони вже не є тепер, а інші нині є тим, чим вони не були раніш. І можливо, що я належу до перших, тобто з'ясується, нарешті, що предки у мене були великі й славні, і король, мій тесть, яким йому належить стати, без усякого сумніву цим задовольниться, а коли й не задовольниться, то все одно інфанта спалахне до мене таким пристрасним коханням, що, наперекір батьківській волі і хоч би вона знала напевне, що я син водовоза, нарече мене своїм повелителем і чоловіком. Коли ж ні, то найвірніший спосіб — викрасти її і повезти, куди мені заманеться, а гнів батьків приборкають час і смерть.

— Виходить, правильно говорять інші негідники: «Не проси честю того, що можна взяти силою»,— зауважив Санчо.— А втім, сюди ще більше підходить інша приказка: «Лихий наїзд кращий від молитви добрих людей». Кажу я це до того, що коли сеньйор король, тесть вашої милості, не зволить віддати за вас сеньйору інфанту, то доведеться, як каже ваша милость, викрасти її і куди-небудь відправити. Та ось біда, поки ви не помиритесь і поки не почнеться ваше мирне царювання, бідний зброєносець, чекаючи ласк, буде, мабуть, клацати зубами. Хіба що служниця-наперсниця, майбутня його дружина, поїде слідом за інфантою, і він, поки небо не розпорядиться інакше, буде ділити з нею горе пополам,— адже його панові, думається мені, нічого не варто зробити так, щоб служниця тут же вступила з ним у законний шлюб.

— Ніяких перешкод до того я не бачу,— зауважив Дон Кіхот.

— А коли так,— підхопив Санчо,— то нам

digitized by ukrbiblioteka.org

залишається тільки доручити себе волі божій і покластися на долю, а вже вона сама приведе нас до кращого.

— Хай удовольнить господь моє бажання,— мовив Дон Кіхот,— і хай пошле він і тобі, Санчо, те, чого ти потребуєш, а нікчемність хай буде долею того, хто за нікчему себе вважає.

— Дай-то бог,— сказав Санчо.— Адже я чистокровний християнин, а для того, щоб стати графом, цього досить.

— Більш ніж досить,— заперечив Дон Кіхот.— Навіть коли б ти і не був таким, то це нічому б не завадило. Бо, коли я сяду на королівський престол, ти у мене одразу ж матимеш дворянство, і тобі не доведеться ні купувати, ні вислужувати його. Варто мені пожалувати тебе графом — і ось ти вже й дворянин, а там хай говорять, що хочуть, честю присягаюся, що кожен хоч-не-хоч буде величати тебе *ваша вельможність*.

— А я вже графської негідності не посоромлю, можете бути певні,— сказав Санчо.

— *Гідність* треба говорити, а не *негідність*,— поправив Дон Кіхот.

— Хай буде так,—погодився Санчо Панса.— Я хочу сказати, що чудово зумію до неї пристосуватися: мені в один час, їй-богу, не брешу,— довелось прислужувати в одному братстві, і одяг служителя мені навіть дуже личив, і всі казали, що з моєю солідною осанкою мені впору бути в тому ж самому братстві за головного. А коли я накину собі на плечі герцогську мантію, почну ходити в золоті та в перлах, що твій іноземний граф? Головою ручаюсь, що з усіх усюд почнуть стікатися, щоб тільки на мене подивитися.

— Вигляд у тебе буде добропристойний,— сказав Дон Кіхот.— Проте тобі доведеться частіше брити бороду, а то вона в тебе густа, скуйовджена і розкошлана, і коли ти не візьмеш собі за правило бритися принаймні через день, то на відстані мушкетного пострілу буде видно, хто ти є насправді.

— Та це простіше простого — найняти цирульника і тримати його при собі на жалуванні,— сказав Санчо.— Коли буде потреба, він за мною по п'ятах ходитиме, все одно як конюший за грандом.

— А звідки ти знаєш, що конюші ходять за грандами? — спитав Дон Кіхот.

— Зараз вам скажу,— відповів Санчо.— Кілька років тому я прожив місяць у столиці, і мені довелося бачити, як прогулювався один дуже низенький пан, хоч про нього казали, що то особа дуже високопоставлена, і куди б він не повернув — всюди за ним хвостом якийсь чоловік верхи на коні. Я запитав, чому цей чоловік ніколи не порівняється з ним, а все тримається позаду. Мені відповіли, що то його конюший і що у грандів такий звичай — скрізь тягати за собою конюшого. І так я тоді міцно запам'ятав ці слова, що вони в мене й до цього часу збереглися в пам'яті.

— Повинен сказати, що ти правий,— зауважив Дон Кіхот,— і що в тебе є дані до того, щоб за тобою ходив цирульник. Звичаї встановлюються і вводяться не одразу, але поступово, і ти сміливо можеш бути першим графом, за яким ходив цирульник. До того ж той, хто бриє бороду,— особа більш довірена, ніж той, хто сідлає коня.

— Щодо цирульника, то це вже моя турбота,—сказав Санчо,—а турбота вашої милості— постаратися стати королем і вивести мене в графи.

— Так воно й буде,— підтвердив Дон Кіхот.

Тут він підвів очі і побачив щось таке, про що піде мова в дальшому розділі.

РОЗДІЛ XXII

Про те, як Дон Кіхот визволив багатьох нещасних, яких насильно вели туди, куди вони не мали ні найменшого бажання йти.

Сід Ахмет Бен-інхалі, письменник арабський і ламанчський, у своїй глибокодумній, піднесеній, безхитрісній, втішній і цікавій історії розповідає, що славний Дон Кіхот Ламанчський, обмінявшися з своїм зброєносцем Санчо Пансою думками, які наводяться в кінці розділу XXI, підвів очі і побачив, що назустріч йому тією ж самою дорогою йдуть пішки чоловік дванадцять, нанизаних, ніби чотки, на довгий залізний ланцюг, обмотаний навколо їхньої шиї, і всі до одного в наручниках. Ланцюг той супроводжували двоє вершників і двоє піших, вершники з самопалами, а піші — з списами і мечами; і Санчо Панса, ледве помітивши їх, мовив:

— Це каторжники, королівські невільники, їх гонять на галери.

— Як невільники? — перепитав Дон Кіхот.— Хіба король насилує чиюсь волю?

— Я не те хотів сказати,— зауважив Санчо.— Я говорю, що ці люди присуджені за свої

злочини до примусової служби королю на галерах.

— Одно слово, як би воно там не було,— заперечив Дон Кіхот,— ці люди йдуть на галери примусово, а не з своєї доброї волі.

— Саме так,— підтвердив Санчо.

— В такому разі,— зробив висновок його пан,— мені треба виконати свій обов'язок викоренити насильство і подати допомогу та заступництво нещасним.

— Візьміть до уваги, ваша милость,— сказав Санчо,— що правосуддя, тобто сам король, не чинить над цими людьми насильства і не робить їм зла, а лише карає їх за злочини.

У цей час наблизився ланцюг каторжників, і Дон Кіхот з вишуканою чемністю попросив конвойних про одну послугу, а саме — сказати і пояснити йому, що за причина або, вірніше, що за причини, що примушують їх вести цих людей таким чином. Один з вершників відповів, що це каторжники, люди, які перебувають у розпорядженні його величності, і що ведуть їх на галери — це, мовляв, усе, що він може йому повідомити, а більше йому й знати не належить.

— І все ж,— заперечив Дон Кіхот,— я б хотів знати, яка біда скоїлася з кожним з них зокрема?

Після цього він наговорив конвойним стільки милих речей і навів стільки розумних доказів, щоб спонукати їх виконати його прохання, що другий вершник, нарешті, сказав:

— Хоч ми й веземо справи всіх цих нещасних, однак нам ніколи зупинятися, діставати їх і читати. Розпитайте їх самі, ваша милость, вони вам розкажуть, коли захочуть, а вони, вже напевне, захочуть, бо улюблене заняття цих молодців — шахраювати і розповідати про свої шахрайства.

Одержавши дозвіл,— а втім, коли б не одержав його Дон Кіхот, то він би сам собі це дозволив,— рицар наш наблизився до ланцюга і запитав першого каторжника, за які гріхи він змушений був обрати такий незручний спосіб подорожі. Той відповів, що подорожує він таким способом тому, що був закоханий.

— Тільки тому? — вигукнув Дон Кіхот.— Та коли б усіх закоханих засилали на галери, то я вже давним-давно повинен би був взятися за весла.

— Ваша милость зовсім про іншу любов говорить,— зауважив каторжник.— Моє захоплення було особливе: мені так сподобалася корзина, повна білизни, і я так міцно притис її до грудей, що коли б правосуддя не відняло її в мене силоміць, то з своєї доброї волі я досі не випустив би її з рук. Я був спійманий на місці злочину, тортури виявилися непотрібними, і мені тут же вирекли присуд: спину мою розписали з допомогою сотні різок, на додачу я одержав рівненько *три галочки,* і кришка ділу.

— Що означає *три галочки?* — поцікавився Дон Кіхот.

— Це означає три роки галер,— пояснив каторжник:

То був хлопець років двадцяти чотирьох, уродженець, за його словами, П'єдраїти. З тим же запитанням Дон Кіхот звернувся до другого каторжника, але той, сумний і похмурий, нічого йому не відповів; однак за нього відповів перший,— він сказав:

— Цього, сеньйоре, гонять за те, що він був канарейкою, тобто за музику та співи.

— Що таке? — продовжував допитуватися Дон Кіхот.— Хіба музикантів і співаків теж засилають на галери?

— Так, сеньйоре,— відповів каторжник.— Немає гірше, коли хто заспіває з горя.

— Я чув, навпаки,— заперечив наш рицар,— хто пісні співає, той сум-нудьгу розганяє.

— Ну, а тут по-інакшому,— сказав каторжник,— хто хоч раз заспіває, той потім усе життя плакатиме.

— Нічого не розумію,— сказав Дон Кіхот.

Але тут до нього звернувся один з конвойних:

— Сеньйоре кавальєро, *співати з горя* мовою цих нечестивців означає зізнатися під тортурами. Цього грішника катували, і він визнав, що вчинив злочин, а саме те, що був конокрадом, тобто крав коней, і як тільки він зізнався, то його присудили до шести років галер і, крім того, до двох сотень різок, які його спина вже відчула. А замислений він та сумний від того, що інші шахраї, як ті, що залишилися в тюрмі, так і його супутники, ображають і зневажають його, знущаються з нього і мають його за ніщо, того що він у всьому зізнався і не мав духу відмовитися визнати свою провину. Бо, міркують вони, в слові *«ні»* стільки ж літер, скільки в слові «да», і злочинець має ту важливу перевагу, що його життя і смерть залежать не від свідків і речових доказів, а від його власного язика. Я ж, з свого боку, вважаю, що вони не далекі від істини.

— І мені так здається,— сказав Дон Кіхот.

Наблизившись до третього, він запитав його про те саме, про що запитував і інших, і той жваво і без будь-якого сорому йому відповів:

— Я вирушаю на п'ять років до сеньйор *галочок* за те, що в мене не виявилося десяти дукатів.

— Та я з величезним задоволенням дам

digitized by ukrbiblioteka.org

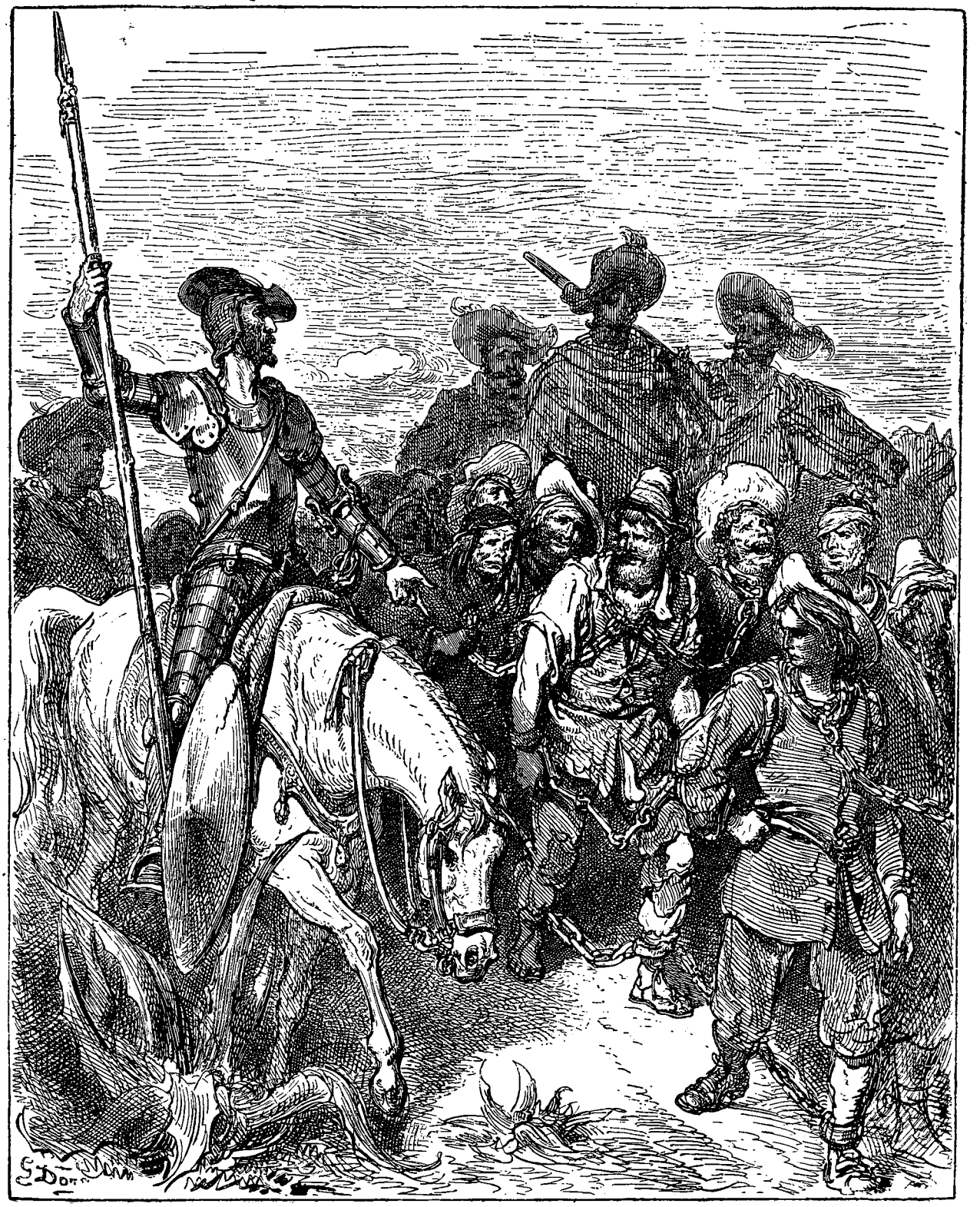

двадцять, аби вирятувати вас з біди,— сказав Дон Кіхот.

— Це все одно,— заперечив каторжник,— як коли б хто опинився у відкритому морі, маючи гроші, і помирав з голоду, тому що йому ніде купити їстівного. Кажу це я до того, що коли б ваша милость вчасно запропонувала мені ці самі двадцять дукатів, то я змазав би ними перо стряпчого і надихав на вигадки мого повіреного, так що гуляв би я тепер у Толедо, на майдані Сокодовер, а не по цій дорозі, ніби хорт на прив'язі. Ну, та бог не без милості. Терпіння, а там видно буде.

Дон Кіхот наблизився до четвертого,— людини з благородним обличчям, з сивою, до пояса, бородою і спитав, за що його ведуть на галери, але той заплакав і нічого йому не відповів; одначе п'ятий засуджений узяв на себе обов'язки товмача і сказав:

— Цей шановний чоловік на чотири роки йде на галери, а перед тим його, вирядженого, урочисто прокатали верхи багатолюдними вулицями.

— Виходить,— сказав Санчо Панса,— наскільки я розумію, його виставили на позорище.

— Саме так,— підтвердив каторжник,— і кару свою він терпить за те, що, крім різного іншого товару, постачав і живий. Тобто я хочу сказати, що цього кавальєро засилають, по-перше, за звідництво, а по-друге, за те, що він грішив чаклуванням.

— Уся біда саме від цього гріха і йде,— зауважив Дон Кіхот,— а само по собі звідництво дає йому право не гребти на галерах, але очолювати і командувати ними. Бо далеко не всі годяться в звідники: це справа тонка і в державі упорядкованій зовсім необхідна, і займатися цим подобає людям досить родовитим. А над ними, подібно до інших ремесел, повинна бути належна і певна кількість наглядачів та ревізорів, все одно, що торговельних посередників, і таким чином можна буде уникнути багатьох зловживань, які мають місце тільки тому, що це ремесло і заняття взяли собі на відкуп люди недоумкуваті і неосвічені: всілякі нікчемні молодички або хлопчаки на побігеньках і блазні — все молокососи та нетями, так що у важку хвилину, коли треба виявити моторність, вони неухильно пошиваються в дурні і сідають у калюжу. Я міг би ще багато дечого сказати з приводу того, який суворий відбір треба робити, призначаючи людей на цю таку необхідну для держави посаду, але місце тут для цього непідходже,— коли-небудь я викладу свій погляд тим, у чиїй владі все це налагодити і впорядкувати. А тепер скажу лише, що від тяжкого почуття, яке я зазнав, дивлячись на цього прикрашеного сивиною чоловіка з благородним обличчям, який потрапив у таке важке становище через те, що він займався звідництвом, не залишилось і сліду, як тільки мені повідомили додатковий пункт щодо чаклування. А втім, я дуже добре знаю, що немає таких чарів, які могли б похитнути чи зламати нашу волю, як гадають деякі простаки, бо воля наша вільна, і ні чаклунські трави, ні чародійство над нею не владні. Прості баби і непритоpенні шахраї роблять звичайно різні суміші й отрути, від яких у людей тьмариться розум, і при цьому вселяють їм думку, що вони володіють властивістю приворожувати, але, повторюю, зламати людську волю — це річ неможлива.

— Справедливо,— зауважив поважний старець.— І даю вам слово, сеньйоре, що в чаклуванні я невинний. От щодо звідництва, тут нічого гріха таїти. Але мені й на думку не могло спасти, що я роблю щось погане. У мене була одна турбота: щоб усі люди на світі веселились і жили тихо та мирно, не відаючи ні ворожнечі, ні журби. Проте добрі мої наміри не врятували мене від походу в такі місця, звідки я не сподіваюся повернутися, бо я вже на схилі віку, а біль у сечовому міхурі не дає мені ні на хвилину спокою.

Тут він знову заплакав, і Санчо відчув до старця таке співчуття, що вийняв з-за пазухи монету і подав йому милостиню.

Дон Кіхот під'їхав до слідуючого і запитав, у чому полягає його злочин, на що той відповів тоном не менш, а ще більш зухвалим, ніж попередній:

— Мене засилають на галери за те, що дуже вже я пустував з двома моїми двоюрідними сестрами і з іншими двома сестрами, але вже не з моїми. І допустувався я з ними усіма до того, що з цих пустощів виникли вкрай заплутані родинні стосунки, так що тепер їх сам чорт не розбере. Мене приперли до стіни, заступників не знайшлося, грошей — ні копійки, і я вже був певен, що за мною плаче мотузок, але мені дали шість років галер, і я погодився: так і треба. До того ж я ще молодий, усе життя в мене попереду, а жива людина всього доб'ється. Коли ж ваша милость, сеньйоре кавальєро, може хоч чимсь допомогти нам, бідолашним, то бог віддасть вам за це на небі, а ми тут, на землі, будемо вічно бога молити про довголіття і добре здоров'я вашої милості, щоб нашими молитвами ви здраствували багато літ, чого така добра, судячи з усього, людина, як ви, цілком заслуговує.

Він був у студентському одязі, а один з конвойних сказав про нього, як про неабиякого балакуна і досить непоганого латиніста.

digitized by ukrbiblioteka.org

Позаду всіх ішов чоловік років тридцяти, досить приємної зовнішності, коли не рахувати того, що одне його око все позирало у бік другого. Закутий він був не так, як його супутники: на нозі у нього був ланцюг, такий довгий, що його вистачило на те, щоб обвити все його тіло, а шию облягли два кільця — одне, припаяне до ланцюга, і друге, так зване *стережи друга, або ж дружні обійми,* яке з допомогою двох залізних прутів з'єднувалося біля пояса з наручниками, що були замкнуті важкими замками, так що він не міг ні рук піднести до рота, ні опустити голову на руки. Дон Кіхот запитав, чому на цій людині більше кайданів, ніж на інших. У відповідь конвойний йому сказав, що він один учинив більше злочинів, ніж усі інші, разом узяті, і що хоч він і скутий по руках і ногах, однак варта, знаючи його зухвалість і незвичайну пронозливість, не може за нього поручитися і все ще побоюється, як би він од неї не втік.

— Які ж такі за ним злочини, коли його присудили всього лише до заслання на галери? — спитав Дон Кіхот.

— Воно то так, але на десять років,— заперечив конвойний,— а це все одно, що й громадянська страта. Досить сказати, що цей душа-чоловік є не хто інший, як знаменитий Хінес де Пасамонте, а ще його зовуть Хінесіліо де Погрибиліо.

— Сеньйоре комісар, прикусіть язика,— втрутився каторжник,— не будемо перебирати чужі імена і прізвиська. Зовуть мене Хінес, а не Хінесіліо, і я з роду Пасамонте, а не Погрибиліо, як запевняє ваше благородіє. Не завадить декому озирнутися на себе — це було б далеко корисніше.

— Знизьте лишень тон, сеньйоре першостатейний розбійнику,— гримнув на нього комісар,— коли не хочете, щоб я силою примусив вас замовкнути!

— Звичайно, людина ладнає, а бог розладнує,— зауважив каторжник,— але все ж через деякий час декому стане відомо, прозиваюсь я Хінесіліо де Погрибиліо чи ні.

— Та хіба тебе не так звуть, шахраю? — гукнув конвоїр.

— Зовуть-зовуть та й перестануть,— відповів Хінес,— інакше я їм усім повищипую волосся в місцях, про які незручно говорити. Сеньйоре кавальєро, коли ви маєте намір щось нам пожертвувати, то жертвуйте і їдьте з богом,— ви нам уже набридли своєю настирливою цікавістю до чужого життя, коли ж вам цікаво знати про моє життя, то знайте, що я Хінес де Пасамонте і що я його описав власноручно.

— То правда,— підтвердив комісар,— він справді написав свою біографію, та так, що краще й не напишеш, тільки книжка та за двісті реалів закладена в тюрмі.

— Але я обов'язково викуплю її, хоч би з мене зажадали двісті дукатів,— сказав Хінес.

— Така вона хороша? — поцікавився Дон Кіхот.

— Вона така хороша,— відповів Хінес,— що в порівнянні з нею *Ласаріліо з берегів Тормеса* та інші книжки, які в цьому році були чи ще колись будуть написані, нічого не варті. Смію вас запевнити, ваша висока честь, що все в ній правда, але вона така захоплююча і забавна, що ніякій вигадці за нею не угнатися.

— А як називається книжка? — запитав Дон Кіхот.

— *Життя Хінеса де Пасамонте,*— відповів каторжник.

— І вона закінчена? — спитав Дон Кіхот.

— Як же вона може бути закінчена, коли ще не закінчилося моє життя? — заперечив Хінес.— Я почав просто від дня народження і встиг довести мої записки до тієї самої хвилини, коли мене востаннє відправили на галери.

— Виходить, ви вже там разик побували?— запитав Дон Кіхот.

— Минулого разу я прослужив там богові та королю чотири роки і спробував сухарів та нагаїв,— відповів Хінес.— І я не дуже жалкую, що мене знову відправляють туди ж,— там у мене буде час закінчити книжку. Адже мені ще багато про що треба розповісти, а в тих, хто потрапляє на іспанські галери, вільного часу більш ніж досить, хоч, між іншим, для моїх писань особливо багато вільного часу і не треба: все це ще свіже у моїй пам'яті.

— Спритний же ти, як я подивлюсь,— сказав Дон Кіхот.

— І нещасний,— додав Хінес,— бо людей обдарованих нещастя переслідують невідступно.

— Нещастя переслідують мерзотників,— поправив його комісар.

— Я вже вам сказав, сеньйоре комісар, щоб ви прикусили язика,— знову заговорив Пасамонте.— Начальство вручило вам оцей жезл не для того, щоб ви кривдили нас, нещасних, а для того, щоб ви привели і доставили нас до місця, призначеного королем. Інакше відрубайте мені голову... ну, та гаразд, можливо, одного чудового дня одізвуться вовкові коров'ячі слізки. А поки що мовчок, будемо ставитись один до одного з пошаною, висловлюватися ще шанобливіше, і час у дорогу: досить, справді, дуріти.

У відповідь на ці погрози комісар замахнувся жезлом, але Дон Кіхот, затуливши Пасамонте, попросив не кривдити його на тій підставі, що невелика біда, коли в людини з міцно зв'язаними руками трохи розв'язався язик. І звертаючись до всього ланцюга, мовив:

— З усього, що ви мені розповіли, любі брати, я роблю висновок, що хоч ви постраждали не безневинно, проте майбутнє покарання вам не дуже усміхається, і ви йдете відбувати його не досить охоче і зовсім не з доброї волі. І можливо, що малодушність, яку виявив один під час катування, безгрошів'я в іншому випадку, відсутність заступників у когось ще і, нарешті, невірне рішення судді послужили причиною вашої загибелі і того, що ви не зуміли виправдатися. Все це дуже ясно уявляється моєму внутрішньому зорові і ніби умовляє, переконує, більше того,— під'юджує мене довести вам, що небо дарувало мені життя, щоб я прийняв обітницю рицарства і дав клятву захищати скривджених і утискуваних власть імущими. Проте, знаючи, що одна з ознак мудрості — не брати силою того, що можна взяти добром, я хочу попросити сеньйорів караульних і комісара про одну послугу, а саме: розкувати вас і відпустити з миром, бо завжди знайдуться інші, які послужать королю при сприятливіших обставинах,— а перетворювати на рабів тих, кого господь і природа створила вільними, здається мені вкрай жорстоким. Тим більше, сеньйори конвойні,— вів далі Дон Кіхот,— що ці нещасні особисто вам нічого поганого не зробили. Хай кожен сам відповість за свої гріхи. На небі є бог, і він невтомно карає зло і винагороджує добро, і людям порядним не личило бути катами своїх ближніх, до яких, до речі сказати, їм і діла немає. Я говорю про це з вами м'яким і спокійним тоном, щоб, коли ви виконаєте моє прохання, мені було за що вам дякувати. Коли ж ви не виконаєте його з своєї волі, то цей спис і меч разом з дужими моїми м'язами примусить вас до того силою.

— Що за дурний жарт! — вигукнув комісар.— От до яких гарних речей добалакався цей жартівник! Він, бачите, бажає, щоб ми випустили королівських невільників, так ніби ми маємо право звільняти їх, а він — віддавати відповідні розпорядження! Час добрий, ваша милость, поправте на голові таз, їдьте своєю дорогою і перестаньте, сеньйоре, лізти на стіну.

— Я вас самого примушу лізти на стіну, мерзотнику! — вигукнув Дон Кіхот.

І, не довго думаючи, він так рішуче напав на комісара, що той, не встигши приготуватися до оборони, збитий списом свого недруга, гепнувся на землю; і то була незвичайна для Дон Кіхота удача, бо тільки комісар і був озброєний мушкетом. Інших конвойних ця несподівана подія приголомшила і спантеличила; однак, опам'ятавшись, вершники схопилися за мечі, піші за списи і всі разом напали на Дон Кіхота,— а Дон Кіхот з превеликим спокоєм їх чекав; і йому вже, напевне, не минути б лиха, коли б каторжники, збагнувши, що їм трапляється нагода здобути волю, не зробили спроби нею скористуватися і не попробували порвати ланцюг, на який вони були нанизані. Знявся незвичайний гармидер: конвойні то кидалися до каторжників, які вже розплутували ланцюг, то відбивались од Дон Кіхота, який насідав на них,— і все безглуздо. Санчо з свого боку допомагав звільненню Хінеса де Пасамонте, і той — перший, хто скинув з себе кайдани і вирвався на волю,— підскочив до поваленого комісара, вихопив у нього з рук шпагу і мушкет і почав цілитися в конвойних та робити випади, але так і не відкрив вогню, бо тієї ж миті на полі бою не залишилося жодного конвойного: всі вони п'ятами накивали, налякані мушкетом Пасамонте, так само як і градом каміння, яким інші каторжники, теж вирвавшись на волю, їх засипали. Пригода ця дуже засмутила Санчо Пансу, бо він думав, що втікачі з'являться з донесенням у Святе братство, і воно відразу ж ударить на сполох і вирушить на розшуки злочинців. Своїми побоюваннями він поділився з Дон Кіхотом і порадив йому якнайшвидше звідси їхати і сховатися в ближчих горах.

— Добре, добре,— сказав Дон Кіхот.— Я сам знаю, як мені належить поводитись.

Потім він скликав каторжників, які уже встигли до нитки обчистити комісара і розбрестись по полю, і вони обступили його, чекаючи, що він їм скаже,— а він повів з ними таку мову:

— Люди вихована вважають за свій обов'язок подякувати того, хто став їм у пригоді, бо з усіх гріхів найбільше гнівить господа невдячність. Кажу я це до того, що ви, сеньйори, на власному досвіді і на власні очі переконалися, що я вам став у пригоді. І от я б хотів,— і така моя воля,— щоб у подяку за це ви, обтяжені ланцюгом, від якого я вас позбавив, одразу ж рушили в дорогу і, прибувши до міста Тобосо, з'явилися до сеньйори Дульсінеї Тобоської, передали їй вітання від її рицаря, тобто від Рицаря Сумного Образу, і з усіма подробицями розповіли їй про цю славну пригоду аж до того, як ви здобули бажану волю. А тепер ви можете йти куди вам завгодно, під чотири вітри.

digitized by ukrbiblioteka.org

Хінес де Пасамонте відповів за всіх:

— Ваша милость, добродію і рятівнику наш,— сказав він,— вимагає від нас неможливого, бо не гуртом належить нам ходити по шляхах, а окремо і нарізно, причому ми будемо раді крізь землю провалитися, тільки б нас не виявило Святе братство, яке, поза всяким сумнівом, уже вирядило за нами погоню. Хай краще ваша милость,— і це буде найправильніше,— звелить нам, замість іти на поклон до сеньйори Дульсінеї Тобоської, прочитати стільки-то разів «Богородицю» і «Вірую», і ми їх прочитаємо з думкою про вас,— оце доручення можна виконувати і вдень і вночі, і втікаючи і відпочиваючи, як у стані миру, так і в стані війни. Але уявляти, ніби ми знову захочемо спробувати райського блаженства, тобто знову надінемо ланцюги, а потім підемо по дорозі в Тобосо,— це все одно, що уявляти, ніби зараз ніч, тоді як насправді ще й десятої ранку немає, і звертатися до нас з таким проханням — це все одно, що на беpесті шукати груш.

— У такому разі я клянусь,— розсердившись, вигукнув Дон Кіхот,— що ви, дон Хінесіліо де Награбиліо, чи як вас там, мерзотнику ви такий, підете туди один, підібгавши хвіст і волочачи на собі ланцюг.

Пасамонте зовсім не відрізнявся довготерпінням, а крім того, він одразу збагнув, що Дон Кіхот не сповна розуму, інакше б він не зробив такої дурниці і не звільнив би їх; і от, бачачи, що з ним так поводяться, він підморгнув товаришам, після чого всі вони відійшли вбік, і тут на Дон Кіхота посипалося стільки каміння, що він не встигав затулятися щитом, а бідолаха Росинант не звертав і найменшої уваги на шпори, так ніби він був дерев'яний. Санчо сховався за свого осла і затулився ним від градової хмари каміння, якій судилося над ними обома пролитися. Дон Кіхот був не так уже добре захищений, щоб кілька булижників не стукнулись об нього, і при цьому з такою силою, що він звалився з коня; і тільки-но він упав, як на нього насів студент, зірвав з голови таз, три чи чотири рази ударив ним Дон Кіхота по спині, стільки ж разів об землю і ледве не розбив. Слідом за тим каторжники стягли з Дон Кіхота півкаптан, який він носив поверх обладунку, і хотіли було зняти й панчохи, але цьому перешкодили наколінники. З Санчо вони стягли пильовик і, обібравши його дочиста і поділивши між собою всю іншу здобич, заклопотані не стільки тим, як би знову одягнути на себе ланцюг і вирушити до сеньйори Дульсінеї Тобоської, скільки тим, як би не потрапити в лапи Братства, розбрелися хто куди.

Залишилися тільки осел і Росинант, Санчо і Дон Кіхот. Осел, замислений і понурий, думаючи, що ураган каміння, який ще й досі гудів у нього у вухах, усе ще не припиняється, час від часу щулив вуха; Росинант, збитий з ніг однією з каменюк, простягнувся біля свого хазяїна; Санчо, в чому мати народила, тремтів від страху, чекаючи Святого братства, а Дон Кіхот був вкрай засмучений тим, що люди, яким він зробив так багато доброго, так погано з ним повелися.

РОЗДІЛ XXIII

Про те, що трапилося з прославленим Дон Кіхотом у Сьєррі Морені, тобто про одну з найрідкісніших пригод, про які йде мова у правдивій цій історії.

Побачивши, що з ним так погано повелися, Дон Кіхот сказав своєму зброєносцеві:

— Мені часто доводилося чути, Санчо, що робити добро мужланам — це все одно, що воду решетом черпати. Послухайся я твоєї поради, я б уникнув цієї напасті. Але діло зроблено. Терпіння, і надалі будемо обачнішими.

— Скоріше я перетворюся на турка, ніж ваша милость стане обачнішою,— заперечив Санчо.— Але ви кажете, що коли б мене послухалися, то уникнули б цієї біди? Ну, то послухайтеся мене тепер, і ви уникнете ще гіршої, бо смію вас запевнити, що Святе братство на ваше рицарське поводження не подивиться, йому на всіх мандрівних рицарів наплювати, і знаєте що: у мене вже ніби у вухах гуде від його стріл.

— Ти боягуз від природи, Санчо,— зауважив Дон Кіхот.— А втім, щоб ти не говорив, що я впертий і ніколи не слухаю твоїх порад, цього разу я маю намір зробити так, як ти мені радиш, і втекти від гніву, якого ти побоюєшся. Але тільки з однією умовою: щоб ти ніколи як при житті, так і після смерті, нікому не говорив, що я з переляку сховався і втік від небезпеки,—я просто поблажливо ставлюсь до твоїх благань. Коли ж ти це скажеш, то ти збрешеш, і я раз назавжди викриваю твою брехню і оголошую, що ти брешеш і будеш

digitized by ukrbiblioteka.org

брехати кожного разу, як про те подумаєш або ж кому-небудь скажеш. І не переч мені, бо при одній думці, що я втік і сховався від небезпеки, та ще від такої, яка, напевне, тільки тому й виникла, що деяким з переляку щось привидилось, я вже готовий залишитися тут один і чекати не тільки згадане Святе братство, що кидає тебе в дрож, але й братів усіх дванадцяти колін ізраїлевих, сімох братів Маккавеїв, Кастора і Поллукса, а також всіх братів і всі братства, які тільки де існують на світі.

— Сеньйоре,— знову заговорив Санчо,— сховатися ще не означає втекти, і нерозумно чекати, коли небезпека перебільшує всі сподівання, а мудрим належить залишати щонебудь на завтра і не розтрачувати за один день усі свої сили. І знайте, що хоч я людина і неотесана і темна, проте я маю деяке поняття про те, що таке благородна поведінка, а тому не розкаюйтесь ви, що скористувалися моєю порадою,— краще сідайте на Росинанта, коли тільки це вам під силу, а ні, то я вас підсаджу, і рушайте за мною, бо, помізкувавши, я приходжу до висновку, що ноги нам тепер потрібніші, ніж руки.

Дон Кіхот мовчки сів на коня і, очолюваний Санчо верхи на ослі, незабаром опинився у тій частині Сьєрри Морени, яка була ближче до них, а Санчо мав намір, переваливши гірський хребет, виїхати до Вісо або ж Альмодовара дель Кампо і на кілька днів сховатися разом з Дон Кіхотом де-небудь в ущелині, щоб не бути спійманими у випадку, коли Братство спробує їх зловити. Це бажання в ньому збільшилося, ледве він виявив, що харчі, які він віз на ослі, від сутички з каторжниками не постраждали; цю обставину він визнав за чудо, взявши до уваги те, як шукали поживи каторжники і скільки вони забрали з собою.

Під вечір досягли вони самого серця Сьєрри Морени, де Санчо і вирішив перебути цю ніч і ще кілька діб, у всякому разі, поки в них буде продовольство, а тому вони розташувалися на ніч між скелями, серед безлічі пробкових дубів. Одначе невблаганна доля, яка, на думку тих, хто, не осяяний світлом істинної віри, всім керує, все приготовляє і влаштовує по своїй волі, розпорядилася так, що Хінес де Пасамонте, відомий крутій і шахрай, якого врятували від кайданів доброта і божевілля Дон Кіхота, гнаний страхом перед Святим братством, якого він мав усі підстави побоюватися, вирішив сховатися в горах, а доля і боязнь привела його туди, де були Дон Кіхот і Санчо Панса, в таку пору і в такий час, коли він ще міг упізнати їх, і тієї самої миті, коли вони, не зустрічаючи з його боку перешкод, відходили до сну; а тому що лиходії всі до одного невдячні і нужда служить їм достатнім приводом, щоб вдаватися до засобів недозволених, при чому вихід, який є одної хвилини, їм дорожчий від майбутніх благ, то Хінес, людина невдячна й недобросовісна, задумав викрасти у Санчо Панси осла, а Росинант, будучи зовсім непридатною здобиччю як для застави, так і для продажу, не привернув його уваги. Санчо Панса спав; Хінес украв осла і ще до світанку встиг від'їхати так далеко, що його вже не можна було наздогнати.

Ранкова зоря обрадувала землю і засмутила Санчо Пансу, бо він виявив зникнення сірого; і от, зрозумівши, що сірого з ним більше немає, він почав до неможливого скорботно і жалібно плакати, так що зойки його розбудили Дон Кіхота, і той почув, як він голосить:

— Ох ти, дитятко моє миле, в моєму домі народжене, забавка моїх діток, втіха дружини моєї, заздрість моїх сусідів, полегшення моєї ноші і до того ж годувальник половини моєї особи, бо двадцять шість мараведі, які ти заробляв у день, складали половину того, що я витрачав на її прокорм!

Почувши плач і дізнавшись про причину, Дон Кіхот втішив Санчо, як міг, попросив його потерпіти і обіцяв видати розписку, по якій у його власність перейдуть три осли з тих п'яти, що були у Дон Кіхота в маєтку.

Санчо цим утішився, витер сльози, стримав ридання і подякував Дон Кіхотові за цю ласку; а Дон Кіхот, як тільки опинилися в горах, піднісся духом, бо місця ці здалися йому придатними для пригод, яких він шукав. Він згадував незвичайні пригоди в таких диких ущелинах з мандрівними рицарями, і, захоплений донестями ними, він думав тільки про них, а все інше вилетіло з голови. У Санчо теж була тільки одна турбота, ледве він відчув себе в безпеці: як би утолити голод залишками їжі, яку вони відбили у духовних осіб; з цього приводу нав'ючений усім, що належало везти його ослику, він, ідучи слідом за своїм паном, запускав руку в мішок і набивав собі черево; і подібну прогулянку він не проміняв би ні на яку іншу пригоду.

Раптом він підвів очі і побачив, що його пан, зупинивши Росинанта, намагається кінцем списа підняти з землі якийсь тюк, і це видовище примусило його підскочити до нього на той випадок, коли знадобиться його допомога, але підскочив він тієї самої хвилини, коли Дон Кіхот уже піднімав на вістрі списа подушку і прив'язаний до неї чемодан, що наполовину чи навіть зовсім зогнили і розвалилися; однак були вони такі важкі, що Санчо довелося спішитись, щоб підняти їх, після чого Дон Кіхот звелів йому подивитися, що

лежить у чемодані. Санчо виявив надзвичайне проворство, і замок і ланцюжок не перешкодили йому роздивитися, що лежать у цьому прогнилому і дірявому чемодані чотири сорочки тонкого голландського полотна і ще дещо з білизни, таке ж чисте, як і дороге, а в носовичку він виявив досить чималу купку золотих монет і, побачивши їх, одразу вигукнув:

— Хвала небесам за те, що вони таку вигідну пригоду нам приготували!

Потім, продовживши пошуки, він виявив записну книжку в розкішній оправі. Книжку Дон Кіхот узяв собі, а від грошей відмовився на користь Санчо. Санчо обцілував йому руки за цю ласку і, опорожнивши чемодан, набив білизною свій мішок з провізією. Спостерігаючи за всім цим, Дон Кіхот сказав:

— Я гадаю, Санчо,— та так воно, зрозуміло, і є насправді,— що якийсь подорожній, збившись з дороги, очевидно блукав у горах, і на нього напали лиходії і, напевне, вбили, а тіло закопали у цьому глухому місці.

— Не може того бути,— заперечив Санчо,— розбійники забрали б гроші.

— І то правда,— сказав Дон Кіхот,— але тоді я не можу збагнути і ніяк не зрозумію, що б усе це означало. А втім, почекай: чи немає у цій книжці якихось записів, що допомогли б нам потрапити на слід і зрозуміти те, що ми так бажаємо знати.

Він розкрив записну книжку, і перше, що він там виявив,— це сонет, написаний ніби начорно, проте досить розбірливим почерком; цей сонет він заради Санчо від першого до останнього слова прочитав уголос:

Чи то в Амура мало розуміння,
Чи він жорстокий без кінця і краю,
Чи я, мабуть, ніколи не вгадаю
Причин моїх страждань, мого болiння.

Ні, бог Амур, а не земне створіння,
Він мудрий і благий, я добре знаю;
То чом же я так солодко страждаю,
З чийого невідпорного веління?

Чи, може, ви у цьому винні, Філі?
Так ні,— добре одвіку злу вороже,
І не від неба іспит цей великий.

Я чую, скоро буду я в могилі,
Бо хто причини мук знайти не може,
Яким же чудом відшукає ліки?

— В цій пісні нічого зрозуміти не можна,— зауважив Санчо,— хіба тільки те, що тут про якісь фіглі-міглі говориться.

— Про які фіглі-міглі? — запитав Дон Кіхот.

— Мені здалося, ніби ваша милость сказала: *фіглі.*

— Та не *фіглі,* а *Філі,*— поправив його Дон Кіхот,— так, очевидно, зовуть даму, на яку скаржиться автор сонета. Справді, він поет неабиякий, або я нічого не розумію в поезії.

— Виходить, ваша милость, і на віршах розумієтесь? — запитав Санчо.

— Більше, ніж ти думаєш,— відповів Дон Кіхот.— І ти в цьому впевнишся, як тільки я вручу тобі послання, все написане віршами, для передачі пані моїй Дульсінеї Тобоській. Треба тобі знати, Санчо, що всі або майже всі мандрівні рицарі минулого століття були великими віршувальниками і великими музиками: адже ці дві здібності або, краще сказати, два дари притаманні мандрівним закоханим. Хоч, правду кажучи, у віршах колишніх рицарів більше почуття, ніж уміння.

— Читайте далі, ваша милость,— сказав Санчо,— може, потім усе з'ясується.

Дон Кіхот перегорнув сторінку і сказав:

— Це — проза і, очевидно, лист.

— Діловий лист, сеньйоре? — запитав Санчо.

— Судячи по початку, нібито любовний,— відповів Дон Кіхот.

— Ну, то прочитайте його вголос, ваша милость,— сказав Санчо,— мене хлібом не годуй — дай послухати любовну історійку.

— З задоволенням,— сказав Дон Кіхот.

Вдовольняючи прохання Санчо, він прочитав уголос все, що цей лист у собі містив:

«Твоя брехлива обіцянка і моє незаперечне злополуччя тягнуть мене туди, звідки до твого слуху скоріше долине звістка про мою смерть, ніж слова моїх скарг. Ти відмовила мені, о невдячна! Тільки тому, що інший багатший за мене, а не тому, щоб він був достойнішим; але коли б доброчесність за скарб вважалася, мені б не довелося ні заздрити чужому щастю, ані оплакувати власне своє злощастя. Що спорудила твоя врода, те зруйнували твої діяння: врода навіяла мені думку, що ти ангел, а діяння свідчать про те, що ти жінка. Мир тобі, винуватнице моєї тривоги, і хай з волі небес зради твого чоловіка вічно будуть огорнуті таємницею, щоб ти не розкаялася в своєму вчинку, а я не був би відомщений за те, що таке противне моєму бажанню».

Прочитавши лист, Дон Кіхот сказав:

— Вже коли з віршів мало що можна було взнати, то з листа і того менше, хіба що те, що писав його відкинутий коханець.

Перегорнувши майже всю книжку, він виявив ще кілька віршів та листів, причому одні йому пощастило розібрати, а інші — ні, але всі вони містили в собі скарги, нарікання, докори, вирази задоволення і незадоволення, захоплення приголубленого і плач відкинутого. В той час як Дон Кіхот переглядав книжку, Санчо оглянув чемодан, і в усьому чемодані, так само як і в подушці, не залишилося жодного куточка, якого він не обшукав би, не ви-

digitized by ukrbiblioteka.org

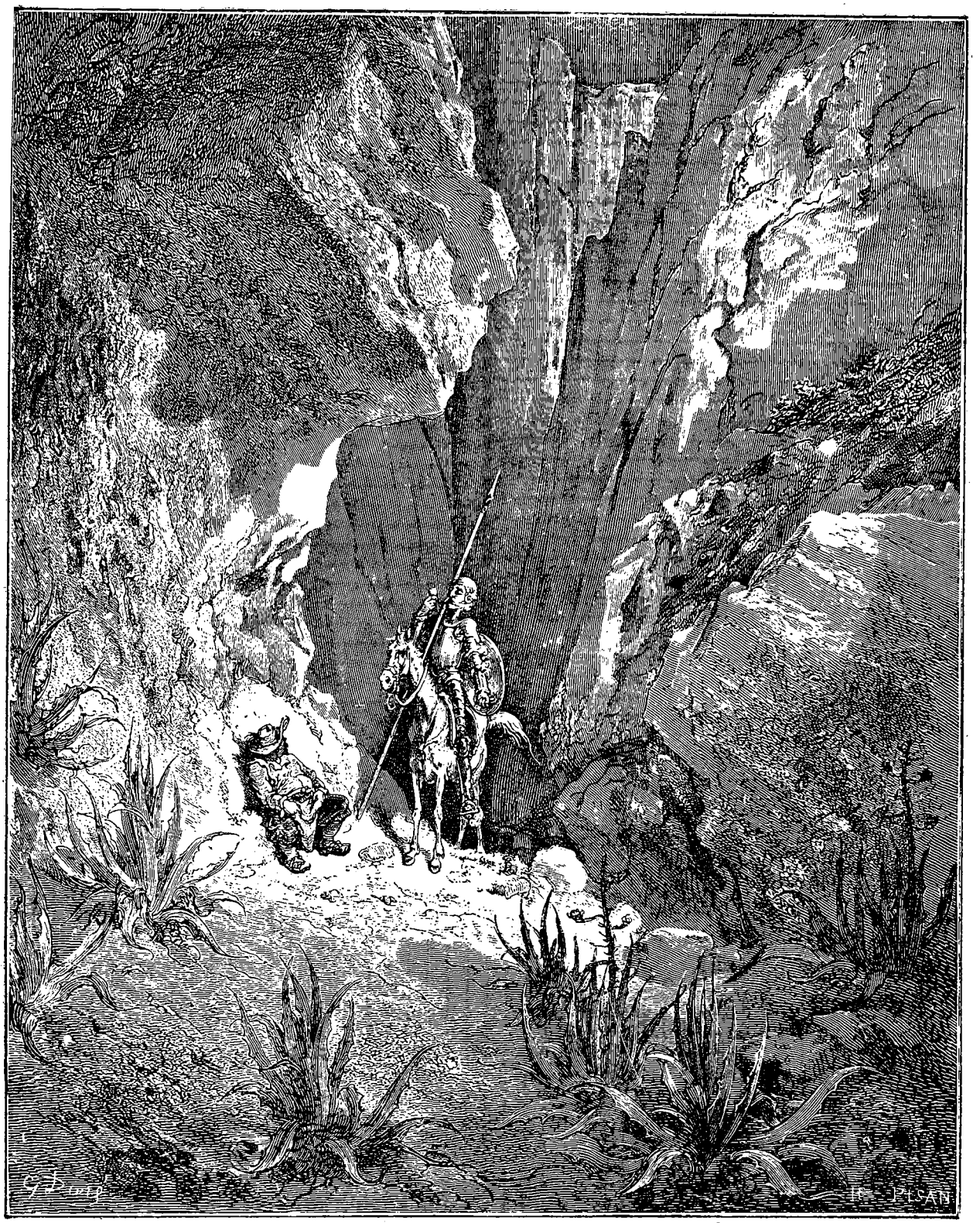

вчив і не дослідив, жодного шва, якого він не розпоров би, жодного жмутка шерсті, якого він би не розскуб, щоб нічого не пропустити через свою недбалість або недогляд,— до того розласувався він, знайшовши понад сто золотих монет. І хоч, крім знайденого, йому більше нічого не пощастило знайти, однак він прийшов до думки, що і польоти на ковдрі, і виблюваний напій, і дрючки, якими його віддубасили, і кулаки погонича, і зникнення дорожньої торби, і викрадення пильовика, а також голод, спрага і втома, яких він зазнав на службі у доброго свого пана,— все це було недаремно, бо нашому зброєносцеві здавалося, що його з лихвою винагороджує ласка, яку виявив йому Дон Кіхот, відмовившись на його користь від цієї знахідки.

Рицареві Сумного Образу не терпілося дізнатися, хто власник чемодана. Сонет і лист, золото і чудові сорочки вказували на те, що це якийсь знатний закоханий, якого жорстокість і презирство його дами повинні були штовхнути на якийсь відчайдушний крок. Але оскільки в цьому безлюдному і суворому краю розпитати було нікого, то він, не марнуючи часу, поїхав далі — тією дорогою, яку обрав Росинант, а саме тією, де Росинант мав можливість пройти, і він був упевнений, що в цих міжгір'ях без якої-небудь незвичайної пригоди справа не обійдеться.

Заклопотаний цією думкою, раптом побачив він, що просто перед ним, на верху невисокої гори, якась людина з неймовірною легкістю перестрибує з гребеня на гребінь і стрибає через кущі. Ще він помітив, що людина та напівроздягнена, що в неї густа чорна борода, шапка розкуйовдженого волосся, ноги босі і оголені коліна; стегна її прикривали штани, напевне з рудого оксамиту, такі подерті, що в багатьох місцях просвічувало голе тіло; голова у неї була непокрита. І хоч, як уже було сказано, людина та промчала стрімголов, проте всі ці подробиці Рицар Сумного Образу розглядів і відзначив; і хоч він зробив спробу її догнати, але з цим йому не пощастило, бо немічний Росинант не був створений для їзди по цих кручах, особливо коли взяти до уваги його короткий крок і вроджену незграбність. Дон Кіхот одразу догадався, що то і є власник подушки та чемодана, і дав собі слово розшукати його, хоч би йому цілий рік довелося мандрувати по горах, перш ніж його знайти. Заради того звелів він Санчо злізти з осла і обійти один схил гори, а він, мовляв, об'їде протилежний, можливо, що так вони кінець кінцем зустрінуться з людиною, яка так швидко зникла з очей.

— Це понад мої сили,— оголосив Санчо,— тому що варто мені лише віддалитися од вашої милості,— і страх уже тут як тут, і на мене лізуть усілякі жахи й привиди. Так що, не звольте гніватися, я вас попереджаю заздалегідь: від вашої особи я повік не відійду ні на крок.

— Так тому й бути,— сказав Рицар Сумного Образу,— я надзвичайно радий, що ти шукаєш захисту в міцності мого духу, і він з тобою залишиться, хоч би твоя душа розлучилася з тілом. Іди ж за мною по п'ятах або як зумієш і дивись пильно. Ми об'їдемо цю гору і, може, зустрінемо людину, яку ми щойно бачили,— безперечно, що це ніхто інший, як власник знайдених нами речей.

На це Санчо йому сказав:

— Давайте краще не шукати, бо коли ми його зустрінемо і раптом виявиться, що гроші його, то ясно, що я змушений буду їх йому повернути, а тому вже краще я без зайвих клопотів і не мудрствуючи лукаво буду вважати себе їхнім господарем, поки сам по собі, без особливих з вашого боку проявів старанності і допитливості, не об'явиться їхній законний власник. І може так трапитися, що гроші до того часу будуть витрачені, а як нема, то й дарма!

— Ти не правий, Санчо,— зауважив Дон Кіхот.— Коли майнув у нас здогад, що господар грошей — той, який промчав на відстані двох кроків од нас, то ми зобов'язані його відшукати і повернути гроші. А коли ми не вирушимо на розшуки, від одного цього досить правдоподібного здогаду, що він таким є, наша провина стає не меншою, ніж коли б ми це знали напевне. Отже, друже Санчо, хай не засмучують тебе ці розшуки, хоча б тому, що я перестану турбуватися, як тільки розшукаю його.

З цими словами він пришпорив Росинанта, а Санчо, з ласки Хінесіліо Пасамонте, побрів за ним на своїх на двох і до того ж нав'ючений; і от, коли вже частина гори залишилася позаду, на березі струмка виявили вони дохлого, наполовину обгризеного собаками і скльованого воронами мула, який валявся на землі засідланий і загнузданий; ця обставина підтвердила їхній здогад, що втікач і є хазяїном мула та подушки.

Вони все ще дивилися на мула, як раптом почувся свист, схожий на свист пастуха, який пасе череду, зліва несподівано з'явилася досить велика кількість кіз, а потім на горі появився і козопас, який стеріг їх, людина похилого віку. Дон Кіхот гукнув його і попросив спуститися. Той, підвищивши голос, звернувся до них з запитанням: що занесло їх у такі місця, де рідко, а можливо й разу не ступала нога людини і де бродять самі лише

digitized by ukrbiblioteka.org

кози, вовки та інші дикі звірі? Санчо все ж попросив його спуститися,— тоді, мовляв, йому дадуть вичерпну відповідь. Козопас спустився і, наблизившись до Дон Кіхота, мовив:

— Б'юсь об заклад, що дивитесь ви на мула, який загинув у цьому рові. Та він же, щоб не збрехати, ось уже півроку тут валяється. А скажіть, будь ласка, чи не зустрічався вам його хазяїн?

— Ні, не зустрічався,— відповів Дон Кіхот,— але недалеко звідси ми знайшли подушку і чемодан.

— Та вони й мені попалися,— сказав козопас,— але я не те, що підняти, а й підійти до них не наважився: боюсь, щоб не нажити біди, ще, чого доброго, за злодія вважатимуть. Нечистий хитрий, підставить ногу — от ти вже й спіткнувся і полетів, а там візьми та розбирайся, що та як та чому.

— Я теж так думаю,— обізвався Санчо.— Речі ці і мені були потрапили на очі, але я й сто кроків не насмілився до них підійти. Я їх залишив у спокої, і лежать вони там, де лежали, а то ще, чого доброго, зв'яжешся — не зрадієш.

— А скажіть, добрий чоловіче,— запитав Дон Кіхот,— чи не знаєте ви, кому належить це майно?

— Я знаю одно,— відповів козопас: — півроку тому або близько того до одного гурту пастухів, миль за три звідси, під'їхав юнак, пригожий і ставний, верхи на тому самому мулі, що валяється у рові, з подушкою і чемоданом, який ви знайшли і, говорите, не зачепили. Запитав він нас, з якого боку цей гірський хребет особливо дикий і пустинний. Ми йому сказали, що там, де ми зараз перебуваємо, і так воно й є насправді, тому що коли ви ще пройдете з півмилі вглиб, то вибратись, напевне, й не виберетесь. Я дивуюся, як ви й тут опинились: адже сюди жодна дорога і жодна стежка не веде. Ну, так ось: вислухав нас юнак, повернув мула і поїхав у той бік, куди ми йому показали, і ми всі, як один, полюбувалися його ставністю і здивувалися з його запитання, а також з тієї поквапливості, з якою він знову попростував у гори. І тільки ми його й бачили, проте за кілька днів по тому вийшов він на дорогу, якраз коли по ній проходив один з наших пастухів, і, не кажучи поганого слова, надавав йому штурханів та стусанів, а потім підскочив до його ослиці і забрав увесь хліб і весь сир, яким той її навантажив. Після цього він з небаченою швидкістю знову сховався в горах. Дехто з нас, пастухів, почув про це, і ми майже два дні розшукували його у найнедоступнішій частині гір і, нарешті, знайшли в дуплі кряжистого і могутнього дуба. Він зустрів нас досить миролюбно, одяг на ньому був уже подертий, а обличчя спотворене і обпечене сонцем, так що ми ледве впізнали його, і все-таки якраз по одягу, хоч і подертому, але нам добре знайомому, ми й здогадалися, що перед нами той, кого ми розшукуємо. Він чемно привітав нас і скупими, але цілком розумними словами оголосив нам, що ми не повинні дивуватися з способу його життя, бо за великі свої гріхи наклав він на себе якесь покаяння. Ми просили його назвати себе, але він залишився невблаганним. Ще ми йому сказали, що як тільки йому знадобиться продовольство, без якого він однаково не проживе, то хай повідомить нас, де він перебуває, і ми з превеликою охотою і старанністю все йому принесемо, а коли й це йому неприємно, то принаймні хай він, виходячи на дорогу, просить у пастухів їстівного, а не віднімає. Він подякував нам, вибачився за вчинений напад і надалі обіцяв просити Христовим ім'ям, нікому нічим не надокучаючи. Щодо постійного місця проживання, то він сказав, що такого у нього немає і що він задовольняється випадковим, де його застане ніч. І закінчив він свою мову таким жалібним плачем, що в нас були б кам'яні серця, коли б ми, почувши той плач і в думках порівнявши, яким ми побачили юнака вперше і яким він став тепер, теж не розплакалися, бо, повторюю, це був юнак дуже вродливий і ставний, і його чемні і розсудливі слова викривали в ньому людину знатну і добре виховану, і хоч тільки сільські й слухали його, але люб'язність його навіть селюкам мимоволі в очі впадала. І от у розпалі красномовства він раптом зупинився, замовк і втупив очі у землю, а ми, остовпілі і приголомшені, чекали, чим закінчиться його тривале зацікавлення, і з великим співчуттям на нього поглядали, бо з того, як він то розплющував очі й, не мигаючи, довго й пильно дивився в землю, а то знову заплющував їх, зціплював зуби і супив брови, нам неважко було здогадатися, що з ним стався припадок шаленства. І незабаром припущення наше підтвердилось, бо він повалився на землю, але тут же, люто розгніваний, скочив і кинувся на пастуха, який стояв поряд, з такою запальністю і божевіллям, що коли б ми його не відняли, він загриз би його або ударом кулака убив наповал. Кинувся ж він на нього з криком: «А, віроломний Фернандо! Зараз же, зараз же заплатиш ти за те, що так підступно зі мною повівся. Ось оці самі руки вирвуть з твоїх грудей серце, в якому живуть і гніздяться всі, які тільки є, пороки, переважно

digitized by ukrbiblioteka.org

підступність і брехня!» До цих слів додав він інші, але всі вони зводилися до того, щоб осипати Фернандо новими прокляттями і затаврувати його як зрадника і шахрая. Отож, з великими зусиллями звільнили ми пастуха, а юнак, ні слова не кажучи, від нас одійшов і — бігом крізь гущавину чагарника, так що ми ніякими силами не змогли б його догнати. З усього цього ми зробили висновок, що в нього часом потьмарюється розум і що хтось на ім'я Фернандо заподіяв йому зло, і, напевне, немале, судячи з того стану, в якому він тепер перебуває. Згодом здогади наші підтверджувалися кожного разу, як він виходив на дорогу (а це з ним траплялося не раз) і іноді просив пастухів поділитися з ним їжею, а іноді віднімав силоміць, бо коли він не при своєму розумі, то він відкидає добровільні подаяння пастухів і кидається на них з кулаками. Коли ж він при своєму розумі, то ввічливо і чемно просить Христовим ім'ям і сердечно, навіть з сльозами, дякує. І даю вам слово, сеньйори,— вів далі козопас,— що вчора я і чотири молоді хлопці,— два підпасичі і два мої приятелі,— вирішили шукати його, поки не знайдемо, і, знайшовши, не по-доброму, то силоміць повести до міста Альмодовар, до якого звідси вісім миль, і там ми його вилікуємо, коли тільки ця хвороба виліковна, або вже принаймні дізнаємося, ким він був до того, як з'їхав з глузду, і чи є в нього родичі, яких треба сповістити про нещастя, що спіткало його. От і все, сеньйори, що я маю вам сказати у відповідь на ваше запитання, і знайте, що власник знайдених вами речей і є та сама напівгола людина, що з такою поквапливістю пробігла повз вас. (Треба сказати, що Дон Кіхот устиг розповісти йому, як вона лазила по горах.)

Дон Кіхот подивувався з усього, що почув від козопаса, і тепер йому ще більше захотілося дізнатися, хто ж цей нещасний божевільний, так що він дав собі слово довести до кінця задуману справу, а саме: об'їздити всю гору і, зазираючи в усі куточки і печери, за всяку ціну розшукати його. Проте доля влаштувала краще, ніж він міг передбачати або чекати, бо цієї миті просто перед ним в розколині гори з'явився той самий юнак, якого вони шукали: він ішов, розмовляючи сам з собою про щось таке, чого не можна було зрозуміти й зблизька, а не те що здалека. На ньому був вищеописаний одяг; крім того, Дон Кіхот, під'їхавши впритул, помітив, що розірваний його колет надушений амброю; ця обставина остаточно впевнила нашого рицаря, що особа, яка носить подібний одяг, не може бути з простонароддя.

Підійшовши до них, юнак привітав їх голосом здушеним і хрипким з чудовою, між іншим, чемністю. Дон Кіхот відповів на його поклон не менш люб'язно і, спішившись, з надзвичайною дружелюбністю і невимушеністю обняв його, і так довго стискав він його в своїх обіймах, ніби вони були вік знайомі. Юнак, якого ми могли б назвати *Голодранцем Жалюгідного Образу,* подібно до того, як Дон Кіхот є *Рицарем Сумного Образу,* спочатку дав себе обняти, а потім, трохи відсторонивши Дон Кіхота і поклавши йому руки на плечі, почав у нього вдивлятися з таким виглядом, ніби хотів з'ясувати собі, знайомий він з ним чи ні; найімовірніше, що обличчя, постать і обладунок Дон Кіхота викликали у нього такий точнісінько подив, який він сам викликав у Дон Кіхота. Кінець кінцем після обіймів першим заговорив голодранець і повів мову, про яку йтиметься далі.

РОЗДІЛ XXIV,

в якому продовжується розповідь про пригоду в Сьєррі Морені.

В історії сказано, що Дон Кіхот з величезною увагою слухав вкрай обідраного *Рицаря Гір,* а той почав свою розповідь так:

— Звичайно, сеньйоре, хто б ви не були,— бо я вас не знаю,— я вважаю за свій обов'язок висловити вам вдячність за ті знаки пошани, яких ви мене удостоїли, і мені б хотілося мати можливість не самою лише готовністю відповісти на вашу готовність виявити привітність, з якою ви й поставилися до мене, проте доля побажала влаштувати інакше, так, щоб я був здатний віддячити за добре діло, яке мені будь-хто робить, самим лише добрим наміром за нього відплатити.

— Щодо мене, то я маю твердий намір бути вам корисним,— підхопив Дон Кіхот,— я навіть вирішив залишитися в горах до того часу, поки не зустрінуся з вами і не довідаюсь, чи є якісь ліки від хвороби, що, судячи з вашого незвичайного способу життя, гризе вас, і, коли потрібно шукати ці ліки, шукати їх з усією можливою старанністю. Коли ж горе ваше належить до числа тих, що заступає шлях будь-яким розрадам, то я разом з вами

почну вболівати і проливати сльози, бо в нещасті знайти людину, яка вам співчуває,— це теж свого роду розрада. Коли ж добрі мої наміри заслуговують нагороди у вигляді якогонебудь знака чемності, то я заклинаю вас, сеньйоре, тією великою чемністю, якою, я бачу, ви відзначаєтесь, і заради того, що ви найбільше в світі любили або ж любите, молю вас: скажіть мені, хто ви такий і чому ви вирішили жити і вмерти, подібно до дикого звіра, в цих пустинних місцях, де ви змушені порушити весь свій звичний уклад життя, про який свідчать одяг ваш і образ? Я ж, грішний і недостойний,— додав Дон Кіхот,— присягаюся тим рицарським орденом, до якого я належу, і саном мандрівного рицаря, що коли ви, сеньйоре, зважите на моє прохання, то я служитиму вам з тією відданістю, до якої мене зобов'язує моє звання, і або виручу вас з біди, коли тільки це можна зробити, або, як я вам уже обіцяв, разом з вами литиму сльози.

Рицар Лісу, слухаючи слова *Рицаря Сумного Образу,* вдивлявся в нього, придивлявся до нього, знову оглядав з ніг до голови, і, тільки тоді, коли вдосталь на нього надивився, сказав:

— Коли у вас знайдеться щось попоїсти, то дайте ради Христа, і, поївши, я виконаю все, що від мене вимагається, в подяку за ваше таке добре до мене ставлення.

Санчо одразу ж поліз у мішок, козопас — у торбинку, і голодранець, накинувшись на їжу, як навіжений, почав утоляти голод з надзвичайною квапливістю: він не встигав проковтнути один кусок, як уже запихав у рот другий: і поки він їв, ні він, ні ті, що стояли навколо, не проронили й слова. Коли ж він поїв, то зробив знак іти слідом за ним, що й було зроблено, і він повів їх на зелений лужок, що був недалеко звідси, за скелею. Прийшовши, він опустився на траву, а за ним і його супутники: при цьому серед них по-старому панувала мовчанка — до того часу, поки голодранець, улаштувавшись зручніше, не заговорив:

— Коли вам завгодно, сеньйори, щоб я коротко розповів про незліченні мої бідування, то ви повинні обіцяти мені, що жодним запитанням і жодним словом не перервете нитки сумного мого повіствування, бо інакше, як тільки ви це зробите, розповідь моя на цьому самому місці й зупиниться.

Слова голодранця збудили в пам'яті Дон Кіхота той випадок, коли він, слухаючи казку свого зброєносця, все ніяк не міг порахувати кіз, яких переправляли через річку, внаслідок чого кінець цієї історії зостався невідомим. Голодранець тим часом продовжував:

— Я тому вас про це попереджаю, що мені б не хотілося довго затримуватися на моїх муках, бо згадувати, значить множити їх, і чим менше запитань будете ви мені ставити, тим скоріше я з цим закінчу, хоч і не пропущу нічого суттєвого, аби тільки задовольнити вас цілком.

Дон Кіхот від імені всіх присутніх обіцяв не переривати його, і той, узявши з нього слово, почав так:

— Мене зовуть Карденіо, моя вітчизна — одне з найпрекрасніших міст нашої Андалузії, я — славного роду, мої батьки люди заможні, але горе моє таке, що, скільки б не оплакували мене батько та мати і як би не вболівали за мною мої родичі, всього їхнього багатства невистачить на те, щоб його полегшити, бо з нещастями, які посилає на нас небо, благам життя не справитись. На моїй рідній землі жило само небо, яке одержало в дар від Амура таку красу, вище від якої я нічого собі не міг уявити,— до того прекрасна була Лусінда, дівиця така ж знатна і багата, як я, але тільки вона була щасливіша і відзначалася меншою вірністю, ніж та, якої чисті мої помисли заслуговували. Цю саму Лусінду я кохав, обожнював і боготворив змалку, і вона кохала мене щиро і беззавітно, як тільки в ніжному віці кохати вміють. Батьки знали про наші наміри, але це їх не бентежило, бо вони прекрасно знали, що кінцевою нашою метою може бути тільки шлюб, який був уже майже вирішений наперед, дякуючи тому, що за своїм походженням і майном ми одне одному цілком підходили. Роки йшли, а взаємна наша прихильність усе зростала, і батько Лусінди вирішив, що пристойності заради треба відмовити мені від дому: у цьому випадку він ніби наслідував батьків так звеличеної поетами Тісби. Але від цієї заборони ще більше розгорілося полум'я і спалахнула пристрасть, бо печаткою мовчання вдалося загородити наші уста, але не пера,— а пера з більшою невимушеністю, ніж уста, дають зрозуміти тому, кого ми кохаємо, що таїться у нас в душі, бо в присутності любимої істоти досить часто ніяковіють і німіють найтвердіший намір і найсміливіші вуста. О небо, скільки листів написав я їй! Скільки зворушливих і невинних послань одержав у відповідь! Скільки пісень і віршів про кохання створив я, в яких душа виявляла і виливала свої почуття, виражала полум'яні свої бажання, тішила себе спогадами і давала волю своєму захопленню! Нарешті, змучений, з душею, знеможеною від бажання бачити її, вирішив я здійснити і якнайскоріше виконати те, що здавалося мені необхідним для одержання бажаної

digitized by ukrbiblioteka.org

і заслуженої нагороди, а саме: попросити в її батька дозволу з'єднатися з нею законним шлюбом, і я це зробив. У відповідь же почув я таке: він, мовляв, дякує мені за виявлену йому честь і бажав би з свого боку вшанувати мене і вручити мені свій скарб, але оскільки батько мій живий, то невід'ємне право вступити в переговори належить йому. Щождо Лусінди, то вона не з таких, щоб її можна було таємно взяти в дружини або віддати заміж тоді, коли цей шлюб буде йому зовсім не по серцю і не до вподоби. Я висловив свою подяку за подану ним добру думку, бо мені здавалося, що він говорить діло і що батько мій дасть згоду, як тільки я йому відкриюсь. З цією метою я негайно пішов до батька сповістити про свій намір, але, ввійшовши в його покої, побачив, що в руках у нього розпечатаний лист, який, перш ніж я встиг слово вимовити, він простягнув мені і сказав: «З цього листа ти побачиш, Карденіо, що герцог Рікардо має намір зробити тобі ласку». Ви повинні знати, сеньйори, що герцог Рікардо — це іспанський гранд, двір якого знаходиться в одному з найпрекрасніших місць нашої Андалузії. Я взяв і прочитав лист, і він здався мені таким принадним, що я перший не похвалив би мого батька, коли б він не виконав того, про що герцог його просив, а саме: негайно відправити мене до нього, з тим щоб віднині я був при старшому синові герцога як його товариш, але не слуга, а вже він, герцог, потурбується, мовляв, про те, щоб я досяг ступенів, які відповідали б тій повазі, яку він відчуває до мене. Я прочитав лист і, прочитавши, зацінів, особливо коли батько сказав мені: «Виконуючи волю герцога, ти, Карденіо, через два дні поїдеш до нього,— подякуй же господа бога за те, що він відкрив перед тобою шлях, на якому ти доб'єшся всього, чого, на мою думку, ти заслуговуєш». До цього він додав кілька батьківських напучень. Перед від'їздом я побачився ввечері з Лусіндою, розповів їй про все, що трапилося, потім поговорив з її батьком і попросив його почекати і не віддавати Лусінду заміж до того часу, поки я не взнаю, чого хоче від мене Рікардо. Він обіцяв, а Лусінда скріпила цю обіцянку незліченними клятвами і виявами почуття. Нарешті, я прибув у володіння герцога Рікардо. Він так добре мене зустрів і так добре зі мною повівся, що з цієї хвилини вже почала робити свою справу заздрість, якої сповнилися до мене старі слуги герцога, бо вони вирішили, що знаки його доброго ставлення до мене можуть нашкодити їм. Але особливо зрадів моєму приїзду молодший син герцога на ім'я Фернандо, юнак ставний, гарний, щедрий і запальний, і оцей самий Фернандо трохи згодом так зі мною здружився, що серед придворних тільки й розмови було, що про нашу дружбу. І хоч старший брат теж мене любив і виявляв до мене прихильність, однак він не доходив до таких меж, яких досягали любов і поводження дона Фернандо. А оскільки для дружби таємниць не існує (я ж, перестав бути близьким дона Фернандо, став його другом), то він звіряв мені тепер усі свої думи, зокрема думу любовну, яка дещо непокоїла його. Він покохав селянку, дочку багатих васалів його батька, і була вона така прекрасна, благонравна, розсудлива і скромна, що всім, хто знав її, важко було визначити, яка з цих якостей у ній переважує і яка з них вища. Рідкісні достоїнства чарівної селянки так розпалили пристрасть дона Фернандо, що він вирішив, щоб досягти мети і зламати її впертість, дати слово дівчині одружитися з нею, бо вдаватися до якогось іншого способу означало домагатися неможливого. Тоді я на правах дружби, привівши найзначніші докази і найяскравіші приклади, спробував перешкодити цьому і відмовити його. Бачачи, проте, що зусилля мої марні, вирішив я розповісти про все його батькові, герцогові Рікардо, але дон Фернандо, як людина проникліва і розумна, зрозумів таємні мої помисли і злякався,— він подумав, що я, як вірний слуга, не матиму права приховати від герцога, мого пана, того, що може кинути тінь на його добре ім'я. І от, щоб збити мене з пантелику і обдурити, він сказав, що найкращий засіб забути красуню, яка так його підкорила, це на кілька місяців звідси поїхати,— він, мовляв, разом зі мною поїде до мого батька, а герцогові скаже, що бажає наглядіти і купити коней, бо таких чудових коней, як у нашому місті, на всьому світі не знайдеш. Вислухавши його, я, заклопотаний своїм коханням, міг і не таке розсудливе рішення вважати за одне з наймудріших, яке тільки можна уявити, тільки тому, що мені траплялася зручна нагода побачитися з моєю Лусіндою. Керований цією думкою і бажанням, я, прийнявши його пропозицію і схваливши його задум, сказав, щоб він якнайскоріше здійснив його, бо розлука справді зробить свою справу, незважаючи на настирливі думки. Але, коли Фернандо вів зі мною цю розмову, він, як я довідався потім, уже володів селянкою під виглядом її чоловіка і чекав лише випадку відкрити свою таємницю без риску для себе,— його лякала думка, що зробить герцог, коли довідається про його витівки. Тимчасом кохання здебільшого є не кохання, але похіть, а кінцева мета похоті є насичення, і, досягнувши її, вона сходить нанівець, а те, що

здавалося коханням, примушене повернутися назад, бо воно не має сил перейти межу, яку поклала сама природа і якої істинне кохання не знає,— одно слово, як тільки дон Фернандо натішився селянкою, пристрасть його охолола, і запал його згас. І коли спочатку він удавав, що хоче виїхати, щоб охолодити його, то тепер він і справді бажав виїхати, щоб не розтрачувати його більше. Герцог дав згоду і звелів мені супроводжувати дона Фернандо. Ми прибули до мого рідного міста, батько прийняв його як належить, я одразу ж побачився з Лусіндою, і моя пристрасть ожила (а втім, вона ніколи не вмирала і не послаблювалась), про що я, на своє нещастя, сказав дону Фернандо,— сказав, бо мені здавалося, що в силу того особливого дружнього ставлення, яке він мені виявляв, я нічого не повинен від нього приховувати. Я так розхвалив вроду, принадність і розсудливість Лусінди, що похвали мої викликали в нього бажання побачити дівчину, такими достоїнствами відзначену. З волі злої долі я вдовольнив його бажання і якось увечері при світлі свічки показав йому її у вікні, через яке ми з нею звичайно перемовлялися. Вона була в нічному вбранні, і всі красоти, які він бачив раніше, перед нею потьмарились. Він завмер на місці, він загубив голову, він захопився, він покохав її, а як палко — це ви побачите далі з розповіді про мої злигодні. І щоб посилити в ньому почуття, яке він приховував від мене і лише наодинці з самим собою повіряв небу, доля влаштувала так, що одного разу на очі йому потрапив її лист, де вона благала мене просити в її батька її руки і де вона виявляла таку розсудливість, скромність і ніжність, що, прочитавши його, він сказав мені, що в одній Лусінді зібралися розум і врода, які звичайно розподіляються між усіма жінками на світі. Поклавши руку на серце, можу вам тепер признатися, що хоч я і розумів, що у дона Фернандо є всі підстави розхвалювати Лусінду, проте чути ці похвали з його уст мені було неприємно, і я почав боятись і остерігатися його, бо він щохвилини, при всякій зручній і незручній нагоді, починав розмову зі мною про Лусінду; ця обставина збуджувала в мені щось схоже на ревнощі, однак зовсім не тому, щоб я побоювався несподіваного удару з боку доброчесної і вірної Лусінди: як би там не було, доля примушувала мене боятися того, що сама ж вона мені й готувала. Дон Фернандо кожного разу виявляв бажання читати листи, які я писав Лусінді і які я одержував від неї у відповідь, під приводом, що краса нашого стилю нібито дає йому велике задоволення. Трапилося, проте, так, що Лусінда попросила в мене прочитати один рицарський роман, до якого вона була дуже охоча, а саме *Амадіса Галльського*...

Варто було Дон Кіхотові почути назву рицарського романа, і він одразу перервав юнака:

— Коли б ваша милость з самого початку попередила мене, що її милость сеньйора Лусінда охоча до рицарських романів, то ніяких інших славословлень не знадобилося б для того, щоб впевнити мене у піднесеності її розуму, та й розум у неї не був би таким тонким, як це ви, сеньйоре, твердите, коли б вона до такого цікавого читання не мала пристрасті, а тому заради мене не треба витрачати багато слів на опис її вроди, чесності і розуму,— досить мені дізнатися про її смак, і я одразу ж визнаю її найпрекраснішою і найрозумнішою жінкою в світі. І мені б хотілося, сеньйоре, щоб разом з *Амадісом Галльським* ваша милость послала їй *Дона Рухела Грецького*,— я певен, що сеньйорі Лусінді дуже сподобаються Дараїда і Гарайя, дотепність пастушка Дарінеля, а також чудові вірші його буколік, які він з величезною приємністю так майстерно і невимушено співав і виконував. Однак з часом помічена мною прогалина буде заповнена, і час її заповнення настане, як тільки ваша милость згодиться поїхати зі мною до мого села, бо там я віддам у ваше розпорядження понад три сотні романів, які є насолодою моєї душі і радістю мого життя. А втім, немає сумніву, що в мене жодного романа вже не залишилося,— з ласки злих чаклунів, заздрісних і підступних. Пробачте ж мені, ваша милость, за те, що я порушив обіцянку не перебивати вас, але коли при мені говорять про рицарські справи і про мандрівних рицарів, то не підтримати розмови залежить від мене такою ж мірою, якою від проміння сонця залежить не гріти, а від проміння місяця — не зволожувати землю. Отже, прошу пробачити мені і продовжувати розповідати, що було б зараз якнайдоречніше.

Поки Дон Кіхот звертався до Карденіо з вищенаведеною промовою, той, звісивши голову на груди, здавалося, поринув у глибокий роздум. Дон Кіхот двічі звертався до нього з проханням продовжити свою розповідь, але він не підводив голови і не відповідав і слова; тільки по довгій мовчанці він все ж підвів голову і сказав:

— Я стою на тому,— і не народилася ще така людина, яка б мене з цього збила або ж довела протилежне, та й дурень той, хто думає або міркує інакше,— що ця архібестія лікар Елісабат жив з королевою Мадасімою.

digitized by ukrbiblioteka.org

— Ах, ви, сякий-такий! — у великому гніві вигукнув Дон Кіхот (за своєю звичкою висловившись міцніше).— Та це є найбільше з вашого боку віроломство або, краще сказати, підлість. Королева Мадасіма — вельми поважна сеньйора, і не можна собі уявити, щоб така знатна особа зійшлася з якимсь там коновалом, а хто стверджує протилежне — той бреше, як останній мерзотник. І я беруся йому це довести піший і кінний, озброєний і неозброєний, і вночі і вдень, одно слово, як йому буде завгодно.

Карденіо дивився на нього досить уважно; він уже був у стані шаленства і не міг уже продовжувати розповідь, так само як Дон Кіхот— слухати, бо те, що він почув про королеву Мадасіму, обурило його. Дивна річ: він заступився за неї так, ніби вона й справді була істинною і природною сеньйорою, і все через ті богомерзенні романи. Карденіо, як відомо, і без того був не в собі, а коли йому надавали всіляких образливих назв на зразок брехуна, мерзотника і тому подібних, то він розсердився не в жарт і, шпурнувши в Дон Кіхота першим, який трапився під руку, булижником, влучив йому в груди, так що той повалився навзнак. Санчо Панса, бачачи, як поводяться з його паном, кинувся на божевільного з кулаками, однак голодранець зустрів його достойно: одним ударом збив його з ніг, потім навалився на нього і нам'яв йому боки досхочу. Козопаса, який спробував захистити Санчо, спіткала така ж доля. Розкидавши їх усіх і побивши, голодранець, ніби нічого й не сталося, зник у горах. Санчо підвівся і, лютий від того, що так незаслужено покуштував штурханів, зірвав злобу на козопасі, оголосивши, що це він у всьому винен, бо не попередив їх, що на цю людину часом находить, і що коли б вони це знали, то були б на сторожі і зуміли б за себе постояти. Козопас заперечив, що він їх попереджав, а якщо Санчо не чув, то він, мовляв, не винний. Санчо Панса йому слово, козопас йому два, а наслідком усіх цих слів було те, що вони вчепилися один одному в бороди і пустили в хід кулаки, так що коли б Дон Кіхот не втихомирив їх, то від обох залишилося б саме клоччя. Зчепившися з козопасом, Санчо кричав:

— Не чіпайте мене, ваша милость, сеньйоре Рицарю Сумного Образу! Адже він такий самий мужик, як і я, а не посвячений у рицарі, отже, я маю повне право, не церемонячись зовсім, відплатити йому за образу і, як чесна людина, помірятися з ним силами один на один.

— Так-то воно так,— зауважив Дон Кіхот,— але наскільки мені відомо, він зовсім не винуватий у тому, що трапилось.

Це його зауваження втихомирило противників, і Дон Кіхот знову запитав козопаса, чи можна розшукати Карденіо, бо йому страх як хотілося дослухати його історію до кінця. Козопас сказав йому те ж, що говорив спочатку, а саме — що місцеперебування Карденіо йому точно невідоме, але коли Дон Кіхот як-найдовше в цих краях помандрує, то неодмінно знайде його — можливо, при своєму розумі, а можливо, й несамовитого.

РОЗДІЛ XXV,

в якому розповідається про незвичайні події, що трапилися в Сьєррі Морені з відважним рицарем Ламанчським, і про покуту, яку він, за прикладом Похмурого Красуня, на себе наклав.

Попрощавшись з козопасом, Дон Кіхот знову сів на Росинанта і звелів Санчо простувати за ним; цей наказ той разом з своїм ослом досить неохоче виконав. Нарешті вони досягли самих що називається обривів, і Санчо смерть як захотілося порозмовляти з своїм паном, але, боячись порушити його наказ, він чекав, шоб той заговорив першим. Проте не витримавши такої тривалої мовчанки, він почав так:

— Сеньйоре Дон Кіхот, благословіть мене, ваша милость, і відпустіть з миром; я зараз же маю намір повернутися додому, до дружини та дітей,— з ними я принаймні душу відведу і наговорюся досхочу, а вимагати, щоб я день і ніч тинявся разом з вашою милостю в цій глушині та ще й мовчав, коли мені охота поговорити,— це все одно, що живим закопати мене в землю. Коли б долі завгодно було, щоб тварини вміли говорити, як говорили вони в часи цього, як же його там, Укропа чи Єзопа,— то де наше не пропадало: я викладу моєму осликові все, що тільки мені на думку спаде, і мені й горя мало. А то ж не так-то легко і не в кожного вистачить терпіння все життя мандрувати, шукаючи пригод, які полягають у тому, що тебе штурхають ногами, підкидають на ковдрі, б'ють камінням, вчиняють над тобою кулачну роз-

праву, а в тебе рот на замку, і ти, ніби німий, не смієш заговорити про те, що в тебе на серці.

— Я тебе розумію, Санчо,— сказав Дон Кіхот,— тобі страх як хочеться, щоб я зняв заборону, накладену на твої уста. Вважай, що вона вже знята, і говори все, що тобі заманеться, з умовою однак, що зняття це буде дійсним доти, поки ми не проїдемо гори.

— Ну, гаразд,— погодився Санчо,— мені б тільки тепер поговорити, а там що господь дасть. Так от, понеже цей дозвіл уже ввійшов у силу, я насмілюся звернутися до вас з запитанням: що це вашій милості спало на думку так гаряче заступатися за королеву *Мордасіму* чи як її там. І що вам до того, був той самий, як його, *абат* її милим чи ні? Адже ви їм не суддя, і я певен, що коли б ви промовчали, то божевільний закінчив би свою розповідь, і справа обійшлася б без булижників, які влучили вам у груди, без стусанів і без півдюжини ляпасів.

— Далебі, Санчо,— знову заговорив Дон Кіхот,— коли б ти знав так само добре, як це знаю я, яка поважна і благородна була королева Мадасіма,— я знаю, ти сказав би, що я був ще занадто терплячий: інший на моєму місці вирвав би язик, з якого такі блюзнірські слова зривалися. Справді, найбільше блюзнірство — не лише сказати, але навіть подумати, що якась королева ділить ложе з лікарем. Істина ж полягає в тому, що лікаря Елісабата, про якого говорив божевільний, людину дуже розсудливу і дуже мудрого порадника, королева тримала при собі як лікаря і наставника. Але думати, нібито вона була його коханкою,— це нісенітниця, яка заслуговує суворого покарання. І якщо ти візьмеш до уваги, що коли Карденіо казав це, він був уже не сповна розуму, то, напевне, погодишся, що він сам не знав, що говорив.

— Я про те й кажу, що вам не варто було звертати увагу на божевільного,— зауважив Санчо,— мало чого він не набазікає. Адже коли б щасливий випадок не прийшов вашій милості на допомогу, та спрямував булижник простісінько вам у голову, а не в груди, то гарні б ми тоді були, а все тому, що стали на захист цієї самої сеньйори, побий її грім. А Карденіо ще як здорово вивернувся б, бо він божевільний!

— Кожен мандрівний рицар зобов'язаний захищати честь жінок, хто б вони не були, як від людей розумних, так і від божевільних, а найбільше честь королев, таких могутніх і достойних, як королева Мадасіма, яку я особливо шаную за її чесноти, бо вона була не лише прекрасна, але й дуже розсудлива і стійка в нещастях, а нещастя траплялися з нею безперервно. Поради ж і товариство лікаря Елісабата були їй дуже корисні: вони умудряли її і допомагали покірно нести тяготи життя. А неосвіченій і злопихательській черні це дало підставу думати і стверджувати, що вона була його наложницею. Але я знову скажу і ще двісті разів повторю, що брешуть ті, хто так думає і говорить.

— Та я нічого не говорю і не думаю,— сказав Санчо,— ну їх зовсім, хай собі на здоров'я. Жили вони вдвох чи ні — за це вони дадуть відповідь богу. Це мене не стосується, я знати нічого не знаю, не любитель я втручатися в чужі справи, хто купує та обманює, того гаманець порожніє. Тим більше, що голяка я народився, голяка весь свій вік прожити умудрився, та хоч би вони й жили собі разом — мені що з того? Адже й люди часто про інших думають: у них дім — повна чаша, а подивишся, як виметено. Ну, та хіба на чужий ротик накинеш хустку? Чого ще треба: на самого господа бога наговорювали.

— Господи Ісусе! — вигукнув Дон Кіхот.— Яку ти нісенітницю верзеш, Санчо! Яке відношення мають нанизувані тобою прислів'я до нашого предмета? Заради бога, замовкни, Санчо, і надалі турбуйся про свого осла і перестань турбуватися про те, що тебе не стосується. І постарайся, нарешті, сприйняти всіма своїми п'ятьма почуттями, що все, що я робив, роблю і буду робити, цілком розумне і цілком відповідає правилам рицарської поведінки, які я знаю краще, ніж усі рицарі в світі, що будь-коли їх наслідували.

— Сеньйоре,— заперечив Санчо,— а це теж мудре рицарське правило — плутатися в горах, без путі, без дороги, і розшукувати божевільного, якому, коли ми з ним зустрінемося, ще, чого доброго, захочеться довершити почате,— я маю на увазі не розповідь, а голову вашої милості і мої боки,— і війну з нами він доведе до повної перемоги?

— Кажуть тобі, Санчо, замовкни,— промовив Дон Кіхот.— Хай буде відомо тобі, що в ці краї тягне мене не тільки бажання знайти божевільного, але й бажання зробити тут якийсь подвиг і через те здобути собі безсмертну славу і пошану у всьому світі. І подвиг мій буде такий, що віднині всі мандрівні рицарі будуть дивитися на нього, як на щось по-своєму довершене, як на щось таке, що може привести їх до слави і на чому вони можуть виявити своє мистецтво.

— А що, цей подвиг дуже небезпечний? — поцікавився Санчо Панса.

— Ні,— відповів Рицар Сумного Образу,— хоч до нас може прийти така карта, що ми

digitized by ukrbiblioteka.org

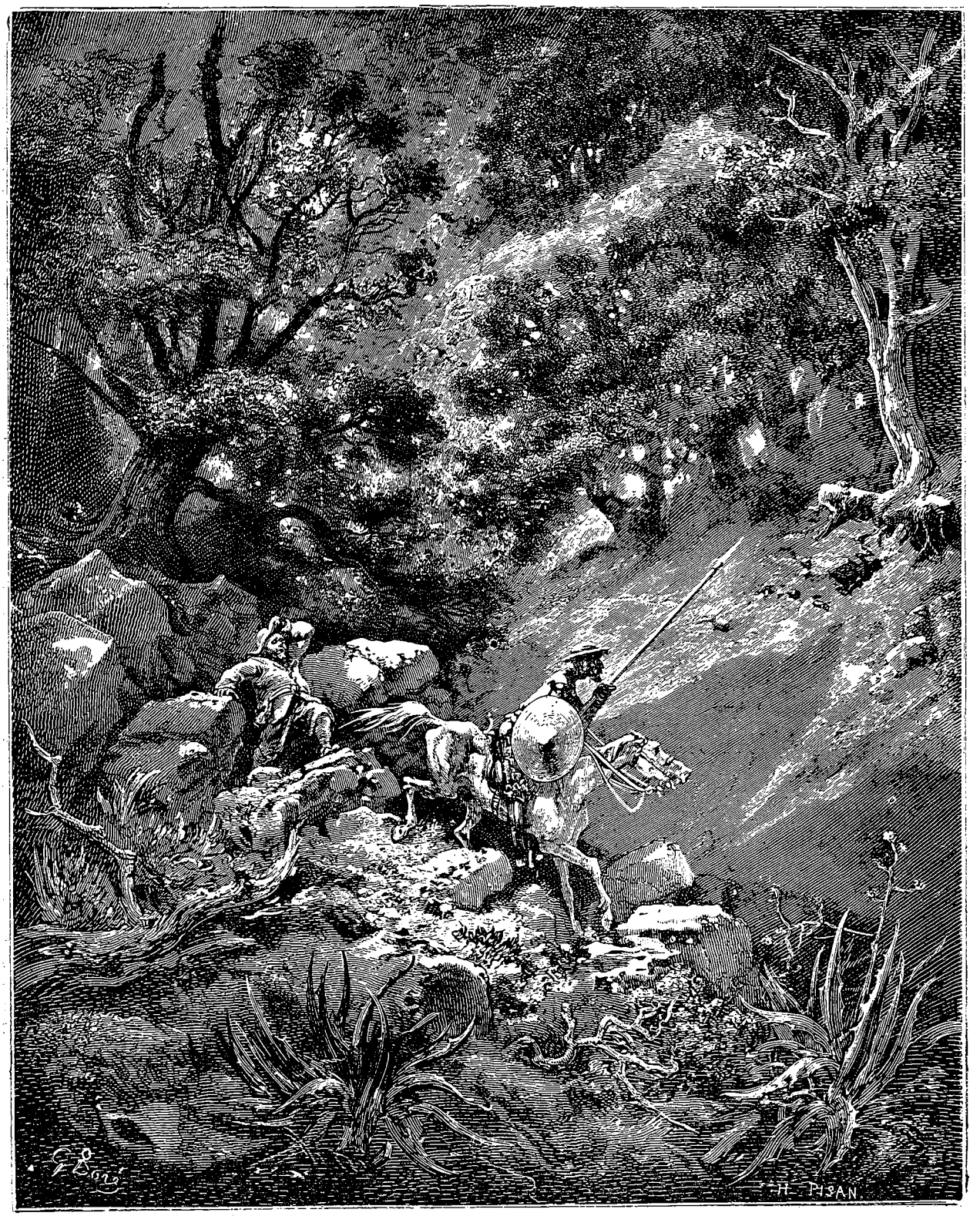
H. PISAN

програємося геть-чисто. А втім, усе залежить від твоєї старанності.

— Від моєї старанності? — перепитав Санчо.

— Так,— сказав Дон Кіхот,— бо коли ти швидко повернешся звідти, куди я маю намір тебе послати, то й митарства мої закінчаться швидко, і швидко почнеться пора мого звеличення. Однак не треба тебе далі тримати необізнаним з тим, що я під усім цим розумію, а тому хай буде відомо тобі, Санчо, що славний Амадіс Галльський був одним з кращих рицарів у світі. Ні, я не так висловився: не *одним*, а єдиним, першим, неперевершеним, таким, що підносився над усіма, хто тільки жив у той час на світі. Не бачити йому добра, тому дону Бельянісу, і тим, хто запевняв, ніби він у чомусь з ним зрівнявся,— це тільки розмови, даю тобі слово. Скажу ще, що художник, який жадає слави, старається наслідувати твори єдиних у своєму роді художників, і правило це поширюється на всі поважні заняття і ремесла, що прикрашенню держави сприяють, і тому кожен, хто хоче здобути славу розсудливого і стійкого, повинен наслідувати і наслідує Улісса, в особі якого Гомер, описавши злигодні, яких той зазнав, явив нам втілення стійкості і розсудливості, подібно до того, як Вергілій в особі Енея зобразив чесноти поважливого сина і передбачливість хороброго та досвідченого воєначальника, при цьому обидва зображували і описували своїх героїв не такими, якими вони були, а такими, якими вони повинні були бути, і тим самим указали майбутнім поколінням на їхні доблесті як на приклад, вартий наслідування. Так само й Амадіс був провідною зіркою, яскравим світилом, сонцем відважних і закоханих рицарів, і ми всі, хто б'ється під прапором кохання і рицарства, повинні його наслідувати. Отже, друже Санчо, я вважаю, що той з мандрівних рицарів у найбільшій мірі наближається до зразка рицарської поведінки, який більше, ніж хто інший, Амадіса Галльського наслідує. Але особливу розсудливість, доблесть, відвагу, витривалість, стійкість і силу почуття виявив Амадіс, коли, покинутий сеньйорою Оріаною, наклав на себе покуту і поїхав на Бідну Скелю, давши собі ім'я Похмурого Красуня, ім'я, яке, зрозуміло, мало в собі глибокий зміст і відповідало тому способові життя, який він з превеликим бажанням обрав. А щодо мене, то мені легше наслідувати його в цьому, ніж рубати велетнів, зносити голови драконам, убивати андріаків, примушувати тікати війська, пускати на дно флотилії і руйнувати злі чари. І оскільки це дуже зручне місце для таких починань, як моє, то нічого пропускати зручну нагоду, яка нині так послужливо підставляє мені свою чуприну.

— А дозвольте довідатися, що ж саме ваша милость має намір зробити у такій глухій місцевості? — поцікавився Санчо.

— Хіба я тобі не говорив,— відповів Дон Кіхот,— що я маю намір наслідувати Амадіса і удавати, що я збожеволів і впав у розпуку та несамовитість, щоб водночас бути схожим і на хороброго Роланда, який, виявивши біля джерела сліди Анджеліки Прекрасної і здогадавшись, що вона творила блуд з Медором, збожеволів від горя,— з корінням виривав дерева, каламутив воду прозорих струмків, убивав пастухів, знищував стада, підпалював хатини, руйнував будинки, крав кобилиць і звершив ще сто тисяч нечуваних діянь, гідних на віки вічні бути занесеними на скрижалі історії? Зрозуміло, я не збираюся в усьому наслідувати Роланда, чи Орландо, чи Ротолландо,— його називають і так і сяк — і переймати всі його божевільні вихватки, слова й думки, я лише по можливості точно відтворю те, що уявляється мені найістотнішим. І можливо, що я задовольнюсь наслідуванням тільки Амадіса, який без усяких шкідливих безглуздь, самими лише своїми сльозами і почуттям здобув собі таку славу, якою ніхто ще себе не вкривав.

— Здається мені,— сказав Санчо,— що витворяти все це рицарів примушувала необхідність, що в них була причина каятись і корчити дурня. Ну, а у вашої милості що за причина божеволіти? Що, вас відкинула дама, чи що, чи ви знайшли сліди і встановили, що сеньйора Дульсінея Тобоська пустувала з якимсь мавром або християнином?

— От у цьому саме вся сіль і є,— відповів Дон Кіхот,— у цьому й полягає незвичайність задуманої мною справи. Хто з мандрівних рицарів з будь-якої причини збожеволів, той ні нагороди ні подяки не питає. Увесь фокус у тому, щоб з'їхати з глузду без будь-якого приводу і дати зрозуміти моїй дамі, що коли я ні за що, ні про що схибнувся з розуму, то що ж буде, коли мене до цього доведуть? Притому в мене є достатня для того підстава,— маю я на увазі тривалу розлуку з Дульсінеєю Тобоською, яка навіки зробила мене своїм рабом, а ти чув, що сказав пастух Амбросіо: в розлуці людина всього боїться і все їй завдає болю. А тому, друже Санчо, не втрачай часу на те, щоб відмовити мене від такого своєрідного, такого відрадного і такого незвичайного наслідування. Я божевільний і буду таким доти, поки ти не повернешся з відповіддю на лист, який я маю намір послати з тобою пані моїй Дульсінеї. Віддасть вона належне моїй вірності — тут і кінець моєму божевіллю і покуті. Коли ж ні, то я і справді збожеволію і, збожеволівши, вже нічого не почуватиму. Одно

digitized by ukrbiblioteka.org

слово, що б вона не відповіла, так чи інакше закінчиться строк майбутнього мого випробування, і мине цей стан тривоги, в якому ти мене залишаєш нині: адже коли ти принесеш мені радість, то я нею уп'юся, тому що я буду тоді при своєму розумі, коли ж ти завдаси мені болю, то я його не відчую, тому що буду божевільним. А що, Санчо, чи цілий у тебе шолом Мамбріна? Адже ти на моїх очах підібрав його, після того як цей невдячний ледве було його не розбив, але все ж таки і не розбив, з чого видно, якого міцного він гарту.

Санчо йому на це відповів так:

— Клянуся богом, сеньйоре Рицарю Сумного Образу, з вашою милостю всякий терпець можна втратити — такі речі ви іноді говорите. Адже я починаю здогадуватися, що все, що ви мені товкли про рицарство, про завоювання королівств та імперій, про роздачу островів та інших ласк і нагород, що все це, видно, самі вигадки і брехні, що все це аніхея, або ахінея,— не знаю, як правильно. Тому, коли хто довідається, що ваша милость таз для бриття іменує шоломом Мамбріна і вже стільки днів живе з цією помилковою думкою, то що ж іншого можуть про вас подумати, як не те, що людина, яка це твердить і відстоює, певне, з'їхала з глузду? Таз у мене в мішку, весь як є погнутий, проте дома я його полагоджу і пристосую для бриття, якщо тільки, господь дасть, я коли-небудь побачуся з дружиною та дітьми.

— Послухай, Санчо,— сказав Дон Кіхот,— клянуся тобі тією самою клятвою, якою щойно клявся ти, що ні в кого з покійних і нині живих зброєносців розум не був такий короткий, як у тебе. Як могло статися, що, стільки мандруючи разом зі мною, ти ще не переконався, що всі речі мандрівних рицарів здаються несправжніми, безглуздими, ні на що не схожими і що всі вони нібито вивернуті навиворіт? Однак насправді це не так, насправді нас усюди супроводжує рій чарівників — от вони й видозмінюють, і підмінюють їх, і повертають у такому стані, в якому визнають за потрібне залежно від того, мають намір вони облагодіяти нас чи сокрушити. Ось чому те, що тобі здається тазом для бриття, мені уявляється шоломом Мамбріна, а іншому — чим-небудь ще. і це було надзвичайно передбачливо з боку захищаючого мене чародія — зробити так, щоб найсправжнісінький, дійсний шолом Мамбріна всі вважали за таз: адже це така велика дорогоцінність, що на нього кожен зазіхнув би, а коли бачать, що то просто-напросто таз, то й не пробують у мене його відняти, в чому ми могли переконатися на прикладі тієї людини, яка спочатку мала намір зламати шолом, а потім шпурнула його на землю і так і залишила. Можеш мені повірити, що коли б вона знала йому ціну, то нізащо б з ним не розлучилася. Бережи ж його, друже, а мені він поки що не потрібен,— навпаки, мені належить зняти весь обладунок і залишитися в такому вигляді, в якому я з'явився на світ, коли тільки я надумаю наслідувати у своїй покуті не стільки Амадіса, скільки Роланда.

Розмовляючи таким чином, наблизилися вони до підошви високої гори, яка, майже як стрімка скеля, самотньо стояла серед багатьох інших, що її оточували. Її схилом збігав тихий струмочок, а луг, який її оперізував, був такий зелений і трав'янистий, що око мимоволі на ньому відпочивало. Багато дерев, рослини і квіти надавали цьому куточкові особливої принади. Цей лужок Рицар Сумного Образу і обрав місцем своєї покути.— побачивши його, він, ніби божевільний, гучним голосом заговорив:

— Ці місця, о небо, я обираю і призначаю для того, щоб виплакати послане мені тобою нещастя. Тут, у цьому куточку, від вологи моїх очей розіллється цей струмочок, а від безперервних моїх і глибоких зітхань не перестане шелестіти листя гірського лісу,— на знак і свідчення того, як змучене моє серце журиться. Хто б не були ви, о сільські боги, що населяєте цей пустинний край, схиліть вухо до стогнань нещасного коханця, якого довгочасна розлука і ревниві думки тягнуть у ці ущелини нарікати і скаржитися на жорстоку вдачу чудової мучительки, яка являє собою верх і межу земної краси! О напеї та дріади, що маєте звичку оселятися в лісистих горах, хай не бентежать солодкого вашого спокою прудконогі і похітливі сатири, у вас — безнадійно, між іншим — закохані, а ви заплачте разом зі мною над гіркою моєю долею або принаймні невтомно вслухайтеся в мій плач. О Дульсінеє Тобоська, день моєї ночі, блаженство муки моєї, віха моїх доріг, зоря долі моєї, хай нагородить тебе небо долею щасливою і хай пошле воно тобі все, що ти у нього попросиш, ти ж, благаю, подумай про те, в якому місці і в якому стані я перебуваю з причини розлуки з тобою, і вірності моїй віддай по заслугах. О дерева, що стоїте самотньо, віднині друзі моєї самотності, подайте мені знак легеньким тремтінням гілок, що присутність моя вам не заважає! О ти, мій зброєносцю, милий мій супутнику, який поділяє зі мною удачі і неприємності, запам'ятай усе, що я зараз звершу, запам'ятай, щоб розповісти і доповісти про це єдиній винуватниці усього, що тут діється!

З цими словами він спішився і, миттю стяг-

нувши з Росинанта вуздечку і сідло, ляснув його по крупу і сказав:

— Той, хто сам позбавляється волі, дарує її тобі, о кінь, чиї діяння такі ж неперевершені, який обділений ти долею! Іди, куди хочеш, бо на чолі твоєму написано, що ні Астольфовому Гіппогрифові, ні знаменитому Фронтінові, який так дорого коштував Брадаманті, у жвавості з тобою не зрівнятися.

У цьому місці його перебив Санчо:

— Хтось, дай боже йому здоров'я, позбавив нас від клопоту розсідлувати сірого, а то я б його теж поплескав і, можете бути певні, наговорив би всіляких приємних речей. А втім, коли б він був тут, я б нікому не дозволив його розсідлувати, тому що ні для чого: звички закоханих і засмучених йому не указ, бо не вони його хазяїни, його хазяїном колись, у незабутні часи, був я. І сказати по совісті, сеньйоре Рицарю Сумного Образу, коли тільки мій від'їзд і божевілля вашої милості — все це насправді, не завадило б осідлати Росинанта: таким чином він замінив би сірого, і це мені і туди й назад скоротило б час, а то коли я вирушу пішки, то вже й не знаю, коли прибуду, коли повернусь: адже ходок з мене, власне кажучи, неважний.

— От що я тобі скажу, Санчо,— оголосив Дон Кіхот,— хай буде по-твоєму, думка твоя здається мені правильною. І ще скажу тобі, що ти поїдеш через три дні, бо я хочу, щоб за цей час ти побачив і почув усе, що я заради неї зроблю і скажу, а потім ти розповіси про це їй.

— Та я вже такого надивився, що після цього що ж мені ще залишається побачити? — заперечив Санчо.

— Подумаєш, який бувалий! — зауважив Дон Кіхот.— Зараз я розірву на собі одяг, розкидаю обладунок, почну битися головою об скелі й інше тому подібне, що повинно здивувати тебе.

— Заради самого Христа,— сказав Санчо,— дивіться, ваша милость, побережіть ви свою голову, а то ще натрапите на таку скелю і на такий виступ, що з першого ж разу вся ця метушня з покутою закінчиться. І коли вже ви вважаєте, що битися головою необхідно, а без цього, мовляв, ніяк, я б на вашому місці задовольнився — однаково все це саме удавання, жарт і підробка,— задовольнився б, кажу я, биттям голови об воду або ж об що-небудь м'яке, на зразок бавовняного паперу, а все інше залишіть на мене: я скажу моїй пані, що ви билися головою об вершину скелі, твердішу від алмаза.

— Спасибі тобі за добру пораду, друже Санчо,— сказав Дон Кіхот,— однак треба тобі знати, що все це я виробляю не жартома, а цілком серйозно, бо інакше я порушив би закони рицарства, які прирівнюють брехню до єресі, а робити одне замість іншого — значить брехати. Отже, задумане мною биття головою об скелі — то буде биття з оригіналом згідне, без будь-якої домішки чого-небудь брехливого чи показного. І ти неодмінно залиш мені трохи корпії для лікування, коли вже долі завгодно було, щоб ми залишилися без бальзаму, який ми загубили.

— Найгірше те, що ми загубили осла,— обізвався Санчо,— тому що разом з ним зникла корпія і все інше. Але тільки благаю вас, ваша милость, забудьте ви про цей клятий напій, при одній згадці про нього у мене не те що вся душа, а й нутрощі перевертаються. І ще благаю вас: уявіть собі, що триденний строк, який ви дали мені для того, щоб я надивився на ваше божевілля, вже минув, що я вже бачив його, що все це, як кажуть, вирішено і підписано, а вже моїй пані я розкажу про вас чудеса. Ну так ось, пишіть лист і відправляйте мене негайно: мені до смерті хочеться якнайшвидше повернутися, щоб визволити вас з цього чистилища, в якому я вас залишаю.

— Ти називаєш це чистилищем, Санчо? — запитав Дон Кіхот.— Правильніше було б порівняти це з пеклом або ж ще з чим-небудь гіршим, якщо тільки є на світі щось гірше від пекла.

— Хто потрапив до пекла, то вже *nula es retencio* [1],— зауважив Санчо.

— Я не розумію, що це означає *retencio*,— сказав Дон Кіхот.

— *Retencio* — це коли хто-небудь ніяк не може вирватися з пекла,— пояснив Санчо.— А з вашою милостю вийде зовсім навіть навпаки, коли тільки у мене не відбере ніг, які потрібні мені будуть для того, щоб з допомогою шпор надихати Росинанта. Одно слово, я поїду в Тобосо, прямо до пані моєї Дульсінеї, і стільки їй наговорю про те, як ви робили і продовжуєте робити дурниці і божеволієте,— а це ж одне й те саме,— що вона стане м'якшою від рукавички, хоч би до цього вона була твердішою від дуба, і з її ніжним і медоточивим посланням я, ніби чаклун, примчу сюди повітрям і визволю вашу милость з цього чистилища, яке нагадує пекло, але ним одначе не є, бо є надія звідси вибратися, а такої надії вибратися, як я вже сказав, позбавлені ті, хто в пеклі, з чим ваша милость навряд чи буде сперечатися.

---

[1] Спотворене «nulla est retetio» *(лат.)* — «ніякої немає затримки» — вжито замість «in inferno est redemptio» — «з пекла вийти на волю немає ніякої можливості».

digitized by ukrbiblioteka.org

— Твоя правда,— погодився Рицар Сумного Образу.— Проте як би ж це нам написати лист?

— А наказ щодо ослят? — нагадав Санчо.

— Все буде зроблено,— сказав Дон Кіхот,— але оскільки в нас немає паперу, то непогано було б за прикладом древніх написати лист на листках дерева або ж на вощаних табличках, хоч, між іншим, знайти тут вощану табличку так само важко, як і папір. Ну, та я вже придумав, на чому писати, і це буде більш ніж пристойно: я маю на увазі записну книжку, яка раніше належала Карденіо, а ти вже потурбуйся про те, щоб у першому ж селі, яке зустрінеться на твоєму шляху, тобі переписав лист на доброму папері і красивим почерком шкільний учитель, коли такий там є, а коли ні, то паламар. тільки не давай переписувачам,— їхніх розчерків та закарлючок сам чорт не розбере.

— А як же бути з підписом? — поцікавився Санчо.

— Амадіс ніколи не ставив свого підпису,— відповів Дон Кіхот.

— Добре,— сказав Санчо,— але все ж скріпити наказ підписом необхідно, тому що коли він буде переписаний, то скажуть. що підпис підроблено, і я залишуся без ослят.

— Наказ буде в тій же самій книжці за моїм підписом, і коли ти подаси його моїй племінниці, то вона без заперечень виконає моє розпорядження. Щождо любовного послання, то ти звели підписати його так: «Ваш до могили Рицар Сумного Образу». А коли хто підпише за мене, то це немає значення: скільки я пам'ятаю, Дульсінея не вміє ні читати, ні писати і ні разу в житті не бачила мого почерку і жодного мого листа, бо і моє і її почуття завжди було платонічним і далі від шанобливих поглядів не заходило. Та й поглядами ми дуже рідко коли перекидались, і я можу під присягою стверджувати, що ось уже дванадцять років, як я кохаю її більше, ніж світло моїх очей, які рано чи пізно будуть засипані землею, і за всі ці дванадцять років я бачив її разів три. І притому дуже можливо, що вона ні разу й уваги не звернула на те, що я на неї дивлюсь,— такою доброчесною і сором'язливою виховав її батько, Лоренсо Корчуело, і мати, Альдонса Ногалес.

— Те-те-те! — вигукнув Санчо.— Виходить, дочка Лоренсо Корчуело,— інакше кажучи, Альдонса Лоренсо, і є сеньйора Дульсінея Тобоська?

— Саме вона,— підтвердив Дон Кіхот,— і вона ж гідна бути володаркою всесвіту.

— Та я її дуже добре знаю,— промовив Санчо,— і можу сказати, що барру вона метає не гірше від найдужчого парубка з усього нашого села. Дівка ой-ой-ой, з нею не жартуй, і швачка, і жниця, і в дуду грає, і за себе постояти майстерниця, і кожен мандрівний або такий, що ще тільки збирається мандрувати, рицар, коли вона погодиться стати його коханою, буде за нею, як за кам'яною стіною. А що вже горло, матінко моя, що вже голосище! Вилізла вона якось, звольте бачити, на нашу сільську дзвіницю і давай скликати батькових наймитів, і хоч вони працювали в полі, більш як за півмилі від села, а чути їм було її, ніби вони внизу, під самою дзвіницею, стояли. А головне — вона зовсім не кривляка — ось що дорого, готова до будь-яких послуг, з усіма посміється і з усього влаштує веселощі і потіху. Тепер я прямо скажу, сеньйоре Рицарю Сумного Образу, що вам не лише можна і слід божеволіти заради неї, але що у вас є всі підстави для того, щоб вдатися у розпач і повіситися, і всякий, хто про це довідається, неодмінно скаже, що ви вчинили так, як треба, хоч би вас опісля потягнув до себе диявол. І я вже хотів би бути в дорозі для того тільки, щоб побачити її, адже я її давно не бачив, вона, напевне, здорово змінилася, день при дні в полі, на сонці, на повітрі, а від цього колір обличчя у жінок псується. І тепер я вже вам признаюся, сеньйоре Дон Кіхот: до цього часу я зовсім нічого не знав, я щиро і твердо вірив, що сеньйора Дульсінея, в яку ваша милость закохалася, це якась-небудь принцеса. взагалі якась поважна особа, гідна тих щедрих дарів, які ваша милость їй посилала,— то у вигляді, наприклад, біскайця, то у вигляді каторжників, і ще багато чого ви їй, напевне, послали, тому, напевне, що багато перемог ваша милость здобувала і здобула в той час, коли я ще не був зброєносцем. Але коли подумати добренько, то яка користь сеньйорі Альдонсі Лоренсо, тобто Дульсінеї Тобоській, що переможені, яких ваша милость до неї посилає і має намір посилати надалі, впадуть перед нею навколішки? Адже може ж так трапитися, що зустріч відбудеться саме тоді, коли вона буде чесати льон або ж молотити на току, і отут побачивши її, як би їм не зніяковіти, а вона над вашим подарунком стане потішатися та ще й образиться.

— Я тобі і раніше багато разів говорив, Санчо,— сказав Дон Кіхот,— що ти дуже великий базікало, і хоч від природи ти тупуватий, а все ж вічно намагаєшся говорити дотепно; але щоб ти зрозумів, який ти дурний і який я розумний, я хочу тобі розповісти одну невеличку історійку. Треба тобі знати, що одна чарівна, молода, вільна, багата і, що найголовніше, весела вдовиця закохалася в молодого послушника, кремезного і дужого паруб'ягу.

Дійшло це до його духівника, і він зробив добрій вдові щось на зразок батьківського напучення: «Мене дуже дивує, сеньйоро, що така знатна, така чарівна і така багата особа, як ви, ваша милость, покохали людину такого низького походження, такого мужика і такого йолопа, як цей самий ім'я-рек, а тим часом у нашій обителі стільки магістрів і докторів богослов'я, і ви можете вибирати собі до смаку, ніби груші, та ще й приказувати: «Цього хочу, того не хочу». На це вона досить грайливо і невимушено відповіла: «Ви жорстоко помиляєтесь, добродію мій, і, як видно, ваша милость — людина вже занадто старовинних понять, коли гадаєте, що я зробила невдалий вибір, хоч ім'я-рек, по-вашому, і скидається на дурника, бо в тому, що мені від нього треба, він достатньо обізнаний і самого Арістотеля за пояс заткне». Так от, Санчо, в тому, що мені потрібно від Дульсінеї Тобоської, вона не поступиться перед найблагороднішою принцесою в світі. Але ж і не всі дами, яких оспівують поети і яким вони дають імена з власного бажання, існують насправді. Невже ти гадаєш, що різні оті Амаріліс, Діани, Сільвії, Філіси, Галатеї, Філіди, якими переповнені романи, пісні, цирульні, театри, що всі вони й справді живі істоти, коханки тих, хто їх славив і славить донині? Зрозуміло, що ні, більшість з них вигадали поети, щоб було про кого писати вірші і щоб їх самих вважали за людей закоханих і за людей, достойних кохання. От чому мені досить уявляти і вірити, що добра Альдонса Лоренсо прекрасна і чиста, а до її роду мені мало діла,— адже їй в орден не вступати, значить, і ні для чого про все довідуватися,— одно слово, в моїй уяві це найблагородніша принцеса в світі. Треба тобі знати, Санчо, коли ти тільки цього ще не знаєш, що більше, ніж що інше, збуджують кохання дві речі, якими суть велика врода і добре ім'я, а Дульсінея має право гордитись і тим і другим, бо в красі вона не має суперниць і тільки в дуже небагатьох таке ж добре ім'я, як у неї. Коротше кажучи, я вважаю, що все, щойно сказане мною, істинна правда, і що тут не можна ні додати ні відняти жодного слова, і в уяві моїй вона постає такою, як я того хочу: і в розумінні вроди і в розумінні знатності, і з нею не зрівняється Єлена, і до неї не підніметься Лукреція і ніяка інша з славних жінок минулих століть,— рівної їй не відшукаєш ні у греків, ні у латинян, ні у варварів. А люди хай кажуть, що завгодно, бо коли невігласи почнуть мене чорнити, то суворі судді мене обілять.

— Повинен признатися, що ви зовсім праві, ваша милость, а я осел,— сказав Санчо.— От тільки я не знаю, нащо у мене з язика зірвалося слово «осел»,— адже в домі повішеного про вірьовку не говорять. Ну, готуйте лист, а з тим щасливо залишатися, я вирушаю в дорогу.

Дон Кіхот вийняв записну книжку і, відійшовши вбік, заглибився в складання листа, потім, закінчивши писати, покликав Санчо і сказав, що має намір прочитати лист уголос, щоб він вивчив його напам'ять на той випадок, коли загубить у дорозі, бо при його безтурботності можна всього сподіватися. А Санчо йому на це сказав:

— Та ви кілька разів перепишіть його, ваша милость, тут же, в книжці, і дайте мені, а я довезу його цілим і неушкодженим, але щоб я затвердив його напам'ять — то це дурниці, в мене така погана пам'ять, що я завжди забуваю, як мене зовуть. Одначе листа прочитайте, ваша милость,— смерть як хочеться послухати,— вже, певне, з нього, все одно як з пісні, слова не викинеш.

— Так от про що тут іде мова,— сказав Дон Кіхот.

ЛИСТ ДОН КІХОТА ДУЛЬСІНЕЇ ТОБОСЬКІЙ

«Всемогутня і безпристрасна сеньйоро!

Той, кого поранило вістря розлуки і чия зранена душа, бажає тобі, найсолодша Дульсінее Тобоська, здоров'я, якого він сам позбувся. Коли врода твоя гордує мною, коли твої чесноти суть мої супостати, коли твоє презирство збільшує мою тугу, то, хоч я і багато зазнав, однак цієї муки мені вже не стерпіти, зате вона мало того, що сильна, а ще й досить довгочасна. Добрий мій зброєносець Санчо докладно опише тобі, о невдячна красуне, кохана врагине моя, той стан, до якого ти мене довела. Коли ти визнаєш за краще прийти мені на допомогу — я твій, коли ж ні, роби, як тобі заманеться,— я ж, покінчивши рахунки з життям, тим самим утолю і твою жорстокість і свою пристрасть.

Твій до могили Рицар Сумного Образу».

— Хай мені голову відрубають,— послухавши, сказав Санчо Панса,— що нічого більш піднесеного я за все своє життя не чув. Ах ти, будь я проклятий, і як це ви, ваша милость, зуміли сказати в цьому листі все, що вам треба, і як це все ловко підігнано до підпису *Рицар Сумного Образу!* Їй-богу, ваша милость, ви диявол, а не людина,— немає нічого такого, чого б ви не знали.

— Все може пригодитися для тієї справи, якій я служу,— зауважив Дон Кіхот.

— Ну а тепер, ваша милость,— сказав Санчо, черкніть на звороті записочку з приводу трьох ослят і підпишіться якнайрозбірливіше, щоб кожен, хто погляне, впізнав вашу руку.

— З задоволенням,— мовив Дон Кіхот.

Він написав записку, а потім прочитав уголос від слова до слова:

digitized by ukrbiblioteka.org

«Будьте ласкаві, ваша милость, сеньйоро племінниця, видати подателеві цього першого ослячого векселя, зброєносцеві моєму Санчо Пансі, трьох ослят з числа п'яти, яких я залишив у себе в маєтку і які перебувають під опікуванням вашої милості. Вищезазначених трьох ослят цим наказую видати йому як платню за трьох інших, яких я з нього тут одержав готівкою і які в силу цього векселя і його, Санчо, розписки мусять вважатися погашеними. Писано в серці Сьєрри Морени двадцять другого серпня цього року».

— Чудово,— сказав Санчо.— Підпишіться, ваша милость.

— Підписуватися необов'язково,— заперечив Дон Кіхот,— потрібен тільки мій розчерк,— адже це все одно що підпис, і цього не те, що для трьох, а й для цілих трьохсот ослів буде досить.

— Я вам вірю, ваша милость,— сказав Санчо.— А тепер дозвольте, я піду осідлаю Росинанта, а ви, ваша милость, будьте готові мене благословити, адже я просто зараз і в дорогу і на ваші дикі вихватки дивитися не буду,— я їх стільки, скажу, бачив, що вже більше не можу.

— В усякому разі, мені завгодно, Санчо,— бо так треба,— мені завгодно, кажу я, щоб ти подивився, як я голяка разів двадцять п'ять побожеволію, причому все це я в якихось півгодини зумію вкласти,— а згодом, оскільки все це бачив на власні очі, ти можеш, поклавши руки на серце, поклястися, що бачив і інші мої вихватки, які тобі заманеться додати. Але запевняю тебе, що скільки б ти їх не описав, все-таки у мене їх буде більше.

— Заради всього святого, пане мій, не роздягайтеся при мені, а то мені стане дуже жаль вашу милость, і я неодмінно розплачусь. А вчора я так плакав за своїм сірим, що в мене й тепер ще голова тріщить, і в мене немає настрою затівати новий плач. А коли вашій милості завгодно, щоб я подивився на деякі божевілля, то божеволійте одягнений, та швидше, і до того ж як попало. Тим більше, що мені все це ні до чого, і, як я вже сказав, бажано прискорити моє повернення, що мусить бути з вістями, яких ваша милость чекає і заслуговує. А в разі чого, стережіться, сеньйоро Дульсінея! Коли вона не відповість, як подобає, то я ладен дати яку завгодно клятвенну обіцянку, що штурханами і штовханами виб'ю з її нутра прихильну відповідь. Тому що доки ж це можна терпіти, щоб такий славний мандрівний рицар, як ви, ваша милость, з'їжджав з глузду невідомо з-за чого, з-за якоїсь там... І хай уже краще ця сеньйора не примушує мене договорювати, інакше, от як бог святий, я її виведу на чисту воду, а там що буде, те й буде. Адже я щодо цього майстер! Погано вона ще мене знає! Коли б знала, то, їй-богу, ставилася б до мене з пошаною.

— Справді, Санчо, розум у тебе, мені здається, не набагато здоровіший, аніж у мене,— зауважив Дон Кіхот.

— Я не такий божевільний,— заперечив Санчо,— я тільки запальніший. Але облишмо цю розмову,— скажіть краще, що ваша милость буде їсти до мого повернення? Чи не думаєте ви, за почином Карденіо, виходити на дорогу і грабувати пастухів?

— Про це ти не турбуйся,— сказав Дон Кіхот,— коли б навіть у мене і було що їсти, я харчувався б самими травами і плодами, якими ці дерева і луг мене наділять, бо незвичність мого починання в тому саме й полягає, щоб нічого не їсти і терпіти інші тому подібні злигодні. Ну, з богом!

— А знаєте, ваша милость, чого я побоююсь? Що не потраплю я знову на те ж саме місце,— дуже вже тут глухо.

— Запам'ятовуй навколишні предмети,— сказав Дон Кіхот,— а я постараюся далеко звідси не відходити і навіть не полінуюся видиратися на найвищі скелі і позирати, чи не їдеш ти назад. Крім того (і це буде найвірніше), щоб ти мене не загубив і не заблудився, раджу тобі нарізати дроку,— його тут сила,— і розкидати його по дорозі до того часу, поки не виїдеш на рівне місце, і по цих віхах і прикметах, ніби по Тезеєвій нитці в лабіринті, ти й відшукаєш мене, коли будеш повертатися назад.

— Так я й зроблю,— сказав Санчо Панса.

Він нарізав дроку і, попросивши в свого пана благословіння, попрощався з ним,— при цьому і той і той лили рясні сльози. Потім Санчо сів на Росинанта, якого Дон Кіхот доручив його турботам, наказавши доглядати його, як самого себе, і рушив у бік рівнини, час від часу, за порадою свого пана, кидаючи гілки дроку. І скільки не чіплявся до нього Дон Кіхот, щоб він подивився принаймні хоч на два його божевілля, він їхав своєю дорогою. Проте, не від'їхавши і на сто кроків, він усе ж повернувся і об'явив:

— Я хочу сказати, сеньйоре, що ви зовсім праві: щоб я міг з спокійною совістю поклястися, що бачив ваші божевілля, не погано було б подивитися хоч на яке-небудь з них,— а втім, одне те, що ви тут залишились, є вже неабияке з вашого боку божевілля.

— А що я тобі говорив? — сказав Дон Кіхот.— Почекай, Санчо, ти й озирнутися не встигнеш, як я вже що-небудь утну.

Тут він з надзвичайною швидкістю зняв штани і, зоставшись у самій сорочці, не затри-

муючись і на мить, двічі перекрутився в повітрі — вниз головою і вгору п'ятами, виставивши при цьому напоказ такі речі, що Санчо, щоб не дивитися на них вдруге, задоволений і втішений тим, що міг тепер засвідчити божевілля свого пана, смикнув поводи. І тут ми з ним і розлучимось аж до його повернення, яке станеться дуже скоро.

РОЗДІЛ XXVI,

в якому мова йде про нові дивні вчинки, що їх Дон Кіхот як закоханий знайшов за потрібне зробити в Сьєррі Морені.

Повертаючися ж до розповіді про те, що робив Рицар Сумного Образу, залишившись сам, історія гласить, що як тільки Дон Кіхот, від пояса до п'ят голий і від пояса до голови одягнений, покінчив з стрибками і перекиданнями, то, бачачи, що Санчо, не побажавши більше затримуватися заради його навіженств, уже поїхав, він зразу ж забрався на вершину високої гори і почав думати про те, про що думав багато разів, хоч поки що ще ні до якого твердого висновку не дійшов, а саме, що краще і що доцільніше: наслідувати буйне божевілля Роланда чи меланхолійне Амадіса; і, сам з собою міркуючи, він говорив:

— Загальна думка така, що Роланд був славним і хоробрим рицарем, але що ж у тому дивного? Все-таки він був зачарований, і вмертвити його можна було, лише всадивши йому в п'яту булавку, а він постійно носив чоботи з сімома залізними підметками. А втім, хитрощі ці його не врятували, бо Бернардо дель Карпіо їх розгадав і задушив його в своїх обіймах у Ронсевалі. Проте досить про його хоробрість,— перейдімо до того, як він втратив розум, а він безперечно його втратив після того, як виявив сліди біля джерела, і після того, як пастух йому сказав, що Анджеліка разів два, коли не більше, спала в час полуденної спеки з Медором, кучерявим мавреням, пажем Аграманта. І оскільки він повірив цьому повідомленню, а саме тому, що кохана вкрила його ганьбою, то збожеволіти йому вже нічого не коштувало, але як же я наслідуватиму його навіженства, коли у мене відсутній подібного роду привід? Адже я готовий заприсягтися, що моїй Дульсінеї Тобоській ні разу не потрапляв на очі живий мавр, в його справжньому вигляді, і що вона й донині залишається такою ж непорочною дівою, як і її мати. І я явно образив би її, коли б, запідозрівши її в протилежному, обрав би той вид розумового розладу, яким страждав несамовитий Роланд. З другого боку, я знаю, що Амадіс Галльський, не втративши розуму і без усяких навіженств, здобув собі безприкладну славу самою лише силою свого почуття, бо, згідно з історією, він обмежився тим, що коли Оріана знехтувала ним і звеліла не потрапляти їй на очі, поки не буде на те її дозволу, відбув разом з одним відлюдником на Бідну Скелю, і там він обливався сльозами і гаряче молився богу, поки, нарешті, небо не зглянулося на нього тієї самої миті, коли він особливо журився і горював. А коли так, то нащо мені нині брати на себе клопіт роздягатися догола, докучати деревам, які мені нічого поганого не зробили, і каламутити прозору воду струмків, які в разі потреби мене напоять? Хай живе пам'ять про Амадіса і хай буде наслідувати його приклад, у чому тільки може, Дон Кіхот Ламанчський, про якого говоритимуть те ж саме, що було сказано про когось ще: *Він подвигів не зробив, але він загинув, ідучи на подвиг.* І нехай Дульсінея Тобоська не знехтувала мною і не відкинула мене — повторюю: досить і того, що я з нею розлучений. Отож, до діла! Прийдіть мені на пам'ять, діяння Амадіса, і навчіть мене, з чого належить почати наслідування вас. А втім, я вже згадав, що найбільш старанно він молився і доручав себе богові. Так, але що ж я робитиму без чоток?

Проте він тут же збагнув, як з цим бути, а саме: відірвав од подолу сорочки, що теліпався, величезний клапоть і зробив на ньому одинадцять вузликів, з яких один — більший, і оцей самий клапоть і заміняв йому чотки на протязі всього часу, який він тут пробув і якого йому з лишком вистачило на те, щоб мільйон разів прочитати «*Ave Maria*». Однак він був дуже засмучений тією обставиною, що тут не виявилося відлюдника, який сповідав би його і втішав, а тому він проводив час так: гуляв по лузі і без кінця вирізав на деревній корі і креслив на дрібному піску вірші, в яких переважно виливав свою тугу, а також оспівував Дульсінею. Але коли, нарешті, Дон Кіхота розшукали, то з усіх його віршів, як показали дальші розшуки, виявилося цілими і придатними для читання лише такі:

Дерева, кущі і квіти,
Небо чисте і ясне,
Гори, зеленню повиті,
Ви послухайте мене,
Вчуйте спів мій сумовитий.

digitized by ukrbiblioteka.org

Пісня сповнена гіркот,
Засмучу і вас я нею;
Де ж причина всіх скорбот?
Тут ридає Дон Кіхот,
Що кохає Дульсінею
Із Тобосо.
Тут, далеко від сеньйори,
У колючих чагарях,
Вірний рицар, серцем хворий,
Виливає у сльозах
Свої муки, своє горе.
Не вкусивши насолод
І терзаючись душею,
Наче повінь буйних вод,
Тут ридає Дон Кіхот,
Що кохає Дульсінею
Із Тобосо.
Повен мужності й відваги,
В мандрах він пригод шукав,
Не вгасивши палу спраги,
Замість слави він дізнав
Небувалої зневаги.
Відшмагав його Ерот
Хворостиною своєю,
І поранений стократ,
Тут ридає Дон Кіхот,
Що кохає Дульсінею
Із Тобосо.

З цього додатку до імені Дульсінеї — з *Тобосо* — багато сміялися ті, хто вищенаведені вірші виявив: вони висловлювали таке припущення: Дон Кіхот, мовляв, напевне, вирішив, що коли до імені Дульсінея він не додасть — з Тобосо, то зміст строфи залишиться неясним; і вони були праві, бо він сам згодом у цьому признався. Багато ще написав він віршів, але, як уже було сказано, повністю збереглися і могли бути прочитаними тількі ці три строфи. Так, у віршуванні, в зітханнях, у голосіннях до фавнів та сільванів навколишніх дібров, до німф річок, до сумної і сльозами зволоженої луни — в голосіннях про те, щоб вони вислухали його, втішили й обізвались, і минав у нього час, а також у розшуках трав, якими він мав намір задовольнятися до повернення Санчо; треба зауважити, що коли б той пробув у відсутності не три дні, а три тижні, то Рицар Сумного Образу так змінив би свій образ, що його не впізнала б і рідна мати.

Але хай він собі складає вірші та зітхає, а ми розповімо, що трапилося з Санчо Пансою за час його посольства, а трапилося з ним от що. Вибравшись на великий шлях, рушив він у бік Тобосо і другого дня під'їхав до того самого заїзду, де відбувалося злополучне підкидання на ковдрі; і не встиг Санчо добренько його роздивитися, як раптом здалося йому, ніби він знову літає в повітрі, і йому не захотілося там зупинятися, незважаючи на те, що під'їхав він у такий час, коли це можна і треба було зробити, бо час був обідній, саме пора вдовольнити свою потребу в гарячому, адже він уже давним-давно їв тільки сухе.

Необхідність примусила його наблизитися до заїзду, хоч він все ще вагався, зупинятися йому чи не зупинятися. Але в цей час звідти вийшли два чоловіки і одразу ж упізнали його. І один з них сказав другому:

— Послухайте, сеньйоре ліценціате, оцей вершник — чи не Санчо це Панса, той самий, який, з розповідей ключниці нашого шукача пригод, вирушив разом з своїм паном як його зброєносець?

— Так, це він,— відповів ліценціат,— і їде він на коні нашого Дон Кіхота.

Вони тому одразу впізнали його, що то були його односельчани — священик і цирульник, ті самі, які піддавали оглядові книжки Дон Кіхота і ухвалювали їм остаточний вирок. І от, упізнавши Санчо Пансу та Росинанта, палаючи бажанням розпитати про Дон Кіхота, вони наблизилися до нього, і тут священик, назвавши його на ім'я, мовив:

— Друже Санчо Панса, де твій пан?

Санчо Панса одразу впізнав їх і вирішив утаїти те місце і той стан, в якому його пан перебував, а тому відповів, що пан його десь зайнятий надзвичайно важливою для нього справою, а якою саме — цього він, Санчо, хай йому очі повилазять, сказати не може.

— Ні, ні, Санчо Панса,— заперечив цирульник,— коли ти нам не скажеш, де він, ми подумаємо та вже й починаємо думати,— що ти вбив його і пограбував, бо їдеш на його коні. Справді, поверни нам хазяїна цього коня, а то я тобі покажу.

— Ви мені не загрожуйте, я не така людина, щоб когось грабувати і вбивати, хай їх убиває доля або ж творець. Мій пан залюбки кається зараз у горах.

І тут Санчо одним духом усе й випалив і розповів про те, в якому стані залишив він Дон Кіхота, які були в його пана пригоди і як він, Санчо Панса, поїхав з листом до сеньйори Дульсінеї Тобоської, тобто до дочки Лоренсо Корчуело, в яку його пан закохався по вуха. Подивувалися священик і цирульник з того, що почули з уст Санчо Панси, і хоч для них не було таємницею, що Дон Кіхот з'їхав з глузду і яким саме видом розумового розладу він страждав, проте це не заважало їм кожного разу знову дивуватися дивом. Вони попросили Санчо Пансу показати їм послання, яке він віз Дульсінеї Тобоській. Той сказав, що послання написане на одному з аркушів у записній книжці і що Дон Кіхот звелів віддати його переписати в першому ж селищі; священик усе ж попросив показати лист — він, мовляв, чудовим почерком його перепише. Санчо Панса сунув руку за пазуху і пошукав книжку, але так і не знайшов, та хоч би він шукав її навіть до

сьогоднішнього дня, то все одно не знайшов би, тому що вона залишилася в Дон Кіхота і той забув йому передати, а Санчо невтямки було нагадати.

Коли Санчо виявив, що книжки немає, зробився блідий, як смерть, і, знову почавши досить квапливо себе обмацувати, прийшов до висновку, що книжки немає, і, миттю запустивши обидві руки собі в бороду, половину вирвав, а потім, як оком змигнути, разів шість підряд ударив себе кулаком по обличчю, так що з носа в нього потекла кров. Побачивши це, священик і цирульник запитали, що з ним сталося і за що він так на себе напав.

— Що зі мною сталося? — вигукнув Санчо.— А те, що в один, як кажуть, *миг,* я й охнути не встиг,— у мене вже не стало трьох ослят, з яких кожен вартий цілого замка!

— Як це так? — запитав цирульник.

— Я загубив записну книжку,— пояснив Санчо,— з листом до Дульсінеї Тобоської і з наказом за підписом мого пана, в якому він велить племінниці видати мені трьох з чотирьох або п'яти ослят, які залишилися в нього в маєтку.

І тут він повідомив їм про пропажу сірого. Священик почав утішати його і сказав, що коли він розшукає свого пана, той напише другий наказ, але вже на великому аркуші паперу, згідно з існуючими правилами і законами, бо вексель, написаний на аркушику з записної книжки, ніхто не прийме і не оплатить.

Санчо цим утішився і сказав, що коли так, то пропажа листа до Дульсінеї не дуже його засмучує, тим більше, що він знає лист майже напам'ять, і з його слів вони можуть записати його, коли й де їм захочеться.

— Говори ж, Санчо,— сказав цирульник,— а ми будемо записувати.

Силкуючись пригадати зміст листа, Санчо Панса чухав потилицю, переступав з ноги на ногу, то піднімав, то опускав очі, згриз півнігтя на пальці і, досить довгий час протримавши в невіданні священика та цирульника, які чекали того, що він скаже, нарешті оголосив:

— Їй-богу, сеньйоре ліценціате, видно чорти потягнули все, що залишалося у мене в пам'яті від цього листа. А втім, починався він так: «Всемогутня і безвідмовна сеньйоро».

— Та не *безвідмовна,*— поправив цирульник,— а найпевніше: «безпристрасна» або ж «всевладна сеньйоро».

— Так, так,— сказав Санчо.— А далі, коли пам'ять мені не зраджує, було так... коли тільки мені не зраджує пам'ять: «Ущипливий і безсонний, і поранений цілує вашій милості руки, невдячна і нікому не відома красуне», і щось ще про здоров'я та хвороби, яких він їй бажає,— одно слово, багато всього було підпущено, а закінчувалося так: «Ваш до могили Рицар Сумного Образу».

Немало потішила обох подорожніх прекрасна пам'ять Санчо Панси, і вони висловили йому своє захоплення і попросили ще два рази прочитати лист, щоб і вони самі могли запам'ятати його і при нагоді записати. Санчо ще три рази прочитав лист і наговорив не знати скільки всіляких дурниць. Потім він розповів про справи свого пана, промовчавши одначе, як його самого підкидали в цьому заїзді, куди він тепер не наважувався проситися на постій. Ще він сказав, що його пан, передбачаючи позитивну відповідь од сеньйори Дульсінеї Тобоської, вже націлився на імператорський або принаймні на королівський престол, що так, мовляв, вони умовились і що це справа не хитра, коли взяти до уваги хоробрість Дон Кіхота і силу його руки; і що як тільки це збудеться, то Дон Кіхот його, Санчо, одружить, бо він на той час стане вдівцем, це вже як пити дати, і висватає йому наперсницю імператриці, спадкоємицю великого і багатого маєтку, але тільки на материку, без усяких цих островів і чортостровів, бо вони йому вже перестали подобатися. Все це Санчо промовив досить холоднокровно, час від часу прочищаючи ніс, і з таким дурним виглядом, що його односельчани знову здивувалися дивом при думці про те, яким палким повинно бути божевілля Дон Кіхота, коли потягнуло воно за собою розум бідолахи Санчо. Проте вони не завдали собі клопоту розсіяти його помилку: на душі, мовляв, у нього буде спокійніше, коли він залишиться при своїй думці, а їм просто одна втіха слухати, як він меле дурниці. А тому вони сказали, щоб він молився богу про здоров'я свого пана, бо з часом стати, як він говорить, імператором або, щонайменше, архієпископом, а чи бути возведеним у якийсь інший, високий сан — це річ можлива і дуже навіть легко здійсненна. А Санчо їм на це сказав:

— Сеньйори, а що коли доля поверне справу так, що моєму панові спаде на думку стати не імператором, а архієпископом, так от я б хотів знати заздалегідь: чим звичайно нагороджують своїх зброєносців мандрівні архієпископи?

— Звичайна нагорода,— відповів священик,— це парафія з відправленням обов'язків духівника, або ж без оного, або призначають їх причетниками, а причетники одержують добре жалування, не рахуючи таких же великих побічних прибутків.

— Але для цього треба,— заперечив Санчо,— щоб зброєносець не був одружений і щоб він принаймні вмів прислужувати в церкві. А коли так, то все загинуло, тому, по-перше, що

digitized by ukrbiblioteka.org

я одружений, а по-друге, не навчений грамоти. І що тільки зі мною буде, коли моєму панові захочеться стати архієпіскопом, а не імператором, як це заведено і як це робиться у мандрівних рицарів?

— Не турбуйся, друже Санчо,— промовив цирульник,— ми попросимо твого пана, відрадимо його, скажемо, що він зробить по совісті, коли стане імператором, а не архієпіскопом, та це йому й легше, тому що він більш хоробрий, ніж освічений.

— Мені теж так здається,— зауважив Санчо,— хоч повинен вам сказати, що він на всі руки майстер. Я ж, з свого боку, молитиму бога спрямувати мого пана в такий бік, де б він і самому собі догодив і мене ощасливив.

— Ти міркуєш, як людина розсудлива,— сказав священик,— і маєш намір зробити, як істинний християнин. Але зараз треба обміркувати, як нам позбавити твого пана від цієї безглуздої покути, про яку ти нам розповів. І щоб обміркувати, як це здійснити, і щоб підкріпитися,— адже вже час,— не погано було б зайти до заїзду.

Санчо сказав, що нехай, мовляв, вони зайдуть, а він почекає тут,— потім, мовляв, він їм пояснить, чого він не зайшов і чого не слід йому туди заходити,— але, що він просить винести йому чого-небудь гарячого, а Росинантові — вівса. Вони пішли, він залишився, а трохи згодом цирульник виніс йому поїсти. Після цього священик з цирульником довго ще міркували, як їм досягнути бажаного і, нарешті, священик прийшов до думки зовсім у стилі Дон Кіхота і до такої, що цілком відповідала їхнім намірам, а саме: він сказав цирульникові, що придумав він от що: він, мовляв, переодягнеться мандрівною дівицею, а цирульник докладе всіх старань, щоб якнайкраще вирядитись її слугою, і в такому вигляді вони вирушать до Дон Кіхота, і він, священик, прикинувшись скривдженою і беззахисною дівицею, попросить його про одну послугу, в якій той, як і подобає доблесному мандрівному рицареві, зрозуміло, йому не відмовить. Послуга ця полягає в тому, щоб Дон Кіхот поїхав слідом за дівицею і відомстив за образу, якимсь злим рицарем їй завдану; крім того, дівиця попросить у нього дозволу не знімати маски і не відповідати йому, як тільки він почне про щось її запитувати, аж поки він над тим злим рицарем належної розправи не вчинить. На закінчення священик висловив тверду впевненість, що Дон Кіхот за таких умов піде на все і що таким чином вони визволять його звідти і привезуть в село, а там уже вони спробують знайти ліки від такого незвичайного божевілля.

РОЗДІЛ XXVII

Про те, як священик і цирульник справилися з своїм завданням, а також і про інші речі, варті того, щоб їх згадати на сторінках великої цієї історії.

Цирульник не лише не відкинув задуму священика, але, навпаки, цілком схвалив, і вони одразу ж узялися до його виконання. В господаря заїзду вони роздобули жіночий одяг і головний убір, а в заставу залишили новеньку сутану священика. Цирульник зробив собі довгу бороду з бичачого хвоста, чи то бурого, чи то рудого, в який господар заїзду мав звичай втикати гребінець. Господиня запитала, нащо знадобилися їм ці речі. Священик коротко розповів їй про божевілля Дон Кіхота і, повідомивши, що тепер він перебуває в горах, пояснив, що весь цей маскарад потрібен їм для того, щоб визволити його звідти. Господар і господиня одразу ж здогадалися, що божевільний — це їхній колишній постоялець, винахідник бальзаму, пан того самого зброєносця, який літав тут у них на ковдрі, і розповіли священикові про все, що з ним трапилося у них у заїзді, не приховавши й того, що так старанно приховував Санчо. Нарешті господиня вирядила священика так, що краще й бажати нічого: одягнула на нього шерстяну спідницю, на якій були нашиті смуги чорного оксамиту завширшки в долоню, всі до одної з прорізами, і обшитий білим атласом корсаж з зеленого оксамиту,— так само, як і спідниця, часів короля Вамби. Проте замість жіночого головного убору священик побажав одягнути свій полотняний стьобаний нічний ковпак, лоб він пов'язав клаптем чорної тафти, а з другого клаптя зробив маску, і вона якнайкраще закрила йому і обличчя і бороду. Зверху він нап'яв капелюх, такий величезний, що він би міг замінити парасольку, і, надівши накидку, по-жіночому сів верхи на мула, в той час як на другого мула сів цирульник з довгою, до пояса, бородою, наполовину білою, наполовину рудою, бо зроблена вона була, як відомо, з брудного бичачого хвоста.

Вони попрощалися з усіма, в тому числі і з доброю Маріторнес, яка їм сказала, що хоч вона й грішниця, а все ж обіцяє помолитися, щоб бог послав їм удачу в цьому такому важкому і істинно християнському починанні, але не встигли вони від'їхати од заїзду, як раптом священикові спало на думку, що він зробив погано, нарядившись таким чином, бо непристойно священнослужителеві так наряджатися, хай навіть це повністю відповідає його меті; і, поділившись своїми міркуваннями з цирульником, він запропонував йому помінятися одягом, бо правильніше, мовляв, буде, коли цирульник удасть беззахисну дівицю, а він — її слугу: при цій умові він, мовляв, не так осквернить свій сан; коли ж цирульник на це не погодиться, то він далі не поїде, хоч би Дон Кіхота потяг до себе чорт. У цей час до них наблизився Санчо і, подивившися на їхній наряд, не міг утриматися від сміху. Цирульник тимчасом дав священикові повну згоду, і той, пояснюючи свій задум, став повчати його, як він повинен себе поводити і що він повинен сказати Дон Кіхотові, щоб спонукати і примусити його поїхати слідом за ним, і залишити нетрі, які він обрав місцем своєї безплідної покути. Цирульник на це заперечив, що він і без напучувань якнайкраще зробить своє діло. Вирішивши не переодягатися, поки вони під'їдуть до тієї ущелини, де перебував Дон Кіхот, він уклав свій наряд, а священик приладнав бороду, і, очолювані Санчо Пансою, вони продовжували свій шлях; Санчо розповів про випадок з божевільним, якого він і його пан зустріли в горах, однак про чемодан і про його вміст змовчав, бо хоч і простацький був наш молодець, а до грошей ласий.

Другого дня побачили вони гілки, які розкидав Санчо, щоб за цією прикметою визначити місце, де він залишив свого пана; впізнавши ж місцевість, він оголосив, що тут починаються ущелини і що час їм переодягатися, коли це тільки й справді необхідно для врятування сеньйора Дон Кіхота; слід зауважити, що вони вже пояснили Санчо, як це важливо — з'явитися перед Дон Кіхотом у такому вбранні і що тільки так і можна примусити його змінити цей жахливий спосіб життя на інший, і суворопресуворо наказали не говорити йому, хто вони такі, і що він їх знає; коли ж він запитає,— а він, мовляв, неодмінно запитає,— чи вручив Санчо листа Дульсінеї, то сказати, що вручив, але оскільки вона грамоти не знає, то й відповіла йому на словах і звеліла, під страхом викликати на себе її гнів, тієї ж миті в дуже важливій справі з'явитися до неї; до цього вони ще дещо додадуть від себе і таким чином, безсумнівно, виведуть його туди, де його чекає краща доля, і з їхньою допомогою він негайно вирушить по шляху коли не до імператорського, то вже, в усякому разі, до королівського престолу,— архієпіскопства, мовляв, боятися нічого. Санчо все це вислухав, добренько запам'ятав і подякував їм за намір порадити його панові стати імператором, а не архієпіскопом, бо він був глибоко переконаний, що імператор скоріше може чим-небудь пожалувати свого зброєносця, аніж мандрівний архієпіскоп. Ще він сказав, що найкраще буде, коли він поїде вперед і передасть Дон Кіхотові відповідь од його повелительки,— можливо, цього виявиться досить для того, щоб витягнути його звідти, і їм ні для чого так себе утруднювати. Думка Санчо здалась їм правильною, і вони вирішили почекати, поки він повернеться з вістями про свого пана.

Санчо зник в одній з розколин, а вони залишилися в іншій, де тихий протікав струмок у прохолодному і заманливому затінку скель та дерев, які росли і сям і там. Жаркий день,— треба зауважити, що справа була в серпні, коли тут стоїть велика спека,— час,— а саме третя година пополудні,— все це робило куточок, який одкривався перед їхнім зором, ще привабливішим і посилювало спокусу дочекатися тут повернення Санчо, і вони так і зробили. І от, коли подорожні відпочивали в тіні, до їхнього слуху долинув голос, який, не будучи супроводжуваний звуками будь-якого інструменту, приємно і солодко звучав, що їх дуже таки здивувало, бо в їхньому уявленні це було зовсім не таке місце, де б міг опинитися такий вправний співак. Хоч і звикли думати, що в гаях та лугах живуть пастухи-співаки, але це скоріш поетичний вимисел, ніж правда. Яким проте було їхнє здивування, коли вони переконалися, що співають вірші, та такі, що не простому пастухові пасували, а освіченому столичному жителеві. І вони не помилились, бо от що це були за вірші:

Що нищить всі життєві блага?
Зневага.
Що збільшує чуттів непевність?
Ревність.
Що серцю туга і розпука?
Розлука.
Отак мене терзає мука,
Печуть огнем жалі палкії,
Бо убивають всі надії,
Зневага, ревність і розлука.

Хто породив мої страждання?
Кохання.
Хто повелів, щоб жив я в горі?
Зорі.
Хто завдає тяжкого болю?
Недоля.
Отак томлюсь в земній юдолі.
Клену життя своє стражденне,

digitized by ukrbiblioteka.org

Бо об'єднались проти мене
Кохання, зорі і недоля.

Яка мене врятує сила?
Могила.
Яка лишилася розрада?
Зрада.
Яке по ній чека похмілля?
Божевілля.
Отож даремні всі зусилля,
Безплідні всі рятунку спроби,
Бо ліки гірші від хвороби —
Могила, зрада й божевілля.

Час дня, пора року, безлюддя, голос і мистецтво співака,— все сповнювало обох подорожніх захопленням і солодкою знемогою, і вони не ворушились, чекаючи, що ось зараз знову почується спів; але мовчання все ще тривало, і тому вони вирішили піти на розшуки людини, яка володіє таким чудовим голосом. І тільки вони почали було задум свій здійснювати, як той же голос, прикувавши їх до місця, пролунав знову і проспівав оцей сонет:

СОНЕТ

Священна дружбо, на легкім крилі
Полинула ти в емпірей щасливий,
Де чути душ блаженних світлі співи,—
Лиш образ твій зостався на землі.

Показуєш ти звідти, мов у млі,
Повитий у серпанок мир правдивий,
Де мріються часом благі пориви,
У вчинки виливаючися злі.

Зійди з небес чи закажи віднині
Ходить омані у твоїм одінні
І сіяти незгоду між людьми,

Бо доведуть ті брехні та облуди,
Що світ увесь кипіть війною буде
І стане царством хаосу і тьми.

Спів завершився глибоким зітханням, і обидва подорожні знову напружили слух, сподіваючись, що співак проспіває що-небудь ще; але оскільки мелодія перейшла в ридання і скорботні пісні, то вони вирішили довідатися, хто цей страдалець, чий голос такий же чудовий, як жалібні його стогнання; і ледве тільки вони обігнули скелю, як побачили людину, будова і зовнішність якої були точнісінько такі, як описував Санчо Панса, коли переказував розповідь про Карденіо; поява ж їх обох людину ту не вразила,— ніби поринувши в роздум, звісивши голову на груди, вона продовжувала стояти нерухомо і, раз поглянувши на них, коли вони раптово перед ним з'явилися, більше вже не підводила очей. Священик знав про біду цього незнайомця, бо з деяких ознак одразу впізнав його, і тепер, будучи людиною красномовною, він наблизився до нього і в коротких, проте дуже розумних словах спробував довести йому, що треба покінчити з цим жалюгідним існуванням, інакше земне його існування припиниться зовсім, а це вже найбільше з усіх нещасть. Карденіо на той час був при своєму розумі, припадки буйства, які так часто виводили його з себе, тимчасово втратили над ним свою владу, а тому незнайомці, які одягом своїм різко відрізнялись од тих, кого йому доводилося зустрічати в пустинних цих місцях, викликали в нього подив, який ще поглибшав, коли з ним заговорили про його справи, як про щось уже відоме, що випливало з слів священика; і повів він з ними таку мову:

— Хто б ви не були, сеньйори, я бачу, що саме небо, яке невтомно клопочеться про добрих, так само як,— дуже часто,— і про злих, послало мені, недостойному, в такому самотньому і далекому від людської оселі краю зустріч з людьми, які наочно, наводячи різноманітні і розумні докази, почали доводити мені, як нерозумно з мого боку провадити таке життя, і постаралися спрямувати мене на менш тісний шлях. Але вам невідомо те, що знаю я, а саме, що нова, гірша біда в цьому випадку неминуче заступить місце попередньої, от чому ви, певне, приймаєте мене за людину не сповна розуму або, що ще гірше, і зовсім божевільну. І в цьому не було б нічого дивного, бо я сам бачу, що уява моя, живописуючи нещастя, які зі мною скоїлися, має таку могутню силу і так швидко тягне мене до загибелі, що, не маючи сил опиратись, я перетворююся на камінь, я нічого вже не почуваю і не усвідомлюю. І тільки тоді я починаю розуміти, що зі мною було, коли мені про це нагадають інші і покажуть, що я встиг натворити за той час, поки мною володіла ця жахлива недуга, і тут мені залишається лише боліти серцем марно, даремно проклинати свою долю і на виправдання собі відкривати всім, хто тільки побажає вислухати мене, причину мого божевілля, бо люди розсудливі, довідавшись про причину, перестануть дивуватися з наслідків і коли й не зцілять мене, то принаймні не осудять, і співчуття, викликане моїми прикростями, заступить у них у душі місце злоби на мою нестриманість. І коли ви, сеньйори, з'явилися до мене з тією ж метою, з якою до мене з'явились інші, то, перш ніж знову почати вести зі мною такі розумні розмови, будьте ласкаві вислухати звіт про незліченні мої злигодні: можливо, тоді ви вже не візьмете на себе клопоту втішати мене у моєму невтішному горі.

Обом супутникам тільки цього й треба було — почути з уст самого Карденіо, що послужило причиною його недуги, і вони попросили про це їм розповісти, обіцявши не пробу-

вати лікувати його або ж утішати, поки він сам того не побажає, після чого сумний кавальєро почав викладати жалісливу свою історію майже тими ж словами і виразами, якими, кілька днів тому, розповідав він її Дон Кіхотові і козопасові, причому через лікаря Елісабата і через нестримне прагнення Дон Кіхота захищати честь рицарства розповідь тоді так і залишилася незакінченою, як про це повідомляє історія. Однак тепер, дякуючи щасливій випадковості, припадок буйства затримався і дав можливість довести розповідь до кінця; і от, дійшовши до випадку з запискою, яку дон Фернандо виявив у книжці про Амадіса Галльського, Карденіо повідомив, що він знає її напам'ять і що містить вона в собі таке:

ЛУСІНДА — КАРДЕНІО

«Кожного дня я відкриваю у Вас достоїнства, які зобов'язують і примушують мене цінувати Вас усе більше; а тому, коли Вам завгодно, щоб я сплатила борг, не ґублячи своєї честі, то це повністю залежить від Вас. Мій батько знає Вас і гаряче любить мене, і він не піде наперекір моєму бажанню,— навпаки: він виконає те бажання, яке подобає відчувати й Вам, коли тільки я Вам справді дорога, в чому Ви мені, між іншим, самі призналися, і чому я не маю підстав не вірити».

— Ця записка, як я вже говорив, спонукала мене просити руки Лусінди, і вона ж привела дона Фернандо до думки, що Лусінда — одна з найрозумніших і найрозсудливіших жінок нашого часу. І ця ж сама записка викликала в нього бажання засмутити мене раніше, ніж моє бажання здійсниться. Я повідомив дону Фернандо умову батька Лусінди: вона полягала в тому, щоб її руки просив для мене мій батько, а я, мовляв, не насмілююсь з ним про це говорити, боячися, що він на це діло не піде,— і не тому, щоб знатність, доброта, суворі правила і врода Лусінди бралися ним під сумнів: якості її такі, що вони могли б бути окрасою кожного іспанського роду,— ні, він сам мені говорив, що хоче, щоб я почекав з одруженням, поки не з'ясується, що думає про мене герцог Рікардо. Одно слово, я признався дону Фернандо, що не наважуюсь відкритися батькові і що, крім цієї перешкоди, я з страхом передбачаю ще багато інших, хоч і не можу ще сказати, яких саме, але тільки в мене таке почуття, що мрії моїй не збутися ніколи. На це мені дон Фернандо сказав, що переговори з моїм батьком він бере на себе і влаштує так, щоб той переговорив з батьком Лусінди. О пихатий Марію, о жорстокий Катіліна, о недолюдку Сулло, о віроломний Ганелоне, о зраднику Вельїдо, о мстивий Юліане, о сріблолюбний Іудо. Зраднику, недолюдку, мстива і підступна душе, чим не догодив тобі нещасний, який так простодушно повідав тобі свої таємниці і радощі своєї душі? Яке зло заподіяв він тобі? Чи дав він тобі хоч одну пораду, чи сказав він тобі хоч одне слово, яке принизило б твою честь і послужило б тобі на шкоду? Але на що я, нещасний, ремствую! Адже це вже встановлено, що коли напасті тягне за собою течія небесних світил і коли вони люто й швидко звалюються на нас з височини, то ніяка сила на землі не владна їх стримати, а винахідливість людська — запобігти. Хто б міг подумати, що дон Фернандо, знатний, розсудливий, багато чим зобов'язаний мені кавальєро, який може вільно вдовольняти свої любовні примхи, хто б там не був предметом його пристрасті, зажадає відняти в мене, як кажуть, одну-єдину овечку, яка до того ж ще не була моєю! Але облишмо ці непотрібні і безнадійні міркування і знову зв'яжемо порвану нитку слізної моєї розповіді. Отже, моя присутність заважала дону Фернандо здійснити підступний і злий його умисел, а тому він вирішив відіслати мене до свого старшого брата під приводом попросити в нього грошей, щоб розплатитися за шестеро коней, яких він навмисне, тільки з метою випровадити мене (так зручніше було йому здійснити злочинний свій намір), купив того самого дня, коли взявся переговорити з моїм батьком, і попросив мене з'їздити за грішми. Чи міг я запобігти зраді? Чи міг я хоч що-небудь запідозрити? Зрозуміло, що ні,— навпаки, в захопленні від такої вдалої покупки я з великим задоволенням виявив готовність виїхати негайно. Того ж вечора я побачився з Лусіндою, передав їй зміст нашої з доном Фернандо розмови і сказав, що вона може не сумніватися, що наші чесні і законні наміри увінчаються успіхом. Лусінда, яка знала про зраду дона Фернандо не краще, ніж я, просила мене якнайскоріше повернутися, бо вона думала, що наша доля вирішиться, як тільки мій батько почне переговори з її батьком. Не знаю, що тут з нею сталося, тільки ледве вона вимовила ці слова, як очі її зволожилися сльозами, до горла підкотився клубок, і вона не могла вимовити й слова, тоді як здавалося, що їй так багато треба мені сказати. Дивне це явище, якого ніколи раніш я за нею не помічав, вразило мене, бо час, який нам приділяв щасливий випадок разом з моїми стараннями, ми незмінно проводили в радості і веселощах, не примішуючи до наших розмов ні сліз, ні зітхань, ні ревнощів, ні підозрінь, ні побоювань. Я тільки те й робив, що дякував долі за таку кохану, вихваляв вроду Лусінди, захоплювався душевними її якостями та розумом.

digitized by ukrbiblioteka.org

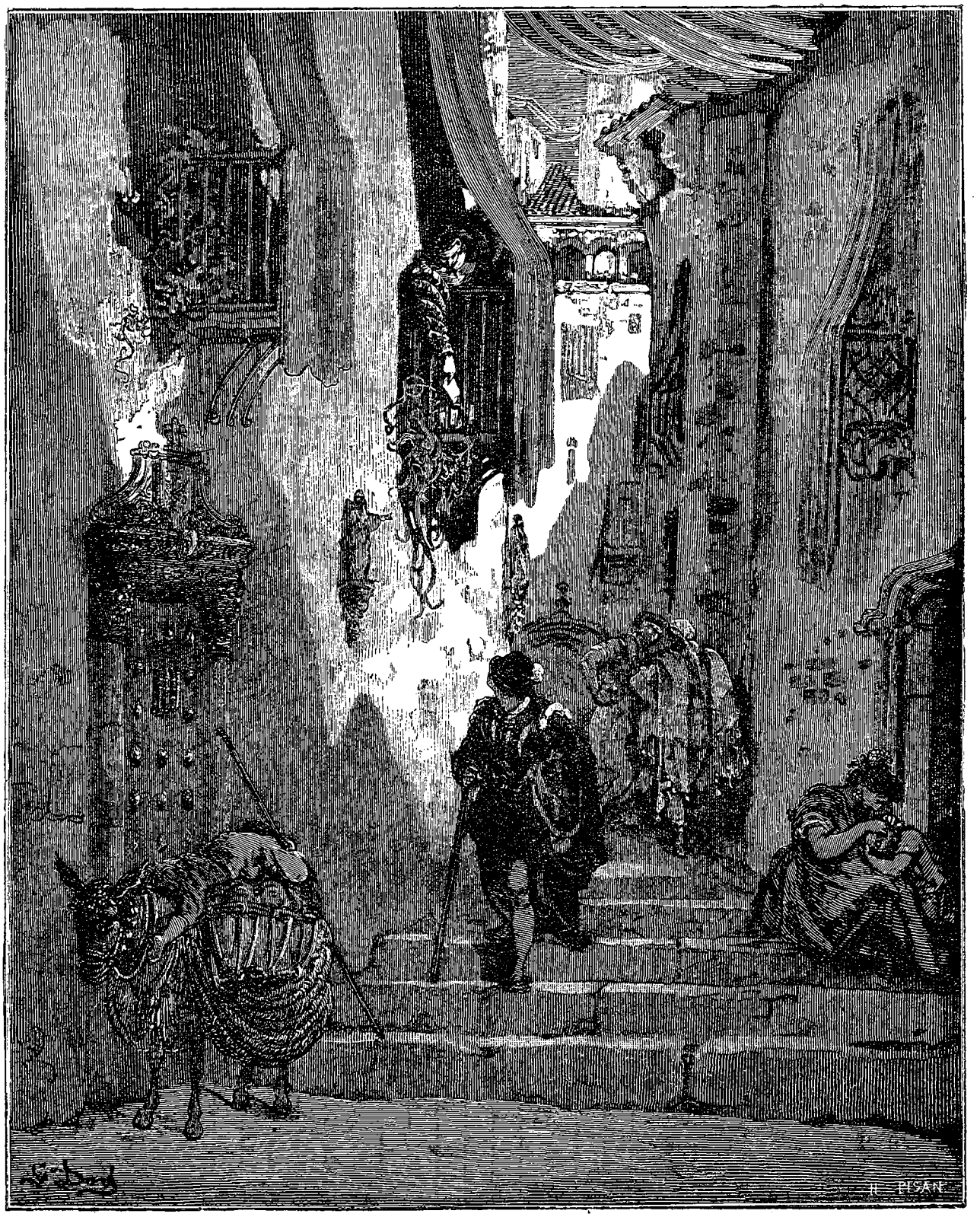
IL PISAN

Вона платила мені тим же і вихваляла в мене те, що їй, як закоханій, здавалося гідним похвали. Потім ми розмовляли про се, про те, про події, які трапилися з нашими сусідами та знайомими, і сміливість моя не сягала далі від того, щоб, майже силоміць, узяти її чудову білу руку і піднести до своїх губів, хоч цьому й заважало густе пруття низької клітки, яка нас розділяла. Але напередодні сумного дня мого від'їзду вона плакала, ридала, зітхала і, нарешті, пішла, а я, наляканий цими такими несподіваними і такими сумними знаками її скорботи й душевної муки, залишився схвильований і стривожений. Однак, щоб не руйнувати моїх надій, я все приписав силі її почуття до мене, а також розлуці, яка люблячим серцям завжди завдає болю. Як би там не було, поїхав я сумний і заклопотаний, сповнений домислів і підозр, і сама неясність домислів цих і підозр ясно вказувала, що мене чекають нещастя і жаль.

Я прибув на місце мого призначення, вручив лист братові дона Фернандо, був добре прийнятий, але не відразу відпущений назад,— на мою велику досаду, мені було наказано почекати з тиждень і не з'являтися на очі герцогові Рікардо, бо дон Фернандо просив брата послати йому грошей без відома батька. І все це виявилося хитрощами брехливого дона Фернандо, бо в його брата, звичайно, знайшлися б гроші, щоб відпустити мене зразу ж. Мені було б не виконати цього веління і наказу, бо мені здавалося, що я не витримаю такої довгочасної розлуки з Лусіндою, особливо після нашого слізного з нею розставання. Незважаючи на те, я, як вірний слуга, підкорився, хоч і передчував, що за це мені доведеться поплатитися своїм щастям. І от через кілька днів після мого приїзду до мене з'явився незнайомець і вручив лист,— а я, тільки глянувши на адресу, одразу здогадався, що це від Лусінди: то був її почерк. Розпечатував я його з хвилюванням і трепетом — я боявся, що трапилося щось дуже важливе, інакше Лусінда не стала б мені писати, поки я відсутній, бо коли я і нікуди не виїжджав, вона рідко мені писала. Перед тим, як прочитати лист, я запитав незнайомця, хто йому передав його і як довго він пробув у дорозі. Він відповів, що якось опівдні трапилося йому проходити вулицею нашого міста, як раптом якась чарівна сеньйора гукнула до нього з вікна і з сльозами на очах швидко проказала: «Добрий чоловіче, ви, напевне, християнин, а коли так, то заради всього святого, благаю вас, зразу ж доставте мій лист на вказану адресу — ім'я ж людини, якій я пишу, і місце, де вона перебуває, добре відомі,— і господь нагородить вас за це добре діло, а щоб ви не зазнавали ніяких нестатків, ось вам хусточка». З останнім словом вона кинула мені з вікна хусточку, в якій було зав'язано сто реалів, оця золота каблучка, яку я ношу на пальці, і той лист, що я вам вручив. А потім, не чекаючи на відповідь, одійшла від вікна. Все ж вона встигла помітити, що я підняв лист і хусточку і знаками дав їй зрозуміти, що її прохання буде вдоволене. І от, одержавши таку щедру винагороду за труди по доставці листа і зрозумівши з адреси, що мене посилають до вас,— а я, сеньйоре, дуже добре вас знаю,— а також зворушений сльозами прекрасної цієї сеньйори, вирішив я, нікому не довіряючи листа, вручити вам його особисто і на протязі шістнадцяти годин, рахуючи з тієї хвилини, коли вона передала мені лист, проїхав усю дорогу, а всього тут буде, як вам повинно бути відомо, вісімнадцять миль». Жадібно слухав я слова послужливого і незвичайного гінця, і в мене так тремтіли коліна, що я ледве міг стояти на ногах. Нарешті я розпечатав лист, складений, як я побачив, у таких виразах:

«Дон Фернандо дав Вам слово переговорити з Вашим батьком, щоб той переговорив з моїм, і він його додержав, але тільки це піде скоріш на його задоволення, ніж на користь Вам. Знайте ж, сеньйоре, що він сам просив моєї руки, і батько мій, спокусившись тими перевагами, які дон Фернандо, на його думку, перед Вами має, з незвичайною готовністю дав свою згоду, так що через два дні повинні відбутися наші заручини, що тримається в найсуворішій таємниці і свідком яких буде лише небо та дехто з домашніх. Уявіть, в якому я зараз стані, вирішуйте, чи треба Вам приїхати; а кохаю я Вас чи ні — це Вам покаже розв'язка. Дай боже, щоб цей лист потрапив до Ваших рук перш, ніж моя змушена буде опинитися в руці того, хто не додержує свого слова».

Таким був у загальних рисах зміст листа, через який я, не чекаючи ні відповіді, ні грошей, зразу ж вирушив у дорогу, бо тут мені стало зовсім ясно, що не про купівлю коней думав дон Фернандо, коли посилав мене до брата, але про угоду, якої він домагався з примхи. Злість, яка спалахнула в мені до дона Фернандо разом з боязню втратити скарб, багатолітньою вірністю і сердечною схильністю вислужений, окрилила мене, і я на другий же день прилетів у наше місто тієї години і хвилини, коли я звичайно ходив на побачення з Лусіндою. Я прибув таємно і залишив мула в того чоловіка, який привіз мені лист, а долі цього разу завгодно було допомогти мені, і я застав Лусінду біля загратованого вікна, свідка нашого кохання. Лусінда зразу ж упізнала мене, а я впізнав її, та, видно, погано ще вона знала мене, а я її. А втім, хто б міг похвалитися,

digitized by ukrbiblioteka.org

що збагнув і розгадав таємні думки і зрадливий характер жінки? Зрозуміло, що ніхто. Отже, ледве побачивши мене, Лусінда мовила: «Карденіо, на мені вінчальне вбрання, в залі чекають мене підступний дон Фернандо, корисливий батько мій і свідки, які, однак, скоріше будуть свідками смерті моєї, ніж заручин. Не тривожся ж, друже мій, і постарайся бути присутнім на моїх заручинах, і коли тільки їх не розладнають мої слова, то кинджал, який я ховаю у себе на грудях і який зумів би розладнати грізніші сили, цей кинджал, поклавши кінець моєму життю, покладе початок твоїй упевненості в тому, що я кохала тебе і кохаю». Боячись, що не встигну відповісти їй, я, кваплячись і хвилюючись, проказав: «Хай не розійдуться діла твої, сеньйоро, з твоїми словами, і коли ти носиш з собою кинджал, щоб довести мені свою вірність, то я ношу з собою шпагу, щоб тебе захистити або ж убити себе, якщо доля буде до нас немилосердною». Не думаю, щоб вона могла чути мої слова, бо в цей саме час хтось її повідомив, що наречений її чекає. І тут настала ніч суму мого, зайшло сонце моєї радості, померкло світло в очах моїх, і думки мої змішалися. Я не мав сил зайти в її дім, я не міг зрушити з місця. Але потім, зрозумівши, що присутність моя необхідна, бо мало хіба що може там статися, я пересилив себе і зайшов... А оскільки всі ходи і виходи були добре мені відомі, до того ж у домі відбувалася таємнича метушня, то ніхто мене не помітив. І от я, ніким не помічений, пробрався в зал і, вибравши хвилину, став в амбразурі вікна, занавішений краями двох килимів, і в отвір поміж ними я, залишаючись невидимим, міг бачити все, що в цьому залі відбувалося. Чи знайдуться в мене тепер слова, щоб описати, як билось у мене серце, коли я стояв там, ті думки, які мучили мене, ті враження, які я від усього того виніс? Адже їх було так багато і такі вони були, що передати їх не можна, та й добре, що не можна. Досить сказати, що наречений зайшов у зал у звичайному своєму одязі, боярином його був двоюрідний брат Лусінди, і, крім домочадців, у залі нікого з сторонніх не було. Трохи згодом з гардеробної вийшла Лусінда разом з матір'ю і двома своїми служницями в чудовому вбранні, яке відповідало її знатності і вроді, як і личило бути вичепуреною тій, що являла собою верх витонченості і благородного в самих розкошах смаку. Подив і гнів перешкодили мені в усіх подробицях роздивитися і запам'ятати її вбрання. Мені впали в очі лише його кольори: червоний і білий, і сяяння коштовного каміння, яким був усіяний головний убір та одяг, але все це меркло в порівнянні з незвичайною красою чудових її золотистих кіс, які, з успіхом змагаючись з коштовним камінням і світлом чотирьох факелів, що горіли в залі, в усьому своєму блиску стояли перед очима. О пам'ять, лютий ворог мого спокою! Нащо відтворюєш ти нині незрівнянну вроду обожнюваної моєї врагині? Чи не краще було б, жорстока пам'ять, коли б ти нагадала і відтворила її вчинок, щоб, підштовхнутий таким явним злом, яке вона мені заподіяла, я спробував, коли й не відомстити їм, то принаймні покінчити з собою? Не ремствуйте, сеньйори, на ці відступи,— горе моє таке, що про нього не можна і не треба говорити стисло і побіжно, тут усі обставини заслуговують, на мій розсуд, широких промов.

Священик йому на це сказав, що вони не лише не ремствують, але, навпаки, слухають його досить охоче, бо всі ці дрібниці заслуговують на неменшу увагу, ніж сама суть справи, і змовчати, мовляв, про них, неможливо.

— Отже,— продовжував говорити Карденіо,— коли всі зібралися в залі і коли парафіяльний священик, узявши наречену за руки, щоб здійснити належне за статутом, запитав: «Чи згодні ви, сеньйоро Лусінда, визнати сеньйора дона Фернандо, присутнього тут, законним своїм чоловіком, як того вимагає свята церква?» — я просунув між килимами голову і, напруживши увагу, з неспокійною душею приготувався вислухати відповідь Лусінди, яка мала винести мені смертний вирок або ж дарувати мені життя. Ах, коли б я тоді насмілився вискочити і крикнути їй: «О Лусіндо, Лусіндо! Подумай про те, що ти робиш, згадай про свою обіцянку, подумай про те, що ти моя і не можеш належати іншому! Зрозумій, що як тільки ти скажеш «так», тієї ж миті мене не стане. О підступний дон Фернандо, викрадач мого блаженства, смерть мого життя! Чого ти хочеш? На що зазіхаєш? Зрозумій, що досягти межі своїх мрій через християнський обряд ти не владний, бо Лусінда — моя дружина, а я — її чоловік». О я, божевільний! Нині, коли я розлучений з нею і перебуваю далеко від небезпеки, я говорю про те, що мені слід було зробити тоді, і чого я, однак, не зробив! Нині, не перешкодивши викраданню безцінного мого скарбу, я проклинаю викрадача, якому я міг би відомстити, коли б знайшлися в мене на той час для цього сили, як я знаходжу їх для того, щоб ремствувати! Ну що ж, коли був я тоді дурним і боягузом, значить судилося мені скінчити свої дні в соромі, божевіллі і покуті.

Священик чекав, що скаже Лусінда, але вона досить довго не відповідала, і от, коли я вже почав думати, що вона виймає кинджал, щоб довести мені свою вірність, або ж зби-

рається з духом, щоб вимовити правдиві і переконливі слова, які надали б справі потрібного для мене напрямку, вона впалим і кволим голосом проказала: «Згодна», після чого дон Фернандо, промовивши те ж саме слово, надів їй на палець обручку. І цієї хвилини нерозривні узи зв'язали їх. Новобрачний хотів було поцілувати свою дружину, але вона схопилася за серце і впала непритомною на руки своєї матері. Тепер залишається сказати вам, що почував я, коли Лусінда, вимовивши слово «так», посміялася з моїх надій і переступила і порушила клятви і коли я зрозумів, що мені вже не повернути щастя, яке я цієї миті втратив. Мені стало не під силу, в мене було таке почуття, ніби всі небесні сили мене залишили, земля, яка носила мене, стала моїм ворогом, повітря не дає мені дихання для зітхань, а вода — вологи для моїх очей. Один лише вогонь розгорявся, і все в мені палало злобою і ревнощами. Коли Лусінда знепритомніла, всі заметушилися, а мати Лусінди, розстебнувши їй плаття, щоб їй легше було дихати, виявила в неї на грудях запечатаний лист, і лист цей дон Фернандо одразу схопив і при світлі факела почав читати, а як тільки прочитав, то, замість того щоб допомогти доглянути за дружиною, яку всі намагалися привести до притомності, опустився в крісло і, ніби в глибокому роздумі, підпер щоку долонею.

Бачачи, що в домі переполох, я вирішив, помітять мене чи ні, покинути місце моєї засади і на випадок, коли мене помітять, піти на такий відчайдушний крок, щоб у покаранні, якому я вирішив піддати не лише дона Фернандо, але й знепритомнілу легковажну зрадницю, явно для всіх визначився справедливий гнів, який оволодів моєю душею. Проте волею судеб, які, очевидно, берегли мене для гірших нещасть (коли тільки може бути щось гірше від того, що я вже зазнав), я був тоді при повному розумі,— то вже він потім мені тут зрадив. От чому, передумавши мстити найлютішим моїм ворогам (а відомстити їм мені нічого не коштувало — такі далекі вони були від думки, що я тут), надумав я помститися самому собі і піддати самого себе покаранню, якого заслуговували вони, і, можливо, навіть суворішому, ніж те, яким я збирався покарати їх,— а я збирався їх умертвити,— бо несподівана смерть миттю припиняє страждання, тоді як повільна смерть під тортурами вбиває кожної миті, але життя не позбавляє. Одно слово, покинув я цей дім і вирушив туди, де залишив мула. Я звелів сідлати його, потім, навіть не попрощавшись з господарем, сів верхи і, подібно до Лота, покинув місто, не насмілившись озирнутися назад. Але як тільки я опинився в полі наодинці сам з собою, і мене огорнула нічна темрява, а нічна тиша спонукала до ремствування, то, не ніяковіючи і не боячись, що мене можуть почути і впізнати, я дав волю голосові моєму і устам послати Лусінді та дону Фернандо стільки проклять, що ніби цим міг відомстити за зло, яке вони мені заподіяли. Я називав її жорстокою, лютою, брехливою і невдячною, а найчастіше корисливою, бо не що інше, як багатство недруга мого, засліпило очі її кохання, щоб відняти її в мене і вручити пестунові і улюбленцеві Форгуни. Але, кидаючи докори і вивергаючи прокляття, я в той же час виправдував її: немає нічого дивного,— міркував я,— що дівчина, яка була під наглядом батьків, яка звикла і завжди готова була їм підкорятися, наважилася виконати їхню волю, тим більше, що за чоловіка вони ладили їй такого знатного, багатого і люб'язного кавальєро, і коли б вона його відкинула, то можна було б подумати, що вона не при своєму розумі або ж що вона до когось іншого має прихильність; ця обставина кинула б тінь на її честь і добре ім'я. Але я тут же заперечував собі, що коли б вона назвала своїм чоловіком мене, то батьки визнали б, що вона зробила непоганий вибір, і виправдали її,— адже до того, як дон Фернандо попросив її руки, вони самі, якщо тільки їхні бажання узгоджувалися з здоровим глуздом, навряд чи могли бажати своїй дочці кращого чоловіка, ніж я, так що вона сміливо могла б, перш ніж піти на цей вимушений і безрозсудний крок і віддати дону Фернандо свою руку, оголосити, що вона вже віддала її мені, а я, з свого боку, прийшов би їй на допомогу і підтвердив усе, що їй пощастило б у цьому випадку придумати. Кінець кінцем я прийшов до висновку, що з причини своєї нестійкості, несерйозності, крайньої гоноровитості і жадоби пошани вона забула ті слова, якими вона мене заманула, якими вона підтримувала тверді мої надії і укріплювала мене в чесних моїх намірах.

Решту ночі я провів у дорозі, все так само голосно ремствуючи і все так само терзаючись, а на світанку під'їхав до гір, і в горах я проблукав ще три доби без шляху, без дороги, поки, нарешті, десь недалеко звідси очам моїм не відкрилися луки, і тут я запитав пастухів, з якого боку особливо дикий цей гірський хребет. Вони мені сказали, що з цього. Тоді я попрямував сюди з наміром закінчити тут свій вік, і в одній з цих тіснин загинув мій виснажений мул, а скоріш за все, він просто захотів скинути з себе такий непотрібний тягар, за який він, напевно, мене мав. І залишився я піший, знемагаючий від утоми, замучений голодом, один як палець, навіть не знаючи, де

digitized by ukrbiblioteka.org

шукати допомоги. Не можу сказати, як довго я лежав на землі, потім підвівся, вже не відчуваючи голоду, і побачив перед собою козопасів, безперечно, це вони і нагодували мене. Вони розповіли мені, в якому стані я був, коли вони мене побачили, і які дикі і недоладні речі я говорив, з чого вони зробили висновок, що я з'їхав з глузду. Та я й сам згодом став помічати, що не завжди я сповна розуму: часом мій розум ушкоджується і затьмарюється, і тоді я шаленію, рву на собі одяг, сповнюю зойками безлюдні ці місця, проклинаю долю свою і марно тверджу дороге мені ім'я — ім'я ворога мого, і одна в мене тоді думка, і одне бажання — закінчити дні мої, звертаючись до неї. Опам'ятавшись же, я почуваю себе таким стомленим, таким розбитим, що насилу можу рухатися.

Звичайно я розташовуюсь на ніч у дуплі дуба,— там є де сховатися бідному моєму тілу. Пастухи, які пасуть у горах кіз і корів, по доброті своїй годують мене,— залишають мені їжу на дорогах і скелях, де, як їм здається, я найшвидше можу, випадково проходячи мимо, її виявити. І от, навіть коли я буваю не в собі, само єство моє наводить мене на їжу і примушує мене жадати її і приймати. Іноді, коли я буваю сповна розуму, вони мені повідомляють, що я виходжу на дорогу і віднімаю їжу в пастухів, які йдуть з сіл до загонів, хоч вони діляться нею зі мною добровільно. Таке жалюгідне і болісне життя веду я в надії, що з волі неба мені самому скоро прийде кінець або ж моїй пам'яті, і я забуду про вроду та про зраду Лусінди, і про зло, яке заподіяв мені дон Фернандо. І от коли небо влаштує це, не позбавляючи мене життя, то думки мої підуть природним своїм напрямком. Коли ж ні, то мені залишиться тільки молитися про те, щоб моя душа була взята на небо, бо вирвати тіло моє з тієї жалюгідної долі, на яку я добровільно його засудив, в мене немає ні сил, ні мужності.

Така, сеньйори, сумна повість про моє нещастя,— скажіть же, чи можна супроводжувати її меншими порухами почуття, ніж ті, якими я на ваших очах її супроводив, і не силкуйтесь умовляти мене і давати мені такі поради, які, як підказує вам тверезий розум, можуть допомогти мені, бо користі мені від них рівно стільки ж, скільки хворому від ліків, які прописав знаменитий лікар, але які він, хворий, приймати не хоче. Без Лусінди мені не треба здоров'я, і оскільки вона побажала належати іншому, хоч належала і повинна була належати мені, то я побажав горювати, хоч міг би радуватись. Своєю зрадливістю вона мала намір погубити мене навіки,— а я вирішив загинути, щоб здійснилося її бажання, і пізні нащадки скажуть про мене, що у мене було відібрано те, у чому ніхто з нещасних нужди не терпить: звичайно їх утішає сама неможливість втіхи, а мені це служить причиною ще більших страждань і мук, бо я вже починаю думати, що й смерть їх не припинить.

На цьому закінчив Карденіо довгу і сумну історію свого кохання, і священик уже приготувався сказати кілька втішливих слів, але в цей самий час слух його був вражений якимсь жалібним голосом, який говорив про те, про що йтиме мова в четвертій частині цієї повісті, бо третю частину мудрий і розсудливий історик Сід Ахмет Бен-інхалі на цьому закінчує.

РОЗДІЛ XXVIII,

який розповідає про нову цікаву пригоду, що сталася з священиком та цирульником у тих же горах.

Блаженні і благословенні часи, коли почав мандрувати по світу найвідважніший рицар Дон Кіхот Ламанчський, бо, дякуючи великодушному його рішенню спробувати воскресити і повернути світові уже розсипаний і майже зниклий орден мандрівного рицарства, який уже розпався і майже зник, нині, в наш вік, який потребує веселих розваг, ми насолоджуємося не тільки красою правдивої його історії, але й вкрапленими в неї повістями та епізодами, в більшості своїй не менш цікавими, хитромудрими і правдоподібними, ніж сама історія,— а історія ця, знову беручись до своєї чесаної, крученої і намотаної нитки, гласить, що як тільки священик приготувався втішати Карденіо, до слуху його долинув сумний голос, який говорив такі слова:

— О боже! Невже ж я знайшла, нарешті, місце, яке може служити таємною гробницею для важкого тягаря тіла,— тягаря, який я проти волі своєї ношу? Так, знайшла, коли тільки мовчазність навколишніх гір мене не обманює. О я, нещасна, наскільки ж краще для мого задуму товариство цих круч і нетрів, бо вони не завадять мені скаржитися небу на гірку мою долю, ніж присутність людської істоти, бо немає на світі такої людини, яка

здатна була б розвіяти сумніви, утолити печалі і позбавити від мук!

Священик і його супутники почули і вловили ці слова, і здалося їм,— та так воно й було насправді,— що говорять десь зовсім близько від них, а тому вони рушили на розшуки людини, яка вимовляла ці слова, але не пройшли вони й двадцяти кроків, як за кручею, в тіні ясена, перед очима їхніми постав одягнений по сільському юнак, обличчя якого, з тієї причини, що він, нахилившись, мив у струмку ноги, їм спочатку не пощастило роздивитися; підійшли ж вони так тихо, що він їх не почув, та до того ж він увесь був захоплений миттям ніг, а ноги в нього були ніби два білі кришталі, сяючі серед іншого каміння того ж джерела. Білизна і краса його ніг вразили подорожніх,— здавалося, ці ноги не створені ступати по зораному полю або брести за плугом і волами, незважаючи на те, що одяг юнака свідчив про інше; і от, переконавшись, що він їх не помічає, священик, який ішов попереду, подав знак обом своїм супутникам сховатись і причаїтися за уламками скелі, і ті так і зробили і почали уважно стежити за юнаком. На ньому був сірий двобортний півкаптан, перетягнутий у поясі білою косинкою, панталони, сірого сукна гамаші і сірий же суконний берет на голові; гамаші він засукав, і гомілки його сміливо можна було уподібнити до алебастру. Обмивши прекрасні свої ноги, він зразу ж, дістави з-під берета хустку, їх витер; але, дістаючи хустку, він підняв голову, і тут перед очима тих, хто на нього дивився, на мить постала така незрівнянна врода, що Карденіо пошепки сказав священикові:

— Коли це не Лусінда, то, значить, це не людина, а ангел.

Юнак зняв берет, стріпнув головою, і слідом за тим розсипались і розпустились по плечах його кучері, яким навіть Фебові кучері могли б позаздрити. І тут усі зрозуміли, що це переодягнена хліборобом жінка, і притому граціозна, більше того — найпрекрасніша з усіх жінок, яких будь-хто з них бачив, у тому числі і Карденіо; а втім, Карденіо знав і бачив Лусінду, але він сам твердив згодом, що тільки врода Лусінди могла б позмагатися з цією. Розкішні золотисті коси, довгі й густі, закривали не тільки плечі,— вони вилися вздовж усього її стану, так що видно було самі лише ноги. Гребінець їй заміняли власні руки, і коли її ноги у воді схожі були на кришталь, то руки, що підбирали коси, нагадували міцно злежаний сніг; і чим довше дивилися на неї всі троє, тим більше захоплювались, і бажання довідатися, хто вона, посилювалося в них з кожною хвилиною. Через те вирішили вони об'явитися; коли ж вони зробили рух, щоб підвестись, чарівна дівчина підвела голову і, обома руками відкинувши з обличчя волосся, подивилася в той бік, звідки долинув шелест; і, ледве помітивши їх, вона підскочила, миттю підняла вузол, що лежав біля неї, як видно з одягом, і боса, з розпущеними косами, в замішанні і страху кинулася бігти; однак ніжні її ноги не витримали дотику гострого каміння, і, пробігши всього лише кілька кроків, вона впала. Тут усі троє наблизилися до дівчини, і першим заговорив з нею священик:

— Хто б ви не були, сеньйоро, ні кроку далі, бо єдине бажання тих, кого ви бачите перед собою, це допомогти вам. Даремно ви стрімголов кинулися від нас тікати,— все одно ваші ноги не витримають цього, та й ми цього не допустимо.

Здивована і зніяковіла, вона не відповідала й слова. Тоді вони підійшли до неї ще ближче, і, взявши її за руку, священик знову заговорив:

— Що приховав від нас ваш, сеньйоро, одяг, те виказали ваші коси, які наочно довели, що немаловажні повинні були бути у вас причини огорнути вроду вашу таким недостойним одягом і завести її в таку глушину, де все ж нам пощастило зустрітися з вами, і коли ми безсилі припинити ваші муки, то, в усякому разі, ми можемо дати вам пораду, а яким би великим не було горе і як би воно не терзало, страдженний, поки він живий, повинен принаймні вислухати того, хто, маючи добрі наміри, бажає дати йому пораду. Отже, моя сеньйоро, або ж сеньйоре, як вам буде завгодно, подолайте страх, який ми вам вселили своєю появою, і повідайте нам щастя своє чи злигодні, і в усіх нас, разом узятих, і в кожному зокрема ви зустрінете співчуття своєму горю.

Тимчасом переодягнена дівчина, ніби зачарована, дивилася на всіх, не ворушачи губами і не вимовляючи й слова, точнісінько, як сільський хлопець, якому несподівано показали щось дивовижне, досі не бачене. Але як священик хилив усе до одного й того ж, то кінець кінцем вона, глибоко зітхнувши, перервала мовчання і сказала:

— Коли ці пустинні гори безсилі мене сховати, а розпущені і нерозчесані мої коси не дозволили моїм устам сказати неправду, то марно почала б я тепер прикидатися, бо коли б навіть ви й зробили вигляд, що повірили мені, то скоріше з ввічливості, а не з якої іншої причини. Після цієї передмови я можу вам сказати, сеньйори, що ваша пропозиція, за яку я вам так вдячна, зобов'язує мене задовольнити ваше прохання, хоч, між іншим, я й побоююсь, що розповідь про мої злигодні не лише викличе у вас співчуття, але й засмутить вас, бо ви не

digitized by ukrbiblioteka.org

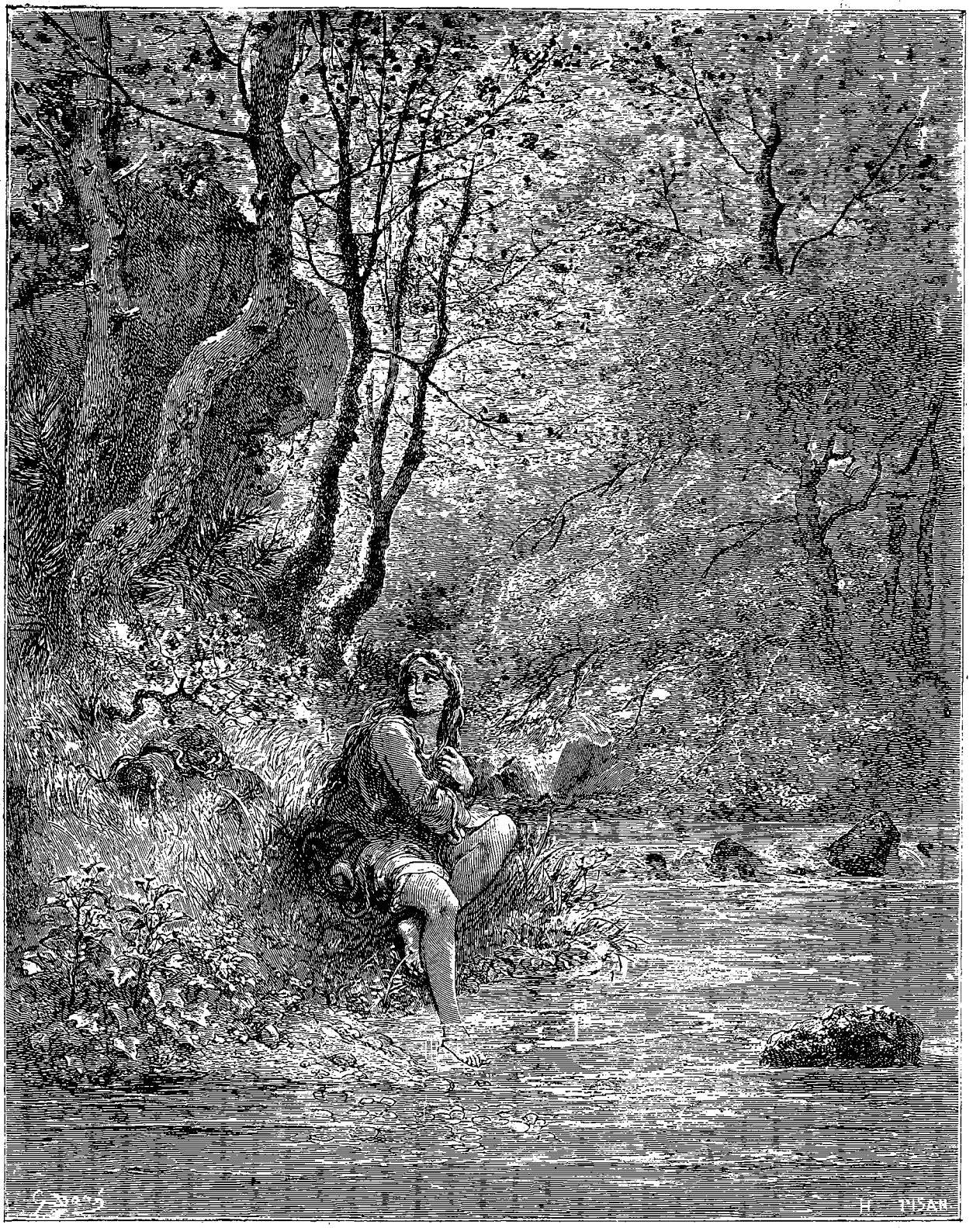

знайдете ні ліків, які припинили б мої муки, ні слів утіхи, які полегшили б їх. Але щоб у вас, коли ви вже знаєте, що я жінка, і зустріли мене, таку юну, саму, та ще в цьому наряді, не створилося помилкового уявлення про мої правила, бо подібні обставини, разом узяті, і кожне з них зокрема, здатні очорнити будь-яку добру славу, я змушена повідати вам те, про що хотіла б змовчати, коли б тільки могла.

Все це красуня-дівчина промовила, не переводячи подиху, і доладні її слова і розум, а також і ніжний її голос захопили подорожніх не менше, ніж її врода. Коли ж вони знову почали пропонувати їй свої послуги і просити виконати дану нею обіцянку, то вона не примусила себе довго просити,— суворо додержуючи пристойності, взулась, підібрала волосся, сіла на камінь і, як тільки троє подорожніх розташувалися навколо неї, неквапливо і виразно, ледве стримуючи сльози, які виступали на очах, почала розповідати історію свого життя:

— Є в нашій Андалузії таке місто, від якого походить титул одного герцога, одного з так званих іспанських грандів. У нього два сини: старший, спадкоємець його титулу, треба гадати, успадкував і добру його вдачу, а молодший навряд чи що-небудь успадкував, крім підступництва Вельїдо і брехливості Ганелона. Мої батько й мати — вассали герцога. Роду вони безвісного, але зате досить багаті, так що коли б їхнє походження було не нижчим від їхнього достатку, то їм і бажати було б нічого, а мені нічого було б побоюватися біди, яка нині скоїлася зі мною,— адже все моє нещастя, можливо, і полягає в тому, що батьки мої не мали щастя народитися від людей родовитих. Правда, рід їхній не такий уже низький, щоб треба було його соромитись, але й не такий високий, щоб похитнути мою впевненість у тому, що горе моє походить від його безвісності. Одно слово, вони — хлібороби, люди прості, ні з яким нечестивим племенем нічого спільного не мають, найзвичайнісінькі, як кажуть, чистокровні християни, але вони дуже багаті, ні в чому собі не відмовляють і, по суті, тепер уже мало чим відрізняються не лише від ідальго, але навіть і від кавальєро. Проте все своє багатство і всю іменитість свою вбачали вони в тому, що в них така дочка, як я. А оскільки інших спадкоємиць або ж спадкоємців вони не мали, а батьки вони були чадолюбиві, то я була однією з найбільш пещених дочок у світі. Я була опорою їхньої старості, дзеркалом, в яке вони дивилися, предметом, до якого вони спрямовували боговгодні свої бажання, такі добрі, що вони не могли йти врозріз з моїми. Будучи володаркою їхніх душ, я була господинею у них в домі: сама наймала і відпускала робітників, вела рахунок усьому, що сіялось і збиралося, великій і дрібній худобі і бджолиним вуликам, наглядала за олійницями і давильнями. Одно слово, все, чим тільки міг володіти і володів такий багатий селянин, як мій батько, було в мене на обліку, я була і домоправителькою, і пані, і ретельності моєї, а також того задоволення, яке я цим приносила моїм батькам, я не маю сили як слід описати. Віддавши потрібні розпорядження наглядачам, пастухам і поденникам, я проводила час за роботою, такою ж пристойною для дівчат, як і необхідною, наприклад за голкою і п'яльцями, частенько — за прядкою. Коли ж я, щоб розважитись, ці заняття кидала, то мене тягнуло почитати душеспасенну книжку або ж пограти на арфі, бо я знала по собі, що музика заспокоює неспокійний дух і втихомирює хвилювання пустої думки. От яке життя провадила я в батьківському домі, і описую я його так докладно не з гонору, не з бажання похвастати своїм багатством, а тільки для того, щоб показати, як добре жилося мені раніш і в якому плачевному стані я, ні в чому невинна,— перебуваю нині.

Річ у тому, що невтомно працюючи і живучи на самоті, подібно до монастирського затвора, я думала, що мене ніхто, крім прислуги, не бачить, бо я й до церкви ходила рано-вранці і неодмінно з матір'ю та служницями, закутана і вкрита, так що очі мої не бачили нічого, крім того клаптя землі, на який ступали мої ноги, і, незважаючи на це, очі кохання, або, краще сказати, очі неробства, з якими і очам рисі не зрівнятися, дякуючи старанням дона Фернандо,— так зовуть молодшого сина герцога, про якого я вже згадувала,— мене помітили.

Варто було розповідачці вимовити ім'я дона Фернандо, і з обличчя Карденіо миттю збігла краска, а на лобі в нього виступив піт, так що священик і цирульник, помітивши незвичайне хвилювання, яке охопило його, з страхом подумали, чи не припадок це несамовитості, а вони чули, що такі припадки з ним час від часу трапляються. Але Карденіо лише обливався потом і, силкуючись зрозуміти, хто ця селянка, дивився на неї в упор,— а селянка, не бачачи, що діється з Карденіо, тимчасом продовжувала розповідати:

— І не встигли його очі побачити мене, як він мною спокусився, про що він сам мені потім повідав і яскравим доказом чому служила вся дальша його поведінка. Однак, бажаючи якнайшвидше скінчити з незліченним числом моїх прикростей, я промовчу про ті хитрощі, до яких дон Фернандо вдався, щоб освідчитися мені в коханні. Він підкупив прислугу, задарував і засипав ласками моїх бать-

digitized by ukrbiblioteka.org

ків, що не день — на нашій вулиці ігри та сміх, уночі нікому не давала спати музика, до моїх рук бозна-якими шляхами потрапляли записки, і в незчисленних тих записках, сповнених запевнень і слів кохання, було більше обіцянок і клятв, ніж літер. Усе це, однак, не тільки мене не зворушувало, але, навпаки, злило, ніби то був лютий мій ворог, і ніби всі його спроби мене полонити були затіяні з метою протилежною,— і не тому, щоб залицяння дона Фернандо були мені неприємні, не тому, щоб його домагання здавалися мені зухвальством,— ні, я відчувала якесь незрозуміле мені самій задоволення при думці про те, що мене кохає і поважає такий знатний кавальєро, і мені зовсім не були гидкими улесливі слова, розсипані в його посланнях: адже кожна, навіть найпотворніша жінка, вже напевне радіє, коли її називають красунею. Але проти цього повставав мій дівочий сором і постійні застереження моїх батьків, для яких сердечна схильність дона Фернандо зовсім не була таємницею, бо він уже й не думав від кого б там не було її приховувати. Батьки вселяли мені думку, що тільки в моїй скромності і доброзвичайності вбачають і розуміють вони власну свою честь і добру славу і що коли б я, мовляв, згадала б про нерівність між мною і доном Фернандо, то, що б він не говорив, мені стало б ясно, що він думає не стільки про мене, скільки про задоволення власної примхи. І коли, мовляв, я маю намір якимсь чином покласти край беззаконним його домаганням, то вони віддадуть мене тоді заміж за того, хто мені найбільше припаде до серця, хай то буде найзнатніший юнак у нашому селі або навіть у всій окрузі, бо, взявши до уваги їхню заможність і моє добре ім'я, я на це повністю можу розраховувати. Переконливі їхні докази і правдиві обіцянки зміцнили мою твердість, і я вирішила не вимовити жодного слова, яке могло б подати дону Фернандо віддалену хоча б надію на досягнення очікуваного ним.

Проте моя незалежність або, як йому, певне, здавалося, зневага повинна була розпалити плотолюбні його бажання,— так, саме плотолюбні бажання, інакше не можна назвати почуття, яке було в нього до мене,— адже коли б це було таке кохання, яким воно повинно бути, то ми б тепер нічого про нього не дізналися, бо в мене не було б тоді приводу вам про нього розповідати. Нарешті дон Фернандо вивідав, що батьки мої збираються віддати мене заміж, щоб відняти в нього надію на володіння мною або, в усякому разі, щоб у мене збільшилось охорони, і ця звістка або, вірніше, ця підозра штовхнула його на те, про що ви зараз довідаєтесь, а саме: якось уночі, коли всі двері у нас були уже замкнуті, щоб через недогляд честь моя не опинилась у небезпеці, коли всі заходи обережності були вжиті і коли я була в тиші затвора і самотності, в товаристві однієї-єдиної служниці, до моєї опочивальні, невідомо як і звідкіля, з'явився *він,* і, побачивши його, очі мої перестали бачити і заніміли мої уста, так що я не могла навіть крикнути,— а втім, він і не дав би мені, напевне, крикнути, тому що він одразу ж кинувся до мене і, обнявши мене (у мене ж, кажу я, не було сил чинити опір: така я була приголомшена), заговорив,— і от я все ще не можу збагнути, чи може брехня бути такою вправною і як вона досягає того, щоб слова, які вона підбирає, здавалися такими правдивими. Зрадник зумів сльозами засвідчити істинність своїх слів і зітханнями — істинність свого наміру, а я, бідненька, сама-самісінька, не навчена моїми домашніми, як у таких випадках слід себе поводити, я, сама не знаю чому, брехням цим повірила. І все ж сльози його і зітхання нічого, крім простого співчуття, в мене не викликали, а тому, коли перше хвилювання вляглося, я сяк-так зібралася з силами і спокійніше, ніж могла цього від себе чекати, сказала: «Коли б, сеньйоре, то були не ваші обійми, а кігті лютого лева, і я могла б вирватися з них лише ціною діянь і слів, які погубили б мою честь, то наважитися на це мені було б так само легко, як знищити те, що вже сталось. І подібно до того, як ви стискаєте в обіймах моє тіло, так само душа моя зв'язана добрими моїми намірами, і ви побачите, як відмінні вони від ваших, коли тільки спробуєте вчинити насильство і дуже далеко зайти. Я ваша піддана, але не раба. Благородство крові вашої не владне і не повинно мати влади безчестити і принижувати моє худородство,— я, простолюдинка і селянка, поважаю себе не менше, ніж ви, сеньйоре і кавальєро, себе поважаєте. Силою вам нічого зі мною не зробити, і не спокусити вам мене своїм багатством, і не обманути вам мене своїми словами, і не зворушити вам мене сльозами і зітханнями. А втім, коли б що-небудь з усього мною перерахованого я побачила в тому, кого батьки мої вибрали мені за чоловіка, то їхній волі скорилася б моя і ні в чому з їхньої волі не вийшла,— в цьому випадку я зробила б так, як велить мені честь, хоч і не так, як велить мені серце, і сама віддала б вам, сеньйоре, те, що ви нині намагаєтесь узяти в мене силою. Все це я говорю для того, щоб ви, нарешті, викинули з голови думку, що хто-небудь, крім законного чоловіка, може від мене чого-небудь домогтися».— «Коли діло тільки за цим, чарівна Доротее (так звуть мене, нещасну),— сказав під-

ступний кавальєро,— так от тобі моя рука на знак того, що я твій, і хай будуть свідками наших заручин небеса, від яких ніщо не приховається, і оцей образ нашої володарки».

Почувши, що її зовуть Доротея, Карденіо знову розхвилювався і зробив висновок, що перші його здогади вірні; однак, щоб довідатися, чим це скінчилося, хоч він майже все вже знав, він вирішив не переривати розповіді і тільки запитав;

— Так вас зовуть Доротеєю, сеньйоро? Я чув про іншу дівчину, яку зовуть так само і злигодні якої, мабуть, схожі на ваші. Але продовжуйте розповідати — в свій час я повідомлю вам дещо таке, що вжахне вас і разом засмутить.

Слова Карденіо, так само як дивний і вбогий його одяг, привернули до себе увагу Доротеї, і вона звернулася до нього з проханням: коли він знає, що було потім, то нехай, мовляв, скаже їй, не криючись, бо один-єдиний дар, яким наділила її фортуна, полягає в тому, що вона стійко витримує всяке нещастя, тим більше, що вона, мовляв, зовсім певна, що немає на світі такого нещастя, яке хоч би на йоту могло б погіршити вже те, що трапилося з нею.

— Я не забуду, сеньйоро,— сказав Карденіо,— поділитися з вами своїми міркуваннями, коли тільки здогад мій підтвердиться, але час для цього ще не настав і міркування мої вам поки що ще не потрібні.

— Як вам буде завгодно,— зауважила Доротея.— Ну, а далі справа стояла так: дон Фернандо взяв образ, який висів у моїй опочивальні, і поставив його перед нами, як свідка наших заручин. Він дав обіцянку одружитися зі мною, але я, перервавши потік його пристрасних слів і незвичайних клятв, сказала, щоб він подумав про те, що робить, і про те, як розгнівається його батько, коли довідається, що син одружується з селянкою, з своєю підданою, і хай, мовляв, не засліплює його моя врода, бо, яка б вона не була, вона безсила зняти з нього провину, і коли він справді кохає мене і бажає мені добра, то хай не заважає мені зв'язати свою долю з рівнею, бо щастя, яким перший час тішаться ті, що вступили в нерівний шлюб, не тривке і не довговічне. Довго я з ним говорила,— багато чого я вже тепер і не пам'ятаю,— проте слова мої не примусили дона Фернандо відступитися од свого наміру; так точно людина, яка складає угоду і не збирається платити, не думає про умови. Тоді я замислилася на мить і сказала собі: «Адже не я перша, дякуючи шлюбові, з низького стану перейду у високий, та й дон Фернандо не перший, кого жіноча врода або ж власна божевільна пристрасть (що вірніше) примушує обрати не відповідну благородному його походженню супутницю життя. І якщо я звичаїв світу тим не порушую, то мені слід прийняти виявлену мені долею честь, бо коли навіть кохання, в якому він нині мені освідчується, разом з вдоволенням пристрасті мине, все одно перед богом я залишуся його дружиною. Коли ж я з презирством відштовхну його, то від дозволеного він, уже напевне, перейде до недозволеного, тобто застосує силу і збезчестить мене, і я ж вийду кругом винувата і нічого не зможу відповісти на звинувачення, які мені може закинути всякий, хто не знає, що дійшла я до цього безвинно. Справді, як я доведу моїм батькам і кому б там не було, що цей кавальєро проник до моєї опочивальні без моєї згоди?» Всі ці запитання й відповіді вихором пролетіли в мене у голові, але, головне, що на мене подіяло і спонукало зробити крок, який згодом виявився для мене фатальним, чого я тоді, зрозуміло, не підозрювала, так це те, як пристрасно дон Фернандо клявся і плакав і кого прикликав він у свідки, а також любʼязність його і принадність; ці його якості разом з усілякими виявами істинного почуття здатні були покорити будь-яке інше серце, таке ж вільне і таке ж несміливе. Я покликала служницю, щоб до свідків небесних приєднати земного. Дон Фернандо знову почав клястись і божитися. Він прикликав у свідки всіх святих, наперед віддав себе найжахливішим карам, на випадок якщо не додержить свого слова, знову зволожив сльозами очі і посилив зітхання, потім стиснув мене в своїх обіймах, з яких, між іншим, він не випускав мене й на секунду, і тут, тільки-но з опочивальні вийшла моя дівчина, я перестала бути такою, а він став у повному розумінні цього слова обманщиком і зрадником.

День, який змінив ніч мого нещастя, настав усе ж не так швидко, як того бажав, думається мені, дон Фернандо, бо варто лише виконати веління плоті, як з'являється настирливе бажання покинути те місце, де пристрасть була вдоволена. Я тому так кажу, що дон Фернандо поспішив піти від мене і, дякуючи хитрощам служниці, тієї самої, яка його сюди привела, ще до світанку вибрався на вулицю. Прощаючись зі мною (вже не з тим запалом і гарячковістю, з якими він мене вітав), він сказав, щоб я не сумнівалася в його вірності і що клятви його правдиві і непорушні, і для більшої переконливості зняв з руки коштовний перстень і надів мені його на палець. Отже, він пішов, а я залишилася ні сумна, ні весела, вірніше я була зніяковіла, стурбована і приголомшена тим, що зі мною сталося, і я не мала духу, а можливо, просто забула вилаяти

digitized by ukrbiblioteka.org

служницю за те, що вона по-зрадницькому замкнула мене з доном Фернандо в моїй опочивальні, адже я сама ще тоді не вирішила, добре чи погане все те, що зі мною сталося. Прощаючись, я сказала дону Фернандо, що він може точно таким же чином приходити до мене щоночі, бо тепер уже я належу йому, і так триватиме доти, поки він не оголосить про наші заручини. Але він прийшов тільки наступної ночі, а потім уже не з'являвся, і я понад місяць не бачила його ні на вулиці, ні в церкві — ніде. Марно домагалася я побачення з ним, хоч знала дуже добре, що він нікуди не виїжджав і цілими днями полює,— треба зауважити, що це улюблене його заняття.

Ці дні й години, як зараз пам'ятаю, були гіркими і болісними для мене, і як зараз пам'ятаю, в ці дні й години почала я сумніватися в доні Фернандо,— цього мало, я втратила віру в нього. І ще пам'ятається мені, тоді вперше моя служниця почула від мене слова осуду зухвалого її вчинку,— слова, яких вона не чула від мене раніше. І, пам'ятаю, довелося мені тоді ковтати сльози і прикидатися веселою, щоб батьки мої не почали допитуватися, чим я незадоволена, інакше я неодмінно повинна була б, щоб відвести очі, щось вигадувати. Але все це в одну мить скінчилося, а потім настала мить інша, коли додержування пристойностей рухнуло і настав кінець мріям про честь, коли вичерпалося терпіння і виявилися таємні мої думи. А сталося так тому, що незабаром у нашому селі розійшлася чутка, що в сусідньому місті дон Фернандо одружився з дівчиною незвичайної вроди, яка походить від батьків благородних, проте не з таким багатим приданим, щоб їй можна було розраховувати на такого знатного жениха. Казали, що зовуть її Лусіндою і що їхнє весілля ознаменувалося вартими подиву подіями.

Почув Карденіо ім'я Лусінди — і відразу пересмикнув плечима, закусив губу, нахмурив брови, і слідом за тим з очей його ринули потоки сліз, проте Доротея не перервала своєї розповіді:

— Сумна ця звістка дійшла до мене, і серце моє, замість того, щоб оледеніти, загорілося злобою й лютті, так що я ледве було з криком не вибігла на вулицю і не розголосила підступництво його і зраду. Однак гнів мій затих при думці про те, як я сьогодні ж уночі виконаю те, що я й справді виконала, а саме: розповіла про свої злигодні одному з тих, кого в селі називають підпасками, слузі мого батька, одягнула на себе його вбрання і попросила провести мене в місто, де, за чуткою, жив мій недруг. Підпасок спочатку покартав мене за безрозсудність і не схвалив мого наміру, але потім, бачачи, що я непохитна, виявив готовність супроводжувати мене, як він висловився, хоч на край світу. Я миттю вклала в полотняну наволочку одне з моїх платтів, узяла з собою про всяк випадок грошей і деякі коштовності і глупої ночі, нічого не сказавши зрадниці-служниці, супроводжувана слугою і роєм невідчепних думок, залишила отчий дім і пішла пішки до міста, куди я так поспішала не з метою розладнати те, що вже здійснилося, а тільки для того, щоб запитати дона Фернандо, з якою совістю він міг так зробити. Через два з половиною дні я прийшла, куди мені було потрібно, і, увійшовши до міста, запитала, де живуть батьки Лусінди, і перший, кому я поставила це запитання, повідав мені більше, ніж я бажала почути. Він указав мені їхній будинок і повідомив про все, що сталося під час заручин їхньої дочки,— слід зауважити, що подія ця стала широковідомою в місті, і люди збиралися на вулицях купками, тільки щоб посудачити. От що він мені повідомив: того вечора, коли дон Фернандо заручився з Лусіндою, після того, як вона дала згоду стати його дружиною, вона раптом знепритомніла, а чоловік її, розстебнувши їй корсаж, щоб легше було дихати, виявив у неї на грудях написану власною її рукою записку, в якій вона повідомляла і оголошувала, що не може бути дружиною дона Фернандо, бо вона дружина Карденіо, одного досить знатного, за словами того, хто мені про це розповідав, кавальєро, місцевого уродженця, і що вона дала згоду дону Фернандо тільки тому, що не бажала виходити з-під батьківської волі. З дальшого, за словами тієї ж самої людини, виходило, що вона мала намір одразу ж після заручин накласти на себе руки, і в записці цій вона пояснювала, чому вона вирішила покінчити з собою,— а знайдений, як кажуть, в її платті кинджал усе це підтверджував. Тоді дон Фернандо уявив, що Лусінда сміється і знущається з нього і має його за ніщо, і не встигла вона отямитись, як він уже кинувся на неї з знайденим при ній кинджалом і, вже певно, заколов би її, коли б її батьки і всі, хто тільки там був, його не втримали. Ще говорили, ніби дон Фернандо зразу ж виїхав з міста, а Лусінда опам'яталася тільки на другий день і розповіла батькам своїм, як вона стала законною дружиною згаданого мною Карденіо. Ще я довідалася, що Карденіо, є такі чутки, був присутнім при заручинах, і як тільки вона заручилася, що було для нього зовсім незрозуміло, він у повному відчаї втік з міста, залишивши лист, в якому пояснював, як його образила Лусінда і що він зникає з світу. Все це стало ві-

доме всьому місту, і всі тільки про те й говорили, і заговорили ще більше, коли довідалися, що Лусінда втекла з батьківського дому,— втекла, треба думати, зовсім з міста, бо її ніде не можуть знайти,— що батьки зовсім загубили голову і не знають, що діяти. Вісті ці оживили мої надії, і я вирішила так: краще, що я зовсім не бачила дона Фернандо, ніж коли б побачила його одруженим, бо мені здавалося, що двері, які ведуть до мого зцілення, ще не зачинились остаточно, і я переконувала себе, що, можливо, само небо наклало заборону на цей другий його шлюб для того, щоб він усвідомив, нарешті, свій обов'язок по відношенню до першого шлюбу, і згадав, що він християнин і що йому належить думати більше про душу свою, ніж про те, що скажуть люди. Такі думки проносилися в моїй голові, і, щоб підтримати ненависне своє існування, я, невтішна, себе втішала, пестячи себе кволими і туманними надіями.

Тимчасом я все ще була в місті і не знала, що робити, бо дона Фернандо я ніде не могла знайти, як раптом почула я голос глашатая, який, обіцяючи велику винагороду тому, хто мене розшукає, повідомляв мій вік і описував мій одяг. І ще я почула, що викрав мене з батьківського дому той самий слуга, який згодився мене провести, і це мене тяжко вразило, бо чутка ця свідчила про те, як низько я впала в думках світу: одного того, що я загубила свою честь, пішовши з дому, людям здалося мало, треба було ще вигадати — з ким, і от об'єктом моїм зробили людину такого низького звання, людину, недостойну мого кохання. Почувши, що говорить глашатай, я зараз же покинула місто разом з слугою, що, як видно, вже почав розкаюватися, що присягнув мені на вірність, і вночі ми, побоюючись погоні, сховалися в цій тіснині. Але біда, кажуть, біду кличе, кінець однієї незгоди — це початок іншої, ще тяжчої; так само трапилось і зі мною, бо вірний мій слуга, доти відданий і надійний, як тільки ми з ним опинилися в цій глушині, спонукуваний не стільки моєю вродою, скільки власною негідністю, вирішив скористатися нагодою, що, як він схильний був думати, в цьому безлюдному краю йому траплялася, і, втративши сором і тим більше страх божий та всіляку повагу до мене, почав він домагатися мого кохання. Але, вислухавши у відповідь на безсоромні свої домагання мої справедливі й гнівні слова, він від умовлянь, з допомогою яких спочатку розраховував домогтися успіху, перейшов до насильства. Проте справедливе небо, яке завжди або майже завжди сприяє і захищає справедливе діло, і за мене заступилося, так що я кволими своїми руками без особливих зусиль зштовхнула його з кручі, і живий він тепер чи ні — того я не відаю, а потім, перемагаючи хвилювання та втому, я бадьоро рушила далі з однією лише думкою і метою — сховатися в горах від батька і від тих, кого він вирядив за мною в погоню. Притягувана цим бажанням, я і зайшла, кілька місяців тому, в ці ущелини, і тут, у самому серці гір, зустрівся мені скотар — він узяв мене до себе на службу, і цей час я була в нього підпаском, і, щоб сховати свої коси, через які нині так несподівано все відкрилось, я старалася цілі дні проводити в полі. Однак усі зусилля мої і старання пропали даремно, бо хазяїн мій здогадався, що я не чоловік, і в нього з'явилися такі ж грішні думки, як і в мого слуги. А оскільки доля не завжди разом з недугою посилає і ліки від неї, то цього разу поблизу не знайшлося обриву або ж кручі, яка любовну його журбу розвіяла б навік — от чому я вирішила, що краще залишити його в спокої і знову почати ховатися в цих тіснинах, ніж мірятися з ним силами і умовляти його. Отже, гнів я свій заспокоїла і знову почала шукати такого куточка, де б я безперешкодно, зітхаючи і плачучи, молила небо зглянутися наді мною, молила допомогти і дати мені сили вийти з біди або послати мені смерть у пустинних цих місцях, щоб і згадки не лишилося про нещасну, яка мимоволі дала людям привід судачити про неї і злословити не тільки в її рідному, але і в чужих краях.

РОЗДІЛ XXIX,

що розповідає про те, яким кумедним і хитромудрим способом закоханий наш рицар позбавлений був від жорстокої покути, яку він на себе наклав.

— От вам, сеньйори, правдива повість про мої злигодні,— вирішуйте і судіть самі, чи досить у мене причин, щоб зітхання, які ви чули, слова, до яких ви прислухались, і сльози, які лилися з моїх очей, були ще ряснішими, і, подумавши про те, якого роду біда спостигла мене, ви зрозумієте, що втішати мене марно, бо горю моєму допомогти не можна. Про одне

digitized by ukrbiblioteka.org

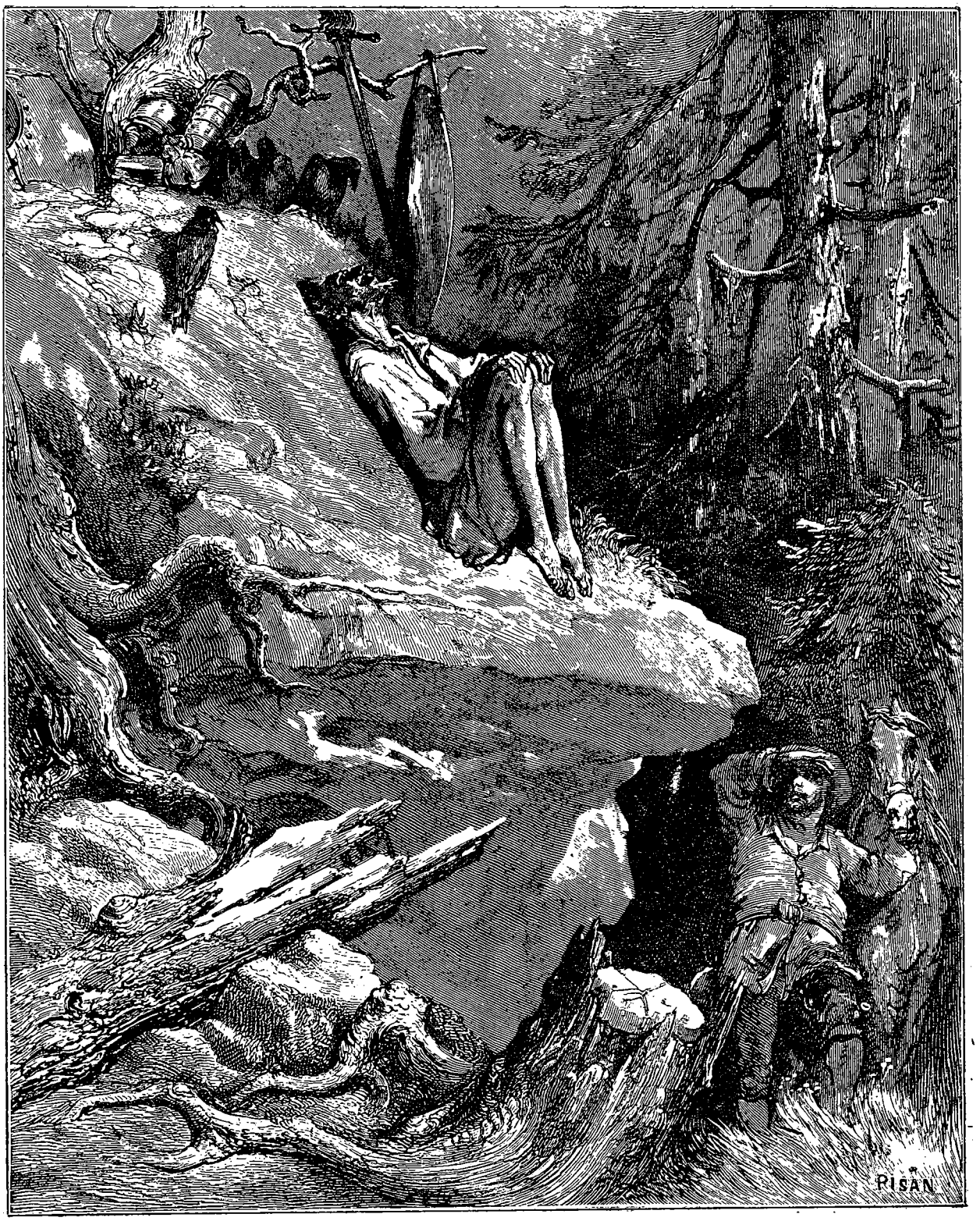
PISAN

благаю вас (і це ваш обов'язок, і вам легко буде виконати його): скажіть мені, чи є тут такий куточок, де б мене облишили страх і відчай, які охоплюють мене при думці про те, що ті, хто шукає, знайдуть мене? Правда, я знаю велику любов моїх батьків, і я переконана, що вони тільки зрадіють, побачивши мене, проте невимовний сором мене охоплює, як тільки я уявляю собі, що маю стати перед ними не такою, якою вони собі мене уявляють,— от чому я бажала б сховатися від їхніх очей, ніж дивитися їм в очі і цієї ж самої миті уявляти собі, що в моїх очах вони читають, що я обманула їхнє довір'я і честі своєї не зберегла.

Вимовивши це, вона замовкла і залилася рум'янцем, який виявляв у ній душу чутливу і сором'язливу. А в душі у тих, хто її слухав, пробудилася велика до неї жаліть, і в той же час усі подивувалися з її злополучності; і священик зовсім уже було зібрався втішити її і дати їй пораду, але Карденіо випередив його і сказав:

— Так, значить, сеньйоро, ви і є чарівна Доротея, єдина дочка багатого Кленардо?

Здивувалася Доротея, почувши ім'я свого батька з уст людини, яка мала такий жалюгідний вигляд (ми вже згадували, що Карденіо ходив у ганчірках), і звернулася до нього з такими словами:

— А ви, добрий чоловіче, хто будете і звідки вам відомо, як зовуть мого батька? Адже, коли пам'ять мені не зраджує, я, розповідаючи про свою недолю, ні разу не згадала його ім'я.

— Я той злощасний,— відповів Карденіо,— якого, як ви, сеньйоро, сказали, нарікла своїм чоловіком Лусінда. Я знедолений Карденіо, який безмежною душевною ницістю того, хто й вас довів до межі відчаю, доведений до такого стану, в якому я нині став перед вами, тобто обідраним, напівроздягненим,— позбавленим людського співчуття і, ще гірше, позбавленим розуму,— адже я буваю при своєму розумі, лише коли небу завгодно буває на коротку мить мені його повертати. Я той, Доротеє, хто був свідком злочину, вчиненого доном Фернандо, і той, хто чув, як Лусінда дала згоду бути його дружиною. Я той, у кого невистачило духу дочекатися, поки вона опритомніє і поки виявиться, що саме містить у собі знайдена в неї на грудях записка, бо не витримала душа стількох злигоднів одразу. Отже, терпіння покинуло мене, і я покинув той дім, і в хазяїна мого залишив лист з проханням передати його Лусінді, і з'явився в пустинні ці місця з наміром тут і закінчити своє життя, яке я з того самого часу зненавидів, як лютого свого ворога. Проте доля, не захотівши позбавити мене життя, задовольнилася тим, що позбавила мене розуму; можливо, вона зберігала мене для того, щоб я по щасливій випадковості зустрівся з вами, і от коли все, що ви розповідали, правда, а я в цьому не сумніваюся, то цілком можливо, що з волі небес наші з вами випробування закінчаться краще, ніж ми гадаємо. Адже коли взяти до уваги, що Лусінда не може вийти заміж за дона Фернандо, бо вона— моя, чого вона сама зовсім не заперечувала, а дон Фернандо не може з нею одружитися, бо він — ваш, то ми цілком можемо сподіватися, що небо знову введе нас у володіння тим, що належить нам, бо воно все ще наше і не було ні відчужене, ні відторгнуте. І коли є в нас така втіха, не віддаленими надіями породжена і не на пустій маячні заснована, то, благаю вас, сеньйоро, змініть напрям благородних своїх думок і сподівайтеся на кращу долю, а я постараюся змінити напрям своїх думок. І клянусь честю кавальєро і честю християнина, я не покину вас доти, поки дон Фернандо не повернеться до вас, і коли мені не пощастить словами переконання пробудити в ньому свідомість обов'язку, то, забувши образи, яких він заподіяв мені, і доручивши покарати його за них небу, з тим щоб тут, на землі, відомстити за заподіяні вам, я скористаюся тією свободою дій, яку дає звання кавальєро, і з повним правом викличу його на поєдинок за ту неправду, яку він по відношенню до вас учинив.

Слова Карденіо дуже здивували Доротею; не знаючи, як дякувати йому за такі добрі наміри, вона кинулася до його ніг і ледве було не почала обнімати їх, Карденіо ж опирався, але тут втрутився ліценціат: похваливши Карденіо за чудові слова, він почав просити, переконувати і умовляти їх вирушити разом з ним до його села, де, за його словами, вони запасуться всім необхідним, а потім, мовляв, вирішать, як їм бути далі: чи шукати дона Фернандо, а чи відвести Доротею до батьків, одно слово, зроблять, як їм заманеться. Карденіо і Доротея висловили йому свою подяку і вирішили скористатися з його люб'язної пропозиції. Цирульник, який мовчки з усього дивувався, теж, нарешті, сказав своє слово і з такою ж готовністю, як і священик, запропонував їм свої послуги; потім він коротко повідомив, чому він з священиком тут опинився, розповів про незвичайне божевілля Дон Кіхота і додав, що вони чекають його зброєносця, який вирушив розшукувати свого пана. Тут Карденіо пригадалася його бійка з Дон Кіхотом, але так, ніби це відбувалось уві сні, і він розповів про неї присутнім; він тільки забув, з-за чого вони посварилися. В цей час почулися крики, і священик з цирульником здогадалися, що то кричить Санчо Панса,— не знайшовши їх там, де зали-

digitized by ukrbiblioteka.org

шив, він голосно тепер до них гукав. Вони пішли йому назустріч, і на їхнє запитання про Дон Кіхота він відповів, що Дон Кіхот у самій сорочці, схудлий, блідий, голодний, зітхає за пані своєю Дульсінеєю і що хоч він, Санчо, йому сказав, що Дульсінея наказує йому покинути ці місця і їхати в Тобосо, де вона його чекає, той оголосив, що не з'явиться перед її пишнотою, поки не зробить подвигів, її милості достойних.

— І коли так буде продовжуватися,— сказав Санчо,— то Дон Кіхот рискує залишитися не тільки без імперії, завоювати яку він зобов'язався, але навіть без архієпіскопства, а втім архієпіскопство — це тільки на крайній випадок, а тому за всяку ціну треба визволити його звідси. Ліценціат сказав, що він може не турбуватися: як Дон Кіхотові буде завгодно, а вже вони, мовляв, визволять його звідси. Потім він повідомив Карденіо і Доротею, що він і цирульник затіяли для того, щоб вилікувати Дон Кіхота або вже принаймні випровадити додому; Доротея йому на це сказала, що вона краще за цирульника зіграє беззахисну дівицю,— до того ж, у неї є відповідне вбрання, так що в неї це вийде природніше, і хай тільки їй доручать зобразити все, що треба для того, щоб їхнє починання увінчалося успіхом, бо вона прочитала багато рицарських романів і дуже добре знає, як висловлюються ображені дівиці, коли просять допомоги у мандрівних рицарів.

— У такому разі,— зауважив священик,— нам залишається тільки взятися до діла. Доля безперечно нам сприяє: так несподівано відчинивши двері, які ведуть до вашого, сеньйори, врятування, вона в той же час полегшила і наше завдання.

Тут Доротея дістала з свого вузла нарядне плаття і чудової зеленої тканини мантилью, а з скриньки намисто та інші коштовності і, надівши їх на себе, миттю перетворилася на багату і знатну сеньйору. Все це, за її словами, і ще деякі речі вона взяла з собою про всяк випадок, але досі такого випадку не траплялося. Всі були захоплені превеликою її граціозністю, принадністю і вродою і сказали, що дон Фернандо, певне, нічого не розуміє, коли знехтував такою красунею; проте найбільше захоплений був Санчо Панса,— йому здавалося (та так воно й було насправді), що за все своє життя не бачив він такого чарівного створіння, а тому він, дуже хвилюючись, запитав священика, хто ця чарівна сеньйора і кого вона в отакій глушині розшукує.

— Ця чарівна сеньйора, брате Санчо,— відповів священик,— є, між іншим, прямою спадкоємицею по чоловічій лінії великого королівства Мікоміконського, а розшукує вона твого пана, щоб звернутися до нього з проханням про заступництво і про помсту за заподіяні їй одним злим велетнем кривду і образу, а слава про такого доброго рицаря, яким є твій пан, іде по всій землі, і принцеса ця прибула з Гвінеї, щоб його розшукати.

— Щасливі шукання і щаслива знахідка,— сказав на це Санчо Панса,— особливо коли на долю мого пана випаде така удача, що він уб'є того гада-велетня, про якого ваша милость говорить, і тим самим помститься за кривду і образу, а вже він неодмінно його вб'є, коли тільки з ним зустрінеться і коли тільки це не привид, бо проти привидів моєму панові не встояти. Але, між іншим, сеньйоре ліценціате, ось про що я хочу просити вашу милость: щоб моєму панові не припало до смаку стати архієпіскопом, чого саме я й побоююсь, порадьте йому, ваша милость, якнайскоріше одружитися з цією принцесою, тоді вже його в сан архієпіскопа не возведеш, і він без особливого клопоту доб'ється імператорської корони, а я— вінця своїх бажань. Адже я довго про це думав і прийшов до висновку, що не з руки це мені — щоб мій пан став архієпіскопом, я для церкви людина некорисна: я одружений, а клопотатися мені тепер про розлучення, щоб мати право одержувати якісь там церковні доходи,— тому, як я, значить, маю дружину та дітей,— це справа безнадійна. Отож, сеньйоре, вся штука в тому, щоб мій пан скоріше одружився з цією сеньйорою,— я з її милостю ще не знайомий, а тому й не величаю на ім'я.

— Її зовуть принцесою Мікоміконою,— відповів священик,— бо коли королівство її зветься Мікоміконським, то ясно, що і їй належить називатися так само.

— Зрозуміло,— погодився Санчо,— мені часто доводилося зустрічати людей, які виводили свої імена й прізвища від тієї місцевості, де вони народилися,— наприклад, Педро де Алькала, Хуан де Убеда, Дієго де Вальядолід,— і в Гвінеї існує такий звичай, щоб королеви називалися за найменуванням своїх королівств.

— Напевне,— сказав священик,— а щодо одруження твого пана, то я зроблю все, що від мене залежить.

Слова ці так само обрадували Санчо, як вразила священика його простодушність і те, як міцно засіли в його голові дурниці, що полонили уяву його пана,— адже той, звичайно, був упевнений, що стане імператором.

Тим часом Доротея сіла на священикового мула, а цирульник приладнав бороду з бичачого хвоста, і вони звеліли Санчо провести їх до Дон Кіхота, попередньо наказавши йому не говорити, що це ліценціат і цирульник, бо вся, мовляв, штука в тому, щоб Дон Кіхот не впіз-

нав їх,— від цього, мовляв, залежить, бути йому імператором чи ні. Священик і Карденіо вирішили не супроводжувати їх: Карденіо, щоб не нагадувати Дон Кіхотові про бійку, а священик — просто тому, що присутність його була тепер уже зайвою, і от ті поїхали вперед, а вони не поспішаючи рушили за ними пішки. Священик не забув дати Доротеї напучення, як їй належить діяти, але та йому на це сказала, що він може не турбуватися: все, мовляв, вийде чисто — голки не підточиш, так, як того вимагають і як це зображують рицарські романи. Вершники наші проїхали три чверті милі, як раптом серед нагромадження скель перед їхніми очима з'явився Дон Кіхот, уже одягнений, але ще не озброєний, і як тільки Доротея побачила його і одержала підтвердження від Санчо, що то і є Дон Кіхот, то підстьобнула свого іноходця, а слідом за нею поскакав бородатий цирульник; коли ж вони наблизились до Дон Кіхота, то слуга скочив з мула і хотів було підхопити Доротею, але та, з надзвичайною легкістю спішившись, кинулася перед Дон Кіхотом навколішки; і хоч Дон Кіхот силкувався підняти її, вона, не встаючи, заговорила так:

— Я не підведуся з колін, о доблесний і могутній рицарю, доти, поки доброта і ласка ваші не являть мені милості, яка вашій особі послужить на честь і окрасу, а найневтішнішій і найскривдженішій дівиці на всьому земному світі на користь. І коли доблесть могутньої вашої руки рівновелика з голосом вашої безсмертної слави, то ваш обов'язок заступитися за нещасну, яка прийшла з далеких країн на вогонь славного вашого імені просити вас допомогти її горю.

— Я не відкрию уст своїх, чарівна сеньйоро,— відповів Дон Кіхот,— і не схилю слуху до ваших благань доти, поки ви не підведетесь.

— Я підведуся, сеньйоре,— заперечила скорботна дівиця,— не раніш, ніж ваша люб'язність зробить мені послугу, про яку я прошу.

— Я згоден вам її зробити,— оголосив Дон Кіхот,— коли тільки від цього не буде шкоди і збитків моєму королю, моїй вітчизні, а також тій, яка володіє ключами від серця мого і волі.

— Ні шкоди, ні збитків їм від того не буде, добрий мій сеньйоре,— відповіла стражденна дівиця.

В цей час Санчо Панса наблизився до свого пана і сказав йому на вухо:

— Сеньйоре, ваша милость сміливо може обіцяти зробити їй цю послугу, тому що вбити якогось там велетнячка — це для вас дрібниця, а просить цього благородна принцеса Мікомікона, королева великого королівства Мікомі-конського в Ефіопії.

— Хто б вона не була,— заперечив Дон Кіхот,— я зроблю так, як я зобов'язаний зробити і як мені велить моя совість, у повній відповідності до даної мною обітниці.

І, звертаючись до дівиці, мовив:

— Велика врода ваша хай підведеться,— я згоден зробити послугу, про яку ви просите.

— Я прошу того,— сказала дівиця,— щоб ваша самовідданість поїхала слідом за мною негайно, перед тим пообіцявши мені не шукати ніяких інших пригод і не виконувати нічиїх прохань, поки не помститься зрадникові, який, знехтувавши законами божими і людськими, захопив моє королівство.

— Повторюю: я виконаю ваше прохання,— оголосив Дон Кіхот,— а тому, сеньйоро, вам зараз же належить скинути з себе гнітючий тягар скорботи і вдихнути нові сили та мужність у знеможену вашу надію, бо з допомогою божою і з допомогою руки моєї вам швидко буде повернено королівство, і ви сядете на древньому і великому престолі вашої держави — на зло і наперекір зухвальцям, які насмілилися на нього зазіхати. І — до діла, бо зволікання, як кажуть, небезпечніше за все.

Беззахисна дівиця досить настирливо намагалася поцілувати Дон Кіхотові руку, але він, будучи рицарем у вищій мірі чемним і ласкавим, цього не допустив,— навпаки, він з вишуканою чемністю і ввічливістю обняв і підняв її, а потім звелів Санчо підтягнути на Росинанті попругу і цієї ж хвилини подати обладунок. Санчо відв'язав обладунок, який висів, ніби трофеї, на дереві, і, підтягнувши попругу, в одну мить одягнув у нього свого пана, а пан його, облачившись в обладунок, мовив:

— Отже, господи благослови, вирушимо на захист цієї знатної сеньйори.

Цирульник усе ще стояв навколішках, прикладаючи великих зусиль до того, щоб не пирснути, і притримуючи рукою бороду, падіння якої могло б їм усім перешкодити здійснити добре їхнє починання; однак, бачачи, що послуга вже обіцяна і що Дон Кіхотові не терпиться її виконати, він підвівся і, підтримуючи свою пані, другою рукою разом з Дон Кіхотом допоміг їй сісти на мула; слідом за тим Дон Кіхот сів на Росинанта, цирульник теж сів верхи, а Санчо пішов пішки, і тут він, знову відчувши, як йому невистачає сірого, згадав про його пропажу; проте цього разу він до цього поставився легко,— він утішав себе тим, що його пан уже на шляху до того, щоб стати імператором, і ось-ось це збудеться: адже він, зрозуміло, був певен, що Дон Кіхот одружиться з цією принцесою і стане, щонайменше, королем Мікоміконським. Одно лише засмучувало його,— те, що королівство це розташоване

digitized by ukrbiblioteka.org

G. Doré
H. PISAN

в країні негрів і що люди, яких виділять йому у васали, будуть чорношкірими; а втім, уява його тут же вказала йому непоганий вихід, і він подумав: «Ну й що з того, що васалами моїми будуть негри? Навантажити на кораблі, привезти в Іспанію, продати їх тут, одержати за них готівкою, купити на ці гроші титул або посаду — і все гаразд, а там доживай собі безжурно свій вік! Не турбуйтесь, ми не прогавимо, у нас вистачить глузду і кмітливості обкрутити це дільце і миттю продати тридцять чи там десять тисяч васалів. Їй-богу, я їх швидко спущу, всіх гуртом або вже як там вийде, але тільки продам я чорних, а повернуться вони до мене срібними та золотими. Так що я не такий дурень, як ви гадаєте!» І так усе це його захоплювало і радувало, що він забував про незручність пішої ходьби.

Карденіо та священик спостерігали за всім цим з-за кущів і ніяк не могли знайти привід, щоб до них приєднатися; нарешті священик, будучи великим вигадником, збагнув, як їм досягти бажаного, а саме: він вийняв з футляра, який був при ньому, ножиці і в одну мить одрізав Карденіо бороду, надів на нього сіру свою накидку і чорний плащ, а сам залишився в самому камзолі та штанях; і Карденіо одразу зробився зовсім іншим, так що, заглянь він у дзеркало, він і сам би себе не впізнав. Поки вони переодягалися, ті вже проїхали вперед, але вони без особливих труднощів першими вийшли на дорогу, бо зарості та болота не дозволяли кінним просуватися так само швидко, як пішим. Одно слово, вони вибралися з ущелини на рівнину, і як тільки Дон Кіхот з своїми супутниками звідти вибрався, то священик почав пильно в нього вдивлятися, знаками даючи зрозуміти, що впізнає його, і лише трохи згодом,— з розпростертими обіймами кинувшись до нього, вигукнув:

— Здрастуйте, зерцало рицарства, добрий мій земляче Дон Кіхот Ламанчський, верх і межа благородства, притулок і опора знедолених, цвіт мандрівних рицарів!

Кажучи це, він стискав в обіймах коліно лівої ноги Дон Кіхота, а той, приголомшений словами і рухами цієї людини, уважно на нього подивився і, впізнавши, ніби зомлів, побачивши його, і напружив зусилля, щоб спішитись, однак священик цього не дозволив, і тоді Дон Кіхот сказав:

— Дозвольте, ваша милость, сеньйоре ліценціате, мені не подобає їхати на коні, у той час як така високошанована особа йде пішки.

— Я цього ні в якому разі не допущу,— сказав священик,— вашій величі подобає залишатися на коні, бо, залишаючись на коні, ви, нарешті, зробите такі ратні подвиги, яких ще не бачив наш вік, а мені, недостойному священнослужителеві, належить вилізти на круп одного з тих мулів, що належать оцим сеньйорам, які разом з вашою милостю мандрують,— коли вони тільки не мають нічого проти,— і я ще уявлю, що піді мною кінь Пегас або ж зебра, на якій роз'їжджав славний мавр Мусарак, той, що й донині покоїться, зачарований, у надрах великого горба Соломонового поблизу великого Комплута.

— Цього я не передбачив, сеньйоре ліценціате,— зауважив Дон Кіхот,— але я певен, що сеньйора принцеса з любові до мене буде така люб'язна, що звелить своєму слузі поступитися вашій милості сідлом, а він може влаштуватися на крупі свого мула, коли тільки той витримає.

— По-моєму, витримає,— сказала принцеса,— а я з свого боку впевнена в тому, що мій слуга наказів не потребує; він у мене такий ввічливий, запобігливий і ні за що не допустить, щоб духовна особа йшла пішки, коли вона може їхати.

— Абсолютна правда,— підтвердив цирульник.

Він миттю спішився і поступився місцем священикові, і той, не примусивши себе довго просити, сів у сідло, проте на біду то був найманий мул, а сказати «найманий» — це все одно, що сказати «поганий», і коли цирульник почав вилазити до нього на круп, він підняв трохи задні ноги і двічі лягнув ними, так що, коли б влучив він маесе Ніколасу в груди або в голову, той, уже напевне, послав би до чорта свою поїздку за Дон Кіхотом. Як би там не було, цирульник від переляку впав, і коли він падав, йому вже було не до бороди, а тому вона у нього зразу ж відпала; і тут він, бачачи, що залишився без бороди, не знайшов нічого кращого, як затулити обличчя руками і крикнути, що в нього вибито зуби. А Дон Кіхот, помітивши, що на достатній відстані од слуги, який зазнав аварії, валяється пучок бороди без щелепів і без крові, вигукнув:

— Свят, свят, свят, це що за чудо! Так акуратно вирвати бороду і шпурнути її додолу можна тільки навмисне!

Священик, бачачи, що його витівці загрожує небезпека бути викритою, підскочив до бороди і кинувся з нею до маесе Ніколаса, який усе ще лежав на землі і галасував, а потім, не довго думаючи, поклав його голову собі на груди приставив бороду і почав щось мурмотіти, попередньо пояснивши, що це особлива молитва від випадіння бороди і що в чудодійній її силі вони негайно переконаються; а приставивши йому бороду, він відійшов, і став наш слуга, як раніше, здоровий і бородатий, що

digitized by ukrbiblioteka.org

вкрай здивувало Дон Кіхота, і він попросив священика на дозвіллі навчити його цієї молитви, бо він, мовляв, певен, що дія її зводиться не лише до прирощування борід,— адже на місці вирваної бороди повинні залишатися рани і струпи, і коли молитва все це заживляє, то ясно, що вона допомагає не лише при випаданні бороди.

— Справедливо,— сказав священик і пообіцяв навчити його цієї молитви при першій зручній нагоді.

Вирішили вони так, що тепер сяде на мула тільки священик і що він та ще двоє будуть мінятися — і так аж до заїзду, до якого звідси дві милі. Коли ж троє сіли верхи, тобто Дон Кіхот, принцеса і священик, а троє пішли пішки, тобто Карденіо, цирульник і Санчо Панса, Дон Кіхот звернувся до дівиці:

— Ваша велич, пані моя, ведіть мене, куди вам буде завгодно.

Але, перш ніж вона встигла відповісти, заговорив ліценціат:

— До якого королівства нас поведе ваша світлість? Чи не в Мікоміконське? Найпевніше, що туди, або я нічого не розумію в королівствах.

Доротея була з ним у змові, а тому вона одразу збагнула, що треба відповідати твердо, і сказала йому так:

— Еге ж, сеньйоре, шлях мій лежить до цього королівства.

— А коли так,— підхопив священик,— то ми проїдемо через моє село, звідти ваша милость попростує в Картахену, і там ви з божою допомогою сядете на корабель. І коли вітер буде ходовий, а море спокійне і безбурне, то років через дев'ять ви опинитесь біля великого озера Піспісійського, тобто Меотійського, а вже звідти трохи більше, як сто днів дороги до вашого королівства.

— Ви помиляєтесь, добродію мій,— заперечила принцеса,— не минуло й двох років, як я виїхала звідти, і даю вам слово, що погода весь час стояла погана, і все ж я побачила того, до кого я так прагнула, а саме сеньйора Дон Кіхота Ламанчського, чутка про якого досягла до мого слуху, ледве я ступила на берег Іспанії, і спонукала мене розшукати його, щоб доручити себе його благородству і довірити справедливе моє діло доблесті непереможної його руки.

— Досить, не розхвалюйте мене більше,— перебив її Дон Кіхот,— мені гидка всілякого роду пестливість, і хоч би це й не було пестливістю, а все ж мій цнотливий слух ображають подібні слова. Одне можу сказати вам, пані моя: якою б не була моя доблесть, а вже коли вона в мене так чи інакше є, я зобов'язаний служити вам, не шкодуючи власного життя. Але всьому свій час, а тепер я попрошу вас, сеньйоре ліценціате, пояснити мені, як ви опинилися в цих краях, один, без речей і без слуг,— справді, мене це дивує.

— На це я відповім вам коротко,— сказав священик.— Хай буде відомо вашій милості, сеньйоре Дон Кіхот, що я і маесе Ніколас, наш спільний друг і наш спільний цирульник, простували до Севільї за грішми, що мені прислав мій родич, який багато років тому переселився в Америку, і за грішми немалими: шістдесят тисяч повної ваги песо — це вам не кіт наплакав. І от, коли ми вчора тут проїжджали, на нас напали розбійники і відняли все, навіть бороди. І так вони нас обчистили, що цирульникові довелося надіти бороду накладну, а оцього юнака,— мовив він, указавши на Карденіо,— і зовсім випустили, можна сказати, голеньким. Але це ще не все: місцеві жителі говорять в один голос, що пограбували нас каторжники, яких нібито визволила, і ледве чи не на цьому самому місці, якась людина, така сміліва, що, незважаючи на комісара і варту, відпустила їх під усі чотири вітри. І, зрозуміло, це який-небудь божевільний або ж такий викінчений негідник, як і вони, взагалі людина, в якої ні сорому, ні совісті: адже він пустив вовка на овець, лисицю на курей, муху на мед. Видно, задумав він обійти правосуддя і вчинити бунт проти короля, природного свого володаря, коли порушив мудрі його розпорядження. Видно, кажу я, задумав він залишити галери без гребців і наполохати Святе братство, яке вже багато років тому спочило від справ своїх. Одно слово, за такий вчинок і душі його не минути загибелі, та й тілу доведеться несолодко.

Санчо встиг розповісти священикові і цирульникові про пригоду з каторжниками, що закінчилася для більшої слави його пана, і священик для того тепер про це розбалакався, щоб подивитися, як буде поводити себе Дон Кіхот, а Дон Кіхот мінився на обличчі з кожним його словом, але все не наважувався признатися, що саме він, а не хтось інший, визволив теплу цю компанію.

— Так от хто нас пограбував,— закінчив священик.— Ти ж, господи, по милосердю твоєму прости того, хто відвів од них належну кару.

РОЗДІЛ XXX,

що розповідає про дотепність чарівної Доротеї і ще про дещо надто приємне і захоплююче.

Не встиг священик договорити, як втрутився Санчо:

— По правді, сеньйоре ліценціате, подвиг цей вчинив мій пан, а я ж його попереджав і запевняв його, щоб він думав про те, що робить, і що гріх випускати їх на волю, бо гонять їх туди як страшенних негідників.

— Дурень,— сказав йому на це Дон Кіхот,— в обов'язки мандрівних рицарів не входить дізнаватися, за що таким чином гонять і так мучать тих скривджених, закутих у ланцюги і пригнічуваних, які зустрічаються їм на шляху,— за їхні злочини чи за їхні благодіяння. Справа мандрівних рицарів допомагати знедоленим, беручи до уваги їхні страждання, а не їхні мерзоти. Мені зустрілися цілі чотки, ціла низка нещасних і знемагаючих людей, і я вчинив згідно з даним мною словом, а там хай нас розсудить бог. І я стверджую, що кому це не подобається,— зрозуміло, що я роблю виняток для священного сану сеньйора ліценціата і його високошановної особи,— той нічого не розуміє в рицарстві і бреше, як останній смерд і негідник. І я йому це доведу з допомогою мого меча так, ніби цей меч лежав переді мною.

З останнім словом він трохи підвівся на стременах і насунув на лоб шишак, а цирульничий таз, який він вважав шоломом Мамбріна, до часу, поки не будуть полагоджені зроблені йому каторжниками пошкодження, висів у нього на передній луці сідла.

Доротея знала, що в Дон Кіхота зайшов ум за розум і що всі, за винятком Санчо Панси, над ним потішаються, а тому, як дівчина кмітлива і досить дотепна, вона не захотіла відставати од інших і, бачачи, що Дон Кіхот гнівається, звернулася до нього з такими словами:

— Сеньйоре рицарю, подумайте про ту послугу, яку ви обіцяли мені зробити, а також про те, що згідно з даною обіцянкою ви не маєте права брати участі в інших пригодах, хоч би участь ваша була вкрай необхідна. Змініть же гнів на ласку: адже коли б сеньйор ліценціат знав, що каторжники визволені непереможною вашою рукою, він тричі зашив би собі рот і тричі прикусив язик, перш ніж вимовити слово, яке вам не сподобається.

— Клянусь! — підтвердив священик.— Я б ще й вус собі вирвав.

— Я замовкну, пані моя,— сказав Дон Кіхот,— і стримаю справедливу злобу, яка піднялася в моїй душі, і буду тихим і миролюбним, поки не виконаю своєї обіцянки. Але коли це тільки вам не важко, в нагороду за добрі мої наміри, я прошу вас повідати мені, за чим ви горюєте, скільки їх, хто такі і які ті люди, проти яких мені належить повернути справедливу, достойну і нещадну помсту.

— Я охоче вдовольню ваше прохання,— мовила Доротея,— коли тільки вам не набридне розповідь про прикрості та злигодні.

— Не набридне, пані моя,— сказав Дон Кіхот.

Доротея ж на це сказала:

— Коли так, то я прошу вашої, сеньйори, уваги.

Щойно встигла вона це вимовити, Карденіо та цирульник, згоряючи від бажання довідатися, яку історію вигадає кмітлива Доротея, наблизилися до неї, а за ними Санчо, який, подібно до свого пана, приймав її не за те, що вона являла собою в дійсності. Вона ж, улаштувавшися зручніше в сідлі, відкашлявшись і таке інше, з великою приємністю почала так:

— Насамперед, хай буде вам відомо, добродії мої, що зовуть мене...

І тут вона запнулась, тому що забула, яке ім'я дав їй священик. Але тут, зметикувавши, що саме за трудність спіткала її, той поспішив на виручку і сказав:

— Не дивно, пані моя, що ваша велич ніяковіє і відчуває труднощі, розповідаючи про свої напасті. Така вже в напастей властивість — відбирати пам'ять у тих, кого вони переслідують, так що люди навіть власні імена свої забувають, як це і трапилося з вашою світлістю, бо ви забули, що зовуть вас принцесою Мікоміконою і що ви законна наслідниця великого королівства Мікоміконського. Ну, а тепер, після цього нагадування, ваша велич без зусиль зможе відновити в скорботній своїй пам'яті все, що ви бажаєте нам розповісти.

— То правда,— зауважила дівиця,— і я гадаю, що більше мені вже не треба буде нагадувати, і правдиву свою історію я благополучно доведу до кінця. Історія ж моя така. Батько мій, король Тінакрій Мудрий, як його називають, добре-таки розумівся на мистецтві, яке магією іменується, і от, дякуючи своїм знанням, осягнув він розумом, що мати моя, королева Харамілья, помре раніше за нього і що в скорому часі судилося і йому перейти у потойбічний світ, а мені — круглою залишитися сиротою. Проте все це не так його гнітило, як хвилювало його те, що майже поряд з нашим

digitized by ukrbiblioteka.org

королівством потворний велетень, про якого він чув від вірних людей, править одним великим островом, а зовуть його Пандафіланд Похмуроокий: усім відомо, що хоч очі в нього й справні і на місці, однак він усе позирає вбік, ніби косоокий, і робить він це навмисне, щоб кидати в страх і трепет тих, хто на нього дивиться. Ну, одно слово, батько мій дізнався, що цей велетень, провідавши про моє сиріт-ство, пошле незчисленну рать на моє королів-ство і захопить його, так що в мене не зали-шиться і маленького села, де б я могла прихи-лити голову. Разом з тим батько мій стверджу-вав, що біду цю і розорення можна попередити, коли тільки я побажаю одружитися з велет-нем, але що, на його думку, я ні за яких обставин на такий нерівний шлюб не наважусь, і він був цілком правий, бо в мене і в думках ніколи не було виходити заміж за велетня,— ні за того, ні за іншого, ані за самого щонайве-личезнішого і непомірного. І заповідав мені батько, щоб після його смерті, коли Пандафі-ланд вторгнеться в моє королівство, я не здум-мала оборонятися, бо то означає приректи себе на загибель, але добровільно покинула межі королівства, коли тільки я бажаю вберегти від смерті і повного винищення добрих моїх і вір-них васалів, бо з таким диявольськи дужим велетнем мені все одно, мовляв, не справитись, і щоб без дальших роздумів з ким-небудь з моїх наближених виїхала до Іспанії, де я і знайду, нарешті, позбавлення від усіх зол, як тільки зустріну одного мандрівного рицаря, чия слава на той час пролунає на все це королів-ство, а зовуть його, коли пам'ять мені не зраджує, чи то Дон Колоброд, чи то Дон Без-глуздот.

— Напевне, він сказав — Дон Кіхот, сень-йоро,— поправив Санчо Панса,— або інакше — Рицар Сумного Образу.

— Твоя правда,— мовила Доротея.— Ще він сказав, що рицар той на зріст високий, з обличчя худорлявий і що в нього з правого боку нижче лівого плеча чи десь поблизу темна родимка з волоссям, подібним до щетини.

Почувши це, Дон Кіхот сказав своєму збро-єносцеві:

— Санчо, йди-но сюди, синку, допоможи мені роздягнутись,— я бажаю переконатися, чи точно я той самий рицар, про якого віщував мудрий король.

— Нащо ж вашій милості роздягатися? — запитала Доротея.

— Хочу подивитися, чи є в мене родимка, про яку говорив ваш батько,— відповів Дон Кіхот.

— Роздягатися не треба,— зауважив Сан-чо,— я знаю, що у вашої милості точно така родимка посеред спини, і це ознака сили.

— Цього досить,— сказала Доротея.— Друзям не личить звертати увагу на дрібниці, і на плечі родимка, а чи на спині,— це не має значення, важливо, що вона є, де б вона не була: адже тіло скрізь однакове. І, зрозуміло, добрий мій батько виявився правим, і я зро-била так, як належить, звернувшися до сень-йора Дон Кіхота, адже він і є той самий, про якого мені говорив батько, бо риси обличчя у цього рицаря точнісінько такі, як про те гласить чутка не лише в Іспанії, але й в усій Ламанчі: адже не встигла я висадитися в Осуні, як до мене вже дійшла звістка про незліченні його подвиги, і тут серце мені підказало, що він і є той самий, кого я розшукую.

— Яким же чином ваша милость висадилась в Осуні, коли то не морська гавань? — запитав Дон Кіхот.

Однак, перше ніж Доротея встигла що-небудь відповісти, взяв слово священик і сказав:

— Сеньйора принцеса, певне, хоче сказати, що, висадившись у Малазі, вона вперше по-чула про вашу милость в Осуні.

— Я це й хотіла сказати,— підтвердила Доротея.

— Отак буде зрозуміло,— сказав свяще-ник,— продовжуйте ж, ваша величність, роз-повідати.

— Продовження полягатиме лише в тому,— сказала Доротея,— що щастя мені, нарешті, усміхнулось і я розшукала сеньйора Дон Кіхота і тепер я вже можу вважати себе коро-левою і правителькою всього мого королівства, бо він був настільки великодушний і люб'яз-ний, що пообіцяв зробити мені послугу і ви-рушити разом зі мною, куди я його поведу,— а поведу я його просто до Пандафіланда По-хмуроокого, щоб він убив його і повернув мені те, що Пандафіланд так беззаконно в мене відняв. І все це повинно звершитись як по-писаному, бо так пророкував добрий мій батько Тінакрій Мудрий, який до цього ще додав і за-писав чи то халдейськими, чи то грецькими літерами — я їх так і не розібрала,— що коли цей пророкований мені рицар, стявши голову велетневі, побажає вступити зі мною в шлюб, то я негайно і без жодних розмов повинна стати законною його дружиною і передати йому владу над моїм королівством, а також і над моєю особою.

— Як тобі це подобається, друже Санчо? — звернувся тут Дон Кіхот до свого зброєносця.— Бачиш, як стоїть справа? А що я тобі казав? От у нас уже й королівство і королева — хоч зараз бери бразди правління і одружуйся.

— Клянусь, що це схоже на правду,— вигукнув Санчо,— і який же розпросучий син після цього не зверне шию панові *Ніскладуніладу* і не одружиться! А королева ж, їй-богу, непогана! Такі блошки хоч би й для моєї постелі.

З цими словами він, не пам'ятаючи себе від захоплення, двічі підстрибнув, а потім схопив мула Доротеї за вуздечку і, зупинивши його, кинувся перед нею навколішки і попросив дозволу поцілувати їй руки на знак того, що він визнає її своєю королевою і пані. Ні, кого б справді не насмішило божевілля пана і простодушність слуги? Доротея тимчасом дала йому поцілувати руки і обіцяла зробити його вельможею в своєму королівстві, як тільки небо явить їй ласку і вона знову буде ним володіти і правити. Санчо в таких виразах почав виявляти їй свою вдячність, що всі знову розсміялися.

— Така, сеньйори, моя історія,— продовжувала розповідати Доротея.— Мені залишається тільки додати, що з усього почту, який я вивезла з королівства, вцілів лише один оцей бородатий слуга, а всі інші потонули під час жахливої бурі, яка захопила нас недалеко від гавані, а ми з ним чудом дісталися на двох дошках до берега, та й усе моє життя, як ви, певне, помітили, є суцільне чудо і таємниця. Коли ж я дозволила собі щось зайве або ж недоречне, то не обвинувачуйте в тому мене і згадайте, що сказав на початку моєї повісті сеньйор ліценціат, а саме, що нескінченні і незвичайні випробування віднімають пам'ять у того, кому вони посилаються.

— Тільки не в мене, о благородна і доблесна сеньйоро, які б численні, важкі і надзвичайні не були ті випробування, що пошле мені доля, поки я служитиму вам!—вигукнув Дон Кіхот.— І я знову підтверджую свою обіцянку і клянусь, що піду за вами хоч на край світу, щоб помірятися силами з лютим вашим ворогом, якому я сподіваюся з божою допомогою і з допомогою моєї руки зняти буйну голову лезом оцього... на жаль, не можу сказати «оцього доброго меча», бо Хінес де Пасамонте у мене його вкрав.

Останні слова він вимовив крізь зуби, а потім продовжував:

— А як тільки я йому відітну голову і введу вас у мирне володіння державою вашою, то ви будете вільні розпоряджатися собою за своїм розсудом, бо пам'ять моя захоплена, воля заполонена, і я загубив розум з-за тієї... далі змовкаю,— одно слово, я й подумати не можу про одруження з ким би то не було, хоч би навіть з пташкою Фенікс.

Слова Дон Кіхота про те, що він не хоче одружуватися, так не сподобалися Санчо, що він підвищив голос і досить сердито заговорив:

— Клянусь вам, ручаюсь вам, ваша милость, сеньйоре Дон Кіхот, що ви не сповна розуму, бо як же можна вагатися, коли мова йде про одруження з такою благородною принцесою? Чи ви думаєте, що такі удачі, як сьогодні, на підлозі валяються? Чи, по-вашому, пані моя Дульсінея вродливіша? Звичайно, ні, ця вдвоє краща, я ладен заприсягтися, що Дульсінея їй не година і в слід ступити. Якщо ваша милость буде ловити в небі журавля, то чорта лисого я буду графом. Та одружуйтеся ж ви, одружуйтеся, нечистий вас ухопи, і не випускайте королівства, яке само пливе вам до рук, ставайте королем і робіть мене маркізом або ж намісником, а інакше хай усе летить до чорта.

Дон Кіхот не міг допустити, щоб при ньому ганили сеньйору Дульсінею, а тому він змахнув списиком і, не кажучи поганого слова, два рази підряд так ударив Санчо, що той полетів шкереберть, і коли б Доротея його не усовістила, він, уже напевне, витряс би з нього душу.

— Ви гадаєте, мерзенний грубіяне,— трохи згодом заговорив він,— що ви завжди отак нахабно будете себе зі мною поводити і все на світі плутати, а я буду вас милувати? Так ні ж, окаянний мерзотнику, бо ви справді мерзотник, коли язик ваш торкнувся незрівнянної Дульсінеї. Та чи знаєте ви, тюхтію, бовдуре, лобуре, що коли б вона не вливала сили в мою десницю, то я не вбив би і блохи? Ану, говоріть, насмішнику з язиком змії, хто, по-вашому, завоював це королівство, відрубав голову велетневі і зробив вас маркізом (адже я гадаю, що все це вже відбулося, що це, як кажуть, вирішено і підписано),— хто, коли не доблесть Дульсінеї, яка обрала мою руку своїм знаряддям? Вона всює в мені і перемагає мною, а я живу і дихаю нею і їй зобов'язаний я життям і всім своїм буттям. О падлюко, негіднику, які ж ви невдячні! Вас піднесли з праху і зачислили до титулованої знаті, а ви благодійниці своїй відплачуєте злослів'ям!

Санчо був побитий зовсім не до непритомності, а тому чув усе, що говорив його пан; і от, досить легко звівшись на ноги, він сховався за іноходця Доротеї і звідти звернувся до Дон Кіхота:

— Скажіть мені, сеньйоре: припустімо, ваша милость вирішила не одружуватися з цією знатною принцесою, але тоді, виходить, ви не одержите королівства, а коли так, то яких же мені чекати від вас ласк? От я чого боюсь. За всяку ціну одружуйтеся з цією королевою, тим більше, що вона нам просто з неба впала, а потім можна буде повернутися до сеньйори

digitized by ukrbiblioteka.org

Дульсінеї,— адже, вже напевне, були на світі такі королі, які жили з полюбовницями. А щодо вроди, то вже тут це мене не стосується, бо по правді, коли на те пішло, мені обидві подобаються, хоч, між іншим, сеньйору Дульсінею я зроду не бачив.

— Як так не бачив, кощунствуючий єретику? — крикнув Дон Кіхот.— Адже ти щойно привіз мені від неї привіт?

— Я хотів сказати, що мені не пощастило детально розглянути на дозвіллі її вроду і кожну з її принад зокрема,— відповів Санчо,— але коли оцінити її на око, то вона непогана з себе.

— От тепер я тобі прощаю,— сказав Дон Кіхот,— і ти також не пам'ятай зла, бо в перших рухах почуття люди не вільні.

— Вже я бачу,— зауважив Санчо.— А в мене перший рух — поговорити, і ніяк я не можу втриматися, щоб хоч раз не висловити того, що крутиться на язиці.

— Все ж, Санчо,— сказав Дон Кіхот,— думай про те, що ти говориш, а то ж повадився кухоль по воду ходити... ти мене розумієш.

— Ну, що ж,— заперечив Санчо,— на небі є бог, ніякі підступи від нього не сховаються, і він розсудить, що гірше: чи погано говорити так, як я, а чи погано діяти, як ваша милость.

— Досить, досить,— втрутилася Доротея,— біжи, Санчо, поцілуй своєму панові руку, попроси в нього пробачення, надалі будь обережніший у похвалах та осуді, не говори погано про сеньйору Тобосу, якої я не маю честі знати, хоч і готова до її послуг, і сподівайся на бога, а вже володіння в тебе неодмінно будуть і заживеш ти по-княжому.

Санчо, похнюпивши голову, підійшов до свого пана і попросив пожалувати руку, і той велично її пожалував; коли ж Санчо поцілував руку, Дон Кіхот благословив його і звелів вирушати слідом за ним,— йому потрібно, мовляв, розпитати його й поговорити з ним про дуже важливі речі. Санчо так і зробив, і, проїхавши вперед, Дон Кіхот звернувся до нього з такими словами:

— З тих пір, як ти повернувся, в мене не було часу і нагоди докладно розпитати тебе ні про посольство, з яким ти виїхав, ні про відповідь, яку тобі належало привезти, але тепер, коли з ласки долі у нас є для цього і час і місце, ти не маєш права позбавляти мене щастя почути добрі вісті.

— Запитуйте про що завгодно, ваша милость,— сказав Санчо,— я відгукнусь на все точнісінько так, як мені тут аукнули. Але тільки я вас благаю, пане мій: не будьте ви надалі таким мстивим.

— Що ти хочеш цим сказати, Санчо? — запитав Дон Кіхот.

— Я хочу сказати,— відповів Санчо,— що стукнули ви мене більше за те, що недавно чорт нас штовхнув посваритися, ніж за мої слова про сеньйору Дульсінею: адже я її кохаю і шаную, як святиню,— хоч, між іншим, щодо святощів, то там слабувато,— тільки тому, що вона — втіха вашої милості.

— Зроби таку ласку, Санчо, не починай ти знову спочатку,— сказав Дон Кіхот,— мені це набридло. Адже я тебе щойно простив, а ти сам знаєш, що говорять у таких випадках: «За новий гріх — нова покута».

Але тут вони побачили, що назустріч їм їде якась людина верхи на ослі, і коли вона під'їхала ближче, їм здалося, що то циган; проте варто було Санчо Пансі, який, побачивши кожного осла, ставав сам не свій, вдивитися в цю людину, і він одразу ж здогадався, що то Хінес де Пасамонте, і по одній цій циганській шерстинці розпізнав овчинку власного свого осла, і розпізнав безпомилково, бо Пасамонте справді їхав верхи на його сірому: треба зауважити, що згаданий Пасамонте, щоб не бути впізнаним і щоб продати осла, одягся так, як одягаються цигани, мовою яких, а також і багатьма іншими мовами, він розмовляв не гірше, ніж своєю рідною. Санчо побачив його і впізнав, а побачивши і впізнавши, одразу ж заволав несамовитим голосом:

— Гей, злодюго Хінесіліо! Віддай мені моє добро, відпусти мою душу на покаяння, не позбавляй мене спокою, залиш мого осла, поверни мені мою втіху! Іди геть, суко, згинь розбійнику, не смій чіпати чужого!

Власне, у такій кількості лайливих слів не було необхідності, бо при першому ж з них Хінес скочив з осла і, одразу перейшовши на крупну рись, миттю зник і сховався з очей. Санчо підбіг до сірого і, обнявши його, мовив:

— Ну, як ти без мене жив, скарбе мій, красуню мій, друже мій сіренький?

І при цьому він цілував і пестив його, як людину. Осел мовчав,— він приймав поцілунки і ласки Санчо, але у відповідь не вимовляв і слова. Наблизились інші і поздоровили Санчо з поверненням сірого, а Дон Кіхот, який був особливо радий за свого зброєносця, оголосив, що не відміняє наказу про трьох ослят. Санчо подякував йому.

В той час як Дон Кіхот і Санчо між собою розмовляли, священик, звернувшись до Доротеї, відзначив неабияку її вміліть, що виявилась як у самій розповіді, так і в її стислості та подібності до тих, що зустрічаються в рицарських романах. Доротея йому на це сказала, що вона захоплювалася рицарськими

романами, але що вона не має поняття, де знаходяться різні провінції і морські гавані, і тому сказала навмання, що висадилася з корабля в Осуні.

— Я так і зрозумів,— сказав священик,— і поспішив втрутитися, після чого все налагодилось. Але хіба не дивно, що нещасний цей ідальго так легко вірить усяким байкам та небилицям тільки тому, що їхній стиль і лад нагадують безглузді його романи?

— Так, так,— сказав Карденіо,— це справді щось незвичайне і нечуване, і я не думаю, щоб знайшовся такий глибокий розум, який, поставивши собі за мету придумати і створити щонебудь схоже на це, домігся б успіху.

— Але ж тут ще ось яка обставина,— зауважив священик.— Добрий цей ідальго говорить дурниці, тільки коли мова заходить про пункт його божевілля, але коли з ним заговорять про щось інше, він міркує у найвищій мірі тверезо і виявляє розум у всіх відношеннях ясний і світлий, так що всякий, хто не зачепить цієї його рицарщини, визнає його за людину великого розуму.

В той час як вони вели цю розмову, Дон Кіхот, продовжуючи розмову з Санчо, мовив:

— Отже, друже Панса, чвари наші — геть, і ти мені, не пам'ятаючи ні зла, ні образ, скажи: де, як і коли бачив ти Дульсінею? Що вона робила? Що ти їй сказав? Що вона тобі відповіла? Яке в неї було обличчя, коли вона читала моє послання? Хто тобі його переписав? Одно слово, повідай мені все, що, по-твоєму, заслуговує в цьому випадку згадки, запитання й відповіді,— повідай, нічого не додаючи і не вигадуючи заради того, щоб зробити мені приємність, а найголовніше, нічого не пропускаючи, інакше ти позбавиш мене такого.

— Сеньйоре,— відповів Санчо,— сказати по совісті, ніхто мені нічого не переписував, бо ніякого листа я з собою не брав.

— То правда,— зауважив Дон Кіхот,— записну книжку я виявив у себе через два дні після твого від'їзду, і це мене дуже засмутило, бо я не знав, що ти робитимеш, коли побачиш, що листа немає, і я все думав, що ти повернешся, як тільки помітиш свій недогляд.

— Так би воно й було,— сказав Санчо,— коли б я не вивчив його напам'ять, як ваша милость мені його читала, так що я переказав його псаломщикові, і той здорово, слово в слово, мені його записав та ще додав, що хоч і багато доводилося йому читати послань про відлучення, але такого чудового послання він за все своє життя не бачив і не читав.

— І ти все ще пам'ятаєш його, Санчо? — запитав Дон Кіхот.

— Ні, сеньйоре,— відповів Санчо,— я його переказав, а потім бачу, що воно мені більше не знадобиться — ну і почав забувати, я тільки й пам'ятаю, що *безвідмовна,* тобто *безпристрасна сеньйоро,* і потім у кінці: *Ваш до могили Рицар Сумного Образу.* А в середину я вставив штук триста всіляких там «душ», «життів» та «очей моїх».

РОЗДІЛ XXXI

Про цікаву розмову, яку вели між собою Дон Кіхот і його зброєносець Санчо Панса, а також і про інші події.

— Поки що я задоволений,— сказав Дон Кіхот,— продовжуй. От ти прийшов,— що робила в цей час цариця вроди? Найпевніше, низала перли або ж золотими нитками вишивала девіз для відданого їй рицаря?

— Зовсім ні,— відповів Санчо,— вона просіювала зерно у себе на подвір'ї.

— Так от знай же,— сказав Дон Кіхот,— що зерна, яких торкались її руки, перетворювалися на перлини. А ти не звернув уваги, друже мій, яке то було зерно? Певно, найкращої пшениці?

— Та ні, щонайдешевшої,— відповів Санчо.

— Ну, так я тебе запевняю,— сказав Дон Кіхот,— що з зерна, просіяного її руками, безперечно, виходить найчистіший білий хліб. Але продовжуй. Коли ти вручив їй моє послання, чи поцілувала вона його? Чи поклала собі на голову? Чи дотрималася гідних мого листа церемоній,— одно слово, що вона зробила?

— Коли я передавав їй лист,— відповів Санчо,— вона з захопленням трясла решето, в якому було чимало пшениці, і сказала мені: «Поклади-но, добрий чоловіче, лист на мішок,— поки всього не просію, я його читати не буду».

— О мудра сеньйоро! — вигукнув Дон Кіхот.— Уже напевне, це вона для того, щоб прочитати на дозвіллі і дістати повне задоволення. Далі, Санчо. А поки вона робила своє діло, які вела вона з тобою розмови? Чи запитувала про мене? І що ти їй відповів? Та ну ж, розповідай усе, як було, краплі не залишай на дні чорнильниці!

digitized by ukrbiblioteka.org

— Вона мене ні про що не питала,— відповів Санчо,— але я їй усе розповів: так, мовляв, і так, мій пан, щоб догодити вам, забрався в гори, ніби дикун, і, голий до пояса, кається: спить на землі, під час трапези обходиться без скатерки, бороди не розчісує, плаче і проклинає долю.

— Про те, що я кляну долю, це ти невдало висловився,— зауважив Дон Кіхот.— Навпаки, я її благословляю і благословлятиму все життя за те, що я виявився гідним покохати таку високу особу, якою є Дульсінея Тобоська.

— Вона висока,— сказав Санчо,— вершків на три з лишнім вища за мене буде, присягаюсь честю.

— Як так, Санчо? — запитав Дон Кіхот.— Хіба ти з нею мірявся?

— От як я мірявся,— відповів Санчо: — Я взявся допомогти їй покласти на осла мішок з зерном і став з нею поряд,— отут я й помітив, що вона вища за мене на добру п'ядь.

— І хто посміє твердити проти очевидності,— вигукнув Дон Кіхот,— що високому її зросту не відповідає і не прикрашує її безодня душевної краси? Але ти, вже напевне, не будеш заперечувати, Санчо, однієї речі: коли ти підійшов до неї впритул, чи не відчув ти якогось чудового аромату, якихось пахощів, щось надзвичайно приємне, для чого я не можу підібрати відповідного виразу? Одно слово, що від неї пахне, як у найкращій з модних крамниць?

— На це я можу тільки сказати, що я ніби як чоловічий душок відчув,— відповів Санчо,— треба думати, що вона багато рухалася, ну і спітніла, і від неї несло кислятиною.

— Годі брехати,— заперечив Дон Кіхот,— у тебе, напевне, був нежить або ж ти відчув свій власний дух. Я ж знаю, як благоухає ця троянда без шипів, ця польова лілія, цей розчин амбри.

— Все може бути,— погодився Санчо,— від мене часто несе тим самим духом, яким, як мені здалося, несло тоді від її милості, сеньйори Дульсінеї. І тут нічого дивного немає: адже ми з нею з одного тіста.

— Отже,— продовжував питати Дон Кіхот,— вона вже просіяла зерно і відправила до млина. Що вона сказала, коли прочитала послання?

— Послання вона не прочитала,— відповів Санчо,— вона сказала, що не вміє ні читати, ні писати. Вона розірвала його на клапті і сказала, що боїться, коли б хто в селі його не прочитав і не довідався про її секрети,— з неї, мовляв, досить і того, що я передав їй на словах про кохання, яке ваша милость до неї почуває, і тієї нечуваної покути, яку ви заради неї на себе наклали. А потім вона звеліла передати вашій милості, що вона цілує вам руки і що їй більше хочеться з вами побачитися, ніж писати вам лист, а тому вона, мовляв, просить і вимагає, щоб по одержанні цього розпорядження ви покинули дуріти і, вибравшись з оцих нетрів, коли тільки щось важливіше вас не затримає, і нітрохи не гаячись, вирушили в дорогу до Тобосо, бо вона страх як хоче побачитися з вашою милостю. Вона від душі сміялася, коли я їй сказав, що ваша милость називає себе *Рицарем Сумного Образу*. Запитав я, чи заходив до неї пам'ятний біскаєць,— вона сказала, що заходив і що він хлопець хоробший. Ще я запитав її про каторжників, але вона сказала, що поки що ще ніхто з них до неї не заходив.

— Поки що все йде добре,— зауважив Дон Кіхот.— Але скажи мені, яку коштовну річ дала вона тобі на прощання за вісті про мене? Адже в мандрівних рицарів і дам здавна повелося жалувати зброєносцям, наперсницям і карликам, які прибувають з вістями про дам до рицарів або ж про рицарів до дам, якунебудь коштовну річ у подяку за виконане доручення.

— Дуже можливо, і, по-моєму, це звичай похвальний. Але тільки це, мабуть, раніше так було, а нині прийнято дарувати шматок хліба з сиром, тому тільки це й простягла мені через огорожу сеньйора Дульсінея, коли я з нею прощався, та й сир, як на те, овечий.

— У вищій мірі щедра благостиня,— заперечив Дон Кіхот,— і Дульсінея не подарувала тобі якоїсь золотої речі, з усього видно, тільки тому, що в неї нічого не знайшлося під рукою, проте подарунки дорогі не лише в свято,— я з нею побачусь, і все налагодиться. Але знаєш, що мене дивує, Санчо? Мені здається, що ти злітав туди й назад на крилах: на те, щоб з'їздити в Тобосо і повернутися назад, ти витратив три дні з лишком, а звідси до Тобосо понад тридцять миль. З цього я роблю висновок, що мудрий чарівник, який про мене турбується і має до мене дружні почуття,— а такий у мене, звичайно, є та й не може не бути, інакше я не був би славним мандрівним рицарем,— що згаданий чарівник непомітно допомагав тобі в дорозі: адже інший з таких чарівників схопить мандрівного рицаря, коли той спить у себе в ліжку, і рицар сам не знає, як, що й чому, а тільки другого дня прокидається за тисячу миль від того місця, де ліг спати. А коли б не чарівники, мандрівні рицарі не могли б виручати один одного з біди, як це вони роблять постійно: буває іноді так, що хтонебудь з рицарів воює в горах Арменії з андріаком, з лютою потворою або ж з іншим рицарем,— раптом, невідомо звідки, у найстраш-

нішу для нього мить битви, коли він уже на волосину від смерті, прилітає туди на хмарині або ж на вогненній колісниці рицар, його друг, який щойно перед тим був в Англії, кидається на його захист і врятовує від смерті, а ввечері цей рицар уже в себе вдома і з великим апетитом вечеряє, а до його дому, можливо, дві, а то й три тисячі миль. І всім цим рицарі зобов'язані майстерності і мудрості чарівників, які турбуються про доблесних рицарів. От чому, друже Санчо, мені неважко повірити, що ти за такий короткий час встиг повернутися, бо, як я вже сказав, якийсь мудрий заступник переніс тебе повітрям, а ти цього й не помітив.

— Напевне, так воно й було,— сказав Санчо,— бо Росинант мчав, їй-богу, як циганський осел, в якого у вухах живе срібло.

— Яке там живе срібло! — вигукнув Дон Кіхот.— Не живе срібло, а цілий легіон бісів, а вже це кодло і само мчить і примушує мчати невтомно кожного, хто тільки йому попадеться. Але досить про це, як же мені, по-твоєму, треба тепер зробити, коли моя пані велить мені з'явитися до неї? Я вважаю себе зобов'язаним виконати її наказ і разом з тим не можу не зробити обіцяної послуги тій принцесі, яка їде з нами, та й за законами рицарства я повинен спочатку виконати свою обіцянку, а потім уже думати про задоволення. З одного боку, мене переслідує і томить бажання побачитися з моєю пані, з другого боку, мене притягають, закликають дана обіцянка і та слава, яку ця справа мені обіцяє. Але ось що я надумав: я поїду швидше і постараюсь якнайскоріше дістатися до того велетня, а приїхавши, відрубаю йому голову і благополучно введу принцесу у володіння її країною, а потім, не втрачаючи й хвилини, помчу до світлоносної володарки, яка осяває мою душу, і виставлю їй такі поважні причини, що вона не осудить мене за запізнення,— вона побачить, що все це служить лише до більшої слави її і честі, бо все, чого я силою зброї досягав, досягаю і ще коли-небудь у цьому світі досягну, походить від її прихильності і моєї вірності.

— Ох, ваша милость, аж дивно, до чого ж у вас голова не в порядку! —вигукнув Санчо.— Ну, скажіть мені, сеньйоре, невже ваша милость збирається дарма промандрувати і пропустити і прогавити таку багату і знатну наречену, в посаг за якою дають ціле королівство, яке — слово честі, я сам чув,— має понад двадцять тисяч миль в обводі, виходить, більше від Португалії та Кастілії, разом узятих, і багате всім, що необхідне для того, щоб підтримати людське існування? І не заперечуйте ви мені заради творця,— краще посоромтеся своїх слів, послухайте моєї поради і, не в гнів вам будь сказано, повінчайтеся в першому ж селі, де тільки знайдеться священик, а як ні, то до ваших послуг наш ліценціат,— він вас обвінчає якнайкраще. І ще візьміть до уваги, що в моєму віці можна давати поради, що ця моя порада якнайдоречніша і що краще синицю в руки, ніж журавля в небі,— адже хто шукає від добра добра, тому чи довго до біди, а за одну біду,— як це кажуть? — сім відповідей буває.

— Слухай, Санчо,— сказав Дон Кіхот,— коли ти радиш мені одружитися тільки тому, що, вбивши велетня, я одразу ж зроблюся королем і мені зручніше буде осипати тебе щедротами і пожалувати обіцяне, то знай, що мені й неодруженому неважко буде вдовольнити твоє бажання, бо, перш ніж розпочинати бій, я домовлюся, що на випадок моєї перемоги, навіть коли я й не одружусь, мені віддадуть частину королівства, щоб я міг подарувати її, кому захочу. А коли вона мені дістанеться, то кому ж я її подарую, як не тобі?

— Це-то ясно,— відповів Санчо,— але тільки дивіться, ваша милость, вибирайте ближче до моря, щоб у разі, коли мені там не сподобається, я міг навантажити моїх чорних васалів на кораблі, а потім зробити з ними те саме, що я вже вирішив зробити. Так що, ваша милость, не здумайте відвідувати пані мою Дульсінею зараз же, а їдьте вбивати велетня, і ми з вами провернемо дільце,— клянусь богом, мені здається, що воно буде для нас і дуже почесним і дуже вигідним.

— Говорять же тобі, Санчо, що ти можеш бути зовсім спокійний,— сказав Дон Кіхот,— я наслідую твою пораду і поїду спочатку з принцесою, а потім уже відвідаю Дульсінею. Але май на увазі: про наше з тобою рішення і домовленість нікому ні слова, навіть нашим супутникам, бо коли Дульсінея така стримана, що нікому не бажає повіряти свої думки, то й мені, а також і всякому іншому, непристойно їх розголошувати.

— В такому разі,— зауважив Санчо,— нащо ж ви, ваша милость, відсилаєте всіх переможених вашою рукою до пані моєї Дульсінеї? Виходить, ви розписуєтеся в тому, що ви в неї закохані і що вона ваша кохана? А коли вже так необхідно, щоб усі, хто до неї направляється, схиляли перед нею коліна і оголошували, що вони послані вашою милостю і віддаються у повне її розпорядження, то чи можуть після цього і ваші і її думки залишатися в таємниці?

— Який же ти дурило, який же ти йолоп! — вигукнув Дон Кіхот.— Невже ти не розумієш, Санчо, що все це допомагає її звеличенню? Хай тобі буде відомо, що за нашими рицарськими поняттями це велика для дами честь,

digitized by ukrbiblioteka.org

коли їй служить не один, а багато мандрівних рицарів, і коли вони мріють тільки про те, щоб служити їй заради неї самої, не чекаючи іншої нагороди за всі свої добрі наміри, крім її високої згоди прийняти їх до числа своїх рицарів.

— Подібною любов'ю слід любити господа бога — таку я чув проповідь,— сказав Санчо,— любити заради нього самого, не сподіваючись на воздаяння і не від страху бути покараним. Хоч, між іншим, я особисто віддав би перевагу тому, щоб любити його і служити йому за щонебудь.

— Ах, ти ж, чортяка тебе вхопи! — вигукнув Дон Кіхот.— Мужик, мужик, а які розумні речі іноді говориш! Справді, можна подумати, що ти з освітою.

— По правді вам скажу, я навіть читати — і то не вмію,— признався Санчо.

Тут маесе Ніколас крикнув їм, щоб вони почекали, бо всі хочуть зробити привал біля джерела. Дон Кіхот зупинився на превелике задоволення Санчо, який уже втомився брехати і все боявся, як би Дон Кіхот не впіймав його на помилці, бо хоч він і знав, що Дульсінея — тобоська селянка, проте зроду її не бачив.

За цей час Карденіо встиг переодягнутися у вбрання, в якому троє наших подорожніх уперше побачили Доротею,— вбрання, правда, неважне, але все ж значно краще за те, яке він носив. Спішившись біля джерела, всі,— правда, трохи,— утолили голод, який мучив їх, тим, що священик дістав у заїзді. У цей саме час дорогою йшов якийсь хлопчак; дуже уважно оглянувши тих, що розташувалися біля джерела, він щодуху кинувся до Дон Кіхота, і, обнявши його коліна, навмисне жалібно заплакав і сказав:

— Ах, пане мій! Ви не впізнаєте мене, ваша милость? Подивіться добренько, я той самий хлопчик Андрес, який був прив'язаний до дуба і якого ви, ваша милость, визволили.

Дон Кіхот упізнав його і, взявши за руку, звернувся до присутніх з такими словами:

— Аби ваші милості впевнилися в тому, як важливо, щоб жили на світі мандрівні рицарі, які мстять за образи та утиски, що чиняться людьми безсовісними й злими, хай буде вашим милостям відомо, що не так давно, проїжджаючи лісом, почув я жалібні крики і стогони,— так стогнати могла лише істота принижена і беззахисна. Спонукуваний почуттям обов'язку, я поспішив туди, звідки, як мені здавалося, слізні ці стогони линули, і побачив прив'язаного до дуба хлопчика, того самого, який нині стоїть перед вами, чому я від душі радий, бо він може підтвердити, що все це істинна правда. Отже, голий до пояса, він був прив'язаний до дуба, і його стьобав поводами якийсь селянин,— як я довідався потім, його хазяїн. Побачивши це, я одразу спитав, що за причина такого нещадного батоження. Грубіян відповів, що шмагає він його тому, що це його служка і що деякі недогляди хлопчака виникають не стільки від його безглуздості, скільки від шахраюватості, на що отрок цей заперечив: «Сеньйоре, він б'є мене тільки за те, що я прошу в нього своє жалування». Хазяїн почав виправдуватись і розливатися солов'єм, а я вислухати його вислухав, проте виправдань не прийняв. Коротше кажучи, я звелів відв'язати хлопчика і взяв з селянина клятву, що він піде з ним додому і заплатить йому все до останнього реала та ще й з подякою. Чи не так, милий Андресе? Чи помітив ти, яким владним тоном віддав я той наказ і з яким покірливим виглядом обіцяв він виконати те, що я звелів, прописав і зажадав? Відповідай,— не соромся і не бійся. Розкажи цим сеньйорам усе, як було, щоб вони зрозуміли і визнали, яке це велике благо, що на великих шляхах можна зустріти мандрівних рицарів.

— Усе це абсолютна правда, ваша милость,— підтвердив хлопчик,— от тільки закінчилася ця справа не так, як ваша милость думає, а якраз навпаки.

— Чому навпаки? — запитав рицар.— Хіба селянин тобі не заплатив?

— Не тільки не заплатив,— відповів хлопчак,— а ледве встигла ваша милость виїхати з лісу і ми залишилися вдвох, він знову прив'язав мене до того ж самого дуба і так мені всипав, що в мене ледве шкіра не луснула, ніби як у святого Варфоломія. І лупцював він мене з жартами та примовочками і все глузував з вас, так, що коли б не біль, я качався б зо сміху. Кінець кінцем поганий мужик так немилосердно мене відшмагав, що з його ласки я до сьогоднішнього дня пролежав у лікарні. А винні в усьому цьому ви, пане мій,— їхали б ви своєю дорогою, не лізли б, куди вас не просять, і не втручались у чужі справи, тоді мій хазяїн від сили разів двадцять п'ять стьобнув би мене, потім відв'язав і заплатив би мені борг. Але оскільки ваша милость ні сіло ні впало образила його і наговорила грубощів, то він спалахнув злобою, а тому що вимістити її на вас, пане мій, він не міг, то, коли ви поїхали собі, вся хмара вилилась на мене, і залишуся я тепер, видно, на все життя калікою.

— Помилка моя полягає в тому, що я поїхав, не почекавши, поки він тобі заплатить,— сказав Дон Кіхот,— бо мій великий досвід повинен був би мені підказати, що смерд ніколи не додержує слова, коли це йому невигідно. Але ж ти пам'ятаєш, Андресе, я ж

клявся, що коли він тобі не заплатить, то я почну шукати його і знайду, хоч би він сховався в череві китовому.

— Цілковита правда,— підтвердив Андрес,— та що з того!

— От ти побачиш, що з того,— мовив Дон Кіхот.

З цими словами він підвівся і звелів Санчо сідлати Росинанта, який пасся, поки вони закушували.

Доротея запитала, що він має намір робити. Він відповів, що має намір поїхати на розшуки смерда, на зло і наперекір усім смердам на світі покарати його за такий поганий вчинок і примусити заплатити Андресові все до останнього мараведі; вона ж, нагадавши Дон Кіхотові, що згідно з даною ним обіцянкою, він не має права займатись іншими справами, поки не доведе до кінця її справу, додала, що все це йому повинно бути відомо краще, ніж кому іншому, а тому, мовляв, хай він трохи заспокоїться, поки ще не відвоював її королівство.

— І то правда,— сказав Дон Кіхот,— доведеться Андресові потерпіти, поки я, як ви зволили зауважити, сеньйоро, відвоюю королівство. Але я ще раз обіцяю і клянусь, що не заспокоюсь доти, поки не помщусь за нього і не примушу його заплатити.

— Не вірю я вашим клятвам,— сказав Андрес.— Будь-якій помсті на світі я віддав би перевагу перед тим, щоб у мене зараз було з чим дістатися до Севільї. Коли знайдеться у вас що-небудь поїсти, дайте мені з собою і залишайтеся з богом ви, ваша милость, і всі мандрівні рицарі, щоб з ними всі так рицарствували, як вони порицарствували зі мною.

Санчо виділив з свого запасу шматок хліба і кусок сиру, віддав їх хлопцеві і сказав:

— На, братіку Андрес,— нам усім випала така ж гірка доля.

— Яка ж доля випала вам? — запитав Андрес.

— Оця сама доля хліба й сиру,— відповів Санчо.— Та ще хтозна, може у мене і хліба з сиром не буде, тому, приятелю, було б тобі відомо, що нам, зброєносцям мандрівних рицарів, доводиться зазнавати і мук голоду, і ударів долі, і різних інших речей, надто дошкульних, але таких, що про них майже не розповіси.

Андрес схопив хліб та сир і, бачачи, що ніхто йому більше нічого не дає, похнюпив голову і, як кажуть, пішов відміряти кроки. А втім, на прощання він сказав Дон Кіхотові таке:

— Заради творця, сеньйоре мандрівний рицарю, якщо ви ще коли-небудь зі мною зустрінетесь, то, хоч би мене різали на шматки, не захищайте, і не виручайте мене, і не визволяйте з біди, бо ваш захист накличе на мене ще гіршу, будьте ви прокляті богом, а разом з вашою милостю і всі мандрівні рицарі, які будь-коли з'являлися на світі.

Дон Кіхот хотів було встати, щоб провчити його, але Андрес так рвонув, що ніхто не наважився кинутися за ним у погоню. Розповідь Андреса дуже збентежила Дон Кіхота, і присутнім треба було міцно тримати себе в руках, щоб не розсміятися і не збентежити його остаточно.

РОЗДІЛ XXXII,

який розповідає про те, що сталося з Дон Кіхотом і з усім його почтом у заїзді.

Покінчивши з розкішною трапезою, вони зразу ж осідлали своїх скакунів і другого дня без будь-яких вартих згадування пригод добралися до заїзду — цієї грози нашого зброєносця; і як не старався він утекти, а все ж довелося йому зайти. Господар, господиня, їхня дочка і Маріторнес, побачивши Дон Кіхота й Санчо, вийшли їм назустріч у найвеселішому настрої, і Дон Кіхот, прибравши поважного і гордого вигляду, звелів приготувати собі постіль кращу, ніж минулого разу; а господиня йому на це сказала, що коли він заплатить краще, ніж минулого разу, то вона приготує йому царське ложе. Дон Кіхот пообіцяв, і йому спорудили пристойне ложе у тій же комірчині, і він одразу ж ліг, бо відчував у всьому тілі страшну кволість і погано сприймав усе навколишнє.

Не встиг він замкнути дверей, як господиня кинулася до цирульника і, схопивши його за бороду, почала кричати:

— От вам хрест, що не зробите ви більше бороди з мого хвоста, і ви мені його одразу ж віддасте: адже чоловіків причандал валяється на підлозі, один сором,— тобто я хочу сказати, його гребінець, який я завжди встромляла в мій чудовий хвіст.

Цирульник не віддавав, а вона тягнула хвіст до себе; нарешті ліценціат сказав, щоб він віддав хвіст, бо тепер уже, мовляв, немає потреби

digitized by ukrbiblioteka.org

у цьому винаході, навпаки, він може об'явитися і стати в справжньому своєму вигляді, а Дон Кіхотові можна буде пояснити, що, рятуючися втечею від каторжників, які їх пограбували, він сховався в заїзді; коли ж Дон Кіхот запитає, де слуга принцеси, то відповісти, що вона послала його вперед сповістити підданих її, що вона повертається до свого королівства, а з нею спільний їхній рятівник. Задовольнившись доказами священика, цирульник досить охоче віддав господині хвіст, і разом з хвостом вони повернули їй усі речі, якими вона наділила їх для того, щоб визволити Дон Кіхота. Жителі заїзду подивувалися з вроди Доротеї, а також з миловидності юнака Карденіо. Священик звелів подавати на стіл усе, що є, і господар, сподіваючись кращої винагороди, миттю приготував пристойний обід; а Дон Кіхот тимчасом усе ще спав, але всі вирішили, що будити його не варто, бо сон йому тепер корисніший за їжу. За обідом проїжджі в присутності господаря і його дружини, дочки та Маріторнес заговорили про незвичайний вид розумового розладу, яким страждав Дон Кіхот, і про те, як вони його відшукали. Господиня розповіла, що сталося між Дон Кіхотом і погоничем, а потім, подивившись, чи немає тут Санчо, і переконавшись, що немає, розповіла і про підкидання на ковдрі, чим немало потішила слухачів. Коли ж священик висловив думку, що Дон Кіхот збожеволів від того, що начитався рицарських романів, у розмову втрутився господар:

— Не розумію, як це могло трапитись. На мою думку, кращого чтива на всьому світі не знайдеш, слово честі, та в мене самого разом з різними паперами зберігається кілька романів, так вони мені по-справжньому прикрашають життя, і не тільки мені, а й багатьом іншим: адже під час жнив у мене тут у свята збираються женці, і серед них завжди знайдеться грамотій, і от він саме й бере до рук книгу, а ми, чоловік тридцять, сідаємо навколо і з великим задоволенням слухаємо, так що навіть слинка тече. Про себе принаймні можу сказати, що коли я чую про ці несамовиті і страшні удари, які направо і наліво ліплять рицарі, то мені самому хочеться кому-небудь з'їздити, а вже слухати про це я ладен день і ніч.

— Та й я їх не менш ніж ти обожнюю,— сказала господиня,— тому в мене в домі тільки й буває тиша, коли ти сидиш і слухаєш читання: ти тоді просто дуріеш і навіть забуваєш зі мною полаятися.

— Цілковита правда,— підтвердила Маріторнес,— і скажу по честі, я теж страх як люблю послухати романи, вже дуже вони хороші, особливо коли пишуть про яку-небудь сеньйору, як вона під апельсинним деревом обнімається з своїм миленьким, а на варті стоїть дуенья, помирає від заздрощів і жахливо хвилюється. Одно слово, для мене це просто мед.

— А ви що скажете, мила дівчино? — запитав священик, звертаючись до хазяйської дочки.

— Сама не знаю, клянусь спасінням душі,— відповіла вона.— Я теж слухаю читання і, правду кажучи, хоч і не розумію, а слухаю з задоволенням. Тільки подобаються мені не удари — удари подобаються моєму батькові, а те, як ремствують рицарі, коли вони в розлуці з своїми дамами: іноді навіть заплачеш від жалю.

— А коли б рицарі плакали через вас, ви постаралися б їх утішити, мила дівчино? — запитала Доротея.

— Не знаю, що б я зробила,— відповіла дівчина,— знаю тільки, що деякі дами такі жорстокі, що рицарі називають їх тигрицями, левицями і всякою гидотою. Господи Ісусе! І що ж це за бездушний та безсовісний народ: через те, що вони кирпу гнуть, чесна людина повинна помирати або ж божеволіти! Не розумію, до чого це кривляння,— коли вже вони такі порядні, то нехай виходять за них заміж; ті того тільки й ждуть.

— Помовч, дочко,— сказала господиня,— ти, я бачу, багато в цих справах розумієш, а дівчині не до лиця багато знати і багато базікати.

— Сеньйор мене запитав, а я не могла не відповісти,— заперечила дівчина.

— От що, господарю,— сказав священик,— принесіть лишень ваші книжки, я їх продивлюся.

— З задоволенням,— мовив господар.

Він пішов до себе в кімнату і, повернувшись звідти з старою скринькою, замкненою на ланцюжок, відчинив її і дістав три товсті томи, а також дуже красивим почерком списані папери. Перша книжка була *Дон Сіронхіл Фракійський,* друга — *Фелісмарт Гірканський,* а третя — *Історія великого полководця Гонсало Фернандеса Кордовського з додатком життєпису Дієго Гарсії де Паредес.* Як тільки священик прочитав перші два заголовки, то звернувся до цирульника і сказав:

— Тут нам невистачає лише ключниці нашого приятеля і його племінниці.

— Нічого не значить,— заперечив цирульник,— я сам зумію віднести їх на скотний двір або ж кинути в пічку, до речі, он у ній скільки вогню.

— Що таке, ваша милость збирається спалити мої книжки? — запитав господар.

— Тільки дві,— відповів священик.— *Дона Сіронхіла* та *Фелісмарта.*

— Що ж, по-вашому,— продовжував допитуватися господар,— вони єретичні чи флегматичні, коли ви хочете їх спалити?

— *Схизматичні* треба казати, друже мій, а не *флегматичні,*— зауважив цирульник.

— Хай буде так,— сказав господар,— тільки коли ви неодмінно хочете що-небудь спалити, то паліть уже краще *Великого полководця* та *Дієго Гарсію,*— я скоріше дозволю спалити власного сина, ніж яку-небудь іншу.

— Друже мій,— заперечив священик,— ці дві книжки брехливі, вони сповнені всяких дурниць і нісенітниць, а книжка про великого полководця — це історія правдива, і описуються в ній діяння Гонсало Фернандеса Кордовського, якого за численні і великі подвиги весь світ прозвав *великим полководцем,* і це славне й гучне прізвисько тільки він один і заслужив. А Дієго Гарсія де Паредес — це знатний кавальєро родом з естремадурського міста Трухиліо, найвідважніший воїн, якого природа наділила такою силою, що він одним пальцем зупиняв млинове колесо на повному ходу. А одного разу став він з шпагою в руці перед входом на міст і один перегородив шлях численному воїнству І ще звершив він такі подвиги, що коли б не він розповідав про них з скромністю, притаманною кавальєро, який описує власне своє життя, а який-небудь нічим не зв'язаний і безсторонній літописець, то діяння Гекторів, Ахіллесів і Роландів були б після цього забуті.

— Подумаєш, яке діло! — вигукнув господар.— Цим ви нас не здивуєте: зупиняє, бачиш ти, млинове колесо! Їй-богу, ваша милость, почитайте лишень ви про Фелісмарта Гірканського: адже він одним махом розрубав навпіл п'ять велетнів, ніби вони були бобові, на зразок тих ченців, яких роблять наші діти. А вдруге зчепився з величезним і найсильнішим військом, яке нараховувало мільйон шістсот тисяч солдатів, озброєних з голови до ніг, і примусив їх усіх тікати, як отару овець. А що ви скажете про славного дона Сіронхіла Фракійського, смільчака і молодця, про якого написано в книжці, що коли він плив по річці, то з води виринув вогненний змій, і, побачивши змія, він одразу ж на нього кинувся, сів верхи на його лускату спину і обома руками щосили стиснув йому горло, так що змій, почуваючи, що рицар от-от задушить його, визнав за краще опуститися на дно і потяг за собою рицаря, який так і не випустив його з рук? Зате під водою рицар побачив перед собою палаци і сади, гарні навдивовижу, і тут змій перетворився на древнього старця і розповів йому такі речі, що просто заслухаєшся. Не кажіть, сеньйоре, коли б ви тільки послухали, ви б збожеволіли від захоплення. Чого варті після цього ваш великий полководець і Дієго Гарсія!

Почувши такі слова, Доротея шепнула на вухо Карденіо:

— Ще трохи — і наш господар стане другим Дон Кіхотом.

— Мені теж так здається,— зауважив Карденіо.— За всіма ознаками, він переконаний, що все, що пишеться в тих романах, точнісінько так насправді і відбувалось, і в цьому в нього не викличуть зневіру навіть босі брати.

— Послухайте, сину мій,— знову заговорив священик,— але ж не було на світі ніякого Фелісмарта Гірканського, дона Сіронхіла Фракійського і подібних до нього рицарів, про яких розповідають рицарські романи,— все це тільки гра уяви, і створюють їх гулящі розуми для того, щоб, як ви самі говорите, люди забавлялись, от як забавляються, слухаючи їх, ваші женці. Але я вас клятвенно запевняю, що таких рицарів на світі не було і таких безглуздих подвигів ніхто в світі не робив.

— Це ви кому-небудь іншому розкажіть,— зауважив господар.— Ми самі з вусами, здається не перший рік на світі живемо. Досить вам, ваша милость, дурника з мене робити,— їй-богу, не на такого напали. Іч ви чого захотіли, ваша милость,— упевнити мене, ніби все, про що пишуть у цих хороших книгах,— нісенітниця і безглуздя, але ж надруковано це з дозволу сеньйорів з державної ради, а вони не такі люди, щоб дозволяти друкувати стільки нісенітниці зразу — і про битви, і про чаклунства, від яких голова йде обертом!

— Я ж вам сказав, друже, що все це робиться для того, щоб зайняти вільні наші голови. І як у державах благоустроєних дозволяється гра в шахи, в м'яч і на більярді, шоб забавляти тих, хто не бажає, не повинен або не може трудитись, так само дозволяється друкувати і випускати у світ подібні книжки, бо думається,— та так воно і є насправді,— що в усьому світі немає такого невігласа, що не визнав би яку-небудь з цих історій за правду. І коли б мені було дозволено і слухачі мої виявили б бажання, я міг би дещо сказати з приводу того, яким повинен бути хороший рицарський роман,— можливо, це було б корисно, а декому навіть і приємно. Але я сподіваюсь коли-небудь поговорити з людьми, здатними заповнити цю прогалину, а поки що, пане господарю, ви вже мені повірте, і от вам ваші книжки,— вирішуйте самі, що в них правда, а що брехня, читайте їх собі на здоров'я, але не дай бог вам закульгати на ту ногу, на яку закульгав постоялець ваш Дон Кіхот.

digitized by ukrbiblioteka.org

— Ну, ні,— сказав господар,— я з глузду не з'їжджав і мандрівним рицарем бути не збираюсь. Я чудово розумію, що тепер уже не ті часи, коли мандрували по світу преславні ці рицарі.

Під час цієї розмови наспів Санчо і, почувши, що нині мандрівні рицарі не водяться і що всі рицарські романи,— брехні і нісенітниці, збентежився і задумався і тут же дав собі слово, в разі, якщо мандрівка його пана, всупереч сподіванням, закінчиться сумно, піти від нього і повернутися до дружини, до дітей, до звичайної своєї роботи.

Господар хотів було винести скриньку з книжками, але священик йому сказав:

— Почекайте, мені хочеться подивитися, що тут написано таким чудовим почерком.

Господар вийняв папери і передав священикові, і тут священик побачив, що це рукопис аркушів на вісім, заголовок якого було виведено вгорі великими літерами: *Повість про безрозсудно-допитливого.* Пробігши кілька рядків, священик сказав:

— Дано заголовок цій повісті справді непоганий, і в мене є бажання прочитати її.

А господар йому на це сказав:

— Прочитайте, прочитайте, ваше преподобіє, треба вам знати, що мої постояльці, які її читали, залишилися дуже задоволені, і всіляко старалися випросити її в мене. Але я так і не дав, бо маю намір повернути її тій людині, яка забула тут скриньку з книжками та паперами. Дуже можливо, що власник коли-небудь до мене заїде, і хоч і нудно мені буде без книжок, а все-таки, клянуся честю, я йому їх віддам: як-не-як я — християнин, хоч і трактирник.

— Ви зовсім праві, друже мій,— сказав священик.— Але разом з тим, коли повість мені сподобається, то ви мені, сподіваюсь, дозволите переписати її.

— З великим задоволенням,— відповів господар.

Поки вони розмовляли, Карденіо взяв повість і почав читати; і, зійшовшись думкою з священиком, він попросив його прочитати її вголос.

— Я б прочитав,— сказав священик,— та тільки корисніше було б використати цей час на сон, ніж на читання.

— Для мене кращим відпочинком було б послухати яку-небудь історію,— сказала Доротея,— бо збентеження, в якому ще перебуває мій дух, однаково не дасть мені заснути, хоч сон був би мені необхідний.

— У такому разі,— сказав священик,— я прочитаю повість хоча б з цікавості: можливо, в ній і справді є щось цікаве.

Маесе Ніколас поспішив звернутися з тим же проханням, слідом за ним Санчо; тоді священик, бачачи, що він і іншим зробить приємність і сам матиме те ж саме, сказав:

— Ну, гаразд, слухайте ж мене уважно. Повість починається так:

РОЗДІЛ XXXIII,

в якому розповідається повість про безрозсудно-допитливого.

У Флоренції, багатому і славному місті Італії, в провінції, яка іменується Тоскана, жили Ансельмо і Лотаріо, два багаті і родовиті дворянини, такі дружні між собою, що всі знайомі звичайно називали їх не на ім'я, а просто *два други.* Були вони нежонаті, молоді, одних років і одних правил; всього цього було досить для того, щоб вони подружилися. Правда, Ансельмо виявляв особливу схильність до любовних пригод, тоді як Лотаріо любив мисливство; однак траплялося, що Ансельмо зраджував звичайним своїм розвагам і брав участь у розвагах Лотаріо, а Лотаріо зраджував своїм і поспішав узяти участь в розвагах Ансельмо; і така між ними панувала згода, що жили вони просто, як кажуть, душа в душу.

Ансельмо до безтями закохався в одну знатну і вродливу дівчину, уродженку того ж міста, і була вона з такої доброї родини і така гарна з себе, що, узнавши думку друга свого Лотаріо, без якого він ніколи нічого не починав, вирішив він просити у батьків її руки і рішення своє здійснив; і з посольством до них пішов Лотаріо і довів справу до кінця на велику втіху свого друга, так що в скорому часі Ансельмо вже володів тим, чого він так жадав, а Камілла, блаженствуючи з улюбленим своїм чоловіком, невтомно дякувала небу та Лотаріо, через посередництво якого їй стільки дісталося щастя. Перші дні після весілля, що як завжди проходили у веселощах, Лотаріо по-старому часто бував у друга свого Ансельмо, виявляючи йому всілякі почесті, забавляючи і розважаючи його; та ось уже весільні торжества закінчились, потік гостей і вітальників, нарешті, вичерпався, і Лотаріо став навмисне неакуратним його відвідувачем,— він додержу-

digitized by ukrbiblioteka.org

вався тієї думки (а іншої думки і не могла додержуватися людина розсудлива), що одружених друзів не слід відвідувати і провідувати так само часто, як коли вони були не одружені, бо хоч істинна і добра дружба не може і не повинна бути недовірливою, та все ж честь одруженої людини така чутлива, що зачепити її може не лише друг, але, здається, і рідний брат.

Від Ансельмо не сховалася відчуженість Лотаріо, і він почав гірко йому тим докоряти, кажучи, що коли б він знав, що через його одруження вони будуть рідше бачитись, то нізащо не одружувався б, і оскільки в той час, коли він був ще не одруженим, усі, бачачи, в яких вони хороших між собою стосунках, почали ласкаво називати їх *два други,* то й не бажає він через саму лише надмірну обережність Лотаріо позбавлятися загальноприйнятого і такого милого прізвиська; що він благає Лотаріо,— коли тільки личить їм говорити між собою такою мовою,— по-старому почувати себе у нього, як дома, і заходити та виходити коли завгодно; що у дружини його, Камілли, такі ж нахили і захоплення, як і в нього, і що, знаючи, як щиро вони один одного любили, вона не може не дивуватися з теперішньої нетовариськості Лотаріо.

На всі ці і багато інших доказів, з допомогою яких Ансельмо намагався переконати Лотаріо бувати в нього по-старому, Лотаріо відповідав так обдумано, переконливо й розумно, що добрі його наміри кінець кінцем зворушили Ансельмо, і вони домовились, що Лотаріо два рази на тиждень і в свята буде приходити до нього обідати; проте, незважаючи на цю домовленість, Лотаріо вирішив поводити себе так, щоб нітрохи не страждала честь його друга, добре ім'я якого було йому дорожче від свого власного. Він вирішив, і вирішив цілком тверезо, що чоловікові, якому небо послало вродливу дружину, треба суворо стежити за тим, кого він сам вводить як друга в свій дім, а також з ким з подруг зустрічається його дружина, бо на вулиці, в церкві, під час народних свят, на поклоніннях святим місцям (куди в чоловіка часто немає підстав не пустити дружину), не завжди щастить домовитися про побачення, але зате його легко може влаштувати у себе вдома подруга або ж родичка, яка користується особливим її довір'ям. До цього Лотаріо додав, що й чоловікові і дружині необхідно мати друга, який указував би їм на всі їхні недогляди, бо нерідко трапляється, що чоловік закоханий у свою дружину, багато чого не помічає або ж через боязнь розгнівити її не розмовляє з нею про те, як їй слід поводити себе і як не слід, і що робить їй честь, а що непохвально, а тимчасом, попереджений своїм другом, він легко міг би все виправити. Але де ж знайти мудрого, відданого і вірного друга, якого мав на увазі Лотаріо? Справді, не знаю; один лише Лотаріо міг бути таким, бо він з особливою старанністю і передбачливістю охороняв честь свого друга і старався урізувати, обмежувати і скорочувати число відведених для нього днів, щоб пустим плетунам, щоб очам розгульного і заздрісного люду не здалися осудливими приходи багатого, благородного, добре вихованого і, як він сам про себе думав, з багатьма достоїнствами молодого чоловіка до такої чарівної жінки, як дружина Ансельмо Камілла; правда, її скромність і доброзвичайність спроможні були приборкати всякий найлихослівніший язик, проте Лотаріо не бажав піддавати небезпеці її честь і честь свого друга і заради того присвячував відведені для нього дні різним справам, що не терпіли, як він запевняв, того, щоб їх відкладати, внаслідок чого в Ансельмо багато часу йшло на ремствування, а в Лотаріо — на виправдання. Але ось одного разу, коли вони вдвох вийшли погуляти в поле, Ансельмо звернувся до Лотаріо з такими словами:

— Ти, певно, думаєш, друже Лотаріо, що я не знаю, як потрібно прославити творця за ті ласки, які він мені явив, подарувавши мені таких батьків і щедрою рукою мене обдарувавши так званими природними здібностями, а також і земними благами, і за те вище благо, яке він мені дарував, пославши такого друга, як ти, і таку дружину, як моя Камілла,— два скарби, якими дорожу коли й не так, як потрібно, то принаймні як умію. І все ж, хоч і володію я всім, що звичайно буває потрібне для того, щоб людина почувала себе і була щасливою, я почуваю себе найбільш обійденою і самотньою людиною у всесвіті, і мене вже он який час мучить і томить таке дивне і надзвичайне бажання, що я сам з себе дивуюсь, осуджую себе, борюся з собою і намагаюся змовчати про нього і приховати його від своїх же власних думок, і мені так само важко зберегти свою таємницю, як і навмисне її обнародувати. І коли рано чи пізно вона все одно вийде назовні, то я вважаю за краще довірити її тайникам твоєї мовчазності, бо я переконаний, що при твоїй мовчазності і при твоїй старанності, яку ти, як справжній друг, виявиш, щоб допомогти мені, я дуже скоро розвію свою тугу, і радість моя, дякуючи твоїм старанням, досягне того ж ступеня, якого через мою химерність досягла моя тривога.

Слова Ансельмо здивували Лотаріо,— він не міг збагнути, до чого така довга чи то передмова, чи то вступ; і скільки не сушив він собі

голову над тим, що може так терзати його друга, все ж був він дуже далеким від істини; і, щоб покласти край тривожній невідомості, він сказав, що, вдаючись до зайвої балаканини для вираження заповітних думок своїх, Ансельмо тяжкої заподіює образи палкій їхній дружбі, тоді як Ансельмо повністю може розраховувати, що він, Лотаріо, або дасть добру пораду зберігати ці думи в таємниці, або допоможе здійснити їх.

— То правда,— сказав Ансельмо,— так от, пройнявшись цією впевненістю, я хочу повідати тобі, друже Лотаріо, бажання, яке мучить мене, знати, чи така вже доброчесна і бездоганна дружина моя Камілла, як я про неї думаю,— а впевнитися в справедливості своєї думки я можу, тільки перевіривши її, з тим щоб ця перевірка визначила пробу її доброчесності, подібно до того, як золото випробовують вогнем. Адже я переконаний, друже мій, що не можуть вважатися доброчесними ті жінки, кохання яких ніхто не домагався, і що лише та з них стійка, яку не зворушили ні запевнення, ні підношення, ні сльози, ні вперті настирливих залицяльників. Справді,— продовжував говорити він,— чи велика заслуга дружини в тому, що вона вірна, коли ніхто не спокушав її стати невірною? Що з того, що вона сором'язлива і відлюдькувата, коли в неї немає приводу стати розбещеною і коли вона знає, що в неї є чоловік, який при найменшій з її боку нескромності позбавить її життя? Отже, до жінки, доброчесної заради страху або ж від того, що їй не трапилася нагода, я не можу ставитися з такою ж повагою, як до тієї, яка в боротьбі з тими, що домагалися і переслідували її здобула переможний вінок. Так от, з цієї самої причини, а так само й з багатьох інших, які я міг би навести, щоб підкріпити і обгрунтувати свою думку, я й хочу, щоб Камілла, моя дружина, пройшла через ці труднощі, щоб вона очистилась і загартувалась у вогні прохань і домагань людини, достойної обрати її предметом своєї пристрасті. І коли з цієї битви вона вийде переможницею, в чому я не маю сумніву, то я визнаю себе найщасливішим з смертних, я матиму право тоді оголосити, що посудина моїх бажань повна, я скажу, що доля послала мені саме таку стійку жінку, про яку говорить мудрець: *Хто знайде доброчесну дружину?* Коли ж усе відбудеться всупереч сподіванням, то відрадна свідомість власної проникливості допоможе мені безболісно стерпіти той біль, якого заподіє дослід, що коштуватиме так дорого І оголошуючи заздалегідь, що всі твої заперечення проти мого задуму безсилі перешкодити мені здійснити його, я прошу твоєї згоди, о друже Лотаріо, стати знаряддям, яке обробило б сад мого бажання,— а я даю тобі повну свободу дій, і тобі нічого невистачатиме з того, що я визнаю за необхідне, щоб домогтися прихильності жінки чесної, всіма поважаної, скромної і безкорисливої. І крім усього іншого, мене спонукає довірити тобі таку складну справу от яка обставина: коли ти й покориш Камілу, все ж це підкорення не дійде до останньої межі,— здійсниться лише те, що було задумано,— і таким чином честь мою ти зачепиш лише в думках, і моя ганьба залишиться похованою в цнотливості твого мовчання, але в тому, що торкається мене, буде, я певен, вічним, як мовчання смерті. Отже, коли ти бажаєш, щоб моє життя можна було назвати життям, то зразу ж починай любовну битву,— і не теплохолодно та ліниво, але з тим старанням і запалом, якого мій задум вимагає, і з тією сумлінністю, за яку мені дружба наша ручається.

Такі слова говорив Ансельмо, а Лотаріо так уважно слухав, що, за винятком вищенаведених слів, він, поки той не закінчив, ні разу не розтулив рота, проте, бачачи, що Ансельмо мовчить, і, окинувши його довгим поглядом, так, ніби перед ним було щось небачене, яке навіває жах і подив, нарешті заговорив:

— Я все ще не можу повірити, о друже Ансельмо, що все, що ти мені говорив, це не жарт, бо, зрозумівши, що ти говориш серйозно, я не дав би тобі докінчити і, переставши слухати, тим самим припинив довгу твою промову. Справді, мені починає здаватися, що або ти мене не знаєш, або я не знаю тебе. Так ні, я дуже добре знаю, що ти — Ансельмо, а ти знаєш, що я — Лотаріо. Біда в тому, що я починаю думати, що ти не колишній Ансельмо, а ти, певно, думаєш, що я не той Лотаріо, яким ти знав мене раніше,— адже те, що я від тебе почув, не міг сказати друг мій Ансельмо, а те, що ти просиш, ти не став би просити в того Лотаріо, якого ти знаєш, бо близьким друзям, за словами поета, належить випробовувати один одного і вдаватися до взаємної допомоги *usque ad aras*[1]: це значить, що не можна користуватися дружбою в справах, не вгодних богу. Отже, коли так розумів дружбу язичник, то наскільки ж глибше повинен розуміти її християнин, який знає, що через дружбу земну не можна втрачати дружбу небесну? Коли ж людина впадає в таку крайність, що думає не про душу, а лише про друга свого, то на це в нього повинні бути неабиякі поважні причини — тобто, коли мова йде про честь або про життя друга. Ну, так що ж,

---

[1] Аж до олтарів *(лат.)*. Місце їх розташування вважалося священним і недоторканим у римському домі.

digitized by ukrbiblioteka.org

Ансельмо, виходить, честі твоїй або життю загрожує небезпека, коли на догоду тобі я повинен зважитися на такий ганебний крок? Зрозуміло, що не загрожує,— навпаки, якщо я не помиляюсь, ти сам домагаєшся і клопочешся, щоб я відняв у тебе життя і честь, а заодно і в себе самого. Бо ясно, що, позбавивши тебе честі, я позбавляю тебе й життя, тому що краще вмерти, ніж втратити честь, і коли ти обираєш мене знаряддям твого бідування, то як же це може не збезчестити і мене і, значить, не позбавити мене життя? Вислухай же мене, друже Ансельмо, наберися терпіння і не перебивай мене, поки я не вискажу тобі всього, що я про твій задум думаю: адже в тебе буде ще час мені заперечити, а я встигну тебе вислухати.

— Певно,— сказав Ансельмо,— говори все, не кричучись.

І Лотаріо продовжував говорити:

— Я думаю, Ансельмо, що в тебе зараз такий точнісінько напрям думок, який завжди буває у мавpів: адже їм не можна втовкмачити, чому їхнє віровчення брехливе, ні з допомогою посилань на святе письмо, ні з допомогою доказів, заснованих на умоглядних побудовах або ж на догматах істинної віри,— вони потребують приладів відчутних, доступних, зрозумілих, наочних, таких, що не викликають сумніву; з математичними доказами, яких не можна заперечити, на зразок, наприклад, такого: «Коли ми від двох рівних величин віднімемо рівні частини, то остачі теж будуть рівні». Коли ж пояснити їм на словах не вдається, а саме так воно завжди й буває, то доводиться показувати руками, підносити до очей, та й цього ще виявляється недосить для того, шоб переконати їх в істинності святої нашої віри. І от тепер оцей же самий спосіб і прийом мені належить застосувати до тебе, бо бажання, яке в тебе з'явилося, у вищій мірі безрозсудне, тверезого глузду в нього і от настілечки немає, так що пояснити тобі, в чому полягає твоя простота, щоб не сказати більше, це значить даремно гаяти час, і я, власне кажучи, щоб покарати за твій дурний задум, не став би виводити тебе з помилкового стану, але моя дружня до тебе прихильність не дозволяє так суворо з тобою повестись і не пускає, щоб я покинув тебе, коли тобі загрожує явна загибель. І щоб ти це ясно зрозумів, скажи, Ансельмо, чи не говорив ти мені, що я повинен спокушати скромну, переслідувати чесну, обдаровувати безкорисливу, залицятися до благонравної? Так, говорив. Але коли ти знаєш, що твоя дружина скромна, чесна, некорислива і благонравна, то чого ж ти хочеш? І коли ти вважаєш, що вона відіб'є всі мої атаки,— а вона, звичайно, їх одіб'є,— то чи зумієш ти тоді придумати для неї назву, кращу за ті, які в неї вже є, і що вона від цього виграє? Чи ти справді додержуєшся протилежної про неї думки, або сам не знаєш, про що просиш. Коли ти протилежної про неї думки, то навіщо ж тоді перевіряти її? Коли вона погана, то й роби з нею так, як тобі захочеться. Але коли вона така хороша, якою ти її вважаєш, то було б безрозсудно проводити досліди над самою істиною, бо проведений дослід не владний змінити попередньо винесене про неї судження. Всім відомо, що вживати заходів, від яких скоріше шкоди, ніж користі чекати слід, можуть тільки нерозумні і відчайдушні, особливо коли ніхто їх на це не штовхає і не підбурює і коли наперед можна сказати, що це явне безглуздя. Діла важкі вершаться для бога, для світу або ж для обох разом: для бога трудяться святі, які провадять життя ангелів у плоті, для світу трудяться ті, що перепливають неозорі води, мандрують по різних країнах, спілкуються з чужоземцями — і все заради так званих земних благ, а для бога і для світу одночасно трудяться доблесні воїни: ці тільки помітять, що у ворожому стані ядро пробило брешу, і от вони вже, відкинувши всякий страх, забувши й думати про явну небезпеку, яка загрожує їм, окрилені мрією постояти за віру, вітчизну і короля, безтрепетно кидаються назустріч тисячам підстерігаючих кожного з них смертей. От які творяться на світі справи, і, незважаючи на зв'язані з ними нестатки і небезпеки, вони роблять честь, славу і благоденство. Але не знайти милості божої тим, що, за твоїми словами вирішуєш спробувати і здійснити ти, тобі не здобути ласки божої, не знайти земних благ, не знайти пошани серед людей, бо коли навіть усе закінчиться так, як ти того бажаєш, то тобі від цього не буде ні особливої радості, ні прибутку, ні слави. Коли ж усе закінчиться інакше, то ти опинишся в дуже важкому становищі, бо думка про те, що ніхто не знає про нещастя, яке скоїлося з тобою, не принесе тобі тоді втіхи,— ти сам знатимеш про нього, і цього буде досить, шоб змучити тебе й сокрушити. А на доказ же моєї правоти я хочу навести тобі строфи, якими закінчив першу частину *Сліз апостола Петра* знаменитий Луїджі Тансілло,— ось вони:

День устає, вогнем палає схід,
В грудях Петра палає біль і сором:
Нічий його не зустрічає вид,
Та він свій гріх духовним бачить зором.
Хто прямодушний сам вчуває стид.
Не жде, щоб інший хтось карав докором,
Сам за гріхи себе присоромля.
Хоч бачать їх лиш небо та земля,

Так само і тебе таємниця від муки не вбереже, навпаки, ти будеш плакати повсякчасно,— не сльозами очей, так кривавими сльозами серця, подібно до того простодушного лікаря, який, за словами нашого поета, піддав себе випробуванню кубком, випробуванню, від якого розсудливо ухилився мудрий Рінальд. І хай це поетичний вимисел, але він містить у собі приховане повчання, яке треба запам'ятати, зрозуміти і пристосувати до життя. Цього мало, я скажу тобі ще дещо таке, після чого ти остаточно впевнишся в тому, яку страшну вирішуєш ти зробити помилку. Уяви, Ансельмо, що з волі неба або ж дякуючи щасливій випадковості ти стаєш володарем і законним власником найчудовішого алмаза, чистота і вага якого захоплюють усіх ювелірів, яким ти його показуєш, і всі вони говорять в один голос і сходяться на тому, що своєю вагою, чистотою і доброякісністю він являє собою межу того, на що природа подібного каменя здатна, та ти й сам такої ж думки і нічого не можеш їм заперечити,— так от, чи розумно буде з твого боку взяти ні з того ні з сього цей алмаз, покласти його між молотом і ковадлом, а потім щосили почати по ньому бити, щоб перевірити його міцність і доброякісність? Але припустімо навіть, що ти це здійснив, більше того,— камінь витримав таку безглузду перевірку, але ж від цього нічого не додалося б ні до цінності його, ні до слави, а коли б він розбився, що дуже ймовірно, то хіба не був би він втрачений безповоротно? Звичайно, так, а власник його в думках людей набув би репутації дурня. То ж знай, друже Ансельмо, що чудовий алмаз — це Камілла як у твоїх очах, так і в очах всякого іншого, і що безглуздо піддавати його фатальній випадковості, бо коли він залишиться неушкодженим, то цінність його від цього не збільшиться, а коли не витримає і загине, то обдумай заздалегідь, як ти житимеш без нього і як грунтовно почнеш ти обвинувачувати себе в його і в своїй власній загибелі. Зрозумій, що немає на світі більшої дорогоцінності, ніж чесна і вірна дружина, і що честь жінки — це добра слава, яка про неї йде. І оскільки слава про твою дружину добра з добрих і ти це знаєш, то для чого ж істину цю брати під сумнів? Зрозумій, друже мій, що жінка — істота нижча і що не треба зводити на її шляху перешкод, інакше вона спіткнеться і впаде, а, навпаки, треба прибирати їх і розчищати їй шлях, щоб вона легко і без гіркот досягла досконалості, яка полягає в доброчесності. Природодослідники розповідають, що в горностая білосніжна шерсть і що коли мисливці на цього звірятка полюють, то вдаються до таких хитрощів: вистеживши, куди він має звичку ходити, вони замазують ці місця грязюкою, потім полохають його і женуть просто туди, а горностай, як тільки помітить бруд, зупиняється, бо вважає за краще здатися і потрапити до рук мисливця, ніж, пройшовши по грязюці, забруднитись і втратити білизну, яка для нього дорожча від волі і самого життя. Вірна і чесна дружина — це горностай, а честь її чистіша і біліша від снігу, і хто хоче, щоб вона не втратила її, а навпаки, зберегла, тому не слід вживати способу, до якого вдаються мисливці на горностая, не слід підводити її до грязюки подарунків та послуг настирливих залицяльників,— можливо, навіть напевне, по природі своїй вона недостатньо доброчесна і стійка, щоб без сторонньої допомоги брати і перемагати перешкоди, необхідно усунути їх з її шляху і підвести її до чистоти доброчесності і тієї чарівності, яку має в собі добра слава. А ще хорошу дружину можна зрівняти з дзеркалом з сяючого і чистого кришталю,— варто дихнути на нього і воно затуманюється і тьмяніє. З порядною жінкою слід поводитися як з святинею: поважати її, але не торкатися її. Вірну дружину треба оберігати і пестити так само, як оберігають і пестять прекрасний сад, сповнений троянд і інших квітів,— сад, власник якого нікого туди не пускає і не дозволяє чіпати квітів,— можете здалека, через садові грати насолоджуватися пахощами його і красою. На закінчення я хочу навести кілька віршів з однієї сучасної комедії, яка пригадалася мені зараз,— мені здається, що це буде якраз до речі. Один розсудливий старик радить іншому, батькові молодої дівчини, оберігати її, нікуди не пускати й тримати під замком і, між іншим, говорить таке:

Жінка зроблена зі скла,
А чи довго їй розбиться —
Вивіряти не годиться,
Бо спіткає доля зла.

Рискувать не випада,
Де чекають певні втрати:
Легко скло те поламати,
А ісклеїти — шкода.

Знає це весь рід людський,
Ну і я, звичайно, знаю:
Куди хоч ховай Данаю —
Знайде дощик золотий.

Все, що я до цього часу говорив, стосувалося тебе, Ансельмо, а тепер не завадить поговорити і про себе, і коли це буде довго, то пробач мені,— цього вимагає лабіринт, в який ти потрапив і з якого бажаєш з моєю допомогою вибратися. Ти вважаєш мене своїм другом — і хочеш відняти в мене честь, що несумісне з дружбою. Цього мало: ти домагаєшся, щоб

digitized by ukrbiblioteka.org

я в свою чергу відняв у тебе честь. Що ти хочеш відібрати у мене честь — це ясно, бо якщо я на твоє прохання почну до Камілли залицятися, то вона подумає, що я й справді людина безчесна і зіпсована, коли задумав і почав щось таке, що рішуче виходить за межі того, до чого зобов'язують мене моє звання і обов'язок дружби. Що ти хочеш, щоб я, в свою чергу, відібрав честь у тебе, це те ж безсумнівно, бо Камілла, бачачи, що я до неї залицяюся, подумає, що я побачив у ній щось легковажне і що це надало мені сміливості розповісти їй про поганий свій задум, але ж ти належиш їй, і коли Камілла визнає себе збезчещеною, то безчестя це торкнеться і тебе. Звідси і бере свій початок поширений цей звичай: чоловік невірної дружини, хоч би він нічого і не знав і не давав приводу до того, щоб його дружина поводила себе непристойно, і хоч би він безсилий був відвернути нещастя, бо сталося воно не через його недбалість або недогляд, неодмінно почнуть називати і іменувати образливими та ганебними іменами, і люди, яким відома розпуста його дружини, в глибині душі усвідомлюючи, що він не з своєї вини, а з примхи поганої своєї дружини потрапив у біду, однак будуть дивитися на нього не з жалістю, але з деяким презирством. А тепер я повинен розтлумачити тобі, чому кожен має право вважати чоловіка невірної дружини збезчещеним, хоч би чоловік зовсім нічого не знав, був би невинуватим, непричетним і не давав приводу до її зради. Отже, слухай мене уважно,— все це для твого ж добра. В святому письмі говориться, що коли господь створив у земному раю нашого прабатька, то навіяв на нього сон, і поки Адам спав, вийняв з його лівого боку ребро і створив з нього нашу праматір Єву, і як тільки Адам прокинувся і побачив її, то сказав: «Це плоть від плоті моєї і кість від костей моїх». І сказав господь: «Заради дружини залишить чоловік батька свого і матір свою, і будуть одна плоть». Отоді й було засноване священне таїнство шлюбу, узи якого тільки смерть може розірвати. І такою чудодійною силою володіє воно, що дві різні людини стають єдиною плоттю,— більше того: у доброго подружжя дві душі, але воля у них єдина. Звідси випливає, що коли чоловік і дружина — одна плоть, то плями і хиби її плоті оскверняють і плоть чоловіка, хоч би він, як я вже сказав, був ні в чому не винний. Подібно до того, як біль у нозі або ж в іншому члені людського тіла відчуває все тіло, бо все воно є одна плоть, і біль у кісточці віддається в голові, хоч і не вона той біль викликала, точнісінько так чоловік поділяє безчестя дружини, бо він і вона — це одне ціле. І оскільки всяка земна честь і безчестя зв'язані з плоттю і кров'ю і ними породжуються, зокрема безчестя невірної дружини, то частка його неодмінно падає на чоловіка, і хоч би він нічого не знав, усе ж він збезчещений. Подумай же, Ансельмо, на яку небезпеку ти себе наражаєш, бажаючи порушити спокій, в якому перебуває добра твоя дружина. Подумай про те, що суєтна і безрозсудна твоя цікавість може розбудити пристрасті, які нині дрімають у душі цнотливої твоєї дружини. Візьми до уваги, що виграш твій буде невеликий, а програти ти можеш стільки, що я краще змовчу про це, бо в мене невистачить слів. Коли ж усе, що я тобі сказав, не змусило тебе відмовитись од дурного твого наміру, то шукай собі тоді інше знаряддя ганьби своєї і нещастя,— я не маю наміру бути таким, хоч би через те я втрачу твою дружбу, а більшої втрати я й уявити собі не можу.

Сказавши це, замовк доброчесний і розсудливий Лотаріо, а Ансельмо, замислений і збентежений, довго не міг вимовити й слова; нарешті, все ж відповів йому так:

— Ти бачив, друже Лотаріо, з якою увагою слухав я все, що ти побажав мені сказати, і слова твої, приклади та порівняння свідчать про великий твій розум і про щирість незвичайних твоїх дружніх почуттів, а я з свого боку бачу і усвідомлюю, що коли я не прислухаюся до твоєї думки і буду дотримуватися своєї, то втечу від добра і кинуся вслід за злом. Усе це так, але ти повинен узяти до уваги, що нині в мені сидить недуга, яка буває в деяких жінок, коли їм хочеться їсти землю, вапно, вугілля, а то й гірші речі — такі, що на них і дивитися гидко, а не те що їсти. Заради того, щоб мене вилікувати, треба вдатися до хитрощів, і хитрощів невеликих: почни тільки, хоч би злегка і удавано залицятися до Камілли, а вона зовсім не така слабосила, щоб при першому ж натиску впасти. І один цей початок мене задовольнить цілком, а ти не тільки повернеш мені життя, але і впевниш мене, що честь моя поза небезпекою, і тим самим виконаєш обов'язок дружби. І ти зобов'язаний це зробити от з якої причини: якщо уже я задумав провести таку перевірку, то ти не допустиш, щоб я кому-небудь іншому сказав про безрозсудну свою витівку і тим поставив на карту мою честь, про яку ти так турбуєшся. Коли ж, поки ти залицятимешся до Камілли, твоя честь в її очах буде дещо заплямована, то не надавай цьому ніякого або майже ніякого значення, бо впевнившись у її непохитності, якої ми від неї чекаємо, ти відразу ж зможеш розповісти їй усю правду про нашу хитрість, після чого знову підвищишся

в її очах. І, зрозумівши, як мало ти рискуєш і яке велике задоволення можеш дати мені, ти не відмовишся це зробити, незважаючи ні на які перешкоди, бо, повторюю, ти тільки почни,— і я визнаю справу закінченою.

Бачачи, що рішення Ансельмо безповоротне, не знаючи, які приклади ще навести і які ще докази виставити, щоб він змінив його, бачачи, що він загрожує сказати іншому про поганий свій задум, Лотаріо, щоб уникнути більшого зла, вирішив погодитись і задовольнити його прохання, однак з метою і з розрахунком повести справу так, щоб і Ансельмо залишився задоволений і щоб душа Камілли була спокійна; і для того він наказав Ансельмо нікому нічого не говорити, бо він, Лотаріо, бере, мовляв, цю справу на себе і почне її, коли Ансельмо буде завгодно. Ансельмо ніжно й ласкаво обняв його і подякував так, ніби той велику зробив йому послугу; і вирішили вони на тому, що перший крок буде зроблено завтра ж і що Ансельмо надасть Лотаріо і місце і час, щоб він міг бачитися з Камілою наодинці, а також наділить його грішми і дорогоцінними речами для подарунків та підношень. Порадив він Лотаріо тішити її слух музикою і писати на її честь вірші; коли ж Лотаріо від цього відмовиться, то він, мовляв, зробить це за нього. Лотаріо погодився на все, проте з зовсім іншою метою, про яку Ансельмо не здогадувався, і, умовившись між собою, вони пішли до Ансельмо і застали Камілу в тузі і тривозі, бо того дня чоловік її повернувся пізніш як звичайно.

Лотаріо пішов додому, а Ансельмо залишився в себе, такий же задоволений, як заклопотаний був Лотаріо, бо не знав, як слід повестися, щоб безглузда ця витівка закінчилася благополучно. Однак тієї ж ночі надумав він, як обманути Ансельмо і не образити Камілу, і другого дня пішов до свого друга обідати, і Камілла привітно прийняла його,— а втім, вона завжди з найбільшою доброзичливістю приймала і частувала його, бо їй було відомо, як добре ставиться до нього її чоловік. Та ось уже закінчили обідати, прибрали з столу, і Ансельмо сказав Лотаріо, що йому треба відлучитися в дуже терміновій справі, що повернеться він за півтори години і що він просить його побути цей час з Камілою. Камілла почала умовляти його не ходити, Лотаріо зголосився провести його, але Ансельмо був непохитний,— він настояв на тому, щоб Лотаріо почекав його: йому, Ансельмо, треба, мовляв, поговорити з ним про одну дуже важливу справу. А Камілі він сказав, щоб до його приходу вона не залишала Лотаріо самого. Одно слово, він так ловко зумів удати, ніби поспішає у невідкладній, а вірніше — брехливій справі, що ніхто не запідозрив би його в удаваності. Ансельмо пішов, і в їдальні залишилися тільки Камілла і Лотаріо, бо слуги пішли обідати. В Лотаріо було таке почуття, ніби він на арені, на тій самій арені, про яку мріяв для нього Ансельмо, і перед ним його ворог, спроможний самою лише своєю вродою перемогти цілий загін озброєних рицарів,— погодьтеся, що Лотаріо було чого боятися. І визнав він за краще, поставивши лікоть на бильце крісла і підперши щоку долонею, попросити в Камілли пробачення за нечемність і сказати, що до повернення Ансельмо він трохи засне Камілла зауважила, що на естрадо йому буде зручніше, ніж у кріслі, і запропонувала Лотаріо прилягти там. Лотаріо, проте, відмовився і проспав у кріслі до приходу Ансельмо, а той, заставши Камілу в її кімнаті, а Лотаріо сплячим, подумав, що повернувся він пізно і що вони, вже певне, встигли поговорити і навіть задрімати, і тепер він не знав, як дочекатися пробудження Лотаріо, щоб піти разом з ним з дому і запитати, як його справи. І все так, як він бажав, і сталося: Лотаріо прокинувся, вони одразу ж вийшли вдвох з дому, він поставив йому це запитання, і Лотаріо відповів, що він визнав непристойним з першого ж разу відкритися їй в усьому, а тому поки що любувався її вродою і запевняв, що в місті тільки й розмови, що про розсудливість її і вроду, і йому, Лотаріо, здається, мовляв, що основи закладено: він уже почав домагатися її прихильності і підготував її до дальшого, так що наступного разу вона буде слухати його з задоволенням і для того він, мовляв, удався до хитрощів, до яких вдається сам демон, коли хоче спокусити людину, що пильно стежить за собою,— будучи духом тьми, він перетворюється на духа світла, виступає під личиною добра і зриває її не раніш, ніж доможеться свого, коли тільки його обману не розкриють на самому початку. Всім цим Ансельмо залишився дуже задоволений і сказав, що тепер він щодня, навіть не виходячи з дому, але ніби заклопотаний домашніми справами, буде залишати його наодинці з Камілою, а Камілі й на думку не спаде, що це хитрощі.

І от уже багато днів Лотаріо не говорив з Камілою й слова, а друга свого запевняв, що він з нею розмовляє, але що за весь час ні разу не зміг він схилити її ні на що погане і ні разу не подала вона йому ніякої, навіть слабенької надії,— навпаки, загрожує все розповісти чоловікові, коли тільки він не облишить поганих своїх намірів

— Чудово,— мовив Ансельмо.— Отже, Ка-

digitized by ukrbiblioteka.org

мілла встояла проти слів, подивимось, як устоїть вона проти діл. Завтра ж я вручу тобі дві тисячі золотих, які ти їй запропонуєш і подаруєш, і ще дві тисячі на купівлю коштовностей, щоб ними її спокусити,— адже жінки всі, скільки їх є, навіть найцнотливіші з них, люблять добре одягатись і франтити, особливо вродливі, і от коли вона устоїть і проти цієї спокуси, тоді я визнаю себе цілком задоволеним і не буду більше тобі надокучати.

Лотаріо зауважив, що коли він почав справу, то доведе до кінця, хоч знає наперед, що тільки знесилиться і все одно зазнає поразки. Другого дня одержав він чотири тисячі ескудо, а з ними чотири тисячі утруднень, бо не міг зметикувати, як би це йому ще збрехати; однак кінець кінцем надумав сказати, що Камілла така ж байдужа до подарунків та обіцянок, як і до похвал, і що нема чого стільки клопотатися, бо це означає даремно гаяти час. Проте доля розпорядилась інакше: Ансельмо, залишивши, як звичайно, Лотаріо та Каміллу вдвох, замкнувся в суміжній кімнаті і через замкову щілину почав підглядати і підслуховувати, про що вони розмовляють, і, виявивши, що за півгодини з чимсь Лотаріо і двох слів не сказав Камілі та й не скаже, коли б навіть провів з нею цілий вік, прийшов до висновку, що відповіді Камілли, про які він чув від свого друга,— цілковита вигадка і брехня. І, щоб остаточно в тому переконатися, він вийшов до них і, відкликавши Лотаріо вбік, запитав, що нового і в якому настрої перебуває Камілла. Лотаріо сказав, що більше він палець об палець не вдарить, бо відповіді її такі різкі і суворі, що в нього невистачає духу продовжувати з нею розмову.

— Ох, Лотаріо, Лотаріо,— вигукнув Ансельмо,— як погано ти виконуєш свій обов'язок і як погано виправдуєш ти моє безмежне до тебе довір'я! Я щойно стежив за тобою через замкову щілину, куди входить оцей ключ, і переконався, що ти й словом не перекинувся з Камілою. Звідси я роблю висновок, що ти ні про що з нею не говорив. Коли ж це так,— а це без усякого сумніву так,— то для чого ти мене обдурюєш, для чого ти своїми хитрощами позбавляєш мене можливості іншим шляхом досягти мети?

Більше Ансельмо нічого не сказав, але й цього виявилось досить, щоб присоромити і збентежити Лотаріо, і той, сприйнявши висловлене йому обвинувачення в брехні майже як особисту образу, поклявся Ансельмо, що віднині він найширіше візьметься за справу, в чому Ансельмо зможе переконатися, коли почне з цікавості за ним стежити,— а втім, у такому пильному нагляді навряд чи з'явиться потреба, бо старанність, яку він, Лотаріо, має намір тут проявити, щоб тільки вдовольнити Ансельмо, розвіє всякі підозри. Ансельмо йому повірив і, щоб той міг діяти впевненіше і без перешкод, вирішив поїхати на тиждень до одного свого приятеля, який жив у селі недалеко від міста і з яким він заздалегідь умовився, що той, навмисне для Камілли, буде настирливо кликати його до себе. О злощасний і недалекоглядний Ансельмо! Що ти робиш? Що готуєш? Куди наказуєш себе вести? Подивись, адже ти собі ж робиш зло, готуєш власне своє безчестя, наказуєш вести себе до загибелі! Твоя дружина Камілла доброчесна; спокійно і безжурно володієш ти нею; ніхто не заважає тобі втішатися; помисли її не виходять за стіни дому; ти, на землі, її небо, ти межа її мрій, здійснення бажань її, міра, якою міряється її воля, завжди покірна твоїй волі і волі небес. Коли ж усі, які тільки ти побажаєш, багатства, що є в надрах її честі, вроди, чистоти і скромності, дістаються тобі даром, то нащо тобі рити землю в пошуках нових родовищ нового, досі небаченого скарбу; рискуючи тим, що все може зруйнуватися, бо кінець кінцем усе тримається на нестійких кріпленнях слабкої її природи? Пам'ятай, що хто домагається неможливого, тому відмовляють і в можливому, як це ще краще висловив поет:

Я шукав життя у гробі,
А свободу у в'язниці,
А здоров'я у хворобі,
Повний спокій у мандрівці,
Щиру дружбу у зрадливці.

От за це мене й карає
Небо, в гніві справедливе,
А за ним і доля злая:
Хто шукає неможливе,
Той можливого не має.

Другого дня Ансельмо поїхав у село, сказавши Камілі, що під час його відсутності Лотаріо буде наглядати за домом, ходити до неї обідати і що їй належить прислуговувати йому так само, як вона прислуговує чоловікові. Камілла, будучи жінкою скромною і чесною, засмутилась і зауважила з приводу відданого її чоловіком розпорядження, шо недобре, коли хто-небудь під час його відсутності сидітиме за його столом, а коли він, мовляв, не вірить у господарські її здібності, хай цього разу спробує — і він переконається на досвіді, що вона і з ще важчими ділами впорається. Ансельмо заперечив, що така його воля і що їй залишається тільки схилити голову і підкоритися. Камілла сказала, шо вона підкоряється, хоч і проти свого бажання. Ансельмо поїхав, а другого дня прийшов Лотаріо, і Камілла була

з ним привітлива, але стримана; взагалі вона старалася не залишатися з ним наодинці і весь час була оточена слугами і служницями, а найчастіше при ній була покоївка Леонелла, яку вона особливо любила і з якою вони разом росли в домі батьків Камілли, звідки, вийшовши заміж за Ансельмо, Камілла взяла її до себе. На протязі перших трьох днів Лотаріо нічого їй не сказав, хоч час у нього для цього був, а саме, коли слуги, прибравши з столу, йшли, за розпорядженням Камілли, нашвидку поїсти (цього мало: вона наказала Леонеллі обідати раніше і не відходити од неї ні на крок, але Леонелла, в якої на думці були самі лише втіхи, користувалася цим часом і можливістю для своїх забав і не завжди виконувала наказ своєї пані,— навпаки, залишала її наодинці з Лотаріо, ніби саме це їй наказано було). Однак скромний вигляд Камілли, строге її обличчя і те, що вона з великою гідністю себе тримала,— все те клало печать на уста Лотаріо.

Разом з тим користь від багатьох достоїнств Камілли, які затуляли уста Лотаріо мовчанням, послужила на шкоду їм обом, бо коли мовчали уста, зате думка не залишалася бездіяльною: вона мала можливість споглядати одно за одним усі чудеса душевних її якостей і її вроди, спроможні закохати в себе мармурову статую, а не те що живе серце. В ті проміжки часу, коли Лотаріо повинен був з нею розмовляти, він дивився на неї і думав, яка гідна вона його кохання; і дума ця стала поступово витискувати його відданість Ансельмо, і тисячу разів хотів він залишити місто і піти туди, де б Ансельмо не бачив його і де б він сам не бачив Камілли, проте насолода, яку він відчував, дивлячись на неї, утримувала і не пускала його. Він пересилював себе і боровся з собою, щоб не відчувати більше того блаженного почуття, яке тягнуло його милуватися Камілою, щоб знищити це почуття в собі; наодинці з самим собою він говорив, що це маячня; він називав себе невірним другом і навіть поганим християнином; він розмірковував, він порівнював себе з Ансельмо, але всі ці міркування зводилися до того, що всьому виною — безглуздість і самовпевненість Ансельмо, а не його, Лотаріо, нестійкість, і що коли б він виправдався перед богом так само, як міг би виправдатися перед людьми, то йому нічого було б боятися покарання за свій гріх.

Кінець кінцем врода Камілли і її душевні якості, а також нагода, що трапилася йому, тільки дякуючи нерозумному чоловікові, впрах розвіяли вірність Лотаріо; і той, підкоряючись лише своїй схильності, через три дні після від'їзду Ансельмо, на протязі яких він вів невтомну боротьбу, силкуючись придушити свої бажання, з таким хвилюванням і в таких полум'яних словах почав виливати Камілі свою пристрасть, що вона, приголомшена, мовчки підвелась і пішла до себе в кімнату. Однак її холодність не вбила в Лотаріо надії, бо надія народжується одночасно з коханням — навпаки: надія на взаємність стала в нього ще міцнішою.

А Камілла, яка зовсім не чекала цього від Лотаріо, не знала, що робити; і, подумавши, що небезпечно і непристойно давати йому привід і можливість знову почати сердечні виливи, вирішила послати — і того ж вечора послала — до Ансельмо слугу з листом ось якого змісту:

РОЗДІЛ XXXIV,

в якому вміщено продовження повісті про безрозсудно-допитливого.

«Кажуть, що погано коли військо залишається без проводиря, а фортеця без коменданта,— а я скажу, що ще гірше, коли молода дружина залишається без чоловіка, коли тільки які-небудь надзвичайні обставини того не вимагають. Мені так важко без Вас, і така нестерпна ця розлука, що коли Ви швидко не повернетесь, то я змушена буду переїхати в будинок батьків моїх і залишити ваш будинок без сторожа, бо той, кого ви залишили стерегти мене,— коли тільки це точно сторож,— думає, здається, більше про власне задоволення, ніж про те, що торкається Вас; а Ви, з Вашим розумом, і так мене зрозумієте, та мені і не подобає до цього ще щось додавати».

Одержавши цей лист, Ансельмо прийшов до висновку, що Лотаріо вже почав діяти і що Камілла, очевидно, тримає себе з ним так, як цього йому, Ансельмо, хотілось; і, зрадівши з таких звісток надзвичайно, звелів він переказати на словах Камілі, щоб вона ні в якому разі не залишала свого будинку, бо він дуже скоро повернеться. Відповідь Ансельмо здивувала Камілу, і вона ще більше збентежилася, бо вона не знала, що робити: залишитися вдома чи переїхати до батьків,— залишитися означало наражати на небезпеку свою честь, виїхати — не послухатися чоловіка. Кінець кінцем вона обрала тяжчу для неї долю, а саме — залишитися вдома з твердим наміром

digitized by ukrbiblioteka.org

не уникати товариства Лотаріо, щоб не давати челяді підстав для пересудів, і тепер Камміллі було вже прикро, що вона написала чоловікові такий лист: вона боялася, коли б він не подумав, що Лотаріо помітив з її боку деяку вільність і що це його спонукало порушити правила пристойності. Але, впевнена в своїй чистоті, вона надіялася на бога і на свою власну розсудливість, а розсудливість вселяла їй думку нічого не відповідати Лотаріо, з чим би він до неї не звертався, і нічого більше не повідомляти чоловікові, щоб не хвилювати його цим і не викликати сварки,— більше того: Камілла вже почала думати про те, як би обілити Лотаріо в очах Ансельмо, коли той запитає, що примусило її написати цей лист. У цих думках, більш великодушних, ніж рятівних і розумних, слухала вона другого дня Лотаріо, а той закусив вудила, так що стійкість Камілли похитнулась, і скромності її треба було наплисти на очі, щоб у них не відбилося щось схоже на закохане співчуття, яке в її душі пробудили сльози і слова Лотаріо. Все те Лотаріо помітив, і все те його розпалювало. Кінець кінцем він знайшов за потрібне, скориставшись з відсутності Ансельмо, стиснути кільце облоги, а потім, озброєний похвалами її вроді, напав на її честолюбство, тому що бійниці пихи, які гніздяться в серцях красунь, найшвидше руйнує і зрівнює з землею сама ж пиха, вкладена в улесливі уста. І справді: не поскупившись на бойові припаси, він так проворно повів підкоп під скелю її цнотливості, що коли б навіть Камілла була з мармуру, то й тоді б неминуче впала.

Лотаріо ридав, благав, обіцяв, лестив, наполягав, прикидався — з такими порухами серця і на вигляд так щиро, що сором'язливість Камілли здригнулась, і він здобув перемогу, на яку найменше сподівався і якої найбільше бажав.

Камілла здалася; здалася Камілла; але що ж тут дивного, коли й дружні почуття Лотаріо не встояли? От приклад, який ясно показує, що з любовною пристрастю можна справитися, тільки втікши від неї, і що ніхто не повинен боротися з таким могутнім ворогом, бо потрібна сила божественна, щоб протистати людській її силі.

Одна лише Леонелла знала про падіння своєї пані, бо від неї не могли сховатися невірні друзі і новонаречені закохані. Лотаріо в боязні принизити в очах Камілли своє почуття і навести її на думку, що він випадково і ненавмисне, а не з власної волі її підкорив, так нічого і не сказав їй про витівку Ансельмо і про те, що це він дав йому, Лотаріо, можливість цього досягти.

Через кілька днів Ансельмо повернувся додому і не помітив, що в ньому вже невистачає того, що він найменше беріг і чим найбільше дорожив. Одразу ж пішов він до Лотаріо і застав його вдома; вони обнялись, після чого Ансельмо запитав, що нового і чи повинен він жити, чи померти.

— Нове полягає в тому, друже Ансельмо,— відповів Лотаріо,— що дружина твоя гідна бути прикладом і вінцем усіх вірних дружин. Слова, які я їй говорив, я говорив на вітер, обіцянки мої вона ні в що не ставила, подарунки були відкинуті, над удаваними моїми сльозами вона від душі посміялась. Одно слово, Камілла,— це втілення вроди, це кладезь чесності і зосередження благонравності, скромності і всіх чеснот, які приносять славу і щастя порядній жінці. Візьми свої гроші, друже мій, ось вони, в них не було потреби, бо цнотливість Камілли не схиляється перед подарунками та обіцянками,— це для неї занадто низько. Задовольнися цим, Ансельмо, і нових перевірок не затівай. Ти, ніби по сухому, пройшов море сумнівів та підозрінь, які звичайно збуджують і можуть збуджувати дружини, то ж не виходь знову у відкрите море нових небезпек, не доручай іншому керманичу випробовувати стійкість та міцність корабля, посланого тобі небом для проходження житейського моря,— ні, вважай, що ти вже досяг тихого пристановища, стань на якір душевного спокою і стій доти, поки до тебе не з'являться за боргом, якого кращі з кращих не владні не заплатити.

Слова Лотаріо дали Ансельмо повне задоволення, і повірив він їм так, ніби то було пророкування оракула; але, незважаючи на те, він попросив друга не кидати початого хоч би з цікавості і для проведення часу; тепер він може і не виказувати такої невтомної старанності,— єдине, чого він, Ансельмо, бажає, це щоб були написані вірші, в яких під ім'ям Хлори була б прославлена Камілла, а він скаже Камміллі, що Лотаріо закоханий в одну даму і під цим ім'ям її оспівує, щоб дотриматися пристойності, яких скромність її заслуговує: коли ж Лотаріо не візьме на себе клопоту написати вірші, то він сам, мовляв, їх напише.

— Потреби в цьому немає,— заперечив Лотаріо,— бо не так уже мене стороняться музи і хоч зрідка, а відвідують. Отже, скажи Камміллі все, що ти зараз сказав про удавану мою закоханість, а вірші я напишу, коли й не такі справні, як того заслуговує предмет, але вже, зрозуміло, кращі з тих, на які я тільки здатний.

На цьому й домовилися друг безрозсудний і друг-зрадник; Ансельмо, повернувшись до-

дому, запитав Камілу про те, про що він, на її подив, так довго не запитував, а саме, що за причина примусила її написати йому такий лист. Камілла відповіла, що їй здалося, ніби Лотаріо дозволяє собі з нею більше, ніж тоді, коли Ансельмо вдома, але що потім вона побачила, що помиляється, і думає, що все те одна тільки її уява, бо Лотаріо вже уникає її і не залишається з нею наодинці. Ансельмо їй на це сказав, що вона сміливо може відкинути ці підозри, бо йому відомо, що Лотаріо закоханий в одну знатну дівчину, яку він оспівує під ім'ям Хлори, і що коли б навіть він і не був закоханий, то в неї немає підстав сумніватися в чесності Лотаріо і в їхній взаємній найтіснішій дружбі. І коли б Лотаріо не повідомив Камілу, що захоплення його Хлорою є захоплення уявне і що він розповів про це Ансельмо, щоб мати можливість провадити час в прославленні Камілли, вона безперечно потрапила б у невблаганні сіті ревнощів; проте, попереджена, вона прийняла цю звістку спокійно.

Другого дня, по обіді, коли вони сиділи втрьох, Ансельмо попросив Лотаріо прочитати те, що він написав на честь своєї коханої Хлори,— Камілла, мовляв, однаково її не знає, а тому він може говорити про неї все, що завгодно.

— Хоч би навіть вона її і знала, я нічого б не приховав,— заперечив Лотаріо,— коли закоханий вихваляє вроду своєї дами і докоряє їй за жорстокість, то цим він не ганьбить її доброго імені. Так чи інакше, от сонет, який я вчора написав на честь невдячної Хлори:

СОНЕТ

Як злине ніч на землю чорнокрила,
І в тихім сні спочине смертних рід,
З незлічних мук скупий складаю звіт
Я небові й тобі, Хлорідо мила.

А встане знов ясне денне світило,
Рясним багрянцем запаливши схід,—
Печальну повість злигоднів і бід
Повторюю й зітхаю осмутніло.

А як те сонце з сяйного престолу
Вогненні стріли кидає додолу,
Караюсь я і мучуся без меж.

І знову — ніч, і знов я гірко плачу,
І скаржуся, й молю, і знову бачу,
Що небеса глухі, й Хлоріда — теж.

Камілі сонет сподобався, але ще більше — Ансельмо; він схвалив його і сказав, що дама ця, видно, дуже жорстока, коли вона на таке щире почуття не відповідає. Але тут Камілла звернулася до нього з запитанням:

— Хіба все, що говорять закохані поети,— правда?

— Як поети, вони говорять неправду,— відповів Лотаріо,— але як закохані, вони завжди такі ж небагатослівні, як і щирі.

— Це безперечно,— підтвердив Ансельмо тільки для того, щоб підтримати Лотаріо і додати його словам ваги в очах Камілли, але Камілла так була захоплена Лотаріо, що не помітила хитрощів Ансельмо.

А оскільки все, що належало Лотаріо, робило їй приємність, до того ж їй відомо було, що всі його помисли і всі його писання присвячені їй і що вона є справжня Хлора, то вона запитала Лотаріо, чи немає у нього ще сонета або ж яких-небудь інших віршів.

— Один сонет є,— відповів Лотаріо,— але тільки я не думаю, щоб він був такий же добрий, як перший, або, краще сказати, не такий поганий. А втім, судіть самі:

СОНЕТ

Я скоро вмру. Жорстокий вирок свій
Вже винесла твоя сліпа гординя;
Не засудивши марного служіння;
Сконаю я як раб покірний твій.

І в тій країні, де немає мрій.
Де все земне стає блідою тінню,
Носитиму я в серці, мов святиню,
Нетлінний скарб — твій образ неземний.

Той скарб мені за всі дорожчий блага,
Хоча твоя холодність і зневага
Наближують щомить фатальний строк.

Біда мандрівцю, що, запливши в море,
У буряні і темряві простори,
Ні пристані не бачить, ні зірок!

Ансельмо схвалив другий сонет не менше, ніж перший, і так кільце за кільцем приєднував він до ланцюга, яким обплутував і приковував себе до свого безчестя, бо коли Лотаріо особливо його безчестив, то він йому говорив, що саме тепер він більш ніж будь-коли спокійний за свою честь; і так само Камілла, східець за східцем, усе нижче опускалася в безодню своєї ганьби, а чоловікові її здавалося, ніби він сходить на вершину чистоти і доброї слави. Якось одного разу трапилося, проте, Камілі залишитися наодинці з своєю служницею, і Камілла звернулася до неї з такими словами:

— Мені соромно, дорога Леонелло, що я так низько себе оцінила і поводила себе так, що Лотаріо одразу підкорив моє серце замість того, щоб завоювати поступово. Боюсь, що він почне мене зневажати за поступливість або ж за легковажність, не взявши до уваги сили своєї пристрасті, яка зламала мій опір.

— Хай це вас не тривожить, пані моя,— ска-

digitized by ukrbiblioteka.org

зала Леонелла,— це не має значення: цінність подарунка не зменшується від того, що ми швидко його одержали, коли тільки подарунок і справді хороший і цінний сам по собі. Недарма говорить прислів'я: хочеш дати за двох — давай одразу.

— Є й інше прислів'я,— вставила Камілла,— дешево обходиться — мало ціниться.

— Це прислів'я вас не стосується,— заперечила Леонелла,— адже кохання, як я чула, то на крилах літає, то йде кроком, з тим мчить, а з тим ледве повзе, одних охолоджує, інших спопеляє, одних ранить, інших убиває, біг його бажань в одну й ту ж мить починається і припиняється, ранком починає воно облогу фортеці, а ввечері фортеця вже взята, бо немає тієї сили, яка могла б йому опиратись. А коли так, то чого ж ви боїтесь, чого лякаєтесь? Адже з Лотаріо, як видно, трапилося те ж саме, бо знаряддям своєї перемоги над вами кохання обрало від'їзд мого пана. І так і повинно було бути, щоб саме у відсутність Ансельмо сталося те, що замислило кохання, поки він не повернувся, бо його приїзд зіпсував би всю справу: адже в кохання немає кращого помічника в справі вдоволення його бажань, як нагода, і воно користується нею для всіх своїх витівок, особливо на початку. Все це я чудово знаю, і більше з власного досвіду, аніж з чуток, і коли-небудь я вам про себе розкажу, сеньйоро,— адже я теж не кам'яна, в мені молода грає кров. До того ж, сеньйоро Камілла, ви не так уже скоро довірилися йому і здалися, спочатку ви пізнали душу Лотаріо по його поглядах, зітханнях, словах, обіцянках і подарунках, і його душевні якості вас переконали, що він цілком вартий кохання. А коли так, то не слухайте голосу лицемірства й самолюбства, умовте себе, що Лотаріо поважає вас так само, як його поважаєте ви: він радий і щасливий, що ви потрапили в сіті кохання, сіті, які обплутують вас в його очах ще більшою повагою і пошаною, і пам'ятайте, що він може похвалитися не тільки чотирма С, які нібито повинен мати кожен порядний закоханий, тобто тим, що він *с*вободний, *с*притний, *с*тійкий і *с*критний, але й усією азбукою,— ви тільки послухайте, я вам скажу її зараз напам'ять. Наскільки я розумію і можу судити, він *б*агатий, *в*еликодушний, *г*арячий, *д*обрий, *е*легантний, *ж*аліслівий, *з*натний, *к*расивий, *л*юб'язний, *м*ужній *н*астирливий, *о*бачний, *п*остійний, *р*озумний, потім ці чотири С, потім *т*ерплячий, *х*оробрий, *ц*арственний, *ч*истосердечний (Ш і Щ сюди не підходять, дуже вже некрасиві літери), потім *ю*ний і, нарешті, *я*рий у битві.

Азбука ця дуже розвеселила Камілу, і вона вирішила, що й справді Леонелла, напевне, більш досвідчена в коханні, ніж це можна зрозуміти з її слів; і тут Леонелла в тому призналась і сказала Камілі, що завела амури з одним юнаком з хорошої родини, жителем того ж міста; ця звістка стривожила Камілу, і вона з страхом подумала, що честі її саме з цього боку може загрожувати небезпека. Допитала вона її, як далеко вони зайшли. Та без найменшого сорому, вкрай розв'язно відповіла, що вони зайшли далеко. Та так воно звичайно і трапляється: варто тільки схибити пані, як одразу ж втрачає сором служниця і, бачачи, що хазяйка її оступилася, починає кульгати сама, зовсім не бентежачись тим, що всі про це знають. Камілі нічого іншого не залишалось, як упросити Леонеллу не розповідати своєму коханому про її захоплення, а також тримати в таємниці власні свої пригоди, щоб про них не довідалися Ансельмо та Лотаріо. Леонелла все це обіцяла, але виконала свою обіцянку так, що передчуття Камілли, що через неї вона втратить добре своє ім'я, збулося, бо безсоромна і зухвала Леонелла, бачачи, що її пані поводить себе вже не так, як раніше, і будучи певна, що коли пані й застане її з коханим, то все одно не викаже, насмілилася привести його в дім — такий один із згубних наслідків гріха, вчинюваного пані: вони стають рабинями власних своїх служниць і змушені бувають прикривати їхню безсоромність і ницість, як це і трапилося з Камілою, яка не один, а багато разів заставала Леонеллу з її милим в одному з покоїв свого дому і все ж не тільки не наважувалась її покартати, але ще й сама допомагала їй ховати його і робила все для того, щоб Ансельмо його не побачив. Але. незважаючи на всі їхні хитрощі, одного разу Лотаріо побачив, як той на світанку виходив з дому Ансельмо; не знаючи, хто це, Лотаріо спочатку подумав, що це йому привиділось, а коли він побачив, що той, загорнувшись і закутавшись у плащ, пробирається з величезною обережністю й острахом, то, відмовившись від простодушного свого висновку, прийшов до іншого, який міг би погубити всіх, коли б Камілла кінець кінцем не знайшла, як цьому допомогти. Лотаріо зовсім забув про існування Леонелли; і йому і на думку не могло спасти, що людина, яка в такий недозволений час виходила з дому Ансельмо, приходила до Леонелли; він уявив, шо Камілла і тут виявилася такою ж доступною і податливою, як і по відношенню до нього,— такі наслідки, які тягне за собою лиха вдача невірної дружини: вона втрачає повагу в очах свого ж коханця, який мольбами і запевненнями досяг того, що вона йому віддалась, бо він починає думати, що їй ще легше буде віддаватися іншому, і найменша

підозра здається йому тепер цілком правдоподібною. І тут тверезий розум, напевне, зрадив Лотаріо, і розсудок утратив над ним всяку владу, бо, засліплений скаженими ревнощами, які гризли його, терзаючись бажанням відомстити Камиллі, хоч насправді вона нічим перед ним не провинилася, він не знайшов нічого кращого і розумнішого, як без дальших роздумів кинутися до Ансельмо, коли той ще не вставав, і звернутися до нього з такими словами:

— Знай, Ансельмо, що вже багато днів борюся я з собою і роблю зусилля, щоб не сказати тобі того, чого я вже не можу і не маю права від тебе приховувати. Знай, що фортеця, яка іменується Камиллою, здалась і готова прийняти будь-які мої умови. І я не поспішав відкривати тобі всю правду тільки тому, що хотів упевнитися, чи не є це з її боку пуста жіноча примха і чи не має вона наміру випробувати мене і перевірити, який щирий я в сердечних своїх виявленнях, початих мною з твого дозволу. Водночас я думав, що коли Камілла така, якою їй належить бути і якою ми обидва її вважали, то вона повідомить тебе про моє залицяння, але, бачачи, що вона не поспішає, я зрозумів, що обіцянка її непритворна — обіцяла ж мені вона, що коли ти знову кудись поїдеш, то вона призначить мені побачення в твоїй гардеробній (і справді: у цій саме кімнаті вони звичайно зустрічалися). Однак я просив би тебе утриматися від безрозсудної і швидкої помсти, бо гріх, учинений нею, поки що тільки в думках, і можливо, що, перш ніж він буде вчинений на ділі, думки її підуть в іншому напрямку і місце гріха заступить каяття. Так от, коли ти завжди або майже завжди наслідував мої поради, то наслідуй ще одну, яку я тобі зараз подам, і запам'ятай її, щоб потім, у всьому переконавшись на власні очі, тверезо розміркувавши, вчинити так, як тобі заманеться. Зроби вигляд, що ти їдеш днів на два, на три, як минулого разу, а сам сховайся в гардеробній, яка, дякуючи килимам і різним іншим речам, являє собою найзручніше для цього місце, і тут ми обидва на власні очі побачимо, що замишляє Камілла, і коли задум її порочний, що є найвірнішим, то тоді ти зможеш стати мовчазним, передбачливим і розумним катом, який карає за заподіяне тобі зло.

Слова Лотаріо здивували, вразили і приголомшили Ансельмо, бо той звернувся з ними до нього тоді, коли він найменше чекав їх почути,— він уже вважав, що його дружина відбила удавані атаки Лотаріо, і святкував перемогу. Довго мовчав він, утупившись нерухомим поглядом у підлогу, і, нарешті, сказав:

— Ти вчинив, як істинний друг, Лотаріо. Я неодмінно послухаю твоєї поради. Роби, що хочеш, але тільки тримай це в таємниці, як того вимагає такий непередбачений випадок.

Лотаріо пообіцяв, але, вийшовши від Ансельмо, він гірко пошкодував, що сказав йому все це, і зрозумів, як по-дурному він вчинив, бо він сам міг помститися Камиллі і не таким жорстоким і ганебним способом. Він проклинав себе за нерозсудливість, картав за легковажність і не знав, на що наважитися, щоб виправити помилку і знайти який-небудь розумний вихід. Кінець кінцем він вирішив повинитися в усьому Камиллі; знайти для цього привід йому було неважко, а тому він того ж дня побачився з нею наодинці, а вона, як тільки переконалася, що ніхто їх не слухає, сказала:

— Знаєш, любий Лотаріо, у мене так болить і ниє серце, що, здається, ніби от-от розірветься, і коли воно й не розірветься, то, слово честі, тільки яким-небудь чудом. Послухай, безсоромність Леонелли дійшла до того, що вона цілісінькі ночі просиджує в моєму домі з своїм коханим, знеславлюючи тим моє добре ім'я, бо перед усяким, хто бачить, як він у недозволений час виходить з мого дому, відкривається широке поле для підозрінь. І мені особливо тяжко, що я не можу ні покарати її, ні вилаяти, бо та обставина, що вона є повіреною в наших справах, скріпила мої уста печаттю, щоб я мовчала про її справи, і я боюсь, як би з цього не скоїлося біди.

Слухаючи Камиллу, Лотаріо спочатку вирішив, що це вона вигадала для того, щоб відвести очі,— нібито людина, яку він бачив, приходила не до неї, а до Леонелли; однак, бачачи, що вона побивається, плаче і просить у нього поради, він їй повірив і, повіривши, ще більше засоромився і в усьому розкаявся. Але разом з тим він сказав Камиллі, щоб вона не засмучувалась і що він, мовляв, придумає, як приборкати нахабство Леонелли. Під кінець же Лотаріо признався, що, підбурюваний лютими і дикими ревнощами, він усе розповів Ансельмо і що той за домовленістю сховається в гардеробній, шоб на власні очі переконатися в її невірності. Він благав її пробачити йому цю безрозсудність і порадити, як виправити діло і як йому вийти з такого заплутаного лабіринту, куди його затягло власне безглуздя.

Признання Лотаріо вжахнуло Камиллу, і вона в превеликому гніві вибухнула потоком справедливих докорів і вилаяла його за те, що він такої поганої став про неї думки, і за його несусвітню і дурну витівку; але оскільки жіночий розум по самій природі своїй чутливіший, ніж чоловічий, і до доброго і до злого, хоч і поступається йому в умінні тверезо міркувати, то Камілла миттю знайшла вихід з цього, здавалося б,

digitized by ukrbiblioteka.org

безвихідного становища і звеліла Лотаріо влаштувати так, щоб Ансельмо другого дня, і справді, сховався в умовленому місці, бо вона розраховувала, що з цих схованок можна буде зробити користь і що надалі вони вже без-будь-яких перешкод втішатимуться одне одним; і, не розкриваючи до кінця своїх намірів, вона попередила його, щоб він, коли Ансельмо сховається, з'явився на поклик Леонелли і на всі запитання відповідав так, як ніби він і не підозрював, що Ансельмо його чує. Лотаріо просив її поділитися з ним своїм задумом, щоб певніше і обачніше почав він діяти.

— Тобі не треба діяти; повторюю: тобі належить лише відповідати на мої запитання,— от усе, що сказала йому у відповідь Камілла, бо, боячись, що він не схвалить її витівки, яка їй самій здавалася такою вдалою, і вигадає та придумає що-небудь ще, менш вдале, вирішила до часу не розповідати йому про свої плани.

З тим і пішов Лотаріо, а другого дня Ансельмо зробив вигляд, що виїжджає в село до свого приятеля, а сам повернувся і сховався, що йому було зробити легко, бо Камілла і Леонелла самі надали йому таку можливість.

Отже, Ансельмо сховався, і його охопило хвилювання, якого не може, певне, не відчувати той, хто чекає, що от зараз на його очах почнуть топтати його честь, що ще секунда — і в нього викрадуть безцінний скарб, яким він вважав кохану свою Камілу. Твердо впевнені в тому, що Ансельмо сховався, Камілла і Леонелла увійшли до гардеробної; і, ледве переступивши поріг, Камілла з глибоким зітханням мовила:

— Ох добра Леонелло! Перш ніж я виконаю те, про що я не бажаю розповідати тобі, щоб ти не намагалася мене утримувати, візьми кинджал Ансельмо і простроми безчесні груди мої! Але ні, стій, не повинна я страждати за чужу провину. Насамперед я хочу знати, що таке побачили в мені безсовісні і зухвалі очі Лотаріо, чому він раптом осмілів і розповів мені про злочинну свою пристрасть, тим самим збезчестивши свого друга і зганьбивши мене. Підійди до вікна, Леонелло, і поклич його,— він, звичайно, зараз на вулиці і чекає, коли можна буде здійснити поганий свій задум. Проте спочатку здійсниться мій — жорстокий, але благородний.

— Ах пані моя! — заговорила догадлива і про все повідомлена Леонелла.— Нащо вам кинджал? Невже ви хочете вбити себе або ж убити Лотаріо? Але і в тому і в тому випадку ви занапастите і честь свою і добре ім'я. Краще затамуйте образу і не пускайте цю погану людину на поріг, коли ми самі. Подумайте, сеньйоро, адже ми кволі жінки, а він чоловік, та ще такий, який іде напролом. І от коли він, втративши голову від пристрасті, з'явиться з поганим своїм наміром сюди, то, мабуть, перш ніж ви здійсните свій, він учинить таке, що виявиться для вас гіршим за смерть. Ох, уже цей мені пан Ансельмо, і нащо тільки він дав таку волю в своєму домі цьому шелихвостові? Припустімо навіть, сеньйоро, ви його вб'єте,— а мені здається, що ви саме це задумали,— що ми будемо робити з мертвим тілом?

— Що будемо робити?—сказала Камілла.— Хай його ховає Ансельмо — цей труд повинен здатися йому відпочинком, бо він поховає власну свою ганьбу. Ну, так клич же його, бо, здається мені, зволікати з помстою за заподіяне мені зло — це значить зрадити обітниці подружньої вірності.

Ансельмо чув усе, і кожне слово Камілли переконувало його, що він помиляється; коли ж йому стало ясно, що вона наважилася вбити Лотаріо, то він вирішив вийти і об'явитися, щоб не сталося такого, але його зупинило бажання подивитися, до чого приведуть ця безстрашність і це благородне рішення, з тим щоб в останню хвилину вийти і зупинити Камілу.

А Камілла тимчасом удала глибоку непритомність, і як тільки вона впала на ліжко, Леонелла гірко заплакала і заголосила:

— Ой, горенько ж яке! І що я за нещасна,— адже в мене на руках умирає цвіт земної чистоти, вінець доброчесних дружин, зразок цнотливості...

І ще багато чого вона наговорила, так що, хто б її не послухав, кожен визнав би її за найсердечнішу і найвірнішу служницю в світі, а її пані — за новоявлену переслідувану Пенелопу. Камілла незабаром опритомніла і, очутившись, мовила:

— Що ж ти, Леонелло, не йдеш кликати найвірнішого друга в усьому земному світі? Поспішай же, йди, біжи, лети, хай не погасить твоя повільність запал мого гніву і хай не розвіється в погрозах і прокляттях омріяна мною справедлива помста!

— Йду, йду, пані моя,—сказала Леонелла,— тільки віддайте мені спочатку кинджал, а то коли б під час моєї відсутності ви не вчинили такого, що всі ваші близькі потім ціле життя плакати будуть.

— Заспокойся, мила Леонелло, я нічого такого не зроблю,— заперечила Камілла,— хоч, по-твоєму, безрозсудно і нерозумно з мого боку вступатися за мою честь, проте я не Лукреція, яка нібито наклала на себе руки, будучи ні в чому не винна і не вмертвивши спершу винуватця свого нещастя. Так, я помру, коли вже

мені так судилось, але спочатку я повинна відплатити і помститися тому, через чиє зухвальство, для якого я зовсім не давала приводу, я зараз проливаю сльози.

Леонелла примусила себе довго упрошувати, перш ніж піти за Лотаріо, але, нарешті, пішла, і, поки її не було, її пані розмовляла сама з собою:

— Боже мій, боже мій! Чи не розумніше було б прогнати Лотаріо, як я це вже робила не раз, а не давати йому приводу,— на жаль, у нього тепер уже є привід,— думати про мене, як про жінку безчесну і низьку, хоч він і переконається незабаром у протилежному? Безперечно, так було б краще. Але я тоді б не помстилася і честь чоловіка мого залишилася б зганьбленою, коли б Лотаріо, цілий і неушкоджений, і так, ніби нічого й не сталося, вийшов звідти, куди його заманули злочинні наміри! Хай поплатиться життям зрадник за нечисті свої бажання! Хай знає світ (якщо тільки він коли-небудь про це довідається), що Камілла не тільки зберегла вірність своєму чоловікові, але й помстилася тому, хто насмілився його образити. А все ж, думається мені, краще було б повідомити Ансельмо. Але ж я натякала йому на це в листі, посланому в село, і, здається мені, коли він не поспішив попередити небезпеку, про яку я йому повідомляла, то, очевидно, тому, що його благородна і довірлива душа не могла і не хотіла допустити, щоб його такий випробуваний друг задумав щось таке, що зачіпало б його честь. Та я й сама потім довго не надавала цьому значення і так і не надала б, коли б не настирливі запевнення, розкішні подарунки і потоки сліз, в яких безмірна його нахабність себе виявила. Але до чого всі ці слова? Невже сміливе рішення потребує поради? Зрозуміло, що ні! Так бережися ж, зрадо, сюди, помсто! Заходь, зраднику, підійди ближче, загинь, умри, а там хай буде, що буде! Чистою віддала я себе під начало того, хто небом був мені дарований за чоловіка, чистою ж повинна я вийти з-під його начала,— більше того: я вийду, обмита у власній невинній крові і в брудній крові найпідступнішого з друзів, яких будь-коли бачила дружба на світі.

Все це вона говорила, ходячи по кімнаті з вийнятим з піхов кинджалом, супроводжуючи свою мову поривчастими і неприродними рухами і незвичайно бурхливо висловлюючи свої почуття, так що, дивлячись на неї, можна було подумати, ніби вона збожеволіла і ніби це не м'якосерда жінка, а лиходій, рішучості, відчаю сповнений.

Ансельмо, стоячи за килимом, усе це бачив і з усього дивувався, і йому вже починало здаватися, що бачене і чуте могло б і більш ґрунтовні підозри розвіяти, і, боячись якої-небудь несподіваної події, він уже хотів, щоб дослід з приходом Лотаріо не відбувся. І він уже ладен був об'явитись і вийти, щоб обняти і заспокоїти свою дружину, але, побачивши, що Леонелла веде за руку Лотаріо, зупинився, і як тільки Камілла побачила Лотаріо, то провела перед собою кинджалом рису на підлозі і сказала:

— Лотаріо, слухай, що я тобі скажу: коли ти насмілишся переступити оцю рису або хоч би наблизитися до неї, тієї ж миті, ледве тільки я побачу, що ти маєш намір це зробити, я встромлю собі в груди оцей самий кинджал. І перш ніж ти скажеш хоч слово у відповідь, я хочу сама сказати тобі кілька слів, а потім уже ти відповіси, як тобі заманеться. По-перше, Лотаріо, я хочу, щоб ти мені сказав, чи знаєш ти мого чоловіка Ансельмо і якої ти про нього думки, а по-друге, я хочу, щоб ти мені сказав, чи знаєш ти мене. Відповідай же, не соромся і відповідей своїх не обмірковуй, бо запитання мої неважкі.

Лотаріо був досить проникливий для того, щоб з самого початку, коли ще Камілла звеліла йому сховати Ансельмо, здогадатися, що вона вирішила зробити; і тому, зразу потрапивши їй у тон, він відповідав розумно і винахідливо, так що, дякуючи вмілій грі їх обох, не можна було не прийняти цю брехню за цілковиту правду; а відповів він Камілі от що:

— Я не гадав, чарівна Камілло, що ти покликала мене, щоб розпитувати про речі, такі далекі від мети мого приходу. Коли ти вирішила відстрочити обіцяну нагороду, то краще було б уже з самого початку нічого мені не обіцяти, бо тим дужче мучить бажане, чим більше надії на володіння ним. Але, щоб ти не подумала, що я не хочу відповідати на твої запитання, я тобі відповім на них: так, я знаю чоловіка твого Ансельмо, з дитинства ми знаємо один одного, і я не буду говорити тобі про нашу дружбу, яка тобі добре відома, щоб самому не стати свідком зла, яке я йому заподіяв по наущенню кохання, яке незмінно виправдує найбільші помилки. Я й тебе знаю, і дорога ти мені так само, як йому: адже коли б не твої достоїнства, нізащо не зрадив би я обов'язку дворянина і не робив би наперекір священним законам істинної дружби, нині мною потоптаним і порушеним по наущенню кохання, цього могутнього недруга.

— Коли ти признаєшся в цьому, істото, істинного кохання недостойна,— сказала Камілла,— то з якими ж очима насмілюєшся ти стати перед тією, хто, як тобі відомо, являє собою дзеркало, в яке дивиться той, на кого

digitized by ukrbiblioteka.org

не заважає частіше дивитися тобі, щоб побачити, як незаслужено ти його ображаєш? Але яка ж я нещасна! Адже неважко зрозуміти, чому не дотримався ти велінь обов'язку: треба думати, що це якась з мого боку вільність,— я не можу сказати: нескромність, бо заздалегідь обміркованого наміру тут не було, а була якась помилка, яку жінки звичайно допускають від неуважності, коли вони знають, що побоюватися їм нікого. Справді, скажи, зраднику: чи відповіла я на твої благання хоч одним словом або ж знаком, який би міг пробудити в тобі тінь надії на здійснення мерзенних твоїх бажань? Чи був коли-небудь такий випадок, щоб я своїми словами не знищила і з усією суворістю й строгістю не осудила любовних твоїх слів? Чи повірила я хоч одному з твоїх щедро розкидуваних слів і чи прийняла я хоч один з ще щедріших твоїх дарів? І все ж мені уявляється, що не можна на протязі такого довгого часу бути в полоні у любовної думки, коли тільки її не підтримує надія, а тому відповідь за твоє безрозсудство хочу дати я, бо, вже напевне, яка-небудь з мого боку неуважність увесь цей час підтримувала твою особливу увагу до мене,— от я й хочу себе покарати і постраждати за твою вину. І щоб ти зрозумів, що коли я така жорстока по відношенню до самої себе, то й по відношенню до тебе я не можу бути іншою, я хочу, щоб ти був свідком жертви, яку я вирішила принести зганьбленій честі мого найчеснішого чоловіка, якого ти постарався образити, як тільки міг, і якого образила і я недостатньою рішучістю, з якою я уникала — і, очевидно, так і не уникла нагоди підтримати і заохотити погані твої наміри. Повторюю: мене найбільше мучить підозра, що моя необережність поселила в твоїй душі безглузді ці мрії, і от саме через неї я й хочу найбільше себе покарати своїми власними руками, бо коли хто-небудь інший буде моїм катом, то провина моя, напевне, буде розголошена. Але я хочу не тільки вмерти сама, але вмертвити і потягнути за собою того, чия смерть утолить мою жадобу помсти,— помсти, яку я плекаю і ношу в собі, бо в помсті, як би вона не завершилась, я бачу кару безпристрасного правосуддя, і її не відвернути тому, хто довів мене до такого відчаю.

І тут вона, змахнувши кинджалом і прибравши незвичайно грізного вигляду, рвучко кинулася на Лотаріо з явним наміром проколоти йому груди, так що в нього навіть майнула думка, чи все це в неї удаване, а чи, може, це щире, бо йому знадобилися вся його спритність і сила, щоб перешкодити Камміллі завдати удару. Вона ж вела незвичайну цю гру у вищій мірі невимушено і так захопилася сама, що, щоб пофарбувати вигадку цю в колір істини, наважилась, видно, покропити її власною своєю кров'ю, бо, впевнившись, що не може заколоти Лотаріо, або ж вдавши, що не може, вона сказала:

— Долі не вгодно, щоб моє таке законне бажання здійснилося до кінця, але хоч яка вона всемогутня, а все ж вона не перешкодить мені здійснити його хоч би частково.

При останньому слові вона вирвала в Лотаріо свою руку і, направивши лезо кинджала на саму себе, але так, щоб рана була не глибокою, загнала його собі в лівий бік, трохи нижче плеча, і, ніби знепритомнівши, впала на підлогу.

Дивлячись на Камміллу, розпростерту на підлозі і залиту кров'ю, Леонелла і Лотаріо дивувались і не розуміли: вони все ще не могли збагнути, удаваність це чи ні. Лотаріо, від переляку ледве переводячи дух, кинувся до Камілли, але, побачивши, що рана зовсім не страшна, заспокоївся і знову подивувався з кмітливості, винахідливості і великого розуму чарівної Камілли; і, пам'ятаючи про те, як слід йому тримати себе, почав він протяжно й сумно плакати, так ніби Камілла була вже покійниця, і почав проклинати не лише себе, але й того, хто довів його до біди. А оскільки йому було відомо, що його друг Ансельмо чув все, то говорив він такі речі, що кожний, хто б його послухав, пожалів би його ще більше, ніж Камміллу, хоч би навіть і мав її за померлу. Леонелла взяла її на руки і перенесла на постіль; вона благала Лотаріо знайти лікаря, який погодився б таємно від усіх вилікувати Камміллу, і просила порадити її і напоумити її, що сказати Ансельмо відносно рани її пані на випадок, якщо він повернеться до її одужання. Лотаріо сказав, щоб вона відповідала, як їй здумається — він, мовляв, зараз не може дати доброї поради, він тільки просить її швидше спинити кров, тому що сам він іде геть від людей, і з сильним порухом скорботи та душевної муки вийшов з кімнати. Коли ж він опинився один і в такому місці, де ніхто його не міг бачити, він почав старанно хреститися, дивуючися з хитрощів Камілли і тієї природності, з якою тримала себе Леонелла. Він був переконаний, що Ансельмо тепер уподібнює свою дружину до самої Порції, і йому хотілося з ним побачитися, щоб разом відсвяткувати найповнішу перемогу брехні над правдою, яку тільки можна собі уявити.

Отже, Леонелла зупинила кров своїй пані,— крові тимчасом витекло рівно стільки, скільки треба було для того, щоб вигадка ця здалася правдоподібною,— а потім промила рану вином і дуже старанно перев'язала її; при цьому вона говорила такі слова, що коли б

digitized by ukrbiblioteka.org

ніяких інших слів тут раніше не було сказано, то цього виявилося б досить, щоб запевнити Ансельмо, що дружина його — уособлення доброчесності. До слів Леонелли приєднала свої слова і Камілла,— вона називала себе боягузливою і малодушною, бо твердість духу покинула її, мовляв, тієї самої хвилини, коли вона її особливо потребувала для того, щоб покінчити всі рахунки з остогидливим життям. Вона запитала свою служницю, чи варто розповідати про те, що трапилося, люб'язному її чоловікові; та відрадила її, бо він, мовляв, визнає за потрібне помститися Лотаріо, що буде великим для нього самого риском; а хорошій дружині не гоже підбурювати чоловіка на сварки,— навпаки, вона повинна по можливості стримувати його. Камілла сказала, що ця порада їй до серця, що вона її послухає, але що все ж треба придумати, що сказати Ансельмо з приводу рани, яку він, уже напевне, помітить; Леонелла ж їй на це сказала, що вона й жартома не вміє брехати.

— А я хіба вмію, голубко? — вигукнула Камілла.— Та коли б навіть від цього залежало моє життя, все одно я не посміла б ні вигадувати, ні давати брехливі свідчення. І коли ми все одно не зуміємо виплутатися, то вже краще сказати всю правду, ніж бути спійманим на брехні.

— Не сумуйте, сеньйоро,— заперечила Леонелла,— до завтрашнього ранку я придумаю, що сказати, та й рана у вас в такому місці, що він її й не помітить, і співчутливі небеса подадуть допомогу нашим таким законним і таким чесним намірам. Заспокойтеся, пані моя, і постарайтеся стримати хвилювання, щоб мій пан не застав вас у тривозі, а в усьому іншому покладіться на мене і на бога, який завжди допомагає добрим бажанням.

З надзвичайною уважністю слухав і дивився Ансельмо, як грають трагедію загибелі його честі, а лицедії грали її з такою незвичайною, справжньою пристрастю, що, здавалося, ніби вони перевтілилися в тих, кого відображали. Він з нетерпінням чекав вечора, щоб вийти з дому, побачитися з добрим своїм другом Лотаріо і разом порадуватися тій дорогоцінній перлині, яку він знайшов, випробувавши цнотливість своєї дружини. Камілла та Леонелла потурбувалися про те, щоб дати йому зручну нагоду і можливість вийти з дому, і він цієї можливості не пропустив і, вийшовши, поспішив до Лотаріо; зустріч, нарешті, відбулась, і мова людська не в силі зобразити, як він його обнімав, як виявляв свою радість і як вихваляв Камілу. Лотаріо слухав його без захоплення, бо перед його уявою стояло те, яким обдуреним був його друг і як незаслужено він заподіяв йому зло; але Ансельмо, хоч і бачив, що Лотаріо не радісний, пояснював це тим, що Лотаріо кинув Камілу поранену і що винуватцем нещастя він вважає себе; тому Ансельмо, між іншим, сказав Лотаріо, щоб він про Камілу не турбувався, бо рана, поза всяким сумнівом, не страшна, коли її вирішили приховати від нього,— значить, боятися нічого, а треба радіти разом з ним і веселитися, бо хитрість його і посередництво вивели Ансельмо на самий верх блаженства, і тепер він, Ансельмо, нічим іншим не бажає займатися, крім як писанням віршів на честь Камілли, щоб вона жила в пам'яті пізніших нащадків. Лотаріо схвалив добру його думку і сказав, що й він візьме участь у створенні такого чудового пам'ятника.

Так найкумеднішим чином був обдурений Ансельмо; він сам, думаючи, що вводить до себе в дім знаряддя своєї слави, завів у нього повну загибель своєї честі. Камілла зустрічала Лотаріо з незадоволеним обличчям, але з душею торжествуючою. Обман цей тривав кілька місяців, а потім Фортуна повернула, нарешті, своє колесо, внаслідок чого підлість, до того часу так майстерно приховувана, вийшла назовні, і Ансельмо розплатився життям за безрозсудну свою допитливість.

РОЗДІЛ XXXV,

в якому мова йде про жорстоку і безприкладну битву Дон Кіхота з бурдюками червоного вина і закінчується повість про безрозсудно-допитливого.

До кінця повісті залишалося зовсім небагато, коли з комірчини, де відпочивав Дон Кіхот, з криком вибіг переляканий Санчо Панса:

— Біжіть, сеньйори, скоріш і допоможіть моєму панові,— він розпочав найжорстокіший і найлютіший бій, який будь-коли бачили мої очі. Як рубоне він велетня, недруга сеньйори принцеси Мікомікони, так голова в того геть, ніби ріпа, от як бог свят!

— Що ти, братіку мій, говориш? — перериваючи читання, вигукнув священик.— Та чи ти при своєму розумі, Санчо? Як могла статися вся ця чортівня, коли велетень перебуває на відстані двох тисяч миль звідси?

В цей час у комірчині знявся великий шум і почулися вигуки Дон Кіхота:

— Ані з місця, злодію, розбійнику, боягузе! Тепер ти в моїх руках, і твій ятаган тобі не допоможе.

При цьому він, очевидно, що було сили вдарив мечем по стіні. А Санчо сказав:

— Нічого вам стояти й слухати,— або розборонiть тих, що б'ються, або підтримайте мого пана. А втім, потреби в цьому вже немає, тому що велетень, зрозуміло, вже вбитий і тепер дає відповідь богу за все своє погано прожите життя. Я бачив, як лилася кров і як одлетіла вбік його відрубана голова, здоровенна, як бурдюк з вином.

— Убийте мене,— вигукнув тут господар заїзду,— коли цей чортів Дон Кіхот не пропоров один з бурдюків з червоним вином, які висять над його узголов'ям, а цей бевзь, вже напевне, прийняв за кров вино, що витекло.

З цими словами він зайшов до комірчини, а за ним усі інші, і перед їхніми очима постав Дон Кіхот у найдивнішому вбранні, яке тільки можна собі уявити. Був він у самій сорочці, такій короткій, що вона ледве прикривала стегна, а позаду була ще на шість пальців коротша; довгі його і худі волосаті ноги були далеко не першої чистоти; на голові в нього був червоний заяложений нічний ковпак, який належав господареві; на ліву руку він намотав ковдру, яка вселяла в Санчо зовсім не несвідому неприязнь, а в правій тримав вийнятий з піхов меч, яким він тикав у всі боки, проказуючи при цьому такі слова, ніби він справді бився з велетнем. А найцікавішим було те, що очі в нього були заплющені, бо він спав, і це йому приснилося, що він б'ється з велетнем; в уяві його так ясно поставала пригода, яка чекала його, що йому приверзлося, нібито він уже прибув до королівства Мікомікони і б'ється з її недругом; і, гадаючи, що він завдає ударів мечем велетневі, він пропоров бурдюки, так що все приміщення було залите вином. Тут господаря взяла така злість, що він кинувся на Дон Кіхота з кулаками і так його почав колошматити, що коли б не Карденіо і священик, то війну з велетнем Дон Кіхотові довелося б припинити навіки, а тимчасом бідний рицар усе не прокидався; нарешті цирульник сходив до колодязя, приніс великий казан холодної води і облив його з голови до ніг, після чого Дон Кіхот прокинувся, але спросоння не помітив, в якому він вигляді. А Доротея, звернувши увагу на його короткий і легкий одяг, не наважилася бути присутньою при битві між її другом і її ворогом.

Санчо по всій підлозі шукав голову велетня і, так і не виявивши її, сказав:

— Знаю я цей будиночок,— не будинок, а суцільна мана. Минулого разу на цьому самому місці невідомо хто надавав мені зуботичин та штурханів,— так я його досі й не бачив,— тепер пропала голова, а я ж на власні очі бачив, як її відсікли: кров била фонтаном.

— Яка там кров і який фонтан, ворог ти господній і всіх святих? — крикнув господар.— Хіба ти не бачиш, шахраю, що бурдюки крові б'ють з проткнутих фонтанів,— тобто я хочу сказати навпаки,— і що все тут плаває в червоному вині, щоб у того душа в пеклі плавала, хто умудрився їх проткнути!

— Нічого не розумію,— відповів Санчо,— знаю тільки, що найнещаснішою буду я людиною, коли не знайду цієї голови, бо графство моє тоді розтане, як сіль у воді.

Санчо, який не спав, був ще гіршим від сплячого Дон Кіхота — так йому запали в душу обіцянки його пана. Господаря бісило буйство Дон Кіхота і спокій зброєносця, і він клявся, що тепер вони так легко не відбудуться, як минулого разу, коли вони виїхали з двору не заплативши,— тепер особливі права рицарства їм не допоможуть, вони розрахуються і за те і за це і, крім усього іншого, повернуть вартість латок для прорваних бурдюків.

Священик тримав Дон Кіхота за руки, а той, вважаючи, що пригода закінчилась і що перед ним принцеса Мікомікона, опустився перед священиком навколішки і сказав:

— Віднині, ваша велич, благородна і достославна сеньйоро, ви можете бути певні, що ця нікчемна істота не заподіє вам більше ніякого зла. А я віднині можу вважати себе вільним від даної мною клятви, бо з ласки всемогутнього бога і під покровом тієї, заради якої я живу і дихаю, я якнайкраще її додержав.

— А що я вам казав? — послухавши такі слова, крикнув Санчо.— Адже не п'яний я був, справді. Солоно довелося велетневі від мого пана, можете мені повірити! Одно слово, діло йде на лад, графство моє не за горами!

Хто б не посміявся з маячення обох — пана і слуги? Всі і засміялися, крім господаря, який обіцяв їм чорта. Нарешті священикові, Карденіо та цирульникові ціною немалих зусиль пощастило вкласти знемагаючого від утоми Дон Кіхота в ліжко, і той заснув. Давши йому можливість виспатися, вони вийшли на ганок утішити Санчо Пансу, який так і не знайшов голови велетня. А втім, ще важче їм було вмилостивити господаря, якому несподівана смерть його бурдюків заподіяла невтішного горя. А господиня тимчасом репетувала і голосила:

— Не в добрий час і не в пору з'явився в моєму домі цей мандрівний рицар, очі б мої його не бачили,— так дорого він мені обій-

digitized by ukrbiblioteka.org

шовся! Минулого разу він поїхав, так і не розрахувавшись за ночівлю: ні за вечерю, ні за постіль, ні за солому, ні за овес — для себе самого, для свого зброєносця, для коня і для осла: він, бачте, рицар, шукач пригод (щоб з ним лиха біда скоїлася, з ним і з усіма шукачами пригод, які тільки де є на світі), і тому платити, мовляв, не зобов'язаний, і так, мовляв, це й записано в уложенні про мандрівне рицарство. А потім з'явився до мене оцей самий сеньйор — і все знову через нього,— і забрав мій хвіст, а повернув мені його з великим дефектом, увесь як є общипаний, так що тепер мій чоловік не може вживати його для своїх потреб. І на завершення всього — продірявити мої бурдюки і випустити з них вино, щоб йому так усю кров випустили! Але тільки вже як йому буде завгодно: клянуся прахом батька і пам'яттю матері, він заплатить мені все до останньої копійки, або мене не так звуть і я не дочка своїх батьків!

От що у великому гніві говорила господиня заїзду, а добра служниця Маріторнес їй вторила. Дочка мовчала і лише час від часу посміхалася. Священик усе владнав, пообіцявши повністю відшкодувати збитки, завдані як на бурдюках, так і на вині, особливо ж на пошкодженні хвоста, яким тут так дорожили. Доротея втішила Санчо Пансу тим, що як тільки буде доведено, що його пан дійсно обезглавив велетня, то, щойно в її королівстві настане мир, вона пожалує йому найкраще графство. Санчо цим утішився і почав запевняти принцесу, що він без усякого сумніву бачив голову велетня і навіть запам'ятав таку подробицю, що борода в голови була до пояса, а зникла вона, мовляв, тільки тому, що все в цьому домі робиться почаклунському, в чому він, Санчо, минулого разу мав нагоду пересвідчитися. Доротея сказала, що вона теж так думає і щоб він не засмучувався, бо все влаштується добре і піде, як по маслу. Коли всі заспокоїлися, священик запропонував дочитати повість, бо залишалося небагато. Карденіо, Доротея та інші попросили його дочитати. Тоді, бажаючи зробити приємність усім присутнім, а також заради власного свого задоволення, він знову взявся до читання повісті, перерваної ось на якому місці:

Отже, впевнившись у доброчесності Камілли, Ансельмо був щасливий і безтурботний, а Камілла, щоб він нічого не запідозрив, навмисне, побачивши Лотаріо, робила зле обличчя; а Лотаріо для більшої переконливості попросив в Ансельмо дозволу більше до нього не ходити,— адже він, мовляв, явно неприємний Камілі; проте обдурений Ансельмо рішуче заперечив,— так, на тисячу ладів, пряв він пряжу свого безчестя, думаючи, що це пряжа його щастя. А Леонелла, щаслива тим, що на її любовні пригоди дивляться крізь пальці, і певна, що пані не викаже її, а в разі чого й попередить, так що вона може безбоязно віддаватися своїй пристрасті, вже ні на що не звертаючи уваги, кинулася стрімголов у вир гріха. І от якось уночі Ансельмо почув кроки в кімнаті Леонелли, але коли він вирішив заглянути, хто там ходить, то відчув, що двері зсередини тримають; ця обставина збільшила в нього бажання їх відчинити; він наліг, і двері відчинились, і він зайшов до кімнати якраз тієї хвилини, коли хтось вистрибнув з вікна на вулицю; Ансельмо кинувся за ним, щоб схопити його або принаймні впізнати, хто це, але ні того, ні того наміру не виконав, бо Леонелла обхопила його руками.

— Заспокойтеся, пане мій,— сказала вона,— не хвилюйтесь і не біжіть за тим, хто вистрибнув,— у всьому причиною я, так що, одно слово, то мій чоловік.

Ансельмо їй не повірив,— не пам'ятаючи себе від люті, він вихопив кинджал і, звелівши Леонеллі говорити всю правду, інакше, мовляв, він уб'є її, замахнувся на неї. Вона ж від страху, сама не знаючи, що говорить, сказала:

— Не вбивайте мене, сеньйоре, я скажу вам важливіші речі, ніж ви можете думати.

— Говори,— сказав Ансельмо,— або ти мертва.

— Зараз не можу,— сказала Леонелла,— я сама не своя. Почекайте до ранку, і я розкажу вам таке, що приголомшить вас. Тільки ви не турбуйтесь: вистрибнув звідси юнак з нашого міста, він обіцяв зі мною одружитись.

Ансельмо цим задовольнився й вирішив чекати до ранку, бо йому й на думку не могло спасти, що він почує щось погане про Камілу,— так твердо був він упевнений в її доброзвичайності; і тому він вийшов з кімнати і, замкнувши Леонеллу на ключ, оголосив, що вона не вийде звідси, поки не скаже того, що їй треба йому сказати.

Потім він пішов до Камілли розповісти про все, що трапилося між ним і служницею, зокрема про те, що вона дала йому слово повідомити щось надзвичайно важливе для нього. Навряд чи треба говорити, стривожилась Камілла чи ні, бо жах, який охопив її, ледве вона припустила,— а нічого іншого тут не можна було припустити,— що Леонелла вирішила розповісти Ансельмо про її зраду, був такий великий, що, не маючи сили чекати, виправдається її підозра чи ні, тієї ж ночі, як тільки вона переконалася, що Ансельмо заснув, взяла вона найдорожчі свої речі і трохи грошей і, ніким не помічена, вийшла з дому, побігла до Лотаріо, розповіла йому про те, що трапилось,

і почала благати його сховати її або втікати разом з нею туди, де Ансельмо не зміг би знайти їх. Усе це надзвичайно збентежило Лотаріо, і він не знав, що сказати і на що наважитись. Нарешті вирішив він відвезти Камиллу в монастир, ігуменею якого була його сестра. Камілла погодилась, і з належною в такому випадку квапливістю Лотаріо відвіз її в монастир, а потім і сам, нікого рішуче не попередивши, покинув місто.

Ранком Ансельмо, навіть не помітивши, що Камілли біля нього немає, терзаючись бажанням довідатися, що хоче сказати йому Леонелла, встав і пішов туди, де він її замкнув. Він відчинив двері і зайшов до кімнати, але Леонелли не виявив; виявив він лише прикріплене до вікна простирало,— явну ознаку і доказ того, що по ній вона спустилась і втекла. Пішов він, досить засмучений, розповісти про це Камиллі і, не знайшовши її ні в постелі, ні в усьому домі, злякався. Почав розпитувати слуг, але ніхто нічого не знав. Однак, розшукуючи Камиллу, випадково виявив він, що скрині її відчинені і багатьох коштовностей невистачає, і тут він збагнув усю глибину свого нещастя і зрозумів, що винуватцем його була не Леонелла; і він, як був, не одягнувшись, занурений у похмурі думки, пішов до друга свого Лотаріо повідати йому своє горе. Але й Лотаріо не виявилося вдома, а слуги відповіли, що він виїхав уночі, взявши з собою всі гроші, які тільки у нього були, і тут Ансельмо відчув, що думки в нього плутаються. Коли ж він повернувся до себе, то, на збільшення нещасть своїх, виявив, що нікого з слуг і служниць не залишилось і що дім його порожній і безлюдний.

Він не знав, що думати, що робити, що казати,— він почував, що божеволіє. Він бачив і розумів, що одразу залишився без дружини, без друга, слуг, йому здавалося, що його покинуло само небо, яке розкинулося над ним, а найголовніше, що він збезчещений, бо зникнення Камілли означало для нього втрату честі. Після довгого роздуму наважився він, нарешті, поїхати в село до свого приятеля, в якого він бував у гостях раніше, щоб під час його відсутності зручніше було плести нитку цього злополуччя. Він замкнув свій дім, скочив на коня і, похиливши голову, вирушив у дорогу; але, проїхавши з півдороги, невідступно переслідуваний своїми думками, спішився, прив'язав коня до дерева, а сам з жалібним і слізним стогоном повалився на землю і пролежав до темряви, а коли стемніло, то побачив, що з міста їде вершник, і, привітавшись з ним, запитав, що нового у Флоренції. Городянин відповів:

— Так багато, як давно не було. Говорять відкрито, що Лотаріо, найближчий друг багача Ансельмо, який живе біля Сан-Джованні, цієї ночі викрав його дружину Камиллу, і сам Ансельмо теж зник. Про все це розповіла служниця Камілли, яку градоправитель застукав уночі, коли вона спускалася по простиралу з вікна будинку Ансельмо. Я, власне, до ладу не знаю, як стояла справа. Знаю тільки, шо все місто приголомшене цією подією, бо нічого подібного не можна було чекати від їхньої великої і тісної дружби,— адже, кажуть, їх усі так і звали: *два други.*

— А чи не знаєте ви випадково, якою дорогою поїхали Лотаріо і Камілла? — запитав Ансельмо.

— Поняття не маю,— відповів городянин,— градоправитель усе ще посилено їх розшукує.

— Щасливої дороги, сеньйоре,— сказав Ансельмо.

— Щасливо залишатися,— відповів городянин і поїхав далі.

Ці похмурі вісті довели Ансельмо до такого стану, що він був тепер на волосинці не тільки від божевілля, але й від смерті. Він насилу підвівся і поїхав до свого приятеля,— той нічого ще не знав про його нещастя, але, бачачи, який він блідий, схудлий, змучений, здогадався що, певне, тяжке горе так його підкосило. Ансельмо захотів лягти і попросив письмове приладдя. Бажання його вдовольнили,— його вклали, залишили самого і навіть, на його прохання, замкнули двері. І коли він залишився сам, думка про біду, яка з ним скоїлася, так його почала терзати, що він тепер уже ясно усвідомлював, що кінець його дуже близький; і тому вирішив він залишити записку і пояснити причину незвичайної своєї смерті; і він почав було писати, але, перш ніж він устиг висловити все, що бажав, подих у нього перервався, і дні його припинило горе, яке було йому заподіяне його ж власною безрозсудною допитливістю. Господар дому, помітивши, що вже пізно, а Ансельмо нікого не кличе, і вирішивши зайти і спитати, чи не погіршало йому, побачив, що Ансельмо напівсидить у ліжку, опустивши голову на письмовий стіл, на якому лежав розкритий недописаний лист, а в руці він усе ще тримав перо. Господар підійшов і спочатку окликнув його, але, не одержавши відповіді, взяв за руку і, відчувши холодний її дотик, зрозумів, що він мертвий. Господар дому, приголомшений і вкрай пригнічений цим, зізвав слуг, щоб вони були свідками нещастя, яке скоїлося з Ансельмо, а потім прочитав лист, написаний, як він одразу зрозумів, власною рукою покійного і який мав у собі такі рядки:

digitized by ukrbiblioteka.org

«Безглузде і безрозсудне бажання позбавило мене життя. Коли звістка про мою смерть дійде до Камілли, то нехай вона знає, що я її прощаю, бо вона не владна була творити чудеса, а мені не треба було їх від неї вимагати; і коли вже я сам творив своє безчестя, то й ні для чого...»

Ансельмо дописав до цього місця, з чого випливало, що цієї ж самої хвилини він, не докінчивши думки, закінчив дні свої. Другого дня господар дому повідомив про смерть Ансельмо його родичів,— ті вже знали про його горе, а також про те, що Камілла в монастирі і що вона ледве не виявилася супутницею свого чоловіка в цьому вимушеному його мандруванні, і причиною тому була не стільки звістка про смерть чоловіка, скільки звістка про зникнення друга. Кажуть, що, й овдовівши, вона не побажала ні піти з монастиря, ні прийняти постриг, але невдовзі дійшла до неї звістка про загибель Лотаріо в бою між де Лотреком і великим полководцем Гонсало Фернандесом Кордовським; ця битва мала місце в королівстві Неаполітанському, де й наклав головою цей друг, який дуже пізно розкаявся; і от коли Камілла про це дізналася, то постриглась і незабаром, під тягарем туги й суму, скінчила дні свої. Так нерозумне починання одного приготувало всім трьом спільний кінець.

— Повість мені подобається,—сказав священик,— тільки я не вірю, що все це правда, а коли це вигадано, то вигадано невдало, бо важко собі уявити, щоб існував на світі такий дурний чоловік, як Ансельмо, який захотів би провести таку дорогу перевірку. Між любовниками — це ще сюди й туди, але щоб між чоловіком і дружиною таке затіялося,— ні, це щось не те. А щодо манери викладу, то вона мене задовольняє.

РОЗДІЛ XXXVI,

в якому йде мова про інші рідкісні пригоди, що в заїзді трапились.

У цей час господар, який стояв біля воріт, сказав:

— Ось їде приємна компанія. Коли тільки вони тут зупиняться, то це буде для нас торжество з торжеств.

— Що це за люди? — поцікавився Карденіо.

— Четверо чоловіків верхи, на коротких стременах, з списами і круглими щитами, всі в чорних масках,— відповів господар,— з ними жінка в дамському сідлі, вся в білому і теж у масці, і двоє піших слуг.

— Вони вже близько? — запитав священик.

— Зовсім близько, зараз під'їдуть,— відповів господар.

При цих словах Доротея закрила собі обличчя, а Карденіо пішов до Дон Кіхота; і тільки, можна сказати, встигли вони це зробити, як усі ті, про кого говорив господар, зупинилися в заїзді, а потім чотири вершники, ставні і добре збудовані, спішились самі і допомогли спішитись жінці, а один з них підхопив її на руки і посадив у крісло, яке стояло біля дверей до кімнати, де сховався Карденіо. За весь цей час ні чоловіки, ні їхня супутниця не промовили й слова і ніхто не зняв маски, тільки, сідаючи в крісло, жінка тяжко зітхнула і, ніби хвора, безсило опустила руки. Слуги відвели коней до стійла.

Священикові тимчасом не терпілося довідатися, що це за люди, чому вони так одягнені і такі мовчазні, і він запитав одного з слуг про те, що його цікавило; слуга йому відповів так:

— Далебі не знаю, сеньйоре, що це за люди. Одне можу сказати, що, напевне, це люди поважні, особливо той, що взяв на руки оцю саму сеньйору, яку ви зволили бачити. А роблю я такий висновок тому, що всі інші виявляють до нього пошану і все робиться за його наказом і розпорядженням.

— А хто ж ця сеньйора? — поцікавився священик.

— Теж не зумію вам сказати,— відповів слуга,— за всю дорогу я навіть обличчя її ні разу не бачив. Зітхати вона, правда, часто зітхала, а стогнала так, що здавалося, ніби разом з стогоном у неї вилетить душа. Та й не дивно, що ми нічого більше не знаємо, тому що ми з моїм товаришем супроводжуємо їх усього тільки два дні: ми їх зустріли дорогою, і вони попросили і вмовили нас провести їх до Андалузії і пообіцяли добре заплатити.

— А при вас вони не називали один одного на ім'я? — запитав священик.

— Яке там називали,— відповів слуга,— всю дорогу мовчали — просто навдивовижу. Чути було лише стогони та ридання бідної сеньйори, так що жаль брав. І ми не маємо сумніву, що її кудись вивозять силоміць, а судячи з її одягу, вона черниця або ж збирається в монастир, що, мабуть, вірніше, і, видно, не з своєї волі постригається, тому й сумує.

— Все може бути,— сказав священик.

Залишивши слуг, він повернувся до Доротеї, а в Доротеї зітхання дами в масці викликали

природне співчуття, і вона наблизилася до неї і запитала:

— Що за журба у вас, пані моя? Подумайте, чи не така це журба, яку вміють і яку звикли розвіювати жінки. Я ж з свого боку виявляю повну готовність бути вам корисною.

Нічого не відповіла їй засмучена сеньйора; тоді Доротея звернулася до неї з більш настирливою пропозицією своїх послуг, але та по-старому мовчала; нарешті повернувся кавальєро в масці (той самий, якому, за словами слуги, всі підкорялися) і сказав Доротеї:

— Не утруднюйте себе, сеньйоро, щоб там не було пропонувати цій жінці, бо вона взяла собі за правило не дякувати ні за які послуги, і не домагайтеся від неї відповіді, коли не хочете почути з її уст яку-небудь брехню.

— Я ніколи в своєму житті не брехала,— несподівано заговорила та, що до цього часу мовчала,— навпаки, саме тому, що я була такою правдивою і ніколи не прикидалася, мені й випало на долю таке нещастя, і в свідки я закликаю саме вас, бо глибока моя правдивість перетворила вас на брехуна і обманщика.

Слова ці дуже добре чув Карденіо, бо був зовсім поряд, у кімнаті Дон Кіхота, що була відділена од сеньйори, яка проказувала їх, всього лише дверима, і, почувши, вигукнув:

— Боже мій! Що я чую? Чий це голос досяг мого слуху?

Охоплена хвилюванням, сеньйора повернула голову, але, не бачачи, хто це кричить, підвелась і хотіла було пройти до тієї кімнати, проте кавальєро зупинив її і не дав ступити й кроку. Приголомшена й стривожена, вона не помітила, як упала тафта, що закривала її обличчя, і тут очам присутніх відкрилася незрівнянна її врода — чудове її обличчя, бліде, одначе, і явно злякане, бо вона так швидко перебігала очима по речах, які були в полі її зору, що здавалося, ніби вона не в собі; це незрозуміле явище викликало в Доротеї і в усіх, хто тільки на неї дивився, великий жаль. Кавальєро міцно тримав її за плечі, і, повністю цим зайнятий, він не звертав уваги, що з обличчя в нього падає маска, і вона кінець кінцем і справді впала; і тут Доротея, яка в цей час підтримувала сеньйору, звела очі і побачила, що за плечі тримає сеньйору не хто інший, як її, Доротеї, чоловік, дон Фернандо; і тільки-но вона впізнала його, як з глибини її душі вирвалося протяжне і скорботне *ах*, і вона непритомна впала навзнак; і коли б не підхопив її на руки цирульник, який стояв поряд, вона вдарилася б об землю. Тут до неї поспішив священик, відкинув з її обличчя покривало і бризнув водою, і як тільки він відкрив їй обличчя, дон Фернандо,— бо це він тримав за плечі іншу дівчину,— одразу впізнав Доротею і завмер на місці, проте не подумав відпустити Лусінду, бо це саме Лусінда намагалася вирватися в нього з рук: вона по зітханнях упізнала Карденіо, а Карденіо впізнав її. Чув також Карденіо оте *ах,* яке вирвалося в Доротеї, коли вона впала замертво, і, вирішивши, що то його Лусінда, він, ужахнувшись, вибіг з другої кімнати, і перший, кого він побачив, був дон Фернандо, який обнімав Лусінду. Дон Фернандо також одразу впізнав Карденіо, і всі троє, Лусінда, Карденіо і Доротея, оніміли від подиву,— вони майже не усвідомлювали, що з ними робиться.

Всі мовчали і дивилися одне на одного: Доротея на дона Фернандо, дон Фернандо на Карденіо, Карденіо на Лусінду, а Лусінда на Карденіо. Нарешті, Лусінда перша порушила мовчанку і звернулася до дона Фернандо з такими словами:

— Пустіть мене, сеньйоре дон Фернандо,— заклинаю вас вашою дворянською честю, коли вже ніщо інше на вас не діє, пустіть мене до стіни, для якої я — плющ, до тієї опори, від якої мене не могли одірвати ваші домагання, погрози, запевнення і подарунки. Дивіться, якими незвичайними і невідомими шляхами небо мене привело до істинного мого чоловіка, а ви повинні знати з досвіду, який так дорого вам обійшовся, що одна лише смерть може згладити його з моєї пам'яті. Хай же це таке явне розчарування (коли вже ви ні на що інше не здатні) перетворить любов вашу на лють, приязнь на злобу і спонукає вас відібрати в мене життя — позбувшися його на очах у доброго мого чоловіка, я буду вважати, що жила на світі недаремно: можливо, смерть моя його переконає, що я була йому вірною до останньої хвилини життя.

Тимчасом Доротея отямилась і з слів Лусінди зрозуміла, хто вона, і, бачачи, що дон Фернандо все не відпускає Лусінду од себе і нічого їй не відповідає, напружила останні сили, встала, кинулася до його ніг і, проливаючи потоки дивних і горючих сліз, повела з ним таку мову:

— Коли б, пане мій, те сонячне світло, яке ти нині тримаєш у своїх обіймах, не засліпило очей твоїх, ти давно б уже помітив розпростерту біля твоїх ніг нещасну Доротею, чиє горе триватиме доти, поки ти не припиниш його. Я — та смиренна селянка, яку ти з доброти своєї або ж з примхи побажав удостоїти високої честі і назвати своєю. Я — та, яка, не виходячи за межі скромності, втішалася життям, поки, нарешті, на поклик твоїх домагань і, здавалося, щирого почуття не відчинила воріт самотності своєї і не вручила тобі ключів від своєї свободи; за цю мою щиросердість ти відплатив мені чорною невдячністю, наочним до-

digitized by ukrbiblioteka.org

казом чого служить те, де тобі довелося зі мною зустрітися і яким ти переді мною став. Разом з тим я б не хотіла, щоб ти подумав, ніби я йшла сюди стопами мого безчестя,— ні, мене сюди привели стопи суму й душевної муки, тому що ти забув мене. Ти побажав, щоб я була твоєю, і побажав так пристрасно, що вже не можеш, хоч нині і бажаєш іншого, не бути моїм. Подумай, мій повелителю, чи не в змозі моє безмежне кохання винагородити тебе за вроду і знатність тієї, заради якої ти мене покинув. Ти не можеш належати чарівній Лусінді, тому що ти мій, а вона не може бути твоєю, тому що вона належить Карденіо. Вдумайся в це — і ти побачиш, що тобі легше буде примусити себе покохати ту, яка тебе обожнює, ніж вселити приязнь тій, яка тобою гидує. Ти користувався моєю безтурботністю, ти спокушав мою цнотливість, для тебе не було таємницею, з якої я родини, ти добре знаєш, як я скорилася твоїй волі,— значить, у тебе немає причин і підстав скаржитися на те, що тебе ввели в оману. Коли ж усе це так і коли ти такий же істинний християнин, як істинний кавальєро, то нащо ж усіма правдами і неправдами віддаляєш ти од мене щастя, таке близьке спочатку? І коли ти мене не кохаєш такою, яка я є, а я — твоя справжня і законна дружина, то покохай і прийми мене принаймні як свою рабу, бо, будучи тобі підкорена, я визнаю себе щасливою і обдарованою долею. Не кидай і не залишай мене, бо інакше підуть чутки і пересуди про мою ганьбу, відверни од моїх батьків таку гірку старість: адже вони, як добрі васали, не за страх, а за совість служили твоїм батькам і мають право чекати від тебе іншого. Коли ж ти думаєш, що, змішавши свою кров з моєю, ти тим самим принизиш її, то візьми до уваги, що всі або майже всі славні роди через це пройшли і що не кров матері береться до уваги, коли визначають знатність походження. Більше того: істинне благородство полягає в доброчесності, і коли ти такий недобрий, що відмовиш мені в тому, на що я маю повне право, значить, я благороднiша за тебе. Отже, сеньйоре, на закінчення я повинна тобі сказати, що, хочеш ти чи не хочеш, я твоя дружина,— а свідки суть твої слова, які не можуть і не повинні бути брехливими, коли ти тільки справді дорожиш тим, через що ти не дорожиш мною, свідок — твій підпис, свідок — небо, яке ти закликав у свідки правдивості своїх обіцянок. Коли ж усього цього мало, то серед твоїх веселощів неминуче пролунає безмовний голос твоєї совісті і, нагадавши висловлену мною правду, сполохає найприємніші втіхи твої і забави.

Довго ще говорила стражденна Доротея з таким почуттям і сльозами, що заплакали навіть супутники дона Фернандо і всі присутні. Дон Фернандо слухав, не перебиваючи її жодним словом, а вона, вичерпавши слова, почала так зітхати і ридати, що треба було мати кам'яне серце, щоб, дивлячись, як вона терзається, не зм'якшитися. Лусінда втупила в неї погляд, сповнений співчуття до її горя і захоплення ясним її розумом та вродою; і їй хотілося наблизитись до неї і сказати що-небудь втішне, але дон Фернандо все ще стискав її в своїх обіймах. Він дивився на Доротею поглядом довгим і пильним, нарешті, збентежений і здивований, розняв обійми і, відпустивши Лусінду, сказав:

— Ти перемогла, чарівна Доротеє, ти перемогла. Бо ні в кого б невистачило духу заперечувати, що всі твої слова — суща правда.

Лусінда близька була до непритомності, і коли дон Фернандо її відпустив, вона похитнулась, але цієї миті Карденіо, який, щоб дон Фернандо його не впізнав, стояв за його спиною, відкинув усякий страх, не замислюючись кинувся її підтримати і, обнявши її, мовив:

— Коли співчутливе небо вирішило і побажало дати тобі спокій, вірна, стійка і чарівна пані моя, то, думається мені, ніде не буде він таким безтурботним, як в обіймах, в які я нині тебе беру і в які брав і раніше, коли долі завгодно було, щоб я називав тебе моєю.

При цих словах Лусінда, яка впізнала Карденіо спочатку по голосу, підвела на нього погляд, і, як тільки зір підтвердив їй, що це він, не тямлячи себе від радості і забувши про всяку пристойність, обвила його шию руками, і, притиснувшись щокою до щоки Карденіо, мовила:

— Ти, добродію, мій пане, ти, а не хто інший, є законним володарем цієї твоєї полонянки, скільки б тому не опиралася ворожа доля і що б не загрожувало моєму життю, яке твоїм життям живе.

Для дона Фернандо і всіх присутніх це було видовище незвичайне, і всі дивувалися з незвичайної цієї події. Доротеї здалося, що краска зійшла з обличчя дона Фернандо і що він поклав руку на ручку шпаги з таким виглядом, ніби мав намір помститися Карденіо; і тільки-но майнула у неї ця думка, як вона з блискавичною швидкістю обхопила руками його ноги і, вкриваючи їх поцілунками, стискаючи їх в обіймах так, що він не міг зрушити, і не перестаючи лити сльози, заговорила:

— Що наміряєшся ти вчинити в таку несподівану мить, о єдиний мій притулку? Біля твоїх ніг твоя дружина, а та, яку ти бажав би мати своєю дружиною, знаходиться в обіймах свого

чоловіка. Подумай, чи можна і чи добре розладнувати те, що влаштувало саме небо, а чи тобі належить підняти до себе ту, що, подолавши всі труднощі, довівши тобі свою відданість і свою правоту, дивиться тобі в очі і сльозами кохання зрошує лице й груди істинного свого чоловіка. Богом тебе заклинаю і до честі твоєї волаю, хай не посилить твого гніву це таке явне викриття, але, навпаки, зменшить його, щоб ти покірно і смиренно виявив свою згоду на те, щоб ці закохані, не зустрічаючи з твого боку ніяких перешкод, жили в мирі на протязі всього часу, який дарує їм небо, і цим ти доведеш благородство піднесеної своєї і чистої душі, і всі побачать, що розум має над тобою більше влади, ніж хтивість.

Тимчасом Карденіо, тримаючи в обіймах Лусінду, не зводив очей з дона Фернандо, щоб при першій же його ворожій дії дати йому відсіч, а коли буде можливо, то й самому напасти на всіх, хто проти нього, хоч би це коштувало йому життя; але в цей час дона Фернандо обступили його друзі, а також священик і цирульник, які при цьому були присутні, і всі, не виключаючи доброго Санчо Панси, почали благати його зглянутися на сльози Доротеї і, коли правда все, що вона говорила, а вони були зовсім у цьому впевнені, зробити так, щоб вона не обманулася в законних своїх сподіваннях, і взяти до уваги, що не випадково, як це може здатися, але з особливого веління зверху зібралися вони всі в такому місці, де вже ніяк не сподівалися зустрітися; а священик ще додав, що одна лише смерть владна розлучити Лусінду з Карденіо і коли навіть їх роз'єднає вістря шпаги, то таку смерть вони визнають за велике щастя; і що це вища мудрість — у тяжких випадках життя, поборовши і перемігши самого себе, виявити благородство душі і побажати зробити так, щоб двоє інших істот втішалися щастям, яке їм дарувало небо; хай, мовляв, він втупить очі у вроду Доротеї — і він побачить, що рідко яка жінка з нею зрівняється, а щоб перевершити її — про це вже й говорити нічого; і нехай, мовляв, додасть він до цієї вроди її покірливість і безмежну її любов до нього, а головне, хай пам'ятає, що коли він вважає себе за кавальєро і християнина, то не може не виконати свого обов'язку,— а виконавши його, він виконає свій обов'язок перед богом і порадує всіх розумних людей, розумні ж люди знають і розуміють, що перевага вроди полягає в тому, що, навіть будучи втілена в істоту низького стану, в поєднанні з душевною чистотою вона спроможна піднестись і зрівнятися з будь-якою величчю, нітрохи не принизивши того, хто підвищує її до себе і рівняє з собою; і не можна, мовляв, засуджувати людину, яка наслідує непорушні закони потягу, коли в тому потягу немає нічого гріховного.

Інші додали до цього від себе стільки, що доблесне серце дона Фернандо (недарма в жилах його текла благородна кров), нарешті, пом'якшало і схилилося перед істиною, якої він при всьому бажанні не міг би заперечувати; і на знак того, що він підкорився і пройнявся розумними доказами, які йому тут наводилися, він нахилився до Доротеї і, обнявши її, мовив:

— Встань, пані моя, бо не подобає стояти переді мною навколішках тій, яка вічно в мене в душі. І коли до цього часу я нічим цього не довів, то, можливо, така була воля небес: щоб оцінити тебе гідно, я повинен був спочатку впевнитися в твоїй стійкості. Про одне молю тебе: не лай мене за моє погане і вкрай зневажливе до тебе ставлення, бо та ж сама причина і та ж сама сила, що спонукала мене назвати тебе моєю, підштовхнула мене докласти всіх зусиль до того, щоб перестати бути твоїм. А що я говорю правду, в цьому ти можеш переконатись, як тільки озирнешся і заглянеш в очі вже щасливій Лусінді, і в них прочитаєш ти виправдуючий присуд усім моїм провинам. І коли вона, нарешті, знайшла те, про що мріяла, а я знайшов межу мрій моїх у тобі, то хай вона довгі і блаженні роки щасливо й спокійно живе з своїм Карденіо, а я молитиму бога про те ж для себе і для моєї Доротеї.

І, сказавши це, він з незвичайно ніжним почуттям обняв Доротею і припав до неї устами, і йому довелося зробити над собою величезне зусилля, щоб останнім незаперечним доказом його кохання і каяття не з'явилися його сльози. А Лусінда і Карденіо, так само як і всі тут присутні, виявилися менш мужніми, бо всі вони найрясніші лили сльози,— хто — радіючи за себе, хто — за іншого, так що, дивлячись на них, можна було подумати, ніби всіх їх спостигло тяжке горе. Навіть Санчо Панса — і той плакав, хоч згодом він стверджував, що плакав тому, що Доротея виявилась зовсім не королевою Мікоміконою, від якої він стількох чекав ласк. Остовпіння і плач деякий час ще продовжувались, а потім Карденіо і Лусінда опустилися перед доном Фернандо навколішки і висловили йому свою подяку в таких чемних виразах, що він не знайшовся що відповісти, а тільки підняв їх і обняв з невимовною любов'ю і зразковою чемністю.

Потім він запитав Доротею, як вона опинилася в цих місцях, так далеко від рідних місць. А вона в коротких і розумних висловах розповіла все, про що раніше розповідала Карденіо, і так сподобалась її розповідь дону Фернандо і його супутникам, що вони хотіли б слухати

digitized by ukrbiblioteka.org

ще й ще — з такою приємністю розповідала Доротея про свої прикрості. Коли ж вона закінчила, дон Фернандо сповістив, що з ним трапилося після того, як він знайшов на грудях у Лусінди лист, в якому вона оголошувала, що вона дружина Карденіо і не може належати йому. Він хотів убити її і, напевне, вбив би, коли б цьому не перешкодили її батьки; тоді, розгніваний і засмучений, він покинув їхній дім з наміром помститися, як тільки трапиться нагода, а другого дня довідався, що Лусінда втекла з батьківського дому і що ніхто не знає, де вона тепер; нарешті через кілька місяців пощастило йому довідатися, що Лусінда в монастирі і має намір дожити там свого віку, коли не судилося їй прожити його з Карденіо; і як тільки він про це довідався, то підібрав собі трьох кавальєро і вирушив до монастиря, однак, боячись, щоб у монастирі не посилили охорону, коли дізнаються, що він тут, Лусінді на очі не показався; і от, дочекавшись такого часу, коли ворота були відчинені, він двох кавальєро поставив біля входу на варті, а сам разом з третім пішов за Лусіндою, Лусінда ж у цей час розмовляла з черницею на монастирському подвір'ї; і, не давши їй отямитись, вони схопили її і сховали в такому місці, де можна було приступити до необхідних приготувань до її вивезення; і все це минуло для них цілком благополучно, бо монастир стояв у чистому полі, далеко від селищ. Лусінда ж, як тільки опинилася в руках дона Фернандо, знепритомніла, а повернувшись до свідомості, все тільки мовчки зітхала і плакала; і так, супроводжувані мовчанням і сльозами, потрапили вони до цього заїзду чи, як йому тепер здається, на небо, де забуваються і припиняються всі земні страждання.

РОЗДІЛ XXXVII,

в якому продовжується історія славної інфанти Мікомікони і розповідається про інші кумедні пригоди.

Санчо слухав усе це не без душевної скорботи, бо надії його на одержання титулу розлетілись і розвіялися впрах: чарівна принцеса Мікомікона перетворилася на Доротею, велетень — на дона Фернандо, а тимчасом його пан, нічого не підозрюючи, спить собі міцним сном. Доротея все ще не могла повірити, що щастя, яке їй дісталося, не сон; тієї ж думки був і Карденіо, та й Лусінда схильна була думати так само. Дон Фернандо дякував провидінню за те, шо воно зглянулося на нього і вивело його з найскладнішого лабіринту, де він ледве було не занапастив свою душу і добре ім'я; одно слово, всі, хто був у заїзді, були раді й щасливі, що ця, здавалося, безнадійно заплутана справа, так благополучно закінчилася. Священик усьому цьому давав досить розумне тлумачення і кожного поздоровляв з радістю; але ніхто так не радів і не торжествував, як господиня заїзду, бо Карденіо і священик пообіцяли з лихвою відшкодувати їй збитки, завдані Дон Кіхотом. Тільки Санчо, як уже було сказано, журився, сумував і тужив; з понурим виглядом з'явився він до свого пана, який щойно прокинувся, і сказав:

— Ваша милость, сеньйоре Сумний Образ, може спати скільки влізе: ніякого велетня тепер убивати не треба і не треба повертати принцесі її королівства,— все вже зроблено і все закінчено.

— Я теж так думаю,— сказав Дон Кіхот,— бо в мене зав'язався з велетнем такий лютий і гарячий бій, подібно до якого, мабуть, більше не випаде на мою долю. Я йому раз! — і голова з плечей геть, а крові витекло з нього стільки, що вона струмувала потоками по всій підлозі, ніби вода.

— Скажіть краще — ніби червоне вино, ваша милость,— заперечив Санчо.— Знаєте, коли ви цього не знаєте, що вбитий велетень — це продірявлений бурдюк, кров — це шість арроб червоного вина, яке було у нього в череві, а відрублена голова...— така-перетака мамаша, і ну їх усіх до чортів!

— Що ти говориш, навіжений! — вигукнув Дон Кіхот.— Чи при своєму ти розумі?

— Встаньте, ваша милость,— сказав Санчо,— і подивіться, що ви натворили і скільки вам доведеться заплатити, а заразом подивіться і на королеву, яка перетворилася на найзвичайнісіньку даму на ім'я Доротея, і ще тут сталося багато такого, що коли ви тільки все це збагнете, то, напевне вже, здивуєтесь.

— Мене нічого не здивує,— заперечив Дон Кіхот.— Якщо ти пам'ятаєш, я ще минулого разу, коли ми тут зупинялися, сказав тобі, що все, що в цьому домі діється, це чаклунство, і немає нічого дивного в тому, що й тепер те ж саме.

— Я б усьому цьому повірив,— сказав Санчо,— коли б і моє літання на ковдрі було такого ж роду ділом, але в тому-то й штука, що це

було найсправжнісіньке і достеменне літання. І я на власні очі бачив, як цей же господар тримав за один край ковдру і весело й ловко підкидав мене ледве не до неба, і сміх його був такий же могутній, як могутні були рухи його тіла. І хоч я людина проста і грішна, а все ж я стою на тому, що коли тобі ці люди знайомі, значить немає ніякого чаклунства, а є велике лупцювання і величезна невдача.

— Ну, нічого, бог дасть усе владнається,— зауважив Дон Кіхот.— Подай мені одягнутись, і я піду довідаюся, що це за пригоди і перетворення, про які ти розповідаєш.

Санчо подав йому одягтись, а поки він одягався, священик розповів донові Фернандо і всім присутнім про безглузді витівки Дон Кіхота і про ту хитрість, до якої вони вдалися, щоб визволити його з Бідної Скелі, куди, як йому здавалося, він заїхав тому, що його сеньйора знехтувала ним. Далі священик розповів майже про всі пригоди, про які він чув від Санчо, і всі багато дивувалися з них і сміялись і кінець кінцем дійшли висновку, до якого приходив кожен, хто зустрічався з Дон Кіхотом, а саме, що жоден розладнаний розум не страждав ще таким незвичайним видом божевілля. Ще священик сказав: коли щаслива розв'язка не дасть, мовляв, сеньйорі Доротеї можливості продовжувати гру, то необхідно підшукати кого-небудь іншого і попросити доставити Дон Кіхота на батьківщину. Карденіо сказав, що треба довести справу до кінця і що Лусінда замінить Доротею і зіграє за неї.

— Ні, так не годиться,— заперечив дон Фернандо,— хай краще Доротея продовжує в тому ж дусі. Коли тільки маєток доброго цього кавальєро звідси недалеко, я з радістю буду допомагати його зціленню.

— Не більше двох днів їзди.

— Та хоч би й більше — заради такого доброго діла я з задоволенням туди з'їжджу.

В цей час зайшов Дон Кіхот у повному бойовому спорядженні, з погнутим шоломом Мамбріна на голові, тримаючи в руці щит і спираючись на свій спис, схожий на жердину. Він вразив дона Фернандо і всіх інших дивною своєю зовнішністю: обличчям у півмилі завдовжки, виснаженим і блідим, різнорідністю свого обладунку і своїм поважним виглядом, і всі замовкли, чекаючи, що він скаже, а він незвичайно урочисто і спокійно, втупивши погляд у чарівну Доротею, мовив:

— Мій зброєносець, чарівна сеньйоро, довів до мого відома, що ваша величність рухнула і що ви, як така, перестали існувати, бо з королеви і знатної сеньйори перетворилися на звичайну дівчину. Коли це сталося з волі вашого батька, короля-чорнокнижника, який побоювався, що я не подам вам потрібної і необхідної допомоги, то запевняю вас, що він не знає ні аза в очі і що на рицарських історіях він розуміється погано. Адже коли б він читав і вивчав їх так само уважно і довго, як вивчав і читав їх я, то на кожному кроці знаходив би в них приклади того, як інші рицарі, менш славні, ніж я, справлялися з складнішими завданнями, а вбити якогось там велетнячка, хай навіть дуже презухвалого, тут ще нічого мудрого немає. Адже я з ним зустрівся всього кілька годин тому — і вже... але я краще промовчу, а то ще скажуть, що я брешу. Однак час, розголошувач усіх таємниць, одного чудового дня розкриє і мою таємницю.

— Ви зустрілися з двома бурдюками, а не з велетнем,— втрутився господар.

Але дон Фернандо звелів йому замовкнути і ні в якому разі не перебивати Дон Кіхота, а Дон Кіхот продовжував говорити:

— На закінчення я хочу вам сказати, благородна і розвінчана сеньйоро, що коли батько ваш зробив з вашою особою цю метаморфозу з вищенаведеної мною причини, то ні в якому разі не вірте їй, бо немає на світі такої небезпеки, через яку мій меч не проклав би дороги, і з допомогою цього ж меча, який обезглавив і повалив на землю вашого недруга, я вам на голову покладу в скорому часі корону вашої рідної землі.

Дон Кіхот замовк і почав чекати, що скаже принцеса, а та, знаючи, що дон Фернандо має намір не припиняти обману, поки не проведе Дон Кіхота додому, з великою поважністю і приємністю заговорила:

— Хто б не сказав вам, доблесний Рицарю Сумного Образу, що суть моя змінилась і стала іншою, він сказав неправду, бо я й сьогодні та ж, що була вчора. Певна зміна в мені справді сталася, дякуючи одній удачі, що випала на мою долю, і доля моя стала тепер кращою, ніж я могла сподіватися, але це не значить, що я перестала бути такою, якою була раніш, і що я відмовилась од повсякчасної моєї мрії вдатися по допомогу до вашої могутньої і непереможної руки. А тому, пане мій, будьте ласкаві, зніміть з мого рідного батька підозріння і визнайте, що він був людиною мудрою і проникливою, бо, дякуючи своїй науці, знайшов він такий легкий і вірний спосіб виручити мене з біди: адже я переконана, що коли б не ви, сеньйоре, то не бачити б мені того щастя, якого я удостоїлася нині. Все це можуть підтвердити безсторонні свідки мого щастя, тобто більшість тут присутніх сеньйорів. Нам тільки доведеться вирушити в дорогу завтра, бо сьогодні ми все одно багато не проїдемо, а щодо

digitized by ukrbiblioteka.org

успішного завершення початої справи, то тут я покладаюсь на бога і на вашу безстрашність.

Так говорила розумниця Доротея, і, вислухавши її, Дон Кіхот звернувся до Санчо і сердито сказав йому:

— От що я тобі скажу, паршивцю Санчо: іншого такого капосного, як ти, немає в усій Іспанії. Кажи, злодюжко, чи не ти мені щойно оголосив, що принцеса перетворилася на дівицю, по імені Доротея, а що відрубана мною голова велетня — така-розтака мати, і всіма цими дурницями так мене спантеличив, як це ще нікому не щастило? Клянусь...— тут він звів очі до неба і зціпив зуби,— що я ладен покришити тебе, щоб надалі неунадно було всім брехливим зброєносцям, які будь-коли в мандрівних рицарів заведуться!

— Заспокойтеся, пане мій,— сказав Санчо.— Дуже можливо, що я помилився щодо перетворення сеньйори принцеси Мікомікони, ну а щодо голови велетня, вірніше сказати щодо продірявлених бурдюків і щодо того, що кров — це червоне вино, то вже тут я, їйбогу, не помилився тому, що он вони, продірявлені бурдюки, над узголов'ям вашої милості, а вина на підлозі — ціле озеро. Почекайте, вдарить це вас по кишені — тоді повірите, тобто я хочу сказати, повірите, коли його милость сеньйор господар подасть вам рахунок. А що сеньйора королева як була так і залишилася, то я цьому душевно радий,— виходить, моє від мене не втече.

— От що я тобі скажу, Санчо,— оголосив Дон Кіхот: — Пробач мені, але ти дурень, і квит.

— Квит,— підхопив дон Фернандо,— не будемо більше про це говорити. І коли сеньйора принцеса хоче, щоб ми поїхали завтра, бо сьогодні вже пізно, значить так тому ділу й бути, і всю ніч до світанку ми можемо провести в приємній розмові, а вдосвіта виїдемо і будемо супроводжувати сеньйора Дон Кіхота, бо всі ми бажаємо бути очевидцями сміливих і нечуваних подвигів, які йому належить звершити, щоб виконати дану ним велику обітницю.

— Це мені належить служити вам і супроводжувати вас,— заперечив Дон Кіхот.— Я надзвичайно вам вдячний за ваше добре до мене ставлення і за вашу приємну думку про мене, яку я неодмінно постараюся виправдати, хоч би це коштувало мені життя, і навіть ще дорожче, якщо тільки що-небудь може коштувати дорожче.

Довго ше Дон Кіхот і дон Фернандо обмінювалися люб'язностями і виявами відданості; замовкнути ж їх мимоволі примусив якийсь мандрівник, що у цей час зайшов до заїзду, і з одягу якого можна було здогадатися, що це християнин, який нещодавно прибув з країни маврів, бо на ньому був коротенький синього сукна півкаптан з рукавами по лікті і без коміра, сині полотняні штани, такого ж кольору берет, на ногах жовті полуботки, через плече перев'язь, а на перев'язі крива маврітанська шабля. Позаду їхала на ослі жінка, одягнута по-маврітанськи; лиця її не було видно під покривалом, на голові в неї була шапочка з парчі, альмалафа доходила їй аж до п'ят. Чоловік був ставний і широкоплечий, років близько сорока, трохи смуглявий, з довгими вусами і красивою бородою; одно слово, зовнішність його говорила про те, що, коли б він був добре вдягнений, його прийняли б за людину знатну і родовиту. Зайшовши, він запитав кімнату; йому сказали, що вільної кімнати немає, і це його, видно, засмутило; він підійшов до жінки, яку з одягу можна було прийняти за маврітанку, і підхопив її на руки. Лусінда, Доротея, господиня, її дочка і Маріторнес, захоплені дивовижним і до того небаченим нарядом маврітанки, обступили її, і Доротея, помітивши, що і маврітанка і її супутник посмутніли, тому що їм ніде зупинитися, з властивою їй привітністю, чемністю і розсудливістю сказала:

— Хай не бентежить вас, пані моя, відсутність зручності: адже в заїздах скрізь так, однак коли вам буде завгодно зупинитись у нас,— додала вона, показуючи на Лусінду,— то на всьому протязі вашого шляху навряд чи знайдете ви більш гостинний прийом.

Жінка під покривалом нічого їй на це не відповіла, а тільки підвелася, схрестила на грудях руки і на знак вдячності поклонилася в пояс. А оскільки вона при цьому не вимовила й слова, то всі вирішили, що вона, поза всяким сумнівом, маврітанка і що вона не вміє говорити по-християнськи. В цей час підійшов полонений, який до цього часу займався чимсь іншим, і, побачивши, що жінки оточили його супутницю, а вона на всі їхні слова відповідає мовчанням, сказав:

— Сеньйори мої, ця дівчина ледве розуміє нашу мову і говорить тільки мовою своєї вітчизни,— ось чому вона, треба думати, не відповідає на ваші запитання.

— Ми не ставили їй ніяких запитань,— заперечила Лусінда,— ми тільки запропонували їй переночувати разом з нами, у тій кімнаті, де ми зупинились і де їй буде дуже зручно, як тільки може бути зручно в заїзді, бо це наш обов'язок — виявляти гостинність всім чужоземцям, особливо ж жінкам, хто потребує її.

— За себе і за неї я цілую вам руки, пані моя,— сказав полонений,— і високо ціную, ціную по достоїнству вашу послугу, бо, взявши до уваги, за яких обставин і якими знатними,

судячи з вашого вигляду, особами вона виявлена, її не можна не визнати великою.

— Скажіть, сеньйоре, ця сеньйора — християнка чи маврітанка? — запитала Доротея.— Її вбрання і її мовчання примушують нас думати про неї не те, що б ми хотіли.

— Вона маврітанка з одягу і по плоті, а в душі вона ревна християнка, бо горить бажанням стати такою.

— Значить, вона ще не хрещена? — запитала Лусінда.

— Ми не встигли,— відповів полонений.— З того часу, як вона залишила Алжір, рідну землю свою і країну, і до цього дня над нею ні разу не нависала загроза смерті, яка могла б примусити її хреститися без попереднього ознайомлення з усіма обрядами, дотримуватися яких велить нам свята церква. Але, дасть бог, скоро вона прийме обряд хрещення, як і подобає особі її звання, бо звання її вище, ніж можна думати, дивлячись на її і моє вбрання.

Слова ці викликали в слухачів бажання дізнатися, хто такі маврітанка і полонений, але ніхто не наважився про це запитати, бо всім було ясно, що спершу треба їм дати відпочити, а потім уже їх розпитувати. Доротея взяла маврітанку за руку, посадила її поруч себе і попросила зняти покривало. Маврітанка глянула на полоненого, ніби запитуючи, що їй говорять і як їй треба зробити. Він їй сказав по-арабськи, що її просять зняти покривало і щоб вона так і зробила; і тоді вона відкинула покривало, і всі побачили таке чарівне обличчя, що Доротеї вона здалася вродливішою від Лусінди, а Лусінді — вродливішою від Доротеї, інші ж знайшли, що коли хто і витримає порівняння з ними обома, то тільки маврітанка, а деякі навіть у дечому віддавали їй перевагу. А оскільки врода наділена винятковою властивістю і благодатною силою умиротворяти дух і притягати серця, то всім захотілося приголубити чарівну маврітанку і догодити їй.

Дон Фернандо запитав полоненого, як зовуть маврітанку,— той сказав, що її зовуть Лела Зораїда, а маврітанка, почувши це, зрозуміла, про що мовою християн запитують полоненого, і дуже поквапливо, жваво і з неспокоєм промовила:

— Ні, не Зораїда — Марія, Марія! — Цим вона хотіла сказати, що її зовуть Марія, а не Зораїда.

Самі ці слова і те хвилювання, з яким маврітанка їх вимовляла, не одну сльозу витиснули в присутніх, особливо в жінок, від природи ніжних і добросердих. Лусінда з надзвичайною ласкавістю обняла її і сказала:

— Так, так, Марія, Марія.

А маврітанка підтвердила:

— Так, так, Марія — Зораїда *маканш!* (Що означає «ні»).

Тимчасом настав вечір, і за розпорядженням супутників дона Фернандо господар доклав усіх своїх старань і ретельності, щоб вечеря була на славу. І коли настав час і всі сіли за довгий стіл, на зразок тих, що у трапезних і в челядняхбо ні круглого, ні чотирикутного в заїзді не виявилося, то на почесне місце головуючого, хоч він і відмовлявся, посадили Дон Кіхота. А Дон Кіхот виявив бажання, щоб поряд з ним сіла сеньйора Мікомікона, бо він вважає себе її охоронцем. Поряд з ними сіли Лусінда та Зораїда, напроти них дон Фернандо і Карденіо, потім полонений та інші кавальєро, а поряд з дамами священик та цирульник, і всі з великим задоволенням приступили до вечері, але ще більше задоволення дав їм Дон Кіхот,— знову охоплений натхненням, як під час вечері з козопасами, коли він виголосив таку довгу промову, він раптом перестав їсти і заговорив:

— Поміркувавши добренько, панове мої, мимоволі приходиш до висновку, що тим, хто належить до ордену мандрівних рицарів, трапляється бути свідками великих і нечуваних подій. Справді, хто з тих, що живуть на світі, коли б він в'їхав зараз у ворота цього замка і ми стали б перед його очима так, як ми є, визнав би і прийняв нас за тих, ким ми дійсно є? Хто б міг подумати, що сеньйора, яка сидить поруч мене,— всім нам відома велика королева, а я — той самий Рицар Сумного Образу, чиє ім'я на устах у самої Слави? Тепер уже не підлягає сумніву, що рицарське мистецтво перевершує всі мистецтва і заняття, винайдені людьми і що воно тим більш заслуговує поваги, чим з більшими зв'язане небезпеками. Хай мені не говорять, що вченість виша від поприща воєнного,— хто б не були ці люди, я скажу, що вони самі не знають, що говорять. Бо доказ, який вони звичайно наводять і який їм самим уявляється найпереконливішим, полягає в тому, що розумова праця вища від праці тілесної, а на воєнному, мовляв, поприщі вправляється саме тільки тіло. Так ніби воїни — це звичайні поденники, яким потрібна тільки здоровенна сила, наче в те, що ми, воїни, іменуємо воєнним мистецтвом, не входять також сміливі подвиги, для звершення яких потрібен неабиякий розум, ніби думка полководця, якому ввірено ціле військо або доручено захист обложеного міста, працює менше, ніж його тіло! Ви тільки подумайте: чи можна з допомогою самих лише тілесних сил зрозуміти і розгадати наміри противника, його задуми, воєнні хитрощі, виявити

digitized by ukrbiblioteka.org

засідки, попередити небезпеки,— ні, все це залежить від розуміння, а тіло тут ні при чому. Отже, воєнне поприще потребує розуму не менше, ніж учености,— подивимося тепер, чия думка працює більше: думка вченої людини, а чи думка воїна, а це буде видно з того, яка мета і яка ціль кожного з них, бо той помисел є вищим, який до найблагороднішої спрямований мети. Мета і ціль наук — я говорю не про богословські науки, призначення яких підносити і націлювати наші душі на небо, бо з такою нескінченною кінцевою метою ніяка інша зрівнятися не може,— я говорю про науки світські, і от їхня мета полягає в тому, щоб установити справедливий розподіл благ, дати кожному те, що належить йому по праву, і стежити і вживати заходів, щоб добрі закони виконувались. Мета, безперечно, висока і благородна, гідна великих похвал, але все ж не таких, яких заслуговує воєнне мистецтво, мета і межа устремлінь якого — мир, а мир є найвище з усіх земних благ. І тому першою хорошою звісткою, яку почули і земля і люди, була звістка, принесена ангелами, що співали у височині тієї ночі, яка для всіх нас перетворилася на день: «Слава у вишніх богу, і на землі мир, в чоловіках благовоління». І кращий учитель землі і неба заповідав ширим своїм і обраним при вході до чийого-небудь дому вітати його, кажучи: «Мир дому сьому». І багато разів говорив він їм: «Мир залишаю вам, мир мій даю вам; мир вам», і справді це дорогоцінність і скарб, дані і залишені *такою* рукою,— дорогоцінність, без якої ні на землі, ні на небі нічого доброго бути не може. Так от, мир і є пряма мета війни, а коли війни, то, значить, і воїнів. А визнавши за істину, що мета війни є мир і що тому вона вища від мети наук, перейдімо до тілесних тягот ученої людини і ратника і подивимось, чиї більші.

В такому дусі і так красномовно говорив Дон Кіхот, і тепер ніхто з слухачів не визнав би його за божевільного,— навпаки, більшість їх складали кавальєро, тобто люди, які на бранному полі виросли, і вони слухали його з величезним бажанням, а він тимчасом продовжував говорити:

— Отже, тяготи студента суть такі: по-перше, бідність (зрозуміло, не всі вони бідні, я навмисне беру найгірший випадок), а сказавши, що студент бідує, я, думається мені, все сказав про його злополуччя, бо життя бідняка безпросвітне. Він терпить всіляку нужду: і голод, і холод, і наготу, а то й усе зразу. А втім, він все-таки їсть, хоч і дещо пізніше від звичайного, хоч і крихти з столу багачів, що служить у студентів ознакою повного зубожіння і називається у них *супувати,* і в кого-небудь та знайдеться для них місце біля жаровні або ж вогнища, де вони, коли й не зігріваються, то в усякому разі не мерзнуть, і, нарешті, сплять вони під дахом. Я не буду зупинятися на дрібницях, як-от: на відсутності сорочок і нестачі взуття, на неабияк потертому верхньому одязі, який досить-таки рідко, між іншим, у них з'являється, і на тій жадібності, з якою накидаються на частування, шо щасливий випадок їм іноді влаштовує. І от описаним мною шляхом, тернистим і важким шляхом, раз у раз спотикаючись і падаючи, підіймаючись для того, щоб знову впасти, вони й доходять до омріяного вченого ступеня. Нарешті ступеня досягнуто, піщані мілини, Сцілли і Харібди пройдено, так ніби прихильна фортуна перенесла їх на крилах, і от уже багато хто з них, сидячи в кріслах, на наших очах правлять і повелівають світом, і, як гідна нагорода за їхню доброзвичайність, голод обернувся для них ситістю, холод — прохолодою, нагота — франтівством, спання на циновках— відпочинком на голландському полотні і дамаському шовку. Але зіставте і порівняйте їхні тяготи з тяготами воїна-ратоборця, і, як ви зараз побачите, вони залишаться далеко позаду.

РОЗДІЛ XXXVIII,

в якому наводиться цікава промова Дон Кіхота про воєнне поприще і вченість.

Далі Дон Кіхот сказав таке:

— Ми почали з розбору видів бідності студента, подивимося, чи багатший від нього солдат. І от виявляється, що біднішого від солдата немає нікого на світі, бо існує він на старцівське своє жалування, яке йому виплачують з запізненням, а іноді і зовсім не виплачують, або на те, що він сам зуміє награбувати — з явною небезпекою для життя і йдучи проти совісті. З одягом же іноді в нього буває так погано, що драний колет служить йому водночас і парадною формою і сорочкою, і в зимову холоднечу у відкритому полі він зігрівається звичайно власним своїм диханням, а я переконаний, що всупереч законам природи, дихання, коли воно виходить з порожнього

шлунка, повинно бути холодним. Але почекайте: від негоди він зможе сховатися з настанням ночі, бо його чекає ложе, яке людина невибаглива ніколи вузьким не назове,— на голій землі він може як завгодно витягати ноги або ж повертатися з боку на бік, не боячись пом'яти простирала. Але ось, нарешті, настає день і час одержання ступеня, який є у військових: настає день битви, і тут йому надівають зшиту з корпії докторську шапочку в разі, коли куля влучила йому в голову, а якщо не в голову, то, напевне, спотворила йому руку або ногу. Коли ж цього не трапиться і милосердне небо вбереже його і він вийде здоровий і неушкоджений, то все одно навряд чи він розбагатіє, і мусить бути ще не одна сутичка і не одна битва, і з усіх битв йому треба вийти переможцем, щоб трохи просунутися по службі, але такі чудеса трапляються рідко. Справді, сеньйори, скажіть, чи замислювалися ви над тим, що нагороджених на війні значно менше, ніж загиблих? Ви, звичайно, скажете, що це не порівнюється, що мертвих без ліку, а число нагороджених живих виражається в тризначній цифрі. А от у судовиків усе йде по-інакшому: їм-то вже неодмінно доставлять їжу не з переднього, так з заднього ганку,— отже, праця солдата важча, а нагорода менша. Можуть, проте, заперечити, що легше нагородити дві тисячі судовиків, ніж тридцять тисяч солдатів, бо перші нагороджуються посадами, які в силу необхідності повинні бути надані людям відповідного роду занять, а солдатів можна нагородити тільки з коштів того сеньйора, якому вони служать, але це ж тільки підтверджує мою думку. Однак облишмо це, бо з подібного лабіринту вибратися нелегко,— і повернімося до переваги воєнного поприща над ученістю,— до питання, досі не розв'язаного, бо кожна з сторін вишукує все нові й нові докази на свою користь. І, між іншим, учені люди твердять, що без них не могли б існувати військові, бо й у війни є свої закони, яким вона підкоряється, і створення таких — це вже справа наук і людей учених. Військові на це заперечують, що без них не було б і законів, бо це вони захищають держави, оберігають королівства, обороняють міста, охороняють шляхи, очищають моря від корсарів, одно слово, коли б їх не було, в державах, королівствах, монархіях, містах, на наземних і морських шляхах — скрізь спостерігалися б жахи і безладдя, які мають місце в час війни, коли їй дано особливе право і владу. А що дорого обходиться, то ціниться і повинно цінуватися дорожче,— це всім відомо. Щоб стати неабияким законником, потрібен час, потрібна старанність, треба відмовити собі в одязі та їжі, не рахуючись з головокружіннями, з нетравленням шлунка, і ще дещо в тому ж роді потрібно для цього, почасти мною вже вказане. Але, щоб стати в свою чергу добрим солдатом, для цього потрібне все, що потрібне студентові, але тільки возведене в такий ступінь, що порівняння тут уже неможливе, бо солдат кожної миті рискує життям. Справді, що таке страх перед бідністю і злиднями, який охоплює і переслідує студента, в порівнянні з тим страхом, який оволодіває солдатом, коли він в обложеній фортеці стоїть на варті, охороняючи равелін або ж кавальєр, і почуває, що ворог веде підкоп, а йому ніяк не можна піти з поста і уникнути такої грізної небезпеки? Єдине, що він може зробити, це дати знати своєму начальникові, і начальник постарається відвести загрозу контрміною, а його справа стояти струнко, з трепетом чекаючи, що от-от він без допомоги крил злетить під хмари або ж, зовсім не з своєї доброї волі, звалиться в безодню. А коли й це, по-вашому, небезпека невелика, то не менш страшно, а то, мабуть, і страшніше, коли у відкритому морі дві галери йдуть на абордажний приступ, зійдуться, зчепляться впритул, а солдатові доводиться стояти на тарані в два фути завширшки. Та до того ж він бачить перед собою стільки ж загрожуючих йому прислужників смерті, скільки з ворожого боку наведено на нього вогнестрільних гармат, які стоять на відстані списа, усвідомлює, що один необережний крок — і він вирушить оглядати Нептунові підводні володіння, і все ж з почуття честі безстрашно підставляє груди під кулі і намагається по вузенькій дощечці пробратися на вороже судно. Але ще найдивніше ось що: варто одному впасти туди, звідки він уже не вибереться до кінця віку, і на його місце стає другий, а коли й цей зникне в морській безодні, яка підстерігає його, ніби ворога, на зміну йому кинуться ще й ще, і не помітиш, як вони, так само непомітно, загинуть,— так, подібної сміливості і дерзання ні в якому іншому бою не побачиш. Благословенні щасливі часи, які не знали жахливої люті цих сатанинських вогнестрільних гармат, винахідник яких, я переконаний, одержав нагороду в пеклі за свій диявольський винахід, з допомогою якого чия-небудь боягузлива і підла рука може відібрати нині життя в доблесного кавальєро,— він сповнений рішимості і відваги, цей кавальєро, тієї відваги, що запалює і надихає хоробрі серця, і раптом не знати звідки випадкова куля (випущена людиною, яка, можливо, сама злякалася спалаху від пострілу тієї проклятої гармати, і втекла) в одну мить обриває і губить нитку думок і саме життя того, хто гідний був тішитися ним довгі роки. І от я змушений

digitized by ukrbiblioteka.org

признатися, що, взявши все це до уваги, в глибині душі я розкаююсь, що обрав поприще мандрівного рицарства в наш підлий час, бо хоч мені не страшна ніяка небезпека, а все ж мене бере сумнів, коли подумаю, що свинець і порох можуть позбавити мене можливості здобувати доблесною моєю рукою і вістрям мого меча пошану і славу в усіх відомих нам країнах. Але на все воля неба, і якщо тільки мені пощастить зробити все, що я задумав, то мені віддадуть найбільші почесті, бо я стрічаюся лицем в лице з такими небезпеками, з якими мандрівні рицарі минулих століть до цього часу ще не зустрічалися.

Весь цей довгий ланцюг міркувань розгортав Дон Кіхот у той час, як інші вечеряли, а сам він так і не торкнувся їжі, хоч Санчо Панса не раз нагадував йому, що тепер, мовляв, час вечеряти, а поговорити він устигне потім. Слухачам же знову стало жаль, що людина, яка, з усього видно, так тверезо міркує і так добре в усьому розбирається, ледве тільки мова зайде про трикляте оте рицарство, безнадійно втрачає глузд. Священик зауважив, що докази, наведені Дон Кіхотом на користь воєнного поприща, дуже переконливі і що хоч він, священик, людина вчена і до того ще й має ступінь, а все ж сходиться з ним у думках.

Але ось закінчили вечеряти, прибрали з стола, і поки господиня, її дочка і Маріторнес прибирали в комірчині Дон Кіхота Ламанчського, де цього разу повинні були ночувати самі лише дами, дон Фернандо звернувся до полоненого з проханням розповісти історію свого життя, яка, мовляв, не може не бути своєрідною і цікавою, судячи з одного того, що він разом з Зораїдою тут з'явився. А полонений йому на це сказав, що він дуже охоче прохання це виконає, хоч і побоюється, що розповідь може розчарувати їх, але, щоб вони переконалися, який він покірний їхній волі, він усе ж розповісти погоджується. Священик і всі інші подякували йому і ще раз підтвердили своє прохання, а він, бачачи, що всі наввипередки упрошують його, сказав, що там, де досить наказу, прохання зайві.

— То ж будьте, ваші милості, уважні, і ви почуєте історію правдиву, в порівнянні з якою вигадані історії, позначені печаткою глибоких роздумів і витонченого мистецтва, можливо, здадуться вам слабішими.

При цих словах усі сіли на свої місця, і запанувала глибока мовчанка, а він, бачачи, що всі затихли і приготувалися слухати його, негучним і приємним голосом почав так:

РОЗДІЛ XXXIX,

в якому полонений розповідає про своє життя і про свої злигодні.

В одному з леонських гірських селищ бере початок мій рід, по відношенню до якого природа виявила більшу щедрість і прихильність, ніж Фортуна,— а втім, навколо була така бідність, що батько мій вважався там багачем, та він і справді був би таким, коли б його тягнуло накопичувати, а не розтринькувати. Схильність же до щедрості і розтринькування з'явилась у нього ще у молоді роки, коли він був солдатом, бо солдатчина — це школа, в якій бережливий стає щедрим, а щедрий робиться марнотратником, на скупого ж солдата, коли такий трапляється, дивляться як на диво, бо то дуже рідкий виняток. Щедрість батька мого межувала з марнотратством, а людині сімейній, людині, якій належить передати своїм дітям ім'я і звання, така якість нічого доброго не обіцяє. У мого батька було троє дітей, усі сини, і всі троє дійшли таких років, коли пора вже обирати собі рід занять. Батько ж мій, бачачи, що йому, як він висловлювався, з собою не справитись, побажав позбавити себе знаряддя і джерела свого марнотратства і пристрасті кидати грішми на вітер, тобто позбавити себе майна, а без майна сам Олександр Македонський виявився б скупим. І от одного разу замкнувся він з усіма нами в себе в кімнаті і розпочав, приблизно, таку розмову: «Діти мої, щоб виявити і висловити свою любов до вас, досить сказати, що ви мої діти, але щоб ви знали, що я люблю вас не так, як треба, досить сказати, що я не міг себе примусити берегти ваше майно. Так от, щоб віднині вам було ясно, що я люблю вас, як батько, я не бажаю занапастити, як бажав би вітчим, я, тверезо поміркувавши, все давно вже зваживши і передбачивши, вирішив вжити деяких заходів. Ви уже в тому віці, коли належить зайняти положення або принаймні обрати рід занять, який згодом зробить вам честь і принесе користь. А надумав я розділити мій маєток на чотири частини: три частини я віддам вам, нікого нічим не обділивши, а четверту залишу собі, щоб було мені чим жити і підтримувати себе до кінця призначених мені днів. Але я б хотів, щоб кожен з вас, одержавши належну йому частину маєтку обрав один з шляхів, які я вам укажу. Є у нас в Іспанії при-

слів'я, на мій розсуд, дуже вірне, як, між іншим, і кожне прислів'я, бо всі вони суть короткі вислови, що належать людям, багатолітнім досвідом навченим, а те, яке я маю на увазі, гласить: «Або церква, або моря, або палац короля» — інакше: хто хоче вийти в люди і розбагатіти, тому треба або прийняти духовний сан, або піти по торговій лінії і вирушити в плавання, або піти на службу до короля,— адже недаром говориться: «Краще крихти з королівського столу, ніж ласки сеньйора». Все це я говорю ось до чого: я б хотів,— і така моя воля,— щоб один з вас присвятив себе наукам, другий — торгівлі, а третій послужив королю в рядах його війська, бо стати придворним — справа нелегка, а на військовій службі особливо не розбагатієш, зате можна здобути собі велику славу і велику пошану. Через тиждень кожен з вас одержить від мене свою частку грішми, все до останньої копійки, в чому переконаєтесь на ділі. А тепер скажіть, чи згодні ви зі мною і чи маєте намір наслідувати мою пораду». Мені як старшому довелося відповідати першим, і я почав просити батька не розділяти маєтка і витрачати скільки його душі завгодно, бо ми, мовляв, молоді і можемо заробляти самі, а на закінчення сказав, що я готовий виконати його бажання і що я хочу піти в армію і на цьому поприщі послужити богу і королю. Середній брат спочатку звернувся до батька з тим же проханням, а потім оголосив, що бажає їхати до Америки і вкласти свою частку в яке-небудь підприємство. Молодший брат, і, на мою думку, найрозумніший, сказав, що бажає стати духовною особою або ж закінчити розпочате навчання в Саламанці.

Після того, як усі ми за власним бажанням обрали собі рід занять, батько обняв нас. А задум свій він здійснив у визначений строк, і, одержавши кожен свою частку, тобто, наскільки я пам'ятаю, по три тисячі дукатів грішми (треба сказати, що весь маєток купив наш дядько, який, не бажаючи, щоб він перейшов у чужі руки, заплатив за нього готівкою), ми всі троє попрощалися з добрим нашим батьком, і того ж самого дня, подумавши, що не по-людському залишати батька на старості літ майже без коштів, я умовив його з моїх трьох тисяч дукатів дві тисячі взяти собі, бо тих грошей, що залишаться, мені вистачить, мовляв, на те, щоб завести все необхідне солдатові. Брати наслідували мій приклад і дали батькові по тисячі дукатів кожен, таким чином, у батька мого виявилося чотири тисячі грошей готівкою, та, крім того, ще три тисячі; в цю суму, треба думати, оцінювалося нерухоме його майно, яке він не побажав продавати і залишив за собою. Отже, ми попрощалися з батьком та з дядьком, про якого я вже згадував; хвилювання, яке охопило нас, було таке велике, що ніхто не міг стримати сліз, а батько благав нас не пропускати можливості повідомляти його про наші удачі і невдачі. Ми пообіцяли, він обняв нас і благословив, а потім один брат вирушив до Саламанки, другий у Севілью, а я в Аліканте, і там я довідався, що одне генуезьке судно з вантажем шерсті готується відплисти до Генуї.

Минуло вже двадцять два роки, як залишив я батьківський дім, і за весь цей час, хоч сам послав не один лист, не мав звісток ні про батька, ні про братів, а про все, що за ці роки трапилося зі мною, я вам коротко зараз розкажу. Я сів на корабель в Аліканте, щасливо прибув до Генуї, звідти проїхав у Мілан, там придбав собі військовий обладунок та одяг і вирішив вступити в ряди п'ємонтського війська, але по дорозі в Алессандрію делла Палла почув, що великий герцог Альба вирушає у Фландрію. Я передумав, приєднався до нього, зробив з ним увесь похід, був присутній при страті графів Егмонта і Горна, одержав звання прапороносця від славного воєначальника з Гуадалахари на ймення Дієго де Урбіна, а через деякий час після того, як я прибув до Фландрії, розійшлася чутка, що його святійшество, блаженної пам'яті папа Пій V, підписав угоду з Венецією та Іспанією проти спільного ворога — проти турків, флот яких у цей самий час завоював славний острів Кіпр, доти підвладний Венеції, тим самим завдавши їй важкої і сумної втрати.

Стало відомо, що командувати союзними військами буде найсвітлійший дон Хуан Австрійський, побічний брат доброго нашого короля дона Філіппа, говорили про якісь незвичайні готування до війни,— все це запалювало мій дух і викликало бажання взяти участь в майбутньому поході. І хоч мене обнадіювали і навіть прямо обіцяли, що при першій же нагоді мені буде надано звання капітана, я вирішив покинути все і поїхати, і я справді прибув до Італії,— прибув якраз тоді, коли, дякуючи щасливому випадку, сеньйор дон Хуан Австрійський збирався з Генуї виїхати до Неаполя, щоб з'єднатися з венеціанським флотом; це з'єднання згодом і відбулося в Мессіні. Одно слово, я брав участь у найвдалішому цьому поході уже в чині капітана-від-інфантерії; цим високим чином я зобов'язаний не стільки моїм заслугам, скільки моїй щасливій зірці. Але такого радісного для християн дня, коли, нарешті, розвіялася помилкова думка, яку поділяв увесь світ, і всі народи, що гадали, ніби турки на морі непереможні, того дня говорю я, коли оттоманські пиха і гординя були розвіяні впрах, з стількох

digitized by ukrbiblioteka.org

щасливців (бо християни, які наклали головою в цьому бою, ще щасливіші за тих, які залишилися жити і вийшли переможцями) я один виявився несщасним; справді, коли б це було в часи древнього Риму, я міг би чекати морського переможного вінка, а замість цього тієї самої ночі, яка змінила такий славний день, я побачив на руках своїх ланцюги, а на ногах кайдани. От як це трапилось. Алжірський король Улудж-Алі, зухвалий і щасливий корсар, напав на флагманську галеру Мальтійського ордену і розгромив її, так що залишилися живими на ній усього лише три воїни, та й ті були тяжко поранені, але тут на допомогу їй кинулась флагманська галера Джованні Андреа, на якій з своєю ротою був і я. І, як це в таких випадках годиться, я стрибнув на ворожу галеру, але цієї саме хвилини вона відділилась од нашої, через що мої солдати не змогли піти слідом за мною, і сталося так, що я опинився один серед ворогів, яким я не міг учинити опору з причини їхньої численності,— одно слово, весь поранений, я потрапив до них у полон. Як ви, напевне, знаєте, сеньйори, Улудж-Алі з усією своєю ескадрою врятувався, і от я опинився у нього в руках,— один-єдиний скорботний з числа стількох торжествуючих, один-єдиний полонений з числа стількох вільних, бо того дня п'ятнадцять тисяч християн, гребців на турецьких суднах, здобули, нарешті, бажану свободу.

Мене привезли в Константинополь, і тут султан Селім призначив мого хазяїна генерал-адміралом за те, що він виконав свій обов'язок у цьому бою і на доказ своєї доблесті привіз прапор Мальтійського ордену. Через рік, тобто в сімдесят другому році, я, будучи гребцем на адміральському судні, став свідком Наварінської битви. На моїх очах прогавили випадок захопити в гавані турецький флот, бо вся турецька морська і наземна піхота була певна, що її атакують в самій гавані, і тримала напоготові одяг та *башмаки* (так турки називають своє взуття), з тим щоб, не чекаючи, поки її розіб'ють, тікати по суші: такий великий страх вселяв їй наш флот. Сталось одначе, не так,— і не з вини або недбальства нашого адмірала, але за гріхи християн і тому, що з волі і наслання божого завжди знаходяться кати, які нас карають. І справді: Улудж-Алі відступив до Модона,— такий є поблизу Наваріна острів,— і, висадивши війська, укріпив вхід до гавані і просидів там до того часу, поки сеньйор дон Хуан не повернувся назад. Під час цього походу нашими військами була захоплена галера «Здобич», якою командував син знаменитого корсара Руда Борода. Захопила її неаполітанська флагманська галера «Вовчиця», яка була під командою бога війни і рідного батька своїх солдатів, удачливого і непереможного воєначальника дона Альваро де Басан, маркіза де Санта Крус. Не можу не розповісти про те, як пощастило захопити «Здобич». Син Рудої Бороди був жорстокий і погано поводився з полоненими, і от, як тільки гребці побачили, що галера «Вовчиця» женеться за ними і вже наздоганяє, то всі разом покидали весла і, схопивши капітана, який, знаходячись на галері, кричав, щоб вони дружніше гребли, почали перекидати його від однієї лави до іншої, від корми до самого носа, і при цьому так його покусали, що незабаром після того, як він опинився у них в руках, душа його опинилася в пеклі,— так жорстоко, повторюю, він з ними поводився і таку викликав до себе ненависть. Ми повернулися в Константинополь, а наступного, сімдесят третього, року там стало відомо, що сеньйор дон Хуан узяв Туніс і, очистивши його від турків, передав у володіння мулею Ахмету, тим самим відібравши надію в мулея Хаміда, найжорстокішого і найхоробрішого мавра в світі, знову запанувати в Тунісі. Султан, який гірко оплакував цю втрату, з властивим усьому його родові підступництвом підписав мир з венеціанцями, які бажали цього ще більше, ніж він, а наступного, сімдесят четвертого, року обложив Голету і форт недалеко від Туніса,— форт, який сеньйор дон Хуан не встиг добудувати. Під час усіх цих воєнних дій я сидів за веслами і вже зовсім не сподівався на визволення,— в усякому разі я не розраховував на викуп, бо вирішив не писати про своє нещастя батькові.

Нарешті, впала Голета, впав форт, в облозі яких брали участь сімдесят п'ять тисяч найманих турецьких військ, та понад чотириста тисяч маврів і арабів з усієї Африки, причому все це незліченне військо було наділене великою кількістю бойових припасів і військового спорядження і мало у своєму розпорядженні досить велике число підкопувачів, так що досить було кожному солдатові кинути одну тільки жменю землі, щоб і Голета і форт були засипані. Першою впала Голета, яка вважалася доти неприступною,— впала не з вини захисників своїх, які зробили для її захисту все, що могли і повинні були зробити, а тому, що копати окопи, як це показав досвід, у пісках пустині легко: звичайно дві п'яді вглибину — і вже вода, турки ж копали на два лікті, а води не зустріли. І от з великої кількості мішків з піском вони спорудили такий високий вал, що могли панувати над стінами фортеці, а обложені були позбавлені можливості захищатись і перешкоджати обстрілу з височини.

Загальна думка була така, що наші, замість

того щоб відсиджуватися в Голеті, повинні були на відкритому місці чекати висадки ворога, але так міркувати можна, тільки дивлячись збоку, тим, кому в подібних справах не доводилось брати участі. Справді, в Голеті і у форті нараховувалося близько семи тисяч солдатів, так от, чи могло таке малочисельне військо, яким би хоробрим воно не було, у відкритому місці стримати натиск набагато переважаючих сил ворога? І яка ж фортеця втримається, нізвідки не одержуючи підтримки, коли її облягає численний і жорстокий ворог, та ще такий, що б'ється на своїй землі? Навпаки, багато хто, у тому числі і я, вважали, що знищення цього бича, цієї губки, цієї молі, яка безглуздо пожирає величезні кошти, цього джерела і скупчення зол, придатного тільки для того, щоб зберігати пам'ять про те, як його завоював блаженної пам'яті найнепереможніший Карл V (ніби пам'ять про нього, яка й без того є і буде вічною, потребує для свого зміцнення цього каміння!), знищення його, кажу я,— то знак особливої ласки неба до Іспанії, особливого його благовоління. Впав також і форт, проте туркам довелося відвойовувати його п'ядь за п'яддю, бо його захисники билися так люто і хоробро, що ворог, зробивши двадцять два приступи, втратив понад двадцять п'ять тисяч убитими. З трьохсот чоловік, які залишилися в живих, жодного не взяли в полон цілим і неушкодженим — явний і незаперечний доказ доблесті їхньої і мужності, доказ того, як стійко вони оборонялися, того, що ніхто з них не покинув свого поста. Здався і ще один маленький форт або, вірніше, збудована на березі затоки башта, яку захищав дон Хуан Саногера, валенсійський кавальєро і славний воїн. Було взято в полон коменданта Голети дона Педро Пуертокарреро,— він зробив усе, що від нього залежало, для захисту фортеці і був такий приголомшений її падінням, що вмер з горя по дорозі до Константинополя, куди його гнали в полон. Потрапив у полон також комендант форту Габріеле Червеллоне, міланський дворянин, вправний будівник і найвідважніший воїн. У цих двох фортецях загинуло немало чудових людей, як, наприклад, Пагано Доріа, кавалер ордена Іонна Хрестителя, високої душі людина, який проявив незвичайну щиросердість по відношенню до брата свого, славного Джованні Андреа Доріа. Смерть його тим прикріша, що поліг він від руки арабів, яким він довірився, як тільки переконався, що фортеці не відстояти, і які взялися доставити його, переодягнутого в мавританське вбрання, до Табарки — невеликої гавані, або, вірніше, посьолку, що належав генуезцям, які запливали у ці води, щоб добувати коралі, і оці самі араби відрубали йому голову і віднесли її командуючому турецьким флотом, але той зробив з ними згідно з нашим кастільським прислів'ям: «Зрада пригодиться, а з зрадником — не возиться»,— кажуть, ніби командуючий звелів повісити тих, хто приніс йому цей подарунок, за те, що вони не доставили Доріа живим.

Серед узятих у полон християн — захисників форту — був один на ймення дон Педро де Агілар, родом звідкись з Андалузії,— у форті він був прапороносцем, і всі вважали його неабияким воїном і людиною рідкісного розуму, а крім того, у нього були виняткові здібності до віршування. Заговорив я про нього тому, що з волі судеб він став рабом мого хазяїна, і ми з ним опинилися на одній галері і на одній лаві. І ще до того, як ми покинули цю гавань, згаданий кавальєро склав щось на зразок двох епітафій у формі сонета, одну — присвячену Голеті, а другу — фортові. Одверто кажучи, мені б хотілося вам їх прочитати, бо я знаю їх напам'ять і гадаю, що вони вам не набриднуть, а скоріше зроблять приємність.

При імені дона Педро де Агілара дон Фернандо поглянув на своїх супутників, і всі троє усміхнулись один до одного. Полонений зовсім уже було зібрався прочитати сонети, але один з супутників дона Фернандо перервав його:

— Перед тим як продовжувати розповідати, скажіть, будь ласка, ваша милость, що сталося з доном Педро де Агіларом, про якого ви згадали?

— От що я про нього знаю,— відповів полонений: — Два роки він пробув у Константинополі, а потім, переодягнувшись арнаутом, з допомогою грецького шпигуна втік, але тільки не знаю напевно, чи на волі він, хоч думаю, що на волі,— через рік я зустрів грека в Константинополі, однак мені не пощастило його розпитати, чим закінчилася їхня втеча.

— Він на волі,— сказав кавальєро.— Адже цей дон Педро — мій брат, і тепер він з дружиною та трьома дітьми при доброму здоров'ї і в достатках проживає в наших краях.

— Дякую тобі, боже, за велику твою ласку!— вигукнув полонений.— На мою думку, немає на світі більшої радості, аніж радість знову здобути волю.

— Цього мало,— продовжував говорити кавальєро,— я знаю сонети мого брата.

— То прочитайте їх ви, ваша милость,— сказав полонений,— вже напевне, у вас це вийде краще, ніж у мене.

— Охоче,— сказав кавальєро.— От сонет, присвячений Голеті:

digitized by ukrbiblioteka.org

РОЗДІЛ XL,

в якому продовжується історія полоненого.

СОНЕТ

Блаженні душі, ви, що тіло тлінне
Лишили ради праведного діла
І з долу вознеслися просвітліло
В високе небо, чисте і промінне;

Ви, що являли мужній дух незмінно
І яросно змагались міццю тіла,
Аж ваша кров і вража кров збагрила
Піщані береги і море пінне;

Не дух, а подих перше зрадив вас,
Бійців, що навісний ворожий сказ
Вмираючи перемагали, вперті,

Та вас підніс дочасний ваш загин
До осяйних, немеркнучих вершин
Земної слави й вічного безсмертя.

— Так, це той самий сонет,— зауважив полонений.

— А ось, коли пам'ять мені не зраджує, про форт,— сказав кавальєро.

СОНЕТ

Від пустирів сплюндрованого краю,
Від веж кріпких, поглинутих вогнем,
Три тисячі відважних душ живцем
Піднеслися в ясну обитель раю.

В нерівній прі не знаючи відчаю,
Був кожен з них нескореним бійцем,
З останніх сил орудував мечем,
Щоб подолати зловорожу зграю.

Зазнала на віку земля стара
Багато лиха всякого й добра,—
У неї згадок незчисленна сила;

Та ще ніколи з падолів своїх
Не слала в небо душ таких святих
І тіл таких незламних не носила.

Всі похвалили ці сонети, і полонений, зрадівши з звісток про свого товариша, продовжував розповідь:

— Отже, Голета і форт упали, і турки віддали наказ зрівняти Голету з землею (а форт був у такому стані, що там уже нічого було зносити) і, щоб прискорити й полегшити роботу, з трьох боків підвели під Голету підкоп, але те, що до цього часу здавалося найменш міцним, то те якраз і не злетіло в повітря, а саме — старі фортечні стіни, а все, що залишилося від нових укріплень, споруджених Фратіно, миттю завалилося. Нарешті, ескадра з перемогою і славою повернулася до Константинополя, а через кілька місяців після того помер хазяїн мій Улудж-Алі, на прізвисько *Улудж-Алі фарташ,* що означає по-турецьки *шолудивий віровідступник,* бо таким він був насправді, а турки мають звичку давати прізвиська за яку-небудь ваду або ж достоїнство— і це тому, що в них існує всього лише чотири прізвища, які ведуть своє походження від Дому Оттоманів, тоді як іншим, повторюю, імена та прізвища даються за їх тілесними вадами або ж душевними якостями. Так оцей самий *Шолудивий,* будучи рабом султана, цілих чотирнадцять років просидів за веслами, а коли йому було вже років тридцять чотири, він, затаївши злобу на одного турка, який одного разу на галері вдарив його по обличчю, відрікся од своєї віри, щоб мати можливість помститися кривднику. Достоїнства ж його були такі великі, що він, і не вдаючись до кружних шляхів, якими наближені султана звичайно користуються, став королем алжірським, а потім генерал-адміралом, тобто заступив третю за своєю важливістю посаду в усій імперії. Родом він був з Калабрії, серце мав добре, і з своїми рабами він поводився по-людськи, а рабів у нього було три тисячі, і після його смерті, згідно з залишеною ним духівницею, їх розподілили між султаном, який вважається спадкоємцем кожного з померлих своїх підданих і одержує рівну з синами покійного частку, та віровідступниками, які перебували в Улудж-Алі на службі. Я ж дістався одному віровідступникові родом з Венеції,— він був юнгою на кораблі, коли його захопив у полон Улудж-Алі, і незабаром він уже ввійшов до Улудж-Алі в довір'я, став одним з улюблених його радників, а кінець кінцем перетворився на найжорстокішого віровідступника, якого будь-коли бачив світ. Звали його Гасан Ага, і зробився він дуже багатим, і став він королем Алжіру. З ним я й поїхав туди з Константинополя, поїхав не без задоволення, бо Алжір зовсім близько від Іспанії,— а втім, я нікому не збирався писати про свою недолю, я тільки сподівався, що в Алжірі доля буде до мене ласкавішою, ніж у Константинополі, де я тисячу разів пробував тікати і — все невдало. Так от, в Алжірі я розраховував знайти інші засоби здійснення того, про що я так мріяв, бо надія здобути волю ніколи не покидала мене, і коли те, що я замислював, обмірковував і виконував, успіху не мало, я не занепадав духом. І зразу ж чіплявся і хапався за якусь іншу надію, хай навіть слабку і неміцну. Це мене підтримувало в алжірському острозі, або, як його нази-

digitized by ukrbiblioteka.org

вають турки, *банья,* куди садовлять полонених християн — як рабів короля і деяких приватних осіб, так і рабів *алмахзана,* тобто рабів міської ради, яких посилають на роботи по благоустрою міста і на всякі інші роботи і яким особливо важко вийти на волю, бо вони належать общині, а не окремим особам, так що коли б навіть вони й дістали собі викуп, то все одно їм ні з ким би було почати переговори. В цих тюрмах, як я вже сказав, утримують рабів і деяких приватних осіб з місцевих жителів, переважно таких, за яких сподіваються одержати викуп, бо тут їх працювати не приневолюють, а наглядають за ними пильно доти, поки не прийде викуп. Так само і рабів короля, за яких чекають викупу, посилають на роботу з усіма тільки тоді, коли викуп запізнюється; в цьому випадку для того, щоб вони рішучіше домагалися викупу, їх примушують працювати і посилають разом з іншими рубати ліс, а це праця не легка.

Я теж опинився в числі викупних, бо коли стало відомо, що я капітан, то, скільки я не запевняв, що достатки мої дуже скромні і що майна в мене ніякого немає, все ж я був віднесений до розряду дворян і викупних полонених.. Мене закували в ланцюги — не стільки для того, щоб легше було мене стерегти, скільки на знак того, що я викупний, і так я жив у тому *банья* разом з багатьма іншими дворянами і знатними людьми, які значились як викупні і як такі тут утримувались. І хоч часом, а вірніше, майже весь час, нас мучили голод і холод, але ще більше нас мучило те, що ми на кожному кроці бачили і чули, як хазяїн мій творить по відношенню до християн небачені і нечувані жорстокості. Кожного дня він кого-небудь вішав, іншого садовив на палю, третьому відрізав вуха,— і все з найдрібнішого приводу, а то й зовсім без усякого приводу, так що самі турки розуміли, що це жорстокість заради жорстокості і що він людиноненависник за своєю природою. Єдине, з ким він добре поводився, так це з одним іспанським солдатом, якимось Сааведра,— той виробляв такі речі, що турки довго його не забудуть, і все для того, щоб вирватися на волю, однак хазяїн мій ні разу його сам не вдарив, не наказав побити його і не сказав йому поганого слова, а тимчасом ми боялися, що нашого товариша за найневиннішу з його витівок посадять на палю, та він і сам не раз цього побоювався. І коли б мені дозволив час, я б вам дещо розповів про подвиги цього солдата, і розповідь про них здалася б вам набагато цікавішою і подиву гідною, ніж моя історія.

Ну, так от: на подвір'я нашого острогу виходили вікна будинку одного багатого і знатного мавра, причому вікна ці, як звичайно у маврів, скоріш нагадували щілини, ніж вікна, а на довершення всього на них висіли дуже густі, непроникливі завіски. Сталося, проте, так, що коли одного чудового дня я і ще троє моїх товаришів, залишившись самі,— бо інші християни пішли на роботу,— знічев'я пробували стрибати в кайданах на ганку нашого острогу, я випадково підвів очі і побачив, що в одному з цих завішених віконець з'явилася очеретинка, до якої була прив'язана хустка, і очеретинка ця рухалась і розгойдувалася, ніби то був знак, щоб ми її взяли. Подивилися ми на неї, і, нарешті, один з нас пішов поглянути, чи кинуть йому очеретинку і що буде далі, але як тільки він наблизився, то очеретинку підняли і махнули нею ліворуч і праворуч, ніби заперечливо похитавши головою. Повернувся християнин, і очеретинка знову опустилась і почала розгойдуватись, як раніше. Пішов другий мій товариш, але й з ним сталося те саме, що й з першим. Нарешті, пішов третій, і з ним сталося те ж, що й з першими двома. Тоді і я наважився спробувати щастя, і тільки став під вікном, як хтось випустив очеретинку з рук, і вона впала на тюремне подвір'я просто до моїх ніг. Я поквапився відв'язати хустку, і у вузлику, який я на ній виявив, було десять *сіані,* тобто десять золотих монет низької проби: монети ці перебувають в обігу в маврів, і кожна з них рівна десяти нашим реалам. Нічого й казати, яке задоволення мав я від цієї знахідки, який я був радий і як я губився в здогадах,— хто міг виявити нам це благодіяння, тобто, власне, мені, бо очеретинку нікому не бажали спускати, крім мене, а це був явний знак, що подарунок призначається мені. Я сховав монетки, зламав очеретинку, знову піднявся на ганок, глянув на вікно і побачив, що чиясь білосніжна ручка відчинила вікно і одразу ж зачинила. Тут ми, нарешті, зміркували і здогадалися, що обдарувала нас жінка з цього будинку, і, щоб висловити їй свою вдячність, ми за маврітанським звичаєм зробили їй *селям,* тобто схилили голову, зігнули стан і склали на грудях руки. Невдовзі з вікна спустили очеретяний хрестик і одразу ж підняли. Знак цей указував нібито на те, що там живе полонянка-християнка і що це вона облагодіяла нас, проте білизна її руки і браслети нас переконали в протилежному, і ми вирішили, що це, певне, християнка-віровідступниця, а з віровідступницями хазяї часто одружуються, та ще й мають це за щастя, бо ставлять їх вище від своїх одноплемінниць. Ці наші міркування були надто далекі від істини, але з того часу ми, як кораблеводії,

чиї погляди прикуті до півночі, тільки те й робили, що дивилися на вікно, в якому провідною зіркою нам блиснула очеретинка, однак минуло два тижні, ані очеретинки, ні руки, ні якого іншого знаку не було видно. І хоч увесь цей час ми всіляко намагалися розвідати, хто живе в цьому будинку і чи немає там християнки-віровідступниці, проте напевне ніхто нічого не міг нам сказати, крім того, що там живе багатий і знатний мавр на ім'я Хаджі Мурат, колишній комендант Аль-Бати; цю посаду маври визнають за одну з найпочесніших. І от, коли ми зовсім не розраховували, що на нас знову посиплеться дощ сіані, нежданно-негадано знову показалась очеретинка, а на ній знову хустина з ще товстішим вузлом, і сталося це, як і минулого разу, коли в усьому банья нікого, крім нас, не було. Ми проробили той самий дослід: раніше за мене підійшли троє моїх товаришів, але очеретинка нікому з них до рук не далась,— кинули її тільки тоді, коли наблизився я. Я розв'язав вузлик і виявив сорок іспанських золотих і лист, написаний по-арабськи, з великим хрестом у кінці. Я поцілував хрест, сховав золоті, повернувся на ганок, ми проробили наш *селям,* у вікні знову показалась рука, я зробив знак, що прочитаю лист, вікно зачинилося. Випадок цей вразив і порадував нас, по-арабськи ж ми не розуміли, і хоч яке велике було наше бажання довідатися, що в тому листі написано, однак знайти кого-небудь, хто б нам його прочитав, було дуже важко. Кінець кінцем я вирішив відкритися одному віровідступникові родом з Мурсії: він неухильно виявляв мені свою відданність, а я знав про такі його справи, що він, думалося мені, не насмілиться виказати мою таємницю. Треба знати, що деякі віровідступники, які мають намір повернутися в християнські землі, звичайно запасаються листами від знатних полонених, в яких полонені в тій чи іншій формі свідчать, що такий от віровідступник — людина порядна, що з християнами він завжди поводився добре і збирався тікати при першій можливості. Одні здобувають ці свідчення з доброю метою, інші ж — про всяк випадок і не без задньої думки: в той час як вони грабують християнські землі, їм трапляється заблудитись і потрапити в полон, і ось тут вони й показують свідоцтва і говорять, що з цих паперів видно, з якою метою вони сюди прибули,— їхня мета, мовляв, залишитися в християн, і заради цього вони, мовляв, і прибули до них на турецькому корсарському судні. Це їх рятує від розправи, і, зовсім не постраждавши, вони миряться з церквою, але за найменшої можливості повертаються в Берберію і стають тим же, чим були раніш. Є серед них і такі, які запасаються і користуються цими листами з добрими намірами і залишаються в християн. Одним з таких віровідступників був мій приятель: у нього зберігалися листи від усіх нас з найпохвальнішими відзивами, так що коли б маври знайшли в нього ці папери, вони спалили б його живцем. Я знав, що він дуже добре вміє не лише розмовляти, але й писати по-арабськи. Однак, перш ніж розповісти йому про все, я сказав, що випадково виявив у щілині мого барака лист і прошу мені його прочитати. Він розгорнув його, а потім довго роздивлявся і розбирав, щось бурмочучи собі під ніс. Я запитав, чи розуміє він, що тут написано,— він відповів, що дуже добре розуміє і що коли мені завгодно, щоб він переклав мені його слово в слово, то щоб я приніс йому перо і чорнило: так, мовляв, йому зручніше. Ми принесли йому і те й те, він засів за переклад і, закінчивши, оголосив:

— От буквальний переклад іспанською мовою того, що написано в цьому арабському листі,— попереджаю вас, що *Лела Маріам* всюду означає *володарка наша Діва Марія.*

Лист був такого змісту:

«Коли я була маленькою, невільниця мого батька навчила мене моєю рідною мовою християнської *салаат* і багато мені розповідала про Лелу Маріам. Християнка ця померла, і я знаю, що душа її потрапила не в огонь, а до аллаха, бо вона мені потім двічі з'являлася і веліла мені їхати до християн і побачити Лелу Маріам, яка дуже мене любить, а я не знаю, як це зробити. Я бачила з вікна багато християн, але одного тебе я вважаю справжнім християнином. Я молода і вродлива і можу захопити з собою багато грошей,— подумай, чи не можеш ти поїхати разом зі мною, і там, коли захочеш, ти станеш моїм чоловіком, а коли й не захочеш, то й це не біда: Лела Маріам знайде мені жениха. Я це написала,— подумай, кому це дати прочитати, тільки не довіряйся маврам, бо всі вони підступні. Це мене дуже тривожить, і краще б ти не відкривався нікому, тому що коли мій батько про це довідається, він кине мене в колодязь і закидає камінням. Я причеплю до очеретинки нитку, а ти прив'яжи за нитку відповідь. Коли ж у тебе немає нікого, хто б міг написати листа по-арабськи, то поясни знаками — Лела Маріам зробить так, що я зрозумію тебе. Хай береже вона тебе, і аллах, і ще цей хрест, який я цілую багато разів, як мені веліла невільниця».

Ви не повинні дивуватися, сеньйори, з того, як здивував і обрадував нас цей лист. І такими великими були наше захоплення і наша радість, що відступник здогадався, що не випадково знайдено було цей лист, а що він справді написаний одному з нас, і почав благати, коли тільки, мовляв, здогади його справедливі, довіритися йому і повідати все, а він, мовляв, пожертвує життям заради визволення. Тут він зняв з себе металевий хрест і, проливаючи рясні сльози, поклявся зображеним на

digitized by ukrbiblioteka.org

цьому хресті богом, в якого він, хоч і грішник та лиходій, щиро і твердо, одначе, вірить, не зрадить нам і збереже в таємниці все, що нам завгодно буде йому розповісти, бо він думав і майже був упевнений, що з допомогою тієї, яка написала цей лист, ми, а разом з нами і він, здобудемо волю, і збудеться, нарешті, заповітна його мрія,— повернутися в лоно святої нашої матері-церкви, від якої він, ніби гниючий член, через незнання своє і гріхи був відлучений і відсічений. При цьому він так гірко плакав і так щиро, очевидно, розкаювався, що ми всі зійшлися на тому, що треба сказати йому всю правду, і точно: ми йому розповіли все, не криючись. Ми показали йому віконце, звідки спускалась очеретинка, і він запам'ятав цей будинок і пообіцяв докласти особливих і надзвичайних старань, щоб вивідати, хто там живе. Вирішили ми також неодмінно відповісти на лист маврітанки, а оскільки тепер у нас було кому написати їй, то я негайно продиктував йому лист, зміст якого я можу вам зараз переказати від слова до слова, бо жодна з істотних подробиць цієї події не згладилася з моєї пам'яті і не згладиться до кінця моїх днів. Так от яка відповідь складена була маврітанці:

«Хай береже тебе, пані моя, праведний аллах, а з ним і благословенна Маріам, істинна матір божа, яка з любові до тебе вклала в твоє серце думку вирушити в християнські землі. Молись їй, хай навчить вона тебе, як виконати її повеління,— милосердя її велике, і вона тебе навчить. Від свого імені, а також від імені всіх християн, які перебувають разом зі мною, обіцяю зробити для тебе все, що можливо, і коли треба — померти за тебе. Неодмінно напиши і повідом мене, що ти вирішила зробити, а я не забарюся з відповіддю, бо великий аллах послав нам полоненого християнина, який уміє говорити і писати твоєю мовою, про що ти можеш судити з цього листа. Отже, ти безбоязно можеш повідомляти мене про все. Ти пишеш, що хотіла б, прибувши до християнської країни, стати моєю дружиною, а я, як добрий християнин, тобі це обіцяю, а тобі хай буде відомо що християни додержують свого слова краще, ніж маври. Хай берегуть тебе, пані моя, аллах і мати його Маріам».

Після того як лист цей був написаний і запечатаний, мені довелося чекати цілі два дні,— нарешті банья знову спорожнів, і тоді я вийшов на ганок, на своє звичайне місце, і почав поглядати, чи не з'явиться очеретинка, і очеретинка не забарилася з'явитися. Як тільки я її помітив, то зразу ж, хоч мені й не було видно, хто її тримає, показав лист, даючи цим зрозуміти, що прошу спустити нитку. Нитка, проте, була вже прикріплена до очеретинки, і я прив'язав лист, а трохи згодом знову з'явилася наша зірка з білим прапором миру у вигляді хустки. Хустка впала, я підняв її і виявив у вузлику понад п'ятдесят ескудо в різній срібній і золотій монеті; вони в п'ятдесят разів збільшили нашу радість і зміцнили нашу надію на визволення. Тієї ж ночі повернувся відступник і сказав нам, що, за його відомостями, в цьому будинку живе той самий мавр, про якого ми чули, що звуть його Хаджі Мурат, що в цієї казково багатої людини є дочка, єдина сподкоємиця його добра, яку все місто вважає першою красунею в усій Берберії, і що багато віце-королів приїжджали просити її руки, але вона так ні за кого й не вийшла. І ще відступник довідався, що була в неї невільниця-християнка і що вона померла. Все це повністю відповідало тому, що ми знали з листа.

Ми тут же почали радитись з відступником, як нам викрасти маврітанку і як нам усім пробратися в християнські землі, і кінець кінцем домовились почекати повторного повідомлення від Зораїди (так звали ту, яка нині хоче називатися Марією), бо ми дуже добре розуміли, що без неї нам усіх труднощів не подолати. Коли ж ми на цьому зупинилися, відступник сказав, щоб ми не турбувалися,— він, мовляв, сам загине, а вже нас визволить. На протязі чотирьох днів в острозі було повно народу, внаслідок чого на протязі чотирьох днів очеретинка не з'являлася, а на п'ятий день, як тільки в острозі знову стало тихо, з'явилася, та ще з досить помітно округленим вузликом, який обіцяв найшасливіші роди. При моєму наближенні очеретинка з хусткою спустилась, і я виявив у ній лист і сто ескудо тільки в золотій монеті. Відступник був тут же, ми відвели його у наш барак, і він переклав нам її лист:

«Я не знаю, пане мій, як нам пробратися в Іспанію, і Лела Маріам нічого мені не сказала, хоч я її і запитувала; ось що, однак, можна зробити: я тобі спущу з вікна якнайбільше золотих монет, а ти викупиш на них себе і своїх друзів, а тоді хай хто-небудь з вас вирушить до християн, купить фелюгу і повернеться за всіма іншими, а мене ви знайдете в заміському будинку мого батька біля Бабасунських воріт, недалеко від моря,— там я з батьком і слугами житиму влітку. Вночі ви мене без перешкод звідти викрадете і відведете до фелюги; тільки дивись, одружись зі мною, а коли ні, то я поскаржуся Маріам, і вона тебе покарає. Коли ти нікому не можеш довірити купівлю фелюги, то викупи себе і їдь сам,— я певна, що ти вмієш додержувати свого слова краще, ніж хто-небудь інший: адже ти дворянин і християнин. Постарайся відшукати наш заміський будинок, а коли я побачу, що ти тут гуляєш, я зрозумію, що в банья нікого немає і передам тобі багато грошей. Хай береже тебе аллах, пане мій».

От що було в цьому другому листі, прочитавши який, ми всі як один оголосили про своє бажання бути викупленими, зголосилися поїхати за фелюгою і обіцяли в строк повернутися, в тому числі і я, чому відступник, одначе, запе-

речив, сказавши, що він ні в якому разі не допустить, щоб хто-небудь один вийшов на волю раніше від інших; він, мовляв, знає з досвіду, що визволені погано виконують обіцянку, яку вони давали в полоні, бо знатні полонені не раз вдавалися до цього способу: викупляли кого-небудь з товаришів і, наділивши його грішми, посилали у Валенсію або ж на Майорку, щоб той спорядив фелюгу і повернувся за тими, хто його викупив, але ще не було випадку, щоб хто-небудь повернувся,— досягнута воля і боязнь знову втратити її примушували їх забувати про всі зобов'язання на світі. І на підтвердження своїх слів він коротко розповів нам про одну подію, яка нещодавно трапилася з якимись знатними християнами, найнезвичайнішу з усіх, що траплялися в цих краях, де кожної секунди творяться такі страшні справи, що тільки дивом дивуєшся. Коротше кажучи, за його словами, виходило так, що гроші, передані нам для викупу кого-небудь з християн, можна і треба віддати йому на придбання тут же, в Алжірі, фелюги нібито для того, щоб провадити і тримати торг з Тетуаном і з усім побережжям, а, придбавши фелюгу, він, мовляв, миттю зметикує, як вивести нас з острогу і посадити на фелюгу. Коли ж мавританка, як обіцяє, дасть грошей, щоб викупити всіх, то тим краще, тому шо люди, випущені на волю, і при денному світлі можуть сісти у фелюгу. Головна ж трудність полягає, мовляв, у тому, що маври не дозволяють відступникам ні купувати, ні мати ніяких суден, за винятком великих кораблів, призначених для корсарства, бо вони побоюються, що той, хто купує судно, особливо коли це іспанець, купує його ні для чого іншого, а тільки для того, щоб тікати до християн. Але він, мовляв, вийде з цього становища: купить фелюгу пополам з одним мавром-тагарином, віддавши йому рівну частку в баришах, і під виглядом цього заволодіє судном, а за все інше він, мовляв, ручається. І хоч мені і моїм товаришам здавалося більш розумним за порадою мавританки послати кого-небудь за фелюгою на Майорку, проте ми не посміли йому перечити, боячись, що коли ми його не послухаємо, то він усіх нас викаже, а коли відкриється наша змова з Зораїдою, за яку ми ладні віддати життя, то й життю нашому настане кінець. Заради того вирішили ми віддатися в руки господа бога і в руки відступника, і тієї ж миті була складена відповідь Зораїді, яка гласила, що ми неухильно будемо виконувати всі її поради, бо вона все так розумно придумала, ніби їй це підказала сама Лела Маріам, і що тепер від неї однієї залежить, відкласти це починання, а чи негайно здійснити. При цьому я ще раз дав слово з нею одружитись. А другого дня банья на наше щастя знову спорожнів, і Зораїда в кілька прийомів з допомогою очеретинки та хустки передала нам дві тисячі золотих і лист, в якому було сказано, що в найближчу *джуму,* тобто в п'ятницю, вона переїжджає в заміський будинок свого батька і до від'їзду передасть нам ще грошей і що коли цього недосить, то наша справа про це її повідомити, а вона передасть нам, скільки ми попросимо: в її батька стільки грошей, що він, мовляв, не зверне уваги, а всі ключі в неї в руках. Ми одразу ж вручили відступникові п'ятсот ескудо на придбання фелюги, а вісімсот ескудо я дав за себе одному валенсійському купцеві, який тоді був в Алжірі,— він випросив мене в короля під слово честі, пообіцявши внести викуп, як тільки прибуде корабель з Валенсії, а то коли б він тут же вніс за мене викуп, це викликало б у короля підозру, що викупні гроші вже давно знаходяться в Алжірі, а купець через вигоди про це мовчить. Одно слово, хазяїн мій був такий недовірливий, що я не наважився заплатити йому одразу. В п'ятницю чарівна Зораїда повинна була виїхати в заміський будинок, а в четвер вона передала нам ще тисячу ескудо, повідомила про завтрашній переїзд і попросила мене, в разі якщо мене відпустять, скоріше вивчити місцеположення заміського будинку, під будь-яким приводом туди проникнути і побачитися з нею. Я коротко відповів їй, що так, мовляв, і зроблю і попрошу її доручити нас Лелі Маріам і прочитати всі ті молитви, яких полонянка її навчила. Потім було внесено викуп за трьох моїх товаришів — зроблено це було для того, щоб полегшити вихід з острогу і щоб вони, бачачи, що я викуплений, а вони ні, хоч гроші є, не обурились і щоб диявол не підбурив їх у чому-небудь нашкодити Зораїді. Правда, знаючи їх, я міг цього не боятись, і все ж не хотілося мені рискувати нашим задумом, а тому я їх викупив таким же способом, що й себе, тобто дав гроші купцеві, щоб той зовсім спокійно і безбоязно міг узяти їх на поруки, проте нашої змови і нашої таємниці ми йому не відкрили, бо це нам здавалося небезпечним.

digitized by ukrbiblioteka.org

РОЗДІЛ XLI,

в якому полонений усе ще продовжує свою розповідь.

Не минуло і двох тижнів, як віровідступник уже мав чудову фелюгу, в якій могло вміститися понад тридцять чоловік. А щоб убезпечити своє починання і щоб воно мало благовидний привід, він вирішив зробити і кінець кінцем зробив на ній подорож у Сарджел, який знаходиться на відстані тридцяти миль од Алжіру в бік Орана і де провадиться велика торгівля сушеними фігами. Два чи три рази їздив він туди разом з тагарином, про якого я вже згадував. *Тагаринами* в Берберії називають маврів арагонських, а грандських — *мудехарами*, а у Феському королівстві мудехарів називають *ельчами*, і військо феського короля складається головним чином з них. Так от, по дорозі відступник незмінно ставав на якір у маленькій бухті, на відстані менш як двох арбалетних пострілів од того будинку, де нас чекала Зораїда. Зупинився він, зрозуміло, навмисне і іноді разом з гребцями-маврами творив тут *салаат*, а бувало, у вигляді вправи, ніби жартома пророблял те, що незабаром мав намір зробити насправді, саме: заходив у будинок Зораїди і просив фруктів, і батько Зораїди, хоч і не знав його, а все ж не відмовляв. Віровідступник же мені потім говорив, що, скільки не старався він вступити з Зораїдою в переговори і оголосити їй, що відвезти її до християн я доручив йому і що вона може бути спокійною і задоволеною, цього йому так і не пощастило, бо маврітанки ні з маврами, ні з турками звичайно не бачаться, хіба що їм накаже батько або чоловік, тоді як з християнськими полоненими вони дозволяють собі спілкуватися і розмовляти навіть більше, ніж слід. А мені було б неприємно, коли б він з нею заговорив: можливо, вона стривожилася б, бачачи, що її доля в руках віровідступника. Проте господь, який судив інакше, не схотів, щоб це добре бажання відступника здійснилося, а відступник, переконавшись, що він безперешкодно може їздити в Сарджел і назад і кидати якір де, коли і як йому заманеться, що його товариш тагарин повністю йому підкоряється, а я вже викуплений, і, значить, залишається тільки підшукати серед християн гребців, сказав мені, щоб я подумав, кого ще взяти з собою, крім викуплених, і домовився з ним на найближчу п'ятницю, бо на цей день був призначений наш від'їзд. Я підмовив дванадцять іспанців, саме тих, які безперешкодно могли покинути місто, і притому чудових гребців, а підшукати стількох людей було не так-то легко, бо двадцять корсарських суден уже вийшли на промисел, забравши всіх гребців, так що я не знайшов би й цих, коли б хазяїн їхній не залишився на літо в гавані, щоб закінчити будівництво галіота, який стояв на верфі. І от цим дванадцятьом я сказав тільки, шоб у найближчу п'ятницю, увечері, вони таємно і поодинці вийшли з міста і біля будинку Хаджі Мурата мене почекали. Це напучення я дав кожному з них зокрема і наказав нічого не говорити іншим християнам, яких вони можуть зустріти, крім того, що я звелів, мовляв, чекати мене тут. Уладнавши це, я значно охочіше взявся до іншого: мені треба було дати знати Зораїді, як стоять справи, щоб вона, одержавши ці відомості, була напоготові і не злякалася, коли ми на неї нападемо несподівано, раніше ніж, за її припущеннями, фелюга може повернутися від християн. Отже, я вирішив піти до неї і спробувати з нею поговорити. І от напередодні мого від'їзду я пішов туди нібито для збирання трав, і перший, кого я там зустрів, був її батько; він заговорив до мене мовою, якою прийнято говорити в усій Берберії і навіть у Константинополі в полонених і в маврів, мовою ні маврів, ні кастільців, ні будь-якого іншого племені, але такою, що являє собою суміш усіх мов і всім нам зрозуміла,— так от на цього сорту наріччі він і запитав мене, чого мені треба в його саду і хто я такий. Я відповів, що я невільник арнаута Мамі (я знав напевне, що арнаут Мамі його наближчий друг) і що шукаю я різних трав для салату. Далі він запитав мене, викупний я чи ні і скільки просить за мене мій хазяїн. В той час, як ми з ним розмовляли, чарівна Зораїда, яка вже давно мене помітила, вийшла з дому. А оскільки маврітанки, повторюю, не соромляться показуватися на очі християнам і не уникають їх, то вона визнала за цілком пристойне підійти до нас. Більше того, ледве тільки батько побачив, що вона поволі підходить до нас, то одразу ж гукнув до неї і звелів підійти.

Я не маю стільки слів, щоб описати чарівну вроду і стрункість коханої моєї Зораїди, а також вишуканість і пишність вбрання, в якому вона стала перед моїми очима,— скажу лише, що на найпрекраснішій її шиї, у вухах і у волоссі в неї перлів було більше, ніж волосся на голові. На кісточки її ніг, за звичаєм тієї країни оголених, були надіті дві чистого золота *каркаджі* (так називаються по-маврітанськи ножні каблучки або браслети), всипані такою кількістю брильянтів, що батько Зора-

їди, як я довідався від неї згодом, оцінював ці *каркаджі* в десять тисяч дублонів, і стільки ж коштували її зап'ястя. На ній було багато перлів, і до того ж чудових, бо маврітанки вважають крупні і дрібні перли предметом найвищих розкошів і франтівства, от чому в жодного народу немає стільки перлів, як у мавpів, а про батька Зораїди говорили, що він власник не тільки великої кількості кращих в Алжірі перлів, але й понад двісті тисяч іспанських ескудо чистими грішми і що розпоряджається ними та, яка нині розпоряджається мною. Здалася вона мені прекрасною в цьому вбранні чи ні? Подивившись, яка вона в обносках, що залишилися в неї після всіх випробувань, ви можете судити, якою вона була в часи благоденства. Відомо, що врода інших жінок має свої дні і свою пору, і від якоїсь випадковості вони поганіють або ж кращають, і цілком природно, що душевні потрясіння діють на них таким чином, що вони стають більш або ж, навпаки, менш вродливими, а найчастіше спотворюють їх. Одно слово, тоді вона вийшла до мене вся вичепурена і незвичайно прекрасна,— принаймні мені здалося, що такої вроди я ніколи ще не бачив. І, згадавши цієї хвилини, чим я їй зобов'язаний, я мимоволі подумав, що це божество, яке зійшло з небес на землю заради мого щастя і заради мого порятунку. Як тільки вона наблизилася, батько сказав їй їхньою мовою, що я невільник його друга арнаута Мамі і що я прийшов набрати трав для салату. Тоді вона також узяла участь у розмові і тією змішаною мовою, про яку я вже згадував, запитала в мене, чи я дворянин і з якої причини до цього часу себе не викупив. Я відповів, що я вже викуплений і що по ціні можна судити, як дорожив мною мій хазяїн: я змушений був заплатити йому за себе тисячу п'ятсот султанів. На це вона мені сказала:

— Коли б ти був невільником мого батька і йому давали за тебе вдвоє більше,— слово честі, я вмовила б його не погоджуватися: ви, християни, брешете на кожному кроці, ви прикидаєтесь бідняками і обманюєте мавpів.

— Можливо, іноді так і буває, сеньйоро,— зауважив я,— проте я з моїм хазяїном вчинив по совісті, і так я завжди робив і робитиму з ким би то не було.

— А коли ти їдеш? — запитала Зораїда.

— Думаю завтра,— відповів я,— завтра зніметься з якоря французьке судно і я розраховую виїхати на ньому.

— А чи не краще,— заперечила Зораїда,— почекати іспанських суден і поїхати з ними? Адже французи вам не друзі.

— Ні,— відповів я,— коли б вісті про іспанське судно виявилися не брехливими, то я б, звичайно, його почекав, але найімовірніше я поїду завтра, бо таке велике в мене бажання повернутися на батьківщину і побачити милих моєму серцю людей, що я не буду відкладати свого від'їзду до іншого разу, хоч би потім мені трапилася зручніша нагода.

— Певне, ти залишив на батьківщині дружину,— зауважила Зораїда,— і тепер мрієш побачитися з нею?

— Ні, я не одружений,— відповів я,— але я дав слово одружитись, як тільки повернусь на батьківщину.

— І вона вродлива — та, з якою ти зв'язаний словом? — запитала Зораїда.

— Щоб віддати належне її вроді,— відповів я,— я можу сказати тільки, що вона дуже схожа на тебе.

Тут батько Зораїди засміявся задоволеним сміхом і сказав:

— Клянусь аллахом, християнине, вже напевне, вона дуже вродлива, коли схожа на мою дочку: адже моя дочка — перша красуня в усьому королівстві. Не віриш, то придивись до неї, і ти побачиш, що я кажу правду.

На протязі майже всієї цієї розмови батько Зораїди, як найбільш на різних мовах знаючий, служив нам перекладачем, бо хоч вона і говорила тією ублюдочною мовою, що, як я вже сказав, у тих краях прийнята, а все ж висловлювалася більше знаками, ніж словами. Ми ще не закінчили розмовляти, як раптом прибіг мавр і голосно гукнув, що чотири турки перелізли через загорожу в сад і рвуть ще не достиглі плоди. Старик злякався, і Зораїда теж, і то був страх цілком природний, звичайний страх мавpів, які живуть під п'ятою турків, бо ті, особливо ж турецькі солдати, поводять себе нахабно, помикають ними і поводяться з ними гірше, ніж з рабами. Отже, от що сказав Зораїді батько:

— Дочко моя, іди додому і замкнись, а я піду поговорю з цими собаками, а ти, християнине, нарви трав і щасливої тобі дороги, і хай допоможе тобі аллах благополучно повернутися на батьківщину.

Я вклонився йому, і він пішов до турків, залишивши мене вдвох з Зораїдою, а Зораїда зробила вигляд, що йде додому, як наказав батько, але ледве він зник за деревами саду, як вона повернулася до мене і з сльозами на очах мовила:

— *Тамші*, християнине, *тамші*? (що означає: «Ти їдеш, християнине, ти їдеш?»)

А я відповів їй:

— Так, сеньйоро, але без тебе — нізашо. Чекай мене найближчої джуми і не лякайся,

digitized by ukrbiblioteka.org

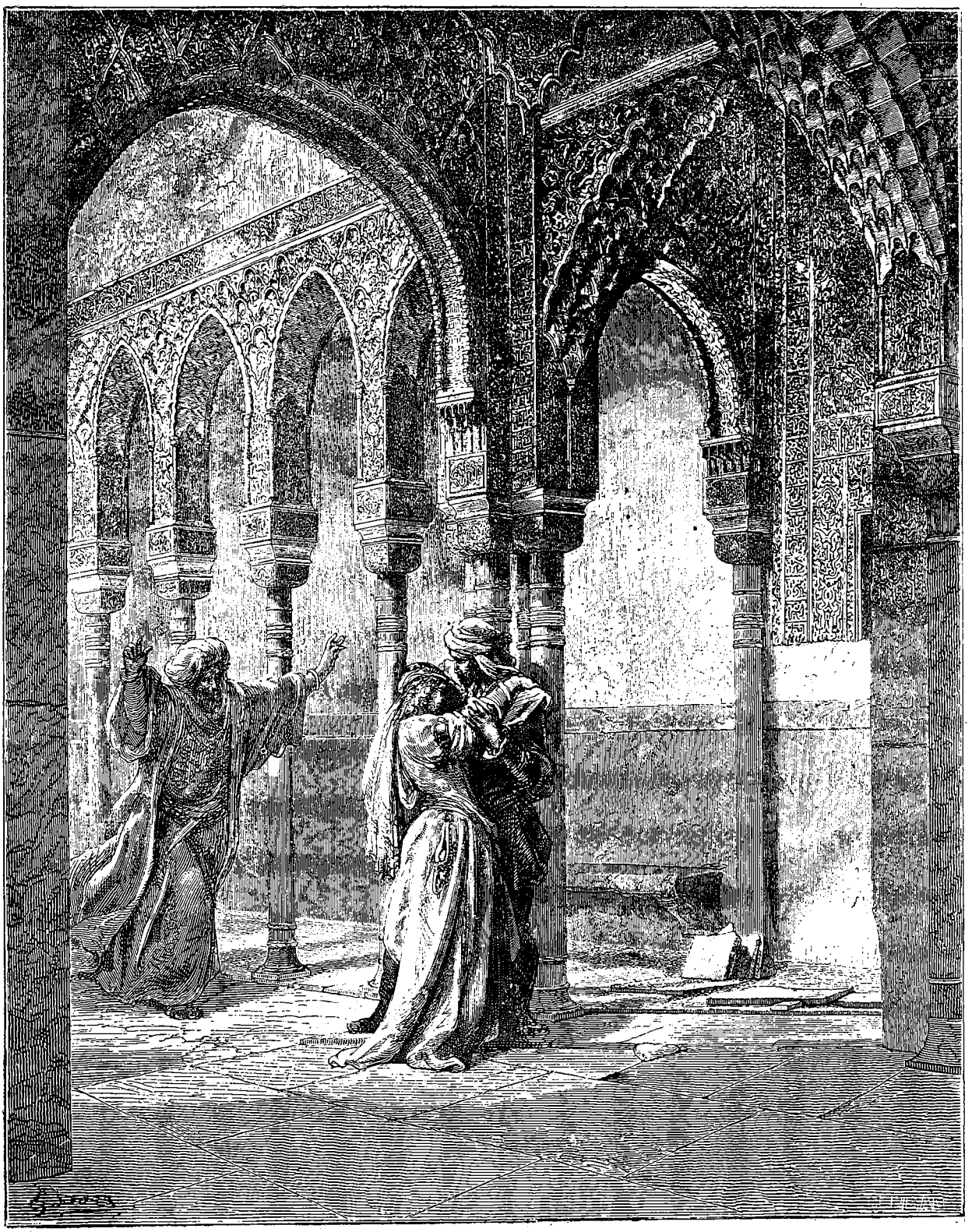

коли нас побачиш. Ми неодмінно поїдемо до християн.

Я все розтлумачив їй так, що нічого неясного в усій нашій розмові для неї не залишилось, і, обвивши мені шию рукою, вона непевними кроками попростувала до будинку, і це ледве було не закінчилося для нас погано, коли б небо не розпорядилось інакше, а саме: ідемо ми з нею, як я вже сказав, обнявшись, а її батько прогнав турків, повертається, дивиться — ми тут з нею прогулюємось, і ми теж бачимо, що він на нас дивиться, проте кмітлива і розумна Зораїда не відняла руки,— навпаки, вона ще міцніше притислася до мене, схилила голову мені на груди і трохи зігнула коліна, ясно і певно даючи цим зрозуміти, що їй недобре, а я, з свого боку, усім своїм виглядом показую, що, мовляв, змушений її підтримувати. Батько підбіг до нас і, бачачи, в якому стані дочка, запитав, що з нею і, не одержавши відповіді, сказав:

— Безперечно, вона злякалася набігу цих собак, і їй зробилося погано.

Тут він відірвав її од моїх грудей і притис до своїх, а вона зітхнула і, розплющивши трохи ще вологі від сліз очі, мовила:

— *Аміші*, християнине, *аміші*. («Іди, християнине, йди»).

Батько ж її на це сказав:

— Християнинові нічого йти, дочко: він тобі нічого поганого не зробив, а турки пішли. Не бійся, їй-богу, тобі нічого боятися: адже я тобі сказав, що турків я попросив по-доброму забиратися геть.

— Саме вони її і злякали, як ви самі зволили зауважити, сеньйоре,— сказав я,— але коли вона велить мені йти, то я не буду їй надокучати. Щасливо вам залишатися. Коли знадобиться, я, якщо дозволите, знову прийду до вас у сад за травами для салату,—хазяїн мій говорить, що таких хороших трав у жодному саду немає.

— Можеш приходити, коли тобі захочеться,— сказав Хаджі Мурат,— моя дочка сказала так не тому, щоб їй було неприємно бачити тебе або ж ще кого-небудь з християн,— це вона туркам хотіла сказати: йдіть геть, а сказала тобі, а можливо, вона мала на увазі, що тобі пора йти за травами.

Тут я з ними обома попрощався. Зораїда, в якої, треба думати, душа розривалася, пішла з батьком, а я під виглядом збирання трав, не кваплячись, як мені тільки хотілося, обійшов увесь сад: роздивився на всі входи і виходи, перевірив, які міцні засуви і що може сприяти успіхові нашої справи. Потім я дав докладний звіт про все відступникові й моїм товаришам і вже не знав, як дочекатися хвилини, коли можна буде безперешкодно впиватися тим щастям, яке в особі прекрасної і чарівної Зораїди доля мені послала. Час ішов і, нарешті, настав довгожданий день і година, і, згідно з планом та задумом, який був нами схвалений тільки після тверезого обміркування і після довгого та багатократного обговорення, ми досягли бажаної мети: другого дня після моєї розмови з Зораїдою в саду, а саме в п'ятницю, віровідступник, ледве тільки смеркло, кинув якір майже напроти самого будинку чарівної Зораїди.

Християни, які мали гребти, вже попереджені, поховалися в різних місцях недалеко від будинку. Вони чекали мене з радісним нетерпінням, їх підмивало напасти на фелюгу, до якої від них було рукою подати; адже вони нічого не знали про нашу змову з відступником,— вони гадали, що їм доведеться своїми руками завоювати собі волю і перебити всіх на фелюзі маврів. І от, як тільки я з моїми товаришами тут з'явився, вони, побачивши нас, вибігли назустріч. Міські ворота в цей час уже зачинялись, і на березі не було ні душі. Тут усі ми стали думати, що краще: йти просто до Зораїди або ж застукати зненацька маврів-мореходів, які сиділи на веслах. І ми все ще роздумували, коли до нас підійшов відступник і запитав, чого ми зволікаємо: пора, мовляв, маври у фелюзі нічого не підозрюють, а багато хто з них уже спить. Ми поділилися з ним своїми сумнівами, а він на це сказав, що найважливіше — захопити спочатку фелюгу, тим більше, що зробити це надзвичайно легко і що тут немає ніякого риску, а потім, мовляв, підемо до Зораїди. Ми з ним погодились і, не затримуючись більше, під його керівництвом рушили до фелюги,— він першим стрибнув у неї і, вихопивши шаблю, крикнув по-маврітанськи:

— Ні з місця, інакше вам усім кінець!

У цей час майже всі християни були вже на борту. Слова арраіса налякали малодушних маврів, і, так і не взявшись до зброї, якої, між іншим, майже ні в кого з них не було, вони мовчки дали християнам себе зв'язати, а християни, пригрозивши маврам, що як тільки вони посміють пікнути, їх тут же всіх переріжуть, зв'язали їх з квапливістю надзвичайною. Після того половина християн залишилися стерегти маврів, а інші під керівництвом того ж самого відступника попрямували до будинку Хаджі Мурата і вже хотіли було ламати ворота, як раптом завдяки щасливому випадку вони відчинилися самі, та так легко, ніби не були замкнуті. І от, у цілковитій тиші і мовчанці, залишившись непоміченими, наблизились ми до самого будинку.

digitized by ukrbiblioteka.org

Чарівна Зораїда чекала нас біля вікна і, почувши кроки, зашепотіла півголосом, чи не *нізарані* ми, тобто чи не християни. Я відповів ствердно і попросив спуститись до нас. Упізнавши мене, вона вже не вагалася,— ні слова не кажучи, миттю спустилася вниз, відімкнула двері і стала перед нами такою прекрасною і в такому багатому вбранні, що я не берусь її описати. Побачивши її, я одразу ж схопив її руку і почав цілувати, за мною відступник і два мої товариші, та й усі інші наслідували приклад,— правда, вони не були посвячені в нашу таємницю, але їм було зрозуміло одне — що ми їй дякуємо і вважаємо нашою рятівницею. Відступник запитав її по-маврітанськи, чи вдома її батько. Вона відповіла, що вдома і що він спить.

— Що ж, доведеться розбудити його і забрати з нами,— оголосив відступник,— а також усе цінне, що є в цьому чудовому домі.

— Ні,— сказала вона,— мого батька ніяк не можна чіпати, а все цінне, що є в нашому домі, я беру з собою, і цього цілком досить, щоб збагатити і задовольнити вас усіх: почекайте, побачите самі.

І тут вона, сказавши, що зараз повернеться і щоб ми не рухались і не шуміли, зайшла в дім. Я запитав відступника, про що він з нею говорив, і він відповів на моє запитання, тоді я йому сказав, що ні в чому не треба порушувати волю Зораїди, а Зораїда тимчасом уже поверталася з скринькою, наповненою золотими, яких було так багато, що вона ледве її несла. Треба ж було трапитися такому, щоб у цей саме час прокинувся батько Зораїди і почув гамір, який линув з саду. І, висунувшись у вікно, він одразу ж упізнав, що це християни, і голосно й дико закричав по-арабськи: «Християни, християни! Злодії, злодії!» Крики ці дуже збентежили нас, проте відступник, уявивши собі, яка загрожує нам небезпека, і вирішивши, що необхідно з цим покінчити, перш ніж у будинку почнеться переполох, з надзвичайною квапливістю кинувся до Хаджі Мурата, а за ним дехто з нас, я ж не наважився залишити Зораїду, яка майже замертво впала в мої обійми. Одно слово, ті, що піднялися по сходах, виявили таку спритність, що за якусь мить уже вели Хаджі Мурата з зв'язаними за спиною руками з хусткою в роті, щоб він не міг вимовити й слова, і вони ще погрожували йому, що одне, мовляв, слово — і прощайся з життям. Зораїда затулила обличчя руками, щоб не дивитись на батька, а батько її, не підозрюючи, що вона з своєї доброї волі віддалася в наші руки, вжахнувся. Однак ми могли надіятись тепер тільки на свої ноги, а тому швидкою і квапливою ходою вирушили до фелюги, де нас нетерпляче чекали, бо вже починали боятися, чи не сталося з нами чого поганого.

Ще не було й другої години ночі, а ми всі вже зібрались у фелюзі і тут ми розв'язали батькові Зораїди руки і вийняли у нього з рота хустку, проте відступник ще раз повторив, що коли він скаже хоч слово, то його вб'ють. Він же, як тільки побачив тут свою дочку, почав тяжко зітхати, особливо коли помітив, що я стискаю її в обіймах, а вона не опирається, не ремствує і не ухиляється,— що вона спокійна. І все ж він мовчав, боячись, що ми здійснимо страшну погрозу відступника. Тимчасом Зораїда, бачачи, що вона вже у фелюзі і що ми збираємось відчалювати, а її батько та інші маври зв'язані, попросила відступника мені переказати, щоб я зробив їй ласку: відпустив маврів і звільнив її батька, бо легше, мовляв, їй кинутися в море, ніж бачити перед собою батька, який так гаряче її любить і якого через неї везуть у полон. Відступник мені це переказав, і я відповів згодою, але він заперечив, що це не діло, бо коли їх відпустити, то вони гукнуть на допомогу і піднімуть на ноги все місто, і тоді навздогін за фелюгою спорядять корвети, і нам і на суші і на морі всі шляхи до порятунку будуть відрізані,— єдине, що можна було, на його думку, зробити, це випустити їх, як тільки ми опинимось на християнській землі. На тому ми й погодились, і Зораїда, якій пояснили, чому ми не можемо одразу ж виконати її прохання, поясненнями цими задовольнилась. І от могутні наші гребці в безмовному захопленні і з радісною жвавістю взялися за весла, і, повністю віддавши себе волі божій, ми лягли на курс Майоркських островів, бо то була найближча до нас християнська земля. Але тут подув північний вітер, море захвилювалось, і тримати курс просто на Майорку виявилось неможливим, довелося йти понад берегом і тримаючи курс на Оран, що було дуже прикро, бо нас могли помітити з Сарджела, гавані, розташованої на тому ж побережжі, що й Алжір, на відстані шістдесяти миль од нього. А ще боялися ми зустріти в цих водах один з тих галіотів, які звичайно повертаються з вантажем товарів з Тетуана. А втім, кожен з нас і всі разом узяті схильні були думати, що коли зустрінеться нам галіот з товаром, якщо тільки це не корсарський галіот, то ми не тільки не загинемо, але заволодіємо судном і вже з меншим для себе риском зможемо закінчити нашу подорож. Зораїда, як опустила голову мені на руки, так, щоб не бачити батька, за весь час плавання не підводила її, і я чув, як вона молила про допомогу Лелу Маріам.

Ми пройшли добрих тридцять миль, коли,

нарешті, спалахнула зоря, при світлі якої ми виявили, що перебуваємо на відстані трьох аркебузних пострілів від берега, а берег у цей час був пустинний, і ніхто не міг нас помітити, але все ж ми дружними зусиллями вивели судно в море, яке на той час затихло, а пройшовши у відкритому морі близько двох миль, ми запропонували гребти позмінно, щоб гребці мали можливість перекусити, а в провіанті у нас нестачі не було; проте гребці заявили, що зараз не час відпочивати,— хай, мовляв, погодують їх ті, хто не гребе, а вони вже нізащо не випустять весел з рук. Так ми й зробили, і в цей саме час подув пасатний вітер, внаслідок чого ми змушені були, залишивши весла, підняти паруси і взяти курс на Оран, бо йти куди-небудь ще не було ніякої можливості. Все це було зроблено з поспішністю надзвичайною, і під парусами ми почали проходити понад вісім миль на годину, не боячись уже нічого, крім зустрічі з корсарськими суднами. Маврам-гребцям ми дали поїсти, а відступник втішив їх, сказавши, що вони не полонені — що їх відпустять при першій нагоді. Те ж саме було сказано батькові Зораїди, і він на це відповів:

— Чому завгодно я готовий повірити і чого завгодно міг чекати від вашої доброти і від вашої великодушності, о християни! але щоб ви мене звільнили,— ні, я не такий простацький, як ви гадаєте. Ви не стали б з такою для себе небезпекою позбавляти мене волі для того, щоб тепер так великодушно мені її повернути, особливо знаючи, хто я такий і який великий викуп можете ви за мене одержати. Коли ж ви побажаєте призначити суму викупу, то я зараз же віддам вам усе, що ви зажадаєте за мене самого і за нещасну дочку мою або ж за неї одну, бо вона є більша і краща частина моєї душі.

Тут він гірко заплакав, так що всі ми відчули до нього жаль, а Зораїда мимоволі на нього глянула і, побачивши, що він плаче, до того розхвилювалася, що скочила з моїх колін і кинулась його обнімати, і тут вони обоє, пригорнувшись одне до одного обличчям, такий жалібний зняли плач, що багато хто з присутніх почав їм вторити. Однак, побачивши на ній святкове вбрання і безліч коштовного каміння, батько сказав їй їхньою мовою:

— Що це означає, дочко моя? Ввечері, перед тим як скоїтися жахливому цьому нещастю, на тобі було просте домашнє плаття,— тимчасом тобі не було коли переодягнутись, і ти не одержала ніякої радісної звістки, заради якої варто було б наряджатись і причепурюватись, і раптом сьогодні я бачу, що на тобі краще з платтів, яке я тільки знаю і яке я тільки міг тобі подарувати, коли доля була ще прихильною до нас. Відповідай же, бо це ще більше дивує і вражає мене, ніж нещастя, яке впало на мене.

Все, що мавр говорив своїй дочці, нам перекладав відступник, а вона не відповідала й слова. Коли ж мавр побачив біля борта скриньку, в якій Зораїда зберігала свої коштовності,— а він був певен, що Зораїда залишила її в Алжірі і не брала з собою в заміський будинок, то подив його збільшився, і він запитав, яким чином скринька потрапила нам до рук і що в ній сховано. А відступник, не чекаючи відповіді Зораїди, відповів за неї:

— Не турбуйтеся, сеньйоре, ставити дочці вашій Зораїді стільки запитань, бо я відповім одразу на всі. Отже, хай буде вам відомо, що вона християнка і що вона розпиляла наші ланцюги і вивела нас на волю. Вона їде з нами з своєї доброї волі, і я певен, що вона щаслива і що в неї тепер таке почуття, ніби з пітьми піднесли її до світла, з смерті до життя, з мук до блаженства.

— Він правду говорить, дочко моя?— запитав мавр.

— Так,— відповіла Зораїда.

— Так, значить, ти християнка,— продовжував питати старик,— так, значить, ти віддала батька в руки ворогів?

На це йому Зораїда відповіла так:

— Я християнка, це правда, але я тобі не зраджувала,— всі помисли мої були спрямовані не до того, щоб тебе покинути або ж заподіяти тобі зло, але тільки до власного мого добра.

— Яке ж це добро, дочко моя?

— Про це ти запитай Лелу Маріам,— відповіла Зораїда,— вона краще за мене зуміє пояснити.

Варто було маврові це почути, і він з незвичайною швидкістю кинувся вниз головою в море і, безперечно, потонув би, коли б через довгий і незручний свій одяг деякий час не протримався на поверхні. Зораїда почала кричати, щоб ми його врятували, і ми поспішили йому на допомогу і, вхопивши за альмалафу, втягнули його, півмертвого, знепритомнілого, у фелюгу, а Зораїда, засмучена, почала над ним, як над покійником, гірко і жалібно плакати. Ми поклали його на живіт, з рота в нього полилася вода, і за дві години він прийшов до тями, а тим часом вітер перемінив напрям і нас понесло до берега, так що, аби нашу фелюгу не викинуло на сушу, довелося налягти на весла. Проте, завдяки щасливому випадку, нас пригнало в бухту, яка знаходиться за невеликим мисом, або ж косою, і яку маври називають *Кава Румія,*— що нашою мовою означає *блудниця-християнка*, бо в них існує легенда, що

digitized by ukrbiblioteka.org

тут похована *Кава*, через яку загинула Іспанія, а *Кава* їхньої мовою означає *блудниця*, *румія — християнка*, і коли нужда примушує їх у цій бухті стати на якір, то вони вважають це за погану ознаку і без крайньої потреби на якір тут не стають; для нас же це був не вертеп блудниці, а тихе і рятівне пристановище, бо море все ще хвилювалося. Ми вислали на берег дозор, а самі тимчасом і на секунду не випускали весел з рук: відступник нагодував нас з своїх запасів, а потім ми почали гаряче молитися богу і цариці небесній і просити їх, щоб вони були помічниками нашими і заступниками і щоб так щасливо почата справа увінчалася благополучним закінченням. Зораїда знову почала благати нас висадити на берег її батька і всіх зв'язаних маврів, бо в неї не було сил дивитися на зв'язаного батька і полонених співвітчизників, і ніжна її душа здригалася. Ми пообіцяли відпустити їх перед самим відплиттям, бо висадити їх у цьому безлюдному місці не становило для нас небезпеки. Молитви наші були зовсім не даремними, і небо почуло нас: на наше щастя вітер ущух, від чого море знову стихло, ніби закликаючи нас безбоязно продовжувати подорож. З огляду на цю обставину ми розв'язали маврів і, на великий їхній подив, одного за другим висадили на берег. Коли ж ми почали висаджувати батька Зораїди, який був тепер уже при твердій пам'яті, він сказав:

— Як ви гадаєте, християни, чому ця тварюка радіє з мого визволення? Думаєте, від жалю до мене? Зрозуміло, що ні,— просто-напросто моя присутність заважає їй здійснити мерзенний її задум. Не думайте також, що вона побажала залишити свою віру, переконавшись у перевазі вашої,— просто-напросто вона довідалася, що розпусникам у вас вільніше живеться, ніж у нас.

І, звернувшись до Зораїди, в той час як я і ще один християнин тримали його за руки, щоб він знову не наважився на якийсь відчайдушний крок, вигукнув:

— О, розпусна дівко, о дитя нерозумне! Нащо віддалася ти в руки цих псів, одвічних ворогів наших? Хай буде проклятий той час, коли я тебе породив, і хай будуть прокляті веселощі і приємності, в яких я виростив тебе!

Бачачи, що він не збирається скоро замовкнути, я поспішив висадити його на берег, але він і там продовжував голосно ремствувати і проклинати і просив Магомета вблагати аллаха знищити нас, знищити і умертвити. Коли ж ми знову пішли під парусами, до нас перестали долітати його слова, але зате ми бачили його вчинки, які полягали в тому, що він хапав себе за бороду, рвав на собі волосся і качався по землі, однак йому потім удалося підвищити голос, і ми почули, що він говорив:

— Повернись, улюблена донечко моя, повернись до мене,— я тобі все прошу. Віддай цим людям гроші,— все одно тепер це вже їхнє добро,— і прийди втішити скорботного твого батька, який розлучиться з життям на цьому пустинному березі, коли ти розлучишся з ним.

Зораїда все це чула, вона страждала і плакала і, нарешті, відповіла йому так:

— Я стала християнкою з ласки Лели Маріам,— хай же буде завгодно аллаху, батьку мій, щоб вона втішила тебе в твоєму горі. Аллах бачить, я не могла зробити інакше, християни не неволили мене: адже коли б навіть я вирішила залишитися вдома і не їхати з ними, то це було б понад мої сили,— так жадала моя душа зробити те, що мені таким добрим уявляється ділом, а вам, улюблений батьку мій, таким злим.

Коли вона це говорила, батько вже не чув її, а ми не бачили його, і тут я почав утішати Зораїду, і всі ми тепер були заклопотані думкою про подорож нашу, яку полегшував ходовий вітер, так що ми вже були впевнені, що на світанку наступного дня побачимо береги Іспанії. Однак щастя так просто майже ніколи не приходить і безхмарним не буває, разом з ним або ж слідом за ним неодмінно приходить нещастя, яке полохає і тьмарить його, і от — чи так завгодно було долі, чи то подіяли прокляття, які посилав своїй дочці мавр,— адже які б не були батьківські прокляття, їх завжди треба боятися,— одно слово, годині о третій ночі, коли, розгорнувши паруси і склавши весла, бо, дякуючи ходовому вітру, необхідність у гребні відпала, йшли ми у відкритому морі, то при яскравому світлі місяця ми побачили, що нам навперейми, тримаючи руль до вітру, йде корабель з розгорнутими чотирикутними парусами. І йшов він на такій близькій од нас відстані, що, боячись наскочити на нього, ми змушені були згорнути паруси, а там, щоб пропустити нас, щосили налягли на стерно. З палуби зустрічного судна нас окликнули і запитали, хто ми такі і звідки та куди йдемо, але оскільки запитання свої вони ставили мовою французькою, то відступник сказав:

— Не відповідайте й слова. Немає сумніву, це французькі корсари, від них пощади не жди.

Після такого попередження, ми вирішили краще мовчати. Ми пройшли трохи вперед, і зустрічний корабель залишився в нас з підвітреного боку, як раптом раз за разом пролу-

нали два гарматні постріли, і треба думати, то були ланцюгові ядра, бо перше ядро зрізало половину нашої щогли, і щогла разом з парусом упала у воду, а ядро, випущене вслід за першим з іншої гармати, влучило в середину нашої фелюги і пробило її наскрізь, ніякої іншої шкоди, проте, не заподіявши. Ми ж, бачачи, що йдемо на дно, почали голосно благати допомоги і просити вороже судно врятувати нас, бо ми, мовляв, тонемо. Тоді вони згорнули паруси і спустили на воду шлюпку, і туди ввійшло чоловік дванадцять добре озброєних французів з аркебузами і запаленими гнотами і наблизилися до нас. Побачивши ж, що нас небагато і що фелюга йде на дно, вони нас підібрали, оголосивши при цьому, що все це трапилося тому, що ми були такі неввічливі і нічого їм не відповіли. Відступник схопив скриньку з коштовностями Зораїди і непомітно кинув її в море. Коротше кажучи, всі ми потрапили до французів, і ті, розпитавши нас про все, що їм хотілося знати, як найзліші наші вороги пограбували нас начисто,— в Зораїди вони відібрали навіть каркаджі, які були в неї на ногах. Але мене не так засмучувала та прикрість, якої вони завдали Зораїді, як гірко мені було думати, що, відібравши в неї найбагатші і найрідкісніші скарби, вони відніматуть у неї скарб інший, якому немає ціни і яким вона особливо дорожила. Проте всі помисли цих людей крутяться навколо наживи, пожадливість їхня ненаситима, і доходила вона тоді до того, що вони і невільничий наш одяг відібрали б у нас, коли б це тільки було їм на щось потрібне. І вони вже схилялися до того, щоб зав'язати нас усіх у парус і кинути в море, бо вони мали намір торгувати в іспанських гаванях, видаючи себе за бретонців, а коли б вони залишили нас живими, то грабунок був би розкритий і вони зазнали б покарання, проте капітан, той самий, який пограбував кохану мою Зораїду, сказав, що з нього цієї здобичі досить і що ні в які іспанські гавані він заходити не збирається, а хоче пройти Гібралтарську протоку вночі, або вже як там вийде, і попрямувати в Ля Рошель, звідки вони й вийшли на розбій. Через те вирішили вони дати нам з свого корабля шлюпку і наділити нас усім необхідним для недовгого шляху, який залишився нам, що вони другого дня і зробили — уже біля берегів Іспанії, побачивши які, ми забули всі злигодні наші та бідування, так ніби з нами нічого й не сталося,— така велика радість повернення втраченої волі.

Було, напевне, близько полудня, коли нас посадовили в шлюпку і дали нам два бочонки з водою і трохи сухарів. Коли ж у човен спускалася чарівна Зораїда, капітан, несподіваним співчуттям зворушений, вручив їй сорок золотих і не дозволив морякам зняти з неї той самий одяг, в якому ви її зараз бачите. Ми сіли в шлюпку і, стараючись показати французам, що ми не тільки на них не ображені, але, навпаки, вдячні їм, подякували їм за ту послугу, яку вони нам зробили. Вони віддалилися, тримаючи курс на Гібралтарську протоку, а нашою провідною зіркою була земля, яка виднілася попереду, і ми так старанно почали веслувати, що на заході сонця були вже зовсім близько від берега і, за нашими розрахунками, напевне могли висадитися до настання ночі. Але місяць усе не показувався, небо було темне, місцевість же ця була нам незнайомою, а тому ми вважали, що висаджуватися одразу ж на берег небезпечно, хоч багато хто був протилежної думки і доводив, що нам треба пристати до берега, хай навіть скелястого і безлюдного, і таким чином розвіяти цілком природний страх наш перед суднами тетуанських корсарів, які ночують у Берберії, а зорю звичайно зустрічають уже біля берегів Іспанії і, захопивши здобич, повертаються до себе додому. Кінець кінцем перемогли ті, які радили не кваплячись підійти до берега і, коли море буде спокійним, висадитися, де доведеться. Так ми й зробили і незадовго до півночі наблизилися до підошви величезної і крутої гори, яка височіла не на самому березі, так що між нею і морем залишався невеликий простір, на якому цілком зручно було висаджуватися. Шлюпка врізалася в пісок, ми зійшли на берег, поцілували землю і з сльозами невимовної радості й щастя подякували господу богу нашому за несказанну його ласку. Витягнувши шлюпку на берег і забравши припаси, ми стали сходити на гору, але й піднявшись на велику височінь, ми все не могли стримати хвилювання і не сміли вірити, що під нами земля християн.

Світанок надходив повільніше, ніж нам того хотілося. Ми піднялися на вершину гори і почали дивитися, чи не видно звідси якого-небудь селища або хатини пастуха, однак куди не звертали ми погляд, ні людей, ні селища, ні стежок, ні доріг не було видно. І все ж вирішили ми йти далі, бо,— думалося нам,— не може бути, щоб незабаром нам хто-небудь не зустрівся і не сказав, де ми перебуваємо. Мене ж особливо мучило те, що Зораїда йшла через ці нетрі пішки,— треба сказати, що я спробував посадити її собі на плечі, але її більше стомлювала моя втома, ніж міг їй дати полегшення її відпочинок, і тому вона не захотіла більше мене обтяжувати,— всю дорогу вона, тримаючи мене за руку, не ремствуючи, йшла сама і навіть здавалася веселою. І от,

digitized by ukrbiblioteka.org

коли ми пройшли близько чверті милі, до слуху нашого долинуло калатання дзвіночка,— явна ознака того, що поблизу повинна була бути череда. І, уважно роздивившись, чи не видно кого-небудь, помітили ми юного пастуха: спокійний і безтурботний, він, сидячи під дубом, вирізав ножем паличку. Ми гукнули до нього,— він підвів голову, миттю скочив на ноги, і, як ми довідалися потім, перші, хто потрапив йому на очі, були відступник і Зораїда, на яких був маврітанський одяг, і тут він, уявивши, що всі берберійські маври йдуть на нього, стрімголов кинувся до лісу, гукаючи на все горло:

— Маври, маври на нашій землі! Маври, маври! До зброї, до зброї!

Вигуки ці збентежили нас, і ми не знали, що робити. Однак, подумавши, що крики пастуха піднімуть на ноги місцевих жителів і що кінна берегова охорона миттю примчить довідатися, в чому справа, ми умовились, що відступник зніме з себе турецький одяг і одягне невільничий *йелек*, тобто куртку, яку один з нас, сам залишившись в одній сорочці, тут же йому і віддав. Отже, поклавшись на волю божу, пішли ми в той бік, куди побіг пастух, і весь час чекали нападу берегової охорони. І передчуття не обмануло нас, бо не минуло й двох годин, ледве встигли ми вибратися з нетрів на рівнину, як з'явилося близько півсотні вершників, що з незвичайною швидкістю летіли просто на нас, і, побачивши їх, ми зупинилися, чекаючи. Але коли вони підскочили і замість маврів, за якими вони гналися, побачили перед собою вбогих християн, то зніяковіли, і один з них запитав, чи не ми були причиною того, що якийсь пастух кликав до зброї. «Так», відповів я і тільки було хотів розповісти, що зі мною сталося, звідки ми і хто ми такі, як один з християн, наших супутників, упізнавши вершника, який нас допитував, і, перебивши мене, вигукнув:

— Прославимо господа, сеньйори, за це велике щастя! Адже, коли я не помиляюся, ми ступаємо по землі Велес Малаги, і, якщо роки полону не послабили мою пам'ять, то ви, сеньйоре,— ви, що запитуєте, хто ми такі,— Педро де Бустаманте, мій дядько.

Тільки полонений християнин встиг це вимовити, як вершник скочив з коня і, обнявши юнака, вигукнув:

— Милий мій, любий мій племіннику, я тебе впізнаю! Адже я вже оплакав твою смерть, і я, і моя сестра, твоя мати, і всі твої родичі, які ще залишилися в живих,— певне, богу було завгодно продовжити їхнє життя, щоб вони на тебе порадувалися. Ми знали, що ти в Алжірі, і по одежі твоїй і супутників твоїх я здогадуюсь, що ви чудом вирвалися з полону.

— То правда,— підтвердив юнак,— і в нас ще буде час розповісти вам про все.

Інші вершники, зрозумівши, що ми полонені християни, негайно спішились і запропонували нам своїх коней, щоб довезти нас до міста Велес Малаги, яке було на відстані півтори милі звідси. Деякі з них, довідавшись, що ми залишили шлюпку, вирішили переправити її до міста, інші посадили нас на своїх коней. Зораїду ж посадив до себе дядько нашого супутника. Один з вершників навмисне поїхав уперед, щоб сповістити жителів про наше повернення з полону, і все місто висипало нам назустріч. Але не полонені, які вирвалися на волю, і не полонені маври здивували городян, бо для жителів прибережних селищ це звичне видовище,— їх здивувала врода Зораїди, яка саме цієї хвилини і цієї миті була особливо гарна, чому сприяли як дорожня втома, так і радість при думці про те, що вона знаходиться в християн, у найповнішій до того ж безпеці, і тому на щоках у неї заграв такий яскравий рум'янець, що я насмілююсь стверджувати, коли тільки кохання моє тієї миті мене не засліпило, що прекраснішого створіння немає в цілому світі,— принаймні я такого не бачив.

Ми пішли просто до церкви подякувати богу за послану нам ласку, і Зораїда, увійшовши в храм, сказала, що тут є лики, які нагадують Лелу Маріам. Ми сказали Зораїді, що це і є її зображення, а відступник постарався їй пояснити, що вони означають і чому вона повинна шанувати їх, так ніби кожне з них являло собою справжній лик тієї самої Лели Маріам, яка з нею розмовляла. Зораїда, будучи дівчиною кмітливою і обдарованою розумом живим і ясним, миттю збагнула все, що їй про ці зображення було сказано. Потім нас усіх розмістили по різних будинках, а відступника, Зораїду і мене наш колишній товариш по нещастю повів до будинку своїх батьків, людей досить заможних, і ті прийняли нас не менш ласкаво, ніж власного сина.

Шість днів пробули ми у Велесі, а потім відступник, навівши необхідні довідки, поїхав у місто Гранаду, щоб там за посередництвом священної інквізиції повернутися в лоно святої церкви, інші визволені християни вирушили хто куди, залишилися тільки ми з Зораїдою, і на ті гроші, які француз з ласки їй вручив, я купив осла, і на ньому вона сюди й приїхала, а я до цього часу був для неї батьком і слугою, але не чоловіком, і їдемо ми з нею довідатися, чи живий мій батько і хто з моїх братів виявився щасливішим за мене, хоч, між іншим, я вважаю, що, пославши мені таку

супутницю життя, як Зораїда, небо не могло приготувати мені кращої долі. Стійкість, з якою Зораїда, переживає нестатки, які тягне за собою нужда, а також палке її бажання стати християнкою захоплюють мене і спонукають служити їй до останнього мого подиху. І все ж радість, яку я відчуваю при думці про те, що я належу їй, а вона мені, затьмарена і отруєна, бо я не знаю, чи знайдеться на моїй батьківщині куточок, де б можна було нам з нею оселитися,— можливо, час і смерть стали причиною таких змін у справах і в самому житті мого батька та братів, що ніхто мене там і не впізнає.

От, сеньйори, і вся моя історія,— судити ж про те, яка вона цікава і незвичайна, належить вашій освіченій думці. Я, з свого боку, скажу лише, що мені хотілося бути ще більш стислим, хоч, між іншим, я й так, боячися набриднути вам пропустив деякі подробиці.

РОЗДІЛ XLII,

який розповідає про те, що ще сталося в заїзді, і про багато інших, вартих уваги речей.

Полонений, сказавши це, замовк, і тоді дон Фернандо звернувся до нього з такими словами:

— Справді, сеньйоре капітан, форма, в яку ви одягнули розповідь про незвичайні свої пригоди, не поступається перед новизною і незвичністю самого предмета. Все тут дивне, своєрідне, повне несподіванок, які дивують і приголомшують слухачів. І таке задоволення дали ви нам своєю розповіддю, що хоч би навіть нас застала зоря, ми охоче послухали б ще раз.

І тут дон Фернандо і всі присутні з такою доброзичливістю і запальністю почали пропонувати свої послуги, що ця їхня сердечність зворушила капітана. Дон Фернандо, зокрема, оголосив, що коли той побажає вирушити з ним, то він влаштує так, що хрещеним батьком Зораїди буде його брат, маркіз, а він, з свого боку, наділить капітана всім необхідним для того, щоб той міг повернутися на батьківщину з честю і з коштами, які особі його подобають. Полонений у найчемніших виразах висловив свою вдячність, але від усіх цих таких люб'язних пропозицій відмовився.

Тимчасом настала ніч, і вже у цілковитій темряві до заїзду під'їхала карета в супроводі кількох вершників. Вони попросилися на постій, але господиня сказала, що в усьому заїзді вільного куточка немає.

— Для кого, для кого, а для сеньйора аудитора куточок знайдеться,— заперечив один з вершників, що під'їхали.

Почувши ці слова, господиня знітилася.

— Сеньйоре,— сказала вона,— біда в тому, що в нас немає жодного ліжка. От коли у сеньйора аудитора постіль своя, а в нього, вже напевне, є своя постіль, тоді, будь ласка, ми з чоловіком уступимо йому нашу кімнату.

— Отак буде краще,— зауважив слуга.

В цей час з карети вийшла людина, з одягу якої можна було відразу визначити чин її і звання, бо довга її мантія із збірчастими рукавами свідчила про те, що слуга не збрехав і що це і справді суддя. Він вів за руку дівчину років шістнадцяти в дорожньому одязі, таку чарівну, гарненьку і граціозну, що всі нею замилувалися, так що, не будь у заїзді Доротеї, Лусінди та Зораїди, можна було б подумати, що такої вродливої дівчини скоро не розшукаєш. Дон Кіхот, який був тут же, побачивши аудитора з дівчиною, мовив:

— Ваша милость безбоязно може в цьому замку розташовуватися. Правда, тут тісно і незручно, але немає на світі такої тісноти і таких незручностей, які не відступилися б перед воєнним мистецтвом і перед ученістю, особливо коли керівником і начальником їхнім є врода, керуюча вашою, сеньйоре, вченістю в особі цієї чарівної дівчини, перед якою не лише воротам замка належить відчинятись і розчинятися, щоб впустити її, але й скелі повинні розпадатись, і розсовуватись та обвалюватись гори. Заходьте ж, ваша милость, у цей рай, де ви знайдете і зірки, і сонця, гідні бути супутниками того неба, яке милость ваша привезла з собою: тут знайдете ви і воєнне мистецтво в усьому його блиску і вроду в усій її пишноті.

Аудитор, здивований його словами, почав уважно його розглядати, і зовнішність Дон Кіхота вразила аудитора не менше, ніж його слова; і, не знайшовши, що на них відповісти, він знову здивувався, як тільки побачив перед собою Лусінду, Доротею та Зораїду, які, почувши новину, що прибули нові гості, і довідавшись від господині, що дівчина — красуня, пішли подивитися на неї і привітатися з нею, але в цей час дон Фернандо, Карденіо і священик з надзвичайним дружелюбством

digitized by ukrbiblioteka.org

та прекрасною чемністю пропонували аудиторові свої послуги. Нарешті, сеньйор аудитор, у цілковитому непорозумінні від усього баченого і чутого, зайшов, і тут чарівні жительки заїзду звернулися до прекрасної дівчини з привітанням. Як би там не було, аудиторові не могло не впасти в очі, що всі ці люди знатні, однак образ і зовнішність Дон Кіхота, а також його манера триматися, збивали аудитора з пантелику. Обмінявшись же привітаннями і оглянувши приміщення, присутні вирішили так, як уже було вирішено раніш, а саме — що жінки переночують у вже згадуваній кімнаті для постояльців, а чоловіки, ніби для охорони, залишаться в сінях. Одно слово, аудитор дозволив своїй дочці — треба зауважити, що молода дівчина була його дочкою,— ночувати в одній кімнаті з іншими жінками, чим дав їй велике задоволення, і, з'єднавши частину вузького ложа, даного господарем, і половину постелі аудитора, жінки влаштувалися на ніч краще, ніж могли думати.

У полоненого, коли він побачив суддю, сильно забилося серце, бо невиразне передчуття говорило йому, що це його брат, і він запитав в одного з слуг, які супроводжували аудитора, хто він такий і звідки родом. Слуга відповів, що це ліценціат Хуант Перес де Віедма і що народився він, здається, в горах Леона. Ця звістка на доповнення до того, що він бачив своїми очима, остаточно переконала полоненого, що це його брат, той самий, який за порадою батька пішов по вченій лінії; і, охоплений радісним хвилюванням, відкликав він дона Фернандо, Карденіо та священика вбік, і, повідомивши їм цю новину, запевнив, що аудитор його рідний брат. Слуга розповів йому також, що його пан одержав призначення в Америку, в мексіканську судову палату; ще полонений довідався, що дівчина ця — дочка судді: що дружина його померла від пологів, залишивши йому дочку і багатюще придане. Полонений запитав, як йому бути: назвати себе одразу чи краще вивідати непомітно, засоромиться його брат, коли побачить, що він такий бідний, а чи прийме його з розкритими обіймами.

— Доручіть цю перевірку мені,— сказав священик,— тим більше, що я не допускаю думки, сеньйоре капітан, щоб він вас неласкаво зустрів, бо весь образ вашого брата дихає таким благородством і розумом, що його ніяк не можна запідозрити ні в пихатості, ні в черствості, ні в небажанні брати до уваги мінливість долі.

— І все ж,— зауважив капітан,— мені б хотілося не раптом, а якось здалеку дати йому знати, хто я такий.

— Повторюю,— оголосив священик,— я влаштую так, що всі ми будемо задоволені.

Тим часом подали вечеряти, і всі сіли за стіл, крім полоненого, а також дам, які вечеряли окремо в своїй кімнаті. За вечерею священик сказав:

— З таким же прізвищем, як у вашої милості, сеньйоре аудиторе, був у мене один приятель у Константинополі, де я кілька років пробув у полоні. Приятеля того вважали одним з найвідважніших солдатів і воєначальників у всій іспанській піхоті, але він був такий же доблесний і сміливий, як і нещасний.

— А як звали того воєначальника, добродію мій? — запитав суддя.

— Його звали Руй Перес де Віедма, і народився він у горах Леона,— відповів священик.— Він розповів мені про свого батька і братів таке, що, коли б це мені розповідала не така правдива людина, як він, то я подумав би, що це одна з тих казок, які взимку біля вогнища люблять розповідати бабусі. Він мені сказав, що його батько розподілив маєток між трьома своїми синами і дав їм поради мудріші, ніж поради Катона. І от, звольте бачити, син, який побажав піти на війну, так відзначився, що незабаром за виявлену ним доблесть і безстрашність йому дали чин капітана-від-інфантерії, чим він був зобов'язаний тільки своїм заслугам, і не сьогодні-завтра йому повинні були надати звання полковника. Але якраз, коли він міг сподіватися на особливу ласку Фортуни, вона зрадила йому, і разом з її заступництвом він був позбавлений волі у той найщасливіший день, коли стільки одержали її, тобто в день битви при Лепанто. Я втратив волю в Голеті, і от, після стількох пригод, ми зустрілися з ним у Константинополі і подружили. Звідти він потрапив в Алжір, і там, наскільки мені відомо, з ним трапився один з найнезвичайніших випадків, які будь-коли траплялися на світі.

Далі священик у найкоротших словах виклав те, що сталося між Зораїдою і братом судді, а суддя так уважно слухав, як не слухав нікого навіть під час судового розгляду. Священик, дійшовши до того, як французи пограбували християн, що їхали у фелюзі, описав бідність і злидні, в яких опинилися його приятель та красуня-маврітанка, а що з ними сталося потім, чи пробралися вони до Іспанії, а чи французи завезли їх з собою до Франції,— цього він, мовляв, не знає.

Капітан, який стояв віддалік, слухав, що говорить священик, і стежив за найменшим рухом свого брата, а той, бачачи, що розповідь священика підходить до кінця, тяжко зітхнув і з сльозами на очах вигукнув:

— Ах, сеньйоре, коли б ви знали, які вісті повідомили ви мені і як вони мене схвилювали! Адже, незважаючи на всю мою розсудливість і вміння володіти собою, сльози все ж виказали моє хвилювання і навернулися мені на очі. Відважний капітан, про якого ви розповідаєте, то мій старший брат; будучи людиною мужнішою і благороднішої мрій, аніж я та другий мій брат, обрав він почесне і гідне воєнне поприще, тобто один з трьох шляхів, які накреслив нам батько, про що ви вже знаєте зі слів вашого товариша, чий життєпис здався вам схожим на казку. Я обрав учену лінію і на цьому шляху з божою допомогою, а також дякуючи власній своїй старанності, досяг відомих вам ступенів. Другий мій брат так розбагатів у Перу, що тими грішми, які він посилав батькові і мені, він не тільки з лихвою повернув одержану колись частку маєтку, але ще й надав можливість моєму батькові виявити властиву йому щедрість, а мені з честю і з успіхом закінчити заняття і зайняти теперішню мою посаду. Батько мій на краю могили, жадає звістки про старшого свого сина і безнастанно молить бога, щоб смерть не закрила йому очей до того часу, поки він ще при житті не гляне в очі свого сина, в якому мене особисто дивує одне: чому він, звичайно такий здогадливий, не спромігся подати про себе звісточку і повідомити батька як про свої митарства й прикрості, так і про свої успіхи: адже коли б батько або ж брати що-небудь про нього знали, то, щоб домогтися викупу, йому не довелося б чекати чуда з очеретинкою. А тепер я з страхом думаю, відпустили його французи чи, щоб приховати грабунок, умертвили. Однієї цієї думки досить, щоб я продовжував подорож не з радістю, як я почав її, але з превеликим смутком і печаллю. О добрий мій брате, коли б хто-небудь мені сказав, де ти тепер, я розшукав би тебе і врятував від мук, хоч би й ціною власних! О, коли б хто-небудь приніс старому батькові звістку про те, що ти живий, але томишся в найглибшій з берберійських підземних темниць,— звідти витягло б тебе наше багатство, багатство батька, брата, моє! О чарівна і співчутлива Зораїдо, коли б можна було винагородити тебе за добро, яке ти зробила моєму братові! О, коли б нам довелося бути присутніми при відродженні твоєї душі і на твоєму весіллі, якому ми були б невимовно раді!

Так говорив аудитор, до глибини душі схвильований звістками про брата, і всі слухали його з великим співчуттям, викликаним його скорботою. Тимчасом священик, переконавшись, що мети своєї він досяг і бажання капітана виконано, і вирішивши, що пора покласти край загальному суму, встав з-за стола і, зайшовши до приміщення, де була Зораїда, взяв її за руку, а за нею слідом пішли Лусінда, Дороте́я і дочка аудитора. Капітан чекав, що буде робити священик, а той і його взяв за руку і разом з ними обома наблизився до аудитора та інших кавальєро.

— Сеньйоре аудиторе, витріть сльози,— мовив він,— і хай буде вінцем бажання вашого найвище благо, якого ви тільки могли б бажати, бо перед вами добрий ваш брат і добра ваша невістка. Оце — капітан Віедма,— а це — чарівна маврітанка, яка зробила йому так багато хорошого. Французи, про яких я згадував, довели їх до злиднів, щоб ви могли виявити щедрість доброго вашого серця.

Капітан кинувся обнімати свого брата, а той, щоб краще його роздивитися, поклав йому руки на плечі; коли ж він остаточно впевнився у тому, хто перед ним, то стис його в своїх обіймах і заплакав гарячими сльозами радості, так, що, дивлячись на нього, багато хто з присутніх заплакали. Слова обох братів, а також і сердечне їхнє хвилювання, навряд чи, думається мені, можна собі уявити, а не те що передати. І от вони вже коротко розповіли один одному про себе; і от уже обидва брати впевнилися в незмінності дружніх своїх почуттів; і от уже аудитор обняв Зораїду: і от уже попросив він її розпоряджатися його маєтком, як своїм власним; і от уже звелів він своїй дочці обняти Зораїду; і от уже, дивлячись на прекрасну християнку і чарівну маврітанку, всі заплакали знову. І от уже Дон Кіхот, мовчки і з неослабною увагою стежачи за всіма цими незвичайними подіями, витлумачив їх у дусі небилиць про мандрівне рицарство. І от уже вирішили, що капітан, Зораїда і його брат поїдуть разом у Севілью і сповістять батька, що син його втік з полону і знайшовся, щоб той, коли тільки він може, виїхав у Севілью, де йому належить бути присутнім при хрещенні Зораїди і на весіллі замість аудитора, якому не можна затримуватися в дорозі, бо він одержав звістку, що через місяць з Севільї до Нової Іспанії вирушає флотилія, і пропустити цю нагоду було б йому дуже незручно. Одно слово, всі були щасливі і задоволені, що в полоненого все благополучно закінчилось, а оскільки майже дві третіх ночі вже минуло, то вирішено було більше не затримуватись і лягти спати. Дон Кіхот зголосився охороняти замок, щоб попередити напад якого-небудь велетня або ж якоїсь недоброї людини, що зазіхне на безцінні скарби вроди, які в цьому замку зберігаються. Всі, хто знав Дон Кіхота, подякували йому і розповіли про його химерності аудиторові, чим немало його потішили. Один лише

digitized by ukrbiblioteka.org

Санчо Панса був у відчаї від того, що шановне зібрання ніяк не вгамується, і лише він один, задрімавши на упряжі свого осла, розташувався з усіма зручностями, що йому зовсім не дешево коштуватиме, але про це мова ще попереду. Отже, дами пішли до себе, чоловіки постаралися влаштуватися з можливо меншими незручностями, а Дон Кіхот вийшов за ворота, щоб, згідно з даною обіцянкою, об'їжджати замок дозором.

Сталось, одначе, так, що перед світанком до слуху дам долинув такий приємний і солодкий голос, що всі мимоволі заслухались, особливо Доротея, яка лежала поруч з доньєю Кларою де Віедма (так звали дочку аудитора) і не спала. Ніхто не міг здогадатися, хто це так гарно співає, і до того ж без супроводу будь-якого інструмента. Часом здавалося, що співають у дворі, часом — що в стайні, і вони, все ще нічого не розуміючи, уважно слухали, коли до дверей наблизився Карденіо і сказав:

— Коли ви не спите, то послухайте: це співає погонич мулів, і голос у нього справді чудовий.

— Ми слухаємо, сеньйоре,— обізвалася Доротея.

Карденіо тієї ж хвилини одійшов, а Доротея, вся — увага, вловила слова оцієї самої пісні:

РОЗДІЛ XLIII,

в якому розповідається цікава історія погонича мулів і описуються інші незвичайні пригоди, що в заїзді трапилися.

Я моряк, моряк любові,
І в її пучині бурній
Я блукаю і не знаю,
Чи до берега приб'юся.

Я пливу й дивлюсь на небо,
Бачу зірку золотую;
Ні. така прекрасна й світла
Не сіяла Палінуру!

А куди веде та зірка,
Я не знаю і мандрую,
І до неї, все до неї
Пориває мою душу.

Раз у раз зухвала скромність
І дурна благорозумність
Вид ясний її від мене
Закривають, ніби тучі

Зоре ясна, світлосяйна,
Ти життя мені даруєш!
Як сховаєшся за хмари,
То від розпачу помру я.

Цієї миті Доротея подумала, що Кларі теж не завадить послухати такий приємний голос, і тому почала торсати її і, розбудивши, сказала:

— Пробач, крихітко, що я тебе буджу, але мені хочеться, щоб ти втішилася звуками голосу, прекраснішого за який ти, можливо, ніколи більше не почуєш.

Клара прокинулась і спросоння не одразу здогадалася, чого від неї хочуть; вона перепитала Доротею і, тільки коли Доротея ще раз усе повторила, почала прислухатися; проте не встигла вона вловити такі два вірші, як на неї напав страшний дрож, ніби то був сильний приступ пропасниці, і, притиснувшись усім тілом до Доротеї, вона вигукнула:

— Ох, дорога, люба моя сеньйоро! Нащо ви мене розбудили? Найкраще, що могла б для мене зараз зробити доля,— це закрити мені очі та вуха, щоб я не бачила і не чула нещасного цього співака.

— Що ти, моя крихітко? Адже говорять, що це погонич мулів.

— То власник кількох маєтків,— заперечила Клара,— а крім того, він так міцно заволодів моїм серцем, що тепер воно вічно належатиме йому, коли тільки він сам не захоче його покинути.

Подивувалася Доротея з красномовності дівчини, розумної, на її думку, не по роках, і сказала:

— Ви говорите так, сеньйоро Кларо, що я не можу вас зрозуміти. Висловлюйтесь ясніше і скажіть, як треба розуміти ваші слова про серце, маєтки і про цього співака, голос якого так дуже тривожить вас. А втім, не говоріть мені зараз нічого, а то мені доведеться вас заспокоювати, я ж не хочу позбавляти себе задоволення послухати спів, тим більше, що це, по-моєму, нова пісня і новий мотив.

— Ну, що ж, хай собі співає,— сказала Клара.

І, щоб не слухати, вона заткнула собі вуха, знову здивувавши Доротею, а Доротея напружила увагу і вловила такі слова:

Ясна моя надіє,
Ми шлях важкий самі собі обрали;
Іди ж назустріч мрії
Крізь ніч і тьму, крізь хащі і завали
І будь безстрашна, люба,
Хоч жде тебе на кожнім кроці згуба.

Не осягне лінивий
Почесного тріумфу й перемоги,
Не буде той щасливий,

Хто сам до щастя не шука дороги,
А згорне руки кволі
І жде знічев'я милості від долі.

Любовні насолоди
Високу ціну мають справедливо;
Амур свої клейноди
Оберігає пильно і ревниво;
Одвіку так ведеться:
Нікчемне те, що дешево дається.

Незламність духу може
В коханні осягнути неосяжне,
Вона мені поможе
Амура міць поборювать звитяжно,
І сподіватись треба,
Що я з землі таки дістану неба.

На цьому пісня закінчилась, а Клара почала ридати, і тим збудила допитливість Доротеї, якій цікаво було знати, що означають такий солодкий спів і такий жалібний плач; і тому вона ще раз запитала, що хоче сказати їй Клара. Тоді Клара, боячись, як би не почула Лусінда, притиснулася до Доротеї і, нахилившись до самого її вуха, так що тепер вона могла бути зовсім певна в збереженні своєї таємниці, мовила:

— Той, хто зараз співав, пані моя, то рідний син одного арагонського кавальєро, власника двох маєтків, який живе в столиці, якраз навпроти мого батька. І хоч у домі мого батька взимку на вікнах завіски, а влітку — гратчасті віконниці, цей кавальєро, який навчався в столиці, якимсь чином побачив мене: чи то в церкві, чи то ще десь. Одно слово, він у мене закохався і з вікон свого будинку почав мені освідчуватися в коханні з допомогою знаків та рясних сліз, так що кінець кінцем я не могла йому не повірити і покохала сама, хоч іще не знала за що. Один з тих знаків, які він мені робив, полягав у тому, що він складав обидві руки докупи, даючи цим зрозуміти, що він зі мною одружиться. Я б дуже того хотіла, але я одинока, матері в мене немає, порадитися ні з ким, і тому єдина радість, яку я могла йому дати, полягала в тому, що коли батьків наших не було вдома, я підіймала трохи, щоб йому краще було мене видно, завіску або ж прочиняла віконницю, а він божеволів від захоплення. Тимчасом нам з батьком треба було від'їжджати, про що кавальєро довідався, але не від мене, бо я ніяк не могла його повідомити. Він захворів,— найпевніше, від горя,— і в день нашого від'їзду я навіть не могла кинути на нього прощальний погляд, але минуло два дні, і от їду я селом, від якого звідси не більше одного дня їзди, і бачу, що біля воріт заїзду стоїть він, до того вміло переодягнутий погоничем мулів, що коли б образ його не був відображений у моїй душі, я нізащо б його не впізнала. Я впізнала його, здивувалась і зраділа. Він поглянув на мене крадькома, так, щоб не бачив батько, і тепер він ховається від нього кожного разу, коли ми зустрічаємося з ним у дорозі або ж у заїздах. І от, тому що мені відомо, хто він такий, і зрозуміло, що це він з кохання до мене йде пішки і терпить усілякі незручності, я й болію за нього душею і погляд мій супроводжує його скрізь. Не знаю, які його наміри і як пощастило йому втекти від батька, який любить його понад усе, бо це його єдиний син, і до того ж гідний такої любові, в чому ви переконаєтесь, як тільки його побачите. І ще я повинна сказати: всі ці пісні він сам написав,— мені говорили, що він виявляє великі успіхи в навчанні і у віршуванні. Ага, ще: коли я бачу його або чую, як він співає, я вся тремчу від страху і хвилювання,— боюсь, як би не впізнав його мій батько і не здогадався про нашу сердечну прихильність. За весь час я з ним і словом не перекинулась і, проте, кохаю його так, що не можу без нього жити. От і все, що я можу вам сказати, пані моя, про цього співака, голос якого так полонив вас, що вже з одного цього ви могли б здогадатися, що це не погонич мулів, як ви говорите, але, як я вже сказала, володар маєтків і сердець.

— Більше ви мені нічого не говоріть, сеньйоро донья Кларо,— сказала їй на це Доротея, цілуючи її,— кажу вам, нічого мені більше не говоріть і почекайте до ранку: бог дасть, справу вашу увінчає щасливе закінчення, якого такий невинний початок заслуговує.

— Ах сеньйоро! — вигукнула донья Клара.— Чого мені чекати, коли батько його такий знатний і багатий, що, на його думку, я, звичайно, не гідна бути слугою його сина, а не те що дружиною? А тимчасом таємно від мого батька я нізащо не вийду за нього заміж. Я хочу одного: щоб юнак залишив мене і повернувся додому,— можливо, розлука і величезна відстань, яка нас розділяє, вилікують душевну мою рану. А втім, я знаю напевне, що придуманий мною засіб великої користі мені не принесе. Не можу зрозуміти, що це за диявольське навождення і як до мого серця закралося кохання,— адже я ще така молода, і він ще такий молодий, їй-богу, я гадаю, ми з ним ровесники, а мені ще немає шістнадцяти: батько говорить, що мені сповниться шістнадцять років на Михайла архангела.

Дитячі міркування доньї Клари насмішили Доротею, і вона їй сказала:

— Давайте подрімаємо, сеньйоро, адже швидко вже й ранок, а ранком, бог дасть, наша візьме, це вже ви мені повірте!

Тут вони заснули, і в усьому заїзді запанувала мертва тиша; не спали тільки хазяйська

digitized by ukrbiblioteka.org

дочка і служниця Маріторнес; наслухавшись про поведінку Дон Кіхота, а також про те, що він зараз, озброєний і верхи на коні, стереже заїзд, вони вирішили з нього пожартувати або, в усякому разі, потішитись трохи його базіканням.

Треба знати, що жодне вікно заїзду не виходило в поле, за винятком отвору в сараї,— отвору, через який ззовні кидали солому. Півтори дівиці підійшли до нього і помітили, що Дон Кіхот, сидячи на коні і спершись на спис, час від часу так глибоко і тяжко зітхає, ніби при кожному зітханні душа його розлучається з тілом. І ще почули вони тихий його, ніжний і пристрасний голос:

— О пані моя Дульсінеє Тобоська, вінець вроди, верх і межа мудрості, джерело дотепності, житло доброчесності і, нарешті, втілення всього благодійного, непорочного і втішного, що тільки є на землі! Про що твоя милость цієї миті помишляє? Можливо, ти думаєш про відданого тобі рицаря, який добровільно, тільки заради тебе, на стільки небезпек себе наражає? Повідай мені про неї хоч ти, о трилике світило! Можливо, ти на її лик заздрісним оком зараз поглядаєш, в той час як вона зволить гуляти по галереї розкішного свого палацу або ж, грудьми спершись на балюстраду, думає про те, як би, оберігаючи свою честь і гідності своєї не принижуючи, втишити муку, якої бідне моє серце через неї зазнає, яке блаженство дати мені за мої страждання, яким спокоєм — за мою турботу, яким життям — за мою смерть, як винагородити мене за мою службу. І ти, золотокудрий, що вже спішиш запрягти коней, щоб зранку помчати назустріч моїй пані,— як тільки ти її побачиш, молю: привітай її від мене. Але, дивлячись на неї і вітаючи, побережись у той же час обличчя її торкнутися устами, а то я приревную її до тебе дужче, ніж ти ревнував легконогу гордячку, за якою ти до знемоги ганявся чи то по рівнинах Фессалії, чи то по берегах Пенея,— точно не пам'ятаю, де саме ти, ревнивий і закоханий, літав тоді.

Дон Кіхот мав намір продовжувати зворушливу свою промову, але в цей час до нього обізвалась хазяйська дочка і сказала:

— Добродію мій, зробіть ласку, під'їдьте сюди.

На її знаки і поклик Дон Кіхот повернув голову і при місяці, який особливо яскраво в цей час сяяв, побачив, що хтось підкликає його з сарая; при цьому йому привиділося, що то вікно, та ще й з позолоченими гратами, саме такими, що розкішному личать замку, за який він мав заїзд; і тут у божевільній його уяві миттю постала зараз, як і минулого разу, чарівна діва, дочка власниці замка, що, не маючи сили далі стримувати свою пристрасть, знову домагається від нього взаємності, і з цими думками, щоб не признали його за людину нечемну і невдячну, він торкнув поводи, під'їхав до отвору і, побачивши двох дівчат, мовив:

— Я дуже шкодую, чарівна сеньйоро, що любовні ваші мрії спрямовані на предмет, який не має змоги відповісти вам так, як великі ваші гідності і люб'язність заслуговують, у чому вам не треба звинувачувати цього злощасного мандрівного рицаря, якому Амур забороняє підкорятися кому б там не було, крім тієї, яка в ту саму мить, коли його погляд упав на неї, зробилася самодержицею його душі. Пробачте мені, достославна сеньйоро, йдіть у свої покої і почуттів своїх мені не відкривайте, бо я не хочу зайвий раз виявляти невдячність. Коли ж при всьому вашому коханні до мене ви побажаєте, щоб я прислужився вам чим-небудь, що до кохання відношення не має, то попросіть мене про це,— клянусь ім'ям відсутньої лагідної моєї врагині, я тієї ж миті добуду будь-яку річ, хоч би вам знадобилося пасмо волосся Медузи,— а то ж були не коси, а змії,— чи навіть сонячне проміння, в скляну посудину вловлене.

— Моя пані ні в чому такому потреби не має, сеньйоре рицарю,— відповіла йому на це Маріторнес.

— А що ж пані вашій треба, мудра дуенье? — запитав Дон Кіхот.

— Тільки вашої прекрасної руки,— відповіла Маріторнес,— щоб рука ваша приборкала пристрасть, яка привела її до цього віконця і через яку вона рискує занапастити свою честь, бо коли батечко побачить її, то всі кісточки її переламає.

— Ну, це ще побачимо! — вигукнув Дон Кіхот.— Хай буде обережнішим, коли не хоче, щоб його спіткав такий сумний кінець, який ще жодного батька на світі не спостигав за те, що він наважився підняти руку на ніжну дочку свою, палаючу коханням.

Маріторнес, упевнившись, що Дон Кіхот не відмовиться простягнути руку, і збагнувши, як треба діяти, миттю злітала в стайню і, захопивши недоуздок Санчо-Пансового осла, знову опинилася біля отвору тієї самої хвилини, коли Дон Кіхот став на сідло, щоб дістати до заграторованого вікна, за яким, на його думку, повинна була бути поранена коханням діва, і, простягнувши їй руку, мовив:

— От вам, сеньйоро, моя рука чи, краще сказати, цей бич усіх лиходіїв на світі. От вам моя рука, кажу я, якої не торкалася ще жодна жінка, навіть рука тієї, яка безроздільно воло-

діє всією моєю істотою. Я вам її простягаю не для того, щоб ви цілували її, але для того, щоб ви роздивилися сплетіння її сухожилля, зчеплення мускулів, довжину і ширину її жил, на підставі чого ви можете судити про те, яка ж дужа повинна бути ця рука, коли в неї така кисть.

— Зараз подивимося,— сказала Маріторнес і, зробивши на недоуздку затяжну петлю, накинула її Дон Кіхотові на зап'ястя, а потім підбігла до воріт сарая і другий кінець недоуздка міцно-преміцно прив'язала до засува. Відчувши жорсткий дотик ременя, Дон Кіхот сказав:

— У мене таке почуття, ніби ваша милость не гладить мою руку, а тре її тертушкою. Не поводьтеся з нею так жорстоко: адже вона не винна в тій жорстокості, яку по відношенню до вас виявило моє серце, і безсердечно зганяти весь свій гнів на такій малій частині тіла. Пам'ятайте, що хто кохає всім серцем, той так жорстоко не мстить.

Але ніхто вже Дон Кіхота не слухав, бо тільки встигла Маріторнес прив'язати його, і обидві вони, вмираючи від сміху, дременули, а Дон Кіхот був зовсім позбавлений можливості визволитися.

Як відомо, він стояв на Росинанті, просунувши в отвір руку, зап'ястя якої було прив'язане до засува, і, з превеликим страхом і неспокоєм думаючи про те, що коли Росинант шарпне, то він повисне на руці, не смів поворухнутися, хоч від такої смирної і терплячої істоти, як Росинант, цілком можна було чекати, що він цілий вік простоїть нерухомо. Нарешті, переконавшись, що він прив'язаний і що дами пішли, Дон Кіхот уявив, що тут справа нечиста,— адже й минулого разу в цьому ж замку зачарований мавр в образі погонича побив його; і в думках він уже проклинав себе за недогадливість і необачність: ледве живим вибравшися з цього замка першого разу, він рискнув відвідати його вдруге, хоч досвід показував, що коли якась пригода закінчується для мандрівного рицаря невдачею, то з цього виходить, що вона уготовлена не для нього, а для кого-небудь ще, і йому немає ніякої рації шукати її знову. І все ж він шарпав руку, намагаючись звільнити її, але його так міцно прив'язали, що всі зусилля його були марні. Правда, смикав він руку обережно, боячись, щоб не зрушив з місця Росинант; і хоч як хотілося йому сісти в сідло, однак він змушений був або стояти на ногах, або ж вирвати собі руку.

І почав він тут жалкувати за тим, що немає в нього Амадісового меча, проти якого всіляке чаклування безсиле; і пішли тут прокльони долі; і пішли тут явні перебільшення тієї шкоди, якої буде завдано світові, поки він буде зачарований, а що він справді зачарований, у цьому він не мав сумніву і на секунду; і пішли тут знову спогади про найдорожчу Дульсінею Тобоську; і пішли тут звертання до доброго зброєносця Санчо Панси, який у цей час, примостившись на сідлі свого осла, спав таким міцним сном, що забув навіть, як звали його матір; і пішли тут благання про допомогу, звернені до чарівників Ліргандея та Алкіфа; і пішли тут заклинання, звернені до щирої його приятельки Урганди, з благанням про заступництво, а коли, нарешті, настав ранок, то він, збентежений і охоплений безнадійним відчаєм, ревів, як бик, бо вже не сподівався, що новий день покладе край його мукам, які, здавалося йому, триватимуть вічно, тому що він зачарований. І стверджувався він у цій думці, дивлячись, що Росинант стоїть, як укопаний; і ввижалося йому, що отак, не ївши, не пивши, не спавши, він і його кінь простоять доти, поки не закінчиться поганий вплив небесних світил або ж який-небудь мудріший чаклун не зніме з нього чари.

Але він дуже помилився в розрахунках, бо тільки почало світати, як до заїзду під'їхали чотири вершники, чудово вдягнені і споряджені, з мушкетами біля сідельних лук. Ворота заїзду були ще зачинені, і вони почали щосили стукати; тоді Дон Кіхот, який, незважаючи ні на що, вважав за свій обов'язок нести караул, голосно і запально гукнув:

— Рицарі або зброєносці, хто б ви не були, покиньте стукотіти у ворота цього замка, бо ясніше ясного, що такої ранньої години жителі його ще сплять, та й ворота всякої фортеці відчиняються не раніш, ніж сонце поширить на весь світ своє проміння. Отже, поверніть своїх коней і почекайте, поки розвидниться, а там подивимось, варто вам відчиняти чи ні.

— Який там ще замок чи фортеця, і якого чорта ви примушуєте нас розводити оці церемонії? — гукнув один з вершників.— Коли ви господар заїзду, то дайте розпорядження, щоб нам відчинили,— ми тільки погодуємо коней і поїдемо далі: нам дуже ніколи.

— Невже, рицарі, я схожий на господаря заїзду? — запитав Дон Кіхот.

— Не знаю, на кого ви схожі,— відповів інший вершник,— знаю тільки, що ви верзете дурниці, бо заїзд іменуєте замком.

— Це замок,— підтвердив Дон Кіхот,— та ще один з кращих у всій окрузі, а в обитателів його був колись у руках скіпетр, а на голові корона.

— Краще б навпаки,— зауважив мандрів-

digitized by ukrbiblioteka.org

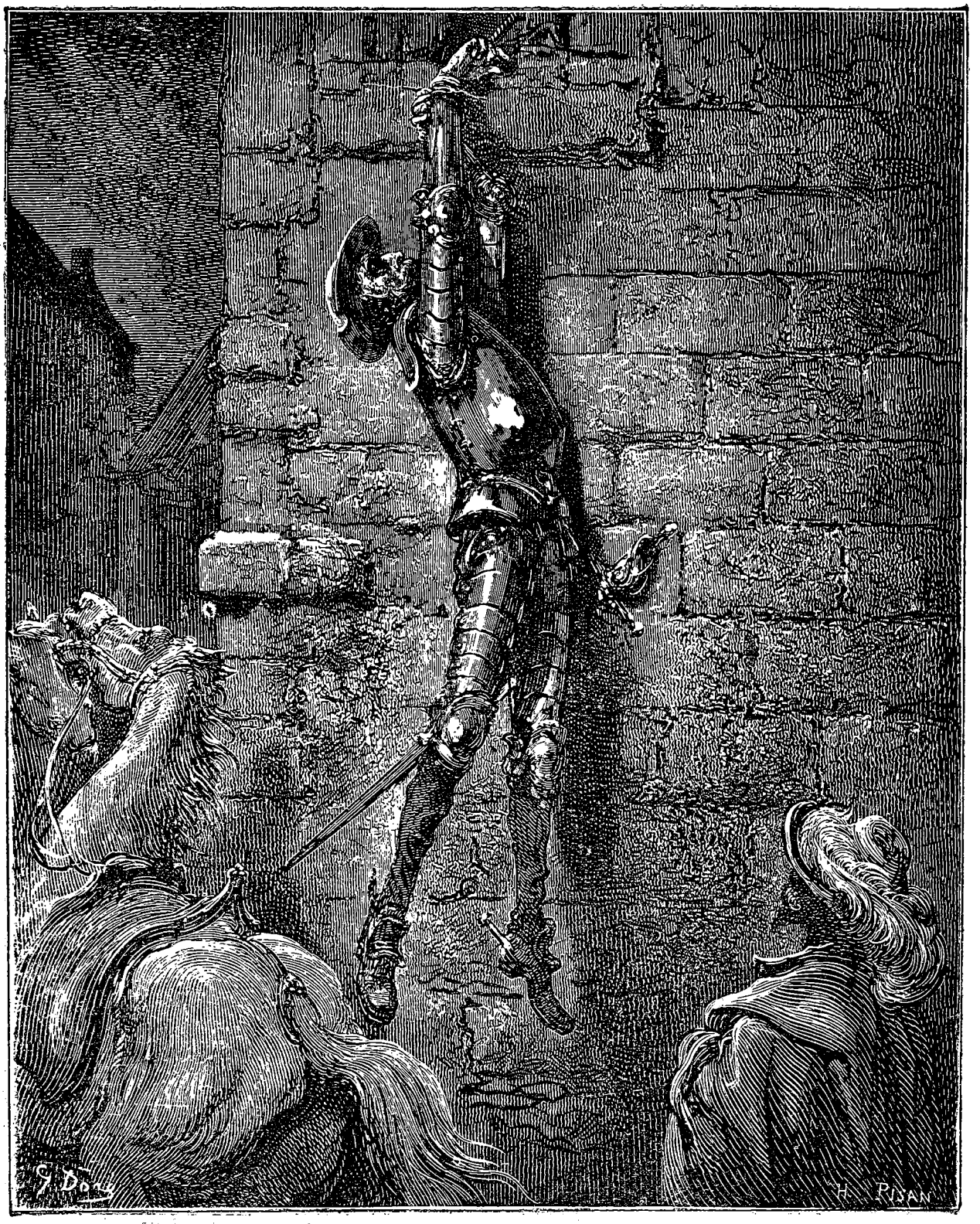
G. Doré
H. PISAN

ник,— скіпетр на голові, а на руках корона. І здається мені, що це, вже напевне, лицедії, тому що корони і скіпетри у них не виводяться, а тимчасом заїзд цей дуже малий і звідти не чути і найменшого шуму, так що навряд, щоб тут могли зупинитися особи, гідні корони і скіпетра.

— Погано ж ви знаєте світ,— заперечив Дон Кіхот,— коли не маєте поняття про те, які з мандрівними рицарями бувають випадки.

Супутникам вершника, який почав переговори з Дон Кіхотом, суперечки ці набридли, і вони несамовито затарабанили у ворота, так що прокинулись всі, хто тільки в заїзді був, а господар пішов довідатися, хто стукає. В цей саме час одному з чотирьох коней, які належали новоприбулим, захотілось обнюхати Росинанта, а той, сумний і понурий, опустивши вуха і не рухаючись, підпирав собою свого хазяїна, який висів між небом і землею; але тому, що він був усе ж живий кінь, хоч і здавався дерев'яним, то в боргу залишитися не міг — і давай обнюхувати того, хто до нього ласкався; і от, ледве тільки він поворухнувся, як ноги в Дон Кіхота роз'їхались і сковзнули з сідла, так що, не будь у нього прив'язана рука, він гепнувся б на землю; при цьому він відчув біль нестерпний, ніби йому різали кисть руки або ж намагалися вивихнути плече,— він висів так низько, що пальці його ніг майже торкалися землі, але від цього йому було тільки гірше, бо, почуваючи, що ще трохи, і він усією ступнею впреться в землю, він з шкіри ліз, щоб дотягнутися до землі, точнісінько як злочинці, для яких обирають знаряддя катування з блоком і які, будучи низько-низько підвішені, самі ж збільшують свої страждання: обдурені надією, що ще одне зусилля — і можна буде дістати до землі, вони настирливо намагаються витягнутися.

РОЗДІЛ XLIV,

в якому продовжується розповідь про нечувані події в заїзді.

Одно слово, Дон Кіхот так кричав, що господар, квапливо відчинивши ворота, з жахом вибіг довідатися, хто це кричить, а за ним і новоприбулі. Крики ці розбудили і Маріторнес, і, швидко збагнувши, що це може бути, вона пішком забралася на сінник і відв'язала недоуздок, на якому висів наш рицар, і той на очах у господаря і проїжджих гепнувся на землю, а проїжджі наблизилися до нього і запитали, що з ним таке і чому він так кричить. Дон Кіхот мовчки зірвав з руки ремінь, звівся на ноги, виліз на Росинанта, загородився щитом, узяв спис наперевіс, від'їхав на досить значну відстань, а потім з розгону перейшов на півгалоп і на всьому скаку оголосив:

— Всякого, хто скаже, що мене зачарували недаремно, я з дозволу пані моєї принцеси Мікомікони назву брехуном, примушу відповідати і викличу на єдиноборство.

Новоприбулі здивувалися з слів Дон Кіхота, але господар розвіяв їхній подив, пояснивши, хто такий Дон Кіхот і що не варто звертати на нього уваги, бо він не сповна розуму.

Тоді вони запитали господаря, чи не зупинився часом у нього юнак років п'ятнадцяти, одягнений як погонич мулів, такий от, мовляв, з себе, і описали зовнішність коханого доньї Клари. Господар відповів, що в заїзді народу безліч, і він не пригадає, бачив він того, про кого вони запитують, чи ні. Але тут один з новоприбулих помітив карету аудитора і сказав:

— Звичайно, він тут,— ось і карета, за якою, як я чув, він іде слідом. Один з нас хай стане біля воріт, а інші в цей час вирушать на розшуки, а ще краще, коли хто-небудь походить навколо заїзду, щоб він не майнув через загорожу.

— Так ми й зробимо,— сказав другий.

І тут двоє пішли до заїзду, третій залишився біля воріт, а четвертий почав ходити навколо, господар же дивився на них і ніяк не міг збагнути, до чого всі ці турботи, хоч він дуже добре розумів, що новоприбулі розшукують юнака, прикмети якого вони йому описали.

Тимчасом сонце вже зійшло, і почасти з цієї причини, почасти від шуму, піднятого Дон Кіхотом, усі прокинулись і встали, а раніше за всіх донья Клара та Доротея: одній не давала спокою думка, що її коханий знаходиться так близько, другій — бажання бачити свого, одно слово, обом було з-за чого не виспатись. Дон Кіхот, бачачи, що жоден з чотирьох проїжджаючих не звертає на нього і найменшої уваги і виклику його не приймає, втрачав самовладання від досади й злості, і коли б правила рицарської поведінки дозволяли мандрівному рицареві затівати і розпочинати нові справи, незважаючи на те, що він дав слово честі ні до якої справи не братись, поки не виконає обіцяного, він обов'язково напав би на них і хочне-хоч примусив прийняти виклик; але, пам'ятаючи про те, що не можна і не слід затівати

digitized by ukrbiblioteka.org

нової справи, поки він не посадить Мікомікону в її королівстві, він заспокоївся і замовк, чекаючи, до чого приведуть клопоти новоприбулих, один з яких тимчасом відшукав юнака,— той спав поруч з справжнім погоничем мулів, не підозрюючи, що хтось його розшукує, а тим більше, що він уже впійманий. Новоприбулий схопив його за руку і сказав:

— Справді, сеньйоре дон Луїс, одяг ваш цілком відповідає вашому званню, а ваше ложе красномовно свідчить про ту розкіш, в якій ваша матінка вас виховала.

Юнак протер очі, що злипались, і, пильно на нього подивившись, впізнав у ньому, нарешті, слугу свого батька; ця обставина так його приголомшила, що він довго не міг і не мав сил вимовити й слова, а слуга тимчасом продовжував говорити:

— Вам нічого іншого не залишається, сеньйоре дон Луїс, як запастися терпінням і повернутися додому, коли тільки ваша милость не бажає, щоб ваш батечко, а мій пан помандрував на той світ, а нічого іншого й чекати не доводиться — так засмутила його ваша відсутність.

— Але як же батько довідався, що я поїхав у цей бік в такому одязі? — запитав дон Луїс.

— Один школяр, якому ви задум свій повідали, зглянувся на вашого батька, коли побачив, як він за вами побивається, і все йому розповів, а той вирядив чотирьох своїх слуг за вами в погоню, і от ми всі четверо до ваших послуг, і радості нашій немає меж, тому що поїздка наша вийшла дуже вдалою і ви з'явитесь, нарешті, перед очі, які палко люблять вас.

— Ну, це ще як я захочу і як розпорядиться небо,— заперечив дон Луїс.

— Та чого тут ще хотіти і чого тут розпоряджатися, коли треба тільки погодитись їхати додому? Нічого іншого і не може бути.

Погонич мулів, який був поруч з доном Луїсом, чув усю розмову,— він схопився з постелі і побіг повідомити про те, що трапилося, дона Фернандо, Карденіо і всіх інших, які вже встигли одягнутись; і от від нього вони й довідалися, що людина та величає юнака *доном* і про що вони між собою говорили і що людина та хоче повезти юнака додому, а юнак не хоче. Розповідь погонича, а так само й те, що їм було раніш відомо про юнака, а саме, що небо наділило його чудовим голосом, викликало в усіх непереборне бажання довідатися докладніше, хто цей юнак, і навіть допомогти йому в разі, коли над ним почнуть чинити насильство, і тому вони попрямували туди, де в юнака з слугою все ще тривали суперечки і чвари. В цей час з своєї кімнати вийшла Доротея, а за нею з схвильованим виглядом донья Клара, і тут Доротея, відкликавши Карденіо вбік, коротко розповіла йому історію юного співака і доньї Клари, а Карденіо в свою чергу повідомив її про прибуття слуг, посланих за юнаком його батьком, причому говорив він не так тихо, щоб його не могла чути Клара, яка від усього цього так розхвилювалася, що, не підтримай її Доротея, вона, вже напевне, знепритомніла б. Карденіо порадив Доротеї відвести її в кімнату, а він, мовляв, постарається все владнати, і Доротея так і зробила.

Тимчасом усі четверо слуг зібралися в заїзді, обступили дона Луїса і почали умовляти його, не гаючи й хвилини, поїхати втішити батька. Дон Луїс говорив, що ні в якому разі не поїде, поки не доведе до кінця однієї справи, в якій лежить і життя його, і честь, і душа. Слуги стояли на своєму,— вони, мовляв, нізащо без нього не повернуться, і як там йому буде завгодно, а вже додому вони його доставлять.

— Ви доставите тільки мій труп,— заперечив дон Луїс,— яким би чином ви мене не доставили, ви доставите мене бездиханним.

Тим часом на суперечку збіглося більшість постояльців, у тому числі Карденіо, дон Фернандо, його супутники, аудитор, священик, цирульник, а також Дон Кіхот, який вирішив, що охороняти замок більше ні для чого. Карденіо, який уже знав історію юнака, звернувся до слуг з запитанням, що примушує насильно везти цього юнака.

— Нас примушує бажання повернути життя його батькові, якому загрожує небезпека його позбавитись з причини розлуки з цим кавальєро,— відповів один з чотирьох.

А дон Луїс йому на це сказав:

— Тут не місце обговорювати особисті мої справи. Я людина вільна: захочу — повернусь, а ні — примусити мене нікому з вас не пощастить.

— Вашу милость примусить розсудливість,— заперечив слуга,— а коли у вашої милості її невистачить, то її вистачить у нас, щоб довести до кінця те, заради чого ми сюди прибули і що велить нам обов'язок.

— Слід би все розпитати докладно,— втрутився аудитор.

Тут слуга, впізнавши в ньому сусіда свого пана, запитав:

— Невже ваша милость, сеньйоре аудиторе, не впізнає цього кавальєро? Адже це син вашого сусіда,— він утік з батьківського дому в одязі, який не личить його званню, в чому ваша милость може переконатися на власні очі.

При цих словах аудитор уважніше подивився на юнака і впізнав його; і, обнявши його, сказав:

— Що це, сеньйоре дон Луїс: чиста легковажність, чи які важливі причини примусили вас подорожувати таким чином і в цьому одязі, який так принижує звання ваше?

На очах у юнака виступили сльози, і він нічого не міг відповісти аудиторові, а аудитор сказав слугам, щоб вони заспокоїлись і що все, мовляв, буде добре; і, взявши дона Луїса за руку, він одвів його набік і запитав, що все це означає. А в той час, як він докладно його розпитував, біля воріт заїзду почулися голосні вигуки, і от з якої причини: два постояльці, які ночували тут, бачачи, що слуги дона Луїса викликали велику цікавість у всіх, задумали виїхати, не заплативши; проте господар, якого більше цікавили власні справи, ніж чужі, спіймав їх біля воріт, зажадав плати і осудив їхній злий умисел у таких виразах, що ті замість відповіді пустили в хід кулаки; і от почали вони його лупцювати, та так, що нещасному господареві довелося голосно волати про допомогу. Господиня та її дочка найменш заклопотаним і найбільш підхожим для подання йому допомоги визнали Дон Кіхота, а тому дочка звернулася до нього з такими словами:

— Допоможіть, сеньйоре рицарю, коли вам такий дар послано від бога, бідному моєму батькові, якого два лиходії молотять, ніби пшеницю.

Вислухавши її, Дон Кіхот дуже повільно і надто спокійно заговорив:

— Чарівна діво, тепер ваше прохання має залишитися невдоволеним, бо я поставлений у неможливість брати участь у будь-якій іншій пригоді, поки не закінчу того, до чого мене змушує дане мною слово. Але ось як, проте, можу я прислужитися вам: біжіть і скажіть вашому батькові, щоб він якнайстійкіше в цьому бою тримався і не здавався ні в якому разі, а я тим часом запитаю дозволу в принцеси Мікомікони допомогти йому в біді, і коли вона мені дозволить, то можете бути певні, що я його виручу.

— От гріх тяжкий! — крикнула присутня при цьому Маріторнес.— Поки ваша милость дістане цей самий дозвіл, мій пан буде вже на тому світі.

— Дайте мені попросити дозвіл,— заперечив Дон Кіхот,— а буде він тоді на тому світі чи ні — то неважно, бо я визволю його звідти, навіть коли б увесь той світ учинив опір тому, або принаймні так відплачу тим, хто його туди відправить, що ви матимете повне задоволення.

І, не довго думаючи, схилив він коліна перед Доротеєю і своєю мандрівно-рицарською мовою виклав їй прохання про те, щоб її велич виявила ласку дозволити йому поспішити на допомогу власникові цього замка, який у велику потрапив біду. Принцеса охоче дала свою згоду, і Дон Кіхот, затулившись щитом і вихопивши меч, кинувся до воріт, де два постояльці все ще по-хазяйськи розраховувались з господарем, але, наблизившись, він зупинився і завмер на місці, хоч Маріторнес і господиня кричали йому, щоб він не зволікав і захистив, нарешті, пана їхнього та чоловіка.

— Я зволікаю,— сказав Дон Кіхот,— бо я не маю права виймати з піхов меч проти служилих людей. Покличте сюди мого зброєносця Санчо, бо такого роду захист і помста — це його справа і його турбота.

Розмова ця відбувалася біля воріт заїзду, а у вищій мірі влучні штурхани і зуботичини сипалися тут же своєю чергою, завдаючи чималої шкоди господареві і розпалюючи гнів Маріторнес, господині та її дочки, яких кидала у відчай малодушність Дон Кіхота, а також напасть, що впала на їхнього пана, чоловіка та батька.

Але залишмо на деякий час господаря, бо захисники у нього, вже напевне, знайдуться, а не знайдуться — хай терпить та мовчить, коли зважився на те, що йому не під силу, і відійдемо на півсотні кроків назад, щоб послухати, що відповість дон Луїс аудиторові, з яким ми розлучилися, коли той допитувався, чому юнак іде пішки і чому такий жалюгідний на ньому одяг, а юнак, стискаючи його руки в своїх, ніби на ознаку того, що серце в нього розривається від горя, і рясні проливаючи сльози, почав так:

— Добродію мій, я можу сказати вам тільки одне: тієї хвилини, коли небо побажало, щоб я побачив пані мою донью Клару, чому наше з вами сусідство сприяло, тієї миті ваша дочка, а моя пані, стала володаркою мого серця, і якщо тільки ваше серце, істинний повелителю і батьку мій, цьому не чинить опору, то вона сьогодні ж буде моєю дружиною. Заради неї я залишив батьківський дім і заради неї переодягнувся я в це вбрання, щоб іти слідом за нею, куди б там не було, подібно до стріли, пущеної в ціль, подібно до мореплавця, якого веде компас. Вона знає про моє почуття не більше від того, що могли їй сказати сльози на моїх очах, бачені нею кілька разів здалека. Ви, сеньйоре, знаєте багатство і знатність моїх батьків, в яких я єдиний спадкоємець, і коли ви вважаєте, що цього досить для того, щоб ви наважились задовольнити мене цілком, то назвіть мене своїм сином тепер же. Коли ж мій батько, керуючись своїми особливими міркуваннями, не оцінить скарбу, який мені пощастило знайти, то по лінії руйнувань і змін час сильніший за людські бажання.

Сказавши це, закоханий юнак змовк, а аудитора здивували красномовство і розсудливість, які виявив дон Луїс, говорячи про свої почуття,

digitized by ukrbiblioteka.org

а ще він був збентежений і спантеличений тим, що не знав, як зробити, бо все трапилося раптово і несподівано; через це він поки що нічого не міг йому сказати і порадити, крім як заспокоїтись і затримати слуг до завтра, щоб був час подумати, як усе влаштувати для загального благополуччя. Дон Луїс насильно поцілував йому руки і оросив їх сльозами, від чого могло б пом'якшати кам'яне серце, а не тільки серце аудитора, який, будучи людиною розумною, усвідомлював, які блага обіцяє цей шлюб його дочці; йому так хотілося, щоб одружилися вони, коли це виявиться можливим, з благословення батька дона Луїса, який мав намір, наскільки йому було відомо, придбати для сина титул.

Тим часом постояльці, на яких подіяли не стільки погрози, скільки переконливі слова і розумні докази Дон Кіхота, замирилися з господарем і заплатили йому сповна, а слуги дона Луїса чекали, чим закінчиться розмова з аудитором і яке рішення прийме їхній пан, але цієї хвилини з намови диявола, який вічно не спить, до заїзду зайшов той самий цирульник, в якого Дон Кіхот відібрав шолом Мамбріна, а Санчо Панса забрав упряж в обмін на свою; цей цирульник, ставлячи свого осла в стійло, побачив, що Санчо Панса возиться з в'ючним сідлом, і, одразу впізнавши своє сідло, набрався хоробрості, і кинувся на Санчо з криком:

— А, шахраю ти отакий, попався! Давай сюди мій таз для бриття, сідло і всю упряж, яку ти в мене потягнув!

Зазнавши такого раптового нападу і почувши, що його так лають, Санчо однією рукою вхопився за сідло, а другою дав цирульникові в зуби, після чого той одразу відчув, що в нього повен рот крові; але, незважаючи на це, цирульник не випустив з рук здобичі, якою було для нього сідло,— навпаки, він так підвищив голос, що шум і лайка притягнули всіх жителів заїзду.

— Правосуддя, сюди, ім'ям короля! — кричав він.— Я своє майно відбираю, а цей злодій, цей розбійник з великого шляху хоче мене вбити.

— Брешеш,— заперечив Санчо.— я не розбійник з великого шляху, ця здобич дісталася моєму панові Дон Кіхоту в чесному бою.

Дон Кіхот був уже тут як тут; з великим задоволенням дивлячись, як обороняється й нападає його зброєносець, він раз назавжди вирішив, що це людина путяща, і дав собі слово при першій зручній нагоді посвятити його в рицарі, бо йому здавалося, що для рицарського ордену Санчо буде цінною знахідкою. Під час сварки цирульник між іншим оголосив:

— Що сідло моє, сеньйори, це так само вірно, як і те, що бог пошле мені смерть, і знаю я своє сідло так, ніби сам його народив. До того ж, тут, у стійлі, мій осел: він може це підтвердити, а коли ні, то примірте, і якщо сідло не прийдеться йому якраз, то я падлюка. Цього мало: того самого дня, коли в мене пропало сідло, я виявив пропажу новенького мідного таза,— я його ще не встиг обновити,— а заплатив я за нього, не багато не мало, один ескудо.

Тут Дон Кіхот не витримав і, ставши між ними і розвівши їх, поклав сідло на землю, так щоб воно було у всіх перед очима доти, поки не пощастить установити істину, і сказав:

— Помилка, в якій цей добрий зброєносець перебуває, не може не постати перед вашими милостями з цілковитою ясністю і очевидністю, бо він іменує тазом для бриття те, що було, є і буде шоломом Мамбріна, який я захопив у нього в чесному бою і якого я став законним і повноправним власником. Щождо в'ючного сідла, то в це я не втручаюсь. Я знаю одно: зброєносець мій Санчо звернувся до мене з проханням дозволити йому зняти попону з коня, що належав переможеному цьому боягузові, і прикрасити нею свого. Я йому дозволив, і він її зняв, а яким чином попона перетворилася на в'ючне сідло, це пояснюється дуже просто: перед нами одно з тих перетворень, які в рицарському світі відбуваються постійно. Для більшої переконливості збігай, друже Санчо, і принеси сюди шолом, який цей добрий чоловік вважає тазом цирульника.

— Справді, сеньйоре,— зауважив Санчо,— коли в нас немає інших доказів нашої невинності, крім тих, які ваша милость уже навела, то таз цирульника — такий же шолом цього, як же його, *Сукинсина,* як попона цього доброго чоловіка — в'ючне сідло.

— Роби, що тобі говорять,— сказав Дон Кіхот,— адже не все ж у цьому замку зачароване.

Санчо збігав за тазом, і як тільки Дон Кіхот побачив його, то взяв у руки і сказав:

— Посудіть, ваші милості, з якими очима цей зброєносець насмілюється твердити, що це таз для бриття, а не згаданий мною шолом, я ж присягаюся рицарським орденом, до якого я належу, що це той самий шолом, який я у нього відібрав, і що я нічого не додав до нього і не відняв.

— У цьому немає сумніву,— зауважив від себе Санчо,— тому що з того часу, як мій пан його завоював, він бився в ньому всього один раз, коли визволяв закутих у ланцюги бідолах, і коли б не цей *тазошолом,* то йому, вже певно, так це не минулося б, бо ворог старанно метав у нас каміння.

РОЗДІЛ XLV,

в якому остаточно вирішуються сумніви з приводу Мамбрінового шолома та сідла, а також з усією можливою правдивістю розповідається про інші пригоди.

— Ні, як вам подобаються, сеньйори, оці молодці? — вигукнув цирульник.— Адже вони продовжують наполягати на тому, що це не таз для бриття, а шолом.

— А хто стверджує протилежне,— підхопив Дон Кіхот,— то, коли він рицар, я доведу йому, що він бреше, коли ж зброєносець — то що він тисячу разів бреше.

Наш цирульник, який був при цьому присутній і якому добре відомий був характер Дон Кіхота, вирішив, щоб потішити народ, зробити з нього посміховисько і підтакнути йому і, звертаючись до другого цирульника, заговорив:

— Сеньйоре — коли не помиляюсь — цирульнику! Було б вам відомо, що я ваш побратим по ремеслу, ось уже двадцять з лишком років, як я одержав диплом і все приладдя для бриття знаю, як свої п'ять пальців, а замолоду мені, з вашого дозволу, довелося бути солдатом, і я розуміюся також на тому, що таке шолом, що таке шишак, що таке забрало та інші речі, які військової справи стосуються, інакше кажучи, всі види зброї мені знайомі. І от я насмілюся твердити,— а коли що не так, то ви мене виправите,— що річ, яка знаходиться в руках у доброго цього сеньйора, зовсім не таз для бриття і так само від нього відрізняється, як білий колір од чорного, а правда від брехні. Гадаю, між іншим, що не зайвим буде зауважити, що хоч це і шолом, проте не суцільний.

— Зрозуміло, що ні,— сказав Дон Кіхот,— йому невистачає половини, а саме підборідника.

— Правильно,— зауважив священик, який догадався про намір свого друга цирульника.

Приєдналися до цирульника і Карденіо і дон Фернандо з своїми супутниками, навіть аудитор, коли б тільки він не поринув у думки, як бути з доном Луїсом, і той, уже напевне, взяв би участь у жарті, але він був так заклопотаний серйозними справами, що на ці забави не звертав майже ніякої уваги.

— З нами хресна сила! — вигукнув обдурений цирульник.— Хіба ж це можливо, щоб стільки поважних людей запевняли, ніби це не таз для бриття, а шолом? Та тут же цілий університет з усією своєю вченістю, мабуть, ахнув би від подиву. Що там казати: коли цей таз — шолом, то значить і сідло — попона, на чому наполягає цей сеньйор.

— По-моєму, це сідло,— зауважив Дон Кіхот.— А втім, я вже сказав, що в це я не втручаюся.

— Сідло чи попона — це повинен визначити сеньйор Дон Кіхот,— оголосив священик,— бо в знанні рицарського приладдя і ці сеньйори і я — ми всі перед ним поступаємося.

— Клянуся богом, добродії мої,— знову заговорив Дон Кіхот,— що в цьому замку, де я зупинявся двічі, зі мною траплялося стільки незвичайних речей, що я не наважусь дати позитивну відповідь на жодне з запитань, які згаданого замка стосуються, бо я здогадуюсь, що все, що тут твориться, здійснюється з допомогою чаклунства. Першого разу мені дуже надокучав зачарований мавр, який живе тут, та й Санчо дісталося від його близьких, а нині вночі я близько двох годин провисів, підвішений за руку, і так і не можу збагнути, звідки на мене звалилося це нещастя. От чому висловлювати свою думку з приводу всієї цієї плутанини було б з мого боку необачно. Тим, хто твердив, що це таз, а не шолом, я вже відповів, а щодо того, що це таке: сідло чи попона, я не наважуюсь сказати щось певне, а залишаю це передбачливості ваших милостей; можливо, саме тому, що ви не посвячені в рицарі, як я, місцеві чаклуни нічого не можуть з вами зробити, і розум ваш, виходить, вільний, і на противагу мені, який судить про все, що в цьому замку відбувається, залежно від того, як це мені здається, ви можете висловити судження вірне і таке, що відповідає дійсності.

— Безперечно,— втрутився дон Фернандо,— сеньйор Дон Кіхот говорить чудово: справді, розв'язати це питання годиться нам, а для більшої вірності я таємно зберу думки цих сеньйорів і про те, що вийде, дам повний і ясний звіт.

Хто знав про дивацтва Дон Кіхота, ті реготали до упаду, а іншим усе це здавалося несусвітною дурницею, в тому числі чотирьом слугам дона Луїса і самому донові Луїсу, а також трьом проїжджаючим, які саме в цей час прибули до заїзду і були схожі на стражників, якими вони, до речі сказати, і були. Але найбільше обурювався цирульник, в якого на очах його власний таз перетворився на шолом Мамбріна, а в'ючне сідло, поза всяким сумнівом, збиралося перетворитися на розкішну попону, а тимчасом усі качалися зо сміху, дивлячись, як дон Фернандо збирає думки: до кожного підходить і пошепки

digitized by ukrbiblioteka.org

просить сказати йому по секрету, що собою являє оця коштовність, за яку така жорстока йде боротьба: в'ючне сідло чи попону; зібравши ж думки всіх, хто знав Дон Кіхота, він на повний голос заявив:

— От що, люб'язний: я вже стомився запитувати думку,— кого про це не запитаєш, всі кажуть, що зовсім це не ослине сідло, це, мовляв, дурниця, а попона з коня, та ще й з коня породистого. Так що тут уже нічого не зробиш, бо, хоч як це вам і вашому ослові неприємно, це попона, а не в'ючне сідло, і всі ваші докази і свідчення визнано за помилкові.

— Не потрапити мені до царства небесного, коли помиляюсь я, а не ваші милості,— вигукнув бідолаха цирульник,— хай душа моя не стане перед лицем божим, коли переді мною не в'ючне сідло, ну та *закони не для королівськ...* ох, мовчу, мовчу! — *персони,* і я ж, слово честі, не п'яний: у чому іншому грішний, а снідати ще не снідав.

Дурниці, які молов цирульник, насмішили всіх не менше, ніж маячення Дон Кіхота, який саме в цей час заговорив:

— Тепер залишається тільки кожному взяти своє,— що господь бог посилає, те й апостол Петро благословляє.

Один з чотирьох слуг сказав:

— Коли це тільки не жарт, то я не можу допустити, щоб люди, такі розумні, які суть або принаймні якими здаються всі, що тут є, мали сміливість говорити і стверджувати, що це не таз і не сідло. Але оскільки вони саме це стверджують і говорять, то я починаю думати, що, значить, тут справа нечиста, коли люди сперечаються проти того, що глаголить істина і показує простий досвід, тому, хоч би ви тут усі...— і він ввернув міцне слівце,— а все ж мене цілий світ не примусить думати, ніби це не таз для гоління, а це не сідло осла.

— Дуже можливо, що ослиці,— вставив священик.

— Різниця не велика,— зауважив слуга,— справа не в цьому, а в тому, сідло це чи не сідло, як запевняють ваші милості.

Тут один з новоприбулих стражників, який був присутній при цій суперечці і розібрати, запально й роздратовано промовив:

— Це таке ж саме сідло, як я — рідний син мого батька, а хто говорить або ж скаже інше, той, напевне, випив зайвого.

— Ви брешете, як останній мерзотник,— оголосив Дон Кіхот.

Тут він підняв списик, який ніколи не випускав з рук, і з такою силою намірився опустити його на голову стражника, що коли б той не вивернувся, то впав би неминуче. Списик, ударившись об землю, розлетівся на куски, інші ж стражники, бачачи, як погано з їхнім товаришем поводяться, почали голосно кликати на допомогу Святому братству.

Господар, який теж служив у Братстві, миттю збігав за жезлом та шпагою і приєднався до своїх собратів; слуги дона Луїса, боячись, коли б їхній пан не вислизнув у метушні, обступили його; цирульник, бачачи, що знявся розгардіяш, ухопився за сідло, і те ж саме зробив Санчо; Дон Кіхот вихопив меч і кинувся на стражників; дон Луїс кричав слугам, щоб вони залишили його й бігли на допомогу Дон Кіхотові, а також і Карденіо і донові Фернандо, які стали на бік Дон Кіхота; священик волав; господиня репетувала; її дочка побивалася; Маріторнес вила; Доротея перебувала в збентеженні; Лусінда була вражена, а доньї Кларі зробилося погано. Цирульник дубасив Санчо; Санчо лупцював цирульника; дон Луїс, якого один з слуг насмілився схопити за руку, щоб він не втік, затопив його в зуби, і той зразу відчув, що в нього повен рот крові; аудитор кинувся на його захист; дон Фернандо збив з ніг одного з стражників, після чого ноги дона Фернандо почали старанно пригощати його стусанами; господар не своїм голосом закликав на допомогу слугам Святого братства,— одно слово, весь заїзд стогнав, кричав, вив, метався, жахався, бив тривогу, зазнавав бідування, бився на шпагах, роздавав зуботичини, бив дрючками, штурхав ногами і лив кров. І от коли ця смута, плутанина і безлад досягли своєї межі, Дон Кіхотові уявилося, що він здуру вплутався в міжусобицю, яка виникла в стані Аграманта, і з цього приводу крикнув так, що в усіх задзвеніло у вухах:

— Стій! Мечі в піхви! Струнко! Слухати мене, коли вам дороге життя!

Громовий його голос напоумив усіх, а він продовжував кричати:

— Чи не казав я вам, сеньйори, що замок цей зачарований і що в ньому, вже напевне, живе легіон бісів? На підтвердження цього я хочу вказати вам на ту обставину, що міжусобна битва в стані Аграмантовому на ваших очах щойно перекинулася сюди і спалахнула між нами. Полюбуйтесь: один бореться за меч, інший за коня, цей за орла, той за шолом,— усі ми б'ємось і один одного не розуміємо. Отже, підійдіть сюди, ваша милость, сеньйоре аудиторе, і ви, ваша милость, сеньйоре священику, уявіть собі, що один з вас цар Аграмант, а другий — цар Собрін, і вкладайте мир, бо — клянуся всемогутнім богом — це величезна ганьба, що ми, люди такого благородного походження, з-за якоїсь дурниці вбиваємо один одного.

Стражники, які не розуміли Дон Кіхота, але відчували, що Карденіо, дон Фернандо і його

супутники добре їм всипали, не заспокоювались; цирульник, навпаки, заспокоївся одразу ж, бо в бійці постраждали його борода і сідло; Санчо, як вірний слуга, підкорився з першого слова свого пана; четверо слуг дона Луїса теж заспокоїлись, вирішивши, що хвилюватися їм, по суті, ні з-за чого; один лише господар стояв на тому, щоб зухвалість цього божевільного, який тільки те й робить, що баламутить заїзд, була покарана. Нарешті, шум потроху стих; в уяві ж Дон Кіхота в'ючне сідло так до другого пришестя і залишилося попоною, таз — шоломом, а заїзд — замком.

Коли ж усі, піддавшись на умовляння аудитора та священика, заспокоїлись і помирились, слуги дона Луїса знову почали наполягати, щоб він зараз же їхав з ними; а поки він з своїми слугами сперечався, аудитор звернувся за порадою до дона Фернанло, Карденіо та священика, як у такому випадку зробити слід, і розповів їм усе, що знав зі слів дона Луїса. Кінець кінцем було вирішено, що коли вже дон Луїс віддає перевагу тому, щоб бути порубаним на куски, ніж тепер же з'явитися перед очима батька, то дон Фернандо скаже слугам, хто він такий і що він бажає завезти дона Луїса в Андалузію, де його брат, маркіз, виявить донові Луїсові гідний прийом. Коли ж усі четверо слуг довідались, якого дон Фернандо звання і що задумав дон Луїс, то вирішили між собою так: троє повернуться, щоб доповісти про те, що сталося, його батькові, а четвертий залишиться для послуг з доном Луїсом і не покине його, поки ті троє за ним не приїдуть або поки не надійде якесь розпорядження від батька. Так, владою Аграманта і мудрістю царя Собріна, була припинена велика ця міжусобиця; однак ворог згоди і ненависник миру, відчувши себе зганьбленим і обдуреним і побачивши, що всі його зусилля посіяти смуту принесли нікчемні плоди, вирішив ще раз спробувати щастя і викликати нові чвари і хвилювання.

А справа стояла так: тільки-но до стражників дійшло, що б'ються з ними люди не прості, як бойовий їхній запал одразу ж охолов і вони покинули поле брані; вони одразу зметикували, що, чим би все це не закінчилося, відповідатимуть вони, але один з них, той самий, якого бив і штурхав дон Фернандо, згадав, що в числі указів про затримання злочинців у нього є указ, який прямо стосується Дон Кіхота, якого Святе братство ухвалило затримати за те, що він визволив каторжників; цього указу Санчо побоювався не без підстав. Отож, згадавши про це, стражник вирішив переконатися, чи сходяться прикмети Дон Кіхота з тими, які значились в указі, і для того вийняв з-за пазухи грамоту і відшукав потрібне місце, а оскільки він до числа добрих грамотіїв не належав, то почав читати по складах, при кожному слові поглядаючи на Дон Кіхота і зіставляючи прикмети, перераховані в указі, з його зовнішністю, і, нарешті, знайшов, що це, поза всяким сумнівом, той самий, кого мав на увазі указ. Коли ж він пересвідчився, то згорнув указ і переклав його у ліву руку, а правою схопив Дон Кіхота за комір, так що в того забило подих, і на все горло крикнув:

— На допомогу Святому братству! А щоб ви всі переконалися, що я кличу недаремно, прочитайте указ, який наказує мені затримати цього розбійника з великого шляху.

Священик узяв указ і переконався, що стражник говорить правду і що прикмети Дон Кіхота співпадають; а Дон Кіхот, побачивши, що з ним так погано поводиться цей підлий мужик, розлютився і, хоч у нього самого тріщали кістки, обома руками вчепився стражникові в горло, так що, коли б не виручили стражника товариші, він розпрощався б з життям, перш ніж Дон Кіхот розстався б з своєю жертвою. Господар з службового обов'язку повинен був подавати допомогу своїм собратам, і тому він одразу ж кинувся на допомогу стражникові. Господиня, побачивши, що чоловік її знову в бою, знову завела тієї ж пісні, яку негайно підхопили її дочка та Маріторнес, що кликали на допомогу небо і всі небесні сили. Санчо подивився, що тут робиться, і сказав:

— От, як бог свят, усе, що мій пан говорить щодо чаклування в цьому замку,— то істинна правда, тому що тут і години не можна спокійно прожити!

Дон Фернандо розвів стражника та Дон Кіхота, на загальне обох задоволення розімкнувши пальці першого, що вп'ялися в комір другого, і пальці другого, що вп'ялися в горло першого; і все ж стражники продовжували домагатися видачі злочинця і наполягати, щоб їм допомогли зв'язати його і передали його у повне їхнє розпорядження, до чого, мовляв, зобов'язують закони короля і Святого братства, від імені якого вони знову зажадали виявити їм підтримку і сприяння в затримці цього грабіжника і розбійника з великих і малих шляхів. Дон Кіхот, слухаючи такі слова, спочатку тільки посміхався, а потім надзвичайно холоднокровно заговорив:

— Підійдіть сюди, худорідні й невдячні тварюки! Ви називаєте розбійником з великого шляху того, хто дарує волю колодникам, випускає в'язнів, подає допомогу нещасним, простягає руку тим, що впали, винагороджує обійдених? О мерзенний набродe, темний ваш

digitized by ukrbiblioteka.org

і підлий розум, не гідний з допомогою неба пізнати велич, якої сповнене мандрівне рицарство, і усвідомити те, які ж ви невігласи й грішники, що не знаєте, що навіть тінь будь-якого з мандрівних рицарів повинна викликати у вас повагу, а тим більше його присутність! Самі ви стражники з великого шляху, що промишляєте розбоєм з благословення Святого братства,— так от, підійдіть сюди й скажіть: хто цей невіглас, який підписав указ про затримання такого рицаря, як я? Хто він, який не знає, що мандрівні рицарі нічиїй юрисдикції не підлягають, що їхній закон — меч, їхня юрисдикція — відвага, їхні уложення — власна добра воля? Хто цей йолоп, говорю я, який не підозрює, що жодна дворянська грамота не дає стільки пільг і переваг, скільки одержує мандрівний рицар того дня, коли він вступає до рицарського ордену і присвячує себе нелегкій справі рицарства? Хто з мандрівних рицарів платить «алькавалу», «черевичок королеви», оренду, ввізне, дорожнє чи річкове мито? Хіба кравець бере з нього за пошив одягу? Хіба власник замка приймає його в себе не безкоштовно? Хто з королів не садовить його за свій стіл? Яка дівиця не відчувала до нього прихильності і цілковито не підкорялася волі його і бажанню? І, нарешті, чи був, чи є і чи буде такий мандрівний рицар, в якого невистачило б сміливості власними руками вліпити чотириста ударів палицею чотирьом сотням стражників, які стануть йому впоперек дороги?

РОЗДІЛ XLVI

Про визначну пригоду з стражниками і про велику лютість доброго нашого рицаря Дон Кіхота.

В той час як Дон Кіхот виголошував цю промову, священик умовляв стражників взяти до уваги, що Дон Кіхот не сповна розуму, про що вони можуть судити з його слів та вчинків, і припинити цю справу, бо коли навіть вони його і затримають і поведуть, то все одно їм потім доведеться відпустити його як божевільного, на що стражник, в якого був указ, зауважив, що виясняти, божевільний Дон Кіхот чи ні, він не зобов'язаний, його справа виконати наказ начальства і цього разу неодмінно затримати Дон Кіхота, а там хай його хоч триста разів випускають.

— І все ж,— сказав священик,— цього разу ви його не затримаєте, та й він, думається мені, не дасть себе затримати.

Кінець кінцем священик такого їм наговорив, а Дон Кіхот наробив стільки дурниць, що стражники виявилися б божевільними вдвоє, коли б не визнали божевілля Дон Кіхота; отже, вони вирішили за краще втихомиритись і навіть виступити посередниками між цирульником і Санчо Пансою, які все ще досить злобно лаялись. Нарешті, вони, як представники правосуддя, втрутились у цю справу і ухвалили рішення, яке хоч і не повністю обидві сторони примирило, та все ж почасти задовольнило їх: позивачі обмінялися сідлами, а попруги та недоуздки залишилися при них; шождо Мамбріновогo шолома, то священик потай, так, щоб Дон Кіхот цього не помітив, дав цирульникові за його таз вісім реалів, а той написав йому розписку, в якій давав обіцянку не скаржитись на обман ні нині, ні во віки віків, амінь. Отже, дві суперечки, найбільші і найсерйозніші, було припинено, залишалося тільки домогтися того, щоб троє слуг дона Луїса погодилися повернутися додому, а четвертий— скрізь слідувати за доном Фернандо; а оскільки щаслива нагода і найщасливіша доля всіх закоханих і всіх молодців, що в заїзді зібралися, вже почали розчищати їм дорогу і усувати перешкоди, то й побажали вони довести цю справу до кінця і щасливої надати їй розв'язки, і справді: слуги погодилися вдовольнити прохання дона Луїса, з чого донья Клара так зраділа, що з виразу її обличчя було видно, як торжествує її душа. Зораїда не зовсім розуміла події, які відбувалися перед її очима, та все ж невиразний сум змінювався в її серці такою ж невиразною радістю залежно від того, як мінялись обличчя в оточуючих, за якими вона весь час стежила і спостерігала, особливо за своїм іспанцем, до якого були прикуті її погляди і в якому була вся її душа. Від господаря не приховалося, що священик обдарував і винагородив цирульника, і він, поклявшись, що не випустить з двору ні Росинанта, ні Санчового осла, поки йому не будуть відшкодовані всі збитки і витрати, зажадав, щоб Дон Кіхот заплатив йому за постій, а також за пошкоджені бурдюки і за розлите вино. Священик і це владнав: за все заплатив дон Фернандо,— а втім, і аудитор, з свого боку, виявив повну готовність заплатити за Дон Кіхота; і от, дякуючи цьому, в заїзді запанували мир і тиша, так що тепер він уже зовсім не був схожий на стан Аграманта, який роз-

риває міжусобиця, як висловився Дон Кіхот,— тепер тут панували тиша і спокій часів Октавіанових, чим усі одностайно вважали себе зобов'язаними особливій доброзичливості і красномовності священика, а також незрівнянній щедрості дона Фернандо.

А Дон Кіхот, відчувши, що він вільний і позбавлений від чвар, які виникали то через його зброєносця, то через нього самого, вирішив, що час уже продовжувати початий шлях і завершити велике починання, заради якого він був *званий і обраний*, і тому з найрішучішим виглядом опустився перед Доротеєю навколішки, але та не дозволила йому вимовити й слова, поки він не підведеться,— він же на догоду їй підвівся і сказав:

— Став прислів'ям, чарівна сеньйоро, вираз: «Наполегливість — мати удачі», і досвід показує, що в багатьох і важливих випадках життя від старанності позивача залежить сприятливе закінчення найсумнівнішого позову, але ніде ця істина не виступає так наочно, як на війні, де швидкість і натиск плутають усі плани ворога і перемога досягається раніше, ніж ворог приготується до оборони. Все це, благородна і безцінна сеньйоро, я говорю до того, що дальше наше перебування в цьому замку, на мій погляд, безкорисне, а одного чудового дня може виявитися і досить для нас згубним, бо — хто знає? — може, через таємних своїх і ретельних шпигунів ваш недруг-велетень уже провідав, що я йду сокрушити його, і за цей час укріпився в якому-небудь неприступному замку або ж фортеці, яких не подолають моє старання і міць невтомної моєї руки. А тому, як я вже сказав, пані моя, хай випередить наша старанність його задуми, їдьмо в добрий час, і час, такий для вашої високості бажаний, не забариться настати, як тільки я з недругом вашим зустрінуся віч-на-віч.

Дон Кіхот замовк, ні слова більше не додав і з превеликим спокоєм почав чекати відповіді чарівної інфанти, а вона з величним виглядом, наслідуючи стиль Дон Кіхота, заговорила так:

— Дякую вам, сеньйоре рицарю, за висловлене вами бажання допомогти мені у великій моїй біді,— бажання, істинному притаманне рицареві, якому властиво і якому належить виявляти заступництво вбогим і беззахисним, і хай сповниться з ласки неба загальне наше бажання, щоб ви переконалися, що є ще на світі вдячні жінки. Щодо від'їзду, то їдьмо зараз же, бо наміри наші співпадають,— розпоряджайтеся ж мною на свій розсуд; та, яка один раз довірила вам захист своєї особи і доручила вам повернути їй її володіння, не наважиться піти наперекір тому, що мудрість ваша наказує.

— З богом! — сказав Дон Кіхот.— Коли я бачу, що яка-небудь сеньйора на моїх очах зазнає приниження, я не можу пропустити нагоду підняти її і встановити в правах престолонаслідування. Отже, їдьмо зараз же, бо, як кажуть, зволікання найнебезпечніше за все, і при одній думці про це я згоряю від нетерпіння якнайшвидше вирушити в дорогу. І оскільки небо ще не створило, а пекло не бачило такої людини, яка налякала б мене і настрахала, то сідлай Росинанта, Санчо, загнуздай свого осла та інохідця королеви, попрощаємося з власником замка і цими сеньйорами і — прямою дорогою до мети!

Санчо, який був при цьому присутній, похитав головою і сказав:

— Ах, сеньйоре, та у нашому ж селі, не бажаючи образити чарівну стать, скажу, більше поганого, ніж про те базікають!

— Хай навіть це погане відбувається не в одному якомусь селі, а й в усіх містах світу, чому ж розмови про це можуть мене ганьбити, невігласе?

— Коли ваша милость гнівається, то я замовкну,— зауважив Санчо,— і не скажу того, що зобов'язаний був би сказати, як вірний зброєносець, і що всякий вірний слуга повинен говорити своєму панові.

— Говори, що хочеш,— сказав Дон Кіхот,— твої слова не наженуть на мене страху,— ти відчуваєш його, тому що такого вже ти звання людина, а я не відчуваю його, тому що я іншої породи.

— Боже милосердний, та я зовсім не про те! — вигукнув Санчо.— Мені достеменно і точно відомо, що ця сеньйора, яка удає з себе королеву великого королівства Мікоміконського, така ж королева, як моя покійна мати, тому що королева не стала б щохвилини і з усякого приводу лизатися з одним з нашої компанії.

При цих словах Доротея спалахнула, бо, правду кажучи, чоловік її дон Фернандо крадькома від стороннього погляду не раз зривав з її уст частину винагороди, якої заслуговувало його почуття, а Санчо те підгледів і вирішив, що подібна вільність скоріше до лиця дівиці легкої поведінки, ніж королеві такого великого королівства, і ось тепер їй нічим було заперечити Санчо, і не могла вона перервати його базікання, а він тимчасом продовжував говорити:

— Кажу це я ось до чого, сеньйоре: з'їздимо ми з вами всі дороги і стежки, і після стількох неспокійних ночей і ще менш спокійних днів раптом виявиться, що плоди трудів наших пожав той самий, який милується з нею тут, у заїзді, отже, виходить, нічого мені по-

digitized by ukrbiblioteka.org

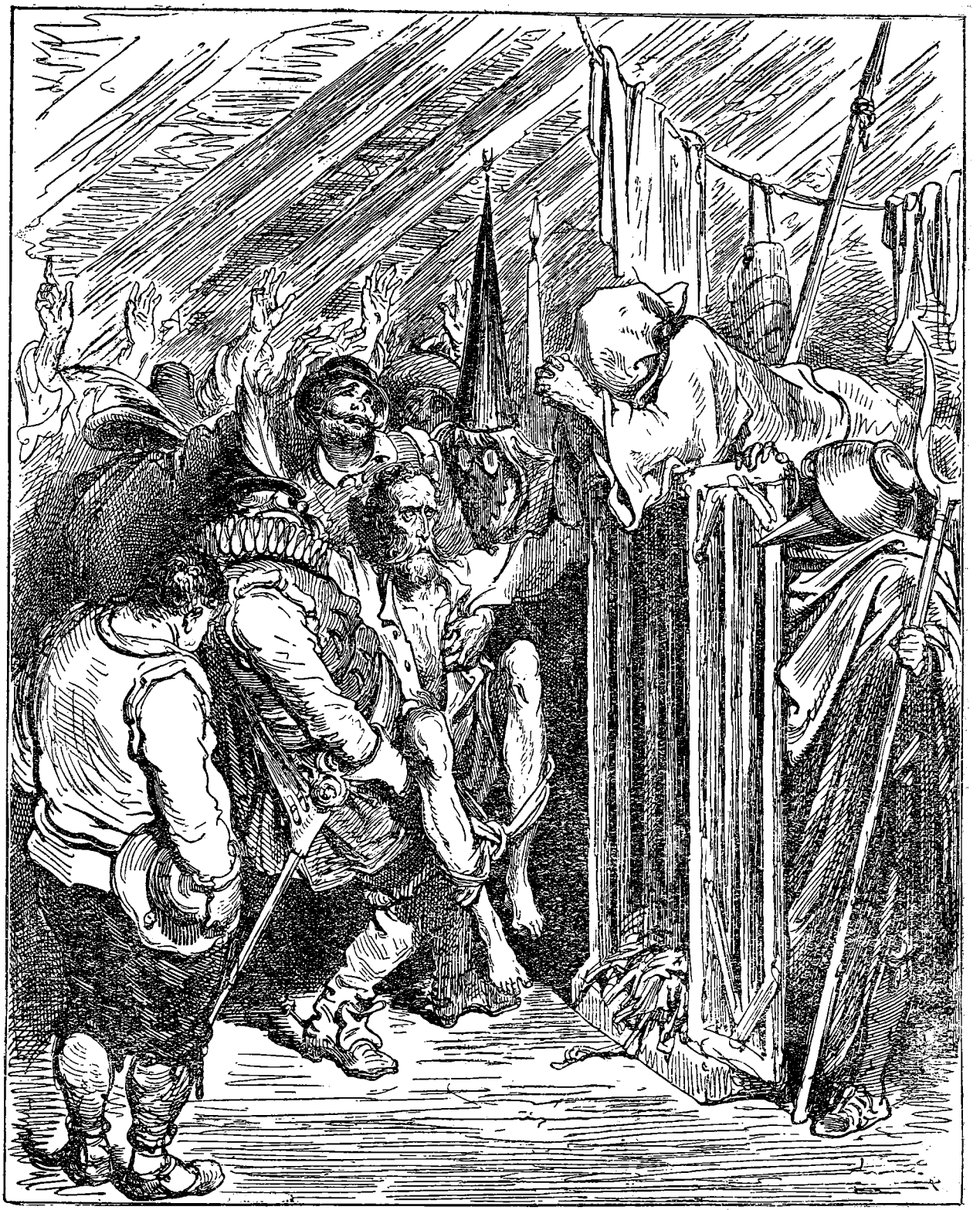

спішати сідлати Росинанта, інохідця та осла, краще сидіти на місці: шлюхам, як кажуть, іграшки, а нам гулянки.

Господи боже, як же обурили Дон Кіхота нескромні слова його зброєносця! Так обурили, що він, захлинаючись і запинаючись від хвилювання і блискаючи очима, вигукнув:

— О підлий смерде, нескромний, нечемний, темний, косноязичний, лихослове, нахабо, обмовнику і наклепнику! Які слова насмілився ти вимовити в моїй присутності, а також у присутності іменитих цих дам, і що за непристойні та зухвалі думки насмілився ти втовкмачити в дурну свою голову? Геть з моїх очей, недолюдку єства, коморо брехні, копилко небилиць, підвале паскудств, влаштовувачу підступів, поширювачу безглуздь, що не відчуває ніякої поваги до осіб королівського роду! Геть, не показуйся мені на очі під страхом накликати на себе мій гнів!

Злоба, що кипіла в нього всередині, виражалася в тому, що він супив брови, надував щоки, вертів очима і, нарешті, щосили тупнув правою ногою. А Санчо, наслухавшись подібних слів і надивившись на подібні рухи гніву, так сторопів і злякався, що коли б цієї миті під його ногами розверзлася земля і поглинула його, то він був би тільки радий цьому, і вирішив він краще показати спину і сховатися від розлюченого свого сеньйора. Проте кмітлива Доротея, для якої характер Дон Кіхота зовсім не був загадкою, сказала, щоб зменшити його гнів:

— Не сердьтеся, сеньйоре Рицарю Сумного Образу, на доброго вашого зброєносця за те, що він говорив дурниці, бо, можливо, говорив він їх не без причини,— знаючи його тверезий розум і істинно християнську душу, важко запідозрити, щоб він міг будь-кого обґрехати, а тому, відкинувши всякі сумніви, треба думати, що коли в цьому замку, за вашими ж, сеньйоре рицарю, словами, все відбувається і робиться немов чарами, то, можливо, кажу я, що все, що Санчо, як він запевняє, бачив і що так ганьбить мою честь, було лише диявольським навожденням.

— Клянуся всемогутнім богом, ваша високість потрапила саме вразі — вигукнув Дон Кіхот.— Вже напевне, якась нечисть так підстроїла, що цей гріховодник Санчо побачив те, що можна побачити лише через чаклування, а чесність і прямодушність цього нещасного мені добре відомі, і обґрехати будь-кого він не здатний.

— Що вірно, то вірно,— зауважив дон Фернандо,— а тому, сеньйоре Дон Кіхот, пробачте йому і поверніть у лоно своєї прихильності *sicut erat in principio*[1], перш ніж він не схибне від подібних видінь.

Дон Кіхот оголосив, що прощає його, тоді священик пішов за Санчо, і той з досить покірливим виглядом з'явився, став навколішки і попросив у свого пана руку, і пан йому її дав і, після того як зброєносець до неї приклався, благословив його і сказав:

— Тепер, сину мій Санчо, ти повинен остаточно переконатися, що я був правий, коли стільки разів тобі говорив, що все в цьому замку діється немов чаклунським способом.

— Я теж думаю, що все,— зауважив Санчо,— крім підкидання на ковдрі; це підкидання робилося звичайним способом і насправді.

— Даремно ти так думаєш,— заперечив Дон Кіхот,— тому що коли б це було так, то я б за тебе відомстив або тоді ж або тепер, але я й тепер не можу знайти, як не міг знайти і тоді, кому належить відомстити за заподіяну тобі образу.

Всі побажали довідатися, що це за підкидання, і тоді господар розповів з усіма подробицями про пурхання Санчо Панси; ця розповідь не стільки насмішила всіх інших, скільки зовсім уже було присоромила Санчо, коли б його пан знову не почав запевняти його, що це було навождення, хоч, між іншим, простодушність Санчо мала свої межі, і він усе ж не міг не вважати за незаперечну істину без будь-якої домішки обману, що його підкидали живі люди, а не привиди, які повстали в його уяві і привиділися йому; як гадав і як запевняв його пан.

Уже два дні все це витончене товариство перебувало в заїзді, і як тільки супутники знайшли, що пора збиратися в дорогу, то вирішено було звільнити Доротею та дона Фернандо від поїздки з Дон Кіхотом до його села, нібито для визволення земель королеви Мікомікони, на тій підставі, що священик та цирульник самі можуть його відвезти і там, на місці, взятися до його лікування. І тому умовилися вони з однією людиною, якій трапилось їхати мимо на волах, що вона його відвезе, але відвезе ось як: вони змайстрували з палиць, прибитих хрест-навхрест одна до одної, щось на зразок клітки, в якій Дон Кіхот міг поміститись зовсім зручно, після чого дон Фернандо з своїми супутниками, слуги дона Луїса, стражники і, нарешті, сам господар, виконуючи наказ і задум священика, наділи маски і вбралися хто як міг, щоб Дон Кіхот їх не впізнав. Потім усі, зовсім мовчки, зайшли до приміщення, де він спочивав і відпочивав од минулих тривог.

---

[1] Як це було спочатку (*лат.*).

digitized by ukrbiblioteka.org

У той час як він, і не думаючи про грядущу подію, спокійно спав, вони наблизилися до нього і, схопивши його, міцно-преміцно зв'язали йому руки й ноги, так що коли він від переляку прокинувся, то не міг поворухнутись і тільки незрозуміло і збентежено дивився на чудернацькі ці личини; і згідно з тим, що невтомній і розладнаній уяві його малювалося, він уявив собі, що все це привиди з зачарованого замка і що він сам, безперечно, зачарований, бо не має змоги ні рухатися, ні оборонятися,— одно слово, все вийшло так, як розраховував священик, який затіяв цю мороку. З усіх присутніх один тільки Санчо був при своєму розумі і в своєму вигляді, і хоч він був дуже не далекий від того, щоб захворіти на ту ж хворобу, що і його пан, проте зразу ж здогадався, хто ці ряджені, але до часу мовчав, бо ще не міг збагнути, чим закінчиться взяття і полон його пана, а пан його теж ніби води в рот набрав, чекаючи закінчення свого нещастя; це закінчення полягало в тому, що до приміщення внесли клітку, посадовили його туди і так міцно прибили палиці, що їх, і напружившись, не можна було б віддерти.

Ряджені підняли клітку на плечі, але тієї саме миті, коли вони виносили її з кімнати, почувся страшний голос, такий страшний, який тільки міг виявитись у цирульника, але не у власника сідла, а в іншого:

— О Рицарю Сумного Образу! Не журись, що полонили тебе, бо так треба для того, щоб якнайскоріше закінчилася пригода, на яку тебе спонукала велика твоя хоробрість. А закінчиться вона тоді, як тільки лютий ламанчський лев і смиренна тобоська голубиця почнуть жити разом і не раніше, ніж горді їхні шиї покірно впряжуться в м'який шлюбний хомут; від цього нечуваного союзу з'являться на світ хижі дитинчата, які успадкують чіпкі кігті доблесного свого батька. І трапиться це ще до того, як переслідувач тікаючої німфи в своїй навальній і природній течії двічі відвідає сяючі знаки. А ти, о найблагороднішій і найпокірніший з усіх зброєносців, в яких за поясом був меч, на підборідді рослинність і нюх у ніздрях, не тужи і не горюй, що на твоїх очах вивозять таким чином цвіт мандрівного рицарства, бо скоро, коли буде на те воля творця світу, ти так високо піднесешся і возвеличишся, що сам себе не впізнаєш, і обіцянки доброго твого пана не пропадуть марно. І від імені мудрої Набрехалії я клятвенно тебе запевняю, що жалування буде тобі виплачено, в чому ти переконаєшся на ділі. Отже, йди по стопах цього доблесного і зачарованого рицаря, бо тобі належить слідувати за ним аж до того місця, де обидва ви зупинитесь. А оскільки мені не належить що-небудь до цього додати, то й щасливої вам дороги, а куди повернуся я — це одному мені лише відомо.

Наприкінці цього пророцтва цирульник спочатку дуже підвищив голос, а потім знизив його і пустив таку ніжну трель, що навіть ті, що були з ним у змові, ледве всьому цьому не повірили.

Дон Кіхот цирульниковим пророкуванням втішився, бо він швидко і глибоко збагнув його зміст і зробив з нього висновок, що йому судилося взяти законний шлюб з своєю коханою Дульсінеєю Тобоською і що плоди блаженної її утроби, його сини, на віки вічні прославлять Ламанчу, і, без найменших вагань прийнявши це за правду, він глибоко зітхнув і, підвищивши голос, заговорив:

— Хто б не був ти, що напророкував мені таке велике благо, молю тебе, попроси від мого імені мудрого чарівника, який турбується про мене, шоб він не дав мені загинути в темниці, в якій нині мене везуть, поки не збудуться принесені тобою радісні і безприкладні вісті, бо якщо тільки вони збудуться, то муки в'язниці я визнаю за щастя, ланцюги, які сковують мене,— за полегшення, а тюремна підлога, на яку мене кинули, здасться мені не жорстоким полем битви, а м'якою постіллю, щасливим шлюбним ложем. Щождо слів, сказаних тобою для втіхи зброєносцеві моєму Санчо Пансі, то я певен, що при своїй чесності і добронравності він ні в радості, ні в горі мене не залишить. Коли ж йому або мені так не пощастить, що я не в змозі буду подарувати йому острів чи щонебудь рівноцінне, то жалування його в усякому разі не пропаде, бо в уже складеній мною духівниці я, згідно не з чисельними і важливими його послугами, а тільки з моїми достатками, вказав, що саме йому належить.

Санчо Панса найчемніше вклонився і поцілував йому обидві руки, а поцілувати якусь одну він не міг при всьому своєму бажанні, бо вони були зв'язані докупи.

Потім привиди знову підняли клітку на плечі і перенесли її на віз, запряжений волами.

РОЗДІЛ XLVII

Про те, яким незвичайним способом був зачарований Дон Кіхот, так само як і про інші вікопомні події.

Дон Кіхот, бачачи, що його посадили в клітку й навантажили на віз, сказав:

— Багато чудесних історій довелося мені читати про мандрівних рицарів, але ніколи я не читав, не бачив і не чув, щоб зачарованих рицарів так вивозили — з тією повільністю, якої слід чекати від цих ледачих і неповоротких тварин. Звичайно рицарів з вражаючою легкістю переносять повітрям, закутаних у сіру або ж чорну хмару, на вогненній колісниці, на гіпогрифі або ж на якомусь іншому подібному звірі, але везти на волах — їй-богу, я нічого не розумію! А втім, можливо, рицарство і чарівництво нашого часу йдуть не тим шляхом, яким вони йшли в старовину. І ще можливо, що коли я — рицар нового часу, перший рицар у світі, який воскресив давно забуте поприще рицарства, яке шукає пригод, то з'явилися й нові види чарівництва і нові способи викрадення зачарованих. Як ти на це дивишся, сину мій Санчо?

— Я сам не знаю, як я на це дивлюсь,— відповів Санчо,— адже я не так начитаний у мандрівному писанні, як ваша милость. І все ж я готовий заприсягтися, що привиди, які тут бродять, народ зовсім не благочестивий.

— Благочестивий? Та бог з тобою! — вигукнув Дон Кіхот.— Який там благочестивий — це сущі демони, які облачилися в примарну плоть, щоб зробити це і довести мене до такої крайності! Коли ж ти бажаєш у тому переконатися, то доторкнися до них і помацай, і ти пересвідчишся, що тіла в них з повітря і що все це сама тільки видимість.

— Їй-богу, сеньйоре, я вже їх мацав,— признався Санчо,— і от той диявол, який усе клопочеться, він — гладкий, і ще є в нього одна властивість, протилежна тій, яку мають чорти: адже говорять, що чорти смердять сіркою і всілякою гидотою, а від нього за півмилі несе амброю.

Санчо мав на увазі дона Фернандо, від якого, як від знатного сеньйора, певне пахло чимсь на зразок цього.

— Тебе це не повинно дивувати, друже Санчо,— заперечив Дон Кіхот.— Треба тобі знати, що чорти — великі майстри: вони поширюють сморід, але самі нічим не пахнуть, бо вони — духи, а коли й пахнуть, то це не хороший запах, а гидкий і бридкий. Причиною ж цьому те, що пекло невідступно з ними і нізвідки їм чекати полегшення своїм мукам, а оскільки приємний запах приносить задоволення і впиває, то вони й не можуть приємно пахнути. Коли ж тобі здається, що біс, про якого ти кажеш, пахне амброю, то або ти сам обманувся, або він має намір тебе обдурити, щоб ти не приймав його за чорта.

От про що розмовляли між собою пан і слуга; а дон Фернандо і Карденіо, боячись, як би Санчо остаточно не розгадав їхню витівку, до чого той уже був надто близький, вирішили прискорити від'їзд і, відкликавши господаря вбік, звеліли сідлати Росинанта і Санчового осла, що господар з великою поквапливістю і виконав. Тим часом священик домовився з стражником, що вони проведуть Дон Кіхота до місця і що з ними будуть розраховуватися поденно. Карденіо підвісив до сідельної луки Росинанта з одного боку щит, з другого таз для бриття і знаками наказав Санчо сісти на осла і вести на повідку Росинанта, а двом стражникам з мушкетами йти поряд з возом: одному з правого боку, другому з лівого. Але перш ніж віз рушив, господиня, її дочка і Маріторнес з таким виглядом, ніби вони оплакують нещастя, яке спіткало Дон Кіхота, вийшли з ним попрощатися, а Дон Кіхот сказав їм:

— Не плачте, добрі мої сеньйори, бо всі ці злигодні нерозлучні з тими, хто подвизається на поприщі, на якому подвизаюсь я, і коли б зі мною подібних злигоднів не траплялося, я не вважав би себе за славного мандрівного рицаря, бо з рицарями невідомими і нічим не знаменитими таких пригод ніколи не буває,— ось чому ніхто їх і не пам'ятає, а з доблесними — бувають, бо багато государів і багато рицарів заздрять їхній доброчесності та відвазі і намагаються всілякими підступними способами зжити їх з світу. Проте доброчесність сама по собі така могутня, що на зло всій чорній магії, яку тільки знав перший її винахідник Зороастр, вона вийде з честю з усіх випробувань і засяє на землі подібно до сонця на небі. Простіть мене, прекрасні дами, коли я чимнебудь вас образив — звичайно, несвідомо, бо навмисне і свідомо я нікого ніколи не ображав,— і помоліться богу, щоб він вивів мене з темниці, куди якийсь підступний чарівник мене кинув. Коли ж я вийду на волю, то з пам'яті моєї повік не згладяться ласки, які в цьому замку були мені зроблені, і я вам віддячу і винагороджу і послужу вам як слід.

Поки Дон Кіхот розмовляв з жительками замка, священик і цирульник попрощалися з

digitized by ukrbiblioteka.org

доном Фернандо та його супутниками, з капітаном і його братом, а також з усіма задоволеними з своєї долі дамами, особливо з Лусіндою та Доротеєю. Всі обнялись і домовилися, що будуть один одного повідомляти про себе, а дон Фернандо сказав священикові, куди треба писати йому про те, що станеться з Дон Кіхотом, і запевнив його, що йому це дуже цікаво знати і що і він, дон Фернандо, постарається сповістити священика про все, що може його цікавити: про своє весілля, про хрещення Зораїди, про долю дона Луїса і про повернення Лусінди в батьківський дім. Священик обіцяв точно виконати його прохання. Всі знову обнялись і знову надавали один одному обіцянок. Господар підійшов до священика і, вручивши йому якісь папери, сказав, що він виявив їх за підкладкою скриньки, в якій була *Повість про безрозсудно-допитливого*, і оскільки, мовляв, власник більше сюди не заїжджав, то священик може взяти їх собі, бо сам він читати не вміє, і вони йому, мовляв, ні до чого. Священик подякував і, зразу ж розгорнувши рукопис, прочитав заголовок: *Повість про Рінконету і Кортаділіо*, з чого виходило, що тут є ще одна повість; і, розміркувавши, що коли *Безрозсудно-допитливий* хороший, то, можливо, і ця повість не погана, бо, як видно, вона того ж автора, він сховав рукопис, сподіваючись прочитати його, як тільки трапиться нагода.

Потім він і його друг цирульник сіли верхи, обидва в масках, бо не хотіли, щоб Дон Кіхот упізнав їх, і поїхали слідом за возом. Процесія посувалася в такому порядку: попереду їхав віз, яким правив його власник; по боках, як уже було сказано, виступали стражники з мушкетами; позаду, ведучи за повідок Росинанта, їхав на ослі Санчо, а позаду всіх, ховаючись, як уже було сказано, під масками, з виглядом важним і спокійним, розмірюючи крок могутніх своїх мулів до повільної ходи волів, їхали священик і цирульник. А в клітці, витягнувши ноги і притулившись до грат, з зв'язаними руками сидів Дон Кіхот, такий покірний і тихий, ніби це була не жива людина, а кам'яна статуя. Так, мовчки і не кваплячись, проїхали вони близько двох миль і, нарешті, наблизилися до долини, яка здалася візникові місцем, підхожим для відпочинку і для годівлі волів, проте цирульник, порадившися з священиком, запропонував ще трохи проїхати, бо йому було відомо, що за горбом, який виднівся недалеко, є більш трав'янистий луг, значно кращий за той, де збирався зупинитися господар волів. Думка цирульника переважила, і мандрівники поїхали далі.

Але тут священик озирнувся і побачив, що позаду їдуть верхи чоловік шість чи сім, добре вдягнені і споряджені, і люди ці мандрівників наших скоро наздогнали, бо їхали вони не на волах, до всього байдужих і неповоротких, а на таких мулах, які бувають у каноників, і треба думати, поспішали ще до полудня розташуватися в заїзді, який виднівся на відстані менше однієї милі звідси. Порівнявшись, скороходи ввічливо вклонилися ледачим, а один з них, який згодом виявився толедським каноником і паном супутників своїх, окинувши поглядом віз, стражників, Санчо, Росинанта, священика з цирульником і, нарешті, полоненого і посадженого в клітку Дон Кіхота, всю цю процесію, яка рухалася в певному порядку, не міг утриматися, щоб не запитати, чому цю людину везуть таким чином, хоч по відзнаках, які він помітив у стражників, він зрозумів, що це який-небудь страшний розбійник, взагалі який-небудь злочинець, якого справа підсудна Святому братству. Один з стражників, до якого він звернувся з цим запитанням, відповів так:

— Сеньйоре, хай цей кавальєро сам скаже, чому його так везуть, а ми нічого не знаємо.

Почувши, про що йде мова, Дон Кіхот сказав:

— Можливо, ваші милості розуміються на мандрівному рицарстві? Коли так, то я повідаю вам про свої злигодні, коли ж ні, то мені нічого утруднювати себе розповіддю про них.

У цей час священик і цирульник, бачачи, що подорожні почали розмову з Дон Кіхотом Ламанчським, під'їхали ближче з наміром на випадок чого дати такі пояснення, щоб хитрість їхня залишилася нерозгаданою.

Каноник на запитання Дон Кіхота відповів так:

— По правді сказати, сину мій, рицарські романи я знаю краще, ніж *Sumulas* [1] Вільяльпандо, і тому, коли справа тільки в цьому, ви сміливо можете повідати мені все, що завгодно.

— Слава богу,— мовив Дон Кіхот.— Коли так, то хай буде вам відомо, сеньйоре кавальєро, що мене зачарували і посадили в клітку, а виною тому заздрість і підступність злих чарівників, бо доброчесність сильніше ненавидять грішники, ніж люблять праведники. Я — мандрівний рицар, але не з тих, чиї імена Слава ні разу не згадала і не увічнила, а з тих, кому судилося на зло і наперекір самій заздрості, а також і всім магам Персії, брамінам Індії і гімнософістам Ефіопії накреслити своє ім'я в храмі безсмертя, щоб воно послужило прикладом і зразком далеким нащадкам і щоб

[1] Короткий підручник елементарних основ діалектики (*ісп.*).

digitized by ukrbiblioteka.org

мандрівні рицарі майбутнього знали, які шляхи ведуть до найвищої пошани на ратному поприщі.

— Сеньйор Дон Кіхот Ламанчський говорить правду,— сказав на це священик. — Він, справді, їде зачарований на цьому возі, і не за свої гріхи та провини, але по злому умислу тих, кому доброчесність нестерпна, а доблесть остогидла. Це, сеньйоре, *Рицар Сумного Образу,* про якого ви, можливо, вже від когонебудь чули і сміливі подвиги та великі діяння якого будуть викарбувані на міцній міді і незламному мармурі, скільки б заздрість не намагалась їх очорнити, а лукавство— приховати.

Коли каноник почув, яким стилем говорять і полонений і той, що залишився на волі, то ледве не перехрестився від подиву,— він не міг зрозуміти, що це таке, і не менший подив викликало це і в його супутників. Тут Санчо Панса, під'їхавши послухати, про що говорять, і наважившися внести в цю справу цілковиту ясність, сказав:

— От що, сеньйори, як вам буде завгодно, а тільки мій пан Дон Кіхот так само зачарований, як ми з вами,— він цілком при своєму розумі, їсть, п'є і справляє свої потреби не гірше від усякого іншого, так само як він це робив учора, коли його ще не садовили в клітку. А коли так, то чим же ви можете мені довести, що він зачарований? Адже я від багатьох чув, що зачаровані не їдять, не сплять, не говорять, а мій пан, коли тільки його не зупинити, набалакає більше, ніж тридцять стряпчих.

І, повернувшись до священика, продовжував говорити:

— Ах, сеньйоре священику, сеньйоре священику! Невже ваша милость думала, що я вас не впізнав і що я не здогадуюсь і не розумію, куди ведуть ці нові чарівництва? Ні, впізнав, щоб ви знали, скільки б ви не ховалися під маскою, і розкусив, щоб ви знали, як би ви не приховували свої підступи. Одно слово, де царствує заздрість, там немає місця для доброчесності, а з скнарістю не вживеться щедрість. Хай йому чорт, коли б не ваше преподобіє, то мій пан уже б одружився з інфантою Мікоміконою, а я був би принаймні графом, бо запорукою тому доброта мого *Сумного Образу* так само як і важливість зроблених мною послуг! Але я бачу, що недаремно в нас люди кажуть: колесо Фортуни повертається швидше від млинового, і хто вчора був високо-високо, той нині лежить у поросі. Жаль мені мою дружину та дітей: адже в них були всі підстави сподіватися, що їхній батько повернеться додому губернатором острова або ж як його? — *птахо-королем* якогонебудь королівства, а замість цього він повернеться конюхом. Усе це, сеньйоре священику, я кажу тільки для того, щоб ви, ваше високопреподобіє, покаялися в поганому поводженні з моїм паном, а то дивіться, коли б на тому світі бог не покарав вас за те, що ви його ув'язнили, і не осудив вас за те, що мій пан Дон Кіхот не зробив за час полону жодної доброї справи і нікому не допоміг.

— Іч які він кулі відливає! — сказав на те цирульник.— Виходить, Санчо, ти з своїм паном одного поля ягода? Їй-богу, я починаю думати, чи не посадити й тебе в клітку до нього за компанію і чи не побути тобі разом з ним в становищі зачарованого, тому що ти перейняв його замашки і його рицарщину. Не в добрий час спокусив він тебе своїми обіцянками і не впору втовкмачився тобі цей острів, про який ти так мрієш.

— Я не дівчина, щоб мене спокушати,— заперечив Санчо,— мене ще ніхто не спокушав, навіть сам король, я хоч і бідняк, але християнин чистокровний і нікому нічого не винен. І я мрію про острів, а інші мріють про дещо гірше, а все ж від людини залежить, значить, коли я людина, то можу стати папою, а не лише губернатором острова, а островів тих мій пан може завоювати стільки, що й роздавати їх буде нікому. Думайте, що ви говорите, ваша милость, сеньйоре цирульнику, це вам не бороду брити, і не можна стригти всіх під один гребінець. Кажу це я до того, що всі ми тут один одного знаємо, і нічого мені голову морочити. А що мій пан нібито зачарований, то бог правду бачить, а ми поки що помовчимо, тому що краще цього не чіпати.

Цирульник, боячися, що через Санчову простодушність відкриється те, що він і священик так ретельно приховати намагалися, став йому відповідати; і з тієї ж самої причини священик запропонував каноникові проїхати з ним уперед,— він, мовляв, розкриє йому таємницю того, що сидить у клітці, і розповість ще дещо цікаве. Каноник погодився і, проїхавши разом з своїми слугами і священиком уперед, уважно вислухав усе, що той розповів про звання, вдачу, спосіб життя і божевілля Дон Кіхота, коротко зупинившись на першопричині його божевілля, а також на всіх його пригодах, аж до того, як він був посаджений у клітку, і поділившись з каноником своїм наміром відвезти його додому і там уже взятися до його лікування. Слухаючи незвичайну історію Дон Кіхота, каноник та його люди знову дивувалися дивом; вислухавши ж її, каноник сказав:

— Признаюся, сеньйоре священику, я цілком певний, що так звані рицарські романи завдають державі шкоди, і хоч, спонукуваний пу-

стою і фальшивою цікавістю, я прочитав початки майже всіх романів, які вийшли з друку, але так і не міг примусити себе дочитати жодного з них до кінця, бо я вважаю, що всі вони загалом на один лад, і в одному те саме, що і в другому, а в другому те ж, що і в третьому. І ще я схильний думати, що цей рід писань і творів наближається до так званих мілетських казок, цих безглуздих байок, які прагнуть до того, щоб втішати, але не повчати — на противагу апологам, які не лише втішають, але і повчають. Коли ж основна мета таких романів — тішити, то навряд чи вони її досягають, бо вони сповнені потворних дурниць. Тимчасом душа втішається лише тоді, коли в явищах, які підносяться поглядові нашому або уяві, вона спостерігає і споглядає красу і стрункість, а все бридке і невідповідне ніколи задоволення дати не може. А коли так, то яка ж може бути краса і відповідність частин до цілого і цілого до частин у романі або повісті, де велетня заввишки, як башта, шістнадцятирічний юнак розрізає мечем надвоє, ніби він з пряничного тіста, і де сам автор, описуючи битву, повідомляє, що сили ворога складалися з мільйона воїнів, але як тільки проти них виступив головний герой, то ми хоч-не-хоч повинні вірити, що рицар цей домігся перемоги самою лише доблестю могутньої своєї руки? А що ви скажете про цих королев або ж майбутніх імператриць, яким нічого не коштує кинутися в обійми незнайомого мандрівного рицаря? Хто, крім умів нерозвинених і грубих, дістане задоволення, читаючи про те, що величезна башта з рицарями плаває по морю, ніби корабель при ходовому вітрі, і ночує в Ломбардії, а світанок зустрічає на землі пресвітера Іоанна Індійського, а то ще й на такій, якої ні Птоломей не описував, ні Марко Поло не бачив? Мені можуть заперечити, що автори рицарських романів так і пишуть їх, як речі вигадані, а тому вони, мовляв, не зобов'язані додержуватися всіх тонкощів і гнатися за правдоподібністю,— а я на це скажу, що вигадка тим краща, чим вона правдоподібніша, і тим втішніша, чим більше в ній можливого і ймовірного. Твори, засновані на вигадці, повинні бути доступні розумінню читачів, їх треба писати так, щоб, спрощуючи неймовірності, згладжуючи перебільшення і приковуючи увагу, вони дивували, захоплювали, вражали і розважали таким чином, щоб подив і захоплення йшли рука в руку. Але всього цього не може досягти той, хто принижує правдоподібність і наслідування природи, а саме в них і полягає досконалість твору. Я не знаю жодного рицарського романа, де б усі члени розповіді складали єдине тіло, так щоб середина відповідала б початку, а кінець — початку і середині,— всі вони складаються з стількох членів, що здається, ніби автор замість добре збудованої постаті задумав створити якусь потвору або ж виродка. Крім того, стиль цих романів грубий, подвиги неправдоподібні, кохання похітливе, ввічливість незграбна, битви втомливі, роздуми дурні, мандрівки безглузді,— одно слово, з мистецтвом розумним вони нічого спільного не мають, і з цієї причини їх належить вигнати з християнської держави нарівні з людьми некорисними.

Священик вислухав його з великою увагою і вирішив, що це людина розумна і що він має цілковиту рацію, а тому оголосив, що дотримується тієї ж думки і що через ненависть до рицарських романів він, священик, спалив усі книжки Дон Кіхота, яких була безліч. І тут він розповів канонікові, як він їх переглядав і які з них спалив, а які помилував. Каноник же немало сміявся, а потім висловив ту думку, що рицарські романи при всіх відмічених ним недоліках мають одну позитивну властивість: самий їхній зміст дозволяє тверезому розумові виявити себе, бо вони відкривають перед ним широкий і вільний простір, де перо може бігти вільно, описуючи корабельні аварії, бурі, сутички, битви; зображуючи доблесного полководця, який володіє всіма необхідними, для того щоб бути таким, якостями: передбачливого, коли треба розгадати хитрощі ворога, красномовного, коли треба переконати солдатів або ж довести, що вони помиляються, мудрого в своїх порадах, швидкого в рішеннях, який обороняється так само хоробро, як і нападає; описуючи то сумні й трагічні випадки, то події радісні і несподівані, то найчарівнішу даму, доброчесну, розумну і передбачливу, то рицаря-християнина, відважного і чемного, то безсовісного і брутального хвастуна, то люб'язного государя, доблесного і добре вихованого; малюючи добропорядність і вірність васалів, велич і добросердість сеньйорів. Письменник може показати, що він знає астрологію, що він і чудовий космограф, і музикант, і в державних справах майстер, а коли побажає, то завжди знайде привід показати, що він і в чорній магії розбирається. Він має право зобразити хитромудрість Улісса, богобоязність Енея, мужність Ахілла, бідування Гектора, зраду Сінона, дружню вірність Евріала, щедрість Олександра Македонського, доблесть Цезаря, милосердя і правдивість Траяна, постійність Зопіра, мудрість Катона — одно слово, всі ті якості, які роблять славних мужів довершеними, і наділити ними одного героя, або ж розподілити їх між кількома. І коли до цього ще чистота стилю і жвавість уяви, яка

digitized by ukrbiblioteka.org

намагається триматися якнайближче до істини, то йому, безперечно, пощастить виготовити тканину, з різноколірних і прекрасних ниток зіткану, яка в закінченому вигляді буде відмічена печаттю довершеності і краси, і таким чином він досягне вищої мети авторства, а саме, як уже було сказано, повчати і тішити одночасно. Бо невимушена форма рицарського романа дозволяє авторові бути епіком, ліриком, трагіком і коміком і користуватися всіма засобами, які мають дві найпрекрасніші і найчарівніші науки: поезія та риторика,— адже твори епічні з таким же успіхом можна писати прозою, як і віршами.

РОЗДІЛ XLVIII,

в якому каноник продовжує міркувати про рицарські романи, а також і про інші речі, гідні його розуму.

— Ви маєте цілковиту рацію, сеньйоре канонику,— сказав священик,— і тому саме автори рицарських романів і заслуговують на особливий осуд, бо вони не рахуються з здоровим глуздом і не підкоряються правилам мистецтва, керуючись якими, вони могли б прославитися в прозі, подібно до того, як у віршах прославилися два стовпи поезії — грецький та латинський.

— Я принаймні піддався спокусі написати рицарський роман, дотримуючись усіх перерахованих мною пунктів,— оголосив каноник,— і, признаюся, написав я понад сто аркушів. А щоб переконатися, чи вірно я оцінюю свій роман, я читав його любителям такого читання, і не лише людям освіченим та розумним, але й невігласам, для яких послухати якусь нісенітницю,— найбільша втіха, і всі його хвалили. Але все ж я його не продовжив: по-перше, я думав, що сан мій цього не дозволяє, а по-друге, я переконався, що дурнів на світі більше, ніж розумних, і хоч похвала жменьки знавців коштує дорожче від глузувань цілого зібрання дурнів, проте я не бажаю залежати від непереконливих міркувань суєтної черні, яка головним чином і читає подібні книжки. Але остаточно охолов я до романа і відмовився од наміру його продовжувати, після того як мене навели на роздуми комедії, які тепер ставлять. «Відомо,— говорив я собі,— що всі, або в усякому разі більшість сучасних комедій, заснованих на вигадці, так само як і на подіях історичних,— нісенітниця і що в них ні складу, ні ладу, а тимчасом чернь дивиться їх з задоволенням, схвалює їх і визнає за хороші, хоч вони зовсім не заслуговують на таку оцінку; автори, які їх пишуть, і актори, які їх ставлять, кажуть, що інакшими вони й не повинні бути, бо чернь любить, мовляв, їх такими, які вони є, а ті, в яких є склад і в яких дія розвивається так, як того вимагає мистецтво, задовольняють, мовляв, двох-трьох знавців, а всім іншим їхня майстерність — не в коня корм, і що авторам і акторам шматок хліба, який їм дає більшість, важливіший від думки небагатьох, отож те саме вийде і з моїм романом: я буду цілісінькі ночі гнути спину тільки для того, щоб додержати вказаних правил, а кінець кінцем вийде, що я, ніби той кравець, який з своїм докладом шиє і за роботу грошей не бере. І я ж не один раз намагався переконати акторів, що вони неправильного дотримуються погляду і що вони притягнули б більше глядачів і слави було б у них більше, коли б вони ставили комедії, написані за всіма правилами мистецтва, а не всілякий мотлох, але вони заплісняві ли і вперлися на своєму, так що ніякі докази і навіть сама наочність їх не переконає». Пам'ятаю, одного разу я сказав одному з таких впертих: «Скажіть, ви пам'ятаєте, що кілька років тому в Іспанії було поставлено три трагедії одного знаменитого нашого письменника, і вони здивували, викликали захоплення і вразили всіх глядачів без винятку, і неосвічених і вчених, і обраних і чернь, так що три ці трагедії дали акторам збору більше, ніж тридцять кращих комедій, поставлених згодом?» — «Ваша милость, уже напевне, думає про *Ізабеллу, Філіду* та *Олександру»,* сказав директор театру. «Саме,— підтвердив я.— І майте на увазі, що правил мистецтва в них старанно додержано, але це, однак, не завадило їм стати тим, чим вони стали, і всім сподобатися. Значить, винна не публіка, яка нібито вимагає дурниць, а ті, що не вміють показати їй щось інше. Адже не мотлох же *Покарана невдячність, Нумансія, Закоханий купець, Благородна суперниця* і деякі інші комедії, які належать перу поетів освічених і принесли славу та пошану авторам і прибуток тим, хто в них брав участь». Довго ще я з ним говорив, і він, очевидно, трохи зніяковів, але не задовольнився моїми доказами і не переконався і так і залишився при помилковій своїй думці.

— Сеньйоре канонику, ви, ваша милость,

торкнулися предмета, який збудив у мені давню неприязнь до нинішніх комедій, не менш сильну, ніж до рицарських романів,— сказав на це священик,— бо, за словами Туллія, комедія повинна бути дзеркалом життя людського, зразком звичаїв і втіленням істини, в той час як нинішні комедії є дзеркала нісенітниці, зразки глупоти і втілення розпусти. Справді, що в цьому випадку може бути більш недоладним, коли в першій сцені першого акта перед нами дитина в пелюшках, а в другій — це вже бородатий чоловік? Що може бути безглуздішим — зображувати старика відважним, а юнака малодушним, служку — ритором, пажа — радником, короля — чорноробом, принцесу — перемивальницею посуду? А що можна сказати про додержання часу, на протязі якого можуть або ж могли відбутися зображувані події? Я бачив одну комедію, так там перша хорнада відбувалася в Європі, друга в Азії, третя в Африці, а коли б було в ній чотири хорнади, то четверта, вже напевне, відбувалася б в Америці, і таким чином жодна з чотирьох частин світу не була б забута. Коли наслідування природи є основа комедії, то яке ж задоволення може мати навіть найобмеженіший розум, коли дія комедії відбувається в часи королів Піпіна і Карла Великого, а головний її герой — імператор Іраклій, який, подібно до Готфріда Бульйонського, йде хрестовим походом на Єрусалим і завойовує гроб господній, хоч цих героїв відділяє незліченна кількість років? Коли ж комедія грунтується на вигадці, то нащо змішувати з нею події історичні, та ще й такі, що відбувалися в різний час і з різними особами, і все це без єдиної правдоподібної риси, навпаки — з явними помилками, зовсім недопустимими? А найгірше, що знаходяться невігласи, які твердять, ніби це верх майстерності і ніби бажати чогось іншого, значить шукати пташиного молока. Ну, а комедії божественні! Скільки тут вигадано чудес, яких ніколи не було, скільки подій апокрифічних, скільки тут усього наплутано, на зразок того, що чудеса одного святого приписуються іншому! Та і в комедіях світських письменники насмілюються зображувати чудеса тільки на тій підставі і з тих міркувань, що чудеса і, як це у них називається, перевтілення дуже впливають на уяву неосвіченого люду і притягують його до театру. І все це робиться на шкоду істині, наперекір історії і кидає тінь на уми Іспанії, бо чужоземці, які так суворо додержують законів комедії, бачачи наші дурниці і недоладності, вважають нас за варварів і невігласів. Скажуть, що основна мета, яку переслідують держави упорядковані, дозволяючи прилюдні видовища, це дати суспільству невинні забави і відвернути його од поганих нахилів, які неробством породжуються, і коли, мовляв, мети цієї досягає перша-ліпша комедія, як хороша, так і погана, то й ні для чого встановлювати правила та обмежувати письменників і акторів певними рамками, бо, як уже було сказано, кожна з них призначенню своєму відповідає, і все ж це не може виправдати її. Я б на це заперечив, що вказана мета була б значно швидше досягнута з допомогою не поганих, а хороших комедій, бо, подивившись комедію розумну, майстерно побудовану, глядач вийде з театру, сміючись з жартів, пройнявшись повчаннями, в захопленні від подій, умудрений міркуваннями, попереджений підступами, навчений прикладами, обурений пороком і закоханий у доброчесність, бо хороша комедія може пробудити всі ці пристрасті в кожній душі, навіть найзагрубіліщій і найнесприйнятливішій і, само по собі зрозуміло, що комедія, яка всі ці якості має, повинна значно більше звеселяти і тішити і давати значно більше задоволення та насолоди, ніж та, що таких якостей позбавлена, а такі майже всі сучасні комедії. І поети, що їх створюють, тут ні при чому, бо деякі дуже добре бачать свої недоліки і прекрасно розуміють, як треба писати,— біда в тому, що комедії нині перетворилися на товар, і автори говорять, і говорять чистісіньку правду, що іншого сорту комедію жоден театр у них не купить, і через це поет пристосовується до вимог того театру, який його твори купує. На підтвердження можна послатися на незліченну кількість комедій одного нашого найщасливішого письменника, сповнених такого блиску і жвавості, таким витонченим віршем написаних комедій, які мають у собі такі тверезі міркування і такі глибокодумні вислови, нарешті, самий стиль яких такий витончений і високий, що слава про них іде по всьому світі, і все ж через те, що автор хоче догодити смакам акторів, далеко не всі, а тільки деякі з них являють собою перлину творчості. Інші ж до того неуважно пишуть, що після вистави актори, боячись переслідувань, повинні тікати і ховатись, як це й бувало вже не раз, коли ставилося щось образливе для короля або ж таке, що зачіпало честь того чи іншого знатного роду. А подібні ж неподобства, так само як і багато інших, про які я говорити не буду, могли б бути усунені, коли б у столиці хто-небудь з людей освічених і розумних проглядав усі комедії до їхньої вистави на сцені, і не тільки ті, що їх ставлять у столиці, але й кожну комедію, яку тільки побажають поставити будь-де в Іспанії, і без його схвалення, підпису та печатки місцеві власті не дозво-

digitized by ukrbiblioteka.org

ляли б на сцену жодної комедії — таким чином, комедіантам довелося б спочатку посилати комедії в столицю, зате потім вони могли б уже зовсім спокійно їх ставити, а автори, боячись суворого суду знавця, почали б з більшою дбайливістю і старанністю над своїми комедіями працювати. І так у нас з'явилися б хороші комедії, які б повністю відповідали своєму призначенню, тобто вони звеселяли б народ, задовольняли б кращі уми Іспанії і забезпечували б прибуток і безпеку акторам, а власті були б позбавлені від клопоту переслідувати їх. І коли б тій самій особі або комусь іншому доручити перегляд рицарських романів, які наново виходять, то деякі з них досягали б тієї довершеності, про яку ваша милость мріє: вони збагатили б нашу мову привабливими і безцінними скарбами красномовства, так що блиск старих романів потьмарився б при світлі тих, що тільки-но вийшли з друку, і послужили б невинною розвагою не для одних нероб, але й для найбільш зайнятих людей, бо як тетива лука не може бути постійно натягнутою, так само й натура людська по слабості своїй дозволених потребує веселощів.

У цьому місці розмову каноника з священиком перервав цирульник, який, наздогнавши їх, сказав священикові:

— Сеньйоре ліценціате, ось те місце, де й нам, як я вже казав, не погано було б пополуднувати, і воли знайдуть собі пасовисько, багате на свіжу траву.

— І я тієї ж думки,— зауважив священик.

Він повідомив каноника про свій намір; каноник, зваблений краєвидом розкішної долини, яка відкривалася перед його очима, сказав, що він теж залишається. І от, щоб натішитися цим краєвидом, а також розмовою з священиком, до якого він відчув прихильність, а також щоб довідатися в усіх подробицях про подвиги Дон Кіхота, звелів він кільком своїм слугам піти до заїзду, який був недалеко звідси, і принести для всіх чого-небудь попоїсти, бо полуднувати він, мовляв, має намір тут; слуга ж йому на це сказав, що обозний їхній мул, уже напевне, тепер у заїзді, а їжі на ньому, мовляв, досить, так що в заїзді доведеться купити тільки вівса для мулів.

— Коли так,— сказав каноник,— відведіть туди всіх наших мулів, а сюди приведіть обозного.

Поки йшла у них ця розмова, Санчо, бачачи, що священик з цирульником, які здавалися йому підозрілими, відлучились і що тепер йому саме час поговорити з Дон Кіхотом, наблизився до клітки, в якій сидів його пан, і сказав:

— Сеньйоре, для очистки совісті я повинен з вами поговорити щодо вашої зачарованості. Справа полягає в тому, що он ті, в масках, не хто інші, як священик з нашого села і цирульник. І мені здається, що це вони через заздрощі надумали так везти вас, бо славні ваші подвиги не дають їм спати. Коли ж моє припущення вірне, то виходить, що вас не зачарували, а обплели і обдурили. На підтвердження цього я хочу запитати у вас про одну річ, і коли ви мені відповісте, як я чекаю, то побачите самі, що це самий обман, і зрозумієте, що ви не зачаровані, а просто-напросто з'їхали з глузду.

— Запитуй що завгодно, сину мій Санчо,— сказав Дон Кіхот,— я задовольню твою цікавість і відповім на всі запитання. А щодо того, ніби ті двоє, які їдуть з нами,— священик і цирульник,— наші знайомі і співвітчизники, то цілком можливо, що вони тобі такими здаються, але ти ні в якому разі не повинен думати, що це справді так і є. Ти повинен думати і повинен зрозуміти, що коли вони, потвоєму, схожі на священика та цирульника, значить ті, хто мене зачарував, прийняли їхній образ і подобу,— адже чарівникам нічого не коштує прийняти будь-який образ,— а образ наших друзів вони прийняли для того, щоб примусити тебе думати так, як ти насправді й думаєш, і завести тебе в лабіринт мрій, з якого тобі не вибратися, хоч би в руках у тебе була Тезеєва нитка. І ще для того вони це зробили, щоб розум мій помутився і я не міг здогадатися, звідки на мене впало це нещастя, бо коли, з одного боку, ти мені кажеш, що мене супроводжують цирульник і священик з нашого села, а з другого боку, я бачу, що мене тримають у клітці, і твердо знаю, що тільки надприродним силам, але ніяк не людським, дано посадити мене в клітку, то чи можу я що-небудь ще сказати або подумати, крім того, що спосіб, яким мене зачарували, перевищує все, що мені доводилося читати в книжках про те, як зачаровували мандрівних рицарів? І через це ти сміливо можеш про це забути і не думати, бо вони такі ж священик та цирульник, як я турок. А от ти хотів мене про щось запитати — це будь ласка, я тобі на все відповім, хоч би ти розпитував мене до завтрашнього ранку.

— Пресвята богородице! — несамовитим голосом заволав Санчо.— Невже ви, ваша милость, такий тупий і такий безглуздий, що не розумієте, який я правий і що у вашому полоні та злополуччі винне більше підступництво, ніж чарівництво? Ну, та гаразд, я вам зараз доведу, як двічі два, що ви не зачаровані. Отже, дайте відповідь мені, і хай позбавить вас тво-

рець від цієї напасті, і хоч би вже ви одного чудового дня опинилися, нарешті, в обіймах сеньйори Дульсінеї!

— Годі тобі заклинати мене,— сказав Дон Кіхот,— запитуй, що тобі треба, я ж тобі сказав, що дам найточнішу відповідь.

— От про це я й прошу,— зауважив Санчо,— і хочу, щоб ви мені сказали по чистій совісті, нічого не додаючи і не пропускаючи, як, бажано, повинні говорити і говорять усі, хто подвизається на ратному поприщі, як, наприклад, ви, ваша милость, і носить звання мандрівного рицаря...

— Кажуть тобі, що я брехати не буду,— сказав Дон Кіхот.— Запитуй же, нарешті,— слово честі, Санчо, ти мені набрид з своїми благаннями, передмовами і підходами.

— А я кажу, що чесність і правдивість мого пана для мене безсумнівні. Так от, коли вже до слова прийшлося, хочу я у вас запитати, вибачте за вираз, чи не було у вашої милості охоти і бажання, після того, як вас уже посадили в клітку і, як вам здається, зачарували, сходити, як кажуть, по великій чи по малій нужді?

— Я не розумію, що значить ходити по нужді, Санчо. Висловлюйся ясніше, коли хочеш, щоб я дав тобі пряму відповідь.

— Невже ваша милость не розуміє, що значить мала і велика нужда? Та це ж немовляті ясно. Одно слово, я хочу сказати, чи не хотілося вам зробити щось таке, чого не можна уникнути?

— А, розумію, Санчо! Багато разів, і зараз ось хочеться. Мабуть, виручи мене з біди, а то в мене тут не все гаразд!

РОЗДІЛ XLIX,

в якому наводиться розумна розмова між Санчо Пансою і його паном Дон Кіхотом.

— Ага! — вигукнув Санчо.— От я вас і впіймав, оце мені й хотілося знати, смерть як хотілося. Послухайте, сеньйоре, невже ви будете заперечувати, що коли людині нездужається, то про неї звичайно говорять так: «Не знаю, що з нею таке, не їсть, не п'є, не спить, відповідає невлад, ніби хто її зачарував?» Отже, хто не їсть, не п'є, не спить і не відправляє згаданих мною природних потреб, ті і є зачаровані, а зовсім не така людина, якій хочеться того, чого хочеться вашій милості, який п'є, коли йому дають, їсть, коли у нього що-небудь є, і відповідає на будь-які запитання.

— То правда, Санчо,— зауважив Дон Кіхот.— Але я вже тобі казав, що є багато способів чарування, і можливо, що з бігом часу одні змінювались іншими і що нині вживається такий, при якому зачаровані роблять усе, що роблю я і чого не робили раніше. Так що проти духу часу йти не слід, і нічого робити звідси будь-які висновки. Я знаю і стою на тому, що я зачарований, і тому совість моя спокійна, а вона ж мучила б мене, коли б я вважав, що я не зачарований, а просто через ледарство і боягузтво не виходжу з клітки і тим самим позбавляю захисту багатьох знедолених і пригнічених, які в моїй допомозі і заступництві в цей самий час найгострішу потребу відчувають.

— Як би там не було,— заперечив Санчо,— для кращого благоденства і спокою вашій милості добре було б, коли б постаралися вийти з цієї темниці,— а я з свого боку зобов'язуюсь зробити все від мене залежне і навіть власноручно витягнути вас звідси,— і спробували знову сісти на доброго свого Росинанта, який теж, як видно, зачарований: он він який сумний та понурий, а потім ми знову спробуємо щастя і пошукаємо пригод. Коли ж нам не повезе, то повернутися в клітку ми завжди встигнемо, і я обіцяю вам, як личить доброму і вірному зброєносцеві, засісти в клітку разом з вашою милостю в разі, коли ви, ваша милость, виявитеся таким нещасливим, а я таким дурником, що в нас нічого не вийде.

— Я не від того, щоб зробити так, як ти пропонуєш, брате Санчо,— зауважив Дон Кіхот,— і як тільки ти знайдеш можливим визволити мене, я повністю і цілком тобі підкорюсь. І все ж ти переконаєшся, Санчо, в помилковості свого уявлення про моє нещастя.

В такому дусі розмовляли мандрівний наш рицар і його зброєносець, за яким теж водилися дивацтва, і, нарешті, прибули туди, де, вже спішившись, їх чекали священик, каноник і цирульник. Візник зразу ж розпріг волів і пустив їх погуляти на волі в цьому зеленому і привітному полі, прохолода якого вабила натішитися нею не таких зачарованих осіб, як Дон Кіхот, а таких розсудливих і благорозумних, як його зброєносець, який попросив священика дозволити його панові вийти на хвилинку з клітки, бо коли його, мовляв, не ви-

digitized by ukrbiblioteka.org

пустять, то в тюрмі буде не так охайно, як того вимагає присутність такого рицаря, яким є його пан. Священик зрозумів Санчо і сказав, що він дуже охоче вдовольнив би це прохання, коли б не боявся, що Дон Кіхот, опинившись на волі, знову візьметься за своє — і тільки, мовляв, його й бачили.

— Я ручаюсь, що він не втече,— сказав Санчо.

— Я теж,— сказав каноник,— особливо, коли він дасть мені слово рицаря без нашого дозволу нікуди звідси не йти.

— Даю,— мовив Дон Кіхот, який чув усю цю розмову.— Тим більше, що людина зачарована, як, наприклад, я, собою не розпоряджається, бо той, хто її зачарував, може зробити так, що вона триста років простоїть на одному місці, а коли і втече, то її все одно повернуть назад повітрям.

А коли так, то його, мовляв, сміливо можна випустити,— їм же, мовляв, буде краще; коли ж вони на це не згодні, то хай відійдуть вбік, бо інакше він оголошує до загального відома, що змушений буде образити їхній нюх.

Каноник узяв його за руку,— а руки в Дон Кіхота були зв'язані,— і на слово честі випустив його з клітки, чому той невимовно і надзвичайно зрадів; перш за все він потягнувся, а потім наблизився до Росинанта і, погладивши його, сказав:

— Я все ж сподіваюся, що господь і пречиста його мати скоро здійснять наші з тобою бажання, о цвіт і зерцало коней, і ти знову будеш возити на собі свого пана, а я, верхи на тобі, знову візьмусь за справу, заради якої господь бог породив мене на світ.

Сказавши це, Дон Кіхот відійшов разом з Санчо у відлюдне місце і повернувся, відчуваючи полегшення і палаючи бажанням здійснити задум свого зброєносця.

Каноник дивився на Дон Кіхота, і незвичайність великого цього божевілля дивувала його, бо всі міркування і відповіді Дон Кіхота були цілком розумні; тільки коли справа стосувалася рицарства, він, як уже не раз було сказано, починав молоти дурниці. І от, коли, чекаючи їжі, яка була в каноника, всі розташувалися на зеленій травиці, він, відчувши до Дон Кіхота співчуття, заговорив з ним:

— Невже, сеньйоре ідальго, читання нудних і пустопорожніх рицарських романів так на вас подіяло, що ви ушкодили розум і уявили, ніби хтось вас зачарував і все інше тому подібне, таке ж далеке від істинної будови речей, як брехня далека від істини? І як міг людський розум допустити, що була колись сила-силенна всяких Амадісів, цих горезвісних рицарів, що були всі ті імператори трапезундські, Фелісмарти Гірканські, іноходці, мандрівні дівиці, змії, андріаки, велетні, нечувані пригоди, всілякі чарівництва, битви, гарячі сутички, чудернацькі вбрання, закохані принцеси, зброєносці-графи, кумедні карлики, ніжні послання, освідчення в коханні, сміливі жінки,— одно слово, всілякий мотлох, якого сповнені рицарські романи. Про себе можу сказати, що поки я їх читаю, не думаючи про те, що все це брехня, що все це пусте, я ще дістаю деяке задоволення, але як тільки я собі уявлю, що це таке, то мені тоді нічого не коштує шпурнути кращий з них в стіну, а коли б у мене цієї хвилини горів вогонь, я б і у вогонь їх пошпурляв, і вони й справді заслуговують на таку кару, бо все це вигадки і небилиці, і поведінка їхніх героїв не відповідає природі речей; бо вони створюють нові секти і нові правила життя; бо неосвічена чернь вірить у всі ці дурниці і вважає їх за істину. І автори цих романів ще мають нахабство бентежити уми розсудливих і благородних ідальго, як це ми бачимо на прикладі вашої милості, бо вони довели вас до такої крайності, що довелося засадити вас у клітку і везти на волах, подібно до того, як возять з місця на місце тигрів і левів і показують їх за гроші. Досить же, сеньйоре Дон Кіхот, пожалійте себе, поверніться в лоно розуму, поверніть на добро той ясний розум, яким небо вас наділило, і використайте найщасливіші здібності ваші на іншого роду читання, яке зробить вам честь і буде на користь вашій душі. Коли ж, незважаючи ні на що, внаслідок природного нахилу, вас потягне до книжок про подвиги і про рицарські вчинки, то відкрийте святе письмо і прочитайте *Книгу Суддів:* тут ви знайдете великі і справжні події і діяння, такі ж істинні, як і відважні. В Лузітанії був Віріат, у Римі — Цезар, у Карфагені — Ганнібал, у Греції — Олександр, у Кастілії — граф Фернан Гонсалес, у Валенсії — Сід, в Андалузії — Гонсало Фернандес, в Естремадурі — Дієго Гарсія де Паредес, у Хересі — Гарсія Перес де Варгас, у Толедо — Гарсіласо, в Севільї — дон Мануель де Леон, і повість про їхні доблесні подвиги може розважити, збагатити знаннями, потішити і здивувати найвищі уми. Оце читання і справді гідне ясного розуму вашої милості, сеньйоре Дон Кіхот: дякуючи такому читанню, ви знатимете історію, полюбите доброчесність, навчитеся всього доброго, станете кращим самі, будете сміливим, але не безрозсудно, рішучим без тіні малодушності,— і все на славу божу, собі самому на користь і на честь Ламанчі, звідки, наскільки мені відомо, ви, ваша милость, родом.

З надзвичайною увагою слухав Дон Кіхот

міркування каноника, і коли той закінчив, він подивився на нього довгим поглядом і сказав:

— Здається мені, сеньйоре ідальго, що ваша милость говорила для того, щоб упевнити мене, ніби мандрівних рицарів ніколи не було, ніби всі рицарські романи — суцільна вигадка і брехня, а для держави вони некорисні і навіть шкідливі, і не гаразд, мовляв, з мого боку, що я читав їх, ще гірше, що вірив їм, і зовсім погано, що наслідував їх, обравши важкий шлях мандрівного рицаря, на які вони настановлюють, бо, по-вашому, не було на світі ніяких Амадісів, ні Галльского, ні Грецького, і нікого з рицарів, яких твори ці сповнені.

— Ваша милость цілком вірно зрозуміла мою думку,—сказав на це каноник.

А Дон Кіхот продовжував говорити:

— До цього ваша милость ще додала, що ці романи заподіяли мені велику шкоду, бо через них я збожеволів і потрапив у клітку, і що мені час виправити, змінити рід читання і взятися до інших книжок, правдивіших, цікавіших і повчальніших.

— Так,— підтвердив каноник.

— Я ж, з свого боку, вважаю,— заперечив Дон Кіхот,— що божевільний і зачарований не я, а ваша милость, бо ви дозволили собі виректи хулу на щось таке, що весь світ визнає і вважає за істину, а хто це заперечує,— а ваша милость це заперечувала,— той заслуговує точнісінько такого ж покарання, якому ваша милость, як ви самі сказали, піддає романи, що вам не сподобались. Бо запевняти кого б там не було, що Амадіс не існував, а також усі інші рицарі, що шукали пригод, яких сповнені сторінки романів, це все одно, що намагатися доводити, що сонце не світить, крига не холодить, а земля не тримає. І чи знайдеться така людина, яка зуміє кому-небудь довести, ніби все про інфанта Флоріпа та Гі Бургундського і все, що в часи Карла Великого зробив на Мантіблському мосту Ф'єрабрас,— ніби все це неправда, тоді як я душу свою заставлю, що це така ж правда, як те, що тепер день? А коли це брехня, значить не було ні Гектора, ні Ахілла, ні Троянської війни, ні Дванадцяти Перів Франції, ні короля Артура Англійського, який був перетворений на ворона і з якого понині не знято чари, в той час як у рідному королівстві його чекають з хвилини на хвилину. Мабуть, насміляться також стверджувати, що вигадки — історія Гваріна Жалюгідного і розшуки священного Грааля, що недостовірне кохання Трістана і королеви Ізольди, так само як Джіневри та Ланцелота, а тимчасом ще живуть люди, які невиразно пам'ятають придворну даму Кінтаньйону, яка була найкращим виночерпієм у всій Великобританії. Так, це суща правда, бо я сам пам'ятаю, що моя бабуся з боку батька, зустрічаючи яку-небудь дуенью в довгому вдовиному покривалі, говорила мені: «А подивись-но, внучку, яка вона схожа на придворну даму Кінтаньйону». З цього я роблю висновок, що вона, напевне, знала її особисто або принаймні бачила її портрет. А хто буде заперечувати правдивість історії П'єра і прекрасної Магелони, коли в королівському арсеналі до цього часу зберігається кілок, з допомогою якого відважний П'єр правив дерев'яним конем, який носив його в повітрі,— кілок трохи більший за дишель? А поряд з кілком лежить сідло Баб'єки, а в Ронсевалі зберігається Роландів ріг завбільшки з величезну балку. Звідси виходить, що існували і Дванадцять Перів, і П'єр, і Сід, і інші подібні до них рицарі, які *здобули вічну славу пошуками пригод.* І хай мені скажуть також, що не було мандрівного рицаря, відважного лузітанця Жоана ді Мерлу, який їздив у Бургундію і бився в місті Аррасі з достославним сеньйором де Шарні, відомим під ім'ям мосена П'єра, а потім у місті Базелі з мосеном Анрі де Реместан і з обох сутичок вийшов переможцем і нев'янучою вкрив себе славою, що в тій же самій Бургундії не було пригод у відважних іспанців Педро Барби і Гутьєрре Кіхади (від якого я походжу по чоловічій лінії), які кинули виклик синам графа де Сен-Поль і перемогли їх. Хай спробують також заперечувати, що дон Фернандо де Гевара їздив шукати пригод у Німеччину і помірявся силами з мессером Георгом, рицарем герцога Австрійського. Скажуть ще, мабуть, що все брехня: і турнір Суеро де Кіньйонес, описаний у *Чесному бою*, і єдиноборство мосена Луїса де Фальсес з Гонсало де Гусман, рицарем кастільським, а також і всі численні подвиги, зроблені рицарями-християнами, як нашими, так і іноземними, подвиги дійсні і безсумнівні, так що я ще раз повторюю: хто їх заперечує, в того немає ні розуму, ні здорового глузду.

Каноника вразило те, як змішується в Дон Кіхота правда з брехнею і яку обізнаність виявляє він у всьому, що торкається діянь його улюбленого мандрівного рицарства і має до них відношення, і звернувся він до нього з такими словами:

— Не можу не визнати, сеньйоре Дон Кіхот, що в словах вашої милості є доля істини, особливо в тому, що ви говорили про іспанських мандрівних рицарів. Також я ладен погодитись, що Дванадцять Перів Франції існували, проте я не можу повірити, що вони зробили все, що про них пише архієпіскоп Турпін, бо істина полягає в тому, що то були рицарі, яких обрали французькі королі і назвали *перами,* тому що

digitized by ukrbiblioteka.org

всі вони були однаково доблесні, родовиті і відважні,— в усякому разі, вони повинні були бути такими,— це було щось на зразок теперішнього ордену апостола Іакова або ж ордену Калатрави: вважається, що ті, хто вступає до них, суть і повинні бути доблесними, відважними і благородного походження. І як тепер говорять: *рицар ордену Іоанна Хрестителя* або ж *ордену Алькантари,* так само говорили тоді: *рицар ордену Дванадцяти Перів,* бо всі дванадцять, для цього військового ордену обрані, були рівними між собою. Зрозуміло, що саме існування Сіда, а також Бернардо дель Карпіо сумнівові не підлягає, а от розповіді про їхні подвиги викликають у мене якраз великий сумнів. Щождо кілка, який, за словами вашої милості, належав графові П'єру і разом з сідлом Баб'єки зберігається в королівському арсеналі, то вже тут я свій гріх визнаю: чи то через своє неуцтво, чи то через слабкий зір, сідло оте я роздивився, а кілка не помітив, незважаючи на те, що він, як каже ваша милость, такий величезний.

— Та ні, він там безсумнівно,— заперечив Дон Кіхот.— І от ще прикмета: кажуть, що для того щоб він не поржавів, його положили у футляр телячої шкіри.

— Все можливо,— сказав каноник,— проте клянуся моїм саном, не пам'ятаю я, щоб він мені траплявся. Але припустімо навіть, що він там,— з цього не випливає, що я зобов'язаний ставитися з довірою до розповідей про всіляких Амадісів і про силу-силенну інших рицарів, про яких ми читаємо в романах, а вам, ваша милость, людині такій шановній, таких чудових якостей і такого ясного розуму, не слід вважати правдою всі ті незвичайні безглуздя, про які пишуть у цих дурних романах.

РОЗДІЛ L

Про дотепну суперечку, яка відбулася між Дон Кіхотом та каноником, а також і про інші події.

— Оце то так! — вигукнув Дон Кіхот.— Значить, ці книжки, які друкувалися з дозволу королів, схвалені тими, кому вони були віддані на перегляд, які з однаковим задоволенням читались і розхвалювались і старими й малими, і бідними й багатими, і вченими й невігласами, і плебеями й дворянами, одно слово, людьми всякого чину і звання,— суцільна брехня, незважаючи на всю їхню правдоподібність, незважаючи на те, що ми знаємо батька, матір, родичів, місце народження, вік того чи іншого рицаря, і нам докладно, день за днем, описують його життя і подвиги з неодмінним позначенням місця, де вони були зроблені? Годі, ваша милость, не кощунствуйте, повірте, що поради, які я вам дав, повинна послухати кожна розумна людина,— краще перечитайте їх, і ви побачите, яке задоволення дає таке читання. Ні, справді, скажіть, що може бути більш захоплюючого, коли ми ніби бачимо перед собою величезне озеро киплячої і бульбаючої смоли, в якій плавають і кишать незліченні змії, вужі, ящірки і багато інших страшних і лютих гадів, а з глибини його долинає голос, сповнений глибокої туги: «*Хто б не був ти, о рицарю, який дивиться на жахливе це озеро, коли хочеш здобути скарби, під його чорною водою сховані, то покажи велич безстрашного твого духу і занурся у цю вогненну і чорну вологу, бо тільки за такої умови сподобишся ти побачити дивні чудеса, які таяться і сховані в семи замках семи фей, які в цій похмурій живуть безодні*». Варто рицареві почути цей тремтячий голос, і він, не думаючи і незважаючи на небезпеку, навіть не звільнившись від вантажу важкого свого обладунку, доручивши себе богу і своїй пані, кидається в глибину вируючого озера і раптом, нежданонегадано, перед ним квітучі поля, після яких на поля Єлісейські і дивитися не захочеш. І здається йому, що небо тут прозоріше, сонячне світло — первозданної ясності, очам відкривається затишний гай, де зелені і гіллясті дерева зеленню своєю пестять око, а слух тішить солодкий і безпосередній спів незліченних строкатих маленьких пташок, які пурхають у хащі. Тут бачить він джерело, прохолодні струмені якого, подібні до текучого кришталю, біжать по дрібненькому піску і білих камінцях, схожих на просіяне золото і чисті перли. От штучний фонтан з різноколірної яшми та полірованого мармуру, а он другий, у вигляді грота, де розкидано в чарівному безладді дрібні ракушки і вигнуті білі та жовті хатки слимаків вперемішку з кусочками блискучого кришталю і підробленими ізумрудами разом складають химерний узор, такий, що здається, ніби мистецтво, наслідуючи природу, водночас перемагає її. Тут несподівано постає перед очима укріплений замок або ж розкішний чертог, стіни якого — литого золота, зубці — алмази, ворота — з гіацинту, і хоч він складений

не з чого-небудь, а з алмазів, карбункулів, рубінів, перлів, золота й ізумрудів, проте захоплююча його будова гідна більшого подиву. Що ж ще після всього нам залишається побачити? Хіба дівчат, які довгою низкою виходять з воріт замка і одяг яких такий багатий і пишний, що коли б я взявся описати його на зразок авторів рицарських романів, то ніколи б не закінчив, і як одна з них, напевне, найголовніша, візьме за руку рицаря, який відважно кинувся у вируюче озеро, мовчки відведе його в дивовижний чертог або ж замок, звелить йому скинути одяг, вимиє його теплою водою, помастить його тіло запашними мазями, одягне на нього найлегшої тканини пахучу сорочку, а потім інша дівчина накине йому на плечі плащ, який, щонайменше, коштує стільки, скільки ціле місто, а то й дорожче. Ще що побачимо ми? Хіба те, як після цього,— розповідають нам,— його поведуть в іншу палату, де так гарно накриті столи, що він тільки любується і дивується дивом? Як на руки ллють йому воду з домішкою амбри і соку запашних квітів? Як садовлять його в крісло слонової кістки? Як мовчки прислуговують йому всі дівчата? Як приносять йому безліч страв, так смачно приготовлених, що жадання не знає, до якої з них простягнути руку? Хіба послухати ще музику, яка грає на цьому бенкеті, причому невідомо, хто співає і звідки вона долинає? Нарешті, коли бенкет закінчиться і з столів приберуть, подивитися ще хіба, як рицар розкинеться в кріслі і за звичкою, чого доброго, почне колупатися в зубах, а тут несподівано зайде дівиця краща від тих, яких він бачив раніше, сяде з ним поруч і почне розповідати, який це замок, як її тут зачарували і багато про що інше, і розповідь її здивує рицаря, а читачів цієї історії захопить? Я не хочу більше про це говорити, бо сказаного мною досить, щоб зробити висновок, що будь-яка частина кожної книжки про мандрівних рицарів може дати задоволення і насолоду кожному читачеві. Так що ви, ваша милость, мені повірте і, ще раз повторюю, романи ці перечитайте, і вони розвіють ваш сум, і ви розвеселитеся, коли до цього були в поганому настрої. Про себе можу сказати, що з того часу, як я став мандрівним рицарем, я хоробрий, люб'язний, щедрий, добре вихований, великодушний, чемний, сміливий, лагідний, терплячий і покірно переношу і полон, і тяготи, і чаклунство. І хоч зовсім недавно мене прийняли за божевільного і посадили в клітку, все ж я сподіваюся, коли тільки небо буде до мене ласкавим і Фортуна не поставиться вороже, з допомогою доблесної моєї руки невдовзі стати королем, і тоді всі побачать, який я співчутливий і щедрий, бо, як казати правду, сеньйоре, щедрість — це така доброчесність, якої бідняк ні на кому виявити не має змоги, хоч би вона йому була властива вищою мірою, а співчутливість, яка далі від добрих намірів не йде, така ж мертва, як мертва віра без діл. Тому я хотів би, щоб Фортуна якнайскоріше дала мені можливість стати імператором: я б тоді показав, яке в мене серце, і облагодіяв моїх друзів, особливо бідолаху Санчо Пансу, мого зброєносця, найчудовішу людину, яку я тільки знаю, і мені б хотілося пожалувати йому графство, яке я давно йому пообіцяв,— от тільки я боюсь, що в нього невистачить кмітливості, щоб ним управляти.

Санчо розчув ці останні слова свого пана і сказав йому:

— Ви тільки потрудіться, сеньйоре Дон Кіхот, виділити мені це графство, яке ваша милость так твердо мені обіцяє і якого я так чекаю, а я вже ручуся вам, що в мене вистачить глузду ним управляти, а коли невистачить, то я чув, що є на світі такі люди, які беруть в оренду маєтки сеньйорів, скількись там платять за це в рік і беруть на себе обов'язок управляти ними, а сеньйор лежить собі на боці, живе на орендну плату і ні про що не турбується. Отак і я зроблю: морочити собі голови не буду, а тут же здам усі справи і житиму на орендну плату, однаково що герцог, а вже вони там як хочуть.

— Так стоїть справа лише щодо прибутків, брате Санчо,— заперечив каноник,— але суд чинити зобов'язаний сам власник маєтку, і ось тут уже необхідні кмітливість і здоровий глузд, головне,— щире бажання вирішити справу справедливо: адже коли його не виявити з самого початку, то і в середині та в кінці вийде плутанина, бо господь допомагає добрим намірам простодушних і губить недобрі бажання мудреців.

— Ця філософія — не мого розуму діло,— зауважив Санчо Панса.— Я знаю одно: тільки б мені одержати графство, а вже управляти ним я зумію,— душі у мене стільки, скільки в усіх, а тіла навіть більше, і управляв би я своїм маєтком не гірше від першого-ліпшого короля, а ставши королем у своєму маєтку, я робитиму, що захочу, а роблячи, що захочу, я буду жити для своєї втіхи, живучи ж для своєї втіхи, я буду наверху блаженства, а хто наверху блаженства, тому й бажати нічого, а коли нічого бажати, то й справі кінець, аби лиш скоріше графство, а там — сліпий сказав: «Побачимо».

— Щодо твоєї філософії, Санчо, то вона непогана, проте, незважаючи на це, з приводу графств багато ще можна було б сказати.

Але Дон Кіхот заперечив каноникові;

digitized by ukrbiblioteka.org

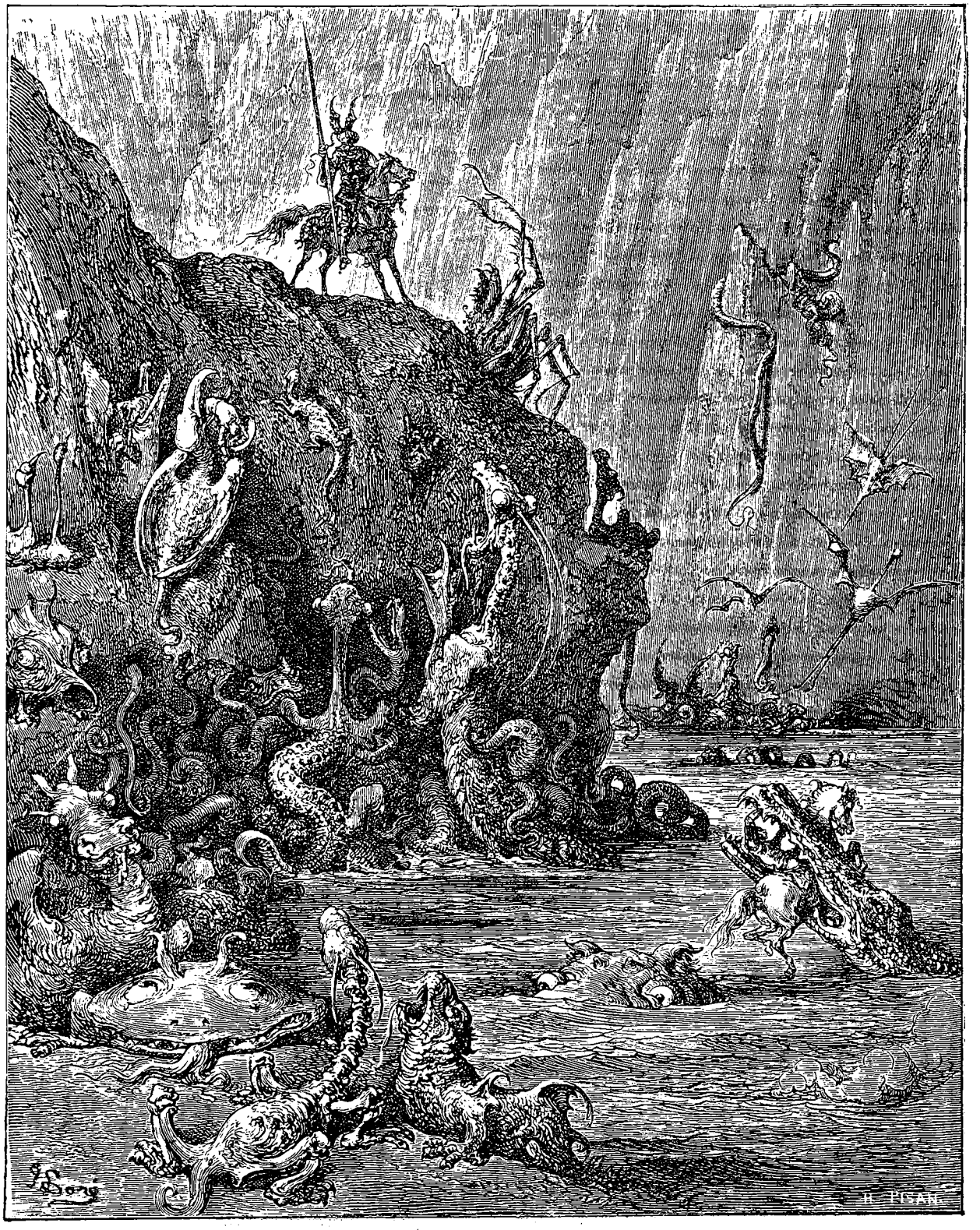

— Не знаю, що тут ще можна сказати, я особисто керуюсь прикладом великого Амадіса Галльського, який зробив свого зброєносця графом острова Материкового,— отож я, без усякого сорому, можу зробити графом Санчо Пансу, одного з кращих зброєносців, які будь-коли у мандрівних рицарів служили.

Каноника вразила та зв'язна нісенітниця, яку являли собою слова Дон Кіхота, і те, як він описав пригоду Рицаря Озера, і те враження, яке справили на нього хитросплетені небилиці, яких він начитався, і ще вражала каноника простодушність Санчо, який так пристрасно бажав одержати графство, обіцяне йому паном. Тим часом повернулися слуги каноника, яких той посилав у заїзд за обозним мулом, і, щоб візник, як уже було сказано, скористався чудовим цим пасовиськом, усі розташувалися в тіні дерев і взялися до їжі, причому обідній стіл замінював їм килим і зелена трава лугу. І от, під час трапези, несподівано почули вони сильний шум і брязкіт дзвіночків, який долітав крізь густі зарості, і слідом за тим з гущавини вискочила гарненька біленька кізочка з чорними і рудими плямами. За нею біг пастух і, намагаючися вдержати її і повернути назад до отари, кричав так, як звичайно в таких випадках кричать пастухи. Втікачка, налякана і сполохана, кинулась до людей, ніби шукаючи у них захисту, і біля них зупинилася. Пастух наздогнав її, схопив за роги і заговорив до неї, як до істоти мислячої і розумної:

— Ах, дикунко, дикунко, Рябенька, Рябенька, що це ти останніми днями все пустуєш! Що тебе, дочко, вовки налякали, чи що! Та скажи ж мені, красуне, що з тобою сталося? А, та що з тобою могло статися,— просто-напросто ти жіночої статі і тому не можеш бути спокійною, щоб ухопив чортяка твою вдачу і вдачу всіх жінок без винятку! Повернися, повернися, миленька! Коли загін тобі не до серця, то принаймні там безпечніше, і до того ж з подругами. Адже тобі належить стерегти їх і показувати їм дорогу, а вже коли ти сама метаєшся, не розбираючи дороги, то що ж буде з ними?

Промова козопаса всім сподобалася, особливо каноникові, який звернувся до нього з такими словами:

— Заспокойся, бога ради, шановний, і не спіши заганяти козу до отари, бо вже коли вона, як ти висловлюєшся, жіночої статі, то скільки б не намагався ти її втримати, вона змушена підкоритися природному своєму потягові. Візьми-но оцей кусочок і випий вина — гнів твій стихне, а кізочка тим часом відпочине.

Сказавши це, каноник одразу простягнув козопасові на кінчику ножа кусок холодного кролика. Козопас узяв і подякував каноникові; потім випив вина, заспокоївся і сказав:

— Мені б не хотілося, щоб через те, що я з тією тваринкою вів розумну розмову, ваші милості прийняли мене за дурника,— признаюся, в моїх словах є прихований зміст. Я хоч і сільський житель, однак не з таких, щоб не вміти поводитися з людьми і з тваринами.

— Охоче цьому вірю,— зауважив священик,— я знаю з досвіду, що гори вигодовують вчених, а в пастушачих хатинах ховаються філософи.

— У всякому разі, сеньйоре, вони служать пристановищем для людей, які знають світ,— сказав козопас.— І щоб ви визнали цю істину і могли відчути її,— коли тільки це вам, сеньйори, не набридне і ви нічого не маєте проти, хоч може здатися, що я, незваний, напрошуюся сам,— подаруйте мені, будь ласка, хвилинку уваги, і я розкажу вам про одну справжню подію, яка підтвердить, що ми обидва праві: і цей сеньйор,— тут він указав на священика,— і я.

Дон Кіхот же йому на це сказав:

— Щоб переконатися, що цей випадок має щось спільне з рицарськими пригодами, я, з свого боку, слухатиму тебе, мій друже, дуже охоче, як, між іншим, і всі ці сеньйори, бо вони люди розумні і люблять цікаві історії, які дивують, веселять і тішать душу, якою є,— я в тому не маю сумніву,— твоя розповідь. Отже починай, друже мій, ми всі тебе слухаємо.

— Цур не я,— обізвався Санчо,— я з цим пирогом піду до струмка і постараюсь наїстися днів на три, бо з слів пана мого Дон Кіхота я знаю, що зброєносець мандрівного рицаря, коли йому трапиться нагода, повинен наїдатися до несхочу з тієї причини, що йому нерідко доводиться потрапляти в дрімучі ліси, звідкіля й через тиждень не виберешся, так що коли людина не наїсться і не наб'є як слід торби, то може там і залишитись, як це вже не раз бувало, і померти з голоду.

— Твоя правда, Санчо,— сказав Дон Кіхот,— іди куди хочеш і їж скільки можеш, а я вже наситився, і тепер мені залишається тільки наситити душу, що я й зроблю, послухавши розповідь цієї доброї людини.

— Ми всі відчуваємо потребу наситити душу,— сказав каноник.

Потім він попросив пастуха почати обіцяну розповідь. Пастух, тримаючи козу за роги, поплескав її по спині і сказав:

digitized by ukrbiblioteka.org

— Ляж біля мене, Рябенька, ми ще встигнемо повернутися до отари.

Кізочка ніби зрозуміла його, бо, коли господар її сів, вона преспокійно вляглася біля нього і почала дивитися просто йому в обличчя, ніби бажаючи показати, що вона уважно його слухає, а він почав свою розповідь так.

РОЗДІЛ LI,

в якому наводиться все, що козопас розповів тим, які супроводжували Дон Кіхота.

— На відстані трьох миль од цієї долини стоїть село, хоч і невелике, та за те одно з найбагатших у всій окрузі. Жив у тому селі один дуже шанований селянин, такий шанований, що, хоч звичайно людям виявляють шану за багатство, його шанували не стільки за багатство, скільки за якості душі. Проте, з власного його визнання, найвище своє щастя він вбачав у тому, що в нього є дочка такої незвичайної вроди, такого рідкісного розуму, така чарівна і доброчесна, що всякий, хто тільки знав її і бачив, дивувався з тих незвичайних щедрот, якими небо разом з природою її осипало. Вона ще в дитинстві була дуже гарна, потім все кращала й кращала, і в шістнадцять років вона була вже просто красунею. Слава про її вроду йшла по всіх навколишніх селищах,— та що я кажу: по навколишніх! — віддалених міст досягла вона, проникла в королівські палати і досягла слуху людей всякого звання, і вони з усіх боків почали з'їжджатися, щоб подивитись на неї, ніби на якесь диво або на чудотворний образ. Отець оберігав її, і вона сама себе берегла, бо ніякі замки, сторожі і засуви так не вбережуть дівчину, як суворі її правила.

Багатство батька і врода дочки спонукали багатьох, і односельчан і приїжджих, просити її руки, але батько, якому належало розпорядитися таким скарбом, був нерішучий і не знав, за кого з незліченної кількості женихів краще її віддати. Серед тих, хто плекав солодку цю мрію, був і я, і я мав підставу плекати великі надії на успіх, бо батько мене знав: знав, що я його односельчанин, що в жилах моїх тече чиста кров, що я в розквіті літ, дім мій — повна чаша і розуму я не позбавлений. Але до неї почав свататись і інший наш односельчанин, що мав такі самі достоїнства, і отут батько збентежився і завагався, бо йому здавалося, що дочка його і з тим і з іншим може бути щасливою. І от, гадаючи, що коли ми рівні між собою, то хай краще мила його дочка сама вибере, хто їй більше до серця, вирішив він, щоб вийти з важкого цього становища, про все сказати Леандрі — так звуть ту багачку, яка довела мене до такого убозтва,— і тим подав приклад, який повинні наслідувати всі батьки, що хочуть влаштувати долю своїх дітей,— я не хочу цим сказати, щоб вони дозволяли їм обирати серед предметів низьких і поганих, а щоб вони пропонували їм на вибір хороші, а ті щоб з хороших обирали за власним бажанням. Не знаю, яке бажання виявила Леандра, тільки в розмові зі мною і з моїм суперником батько відмовився молодістю дочки, а потім сказав кілька найзагальніших слів: його вони ні до чого не зобов'язували, і разом з тим ми все ж не могли себе вважати вільними. Суперника мого звуть Ансельмо, а мене Еухеніо,— отже, тепер ви знаєте імена дійових осіб цієї трагедії, розв'язка якої ще не відома, але, найімовірніше, буде сумною.

На той час до нас прибув якийсь Вісенте де ла Рока, син бідного землероба, нашого односельчанина,— він повернувся з походу по Італії та інших країнах. Його ще дванадцятирічним хлопчаком забрав з нашого села один воєначальник, якому з своїм полком трапилося тут проходити, а повернувся він юнаком двадцяти чотирьох років, у різноколірній військовій формі, обвішаний усякими скельцями і тонкими стальними ланцюжками. Сьогодні на ньому одне брязкальце, завтра, дивишся, інше, але все це таке тоненьке, строкате, невеликої ваги і ще менших розмірів. Селяни і так хитрий народ, а вже на дозвіллі вони просто само лукавство,— от вони підгледіли і порахували, скільки в нього всіх уборів та прикрас, і виявилося, що в нього всього тільки три костюми різних кольорів, з підв'язками та панчохами, але він так винахідливо їх перетасовув, що коли б їх не порахували, то можна було б поклястися, що в нього понад десять костюмів і не менш двадцяти пер для капелюха. Але тільки я вас прошу: не приймайте за набридливу балаканину те, що я так докладно розповідаю про його одяг,— у моїй історії він грає роль немаловажну.

Сідав він звичайно на лаві під великою тополею, на нашому сільському майдані, і розповідав нам про свої подвиги, а ми слухали

його, роззявивши рот і стараючись не пропустити жодного слова. Не було такої країни на всьому земному світі, якої б він не побачив, не було битви, в якій би він не брав участі. Маврів він перебив більше, ніж можна їх розшукати по всьому Марокко та Тунісу, а поєдинків, за його словами, в нього було більше, ніж у Ганте, Луни, Дієго Гарсії де Паредес і тисячі інших воїнів, яких він згадував, і з усіх боїв виходив він переможцем, не втративши і краплі крові. А втім, він показував рубці, і хоч помітити їх було неможливо, проте він запевняв, що то сліди аркебузних куль, які в нього влучали під час битв і сутичок. Тримав він себе невимушено, з небаченим нахабством, і хвастав, що його рука — от його рідна мати, його справи — от його родовід і що коли він у солдатському мундирі, то йому й король не король. Самовпевненість його підсилювалася ще й тим, що він був трохи музикантом і так умів бренькати на гітарі, що, як запевняли деякі, гітара в нього просто так і розмовляла. Але цього мало: він володів ще даром поета і з приводу кожної дрібниці, яка траплялася в нашому селі, складав романси в півтори милі завдовжки.

І оцього самого солдата, якого я вам описав, оцього самого Вісенте де ла Рока, цього молодця, цього франта, цього музиканта, цього поета не раз бачила і споглядала Леандра з вікон свого будинку, що виходили на майдан. Мішура пишних його уборів засліпила її, його романси, які він переписував і роздавав направо і наліво, зачарували її, чутка про його подвиги, про які він сам усім розповідав, досягла її слуху,— одно слово, вже напевне, так улаштував диявол, але тільки вона в нього закохалася раніше, ніж йому самому спало на думку до неї залицятись. А оскільки сердечні справи йдуть до розв'язки найшвидше, коли до неї прагне і жінка, то Леандра та Вісенте порозумілися легко, і перш ніж будь-хто з її численних залицяльників дізнався про її наміри, вона вже здійснила його і, залишивши дім палко любимого свого батька,— матері в неї немає,— втекла з нашого села з солдатом, який у цьому ділі досяг більшого успіху, ніж у багатьох з тих, які він собі приписував. Подія ця здивувала все наше село і всіх, до кого дійшла ця звістка. Я розгубився, Ансельмо був приголомшений, батько засмучений, його рідня ображена, охоронці порядку заклопотані, стражники збивалися з ніг. Обшукали всі шляхи, обшарили ліси і все, що тільки можливо, і через три дні знайшли свавільну Леандру в печері,— вона була в самій сорочці, великої суми грошей і коштовностей, які вона взяла з собою з дому, при ній не виявилося. Її привели до нещасного батька, почали розпитувати, як з нею скоїлася ця біда, вона добровільно зізналася, що Вісенте де ла Рока обдурив її і, давши слово одружитися, виманув з батьківського дому: він, мовляв, завезе її у найбагатше і найвеселіше місто, яке тільки є на білому світі, а саме в Неаполь, і вона, як недосвідчена, піддалася на обман і повірила йому; і, обікравши батька, вона пішла з Вісенте тієї ж самої ночі, як зникла з дому, а він привів її на круту гору і закинув у ту саму печеру, де її потім і знайшли. Розповіла вона ще, як солдат, не спокусившись на її честь, пограбував її і покинув у цій печері, а сам втік; ця обставина знову дуже здивувала всіх. Важко було повірити, сеньйоре, в стриманість цього молодця, але вона так твердо про це говорила, що невтішний батько кінець кінцем втішився і, впевнившись, що в дочки не відібрали того скарбу, який, один раз втративши, відновлювати вже безнадійно, забув і думати про вкрадені в нього багатства. Того ж дня, коли Леандра стала перед очі батька, він, сховавши її від наших очей, в надії, що час хоч трохи проглине погану славу, яку вона сама собі створила, вислав її в міський монастир. Молодість Леандри служила їй виправданням, принаймні в очах тих, яким було байдуже,— хороша вона чи погана, але ті, хто знав її розсудливість і ясний розум, пояснювали її вчинок не недосвідченістю, а легковажністю, а також відмінними особливостями жіночої натури, тобто поквапливістю і нескромністю.

Коли Леандру ув'язнили в монастир, очі Ансельмо ні на що вже більше не дивилися,— в усякому разі, ніщо вже не звеселяло його погляду,— і для моїх очей також настала ніч: світло в них потьмарилось і вже не осявало нічого відрадного. В розлуці з Леандрою зростала наша туга, виснажувалося наше терпіння, ми проклинали франтівство солдата і зневажали батька Леандри за те, що він був недостатньо пильним. Кінець кінцем ми з Ансельмо домовилися залишити село і піти в ці луги, і тут він пасе чималу кількість власних овець, а я — велику отару кіз, моїх власних, і живемо ми серед дерев, даючи повну волю нашим почуттям: то разом вихваляємо прекрасну Леандру, то засуджуємо її, або ж на самоті зітхаємо і, кожен наодинці сам з собою, посилаємо скарги до неба. За нашим прикладом багато інших залицяльників Леандри пішли в ці скелясті гори і почали робити те, що й ми. І стільки їх зібралося, що місцевість ця ніби перетворилася на пастушачу Аркадію, бо тут повно пастухів і загонів, і немає такого куточка, де б не було чути імені чарівної Леандри. Той проклинає її і називає навіже-

digitized by ukrbiblioteka.org

Gve Doré
H. PISAN

ною, легковажною і безчесною, той звинувачує її в податливості і легковажності, один виправдує її і прощає їй, другий засуджує і картає, хто захоплюється її вродою, хто ганить її вдачу,— одно слово, всі лають її і всі обожнюють, і до того доходить це божевілля, що ремствують на те, що вона їх відкинула, навіть ті, які з нею не сказали і двох слів, а інші ремствують і зазнають диких мук ревнощів, хоч вона ні в кому не могла їх збудити, бо, як я вже сказав, спочатку став відомий її вчинок, а потім уже її пристрасть. Немає жодної ущелини, ні берега струмка, ні затінку під деревом, де б хто-небудь з пастухів не звіряв вітрові свої злигодні, луна повторює ім'я Леандри повсюду, де тільки воно називається. *Леандра* — рокочуть гори, *Леандра* — лепечуть струмки, Леандра всіх нас тримає в стані невідомості і завороженості, ми безнадійно сподіваємось і боїмося, самі не знаючи чого. З усіх цих навіжених найменш і водночас найбільш розсудливим є суперник мій Ансельмо, бо, маючи так багато причин для скарг, він скаржиться лише на те, що Леандра далеко, і під звуки равеля, на якому він чудово грає, виливає свої скарги в піснях, які свідчать про здоровий його розум. Я йду іншим шляхом, легшим, і, як мені здається, розумнішим, а саме викриваю легковажність жінок, їх непостійність, їх дволичність, пустоту їхніх обіцянок, їхнє віроломство, нарешті їхню необачність у виборі предмета думок своїх і мрій. І тепер вам, сеньйори, повинні бути зрозумілі ті слова і ті промови, з якими я звертався до моєї кізочки, коли підходив до вас: вона — жіночої статі, і тому я невисокої про неї думки, хоч вона і краща коза в моїй отарі. От і все, що я обіцяв вам розповісти. Коли я був надто балакучим, то й частування моє також не буде бідним: загін мій близько, а там у мене і свіже молоко, і чудовий сир, і стиглі плоди, приємні і на вигляд і на смак.

РОЗДІЛ LII

Про сутичку Дон Кіхота з козопасом і про рідкісну пригоду з тими, що бичувалися, яку Дон Кіхот, добре попотівши, довів до переможного кінця.

Розповідь пастуха всім слухачам сподобалася; проте найбільше задоволення дав пастух каноникові, який особливо був вражений його манерою розповідати, яка викривала в ньому скоріше освіченого жителя столиці, ніж сільського пастуха, а тому каноник сказав, що він повністю згоден з священиком, що гори вигодовують учених. Усі почали пропонувати Еухенію свої послуги, проте найбільшу великодушність виявив Дон Кіхот, бо він мовив так:

— Даю тобі слово, брате пастух, що коли б я мав можливість вирушити на пошуки пригод, то я, не замислюючись, пустився б у дорогу, щоб улаштувати так, щоб з тобою нічого вже більше не траплялося поганого: я вивіз би Леандру з монастиря (де її, безсумнівно, тримають насильно), незважаючи на ігуменю і на всіх, хто надумав би цьому чинити опір, і віддав би її тобі, щоб ти повівся з нею на свій розсуд, дотримуючись, проте, законів рицарства, які забороняють заподіювати дівицям яких би то не було образ. А втім, я надіюсь на господа бога і вірю, що влада зловредного чарівника не така сильна, як влада чарівника доброчесного, і на майбутнє я обіцяю тобі свою допомогу і заступництво, до чого мене зобов'язує дана мною обітниця, яка саме і полягає в тому, щоб заступитися за безпомічних і знедолених.

Козопас подивився на Дон Кіхота і, подивувавшись з убогого його вбрання і з підозрілого вигляду, запитав у цирульника, який сидів поруч з ним:

— Сеньйоре, хто ця людина такої дивної зовнішності і яка так по-чудному говорить?

— А хто ж іще, як не достославний Дон Кіхот Ламанчський,— відповів цирульник,— викорінювач зла, борець з неправдою, заступник дівиць, пугало велетнів, переможець на ратному полі?

— Це мені нагадує те, про що пишуть у книжках про мандрівних рицарів,— зауважив козопас,— вони робили те ж саме, що ваша милость розповідає про цю людину, але тільки мені здається, що або ваша милость зволить жартувати, або в цього пана в голові порожньо.

— Ти неабиякий негідник,— сказав на це Дон Кіхот,— і це ти пустоголовий і безмозклий бовдур, а в мене голова набита так, як вона ніколи не була набита в тієї шлюхи і шлюхиної дочки, яка породила тебе на світ.

Перейшовши від слів до діла, він схопив хлібину, що лежала перед ним, і з люттю шпурнув її просто в обличчя пастухові, розквасивши йому ніс; проте пастух жартувати не любив, до того ж він відчув, що за нього самого взялися не жартома, а по-справжньому,—

digitized by ukrbiblioteka.org

R.PISAN

не звертаючи уваги ні на килим, ні на скатерку, ні на обідаючих, він кинувся на Дон Кіхота, схопив його обома руками за горло і, вже напевне, не зупинився б перед тим, щоб задушити його, коли б у цей саме час не наспів Санчо Панса, не схопив його за плечі і, розбиваючи блюда, сокрушаючи тарілки і розплескуючи та розбризкуючи те, що в них було, разом з ним не повалився на скатерку. Дон Кіхот, відчувши волю, знову кинувся на пастуха, а в пастуха і так усе обличчя було в крові, та ще Санчо нагородив його штурханами, і тепер він повзав рачки, шукаючи ніж для задуманої ним кривавої помсти, але цьому перешкодили каноник і священик; одначе цирульник улаштував так, що козопас підім'яв під себе Дон Кіхота, і тут на бідного рицаря посипався град ударів, так що тепер по обличчю в нього текло не менше крові, ніж у козопаса. Каноник і священик аж падали зо сміху, стражники підстрибували від задоволення і нацьковували одного на одного, ніби собак, що гризлися; тільки Санчо Панса був у відчаї, бо ніяк не міг вирватися з рук слуги каноника, який не давав йому кинутися на допомогу своєму панові.

Одно слово, всі радувались і веселились, а два бійці продовжували лупцювати один одного, але тут почувся звук труби, такий сумний, що всі мимоволі повернули голови в той бік, звідки він долинав; проте найбільше сполохався, почувши його, Дон Кіхот; зовсім не з своєї доброї волі лежачи під козопасом і будучи досить грунтовно побитий, він усе ж сказав:

— Брате біс,— бо ти, зрозуміло, біс, коли сила твоя і сміливість перемогли мої,— прошу тебе: давай укладемо перемир'я хоч би на годину, бо тоскний звук труби, який досяг нашого слуху, очевидно кличе мене до нових пригод.

Козопасові набридло бити інших і самому бути битим, і він негайно відпустив Дон Кіхота, після чого той рвучко звівся на ноги, повернув голову туди, куди і всі, і раптом побачив, що з косогору спускається багато людей у білому, які нагадували тих, що бичуються.

Треба зауважити, що того року хмари не бажали кропити землю, і з цього приводу в усіх навколишніх селищах улаштовувалися процесії, творилися молебства і покаяння, щоб господь відчинив двері милосердя свого і послав дощ; і заради того жителі ближчого села робили паломництво до однієї особливо шанованої ними каплиці, що стояла на гірці. В Дон Кіхота, як тільки він звернув увагу на незвичайний їхній одяг, вилетіло з голови, що йому не раз доводилося бачити тих, що бичуються,— навпаки, він уявив собі, що тут пахне пригодою, в якій йому, як мандрівному рицареві, належить узяти якнайдіяльнішу участь; і ще більш утвердився він у своїй думці від того, що статую під траурним покривалом, яку несли ці люди, він прийняв за якусь знатну сеньйору, яку викрадають нахаби і потворні лиходії; і як тільки це йому наверзлося на думку, він з надзвичайною легкістю підбіг до Росинанта, який пасся недалеко, зняв з луки вуздечку й щит, і тієї ж миті загнуздав його, попросив у Санчо свій меч, потім скочив на Росинанта і, звертаючись до всіх присутніх, голосно промовив:

— Зараз, чесна компаніє, ви зрозумієте, як важливо, щоб на світі існували кавальєро, які належать до ордену мандрівного рицарства. Зараз, повторюю, ставши свідками визволення поважної цієї сеньйори, яку ведуть у полон, ви зрозумієте, чи гідні поваги мандрівні рицарі.

З цими словами він, за браком шпор, всадив п'яти в боки Росинантові, і той на весь дух, але не риссю, бо на всьому протязі цієї правдивої історії ні разу не говорилося, що Росинант ішов риссю, поскакав назустріч тим, які бичувалися, незважаючи на те, що священик, каноник та цирульник всіляко намагалися його утримати, але зрозуміло, марно, бо на нього не подіяли навіть крики Санчо, який звертався до нього:

— Куди ви, сеньйоре Дон Кіхот? Які біси у вас вселились і підмовляють іти проти нашої католицької віри? Та зрозумійте ж ви, прах мене забери, що це процесія тих, які бичуються, і що сеньйора, яку несуть на підставці,— то священний образ пренепорочної діви. Подумайте, сеньйоре, що ви робите,— цього разу напевне можна сказати, що ви самі того не знаєте.

Санчо старався даремно, бо його пан був такий захоплений думкою швидше під'їхати до балахонів і визволити одягнену у траур сеньйору, що не чув жодного слова, а коли б навіть і чув, то однаково не повернув би назад, хоч би це йому наказав сам король. Нарешті він наблизився до процесії і зупинив Росинанта, який уже втішав себе надією на відпочинок, і хрипким від хвилювання голосом промовив:

— Ви, що ховаєте свої обличчя, очевидно, тому, що у вас нечиста совість, слухайте уважно те, що я вам зараз скажу.

Ті, що несли статую, зупинилися першими, а один з чотирьох псаломщиків, що співали літанії, якому впали в око дивний вигляд Дон Кіхота, худорлявість Росинанта й інші виявлені і відмічені ним смішні риси Дон Кіхота, відповів так:

— Сеньйоре мій і брате, коли ви хочете нам

digitized by ukrbiblioteka.org

щось сказати, то говоріть скоріше, бо ці браття роздирають на собі шкіру до м'яса, і ми не можемо, та й ні для чого нам зупинятись і щось таке слухати, хіба що-небудь дуже вже коротке, таке, що можна сказати в двох словах.

— Та я вам це в одному слові скажу,— заперечив Дон Кіхот,— а саме: негайно звільніть чарівну цю сеньйору, сльози і сумний вигляд якої ясно показують, що ви везете її насильно і що ви якусь глибоку їй заподіяли кривду, я ж, такий, що прийшов на світ для того, щоб викорінювати подібні лиходійства, не дозволю вам і кроку ступити, поки, вступившись за неї, я не поверну їй бажаної і заслуженої свободи.

Послухавши такі слова, всі зробили висновок, що це божевільний, і покотилися зо сміху; цей сміх тільки підлив масла в огонь Дон-Кіхотового гніву, бо він, ні слова не кажучи, вихопив меч і кинувся до ноші. Один з тих, що несли статую, помінявшись з товаришем і тримаючи над головою чи то вила, чи то жердину, якою підпирають ноші, коли хтось з тих, що несуть, бажає відпочити, вийшов Дон Кіхотові назустріч; і от по цій жердині саме і прийшовся страшний удар Дон-Кіхотового меча, який розрубав її надвоє, проте носильник уламком, який залишився в нього в руках, так ударив Дон Кіхота по тій руці, в якій він тримав меч і яку щит не міг сховати від грубої сили, що бідний Дон Кіхот у досить жалюгідному стані полетів з коня. Санчо Панса, який щодуху мчав за ним, побачивши, що він упав, вигукнув до його супостата, щоб той більше не завдавав ударів, бо це, мовляв, зачарований мандрівний рицар, який за все своє життя нікому не заподіяв ніякого зла. Проте селянина зупинили не крики Санчо, а те, що Дон Кіхот не ворушив ні рукою, ні ногою; і тому, вирішивши, що Дон Кіхот убитий, він підібрав поли свого балахона і з швидкістю оленя кинувся навтіки.

Тим часом наспіли і всі інші супутники Дон Кіхота, а учасники процесії, побачивши, що вони летять просто на них, а з ними стражники, озброєні арбалетами, і збагнувши, що справа кепська, скупчились навколо статуї; і, надівши капюшони, міцно тримаючи в руках бичі, а псаломщики — підсвічники, вони почали чекати ворога з твердим наміром відбити його натиск, а коли виявиться можливим, то й самим перейти в наступ, проте доля влаштувала краще, ніж можна було чекати, бо Санчо, уявивши, що пан його мертвий, припав до його тіла і прежалібно і дуже кумедно над ним заголосив. Нашого ж священика впізнав інший священик, який ішов разом з процесією, і ця обставина заспокоїла обидва однаково наполоханих воїнства. Наш священик у двох словах пояснив іншому, хто такий Дон Кіхот, і тоді той пішов подивитись, чи живий бідний рицар, а за ним гуртом посунули ті, що бичувалися і почули, що Санчо Панса з сльозами на очах голосить:

— О цвіте рицарства, нитку дорогоцінного життя якого перервав один лише удар дрючком! О честь свого роду, красо і гордість усієї Ламанчі і всього світу, який після твоєї смерті сповниться лиходіями, бо всі їхні злочини віднині залишатимуться не покараними! О ти, щедріший, ніж усі Олександри на світі, бо всього лише за вісім місяців, які я в тебе прослужив, ти віддав мені кращий з островів, що омиваються і оточені морем! О ти, покірливий з пихатими і гордий з покірливими,— тобто я хотів сказати навпаки,— ти, що дивишся небезпеці просто в очі, не сумуєш в біді, закоханий ні в кого, наслідувач добрих, бич поганих, гроза мерзотників,— одно слово, мандрівний рицар, бо цим усе сказано.

Зойки і стогнання Санчо воскресили Дон Кіхота, і першими його словами були:

— Хто перебуває в розлуці з вами, найсолодша Дульсінеє, той і не таких ще злигоднів зазнає. Допоможи мені, друже Санчо, сісти на зачарований віз, бо я не в силі триматися в Росинантовому сідлі з тієї причини, що плече в мене розтрощено.

— З великим задоволенням, пане мій,— сказав Санчо,— і їдьмо просто до нас у село разом з цими сеньйорами, які вам бажають добра, а там уже ми задумаємо новий похід, такий, щоб нам від нього було побільше користі і побільше слави.

— Ти вірно говориш, Санчо,— зауважив Дон Кіхот,— з нашого боку буде дуже розумно, коли ми почекаємо, поки пройде нині діючий зловредний вплив світил.

Каноник, священик і цирульник оголосили, що кращого за це він нічого не міг би придумати, і, в цілковитому захопленні від простоти Санчо Панси, посадили Дон Кіхота на ту ж саму підводу, на якій він їхав раніше; учасники процесії знову рушили струнками рядами, козопас з усіма попрощався, стражники відмовились їхати далі, і священик заплатив їм сповна, каноник попросив священика повідомити його про те, що станеться з Дон Кіхотом: чи повернеться до нього розум, а чи буде він колобродити й далі, і після цього поїхав своєю дорогою. Одно слово, всі роз'їхалися в різні боки і хто куди, залишилися тільки священик і цирульник, Дон Кіхот, Панса і добрий Росинант, який, так само не ремствуючи, терпів усе, що б з ним не скоїлося, як і його хазяїн.

Візник запріг волів, посадив Дон Кіхота на

оберемок сіна і з властивим йому спокоєм вирушив тією дорогою, яку йому вказав священик, і через шість днів досягли вони села Дон Кіхота і в'їхали в нього серед білого дня, а було це саме в неділю, і майдан, через який проїжджав віз Дон Кіхота, був забитий народом. Усі кинулися дивитися, хто це їде, і як тільки впізнали свого співвітчизника, то здивувались, а якийсь хлопчак побіг сказати ключниці його і племінниці, що їхнього дядька й пана, блідого і худого, везуть на волах, а підстилки ніякої, крім оберемка сіна. Не можна було без співчуття дивитися на добрих цих жінок, які ридали, били себе по голові і посилали нові прокляття тим окаянним рицарським романам, і все це піднялося з новою силою, як тільки на дверях з'явився Дон Кіхот.

Почувши про те, що Дон Кіхот повернувся, прибігла й дружина Санчо Панси, яка знала, що чоловік її поїхав з ним як зброєносець, і, ледве побачивши Санчо, вона найперше поцікавилася, чи здоровий осел, а Санчо відповів, що осел здоровіший за свого хазяїна.

— Дякую тобі, господи, за велику твою ласку,— промовила вона.— Ну, а тепер скажино мені, друже, чи багато ти заробив на своїй зброєносці? Обнову ти мені привіз? А черевички діткам?

— Нічого такого я, жіночко, не привіз,— відповів Санчо,— зате я привіз дещо важливіше й істотніше.

— От цьому я дуже рада,— зауважила дружина,— покажи-но мені, друже, те важливіше й істотніше, я хочу подивитися, тоді душа моя буде задоволена, а то, поки ти там тинявся цілу вічність, я зовсім стомилась і змарніла.

— Вдома покажу, жіночко,— сказав Панса,— а поки що втішся: коли ми, господь дасть, ще раз поїдемо шукати пригод, то ти побачиш, що я скоро стану графом або ж губернатором острова, та не якого-небудь там зубожілого, а щонайкращого.

— Дай-то боже, чоловіченьку, це нам он як згодиться. Та тільки скажи мені, що таке острів, я щось не можу збагнути.

— Осла медом не годують,— відрубав Санчо,— прийде час — узнаєш, та ще й рота роззявиш, коли твої васали почнуть величати тебе *ваша вельможність*.

— Що ти мелеш, Санчо, які такі вельможності, острови та васали? — вигукнула Хуана Панса (так звали дружину Санчо, бо хоч вона й не була йому ріднею, але в Ламанчі заведено, щоб жінки брали прізвища чоловіків).

— Не все одразу, Хуано, не квапся, досить і того, що я сказав тобі правду, і поки що тримай язик за зубами. Між іншим, можу тобі сказати, що немає нічого приємнішого, як бути почесним зброєносцем якого-небудь отакого мандрівного рицаря, шукача пригод. Правда, найчастіше трапляються пригоди не такі, яких би тобі хотілося: на дев'яносто дев'ять випадків із ста все виходить навпаки. Це я на собі зазнав, тому що в одних випадках мене підкидали на ковдрі, в інших лупцювали. Проте, незважаючи на це, до чого ж гарно, чекаючи пригод, скакати по горах, петляти в лісах, видиратися на скелі, відвідувати замки, зупинятися в яких завгодно заїздах і при цьому ні чогісінько не платити за ночівлю!

Так розмовляли між собою Санчо і його дружина Хуана Панса, а в цей час ключниця та племінниця Дон Кіхота доглядали за ним, роздягали його і вкладали на старе його ліжко. Він дивився на них блукаючим поглядом і ніяк не міг зрозуміти, де він зараз. Священик, сказавши племінниці, чого коштувало довезти його додому, попросив, щоб вона якнайкраще потурбувалася про дядька і щоб вони обидві були на сторожі, а то він, мовляв, знову втече. Тут знову підняли вони страшенний галас, знову почали посилати прокльони рицарським романам, знову почали молити бога, щоб автори подібних брехень та дурниць провалилися крізь землю. Одно слово, священик залишив їх збентеженими і наляканими, бо вони думали, що, як тільки справа піде на одужання, дядько їхній і пан одразу ж їх залишить, і чого вони боялися, то те якраз і трапилось.

Проте автор цієї історії, незважаючи на те, що він з усією допитливістю і старанням дізнавався, які саме діяння звершив Дон Кіхот під час третього свого виїзду, так і не зміг виявити щодо цього ніяких вказівок,— принаймні в літописах оригінальних; тільки в усних переказах Ламанчі зберігся спогад про те, що, виїхавши з дому вдруге, Дон Кіхот побував у Сарагосі і брав участь у знаменитих турнірах, які в цьому місті були влаштовані, і там з ним трапилися події, гідні його безстрашності і ясного розуму. Про смерть його і останні дні так само нічого не пощастило довідатись, і так би автор нічого не знав і не відав, коли б щасливий випадок не звів його з одним дуже старим лікарем, власником свинцевої шкатулки, знайденої, за його словами, серед руїн якоїсь древньої каплиці, яку відбудовували; і от у тій самій шкатулці виявилися пергаменти, на яких готичними літерами були написані іспанські вірші, що містили в собі відомості про багато його подвигів, про вроду Дульсінеї Тобоської, про зовнішність Росинанта, про вірність Санчо Панси і про поховання самого Дон Кіхота, а також кілька епі-

digitized by ukrbiblioteka.org

тафій і похвальних віршів характерові його і звичаям. І ті з них, які пощастило прочитати і розібрати, правдолюбивий автор цієї нової і досі небаченої історії тут наводить. При цьому за величезну працю, яку довелося витратити на розшуки і копання в архівах Ламанчі, щоб витягнути згадану історію на світ божий, автор не вимагає від своїх читачів ніякої іншої подяки, крім тієї, щоб вони поставилися до неї з такою ж довірою, з якою люди здравомислячі ставляться до рицарських романів, що користуються нині таким успіхом: це повністю винагородить і задовольнить його і спонукає на те, щоб витягти й розшукати інші, коли й не такі правдиві, то в усякому разі не менш цікаві й захоплюючі.

От перші слова пергаменту, виявленого в свинцевій шкатулці:

Академіки з Аргамасильї, містечка в Ламанчі,
на життя і смерть доблесного Дон Кіхота Ламанчського

HOC SKRIPSERUNT[1]

ЧОРНОМАЗА, АКАДЕМІКА АРГАМАСИЛЬСЬКОГО, НА ГРОБНИЦЮ ДОН КІХОТА

ЕПІТАФІЯ

Дивак, чиї химери багатіші
За славлені Язонові трофеї;
Мудрець, чиї закручені ідеї
За флюгера колючого верткіші;

Вояк, чиї звитяги всіх гучніші
Лунають від Ламанчі до Морей;
Співець краси і цноти Дульсінеї,
Чиї пісні в віках найголосніші;

Той, хто заткнув за пояс Амадісів,
Той, хто вбачав пігмея у гіганті,
Слугуючи Венері та Беллоні;

Той, хто лишив позаду Бельянісів,
Той, хто блукав верхом на Росинанті,
Тут опочив у праотецькім лоні.

ЛИЗОБЛЮДА, АКАДЕМІКА АРГАМАСИЛЬСЬКОГО, IN LAUDEM DULCINAE DEL TOBOSO[2]

СОНЕТ

Зирнувши на цей вид і стан дорідний,
Привабливий дебелістю своєю,
Тобоську ти впізнаєш Дульсінею,
Якою марив наш ідальго гідний;

Задля якої він топтав безплідний
Схил Сьєрри Негри, а слідом за нею
Зело Монтьеля й пишную лілею
Аранхуеса, стомлений і блідний.

Дочасну згубу доля їм судила:
Зів'янула красуня — цвіт чарівний,
Сконав і славний рицар наш мандрівний;

Вона з красою у землі зітліла,
А він, ожившн в брилі мармуровій,
Усе ж не втік оман і зрад любові.

БОЖЕВІЛЬНОГО, НАЙДОТЕПНІШОГО АКАДЕМІКА АРГАМАСИЛЬСЬКОГО, В ПОХВАЛУ РОСИНАНТОВІ, КОНЕВІ ДОН КІХОТА ЛАМАНЧСЬКОГО

СОНЕТ

На збагренім Беллоною грізною
Гордливім адамантовім престолі
Із силою, незнаною ніколи,
Ламанчець стяг зметнув над головою.

Бере він меч, свою незрадну зброю,
Жахливу в рубці, різанні й уколі,—
І вже шукає муза мимоволі
Новітній склад новітньому герою.

Якщо живі в Британії ще згадки
Про Амадіса, що його нащадки
Блискуче відродили грецьку славу.

То подвиги й тріумфи Дон Кіхота
Іще гучніш, і їх ярка пишнота
Уславила Ламанчу величаву.

Коли вже й Росинантові не сором
Рівнятись із славетним Брільядором,—
То невмирущий рицар наш по праву.

ЗУБОСКАЛА, АКАДЕМІКА АРГАМАСИЛЬСЬКОГО, САНЧО ПАНСІ

СОНЕТ

Ось Санчо Панса. Він малий на зріст,
Але великий духом — дивне диво!
Своєму пану він служив правдиво,
Вкладаючи в ту службу весь свій хист.

Він графом стати міг, та світу злість
Надію ту підрізала зрадливо,
Бо світ дививсь на щиру душу криво,
От-от, здавалось, і осла він з'їсть,

Створіння мирне, на якім цей воїн,
Хвали щонайгучнішої достоїн,
За Росинантом поспішав баским.

Оманливі надії, цвіт рожевий,
Як мимо нас у далеч спішите ви
І в безвісті зникаєте, як дим!

---

[1] Написали таке *(лат.)*.
[2] В похвалу Дульсінеї Тобоській *(лат.)*

ЧОРТОБІСА, АКАДЕМІКА АРГАМАСИЛЬСЬКОГО, НА ГРОБНИЦЮ ДОН КІХОТА

ЕПІТАФІЯ

Тут спочинув Дон Кіхот,
Був він рицарем мандрівним,
Шляхом рівним чи нерівним
Їздив і шукав пригод.

Санчо Пансо простачок
Спочиває рядом з паном;
Був він вірним і слухняним,
Зброєносцям всім зразок.

ТІКИ-ТАКА, АКАДЕМІКА АРГАМАСИЛЬСЬКОГО, НА ГРОБНИЦЮ ДУЛЬСІНЕЇ ТОБОСЬКОЇ

ЕПІТАФІЯ

Тут спочила Дульсінея,
Дівка добра, пишнотіла,
Люта смерть її скосила,
І взялась вона землею.

Роду чесного, простого,
Це була сама чеснота,
Дама серця Дон Кіхота
І краса села свойого.

От і всі вірші, які нам пощастило розібрати; в усіх інших же літери були попсовані червою, внаслідок чого довелося передати їх одному академікові, щоб він прочитав їх приблизно. З відомостей, які маємо, він цього домігся ретельною і копіткою працею і, в надії на третій виїзд Дон Кіхота, збирається обнародувати їх. *Forse altri canterá con miglior plettro* [1].

[1] Вірш з 30-ї пісні «Несамовитого Роланда» Аріосто: «Інші, можливо, оспівають (це) з більшим поетичним блиском» *(італ.)*.

Кінець першої частини

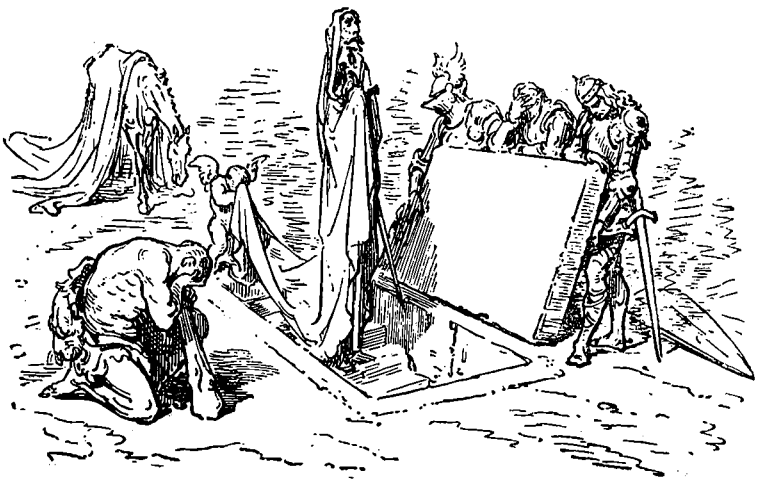

digitized by ukrbiblioteka.org

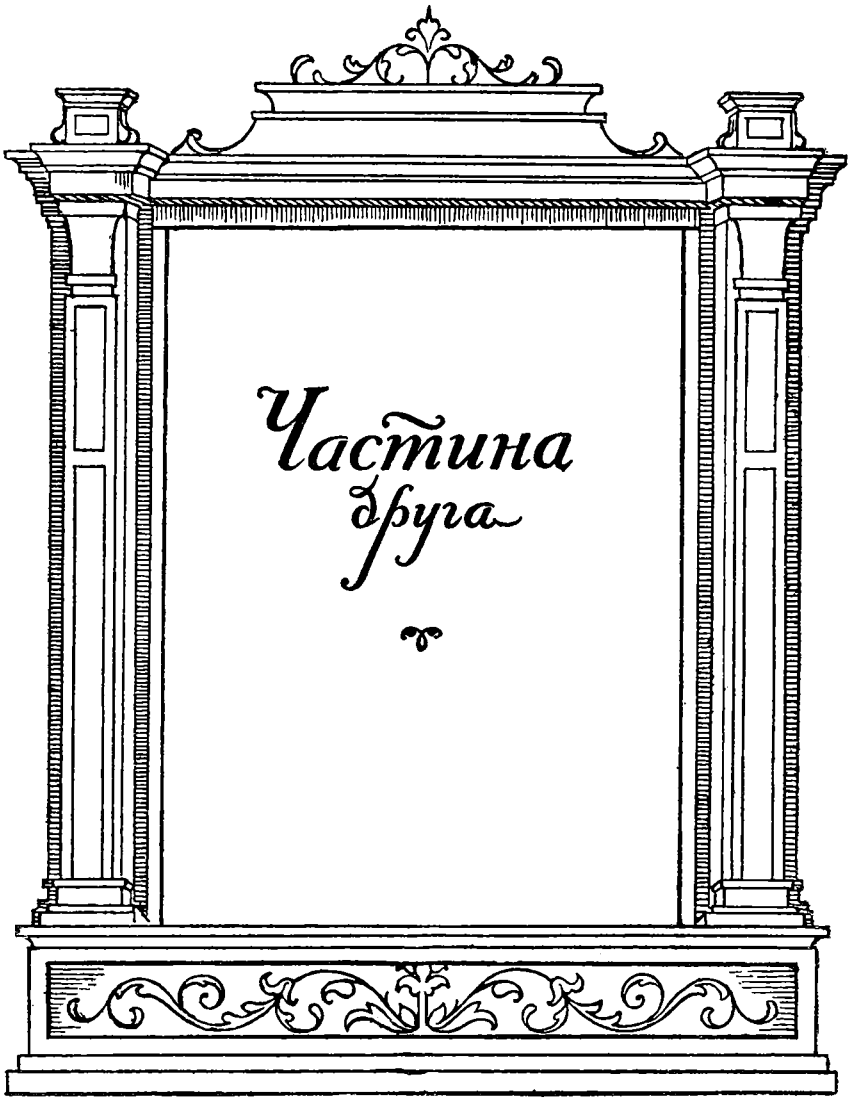
Частина
другa

digitized by ukrbiblioteka.org

Посилаючи днями Вашій вельможності мої комедії, що вийшли з друку до вистави на сцені, я, коли не помиляюся, писав, що Дон Кіхот надіває шпори, щоб з'явитися до Вашої вельможності і поцілувати Ваші руки; а тепер я вже можу сказати, що він їх надів і вирушив у путь, і якщо він доїде, то, мені здається, я зроблю цим Вашій вельможності деяку послугу, бо мене з усіх боків кваплять якнайшвидше його прислати, щоб пройшли нудота й оскома, викликані іншим Дон Кіхотом, який надів на себе личину другої частини й вирушив гуляти по світу; але хто найбільше чекає, очевидно, мого Дон Кіхота, то це великий імператор китайський, бо він місяць тому прислав мені з нарочним китайською мовою листа, в якому просить — вірніше сказати, благає прислати йому мою книжку; він, мовляв, має намір заснувати колегію для вивчення іспанської мови, і жадає, щоб ця мова вивчалася по історії Дон Кіхота. Тут же він мені пропонує бути ректором згаданої колегії. Я запитав посланця, чи не надала мені його величність якоїсь грошової допомоги. Той відповів, що його величність і на думці не мала цього.

«В такому разі, братцю,— сказав я,— ви можете повертатися до себе в Китай із швидкістю десяти, а то й двадцяти миль на день, словом, з будь-якою швидкістю, а мені не дозволяє здоров'я в таку довгу вирушати подорож, і мало того, що я хворий, але й сиджу без шеляга; а втім, що мені імператори та монархи, коли в Неаполі є в мене великий граф Лемоський, який без усяких витівок з колегією і ректорством підтримує мене, протегує мені і виявляє стільки ласки, що більшого й бажати неможливо».

На цьому я з посланцем простився, і на цьому я прощаюсь і з Вашою вельможністю, даючи обіцянку піднести Вам Мандри Персілеса й Сіхізмунди, книжку, яку я *Deo Volente*[1] за кілька місяців закінчу; ця книжка, треба гадати, буде найгіршою або ж, навпаки, найкращою з усіх нашою мовою писаних (я маю на увазі книжки, писані для розваги); а втім, я даремно сказав: найгіршою, бо, на думку моїх друзів, книжці моїй судилося найможливішої досягти досконалості. Повертайтеся ж, Ваша вельможність, у бажаному здоров'ї, і на той час Персілес буде вже готовий поцілувати Ваші руки, а я, слуга Вашої вельможності, припаду до Ваших стоп. Писано в Мадріді, в останній день жовтня тисяча шістсот п'ятнадцятого року.

Слуга Вашої вельможності
Мігель де Сервантес Сааведра

---

[1] З божого созволення (*лат.*).

digitized by ukrbiblioteka.org

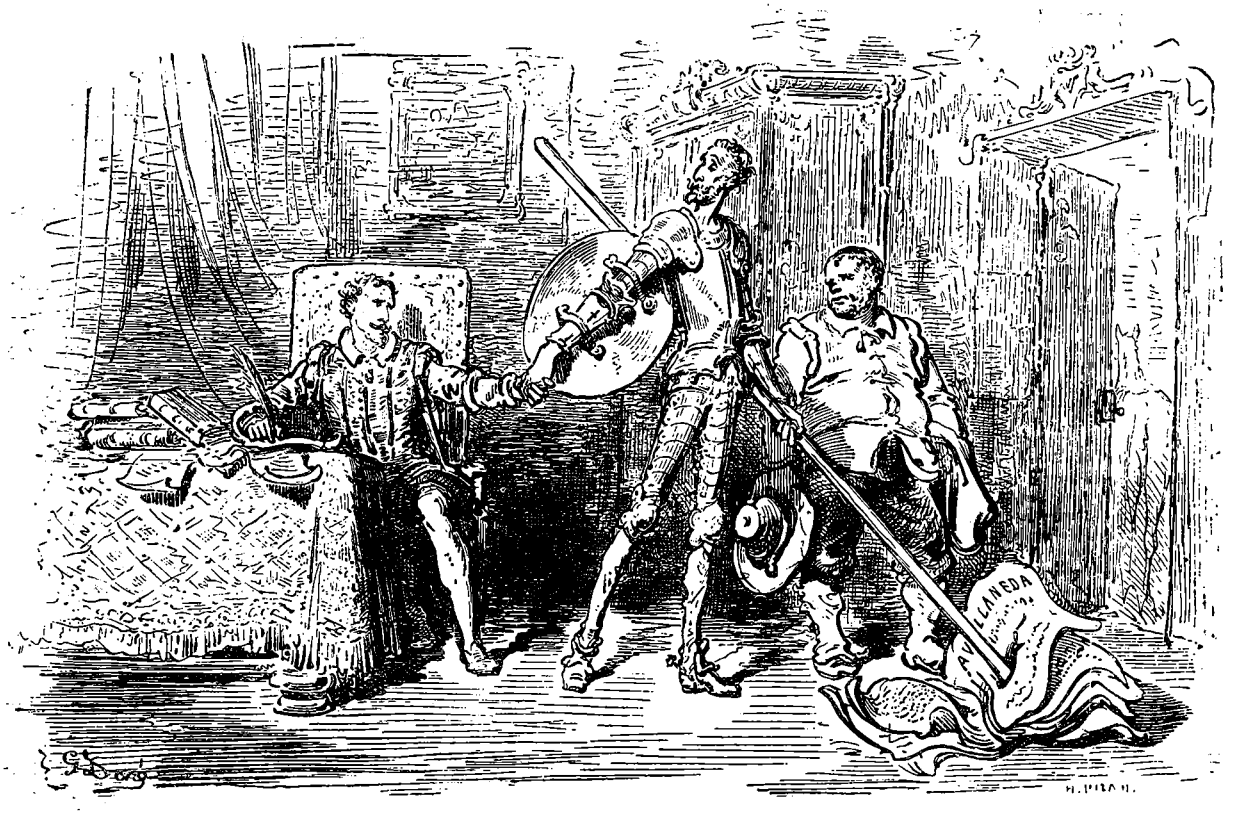

ПРОЛОГ

ДО ЧИТАЧА

Господи боже мій, з яким, треба гадати, нетерпінням чекаєш ти, знатний, а можливо, й худорідний, читачу, цього пролога, сподіваючись, що знайдеш у ньому погрози, ганьбу й осуд авторові другого *Дон Кіхота*, що, як чути, зачатий був у Тордесільясі, а народився в Таррагоні! Але, справді ж, я тобі цього задоволення не дам, бо хоч образи і пробуджують гнів у найсмиренніших серцях, проте моє серце складає виняток з цього правила. Тобі хотілося б, щоб я обізвав автора ослом, дурнем і нахабою, але я цього і в думці не маю: він сам себе покарав, ну його зовсім, нема мені до нього ніякої потреби. Єдине, що не могло не вразити гостро мене, це що він назвав мене стариком і безруким, ніби в моїй владі утримати час, щоб він навмисне для мене зупинився, і ніби я одержав каліцтво де-небудь у таверні, а не під час найбільшої з подій, які колись відбувалися в століття минуле і в століття теперішнє та й навряд чи відбудуться в століття майбутнє. Якщо рани мої і не прикрашають мене в очах тих, хто їх бачив, то в усякому разі підносять мене в думці тих, хто знає, де я їх одержав, бо краще солдатові впасти мертвим у бою, ніж урятуватися втечею, і я так у цьому переконаний, що коли б мені тепер запропонували повернути минуле, я все одно віддав би перевагу участі в славному цьому поході, ніж залишитися неушкодженим, але зате й не брати в ньому участі. Шрами на обличчі і на грудях солдата — це

зірки, що вказують усім іншим, як піднестися на небо пошани і похвал заслужених: також оголошую до загального відома, що творить не сивина, а розум, який звичайно з роками мужніє. Ще мені було неприємно, що автор називає мене заздрісником і, ніби неукові, пояснює мені, що таке заздрість; одначе ж, поклавши руку на серце, можу сказати, що з двох існуючих видів заздрості мені знайома тільки заздрість свята, благородна й до блага спрямована, а значить, і не можу я переслідувати духовну особу, та ще таку, яка стоїть при священному трибуналі; і якщо автор насправді говорить про особу, яку маю на увазі я, то він жорстоко помиляється, бо я схиляюся перед хистом цієї людини й захоплююся її творіннями, так само як і доброчесним життям, яке вона веде неухильно. А втім, я вдячний панові автору за його судження про мої новели: хоч вони, мовляв, не стільки повчальні, скільки сатиричні, а все ж добрі, адже їх не можна було б назвати добрими, коли б їм чогось бракувало.

Мабуть, ти скажеш, читачу, що я занадто м'який і дуже вже міцно тримаю себе в межах властивої мені скромності, але я знаю, що не слід засмучувати і без того вже засмученого, а прикрості цього пана, безперечно, великі, коли він не насмілюється з'явитися на відкритому полі і при денному світлі, а приховує своє ім'я і придумує собі батьківщину, наче він був винний в образі величності. Якщо випадково, читачу, ти з ним знайомий, то передай йому від мого імені, що я не вважаю себе ображеним: я добре знаю, що таке диявольські спокуси і що одна з найбільших спокус — це навести людину на думку, ніби вона здатна творити й випустити в світ книжку, яка принесе їй стільки ж слави, скільки й грошей, і стільки ж грошей, скільки й слави; і мені б хотілося, щоб на доказ цього ти, як тільки можеш весело і втішно, розповів йому таку історійку.

Був у Севільї божевільний, який схибнувся на найчуднішій дурниці та на зовсім невідступній думці, на якій тільки може схибнутися людина, а саме: змайструвавши з гострокінцевої тростинки трубку, він ловив на вулиці або ж де-небудь ще собаку, наступав йому на одну задню лапу, другу лапу піднімав трохи догори, а після цього з надзвичайною старанністю вставляв йому трубку в деяку частину тіла і дув доти, поки собака не ставав круглим, як м'яч; довівши ж його до такого стану, він двічі плескав його по животу і, відпустивши, звертався до зівак, яких завжди при цьому збиралося немало: «Що ви скажете, ваші милості, легка це справа — надути собаку?» — Що ви скажете, ваша милость, легка це справа — написати книгу?

Якщо ж, друже читачу, ця історійка не припаде авторові до серця, то розкажи йому іншу, теж про божевільного і про собаку.

Був у Кордові інший божевільний, який мав звичай носити на голові уламок мармурової плити або ж просто не дуже легкий камінь; набачивши пса, що загавився, він підкрадався до нього, а потім щосили скидав на нього свій вантаж, після чого дуже ображений собака з виттям і вереском тікав за три вулиці. Але от якось довелося божевільному скинути камінь на собаку шапкаря, який дуже любив пса. Камінь влучив йому в голову, і приголомшений собака завив, а хазяїн, побачивши й почувши це, схопив аршин, кинувся на божевільного і не залишив на ньому живого місця; та при кожному ударі він ще примовляв: «Злодію-собако, це ти так мого гончака? Не бачиш, падлюко, що мій пес — гончак?» І, разів двадцять повторивши слово *гончак* та зробивши з божевільного котлету, він, нарешті, відпустив його. Одержавши добрий урок, божевільний зник і понад місяць у людних місцях не з'являвся, але потім все-таки повернувся з тією ж вигадкою і з ще важчим вантажем. Він підходив до собаки, націлявся, але, так і не наважившись та не насмілившись скинути на нього камінь, говорив: «Це гончак, утримаємось!» І про кожного пса, який би йому не трапився, чи то дог чи шавка, він говорив, що це гончак, і не скидав на нього каменя. Щось на зразок цього, треба гадати, станеться і з нашим автором, і він не наважиться більше скидати на папір тверді, як камінь, плоди свого генія, бо кому охота старатися розгризти погану книжку!

digitized by ukrbiblioteka.org

Скажи йому також, що його загроза позбавити мене прибутку виданням книжки своєї не варта мідного шеляга, і, застосовуючи до себе славетну інтермедію *Перенденга,* я можу йому відповісти так, що, мовляв, бог не без милості, і хай живе, мені на радість, сеньйор мій Двадцять Чотири. Хай живе граф Лемоський, християнські почуття й добре відома щедрість якого захищають мене від усіх ударів злої долі, і хай живе, на радість мені, найдобросердечніший дон Бернардо де Сандоваль-і-Рохас, архієпіскоп Толедський, а там нехай хоч не залишиться на світі жодної друкарні, і хай проти мене друкують більше книжок, ніж у строфах Мінго Ревульго є літер. Ці двоє владарів без найменшого з мого боку запобігання або ж раболіпства, єдине з добрості своєї, взялися мені протегувати й виявляти ласку, і тому я вважаю себе щасливішим та багатшим, ніж коли б Фортуна піднесла мене шляхом звичайним. Честь може бути і в убогого, але тільки не в людини порочної: злидні можуть затьмарити благородство, але не затемнити його зовсім, а оскільки доброчесність випромінює своє світло навіть крізь щілини гіркої бідності, то їй щастить заслужити повагу умів піднесених і благородних, а разом з тим і їхню прихильність. І більше, читачу, не говори авторові нічого, а я нічого більше не скажу тобі,— візьми тільки до уваги, що пропонована друга частина *Дон Кіхота* покроєна тим самим майстром і з того ж сукна, що й перша, і в ній я доводжу Дон Кіхота до кінця, до самої його кончини й поховання, щоб ніхто вже більше не заводив мови про нього, бо досить і того, що вже сказано, досить і того, що свідчить про розумні його божевілля людина чесна, і нічого знову до них повертатися: адже коли чогось надто багато, хоч би навіть доброго, то воно втрачає ціну, а коли чогось невистачає, хоча б навіть поганого, то воно якось усетаки ціниться. Забув тоді сказати, щоб ти чекав *Персілеса,* якого я тепер закінчую, а також другу частину *Галатеї.*

digitized by ukrbiblioteka.org

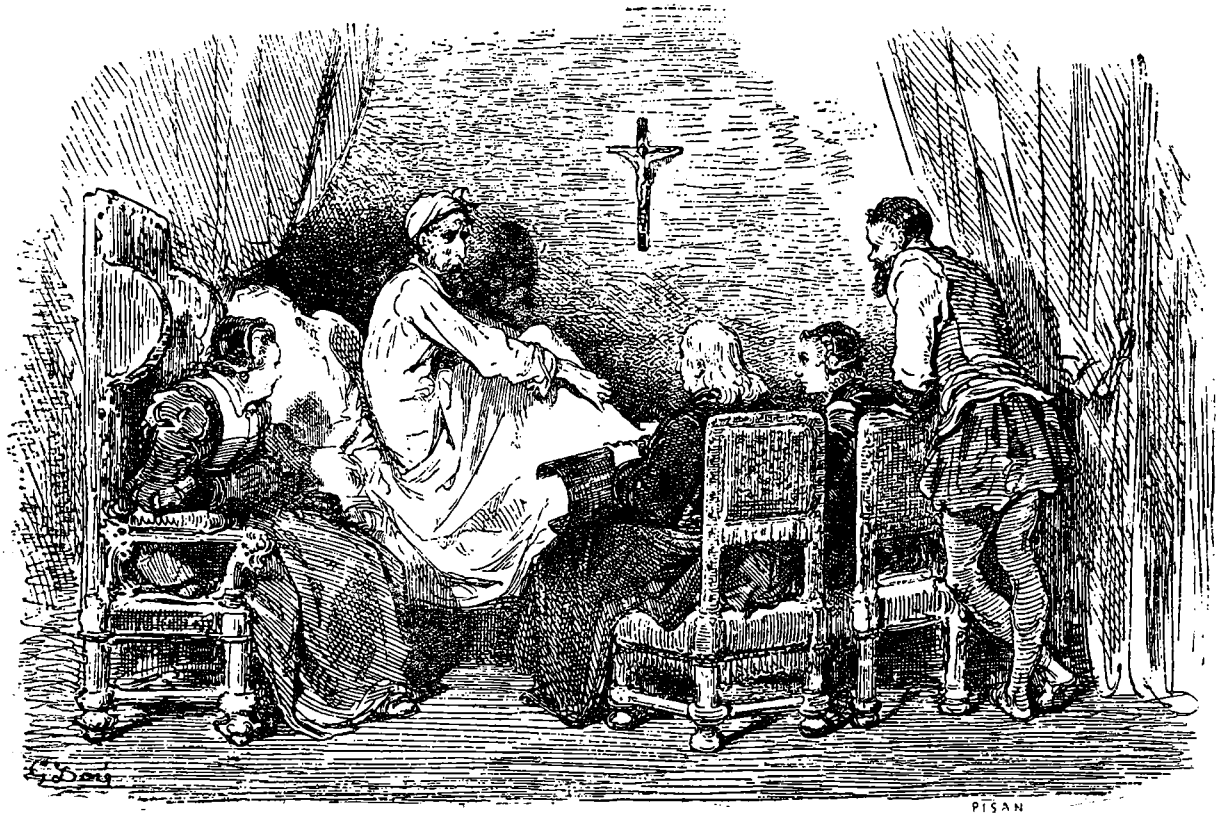

РОЗДІЛ І

Про розмову, яку священик і цирульник провадили з Дон Кіхотом з приводу його хвороби.

У другій частині цієї історії, що розповідає про третій виїзд Дон Кіхота, Сід Ахмет Бен-інхалі каже, що священик і цирульник майже цілий місяць у нього не бували, щоб не викликати і не воскрешати в його пам'яті минулих подій; все ж вони заходили до племінниці й ключниці і просили турбуватися про нього та давати йому щось споживне й корисне для серця та мозку, де, без усякого сумніву, і корениться, мовляв, усе його лихо. Жінки відповіли, що вони так і роблять і робитимуть з надзвичайною старанністю й готовністю: вони, мовляв, уже помічають, що часом їхній пан виявляє всі ознаки здорового розуму, чому оті два дуже зраділи, а також тому, як влучно вони придумали привезти його, зачарованого, на волах: а про оту витівку їхню розповідається в останньому розділі першої частини цієї такої ж великої, як і правдивої історії; і в зв'язку з усіма обставинами вирішили вони провідати хворого і переконатися на власні очі, чи справді йому краще, що здавалося їм, проте, майже неймовірним, чому й умовилися між собою не торкатися цієї його ще свіжої і такої дивовижної рани, а про мандрівне рицарство навіть не заїкатися.

Отож, обидва прийшли до нього і застали його сидячим на ліжку в зеленому байковому камзолі і в червоному толедському ковпаку; і був він такий худий та знеможений, що скидався на мумію. Він прийняв їх з чудовою гостинністю; вони спитали про його здоров'я, і він розповів їм про себе і про своє здоров'я цілком розумно і найвишуканішими виразами; нарешті мова зайшла про так звані державні справи і образи правління, причому одні зло-

вживання наші співрозмовники викорінювали, інші — засуджували, одні звичаї виправляли, інші — відміняли, і кожний почував себе в цей час новоз'явленим законодавцем: другим Лікургом або ж новоспеченим Солоном; і так вони всю державу переінакшили, що здавалося, ніби її кинули в горно, а коли вийняли, то вона була вже зовсім іншою; а Дон Кіхот про всі ці предмети міркував у вищій мірі розумно, і в обох випробувачів не залишилося сумнівів, що він цілком здоровий і при повному розумі.

При цій розмові були присутні племінниця й ключниця і невтомно дякували богові за те, що їхній пан зовсім опам'ятався; однак священик, зрадивши початкове своє рішення не торкатися рицарства, побажав остаточно переконатися, чи справді Дон Кіхот одужав, чи одужання його мниме, і для цього поступово перейшов до столичних новин і, між іншим, передав за вірне, що султан турецький з величезним флотом вийшов у море, але які його задуми і де саме жахлива ота гроза почнеться,— цього, мовляв, ніхто не знає; і що ніби знову, як майже щороку, весь християнський світ перебуває в страху і б'є тривогу, а його величність звелів укріпити береги Неаполя, Сіцілії та острова Мальти. Дон Кіхот на це сказав:

— Укріпивши заздалегідь свої володіння, щоб ворог не застукав його зненацька, його величність учинив як найпередбачливіший воїн. Проте, коли б його величність звернувся за порадою до мене, я б йому порадив ужити таких заходів обережності, яких він нині, напевно, і не підозрює.

Вислухавши це, священик сказав собі: «Нехай охороняє тебе господь, бідний Дон Кіхот. Здається мені, що ти падаєш з висот божевілля в пучину простодушності!» Але тут цирульник, який подумав те ж саме, що й священик, спитав Дон Кіхота, яких саме заходів обережності він вважає за потрібне вжити: може, вони належать до розряду тих численних безглуздих пропозицій, які звичайно подаються государям.

— Моя пропозиція, пане цирульнику, зовсім не безглузда, а дуже навіть розумна,— сказав Дон Кіхот.

— Та я нічого й не кажу,— обізвався цирульник,— але ж тільки досвід показує, що всі або більша частина проектів, які надходять до його величності, нездійсненні, нісенітні або ж шкідливі і для короля і для королівства.

— Ну, а мій проект не нездійсненний і не нісенітний,— заперечив Дон Кіхот,— навпаки: ніякому винахідникові не винайти такого зручного для виконання, доцільного, дотепного й короткого проекту.

— Так поділіться ж ним, сеньйоре Дон Кіхот,— мовив священик.

— Мені б не хотілося викладати його зараз,— признався Дон Кіхот,— інакше він завтра ж досягне вух панів радників, і подяку та нагороду за працю одержу не я, а хтось інший.

— Щодо мене,— сказав цирульник,— то ось вам хрест, ваша милость, я нікому не скажу: ні королю, ні турі, ні жодній живій людині.— Цю клятву я взяв з романса про одного священика, який на початку меси вказав королеві на злодія, що вкрав у того священика сто дублонів і прудконогого мула.

— Історій цих я не знаю,— сказав Дон Кіхот,— проте гадаю, що клятва вірна, бо сеньйор цирульник — людина чесна.

— Навіть коли б він і не був таким,— втрутився священик,— я за нього ручаюсь і даю гарантію, що цього разу він стане німий, як могила, інакше з нього будуть стягнуті пеня й неустойка.

— А за вашу милость, сеньйоре священику, хто поручиться? — запитав Дон Кіхот.

— Мій сан, що зобов'язує мене зберігати таємниці,— відповів священик.

— Ах ти, господи! — вигукнув тут Дон Кіхот.— Та чого коштує його величності наказати через оповісників, щоб усі мандрівні рицарі, які тільки тиняються по Іспанії, в призначений день зібралися в столиці? Хоч би навіть їх з'явилося не більше півдюжини, серед них може виявитися такий, що сам здолає всю султанову міць. Слухайте мене уважно, ваші милості, і стежте за моєю думкою. Невже це для вас новина, що один-єдиний мандрівний рицар здатний перерізати військо в двісті тисяч чоловік, так ніби у всіх у них було одне горло, або ж коли б вони були зроблені з марципана? Ні, правда, скажіть: чи не на кожній сторінці будь-якого романа зустрічаються подібні чудеса? Даю голову відрубати, свою власну, а не чиюсь чужу, що коли б нині жив славетний дон Бельяніс або ж хтось із численного потомства Амадіса Галльського, одно слово, коли б хто-небудь з них дожив до наших днів і розправився з султаном,— скажу чесно, не хотів би я бути в шкурі султановій! А втім, господь не залишить свій народ і пошле йому кого-небудь, якщо і не такого грізного, як колишні мандрівні рицарі, то вже, в усякому разі, такого, що не поступиться перед ними міцністю духа. Після цього господь мене розуміє, а я замовкаю.

— Ах! — вигукнула тут племінниця.— Вбийте мене, якщо мій дядечко не задумав знову зробитися мандрівним рицарем!

А Дон Кіхот їй на це сказав:

— Мандрівним рицарем я й помру, а султан турецький вільний, коли йому захочеться, виходити й приходити з яким завгодно величезним флотом,— повторюю: господь мене розуміє.

digitized by ukrbiblioteka.org

Тут втрутився цирульник:

— Будьте ласкаві, ваші милості, дозвольте мені розповісти одну невелику історійку, яка відбулася в Севільї: вона буде тепер якраз доречна, і тому мені не терпиться її розповісти.

Дон Кіхот виявив згоду, священик і всі інші приготувалися слухати, і цирульник почав так:

— У севільському будинку для божевільних була одна людина, яку посадили туди родичі, бо вона позбавилася розуму. Ця людина одержала вчений ступінь з канонічного права в Осуні, але, коли б вона його одержала навіть у Саламанці, це їй усе одно б не допомогло, як запевняв багато хто. Провівши кілька років в ув'язненні, означений учений уявив, що він прийшов до пам'яті та перебуває в повному розумі, і, отак думаючи, написав архієпископові листа; в цьому листі, цілком розумно міркуючи, дуже просив допомогти йому вийти з того скрутного становища, в якому він опинився, бо з ласки божої він, мов, уже отямився; проте родичі, щоб скористатися його долею спадщини, тримають його, мовляв, отут і, всупереч істині, бажають, щоб він до кінця днів своїх залишався божевільним. Архієпіскоп, переконаний численними його посланнями, що свідчили про розсудливість його і благорозумність, кінець кінцем послав капелана дізнатися в наглядача будинку для божевільних, чи правда те, що пише ліценціат, а також поговорити з самим божевільним, і якщо, так би мовити, він побачить, що той прийшов до розуму, то нехай, мовляв, визволить його звідти і випустить на волю. Капелан так і зробив, і наглядач йому сказав, що хворий, як і раніше, не в собі і що хоч він часто міркує, як людина великого розуму, та все ж потім починає говорити нісенітниці, і вони в нього такі ж часті і такі ж незвичайні, як і його розумні думки, в чому можна, мовляв, переконатися на досліді, варто тільки з ним порозмовляти. Капелан побажав провести цей дослід і, замкнувшися з божевільним, проговорив з ним понад годину, і за весь цей час божевільний не сказав нічого нісенітного або ж безглуздого, навпаки, він таку виявив розсудливість, що капелан змушений був повірити, що хворий одужав; між іншим, божевільний заявив, що наглядач робить на нього наклеп, бо не бажає позбутися хабарів, які дають йому родичі хворого: нібито за хабарі наглядач, мов, і продовжує запевняти, що хворий усе ще не в своєму розумі, хоч часом, так би мовити, і настає просвітління; а головна його, хворого, біда — це, мовляв, його багатство, бо недруги його, щоб з такого скористатися, вдаються до всіляких підкопів і виказують сумнів у тій милості, яку явив йому господь, знову перетворивши його з тварини на істоту розумну. Коротше кажучи, наглядача він виставив людиною, що не викликає довір'я, родичів — своєкорисливими і безсоромними, а себе самого настільки благорозумним, що капелан кінець кінцем наважився взяти його з собою, щоб архієпіскоп міг у всьому переконатися на власні очі. Повіривши ліценціатові на слово, добрий капелан попросив наглядача видати йому одяг, в якому він сюди прибув; наглядач ще раз порадив капеланові добренько подумати, бо ліценціат, без усякого сумніву, все ще, мовляв, пошкоджений у розумі. Проте, незважаючи на всі пересторогй умовляння наглядача, капелан залишився непохитний у своєму бажанні повезти ліценціата з собою; наглядач підкорився, тим більше, що розпорядження виходило від архієпіскопа; на ліценціата надягли його власне вбрання, нове й пристойне, і коли ліценціат побачив, що він одягнений, як людина здорова, а лікарняний халат з нього зняли, то попросив капелана у вигляді особливої послуги дозволити йому попрощатися з своїми товаришами божевільними. Капелан сказав, що йому теж хочеться піти подивитися на божевільних. Словом, вони відправились, а разом з ними і ще дехто, і як тільки ліценціат наблизився до клітки, де сидів несамовитий божевільний, який, між іншим, був тоді тихий і спокійний, то звернувся до нього з такими словами:

— Скажіть, приятелю, чи не потрібно вам чого-небудь? Адже я йду додому, бо господу богові через нескінченне його милосердя й людинолюбство бажано було повернути мені, недостойному, розум; тепер я знову при здоровому розумі і твердій пам'яті, бо для всемогутності божої немає нічого неможливого. Надійтеся міцно і покладайтеся на господа: якщо вже він мене повернув у колишній стан, то поверне і вас,— тільки покладіться на нього. Я постараюся послати вам чогось смачного, а ви дивіться неодмінно з'їжте: осмілюся вас запевнити, як людина, що зазнала це на собі, що всі наші божевілля походять від порожнечі в шлунку і від повітря в голові. Мужайтеся ж, мужайтеся: хто занепадає духом у нещасті, той шкодить своєму здоров'ю і прискорює свій кінець.

Усі ці слова ліценціата слухав інший божевільний, що сидів у другій клітці, напроти несамовитого; підвівшися з старої підстілки, на якій він лежав голяком, цей другий причинний голосно запитав, хто це повертається додому при здоровому розумі і твердій пам'яті. Ліценціат відповів йому так:

— Це я йду, приятелю, мені більше нічого тут залишатися, за що я й посилаю нескінченні подяки небу, що виявило до мене таку велику ласку.

— Досить вам, ліценціате, що ви говорите! Коли б з вас лукавий не пожартував,— сказав божевільний,— поспішати вам нікуди, сидіть-но собі смирненько на місці, адже все одно потім доведеться повертатися назад.

— Я певний, що я здоровий,— наполягав ліценціат,— мені нічого повертатися сюди і знову зазнавати всіх злигоднів.

— Оце ви здорові? — сказав причинний.— Ну, що ж, поживемо — побачимо, йдіть собі з богом, але клянуся вам Юпітером, велич якого втілює на землі моя особа, що за один отой гріх, який нині чинить Севілья, випускаючи вас з цього будинку і визнаючи вас за здорового, я її так покараю, що пам'ять про це збережеться на віки вічні, амінь. Чи ти не знаєш, жалюгідний ліценціатишко, що це в моїй владі, бо, як я вже сказав, я — Юпітер-громовержець, який тримає в руках всеопалюючі блискавки, що ними я можу і маю звичай загрожувати світові й руйнувати його? Але оце неуцьке місто я покараю інакше: клянуся три роки підряд, рахуючи з цього дня й години, коли я вимовляю цю погрозу, не дощити не тільки саме місто, але й округу його та околиці. Як, ти на волі, ти при здоровому розумі, ти при твердій пам'яті, а я божевільний, я несамовитий, я під замком?.. Та я швидше вдавлюся, ніж пошлю дощ.

Присутні все ще слухали вигуки й слова божевільного, як раптом ліценціат, звернувшись до капелана та схопивши його за руки, мовив:

— Не засмучуйтеся, добродію мій, і не надавайте значення словам цього божевільного, бо якщо він Юпітер, і він не стане кропити нас дощем, то я Нептун, батько й бог вод, і я кропитиму вас скільки потрібно буде та коли мені здумається.

А капелан йому на це сказав:

— І все ж, пане Нептуне, не слід гнівити пана Юпітера: залишайтеся-но ви тут, а вже ми якось іншим разом, коли нам буде зручніше й вільніше, прийдемо за вашою милостю.

Наглядач і всі присутні пирхнули, але капелан на них розсердився; ліценціата роздягли, і залишився він у будинку для божевільних, і на цьому історія закінчується.

— Це і є та сама історія, сеньйоре цирульнику, яка так нібито підходила до випадку, що ви не могли її не розповісти? — запитав Дон Кіхот.— Ах, сеньйоре голяре, сеньйоре голяре, до чого ж люди іноді бувають неловкі! Невже ваша милость не знає, що порівняння одного розуму з іншим, однієї доблесті з іншою, однієї краси з іншою та одного знатного роду з іншим завжди неприємне й викликає незадоволення? Я, сеньйоре цирульнику, не Нептун і не бог вод та, не будучи розумним, за розумника себе й не видаю. Єдине, чого я добиваюся, це пояснити людям, яку помилку допускають вони, не відроджуючи найблаженніші ті часи, коли ратоборствувало мандрівне рицарство. Однак наш розбещений вік не гідний насолоджуватися таким великим щастям, яким насолоджувалися в ті віки, коли мандрівні рицарі ставили собі в обов'язок і брали на себе оборону королівств, охорону невинних дівчат, допомогу вбогим та малолітнім, покарання гордівників і нагородження покірних. Більшість рицарів, що подвизаються нині, вважають за краще шарудіти шовками, парчею та іншими дорогими тканинами, ніж дзвеніти кольчугою. Тепер уже немає таких рицарів, які погодилися б у будь-яку погоду, озброєні з голови до ніг, ночувати під відкритим небом, та й ніхто вже за прикладом мандрівних рицарів не клює, як кажуть, носом, спершись на спис і не злізаючи з коня. Знайдіть мені хоч одного такого рицаря, який, вийшовши з лісу, видершись потім на гору, а після цього спустившись на пустинний і безлюдний берег моря, вічно бурхливого та неспокійного, й бачачи, що до берега прибило вутлий човен без весел, вітрила, щогли та снастей, безстрашно кинувся б туди і віддався на волю невмолимих брижів бездонного моря, а хвилі то піднесуть його до неба, то скинуть у безодню, рицар же груди свої підставляє неприборкній бурі; і не встигає він оглянутись, як уже опиняється на відстані понад три тисячі миль од того місця, звідки відчалив, і от він сходить на невідому й чужедальню землю, і тут з ним відбуваються події, гідні бути накресленими не тільки на пергаменті, але й на міді. А в наш час лінощі торжествують над старанністю, бездіяльність над працьовитістю, порок над доброчинністю, нахабство над хоробрістю та мудрування над воєнним мистецвом, яке безроздільно панувало і процвітало в золотому віці та у вік мандрівних рицарів. Ні, справді, скажіть: хто доброчесніший і відважніший за славетного Амадіса Галльського? Хто розсудливіший за Пальмеріна Англійського? Хто зговірливіший та злагідніший за Тіранта Білого? Хто ввічливіший за Лізуарта Грецького? Хто одержував і завдавав більше ударів, ніж дон Бельяніс? Хто безстрашніший за Періона Галльського, хто витримав більше випробувань, ніж Фелісмарт Гірканський, і хто прямодушніший за Еспландіана? Хто відважніший за дона Сіронхіла Фракійського? Хто сміливіший за Родомонта? Хто передбачливіший за царя Собріна? Хто завзятіший від Рінальда? Хто непереможніший за Роланда? І хто, нарешті, люб'язніший і ввічливіший за Руджера, що від нього, як зазначає Турпін у своїй *Космографії,* ведуть свій рід герцоги Феррарські? Всі ці рицарі, а також багато інших, яких я міг би

digitized by ukrbiblioteka.org

назвати, були, сеньйоре священику, рицарями мандрівними, красою й гордістю рицарства. Ось таких от і подібних до них рицарів я й мав на увазі: вони не за страх, а за совість послужили б його величності та ще позбавили б його від великих витрат, а султанові довелося б рвати на собі волосся. Ну а мені, видно, доведеться залишитися вдома, оскільки капелан мене з собою не бере. Якщо ж Юпітер, як сказав нам цирульник, не пошле дощу, то я сам його посилатиму, коли мені заманеться. Кажу я це, щоб сеньйор Таз-для-бриття знав, що я його зрозумів.

— Далебі, сеньйоре Дон Кіхот, у мене було зовсім інше на думці,— заперечив цирульник,— наміри у мене були добрі, істинний бог, так що ваша милость даремно сердиться.

— Даремно чи не даремно — це вже справа моя,— відрізав Дон Кіхот.

Але тут втрутився священик:

— Досі я не сказав і двох слів, але мені все ж хотілося б розв'язати один сумнів, який гризе і точить мені душу, а виник він у зв'язку з тим, що нам тільки-но повідав сеньйор Дон Кіхот.

— За чим же зупинка? — мовив Дон Кіхот.— Будь ласка, сеньйоре священику, поділіться своїм сумнівом,— недобре, коли на думці щось є.

— Так от, з вашого дозволу,— почав священик,— сумнів мій полягає ось у чому: я ніяк не можу допустити, щоб уся ця безліч мандрівних рицарів, яких ви, сеньйоре Дон Кіхот, перерахували, щоб усі вони воістину і справді існували на світі, як живі люди,— навпаки, я вважаю, що все це вигадки, байки і небилиці, що все це сновидіння, про які люди розповідають, прокинувшись або, вірніше сказати, в напівсні.

— От ще одна помилка, яку допускає багато хто, що не вірить, ніби на світі існували подібні рицарі,— заперечив Дон Кіхот,— а я багато разів, у розмові з різними людьми і в різних обставинах, старався роз'яснити цю майже загальну помилку, причому іноді мені це не вдавалось, а іноді, навісивши її на древко істини, я мети своєї досягав. А втім, істина ця незаперечна, і я готовий стверджувати, що бачив Амадіса Галльського на власні очі і що він був високий на зріст, білий з обличчя, з гарною, хоч і чорною, бородою, з напівласкавим, напівсуворим поглядом, скупий на слова, гнівався не зразу і легко охолоджувався. І так само точно, як я змалював Амадіса, я міг би, гадаю, зобразити й описати всіх виведених у романах мандрівних рицарів, які колись по земному світу мандрували, бо, взявши до уваги, що вони були саме такими, як про них пишуть у романах, знаючи їхній норов і подвиги, завжди можна з допомогою правильних висновків визначити їхні риси, колір обличчя і зріст.

— Сеньйоре Дон Кіхот, а якої височини був, по-вашому, велетень Моргант? — запитав цирульник.

— Про велетнів існують різні думки,— відповів Дон Кіхот,— хто говорить, що вони були, хто говорить, що ні, однак у святому письмі, де все до останнього слова абсолютна правда, є вказівка на те, що вони були, бо святе письмо розповідає нам історію цього здоровенного філістимлянина Голіафа, який був семи з половиною ліктів на зріст, тобто величини непомірної. Потім на острові Сіцілії були знайдені гомілкові й плечові кістки, і з розмірів їхніх видно, що вони належали велетням на зріст з високу башту — геометрія доводить це незаперечно. А втім, усе ж я не можу сказати з певністю, якої величини досягав Моргант, хоч думаю, що навряд чи він був уже дуже високий; а прийшов я до цього висновку, прочитавши одну книжку, подвигам його присвячену, в якій особливо підкреслюється та обставина, що він часто ночував під покрівлею, а коли траплялися такі будинки, де він міг умістися, значить, величина його була не надмірна.

— Он воно що! — мовив священик.

Йому давала задоволення велика ця нісенітниця, і саме для того запитав, як уявляє собі Дон Кіхот зовнішність Рінальда Монтальванського, Роланда та інших перів Франції, бо всі вони були мандрівними рицарями.

— Насмілююся твердити,— відповів Дон-Кіхот,— що Рінальд був широколиций, рум'яний, з бігаючими, трохи витрішкуватими очима, самозакоханий і запальний до неможливого, водився з розбійниками і темними людьми. Щождо Роланда, чи Ротоландо, чи Орландо,— в романах його називають і так і отак,— то я вважаю і тверджу, що зросту він був середнього, широкий у плечах, трохи кривоногий, смуглявий на обличчі, рудобородий, тілом волохатий, з поглядом грізним, скупий на слова, однак надто ввічливий і добре вихований.

— Якщо Роланд був такий непоказний, як ваша милость його описує,— зауважив священик,— то не дивно, що Анджеліка Прекрасна відмовилась од нього заради миловидності, витонченості й чарівності отого мавра з першим пухом на підборідді, якому вона й віддалась. І це було з її боку цілком розумно — віддати перевагу ніжності Медора перед колючістю Роландовою.

— Ця Анджеліка, сеньйоре священику,— заперечив Дон Кіхот,— була дівиця легковажна, непосидюща і трохи навіжена, та й поговір про її безглуздя йде по світу не менш гучний, ніж слава про її вроду. Вона відмовилася од сили-

силенної вельмож, від дуже багатьох відважних та розумних людей і зупинила свій вибір на гарненькому молококосі-пажі без роду без племені: у нього не було іншого прізвиська, крім «Відданий», яке він одержав у нагороду за вірність своєму другові. Великий співець її вроди, славний Аріосто, не насмілившись або не побажавши оспівати те, що з цією пані сталося після її ганебного падіння,— а сталося з нею, треба гадати, щось у вищій мірі неблагопристойне,— сказав при розлученні з нею таке:

Як трон вона дістала від Катая,
Хтось інший, може, краще оспіває.

І ясно, що це стало немовби пророцтвом: адже недарма поетів називають також *vates*, що значить віщуни. Збулося ж воно повною мірою, про що свідчить та обставина, що згодом один славетний андалузький поет оплакав і оспівав її сльози, а інший славетний і незрівнянний кастільський поет оспівав її вроду.

— Скажіть, сеньйоре Дон Кіхот,— запитав тут цирульник,— невже серед стількох поетів, що звеличали цю саму пані Анджеліку, не знайшлося такого, хто б написав на неї сатиру?

— Я абсолютно певний,— відповів Дон Кіхот,— що коли б Сакріпант або Роланд були поетами, то вони б цю дівицю по голівці не погладили, бо поетам, якими знехтували та яких відкинули їхні дами, як уявні, так само й не уявні, словом, ті, кого вони обрали володарками мрій своїх, властиво і притаманно мстити за себе сатирами й пасквілями,— помста, зрозуміло, не гідна сердець благородних, але поки що до мене не дійшло жодного вірша, що ганьбив би пані Анджеліку, а тимчасом вона збудоражила весь світ.

— Чудеса!— вигукнув священик.

Але тут у дворі пролунали голосні крики ключниці й племінниці, які ще раніше вийшли з кімнати, і всі вибігли на шум.

РОЗДІЛ II,

що розповідає про визначну суперечку Санчо Панси з племінницею й ключницею Дон-Кіхотовими, так само як і про інші кумедні речі.

В історії сказано, що Дон Кіхот, священик і цирульник почули голоси ключниці й племінниці, які кричали на Санчо Пансу; Санчо добивався, щоб його пустили до Дон Кіхота, а вони йому заступали вхід.

— Що цьому бродязі тут потрібно? Забирайся-но геть, братцю, поки не пізно; адже це ти, а не хто інший, збиваєш і зманюєш мого пана і тягаєш його по всяких нетрях.

А Санчо на це відповів так:

— Чортова ключнице! Зманювали, збивали й тягали по всяких нетрях мене, а не вашого пана; це він потяг мене тинятися по білому світу,— отже, ви обидві попали пальцем у небо,— це він хитрістю виманив мене з дому, пообіцявши острів, якого я й досі чекаю.

— Щоб тобі провалитися з мерзотним твоїм островом, проклятий Санчо! — втрутилася племінниця.— І що це ще за острова? Що, ти їх їстимеш, ласуне, ненажеро ти отакий?

— Та не їсти, а відати ними й управляти,— заперечив Санчо,— і це краще, ніж десять міських рад та десять столичних алькальдів.

— А все-таки ти, вмістилище пороків і гніздилище лукавства, сюди не ввійдеш,— заявила ключниця.— Іди керуй своєю домівкою, ори свій клапоть землі та забудь про всі острови й чортострови на світі.

Священика й цирульника немало потішила ця суперечка, однак Дон Кіхот, боячися, щоб Санчо не набазікав і не намолов усякої зловредної дурниці та не торкнувся чого-небудь такого, що могло б кинути тінь на його, Дон Кіхота, добре ім'я, покликав його і звелів жінкам замовкнути і впустити відвідувача. Санчо увійшов, а священик і цирульник попрощалися з Дон Кіхотом, на одужання якого вони тепер утратили всяку надію: він так уперто відстоював чудні свої міркування про злощасне оте мандрівне рицарство і так простодушно був занурений у свої про нього роздуми, а тому священик сказав цирульникові:

— От побачите, люб'язний друже, одного чудового дня приятель наш знову п'ятами накиває.

— Не сумніваюся,— відізвався цирульник,— все ж мене не так дивує божевілля рицаря, як простодушність зброєносця: він до того увірував у свій острів, що ніякі розчарування, здається мені, не виб'ють у нього цього з голови.

— Хай допоможе їм бог,— сказав священик,— а ми будемо на сторожі: подивимося, до чого приведе все це коло навіженств як рицаря, так і зброєносця,— далебі, їх обох ніби відлили з однієї й тої ж самої форми, і навіженство пана без дурниць слуги ламаного шеляга не варте було б.

— Ваша правда,— зауважив цирульник,—

digitized by ukrbiblioteka.org

і цікаво було б знати, про що вони зараз балакають.

— Я певен,— сказав священик,— що племінниця або ж ключниця нам потім розкажуть: адже у них такий звичай — все підслухувати.

Тимчасом Дон Кіхот замкнувся з Санчо у себе в кімнаті і, залишившись з ним удвох, заговорив:

— Мене дуже засмучує, Санчо, що ти твердив і твердиш, ніби я змусив тебе покинути насиджене містечко, але ж ти знаєш, що і я не залишався на місці: вирушили ми вдвох, удвох поїхали, удвох і мандрували, і та сама доля спіткала нас обох; якщо тебе один раз підкидали на ковдрі, то мене сто разів лупцювали, от і вся моя перед тобою перевага.

— Та це ж звичайна річ,— заперечив Санчо,— самі ж ви, ваша милость, говорите, що злигодні — це скоріше по лінії мандрівних рицарів, ніж зброєносців.

— Ти помиляєшся,— зауважив Дон Кіхот,— бо недарма говориться, що коли *caput dolet*... і так далі.

— Я розумію тільки мою рідну мову,— об'явив Санчо.

— Я хочу сказати,— пояснив Дон Кіхот,— що коли *болить голова,* то болить і все тіло, а оскільки я є твій пан і сеньйор, то я — голова, а ти — частина мого тіла, бо ти ж мій слуга, ось тому, якщо лихо скоїлося зі мною, то воно позначається й на тобі, а на мені твоє.

— Так-то воно так,— сказав Санчо,— одначе коли мене, частину вашого тіла, підкидали на ковдрі, то голова моя перебувала за загорожею, дивлячись, як я злітаю в повітря, і не почувала при цьому щонайменшого болю, а як тіло зобов'язане хворіти разом з головою, то й голова зобов'язана хворіти разом з тілом.

— Ти хочеш сказати, Санчо, що мені не було боляче, коли тебе підкидали на ковдрі? — спитан Дон Кіхот.— Так от, якщо ти це хочеш сказати, то не говори так і не думай, бо душа моя боліла тоді сильніше, ніж твоє тіло. Все ж облишмо до часу цю розмову, потім ми все це ще обміркуємо і зважимо. А тепер скажи, друже Санчо, що говорять про мене в селі? Якої думки про мене простонароддя, ідальго й кавальєро? Що говорять про мою хоробрість, про мої подвиги і про мою ввічливість? Які ходять чутки про моє починання — відродити і знову заснувати в усьому світі давно забутий рицарський орден? Словом, я хочу, щоб ти повідав мені, Санчо, все, що про цей предмет дійшло до твого слуху. І ти повинен мені це розповісти не криючись і без прикрас, бо вірним васалам належить говорити сеньйорам своїм усю, як є, правду, не прикрашаючи її лестощами й не пом'якшуючи її через фальшиву шанобливість. І тобі потрібно знати, Санчо, що коли б до слуху государів доходила гола правда, не вбрана в одяг лестощів, то надійшли б інші часи, і минулі віки порівняно з нашим стали б здаватися залізними, тоді як наш, треба гадати, здавався б золотим. Нехай же ці мої слова будуть тобі напученням, Санчо, щоб ти сумлінно й розумно доповів мені всю правду про те, що мене, як тобі відомо, цікавить.

— Я це зроблю дуже охоче, володарю мій,— сказав Санчо,— з умовою, одначе, що ваша милость на мої слова не розгнівається, якщо бажає, щоб я виставив усю правду голяка, не вбираючи її ні в що, крім того одягу, в якому вона дійшла до мене.

— І не подумаю навіть гніватися,— сказав Дон Кіхот.— Можеш, Санчо, говорити вільно і прямо.

— Ну, так, по-перше, я вам скажу,— почав Санчо,— що народ вважає вашу милость за найсправжнісінького божевільного, а я, мовляв, теж пришелепуватий. Ідальго говорять, що звання ідальго вашій милості здалося замало і ви приставили до свого імені *дон* і, хоч у вас усього дві-три виноградні лозини, землички — волові розвернутися ніде, а прикритий тільки зад і перед, надали собі звання кавальєро. Кавальєро говорять, що вони не люблять, коли з ними змагаються ідальго, особливо такі, яким личить хіба що в конюхах ходити і які взуття чистять сажею, а чорні панчохи штопають зеленим шовком.

— Це мене не стосується,— сказав Дон Кіхот,— одягнений я завжди пристойно, полагодженого не ношу. Дране — це інша справа, та й то це більше від зброї, ніж від часу.

— Щодо хоробрості, ввічливості, подвигів і починання вашої милості,— казав далі Санчо,— то з приводу цього існують різні думки. Одні говорять: «Божевільний, але кумедний», другі: «Смільчак, але невдаха», треті: «Ввічливий, але химерний», і вже як візьмуться пересуджувати, так і вашій милості і мені всі кісточки перемиють.

— Візьми ось що до уваги, Санчо,— заговорив Дон Кіхот: — Варто тільки доброчесності досягти ступенів високих, як її вже починають переслідувати. Ніхто або майже ніхто з славних мужів минулого не уник підлого наклепу. Юлія Цезаря, найбезстрашнішого, найпередбачливішого й найвідважнішого полководця, картали за марнославство і деяку неохайність — як у розумінні одягу, так і в розумінні моралі. Про Олександра, який подвигами своїми здобув собі назву «великого», говорять, начебто він запивав. Про Геркулеса, який так багато трудився, розповідають, ніби він був мазунчиком і розпутником. Про дона Галаора,

брата Амадіса Галльського, ходять чутки, наче він був занадто сварливий, а його брат— нібито плаксій. А тому, о Санчо, серед стількох пліток про людей видатних плітки про мене пройдуть непомітно, якщо тільки ти чого-небудь не приховав.

— Ось у тому-то й уся заковика, не бачити батькові моєму царства небесного! — вигукнув Санчо.

— Значить, це ще не все? — запитав Дон Кіхот.

— Ягідки ще попереду,— відповів Санчо,— а поки були ото всього ще тільки квіточки. Якщо ж милості вашій завгодно знати наклепи, про вас поширювані, то я миттю приведу одну людину, і вона вам їх викладе всі до одної, остілечки не пропустить, адже учора ввечері приїхав син Бартоломе Карраско, той, що вчився в Саламанці і став бакалавром, і я пішов привітати його з приїздом, а він мені сказав, нібито вийшла в світ історія вашої милості під назвою *Хитромудрий ідальго Дон Кіхот Ламанчський,* і ще він сказав, начебто мене там вивели під моїм власним ім'ям — Санчо Панси, і сеньйору Дульсінею Тобоську теж, і ніби там є все, що відбувалося між нами двома, так що я від жаху почав хреститися,— звідки, думаю, все це стало відомо авторові?

— Запевняю тебе, Санчо,— сказав Дон Кіхот,— що наш літописець — це, вже напевно, якийсь мудрий чарівник: від таких, хоч про що б вони побажали писати, ніщо не сховається.

— Який там мудрий, та ще й чарівник,— вигукнув Санчо,— коли, за словами бакалавра Самсона Карраско (так звуть того, про якого я говорю), автор цієї книги прозивається Сід Ахмет Бен-нахалі!

— Це маврітанське ім'я,— сказав Дон Кіхот.

— Вірніше за все,— підхопив Санчо,— мені від багатьох доводилося чути, що маври неабиякі нахаби.

— Очевидно, Санчо,—зауважив Дон Кіхот,— ти переплутав прізвисько цього *Сіда*, що, до речі, по-арабськи означає «пан».

— Дуже можливо,— сказав Санчо,— так от, коли ваша милость бажає, щоб я привів сюди бакалавра, то я по нього враз злітаю.

— Я буду тобі дуже вдячний, друже мій,— сказав Дон Кіхот.— Ти мені загадав загадку, і я не стану ні пити, ні їсти, поки всього не розвідаю.

— Ну, то я по нього сходжу,— повторив Санчо.

І, залишивши свого пана, він пішов до бакалавра і за короткий час разом з ним повернувся, і тут між ними трьома прекумедна почалася розмова.

РОЗДІЛ III

Про сміховинну розмову, що відбувалася між Дон Кіхотом, Санчо Пансою та бакалавром Самсоном Карраско.

Дон Кіхот, чекаючи бакалавра Карраско, від якого він сподівався почути, що саме за нього говориться в книжці, про яку йому казав Санчо, поринув у глибоку задумливість; він ніяк не міг повірити, що така книжка існує в дійсності: адже на вістрі його меча ще не встигла висохнути кров убитих ним ворогів, а тут говорять, нібито історія високих його рицарських подвигів уже вийшла в світ. З усім цим він вирішив, що який-небудь мудрець, чи то друг, чи то недруг, силою свого чарівництва її надрукував,— коли друг, то щоб возвеличити й піднести його подвиги над найславетнішими діяннями мандрівних рицарів, а коли недруг — то щоб применшити їх і поставити нижче від наймерзенніших вчинків найпаскуднішого із зброєносців, який будь-коли був описаний у книжці; а втім, заперечував він собі, справи зброєносців ніхто ніколи не описував, а коли подібна книжка по-справжньому існує, то якщо це книжка про мандрівного рицаря, вона неодмінно повинна бути красномовною, піднесеною, неабиякою, пречудовою і правдивою. Міркування ці трохи його заспокоїли, проте він знову занепокоївся, коли згадав, що автор книжки — мавр, про що свідчило слово *Сід,* а від маврів чекати правди не слід, бо всі вони дурисвіти, брехуни та вигадники. Він із страхом думав: а раптом мавр описує сердечні його обставини без належної благопристойності і тим самим порочить і плямує честь сеньйори Дульсінеї Тобоської! А йому хотілося, щоб у книжці було засвідчено, який він був вірний їй і як високо завжди її ставив, як відмовлявся од королев, імператриць та всякого звання дів і стримував природні рухи серця; і він усе це думав, гадав, судив і рядив, коли ввійшли Санчо й Карраско, і Дон Кіхот зустрів бакалавра з винятковою ввічливістю.

Бакалавр хоч і називався Самсоном, однак на зріст він був невеликий, зате був величезний хитрун; колір обличчя мав він безживний, зате

digitized by ukrbiblioteka.org

розумом він відзначався надто жвавим; ця двадцятичотирьохлітня молода людина була круглолиця, кирпата, великорота, що виказувало насмішкувату вдачу й нахил до розваг та жартів; ці властивості бакалавр і виявив, ледве побачивши Дон Кіхота, бо одразу ж опустився перед ним навколішки і сказав:

— Ваша велич, сеньйоре Дон Кіхот Ламанчський, будь ласка, дайте мені ваші руки, бо, клянусь одягом апостола Петра, який на мені (хоч я досяг тільки перших чотирьох ступенів), що ваша милость — один з найславетніших мандрівних рицарів, які коли-небудь з'являлися або ще з'являться на земній поверхні. Хай буде благословенний Сід Ахмет Бен-інхалі за те, що він написав історію великих ваших діянь, і нехай найблагословеннішою буде та допитлива людина, яка взяла на себе труд перекласти її з арабської на нашу звичайну кастільську мову для загального звеселяння.

Дон Кіхот попросив його підвестись і сказав:

— Отже, моя історія, насправді, написана, і склав її якийсь-то мудрий мавр?

— Чиста правда, сеньйоре,— відповів Самсон,— і я навіть ручаюся, що тепер її надруковано кількістю понад дванадцять тисяч книжок. Як не вірите, запросіть Португалію, Барселону й Валенсію, де її друкували, і ще ходять чутки, нібито її тепер друкують в Антверпені, і мені здається, що скоро не залишиться такого народу, який не прочитав би її своєю рідною мовою.

— Ніщо не може дати людині доброчесній і видатній такого повного задоволення,— сказав на це Дон Кіхот,— як свідомість, що завдяки друкованому слову добра про нього чутка ще за його життя звучить на мовах різних народів. Я кажу: добра чутка, бо якщо навпаки, то з цим ніяка смерть не зрівняється.

— Щодо доброї слави й доброго імені,— підхопив бакалавр,— то ваша милость перевершує всіх мандрівних рицарів, бо мавр своєю мовою, а християнин своєю постаралися в найкартинніших виразах описати молодецькість вашої милості, велику мужність вашу в хвилину небезпеки, стійкість у бідуваннях, терпіння в час злигоднів, а також при пораненнях, і, нарешті, чистоту й стриманість такого платонічного захоплення вашої милості доньєю Дульсінеєю Тобоською.

— Я ніколи не чув, щоб сеньйору Дульсінею називали *донья,*— втрутився тут Санчо,— її звуть просто *сеньйора Дульсінея Тобоська,* так що в цьому автор помиляється.

— Твоє заперечення неістотне,— зауважив Карраско.

— Зрозуміло, що ні,— обізвався Дон Кіхот.— А втім, скажіть мені, сеньйоре бакалавре: які з подвигів моїх найпаче славляться в тій історії?

— Про це,— відповів бакалавр,— існують різні думки, бо різні в людей смаки: одні почувають пристрасть до пригоди з вітряками, які ваша милость помилково вважала за Бріареїв та велетнів, інші,— до пригоди з сукновальнями, хто — до опису двох військ, які потім виявились отарами баранів, інший захоплюється пригодою з мертвим тілом, яке везли ховати в Сеговію, один каже, що нема кращої за пригоду із визволенням каторжників, другий — що над усім підносяться пригода з двома велетнями-бенедиктинцями і сутичка з відважним біскайцем.

— А скажіть, сеньйоре бакалавре,— знову втрутився Санчо,— ввійшла до книги пригода з янгуасцями, коли добрий наш Росинант вирушив шукати на дні морському груш?

— Мудрець нічого не залишив на дні чорнильниці,— відповів Самсон,— він усього торкнувся і про все розповів, навіть про те, як добрий Санчо перекидався на ковдрі.

— Ні на якій ковдрі я не перекидався,— заперечив Санчо,— у повітрі, правда, перекидався, і навіть довше, ніж цього мені хотілося.

— На мою думку,— заговорив Дон Кіхот,— у всякій світській історії мають бути свої мінливості, особливо в такій, в якій мова йде про рицарські подвиги,— не може ж вона описувати самі лише удачі.

— Як би там не було,— сказав бакалавр,— деякі читачі говорять, що їм більше сподобалося б, коли б автори скоротили незліченну кількість ударів, які під час різних сутичок сипалися на сеньйора Дон Кіхота.

— Історія повинна бути правдивою,— зауважив Санчо.

— І все ж вони могли б змовчати про це з почуття справедливості,— заперечив Дон Кіхот,— бо ні до чого описувати події, які хоч і не порушують і не викривляють правди історичної, проте можуть принизити героя. Сказати по совісті, Еней не був такий благочестивий, яким його зобразив Вергілій, а Улісс такий хитромудрий, як його зобразив Гомер.

— Так,—погодився Самсон,—але одна справа — поет, а інша — історик: поет, розповідаючи про події або ж оспівуючи їх, може зображувати їх не такими, якими вони були в дійсності, а такими, якими вони повинні були б бути, історикові ж належить описувати їх не такими, якими вони повинні були б бути, але такими, якими вони були в дійсності, нічого при цьому не опускаючи й не вигадуючи.

— Якщо вже сеньйор мавр виклав усю правду,— зауважив Санчо,— виходить, серед ударів, які одержував мій пан, напевно зна-

чаться й ті, що одержував я, бо не було ще такого випадку, щоб, знімаючи мірку з спини мого пана, не зняли заодно і з усього мого тіла. А втім, тут нема нічого дивного, адже мій пан сам говорив, що біль у голові позначається на всіх членах.

— Ну й шельма ж ви, Санчо,— мовив Дон Кіхот.— На що, на що, а на те, що вам вигідно, у вас, далебі, непогана пам'ять.

— Та коли б я й хотів забути про дрючки, які по мені пройшлися,— заперечив Санчо,— то все одно не міг би через синці: адже до ребер ось у мене й досі не доторкнешся.

— Помовчіть, Санчо,— сказав Дон Кіхот,— і не перебивайте сеньйора бакалавра, а я, з свого боку, прошу його продовжувати і розповісти все, що в згаданій історії про мене говориться.

— І про мене,— вставив Санчо,— адже, кажуть, я один з її головних пресонажів.

— *Персонажів,*— а не *пресонажів,* друже Санчо,— поправив Самсон.

— Ще один суворий учитель знайшовся! — сказав Санчо.— Якщо ми будемо до кожного слова чіплятися, то за все життя не кінчимо.

— Нехай моє життя буде нещасливим, якщо ти, Санчо, не є в цій історії другою особою,— об'явив бакалавр,— і трапляються навіть такі читачі, яким ти даєш більше задоволення своїми словами, ніж найвизначніша особа в усій цій історії, хоч, між іншим, декотрі говорять, що ти виявив зайву довірливість, повіривши в можливість стати губернатором на острові, який був тобі обіцяний присутнім тут сеньйором Дон Кіхотом.

— Час іще терпить,— зауважив Дон Кіхот,— і що більше Санчо доходитиме зрілого віку, тим більше з роками в нього накопичиться досвіду, тим здібнішим та вмілішим виявиться він губернатором.

— Їй-бо, сеньйоре,— сказав Санчо,— не губернаторствував я на острові в тому віці, в якому перебуваю нині, і не губернаторствувати мені там і у віці Мафусаїловому. Не в тому біда, що мені невистачає кмітливості, щоб керувати островом, а в тому, що самий цей острів невідомо куди зопроторився.

— Покладіться на бога, Санчо,— мовив Дон Кіхот,— і все буде добре, і, можливо, навіть ще краще, ніж ви чекаєте, бо без волі божої і лист на дереві не ворухнеться.

— Чистісінька правда,— зауважив Самсон,— якщо бог захоче, то до послуг Санчо буде не те що один, а ціла тисяча островів.

— Надивився я на цих самих губернаторів,— сказав Санчо,— по-моєму, вони мені не годні у слід ступити, а все-таки їх величають *ваше превосходительство* і їдять вони на сріблі.

— Це не губернатори островів,— заперечив Самсон,— у них інші області, простіші,— губернатори островів повинні знати принаймні арифметику.

— З *горіхами*-то я в злагоді,— сказав Санчо,— а от, що таке *ме́тика* — тут уже я ні в пельку проковтнути, не розумію, що це може означати. А втім, віддамо долі островів у руці божії і хай пошле мене господь бог туди, де я найбільше можу стати в пригоді, а вам я ось що скажу, сеньйоре бакалавре Самсон Карраско: я страх як задоволений, що автор цієї історії, розповідаючи про мої пригоди, не говорить про мене ніяких неприємних речей, бо, слово честі зброєносця, коли б він розповів про мене що-небудь таке, що не личить отакому чистокровному християнинові, як я, то мій голос почули б і глухі!

— Це було б чудо,— зауважив Самсон.

— Чудо — не чудо,— відрізав Санчо,— а тільки кожен повинен думати, що він говорить або ж що пише про *пресон,* а не ляпати без розбору все, що наверзеться в голову.

— Одним з недоліків цієї історії,— казав далі бакалавр,— вважається те, що автор вставив у неї повість під назвою *Безрозсудно-допитливий* — і не тому, щоб вона була погана сама по собі або ж погано написана, а тому, що вона тут недоречна і не має ніякого відношення до історії його милості сеньйора Дон Кіхота.

— Б'юсь об заклад,— заявив Санчо,— що в цього сучого сина вийшла каша.

— В такому разі я скажу,— заговорив Дон Кіхот,— що автор книги про мене — не мудрець, а якийсь неосвічений базікало, і взявся він написати її на щастя і як попало — що вийде, те, мовляв, і вийде, точнісінько як Орбанеха, живописець з Убеди, який, коли його питали, що він пише, відповідав: «Що вийде». Намалював він якось півня, та так погано і до того несхожого, що довелося написати під ним великими літерами: «Це півень». Так, очевидно, стоїть справа і з моєю історією, і щоб зрозуміти її, потрібний буде коментар.

— Ну, ні,— заперечив Самсон,— вона зовсім ясна і ніяких труднощів не становить: дітей од неї не відірвеш, юнаки її читають, дорослі розуміють, а старики хвалять. Словом, люди всякого чину й звання зачитують її до дірок і знають напам'ять, так що тільки-но побачать якого-небудь хабета, зразу ж говорять: «От Росинант». Але надто захоплюються нею слуги,— немає такого панського передпокою, де б не знайшлося *Дон Кіхота:* варто кому-небудь випустити його з рук, як інший уже підхоплює, одні за нього б'ються, інші випрошують. Коротше кажучи, читання згаданої істо-

digitized by ukrbiblioteka.org

рії є найменш шкідливе і найприємніше проведення часу, яке я тільки знаю, бо в усій цій книзі нема жодного хоч трошки непристойного виразу й жодної не цілком католичної думки.

— Писати інакше — це значить писати не правду, а брехню,— зауважив Дон Кіхот,— а істориків, які не гребують брехнею, слід спалювати нарівні з фальшивомонетниками. От тільки я не розумію, навіщо здалося авторові вдаватися до повістей і оповідань про інших, коли він міг стільки написати про мене,— очевидно, він керувався прислів'ям: «Хоч солому їж, хоч жито, аби тільки черево було сите». Справді, самих моїх роздумів, зітхань, сліз, добрих намірів і битв могло б вистачити йому на ще товстіший або вже принаймні на такий самий товстий том, який складають твори Тостадо. Відверто кажучи, сеньйоре бакалавре, я гадаю, що для того, щоб писати історії або ж взагалі які б там не були книжки, потрібні вірність міркування і зрілість думки. Відпускати жарти й писати дотепні речі є властивість розумів великих: найрозумніша особа в комедії — це блазень, бо хто бажає зійти за дурника, той не повинен бути таким. Історія є щось священне, бо їй належить бути правдивою, а де правда, там і бог, тому що бог і є правда, і все ж трапляються люди, що печуть книжки, як оладки.

— Немає такої поганої книжки, в якій не було б чогось доброго,— вставив бакалавр.

— Безперечно,— погодився Дон Кіхот,— однак часто буває так, що люди заслужено досягають і добиваються своїми рукописаннями великої слави, але оскільки твори їхні швидко виходять з друку, то слава їм зраджує зовсім або, в усякому разі, трохи меркне.

— Суть справи ось у чому,— сказав Карраско: — Твори надруковані продивляються поволі, а тому й недоліки їхні легко виявляються і чим гучніша слава автора, тим уважніше твори його вивчаються. Людям, що прославилися своїми талантами, великим поетам, знаменитим історикам, завжди або ж здебільшого заздрять ті, що з особливим задоволенням і захопленням чинять суд над творами чужими, хоч самі не випустили в світ жодного.

— Дивуватися з цього не доводиться,— зауважив Дон Кіхот,— бо скільки богословів самі не годяться в проповідники, але зате найпрекраснішим чином підмітять, чого от у такій ото проповіді невистачає і що в ній зайве.

— Все це так, сеньйоре Дон Кіхот,— заперечив Карраско,— проте я віддав би перевагу тому, щоб подібного роду судді були більш поблажливі та менш причіпливі і щоб вони не рахували плям на яскравому сонці того твору, який вони гудять, бо якщо *aliquando bonus dormitat Homerus* [1], то нехай вони візьмуть до уваги, скільки довелося йому пильнувати, щоб на світлий його твір падало якнайменше тіні, і притому, можливо, ті плями, що їм не сподобалися,— це плями родимі, які іноді надають людському обличчю особливої принадності. Коротше кажучи, хто віддає свій твір до друку, той підлягає величезному риску, бо зовсім неможливо створити таку книжку, яка задовольнила б усіх.

— Книжка, написана про мене, задовольнить небагатьох,— вставив Дон Кіхот.

— Якраз навпаки, адже *stultorum infinitus est numerus* [2], а тому ваша історія припала до смаку безлічі читачів, хоч декотрі вважають, що пам'ять в автора дірява й слабка, бо він забув повідомити, хто вкрав у Санчо його сірого: злодія не названо, ясно тільки одно, що осла вкрали, а трохи згодом ми знову бачимо Санчо верхи на тому ж самому ослі, який невідомо звідки взявся. Ще кажуть, ніби автор забув згадати, що зробив Санчо на ту сотню ескудо, яку він знайшов у чемодані в Сьєррі Морені: автор про це мовчить, а тимчасом багатьом хотілося б знати, що Санчо на них зробив і як він ними розпорядився,— от цієї істотної подробиці в книзі і невистачає.

Санчо на це відповів так:

— Мені, сеньйоре Самсоне, зараз не до рахунків і не до звітів,— у мене така кволість у шлунку, що коли я не ковтну для бадьорості міцного вина, то висохну, як тріска. Вдома у мене є вино, моя найдорожча половина мене очікує, я тільки поїм, а потім повернуся й задовольню вашу милость і всякого, хто тільки побажає мене спитати відносно пропажі осла й на що я витратив сто ескудо.

І, не чекаючи відповіді й слова більше не сказавши, Санчо пішов додому.

Дон Кіхот почав просити і вмовляти бакалавра залишитися й закусити з ним чим бог послав. Бакалавр прийняв запрошення і залишився; як додаткову страву було подано пару голубів; за столом говорили про рицарство; Карраско підтакував господареві; бенкет закінчився, всі лягли поспати. Санчо повернувся, і припинена розмова відновилася.

---

[1] Неточна цитата з Горація: «Іноді й хороший Гомер задрімає», тобто: і Гомер не вільний від похибок *(лат.)*.

[2] Дурнів є нескінченне число (Екклезіаст) *(лат.)*.

РОЗДІЛ IV,

в якому Санчо Панса розв'язує неясні питання для бакалавра Самсона Карраско, а також відбуваються події, про які варто дізнатися й розповісти.

Санчо прийшов до Дон Кіхота і, повертаючись до припиненої розмови, сказав:

— Сеньйор Самсон говорить, що йому цікаво знати, хто, як і коли вкрав у мене сірого; на цей його запит відповідаю отаке. Тієї ж ночі, коли ми, рятуючись утечею від Святого братства, опинилися в Сьєррі Морені після злигоднів, чи то пак пригод з каторжниками та з покійником, якого несли в Сеговію, мій пан і я сховались в лісовій хащі, і тут ми обидва, мій пан — спершись на спис, а я — верхи на своєму сірому, побиті і втомлені від перепалок, заснули все одно як на пуховиках. Особливо я заснув таким міцним сном, що хтось до мене підкрався, з усіх чотирьох боків підставив під сідло по палиці і непомітно витяг з-під мене осла, а я так і залишився в сідлі.

— Ця справа дріб'язкова, та й не нова; те ж саме трапилося з Сакріпантом під час облоги Альбраки: таким самим хитромудрим способом витяг з-під нього коня знаменитий розбійник Брунел.

— Розвиднілося,— вів далі Санчо,— і, тільки-но я поворухнувся, як палиці полетіли, і я з усього розмаху шльопнувся. Подивився, де мій сірий, а сірого-то й нема. Умився я сльозами і так жалібно почав тужити, що коли той, хто написав про нас книгу, не вставив у неї мого тужіння, значить, можна сказати з певністю, що він нічого доброго в неї не вставив. Скільки днів минуло з тих пір — не пам'ятаю, тільки їду я з сеньйорою принцесою Мікоміконою, дивлюсь: он мій осел, а на ньому одягнутий по-циганськи Хінес де Пасамонте, цей шахрай і чималий мерзотник, якого мій пан і я позбавили від кайданів.

— Помилка не в цьому,— зауважив Самсон,— а в тому, що, перш ніж осел знайшовся, автор прохопився, ніби Санчо їхав верхи на тому ж самому сірому.

— На це я не знаю, що вам відповісти,— сказав Санчо,— видно, автор помилився, а може, це недбалість складальника.

— Вірогідно, так воно і є,— сказав Самсон.— Ну, а що ж сталося з сотнею ескудо? Їх не стало в живих?

Санчо відповів:

— Я витратив їх на себе особисто, на дружину й на дітей, і тільки завдяки їм я не одержав від дружини прочухана за те, що, перебуваючи на службі у мого пана Дон Кіхота, з'їздив усі путі-доріжки, а то, коли б я через стільки часу заявився додому без осла і з порожніми руками, мене б чекала незавидна доля. Якщо ж ви ще щось бажаєте знати про мене, то я до ваших послуг, готовий відповідати хоч перед самим королем, перед власною його *пресоною,* та й нікого це не стосується — привіз я грошей чи не привіз, витратив чи не витратив, тому що коли б за всі стусани, яких мені надавали за час моєї подорожі, розрахувалися грішми, хоч би по чотири мараведі за кожний, то не те що ста, а й двохсот ескудо невистачило б, щоб розплатитися тільки за половину, і нехай кожен спитає спочатку свою совість, а потім уже біле називає чорним, а чорне — білим: адже всі ми такі, якими нас господь бог створив, а буває, що й гірші.

— Я попрошу автора,— сказав Карраско,— щоб він у другому виданні своєї книжки не забув вставити те, що тільки-но сказав добрий Санчо,— це б ще більше прикрасило її.

— А ще які-небудь виправлення потрібні в цій книжці, сеньйоре бакалавре? — поцікавився Дон Кіхот.

— Напевно, які-небудь потрібні,— відповів той,— але вже не такі істотні.

— А чи не збирається, чого доброго, автор випускати в світ другу частину? — запитав Дон Кіхот.

— Аякже, збирається,— відповів Самсон,— тільки він говорить, що ще не розшукав її і не знає, в кого вона зберігається, тому це ще під сумнівом, вийде вона чи ні, та й потім деякі говорять: «Друга частина ніколи не буває вдалою», а інші: «Про Дон Кіхота написано вже досить», от і бере сумнів, чи буде друга частина. А втім, люди не похмурі, а життєрадісні просять: «Давайте нам ще Дон-Кіхотових пригод, нехай Дон Кіхот воює, а Санчо Панса базікає, розповідайте про що завгодно — ми всім будемо задоволені».

— До чого ж схиляється автор?

— А ось до чого,— відповів Самсон.— Він з надзвичайною старанністю історію цю розшукує, і, як тільки вона знайдеться, він одразу ж віддасть її до тиснення: адже він не стільки за похвалами гониться, скільки за прибутком.

На це Санчо йому сказав:

— Так, виходить, автор жадібний до грошей, до прибутку? Ну, тоді це буде просто чудо, якщо він напише вдало: адже йому

digitized by ukrbiblioteka.org

доведеться метати на живу нитку, все одно як кравчикові перед самим великоднем,— а твори, написані наспіх, ніколи не досягають потрібної досконалості. Ні, нехай уже цей самий сеньйор мавр, чи хто він там такий, постарається, а вже ми з моїм паном щодо пригод і різних подій не поскупимося, так що він не тільки другу, а й цілих сто частин написати зуміє. А він, сердешний, мабуть, думає про нас: мовляв, як сир у маслі катаються, а подивився б, як ми тут розкошуємо,— мабуть, від такого розкошування ніжки простягнеш. А поки що я скажу ось таке: коли б послухався мене мій пан, ми б уже давно були в чистому полі, викорінювали б зло і випрямляли кривду, як це прийнято і як це водиться у добрих мандрівних рицарів.

Не встиг Санчо вимовити це, як до їхнього слуху долинуло іржання Росинанта; це іржання Дон Кіхот прийняв за дуже добрий знак і поклав днів за три, за чотири знову вирушити в похід; і поділившись наміром своїм з бакалавром, він запитав, куди той порадить йому їхати; бакалавр відповів, що, на його думку, в королівство Арагонське, в місто Сарагосу, де найближчим часом, у Георгіїв день, мають бути найурочистіші змагання і де Дон Кіхот може перевершити всіх рицарів арагонських, а це все одно, що перевершити всіх рицарів на світі. Після цього бакалавр похвалив Дон Кіхота за його наздвичайно благородне і сміливе починання, але попередив, щоб він не грався з небезпекою з тієї причини, що його життя мовляв, належить не йому, а всім нещасним, які потребують його допомоги й заступництва.

— Щодо змагання, сеньйоре Самсоне, я не згоден,— втрутився Санчо,— адже мій пан накидається на сотню озброєних людей, все одно як ласун-хлопчисько на півдесятка стиглих динь. Так, чорт забери, сеньйоре бакалавре, усьому свій час: коли напасти, а коли й відступити можна, а вигукувати раз у раз войовничі поклики — це не діло. До того ж я чув, і нібито, якщо пам'ять мене не зраджує, від мого ж власного пана, що посередині між двома крайностями, боягузливістю й безрозсудністю, знаходиться хоробрість, а коли так, то не треба тікати невідомо від чого, а також і нападати на переважаючі сили противника. Але головне ось про що я хочу попередити мого пана: якщо він має намір узяти мене в собою, то я з свого боку ставлю неодмінну умову, що битися буде він сам, а мій обов'язок тільки стежити за тим, щоб він був чисто вдягнений і нагодований,— тут уже я в коржик розіб'юся,— але щоб я коли-небудь підняв меч не те що на велетня, а хоч би на розбійника з великого шляху, це річ неможлива. Я, сеньйоре Самсоне, розраховую здобути собі славу не хороброго, а найкращого і найвірнішого зброєносця, який будь-коли служив мандрівному рицареві. І якщо моєму панові Дон Кіхоту в нагороду за численні мої й важливі послуги забажається пожалувати мені один з тих численних островів, що, як я чув від його милості, в тутешніх краях водяться, то він мені тим зробить велику послугу, а не пожалує, то для чогось-то я все-таки народився на світ, аджеж кожній людині треба надіятися ні на кого іншого, а тільки на бога, і притому може бути, що безгубернаторський шматок хліба такий же смачний, а то, дивись, ще й смачніший, ніж губернаторський, та й звідки я знаю: а що як на цих самих островах чорт збирається підставити мені ніжку, щоб я спіткнувся, впав і вибив собі зуби. Як був я Санчо, так Санчо і помру; проте якщо без особливого з мого боку риску і клопоту ні звідти ні звідси звалиться мені з неба який-небудь острів або ж ще що-небудь у цьому роді, то я не такий дурень, щоб од нього відмовитись, недаремно ж говорить прислів'я: «Дали коровку—біжи швидше за вірьовкою», а то ще: «Насунуло добро — тягни прямо в дім».

— Ти, братцю Санчо,— мовив Карраско,— говорив, як справжній професор, все ж разом з цим покладися на бога і на сеньйора Дон Кіхота, і сеньйор Дон Кіхот пожалує тобі не те що острів, а й ціле королівство.

— Половинку б — і то добре,— зауважив Санчо,— тільки я насмілюся вас запевнити, сеньйоре Карраско, що королівство, яке моєму панові завгодно буде мені пожалувати, зі мною не пропаде: я щупав собі пульс і знаю, що в мене вистачить здоров'я, щоб управляти королівствами й островами,— я вже скільки разів говорив моєму панові.

— Дивись, Санчо,— сказав Самсон,— від посад змінюється норов, і можливо, що, ставши губернатором, ти від рідної матері одвернешся.

— Так можна сказати про бусурмана,— заперечив Санчо,— а в мене в жилах тече чиста-чистісінька християнська кров. Та ні, ви тільки придивіться до мене: хіба я здатний відплатити комусь невдячністю?

— Дай то бог,— мовив Дон Кіхот,— подивимося, що буде, коли йому вручать кермо влади, а мені здається, що час той недалекий.

Потім Дон Кіхот попросив бакалавра, якщо тільки він поет, зробити йому послугу — створити на майбутню розлуку з сеньйорою Дульсінеєю Тобоською такий вірш, де б кожний рядок починався з однієї з літер її імені, так що кінець кінцем, якщо з'єднати почат-

кові літери, можна було б прочитати: *Дульсінея з Тобосо*. Бакалавр відповів, що хоч він і не належить до числа славетних іспанських поетів, що їх, як кажуть, усього-на-всього три з половиною, однак неодмінно створить згадані вірші, незважаючи на те, що створення таких являє для нього трудність чималу із тієї причини, що задане ім'я складається з сімнадцяти літер, і от якщо, мовляв, написати чотири чотиривірші, то одна літера буде зайва, а якщо читири п'ятивірші, чотири так звані *десими* або *редондильї*, то трьох літер невистачить, проте він, мовляв, постарається як-небудь проковтнути одну літеру і в чотири чотиривірші втиснути ім'я Дульсінеї з Тобосо.

— Добийтеся цього за всяку ціну,— сказав Дон Кіхот,— бо жодна жінка не повірить, що вірші присвячені їй, якщо ім'я її не позначено в них ясно й виразно.

На тому вони й вирішили, а також на тому, що Дон Кіхот виїде через тиждень. Дон Кіхот узяв з бакалавра слово тримати це в таємниці від усіх, зокрема від священика і маесе Ніколаса, а так само і від племінниці та ключниці, щоб вони не перешкодили благородному й сміливому його починанню. Карраско пообіцяв. Після цього, прощаючись з Дон Кіхотом, він звернувся до нього з проханням при нагоді повідомляти його про всі удачі і невдачі; і тут вони розстались, а Санчо пішов готуватися до від'їзду.

РОЗДІЛ V

Про дотепну й цікаву розмову, яку провадили між собою Санчо Панса та дружина його Тереса Панса, так само як і про інші події, про які ми не без приємності згадаємо.

Дійшовши до п'ятого розділу, перекладач цієї історії заявляє, що розділ цей, на його думку, вигаданий, бо в ньому Санчо Панса висловлюється таким стилем, якого не можна було б чекати від обмеженого його розуму, і міркує про такі тонкощі, які не могли бути йому відомі; однак, щоб виконати обов'язок служби, перекладач вирішив перекласти все; отже, він веде далі.

Санчо повернувся додому радіючий і веселий, настільки, що дружина відчула ці веселощі на відстані арбалетного пострілу і вимушена була спитати:

— Що з тобою, друже Санчо, чому ти такий веселий?

А Санчо їй на це відповів:

— Була б на те господня воля, жіночко, я б значно охочіше отак не радів.

— Я тебе не розумію, чоловіченьку,— сказала дружина,— не збагну, що ти хочеш цим сказати: була б, мовляв, на те господня воля, ти б значно охочіше не радів,— я хоч жінка темна, а все-таки не можу собі уявити, як це можна бути задоволеним від того, що не одержуєш задоволення.

— Слухай Тересо,— сказав Санчо,— я веселий, тому що вирішив повернутися на службу до пана мого Дон Кіхота, який має намір утретє виїхати шукати пригод, і я знову поїду з ним, бо мене на це штовхають нестатки разом з радісною надією: а раптом я знайду ще сто ескудо на повернення вже витрачених, хоч, з другого боку, мене засмучує розлука з тобою і з дітьми,і от коли б господу було завгодно, щоб я заробляв на шматок хліба без особливого клопоту і в себе вдома, не тягаючись по жалюгідних місцях та по роздоріжжях — а богу ж це нічого не коштує, тільки б захотіти,— веселощам моїм, звичайно, було б інша ціна, а то до них примішується сум розлуки з тобою. От і виходить, що я був правий, коли говорив, що, була б на те господня воля, я б охочіше не радів.

— Послухай, Санчо,— сказала Тереса,— відтоді як ти став правою рукою мандрівного рицаря, ти такі петлі закидаєш, що тебе ніхто не може зрозуміти.

— Досить і того, жінко, що мене розуміє господь бог, а він усе на світі розуміє,— заперечив Санчо.— Ну, гаразд, облишмо це. От що, матінко, тобі доведеться протягом трьох днів добренько доглянути сірого, щоб привести його до бойової готовності: подвій йому порцію вівса, оглянь сідло та інші речі,— адже ми не на весілля їдемо, нам належить кружляти по світу, витримувати сутички з велетнями, андріаками та чудовиськами, слухати шип, рик, рев і зойки, і все це, проте, справжні дурниці порівняно з янгуасцями й зачарованими маврами.

— Та я вже бачу, чоловіченьку,— сказала Тереса,— що хліб мандрівних збroєносців — це хліб трудовий, і я молитиму бога, щоб він

digitized by ukrbiblioteka.org

швидше позбавив тебе від таких напастей.

— Я тобі прямо говорю, жінко,— сказав Санчо,— коли б я не розраховував у скорому часі попасти в губернатори острова, мені б і життя стало б не милим.

— Ну, ні, чоловіченьку,— заперечила Тереса,— живи, живи, півнику, хоч і язика поприщило, так і ти собі живи, і хай чорт забере всі губернаторства на світі: не губернатором ти вийшов з утроби матері, не губернатором прожив до цього дня, і не губернатором ти зійдеш, або, вірніше, тебе покладуть у труну, коли на те буде господня воля. Не всі ж на світі губернатори — і нічого: люди як люди, живуть собі й живуть. Найкраща приправа — це голод, і в бідняків його завжди вдосталь, тому вони і їдять залюбки. Але тільки ти гляди в мене, Санчо: якщо ти ненароком вискочиш у губернатори, то не забудь про мене і про дітей. Пам'ятай, що Санчіко вже сповнилося п'ятнадцять і йому в школу пора, настоятель, який йому дядьком доводиться, обіцяв направити його по духовній стежці. Ще пам'ятай, що дочка твоя, Марісанча, зовсім навіть не від того, щоб вийти заміж,— мені здається, що вона думає про чоловіка не менше, ніж ти про губернатора, та й те сказати: для дівчини краще поганий чоловік, ніж добрий дружок.

— Клянуся честю,— мовив Санчо,— коли господь пошле мені що-небудь на зразок губернаторства, то я, мила дружинонько, віддам Марісанчу за таку високу особу, що її стануть величати не інакше як *ваша вельможність*.

— Ну, ні, Санчо,— заперечила Тереса,— віддай її за рівню, це буде краще, а то якщо замість дерев'яних черевиків вона нарядиться в туфельки, замість дешевенького платтячка — в шовкове, та з фіжмами, і замість *Маріка, ти*, всі почнуть називати її *донья така-то* і *ваша вельможність*, то дівчисько розгубиться, на кожному кроці почне осоромлюватись, і ось тут по пряжі одразу стане видно товсте й грубе рядно.

— Мовчи, дурна,— сказав Санчо,— років два-три їй потрібно буде звикнути, а там панські навички й статечність пристануть їй саме впору, а не пристануть — що за лихо? Тільки б їй стати *вашою вельможністю*, а все інше дурниця.

— Зважай, Санчо, на своє власне звання,— сказала Тереса,— не лізь у вельможність і затверди прислів'я: «Витри ніс сусідському синові та бери його собі в зяті». Подумаєш, яке щастя — віддати Марію за якогось графчика або там дворянчика, щоб він опісля допікав її і, як тільки що, називав її селючкою. Батько, мовляв, у тебе простий мужик, а мати — пряля! Ні, друже ти мій, по вік-віки ні! Чи для того я ростила її? Краще, Санчо, привези-но швидше грошенят, а віддати її заміж — це моя справа: у мене на прикметі син Хуана Точо, Лопе Точо, міцний, здоровий хлопець, усі ми його знаємо, і дівчина, видно, впала йому в око, от саме з ним, тому що він їй рівня, вона й буде щаслива, і будуть вони завжди у нас перед очима, і заживемо ми однією сім'єю, батьки й діти, зяті і внуки, мирно і в злагоді, і благословіння боже вічно буде з усіма нами, і не смій ти мені віддавати її в столицю або в який-небудь величезний палац: там і люди її не зрозуміють і вона нікого не зрозуміє.

— Ах ти, дурепо, Вараввина жінко!— закричав Санчо.— Ну, яка тобі користь — не давати мені просватати дочку за таку людину, щоб онуків моїх усі величали *ваша вельможність?* Ось що, Тересо, мені частенько доводилося чути від старих: хто не зумів скористатися щастям, коли воно само в руки давалося, той нехай, мовляв, не ремствує, як воно пройшло мимо. От і недобре буде, якщо ми тепер зачинимо двері, коли воно само до нас стукає: вітер дме попутний — хай же він нас і несе.

Подібні звороти мови, а також інші з тих виразів, яких Санчо вживе нижче, і примусили перекладача цієї історії заявити, що він вважає цей розділ вигаданим.

— Говори, тварино нерозумна,— казав далі Санчо,— чим же це погано, якщо я приберу до рук якесь вигідне губернаторство і через те ми всі вийдемо в люди? Дай Марісанчі підчепити, кого я захочу, і ти побачиш, що всі тебе почнуть називати *доньєю Тересою Панса*, і в церкві ти на зло і на заздрість нашим дворянкам будеш сидіти на килимах та на подушках, та на шовку. А ні, то й стовбич на одному місці, ні туди ні сюди, все одно як церковна статуя! І досить розмов,— як ти собі хочеш, а Санчика буде графинею.

— Ти розумієш, що говориш, чоловіченьку? — вигукнула Тереса.— Та я ж чого боюся: що це саме графство погубить мою дочку. Роби, як знаєш, віддавай її хоч за герцога або за принца, але тільки я прямо кажу: не буде на те волі моєї і згоди. Я, друже ти мій, завжди була за рівність і терпіти не люблю, коли з доброго дива починають зазнаватися. Під час хрещення мені дали ім'я Тереса, ім'я просте й чисте, без усяких цих домішок, штуковин і витребеньок — усяких там *донів* та *розпродонів*, батько мій — на прізвище Каскахо, а мене, оскільки я твоя дружина, звуть Тересою Панса (хоч, за правилами, мене слід було б називати Тересою Каскахо, ну, та одна справа — закон, а інша —

король), і я своїм ім'ям задоволена, та й не треба мені ніякої *доньї*, а то це такий важкий додаток, що мені не під силу буде його носити, і не хочу я, щоб про мене шушукалися, коли я вийду розчепурена, як графиня або як губернаторша,— адже неодмінно вже скажуть: «Дивіться, як зарозумілася наша нечупара! Вчора ще, не розгинаючи спини, льон чесала, а до церкви ходила, накрившись подолом замість накидки, а нині дивись ти — фіжми та застібки, і кирпу гне, нібито вона знати нас не знає». Поки господь бог не позбавив мене чи то семи, чи то п'яти почуттів,— одно слово, всіх, скільки їх у мене повинно бути,— я себе до такого сорому не доведу. Ти, добродію, можеш ставати губернатором або якимсь там островом і напускати на себе пиху, скільки душі завгодно, а моя дочка і я,— клянуся пам'яттю моєї матері,— нікуди з села нашого не підемо: жінці чесній — за прядкою місце, а дівчині скромній своя халупа — хороми. Їдь із своїм Дон Кіхотом по пригоди, а нам залиш наші злигодні; як житимемо по-божому, то й з нами що-небудь добре трапиться, а от звідки в твого пана з'явився *дон* — це мені, далебі, дивно, бо ні батьки його, ні діди *донами* не були.

— Ні, в тебе просто біс вселився,— заявив Санчо. — Господь з тобою, жінко, чого ти тільки не нагородила без усякого розуміння і глузду! Ну, що спільного між застібками, витребеньками, поголосом, зарозумілістю й тим, що я тобі сказав? Слухай, ти, невігласко й тупице (інакше тебе й не назвеш, бо ти слів моїх не тямиш і не розумієш свого щастя), коли б я сказав, що моя дочка повинна стрибнути з башти або піти тинятися по білому світу подібно до інфанти чи до доньї Собаки, чи до доньї Урраки,— я вже забув, як її звали,— ось тоді ти мала б право зі мною не погодитись, але якщо я раз-раз і готово, так що ти й ахнути не встигнеш, пришпилю їй *донью* та *вашу вельможність* і з бруду виведу в княгині, і буде вона ходити в шовку та в оксамиті, то чому б тобі не погодитися і що тобі ще потрібно?

— Знаєш, чоловіченьку, чому я не згодна?— відповіла Тереса.— Тому, що, як кажуть, «плаття тебе одягає, плаття тебе й роздягає». Тому, що люди пробіжать по бідняку очима — і гаразд, а на багатія вони баньки оті свої так і витріщають, і якщо цей багатій був колись бідняком, отут злі люди і давай плескати язиками, а таких у нас на селі — куди не плюнь, все одно як бджіл у вулику.

— Зачекай, Тересо,— перебив її Санчо,— слухай, що я тобі зараз скажу,— такого ти ще зроду не чула, та це й не мої слова: те, що я маю намір тобі сказати, це вислів отця проповідника, який торік великим постом у нашому селі проповідував. І от цей самий проповідник, скільки я пам'ятаю, говорив так: все, що, мовляв, з'являється перед нашим зором тепер, значно краще вкладається і вміщується і значно сильніше зберігається в пам'яті нашій, ніж те, що було колись.

Вищеиаведені слова Санчо становлять другу причину, з якої перекладач визнає цей розділ вигаданим, бо вони перевершують поняття Санчо. А Санчо тимчасом говорив далі:

— Звідси висновок, що коли ми бачимо особу вичепурену, в дорогому вбранні і з нею багато слуг, то, ніби спонукувані якоюсь силою, ми мимохіть проймаємося до неї повагою, хоч тієї ж миті пам'ять підказує нам, що раніше цю особу ми споглядали в низькому стані, і все-таки цієї неслави, чим би вона не була викликана: чи то бідністю, чи то походженням,— коли вона вже в минулому,— не існує, а існує лише те, що ми бачимо в дану хвилину. І якщо той, кого доля з нечистоти його нікчемності (це справжній вираз проповідника) піднесла на вершини благополуччя, виявиться людиною добре вихованою, щедрою і з усіма люб'язною та й не стане змагатися з старим вельможним панством, можеш бути певна, Тересо, що ніхто й не згадає, ким він був раніше, а стануть поважати його таким, яким він є тепер, крім, хіба, заздрісників, ну, та від них ніяка щаслива доля не врятується.

— Не розумію я тебе, чоловіченьку,— сказала Тереса,— роби, як знаєш, і не забивай мені голову своїм балакунством і теревенями. А коли вже тобі так забезрозсудилося...

— *Заблагорозсудилося* потрібно говорити, жінко, а не *забезрозсудилося*,—поправив Санчо.

— Не сперечайся зі мною, чоловіченьку,— заперечила Тереса,— я говорю, як мені бог на душу покладе, без усяких цих витівок. Так от що я хочу сказати: якщо вже тобі так далося це губернаторство, то візьми з собою свого сина Санчо і просто з цих пір привчай його губернаторствувати,— адже це добре, коли діти йдуть по стопах батька і навчаються його ремесла.

— Коли я буду губернатором,— оголосив Санчо,— я пошлю за ним поштових коней, а тобі пришлю грошей, які в мене завжди знайдуться, бо завжди знайдуться охочі позичити губернаторові, коли той сидить без копійки. А сина ти виряди так, щоб не було помітно, хто він такий, а було видно, яким йому належить бути.

— Пришли тільки грошей,— мовила Тереса,— а вже він у мене буде геть-чисто вичепурений.

— Ну, словом,— закінчив Санчо,— ми з то-

digitized by ukrbiblioteka.org

бою домовилися, що дочка наша повинна бути графинею.

— З того дня, коли вона стане графинею,— заперечила Тереса,— я вважатиму, що я її поховала. Але тільки я ще раз скажу: роби, як тобі завгодно, така наша жіноча доля — в усьому підкорятися чоловікові, хоча б навіть безглуздому.

І тут вона залилася такими гіркими сльозами, ніби Санчика й насправді вмерла і вже похована. Тоді Санчо, щоб утішити її, сказав, що хоч він неодмінно зробить свою дочку графинею, але тільки відкладе це на можливо довший строк. На тому й закінчилась їхня розмова, і Санчо повернувся до Дон Кіхота, щоб остаточно домовитися про від'їзд.

РОЗДІЛ VI

Про що обмінявся думками Дон Кіхот з своєю племінницею та ключницею, і це один з найважливіших розділів у всій історії.

Поки Санчо Панса та його дружина Тереса Каскахо провадили між собою вищенаведену безладну розмову, племінниця й ключниця Дон Кіхота теж не залишалися бездіяльними: з багатьох ознак здогадавшись, що дядько їхній та пан, спонукуваний жадобою рицарських, як вони гадали, *заблуд,* а не пригод, має намір утретє від них вирватися, обидві всіма можливими способами намагалися відвернути його од такої шкідливої думки, але вони тільки волали в пустині й кували холодне залізо. Разом з тим ключниця, яка довго сперечалася з Дон Кіхотом, між іншим сказала йому:

— Далебі, пане мій, якщо ви не всидите на місці і знову почнете тинятися по горах і долах, немов неприкаяний, і шукати цих самих, як їх називають, полегкостей, а я їх називаю *прикростями,* то я поскаржуся богові й королю і волатиму на все горло і не своїм голосом, щоб вони вам не дозволили.

А Дон Кіхот їй на це сказав:

— Ключнице, мені невідомо, що господь бог відповість на твої скарги, як невідомо мені й те, що відповість його величність, знаю тільки, що, бувши королем, я б не став відповідати на всю оту силу-силенну безглуздих прохань, які надходять щодня на ім'я короля, бо з усіх обтяжливих обов'язків, які лежать на його величності, найважчий — це всіх вислухувати і всім відповідати, ось чому мені не хотілося б, щоб йому надокучали з моїми справами.

Ключниця ж на це сказала:

— А що, сеньйоре, при дворі його величності є рицарі?

— Є,— відповів Дон Кіхот,— і навіть багато, і на те є підстава, бо вони служать блискучою прикрасою двору і посилюють велич королівського престолу.

— Так чому б і вам, ваша милость, не послужити королю, своєму панові, сидячи смирно при дворі?

— От що, дорога́ моя,— відповів Дон Кіхот,— не всі рицарі можуть бути придворними, як не всі придворні можуть і повинні бути мандрівними рицарями: в житті бувають потрібні і ті й інші. І хоч усі ми — рицарі, проте є між нами величезна різниця, бо придворні, не виходячи з своїх покоїв і не переступаючи порога палацу, розгулюють по всьому світу, дивлячись на карту, і це їм не коштує ні копійки, і вони не зазнають ні спеки, ні холоду, ні голоду, ні спраги, тоді як ми, рицарі мандрівні в повному розумінні цього слова, в спеку, в холод, у бурю, в непогоду, вночі і вдень, піші і кінні з кінця в кінець особисто обходимо дозором землю, і ми знаємо ворогів не тільки по картинках, але й на ділі, і при кожній зустрічі та при першій нагоді ми на них нападаємо, не рахуючись з правилами поєдинку і всякими дурницями, наприклад: чи не коротші в одного з противників спис або шпага, і що в недруга заховано на грудях — реліквія або ж це якась прихована пастка, і як поділити між собою сонячне світло, й іншими подібними церемоніями, яких звичайно додержують під час єдиноборств та яких ти не знаєш, а я знаю. І ще тобі потрібно знати ось що: добрий мандрівний рицар, побачивши хоч би й десять велетнів, чиї голови не тільки торкаються хмар, але й ховаються за ними, і в кожного з яких замість ніг — дві величезні башти, руки нагадують щогли великих і могутніх суден, а очі, як млинові жорна, і горять, як склоплавильні печі, аж ніяк не лякається,— навпаки, прибравши поважного вигляду, з душею, сповненою відваги, рицар кидається на них, б'ється з ними, а коли виявиться можливим, то, як оком змигнути, перемагає й розбиває наголову, хоч би вони були одягнені в луску якоїсь особливої риби,— луску, ка-

жуть, ніби твердішу за алмаз,— а замість шпаг озброєні гострими дамаської сталі шаблями або залізними палицями з наконечниками також із сталі; такі палиці мені особисто доводилося бачити не один раз. Усе це, люб'язна моя ключнице, я говорю для того, щоб ти зрозуміла різницю між тими й тими рицарями. І по справедливості государі повинні були б більше цінити другий, вірніше перший, розряд — розряд рицарів мандрівних, серед яких, гласить історія, ми зустрічаємо й таких, що рятували не одно, а дуже багато королівств.

— Ах, сеньйоре! — вигукнула тут племінниця.— Та зрозумійте ж ви, нарешті, ваша милость: усе, що розповідають про мандрівних рицарів, це суцільні брехні й казочки, а книжки про них слід було б спалити або ж принаймні накинути на них санбеніто, а ще можна ставити на них особливі знаки, щоб усім було ясно, що це безсоромні бунтарі та баламути.

— Клянусь творцем,— вигукнув Дон Кіхот,— що, коли б ти не була моєю рідною племінницею, тобто дочкою єдиноутробної моєї сестри, я б тебе так провчив за блюзнірські твої слова, що чутка про те пройшла б по всьому світу! Чи можливо, щоб дівчисько, яке і з коклюшками для мережива ще не вміє як слід поводитися, насмілювалось плескати язиком і лаяти книжки про мандрівних рицарів? Що сказав би сеньйор Амадіс, коли б він оце почув? А втім, він, звичайно, простив би тебе, бо то був найлагідніший та найввічливіший рицар свого часу і до того ж великий охоронець дівчат, але коли б почув хто інший, то тобі було б кепсько, бо не всі рицарі однаково ввічливі та привітні, є серед них невігласи й грубіяни. Адже не всі, хто називає себе рицарями, є такі в повній мірі: одні зроблені з справжнього золота, інші — з фальшивого. На вигляд усі нібито рицарі, однак не всі витримують перевірку пробним каменем істини. Є люди низького звання, які з шкури лізуть, щоб зійти за рицарів, є й родовиті рицарі, які готові навиворіт вивернутися, щоб зійти за простолюдинів: перші прагнуть угору чи то через честолюбство, чи то через добрі мотиви, другі прагнуть униз чи то через кволість, чи то через свою порочність, і треба мати тонкий розум, щоб розрізняти ці два роди рицарів, таких подібних за назвою і таких різних за образом дій.

— Боже ти мій! — вигукнула племінниця.— Ви так багато знаєте, дядечку, що в разі потреби могли б піднятися на кафедру і проповідувати де завгодно, і все ж сліпота ваша така велика й затемнення таке очевидне, що ви впевнені в своїй відвазі, будучи насправді старим, у своїй силі — будучи кволим, що випрямляєте кривду, тимчасом як самі ви зігнулися під тягарем літ, а головне в тому, що ви — рицар і кавальєро, насправді не будучи таким, бо хоч ідальго і можуть стати кавальєро, але не вбогі ж!..

— У твоїх словах, племіннице, є велика частка правди,— зауважив Дон Кіхот,— і про родоводи я міг би розповісти тобі такі речі, що ти дивом здивувалася б, але, щоб не змішувати божеського з людським, я обійду їх мовчанням. От що, дорогі мої, всі існуючі в світі родоводи можна звести (слухайте мене уважно) до чотирьох видів, а саме: є роди, в яких початок був скромний, але поступово вони розширяються й розповсюджуються і, нарешті, досягають величі найвищої; в інших початок був високий, і вони його пильнували ретельно та й продовжують пильнувати, і утримуються й понині на тій висоті, з якої почали; у третіх початок був такий самий високий, проте згодом вони звузилися на зразок піраміди,— вони поступово зубожіли, впадали в нікчемність, а потім і зовсім сходили нанівець, подібно до вершини піраміди, бо по відношенню до свого фундаменту або ж основи вона є ніщо; і є роди (таких, слід зауважити, більшість), які не можуть похвалитися ні щасливим початком, ні пристойною серединою, та й кінець їхній буде такий же безславний,— це кінець усіх плебеїв і людей звичайних. Прикладом першого виду, тобто скромного початку й неухильного підвищення, служить Дім Оттоманів: основу йому поклав скромний, простий пастух, а нині ми бачимо, якої висоти досягла ця династія. Прикладом другого виду, тобто високого початку і зберігання його без збільшування, можуть служити багато государів, до яких престол перейшов у спадщину і які свято охороняють його, не розширюючи, але й не зменшуючи своїх володінь і за миролюбством своїм залишаючись у раз назавжди встановлених межах. Приклади високого початку та поступового занепаду суть численні, бо всі фараони і Птоломеї єгипетські, цезарі римські і вся прірва (якщо можна так висловитися) численних государів, монархів і можновладних князів мідійських, асірійських, персидських, грецьких і варварських, усі ці царські та князівські роди впали в мізерність і зійшли нанівець,— як самі ці роди, так і родоначальники,— бо нащадків їх нині відшукати вже неможливо, а якщо кого й знайдеш, так той, вже напевно, перебуває в низькому і жалюгідному стані. Про роди плебейські я можу сказати одно: єдине їхнє призначення — збільшувати собою число тих, що живуть на світі, і численність їхня не вар-

digitized by ukrbiblioteka.org

та ні слави, ні похвал. З усього єказаного, дурненькі ви мої, вам слід зробити той висновок, що з цими родами плутанини не позбудешся і що тільки ті роди насправді великі й славетні, представники яких доводять це своїми чеснотами, багатством своїм та щедрістю. Говорю: чеснотами, багатством і щедрістю, бо недоброчесний володар — це все одно, що можновладний злочестивець, а нещедрий багач — це все одно, що злиденний скнара: адже щастя власника багатств полягає не в тому, щоб володіти ними, а в тому, щоб витрачати, і витрачати з розумом, а не як попало. А бідному рицареві залишається тільки одна путь, на якій він може показати, що він рицар, тобто путь доброчесності, а для цього йому належить бути привітним, добре вихованим, чемним, ласкавим та послужливим, не зарозумілим, не пихатим і не наклепником, а головне йому слід бути жалісливим, бо, з веселим серцем подавши бідному два мараведі, він виявить щедрість не меншу, ніж той, хто про своє добродіяння б'є в усі дзвони. І коли рицар буде всіма перерахованими чеснотами прикрашений, то, хто б з ним не зустрівся, кожен, навіть не маючи про нього ніяких відомостей, визнає й вважатиме його за людину благородного походження, а коли не визнає, то це буде у вищій мірі дивно, бо похвала служить незмінною нагородою доброчесності, і людей доброчесних не можна не похвалити. На світі є, діти мої, два шляхи, які ведуть до багатства й пошани: один з них — поприще вчене, другий — воєнне. Я людина скоріше військова, ніж учена, і, судячи з мого нахилу до воєнного мистецтва, слід гадати, народився під знаком Марса, так що я вже ніби з необхідності простую цим шляхом і буду ним іти, навіть коли б увесь світ на мене повстав, і переконувати мене, щоб я не хотів того, чого зажадало само небо, що велить доля, чого вимагає розум і, головне, до чого спрямована власна моя воля, це з вашого боку даремна праця, бо хоч мені достеменно відомі численні труднощі, з подвигом мандрівного рицарства зв'язані, однак мені відомі і незмірні блага, які через нього дістаються; і ще я знаю, що шлях доброчесності вельми вузький, а шлях пороку широкий і просторий, і знаю також, що цілі їхні і межі різні, бо шлях пороку, який широко розкинувся і просторий, закінчується смертю, а шлях доброчесності, тісний і стомливий, кінчається життям, але не тим життям, яке само рано чи пізно кінчається, а тим, якому не буде кінця; і ще я знаю, що, за виразом знаменитого нашого кастільського віршувальника,

Важка, терниста, кремениста путь
Веде до осяйних висот безсмертя,—
Інакше їх не можна осягнуть

— Що ж я за нещасна! — вигукнула племінниця.— Мій дядько на довершення всього ще й поет! Усе ось ви знаєте, усе ж то ви збагнули,— ручаюся, що коли б ви тільки захотіли стати каменярем, вам так само легко було б спорудити будинок, як іншому змайструвати клітку.

— Запевняю тебе, племіннице,— сказав Дон Кіхот,— що коли б помисли про рицарство не володіли всіма моїми почуттями, то не було б нічого такого, чого б я не зумів зробити, і не було б такої вигадливої штучки, до якої я не приклав би руку, як, наприклад, клітки або зубочистки.

В цей час почувся стукіт у двері, і на питання, хто там, Санчо Панса відповів, що це він; і, впізнавши його по голосу, ключниця тієї ж хвилини кинулася геть з кімнати, тільки щоб його не бачити,— такий він був їй нестерпний. Двері Санчо Пансі відчинила племінниця, сеньйор Дон Кіхот прийняв його з розкритими обіймами, потім вони замкнулися, і тут у них почалася розмова ніскільки не гірша від попередньої.

РОЗДІЛ VII

Про що говорили між собою Дон Кіхот і його зброєносець, так само як і про інші достославні події.

Ключниця як побачила, що Дон Кіхот замкнувся з Санчо Пансою, так тієї ж секунди збагнула, про що вони вестимуть переговори; і, зметикувавши, що на цій нараді буде ухвалено зробити третій похід, вона схопила свою накидку і, сповнена смутку та занепокоєння, побігла до бакалавра Самсона Карраско, бо їй здавалося, що той, як людина красномовна, з якою її пан до того ж щойно подружився, зможе умовити його облишити таку безглузду витівку. Бакалавр у цей час походжав у себе у дворі, і, побачивши його, ключниця, спітніла й задихаючись від хвилювання, припала до його стоп. А Карраско, бачачи, що вона таки засмучена і стривожена, спитав:

— Що з вами, сеньйоро ключнице? Що

з вами робиться? Можна подумати, що у вас душа з тілом розлучається.

— Зі мною якраз нічого, голубе мій, сеньйоре Самсоне, а от пан мій тікати збирається, неодмінно втече! .

— Звідки ж у нього тече?—спитав Самсон.— Що, він розбився, чи що?

— Він сам утече через ворота свого божевілля,— відповіла ключниця.— Я хочу сказати, наймиліший сеньйоре бакалавре, що він наважився ще раз, і це буде вже втретє, помандрувати по білому світу і пошукати цих самих, як він їх називає, *полегкостей*,— не можу зрозуміти, чому він їх так називає. Першого разу, коли нам його повернули, він був увесь побитий і лежав упоперек осла. Другого разу його посадили й замкнули в клітку і привезли додому на волах, а він себе запевнив, що його зачарували. І такий у нього був жалюгідний вигляд, що його б рідна мати не впізнала: блідий, худий, очей зовсім не видно. Адже щоб трошки його підправити, я самих яєць шість сотень з лишком у нього всадила,— беру у свідки господа бога, всю нашу округу та ще моїх курей: мої кури можуть це підтвердити.

— В цьому я зовсім упевнений,— зауважив бакалавр,— вони у вас такі славні, такі жирні і такі виховані, що швидше лопнуть, ніж скажуть неправду. Отже, сеньйоро ключнице, вся справа і все лихо в тому, що задумав сеньйор Дон Кіхот, і цього саме ви й побоюєтесь?

— Саме цього, сеньйоре,— підтвердила ключниця.

— В такому разі не турбуйтеся,— оголосив бакалавр,— ідіть з богом додому і приготуйте мені чогось гаряченького закусити, а по дорозі прочитайте молитву святій Аполлінарії, якщо ви її знаєте, а я зараз до вас прибуду, і все якнайкраще влаштується.

— Ах ти, яка прикрість! — вигукнула ключниця.— Ви говорите, ваша милость, молитву святій Аполлінарії прочитати? Та це ж коли б у мого пана зуби боліли, а в нього голова не працює.

— Я знаю, що говорю, сеньйоро ключнице. Йдіть і не заходьте зі мною в суперечки, ви ж знаєте, який я красномовець, так що вам все одно мене не перемовити,— додав Карраско.

Після цього ключниця пішла собі, а бакалавр одразу ж вирушив до священика поговорити з ним про те, про що в свій час буде сказано.

Тимчасом Дон Кіхот і Санчо, залишившись удвох, обмінювалися думками, які з великою точністю і правдивістю в нашій історії наводяться. Санчо сказав своєму панові:

— Сеньйоре, я вже засвітив мою дружину, так що вона відпустить мене з вашою милостю, куди вам буде завгодно.

— *Просвітив* треба говорити, Санчо, а не *засвітив*,— зауважив Дон Кіхот.

— Разів два, якщо не помиляюсь,— сказав Санчо,— я просив вашу милость, щоб ви мене не виправляли, коли вам зрозуміло, що я хочу сказати, а якщо не розумієте, скажіть тільки: «Санчо, або там чорт, диявол, я тебе не розумію». І от якщо я не зможу пояснити, тоді і виправляйте: адже я людина поладлива...

— Я тебе не розумію, Санчо,— перебив його тут Дон Кіхот,— я не знаю, що значить: я людина *поладлива*.

— *Поладлива*, це значить: *який уже я є*,— пояснив Санчо.

— Тепер я тебе ще менше розумію,— признався Дон Кіхот.

— Коли ви мене не розумієте, то я вже й не знаю, як вам утовкмачити; не знаю — і діло з кінцем,— відрізав Санчо.

— Стій, стій, я вже здогадався,— мовив Дон Кіхот,— ти хочеш сказати, що ти такий *покладливий*, м'який і поступливий, що будеш у всьому мене слухатись, робити, як я тобі скажу.

— Б'юсь об заклад, — сказав Санчо,— що ви ще спершопочатку зрозуміли мене і збагнули, а тільки хотіли збити з пантелику, щоб я ще й не знати якої нісенітниці наплів.

— Можливо,— сказав Дон Кіхот.— Ну, то що ж усе-таки говорить Тереса?

— Тереса говорить,— відповів Санчо,— щоб я свого не дарував, домовленість, мовляв, дорожча від грошей, а після, мовляв, стявши голову, за волоссям не плачуть, і краще, кажуть, синиця в руках, ніж журавель у небі. І хоч я й знаю, що жінки базікають дурниці, а все-таки не слухають їх одні дурні.

— І я те саме кажу,— погодився Дон Кіхот.— Ну, друже Санчо, далі: нині в тебе що не слово — то перлина.

— Справа ось у чому,— продовжував говорити Санчо.— Ваша милость краще від мене знає, що всі люди смертні, сьогодні ми живі, а завтра померли, і так само недалеке від смерті пташеня жовтороте, як і старець сивобородий, і ніхто не може поручитися, що проживе на цьому світі хоч на годину більше, ніж йому призначено від бога, тому смерть глуха, і коли вона стукається біля воріт нашого життя, то вічно квапиться, і не втримати її ні благанням, ні силою, ні скіпетром, ні мітрою,— такий про неї принаймні поговір і слава, і так нам говорять з амвона.

— Все це справедливо,— зауважив Дон Кіхот,— тільки я не розумію, до чого ти хилиш.

— Хилю я до того,— відповів Санчо,— щоб

digitized by ukrbiblioteka.org

ваша милость мені точно сказала, скільки ви могли б покласти мені в місяць жалування, поки я у вас служу, і чи не можете ви покладене жалування виплачувати готівкою, а то служити за нагороди я не згодний, бо вони або пізно приходять, або невчасно, або й зовсім не приходять, а з своїми кровними я кум королю. Одно слово, чи багато, чи мало, а я хочу знати, скільки я заробляю: курочка по зернятку клює і тим сита буває, а потім трошки та ще трошки, от, дивись, і багатенько, і все це в дім, а не з дому. Звичайно, якщо так станеться (хоч я вже не вірю і не сподіваюся), що ваша милость пожалує мені обіцяний острів, то не такий уже я невдячний і не такі в мене загребущі руки, щоб після обчислення точної суми доходу з цього острова я не погодився відповідну частину притримати.

— Зрозуміло, друже Санчо, *притримати* для себе завжди вигідніше ніж *утримати* на користь кого-небудь іншого,— зауважив Дон Кіхот.

— Ах так,— сказав Санчо,— звичайно, мені слід було сказати: *утримати,* а не *притримати*; ну, нічого, адже ви, ваша милость, і так мене зрозуміли.

— Зрозумів, зрозумів,— сказав Дон Кіхот,— усі твої потаємні думки наскрізь бачу і знаю, в який город летять камінці численних твоїх прислів'їв. Послухай, Санчо, я з задоволенням поклав би тобі жалування, коли б хоч в якому-небудь романі про мандрівних рицарів я знайшов приклад, який, ніби в щілинку, дав би мені підгледіти і показав, скільки звичайно заробляли зброєносці в місяць або ж у рік. Однак я перечитав усі або майже всі романи і не можу пригадати, щоб який-небудь мандрівний рицар назначав своєму зброєносцеві певне жалування,— я точно знаю, що всі зброєносці служили за нагороди, і в один прекрасний день їхні сеньйори в разі удачі жалували їх островом, або ж чимось рівноцінним, або, в крайньому разі, титулом і званням. Якщо ви, Санчо, цими сподіванками й розрахунками задовольнитесь і захочете повернутися до мене на службу, то милості просимо, а шоб я став порушувати й ламати стародавній звичай мандрівного рицарства, це річ неможлива. Отже, люб'язний Санчо, йдіть додому і скажіть вашій Тересі про моє рішення, і якщо й вона і ви погодитеся служити мені за нагороди, то *bene quidem* [1], а якщо ні, то ми розстанемося друзями: було б зерно на голубнику, а голуби вже знайдуться. І ще візьміть до уваги, сину мій, шо добра надія краща за поганий маєток і добрий позов кращий від поганого платежу. Висловлююсь я так для того, Санчо, щоб показати вам, що і я не гірше вашого можу сипати прислів'ями. А на закінчення я хочу вам сказати і скажу ось що: якщо вам не завгодно піти до мене на службу за нагороди й розділити мою долю, то залишайтеся з богом, а вже потім нарікайте на себе, а я знайду собі зброєносця слухнянішого і стараннішого за вас і не такого нескладного і не такого балакучого, як ви.

Тверде рішення Дон Кіхота так вразило Санчо, що у нього потемніло в очах і крила його хоробрості опустилися, бо до цього він був певний, що його пан не виступить без нього в похід нізащо в світі; і він усе ще перебував у стані розгубленості й заклопотаності, коли ввійшов Самсон Карраско, а за ним ключниця й племінниця, яким цікаво було послухати, як бакалавр почне умовляти Дон Кіхота не їздити на розшуки пригод. Відомий жартівник Самсон наблизився до Дон Кіхота, обняв його, як і минулого разу, і заговорив гучним голосом:

— О цвіте мандрівного рицарства! О променисте світило воїнства! О честь і зерцало народу іспанського! Благаю всемогутнього бога, як ніби він стояв би переді мною, щоб той або ті, хто намагається завадити й перешкодити третьому твоєму виїздові, заблудилися в лабіринті власних бажань і так і не дочекалися виконання того, чого їм понад усе хочеться.

Потім він звернувся до ключниці:

— Сеньйора ключниця сміливо може не молитися більше святій Аполлінарії, бо мені відомо, що таким є безповоротне рішення небесних сфер, щоб сеньйор Дон Кіхот продовжував здійснювати високі свої і незрівнянні задуми, і мене б замучила совість, коли б я не спонукав і не вмовляв цього рицаря перервати, нарешті, бездіяльність і скутість доблесної його руки та виявити велич найбадьорішого духу його, бо зволікання це позбавляє його можливості випрямляти кривду, допомагати сіромахам, охороняти честь дівчат, заступатися за вдовиць, служити опорою одруженим і все інше в цьому роді, що входить у круг обов'язків ордену мандрівного рицарства, що йому покладено, годиться й належить. Отже, прекрасний і відважний сеньйоре Дон Кіхот, нехай милость ваша і ваша велич вирушить у путь не завтра, а сьогодні ж, і якщо вам чогось для цього невистачає, то до ваших послуг я сам і моє майно, і якщо ваша пишнота потребує зброєносця, то я з свого боку вважав би за найбільше щастя послужити вам.

Тут Дон Кіхот звернувся до Санчо і сказав:

— Чи не говорив я тобі, Санчо, що зброєносців мені не бракуватиме? Дивись, хто пропонує мені свої послуги; не хто-небудь, а незрівнянний бакалавр Самсон Карраско, перший штукар і пустун серед саламанкських школярів, здоровий тілом, швидкий у рухах, не базікало,

[1] Прекрасно *(лат.).*

вміє терпіти спеку і холод, голод і жагу; володіє всіма якостями, які від зброєносця мандрівного рицаря вимагаються. Однак небеса не допустять, щоб я заради власного задоволення підрив цей стовп учености, розбив цю посудину пізнань та підсік високу цю пальму витончених і вільних мистецтв. Нехай же цей новий Самсон залишається в себе на батьківщині і, прославивши її, прославить також сивину старих батьків своїх, а я будь-яким задовольнюся зброєносцем, коли Санчо не зволить мене супроводжувати.

— Ні, зволю,— розчулений, увесь у сльозах, мовив Санчо, а потім продовжував говорити: — Про мене ніхто не скаже, господарю мій: «Поївпопив — і дружба нарізно», в моєму роді невдячних не було; всі на світі, особливо в нашому селі, знають, хто такі були Панса, від яких я походжу, та й потім, з багатьох ваших добрих справ і ще добріших слів я збагнув і зрозумів, що ваша милость має намір мене нагородити. Якщо ж я пустився в обчислення відносно жалування, то тільки на догоду дружині, бо коли їй що засяде в голові, то вже вона гатить, все одно як молоток по обручах бочки, щоб було, як вона хоче. Проте чоловікові належить бути чоловіком, а жінці — жінкою, і коли за такими ознаками, яких я не можу заперечувати, я чоловік, то я хочу бути чоловіком і в себе вдома, як вона там собі хоче, а тому вашій милості потрібно тільки скласти духівницю з опискою, так щоб його не можна було оспорювати,— і скоріше в путь, щоб відпустити душу сеньйора Самсона на покаяння: адже він говорить, що совість його загризе, якщо він не спонукає вашу милость,— або як це говориться: спонукне, чи що? — втретє помандрувати по білому світу. А я знову даю вашій милості обіцянку служити вам вірою й правдою, ніскільки не гірше, а, можливо, навіть і краще за всіх зброєносців мандрівних рицарів, скільки їх не було раніше і скільки їх не є тепер.

Здивувався бакалавр з виразів і зворотів мови Санчо Панси, бо хоч він і прочитав першу історію його пана, однак нізащо не міг подумати, що Санчо справді такий кумедний, яким його там зображують; коли ж Санчо, замість: *духівниця з припискою* сказав *духівниця* з *опискою*, то бакалавр повірив усьому, що про нього читав, і, укріпившись у думці, що перед ним один з найзаплішеніших дурнів нашого століття, подумав, що таких двох божевільних, якими є ці пан і слуга, ще не бачив світ. Кінець кінцем Дон Кіхот і Санчо обнялись і знову стали друзями, і за порадою та з благословення високорозумного Карраско, на якого вони дивилися тепер, як на оракула, було вирішено, що від'їзд відбудеться через три дні, протягом яких можна встигнути запастися всім необхідним у дорогу і підшукати шолом із забралом, без якого Дон Кіхот, за його словами, ніяк не міг обійтися. Самсон узявся роздобути його, бо знав, що такий є в його приятеля і що той йому не відмовить у проханні, бо сталь цього шолома не тільки не сяяла і не була начищена до блиску, але, навпаки, потемніла від іржі та плісняви. Прокляттям, якими ключниця й племінниця осипали бакалавра, не було кінця; обидві жінки рвали на собі волосся, дряпали обличчя і, як справдешні плакальниці, оплакували від'їзд Дон Кіхота, ніби то був не від'їзд, а кончина. А про мету, яку переслідував Самсон, умовляючи Дон Кіхота ще раз виступити в похід, буде сказано далі,— так його підучили священик і цирульник, з якими він радився до цього.

Коротше кажучи, протягом трьох днів Дон Кіхот і Санчо запаслися всім, що вважали для себе необхідним; і після того як Санчо заспокоїв свою дружину, а Дон Кіхот — племінницю й ключницю, одного разу під вечір, потай від усіх, за винятком бакалавра, який узявся провести їх з півмилі, вирушили вони по дорозі до Тобосо: Дон Кіхот — на доброму своєму Росинанті, а Санчо — все на тому ж ослі, причому дорожня торбина у Санчо була набита харчами, а гаманець грішми, які Дон Кіхот вручив йому на всякий випадок. Самсон обняв Дон Кіхота і попросив сповіщати про всі його удачі і невдачі, щоб він, Самсон, зрадів неудачам, а удачами, як того, мовляв, вимагають закони дружби, засмутився. Дон Кіхот обіцяв; Самсон направив стопи свої в село, а два вершники продовжували їхати в напрямі до великого міста Тобосо.

РОЗДІЛ VIII,

в якому розповідається про те, що сталося з Дон Кіхотом по дорозі до сеньйори Дульсінеї Тобоської.

«Благословен всемогутній аллах!» вигукує Ахмет Бен-інхалі на початку цього восьмого розділу. «Благословен аллах!» трикратно повторює він; а виголошує він ці благословення, мовляв, тому, що Дон Кіхот і Санчо давно вже виїхали за село і що читачі цієї приємної

digitized by ukrbiblioteka.org

історії можуть вважати що з цієї самої миті починаються діяння Дон Кіхота і примовки його зброєносця; він радить читачам забути колишні рицарські подвиги хитромудрого ідальго і прикути увагу до майбутніх, які нині, по дорозі в Тобосо, починаються, подібно до того, як колишні почалися в полях Монтьєля, і не таке, мовляв, уже велике прохання автора порівняно з тим, що він обіцяє; отже, він продовжує.

Дон Кіхот і Санчо залишилися вдвох, і не встиг Самсон зникнути з очей, як Росинант почав іржати, а осел ревти, що було прийнято обома, і рицарем і зброєносцем, за добрий знак і найщасливішу прикмету, хоч, правду сказати, стогнання і крики осла взяли гору над іржанням шкапи, з чого Санчо зробив висновок, що його щаслива доля перевершить і залишить далеко позаду щасливу долю його пана; треба гадати, що Санчо в цьому випадку виходив із своїх знань у галузі астрології, хоч, між іншим, історія про це нічого не говорить; відомо тільки, що коли він спотикався або падав, то неухильно говорив собі, що краще було б сидіти вдома, бо від спотикання й падіння нічого іншого, крім псування взуття й перелому ребер, статися не може; і хоч зброєносець наш розумом не відзначався, проте в цьому випадку був досить близький до істини; а Дон Кіхот йому сказав:

— Друже Санчо, ніч застукала нас у дорозі, і стало так темно, що ми, мабуть, не встигнемо на світанку потрапити в місто Тобосо, яке я поклав собі на думці відвідати до того, як вирушу на розшуки інших пригод, і де я одержу благословення й милостиве побажання незрівнянної Дульсінеї, а я гадаю і зовсім упевнений, що з таким побажанням я доведу до переможного кінця будь-яку небезпечну пригоду, бо ніщо в цьому житті не надає мандрівним рицарям такої відваги, як благовоління їхніх дам.

— Я теж так думаю,— відізвався Санчо,— тільки сумнівно, щоб ваша милость могла з нею порозмовляти або ж побачитися в такому, приміром, місці, де б ви могли одержати від неї благословення, хіба що через загорожу скотного двора, через яку я з нею минулого разу й бачився, коли відвозив лист з вістями про те, як ваша милость дуріє й божеволіє в самому серці Сьєрри Морени.

— Так тобі, Санчо, на тому місці, де або, вірніше, через яке ти бачився з цією принадою і красою, що вище від усяких похвал, привиділась загорожа скотного двора? — мовив Дон Кіхот.— Ні, то була, певне, галерея, балкон або — як це називається? — портик розкішного королівського палацу.

— Все може бути,— погодився Санчо,— проте мені це здалося загорожею, якщо тільки мене не зраджує пам'ять.

— Як би там не було, їдьмо туди, Санчо,— сказав Дон Кіхот,— мені зовсім все одно, як мені доведеться побачитися з нею: чи через загорожу скотного двора, чи через вікно, щілину, або ж через садову огорожу, бо кожний промінь сонця її вроди, що досягне моїх очей, осяє мій розум і укріпить мій дух, і тоді в цілому світі не знайдеться рівних мені розумом і відвагою.

— Сказати по совісті, сеньйоре,— заперечив Санчо,— коли я бачив це саме сонце, тобто сеньйору Дульсінею Тобоську, воно було не таке вже яскраве і ніяких променів не посилало, напевне, тому, що її милость, як я вам уже доповідав, просіювала тоді зерно і густа курява хмарою стояла навколо неї і застеляла їй обличчя.

— Так ти, Санчо, все ще продовжуєш твердити, думати, вірити і стояти на тому, що сеньйора Дульсінея просіювала зерно,— запитав Дон Кіхот,— хоч ця робота й заняття нітрохи не відповідають тому, що звичайно роблять і повинні робити особи знатні, створені і призначені для інших занять і розваг, за якими їх знатність угадується на відстані арбалетного пострілу?.. Погано ж ти пам'ятаєш, Санчо, ті вірші нашого поета, в яких він описує, чим займалися там, у кришталевих своїх чертогах, чотири німфи: як вони вийшли з вод любимого Тахо і, посідавши на зеленому лужку, почали розшивати дорогоцінні тканини, які, за словами хитромудрого поета, були зроблені і зіткані з золота, перлів і шовку. І тим же, треба гадати, була зайнята і моя пані, коли ти її побачив, якщо тільки який-небудь злий чарівник, що заздрить моїм подвигам, не підмінив її і не перетворив, як і все, що мені дає відраду, на щось зовсім інше,— я навіть боюсь, коли б в історії моїх діянь, що нібито вийшла з друку, автор її, в разі, якщо це ворожий мені чаклун, не підтасував подій, не примішав до правди безліч небилиць і не захопився розповіддю про інші події, які не стосуються продовження цієї правдивої історії. О заздрість, корінь незліченних зол, черв'як, що підточує доброчесність! Усякий порок, Санчо, містить у собі особливу насолоду, але заздрість нічого не містить у собі, крім прикростей, ненависті і злоби.

— Я теж це завжди говорю,— підхопив Санчо,— і здається мені, що в цій самій книжці або історії, яка, якщо вірити бакалаврові Карраско, нібито про нас написана, честі моїй, вже напевно, дістається, як тому впертому кабанові, що не хоче йти, а йому і справа

і зліва, як говориться, піддають ногами, так що пилюга стає стовпом. А тимчасом, вірне слово, я про жодного чарівника нічого поганого не говорив та й майна в мене не так багато, щоб мені можна було заздрити. Правда, я трошки собі на умі і не від того іноді, щоб зшахраювати, але хоч я і шахраюватий, та зате простацький, і простота моя — від природи, а зовсім не напоказ, і коли б у мене не було нічого за душею, крім віри, а я все своє життя щиро й твердо вірю в бога і в усе, чого вчить і в що вірує свята римсько-католицька церква, і є заклятий ворог євреїв, то через одне це авторам слід було б поставитися до мене поблажливо і в своїх писаннях виставити мене у вигідному світлі. А втім, нехай собі говорять, що хочуть, голяком я народився, голяка весь свій вік прожити ухитрився, і що про мене пишуть у книжках і тепер по всьому світу тріпатимуть моє ім'я — на це мені наплювати: нехай говорять усе, що їм заманеться.

— Це мені нагадує, Санчо, випадок з одним знаменитим поетом нашого часу,— сказав Дон Кіхот,— він створив ущипливу сатиру на всіх куртизанок, але одну з них не згадав і не назвав, так що закрадався сумнів, куртизанка вона чи ні; а вона, виявивши, що не потрапила в список, почала докоряти віршувальникові і спитала, що, мовляв, він у ній таке знайшов, через що її імені не виявилося в переліку, а потім зажадала, щоб він доповнив сатиру і приписав що-небудь про неї, інакше, мовляв, краще б йому на світ не родитися. Поет так і зробив і вже розписав її в найкращому вигляді, а вона зосталася задоволена: хоч і безславна, а все-таки, мовляв, слава. І ще тут доречно згадати розповідь про пастуха, який підпалив і спалив знаменитий храм Діани, що вважався за одне з семи чудес світу, тільки для того, щоб зберегти ім'я своє для нащадків, і хоч було велено не згадувати і не називати його імені ні усно, ні письмово, щоб мети своєї він не досяг, все-таки стало відомо, що звали його Герострат. Ще сюди підходить те, що сталося між великим імператором Карлом П'ятим і одним римським дворянином. Імператор захотів побачити знаменитий храм Ротонду, який у стародавні часи називався храмом усіх богів, а нині з більшим правом називається храмом усіх святих, і серед інших будівель, споруджених римськими язичниками, він особливо добре зберігся і особливо наочно свідчить про те, що в його будівників був смак до всього пишного й величного: формою він нагадує половинку апельсина, великий він надзвичайно і надто світлий, хоч світло проникає в нього крізь одне-єдине вікно, або, вірніше, крізь круглий отвір на самому верху, і от крізь нього імператор і дивився на будівлю, а поряд з ним стояв якийсь римський дворянин і пояснював красу й тонкощі величезної цієї споруди та визначної її архітектури. Коли ж вони від згаданого отвору одійшли, дворянин сказав імператорові: «Ваша імператорська величність, у мене тисячу разів з'являлося бажання обняти вашу величність і кинутися разом з вами вниз, щоб залишити по собі в світі вічну пам'ять».— «Дякую вам,— відповів імператор,— за те, що ви таке погане бажання не виконали, і наперед вам уже не трапиться нагода випробувати вашу вірність, бо я наказую вам ні про що зі мною більше не говорити і не бувати там, де буватиму я». І слідом за тим він щедро його нагородив. Я хочу цим сказати, Санчо, що бажання прославитися сильне в нас до неймовірності. Що, по-твоєму, примусило Горація в повному озброєнні кинутися з моста в глибину Тібру? Що примусило Муція спалити собі руку? Що спонукало Курція кинутися в бездонну вогненну пропасть, яка розверзлася посеред Рима? Що спонукало Юлія Цезаря всупереч всіляким поганим прикметам перейти Рубікон? А якщо звернутися до прикладів більш сучасних, то що примусило доблесних іспанців, ватажком яких був найввічливіший Кортес, затопити в Новому Світі свої кораблі і залишитися на пустинному березі? Усі ці й інші великі та різноманітні подвиги були, є й будуть діяннями слави, а слава уявляється смертним як свого роду безсмертя, і вони сподіваються її, як гідної нагороди за свої славетні подвиги, хоч зрештою нам, християнам-католикам і мандрівним рицарям, належить більше дбати про славу майбутнього віку там, у небесних ефірних просторах, бо це слава вічна, ніж про ту марну славу, яку можливо набути в земному й минулому віці та яка, хоч як би довго вона тривала, неодмінно закінчиться разом з долішнім світом, кінець якого передбачений,— ось чому, о Санчо, справи наші не повинні виходити за межі, покладені християнською вірою, яку ми сповідуємо. Наш обов'язок в особі велетнів трощити гординю, заздрість перемагати великодушністю й добросердечністю, гнів — стриманістю і спокоєм душевним, черевоугодництво та сонливість — малим вживанням їжі і невсипущістю, любострастя і хтивість — вірністю, яку ми зберігаємо у ставленні до тих, кого ми обрали володарками наших помислів, а ледарство — мандруванням по всіх країнах світу в розшуках нагод, завдяки яким ми можемо стати і справді стаємо не тільки християнами, але й славетними рицарями. От які, Санчо, засоби

digitized by ukrbiblioteka.org

заслужити найвищих похвал, що завжди несе з собою добра слава.

— Все, що ваша милость мені щойно розтлумачила, я навіть дуже добре зрозумів,— об'явив Санчо,— все ж, разом з усім цим, я хотів би, щоб ви, ваша милость, посіяли в мені один сумнів.

— Ти хочеш сказати *розсіяв,* Санчо,— поправив його Дон Кіхот.— Будь ласка, говори, я тобі відповім, як зумію.

— Скажіть мені, сеньйоре,— продовжував питати Санчо,— всі ці Іюлії,— або як їх там: Августи, чи що? — і всі ці смільчаки-рицарі, яких ви називали та які вже давно померли, де вони тепер?

— Язичники, безсумнівно, в пеклі,— відповів Дон Кіхот,— а християни, якщо тільки вони були добрими християнами, або в чистилищі, або в раю.

— Гаразд,— сказав Санчо,— а тепер мені от що цікаво знати ще: чи горять перед гробницями, де покояться останки цих розпересеньйорів, срібні лампади і чи прикрашені стіни їхніх каплиць костурами, саванами, пасмами волосся, восковими ногами й очима? А якщо ні, то чим же вони прикрашені?

На це Дон Кіхот відповів так:

— Усипальні язичників здебільшого являли собою розкішні храми: прах Юлія Цезаря був замурований у неймовірної величини кам'яній піраміді, яку тепер називають у Римі *Голкою святого Петра*; імператорові Адріану служить усипальнею цілий замок завбільшки з добре село,— раніше він називався *Moles Hadriani* [1], а тепер це замок святого Ангела в Римі; цариця Артеміза поховала свого чоловіка Мавзола в усипальні, що вважалася за одно з семи чудес світу, але жодна з цих гробниць, так само як і всі інші, споруджені язичниками, не були прикрашені ні саванами, ні якимись іншими дарами та емблемами, які показували б, що тут покояться святі.

— Я до того й вів,— мовив Санчо.— А тепер скажіть, що доблесніше: воскресити мертвого або ж убити велетня?

— Відповідь напрошується сама по собі,— відповів Дон Кіхот,— доблесніше воскресити мертвого.

— От я вас і впіймав,— підхопив Санчо.— Отже, той, хто воскрешає мертвих, повертає зір сліпим, виправляє кривих і зціляє немічних, той, перед чиєю гробницею горять лампади і в кого в каплиці багато тих, що моляться й поклоняються його мощам, той, значить, заслужив і в цьому і в майбутньому віці кращої слави, ніж яку залишили і залишать по собі всі язичеські імператори та мандрівні рицарі, скільки їх не було на світі.

— Я з цим цілком згодний,— сказав Дон Кіхот.

— Значить, така слава, благодатна сила і — як це ще говорять? — прерогатива тіла й мощей святого,— продовжував Санчо,— що з дозволу і схвалення святої нашої матері-церкви в каплиці у нього і лампади, і свічки, і савани, і костури, і картини, і пасма волосся, і очі, і ноги,— і все це для посилення побожності та для зміцнення християнської його слави. Королі на своїх плечах переносять тіло, тобто мощі святого, цілують кусочки його кісток, прикрашають і збагачують ними свої молитовні і найбільш шановані олтарі.

— Який же висновок з усього тобою сказаного, Санчо? — спитав Дон Кіхот.

— Висновок такий,— відповів Санчо,— що нам з вами слід зробитися святими, тоді ми швидше досягнемо доброї слави, до якої ми так прагнемо. І знаєте що, сеньйоре: вчора, чи то третього дня (одно слово, днями) зарахували до лику святих двох босих ченців, і ось тепер за велике щастя вважається прикластися або доторкнутися до залізних ланцюгів, якими вони заради умертвіння плоті підперезувались, і нині ланцюги ці, скільки мені відомо, у більшій шані, ніж Роландів меч, що зберігається в арсеналі короля, нашого богом береженого государя. Отже, сеньйоре, краще бути покірливим ченцем якого-небудь там ордену, ніж хоробрим, та ще й мандрівним рицарем, і якщо разів двадцять стьобнути себе бичем, то це краще до бога доходить, ніж двадцять тисяч разів ударити списом будь-кого: велетня, потвору або ж андріака.

— Все це справедливо,— зауважив Дон Кіхот,— але не всі ж можуть бути ченцями, та й шляхи, якими господь приводить вірних у рай, суть дуже різні. Рицарство — той самий чернечий орден: серед рицарів є святі, що вічного сподобилися блаженства.

— Так,— мовив Санчо,— але тільки я чув, нібито в раю більше ченців, ніж рицарів.

— Це пояснюється тим, що ченців взагалі більше, ніж рицарів,— сказав Дон Кіхот.

— Мандрівних теж багато,— заперечив Санчо.

— Багато,— підтвердив Дон Кіхот,— одначе ж небагато з них гідні називатися рицарями.

В таких і тому подібних розмовах минули у них ніч і наступний день, без будь-яких уваги гідних подій, що надто Дон Кіхота засмутило. Нарешті, другого дня надвечір, їхнім очам відкрилося велике місто Тобосо, побачивши яке, Дон Кіхот звеселився духом, Сан-

[1] Адріанова громада (*лат.*).

чо ж духом занепав, бо він не мав поняття, де живе Дульсінея, і ні разу в житті її не бачив, як не бачив її, мабуть, і його пан; таким чином, обидва вони хвилювалися: один — від того, що прагнув її побачити, а другий — від того, що й разу її не бачив, і ніяк не міг Санчо придумати, що йому зробити, коли сеньйор пошле його в Тобосо. Кінець кінцем Дон Кіхот вирішив не вступати в місто до настання ночі, і тимчасово вони розташувалися в діброві поблизу Тобосо, а коли призначений строк настав, то вступили в місто, і тут з ними сталося те, що неодмінно повинно було статися.

РОЗДІЛ IX,

в якому розповідається про те, що з нього буде видно.

У *найглухішу північ,* а можливо, і не в найглухішу, Дон Кіхот і Санчо покинули гай і вступили в Тобосо. Мирна тиша панувала в містечку, тому що всі жителі відпочивали і, як говориться, спали без задніх ніг. Ніч випала досить ясна, однак Санчо вважав би за краще, щоб вона була темна-претемна, бо темрява могла послужити виправданням його тупоумства. В усьому місті чувся тільки собачий гавкіт, що був нестерпний для вух Дон Кіхота і діяв застрашливо на душу Санчо. Час од часу ревів осел, рохкали свині, нявчали коти, і в нічній тиші усі ці голоси, що звучали по-різному, здавалися ще голоснішими; цю обставину закоханий рицар визнав за погану прикмету; проте, незважаючи на все, він сказав Санчо:

— Сину мій Санчо, показуй мені путь до палацу Дульсінеї,— може, вона вже пробудилася.

— Який дідько до палацу, коли я бачився з її величчю в маленькому будиночку? — вигукнув Санчо.

— Треба гадати,— зауважив Дон Кіхот,— що на ту пору вона разом із своїми придворними дамами пішла собі в малі покої свого замка, як це прийнято і як це водиться у всіх знатних сеньйор і принцес.

— Сеньйоре,— сказав Санчо,— вже коли ваша милость на зло мені хоче, щоб будинок пані Дульсінеї був замком, то чому б це ворота його в такий час виявилися відімкнутими? І чи до лиця нам з вами тарабанити, щоб нас почули й відчинили? Так ми весь народ полякаємо і збудоражимо. Що ми, по-вашому, до дівок будемо стукатися, ніби їхні коханці, що в будь-який час з'являються, стукаються, і, хоч як було б пізно, їх усе-таки впускають?

— Аби відшукати замок,— заперечив Дон Кіхот,— а там я тобі скажу, Санчо, як нам належить вчинити. Та ти дивися, Санчо: або я погано бачу, або ж он ота темна громада і є палац Дульсінеї?

— Ну, то ви й їдьте вперед, ваша милость,— підхопив Санчо,— може, це й так, але якщо навіть я побачу цей палац на власні очі і обмацаю своїми руками, все-таки я повірю в нього не більше, ніж тому, що тепер білий день.

Дон Кіхот рушив перший і, проїхавши кроків двісті, наблизився впритул до громади, що темніла, і побачив високу башту, і тут тільки збагнув він, що це не замок, а собор. І тоді він сказав:

— Ми наткнулися на церкву, Санчо.

— Та я вже бачу,— обізвався Санчо.— І дай-то боже, щоб ми не наткнулися на нашу могилу, а то ж це прикмета неважна — в такий час блукати по кладовищах, та й потім, якщо пам'ять мене не зраджує, я вашій милості казав, що будинок цієї сеньйори знаходиться в тупику.

— Побійся ти бога, дурню! — вигукнув Дон Кіхот.— Де ти бачив, щоб замки й королівські палаци будувалися в тупиках?

— Сеньйоре,— заперечив Санчо,— в кожній країні свій звичай, видно, тут, у Тобосо, прийнято споруджувати палаци й величезні будівлі в провулках, а тому будьте ласкаві, ваша милость, пустіть мене поїздити по найближчих вулицях і провулках,— можливо, що в якому-небудь закутку я й наткнуся на цей палац, щоб його собаки з'їли, до того він нас закружляв і заганяв.

— Висловлюйся шанобливіше, Санчо, про все, що стосується моєї пані,— сказав Дон Кіхот,— не будемо кип'ятитись і не будемо втрачати останнього розуму.

— Постараюсь тримати себе в руках,— оголосив Санчо,— але тільки яке ж потрібно мати терпіння, коли ваша милость вимагає, щоб я з одного разу на все життя запам'ятав будинок нашої господині і відшукав його опівночі, коли ви самі, ваша милость, не можете його відшукати, а вже ви його, напевно, тисячу разів бачили?

— Ти доводиш мене до розпачу, Санчо,— сказав Дон Кіхот.— Послухай, єретику, чи не

digitized by ukrbiblioteka.org

казав я тобі багато разів, що ніколи не бачив незрівнянну Дульсінею і не переступав порога її палацу та що я закохався в неї тільки з чуток, бо до мене дійшла гучна слава про вроду її і розум?

— Тепер я все збагнув,— мовив Санчо,— і повинен признатися: коли ваша милость ніколи її не бачила, то я й поготів.

— Не може цього бути,— заперечив Дон Кіхот,— принаймні ти сам мені говорив, що бачив, коли вона просіювала зерно, і привіз мені відповідь на лист, який я посилав їй з тобою.

— На це ви особливо не натискайте, сеньйоре,— заявив Санчо,— тому що слід вам знати, що я бачив її і відповідь привіз теж за чутками, і яка вона з себе, сеньйора Дульсінея, це мені так само легко сказати, як попасти пальцем у небо.

— Санчо, Санчо,— мовив Дон Кіхот,— іноді й пожартувати можна, а іноді всякий жарт стає недобрим і недоречним. І якщо я сказав, що ніколи не бачився і не розмовляв з володаркою моєї душі, то це не значить, що й ти повинен говорити, ніби ніколи не розмовляв з нею і не бачився, бо ти сам знаєш, що це не так.

У той час як вони вели цю розмову, назустріч їм, ведучи двох мулів, ішла якась людина, і з скреготу плуга, що тягся по землі, Дон Кіхот і Санчо зробили висновок, що це хлібороб, який устав до світанку і тепер вирушає на своє поле, і так воно й було насправді. Хлібороб ішов і співав пісню:

Зле скінчилось для французів
Полювання в Ронсевалі.

— Нехай мене покладуть на місці,— послухавши його, сказав Дон Кіхот,— якщо нині ж з нами не станеться щось добре. Чуєш, що співає цей селянин?

— Чути я чую,— відповів Санчо,— але тільки яке відношення має до наших розшуків ронсевальське полювання? З таким же успіхом він міг би співати й про Калаїноса,— від цього в нашій справі нічого доброго і нічого поганого статися не може.

Тим часом хлібороб наблизився, і Дон Кіхот гукнув його:

— Бог на поміч, люб'язний друже! Чи не можете ви мені сказати, де тут палац незрівнянної принцеси доньї Дульсінеї Тобоської?

— Сеньйоре,— відповів хлопець,— я нетутешній, я тут усього кілька днів, найнявся на польові роботи до одного багатого землевласника, а от у будинку навпроти живуть священик і паламар; хто-небудь з них, а то й обидва, дадуть вам довідку про цю принцесу, тому що в них записані всі жителі Тобосо, хоч мені здається, що в усьому Тобосо жодної принцеси не знайдеш. Пані, правда, багато, та ще й важних: адже в себе вдома всі принцеси.

— Так от, друже мій,— підхопив Дон Кіхот,— серед них і повинна бути та, про яку я питаю.

— Все може бути,— мовив хлопець,— а за цим прощайте, вже світає.

І, не чекаючи дальших розпитувань, він погнав своїх мулів. Санчо, бачачи, що його пан збентежений і дуже незадоволений, сказав:

— Сеньйоре, от уже й день настає, і недобре, якщо сонце застане нас на вулиці, краще було б нам виїхати з міста: ви, ваша милость, сховалися б у близькому лісі, а я вдень повернусь до міста і стану нишпорити по всіх закутках, поки не знайду чи то будинок, чи то замок, чи то палац моєї пані, і вже це особлива буде невдача, коли я його не знайду, а коли знайду, то я поговорю з її милостю і скажу, де і в якому настрої ваша милость чекає повеління її і вказівки, як би це побачитися з нею, не нашкодивши її честі і доброму імені.

— Ти умудрився, Санчо, замкнути багато думок у коло невеликої кількості слів,— зауважив Дон Кіхот.— Я з превеликою охотою приймаю твою пораду і горю бажанням наслідувати її. Отже, сину мій, поїдемо в ліс, і там я й побуду, а ти, як обіцяв, повернешся в місто, розшукаєш мою пані, побачишся і порозмовляєш з нею, а при її розумі й люб'язності нам надприродних ласк від неї чекати слід.

Санчо, щоб не виплив обман з мнимою відповіддю Дульсінеї, яку він ніби доставив у Сьєрру Морену, жадав вивезти з Тобосо свого пана, і тому постарався прискорити від'їзд, який і справді стався надто швидко, і от на відстані двох миль од містечка відшукали вони ліс, або, вірніше, гай, де Дон Кіхот і залишився на той час, поки Санчо з'їздить у місто поговорити з Дульсінеєю, а з посланцем нашим сталися по дорозі події, що вимагають особливої уваги й особливого довір'я.

РОЗДІЛ X,

в якому розповідається про те, як влучно пощастило Санчо зачарувати Дульсінею, а так само й про інші події, такі ж смішні, як і справжні.

Автор великої цієї історії, підійшовши до розповіді про те, що в цьому розділі розказується, говорить, що, боячися втратити довір'я читачів, він вважав би за краще обійти це мовчанням, бо навіженства Дон-Кіхотові досягають тут меж неймовірних і навіть на два арбалетних постріли виявляються попереду найбільших з усіх навіженств на світі. Кінець кінцем, із страхом і трепетом, він усе-таки описав їх так, як вони мали місце в дійсності, нічого не додавши від себе й жодної крихти правди не убавивши та не звертаючи уваги на те, що отак його можуть обвинуватити у неправді; і в цьому випадку він правий, тому що істина іноді робиться тоншою, але ніколи не рветься і завжди виявляється поверх неправди, як масло поверх води. Отже, продовжуючи свою історію, він говорить, що як тільки Дон Кіхот сховався чи то в гаю, чи то в діброві, чи то в лісі, поблизу великого Тобосо, то звелів Санчо повернутися в місто і не з'являтися йому на очі, поки той не переговорить від його імені з його пані і не доб'ється милостивої її згоди побачитися з відданим їй рицарем та благословити його, щоб на майбутнє він міг чекати найщасливішого кінця всіх своїх битв і важких починань. Санчо обіцяв виконати все, що йому наказано, і привезти таку ж добру відповідь, як і минулого разу.

— Їдь же, сину мій,— мовив Дон Кіхот,— і не бентежся, коли станеш перед променистою вродою, до якої я посилаю тебе. О найблаженніший з усіх зброєносців на світі! Напруж свою пам'ять, і нехай не згладиться з неї, як моя пані тебе прийме: чи зміниться на лиці, поки ти викладатимеш їй моє прохання; чи стривожиться і збентежиться, почувши моє ім'я; чи відкинеться на подушки в разі, якщо вона згідно з високим своїм положенням буде сидіти на багато вбраному підвищенні; якщо ж прийме тебе стоячи, то поспостерігай, чи не переступатиме з ноги на ногу; чи не повторить свою відповідь двічі або тричі; чи не перетвориться з ласкавої на сувору або ж, навпаки, з похмурої на привітну; чи підніме руку, щоб поправити волосся, хоч би воно й було в неї в повному порядку; одним словом, сину мій, стеж за всіма діями її й рухами, бо якщо ти викладеш мені все в точності, то я вгадаю, які в глибині душі має вона до мене почуття; слід тобі знати, Санчо, якщо тільки ти цього ще не знаєш, що дії та зовнішні рухи закоханих, коли мова йде про їхні сердечні справи, являють собою найвірніших гінців, які доставляють вісті про те, що відбувається в тайниках їхньої душі. Їдь же, друже мій, та нехай зірка твоя буде щасливіша за мою, і добийся більших успіхів, ніж яких я в сумній моїй самотності, мучений тривогою, можу чекати.

— Ну, я поїду і швидко повернуся,— об'явив Санчо,— а ви, добродію мій, постарайтеся розширити ваше сердечко, а то воно тепер, уже напевно, не більше від горішка, і згадайте, як це говориться: хоробре серце злу долю ламає, а битливій корові бог роги не дає, і ще кажуть: ніколи не знаєш, де знайдеш, де загубиш. Говорю я це до того, що вночі ми так і не знайшли ні палаців, ні замків моєї пані, зате тепер, серед білого дня, я думаю, що якраз зовсім ненароком я їх і знайду, і дайте мені тільки знайти, я вже поговорю з нею — краще не треба.

— Справді, Санчо,— зауважив Дон Кіхот,— ти завжди надзвичайно вдало вставляєш свої прислів'я, дай боже і мені таку саму удачу в моїх починаннях.

При цих словах Санчо повернув і погнав свого сірого, а Дон Кіхот верхи на коні, встромивши ноги в стремена і спершись на спис, поринув у сумні й неясні мрії; і тут ми його й залишимо та рушимо вслід за Санчо Пансою, який, покидаючи свого пана, теж перебував у збентеженні й замисленості,— настільки, що як тільки він виїхав з лісу, то, озирнувшись і переконавшись, що Дон Кіхота не видно, стрибнув з осла, сів під деревом і заговорив сам з собою:

— Скажіть-но, брате Санчо, куди це милость ваша зволить їхати? Може, ви загубили осла і тепер його шукаєте? — Зрозуміло, що ні.— То куди ж ви їдете? — Я їду не більше не менше як до принцеси, а принцеса ця є сонце краси і все небо, разом узяте.— А де ж, Санчо, все це, по-вашому, знаходиться? — Де? У великому місті Тобосо.— Гаразд! А хто вас туди послав? — Мене послав доблесний рицар Дон Кіхот Ламанчський, той самий, який випрямляє кривду, годує спраглих і напуває голодних.— Дуже добре. А ви знаєте, Санчо, де вона живе? — Мій пан говорить, що вона живе чи то в королівському палаці, чи то в пишному замку.— А ви її коли-небудь бачили? — Ні, ні я, ні мій пан і разу її не бачили.— А чи не здається вам, що коли жителі Тобосо почують, що ви з'явилися сюди для того, щоб зманювати їхніх принцес і турбувати їхніх дам, то з їхнього боку буде цілком розсудливо і справед-

digitized by ukrbiblioteka.org

ливо, якщо вони збіжаться, відлупцюють вас палицями і не залишать живого місця? — Признатися сказати, вони будуть зовсім праві, якщо тільки не візьмуть до уваги, що я посланець, а коли так, то,

Друже милий, ви — посланець,
Вас не можу я винить.

— Не розраховуйте на це, Санчо, бо ламанчці такі ж дратівливі, як і чесні, і терпіти не можуть, коли їх чіпають. Хрест істинний: коли виведуть вони вас на чисту воду, то вам погано буде.— Відчепись, сатано! Наше місце святе! І що це мене понесла лиха година, заради чужого задоволення, за пташиним молоком? Шукати Дульсінею в Тобосо — адже це все одно, що в Равенні шукати Марію або ж бакалавра в Саламанці. Лукавий, лукавий вплутав мене в це діло — не хто інший!

От як міркував собі Санчо; а висновок він зробив з цього такий:

— Ну, гаразд, усе на світі можна виправити, крім смерті,— хочеш не хочеш, а в ярмо смерті всім нам у кінці життя доведеться впрягтися. Мій пан за всіма ознаками найсправжнісінький божевільний, ну, так і я йому не поступлюся, у мене, видно, цієї самої дурості ще більше, ніж у нього, коли я за ним слідую і служу йому, адже недарма говориться: «Скажи мені, з ким ти водишся, і я тобі скажу, хто ти», і ще є інше прислів'я: «З ким поведешся, від того й наберешся». І от оскільки він є божевільний, то й міркує він про речі здебільшого криво й косо і біле приймає за чорне, а чорне за біле, і так це з ним бувало, коли він говорив що вітряки—це велетні, мули ченців — верблюди, отари баранів — ворожі полчища й інше тому подібне, а значить не великий труд навіяти йому, що перша селянка, яка трапиться назустріч, і є сеньйора Дульсінея, а коли він не повірить, я поклянусь, а коли і він поклянеться, я знову поклянусь, а коли він упреться, то я ще більше, а оскільки в мене таке правило, щоб сказати останнім, то ще невідомо, чим ця справа закінчиться. Можливо, своєю впертістю я доб'юся того, що він більше не стане посилати мене з подібними дорученнями: побачить, що гонець з мене неважний, а може, подумає,— і, мабуть, так воно і буде,— що один з отих злих чарівників, які нібито його ненавидять, навмисно попсував обличчя його коханої, щоб досадити йому і завдати неприємності.

Думка ця надала Санчо Пансі бадьорості, і, вирішивши, що він свою справу зробив, просидів він тут до вечора, шоб у Дон Кіхота були всі підстави гадати, нібито у Санчо був час з'їздити в Тобосо і повернутися назад; і Санчо так повезло, що не встиг він підвестись і вилізти на сірого, як побачив, що з Тобосо назустріч йому їдуть три селянки чи то на ослах, чи то на ослицях,— автор цього не роз'яснює, однак, найвірніше, то були ослиці, що звичайно заміняють селянкам верхових коней, але оскільки це не так істотно, то й нема чого нам на цьому зупинятися й займатися дослідженням цього предмета. Отже, побачивши селянок, Санчо швидким кроком попрямував до пана свого Дон Кіхота, а той у цей час зітхав і виливав душу в любовних скаргах. Побачивши Санчо, він запитав:

— Ну, що, друже Санчо? Яким камінцем відмітити мені цей день: білим чи чорним?

— Найкраще, ваша милость, червоним,— відповів Санчо,— яким пишуть про професорів, щоб написи здалека було видно.

— Значить, ти з добрими вістями,— зробив висновок Дон Кіхот.

— З такими добрими,— підхопив Санчо,— що вашій милості залишається тільки дати шпори Росинанту і виїхати назустріч Дульсінеї Тобоській, яка з двома своїми придворними дамами їде до вас на побачення.

— Господи помилуй! Що ти говориш, друже Санчо? — закричав Дон Кіхот.— Дивись тільки, не обманюй мене і не намагайся мнимою радістю розсіяти щирий мій сум.

— Яка мені користь обманювати вашу милость, тим більше, що вам зовсім неважко переконатися самому,— заперечив Санчо.— Пришпорте Росинанта, сеньйоре, та їдьмо, і зараз ви побачите нашу принцесу, вдягнену і пишно вбрану, як їй, одно слово, належить. І вона сама, і її придворні дами в золоті, як жар, горять, унизані перлами, обсипані алмазами та рубінами, все на них з парчі більш ніж у десять ниток завтовшки, волосся — по плечах, вітерець ним грається, все одно як з сонячним промінням, а найголовніше їдуть вони на чубатих свинохідцях — таких, що просто напрочуд гарні.

— Ти хочеш сказати — *іноходцях,* Санчо.

— Різниця невелика: що свинохідці, що іноходці,— заперечив Санчо,— словом, на чому б вони не їхали, а тільки їдуть найнарядніші дами, яких тільки можна собі уявити, особливо моя пані Дульсінея Тобоська — зомліти можна.

— Їдьмо, друже Санчо,— оголосив Дон Кіхот,— і в нагороду за такі ж несподівані, як і добрі вісті я віддам тобі найкращий трофей, який мені пощастить захопити при першій же пригоді, а якщо ти цим не задовольнишся, то я віддам тобі лошат, яких цього року мені принесуть три мої кобили,— ти ж знаєш, що вони

в нашому селі на громадському вигоні і незабаром повинні ожеребитися.

— Мені більше подобається одержати лошат,— сказав Санчо,— бо я не зовсім упевнений, що трофеї першої пригоди будуть чого-небудь варті.

Тут вони виїхали з лісу і побачили поблизу трьох селянок. Дон Кіхот перебіг очима по всій Тобоській дорозі і, не виявивши нікого, крім трьох селянок, дуже збентежився і спитав Санчо, чи точно Дульсінея та її придворні дами виїхали з міста.

— Як же не виїхали? — вигукнув Санчо.— Та що, у вашої милості очі на потилиці, чи що? Хіба ви не бачите, що це вони і є — ті, що їдуть назустріч і сяють, ніби сонце опівдні.

— Я нічого не бачу, Санчо, крім трьох селянок на ослах,— мовив Дон Кіхот.

— Амінь, розсипся! — вигукнув Санчо.— Хіба це можливо, щоб трьох інохідців,— чи як їх там,— білих, як сніг, ваша милость приймала за ослів. Свят, свят, свят, та я готовий бороду собі вирвати, коли це й справді осли.

— Ну, то я тобі повинен сказати, друже Санчо,— оголосив Дон Кіхот,— що це справді осли або ослиці і що це така ж правда, як те, що я — Дон Кіхот, а ти — Санчо Панса,— принаймні такими вони мені уявляються.

— Помовчіть, сеньйоре,— сказав Санчо,— не говоріть таких слів, а краще протріть очі і відправляйтесь засвідчити пошану володарці ваших помислів — он вона вже як близько.

І, сказавши це, Санчо виїхав назустріч селянкам, потім спішився, взяв осла однієї з них за недоуздок, упав навколішки і мовив:

— Королево, і принцесо, і герцогине вроди, нехай виявить ласку ваша високомірність і велич милостиво і благодушно зустріти відданого вам рицаря,— он він стоїть, як стовп, сам не свій: це він завмер перед лицем пишноти вашої. Я — його зброєносець, Санчо Панса, а він сам — блукаючий рицар Дон Кіхот Ламанчський, інакше — Рицар Сумного Образу.

Тут і Дон Кіхот опустився навколішки поруч Санчо і, широко розплющивши очі, втупив збентежений погляд у ту, яку Санчо величав королевою й герцогинею; і оскільки Дон Кіхот бачив у ній всього-на-всього сільську дівку, до того ж не дуже приємну на вигляд, круглолицю й кирпату, то був він здивований і спантеличений і не смів вимовити й слова. Селянки теж дуже здивувалися, бачачи, як два чоловіки, нітрохи не схожі один на одного, стоять навколішках перед однією з них і заступають їй дорогу; однак та, що потрапила в засідку, кінець кінцем не витримала і грубим та сердитим голосом крикнула:

— Геть з дороги, такі-сякі, дайте-но проїхати, нам ніколи!

На це Санчо відповів так:

— О принцесо і всезагальна Тобоська володарко! Невже благородне серце ваше не пом'якшиться, побачивши цей стовп і ствердження мандрівного рицарства, що схилився навколішки перед високопоставленим вашим образом?

Почувши такі слова, друга селянка сказала:

— А та ну вас, чхати ми на вас хотіли! Подивіться на цих панків: надумали з селянок насміхатися,— а дзуськи, ми теж за словом у кишеню не поліземо. Їдьте своєю дорогою, а до нас не приставайте і будьте здорові.

— Устань, Санчо,— сказав тут Дон Кіхот,— я бачу що знову *жадає прикростей моїх доля* і що вона відрізала всі шляхи, якими будь-яка відрада могла б проникнути в наболілу цю душу, в моєму тілі вміщену. А ти, найвища доблесте, про яку тільки можна мріяти, верх благородства людського, єдина втіхо пошматованого мого серця, що обожнює тебе, прислухайся до мого гласу: облудний чарівник, що переслідує мене, затуманив і застелив мені очі, і тільки для мене одного померкнув твій, незрівнянної вроди, образ і перетворився на образ бідної селянки, але якщо тільки мене не перетворили на якесь чудовисько, щоб я став нестерпний для очей твоїх, то поглянь на мене ніжно й ласкаво, і по цьому моєму смиренному колінопреклонінню перед викривленою твоєю вродою ти зрозумієш, як покірно душа моя тебе обожнює.

— Ото ще мука! — відрізала селянка.— Знайшли яку охочу залицяння тут з вами заводити! Кажуть вам по-доброму: дайте дорогу, пропустіть нас!

Санчо дав дорогу і пропустив її, дуже задоволений, що не йому довелось їсти кашу, яку він заварив. Селянка, яку приймали за Дульсінею, бачачи, що дорога вільна, тієї ж хвилини шпигнула свого *свинохідця* гострим кінцем палиці, яка була в неї в руках, і погнала його вперед. Однак укол цей був, треба гадати, відчутніший за звичайний, бо ослиця почала підкидати задні ноги і, нарешті, скинула сеньйору Дульсінею на землю; побачивши це, Дон Кіхот кинувся її підняти, а Санчо — поправити й підтягнути сідло, що з'їхало ослиці на черево. Коли ж сідло було приведено в потрібний порядок, Дон Кіхот намірився підняти зачаровану свою сеньйору на руки і посадити на ослицю, проте сеньйора позбавила його цієї праці: вона підвелася самостійно, відійшла трохи назад і, взявши непоганий розбіг, обома руками вперлася в круп ослиці, а потім легше

digitized by ukrbiblioteka.org

G Doré
H PISAN

від сокола скочила в сідло і сіла верхи по-чоловічому; і тут Санчо сказав:

— Клянуся святим Роке, наша пані легша від яструба, вона ще найспритнішого кордованця або ж мексіканця може повчити верхової їзди! Одним махом перелетіла через задню луку сідла, а тепер без шпор жене свого іноходця, все одно як зебру. І придворні дами од неї не відстають: мчать вихором.

І справді: побачивши, що Дульсінея вже в сідлі, подруги її погнали своїх ослиць слідом за нею, і вони скакали з півмилі, ні разу не озирнувшись. Дон Кіхот провів їх очима, а коли вони зникли вдалині, то звернувся до Санчо і сказав:

— Санчо, що ти скажеш про цих чарівників, які так мені досаждають? Подумай тільки, до чого доходять їхні лукавство і злоба, адже вони змовилися позбавити мене радості, яку мало мені доставити споглядання моєї сеньйори. Видно, й справді я з'явився на світ як зразок нещасливця, щоб служити ціллю й мішенню, в яку летять і влучають усі стріли злої долі. І ще зверни увагу, Санчо, що віроломні ці істоти не задовольнилися тим, щоб просто перетворити мою Дульсінею і змінити її вигляд,— ні, вони надали її низького образу і негарної зовнішності цієї селянки та одночасно відняли в неї те, що так властиво знатним сеньйорам, які живуть серед квітів і пахощів, а саме, приємний запах. Тимчасом повинен признатися, Санчо, що коли я наблизився до Дульсінеї, щоб підсадити її на іноходця, як ти його називаєш, хоч мені він уявляється просто ослицею, то від неї так запахло часником, що до горла в мене підступила нудота і мені ледве не стало погано.

— Ох, шахраї! — закричав тут Санчо.— Ох, чарівники ви нещасні, зловредні, підчепити б вас усіх, як сардинок, під зябри та нанизати на тростинку! Багато ви знаєте, багато можете й багато зла робите. Досить з вас, мерзотники, що ви перетворили перлові очі моєї пані на чорнильні горішки, волосся її найчистішого золота — на рудий бичачий хвіст і, нарешті, гарні риси обличчя її — на потворні, то хоч би запаху її не чіпали: адже по одному цьому ми могли б здогадатися, що ховається під отою грубою корою, хоч, признатися сказать, я ніякої потворності в ній не помітив,— я бачив саму тільки красу, і найвищою точкою та пробою її краси служить родимка, на зразок вуса, справа, над верхньою губою, чи то з сімома, чи то з вісьмома світлими волосинками завдовжки понад п'ядь — точнісінько золоті ниточки.

— Цій родимці,— зауважив Дон Кіхот,— беручи до уваги відповідність, існуючу між нашим обличчям і тілом, повинна відповідати у Дульсінеї інша родимка, на стегні, з того ж боку, що й на обличчі, однак довжина волосинок, яку ти назвав, надто велика для родимок.

— Насмілюсь доповісти, ваша милость,— заперечив Санчо,— ці самі волосинки їй навіть дуже до лиця.

— Я вірю тобі, друже мій,— мовив Дон Кіхот,— бо природа не наділила Дульсінею жодною рисою, яка б не була закінченою і досконалою, а тому, коли б у Дульсінеї була не одна, а сто п'ять таких родимок, це були б не сто п'ять родимок, а сто п' ять місяців та сяючих зірок. А скажи мені, Санчо, те саме, що я прийняв за в'ючне сідло і що ти приладнував,— що це таке: просте сідло чи дамське?

— Ні, ні,— відповів Санчо,— це сідло з короткими стременами і з такою добрячою попоною, яка коштує аж ніяк не менше за півцарства.

— А я всього цього не бачив, Санчо! — вигукнув Дон Кіхот.— Повторюю і ще тисячу разів повторюватиму, що я найнещасніша людина на світі.

Хитрун Санчо, слухаючи, які дурниці базікає його пан, так спритно обведений ним навколо пальця, ледве міг утриматися від сміху. Нарешті, після довгих розмов, обидва посідали на своїх чотириногих і поїхали в Сарагосу, з тим щоб потрапити до початку пишних свят, які в знаменитому цьому місті влаштовуються щороку. Однак перш ніж вони його досягли, з ними сталося стільки великих і нечуваних подій, що про це варто написати і варто прочитати, як це буде видно з дальшого.

РОЗДІЛ XI

Про незвичайну пригоду доблесного Дон Кіхота з колісницею, тобто з возом Судилища Смерті.

Дон Кіхот, занурений у глибокий роздум, їхав далі, згадуючи, як позбиткувалися над ним чарівники, що перетворили сеньйору Дульсінею на бридку селянку, і все не міг придумати, як би повернути їй початковий образ; і до того він був цими думками зайнятий, що не помітив, як кинув поводи, а Росинант, почувши волю, щохвилини зупинявся і щипав зелену

digitized by ukrbiblioteka.org

травицю, на яку навколишні поля були багаті. З цього самозабуття вивів Дон Кіхота Санчо Панса, який звернувся до нього з такими словами:

— Сеньйоре, смутки створені не для тварин, а для людей, але тільки як люди надто сумують, то обертаються в тварин. Ану лишень, ваша милость, опануйте себе, візьміть себе в руки, підберіть Росинантові поводи, підбадьортесь, розворушіться і будьте молодцем, як личить мандрівному рицареві. Що це за чортівня? Нащо такий сум? Де ми: у Франції, а чи в себе вдома? Хай їх дідько забере, всіх Дульсіней на світі,— здоров'я одного мандрівного рицаря коштує дорожче, ніж усі чари і перетворення, які тільки є на землі.

— Замовкни, Санчо,— досить твердо промовив Дон Кіхот,— замовкни, говорять тобі, і не вимовляй блюзнірських слів про зачаровану нашу сеньйору: в її нещасті й напасті винний я, а не хто інший, бо злигодні її викликані тією заздрістю, яку мають до мене лиходії.

— Я теж так думаю,— мовив Санчо,— у кого б серце не впало, хто бачив, якою вона була і якою стала!

— Ти можеш так говорити, Санчо,— зауважив Дон Кіхот,— ти бачив її вроду в усій її сукупності, дія чар на тебе не поширилася: вони не затуманили твого погляду і не сховали від тебе її вродливості, вся сила цієї отрути була направлена тільки проти мене і моїх очей. Усе ж, незважаючи на це, я ось що підозрюю, Санчо: напевне, ти погано описав мені її вроду,— якщо не помиляюсь, ти сказав, що очі у неї, як перли, тимчасом очі, що нагадують перлини, швидше бувають у риб, ніж у жінок, а в Дульсінеї, скільки я собі уявляю, повинен бути гарний розріз очей, а самі очі — ніби зелені ізумруди під райдугами замість брів, так що ці самі перлини ти в очей відніми і передай зубам,— очевидно, ти переплутав, Санчо, і очі прийняв за зуби.

— Все може бути,— погодився Санчо,— бо мене так само вразила її врода, як вашу милость її потворність. Будемо ж надіятись на бога: йому одному відомо все, що станеться в цій юдолі сліз, у нашому грішному світі, де нічого не буває без домішки підлості, крутійства й шахрайства. Одне, добродію мій, мене непокоїть більше, ніж що б там не було, а саме: що робити, якщо ваша милость подолає якого-небудь велетня або ж рицаря і накаже йому з'явитися перед ясні очі сеньйори Дульсінеї? Де цей бідолаха велетень або ж бідолаха й сіромаха переможений рицар шукатимуть її? Я їх звідси бачу: тиняються, мов дурні, по всьому Тобосо і все шукають сеньйору Дульсінею, і якщо навіть вони її просто на вулиці зустрінуть, все одно це буде для них — що Дульсінея, що мій рідний татко.

— Можливо, Санчо,— зауважив Дон Кіхот,— чаклунство з невпізнанням Дульсінеї не поширюється на велетнів і рицарів, яких я перемагатиму та які будуть представлятися Дульсінеї, а тому з одним або з двома з тих, кого я в першу чергу покорю і відішлю до Дульсінеї, ми проробимо дослід: побачать вони її чи ні, і я накажу їм повернутися й доповісти мені, як у них з цим стояла справа.

— Мені ваша думка, скажу я вам, сеньйоре, подобається,— мовив Санчо.— Коли вдатися до такої хитрості, то все, що нам бажано знати, ми взнаємо, і якщо виявиться, що сеньйору Дульсінею всім видно, крім вас, то це вже біда не стільки її, скільки вашої милості. Аби тільки сеньйора Дульсінея була жива-здорова, а вже ми тут як-небудь пристосуємось і потерпимо, будемо собі шукати пригод, а все інше віддамо бігові часу: час — найкращий лікар, він і небезпечніші хвороби виліковує, а вже про цю й говорити не доводиться.

Дон Кіхот хотів було відповісти Санчо Пансі, але цьому завадив віз, що виїхав на дорогу і був переповнений найрізноманітнішими і незвичайними істотами та фігурами, які тільки можна собі уявити. Сидів за кучера і поганяв мулів якийсь бридкий демон. Віз був зовсім відкритий, без полотняного верху і плетених стінок. Першою фігурою, що стала перед очима Дон Кіхота, була сама Смерть з обличчям людини, поряд з нею їхав Ангел з великими розфарбованими крилами; з другого боку стояв Імператор у короні, на вигляд золотій; біля ніг Смерті примостився божок, так званий Купідон, без пов'язки на очах, але зате з луком, сагайдаком і стрілами; тут же їхав Рицар, озброєний з голови до ніг, тільки замість шишака або шолома на ньому був з різноколірним пір'ям капелюх, і ще тут їхало багато всяких істот у різноманітному одязі і різних з обличчя. Несподіване це видовище трохи спантеличило Дон Кіхота і злякало Санчо, але Дон Кіхот одразу ж звеселився серцем; він вирішив, що його чекає нова небезпечна пригода, і з цією думкою, з душею, готовою до будь-якої небезпеки, він зупинився перед самим возом і голосно й погрозливо заговорив:

— Хто б ти не був: візниця, кучер чи сам диявол! Зараз же доповідай мені: хто ти такий, куди їдеш і що за народ везеш у своєму фургоні, який, до слова сказати, більше схожий на човен Харона, ніж на звичайну повозку?

Тут Диявол натягнув віжки і лагідно відповів:

— Сеньйоре, ми актори з трупи Ангуло Дурного, нині вранці, на восьмий день після свята

Тіла Христового, ми грали в селі, що он за тим горбом, *Дійство про Судилище Смерті*, а ввечері нам треба грати ось у цьому селі,— його видно звідси. Нам тут близько, і щоб двадцять разів не переодягатися, ми і їдемо просто в тих костюмах, в яких граємо. Цей юнак зображує Смерть, той — Ангела, ця жінка, дружина хазяїна,— Королеву, он той — Солдата, цей — Імператора, а я — Диявола, одну з головних діючих осіб: я в нашій трупі на перших ролях. Якщо ж вашій милості потрібні ще якісь про нас відомості, то зверніться до мене, і я дам вам найточнішу відповідь: я ж Диявол, я все можу.

— Клянусь честю мандрівного рицаря,— заговорив Дон Кіхот,— коли я побачив вашу повозку, то подумав, що зі мною станеться якась велика пригода, але тепер я розумію, що варто лише торкнутися рукою того, що тобі привиділося, і обман одразу ж розсіюється. Їдьте з богом, добрі люди, давайте вашу виставу і подумайте, чи не можу я чим-небудь бути вам корисний: я дуже охоче і з повною готовністю стану вам у пригоді, бо лицедійство полонило мене, коли я був ще зовсім маленький, а за юнацьких років я не виходив з театру.

Під час цієї розмови з примхи долі виступив уперед один з комедіантів, що був одягнутий у блазенський наряд з великою кількістю бубонців і тримав у руках палицю з трьома надутими бичачими пухирями на кінці: цей самий блазень, наблизившись до Дон Кіхота, почав розмахувати палицею, хлопати по землі пухирями і, брязкаючи бубонцями, високо підстрибувати; це жахливе видовище так злякало Росинанта, що, скільки не старався Дон Кіхот здержати його, він закусив вудила і помчав із спритністю, якої зовсім не можна було чекати від такого скелета. Санчо, збагнувши, що його панові загрожує небезпека бути поваленим, зістрибнув з осла і щодуху кинувся панові на допомогу; але коли він примчав, той лежав уже на землі, а поряд з ним розтягнувся Росинант: звичайний кінець і край Росинантового молодецтва та свавілля.

Не встиг Санчо залишити свого сірого і підбігти до Дон Кіхота, як Чорт, що танцював з пухирями, скочив на осла і почав лупцювати його пухирями по спині, а осел, якого підганяв не стільки біль, скільки страх від хлопання, кинувся в бік села, де належало бути виставі. Санчо дивився на осла, що тікав, та на поваленого пана і не знав, якому горю допомогти раніше; але оскільки він був вірний зброєносець і вірний слуга, то любов до свого пана перевершила в ньому прихильність до сірого, хоч кожного разу, як пухирі піднімались і опускались на круп осла, він відчував смертельний страх і смертельну муку; він волів би, щоб його самого відлупцювали так по очах, ніж торкнулися кінчиків волосся на хвості його сірого. В стані болісної розгубленості наблизився він до Дон Кіхота, що являв собою більш жалюгідне видовище, ніж він сам того хотів би, і, підсаджуючи його на Росинанта, сказав:

— Сеньйоре, Чорт погнав сірого.

— Який чорт? — запитав Дон Кіхот.

— З пухирями,— відповів Санчо.

— Нічого, я в нього відіб'ю,— мовив Дон Кіхот,— хоч би він сховався з ним у найглибших і найпохмуріших в'язницях пекла. Рушай за мною, Санчо, віз їде повільно, і втрату сірого я відшкодую тобі мулами.

— Вам ні для чого клопотатися стільки, сеньйоре,— заперечив Санчо,— стримайте гнів, ваша милость: мені здається, що Чорт уже залишив сірого, і він іде назад.

І справді: за прикладом Дон Кіхота й Росинанта Чорт уже звалився на землю і побрів у село пішки, а сірий повернувся до свого хазяїна.

— І все ж,— оголосив Дон Кіхот,— за нахабство цього біса слід було б провчити когонебудь з тих, що їдуть у повозці, хоч би, наприклад, самого Імператора.

— Викиньте це з голови,— заперечив Санчо,— і послухайтеся моєї поради: ніколи не слід зв'язуватися з комедіантами, бо вони на особливому становищі. Знав я одного такого: його були посадили в тюрму за те, що він двох уколошкав, але тут же випустили без будь-якого навіть грошового стягнення. Було б вам відомо, ваша милость, що оскільки вони весельчаки і штукарі, то всі їм протегують, усі їм допомагають, усі за них заступаються, всі їх ублажають, особливо тих, що з королівських або з князівських труп,— цих усіх або майже всіх по одягу й поставі можна прийняти за принців.

— Що б там не було,— зробив висновок Дон Кіхот,— лицедійний Чорт так легко від мене не одкараскається, хоч би весь рід людський йому протегував.

І, сказавши це, він наздогнав віз, який уже майже під'їхав до села, і крикнув:

— Стійте, почекайте, сонмище весельчаків і витівників! Я хочу навчити вас, як слід поводитися з ослами та іншою худобою, на якій їздять зброєносці мандрівних рицарів.

Дон Кіхот кричав так голосно, що ті, які їхали у возі, розчули і вловили його слова; і лише варто було їм збагнути їхній зміст, як одразу ж з воза стрибнула Смерть, а за нею Імператор, візничий-Чорт і Ангел, не вспіли й Королева з божком Купідоном — усі, як один,

digitized by ukrbiblioteka.org

озброїлись камінням, вишикувались в одну шеренгу і приготувалися зустріти Дон Кіхота пальбою булижниками. Дон Кіхот, бачачи, як вони в повному бойовому порядку підняли руки, з тим щоб запустити в нього камінням, натягнув поводи і почав думати, як би це повести наступ з найменшим для себе риском. А поки він роздумував, до нього приєднався Санчо і, бачачи, що він збирається напасти на цей загін, що вишикувався за всіма правилами воєнного мистецтва, сказав:

— Треба зовсім з'їхати з глузду, щоб затівати таку справу. Візьміть до уваги, добродію мій: проти таких важких камінців немає іншого оборонного засобу, крім як пригнутись і накритися мідним дзвоном. А потім ще от що зрозуміти слід: нападати одному на ціле військо, в якому знаходиться сама Смерть, в якому власною персоною б'ються імператори та якому допомагають добрі й злі ангели,— це не стільки сміливо, скільки безглуздо. Якщо ж ці міркування вас не зупинять, то нехай вас зупинить одна достовірна відомість, а саме: ким тільки ці люди не уявляються — і королями, і принцами, і імператорами, а мандрівного рицаря серед них жодного немає.

— От тепер, Санчо, ти попав у саму точку,— об'явив Дон Кіхот,— і це може й повинно примусити мене відмовитись од твердого мого наміру. Як я вже не раз тобі говорив, я не можу і не повинен виймати меч з піхов проти тих, хто не посвячений у рицарі. Це тобі, Санчо, якщо ти бажаєш помститися за образу, заподіяну твоєму сірому, належить з ними схопитися, а я буду здалека допомагати тобі словами підбадьорення та рятівними застереженнями.

— Мстити нікому не слід, сеньйоре,— заперечив Санчо,— доброму християнинові не личить мстити за образи, тим більше, що я умовлю мого осла віддати його образу на мою добру волю, а моя добра воля — мирно прожити дні, покладені мені всевишнім.

— Ну, Санчо добрий, Санчо благорозумний, Санчо-християнине, Санчо простосердечний,— мовив Дон Кіхот,— коли таке твоє рішення, то залишмо в спокої ці опудала та пошукаймо кращих і достойніших пригод, багато яких, і при тому найчудесніших, судячи з усього, саме тут нас і чекає.

З цими словами він повернув коня, Санчо забрався на свого сірого, Смерть і весь її літучий загін знову розмістилися в повозці і поїхали далі, і таким чином страшна ця пригода з колісницею Смерті закінчилася благополучно тільки завдяки рятівній пораді, даній Санчо Пансою своєму панові, з яким другого дня мала бути нова пригода з одним закоханим мандрівним рицарем, не менш приголомшлива, ніж попередня.

РОЗДІЛ XII

Про незвичайну пригоду доблесного Дон Кіхота з відважним Рицарем Дзеркал.

Ніч після зустрічі з Смертю Дон Кіхот та його зброєносець провели під високими й тінявими деревами, де, здавшись на умовляння Санчо, Дон Кіхот насамперед поїв тих харчів, якими був навантажений осел; і за вечерею Санчо сказав своєму панові:

— Сеньйоре, в яких би я залишився дурнях, коли б вибрав собі в нагороду трофеї першої пригоди вашої милості, а не лошат від трьох ваших кобил! От уже, що називається: «Краще синиця в руках, ніж журавель у небі».

— Однак, Санчо,— заперечив Дон Кіхот,— коли б ти дав мені побитися, як я хотів, то у вигляді трофея тобі дісталися б принаймні золота корона Імператриці й розфарбовані крила Купідона. Я дав би цій компанії доброго прочухана, і всі їхні манатки перейшли б до тебе.

— Скіпетри й корони імператорів лицедійних ніколи не бувають з чистого золота, а бувають або з сухозлітки, або з жерсті,— зауважив Санчо.

— Справедливо,— обізвався Дон Кіхот,— театральним прикрасам не належить бути добротними, їм належить бути уявними і тільки гаданими, як сама комедія, і все ж мені хотілося б, щоб ти, Санчо, оцінив і полюбив комедію, а значить і тих, хто її ставить, і тих, хто її пише, бо всі вони суть знаряддя, що приносять державі велику користь: вони безперестанно підставляють нам дзеркало, в якому яскраво відбиваються діяння людські, і ніхто так ясно не покаже нам різниці між тим, які ми суть, і тим, якими нам бути належить, як комедія та комедіанти. Ні, правда, скажи мені: хіба ти не бачив на сцені комедій, де виводяться королі, імператори, папи, рицарі, дами та інші дійові особи? Один зображує негідника, другий — шахрая, третій — купця, четвертий — солдата, п'ятий — кмітливого про-

digitized by ukrbiblioteka.org

стака, шостий — простодушного закоханого, але тільки-но комедія закінчується і актори знімають з себе костюми, всі вони між собою рівні.

— Як же, бачив,— відповів Санчо.

— Адже те саме відбувається і в тій комедії, яку являє собою круговорот нашого життя,— говорив далі Дон Кіхот,— і тут одні грають роль імператорів, інші — пап, словом, усіх дійових осіб, які тільки в комедії виводяться, а коли настає розв'язка, тобто коли життя кінчається, смерть у всіх відбирає костюми, якими вони один від одного відрізнялися, і в могилі всі стають між собою рівні.

— Прекрасне порівняння,— зауважив Санчо,— тільки вже не нове, і мені не раз і з різних приводів доводилося чути його, як і порівняння нашого життя з грою в шахи: поки йде гра, кожна фігура має своє особливе призначення, а коли гра закінчилася, всі фігури перемішуються, перетасовуються, зсипаються в купу і потрапляють в один мішок, подібно до того, як усе живе сходить у могилу.

— З кожним днем, Санчо, ти стаєш усе менш простацьким і все розумнішим,— зауважив Дон Кіхот.

— Та що-небудь повинно ж пристати до мене від вашої премудрості,— сказав Санчо,— земля сама по собі може бути безплідною і сухою, але якщо її удобрити і обробити, вона починає давати хороший урожай. Я хочу сказати, що бесіди вашої милості були тим добривом, яке впало на безплідний грунт сухого мого розуму, а весь той час, що я у вас служив і з вами знався, був для нього обробітком, завдяки чому я сподіваюся багатий принести врожай, і врожай цей не зійде й не збочить із стежинок доброго виховання, яке милость ваша проклала на висохлій ниві мого розуміння.

Посміявся Дон Кіхот з велеріччя Санчо, проте не міг не визнати, що той справді подає надії, бо своєю манерою висловлюватися частенько тепер його дивував; а втім, кожного або майже кожного разу, як Санчо починав висловлюватися на вчений або на столичний лад, мова його кінець кінцем падала з висот простодушності в пучину неуцтва; особлива ж вишуканість його мови і неабияка пам'ять виявлялися в тому, що він, до речі й не до речі, вживав прислів'я, що на протязі всієї нашої історії читач, напевно, бачив і помічав неодноразово.

В таких і тому подібних розмовах минула в них більша половина ночі, і, нарешті, Санчо схотілося відправитись на бокову, як він висловлювався, коли його хилило на сон, і, розсідлавши сірого, він дав йому повну волю насолоджуватися багатим на траву пасовиськом. А з Росинанта він не зняв сідла за особливим розпорядженням Дон Кіхота, що не велів розсідлувати коня, поки вони ведуть походне життя і ночують під відкритим небом; старовинний звичай, установлений і неухильно додержуваний мандрівними рицарями, дозволяв знімати вуздечку і прив'язувати її до сідельної луки, але знімати сідло — ні в якому разі! Санчо так і зробив і дав змогу Росинантові вільно пастися разом з осликом, а між осликом і Росинантом існувала дружба тісна й безприкладна, так що з покоління в покоління йшла чутка, ніби автор правдивої цієї історії спочатку присвятив їй навіть цілі розділи, але, щоб не виходити за межі пристойності і благопристойності, що так героїчній історії личить, такі розділи в неї не вставив, хоч, проте, в інших випадках він цього правила не додержується і пише, наприклад, що тільки-но обидва чотириногі сходилися разом, як починали один одного чухати, а потім утомлений і задоволений Росинант клав свою шию на шию втомленого і задоволеного сірого (при цьому з другого боку вона виступала більш як на півліктя), і обидва, задумливо дивлячись у землю, звичайно простоювали так днів по три, в усякому разі, весь той час, який був для цієї мети в їхньому розпорядженні, а також коли голод не примушував їх шукати їжі. Говорять ще, ніби в одному творі згаданого автора дружба ця порівнюється з дружбою Ніса та Евріала, Пілада та Ореста, а коли так, то з цього, всім людям на подив, випливає, якою міцною, напевне, була дружня прихильність цих двох мирних тварин, і не тільки на подив, але й на сором, бо люди зовсім не вміють зберігати дружні почуття. Недарма говориться:

Друга друг уже не знає:
Стали палиці списами.

І ще:

Другу друг плює у кашу.

І нехай думають, що автор дещо перебільшив, порівнявши дружбу цих тварин з дружбою людською, бо від тварин люди одержали багато уроків і дізналися про багато важливих речей: так, наприклад, чорногузи навчили нас користуватися клістиром, собаки — блюванням і вдячності, журавлі — пильності, мурахи — передбачливості, слони — соромливості, а кінь — вірності.

Нарешті Санчо заснув біля підніжжя коркового дуба, а Дон Кіхот задрімав під дубом звичайним, але могутнім; однак трохи згодом його розбудив шум, що почувся в нього за спиною, і, тут же схопившись на ноги, він почав вдивлятися та вслухатися, силкуючись визна-

чити, що це за шум, і побачив двох вершників, один з яких стрибнув на землю і сказав своєму супутникові:

— Злазь, приятелю, і розгнуздай коней, мені здається, що трави тут для них буде вдосталь, а для любовних моїх дум — удосталь тиші й самотності.

Вимовивши ці слова, незнайомець в одну мить розтягнувся на траві; коли ж він повалився на землю, почувся дзвін зброї, і для Дон Кіхота то був явний знак, що перед ним мандрівний рицар; у зв'язку з цією обставиною Дон Кіхот наблизився до сплячого Санчо, потягнув його за руку і, насилу добудившись, сказав йому на вухо:

— Брате Санчо, пригода!

— Дай боже, щоб вдала,— відгукнувся Санчо.— А де ж вона, добродію мій, ця сама вельмишановна пригода?

— Де пригода, Санчо? — перепитав Дон Кіхот.— Поверни голову й подивися: он там лежить мандрівний рицар, і, наскільки я розумію, він не дуже веселий,— я бачив, як він скочив з коня і, ніби у відчаї, повалився на землю, і в цей час задзвенів його обладунок.

— Чому ж ваша милость думає, що це пригода? — спитав Санчо.

— Я не хочу сказати, що це вже і є пригода, це тільки її початок, бо пригоди починаються саме так,— відповів Дон Кіхот.— Але ж, здається, він настроює чи то лютню, чи то гітару, відкашлюється, прочищає горло,— видно, збирається співати.

— Слово честі, так воно і є,— сказав Санчо,— треба гадати, це закоханий рицар.

— Мандрівний рицар не може не бути закоханий,— зауважив Дон Кіхот.— Послухаємо ж його і за шерстинкою пісні впізнаємо овчинку його помислів, бо *уста глаголять від повноти серця.*

Санчо хотів було заперечити своєму панові, але йому завадив голос Рицаря Лісу, голос не дуже поганий, але й не вельми приємний, і, прислухавшись, Дон Кіхот і Санчо вловили, що співає він оцей самий

СОНЕТ

Наказуйте, я слухаю, сеньйоро,
Святий закон для мене ваш наказ,
Всі ваші примхи виконаю враз,
Являючи безприкладну покору.

Помру я без єдиного докору,
Як хочете, щоб я безмовно згас,
А хочете — дзвінкі пісні для вас
Велю зложити муз і грацій хору.

Моя душа, що від жаги стражда,
Як віск, м'яка і, як алмаз, тверда,
І в ній Амур панує переможно.

Від мене в дар приймаючи цей скарб,
Лишіть на нім чи відбиток, чи карб,—
Я слід довіку збережу побожно.

Тут Рицар Лісу, зітхнувши, здавалося, з глибини душі, закінчив свою пісню, а трохи згодом заговорив голосом жалібним і сумним:

— О найпрекрасніша і найневдячніша жінко в усьому земному світі! Невже, найсвітліша Касільдеє Вандальська, ти допустиш, щоб відданий тобі рицар зачах і загинув у нескінченних мандрах і в суворих та жорстоких випробуваннях? Невже тобі недосить того, що завдяки мені тебе визнали першою красунею в світі всі рицарі Наварри, Леона, Тартесії, Кастілії і, нарешті, Ламанчі?

— Ну, вже ні,— мовив тут Дон Кіхот,— я сам рицар Ламанчський, але ніколи нічого подібного не визнавав, та й не міг і не повинен був визнати нічого, що так принижує вроду моєї пані, і тепер ти бачиш, Санчо, що рицар цей марить. А втім, послухаємо ще: вже напевне, він висловиться повніше.

— Ще як висловиться,— підхопив Санчо,— він, очевидно, приготувався вити цілий місяць без перепочинку.

Сталося, проте, не так: почувши, що хтось поблизу розмовляє, Рицар Лісу припинив свої пісні, став на ноги і дзвінким та привітливим голосом вимовив:

— Хто там? Що за люди? Чи належите ви до числа щасливих або ж до скорботних?

— Скорботних,— відгукнувся Дон Кіхот.

— У такому разі наблизьтесь до мене,— мовив Рицар Лісу,—і знайте, що ви наближаєтесь до втіленого суму й скорботи.

Почувши таку зворушливу і ввічливу відповідь, Дон Кіхот наблизився до рицаря, а за Дон Кіхотом прослідував і Санчо.

Ремствуючий рицар схопив Дон Кіхота за руку і сказав:

— Сідайте, сеньйоре рицарю,— щоб здогадатися, що ви рицар і належите до ордену рицарів мандрівних, мені досить було зустріти вас у цьому місці, де з вами ділять дозвілля тільки самотність та вечірня роса — звичайний притулок і природне ложе мандрівних рицарів.

На це йому Дон Кіхот відповів так:

— Я — рицар і якраз цього самого ордену, і хоч смутки, бідування і злигодні звили в душі моїй міцне гніздо, однак від неї не одлетіло співчуття до нещасть чужих. З пісні вашої я зробив висновок, що ваші нещастя — любовного характеру,— тобто що вони викликані вашою

digitized by ukrbiblioteka.org

любовною пристрастю до невдячної красуні, якої ім'я ви згадували в скаргах ваших.

Так, у мирі й згоді, вели вони між собою розмову, сидячи на голій землі, і хто б міг подумати, що не встигне зайнятися день, як вони вже займуться один одним на полі битви.

— Чи не закохані часом і ви, сеньйоре? — запитав Дон Кіхота Рицар Лісу.

— На нещастя так,— відповів Дон Кіхот,— а втім, якщо вибір ми зробили гідний, то страждання, ним заподіювані, нам належить вважати за особливу ласку, а ніяк не за напасть.

— Ваша правда,— зауважив Рицар Лісу,— але тільки презирство наших повелительок, від якого ми втрачаємо розум і здоровий глузд, таке велике, що швидше нагадує помсту.

— Моя пані ніколи мене не зневажала,— заперечив Дон Кіхот.

— Зрозуміло, що ні,— підхопив Санчо, що був поблизу,— моя пані лагідна, як вівця, і м'яка, як масло.

— Це ваш зброєносець? —спитав Рицар Лісу.

— Так, зброєносець,— відповів Дон Кіхот.

— Уперше бачу, щоб зброєносець смів перебивати свого пана,— зауважив Рицар Лісу,— принаймні мій зброєносець,—он він стоїть,— хоч і буде на зріст як його власний батько, проте, коли говорю я, він як води в рот набере.

— Ну, а я, коли на те пішло,— втрутився Санчо,— говорю і маю повне право говорити при такому... гаразд уже, не стану чіпати лихо.

Тоді зброєносець Рицаря Лісу взяв Санчо за руку і сказав:

— Відійдемо лишень убік і поговоримо щиро, як зброєносець із зброєносцем, а наші пани нехай собі сперечаються і розповідають один одному про сердечні свої обставини,— ручаюся головою, що вони ще й дня прихоплять, та й то, мабуть, не закінчать.

— Нехай собі на здоров'я,— погодився Санчо,— а я розкажу вашій милості, хто я такий, і ви побачите, що мене не можна ставити на одну дошку з іншими балакучими зброєносцями.

Тут обидва зброєносці пішли собі, і між ними почалася розмова така ж кумедна, як і важлива була розмова їхніх сеньйорів.

РОЗДІЛ XIII,

в якому продовжується пригода з Рицарем Лісу і наводиться розумна, мирна та надзвичайна розмова двох зброєносців.

Як тільки зброєносці пішли собі від рицарів, то перші почали розповідати один одному про своє життя, а другі — про сердечні свої справи, однак в історії спочатку наводиться розмова слуг, а потім уже розмова панів; отже, в історії сказано, що, відійшовши трохи вбік, слуга Рицаря Лісу звернувся до Санчо з такими словами:

— Тяжко й несолодко живеться нам, тобто зброєносцям мандрівних рицарів, добродію мій; от уже справді в поті лиця нашого їмо ми хліб, а це ж одно з проклять, які господь бог наклав на наших прародителів.

— З таким же успіхом можна сказати,— підхопив Санчо,— що ми їмо його в холоді нашого тіла, бо хто більше від злощасних зброєносців мандрівного рицарства страждає від спеки й холоду? І не так було б кривдно, коли б ми цей хліб їли, бо з хлібом і горе не біда, а то ж іноді днів по два задовольняєшся самим тільки перелітним вітром.

— Усе це ще можна стерпіти й перетерпіти, чекаючи нагород,— зауважив другий слуга,— адже якщо тільки мандрівний рицар, в якого служить зброєносець, не з найбезталанніших, то трохи згодом він йому вже неодмінно подарує губернаторство на якому-небудь розлюб'язному острові або ж якесь гарненьке графство.

— Я вже говорив моєму панові, що з мене й губернаторства на острові досить,— заявив Санчо,— і він був такий благородний і такий щедрий, що неодноразово і з різних приводів давав обіцянку подарувати мені острів.

— А я був би задоволений, коли б за непорочну мою службу мене зробили каноником,— сказав другий слуга,— і мій пан мені вже обіцяв парафію, та ще яку!

— Ваш пан, як видно, рицар у церковній галузі і має право виявляти подібного роду ласки вірним своїм зброєносцям,— зауважив Санчо,— ну, а мій — найзвичайнісінький світський, хоч, проте, я пригадую, що одні розумні люди, яких я, правда, вважав за віроломних, пробували умовити його стати архієпископом, однак він, крім імператора, ні про що слухати не хотів, а я тоді боявся: ну, що як йому захочеться піти по духовній лінії, адже я управляти церковною парафією не гідний,— потрібно вам знати, ваша милость, хоч я і схожий на

людину, але тільки церкві що від мене, що від худоби — одна користь.

— Далебі, ваша милость, ви помиляєтесь, бо не всі острови добре скроєні,— заперечив другий слуга.— Трапляються серед них і криві, і бідні, і похмурі, і навіть з найрівнішим та найстрункішим з них той нещасний, якому він дістанеться, бо турбот і неприємностей не позбудешся. Краще б нам залишити цю прокляту службу й розійтись по домівках, а вже вдома ми зайнялися б приємнішими справами, скажімо полюванням або риболовлею, бо хіба навіть у найбіднішого зброєносця немає своєї конячини, пари борзих і вудки, щоб було чим зайняти себе в селі?

— У мене все це є,— сказав Санчо,— конячини, правда, немає, але зате є осел,— вдвоє кращий, ніж кінь мого пана. Не зустріти мені в радості великдень, найближчий, який повинен бути, якщо я коли-небудь обміняю мого осла на цього коня, хоч би на додачу мені дали не одну фанегу вівса. Ви не повірите, ваша милость, який у мене чудовий сірий,— він у мене сірий, осел цей. Ну, а за собаками справа не стане: собак у нас у селі скільки хочеш, а найкраще ж полювати на чужий кошт.

— Признатися сказать, сеньйоре зброєносцю,— мовив другий слуга,— я вирішив і наважився кинути всі ці рицарські дурниці, повернутися до себе в село і ростити діточок: у мене їх троє і всі — ніби перли Сходу.

— А в мене двоє,— сказав Санчо,— та такі, що піднось їх на блюді хоч самому римському папі, особливо дівчатко, я її з божою допомогою готую в графині, хоч і наперекір матері.

— А скільки ж літ цій сеньйорі, яка повинна стати графинею? — поцікавився другий слуга.

— Близько п'ятнадцяти,— відповів Санчо,— але на зріст вона — як спис, свіжа, як квітневий ранок, а сильна, все одно як поденщик.

— З такими якостями їй саме бути не те що графинею, а й німфою зеленого гаю,— зауважив другий слуга.— Ах ти, розперешлюшко й розперешлюшкіна дочко, вже й здорова ж, напевно, чортиця!

На це Санчо з деякою прикрістю відповів так:

— Ні вона, ні її мати ніколи шлюхами не були і, бог дасть, поки я живий, ніколи й не будуть. А вашу милость я попрошу: чи не можна ввічливіше, ви весь час оберталися серед мандрівних рицарів, а вони ж сама ввічливість, тимчасом слова, які ви вживаєте, щось із цим не в'яжуться.

— Погано ж ви, ваша милость, сеньйоре зброєносцю, розбираєтесь у похвалах! — вигукнув другий слуга.— Хіба ви не знаєте, що коли який-небудь кавальєро списом пронизує бика на арені або ж коли хто-небудь спритно робить свою справу, то народ звичайно кричить: «Ах ти, шлюха і шлюхин син, як здорово це в нього вийшло!»? Так ось те, що в цьому виразі здається лайливим, є насправді особлива похвала, а від синів або ж дочок, які не зробили нічого такого, за що батькам їхнім належить віддавати подібну честь, я б на вашому місці, сеньйоре, відрікся.

— Я й відрікаюся,— підхопив Санчо,— так що з цієї обставини ви, ваша милость, вільні шлюхати і мене, і моїх дітей, і мою дружину, бо всі їхні вчинки і слова вищою мірою гідні подібних похвал, і я молю бога, щоб він привів мене побачитися з ними і позбавив від смертного гріха, тобто від небезпечної служби зброєносця, а зв'язався я з нею вдруге тому, що мене спокусив і поплутав гаманець з сотнею дукатів, який я одного разу знайшов у самому серці Сьєрри Морени, а тепер чорт раз у раз махає в мене перед очима мішком з дублонами — то тут, то там, аж, дивись, не там, а он де,— і мені все ввижається: от я його хапаю руками, притискаю до грудей, несу додому, придбаю землю, здаю її в оренду і живу собі, ніби той принц, і варто мені про це подумати, як мені вже здаються легкими й стерпними ті муки, що мені доводиться зазнавати через мого недоумкуватого пана, якого я вважаю не стільки за рицаря, скільки за навіженого.

— Ось тому-то й говорять, що від заздрості очі розбігаються,— зауважив другий слуга.— Але коли вже мова зайшла про навіжених, то більшого навіженого, як мій пан, ще не бачив світ,— це про таких, як він, кажуть: «Чужі турботи й осла занапастять». Адже для того, щоб інший рицар прийшов до розуму, він сам став божевільним і тепер роз'їжджає, шукаючи того, що при зустрічі може йому ще вийти боком.

— А він часом не закоханий?

— Закоханий,— відповів другий слуга,— в якусь Касільдею Вандальську, таку круту й непромішану особу, яких світ не творив, але тільки крутим норовом його не проймеш, у животі в нього бурчать ще чистіші викрутні, і в недалекому майбутньому це виявиться.

— На найрівнішій дорозі трапляються горбики та вибоїни,— зауважив Санчо,— у людей ще тільки варять боби, а в мене їх повні казани; у божевілля, очевидно, більше супутників та прислужників, ніж у мудрості. Однак якщо недарма говориться, що легше на світі жити, коли в тебе є товариш по нещастю, значить і мені ваша милость буде втіхою: адже ваш пан — такий самий дурень, як і мій.

— Дурень, та зате молодець,— заперечив

digitized by ukrbiblioteka.org

другий слуга,— і не такий уже він дурний та відважний, як хитрий.

— А мій не такий,— оголосив Санчо,— я хочу сказати, що в мого хитрості от на стільки немає, душа в нього нарозпашку, він нікому не здатний заподіяти зло, він робить тільки добро, лукавства цього самого в ньому ні на волосину немає, кожна дитина запевнить його, що зараз ніч, хоч би це було опівдні, і от за цю простодушність я й люблю його більше як життя і, незважаючи ні на які його дурощі, при всьому бажанні не можу від нього піти.

— Як би там не було, друже й добродію мій,— сказав слуга Рицаря Лісу,— якщо сліпий веде сліпого, то обидва впадуть у яму. Краще було б нам — бадьорим кроком у рідні краї, а то ж пригоди не завжди бувають приємні.

Санчо щохвилини спльовував слину, на вигляд липку й досить густу, і, помітивши це, співчутливий лісний зброєносець мовив:

— По-моєму, ми так багато говорили, що у нас у горлі пересохло, ну, та в мене прив'язано до луки сідла такий добрий засіб для промочування — просто чудо!

Сказавши це, він устав і незабаром повернувся з великим бурдюком вина й пирогом завдовжки в півліктя, і це не перебільшення, бо то був пиріг з кроликом такої величини, що Санчо, доторкнувшись до нього і вирішивши, що це навіть і не козеня, а цілий козел, звернувся до другого зброєносця з запитанням:

— І ви отаке возите з собою, сеньйоре?

— А ви що ж думали? — обізвався той.— Чи, по-вашому, я вже такий миршавий зброєносець? На крупі мого коня більше запасів продовольства, ніж у генерала, коли він вирушає в похід.

Не примусивши себе довго запрошувати, Санчо приступив до їжі і, похапцем ковтаючи куски завбільшки з млинове жорно, сказав:

— Ваша милость — от уже істинно вірний і відданий зброєносець, дійсний і справжній, розкішний і багатий, як показує цей бенкет, який ви задали чисто мов чарівництвом,—не те що я, зброєносець жалюгідний і нещасливий, в якого у саквах тільки й є, що трохи сиру, такого твердого, що ним легко розтрощити голову велетневі, та крім того півсотні солодких стручків, та стільки ж лісових і грецьких горіхів, а все тому, що мій пан бідний, і ще тому, що він додержується тієї думки й наслідує те правило, ніби мандрівним рицарям належить підкріплятись і задовольнятись самими лише сухими плодами та польовими травами.

— По честі, братцю,— оголосив другий слуга,— мій шлунок не здатний перетравлювати будяки, дикі груші й деревне коріння. Ну їх до всіх чортів, наших панів, з усіма їхніми думками й рицарськими законами, нехай собі їдять, що хочуть,— я везу з собою холодне м'ясо, а до луки сідла в мене на всякий випадок прив'язаний ось цей бурдюк, і я його так люблю і боготворю,—ну просто хвилинки не можу пробути, щоб не обняти його й не припасти до нього устами.

Сказавши це, він сунув бурдюк у руки Санчо,— і той, нахиливши його й потягуючи з шийки, з чверть години розглядав зірки, а коли перестав пити, то схилив голову набік і з глибоким зітханням промовив:

— Ах ти, розшлюхине поріддя, до чого ж ти, підле, корисне!

— От бачите,— почувши, що й Санчо згадує *розшлюхине поріддя,* мовив другий слуга,— адже ви теж, щоб похвалити моє вино, назвали його *розшлюхиним поріддям*?

— Признаюсь, тепер я розумію,— відповів Санчо,— що нічого образливого немає назвати кого-небудь шлюхиним сином, якщо це говорять у вигляді похвали. А скажіть, сеньйоре, заради всього святого, це вино не з Сьюдад Реаля?

— Оце знавець! — вигукнув другий слуга.— Справді, воно саме звідти і до того вже не молоде.

— Ще б пак не знавець! — вигукнув Санчо.— Ви думаєте, це для мене таке важке завдання — розпізнати ваше вино? Так от, було б вам відомо, сеньйоре зброєносцю, в мене до розпізнавання вин великі природні здібності: дайте мені разочок понюхати — і я вам угадаю, і звідки воно, і якого сорту, і букет, і міцність, і які зміни можуть з ним статися, і все, що до вина стосується. А втім, тут немає нічого дивного: у мене в роді з боку батька було два таких чудових знавці вин, які не часто зустрічаються в Ламанчі, а на підтвердження я розкажу вам один випадок. Дали їм якось покуштувати з однієї бочки і попросили висловити свою думку відносно стану та якості вина, цінності його й недоліків. Один лизнув, другий тільки до носа підніс. Перший сказав, що вино тхне залізом, другий сказав, що швидше шкірою. Власник сказав, що бочка чиста і що ніде було йому пропахнути шкірою. Проте обидва славетні знавці стояли на своєму. Минув деякий час, вино було продане, почали виливати з бочки, глядь — на самому дні маленький ключик на шкіряному ремінці. Після цього судіть самі, ваша милость, чи може людина мого роду-племені про такі речі сказати своє переконливе слово.

— Ось тому я й говорю, що нам треба кинути розшуки пригод,— сказав другий слуга,—

від добра добра не шукають, розійдемося лишень по своїх халупах, а коли господу буде завгодно, то він нас і там не покине.

— Поки мій пан не доїде до Сарагоси, я служитиму йому, а там видно буде.

Довго ще два славних зброєносці розмовляли і випивали, поки, нарешті, сон не зв'язав їм язики і не зменшив їхню спрагу, а утолити її було немислимо; так вони й заснули, тримаючись за майже порожній бурдюк, з недожованими шматками пирога в роті, і тепер ми їх на час залишимо, щоб розповісти, про що говорили між собою Рицар Лісу і Рицар Сумного Образу.

РОЗДІЛ XIV,

в якому продовжується пригода з Рицарем Лісу.

В історії сказано, що після довгої розмови з Дон Кіхотом Рицар Дрімучого Лісу звернувся до нього з такими словами:

— А тепер, сеньйоре рицарю, нехай буде вам відомо, що не стільки з веління долі, скільки з своєї доброї волі надало мені закохатися в незрівнянну Касільдею Вандальську. Я називаю її незрівняною тому, що ніхто не може з нею зрівнятися ні величчю будови тіла, ні родовитістю, ні вродою. І оця Касільдея, про яку я говорю, за всі мої чесні наміри і благородні почуття відплатила тим, що за прикладом мачухи Геркулеса звеліла мені різноманітних зазнати випробувань, і в кінці кожного вона давала мені слово, що в кінці наступного настане край моїм сподіванням, а тимчасом митарства мої нанизуються одне на одне, і нема їм числа, і тепер уже я не знаю, яке з них буде останнім і покладе початок виконанню благих моїх бажань. Якось наказала вона мені викликати на поєдинок знамениту севільську жінку-велетня Хіральду, кремезну й здоровенну, ніби відлиту з міді, і, хоч вона завжди на одному місці, найзрадливішу та найбільш непостійну жінку в світі. Я прийшов, побачив, переміг її, звелів стояти спокійно й не крутитися, бо вже понад тиждень вітер дув тільки з півночі. Ще якось наказала мені моя володарка зважити стародавніх кам'яних биків Гісандо, а вони ж такі важкенні, що це швидше підійшло б вантажникові, ніж рицареві. Ще якось наказала вона мені кинутись і звалитися в безодню Кабра,— справа страшна й нечувана,— а потім докладно доповісти їй про те, що в похмурій тій безодні криється. Я зупинив обертання Хіральди, зважив биків Гісандо, кинувся в безодню і дослідив те, що крилося в ній, а надії мої як не справджувалися, так і не справджуються, а накази її та зневага — це все йде своєю чергою. Та от уже зовсім недавно наказала вона мені об'їхати всі іспанські провінції й добитися визнання від усіх мандрівних рицарів, які там тільки бродять, що вродою своєю вона перевершила всіх жінок на світі, а що я — найвідважніший і найзакоханіший рицар у всьому світі; за цим розпорядженням я вже об'їхав майже всю Іспанію і подолав багатьох рицарів, що насмілилися мені суперечити. Але понад усе я чванюсь і пишаюся тим, що переміг в єдиноборстві славного рицаря Дон Кіхота Ламанчського і примусив його визнати, що моя Касільдея Вандальська прекрасніша від його Дульсінеї, і гадаю, що це рівнозначно перемозі над усіма рицарями в світі, бо їх усіх переміг згаданий мною Дон Кіхот, а оскільки я його переміг, то його слава, честь і заслуги переходять до мене і переносяться на мою особу,

Хто славного подужав у двобої,
Той сам достоїн слави голосної,

так що незліченні подвиги названого мною Дон Кіхота тепер уже приписуються мені і стають моїми.

З подивом прислухався Дон Кіхот до слів Рицаря Лісу і не раз готовий був сказати йому, що він бреше; слово «брехня» так і крутилося в нього на язиці, однак він, оскільки міг, стримував себе, щоб той остаточно заплутався у власній брехні, і тому холоднокровно зауважив:

— Що ваша милость, сеньйоре рицарю, перемогла ледве чи не всіх мандрівних рицарів Іспанії і навіть усього світу — тут я нічого не можу сказати, але що ви перемогли Дон Кіхота Ламанчського — це я ставлю під сумнів. Можливо, то був хто-небудь інший, на нього схожий, хоч, проте, мало хто на нього скидається.

— Як так інший? — скрикнув Рицар Лісу.— Клянусь небом, яке розкинулося над нами, що я схопився з Дон Кіхотом, подолав його і примусив здатися, і цей чоловік високого зросту, довгов'язий і сухорлявий, з обличчя худорлявий, волосся в нього з сивиною, ніс орлиний, з ледве помітною горбинкою, вуса великі, чорні, донизу опущені. Воює він під іменем Рицаря Сумного Образу, а в зброєносцях у нього пере-

digitized by ukrbiblioteka.org

буває хліборо́б Санчо Панса, їздить і гарцює він на славному коні, що називається Росинантом, і, нарешті, повелителькою його є якась Дульсінея Тобоська, що раніше звалася Альдонсою Лоренсо, подібно до того як мою володарку звуть насправді Касільдою і родом вона з Андалузії, а я її на цій підставі величаю Касільдеєю Вандальською. Якщо ж усіх цих прикмет недосить, щоб ви впевнилися в моїй правоті, то при мені мій меч, а він і саме недовір'я примусить повірити.

— Заспокойтеся, сеньйоре рицарю, і вислухайте мене,— сказав Дон Кіхот.— Потрібно вам знати, що цей Дон Кіхот, про якого ви говорите,— мій найкращий друг, і у нас з ним така тісна дружба, що ми ніби складаємо одне ціле, а прикмети, які ви мені повідомили, такі вірні й беззаперечні, що я не можу не визнати, що ви перемогли саме його. З другого боку, мій власний зір і дотик доводять мені всю неможливість того, щоб це був він, якщо тільки хтонебудь з численних ворожих йому чарівників (найвірніше, той, хто постійно його переслідує) не набрав його образу і не дав себе подолати, щоб позбавити його слави, яку він високими своїми рицарськими подвигами в усіх відомих нам країнах заслужив і здобув. І для більшої переконливості я хочу ще довести до вашого відома, що згадані чарівники, його недоброзичливці, днів зо два тому перетворили й обернули прекрасну Дульсінею Тобоську на просту й грубу селянку, і, треба гадати, так само вони змінили зовнішність і самого Дон Кіхота. Якщо ж усього цього недосить, щоб ви пересвідчились у правоті слів моїх, то перед вами сам Дон Кіхот, який свою правоту відстоюватиме із зброєю в руках, чи то на коні, чи то спішившись, чи то як вам заманеться.

Сказавши це, він підвівся і, чекаючи, що зробить Рицар Лісу, взявся за меч, а той не менш спокійно звернувся до нього з такими словами:

— Справному платникові застава не страшна. Кому один раз, сеньйоре Дон Кіхот, пощастило перемогти вас, той має підставу надіятися подолати вас у вашому справжньому вигляді. А втім, рицарям не годиться чинити ратні подвиги в потемках, ми не розбійники й не лиходії, підождемо до світанку, і нехай буде сонце свідком наших діянь. Умовою ж нашого поєдинку я ставлю таке: переможений здається на ласку переможця, і той може повестися з ним як завгодно, з тим однак, щоб повеління його не були для переможеного принизливими.

— Подібна умова й угода мене цілком задовольняє,— оголосив Дон Кіхот.

Після цього обидва рицарі направилися до своїх зброєносців і застали їх похрапуючими в таких самих позах, в яких вони були застукані сном. Рицарі їх розбудили і звеліли споряджати коней, бо на сході сонця між ними, мовляв, повинно відбутися кровопролитне, незрівнянне і безприкладне єдиноборство; при цьому повідомленні Санчо обмер і сторопів, бо від зброєносця Рицаря Лісу він багато чув про молодецтво рицаря і тепер побоювався за життя свого пана; як би там не було, зброєносці, не говорячи ні слова, направилися до свого табуна,— слід зауважити, що всі троє коней та осел устигли обнюхати один одного і вже не розлучалися.

По дорозі зброєносець Рицаря Лісу сказав Санчо:

— Було б вам відомо, приятелю, що в андалузьких забіяк такий звичай: коли потрапив у свідки, то не сиди склавши руки, поки б'ються суперечники. Тепер, значить, ви повідомлені, що коли господарі наші б'ються, то й нам належить битися так, щоб клапті летіли.

— Нехай собі, сеньйоре зброєносцю, тримаються цього звичаю та додержують його підбурювачі й забіяки, а щоб зброєносці мандрівних рицарів — це вже дзуськи,— заперечив Санчо.— Я принаймні не чув від мого пана про подібний звичай, а він усі установлення мандрівного рицарства назубок знає. І нехай навіть це правда і дійсно існує таке правило, щоб зброєносці билися, коли б'ються їхні пани, я все одно не стану його виконувати, а краще заплачу пеню, що накладається на таких смирних зброєносців, як я,— ручаюсь, що це, напевно, від сили два фунти воску, і я вважаю за краще віддати ці два фунти: це мені, безперечно, буде дешевше від корпії на лікування голови, а я ж певен, що в битві мені неодмінно її розрубають і розсічуть навпіл. І ще тому не можу я битися, що в мене немає меча, та я його і в руки зроду не брав.

— Це владнати легко,— мовив другий зброєносець,— у мене з собою два однакових полотняних мішки, ви візьмете один, я — другий, і ми на однакових умовах почнемо один одного лупцювати мішками.

— Це будь ласка,— сказав Санчо,— така бійка поранити нас не поранить, а пил виб'є.

— Ні, так не годиться,— заперечив другий зброєносець.— Щоб вітер не заніс мішків, треба покласти в них по півдюжини добреньких гладеньких голишів, вагою однакових, от ми й почнемо мішкувати один одного без особливої шкоди і втрати для обох.

— Ах ти, нелегка його забери! — вигукнув Санчо.— Нічого сказати, добрячі соболині хутра і волокна бавовни бажає він накласти в мішки, щоб не розкроїти один одному череп

і щоб з наших кісток не вийшло каші! Та хоч би ви, добродію мій, шовковичними коконами їх набили, все одно, було б вам відомо, я не стану битися, нехай б'ються наші пани, ну їх до бога, а ми будемо жити-поживати та винце попивати, адже час і так постарається нас уморити, а нам самим не варто клопотатися, щоб він нам кінчався до пори і до строку: достигнемо, тоді і впадемо.

— І все ж нам хоч з півгодинки, а доведеться побитися,— заперечив другий зброєносець.

— Зовсім ні,— відрізав Санчо,— я не такий неук і не такий невдячний, щоб затівати хоча б легку сварку з людиною, з якою ми разом їли й пили. Тим більше, вона мене нічим не розгнівила і не розізлила, то якого ж дідька я ні з того ні з сього сунуся в бійку?

— Я й це берусь уладнати,— сказав другий зброєносець,— і от яким чином: перед початком сутички я преспокійно підійду до вашої милості і дам вам два-три ляпаси, так що ви полетите з ніг, і цим я пробуджу в душі вашій гнів, навіть якщо ви сонливіший за бабака.

— Проти цього випаду в мене знайдеться інший, ніскільки не гірший,— заявив Санчо.— Я схоплю дрючок і, перш ніж ваша милость почне пробуджувати мій гнів, так усиплю ваш, що пробудиться він хіба що на тому світі, а на тому світі, мабуть, відомо, що наступати собі на ногу я нікому не дозволю. І всім нам треба бути дуже пильними, а головне не будити чужий гнів, нехай він собі спить, бо чужа душа — темний ліс: підеш за шерстю,— аж, дивись, самого обстригли, та й господь благословив мир, а чвари прокляв. І то сказати: зацькований, загнаний, притиснутий до стіни кіт перетворюється на лева, ну, а я ж людина, то я бозна на кого можу перетворитися, а тому я вас, сеньйоре зброєносцю, попереджаю: за всю шкоду і втрату від нашої бійки відповідаєте ви, і не хто інший.

— Добре,— мовив другий зброєносець.— Завтра буде видніше.

Тимчасом на деревах защебетали хори пташок райдужного опірення; в своїх багатоголосих і веселих піснях вони величали й вітали прохолодну зорю, чий прекрасний лик уже показався у вратах і вікнах сходу і яка вже почала обтрушувати з свого волосся численну кількість вологих перлів, і обмиті приємною цією вологою трави були ніби вкриті й обсипані найтоншим білим бісером; верби лили солодку манну, сміялися джерела, дзюрчали струмки, веселилися діброви, і в найдорожчий свій наряд прибралися луки на зорі. Коли ж розсвіло і стало можливо бачити й розрізняти предмети, то першим предметом, що впав в очі Санчо Панси, був ніс зброєносця Рицаря Лісу, такий величезний, що здавалося, ніби він кидає тінь на все зброєносцеве тіло. В історії й справді сказано, що ніс був величини неймовірної, з горбинкою посередині, всіяний бородавками, ліловий, як баклажан, і звисав нижче рота на цілих два пальці; ця величина, колір, бородавки і кривизна до того зброєносця робили бридким, що Санчо, побачивши вищеописаний ніс, задригав ногами, замахав руками, як дитина, з якою стався родимчик, і дав собі слово одержати краще дві сотні ляпасів, ніж пробуджувати гнів такого страховища, а потім з ним битися. Тим часом Дон Кіхот утупив погляд у свого противника, але той уже надів шолом і опустив забрало, так що обличчя його не можна було роздивитися; Дон Кіхот, однак, помітив, що це людина кремезна і не дуже висока на зріст. Поверх обладунку на ньому був камзол, зітканий ніби з ниток найчистішого золота і поспіль усипаний сяючими дзеркальцями у вигляді малюсіньких місяців, що надавало його нарядові незвичайної пишноти й розкоші; на шоломі розвівалося багато зеленого, жовтого й білого пір'я; його спис, притулений до дерева, був дуже величезний і товстий, з залізним наконечником завбільшки в п'ядь.

Дон Кіхот усе це роздивився й помітив і з усього баченого й поміченого зробив висновок, що згаданий рицар, напевно, великий силач; однак це не вжахнуло його, як Санчо Пансу,— ні, він звернувся до Рицаря Дзеркал з холоднокровними і сміливими словами:

— Якщо бойовий запал не взяв гору над вашою, сеньйоре рицарю, чемністю, то я звертаюсь до неї і прошу вас підняти трохи забрало, щоб я впевнився, що мужність обличчя вашого відповідає мужності будови вашого тіла.

— Чи вийдете ви, сеньйоре рицарю, з цього випробування переможцем, чи будете переможені,— заперечив Рицар Дзеркал,— у вас ще буде вільний час мене роздивитися, а зараз я не можу вдовольнити ваше бажання тільки тому, що, думається мені, я заподію явну образу прекрасній Касільдеї Вандальській, якщо витрачатиму час на те, щоб піднімати забрало, тоді як мені належить примусити вас визнати те, чого, як вам відомо, я од вас добиваюся.

— Як би там не було,— заперечив Дон Кіхот,— поки ми будемо сідати на коней, ви встигнете мені сказати, чи справді я той самий Дон Кіхот, якого ви нібито перемогли.

— На цей ваш запит відповідаємо,— мовив Рицар Дзеркал,— що ви, як дві краплі води, схожі на переможеного мною рицаря, але ж ви самі говорите, що чарівники кують на вас

digitized by ukrbiblioteka.org

лихо, а тому я не насмілюсь твердити позитивно, чи є ви даною особою, що перебуває під слідством, чи ні.

— Тепер для мене зовсім ясно, що ви помиляєтесь,— зауважив Дон Кіхот,— однак, щоб ви зневірились остаточно, нехай подадуть нам коней,— з допомогою господа бога, моєї пані і власної моєї руки я побачу ваше обличчя скоріше, ніж коли б ви стали піднімати забрало, а ви побачите, що я не той переможений Дон Кіхот, за якого ви мене приймаєте.

Тут, перервавши розмову, сіли вони на коней, і Дон Кіхот повернув Росинанта, щоб спочатку розігнати його, а потім кинутися на свого противника, і так само зробив Рицар Дзеркал. Але не встиг Дон Кіхот від'їхати й на двадцять кроків, як Рицар Дзеркал, також на півпуті, зупинився й крикнув йому:

— Пам'ятайте ж, сеньйоре рицарю, що за умовою нашого поєдинку переможений, ще раз повторюю, здається на ласку переможця.

— Я знаю,— обізвався Дон Кіхот,— з тим однак, застереженням, що переможеному не буде пред'явлено вимог і дано наказів, які суперечать рицарському статуту.

— Само собою зрозуміло,— мовив Рицар Дзеркал.

Тут Дон Кіхот звернув увагу на незвичайний ніс зброєносця і не менш за Санчо здивувався з нього настільки, що навіть прийняв цього зброєносця за якесь чудовисько, за людину іншої породи, що досі не зустрічалася на землі. Санчо, бачачи, що його пан має намір узяти розбіг, не побажав залишитися наодинці з носатим: він боявся, що коли той хоч раз лясне його своїм носом по носу, то цим уся їхня битва й закінчиться, бо від сили удару, а то й від страху, він неодмінно розтягнеться,— ось тому, вхопившись за Росинантове стремено, він рушив слідом за своїм паном; коли ж, на його думку, настав час повернути назад, він сказав:

— Будьте так ласкаві, добродію мій, поки ви ще з ворогом не схопилися, допоможіть мені видертися на цей дуб,— там мені буде зручніше, ніж на землі, стежити за тією гарячою сутичкою, яка зараз почнеться між вашою милістю і он тим рицарем.

— По-моєму, Санчо,— заперечив Дон Кіхот,— ти просто хочеш піднятись і забратися на підмостки, щоб дивитися на бій биків, перебуваючи в повній безпеці.

— Сказати правду,— признався Санчо,— мене приголомшив і злякав величезний ніс цього зброєносця, і я боюся з ним залишатися.

— Ніс у нього справді такий, що, коли б я був іншою людиною, він би і мене примусив затремтіти,— сказав Дон Кіхот.— Ну що ж, лізь, я тебе підсаджу.

Поки Дон Кіхот возився, допомагаючи Санчо видертися на дуб, Рицар Дзеркал узяв який йому хотілося розбіг і, гадаючи, що Дон Кіхот устиг зробити те саме, і не чекаючи ні звуку труби, ні якогось іншого знаку, повернув свого коня, такого ж знатного й баского, як Росинант, і чимдуж, тобто підтюпцем, рушив на зближення з противником; бачачи однак, що Дон Кіхот забарився з підсаджуванням Санчо, Рицар Дзеркал натягнув поводи і напівдорозі зупинився, за що кінь йому був дуже вдячний, бо він уже видихся. Дон Кіхотові тимчасом здалося, ніби противник уже на нього налітає,— він з силою встромив шпори в худі боки Росинанта, так його цим розворушивши, що, за свідченням автора, Росинант уперше перейшов на крупну рись (а то ж звичайно він тільки біг підтюпцем) і з небаченою швидкістю помчав свого сідока просто на Рицаря Дзеркал. А Рицар у цей час всаджував своєму коневі шпори по самий каблук, але кінь і на палець не зрушив з того місця, де його біг було зупинено. За таких ото сприятливих обставин і до такої міри вчасно напав Дон Кіхот на свого противника, який возився з конем та чи то не зумів, чи не встиг узяти спис наперевіс. Не звертаючи уваги на ці його утруднення, Дон Кіхот без найменшого для себе риску і цілком безкарно так ударив Рицаря Дзеркал, що тому мимоволі довелося скотитися по крупу коня на землю і до того міцно він при цьому гепнувся, що, ніби мертвий, не міг поворухнути ні рукою, ні ногою.

Як побачив Санчо, що рицар упав, так зараз же спустився з дуба і з великою спритністю направився до свого пана, а той, спішившись, поспішив до Рицаря Дзеркал і, розв'язавши йому стрічки від шолома, щоб упевнитися, живий він чи мертвий, і щоб йому легше було дихати, в разі, якщо живий, побачив... Але як сказати, кого він побачив, не здивувавши при цьому, і не вразивши, і не вжахнувши читачів? Він побачив, гласить історія, лице, образ, зовнішність, риси й обличчя самого бакалавра Самсона Карраско, і як тільки побачив, закричав гучним голосом:

— Сюди, Санчо! Зараз ти повинен будеш побачити те, чому ти не повинен вірити! Поспішай же, сину мій, і переконайся, на що здатне чаклунство, на що спроможні чаклуни й чарівники!

Санчо наблизився і, побачивши обличчя бакалавра Карраско, почав старанно хреститись і не менш старанно прикликати ім'я господнє. Весь цей час потерпілий рицар не подавав ознак життя, а тому Санчо сказав Дон Кіхоту:

— На мою думку, добродію мій, вашій милості на всякий випадок слід було б загнати

і всунути меч у пащу оцього, який удав із себе бакалавра Самсона Карраско: може, ви таким чином порішите одного з ворожих вам чарівників.

— Ти діло говориш,—зауважив Дон Кіхот,— бо чим менше ворогів, тим краще.

І він уже вийняв меч з піхов, щоб наслідувати пораду і повчання Санчо, але тут до нього підскочив зброєносець Рицаря Дзеркал, уже без цього бридкого носа, і голосно вигукнув:

— Подумайте, сеньйоре Дон Кіхот, що ви робите! Адже біля ваших ніг Самсон Карраско, ваш приятель, а я його зброєносець.

А Санчо, бачачи, що він не такий потворний, як раніше, спитав:

— А де ж ніс?

На що той відповів:

— Він у мене тут, у кишені.

З цими словами він сунув руку в праву кишеню і витяг фальшивий, з лакованого картону, ніс вищеописаного зразка. Санчо довго до зброєносця придивлявся і, нарешті, голосно і з подивом вигукнув:

— Пресвята богородице, спаси нас! Та це ж Томе Сесьяль, сусід мій і кум!

— А то хто ж!— підхопив залишений без носа зброєносець.— Так, я — Томе Сесьяль, друже мій і куме Санчо Панса, і я тобі потім розкажу про всі капості, шахрайство й каверзи, через які я тут опинився. А зараз проси й благай свого пана, щоб він не чіпав, не ображав, не ранив і не вбивав Рицаря Дзеркал, що лежить біля його ніг, бо, без усякого сумніву, це сміливий і легковажний бакалавр Самсон Карраско, наш односельчанин.

Тим часом Рицар Дзеркал опам'ятався; тоді Дон Кіхот приставив до його обличчя вістря вийнятого з піхов меча і сказав:

— Смерть вам, рицарю, якщо ви не визнаєте, що незрівнянна Дульсінея Тобоська вища вродою від вашої Касільдеї Вандальської, а крім того, ви повинні мені обіцяти (якщо тільки після цієї сутички й падіння ви зостанетесь живі), що відправитесь у місто Тобосо, з'явитесь до Дульсінеї і скажете, що ви від мене, а вже що вона з вами зробить — на те її повна воля, а якщо вона повну волю дасть вам, то вам усе-таки доведеться мене розшукати (провідником послужить вам слід від моїх діянь, і він приведе вас до місця мого перебування) і розповісти, про що ви з нею розмовляли; такі мої умови, і вони перебувають у згоді з нашою умовою перед битвою і не суперечать статутові мандрівного рицарства.

— Визнаю,— сказав повалений рицар,— що розпатлане, хоч і чисте, волосся Касільдеї не варте драних і брудних черевиків сеньйори Дульсінеї Тобоської, і обіцяю з'їздити до неї, повернутися від неї до вас і дати найповніший і найдокладніший звіт, якого тільки ви від мене зажадаєте.

— Ще вам належить визнати й повірити,— додав Дон Кіхот,— що той рицар, якого ви подолали, не був і не міг бути Дон Кіхотом Ламанчським, що це був хтось інший, на нього схожий, а я, з свого боку, визнаю і вірю, що хоч ви й схожі на бакалавра Самсона Карраско, однак ви не він, а хтось інший, на нього схожий, і що недруги мої надали вам його вигляду, щоб я стримав і зменшив порив люті, який мене охопив, і щоб я з лагідністю пожинав плоди перемоги.

— Все це я визнаю, беру до уваги і усвідомлюю, так само як і ви цьому вірите, берете до уваги й усвідомлюєте,— відповів вибитий із сідла рицар.— А тепер будьте ласкаві, дозвольте мені встати,— а втім, не знаю, чи зможу: я дуже розбився, коли падав.

Дон Кіхот і зброєносець Томе Сесьяль почали піднімати його, а Санчо очей не зводив з свого земляка і закидав його запитаннями, з відповідей на які випливало, що це й справді Томе Сесьяль; однак слова Дон Кіхота про те, що чарівники замінили образ Рицаря Дзеркал образом бакалавра Карраско, запали в душу Санчо, і він не наважувався визнати за істину те, в чому його переконував його ж власний зір. Кінець кінцем пан і його слуга так і не переконались, а Рицар Дзеркал і його зброєносець, незадоволені й похмурі, розсталися з Дон Кіхотом і Санчо та й вирушили шукати місця, де б можна було виправити й перев'язати ребра потерпілому рицареві. Дон Кіхот і Санчо знову рушили по дорозі до Сарагоси, і тут історія їх і залишає, щоб повідомити, хто такі Рицар Дзеркал і найносовитіший його зброєносець.

РОЗДІЛ XV,

в якому розповідається і повідомляється про те, хто такі були Рицар Дзеркал та його зброєносець.

Дон Кіхот був надзвичайно задоволений, гордий і впивався своєю перемогою над таким відважним рицарем, яким йому уявлявся Рицар Дзеркал, і, повіривши його чесному рицарському слову, він сподівався дізнатися від нього в точності, чи все ще зачарована сеньйора Дуль-

digitized by ukrbiblioteka.org

сінея, бо такий переможений рицар, на думку Дон Кіхота, не міг не довести до його відома, як він з нею зустрінеться, інакше це не був би рицар. Але так думав Дон Кіхот, та не так думав Рицар Дзеркал, бо, як уже було сказано, всі думки його були тепер направлені на те, де б полікуватися. Далі з історії нашої виясняється, що бакалавр Самсон Карраско, перш ніж примусити Дон Кіхота відновити перервані його рицарські пригоди, радився з священиком і цирульником з приводу того, яких належить ужити заходів, щоб Дон Кіхот тихо й спокійно сидів удома і щоб злополучні розшуки пригод його більше не спокушали; на цій нараді було одностайно вирішено, і, зокрема, такою була думка самого Карраско, що Дон Кіхота слід відпустити, бо втримати його все одно неможливо, а що Самсон під виглядом мандрівного рицаря його наздожене, зав'яже з ним бій, привід для якого завжди знайдеться, і одержить над ним перемогу (ця перемога уявлялась учасникам наради справою неважкою); а між бійцями повинні, мовляв, існувати попередня домовленість і угода, за якими переможений зобов'язаний здатися на ласку переможця; і ось на цій підставі переодягнений рицарем бакалавр велить переможеному Дон Кіхоту повернутися в рідне село і в рідний дім і нікуди не виїжджати протягом двох років або ж наперед до особливого його розпорядження, причому всі, хто радився, були зовсім упевнені, що Дон Кіхот цей наказ обов'язково виконає, щоб не йти проти законів рицарства і не порушувати їх, і, можливо, в ув'язненні він, мовляв, забуде свої безглуздя, або ж знайдеться якийсь підхожий засіб від його божевілля.

Карраско все це схвалив, а в зброєносці до нього напросився Томе Сесьяль, кум і сусід Санчо Панси, весельчак і шелихвіст. Вище було сказано, як спорядився Самсон, а Томе Сесьяль приладнав до природного свого носа вже згадуваний штучний і фальшивий, щоб його не впізнав куманьок, коли вони зустрінуться, і поїхали Карраско з Сесьялем тією ж самою дорогою, що й Дон Кіхот, зовсім було наздогнали його під час пригоди з колісницею Смерті і кінець кінцем зіткнулися з ним у лісі, де й відбулося між ними все те, про що уважному читачеві вже відомо; і коли б не незвичайний плин думок Дон Кіхота, завдяки якому він себе запевнив, що бакалавр — не бакалавр, то сеньйор бакалавр назавжди позбувся б можливості одержати ступінь ліценціата: аджеж пішов ото він за одним, а знайшов зовсім інше. Томе Сесьяль, бачачи, наскільки невдалим виявилось їхнє починання та наскільки похмурий кінець їхнього шляху, звернувся до бакалавра з такими словами:

— Сказати по совісті, сеньйоре Самсоне Карраско, так нам і треба: немудро що-небудь затіяти й виконати, та найчастіше важкенько буває ноги винести. Дон Кіхот — божевільний, а ми з вами здорові, він собі цілісінький, та ще й підсміюється, а ви — он який, ваша милость: побитий і засмучений. Тепер давайте подумаємо, хто більш божевільний: той, хто іншим і бути не може, чи божевільний з власного бажання?

На це йому Самсон відповів так:

— Різниця між цими двома божевільними полягає в тому, що божевільний несамохіть божевільним і залишиться, а божевільний з доброї волі в будь-який час може перетворитися на людину здорову.

— Якщо так,— підхопив Томе Сесьяль,— то я добровільно з'їхав з глузду, коли побажав піти до вашої милості в зброєносці, а тепер я так само добровільно бажаю прийти до розуму і повернутися додому.

— Це твоя справа,— зауважив Самсон,— а я, поки не відлупцюю Дон Кіхота, нізащо додому не повернусь, і тепер я стану його переслідувати не з метою привести до розуму, але тільки з метою помсти, бо сильний біль у ребрах примушує мене відмовитись од людяніших намірів.

Продовжуючи таку розмову, досягли вони одного села, і тут їм пощастило знайти костоправа, який подав злощасному Самсонові допомогу. Томе Сесьяль покинув його і повернувся додому, а Самсон, залишившись один, узявся обдумувати план помсти, і в свій час історія наша до нього ще повернеться, а тепер їй хочеться поділити з Дон Кіхотом його радість.

РОЗДІЛ XVI

Про те, що відбулося між Дон Кіхотом і одним розсудливим ламанчським дворянином.

Радісний, щасливий і гордий, як уже було сказано, продовжував Дон Кіхот свій шлях; йому уявлялось, що одержана перемога піднесла його на ступінь найвідважнішого рицаря свого часу; він вважав усі пригоди які тільки можуть чекати його в майбутньому, вже

завершеними і до переможного кінця доведеними; він уже зневажав і чаклунів і саме чаклунство; він уже забув і про численні побої, які за час рицарських його пригод довелося йому прийняти, і про камінь, що вибив йому половину зубів, і про невдячність каторжників, і про ту сміливість, з якою янгуасці били його дрючками; словом, він говорив собі, що коли б придумав він тільки викрут, прийом або ж спосіб, щоб зняти чари з сеньйори Дульсінеї, і він уже не став би заздрити найбільшій удачі, яка будь-коли випадала на долю найудачливішого мандрівного рицаря часів минулих. Він усе ще був зайнятий цими думками, коли Санчо сказав йому:

— Як вам це подобається, сеньйоре? У мене так і стоїть перед очима здоровенний, непомірний ніс мого кума Томе Сесьяля.

— Невже ти й справді думаєш, Санчо, що Рицар Дзеркал — це бакалавр Карраско, а його зброєносець — твій кум Томе Сесьяль?

— Не знаю, що вам на це відповісти,— мовив Санчо,— знаю тільки, що ніхто, крім цього зброєносця, не міг би повідомити мені такі вірні прикмети мого дому, дружини й дітей, а обличчя в нього, без фальшивого носа, зовсім як у Томе Сесьяля, а з Томе Сесьялем я, коли жив у селі, бачився часто, та й будинки наші поряд, знову ж і говорить він точнісінько, як Томе Сесьяль.

— Давай поміркуємо гарненько, Санчо,— сказав Дон Кіхот.— Послухай, ну з якої речі бакалавру Самсонові Карраско переодягатися мандрівним рицарем, брати з собою зброю як для оборони, так і для наступу і викликати мене на бій? Хіба я його ворог? Хіба я чим-небудь викликав до себе його гнів? Хіба я його суперник, хіба він ступив на воєнне поприще і заздрить тій славі, яку я на цьому поприщі здобув?

— А що ви скажете, сеньйоре, про разючу подібність цього рицаря, хто б він не був, до бакалавра Карраско, а його зброєносця — до мого кума Томе Сесьяля? — заперечив Санчо.— І якщо це, по-вашому, чарівництво, то чому ж чарівники захотіли бути схожими саме на цю парочку?

— Все це підступи й хитрощі облудних чародіїв, що переслідують мене,— відповів Дон Кіхот.— Передбачаючи те, що мені судилося одержати в цій сутичці перемогу, вони підстроїли так, що переможений рицар зробився схожий на мого друга бакалавра, щоб дружня моя прихильність до нього, ставши між вістрям мого меча і невмолимістю руки моєї, зменшила справедливий гнів мого серця,— їм треба було врятувати життя тому, хто хитрістю й обманом намагався відняти життя в мене. І ти, Санчо, доказів не потребуєш, бо ти сам знаєш з досвіду, а досвід ніколи не бреше і не обманює, що чарівникам нічого не варто замінити один образ іншим, прекрасний — потворним, а потворний — прекрасним: днів два тому ти на власні очі бачив красу і ставність незрівнянної Дульсінеї в усій її цільності і в повній відповідності справжньому її образу, а я бачив перед собою потворну, грубу, просту селянку з тьмяними баньками і з поганим запахом з рота, і якщо порочний чарівник на таке мерзенне відважився перетворення, то не дивно, що він же обернув рицаря в Самсона Карраско, а його зброєносця — в твого кума, щоб позбавити мене честі переможця. Але, як би там не було, я втішений, тому що, незважаючи на його вигляд, перемога все ж залишилася за мною.

— Один бог знає, де тут правда,— зауважив Санчо.

А оскільки Санчо було відомо, що перетворення Дульсінеї відбулося через його власну крутню й витівки, то й не міг він бути задоволений домислами свого пана, однак заперечувати не став, щоб не проговоритись і самому не розкрити свій обман.

У той час як вони все ще вели цю розмову, їх наздогнала людина, що їхала слідом за ними і тією самою дорогою на дуже гарній, сірій в яблуках, кобилі; на людині був добротного зеленого сукна плащ, облямований ясно-коричневим оксамитом, та оксамитовий берет; легка збруя на кобилі і сідло з короткими стременами були темнолілового й зеленого кольору; на широкій, зеленій з золотом, перев'язі висіла крива маврітанська шабля, і так само, як перев'язь, були в нього облямовані полуботки; шпори, не позолочені, а вкриті зеленим лаком, були так начищені й відполіровані і так до всього його одягу пасували, що здавалися кращі від золотих. Порівнявшись, подорожній ввічливо привітався і, давши кобилі шпори, хотів був проїхати мимо, але Дон Кіхот окликнув його.

— Люб'язний сеньйоре, коли ви їдете туди ж, куди й ми, і не занадто поспішаєте, то зробіть ласку, поїдемо разом.

— Правду сказати,— відгукнувся вершник,— я так швидко проїхав, боячись, що товариство моєї кобили може схвилювати вашого коня.

— Ви, сеньйоре,— сказав йому на це Санчо,— сміливо можете натягнути поводи, бо наш кінь — найскромніше і найблаговихованіше чотириноге на світі. Ніколи ще він у подібних обставинах ніякого непотребства не чинив, тільки один-єдиний раз повівся він непристойно, і ми з моїм паном заплатили за те сторицею. Повторюю, коли ваша милость за-

digitized by ukrbiblioteka.org

хоче, то сміливо може не поспішати: обмажте вашу кобилу медом — даю голову відрубати, наш кінь на неї навіть не подивиться скоса.

Подорожній, натягнувши поводи, почав із здивуванням розглядати обличчя й постать Дон Кіхота, що їхав без шолома, бо шолом разом з іншими манатками Санчо прив'язав до передньої луки свого сідла; але якщо вершник у зеленому дуже уважно розглядав Дон Кіхота, то ще уважніше розглядав вершника в зеленому Дон Кіхот, бо той здавався йому людиною незвичайною. На вигляд вершникові в зеленому можна було дати років п'ятдесят; волосся його ледве торкнула сивина, ніс орлиний, вираз обличчя веселий і разом поважний; одно слово, як одяг, так і осанка викривали в ньому людину чесних правил. А вершник у зеленому, дивлячись на Дон Кіхота Ламанчського, зробив висновок, що ніколи ще не доводилось йому бачити людину такої зовнішності і з такою манерою триматися; він здивувався і з довгої його шиї, і з того, що він такий довгов'язий, і з худорлявості та блідості його обличчя, і з його обладунку, і з рухів його тіла та з осанки, з усього його образу й зовнішності, з давніх пір у цих краях не бачених. Від Дон Кіхота не сховалося те, як пильно дивився на нього подорожній, здивування якого само вже досить красномовно свідчило про цікавість, що охопила його. А Дон Кіхот був людина дуже чемна й надто люб'язна, а тому, не чекаючи яких би там не було з боку подорожнього запитань, він перший пішов назустріч його бажанню і сказав:

— Я б не здивувався, коли б вашу милость здивувала моя зовнішність тією незвичайністю й своєрідністю, якими вона відзначається, а втім, ваша милость перестане дивуватися, як тільки я вам скажу, що я з числа тих рицарів, що *здобули вічну славу розшуками пригод.* Я покинув рідні місця, заставив маєток, зневажив утіхи й поклався на долю, щоб вона вела мене, куди їй буде завгодно. Я задумав воскресити з мертвих мандрівне рицарство, і вже багато днів, як я, спотикаючись і падаючи, то зриваючись, то знову підіймаючись, допомагаю вдовицям, охороняю дівчат і протегую заміжнім, сіромахам і малолітнім, тобто займаюся тим, чим властиво займатися мандрівному рицареві, і задум свій я вже більш ніж наполовину перетворив у життя. І от, завдяки численним моїм доблесним і християнським подвигам, я удостоївся того, що про мене написана книжка і перекладена на всі або майже на всі мови світу. Розійшлася моя історія в кількості тридцяти тисяч книжок, і якщо небо не перешкодить, то йдеться до того, що буде їх надруковано в тисячу разів більше. А щоб не затримувати далі вашу увагу і виразити все в кількох словах, а то навіть і в одному слові, я вам скажу, що я — Дон Кіхот Ламанчський, інакше кажучи — Рицар Сумного Образу, і хоч самовихваляння принижує, мені, проте, доводиться себе хвалити, зрозуміло, тоді, коли нікому це зробити за мене. Отже, сеньйоре дворянине, в майбутньому вас не повинні дивувати ні цей кінь, ні спис, ні щит, ні зброєносець, ні весь мій обладунок, ні блідість мого обличчя, ні незвичайна моя худорба, бо тепер ви знаєте, хто я і який мій рід занять.

Сказавши це, Дон Кіхот замовк, а вершник у зеленому довго не відповідав,— здавалось, він не знаходив слів; нарешті згодом він заговорив:

— Вам удалося, сеньйоре рицарю, по здивованому моєму вигляду здогадатися про моє бажання, однак я все ще не можу опам'ятатись від здивування, в яке вкинула мене зустріч з вами, і хоч ви й говорите, сеньйоре, що я перестану дивуватися, дізнавшись, хто ви, але це не так, навпаки: саме тепер, коли мені це відомо, я особливо дивуюсь і не розумію. Невже нині справді існують мандрівні рицарі і друкуються історії нефальшивих рицарських подвигів? Я не можу повірити, щоб у наші дні хтонебудь протегував удовам, охороняв дівчат, виявляв пошану заміжнім, допомагав сиротам, і отак ніколи б не повірив, коли б на власні очі не бачив вашу милость. Тепер, слава богу, з виходом у світ історії високих ваших і справжніх подвигів, що, як ви говорите, вже надрукована, забудуться численні вигадані історії мандрівних рицарів — їх скрізь повноповнісінько, і вони сприяють лише псуванню нравів, шкодять творам корисним і підривають довір'я до них.

— Вигадані історії мандрівних рицарів або ж не вигадані,— це ще велике питання,— зауважив Дон Кіхот.

— А хто ж може сумніватися, що всі ці історії не є фальшиві? — спитав подорожній у зеленому.

— Я перший,— відповів Дон Кіхот,— однак поки що облишмо цю розмову, бо якщо ми будемо їхати разом і далі, то я сподіваюся з божою допомогою довести вам, що ви даремно поділяєте ходячу думку, ніби історії мандрівних рицарів ніскільки не правдиві.

Останні слова Дон Кіхота викликали в подорожнього підозріння, що Дон Кіхот не сповна розуму, і він чекав, що дальша розмова укріпить його в цій думці; однак, перш ніж знову вдатися в міркування, Дон Кіхот поставив подорожньому запитання, хто він такий, бо про себе, мовляв, він усе повідомив, якого він

звання та який його образ життя. На це вершник у зеленому плащі відповів так:

— Я, сеньйоре Рицарю Сумного Образу, ідальго, уродженець того самого села, де ми з вами, бог дасть, сьогодні ж пообідаємо. Я людина більш ніж середнього достатку, а звуть мене дон Дієго де-Міранда. Життя своє я проваджу в товаристві дружини, дітей і друзів моїх. Улюблені мої заняття — полювання й риболовля, однак я не тримаю ні соколів, ні борзих, але зате в мене є ручні куріпки й люті тхори. Бібліотека моя складається з кількох десятків книжок, іспанських і латинських, є в мене й романи, є й про божественне, але рицарські романи я й на поріг не пускаю. Я частіше читаю світські книжки, ніж корисні для душі, але тільки такі, що відзначаються благопристойністю, радують чистотою стилю, вражають і дивують своїм вимислом,— а втім, в Іспанії таких небагато. Зрідка я обідаю в моїх сусідів і друзів і часто запрошую їх до себе: мої звані обіди бувають чисто й красиво подані і нітрохи не скудні; я сам не люблю лихословити і не дозволяю іншим лихословити в моїй присутності; не цікавлюсь, як живуть інші, і не втручаюсь у чужі справи; до церкви ходжу щодня; ділюся майном своїм з бідняками, але добрих своїх справ напоказ не виставляю, щоб у серце моє не проникли лицемірство й марнославство, ці наші вороги, що поступово заволодівають серцем найскромнішого; стараюсь мирити тих, що посварилися, поклоняюсь володарці нашій богородиці і покладаю надію повсякчас на безконечне милосердя господа бога нашого.

З великою увагою вислухав Санчо розповідь ідальго про його життя і проводження часу та, вирішивши, що це життя доброчесне й святе і що людина, яка таке життя провадить, вже напевно чудотворець, скочив з осла, миттю вхопився за праве стремено вершника і благоговійно й майже з сльозами кілька разів поцілував йому ноги; побачивши це, ідальго вигукнув:

— Що ти робиш, люб'язний? До чого ці поцілунки?

— Не заважайте мені цілувати,— відповів Санчо,— бо, ваша милость, я вперше в житті бачу святого, та ще верхи на коні.

— Я не святий,— заперечив ідальго,— я великий грішник, а от ти, братцю, видно, людина добра, що доводить твоя простодушність.

Санчо знову сів у сідло, а вчинок його викликав сміх з глибин суму його пана і знову здивував дона Дієго. Дон Кіхот спитав свого супутника, чи багато в нього дітей, і тут же зауважив, що стародавні філософи, які не знали справжнього бога, за найбільше благо вважали дари природи, дари фортуни, а також, коли в людини багато друзів і багато славних дітей.

— У мене, сеньйоре Дон Кіхот, один син,— відповів ідальго,— одначе коли б у мене його не було, мабуть, я був би щасливіший, і не тому, щоб він був поганий, а тому, що він не такий хороший, як мені хотілося б. Років йому від роду вісімнадцять, шість років він пробув у Саламанці, вивчав мови, латинську, й грецьку. Коли ж я вирішив, що йому пора вивчати інші науки, то виявилося, що він цілком захоплений наукою поезії (якщо тільки це можна назвати наукою) і зовсім не схильний присвятити себе ні правознавству, про що я особливо мріяв, ні цариці всіх наук — теології. Я мріяв про те, що він буде прикрасою нашого роду, бо у наш вік государі щедро нагороджують ученість доброчесну й загальнокорисну, а вченість, позбавлена доброчесності, це все одно що перлина в гнойовику. Тим часом син мій цілими днями дошукується, хороший чи поганий такий-то вірш Гомерової *Іліади*, пристойна чи не пристойна така-то епіграма Марціала, так чи отак слід розуміти такі-то й такі-то вірші Вергілія. Словом сказати, ні з ким він не розмовляє, крім творінь названих мною поетів, а також Горація, Персія, Ювенала і Тібулла, а сучасних іспанських поетів він не дуже поважає, але, хоч як багато він захоплюється поезією іспанською, однак тепер думки його зайняті складанням глоси на чотиривірш, який йому прислали з Саламанки,— треба гадати, для літературного змагання.

На все це Дон Кіхот відповів так:

— Діти, сеньйоре, суть частки утроби родительської, от чому, добрі вони чи дурні, слід любити їх, як люблять душу, що дає життя нашому тілу. Обов'язок батьків — з малолітства наставити їх на шлях доброчесності, вихованості й доброго християнського життя, з тим, щоб, змужнівши, вони зробилися опорою старості батьків своїх і гордістю свого потомства. А примушувати їх вивчати ту чи іншу науку я не вважаю розсудливим,— тут можна діяти тільки переконанням, і якщо школяреві не доводиться турбуватися про хліб насущний, бо він такий щасливий, що шматок хліба забезпечений йому батьками, то мені думається, що батькам належить дозволити йому вивчати ту науку, до якої він особливий виявляє нахил, і хоч наука поезії не стільки корисна, скільки приємна, однак в її вивченні нічого ганебного немає. На мою думку, сеньйоре ідальго, поезія подібна до ніжної й юної дівчини, чудової красуні, яку стараються обдарувати, прикрасити й причепурити багато інших дівчат, тобто всі інші науки, і їй належить користуватись їхніми послугами, а їм — пройматися її величчю. Але тільки дівчина ця не любить, щоб з нею вільно

digitized by ukrbiblioteka.org

поводилися, тягали її по вулицях, кричали про неї на майданах або ж у закутках палаців. Вона з такого металу, що людина, яка вміє з нею поводитися, може перетворити її в найчистіше золото, якому немає ціни. Людині цій належить тримати її в суворості і не дозволяти їй розтікатися в грубих сатирах і мерзенних сонетах; її ні в якому разі не слід продавати, за винятком хіба героїчних поем, жалісливих трагедій або ж веселих і вигадливих комедій. Їй не слід знатися з блазнями й неуцькою черню, нездатною зрозуміти й оцінити скарби, що в ній містяться. Будь ласка, не думайте, сеньйоре, що під черню я розумію тільки людей простих, людей низького звання,— всякий неук, будь то сеньйор або князь, може і повинен бути зарахований до черні, а ім'я того, хто поводиться з поезією й володіє нею на вказаних мною підставах, буде оточене славою і пошаною в усіх освічених народів світу. Щождо того, сеньйоре, що ваш син не дуже охочий до поезії іспанської, то мені здається, що тут він не зовсім правий, і ось чому: великий Гомер не писав по-латині, бо був грек, а Вергілій не писав по-грецьки, бо був римлянин. Коротше кажучи, всі стародавні поети писали тією мовою, яку вони всосали з молоком матері, і для вираження високих своїх думок до іноземних не вдавалися, а тому слід було б поширити цей звичай на всі народи, щоб поет німецький не вважав для себе принизливим писати своєю мовою, а кастільський і навіть біскайський — своєю. А втім, сеньйоре, мені здається, що ваш син не стільки проти поезії іспанської, скільки проти тих поетів, які, за винятком іспанської, ніяких інших мов і наук не знають, а інші, мовляв, мови й науки прикрашали б і надихали природний їхній дар та сприяли його розвиткові. Але й ця думка вашого сина, очевидно, помилкова, бо справедливо було зауважено, що поетами народжуються,— це значить, що поет за покликанням виходить поетом з черева матері, і з одним тільки цим нахилом, яким його наділило небо, без усякої освіти і без усякої навички, він пише такі твори, які підтверджують правильність слів: *est deus in nobis* [1] і так далі. Потім я повинен сказати, що природжений поет, який до того ж оволодів майстерністю, виявиться кращим і перевершить віршувальника, що тільки з допомогою майстерності має намір стати поетом, і це тому, що мистецтво не владне перевершити природу — воно може лише вдосконалювати її, тимчасом як від сполучення природи з мистецтвом і мистецтва з природою народжується поет найдосконаліший. А висновок з усього мною сказаного, сеньйоре ідальго, той, що вашій милості не слід перешкоджати своєму синові йти, куди його веде його зірка, бо якщо він, треба гадати, школяр добрий і вже благополучно піднявся на перший ступінь наук, а саме — ступінь мов, то тепер, володіючи такими знаннями, він самостійно підніметься і на вершину світських наук, які так само до лиця справжньому дворянинові, дворянинові, що називається, в плащі й при шпазі, так само підносять його, роблять йому честь і прикрашають його, як мітри прикрашають єпископів, а мантії — досвідчених суддів. Покарайте, ваша милость, свого сина, якщо він почне писати сатири, що зачіпають чию-небудь честь, покарайте його, розірвіть його писання, але якщо це будуть напучення в дусі Горація, в яких він з Горацієвою витонченістю буде таврувати пороки взагалі, то похваліть його, бо поетам належить писати проти заздрості і викривати в своїх віршах заздрісників, а так само й проти інших пороків, не торкаючись, однак, осіб, хоч, проте, є такі поети, які заради задоволення сказати що-небудь зле готові вирушити на заслання на острови Понта. Якщо поет доброчесний у житті, то він залишиться таким і у своїх віршах. Перо є мова душі; які задуми леліє поет у душі, такі і його писання, і якщо королі та вельможі бачать, що чудова наука поезії в руках людей розсудливих, доброчесних і статечних, то до таких поетів вони проймаються повагою, шанують і нагороджують їх і навіть вінчають листям дерева, в яке ніколи не б'є блискавка,— на ознаку того, що ніхто не має права скривдити віршувальників, чоло яких подібним вінком ушановане й прикрашене.

Слова Дон Кіхота здивували вершника в зеленому плащі настільки, що тепер він був уже іншої думки про розумові його здібності. Санчо під час цієї розмови, яка була не дуже йому цікава, звернув з дороги, щоб попросити молока в пастухів, які доїли недалеко овець, а тим часом ідальго, у захваті від Дон-Кіхотової розсудливості й здорового розуму, тільки хотів було відновити розмову, як раптом Дон Кіхот підняв голову і побачив, що назустріч їм по дорозі їде повозка, розквітчана королівськими прапорами, і, вирішивши, що це, вже напевно, яка-небудь нова пригода, голосно став кричати Санчо, щоб той подав йому шолом. Вищезгаданий Санчо, почувши, що його кличуть, покинув пастухів, підстьобнув сірого і примчав до свого пана, а з паном його сталася жахлива і безглузда пригода.

[1] Бог є всередині нас (початок вірша з поеми Овідія «Фасти», кн. VI, 5) (*лат.*).

РОЗДІЛ XVII,

з якого видно, яких вершин і меж могла досягти й досягла нечувана мужність Дон Кіхота, і в якому мова йде про пригоду з левами, що їй Дон Кіхотові вдалося щасливо завершити.

В історії сказано, що в той час як Дон Кіхот кричав Санчо, щоб він подав йому шолом, Санчо купував у пастухів сир; настирливий поклик пана збив його з пантелику, і він не знав, що з цим сиром робити і в чому його везти; розлучитися з ним було шкода, бо гроші за нього були вже заплачені, і через це вирішив він сунути його в шолом свого пана; з отими славними дарами направився він до Дон Кіхота, щоб дізнатися, що йому потрібно, а той при його наближенні мовив:

— Друже мій, подай мені шолом,— або я мало розуміюся на пригодах, або ж те, що там видніється, являє собою таку пригоду, яка повинна примусити мене і вже примушує взятися за зброю.

При цих словах вершник у зеленому плащі почав дивитися на всі боки, але так нічого й не побачив, крім повозки з кількома прапорцями, що їхала назустріч; згадані прапорці навели його на думку, що це, напевно, везуть казну його величності, і він так і сказав Дон Кіхоту; Дон Кіхот, проте, йому не повірив, бо він твердо вірив і тримався тієї думки, що все, що з ним не сталося б, являє собою пригоди і тільки пригоди, а тому так відповів цьому ідальго:

— Хто до бою готовий, той уже майже подолав ворогів. Я нічого не втрачу, коли приготуюсь: адже я знаю з досвіду, що в мене є вороги видимі й невидимі, і мені не дано знати, коли, де, в який час і в якому вигляді вони на мене нападуть.

І, звернувшись до Санчо, він зажадав шолом, але той не встиг вийняти сир і тому змушений був подати шолом як є. Дон Кіхот узяв шолом і, не подивившись, чи є що всередині, з великою спритністю надів його на голову; а оскільки сир злежався і віджався, то по всьому обличчю й бороді Дон Кіхота потекла сироватка; ця обставина сповнила Дон Кіхота жахом, і він сказав Санчо:

— Щоб це означало, Санчо? Чи то в мене розм'якшився череп, чи то розтопився мозок, чи то я весь змокрів од поту. Але якщо я й справді спітнів, то вже, звичайно, не від страху, хоч я й не сумніваюся, що пригода, яка чекає мене, жахлива. Дай мені чим-небудь обтертися,— піт настільки рясний, що я нічого не бачу.

Санчо подав йому хустку, в думках віддаючи господу богу хвалу за те, шо його пан не зрозумів, у чому справа. Дон Кіхот витерся і зняв шолом, щоб подивитися, чому це стало холодно голові, а як тільки побачив усередині шолома білу кашицю, то підніс її до носа і, понюхавши, сказав:

— Клянуся життям сеньйори Дульсінеї Тобоської, ти, зраднику, шахраю і неввічливий зброєносцю, поклав мені сюди сир.

На це Санчо, прибравши абсолютної байдужості, відповів так:

— Коли це сир, то дайте його мені, ваша милость, я його з'їм... Та ні, нехай його чорт з'їсть — адже це він, очевидно, сунув його в шолом. Та хіба я насмілюся забруднити шолом вашої милості? Знайшли якого смільчака! По честі вам скажу, сеньйоре: я своїм поганеньким розумом, який мені від бога дано, кумекаю так, що в мене теж, видно, є ці самі чарівники, і вони мене переслідують, бо я є ваш твір і плоть від вашої плоті, і сунули вони туди цю капость, щоб вивести вас із терпіння і примусити полічити мені, як це за вами водиться, ребра. Однак цього разу вони, слово честі, промахнулися: я покладаюсь на здоровий глузд мого пана,— мій пан збагне, що нема в мене ні сиру, ні молока, нічого схожого, а коли б у мене що-небудь таке й було, то я швидше знайшов би йому місце в своєму власному шлунку, ніж у вашому шоломі.

— І то правда,— зауважив Дон Кіхот.

А ідальго все це спостерігав і з усього цього дивувався, особливо коли Дон Кіхот, витерши голову, обличчя й бороду, витерши шолом та надівши його, витягнувся на стременах і, оглянувши меч та взявши в руки спис, мовив:

— А тепер хай буде, що буде,— у мене вистачить мужності схопитися з самим сатаною.

Тим часом повозка з прапорцями під'їхала ближче, і тут виявилося, що, крім погонича верхи на одному з мулів та ще однієї людини на передку повозки, ніхто більше її не супроводжував. Дон Кіхот виїхав уперед і мовив:

— Куди, братці, прямуєте? Що це за повозка, що ви в ній везете і що це за стяги?

А погонич йому на це відповів так:

— Повозка моя, а везу я клітку з двома лютими левами, яких губернатор оранський відсилає до двору в подарунок його величності, прапори ж — государя нашого короля, на ознаку того, що веземо ми його добро.

— А які великі ці леви? — поцікавився Дон Кіхот.

— Такі великі,— відповіла людина, яка си-

digitized by ukrbiblioteka.org

діла на передку,— що більших за них або навіть таких, як вони, ще й разу з Африки в Іспанію не привозили. Я — лев'ячий сторож, багато левів перевіз на своєму віку, але таких, як ці, ще не доводилося. Це лев і левиця — лев у передній клітці, а левиця в задній, і зараз вони голодні, бо з ранку ще нічого не їли, так що, ваша милость, ви вже нас пропустіть, нам треба швидше добратися до якого-небудь села і погодувати їх.

А Дон Кіхот, ледве помітно усміхнувшись, йому на це сказав:

— Левенят — проти мене? Тепер проти мене — левенят? Ну, так ці сеньйори, що послали їх сюди, ось як перед богом говорю, зараз побачать, чи така я людина, щоб злякатися левів! Злазь з повозки, добрий чоловіче, і якщо ти сторож, то відчиняй клітки і випусти звірів,— на зло і наперекір тим чарівникам, які їх на мене нацькували, я зараз покажу, хто такий Дон Кіхот Ламанчський.

«Ге-ге-ге! — подумав тут ідальго.— Ось нарешті добрий наш рицар себе показав: мабуть, від сиру в нього розм'якшився череп, а мозок прокис».

У цей час до нього наблизився Санчо і сказав:

— Сеньйоре, заради творця, влаштуйте так, щоб мій пан Дон Кіхот не зв'язувався з левами, а то, якщо тільки він зв'яжеться, вони всіх нас розірвуть на клоччя.

— Невже твій пан настільки божевільний, що ти можеш думати й побоюватися, як би він не зв'язався з такими хижими звірами? — спитав ідальго.

— Він не божевільний,— відповів Санчо,— але завзятий.

— Я влаштую так, що його завзятість залишиться при ньому,— пообіцяв ідальго.

З останнім словом він наблизився до Дон Кіхота, який у цей час приставав до сторожа, щоб той відчинив клітки, і сказав:

— Сеньйоре кавальєро, мандрівним рицарям личить шукати тільки таких пригод, які подають надію на благополучний кінець, а не таких, які зовсім ніякої надії не подають, бо сміливість, що межує з безрозсудністю, містить у собі більше божевілля, ніж стійкості. А крім усього іншого, леви й не помишляють про те, щоб на вашу милость учинити напад: їх дарують його величності, і не слід затримувати їх та перепиняти їм дорогу.

— Це ви, сеньйоре ідальго, підіть розкажіть своїй ручній куріпці й лютому тхору, а в чужі справи не втручайтеся,— зауважив Дон Кіхот.— Це моя справа, і я сам знаю, чи нацькували на мене цих сеньйорів левів чи ні.

І, звернувшись до сторожа, крикнув:

— Гей, ти, сякий-такий, мерзотнику з усіх мерзотників, якщо ти зараз же не відчиниш кліток, я оцим самим списом пришпилю тебе до повозки!

Візниця, бачачи, що це озброєне опудало сповнене рішучості, мовив:

— Добродію мій, будьте настільки люб'язні, згляньтесь ви на мене і звеліть випустити левів не раніше, ніж я розпряжу мулів та відведу їх у безпечне місце, а то, якщо леви їх розтерзають, то мені тоді все життя доведеться терзатися: адже мули й повозка — це все моє добро.

— О маловіре! — закричав Дон Кіхот.— Злазь, розпрягай мулів, одно слово, роби, як знаєш,— зараз ти побачиш, що даремно клопочешся і що всі старання твої ні до чого.

Візниця спішився і негайно розпріг мулів, а сторож тимчасом заговорив гучним голосом:

— Закликаю у свідки всіх тут присутніх, що я проти волі і примусово відчиняю клітки та випускаю левів, і оголошую цьому сеньйорові, що за всю шкоду й збитки від оцих звірів відповідає він, і він же відшкодує мені моє жалування і те, що я маю зверх жалування. Ви, сеньйори, рятуйтеся втечею, перш ніж я відчиню, а за себе я певний, що звірі мене не зачеплять.

Ідальго знову почав одмовляти Дон Кіхота від подібного безглуздя: затівати такі дурощі — це значить, мовляв, випробувати господнє довготерпіння. А Дон Кіхот йому на це відповів, що він сам знає, як йому вчинити. Ідальго порадив Дон Кіхотові гарненько подумати, бо, на його, мовляв, крайнє розуміння, Дон Кіхот помиляється.

— От що, сеньйоре,— заявив Дон Кіхот,— якщо ваша милость не бажає бути глядачем цієї, на ваш погляд, трагедії, то дайте шпори вашій кобилі і рятуйтеся.

Тут Санчо з сльозами на очах почав благати Дон Кіхота, щоб він одмовився від цього діла, в порівнянні з яким пригода з вітряками й жахлива пригода з сукновальнями, а так само і всі подвиги, які він на своєму віку вчинив, це, мовляв, тільки квіточки.

— Зрозумійте, сеньйоре,— говорив Санчо,— тут немає чаклунства, нічого подібного тут немає, крізь грати я роздивився кіготь справжнього лева і прийшов до висновку, що коли в цього лева такий кіготь, то сам лев, уже напевно, більший за гору.

— З остраху він тобі й з півсвіту може здатися,— заперечив Дон Кіхот.— Відійди, Санчо, й залиш мене. Якщо ж я загину, то тобі відома наша попередня домовленість: поспіши до Дульсінеї, все інше зробиться само по собі.

До цього Дон Кіхот додав багато такого, що

відняло у всіх, хто оточував його, всяку надію відмовити його од такої безглуздої витівки. Вершник у зеленому плащі охоче заперечив би йому, але він бачив, що Дон Кіхот озброєний краще, і тому вважав безрозсудним зв'язуватися з божевільним, а що перед ним божевільний — у цьому він був тепер зовсім упевнений; коротше кажучи, в той час як Дон Кіхот знову приступив до сторожа з погрозами, ідальго пришпорив свою кобилу, Санчо — свого сірого, візниця — своїх мулів, і всі вони старалися якнайдалі від'їхати од повозки, перш ніж леви вийдуть з ув'язнення. Санчо заздалегідь оплакував загибель свого пана, бо цього разу нітрохи не сумнівався, що бути йому в кігтях лев'ячих; він проклинав свою долю і той час, коли йому спало на думку знову поступити на службу до Дон Кіхота; а втім, скарги й сльози не заважали йому нахльостувати сірого, щоб він швидше віддалявся од повозки. Коли ж сторож, нарешті, впевнився, що втікачі далеко, він знову почав благати й заклинати Дон Кіхота точно так само, як благав і заклинав раніше, але Дон Кіхот йому сказав, що він це вже чув і що нехай, мовляв, сторож більше себе не утруднює просьбами й заклинаннями, бо все це даремно, а нехай краще, мовляв, поспішить. Поки сторож возився з першою клітkою, Дон Кіхот обдумував, як розсудливіше вести бій — пішим чи на коні, і, подумавши, вирішив, що — пішим, бо леви могли злякати Росинанта. Тому він скочив з коня, кинув спис, схопив щит, вийняв меч з піхов і, сповнений дивовижної відваги й безстрашності, поважною ходою рушив прямо до повозки, повністю доручаючи себе спочатку богові, а потім пані своїй Дульсінеї. І треба зауважити, що, дійшовши до цього місця, автор правдивої цієї історії вигукує: «О могутній і вищий від усяких похвал відважний Дон Кіхот Ламанчський, зерцало, в яке можуть дивитися всі молодці на світі, новий, другий дон Мануель Лев'ячий, краса й гордість рицарів іспанських! Де мені взяти слова для опису такого страшного подвигу, які я повинен підібрати вирази, щоб пізніші нащадки мені повірили? Чи є такі похвали, які б тобі не личили і не підходили, хоч би вони були гіперболічніші за всякі гіперболи. Піший, одинокий, безстрашний, великодушний, з одним тільки мечем, та й то не занадто гострим, без «собачки», і з щитом, та й то з не дуже блискучої і сяючої сталі, ти чекаєш і наглядаєш двох найбільш хижих з левів, яких будь-коли вирощували нетрі африканські. Ні, нехай власні діяння прославляють тебе, доблесний ламанчцю, а я дозволю їм говорити самим за себе, бо не маю досить слів, щоб звеличити їх».

На цьому кінчається вищенаведений вигук автора, і, зв'язавши перервану було нитку розповіді, він продовжує: ледве сторож побачив, що Дон Кіхот уже напоготові і що, боячись накликати на себе гнів запального і сміливого кавальєро, йому не минути випустити лева, він навстіж розчинив дверцята першої клітки, де, повторюємо, був лев величини, як здавалося, непомірної,— дивовижний і страховидний. Насамперед лев повернувся в своїй клітці, виставив лапи і потягнувся всім тілом, після цього роззявив пащу, солодко позіхнув і язиком майже в дві п'яді завдовжки протер собі очі і облизав морду; після цього він висунувся з клітки і палаючими, як вуглини, очима повів на всі боки; при цьому вигляд його й рухи могли б, здається, налякати саму сміливість. Однак Дон Кіхот дивився на нього в упор,— він з нетерпінням чекав, коли ж, нарешті, лев стрибне з повозки і вступить з ним у рукопашну, а він порубає лева на куски.

Ось до якої крайності дійшло його досі небачене божевілля. Проте благородний лев, не такий завзятий, як чемний, роздивившись, як уже було сказано, на всі боки і не звертаючи уваги на Дон-Кіхотову легковажність і молодецтво, повернувся і, показавши Дон Кіхоту зад, спокійнісінько й не поспішаючи знову простягся в клітці; тоді Дон Кіхот звелів сторожеві вдарити його, щоб розізлити й вигнати з клітки.

— Цього я робити не стану,— заперечив сторож,— адже коли я його роздратую, то він насамперед розірве в клоччя мене. Нехай ваша милость, сеньйоре кавальєро, задовольниться вже зробленим, бо щодо хоробрості кращого й бажати неможливо, а випробувати долю двічі не годиться. В клітці у лева дверцята відчинені; він може виходити або не виходити, але якщо він досі не вийшов, значить і до вечора не вийде. Міцність духа вашої милості вже доведено,— від найхоробрішого бійця, скільки я розумію, вимагається лише викликати недруга на поєдинок і чекати його на полі брані, а якщо ж противник не з'явився, то ганьба на ньому, а переможний вінок дістається тому, хто чекав.

— І то правда,— мовив Дон Кіхот,— зачини, приятелю, дверцята і в найкращій формі засвідчи все, що тут на твоїх очах відбулося, а саме: як ти відчинив леву, як я його чекав, а він не вийшов, як я знову став чекати, а він знову не вийшов і знову ліг. Мій обов'язок виконаний, геть чаклунські чари, і нехай допоможе господь розуму, істині і справжньому рицарству, ти ж зачини, повторюю, клітку, а я тим часом знаками покличу тих, що втекли й відсутні, щоб вони почули з твоїх уст про мій подвиг.

digitized by ukrbiblioteka.org

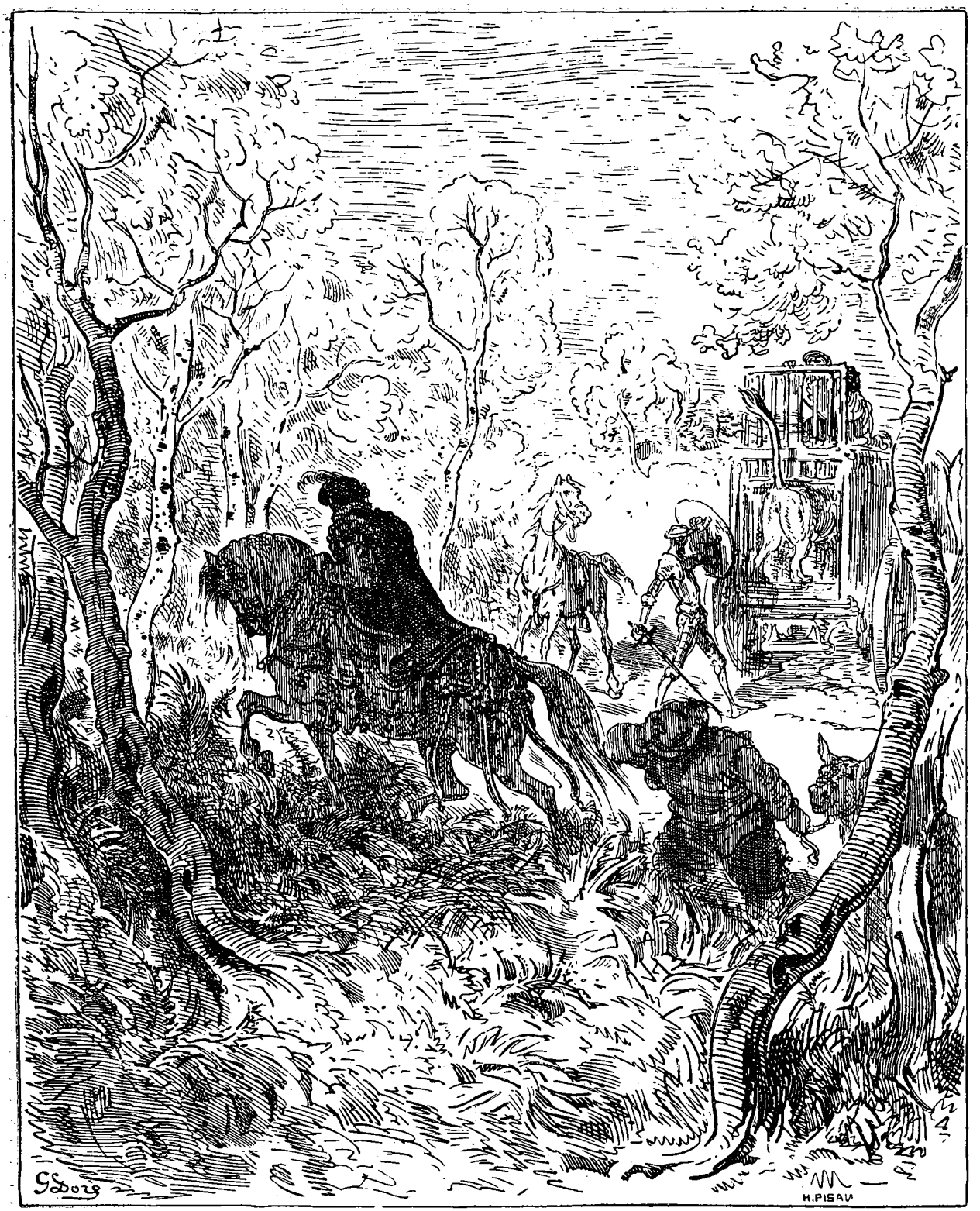
G.Doré
H.PISAN

Сторож так і зробив, а Дон Кіхот, почепивши на вістря списа хустку, якою він витирав обличчя після сирного дощу, став кликати втікачів, які все ще, на чолі з ідальго, мчали й щохвилини оберталися; а як тільки Санчо побачив, що Дон Кіхот махає білою хусткою, то сказав:

— Убийте мене, якщо мій пан не подолав цих диких звірів,— адже він нас кличе.

Всі зупинились і переконалися, що робить знаки не хто інший, як сам Дон Кіхот; це їх трохи підбадьорило, вони обережно рушили назад, і незабаром до них уже явно долинули крики Дон Кіхота, який їх кликав. Кінець кінцем вони наблизилися до повозки, і тоді Дон Кіхот сказав візниці:

— Запрягай, братцю, своїх мулів і рушай у путь, а ти, Санчо, видай йому два золотих, один — для нього, другий — для сторожа, за те, що я у них відняв час.

— Видати я їм з великим задоволенням видам,— сказав Санчо,— але, однак, що сталося з левами? Живі вони чи мертві?

Тут сторож докладно і спроквола почав розповідати про закінчення сутички, перебільшуючи, як міг і вмів, доблесть Дон Кіхота, тільки побачивши якого лев ніби злякався та не побажав і не посмів вийти з клітки, хоч дверцята довгий час залишалися відчиненими; і тільки після того, як він, сторож, сказав цьому кавальєро, що дратувати лева й силоміць гнати з клітки — значить випробувати довготерпіння боже, а кавальєро, мовляв, саме добивався, щоб лева роздратували, він неохоче і згнітивши серце дозволив замкнути клітку.

— Що ти на це скажеш, Санчо? — запитав Дон Кіхот.— Яке чаклунство вистоїть проти справжньої відваги? Чаклуни можуть прирікати мене на невдачі, але зломити мою впертість і мужність вони не владні.

Санчо видав гроші, візниця запріг мулів, а сторож поцілував Дон Кіхоту руку за виявлене благодіяння і обіцяв розповісти про славний цей подвиг самому королю, коли приїде в столицю.

— А коли його величність спитає, хто цей подвиг зробив, скажіть, що — *Рицар Левів,* бо я хочу, щоб колишнє моє прізвисько, *Рицар Сумного Образу,* змінили, перемінили, замінили й поміняли на це, і тут я наслідую старовинний звичай мандрівних рицарів, які міняли імена, коли їм цього хотілось або ж коли це напрошувалося само собою.

Повозка рушила своєю дорогою, а Дон Кіхот, Санчо і вершник у зеленому плащі — своєю.

За весь час дон Дієго де-Міранда не промовив і звука, він тільки уважно слухав і помічав, як чинить і що говорить Дон Кіхот, і здавалося йому, що це — розсудливість божевільного або ж божевілля, що переходить у розсудливість. До нього ще не дійшла перша частина історії Дон Кіхота; прочитавши її, він перестав би дивуватися з Дон-Кіхотових слів і вчинків,— адже тоді йому було б відомо, який саме вид розумового розладу оволодів Дон Кіхотом, але він цього не знав і з цієї обставини приймав його то за здорового, то за божевільного, бо говорив Дон Кіхот зв'язно, гарно і зрозуміло, тоді як діяв безглуздо, безрозсудно й нерозумно. І ідальго сам з собою міркував: «Чи це не верх божевілля — надіти на голову шолом з сиром і уявити, що чарівники розм'якшили тобі мозок? І що може бути безрозсудніше й безглуздіше, щоб захотіти будь-що битися з левами?» А Дон Кіхот, припинивши його роздуми й розмову з самим собою, сказав:

— Уже напевне, ваша милость, сеньйоре дон Дієго де-Міранда, вважає мене за людину безглузду й божевільну? А втім, у цьому не було б нічого дивного, бо вчинки мої дають до цього досить підстав. Але все ж я б хотів, щоб ваша милость визнала, що я не такий божевільний і недоумкуватий, яким, треба гадати, здаюся. Втішно дивитись, як на широкій арені у присутності самого короля сміливий рицар завдає розлюченому бикові смертельного удару; втішно дивитись, як рицар, у блискучий обладунок одягнений, перед очима дам іде до місця веселого змагання; втішно дивитися на всіх рицарів, які військовими й іншими тому подібними вправами розважають і потішають двір свого государя та роблять, так би мовити, йому честь, але вищий за них усіх рицар мандрівний, який у пустинях, у нетрях, на роздоріжжях, у лісах і на горах — скрізь шукає небезпечних пригод у надії на їхнє щасливе і благополучне закінчення, тільки заради того, щоб здобути славу гучну й неминущу. Повторюю: мандрівний рицар, що в якому-небудь безлюдному місці подає руку допомоги вдовиці, вищий за придворного рицаря, що залицяється до дівчини міської. У кожного рицаря свої обов'язки: хай рицар придворний служить дамам, своїм вбранням надає двору свого короля ще більше блиску, рицарів бідних пригощає розкішною їжею, затіває змагання, підтримує турніри, виявляє великодушність і щедрість, показується у всій своїй пишноті, а найголовніше хай він буде добрим християнином, і тоді він виконає неодмінний свій обов'язок; а рицар мандрівний хай проникає в найглухіші куточки світу, блукає в непрохідних нетрях, показує чудеса хоробрості, в пустинних місцях, у розпалі літа, терпить пекуче

digitized by ukrbiblioteka.org

проміння сонця, взимку — скажений вітер і жорстокий мороз; хай не лякають його леви, хай не страшать чудовиська, хай не жахають андріаки, бо головний і безпосередній його обов'язок у тому саме й полягає, що на перших він повинен полювати, на других нападати й перемагати всіх без винятку. А оскільки мені теж припало на долю вступити в ряди рицарства мандрівного, то й не можу я не робити всього того, що, на розсуд мій, входить у коло моїх обов'язків, і ось чому напад на левів, на яких я нині напав, я вважав прямим своїм обов'язком, хоч і усвідомлював, що це неабияке безрозсудство, бо мені добре відомо, що таке хоробрість, а саме: це така доброчесність, яка перебуває між двома порочними крайностями, котрі суть боягузтво і безрозсудство. Однак найменшим злом буде, якщо хоробрий підніметься й досягне безрозсудства ніж коли він принизиться й досягне боягузтва, і наскільки легше марнотратникові стати щедрим, ніж скупію, настільки ж легше безрозсудному перетворитися на справжнього хороброго, ніж боягузові піднестися до справжньої хоробрості. І ви мені повірте, сеньйоре дон Дієго: коли мова йде про пригоди, то вже тут краще пересолити, ніж недосолити, бо значно краще звучить: «Отакий-то рицар безрозсудний і сміливий», ніж: «Отакий-то рицар малодушний і боягузливий».

— Повинен признатися, сеньйоре Дон Кіхот,— заговорив дон Дієго,— що всі слова і вчинки вашої милості зважені на вазі самого розуму, і мені думається, що коли б настанови й закони мандрівного рицарства були втрачені, то їх можна було б відшукати в серці вашої милості, нібито в навмисно для цього створеному сховищі й архіві. Ну, а тепер прискорімо ходу, адже пізно вже, і їдьмо просто до мене в маєток, і в моєму домі ви, ваша милость, відпочинете після витрати якщо не тілесних, то душевних сил, а витрата таких сил часом тягне за собою втому тілесну.

— Пропозицію вашу, сеньйоре дон Дієго, я вважаю за велику для себе ласку й честь,— відповів Дон Кіхот.

Тут вони сильніше пришпорили коней своїх і до другої години пополудні прибули в маєток дона Дієго, якого Дон Кіхот, зауважимо до речі, прозвав *Рицарем Зеленого Плаща.*

РОЗДІЛ XVIII

Про те, що сталося з Дон Кіхотом у замку, тобто в домі Рицаря Зеленого Плаща, так само як і про інші незвичайні події.

Будинок дона Дієго де-Міранда, куди заїхав Дон Кіхот, був по-сільському невеликий; однак хоч і з грубого каміння, а все ж над воротами був висічений герб, у дворі виднівся амбар, біля самого входу винний льох, а навколо нього величезна кількість бочок, які, будучи родом із Тобосо, нагадали Дон Кіхотові зачаровану й підмінену Дульсінею, і, не думаючи, що́ і де він говорить, він вимовив, зітхнувши:

О любий скарбе, знайдений на горе,
Ти ж був колись солодкий і відрадний!

О тобоські бочки, ви воскресили в моїй пам'яті солодкий скарб великої моєї гіркоти!

Слова ці почув студент-поет, син дона Дієго,— він разом з матір'ю вийшов привітати Дон Кіхота, і незвичайний вигляд гостя вразив їх обох; Дон Кіхот же, зійшовши з Росинанта, з чудовою ввічливістю направився поцілувати господині руку, а дон Дієго сказав:

— Виявіть, сеньйоро, притаманну вам гостинність Дон Кіхотові Ламанчському, що стоїть перед вами; це мандрівний рицар, найвідважніший і найосвіченіший, який тільки є на світі.

Сеньйора, яку звали донья Крістіною, зустріла Дон Кіхота вельми привітно й дуже люб'язно, а Дон Кіхот відповів їй надто дотепно і в найвишуканіших виразах. Майже такими ж чемностями обмінявся він і з студентом, який, послухавши Дон Кіхота, знайшов у ньому людину розсудливу й дотепну.

Тут автор докладно описує будинок дона Дієго, описує все, чим звичайно буває наповнений будинок багатого дворянина-землевласника, однак перекладач цієї історії визнав за потрібне пропустити ці й інші дрібниці, бо до головного предмета вони ніякого відношення не мають, тоді як уся сила історії в її правдивості, а не в сухому переліку.

Дон Кіхота провели в окремий покій, Санчо зняв з нього обладунок, і залишився Дон Кіхот у шароварах і камзолі з верблюжої шерсті, всіяному брудними плямами від обладунку: брижі в нього були, як у студента: не накрохмалені і без мереживного оздоблення; поверх жовтих полуботків він надів провощені черевики. Підперезався він добрим своїм мечем, що висів на перев'язі з тюленячої шкіри (за чутками, Дон Кіхот багато років страждав нирками), і накинув на себе доброго сірого сукна накидку; насамперед, однак він вилив

собі на голову І на обличчя чи то п'ять, чи то шість казанів води (щодо кількості казанів свідчення розходяться), але навіть і остання вода набула кольору сироватки, а все через те, що ласун Санчо купив цей чортів сир, який надав голові його пана ангельської білосніжності. І от у вищеописаному наряді, з виглядом незалежним і молодецьким увійшов Дон Кіхот до другої кімнати, де його чекав студент, щоб зайняти розмовою, поки подадуть на стіл; треба знати, що сеньйора донья Крістіна мала намір показати такому благородному гостю, що пригощати вона вміє не гірше від інших.

У той час як з Дон Кіхота знімали обладунок, дон Лоренсо (так звали сина дона Дієго) вибрав хвилинку і спитав батька:

— Так хто ж, скажіть, будь ласка, цей кавальєро, якого ваша милость до нас запросила? Нас з матінкою все в ньому вражає: і його ім'я, і обличчя, і те, що він себе називає мандрівним рицарем.

— Не знаю, що тобі на це відповісти, сину мій,— мовив дон Дієго,— одне можу сказати: дії, які він здійснив на моїх очах, підходять тільки найбільшому божевільному на світі, а слова його такі розумні, що вони знищують і закреслюють його дії. Поговори з ним, перевір його знання, а оскільки ти людина розумна, то й виріши сам по справедливості, в розумі він чи з'їхав з глузду, я ж з свого боку, відверто кажучи, вважаю його швидше за божевільного, ніж за розсудливого.

Тут дон Лоренсо відправився, як уже було сказано, розважати Дон Кіхота, і під час їхньої розмови Дон Кіхот, між іншим, сказав дону Лоренсо:

— Я чув від вашого батечка, сеньйора дона Дієго де-Міранда, про рідкісні ваші здібності й різноманітні ваші обдарування, а головне про те, що ви неабиякий поет.

— Поет — дуже можливо,— відповів дон Лоренсо,— але щоб неабиякий — нічого подібного. Правда, я маю деяку пристрасть до поезії і люблю читати добрих поетів, проте всього цього ще недосить, щоб визнати мене за великого поета, як висловився про мене мій батько.

— Мені подобається ваша скромність,— зауважив Дон Кіхот,—звичайно поети зарозумілі і думають, що краще за них немає нікого на світі.

— Немає правила без винятку,— зауважив дон Лоренсо,— є справді хороші поети, які однак цього не думають.

— Таких мало,— заперечив Дон Кіхот.— А скажіть, ваша милость, що за вірші пишете ви тепер? Ваш батечко говорив мені, що ви ним занепокоєні й стурбовані. Якщо — глосу, то в цій галузі я дещо розумію і охоче б вас послухав, і якщо ви готуєтесь до літературного змагання, то постарайтеся, ваша милость, одержати другу премію, бо перша премія незмінно присуджується особам впливовим або ж високопоставленим, а друга присуджується виключно по справедливості,— таким чином, третя премія стає другою, а друга, з тих же міркувань, першою, точнісінько як учені ступені в університеті. Однак з усім тим одержати право називатися *першим* — це велика справа.

«Поки що він мені не здається божевільним, подивимось, що буде далі», подумав дон Лоренсо.

А вголос сказав:

— Я гадаю, ви, ваша милость, відвідували вищий навчальний заклад. Яку ж науку ви вивчали?

— Науку мандрівного рицарства,— відповів Дон Кіхот.—Вона така сама хороша, як і наука поезії, і навіть трошки краща.

— Не знаю, що це за наука,— сказав дон Лоренсо,— досі мені не доводилося про неї чути.

— Це така наука,— сказав Дон Кіхот,— яка включає в себе всі або майже всі науки на світі; тому, хто її вивчає, слід бути законознавцем і відати основи права дистрибутивного і комутативного, щоб кожен одержував те, що слідує йому й належить; йому треба бути богословом, щоб у разі, якщо його попросять, він зміг зрозуміло й до ладу пояснити, в чому суть християнської віри, яку він сповідує; йому треба бути лікарем, а надто розумітися на рослинах, щоб у пустинних і безлюдних місцях розпізнавати такі трави, які мають властивість загоювати рани, бо не може ж мандрівний рицар щохвилини розшукувати лікаря; йому треба бути астрологом, щоб уміти визначати по зірках, яка тепер година ночі і в якій частині світу та країні він перебуває; йому треба бути математиком, бо необхідність у математиці може виникнути будь-якої хвилини. Не кажучи вже про те, що йому належить бути прикрашеним усіма чеснотами богословськими й кардинальними, а переходячи до дрібниць, я повинен сказати, що йому треба вміти плавати, як плавав, кажуть, Ніколас, або, інакше, Ніколао-риба, треба вміти підкувати коня, полагодити сідло й вуздечку. А тепер повернімося до предметів високих. Йому належить твердо вірити в бога і бути вірним своїй дамі; йому треба бути чистим у помислах, благопристойним у словах, великодушним у вчинках, сміливим у подвигах, витривалим у праці, співчутливим до знедолених і, нарешті, бути поборником істини, хоч би це коштувало йому життя. Ось з таких великих та малих рис і складається добрий мандрівний рицар; тепер ви самі

digitized by ukrbiblioteka.org

бачите, сеньйоре дон Лоренсо, чи така вже пуста річ та наука, яку вивчає і якою займається рицар, і чи можна поставити її поряд з найскладнішими, які тільки в середніх і вищих навчальних закладах викладаються.

— Якщо це так,— сказав дон Лоренсо,— то я стверджую, що ця наука вища від усіх інших.

— Що значить: «Якщо це так?» — спитав Дон Кіхот.

— Я хочу сказати,— відповів дон Лоренсо,— що я все ж сумніваюся, щоб тепер або колись існували мандрівні рицарі, прикрашені стільком чеснотами.

— Зараз я вам скажу те, що мені вже не раз доводилося говорити,— оголосив Дон Кіхот,— а саме: більшість людей додержується тієї думки, що не було на світі мандрівних рицарів, а я з свого боку схильний думати так: поки небо якимсь чудом не відкриє, що такі справді існували і існують, усякі спроби викликати в людей зневіру в цьому, будуть безплодні, в чому я неодноразово переконувався на ділі, а тому я не маю наміру зараз витрачати час на те, щоб розсіяти помилку, в яку ваша милость поринула разом з багатьма іншими людьми. Єдине, що я хочу зробити, це вблагати небо, щоб воно вивело вас із цієї заблуди і вселило вам думку, які благодійні й які необхідні були для світу мандрівні рицарі часів минулих та які корисні були б вони тепер, коли б вони ще діяли, проте нині, щоб покарати за гріхи людей, торжествують ледарство, бездіяльність, розпещеність і черевоугодництво.

«От коли наш гість себе виказав,— подумав тут дон Лоренсо,— однак з усім тим це божевілля благородне, і з мого боку дурніше дурного було б міркувати інакше».

На цьому закінчилась їхня розмова, тому що їх покликали обідати. Дон Дієго запитав сина, чи пощастило йому що-небудь вияснити відносно розумових здібностей гостя. А син йому на це відповів так:

— Нашого гостя не витягти з плутанини його божевілля всім лікарям і грамотіям, скільки їх не є на світі: це божевілля, що чергується з тимчасовими просвітліннями.

Всі сіли обідати, і обід вийшов саме такий, яким дон Дієго мав звичай пригощати своїх гостей, про що він розповідав дорогою, а саме: ситний, смачний і добре поданий; але особливо сподобалося Дон Кіхотові, що в усьому домі, ніби в картезіанській обителі, панувала незвичайна тиша. Коли ж усі підвелися з-за столу, вимили руки й помолилися богу, Дон Кіхот звернувся до дона Лоренсо з настійним проханням прочитати вірші для літературного змагання, на що той відповів:

— Щоб не бути схожим на тих поетів, які, коли їх благають прочитати вірші, кажуть «ні», а коли ніхто не просить, готові вас зачитати ними, я прочитаю вам мою глосу,— премію за неї я одержати не надіюсь, я написав її тільки заради вправи.

— Один мій приятель, людина освічена, вважає,— сказав Дон Кіхот,— що писати глоси не варто, з тієї причини, говорить він, що глоса звичайна не витримує порівняння з текстом, а в переважній більшості випадків не відповідає змісту й меті тієї строфи, яка пропонується для тлумачення. До того ж правила складання глос надто суворі: вони не допускають ні запитань, ні *він сказав,* ні *я скажу;* ні утворення віддієслівних іменників, ні зміни змісту,— все це, так само як і інші пута й обмеження, сковує творців глос, що ваша милость, напевно, знає сама.

— Правду кажучи, сеньйоре Дон Кіхот,— сказав дон Лоренсо,— я все хочу впіймати вас на якій-небудь помилці і не можу: ваша милость вислизає в мене з рук, як вугор.

— Я не розумію, що означає вираз: «вислизає з рук» та що ваша милость хоче цим сказати,— об'явив Дон Кіхот.

— Потім я вам поясню,— сказав дон Лоренсо,— а тепер послухайте, ваша милость, задані вірші і саму глосу. Ось які вони:

О, якби я міг вернуть
Неповторну щастя мить,
Чи узнать заздалегідь
Те, що завтра мусить буть!

ГЛОСА

Все минає в цьому світі,
Все до часу, до пори;
Розгубились в лихолітті
Долі щедрої дари,
Незабуті, неспожиті.
Доле, доле! Добра будь,
Укажи до щастя путь
І справди мої надії!
Дні минулі золотії
О, якби я міг вернуть!

Не прошу я в неба влади,
Перемог і нагород,
Я одному був би радий —
Жити знову без турбот,
Як колись, у дні відради.
Хай утіха прилетить
Спраглу душу оживить,
Жаль згасить у серці чулім,
Хай зазнаю, як в минулім,
Неповторну щастя мить!

Та судьба не так судила,
І вернути до життя
Те, що вічність схоронила
У безодні небуття,
Нічия не може сила.
Рік за роком прудко мчить,
Їх нікому не спинить,
І не вдасться нам ніколи
Відвернуть веління долі
Чи узнать заздалегідь.

Мучить душу біль жорстокий,
Пал тривог і шал надій;
Ні, вже краще вічний спокій,
Вічний сон в землі сирій,
У могилі у глибокій.
Щоб страждання всі забуть,
Я б хотів навік заснуть,
І давно я став би прахом,
Та стискає серце жахом
Те, що завтра мусить буть.

Коли дон Лоренсо закінчив читати свою глосу, Дон Кіхот швидко підвівся і, схопивши його за праву руку, голосом, що підносився майже до крику, промовив:

— Хвала всемогутньому богу! Благородний юначе, ви — кращий поет у всьому світі, ви достойні бути увінчані лаврами, і не на Кіпрі або ж у Гаеті, як сказав один поет, хай простить йому господь, а в академії афінській, коли б така ще існувала, і в нині існуючих академіях паризькій, болонській і саламанкській! Якщо судді позбавлять вас першої премії, то нехай буде завгодно небу, щоб Феб пронизав їх своїми стрілами, а Музи ніколи не переступали їхнього порога! Будьте ласкаві, сеньйоре, прочитайте мені які-небудь п'ятистопні вірші,— я хочу, щоб переді мною розгорнувся весь ваш чудовий талант.

Чи не варта подиву та обставина, що дон Лоренсо, як кажуть, був радий похвалам Дон Кіхота, хоч і визнавав його за божевільного? О сило похвал, як далеко ти сягаєш і які розтяжні межі захоплюючої твоєї владності! Справедливість цього була доведена на ділі доном Лоренсо, бо він уступив проханню й бажанню Дон Кіхота і прочитав сонет, що предметом своїм мав легенду або повість про Пірама і Тісбу:

СОНЕТ

Ламає мури Тісба молодая,
Яка розверзла груди юнакові;
Уже Амур, крилатий бог любові,
На вилом глянуть з Кіпру поспішає.

То — храм для юних душ, хоча немає
Крізь отвір той проходу навіть мові,
Але кохання рве усі окови,
Всі перешкоди сміливо долає.

Нема заслон для почуттів безмірних,
Красуня йде відважно на сконання.
Але усі потомні покоління

Оплачуть долю двох коханців вірних.
В них спільна смерть і спільне поховання,
І спільне — у легенді — воскресіння.

— Слава богу! — вигукнув Дон Кіхот, послухавши сонет дона Лоренсо.— Серед дуже багатьох теперішніх виснажених поетів я нарешті бачу поета витонченого, і цей поет — ви, добродію мій. У цьому мене переконує майстерність, з якою написаний ваш сонет.

Кілька днів Дон Кіхот насолоджувався життям у домі дона Дієго, а потім попросив дозволу відбути; він подякував господарям за їхню гостинність і за той сердечний прийом, який був йому у цьому домі зроблений, але оголосив, що мандрівним рицарям не личить проводити багато часу серед розкошів і неробства, а тому він, мовляв, має намір повернутися до виконання свого обов'язку і вирушити на розшуки пригод, на які ці краї, як чути, багаті, і в краях цих він хоче, мовляв, пробути до турніру в Сарагосі, куди він, власне, і їде; однак раніше йому треба проникнути в печеру Монтесіноса, про яку стільки чудес розповідають місцеві жителі, а також вивчити й дослідити місце зародження та справжні джерела семи лагун, так званих лагун Руїдери. Дон Дієго і його син схвалили благородне рішення Дон Кіхота і сказали, щоб він узяв з їхнього дому та з їхнього майна все, що тільки йому сподобається, а вони, мовляв, раді йому услужити з поваги до його достоїнств, а так само й до благородного його заняття.

Нарешті настав день від'їзду, такий же радісний для Дон Кіхота, як сумний і печальний для Санчо Панси, який почував себе чудово серед домашнього достатку в дона Дієго і не прагнув повернутися до голодного життя в лісах і пустинях та до небагатого вмісту своєї звичайно не надто туго набитої торби. Все-таки він наповнив її до відказу найнеобхіднішим, а Дон Кіхот сказав на прощання донові Лоренсо:

— Не знаю, чи говорив я вашій милості, а коли говорив, то повторю ще раз: якщо ваша милость захоче скоротити дорогу й труди при підніманні на недосяжну вершину Храму Слави, то вам треба буде тільки звернути з шляху Поезії, шляху досить тісного, і вступити на найтіснішу дорогу мандрівного рицарства, і ви озирнутися не встигнете, як вона вже приведе вас до престолу імператорського.

Цими словами Дон Кіхот остаточно довів свою несамовитість, а ще більше тим, що він до них додав, а додав він ось що:

— Одному богу відомо, сеньйоре дон Лоренсо, палке моє бажання вивезти вас з собою і навчити, як слід милувати слухняних і покоряти та подавляти чванливих, тобто виявляти чесноти, нерозривно зв'язані з тим поприщем, яке я для себе обрав, але оскільки цьому перешкоджають молоді ваші літа і утримують вас від цього шановні ваші заняття, то я задовольнюся тим, що дам вашій милості пораду: ви прославитесь як віршувальник, якщо будете

digitized by ukrbiblioteka.org

прислухатися більше до чужої думки, ніж до власної, бо немає таких батьків, яким їхнє чадо здавалося б нехорошим, а в чадах розуміння нашого ми обманюємося ще частіше.

Батько з сином знову здивувалися з плутаних слів Дон Кіхота, розумних і безглуздих попереміжно, а також з того, з якою впертістю й настирливістю, незважаючи ні на що, прагнув він до злигоднів своїх пригод, що складали вінець і межу його бажань. Після нових висловлювань відданості та взаємних чемностей, з ласкавого дозволу володарки замка, Дон Кіхот і Санчо, на Росинанті й ослі, вирушили в путь.

РОЗДІЛ XIX,

в якому розповідається про пригоду з закоханим пастухом, так само як і про інші справді забавні події.

Дон Кіхот не так ще далеко від'їхав од маєтку дона Дієго, як йому зустрілися двоє чи то духовних осіб, оскільки можна було судити з одягу, чи то студентів, а з ними два селянини: всі четверо їхали верхи на тваринах ослячої породи. Один із студентів віз, як можна було помітити, щось біле суконне, загорнуте разом з двома парами шерстяних панчіх у зелене полотно, що заміняло йому дорожній мішок; другий студент не віз нічого, крім двох новеньких учбових рапір із шкіряними наконечниками. А селяни везли з собою інші речі, які ясно показували й давали зрозуміти, що їхні власники їдуть з якогось великого села: там вони все це купили, а тепер повертаються до себе в село. І оці самі студенти, а також і селяни, подивувалися з Дон Кіхота точнісінько так, як дивувалися всі, хто вперше з ним зустрічався, і всім їм дуже захотілося дізнатися, що це за людина, така не схожа на людей звичайних. Дон Кіхот з ними розкланявся і, взнавши, що їдуть вони туди ж, куди й він, запропонував їхати разом і попросив притримати ослиць, бо кінь його не міг за ними встигнути; при цьому він з люб'язності пояснив їм у небагатьох словах, хто він такий, яке його покликання і рід занять,— що він, мовляв, мандрівний рицар, який шукає пригод у всіх частинах світу. Ще він їм сказав, що справжнє його ім'я — Дон Кіхот Ламанчський, а на прізвисько він — *Рицар Левів*. Для селян це було все одно, як коли б з ними говорили мовою грецькою або ж татарською, але не для студентів, бо вони швидко збагнули, що в Дон Кіхота ум за розум зайшов; однак вони дивилися на нього з шанобливим здивуванням, і один з них йому сказав:

— Якщо ваша милость, сеньйоре рицарю, за звичаєм шукачів пригод не має певного місця призначення, то їдьмо, ваша милость, з нами: ви побачите таке веселе й таке пишне весілля, якого ні в Ламанчі, ні в усій окрузі ще не справляли.

Дон Кіхот поцікавився, чи не весілля це якого-небудь можновладного князя, оскільки студенти так його підносять.

— Ні, не князя,— відповів студент,— а селянина й селянки, першого багача в усій нашій околиці та красуні, досі небаченої. Приготування до весілля робляться незвичайні і безприкладні; справа полягає в тому, що весілля хочуть грати на луці біля села нареченої,— наречену, до речі сказати, величають Кітерією Прекрасною, а нареченого — Камачо Багатим. Їй вісімнадцять років, йому — двадцять два. Пара вони відмінна, хоч, між іншим, всезнайки, що будь-який родовід знають назубок, запевняють, що прекрасна Кітерія походить з кращої сім'ї, ніж Камачо, але це неважно: багатство будь-яку ваду прикриє. І справді, Камачо спритний: йому спало на думку завісити весь лужок шатром з гілок так, щоб сонцю нелегко було добратись до муравн. Ще в нього приготовлені танці з шпагами, а також з бубонцями; серед його односельчан є браві танцюристи, які прекрасно вміють дзвеніти й потрясати ними, а про таких, що поплескують себе по підметках, і говорити нічого,— їх у нього, чути, набрана сила-силенна. Однак залишиться в пам'яті це весілля не через те, про що я вам розповів, і не через багато іншого, про що я не згадав, а, на мій розсуд, через те, як буде себе поводити убитий горем Василіо. Василіо — це пастух з того ж села, що й Кітерія, його будинок стіна біля стіни з будинком її батьків; цією обставиною скористалася любов, щоб воскресити давно забуту любовну пристрасть Пірама й Тісби; треба знати, що Василіо з малих років, з найніжнішого віку, почував до Кітерії сердечний потяг, а вона дарувала його цнотливою ласкавістю, так що в усьому селі тільки й розмови було, що про дитячу цю любов Василіо й Кітерії. Як тільки обоє дійшли дозрілих літ, то батько Кітерії вирішив не пускати Василіо до себе в дім, а щоб раз назавжди покінчити з усякими

підозріннями й побоюваннями, вирішив він віддати свою дочку за багача Камачо, а віддати її за Басиліо не захотів, бо той щедріше наділений дарами природи, ніж дарами Фортуни. А втім, якщо говорити, поклавши руку на серце, без найменшого домішку заздрості, то Басиліо — найспритніший хлопець, якого я тільки знаю, здорово метає барру, неабиякий борець, у м'яча грає прекрасно, бігає, як олень, стрибає, як сарна, кеглі збиває, ніби який чарівник, співає, як жайворонок, гітара в нього просто так і розмовляє, а головне шпагою він володіє — краще не можна.

— По одному цьому,— мовив Дон Кіхот,— названий вами юнак гідний одружитися не тільки з прекрасною Кітерією, але й, наперекір Ланцелотові і всім, хто надумав би тому перешкодити, з самою королевою Джіневрою.

— Підіть скажіть про це моїй дружині,— втрутився Санчо Панса, що досі мовчки слухав.— Вона вважає, що кожний повинен одружуватися з рівнею, за прислів'ям: два чоботи— пара. А мені б хотілося, щоб добрий цей Басиліо, який мені вже припав до душі, одружився з сеньйорою Кітерією, а хто заважає закоханим одружитися, тим, коли помруть, дай бог царство небесне, місце покійне (Санчо хотів сказати навпаки).

— Коли б усі закохані одружувалися,— заперечив Дон Кіхот,— то батьки були б позбавлені права вибору і права одружувати своїх дітей, коли вони це визнають пристойним. І коли б дочки самі вибирали собі чоловіків, то одна вискочила б за слугу своїх батьків, друга — за першого стрічного гульвісу й забіяку, який полонив би її своєю самовпевненістю й молодецтвом. Адже кохання і захоплення без великих зусиль накладають пов'язку на очі розуму, такі необхідні, коли справа йде про якийсь рискований крок, а у виборі супутника життя дуже легко помилитися: щоб шлюб вийшов вдалим, потрібна велика обачливість і особлива ласка божа. Припустімо, хто-небудь бажає зробити далеку подорож; якщо він людина розсудлива, то, перш ніж вирушити в дорогу, він підшукає собі надійного й приємного супутника,— чому ж не наслідувати його приклад тим, кому належить разом іти все життя, до сіні смертної, тим паче, що супутниця ваша ділить з вами і ваше ложе, і трапезу, і все інше, а такою супутницею і є для чоловіка його дружина? Дружина не є товар, який можна купити, а опісля повернути назад, зміняти або ж замінити іншим, вона є супутник нерозлучний, який не піде од вас доти, поки від вас не піде життя. Це — петля: варто накинути її собі на шию, і вона перетворюється на гордіїв вузол, який не розв'язати доти, поки його не переріже своєю косою смерть. Можна було б ще довго говорити з цього приводу, але мене мучить бажання знати, що ще сеньйорові ліценціатові залишилося доказати про Басиліо.

— Мені залишається доказати лише ось що: з того часу, як Басиліо дізнався, що прекрасна Кітерія виходить за Камачо Багатого, він уже більше не сміється і розумного слова не вимовить; тепер він вічно понурий і задумливий, говорить сам з собою (явна й незаперечна ознака того, що він здурів), їсть мало, і спить мало, а коли й їсть, то лише плоди, а спить він, якщо тільки це можна назвати сном, не інакше як у полі, на голій землі, ніби дикий звір, часом зводить очі до неба, часом втуплює їх у землю і застигає на місці, так що, дивлячись на нього, можна подумати, ніби перед вами одягнена статуя, чиє вбрання тріпає вітер. Коротше кажучи, за всіма ознаками, він палає коханням, і ми, його знайомі, всі, як один, переконані, що коли завтра прекрасна Кітерія скаже Камачо «так», то для Басиліо це буде смертним вироком.

— Бережи його господь,— мовив Санчо.— Господь посилає рану, господь же її й вигоює, ніхто не знає, що попереду, до завтра ще далеко, а досить же однієї години, навіть однієї хвилини, щоб цілий будинок завалився; я бачив на власні очі: дощ іде, і тут же тобі світить сонце, лягаєш спати здоровісінький, прокинувся — ні охнути, ні зітхнути. І хто, скажіть будь ласка, може похвалитися, що забив цвях у колесо Фортуни? Зрозуміло, що ніхто, і між жіночим «так» і жіночим «ні» я б і кінчика булавки не став сувати: все одно не вміститься. Дайте мені тільки впевнитися, що Кітерія кохає Басиліо всією душею і від чистого серця, і я йому головою поручуся за успіх, бо кохання, як я чув, носить такі окуляри, крізь які мідь здається золотом, бідність — багатством, а гній — перлом.

— Та чи замовкнеш ти, нарешті, Санчо, окаянна сило?— заволав Дон Кіхот.— Ти як почнеш сипати своїми приказками та приповідками, так тебе сам чорт не зупинить. Тварюка ти отака, ну що ти розумієш у колесах Фортуни і в усьому іншому?

— Еге, та ви мене не розумієте,— відповів Санчо,— а тому й немає нічого дивного, що вислови мої здаються вам дурницею. Але це неважно: я сам себе розумію й знаю, що коли я говорив, то ніяких особливих дурниць не наговорив, а то ви, добродію мій,— вічний зіскал моїх слів і навіть моїх вчинків.

— Ти й висловлюватися ото правильно не вмієш,— перервав його Дон Кіхот,— побійся ти бога: не зіскал треба говорити, а *фіскал*.

— Не сперечайтеся ви, ваша милость, зі

digitized by ukrbiblioteka.org

мною,— оголосив Санчо,— вам відомо, що виховувався я не в столиці, вчився не в Саламанці, звідки ж мені знати, додав я літеру чи пропустив? Їй-богу, слово честі, ні до чого примушувати сайягезця говорити по-толедськи, та й толедці не всі митці щодо правильної мови.

— І то правда,— підхопив ліценціат,— ті, що вічно товчуться в Дубильнях або ж на Сокодовері, не можуть так само добре говорити, як ті, що цілими днями розгулюють по соборному двору, а вони ж усі толедці. Чистою, правильною, гарною і зрозумілою мовою говорять освічені столичні жителі, хоч би вони й народилися в Махалаонді. Я навмисне говорю: *освічені*, тому що багатьох столичних жителів освіченими назвати не можна, а освіта, що ввійшла в ужиток, це і є азбука правильної мови. Я, сеньйори, з вашого дозволу, вивчав канонічне право в Саламанці і можу похвалитися, що висловлюю свої думки ясно, просто й зрозуміло.

— Коли б ви й справді могли похвалитися, що володієте мовою краще, ніж рапірою, то вийшли б в університеті на перше місце, а не пленталися б у хвості,— зауважив другий студент.

— Годі, бакалавре,— заперечив ліценціат,— ви дотримуєтеся вкрай помилкової думки, гадаючи, що спритність у фехтуванні — це пуста річ.

— Це не моя тільки думка, а непереборна істина,— заперечив Корчуело,— і якщо вам завгодно, щоб я довів це на ділі, то давайте не відкладати: шпага при вас, у мене в руках сила ще не вичерпалася, і, разом з немалою моєю хоробрістю, вона примусить вас визнати, що я не помиляюсь. Злазьте з осла і покажіть своє мистецтво: виступку, кола, кути і все таке інше, а я тішу себе надією, що ви не побачите світу завдяки моїм новим і грубим прийомам, в які я однак вірю, як у господа бога, і ще вірю, що не народилася та людина, яка б примусила мене показати п'яти та яку б я не примусив подержатися за землю.

— Покажете ви п'яти чи ні — судити не беруся,— мовив фехтувальник,— але можливо, що куди ви поставите ногу, там і вириють вам могилу; я хочу сказати, що за свою зневагу до фехтування ви будете покладені на місці.

— Подивимось,— мовив Корчуело.

Тут він з великим проворством зіскочив з осла і миттю вихопив одну з рапір, які ліценціат віз із собою.

— Ні, так не годиться,— втрутився Дон Кіхот,— у цій досі ще не розв'язаній суперечці я бажаю виконувати обов'язки вчителя фехтування й судді.

Тут він зійшов з Росинанта і зі списом у руках став посеред дороги, а тим часом ліценціат крєском бадьорим і з виглядом молодецьким рушив назустріч Корчуело, а Корчуело, виблискуючи, як кажуть, очима, направився до нього. Два селянини, що їх супроводжували верхи на ослицях, були безмовними глядачами похмурої цієї трагедії. Корчуело колов і рубав навідліг, обома руками,— удари, яких він безперервно завдавав, надокучливі, як джмелиний рій, сипалися градом. Він нападав, як розлючений лев, але раз у раз натикався на шкіряний наконечник рапіри ліценціатової, що кожного разу охолоджувала його бойовий запал, і прикладався до неї, наче до святині, хоч і не з таким благоговінням, з яким до святинь повинні й мають звичай прикладатися. Коротше кажучи, ліценціат перелічив вістрям своєї рапіри всі гудзики на короткій сутані бакалавра і на клапті розідрав йому поли; він двічі збивав з нього капелюх і кінець кінцем довів до того, що розлючений бакалавр від досади й злості схопив свою рапіру за рукоятку і шпурнув її з такою силою, що один із селян, який був присутній при цьому, за родом своїх занять писар, згодом засвідчив, що згадана рапіра відлетіла майже на три чверті милі; це свідчення підтверджувало й підтверджує всю очевидність і безперечність того положення, що спритність перемагає силу.

Корчуело в знемозі опустився на землю, а Санчо наблизився до нього і сказав:

— Справді, ваша милость, сеньйоре бакалавре, послухайтеся ви моєї поради і надалі нікого не викликайте битися на рапірах, а викликайте краще на боротьбу або ж метати барру: це вам і по літах, і по силах, а про цих, як їх називають, *фертувальників* я чув, що вони вістря шпаги продівають у голчине вушко.

— Я задоволений, що з мене збили пиху і довели на ділі, який далекий я був від істини,— оголосив Корчуело.

З цими словами він підвівся й обняв ліценціата, і подружилися вони ще більше, ніж раніше, і навіть не побажали чекати писаря, який пішов за рапірою: вони боялися, що це їх дуже затримає, і в зв'язку з цією обставиною вирішили рухатися далі, щоб раніше приїхати в село Кітерії, звідки вони всі були родом.

На всьому протязі путі ліценціат міркував про переваги фехтування і наводив стільки переконливих доказів, наочних прикладів і математично точних доказів, що всі переконались, яке це велике мистецтво, а впертість Корчуело було зломлено.

Уже стемніло; однак, коли вони під'їжджали до села, їм усім привиділося, ніби небо над ними усіяне міріадами яскравих зірок. У той же час до них долинули неясні, тихі звуки різних музичних інструментів, тобто: ріжків, тамбуринів, гуслів, сопілок, бубнів і брязкалець, а коли вони

під'їхали ближче, то побачили, що влаштоване біля в'їзду в село дерев'яне шатро все в ліхтариках, і вітер не гасив їх, бо від ласкавого його подуву навіть листя дерев не ворушилося. Музики звеселяли гостей, що з'явилися на весілля і там і сям товпилися на привітній цій луці: одні танцювали, другі співали, треті грали на згаданих різноманітних інструментах. Здавалося, ніби на цьому лужку носиться сама Радість і скачуть самі Веселощі. Багато людей будували підмостки, щоб завтра гостям зручніше було дивитися на виставу й танці, яким належало бути в цьому місці, приготовленому для весільного торжества багача Камачо і для поховання Василіо. Дон Кіхот не побажав в'їхати в село, хоч як умовляли його селянин і бакалавр: більш ніж достатньою до того підставою служила, на його погляд, та обставина, що у мандрівних рицарів було прийнято ночувати в полях і гаях, але не в селах, хоч би й під золоченою покрівлею; і тому звернув він з дороги, на велике незадоволення Санчо, в пам'яті якого був ще живий той гостинний прийом, що був виявлений йому в замку, тобто в будинку в дона Дієго.

РОЗДІЛ XX,

в якому розповідається про весілля Камачо Багатого і про пригоду з Василіо Бідним.

Світла Аврора тільки ще виявляла згоду, щоб сяючий Феб жаром гарячого проміння свого осушив вологий бісер у золотистих її кучерях, коли Дон Кіхот, розправивши члени, схопився на ноги й окликнув зброєносця свого Санчо, який усе ще похропував; бачачи, що Санчо спить, Дон Кіхот, перш ніж будити його, мовив:

— О ти, найщасливіший з усіх, що живуть на земному світі, найщасливіший, бо ти спиш із спокійною душею, не почуваючи заздрості і ні в кому її не збуджуючи, не переслідуваний чаклунами і не збуджуваний ворожбою! Так спи ж, кажу я і готовий повторити сто разів, бо тебе не примушують вічно не спати муки ревнощів при думці про кохану, і від тебе не одгонять сну думи про те, чим ти платитимеш борги і чим ти завтра харчуватимешся сам і годуватимеш свою маленьку бідолашну сім'ю. Честолюбство тебе не тривожить, марність мирська тебе не втомлює, бо бажання твої не виходять за межі турбот про твого осла, а турботу про твою особу ти поклав на мої плечі: це вже сама природа разом із звичаєм постаралися для рівноваги покласти тягар цей на панів. Слуга спить, а пан не спить і думає про те, як прогодувати слугу, як полегшити його долю, чим його винагородити. Скорбота, коли бачиш, що небо зробилося кам'яним і не кропить землю цілющою росою, стискує серце не слуги, а пана, бо того, хто служив у нього в рік родючий і врожайний, він повинен прогодувати і в рік неврожайний і голодний.

Санчо нічого на це не відповів, тому що спав, і він би так швидко й не пробудився, коли б Дон Кіхот кінчиком списа не розвіяв його сон. Нарешті він пробудився, сонним та байдужим поглядом обняв навколишні предмети і сказав:

— Якщо я не помиляюся, з боку цього шатра йде дух і запах не стільки нарцисів і кмину, скільки смаженого сала. Коли весілля починається з таких пахощів, то, от вам хрест, усе тут буде на широку ногу і всього буде у великій кількості.

— Замовчи, ненажеро,— сказав Дон Кіхот,— їдьмо лишень краще на весілля, подивимося, що робитиме відкинутий Василіо.

— Що хоче, те нехай і робить,— зауважив Санчо,— не був би бідняком, то й одружився б з Кітерією. А то ич ти: у самого як виметено, а дерево рубає не по плечу. По честі, сеньйоре, моя думка така: що біднякові доступно, тим і будь задоволений, нічого на дні морському шукати груш. Я руку даю відрубати, що Камачо може засипати грішми Василіо, а коли так, то дурна ж була б Кітерія, коли б проміняла наряди й дорогоцінності, якими її, звичайно, вже наділив і ще наділить Камачо, на спритність, з якою Василіо метає барру і б'ється на рапірах. За вдалий кидок або за славний випад і півкварти вина не дадуть у таверні. Коли здібності й хист не приносять доходу, то на дідька вони? А от якщо доля надумає послати талант людині, в якої капшук тугий, так тут уже й справді завидки візьмуть. На доброму фундаменті й будівля буває добра, а кращий фундамент і котлован — це гроші.

— Заради творця, Санчо,— почав тут благати Дон Кіхот,— кінчай ти свою промову. Я певен, що коли не перервати міркувань, до яких ти щохвилини вдаєшся, то в тебе не залишиться часу ні на їжу, ні на сон: увесь твій час піде на базікання.

— Коли б у вашої милості була добра пам'ять,— заперечив Санчо,— ви повинні були б

digitized by ukrbiblioteka.org

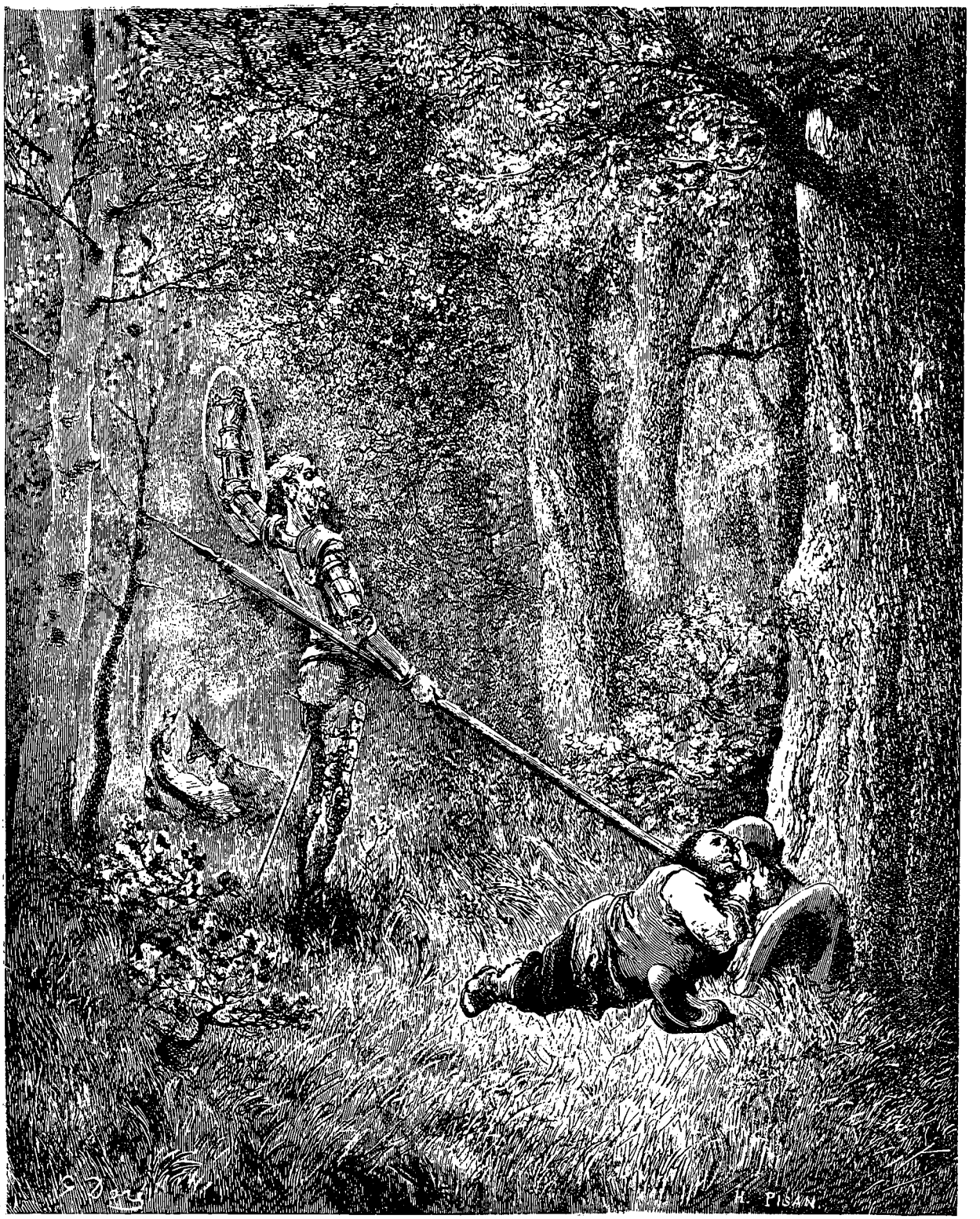
H. PISAN

пам'ятати всі пункти угоди, яку ми з вами уклали перед останнім нашим виїздом. Один з її пунктів гласить, що мені дозволяється говорити все, що завгодно, якщо тільки це не порочить ближнього мого і не ображає вашої милості, і, по-моєму, досі я згаданого пункту і разу не порушив.

— Я не пам'ятаю такого пункту, Санчо,— сказав Дон Кіхот,— але якщо навіть це й так, то все ж я хочу, щоб ти замовк і пішов слідом за мною: адже музика, яку ми вчора ввечері чули, знову звеселяє долини, і зрозуміло, що весілля буде відсвятковано прохолодним ранком, а не в пекучий південь.

Санчо виконав повеління свого пана, і як тільки він осідлав Росинанта й сірого, то обидва сіли верхи і неспішним кроком в'їхали під навіс. Перше, що побачив Санчо, був цілий бичок, насаджений на рожен з суцільного в'яза; він смажився на вогні, в якому палав добрий стіс дров, а шість казанів, що стояли навколо багаття, формою своєю не нагадували звичайні казани, швидше це були бочки, здатні вмістити купи м'яса: вони так непомітно вбирали в себе й поглинали баранячі туші, ніби це були не баранячі туші, а голуби; обідраним зайцям і обпатраним курам, що висіли на деревах і чекали свого поховання в казанах, не було числа; видимо-невидимо битої птиці і всілякої дичини було розвішано на деревах, щоб пров'ялити її. Санчо нарахував понад шістдесят бурдюків місткістю більше двох арроб кожний і, як виявилося згодом, з вином кращих сортів; білосніжний хліб був звалений у купи, як звичайно звалюють зерно на току; сири, складені, як цеглини, утворювали цілу стіну; два чани з маслом більші за фарбувальні служили для того, щоб смажити вироби з тіста; підсмажене тісто витягали величезними лопатами і кидали в чан з медом, що стояв тут же. Кухарів та куховарок було понад п'ятдесят, і всі вони, як на підбір, здавалися охайними, моторними й задоволеними. У просторому череві бичка було зашито двадцять маленьких молоденьких поросят, від чого м'ясо його повинно було стати ще смачнішим і ніжнішим. У великому ящику були пряноші всіх сортів: видно було, що їх купували не фунтами, а цілими арробами. Словом, весільне частування було чисто селянським, але зате таким багатим, що його вистачило б на ціле військо.

Санчо Панса все це роздивлявся, все це споглядав і всім цим милувався. Спочатку його полонили й спокушали казани, з яких він з превеликим бажанням налив би собі чавунець, потім бурдюки полонили його серце і, нарешті, вироби з тіста, що підсмажувалися всупереч звичаєві не на сковорідках, а в пузатих чанах. Терпіти далі й зробити інакше було понад його сили, а тому він наблизився до одного з ретельних кухарів і мовою голодної, хоч і цілком чемної людини попросив дозволу вмочити в один з казанів кусень хліба. А кухар йому на це сказав:

— На сьогодні, братцю, завдяки багачеві Камачо голод одержав відставку. Злазь з осла, пошукай ополоник, вилови курочку-другу, та й їж собі на здоров'я.

— Я ніде не бачу ополоника,— об'явив Санчо.

— Чекай,— сказав кухар.— Горе мені з тобою, ач який ти, видно, кривляка й незграбняха.

З останнім словом він схопив каструлю, занурив її в бочку, виловив трьох курей та двох гусей і сказав Санчо:

— Іж, приятелю, підзаправся поки що до обіду цими піночками.

— Мені нікуди їх покласти,— заперечив Санчо.

— То візьми з собою й каструльку,— сказав кухар,— багатство й щастя Камачо покриють будь-які витрати.

Поки Санчо вів цю розмову, Дон Кіхот стежив за тим, як під шатро в'їжджали дванадцять селян, усі, як один, в яскравих святкових убраннях, верхи на чудових кобилицях, що радували око розкішною своєю збруєю з великою кількістю бубонців на нагрудниках; стрункий цей загін кілька разів веселим шумом та гамором прогарцював по лужку.

— Хай живуть Камачо й Кітерія! — викрикували селяни.— Він такий же багатий, як вона прекрасна, а вона прекрасніша за всіх на світі.

Послухавши їх, Дон Кіхот подумав:

«Можна сказати з певністю, що вони ніколи не бачили моєї Дульсінеї Тобоської, бо коли б вони її бачили, то знизили б тон у похвалах цій самій Кітерії».

Трохи згодом з різних боків почали збиратися під шатро учасники різноманітних танців і, між іншим, двадцять чотири виконавці танку мечів, усі, як один, молодці, в одязі з тонкого білосніжного полотна, в головних уборах з добротного різноколірного шовку; один з вершників спитав ватажка танцюристів, спритного хлопця, чи не поранився хто-небудь з них.

— Слава богу, досі ніхто не поранився, всі ми живі-здорові.

І тут, тягнучи за собою своїх товаришів і викидаючи всілякі колінця, він почав до того ловко кружляти, що хоч Дон Кіхотові не раз доводилось бачити подібні танці, однак цей сподобався йому найбільше.

Сподобався йому й танець відмінно гарних

digitized by ukrbiblioteka.org

H. PISAN

дівчат, таких юних на вигляд, що кожній з них можна було дати, щонайменше, чотирнадцять років, а щонайбільше — вісімнадцять; вбралися вони в плаття зеленого сукна; волосся у вінках з жасмину, троянд, амаранта й жимолості, таке золотисте, що могло суперничати з сонячним промінням, в одних було заплетене в коси, в інших розпущене. Ватажками їхніми були маститий старець і поважна матрона, не по літах, проте, гнучкі й рухливі. Танцювали вони під саморську волинку, як найкращі в світі танцюристки, і ноги їхні були такі ж швидкі, як скромний був вираз їхніх облич.

За цим почався другий вигадливий танець, що належав до числа так званих «розмовних». Виконували його вісім німф, що розбилися на дві групи: однією групою керував бог Купідон, другою — бог Прибутку; Купідон мав крила, лук, сагайдак і стріли, бог Прибутку був убраний в розкішний різноколірний одяг, зітканий із золота й шовку. На спині у німф, що виступали вслід за Амуром, на білому пергаменті великими літерами були накреслені їхні імена. *Поезія* — гласив перший напис, *Мудрість* — другий, *Знатність* — третій і, нарешті, *Доблесть* — четвертий. Таким же чином були позначені й ті, що йшли слідом за богом Прибутку: *Щедрість* — гласив перший напис, *Подарунок* — другий, *Скарб* — третій, а четвертий — *Мирне володіння*. Попереду всіх рухався дерев'яний за́мок, який тягли чотири дикуни, оповиті плющем, у полотняному одязі, пофарбованому в зелений колір, і все це було так натурально, що Санчо трохи злякався. На фронтоні замка і на всіх чотирьох його стінах було написано: *Замок благонравності*. Тут же йшли чотири музики, що прекрасно грали на ріжках і тамбуринах. Танець відкрив Купідон, потім, проробивши дві фігури, він зупинив погляд на дівчині, що з'явилася між зубцями замка, прицілився в неї з лука і звернувся до неї з такими віршами:

Я — могутній Купідон,
Бог всесильний, бог всевладний:
Суша, море й небосклон,
Навіть Тартар безпощадний,—
Всі шанують мій закон.
Міць моя не знає меж,
Їй не страшно стін і веж;
З неможливого можливе
Я роблю усім на диво,—
Ти від мене не втечеш.

Проказавши ці вірші, він пустив стрілу поверх замка і відійшов на своє місце. Після цього вийшов уперед бог Прибутку і виконав дві фігури танцю; як тільки тамбурини замовкли, він заговорив віршами:

Я — багатства бог, Плутон,
Рід мій — всіх родів знатніший,
Найпишніший в мене трон,
І від мене не сильніший
Сам володар Купідон.
Працювати я не звик,
Та без мене й трудівник
Ледве міг би в світі жити,
А тобі я рад служити
Нині, присно і вовік.

Тут бог Прибутку віддалився, і замість нього з'явилась Поезія; проробивши за прикладом попередників свої дві фігури, вона вступила очі в дівчину з замка і сказала:

Я, улюбленка поетів,
Шлю тобі чуття палкі,
Грім похвал і бурю злетів,
Вбравши все в рядки стрункі
Мадригалів та сонетів.
Про твою ясну красу
На весь світ пущу ясу
І на заздрість іншим дівам
Твій талан натхненним співом
Вище місяця знесу.

З цими словами Поезія повернулася на своє місце, а від групи бога Прибутку відокремилася Щедрість і, виконавши свої фігури, заговорила:

Зветься Шедрістю той дар,
Що розумно уникає
Марнотратності примар
І при цьому не страждає
Неподільчивістю скнар.
Та у тебе на виду
В марнотратність я впаду —
І винить мене не треба:
Цим любов мою до тебе
Я несхибно доведу.

Так само виходили та віддалялися й усі інші учасниці обох груп: кожна виконувала свої фігури і читала вірші, з яких декотрі були граціозні, декотрі сміховинні, а в пам'яті Дон Кіхота (пам'яті неабиякій) залишилися тільки вищенаведені; потім усі змішалися й почали сплітатися й розплітатися з відмінною витонченістю й невимушеністю; Амур же кожного разу, коли проходив мимо замка, пускав поверх стрілу, а бог Прибутку розбивав об стіни замка позолочені копилки. Танцювали досить довго, нарешті бог Прибутку дістав гаман, зроблений із шкурки великого різношерстого кота та нібито набитий грішми, і шпурнув його в замок, від чого стіни замка розпались і завалились, а дівчина залишилась без усякого прикриття й захисту. Тоді до неї з усім своїм почтом метнувся бог Прибутку і, накинувши їй на шию довгий золотий ланцюжок, удав, що має намір схопити її, підкорити й забрати в полон, але тут Амур та його близькі нібито вирішили її відбити, і рухи ці пророблювалися під звуки

digitized by ukrbiblioteka.org

тамбуринів, усі танцювали й виконували фігури в такт музики. Нарешті дикуни помирили ворогуючі сторони, з великим проворством зібрали й поставили стінки замка, дівчина знову замкнулася в ньому, і на цьому танець закінчився, і глядачі залишилися ним дуже задоволені.

Дон Кіхот запитав одну з німф, хто написав і розучив з ними цей танець. Німфа відповіла, що це одна духовна особа з їхнього села,— у нього, мовляв, великий талант на такого роду вигадки.

— Б'юсь об заклад,— сказав Дон Кіхот,— що цей бакалавр або ж священнослужитель, мабуть, на боці Камачо, а не Василіо, і що в нього більше здібностей до написання сатир, ніж до церковної служби. А втім, він так удало ввів у свій танець обдарованість Василіо і багатство Камачо!

Санчо Панса, який чув усю цю розмову, сказав:

— Хто як, а я за Камачо.

— Одно слово,— зауважив Дон Кіхот,— одразу видно, Санчо, що ти селянин, та ще з тих, хто запобігає перед сильними.

— Не знаю, перед ким це я запобігаю,— заперечив Санчо,— знаю тільки, що з казанів Василіо ніколи мені не зняти таких розчудових пінок, які я зняв з казанів Камачо.

Тут він показав Дон Кіхотові каструлю з гусьми й курми, витяг одну курку і, з великою насолодою та бажанням, почавши уминати її, мовив:

— Ану його до всіх чортів, цього Василіо, і з усіма його здібностями! Скільки маєш, стільки ти й коштуєш, і стільки коштуєш, скільки маєш. Моя покійна бабуся говорила, що всі люди діляться на заможних і незаможних, та вона сама віддавала перевагу заможним, а в наш час, добродію мій Дон Кіхот, багачам куди привільніше живеться, ніж грамотіям; осел, укритий золотом, кращий за осідланого коня. Ось чому я ще раз повторюю, що стою за Камачо: з його казанів можна зняти немало пінок, тобто гусей, курей, зайців та кроликів, а в казанах Василіо дно видно, а на дні коли що й є, так хіба сама юшка.

— Ти закінчив свою промову, Санчо? — спитав Дон Кіхот.

— Повинен буду закінчити,— відповів Санчо,— бо вашій милості, як видно, вона не до душі, а коли б не це, я б ще днів зо три соловейком розливався.

— Дай бог, Санчо, щоб ти онімів, поки я ще живий,— сказав Дон Кіхот.

— Справи наші такі,— зауважив Санчо,— що я ще за життя вашої милості дістануся черв'якам на корм, і тоді, певно, вже зовсім онімію і не промовлю жодного слова до самого кінця світу або принаймні до страшного суду.

— Коли б навіть це так і сталося,— заперечив Дон Кіхот,— все одно твоє мовчання, Санчо, не зрівнялося б з тим, що ти вже наговорив, говориш тепер і ще наговориш у своєму житті. Притому значно природніше припустити, що я помру раніше за тебе, ось чому я не можу розраховувати, що ти при мені онімієш хоч би на той час, коли ти п'єш або спиш, а про більше я вже й не мрію.

— По чистій совісті скажу вам, сеньйоре,— оголосив Санчо,— на кирпату покладатися не доводиться, тобто, розумію, на смерть: для неї що пташеня жовтороте, що старець сивобородий — усе одно, а від нашого священика я чув, що вона так само часто заглядає у високі башти королів, як і в злиденні хатини бідняків. Ця пані більше любить виявляти свою могутність, ніж соромливість. Вона нітрохи не вередлива: все їсть, нічим не гидує і набиває торбу людьми всякого віку й звання. Вона не з тих жниць, які люблять задрімати опівдні, вона кожної години жне і притому будь-яку траву — і зелену і суху, та, мабуть, не розжовує, а просто так і жере й ковтає що попало, бо вона голодна, як собака, і ніколи не наїдається досхочу, і хоч у неї черева немає, а все-таки можна подумати, що в неї водянка, бо вона з такою жадібністю виціджує життя з усіх, що живуть на світі, ніби це ківш холодної води.

— Зупинися, Санчо,— перервав його тут Дон Кіхот.— Тримайся на цій висоті і не падай,— признатися, те, що ти так по-сільському просто сказав про смерть, міг би сказати найкращий проповідник. Говорю тобі, Санчо: коли б до добрих твоїх нахилів приєднати гостроту розуму, то тобі залишалося б тільки взяти кафедру під пахву і піти полонити світ проповідницьким своїм мистецтвом.

— Живи по правді — ось найкраща проповідь, а іншого богослов'я я не знаю,— заявив Санчо.

— Ніякого іншого богослов'я тобі й не треба,— зауважив Дон Кіхот,— але тільки ось чого я не можу зрозуміти й збагнути: коли *початок мудрості — страх господній,* то звідки ж у тебе такі знання, якщо ти будь-якої ящірки боїшся більше, ніж господа бога?

— Судіть, сеньйоре, про справи вашого рицарства і не беріться судити про чужу лякливість та чужу хоробрість,— відрізав Санчо,— щодо страху божого я кого хочете за пояс заткну. Після цього дозвольте мені, ваша милость, поласувати цими самими піночками, а все інше є пустослів'я, за яке з нас на тому світі спитають.

І, сказавши це, він з такою беззавітною відвагою кинувся на приступ каструлі, що, дивлячись на нього, загорівся відвагою і Дон Кіхот і, безперечно, подав би йому підтримку, але цьому перешкодили деякі обставини, про які доведеться розповісти далі.

РОЗДІЛ XXI,

в якому продовжується весілля Камачо і відбуваються інші цікаві події.

В той час як Дон Кіхот і Санчо вели між собою розмову, наведену в розділі попередньому, почулися гучні голоси та великий шум; а зняли цей шум і крик селяни, що прибули сюди на кобилицях; тепер вони щодуху мчали назустріч молодим, які з натовпом музик і затійників наближалися в супроводі священика, рідні та найіменитіших жителів навколишніх сіл, і на всіх учасниках цієї процесії були святкові вбрання. Як тільки Санчо побачив наречену, то вигукнув:

— Істинний бог, одягнена вона не по-сільському, а як столична модниця. Вірне слово, на ній не патени, а, якщо тільки очі мене не обманюють, дорогі коралі, і не куенкське зелене сукенце, а щонайкращий оксамит! А біла облямівка, думаєте, з простого полотна? Ба ні,— справді ж бо, з атласу! А персні, скажете, гагатові? Чорта з два, згинь я, коли це не золоті обручки, та ще які золоті, з перлинами, білими, ніби кисле молоко; кожна така перлина дорожча від ока. А волосся яке, матінко моя! Якщо тільки воно не накладне, то я такого довгого й такого золотистого зроду не бачив. Ану лишень, спробуйте знайдіть ваду в струнку ї стані! Та це ж точнісінька викапана пальма, в якої гілки обсипані фініками, а на фініки скидаються всі ці витребеньки, що у волоссі в неї та на шиї. Клянуся спасінням душі, ця дівка моторна, з нею й на найдешевшому ліжку не занудьгуєш.

Дон Кіхота насмішила ця сільська манера хвалити, однак і він прийшов до висновку, що, не рахуючи його пані Дульсінеї Тобоської, він ніколи ще не бачив подібної красуні. Легка блідість покривала обличчя прекрасної Кітерії — треба гадати, від того, що вона, як усі наречені, вбиралася до вінця та погано спала цю ніч. Процесія направилася до спорудженого недалеко, на цьому самому лужку, і прикрашеного гілками та вкритого килимами помосту, де належало бути вінчанню і звідки можна було дивитися на ігри й танці; і тільки всі наблизилися до помосту, як позаду почувся гучний голос, що вимовив такі слова:

— Зупиніться, люди квапливі й необачні!

При звуках цього голосу та при цих словах усі повернули голови й побачили, що слова ці вимовив чоловік у чорному камзолі з шовковими, очевидно, нашивками у вигляді язиків полум'я. На голові в нього (як це незабаром помітили) був траурний вінок з гілок кипарису, в руці він тримав довгу палицю. Тільки-но він наблизився, всі впізнали в ньому молодця Басиліо і, відчувши, що його поява в таку хвилину віщує недобре, завмерли в чеканні, не розуміючи, до чого ведуть ці вигуки й слова.

Нарешті, вибившись із сил і задихавшись, він зупинився прямо проти молодих, устромив у землю палицю з наконечником із сталі, зблід, звернув погляд на Кітерію і заговорив хрипким та переривчастим голосом:

— Тобі добре відомо, жорсткосерда Кітеріє, що за законами святої віри, яку ми сповідуємо, ти, поки я живий, ні за кого вийти заміж не владна. Разом з тим для тебе не складає таємниці, що, чекаючи тієї пори, коли час і власні мої зусилля зміцнять, нарешті, мій добробут, я продовжував додержувати звичаю, що личить твоїй честі, а ти, порушивши свій обов'язок по відношенню до доброго мого наміру, бажаєш віддати себе в розпорядження іншого, хоч повинна належати мені,— в розпорядження людини, яка настільки багата, що навіть щастя, а не тільки земні блага, може собі купити. І от, щоб щастя його було повним (хоч я й не думаю, щоб він його заслужував, але, видно, так уже завгодно небу), я своїми власними руками усуну перепони й труднощі, що заважають його щастю, і піду геть з дороги. Багато літ здравствувати багатому Камачо з бездушною Кітерією, і нехай помре бідняк Басиліо, якого звела в могилу бідність, що підрізала крила його блаженству!

З цими словами Басиліо схопився за встромлену в землю палицю, після чого нижня її частина залишилася у землі, і тут виявилося, що це — піхви, а в піхвах захована коротка шпага; устромивши ж у землю один кінець шпаги, що являв собою її рукоятку, Басиліо з божевільною швидкістю й непохитною рішучістю кинувся на вістря; за мить скривавлене стальне лезо увійшло в нього до половини і проткнуло наскрізь, і нещасний, проколотий власною своєю зброєю, обливаючись кров'ю, простерся на землі.

digitized by ukrbiblioteka.org

Зла доля Басиліо та сумний випадок, що з ним стався, зворушили серця його друзів, і вони одразу поспішили йому на допомогу; Дон Кіхот, залишивши Росинанта, теж кинувся до нього, підняв його на руки і переконався, що він ледве дихає. Хотіли було витягти шпагу, однак священик, який був присутній при цьому, сказав, щоб до сповіді не витягали, а то, мовляв, коли витягти, Басиліо зараз же спустить дух. Тимчасом Басиліо почав подавати ознаки життя і промовив голосом жалібним і слабким:

— Коли б ти побажала, безсердечна Кітеріє, у смертну мою годину віддати мені свою руку на знак згоди стати моєю дружиною, я вмер би з думкою про те, що безрозсудство моє має виправдання, бо завдяки йому я досяг блаженства бути твоїм.

На це священик сказав Басиліо, що йому слід думати про спасіння душі, а не про плотські примхи, і гаряче молити бога простити йому його гріхи і відчайдушний його крок. Басиліо з свого боку заявив, що він ні за що не стане сповідатися, поки Кітерія не віддасть йому своєї руки, бо тільки ця радість зміцнить, мовляв, волю його і подасть йому сили до сповіді.

Дон Кіхот, почувши слова пораненого, голосно об'явив, що прохання його цілком законне й розумне і до того ж його легко вдовольнити та що коли сеньйор Камачо одружиться з сеньйорою Кітерією як з удовою доблесного Басиліо, то він буде користуватися такою ж повагою, як коли б прийняв її з рук батька.

— Зараз вимагається лише сказати «так», і вимовити це слово наречену ні до чого не зобов'язує, бо для нареченого шлюбною постіллю буде могила.

Камачо все це чув, і все це так дивувало його й бентежило, що він не знав, як бути і що відповідати; однак друзі Басиліо так уперто добивалися його згоди на те, щоб Кітерія віддала вмираючому руку, а інакше, мовляв, Басиліо, невтішним відійшовши в світ інший, занапастить свою душу, що кінець кінцем умовили, а вірніше, примусили Камачо оголосити, що коли Кітерія згодна, то він з свого боку заперечувати не буде, бо виконання його бажань буде віддалено тільки на мить.

Тут усі підбігли до Кітерії і хто благаннями, хто сльозами, хто важливими доказами спробували переконати її віддати руку бідному Басиліо, а вона здавалася бездушнішою від самого мармуру й нерухомішою від статуї і, очевидно, не знала, що говорити, та й не могла і не хотіла відповідати, і так і не відповіла б, коли б священик їй не сказав, що треба наважуватися, бо у Басиліо душа вже розлучається з тілом, і що непевності цій час покласти кінець. Тоді прекрасна Кітерія, ні слова не говорячи, збентежена, на вигляд сумна й мучена каяттям, направилася до Басиліо, а той, уже закотивши очі, дихав уривчасто й часто, шепотів ледве чутно ім'я Кітерії і за всіма ознаками збирався вмерти як язичник, а не як християнин. Кітерія наблизилася до нього, стала навколішки і без слів, знаками попросила його простягнути їй руку. Басиліо розплющив очі і, дивлячись на неї в упор, мовив:

— О Кітеріє, ти прийшла довести, яка ти співчутлива, тієї миті, коли співчуття твоє стане для мене ножем, що перетинає життя моє, бо я не в силі насолоджуватися блаженством, яке мені дає думка, що я твій обранець, як не в силі я припинити мої муки, бо зловісна тінь смерті поспішно застилає мені очі. Про одне я благаю тебе, о фатальна зірко моя: якщо ти просиш у мене руку і бажаєш віддати мені свою, то нехай це буде не з милості і не для того, щоб знову обманути мене,— ні, визнай та оголоси, що ти добровільно простягаєш мені її як законному своєму чоловікові, бо недобре в таку хвилину мене обманювати і прикидатися переді мною, тоді як я завжди був з тобою правдивий до кінця.

Вимовляючи ці слова, він неодноразово непритомнів, і всі, що стояли навколо нього, боялися, що ще одна така непритомність — і він віддасть богові душу. Кітерія, вся втілена скромність і сором'язливість, вклала праву свою руку в руку Басиліо і сказала:

— Ніяка сила в світі не могла б зломити мою волю. Отже, я цілком добровільно віддаю тобі руку на знак згоди стати законною твоєю дружиною і приймаю твою, якщо тільки ти мені її віддаєш з власного бажання та розум твій не збентежений і не розладнаний тим лихом, якого ти зазнаєш через поспішне своє рішення.

— Я віддаю тобі свою руку,— відповів Басиліо,— не будучи ні збентеженим, ні божевільним, але в тому здоровому розумі, яким небу завгодно було мене наділити, і ось таким я віддаюсь і вверяюся тобі як твій чоловік.

— А я — як твоя дружина,— підхопила Кітерія,— все одно, чи проживеш ти багато років, чи тебе з моїх обіймів перенесуть у могилу.

— Для тяжко пораненого цей хлопець надто багато розмовляє,— зауважив тут Санчо Панса,— скажіть йому, щоб він припинив освідчення в коханні, нехай краще про душу подумає: мені здається, що вона в нього не бажає розлучатися з тілом, а все крутиться на язиці.

Отже, Басиліо і Кітерія взяли одне одного за руки, а священик, розчулений до сліз, бла-

ґословив їх і почав молитися за упокій душі молодого, а молодий, як тільки одержав благословення, з несподіваною легкістю схопився на ноги і з незвичайною швидкістю витяг шпагу, для якої за піхви правило його власне тіло. Всі присутні здивувалися з цього, а інші, що відзначалися не стільки кмітливістю, скільки простодушністю, почали голосно кричати:

— Чудо! Чудо!

Однак Басиліо оголосив:

— Не «чудо, чудо», а хитрість, хитрість!

Священик, розгублений і збитий з пантелику, кинувся до нього і, помацавши обома руками рану, виявив, що лезо пройшло не крізь м'якуш і ребра, а крізь залізну трубочку, в цьому місці майстерно приладнану і наповнену кров'ю, що, як потім з'ясувалося, не скипалася, тому що була особливим чином виготовлена. Кінець кінцем священик, Камачо і майже всі присутні здогадалися, що їх одурили і провели за ніс. Наречену жарт цей, очевидно, не засмутив,— навпаки, почувши розмови, що шлюб її здійснився обманним шляхом і тому не може вважатися дійсним, вона оголосила, що не бере свого слова назад, з чого всі зробили висновок, що Кітерія й Басиліо самі все це задумали і були одне з одним у змові; а Камачо і його свідки розлютились і, вирішивши застосувати зброю, щоб помститися суперникові, вийняли з піхов дуже багато шпаг і кинулися на Басиліо, однак тієї ж миті на захист Басиліо було вийнято з піхов стільки ж шпаг, і сам Дон Кіхот верхи на коні, із списом у руках та якнайкраще загородившись щитом, проклав собі дорогу і виїхав уперед. Санчо, якого такі недобрі справи ніколи не радували й не тішили, сховався під прикриттям казанів, з яких він щойно зняв смачні пінки, бо він був упевнений, що це місце святе і повинне викликати до себе благоговіння. Дон Кіхот тимчасом гучним голосом заговорив:

— Зупиніться, сеньйори, зупиніться, ніхто не має права мстити за образи, заподіяні нам коханням, і візьміть до уваги, що кохання і війна — це одне й те саме, і подібно до того, як на війні вдаватися до хитрощів і пасток, щоб подолати ворога, визнається за річ цілком дозволену й звичайну, так і в сутичках та змаганнях любовних допускається вдаватися до плутнів і каверз для досягнення бажаної мети, якщо тільки вони не принижують і не ганьблять предмета пристрасті. Кітерія була суджена Басиліо, а Басиліо — Кітерії; таке було справедливе й сприятливе рішення небес. Камачо багатий, і те, що йому сподобається, він може купити, де, коли і як він здумає. А в Басиліо, як кажуть, *одна-однісінька вівця*, і ніхто не владний відняти її в нього, хоч би який могутній він був, *що бог з'єднав, того людина хай не розлучає*, а хто спробує це зробити, тому насамперед належить покуштувати вістря мого списа.

І тут він з такою силою й спритністю почав розмахувати своїм списиком, що нагнав страху на всіх, хто його не знав; і так глибоко запала в душу Камачо зневага, виявлена до нього Кітерією, що він миттю викинув її з серця, і тому умовляння священика, людини розсудливої і добропорядної, мали успіх і вплинули на Камачо та його прибічників таким чином, що вони смирились і заспокоїлися, на ознаку чого вклали шпаги в піхви, і тепер вони вже не стільки гудили Басиліо за його хитромудрість, скільки Кітерію за її нестійкість; а Камачо з свого боку вирішив, що коли Кітерія, ще будучи дівчиною, кохала Басиліо, то вона і одружившись продовжувала б його кохати, і що йому, Камачо, слід дякувати богові за те, що він позбувся Кітерії, але ні в якому разі не ремствувати.

Як тільки Камачо та всі його приятелі втішились і смирились, то заспокоїлись і приятелі Басиліо, а багач Камачо, щоб показати, що він не сердиться на жарт і не надає йому значення, вирішив продовжувати веселощі, так ніби це справді було його весілля, однак Басиліо, його наречена і всі їхні прихильники не побажали на цих святах бути присутніми і вирушили в село, де жив Басиліо, бо і в бідняків, якщо тільки вони люди доброчесні та благорозумні, знаходяться друзі, які їх супроводжують, шанують і захищають, подібно до того, як у багачів завжди знаходяться лестуни й прихвосні.

Приятелі Басиліо запросили до себе і Дон Кіхота, бо вирішили, що це людина достойна і зовсім не з боязких. Один тільки Санчо занепав духом, переконавшись, що йому не бути на розкішному святковому бенкеті в Камачо, а цей бенкет, до речі сказати, тривав потім і вночі; в зв'язку з цим, засмучений і похмурий, ішов він слідом за своїм паном і за всією компанією Басиліо, покидаючи казани єгипетські, образ яких він, проте, ніс у душі, а пінки, які він віз з собою в каструлі, пінки, з якими він майже справився та які майже прикінчив, уособлювали для нього всю пишноту й достаток втрачених благ; і отак, задумливий та похмурий, хоч і не голодний, верхи на сірому посувався він слідом за Росинантом.

digitized by ukrbiblioteka.org

G. Doré
H. PISAN

РОЗДІЛ XXII,

в якому розповідається про велику пригоду в печері Монтесіноса, в самому серці Ламанчі; ця пригода для доблесного Дон Кіхота Ламанчського повним увінчалась успіхом.

Велику й численну шану віддавали Дон Кіхотові заручені в подяку за те, що він став на їхній бік, і, однаковою мірою захоплюючись як його хоробрістю, так і його мудрістю, визнавали його за другого Сіда в розумінні доблесті та за другого Ціцерона щодо красномовства. Добрий Санчо три доби панствував за рахунок молодих, які, між іншим, оголосили, що про удаване поранення прекрасна Кітерія попереджена не була, що ця витівка спала на думку самому Басиліо, і він надіявся, що все вийде саме так, як воно й сталося насправді; а втім, він робив застереження, що декому з друзів він усе-таки задум свій розповів, з тим щоб потрібної хвилини вони підтримали його починання й обман його не викрили.

— Не можна й не треба називати обманом те, що має добру мету,— сказав Дон Кіхот. Потім він зауважив, що одруження двох закоханих істот є мета прекрасна і що найзлішими ворогами кохання є голод та вічні злидні, бо кохання є безперестанні веселощі, захоплення і блаженство, особливо в тому випадку, коли закоханий володіє предметом свого кохання, і ось тут на нього і повстають люті його вороги: злидні й бідність; і все це він, Дон Кіхот, говорить, мовляв, до того, щоб сеньйор Басиліо покинув вправлятися в тих родах мистецтва, до яких він почуває пристрасть, бо подібні вправи приносять йому славу, але не приносять грошей, і щоб він постарався нажити собі багатство шляхами законними і хитромудрими, а людина кмітлива й працьовита завжди такі шляхи відшукає. Поважний бідняк (хоч, між іншим, біднякові рідко коли виявляють повагу), в особі красуні дружини справжнім володіє скарбом, і вкрасти її в нього — це значить украсти й занапастити його честь. Вродливу й чесну жінку, що одружилася з бідняком, слід увінчати лаврами й пальмовими гілками, вінками перемоги і торжества. Врода сама по собі покоряє серця тих, хто її бачить і знає,— ніби ласа принада,— тягне вона до себе царственних орлів та інших птахів високого польоту, але якщо з вродою з'єднуються убозтво й злидні, то на неї налітають круки, шуліки й інші хижі птахи, і та, що всі ці випробування витримає, по праву може називатися *вінцем для чоловіка свого.*

— Послухайте, розсудливий Басиліо,— говорив далі Дон Кіхот,— якийсь мудрець твердив, що на світі є тільки одна достойна жінка, і радив, щоб кожний думав і вважав, що ця єдина достойна жінка і є його дружина, і тоді він почуватиме себе спокійно. Я не одружений, і досі думка про одруження мені і в голову не приходила, та, незважаючи на це, я насмілився б дати пораду, коли б хто-небудь у мене спитав, як знайти собі достойну дружину. Перш за все я порадив би думати більш про добре її ім'я, ніж про її багатство, бо про жінку доброчесну йде добра слава не тільки тому, що вона справді доброчесна, але й тому, що вона уявляється такою: адже честі жінки більше шкодять вольності й явна розпущеність, ніж недоліки таємні. Якщо ти введеш до себе в дім гарну дружину, то вберегти її і навіть розвинути її якості не буде дуже важко, а от якщо введеш погану, то виправити її буде не так уже легко, бо перейти від однієї крайності до іншої справа зовсім не така проста. Я не говорю, що це неможливо, але гадаю, що це зв'язано з труднощами.

Санчо все це вислухав і сказав собі: «Коли я говорю що-небудь розумне й слушне, мій пан звичайно зауважує, що мені залишається взяти кафедру під пахву, почати ходити по світу й полонити народ проповідницьким мистецтвом, а я про нього скажу, що як почне він нанизувати вислови й давати поради, то йому саме в час не те що одну кафедру взяти під пахву, а надіти по дві на кожен палець і почати направо і наліво проповідувати. Чорт його візьми, цього мандрівного рицаря, чого він тільки не знає! Я спочатку думав, що він розуміється тільки на справах рицарства,— аж ні: все його стосується, і скрізь він суне свій ніс».

Так мурмотів Санчо, а Дон Кіхот почув його і спитав:

— Що ти мурмочеш, Санчо?

— Я нічого не кажу й не мурмочу,— відповів Санчо,— я тільки подумав, як було б добре, коли б я послухав вашу милость до мого одруження,— може, я тепер говорив би: «Розв'язаному бичку легше облизуватись».

— Хіба твоя Тереса така вже погана, Санчо? — запитав Дон Кіхот.

— Не дуже погана, але й не дуже хороша,— відповів Санчо,— в усякому разі, не така хороша, як мені хотілося б.

— Недобре, Санчо, погано відзиватися про свою дружину,— зауважив Дон Кіхот,— адже вона мати твоїх дітей.

— Ми з нею квити,— заперечив Санчо,—

digitized by ukrbiblioteka.org

вона теж, коли в неї з'явиться бажання, погано про мене відзивається, особливо коли ревнує,— тут уже хоч святих винось.

Отже, три дні пробули вони в молодих, і ті шанували їх і догоджали, як царям. Дон Кіхот попросив ліценціата-фехтувальника дати їм провідника, який довів би їх до печери Монтесіноса, бо його мучило бажання проникнути туди й переконатися на ділі, чи правду розповідають у всій окрузі про її чудеса. Ліценціат сказав, що він пошле з ними свого двоюрідного брата, відмінного студента і великого любителя рицарських романів, і цей студент, мовляв, дуже охоче доведе їх до самого спуску в печеру, а потім покаже їм лагуни Руїдери, що славляться не тільки в Ламанчі, але й в усій Іспанії; і ще ліценціат сказав, що Дон Кіхот не без приємності може з студентом порозмовляти, бо студент, мовляв, пише книжки, гідні бути виданими й присвяченими вельможам. Незабаром і справді з'явився студент верхи на жеребній ослиці, сідло якої було вкрите чи то строкатим килимом чи то строкато пофарбованою рядниною. Санчо осідлав Росинанта, спорядив сірого, набив свою торбу, до якої тепер ще приєдналася торба студента, також добре набита, і, помолившись богу та розпрощавшись з господарями, подорожні рушили в напрямі до знаменитої печери Монтесіноса.

По дорозі Дон Кіхот запитав студента, якого роду і властивості його вправи, заняття та праця, а студент на це відповів, що вивчає він науки світські, що вправи і праця його полягають у написанні книжок, надто корисних для держави і надто захоплюючих; що одна з його книжок називається *Про костюми,* і в ній описуються сімсот три костюми, їхні кольори, девізи й емблеми, так що під час свят і веселощів придворні, замість випрошувати в інших або ж, як говориться, сушити собі голову над костюмами, що відповідають їхнім потребам та бажанням, можуть у його книзі знайти й вибрати собі будь-який зразок, який їм тільки сподобається.

— У мене є підхожі костюми і для ревнивого, і для відкинутого, і для забутого, і для перебуваючого в розлуці, і вони будуть їм дуже навіть до лиця. Ще в мене є книжка, якій я хочу дати заголовок *Метаморфози,* або *Іспанський Овідій,* що відрізняється новизною і своєрідністю вимислу: в ній я перелицьовую Овідія на блазеньський лад і розповідаю, що таке Хіральда Севільська та Ангел Магдаліни, що таке кордовський Каніо де Весінгерра, що таке Бики Гісандо, Сьєрра Морена, мадрідські фонтани Леганітос і Лавап'єс, а також Піохо, Каніо Дорадо та Пріора, і при цьому не скуплюся на алегорії, метафори й риторичні фігури, так що книжка моя в один і той же час звеселяє, дивує і повчає. Ще є в мене книжка яку я називаю *Додатком до Вергілія Полідора*; в ній мова йде про винайдення різних речей, і вона зажадала від мене великих знань і великої усидливості, бо ряд надзвичайно важливих речей, про які умовчав Вергілій, довелось установлювати мені, і в своїй книжці я витонченим стилем про те розповідаю. Вергілій забув, наприклад, повідомити нам, хто перший на світі схопив нежить і хто перший вдався до втирання як засобу від французької хвороби, а я даю про те найточніші відомості і посилаюсь більш ніж на двадцять п'ять авторів,— судіть же самі, ваша милость, скільки я поклав на цю книжку праці та яку користь принесе вона всім людям.

Санчо, який досить уважно слухав розповідь студента, мовив:

— Дай вам бог, сеньйоре, всі ваші книжки надрукувати, а чи не зумієте ви мені сказати,— та втім, як же не зуміти, адже ви все знаєте,— хто перший почухав у себе в голові? Я особливо обстоюю те, що це був перший наш прародитель Адам.

— Можливо,— погодився студент.—В Адама були і голова і волосся — це ніякого сумніву не викликає, а коли так, то він, уже напевно, іноді чухався, а він же був першою людиною на землі.

— Я теж так думаю,— сказав Санчо,— а тепер скажіть, будь ласка, хто був першим на світі акробатом?

— Правду кажучи, приятелю,— сказав студент,— зараз я не можу тобі відповісти на це питання, бо воно потребує особливого вивчення. Я займуся ним у себе вдома,— там у мене всі книжки під рукою,— а коли ми знову побачимось, я зумію тобі дати задовільні пояснення; сподіваюся, це не остання наша зустріч.

— Послухайте, сеньйоре, не трудіться,— сказав Санчо,— я сам уже здогадався. До вашого відома, першим акробатом на світі був Люціфер: коли його повалили і скинули з неба, то він перекидався до самого пекла.

— Твоя правда, приятелю,— підтвердив студент.

А Дон Кіхот сказав:

— Це питання і відповідь ти не сам придумав, Санчо: де-небудь ти їх чув.

— Годі бо, сеньйоре,— заперечив Санчо,— я вже як почну питати та відповідати, то, далебі, до завтра не закінчу. Для того, щоб запитувати про дурницю та відповідати нісенітницю, справді, немає потреби просити підмоги в сусідів.

— Ти сам не усвідомлюєш, Санчо, яку ти розумну річ сказав,— зауважив Дон Кіхот,—

інші витрачають багато праці, щоб дізнатися й з'ясувати ніщо, а коли, нарешті, з'ясують і дізнаються, виявляється, що це ні для розуму нашого, ні для пам'яті не має зовсім ніякої цінності.

У таких і тому подібних приємних розмовах минув у них увесь день, а на ніч вони зупинились у невеликому селі, і тут студент сказав Дон Кіхотові, що звідси до печери Монтесіноса не більше двох миль і що коли він не зрадив своєму рішенню в неї проникнути, то треба запастися вірьовками, щоб потім, обв'язавшись ними, спуститися вниз. Дон Кіхот оголосив, що, хоч би то була не печера, а безодня, він повинен дістатися до самого її дна; для того купили вони близько сотні брасів вірьовки і наступного дня, о другій годині пополудні, досягли печери, спуск в яку, широкий і просторий, скривала і приховувала від поглядів стіна густого й непрохідного тернику, бур'яну, дикої смокви та кущів ожини. Наблизившись до печери, студент, Санчо і Дон Кіхот спішилися, після чого двоє міцно-преміцно обв'язали Дон Кіхота вірьовками; і в той час як його оперізували й стягували, Санчо звернувся до нього з такими словами:

— Подумайте тільки, добродію мій, що ви робите, не ховайте ви себе живцем і не уподібнюйтесь до бутля, який спускають у колодязь, щоб остудити. Справді, ваша милость, не ваша це справа й не ваша турбота досліджувати печеру, яка, напевно, гірша від усякого підземелля.

— В'яжи мене і мовчи,— сказав Дон Кіхот,— цей подвиг, друже Санчо, приготовлений тільки мені.

Тут втрутився провідник:

— Будь ласка, сеньйоре Дон Кіхот, будьте на сторожі і впивайтесь очима в усе, що там, у глибині, вам трапиться,— можливо, дещо я вміщу в свою книжку про *Перетворення*.

— Ученого вчити — тільки псувати,— зауважив Санчо Панса.

Після того, як Дон Кіхота обв'язали (і не поверх обладунку, а поверх камзола), він сказав:

— Ми допустили необачність: не взяли з собою дзвіночка,— прив'язати б його до вірьовки, і я б дзвонив і давав вам знати, що я ще живий і продовжую спускатися, але оскільки це неможливо, то я цілком покладаюся на бога і віддаю йому путь мою.

Тут він опустився навколішки, півголосом прочитав молитву, запросив у бога допомоги, помолився про благопослучний кінець цієї, очевидно, небезпечної й незвичайної пригоди, а потім заговорив голосно:

— О володарко всіх діянь моїх і спонукань, найсвітліша й незрівнянна Дульсінеє Тобоська! Якщо це можливо, щоб просьби та благання щасливого твого обожнювача досягли слуху твого, то небесною твоєю вродою заклинаю — вислухай мене: адже я нічого іншого не прошу, крім як допомоги твоєї й заступництва, яких я нині більше, ніж будь-коли потребую. Я маю намір звалитися, впасти і ринутися в безодню, яка тут переді мною розкинулася, ринутися тільки для того, щоб увесь світ дізнався, що коли ти мені протегуєш, то немає такого переважаючого людські можливості подвигу, якого я не взяв би на себе і не зробив.

З цими словами він направився до обриву, але, переконавшись, що прокласти собі дорогу до спуску в печеру можна лише з допомогою рук і клинка, вихопив меч і почав трощити й рубати зарості, що перепиняли доступ у печеру; через цей шум і тріск з печери вилетіло видимо-невидимо величезних ворон і галок,— летіли вони хмарами, з неймовірною швидкістю, і кінець кінцем збили Дон Кіхота з ніг, так що, коли б він був такою ж марновірною людиною, як ревним він був католиком, то визнав би це за погану ознаку й передумав забиратися в такі місця.

Нарешті він підвівся і, бачачи, що з печери більше не вилітають ні ворони, ні всілякі нічні птахи, а саме: кажани, які також разом з воронами вилітали звідти, звелів студентові й Санчо ослабити вірьовку, а сам почав спускатися на дно страшної печери; а перед тим як йому почати спускатися, Санчо благословив його, тисячу разів перехрестив і сказав:

— Бережи тебе господь, божа мати Скеля Франції і гаетська пресвята трої̈ця, о цвіте, вершки й пінки мандрівних рицарів! Уперед, перший молодцю в світі, стальне серце, мідна руко! Хай береже тебе господь, говорю я, і хай виведе він тебе вільним, здоровим і неушкодженим на світло нашого життя, яке нині ти покидаєш заради цієї темряви, куди тебе так і тягне зануритися.

Майже такі самі молитви й заклинання творив і студент.

Дон Кіхот кричав, щоб відпускали вірьовку, і Санчо з студентом потроху її відпускали; коли ж крики, що виходили з глибини печери, перестали до них долинати, то вони виявили, що всі сто брасів вірьовки вже розмотано, і вирішили почати витягувати Дон Кіхота наверх, бо вірьовка у них уже закінчилася. Проте з півгодини вони ще почекали, а після того як минув указаний строк, почали тягнути вірьовку, що виявилось для них так легко, ніби на ній не було вантажу, і вони прийшли до висновку, що Дон Кіхот залишився в печері. Санчо при одній цій думці заплакав гіркими сльозами і,

digitized by ukrbiblioteka.org

щоб переконатися, що це не так, з подвоєною силою почав тягнути вірьовку; і ось, коли вони, за їхніми розрахунками, вибрали вже близько вісімдесяти брасів, то раптом відчули вагу, і це їх несказанно обрадувало. Нарешті, коли залишилося всього тільки десять брасів, вони ясно побачили Дон Кіхота, і Санчо крикнув йому:

— З благополучним поверненням, добродію мій! Ми вже думали, що вас там залишили на розвід.

Дон Кіхот однак не відповів ні слова; як тільки вони його остаточно витягли, то побачили, що очі в нього заплющені, як у сплячого. Вони поклали його на землю, розв'язали, але він усе не просипався; тоді вони почали перевертати його з боку на бік, ворушити й трясти, і через досить довгий час він усе ж опам'ятався і почав потягуватися так, ніби пробуджувався від глибокого й міцного сну, а потім, ніби в жаху роздивившись на всі боки, мовив:

— Нехай простить вас бог, друзі мої, що ви позбавили мене найчарівнішого життя й найпринаднішого видовища, яким будь-коли жив і яке будь-коли споглядав хтось із смертних. Справді, нині я дійсно переконався, що всі радості світу проходять, як тінь і як сон, і в'януть, як цвіт полів. О нещасний Монтесіносе! О тяжко поранений Дурандарте! О сердечна Белермо! О сльози проливаюча Гуадіано, і ви, злощасні дочки Руїдери, чиї води являють собою сльози, що текли з чарівних ваших очей!

З великою увагою слухали студент і Санчо слова Дон Кіхота, які, очевидно, з найлютішою мукою виривалися з глибини його душі. Нарешті вони звернулися до нього з проханням розтлумачити їм зміст слів його й розповісти, що йому в цьому пеклі довелося бачити.

— Ви називаєте цю печеру пеклом? — запитав Дон Кіхот.— Не називайте її так, вона подібного найменування не заслуговує, і ви в цьому впевнитеся негайно.

Дон Кіхота мучив голод, і він попросив дати йому чого-небудь поїсти. Супутники його розстелили на зеленій траві студентову ряднину, дістали з торби харчі, посідали втрьох і в мирі та згоді пообідали й повечеряли одночасно. Коли ряднину було забрано, Дон Кіхот Ламанчський оголосив:

— Не вставайте, діти мої, і слухайте мене уважно.

РОЗДІЛ XXIII

Про дивні речі, які, за словами невгамовного Дон Кіхота, довелося йому бачити в глибокій печері Монтесіноса, настільки неймовірні і приголомшливі, що справжність пригоди цієї перебуває під сумнівом.

Близько четвертої години після полудня сонце сховалося за хмари, світло його стало менш яскравим, а проміння менш палючим, і це дозволило Дон Кіхоту, не знемагаючи від спеки, повідати високоповажним слухачам, що́ він у печері Монтесіноса бачив; і почав він так:

— У цьому підземеллі, праворуч, на глибині чи то дванадцяти, чи то чотирнадцяти сажнів знаходиться така западина, де могла б поміститися велика повозка з мулами. Слабке світло проникає туди через щілини або ж тріщини, які йдуть далеко, аж до земної поверхні. Заглиблення це та простір я примітив тоді якраз, коли, підвішений і висячий на вірьовці, я став уже знесилюватись і мене почав дратувати спуск у це царство мороку, спуск навмання, без дороги, а тому я вирішив проникнути в це заглиблення і трохи відпочити. Я крикнув вам, щоб ви перестали спускати вірьовку, поки я не скажу, але ви, певно, мене не чули. Підібравши вірьовку, яку ви продовжували спускати, і зробивши з неї круг, інакше кажучи бунт, я на ньому усівся і, вкрай занепокоєний, почав обдумувати, як мені спуститися на дно, оскільки ніхто мене тепер не тримає; і от, коли я перебував у задумливості та був збентежений, на мене раптом і мимоволі напав найглибший сон, а потім я нежданo-негадано, сам не знаючи, як, що й чому, прокинувся на такому прекрасному, привітному й чудовому лузі, краще за який не може створити природа, а найбільш жива уява людська — уявити. Я струснувся, протер очі і переконався, що не сплю та що все це наяву зі мною відбувається. Все ж я помацав собі голову і груди, щоб переконатися, чи я це знаходжуся на лузі, чи перевертень, пуста мрія, однак і дотик, і почуття, і зв'язність думок, що приходили мені в голову,— все доводило, що там і тоді я був зовсім такий же, який я тут перед вами. Потім очам моїм відкрився чи то пишний королівський палац, чи то замок, стіни якого, здавалось, були зроблені з чистого і прозорого кришталю. Розчинилися величезні ворота, і звідти вийшов і направився до мене якийсь поважний старець у довгому плащі з темнолілової байки, що тягся по землі; зверху плечі й груди йому прикривала з зеленого атласу стрічка, які звичайно бувають у наставників колегій, на голові він носив міланську

digitized by ukrbiblioteka.org

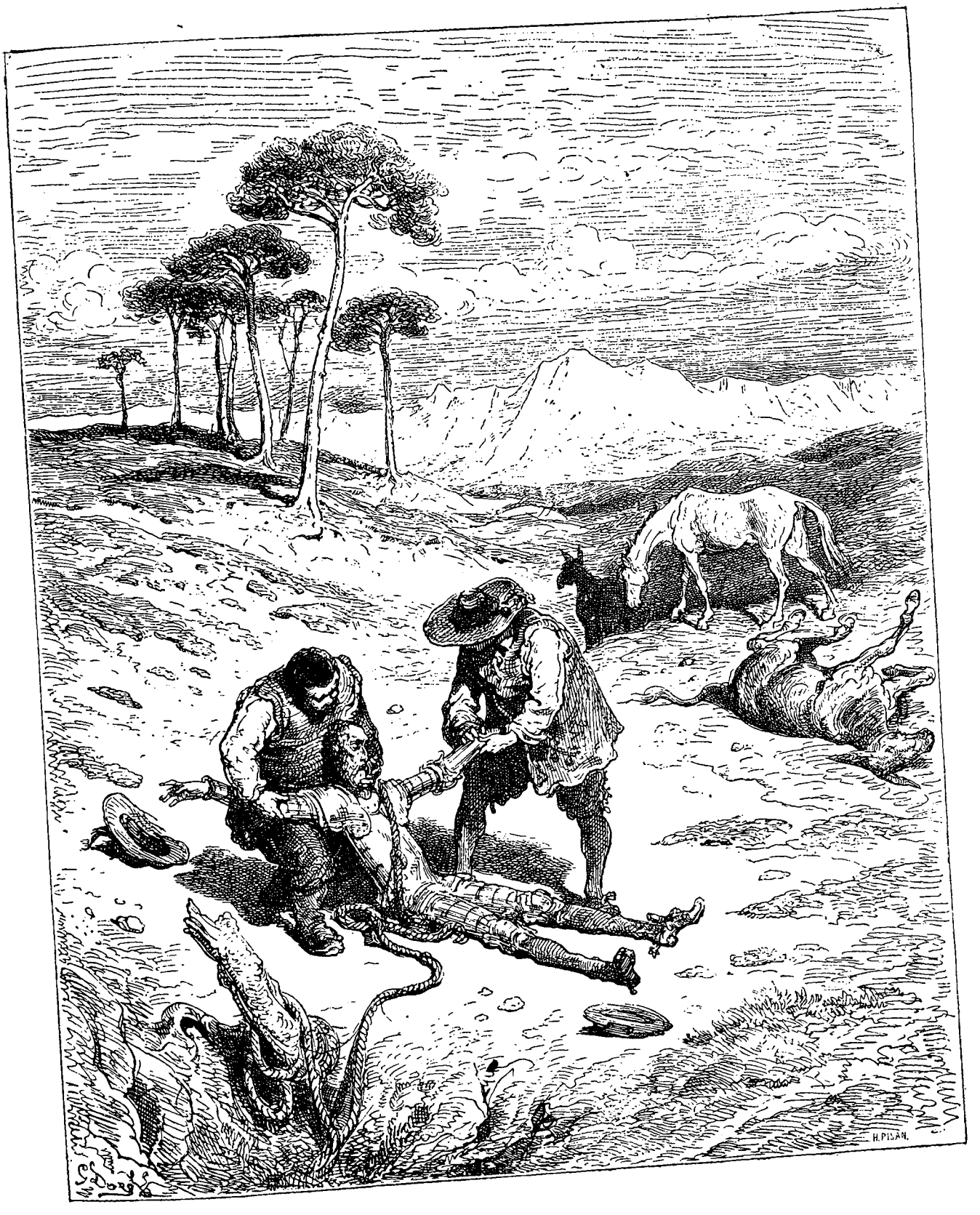
H.PISAN.

чорну шапочку; білосніжна борода була йому по пояс; в руках він тримав не якусь зброю, а всього-на-всього чотки, бусини яких були більші, ніж середньої величини горіхи, а кожна десята бусина — з невелике страусове яйце; осанка старця, його хода, важність і незвичайна величавість його — все це разом узяте здивувало і вразило мене. Він наблизився до мене і насамперед обняв мене, а потім уже мовив: «Багато років, доблесний рицарю Дон Кіхот Ламанчський, ми чекаємо тебе в зачарованому цьому безлюдді, щоб ти розповів світові, що має і приховує в собі глибока печера, яку називають печерою Монтесіноса, куди ти проник, зробивши таким чином приготовлений тобі подвиг, на який тільки ти з нездоланною твоєю відвагою та дивовижною стійкістю і міг наважитися. Слідуй же за мною, поважний сеньйоре, я хочу показати тобі дивовижі, що ховаються в прозорому цьому замку, якого я — алькайд і постійний головний охоронець, бо я і є Монтесінос, ім'ям якого названа ця печера». Як тільки він мені сказав, що він Монтесінос, я спитав його, чи правду говорять про нього у нас наверху, нібито він маленьким кинджалом вирізав серце з грудей близького свого друга Дурандарта і — як заповів, умираючи, сам Дурандарт — відніс його серце сеньйорі Белермі. Старець відповів, що все це правда, за винятком кинджала, бо то був не маленький кинджал, а тригранний стилет, гостріший від шила.

— Вірно, це був стилет роботи севільця Рамона де Осес,— втрутився тут Санчо Панса.

— Не знаю,— відповів Дон Кіхот,— думаю, що ні: адже Рамон де Осес жив недавно, а Ронсевальська битва, коли й сталося це нещастя, відбувалася багато років тому, і взагалі дослідження тут зайві, вони не змінюють і не порушують справжнього ходу подій.

— Справедливо,— погодився студент,— продовжуйте ж, сеньйоре Дон Кіхот, я слухаю вас з величезним задоволенням.

— А я з неменшим розповідаю,— підхопив Дон Кіхот.— Отже, шановний Монтесінос повів мене в кришталевий палац, і там, унизу, в прохолодному до надзвичайності залі, поспіль опорядженому алебастром, я побачив гробницю, у вищій мірі майстерно висічену з мармуру, на якій, витягнувшись на весь зріст, лежав рицар, але не з міді, не з мармуру і не з яшми, як звичайно бувають на гробницях, а з найсправжнісіньких кісток у плоті; права його рука (як мені здалося, досить волохата й мускулиста, що є ознакою незвичайної сили) лежала на серці. Перш ніж я встиг про щось спитати Монтесіноса, той, помітивши, що я з подивом розглядаю лежачого на гробниці, мовив: «Це і є мій друг Дурандарт, цвіт і зерцало всіх закоханих і відважних рицарів свого часу. Його, як і багатьох інших рицарів і дам, зачарував Мерлін, французький чарівник, а про Мерліна говорять, нібито він син диявола, мені ж здається, що син ото він, може, й не син, але що він самого диявола, як говориться, за пояс заткне. Як і для чого він нас зачарував — нічого невідомо, однак з часом це взнається, і час цей, мені здається, недалеко. Одно мене дивує: я знаю так само твердо, як те, що зараз не ніч, а день, що Дурандарт свої дні закінчив у мене на руках і що після його смерті я власними руками вирізав його серце, і вагою воно було, справді, фунтів зо два,— адже на думку природодослідників, у кого серце велике, той відрізняється більшою хоробрістю, ніж людина з маленьким серцем. А коли все це так і рицар цей дійсно вмер, то як же він може час від часу стогнати й зітхати, ніби живий?» Тут нещасний Дурандарт з тяжким стогоном заговорив:

— Милий брате Монтесінос,
Я ж благав тебе так ревно:
Як потьміють мої очі
Під страшним диханням смерті,
Щоб відніс ти моє серце
До коханої Белерми,
Вийнявши його з грудей
Чи кинджалом, чи стилетом.

Вислухавши це, поважний Монтесінос опустився перед стражденним рицарем навколішки і з сльозами на очах мовив: «О сеньйоре Дурандарт, найдорожчий брате мій, я вже виконав те, що ти мені наказав у злощасний день нашої поразки: з величезною обережністю вирізав я твоє серце, так що жодної частинки його на залишилось у тебе в грудях, витер його мереживною хусточкою, поховав твоє тіло в землю, а потім, проливши стільки сліз, що вони обмочили мої руки і змили кров, яка обагрила їх, коли я занурював їх тобі в груди, стрімголов кинувся з твоїм серцем у Францію. І ось тобі ще один доказ, милий моєму серцю брате: у першому ж селі, що зустрілося мені на шляху після того, як я вибрався з Ронсеваля, я трохи посипав твоє серце сіллю, щоб не пішов од нього тлінний дух та щоб я міг піднести його сеньйорі Белермі якщо не в свіжому, то принаймні в засоленому вигляді, але сеньйору Белерму разом з тобою, зі мною, із зброєносцем твоїм Гуадіаною, з дуеньєю Руїдерою й сімома її дочками та двома племінницями і разом з багатьма іншими твоїми друзями та знайомими довгі роки держить тут, у зачарованому царстві, мудрий Мерлін, і хоч понад п'ятсот років минуло вже з того часу, однак ніхто з нас досі не вмер,— тільки немає з нами Руїдери, її дочок і племінниць:

digitized by ukrbiblioteka.org

вони так невтішно плакали, що Мерлін, як видно, з жалю, перетворив їх на лагуни, і тепер у світі живих, зокрема в провінції Ламанчській, їх називають лагунами Руїдери. Сім дочок належать королю Іспанії, а дві племінниці — рицарям найсвятішого ордену, називаного орденом Іоанна Хрестителя. Зброєносець твій Гуадіана, що разом з усіма нами оплакав сумну твою долю, був обернений у річку, названу його ім'ям, але як тільки ця річка досягла земної поверхні і побачила сонце світу верхнього, то її така глибока охопила скорбота від розлуки з тобою, що вона знову пішла в надра землі, однак річка не може не слідувати за природною своєю течією, а тому час од часу вона виходить назовні і показує себе сонцю й людям. Згадані лагуни наповнюють її своїми водами і, ввібравши їх у себе разом з багатьма іншими, що впадають у неї, вона величаво й пишно котить хвилі свої в Португалію. Однак разом з тим скрізь на своєму шляху показує вона сум і тугу, і немає в неї бажання розводити в своїх водах смачних і дорогих риб,— на відміну від золотого Тахо вона розводить лише колючих і неспоживних. Усе ж, що я тобі зараз говорю, о мій брате, я розповідав тобі неодноразово, а оскільки ти мені не відповідаєш, то я гадаю, ти мені не віриш або ж не чуєш мене, і одному богу відомо, як я від цього страждаю. Сьогодні я приніс тобі вісті, які, коли й не втихомирять сердечну твою муку, то в усякому разі не посилять її. Нехай буде тобі відомо, що перед тобою — тобі варто лише розплющити очі, і ти це побачиш — той самий великий рицар, про якого стільки пророкував мудрий Мерлін, той самий Дон Кіхот Ламанчський, який знову і з більшою користю, ніж у віки минулі, відродив у наш вік давно забуте мандрівне рицарство, і можливо, з його допомогою й під його заступництвом з нас буде знято чари, бо великі справи великим людям і судилися». «А коли цього не станеться,— слабким і глухим голосом вимовив страдженний Дурандарт,— коли цього не станеться, то я, о брате мій, скажу тобі так: «Що ж, програли так програли — катай здавай знову». І, повернувшись на бік, він знову поринув у звичайне своє мовчання і ні слова більше не додав. Тут почулися голосні зойки і тужіння разом з глибокими стогнаннями й сумними риданнями. Я обернувся і крізь кришталеві стіни побачив, що в другому залі в два ряди йдуть красуні-дівчата, всі в траурному одязі і, за турецьким звичаєм, у білих тюрбанах. Процесію замикала якась сеньйора (про те, що це саме сеньйора, свідчила гордовита її постава), також у траурному одязі і в довгому білому покривалі, що спадав до полу. Тюрбан її був удвоє вищий від найбільшого тюрбана в будь-якої іншої дівчини; брови в неї зрослися, ніс трохи кирпатий, рот великий, але губи яскраві; коли вона час од часу трохи відкривала рот, то видно було, що зуби в неї рідкі й не дуже рівні, хоч і білі, як обчищений мигдаль; у руках вона тримала тонкий рушник, а в ньому, скільки я міг роздивитися, було безживне і зсохле, як мумія, серце. Монтесінос мені пояснив, що учасниці процесії — це служниці Дурандарта і Белерми, яких тут тримають зачарованими разом з їхніми панами, а та, що йде позаду і тримає в руках серце, загорнуте в рушник,— це, мовляв, і є сеньйора Белерма: вона і її служниці кілька разів на тиждень улаштовують подібні процесії і співають або, вірніше, здіймають плач над тілом і над змученим серцем Дурандарта. Якщо ж, мовляв, вона здалася мені трохи потворною або, в усякому разі, не такою прекрасною, як про неї сурмить поголос, то причиною тому тяжкі ночі і ще тяжчі дні, які проводить вона у цьому зачарованому замку, про що свідчать великі кола в неї під очима і мертвотний колір обличчя. «І блідість і синці під очима,— говорив далі Монтесінос,— це в неї зовсім не від місячних нездужань, звичайних у жінок, тому що ось уже скільки місяців, і навіть літ, у неї на подібні нездужання й натяку не було,— ні, це від болю, якого зазнає її серце, коли воно бачить інше, що вічно перебуває в неї в руках і воскрешає та викликає в її пам'яті біду злощасного її коханого, а коли б не було цього, навряд чи могла б з нею суперничати вродою, принадою й витонченістю сама Дульсінея Тобоська, яка такою широкою користується славою в усій нашій окрузі, та й в усьому світі».— «Ну, це вже ви облиште, сеньйоре дон Монтесінос,— перервав я його.— будь ласка, розповідайте всю історію як слід. Відомо, що всяке порівняння завжди неприємне, отже нема чого кого б там не було з ким-небудь порівнювати. Незрівнянна Дульсінея Тобоська — сама по собі, а сеньйора донья Белерма — також сама по собі була і самою по собі залишиться, і досить про це». На це він мені сказав: «Сеньйоре Дон Кіхот, пробачте мені, ваша милость. Признаюсь, я дав маху і невдало висловився про те, що сеньйора Дульсінея навряд чи могла б суперничати з сеньйорою Белермою, бо за деякими ознаками я збагнув, що ви — її рицар, так що мені слід було прикусити язика, а вже коли порівнювати її, то хіба що з самим небом». Після того як я вислухав пробачення великого Монтесіноса, в грудях моїх стихло хвилювання, яке я відчув, коли мою пані почали при мені порівнювати з Белермою.

— А все ж я дивуюся,— заговорив Санчо,—

як це ви, ваша милость, не напосіли на того дідугана, не переламали йому всіх кісток і не вискубли бороди до останньої волосини.

— Ні, друже Санчо,— заперечив Дон Кіхот,— мені не до лиця було це робити, бо всі ми зобов'язані поважати старих, особливо ж старих рицарів і при тому зачарованих. Можу ручатися, що протягом усієї дальшої нашої розмови ми один одного нічим не образили.

Тут втрутився студент:

— Я не можу збагнути, сеньйоре Дон Кіхот, як це ви, ваша милость, за такий короткий строк устигли стільки побачити в підземеллі, про стільки речей переговорити й розвідати.

— Як довго я там пробув? — поцікавився дон Кіхот.

— Трохи більше години,— відповів Санчо.

— Не може цього бути,— заперечив Дон Кіхот,— бо там при мені звечоріло, а потім я зустрічав світанок, і так до трьох разів ніч змінялася днем, значить, за моїми розрахунками, я цілих три дні провів у цих віддалених і прихованих від нашого погляду місцях.

— Мій пан, як видно, мовить правду,— оголосив Санчо,— коли все це відбувалося з ним за чарівництвом, значить, можливо й так: по-нашому це година, а там, унизу, це вважається за три доби.

— Цілком можливо,— погодився Дон Кіхот.

— А що ви за цей час їли, добродію мій?— запитав студент.

— Ріски в роті не було,— відповів Дон Кіхот,— але я й не почував голоду.

— А зачаровані їдять? — допитувався студент.

— Ні, не їдять і не випорожнюються,— відповів Дон Кіхот,— хоч, проте, існує думка, що в них продовжують рости нігті, борода й волосся.

— Ну, а зачаровані сплять, сеньйоре? — запитав Санчо.

— Зрозуміло, що ні,— відповів Дон Кіхот,— принаймні за ті три доби, які я провів з ними, ніхто з них і на мить не стулив повік, і я так само.

— Тут якраз до речі буде прислів'я,— сказав Санчо: — «Скажи мені, з ким ти водишся, і я тобі скажу, хто ти». Ви, ваша милость, подружилися з зачарованими постниками й опівнічниками, отже нічого й дивуватися, що ви теж не їли і не спали, поки з ними водилися. Але тільки ви вже мені пробачте, ваша милость: господь мене візьми (ледве було не ляпнув: *чорт*), якщо я всьому, що ви нам тут наорозповідали, хоч трохи вірю.

— Як так? — вигукнув студент.— Невже сеньйор Дон Кіхот стане брехати? Та він при всьому бажанні не встиг би вигадати й придумати таку безліч небилиць.

— Я не думаю, щоб мій пан брехав,— заперечив Санчо.

— То що ж ти думаєш? — спитав Дон Кіхот.

— Я думаю,— відповів Санчо,— що Мерлін або ж інші чаклуни, що зачарували всю цю юрбу, яку ви, ваша милость, нібито бачили та з якою ви там, унизу, провадили час, забили й запаморочили вам голову всією цією марудою, про яку ви вже розповіли, і всім тим, що вам залишилося ще досказати.

— Все це могло б бути, Санчо,— заперечив Дон Кіхот,— однак цього не було, бо все, про що я розповідав, я бачив на власні очі й торкався своїми руками. Ні, правда, що ти скажеш, якщо я тобі признаюся, що серед інших численних визначних пам'яток і дивовиж, які мені показав Монтесінос та про які згодом, на протязі нашої подорожі, я тобі докладно розповім, бо всі вони будуть зараз до речі, я побачив трьох селянок? Вони стрибали й розважались, як кізочки, і ледве я на них глянув, як відразу ж упізнав в одній з них незрівнянну Дульсінею Тобоську, а в двох інших — тих самих селянок, що їхали разом з нею та яких ми зустріли поблизу Тобосо. Я спитав Монтесіноса, чи знає він їх, він відповів, що ні, але що, на його думку, це якісь зачаровані знатні сеньйори, що зовсім недавно на цьому лузі з'явились, і що, мовляв, не повинно мене дивувати, бо в цих краях перебувають багато інших сеньйор як часів минулих, так і часів теперішніх, і сеньйорам цим чародії надали найрізноманітнішого і незвичайного вигляду, серед яких жінок він, Монтесінос, упізнав королеву Джіневру та придворну її даму Кінтаньйону, ту саму, чиє вино пив Ланцелот,

Що з Британії приїхав.

Санчо слухав цю розповідь, і йому здавалося, що він зараз з'їде з глузду або лусне від сміху: хто-хто, а вже він знав справжню причину мнимої зачарованості Дульсінеї, сам же він був і чаклуном і єдиним свідком, а тому тепер у нього не залишалося зовсім ніяких сумнівів відносно того, що його пан остаточно спантеличився й позбавився розуму, і звернувся до нього Санчо з такими словами:

— За несприятливих обставин і зовсім уже невчасно та в злощасний день спустилися ви, дорогий мій хазяїне, в підземне царство, і не в добрий час зустрілися ви з сеньйором Монтесіносом, який так вас запаморочив. Сиділи б ви, ваша милость, тут, нагорі, не втрачали розуму, який вам подаровано від бога, всіх по-

digitized by ukrbiblioteka.org

вчали б та щохвилини давали поради, а тепер от і верзете нісенітницю безглузду.

— Я тебе добре знаю, Санчо,— сказав Дон Кіхот,— а тому не звертаю уваги на твої слова.

— А я — на слова вашої милості,— відрізав Санчо,— хоч би ви мене покалічили, хоч би ви мене прикінчили за ті слова, які я вам уже сказав та які маю намір сказати, якщо тільки з ваших слів не буде видно, що ви виправились і взялися за розум. Але поки ще ми з вами не посварилися, скажіть, будь ласка, ваша милость, як, за якими прикметами впізнали ви нашу хазяйку? Чи була у вас з нею розмова і про що ви її питали, та що вона вам відповідала?

— Впізнав я її ось за якою прикметою,— відповів Дон Кіхот: — На ній було те саме плаття, як і того дня, коли ти мені її показав. Я був заговорив з нею, але вона не відповіла мені й слова, повернулася спиною і так побігла, що її і стріла б не догнала. Я хотів кинутися за нею і, зрозуміло, кинувся б, але Монтесінос порадив мені не утруднювати себе, бо це, мовляв, усе одно марно, та й потім мені час уже був вилазити з печери. Ще Монтесінос сказав, що через деякий час він мені повідомить, що мені треба зробити, щоб зняти чари з нього самого, Белерми, Дурандарта і всіх інших. Але з усього, що мені довелося там бачити і спостерігати, особливо мене засмутило таке: коли Монтесінос вів зі мною цю розмову, до мене непомітно наблизилась одна з двох супутниць злощасної Дульсінеї і з повними сліз очима, тихим і уривчастим од хвилювання голосом мовила: «Пані моя Дульсінея Тобоська цілує вашій милості руки і настійно просить повідомити їй, чи всі ви в доброму здоров'ї, а оскільки вона терпить велику нужду, то й звертається до вашої милості ще з одним найпокірнішим проханням: чи не зволите ви позичити їй під заставу цієї ще зовсім новенької спідниці, що в мене в руках, шість, або ж скільки можна, реалів,— вона дає слово честі, що дуже скоро вам їх поверне». Прохання це здивувало мене та спантеличило, і, звернувшись до сеньйора Монтесіноса, я в нього спитав: «Сеньйоре Монтесінос, хіба зачаровані знатні особи терплять нужду?» А він мені на це відповів: «Повірте, ваша милость, сеньйоре Дон Кіхот Ламанчський: те, що ми називаємо нуждою, зустрічається скрізь, на геть усе поширюється, всіх зачіпає і не щадить навіть зачарованих, та якщо сеньйора Дульсінея Тобоська просить у вас позичити шість реалів і пропонує, скільки я розумію, непогану заставу, то у вас немає підстав їй відмовити: безперечно, вона перебуває в дуже скрутних обставинах».— «Застави я не візьму,— сказав я,— але й потрібної суми дати не можу, бо в мене в самого всього тільки чотири реали». Я простяг ці гроші подрузі Дульсінеї (ті самі гроші, які ти, Санчо, днями мені видав для роздачі бідним, якщо такі зустрінуться нам по дорозі) і сказав: «Передайте, моя мила, пані вашій, що її утруднення крають мені душу і що я хотів би стати Фуггером, щоб з таких утруднень її вивести. Повідомте їй також, що через те, що я позбавлений можливості милуватися чарівною її зовнішністю й насолоджуватися дотепними її словами, я не можу і не повинен бути в доброму здоров'ї та що я найпокірніше прошу її милость, чи не захоче вона побачитись і порозмовляти з відданим своїм слугою й засмученим рицарем. І ще скажіть їй, що одного прекрасного дня до неї дійде звістка, що я дав обітницю і клятву за прикладом маркіза Мантуанського, який, знайшовши в горах конаючого племінника свого Балдуїна, поклявся відомстити за нього, а поки, мовляв, не відомстить, обходитися під час трапези без скатертини, і ще багато різних дрібниць він до цього додав. Так само і я поклянусь ніколи не відпочивати і ще сумлінніше, ніж інфант дон Педро Португальський, об'їжджати всі сім частин світу доти, поки я з сеньйори Дульсінеї Тобоської не зніму чари».— «Ви ще й не те зобов'язані зробити для моєї пані», сказала мені на це дівчина. Тут вона схопила чотири реали і, замість поклона, підстрибнула на два лікті від землі.

— Боже милосердний! — громогласно заволав тут Санчо.— Чи можлива це річ, щоб чародії та чаклунські чари набрали на білому світі такої сили? І як це їм удалося перетворити ясний розум мого пана на ні з чим незгідне божевілля? Ах, сеньйоре, сеньйоре, заради творця, опам'ятайтеся ви, ваша милость, побережіть свою честь і не йміть віри всім цим дурницям, від яких у вас помутився і ушкодився розум!

— Ти так міркуєш, Санчо, тому, що бажаєш мені добра,— сказав Дон Кіхот,— але оскільки ти в житейських справах ще не досвідчений, то все, що тобі хоч трохи важко зрозуміти, ти вважаєш неймовірним. Повторюю однак, що згодом я розкажу тобі ще дещо з того, що мені довелося під землею побачити, і тоді ти повіриш сьогоднішній моїй розповіді, правдивість якої незаперечна та безсумнівна.

РОЗДІЛ XXIV,

в якому мова йде про всякі дрібниці, такі ж безглузді, як і необхідні для правильного розуміння великої цієї історії.

Перекладач великої цієї історії заявляє, що, дійшовши до розділу про пригоду в печері Монтесіноса, він виявив на полях оригіналу такі власноручні примітки першого автора цієї історії Сіда Ахмета Бен-інхалі:

«Я не можу збагнути й примусити себе повірити, що з доблесним Дон Кіхотом усе саме так і відбувалось, як про те в попередньому розділі розповідається, і ось чому: всі пригоди, що з ним траплялися досі, були ймовірні і правдоподібні, але пригода в печері у вищій мірі безглузда, і в мене немає ніяких підстав визнати її істинність. І все ж я далекий від думки, щоб Дон Кіхот, найправдивіший ідальго і найблагороднішій рицар свого часу, міг збрехати: він не збрехав би, навіть коли б увесь був поранений стрілами. З другого боку, повіствував і розповідав він про цю пригоду з усіма вищенаведеними подробицями, і я гадаю, що за такий короткий строк він не міг вигадати всю цю купу нісенітниць; одно слово, якщо ця пригода здасться вигаданою, то я тут ні при чому, і я й описую її, не стверджуючи, що вона вигадана, але й не висловлюючись за її достовірність. Ти, читачу, оскільки ти людина розумна, сам міркуй про все, як тобі буде завгодно, а мені не можна й не слід щось до цього додавати; а втім, передають за вірне, нібито перед самою своєю кончиною й смертю Дон Кіхот од цієї пригоди відрікся і оголосив, що він сам її вигадав, бо йому здавалося, що вона повністю відповідає тим пригодам, про які він читав у романах, і повністю узгоджується з ними». А далі Сід Ахмет Бен-інхалі говорить таке.

Студент здивувався як з сміливості Санчо Панси, так і з довготерпіння його пана і вирішив, що м'якість, яку проявив у цьому випадку Дон Кіхот, пояснюється радістю побачення з сеньйорою Дульсінеєю Тобоською, хоча б і зачарованою, тому що, загалом кажучи, за такі слова й міркування Санчо Пансу слід було б набити,— студентові і справді здалося, що Санчо поводив себе з своїм паном трохи нахабно; а звернувся студент до Дон Кіхота з такими словами:

— Признаюся, сеньйоре Дон Кіхот Ламанчський, я зробив з вашою милостю у вищій мірі вдалу подорож, тому що я з неї здобув чотири речі. По-перше, я познайомився з вашою милостю, що визнаю для себе за велике щастя. По-друге, я дізнався, що знаходиться в печері Монтесіноса і звідки з'явилися Гуадіана й лагуни Руїдери, а це мені потрібно для мого *Іспанського Овідія*, над яким я тепер працюю. По-третє, я переконався в давньому походженні гральних карт,— у всякому разі, при Карлі Великому вони вже були в ході, що випливає із слів вашої милості, бо ви сказали, що після довгої промови Монтесіноса Дурандарт, пробудившись, мовив: «Програли так програли — катай здавай знову». А зачарований же не міг би знати подібних виразів і зворотів мови, коли б вони ще до того, як його зачарували, не вживались у Франції при вищезгаданому імператорі Карлі Великому. А довідка ця мені пригодиться для другої книжки, яку я пишу, а саме: *Доповнення до Вергілія Полідора про винаходи в часи стародавні*,— я схильний думати, що в своєму творі Вергілій Полідор забув сказати про карти, а я про них скажу, і це матиме велике значення, особливо якщо я пошлюсь на таке поважне й достовірне джерело, як сеньйор Дурандарт. По-четверте, я одержав точні відомості про походження ріки Гуадіани, яке досі не було відоме.

— Ви абсолютно праві, ваша милость,— мовив Дон Кіхот,— однак мені хотілося б знати, кому ви маєте намір присвятити свої книжки, якщо тільки, господь дасть, вам дозволять їх надрукувати, в чому я, проте, сумніваюсь.

— В Іспанії завжди знайдуться сеньйори і гранди, яким їх можна було б присвятити,— відповів студент.

— Їх не так багато,— заперечив Дон Кіхот,— і справа полягає не в тому, що вони таких присвят не заслуговують, а в тому, що вони їх не приймають, щоб не вважати себе зобов'язаними винагороджувати як слід авторів за їхню працю й люб'язність. А втім, я знаю одну високопоставлену особу, яка може замінити всіх, хто відмовляється од присвят, і коли б я взявся докладно її перевагу описувати, то, мабуть, не в одному благородному серці заворушилася б заздрість, але ми відкладемо цю розмову до більш слушного часу, а тепер давайте подумаємо, де б нам переночувати.

— Недалеко звідси є пустинь, де живе якийсь пустельник,— повідомив студент.— Говорять, раніше він був солдатом, про нього йде чутка, що він добрий християнин, людина мудра й дуже чутлива. Недалеко від пустині стоїть маленький будиночок,— він сам його й побудував, і хоч приміщення невелике, однак постояльцям є де розташуватися.

— А чи немає випадково в цього пустельника курей? — поцікавився Санчо.

digitized by ukrbiblioteka.org

— Мало які пустельники обходяться нині без курей,— відповів Дон Кіхот,— теперішні пустельники нітрохи не схожі на тих, які спасалися в пустині єгипетській і прикривалися пальмовим листям, а харчувалися корінням. Одначе не зрозумійте мене так, що, відзиваючись з похвалою про колишніх пустельників, я не хвалю теперішніх,— я лише хочу сказати, що нині пустинножительство не зв'язане з такими суворими порядками й незгодами, як раніше, але з цього не випливає, що теперішні пустельники погані; навпаки, на мою думку, вони всі добрі, і якщо навіть узяти гірший випадок, все одно лицемір, що вдає з себе доброчесного, менше зла творить, ніж відвертий грішник.

Продовжуючи таку розмову, вони побачили, що назустріч їм хтось швидко крокує й жене мула, нав'юченого списами та алебардами. Порівнявшися з ними, подорожній уклонився і пішов далі. А Дон Кіхот окликнув його:

— Зупиніться, добрий чоловіче! Ви йдете, треба гадати, швидше, ніж цього хотілося б вашому мулові.

— Я не можу зупинятися, сеньйоре,— заперечив незнайомець,— бо зброя, яку, як бачите, я везу, знадобиться завтра ж, і я не маю права зупинятись, а після цього прощайте. Якщо ж вам завгодно знати, навіщо я її везу, то було б вам відомо, я збираюсь ночувати в заїзді поблизу пустині, отже, коли ви їдете туди ж, то ми зустрінемось, і я вам розкажу чудеса. А поки що ще раз будьте здорові.

І незнайомець так погнав мула, що Дон Кіхот не встиг навіть спитати, що за чудеса збирається він розповісти; а оскільки Дон Кіхот був людина допитлива й жадібна до новин, то й звелів він негайно рушати і, не заїжджаючи в пустинь, куди його кликав студент, їхать ночувати в заїзд.

Як сказано, так і зроблено: всі троє сіли верхи, поїхали прямо до заїзду і прибули туди ще завидна. Студент усе-таки запропонував Дон Кіхотові заїхати до пустельника і промочити горло. Варто було Санчо Пансі це почути, як він уже повернув свого сірого, і його приклад наслідували Дон Кіхот і студент, але, видно, лиха доля навмисно для Санчо влаштувала так, що пустельника на той час не виявилося вдома, про що їм повідомила послушниця, яку вони застали в пустині. Вони запитали в неї вина якнайдорожчого; вона відповіла, що її хазяїн вина не держить, а от якщо їм завгодно простої води по дешевій ціні, то вона з превеликим бажанням, мовляв, їх напоїть.

— Коли б мені хотілося води, то по дорозі я б напився з будь-якого колодязя,— зауважив Санчо.— Ах, весілля Камачо і дім — повна чаша в дона Дієго, як часто я вас згадуватиму!

З тим вони й покинули пустинь і поїхали в заїзд; а трохи згодом побачили вони юнака: він ішов попереду, однак не дуже швидко, і вони наздогнали його. Він ніс на плечі шпагу, а на шпазі — чи то вузол, чи то згорток, очевидно з одягом: треба гадати, там були шаровари, накидка і кілька сорочок, бо на ньому була тільки куртка з оксамиту, що віддалено нагадувала атлас, випущена з-під неї сорочка, шовкові панчохи та з тупими носками черевики, які носять у столиці; на вигляд він здавався років вісімнадцяти-дев'ятнадцяти, обличчя в нього було веселе, рухи ловкі. Щоб не нудно було йти, він наспівував сегідильї. Коли ті троє його наздогнали, він доспівував одну з таких сегідилій, і студент завчив її напам'ять:

Мене злидні гіркі на війну повели,
Я б удома сидів, якби гроші були.

Перший заговорив з ним Дон Кіхот; він сказав:

— Ви подорожуєте зовсім без нічого, красуню мій. Куди ж це ви? Якщо вам неважко, дайте відповідь, будь ласка.

Юнак йому на це сказав:

— Подорожую я так без нічого, по-перше, через спеку, по-друге, через бідність, а йду я на війну.

— Спека — це інша справа, але при чому тут бідність? — запитав Дон Кіхот.

— Сеньйоре,— відповів юнак,— у вузлику в мене лежать оксамитні шаровари, парні з цією курткою. Якщо я зношу їх у дорозі, то мені ні в чому буде ходити в місті, а купити нові ні на що. Ось тому, а також щоб було прохолодніше, я й подорожую в такому вигляді, а направляюсь я в розташування піхотних частин, миль за дванадцять звідси, там мене припишуть до якої-небудь частини, а вже звідти нас на чому-небудь переправлять у гавань: кажуть, найпевніше, посадка на кораблі буде в Картахені. І я вважаю за краще піти на війну та щоб моїм хазяїном і паном був сам король, ніж служити в якого-небудь столичного голодранця.

— Очевидно, колишня служба дала вашій милості які-небудь привілеї?—поцікавився студент.

— Коли б я був на службі в іспанського гранда або ж в іншої знатної особи, я б, звичайно, їх одержав,— відповів молодий чоловік.— Котрі служать у хороших панів, ті й справді одержують привілеї: їх прямо з людської підвищують у прапорщики, а то і в капітани, або ж вони одержують добрі нагородні, а от я на своє нещастя вічно потрапляв до любителів оббивати чужі пороги та до всяких вискочок без роду й без племені та був у них на

препоганих харчах і на такому мізерному жалуванні, що половина його йшла на крохмаль для комірців, і це було б просто чудо, коли б такий слуга — шукач щастя, як я, кінець кінцем дошукався до чого-небудь путнього.

— А скажіть, будь ласка, друже мій, — спитав Дон Кіхот, — невже ви так і не вислужили собі ліврею?

— У мене їх було дві, — відповів слуга, — але коли послушник, не прийнявши постригу, йде з монастиря, з нього знімають рясу та повертають йому колишній його одяг, так само і мої пани повертали моє плаття: покінчать бувало з справами в столиці, зберуться додому й одразу ж візьмуть у мене ліврею, — адже ж давали вони мені її, тільки щоб туману напустити.

— От уже справді *spilorcheria* [1], як говорять італьянці, — сказав Дон Кіхот. — Однак з усім тим це велике щастя, що ви покинули столицю з такою доброю метою, бо немає на світі нічого почеснішого й кориснішого, як послужити насамперед богу, а потім своєму королю та природному пану, особливо на поприщі воєнному, на якому швидше, ніж на поприщі вченості, можна якщо не розбагатіти, то в усякому разі прославитися, на що мені вже неодноразово доводилось указувати, і нехай завдяки вченості засновано більше майоратів, ніж завдяки мистецтву воєнному, а все ж військові в чомусь, бог їх знає — в чому саме, вище від учених, і чорт їх знає, скільки в них цього самого блиску, яким вони й відрізняються од усіх інших. І я раджу вам гарненько запам'ятати те, що я зараз скажу, бо це вам буде дуже корисно і послужить утіхою у знегодах, а саме: женіть від себе всяку думку про нещастя, які можуть вас спіткати, бо найгірше з усіх нещасть — смерть, а оскільки смерть на полі брані — славна смерть, значить для вас найкраще з усіх нещасть це вмерти. Доблесного римського імператора Юлія Цезаря одного разу запитали, яка з усіх смертей краща, — він відповів, що найкраща смерть раптова, моментальна й непередбачена, і хоч він відповів, як язичник, що не знає істинного бога, все ж він добре сказав, бо цим він дав зрозуміти, що вільний від слабостей людських. Нехай навіть під час першої ж битви і сутички гряне гарматний залп або вибухне міна і ви загинете, — що ж такого? Все одно вмирати, нічого не зробиш. А на думку Теренція, воїн, що впав у бою, благородніший за того, хто врятувався втечею, і тільки той воїн прославиться, який виявляє повну покірність усім своїм начальникам. І ще візьміть до уваги, сину мій, що солдатові пристойніше пахнути порохом, ніж мускусом, і що коли старість застукає вас на цьому благородному поприщі, то хоч би ви були поранені, покалічені і криві, все одно це буде почесна старість, і навіть бідність вас не принизить, тим більше, що тепер уже вживаються заходи, щоб старі й покалічені воїни одержували допомогу й утримання, бо недобре поводитися з ними, як звичайно поводяться з неграми, коли негри постарішають і не можуть уже більше служити, пани дають їм вільну й відпускають та, під виглядом вільновідпущеників виганяючи їх з дому, насправді віддають у рабство голоду, від якого ніхто, крім смерті, звільнити їх не владний. От і все, що я хотів вам сказати, а тепер сідайте на круп мого коня: я довезу вас до заїзду, і там ви з нами повечеряєте, а завтра поїдете далі, і пошли вам бог щасливої путі, якої заслуговують ваші добрі наміри.

Юнак відмовився сісти на круп, але повечеряти разом в заїзді погодився, а Санчо тим часом міркував сам собі: «Боже, спаси мого пана! Як же це так виходить: тільки що людина розповідала про печеру Монтесіноса неймовірну нісенітницю, а зате зараз наговорила стільки розумних речей? Ну та гаразд, там видно буде».

Уже стемніло, коли вони добралися до заїзду, і, на радість Санчо, Дон Кіхот прийняв його не як звичайно — за якийсь замок, а за справжнісінький заїзд. Тільки-но вони переступили поріг, Дон Кіхот спитав господаря, чи тут ота людина, що везла алебарди й піки; господар відповів, що вона у стайні розсідлує мула. Студент і Санчо поставили туди ж своїх ослів, а Росинанту була відведена краща кормушка і краще місце в стійлі.

РОЗДІЛ XXV,

в якому зав'язується пригода з ослячим ревом і забавна пригода з якимсь райошником, а також наводяться достопам'ятні пророцтва мавпи-віщунки.

Дон Кіхот, як говориться, спав і бачив, чи не можна пошвидше послухати й довідатися про чудеса, які йому обіцяв розповісти чоловік, що віз зброю. Він пішов у напрямку, вказаному йому господарем, і справді там його відшукав і попросив не відкладати, а негайно цієї ж

[1] Скаредність (*італ.*).

digitized by ukrbiblioteka.org

хвилини розповісти те, про що він його питав дорогою. А чоловік йому на це сказав:

— Розповідати про такі чудеса треба сидячи й на дозвіллі. Дайте мені, ваша милость, пане добрий, задати корму моїй тварині, а потім я вам розкажу такі речі, що ви дивом здивуєтесь.

Коли справа тільки за цим, то я вам зараз допоможу, — мовив Дон Кіхот.

І він тут же почав просіювати овес і чистити кормушку, а чоловік, зворушений подібною покірливістю, виявив повну готовність розповісти те, про що його просили, і, сівши на лаві, біля воріт, поруч з Дон Кіхотом, та звертаючись до почесних зборів в особі студента, юного слуги, Санчо Панси й господаря заїзду, почав свою розповідь так:

— Було б вам відомо, ваші милості, що на відстані чотирьох з половиною миль звідси в одному селі сталося так, що у рехідора пропав осел, а всьому виною — плутня хитрого дівчиська, його служниці, але про це довго розповідати, і хоч як старався рехідор знайти осла, все було марно. Минуло близько двох тижнів з тих пір, як пропав осел,— так принаймні говорять і розповідають у селі,— і от одного разу стоїть потерпілий рехідор на майдані, раптом підходить до нього другий рехідор, його односельчанин, і каже: «Готуй мені, люб'язний друже, подарунок за радісну звістку: твій осел знайшовся». — «Подарунок за мною, люб'язний друже, і при тому добрий,— мовив той,— тільки раніше скажи, де ж він знайшовся». — «Я його бачив сьогодні вранці в лісі, без сідла і без усякої упряжі,— сказав другий рехідор,— і до того він охляв, що жаль бере на нього дивитися. Хотів був я пригнати його до тебе, та він так здичавів і такий став лякливий, що тільки я до нього підійшов, а вже він навтіки і просто в саму хащу. Якщо хочеш, ходімо пошукаємо вдвох, тільки спочатку дай мені відвести додому мою ослицю — я зараз же повернуся». — «Ти цим зробиш мені велику послугу,— сказав хазяїн осла,— і я постараюсь віддячити тобі тією ж монетою». Так само точно і з такими ж подробицями розповідають про цей випадок усі, кому він відомий напевно. Коротше кажучи, два рехідори рука в руку вирушили пішки в ліс, однак у тій частині лісу й на тому місці, де вони розраховували знайти осла, його не було, і хоч вони все навкруги обшукали, але він так і не знайшовся. Нарешті, виявивши, що осла ніде немає, рехідор, який бачив його вранці, сказав потерпілому: «Послухай, люб'язний друже, я придумав одну річ, і тепер ми, без усякого сумніву, знайдемо цю тварину, хоч би вона заховалася в глиб землі, а не те що в глиб лісу: адже я чудово вмію ревіти ослом, і якщо тільки й ти трошки вмієш, то все гаразд». — «Ти говориш: трошки, люб'язний друже? — вигукнув перший рехідор.— Та мене щодо реву, істинний бог, ніхто не перевершить, навіть самі осли». — «Зараз ми це побачимо,— мовив другий рехідор.— Я ось як надумав: ти підеш лісом в один бік, а я — в другий, і оскільки ми його обійдемо кругом та час од часу будемо ревіти, то ти, то я, а твій осел, якщо тільки він у лісі, вже напевно почує нас і відгукнеться». На це хазяїн осла йому сказав: «Признаюсь, люб'язний друже, чудова ця думка робить честь твоєму великому розуму». Тут вони за домовленістю розійшлись у різні боки, і треба ж було статися так, що заревіли вони майже одночасно: гадаючи ж, що осел знайшовся, бо кожний з них був обманутий ревом іншого, вони кинулись один одному назустріч, і, побачивши другого рехідора, рехідор, що загубив осла, вигукнув: «Невже, люб'язний друже, це не осел ревів?» — «Ні, це я ревів», відповів той. «У такому разі, люб'язний друже,— говорив далі хазяїн осла,— між тобою і ослом у ревінні немає рішуче ніякої різниці,— я принаймні ніколи не чув, щоб так майстерно удавали». — «Ці похвали і звеличування більш подобають і личать тобі, люб'язний друже, ніж мені,— обізвався той, хто все це затіяв.— Клянусь творцем, ти даси два очка вперед найкрашому й найдосвідченішому реву нові на світі: звук у тебе високий, ти видержуєш темп і не збиваєшся з такту, ревеш на різні лади і часто їх міняєш. Одно слово, я визнаю себе переможеним, і за те, що ти високо держав прапор дивовижної своєї майстерності, віддаю тобі пальму першості». — «Ну, то я тобі на це скажу,— мовив хазяїн осла,— що віднині я буду себе більше цінувати й поважати, буду думати, що і я на що-небудь придатний, коли в мене такий дар. Правда, я й сам знав, що реву непогано, однак досі мені ні від кого не доводилося чути, що мій рев — це верх досконалості». — «А я тобі на це ось що скажу,— підхопив другий рехідор,— багато рідкісних здібностей гине на світі і не знаходить належного для себе застосування, тому що люди не вміють користуватися ними». — «Але ж наші здібності,— заперечив потерпілий,— можуть зробити нам послугу хіба ось у таких випадках, як сьогодні, та й то дай боже, щоб вони нам допомогли». Тут вони знову розійшлись у різні боки і почали ревіти; при цьому вони раз у раз помилялись і бігли один одному назустріч і, нарешті, вирішили за умовний знак, щоб не було сумнівів, що це вони ревуть, а не осел, ревіти два рази підряд. Так, щохвилини видаючи двократний рев, облазили вони весь

ліс, а осел, що пропав, усе не відгукувався. Та й як йому, бідному і сердешному, було відгукнутись, коли кінець кінцем рехідори знайшли його в самій хащі з'їденого вовками. І, побачивши його, хазяїн сказав: «А я ж дивувався, що він не відзивається,— живий, він обізвався б, як тільки нас почув би: на те він і осел. Гадаю однак, люб'язний друже, що праця моя по розшуку осла, хоч я його і не застав в живих, не загинула марно, бо зате я чув наймайстерніший твій рев».— «Коли так, то слава богу,— мовив другий рехідор.— А втім, ми з тобою один одного варті». Так, піймавши облизня і тільки захрипнувши, повернулися вони до себе в село і розповіли друзям своїм, сусідам і знайомим про все, що з ними сталось, коли вони шукали осла, причому кожний розхвалював майстерний рев другого, так що чутка про це пройшла і поширилася на всі навколишні села, а диявол, що ніколи не дрімає, бо він любитель скрізь сіяти розбрат і смуту, розпускати плітки й робити з мухи слона, розпорядився і влаштував так, що ледве хто з іншого села побачить наших, зараз давай ревіти ослом: це вони з рехідорів наших насміхаються. І хлопчаки туди ж,— словом сказати, потрапили ми в лапи й пащу до всіх чортів пекла: ослячий рев перекочується з села в село, і жителів нашого ревучого села всі впізнають так само легко, як упізнають негрів і відрізняють їх од білих. І так далеко зайшов цей злополучний жарт, що осміяні вже не раз у повному бойовому порядку і з зброєю в руках ополчалися на насмішників, і тоді їм усе буває за іграшку. Мені думається, мої односельчани, з ревучого тобто села, завтра-післязавтра виступлять у похід проти іншого села, яке на відстані двох миль од нас та яке особливо з нас знущається, і, щоб нам було з чим виступити, я закупив алебарди й піки. Ось про ці самі чудеса я й обіцяв вам розповісти, а коли це, по-вашому, не чудеса, то вибачайте: інших я не знаю.

І на цьому добрий селянин закінчив свою розповідь, і тут у двір зайшов чоловік, на якому все — і панчохи, і шаровари, і куртка — було з верблюжої шерсті, і голосно спитав:

— Сеньйоре господарю, зупинитись у вас можна? Зі мною мавпочка-віщунка і райок, що ставить визволення Мелісендри.

— Ху, чорт, та це ж сеньйор маесе Педро! — вигукнув господар.— Отже, ми сьогодні ввечері повеселимося.

Ми забули сказати, що у вищеназваного маесе Педро ліве око та майже половина щоки були заклеєні пластирем з зеленої тафти — ознака того, що весь цей бік його обличчя був ушкоджений якоюсь хворобою; а господар тим часом продовжував:

— Будь ласка, сеньйоре маесе Педро! Де ж ваша мавпочка і райок? Щось я їх не бачу.

— Вони тут, близько,— відповіла верблюжа шерсть,— я пішов раніше дізнатися, чи можна зупинитись.

— Та я б і самому герцогові Альбі відмовив, а вже сеньйора маесе Педро пустив,— мовив господар.— Везіть швидше і мавпочку і райок, сьогодні у мене такі постояльці, які подивляться райок і фокуси мавпочки та з задоволенням вам заплатять.

— От і чудово, а ціну я знижу,— підхопив пластир,— нехай тільки оплатять витрати, я й тим буду задоволений. Зараз піду сходжу по возик з ляльками й по мавпочку.

З цими словами він вийшов за ворота.

Дон Кіхот негайно звернувся до господаря з запитанням, хто такий маесе Педро та що це за райок і мавпочка. А господар йому відповів так:

— Це знаменитий райошник, який уже давно роз'їжджає по арагонській Ламанчі і дає виставу, як славний дон Гайферос визволив Мелісендру, і слід зауважити, що наші краї не пам'ятають такої цікавої і так ловко розіграної історійки. Возить він з собою і мавпочку, та таку майстерницю, яких рідко можна зустріти не тільки серед мавп, але навіть серед людей: коли її про що-небудь питають, вона з увагою слухає, потім стрибає на плече до свого хазяїна і, нахилившись до самого його вуха, шепоче відповідь, а маесе Педро зараз же оголошує її. До речі сказати, минуле вона знає краще, ніж майбутнє, і хоч вона й не завжди вгадує, а все-таки промахи в неї рідкі, так що ми всі впевнені, що в ній сидить чорт. Коли мавпочка вам відповість, тобто я хочу сказати, якщо хазяїн відповість за неї, після того як вона пошепоче йому на вухо, то за своє питання ви повинні заплатити два реали,— ось тому вважається, що в маесе Педро грошей кури не дзьобають. Він людина *galante*[1], як висловлюються в Італії, і *bon compaño*[2], живе з насолодою, говорить за шістьох, п'є за дванадцятьох,— і все за рахунок свого язика, мавпочки й балаганчика.

Тим часом повернувся маесе Педро і прикотив возика, в якому вміщувалися райок і велика безхвоста мавпа з задом ніби з повсті, а втім, досить миловидна; і, ледве побачивши її, Дон Кіхот звернувся до неї з запитанням:

— Ну от, пані віщунко, то як же? Що з

---

[1] Благородний (*італ.*).

[2] Правильно: buon compagno — добрий малий (*італ.*).

digitized by ukrbiblioteka.org

нами збудеться? Зараз ви одержите два реали.

Після цього він звелів Санчо видати два реали маесе Педро, а маесе Педро так за неї відповів і сказав:

— Сеньйоре, ця тварина не дає відповідей і нічого не повідомляє про майбутнє, от про минуле їй дещо відомо і трохи — про теперішнє.

— Справді ж бо,— вигукнув Санчо,— я ламаного гроша не дам за те, щоб мені вгадали моє минуле! Бо хто ж знає його краще, ніж я? І платити за те, щоб мені сказали, що́ я й сам знаю, це безглуздіше від безглуздого. Але коли вже тут знають і теперішнє, то от, будь ласка, мої два реали, а тепер скажіть, ваше високомавпство, що робить тепер моя дружина Тереса Панса і чим вона займається?

Маесе Педро не захотів узяти грошей і сказав:

— Я не бажаю одержувати винагороду вперед, спочатку слід її заробити.

Тут він двічі поплескав себе правою рукою по лівому плечу, слідом за тим мавпочка одним стрибком забралася до нього, нахилилася до його вуха і почала швидко-швидко клацати зубами, а трохи згодом другим таким самим стрибком опинилась на землі, і тоді маесе Педро з надзвичайною поспішністю опустився перед Дон Кіхотом навколішки і, обнімаючи його ноги, заговорив:

— Я обнімаю ноги ваші так само точно, як обняв би Геркулесові стовпи, о незрівнянний відновлювачу забутого мандрівного рицарства! О рицарю Дон Кіхот Ламанчський, чиї заслуги вищі від усяких похвал, підбадьорення слабких, підпоро падаючих, руко допомоги тим, що впали, захисту і втіхо всіх нещасних!

Дон Кіхот остовпів, Санчо здивувався, студент розгубився, юний слуга був вражений, селянин з ревучого села сторопів, господар дивувався,— одно слово, слова райошника приголомшили всіх, а той тим часом говорив далі:

— А ти, о добрий Санчо Панса, найкращий зброєносцю найкращого рицаря в світі, возрадуйся, бо добра дружина твоя Тереса в доброму здоров'ї, і тепер вона чеше льон, а щоб у тебе не залишалося сумнівів, я ще додам, що ліворуч од неї стоїть глечик з відбитою шийкою, і, щоб веселіше було працювати, вина в ньому зовсім не на денці.

— Цьому я охоче вірю,— сказав Санчо.— Тереса у мене справжній скарб і, коли б вона не була такою ревнивою, я не проміняв би її навіть на жінку-велетня Андадону, а вже на що вона була, як говорить мій пан, молодець і на всі руки. І потім ще моя Тереса з тих, в яких нині густо, а завтра пусто.

— Ось тепер я можу сказати: хто багато читає і багато мандрує, той багато бачить і багато знає,— втрутився тут Дон Кіхот.— Кажу я це ось до чого: які запевнення були б достатні, щоб мене запевнити, що є на світі мавпи, котрі віщують так, як я тільки-но чув на свої власні вуха? Адже я той самий Дон Кіхот Ламанчський, про якого говорила ця славна тварина, тільки вона мене дещо перехвалила, однак, який би я не був, я дякую небу за те, що воно створило мене з душею м'якою і співчутливою, схильною всім робити добро і нікому не робити зла.

— Коли б я мав гроші,— сказав юний слуга,— я запитав би пані мавпу, що зі мною станеться за час майбутніх моїх мандрівок.

На це маесе Педро, що вже підвівся на цей час з колін, відповів так:

— Я вже вам сказав, що це звірятко не віщує майбутнього, а коли б віщувало, то вам і гроші не знадобилися б,— я б від будь-якого баришу відмовився, тільки щоб догодити присутньому тут сеньйорові Дон Кіхоту. А тепер, з поваги до нього і щоб дати йому задоволення, я піду приготовлю райок і безплатно потішу всіх, що перебувають у заїзді.

При цих словах господар надзвичайно зрадів і вказав, де найкраще розставити райок, що тієї ж секунди і було зроблено.

Дон Кіхот був не дуже задоволений віщуваннями мавпочки, бо додержувався тієї думки, що мавпі не подобає вгадувати ні майбутнє, ні минуле, а тому, в той час як маесе Педро розставляв райок, він відвів Санчо в куток стайні, щоб ніхто не міг чути його, і сказав:

— Послухай, Санчо, я уважно вивчав незвичайне мистецтво цієї мавпи і переконався, що в маесе Педро, її хазяїна, звичайно, є секретний союз з дияволом, який давно обома сторонами апробований і вступив у силу де факто.

— Ну, якщо ковпака давно не прали, та ще він і диявольський, то, напевно, він дуже брудний,— зробив висновок Санчо,— але тільки який прибуток маесе Педро від таких ковпаків?

— Ти мене не зрозумів, Санчо: я хотів сказати, що він, певно, вступив у згоду з дияволом, завдяки чому мавпа одержує цю здатність, а хазяїн заробляє собі на життя, а потім, коли він розбагатіє, йому доведеться віддати чортові душу, бо ворогові роду людського тільки цього й треба. І навела мене на цю думку та обставина, що мавпа вгадує тільки минуле й теперішнє, а диявольська премудрість ні на що інше й не поширюється: про майбутнє в диявола бувають тільки здо-

гадки, та й то не завжди,— самому богові дано знати час і строки, і для нього не існує ні минулого, ні майбутнього, для нього все — теперішнє. А коли так, то ясно, що устами мавпи говорить сам диявол, і я дивуюсь, як це на неї досі не донесли священній інквізиції, не вчинили їй допит і не допиталися, з чиєї наснаги вона віщує: адже я певен, що вона не астролог та що ні вона, ні її хазяїн не креслять і не вміють креслити так званої астрологічної фігури, які одержали нині в Іспанії таке широке розповсюдження, що всякі нікчемні жіночки, хлопчаки на побігеньках та найдешевші шевці уявляють, нібито скласти гороскоп легше легкого, і своєю брехнею й нецутом підривають довір'я до цієї разюче точної науки. Мені відомо, що якась дама запитала одного такого гороскопника, чи будуть у кімнатної її собачки цуценята, і якщо так, то скільки й якої масті. Сеньйор астролог, склавши гороскоп, відповів їй, що в собачки народиться троє цуценят: одне зелене, друге червоне, а третє різномасте, при умові однак, якщо зазначена сучка понесе між одинадцятою й дванадцятою годинами дня або ж ночі і притому в понеділок або ж у суботу, але сталося так, що через два дні сучка здохла від розладу шлунка, а сеньйор віщун був визнаний у цьому містечку за наймайстернішого віщуна, так величають усіх або майже всіх віщунів.

— І все ж,— мовив Санчо,— мені хотілося б, щоб ваша милость звеліла маесе Педро спитати мавпу, чи правда те, що з вашою милостю відбувалося в печері Монтесіноса, бо я стою на тому, не бажаючи образити вашу милость, скажу, що все оте була мана й обман, у кращому випадку — сновидіння.

— Надто можливо,— сказав Дон Кіхот,— і я зроблю, як ти радиш, хоч і не без деяких докорів совісті.

В цей час за Дон Кіхотом зайшов маесе Педро і сказав, що райок у належному порядку і що він просить його милость піти подивитися, бо райок, мовляв, вартий того. Дон Кіхот розповів йому про своє бажання і попросив зараз же звернутися до мавпи з запитанням: уві сні траплялися з ним різні події в печері Монтесіноса чи наяву, йому ж, мовляв, здається, що тут було всяке. Маесе Педро, і слова не кажучи, сходив за мавпою, посадив її перед Дон Кіхотом і Санчо і сказав:

— Послухайте, пані мавпо, цей рицар бажає знати, правда чи ні те, що з ним відбувалося в так званій печері Монтесіноса.

Тут він подав свій звичайний знак, мавпа стрибнула до нього на ліве плече і нібито щось пошепотіла йому на вухо, а потім маесе Педро оголосив:

— Мавпа говорить, що частина того, чого ваша милость була свідком і що з вами в указаній печері відбулося,— недостовірна, а частина правдоподібна, і до вищесказаного вона нічого більше додати не може. А коли ж ваша милость бажає знати докладніше, то в найближчу п'ятницю вона вам відповість на всі запитання, а зараз її здатність угадувати закінчилася й раніше п'ятниці, як вона сказала, до неї не повернеться.

— А що я вам говорив? — вигукнув Санчо.— У мене в голові не вкладалося, щоб усе, або хоча б половина того, що ви, добродію мій, наорповідали про події в печері, виявилося правдою.

— Майбутнє покаже, Санчо,— заперечив Дон Кіхот,— бо всевикриваючий час нічого не залишає під спудом — усе витягає на сонечко, навіть з надр землі. А тепер досить про це, ходімо подивимося райок доброго маесе Педро: мені здається, що він готує яку-небудь новинку.

— Яку-небудь? — вигукнув маесе Педро.— У моєму райку шістдесят тисяч новинок. Смію вас запевнити, сеньйоре Дон Кіхот, що мій райок — одна з найцікавіших речей на світі, *а коли не вірите мені, вірте ділам моїм.* Отже, ми починаємо, час пізній, а нам немало треба ще зробити, розповісти й показати.

Дон Кіхот і Санчо послухались і пішли дивитися райок, райок уже був установлений, відкритий, і навколо нього горіли воскові свічки, від яких він увесь сяяв яскравим світлом. Маесе Педро сховався за сценою, бо йому належало пересувати ляльки, а попереду розташувався хлопчик, помічник маесе Педро, в обов'язки якого входило тлумачити й роз'яснювати таємниці цього видовища та показувати паличкою на ляльки.

І от коли одні мешканці заїзду сіли, інші залишилися стояти прямо навпроти райка, а Дон Кіхот, Санчо, юний слуга і студент посідали на кращі місця, помічник почав пояснювати, а що саме — це почує або взнає той, хто послухає хлопчика або ж прочитає дальший розділ.

digitized by ukrbiblioteka.org

РОЗДІЛ XXVI,

в якому продовжується забавна пригода з райошником і розповідається про інші справді чудові речі.

Замовкли всі: тірійці і троянці,— я хочу сказати, що глядачі, всі до одного, так і дивилися в рот тлумачеві балаганних чудес, і раптом за сценою почулися звуки багатьох труб і литавр, загуркотіли гармати, однак незабаром шум припинився, і тоді хлопчик підвищив голос і почав так:

— Правдива ця історія, яку ми пропонуємо до уваги ваших милостей, повністю взята з французьких хронік і тих іспанських романів, які передаються у нас з уст в уста, так що навіть малі діти знають їх напам'ять. У ній розповідається про те, як сеньйор дон Гайферос визволив дружину свою Мелісендру, що була в полоні у маврів в Іспанії, в місті Сансуеньї,— так у ті часи називалася Сарагоса. Подивіться, ваші милості,— от і сам дон Гайферос грає в шашки, як про те співається в романсі:

Сидить і грає в кості дон Гайферос,
Не згадує уже про Мелісендру.

Але тут з'являється інша дійова особа з короною на голові і скіпетром у руці: це імператор Карл Великий, уявний батько Мелісендри; розсердившись на зятя за бездіяльність і безтурботність, він починає йому вичитувати. Зверніть увагу, як він гарячиться й обурюється: можна подумати, що от зараз він стукне його скіпетром по голові, а інші автори твердять, що він і справді йому всипав, і дуже навіть добре. Він довго йому внушав, що коли той не зробить спроби визволити свою дружину, то зганьбить себе, а потім нібито додав:

Я сказав, а ти вирішуй.

Тепер ви бачите, ваші милості, що імператор повертається до дона Гайфероса спиною і йде геть, а тепер дивіться, як дон Гайферос зопалу і від досади шпурляє і дошку і шашки, велить негайно подати йому зброю і звертається до свого двоюрідного брата Роланда з проханням дати йому на час меч Дюрандаль, але Роланд не погоджується, а замість цього виявляє бажання розділити з доном Гайферосом тягар цього починання, одначе сміливець з обуренням відмовляється од його послуг: він, мовляв, сам зуміє визводити свою дружину, навіть коли б вона була глибоко під землею, і тут він озброюється і зараз же вирушає в дорогу. Тепер, ваші милості, зверніть свої погляди на оту башту: гадають, що це одна з башт Сарагоського замка, нині відомого під назвою Альхаферії, а дама в маврітанському одязі, яка стоїть на балконі,— це і є незрівнянна Мелісендра; вона часто дивиться звідси на дорогу, що веде у Францію, згадує Париж, свого чоловіка і тим утішається в своєму ув'язненні. А тепер перед вами нова справа, мабуть що й нечувана. Ви бачите цього мавра? Ось він, крадучись, мовчки, приклавши палець до губів, наближається ззаду до Мелісендри. Ну, а тепер дивіться, як він цілує її прямо в губи і як вона зараз же починає відпльовуватися, витирає губи рукавом білої своєї сорочки, ремствує і з горя рве на собі прекрасне своє волосся, ніби це воно винне в злодіянні. Тепер подивіться на отого поважного мавра, що стоїть на галереї: це король Сансуеньї Марсілій; він був свідком мавріного зухвальства, і хоч мавр — його родич та близька особа, він одразу ж наказує його схопити, дати йому двісті палиць і провезти по багатолюдних вулицях міста

Йдуть попереду герольди,
А позаду — жезлоносці.

Дивіться, он уже йдуть виконувати вирок, а тим часом злочин був учинений тільки що. Це пояснюється тим, що маври, на відміну од нас, не знають ні перебування під вартою аж до закінчення слідства, ні вручення копії обвинувального акта.

— Малюк, малюк! — закричав тут Дон Кіхот.— Веди свою історію прямою лінією й облиш криві та поперечні. Для того, щоб вивести істину на світ божий, існує багато слідств і розслідів.

А з-поза сцени почувся голос маесе Педро:

— Хлопчику, не сунься, коли тебе не питають, і слухайся цього сеньйора,— отак буде діло краще. Знай свою мелодію, а контрапунктом не захоплюйся, пам'ятай: де тонко, там і рветься.

— Слухаю,— сказав хлопчик і продовжував: — Он той вершник у гасконському плащі — це і є дон Гайферос, а он його дружина: відомщена за зухвальство закоханого в неї мавра, вона з прояснілим і спокійним виразом обличчя виходить на балкон, перемовляється з своїм чоловіком, гадаючи, що це якийсь мандрівник, і звертається до нього з тими самими словами, які наводяться у відомому романсі, наприклад:

digitized by ukrbiblioteka.org

Якщо будеш у Парижі,
Про Гайферосa дізнайся,

та які я не збираюсь наводити повністю, бо багатослів'я звичайно викликає нудьгу. Досить бачити, як Гайферос розгортає плащ, і по тому, які радісні рухи робить Мелісендра, ми одразу ж здогадуємося, що вона його впізнала, ще мить — і вона спускається з балкона, щоб сісти на коня і помчати з милим своїм чоловіком. Але — о жах! — поділ її спідниці зачепився за залізний виступ балкона, і Мелісендра повисла в повітрі. Але дивіться, як милосердне небо виручає нас у найнебезпечніших обставинах: дон Гайферос кидається до неї і, не звертаючи уваги на те, що її розкішна спідниця може порватися, хапає її, одним махом опускає на землю, потім, не гаючи й секунди, садовить верхи, по-чоловічому, на коня і велить їй триматися міцніше та, щоб не впасти, обома руками обхопити його стан, бо ж сеньйора Мелісендра до такого роду верхової їзди не звикла. Але тс! Це кінь заіржав від радості, що в нього така благородна й прекрасна ноша: його пан та його пані. От вони повертають, виїжджають з міста і, щасливі й радіючі, їдуть у Париж. Час добрий, о справді любляче подружжя,— не рівня всім закоханим на світі! Повертайтеся благополучно до жаданої вашої вітчизни, і нехай не перепинить фортуна щасливої вашої путі! У мирі й тиші провадьте, на радість друзям і родичам, покладені вам дні, і нехай цих днів буде у вас стільки ж, скільки у Нестора!

Тут знову подав голос маесе Педро:

— Простіше, малюк, не пари так високо, бо пишномовність завжди неприємна.

Тлумач нічого йому не відповів і говорив далі:

— Від погляду цікавих, які звичайно все помічають, не сховалось, як Мелісендра спускалася з балкона і сідала на коня, про що вони й донесли королю Марсілію, і король звелів одразу ж бити на сполох. Дивіться, як усе це в них швидко: от уже на всіх мечетях задзвонили в дзвони, і місто тремтить від дзвону.

— Ну, де вже там! — втрутився тут Дон Кіхот.— Щодо дзвонів, то маесе Педро сплохував: у маврів не буває дзвонів, а є литаври і щось на зразок наших гобоїв, а щоб у Сансуеньї дзвонили в дзвони — це явна і неймовірна дурниця.

Після таких слів маесе Педро перестав дзвонити і сказав:

— Не чіпляйтеся, сеньйоре Дон Кіхот, до дрібниць і не вимагайте досконалості,— все одно ви її ніде не знайдете. Хіба у нас частогусто не грають комедій, де все — суцільна безглуздість і нісенітниця? І однак успіхом вони користуються надзвичайним, і глядачі в повному захопленні їм аплодують. Продовжуй, хлопчику, і нікого не слухай, нехай у цій моїй виставі виявиться стільки ж безглуздя, скільки піщинок на дні морському,— у мене одна турбота: набити гаманець.

— Ваша правда,— погодився Дон Кіхот.

А хлопчик продовжував пояснювати:

— Дивіться, скільки блискучої кінноти виступає з міста і поспішає в погоню за християнським подружжям, а сурми сурмлять, а литаври гримлять, а барабани б'ють. Я боюсь, що маври наздоженуть утікачів, прив'яжуть до хвоста коня і приведуть назад,— жахливе видовище!

А Дон Кіхот, побачивши перед собою всю цю маврітанщину і почувши цей гуркіт, визнав за краще допомогти втікачам; і, скочивши з місця, він заговорив гучним голосом:

— Поки я живий, я не допущу, щоб у моїй присутності так підступно поводилися з таким славним рицарем і безстрашним коханцем, яким є дон Гайферос. Стійте, низькі тварюки! Не смійте за ним гнатися, а то я викличу вас на бій.

І, перейшовши від слів до діла, він вийняв з піхов меч, одним стрибком опинився біля балагана і з небаченою швидкістю й люттю почав бити лялькових маврів: одних скидав на землю, іншим відрубував голови, цих калічив, тих рубав на куски і в самому розпалі битви так ударив навідліг, що коли б маесе Педро не пригнувся, не зіщулився і не причаївся, Дон Кіхот зніс би йому голову з такою ж легкістю, як начебто вона в нього була з марципана. Маесе Педро кричав:

— Зупиніться, сеньйоре Дон Кіхот, і візьміть до уваги, що ви перекидаєте, рубаєте і вбиваєте не справжніх маврів, а картонні фігурки! От гріх тяжкий! Адже через нього все моє майно загине і піде прахом.

А Дон Кіхот по-старому щедро розсипав удари і завдавав їх то обома руками, то плазом, то навідліг. Коротше кажучи, він одразу перекинув райок і покремсав та покришив усіх ляльок і всі пристосування, король Марсілій був тяжко поранений, а в імператора Карла Великого і корона й голова розсічені надвоє. Шановна публіка сполошилася, мавпочка втекла на покрівлю, студент перелякався, юний слуга злякався, навіть Санчо Пансу охопив превеликий страх, бо,— як він сам запевняв, коли буря уже вщухла,— він ще й разу не бачив, щоб його пан так буйствував. Розбивши весь райок наголову, Дон Кіхот трохи заспокоївся і сказав:

— Хотів би я зараз подивитися на тих, які не вірять і не бажають вірити, що мандрівні

рицарі приносять людям величезну користь,— подумайте, що було б з добрим доном Гайферосом і прекрасною Мелісендрою, коли б я тут не опинився, можна ручатися, що ці собаки тепер уже наздогнали б їх і заподіяли б їм зло. Отже, хай живе мандрівне рицарство, і хай вознесеться воно вище над усе, що нині здравствує на землі!

— Нехай собі здравствує,— тремтячим голосом обізвався тут маесе Педро,— а мені вмирати, бо я такий нещасний, що міг би сказати разом з королем Родріго:

Вчора мав я ще державу,
А сьогодні навіть башти
Не лишилося у мене.

Ще півгодини, ще півхвилини тому я вважав себе володарем королів і імператорів, у моїх стайнях, скринях і мішках було видимо-невидимо коней і вбрання, а тепер я розорений і принижений, злиденний і вбогий, а головне, в мене більше немає мавпочки, і поки я її впіймаю, у мене, слово честі, очі на лоб вилізуть. І все це через безрозсудну лють сеньйора рицаря, а про нього ж говорять, що він захищає сиріт, випрямляє кривду і творить усякі інші добрі діла,— тільки на мене одного не поширилася його великодушність, нехай буде благословенний і прославлений господь бог, що сидить на престолі слави своєї! Очевидно, Рицареві Сумного Образу на роду було написано спотворити моїх ляльок і засмутити у мене самого.

Слова маесе Педро зворушили Санчо Пансу, і він сказав:

— Не плач, маесе Педро, і не журись, бо в мене серце надривається. Було б тобі відомо, що мій пан Дон Кіхот — християнин ревний і сумлінний, і якщо тільки він зрозуміє, що заподіяв тобі шкоду, то неодмінно побажає і зуміє заплатити тобі і відшкодувати збитки з лихвою.

— Коли б сеньйор Дон Кіхот заплатив за частину перебитих нимо ляльок, то і я залишився б задоволений і совість його милості була б чиста, бо не спасти свою душу тому, хто забрав собі чуже добро проти волі власника і не винагородив його.

— То правда,— погодився Дон Кіхот,— але мені все ж неясно, маесе Педро, що з вашого добра я забрав собі.

— Як же не забрали? — вигукнув маесе Педро.— А ці останки, що валяються на цій полі і неродючій землі,— хто їх розкидав і потрощив, як не грізна сила могутньої вашої руки? Чиї ж це тіла, як не мої? Чим же я ще годувався, як не ними?

— Тепер я зовсім переконався в тому, в чому мені вже не раз доводилося переконуватися,— заговорив Дон Кіхот,— а саме, що чародії, які переслідують мене, спочатку показують мені який-небудь образ, як він є насправді, а потім підмінюють його і перетворюють на щось інше. Послухайте, сеньйори, говорю вам по чистій совісті, мені здалося, ніби все, що тут відбувається, відбувається насправді, що Мелісендра — це Мелісендра Гайферос — Гайферос, Марсілій — Марсілій, Карл Великий — Карл Великий, ось чому в мене прокинувся гнів, і, щоб виконати обов'язок мандрівного рицаря, я вирішив виручити й захистити втікачів, та, спонукуваний цим добрим наміром, зробив усе те, чого ви були свідками. Якщо ж вийшло не так, як я хотів, то винний не я, а лиходії, що переслідують мене, і хоча я допустив помилку цю ненавмисно, однак я сам себе засуджую до відшкодування збитків. Й скажіть, і маесе Педро, скільки ви хочете за зламаних ляльок? Я готовий зараз же заплатити вам доброю кастільською монетою, що є в обігу.

Маесе Педро вклонився і сказав:

— Меншого я й не чекав від нечуваної християнської доброти доблесного Дон Кіхота Ламанчського, справжнього захисника й помічника всіх знемучених і знедолених мандрівних людей, а сеньйор господар і достоменний Санчо візьмуть на себе обов'язки оцінювачів і посередників між вашою милістю та мною і встановлять, і скільки коштують або, вірніше, скільки могли коштувати поламані ляльки.

Господар і Санчо погодились, і маесе Педро відразу підняв з землі обезславленого короля Марсілія Саракоського і сказав:

— Кожний підтвердить, що короля вже не воскресити, і тому, з вашого дозволу, я хотів би одержати за його смерть, сконання та упокоєння чотири з половиною реалів.

— Далі,— сказав Дон Кіхот.

— От за отаку розрубку зверху донизу,— провадив маесе Педро, взявши до рук розсіченого імператора Карла Великого,— не багато взяти п'ять з половиною реалів.

— І не мало,— вкинув Санчо.

— Ні, не багато,— заперечив господар.— Я як посередник пропоную для рівного рахунку п'ять.

— Дайте йому всі п'ять з половиною,— сказав Дон Кіхот,— на чверть реала більше або менше — підсумок нинішнього достопам'ятного дня від цього не зміниться. Тільки кінчайте скоріше, маесе Педро, пора вечеряти, і мені вже хочеться їсти.

— За цю безносу й однооку ляльку, яка раніше була прекрасною Мелісендрою, я прошу по совісті два реали й двадцять мараведі,— сказав маесе Педро.

digitized by ukrbiblioteka.org

— Горе мені, бідоласі,— сказав Дон Кіхот,— сестра та господар дон Кіхота вже з Фрацці,

вищі добре пам'ятали Хінеса де Пасамонте. що всі, хто читав першу частину цієї історії, по- сказано, Санчо відібрав осла у Хінеса. Так онеї у нрого з-під ніг коня, а згодом, як про це ду-

— Чорт мене забери,— сказав Дон Кіхот,— якщо Мелісендра з своїм чоловіком тепер уже, в усякому разі, не проминула кордону Франції: їхній кінь, здавалося, не біг, а летів у повітрі. Так що нічого мені всучувати кота за зайця і показувати якусь там безносу Мелісендру, в той час як справжня, коли все благополучно, на всю душу веселиться тепер з своїм чоловіком у Франції. Господь кожному воздає від щедрот своїх, сеньйоре маесе Педро, а нам належить ходити дорогою прямою і не кривити душею. А тепер продовжуйте.

Маесе Педро, бачачи, що на Дон Кіхота знову накотило і він узявся за старе, та боячись, коли б він не вислизнув од нього, повів таку розмову:

— Вже напевно, це не Мелісендра, а одна з її служниць. Дайте мені за неї шістдесят мараведі, і я вважатиму себе задоволеним і щедро нагородженим.

Так він назначав ціну і всім іншим поламаним лялькам; та ціна була потім знижена третейськими суддями, і позивач та відповідач помирилися кінець кінцем на сорока реалах і трьох чвертях; Санчо тут же їх виклав, однак маесе Педро запросив, крім того, ще два реали на прожиття, поки він не розшукає мавпи.

— Дай йому, Санчо,— сказав Дон Кіхот,— якщо не на прожиття, так на пропиття, а ще двісті реалів я дав би в нагороду тому, хто міг би сказати напевно, що сеньйора донья Мелісендра та сеньйор дон Гайферос уже у Франції, в рідній сім'ї.

— Ніхто не міг би дати вам точніших відомостей, ніж моя мавпа,— сказав маесе Педро,— але тепер її сам чорт не спіймає. А втім, думаю я, що прихильність до господаря й голод візьмуть своє, і вночі вона почне мене шукати, а вранці ми з нею бог дасть побачимось.

Словом, бій з ляльками закінчився, і всі в мирі й злагоді повечеряли за рахунок Дон Кіхота, якого щедрість була безмежна.

Ще до світанку поїхав селянин з піками й алебардами, а вже коли зовсім розвиднілося, до Дон Кіхота прийшли проститися студент і юний слуга: перший повертався додому, другий мав намір продовжувати свій шлях, і Дон Кіхот дав йому на дорогу дванадцять реалів. Маесе Педро утримався від дальших суперечок з Дон Кіхотом — для цього він надто добре його знав; він піднявся ще й на світ не зазоріло і, підібравши рештки свого райка та підхопивши мавпочку, також вирушив шукати пригоди. Господар раніше не був знайомий з Дон Кіхотом і тому не міг надивуватися як з його дурощів, так і з його щедрості. Санчо за розпорядженням свого пана дуже добре йому заплатив, і годині о восьмій ранку, простившись, нарешті, з господарем, рицар та його зброєносець покинули заїзд і вирушили в путь; і на час ми їх покинемо, бо тут до речі буде дати читачеві деякі відомості, необхідні для правильного розуміння знаменитої цієї історії.

РОЗДІЛ XXVII,

в якому пояснюється, хто такі були маесе Педро та його мавпа, і розповідається про невдалий для Дон Кіхота наслідок пригоди з ослячим ревом, яка закінчилася не так, як він хотів і розраховував.

Сід Ахмет, автор великої цієї історії, починає цей розділ такими словами: «Клянусь, як християнин-католик...»; з цього приводу перекладач зауважує, що коли Сід Ахмет, будучи мавром (у чому немає підстав сумніватися), клянеться, як християнин-католик, то це може означати лише ось що: подібно до християнина-католика, який, даючи клятву, клянеться і повинен клястися щиро та говорити тільки правду, так само і він, мов коли б він клявся як християнин-католик, говоритиме тільки правду в усьому, що стосується Дон Кіхота і, зокрема, що стосується того, хто такі були маесе Педро та ця мавпа-віщунка, яка своїми віщуваннями дивувала всі навколишні села. Отже, він говорить, що всі, хто читав першу частину цієї історії, повинні добре пам'ятати Хінеса де Пасамонте, якого Дон Кіхот у числі інших каторжників визволив у Сьєррі Морені; за таке добре діло ці зловредні і злонравні люди так погано йому віддячили та ще гірше йому відплатили. Цей самий Хінес де Пасамонте, якого Дон Кіхот назвав Хінесіліо де Награбіліо, і вкрав у Санчо Панси осла, але в першій частині з вини складачів випало пояснення того, яким чином та коли саме він його вкрав, тому багато читачів дивувались і друкарську помилку схильні були приписати забутливості автора. Однак насправді Хінес викрав осла з-під сплячого Санчо Панси, застосувавши той же спосіб й прийом, що й Брунел, який у той час, коли Сакріпант облягав Альбраку, витяг у нього з-під ніг коня, а згодом, як про це було сказано, Санчо відібрав осла у Хінеса. Так оцей

digitized by ukrbiblioteka.org

самий Хінес, боячись опинитися в руках властей, які розшукували його, щоб покарати за нескінченні шахрайства та злочини, яких рахувалося за ним стільки і склад яких був такий, що він сам написав про них величезний том,— цей самий Хінес поклав собі перебратися в королівство Арагонське, заклеїти собі ліве око й зайнятися ремеслом райошника, а в цій галузі, так само як і щодо спритності рук, був він великий митець.

У якихось християн, що поверталися з берберійського полону, купив він випадково мавпу і навчив її за певним знаком стрибати до нього на плече і вдавати, що шепоче йому про щось на вухо. І тепер, перш ніж розташуватися з мавпою й балаганчиком в якому-небудь селі, він у сусідньому селі або ж взагалі в людей знаючих випитував, що там особливого сталося і з ким саме; все це гарненько запам'ятавши, він звичайно починав з вистави: одного разу покаже одну історійку, другого — іншу, але всі вони були в нього потішні, цікаві й користувалися популярністю. Після вистави він показував уміння своєї мавпи, попереджаючи, однак, глядачів, що вона вгадує минуле й теперішнє, а щодо майбутнього, то вона, мовляв, не майстриня. За кожну відповідь він брав два реали, а з деяких ще дешевше, залежно від того, хто ставив запитання; коли ж він заходив до людей, про яких знав усю підноготну, то хоч би вони, не бажаючи платити, ні про що його не питали, він усе одно робив мавпочці знак, а потім оголошував, що вона йому сказала те-то й те-то, і попадав саме в точку. Цим він здобув собі славу незвичайну, і всі за ним ходили натовпом. В інших випадках, будучи людиною спритною, він придумував відповіді з голови, і відповіді надто підхожі, а оскільки ніхто до нього не приставав і не чіплявся, що це, мовляв, за така чудесна мавпа — без промаху й хиби, то він усім замилював очі і знай собі набивав гаман. Прибувши ж у заїзд, він одразу впізнав Дон Кіхота й Санчо Пансу, і завдяки колишньому знайомству з ними йому неважко було здивувати і Дон Кіхота, і Санчо Пансу, і всіх інших мешканців заїзду; але це обійшлось би йому недешево, коли б Дон Кіхот, відрубуючи голову королю Марсілію та знищуючи кінноту, як про те було сказано в розділі попередньому, змахнув мечем трохи нижче.

От і все, що треба було повідомити про маесе Педро та його мавпу. А повертаючись до Дон Кіхота Ламанчського, слід зауважити, що, виїхавши з заїзду, він вирішив спочатку відвідати береги річки Ебро та її околиці, а потім уже попрямувати в місто Сарагосу, бо до турніру залишалося ще багато часу. З цією метою він вирушив у путь і протягом двох днів путі з ним не сталося нічого гідного бути занесеним у літописи, а на третій день, піднімаючись на горб, він почув трубний звук, барабанний бій та аркебузні постріли. Насамперед він подумав, що це йдуть солдати, і, щоб подивитися на них, пришпорив Росинанта й піднявся на верх горба; а опинившись на вершині, він побачив, що біля підніжжя горба тісниться, як йому здалося, понад двісті чоловік, озброєних чим попало, а саме: маленькими списами, самострілами, сокирами, піками й алебардами, де в кого були аркебузи, в багатьох — круглі щити. Дон Кіхот спустився з горба і під'їхав до загону так близько, що йому добре видні були стяги, і він розрізнив їхні кольори та розібрав емблеми, що прикрашали їх; одна з цих емблем, що звернула на себе особливу його увагу й була намальована на штандарті, або, вірніше, на клапті білого атласу, дуже натурально зображувала маленького ослика з піднятою головою, розкритою пащею і висунутим язиком,— словом, він мав таку позу і такий вигляд, як нібито він реве, а навколо великими літерами був написаний такий двовірш:

Два алькальди що є сили
По-ослячому ревіли.

Ця характерна ознака навела Дон Кіхота на думку, що народ, який зібрався тут,— з села ревучого, і він сказав про це Санчо і пояснив йому, що написано на штандарті. Дон Кіхот ще додав, що той, хто розповідав йому про цю подію, очевидно, помилився, твердячи, що ревіли ослами два рехідори, а тимчасом вірші на штандарті гласять, що то були алькальди. А Санчо Панса йому на це сказав:

— Сеньйоре, цьому не слід надавати особливого значення. Дуже можливо, що рехідори, які тоді ревіли по-ослячому, з часом стали алькальдами, а значить, їх можна називати і так і отак, тим більше що достовірність цієї історії не залежить від того, хто саме ревів: алькальди або ж рехідори,— важливо, що хтось з них насправді ревів, а заревіти ослом що алькальдові, що рехідорові завжди є від чого.

Словом, їм стало ясно і зрозуміло, що село осміяне вийшло на бій з іншим селом, яке висміювало його, не знаючи міри й не по-добросусідськи.

Дон Кіхот рушив просто до селян, що для Санчо було дуже прикро, бо не любитель він був такого роду пригод. Загін, гадаючи, що це його прибічник, розступився перед Дон Кіхотом. Дон Кіхот підняв забрало і з виглядом

рішучим і незалежним впритул під'їхав до прапора з зображенням осла, і тут його оточили воєначальники, в яких він викликав такий же точно подив, як викликав у всіх, хто бачив його вперше, і здивовано в нього втупилися. Помітивши, що вони уважно його розглядають, не заговорюючи з ним і ні про що його не питаючи, Дон Кіхот вирішив мовчанкою цією скористуватися і, порушивши свою власну, гучним голосом заговорив:

— Милостиві добродії, найпереконливіше вас прошу не припиняти ту промову, з якою я маю намір до вас звернутися, поки вона вам не набридне і не надокучить. Коли ж надокучить, то мені досить буде найменшого з вашого боку знаку, щоб накласти печатку на уста і придержати язик.

Всі об'явили, що він може говорити промову і що вони охоче його вислухають. Одержавши дозвіл, Дон Кіхот продовжував:

— Я, добродії мої, мандрівний рицар, моє поприще є поприще ратне, мій обов'язок — заступатися за тих, хто заступництва потребує, і виручати утискуваних. Кілька днів тому я дізнався про вашу лиху пригоду і про те, що примушує вас щохвилини братися за зброю, щоб помститися ворогам вашим. І от, вникнувши як слід у суть вашої справи, я прийшов до висновку, що, згідно з правилами про поєдинок, у вас немає підстав вважати себе ображеними, бо приватна особа не може образити цілу громаду, якщо тільки всій цій громаді не кинуто обвинувачення в зраді, коли точно невідомо, хто саме в зраді винний. Прикладом того служить дон Дієго Ордоньєс де-Лара, який кинув виклик усьому населенню Саморри, бо не мав поняття, що у віроломному вбивстві короля винний один лише Вельїдо Дольфос, і тому кинув обвинувачення всім, і, таким чином, усім належало взяти на себе відповідальність і відплатити за образу. А втім, зрозуміло, сеньйор дон Дієго перебрав міру в своєму виклику, перейшов усякі межі, бо ні для чого було викликати на поєдинок мертвяків, воду, хліб, немовлят в утробі матері і всяку дрібноту, яка в його виклику значиться, ну та вже нічого не поробиш: розходилася мамуня — ні живий, ні мертвий, татуня, і дядечкові з тіточкою її не вгамувати. Так от, значить, оскільки одна особа не може образити ціле королівство, провінцію, місто, державу, а тим паче село, то ясно, що нічого мстити за образу, нібито вам заподіяну, бо образи ніякої й немає. Добре було б діло, коли б жителі села Ла Релоха[1] щохвилини билися з тими, хто їх дражнить годинникарями, а так само і «каструлевиками», «баклажанниками», «китолови», «милохари» та інші селяни, клички та прізвиська яких на устах у кожного хлопчака і в усякої малечі! Нічого сказати, добре було б діло, коли б усі ці поважні громадяни ображались на прізвиська і мстили, а їхні шпаги через усяку дрібницю так і ходили взад-уперед у ніхвах, ніби висувне коліно в тромбоні! Ні, ні, сохрани, господи, і помилуй! Мужі благорозумні та держави благоустроєні беруться за зброю, виймають шпаги з піхов і рискують собою, своїм життям і достатком своїм тільки в чотирьох випадках: по-перше, для захисту нашої католицької віри, по-друге, для захисту власного життя, бо так велить закон божеський і таке наше природне право, по-третє, для захисту честі своєї, сім'ї і майна, по-четверте, служачи королю на бранному полі, коли він провадить війну справедливу, і, якщо завгодно, назвемо ще й п'ятий випадок, — його, проте, можна вважати другим, — а саме: захист батьківщини своєї. До цих п'яти основних приводів ми маємо право додати кілька інших, таких же справедливих і розумних приводів, щоб узятися за зброю, але про тих, хто вдається до неї через якусь дурницю, яка швидше може служити приводом для сміху й веселого проводження часу, ніж для образи, можна подумати, що вони зовсім позбавлені здорового глузду. До того ж, помста несправедлива (а справедливої помсти взагалі не існує), протирічить нашій релігії, а релігія велить нам робити добро ворогам і любити тих, що ненавидять нас; ця заповідь виявляється важкою для виконання лише тим, хто помишляє більш про мирське, ніж про божественне, і для кого плоть важливіша від духу, бо Ісус Христос, справжня боголюдина, який ніколи не говорив неправду та не міг і не може говорити неправду, сказав, даючи нам свій закон, що іго його благе й тягар його легкий, а значить, він не міг заповідати нам нічого непосильного. Отже, добродії мої, за всіма законами божеськими й людськими виходить, що ви повинні вгамуватися.

«Нехай мене чорти заберуть, — сказав тут про себе Санчо, — якщо мій пан не богослов, у всякому разі він схожий на богослова, як дві краплі води».

Дон Кіхот трохи передихнув і, бачачи, що натовп мовчить та має намір слухати його й далі, хотів був продовжувати свою промову, яку він би, вже напевно, повів далі, коли б з властивою йому жвавістю розуму не втрутився Санчо та, бачачи, що його пан переводить дух, не взяв слова замість нього.

— Мій пан Дон Кіхот Ламанчський, який

[1] Назва «Ла Релоха» походить від іспанського слова e l r e l o j — годинник.

digitized by ukrbiblioteka.org

H. PISAN.

один час називав себе Рицарем Сумного Образу, а нині іменує себе Рицарем Левів,— дуже освічений ідальго,— сказав Санчо,— щодо латині та іспанської він перед будь-яким бакалавром не поступиться, у всьому, що він говорить і радить, одразу видно славного воїна, і всі, як називається, правила-закони поєдинку він знає напам'ять, так що вам залишається тільки послухатися його,— ручаюсь, що не прогадаєте. Тим більше, ви самі чули: через самий тільки ослячий рев ображатися безглуздо. Пам'ятаю, коли я був хлоп'ям, я ревів по-ослячому коли й скільки мені хотілося, і притому за власним почином, та так уміло і так схоже, що на мій рев відгукувалися всі осли, які тільки були в селі, і все-таки мене вважали не за виродка, а за достойного сина своїх батьків, людей найповажніших. Правда, вмінню моєму заздрили багато селянських франтів, ну та я на них чхав. А коли вам завгодно переконатися, що я не брешу, то почекайте і послухайте. Адже це вміння — все одно що плавання: раз навчишся — повік не забудеш.

З цими словами він приставив руку до носа і заревів так, що в усіх навколишніх долинах відгукнулася луна. Але тут один із селян, що стояли біля нього, уявивши, що він з них насміхається, змахнув дрючком і так його вдарив, що не встояв Санчо Панса на ногах і гепнувся на землю. Дон Кіхот, бачачи, що з Санчо так погано поводяться, взяв спис наперевіс і кинувся на забіяку, але багато їх тієї ж миті загородили його, і помститися не було можливості; більше того, бачачи, що градом сиплеться каміння та що йому загрожує велика кількість націлених на нього самострілів і стільки ж аркебуз, Дон Кіхот повернув Росинанта і щодуху помчав геть від натовпу, з глибини душі волаючи до бога, щоб він позбавив його від небезпеки, бо Дон Кіхот щосекунди чекав, що його поранять навиліт, і раз у раз тамував подих, прислухаючись, чи пролетіла куля мимо. Однак вояки задовольнилися видовищем його втечі та так і не відкрили стрілянини. А бідного Санчо, ледве він опам'ятався, вони поклали впоперек осла і дозволили йому поспішити за своїм паном, але Санчо не був у змозі правити, і сірий сам потюпав слідом за Росинантом, без якого він не міг прожити жодної миті. Дон Кіхот тим часом від'їхав на досить значну відстань, а потім обернувся і, побачивши, що Санчо їде за ним, та переконавшись, що погоні немає, вирішив почекати його.

Вояки пробули там до ночі, а оскільки супостати їхні на битву не вийшли, то вони, радісні й тріумфуючі, повернулись додому, і коли б вони знали звичаї стародавніх греків, то на цьому самому місці неодмінно склали б трофей.

РОЗДІЛ XXVIII

Про події, що, як говорить Бен-інхалі, стануть відомі тому, хто за них прочитає, якщо тільки він читатиме уважно.

Коли хоробрий біжить, значить він розгадав воєнну хитрість противника, а мужам благорозумним слід берегти себе для важливіших випадків. Справедливість цього положення підтвердилася на прикладі Дон Кіхота. Давши селянам повну волю лютитися, а їхньому розлюченому загонові — здійснювати недобрі свої наміри, він кинувся навтіки і, не думаючи про Санчо та про небезпеку, що йому загрожувала, скакав доти, поки не відчув, що боятися нічого. Санчо, як було сказано, їхав слідом за ним упоперек осла. Наздогнав він його, будучи вже в повній свідомості, і, весь побитий та похмурий, звалився з сірого до ніг Росинанта. Дон Кіхот спішився, щоб оглянути його рани, але, обдивившись його з ніг до голови і переконавшись, що той цілий і неушкоджений, досить сердито заговорив:

— Вибрали ж ви час, Санчо, ревіти ослом! Звідки ви взяли, що в домі повішеного слід говорити про вірьовку? І хіба дрючки — не найбільш підхожий акомпанемент для ваших ослячих трелей? Дякуйте богу, Санчо, що вони перехрестили вас тільки палицею, а не сотворили *per signum cruces* [1] шаблею.

— Я не в змозі відповідати,— сказав Санчо,— бо в мене таке відчуття, нібито говорить не язик, а спина. Сядьмо верхи, поїдьмо своєю дорогою, і ревіти ослом я вже більше не стану, але зате не буду й мовчати про те, що мандрівні рицарі тікають і залишають добрих своїх зброєносців на розправу ворогам, а ті молотять їх, ніби зерно.

— Відступ не є втеча,— зауважив Дон Кіхот.— Потрібно тобі знати, Санчо, що сміливість, яка не базується на обачливості, іменується безрозсудством, а подвиги безрозсудного швидше повинні бути приписані простій

[1] Хресного знамення (*лат.*).

digitized by ukrbiblioteka.org

удачі, ніж його хоробрості. Отже, я визнаю, що відступив, але я не тікав, а за зразок мені правили багато сміливців, які берегли себе для кращих часів, і романи цим наповнені, але переказувати їх я не буду, бо й тобі це користі не принесе, і мені задоволення не дасть.

Тим часом Санчо з допомогою Дон Кіхота сів верхи. Дон Кіхот сів на Росинанта, і вони не поспішаючи рушили до гаю, що виднівся на відстані чверті милі. Санчо час од часу глибоко зітхав і тяжко стогнав; а коли Дон Кіхот спитав про причину такого похмурого настрою, він відповів, що в нього страшенно болить спина від самого кінчика хребта до потилиці — прямо до млості.

— Біль цей викликаний, безперечно, тим,— сказав Дон Кіхот,— що дрючок, яким тебе вдарили, був довгий та прямий, і він охопив усі ці місця спини, які в тебе болять, а коли б він ширше взяв, тобі було б ще болючіше.

— Клянуся богом, ваша милость розв'язала глибокий мій сумнів, та ще в яких чудових виразах усе розтлумачила! — вигукнув Санчо.— Ах ти, будь я неладен, та невже це така загадка: чого в мене болить спина, і вимагається ще пояснювати, що в мене болять усі які є місця, до яких дістав дрючок? Коли б у мене заболіла кісточка, я б ще, може, трохи задумався, чого це вона в мене болить, а що в мене болить там, де мене оперіщили, тут думати та гадати не доводиться. По правді, високошановний сеньйоре мій, чужу біду руками розведу, і з кожним днем мені все ясніше й ясніше стає, що від вашого товариства користь не велика: сьогодні ви дали мене побити, а потім, знову будь готовим, почнеться підкидання на ковдрі й інші дитячі забавки, нині я спиною розплатився, а завтра коли б не довелося розплачуватись очима. Куди краще було б мені,— от тільки я сущий варвар, і нічого доброго від мене не жди,— куди краще було б мені, кажу я, повернутися додому, до дружини і до діток, ростити їх та чим бог пошле годувати, а не плутати слідом за вашою милостю по непутящих путях і бездоріжних дорогах, мало пивши і зовсім нічого не ївши. А вже щодо сну і говорити нічого! Відміряйте собі, люб'язний зброєносцю, сім п'ядей землі, а коли хочете, так ще стільки ж, тут ви самі собі пан, і розміщуйтеся якнайзручніше. Щоб їй згоріти на вогнищі, щоб її попіл розвіявся по вітру,— я розумію першу людину, яка почала городити город мандрівного рицарства, або ж принаймні першу, яка побажала вступити в зброєносці до таких йолопів, якими, напевне, було колишні мандрівні рицарі. Про теперішніх я нічого не говорю: коли ваша милость з їхнього числа, значить я повинен статися до них з повагою, бо щодо розуму и красномовства ваша милость самому чорту носа втре.

— Я охоче побився б з вами об заклад, Санчо,— сказав Дон Кіхот,— що от зараз, коли ви базікаєте невгаваючи, у вас ніде нічого не болить. Говоріть, добродію, все, що вам спаде на думку і що крутиться у вас на язиці,— аби тільки у вас нічого не боліло, а я покірливо стерплю ваші зухвальства. Вам не терпиться повернутися додому до дружини і дітей — сохрани бог, щоб я цьому перешкоджав, гроші мої у вас, вирахуйте, скільки днів минуло з того часу, як ми втретє виїхали з села, прикиньте, скільки ви можете й повинні заробити в місяць, і видайте собі самі.

— Коли я служив у Томе Карраско, батька бакалавра Самсона Карраско, якого ваша милость добре знає,— сказав Санчо,— я заробляв два дукати в місяць, не рахуючи харчів, а скільки мені взяти з вашої милості — це вже я не знаю, знаю тільки, що в зброєносця мандрівного рицаря більше справ, ніж у сільського батрака; та й справді: коли ми в батраках, то хоч як би вдень ми працювали, хоч як би нам доводилося часом сутужно, а все-таки ввечері ми їмо юшку і лягаємо спати в постіль, а з тих пір, як я поступив на службу до вашої милості, я про постіль і думати забув. Якщо не рахувати кількох днів, проведених у дона Дієго де-Міранда, того бенкету, який я собі влаштував з пінок з казанів Камачо, і всього, скільки я наїв, напив і наспав у домі Басиліо, весь інший час я спав на голій землі, просто неба, терпів усіляке, як його називають, стихійне лихо, годувався крихтами сиру та скоринками хліба і пив воду із струмків та джерел, які нам траплялися в нетрях.

— Визнаю, Санчо, що ви говорите істинну правду,— мовив Дон Кіхот.— Наскільки ж, по-вашому, більше, ніж Томе Карраско, я повинен вам заплатити?

— Я так думаю,— відповів Санчо,— що коли ваша милость набавить по два реали в місяць, то це буде по-божеськи. Але це тільки моє жалування, а за те, що ви дали слово й обіцяли ввести мене у володіння островом, треба б накинути ще по шість реалів, так що всього-на-всього тридцять реалів.

— Чудово,— сказав Дон Кіхот,— виїхали ми з дому двадцять п'ять днів тому, так от, Санчо, виходячи з тієї суми, яку ви собі поклали, звольте підбити загальний підсумок, підрахуйте, скільки я вам винен, та, як я вже сказав, заплатіть собі власноручно.

— Е, ні, ич ви який! — вигукнув Санчо.— Ваша милость дуже навіть помиляється в своїх розрахунках, бо за обіцяний острів слід раху-

вати з того дня, як ваша милость мені його обіцяла, і по сьогоднішній день включно.

— Скільки ж минуло, Санчо, з того часу, як я вам його обіцяв? — запитав Дон Кіхот.

— Якщо пам'ять мене не зраджує,— відповів Санчо,— вже певно, років двадцять з хвостиком.

Дон Кіхот плеснув себе по лобі, весело розсміявся і сказав:

— Та я ж пробув у Сьєррі Морені і взагалі провів у походах близько двох місяців, а ти говориш, Санчо, що я обіцяв тобі острів двадцять років тому! Ну, так ось що я на це скажу: ти бажаєш, щоб усі гроші, які я здав тобі на зберігання, пішли в рахунок твого жалування,— що ж, коли ти цього так хочеш, я тобі їх віддам зараз же, бери на здоров'я, я вважаю за краще залишитись убогим, без єдиного шеляга, аби лише позбутися такого поганого зброєносця. Але скажи мені, порушнику установлень, що стосуються зброєносців мандрівного рицарства, де ти бачив або ж читав, щоб який-небудь зброєносець мандрівного рицаря приставав до свого пана: «Скільки ви мені платитимете в місяць?» Занурься, занурься, розбійнику, негіднику, чудовисько, бо ти саме такий, занурься, кажу я, в *mare magnum*[1] рицарських романів, і якщо тобі трапиться, що хто-небудь із зброєносців сказав або навіть подумав те, що зараз сказав ти, так можеш вирізати мені ці слова на лобі та на додаток вліпити штук п'ять добрих щиглів. Отже, підбери поводи і їдь додому — зі мною разом ти не зробиш більше ні кроку. От вона, подяка за мій хліб! От кого я збирався нагородити! От у кому більше скотського, ніж людського! Як, у той самий час, коли я мав намір так тебе піднести, щоб усі, наперекір твоїй дружині, величали тебе *ваша вельможність,* ти зі мною розстаєшся? Як, ти їдеш у той самий час, коли я прийняв тверде й безповоротне рішення призначити тебе губернатором найкращого острова в світі? Одно слово, ти сам колись сказав, що деяких тварин медом не годують. Осел ти є, ослом ти й будеш, і бути тобі ослом до останнього твого подиху, бо я певен, що нитка твого життя порветься раніше, ніж ти здогадаєшся і зрозумієш, що ти тварюка.

Поки Дон Кіхот розпікав Санчо, той не зводив з нього очей, і, нарешті, відчув такі муки совісті, що його пройняла сльоза, і він занепалим і жалібним голосом заговорив:

— Добродію мій, я усвідомлюю, що мені невистачає тільки хвоста, інакше був би я повним ослом. Коли вашій милості завгодно мені його привісити, то я буду вважати, що він висить на місці, і як осел служитиму вам до кінця моїх днів. Простіть мене, ваша милость, і згляньтесь на мене,— адже я суще немовля й погано в усьому розбираюся, і базікаю я багато ненавмисно: така вже в мене слабість, а хто грішить та кається, тому гріхи відпускаються.

— Я б здивувався, Санчо, коли б ти не вставив у свою мову якого-небудь отакого прислів'ячка. Що ж, коли ти розкаюєшся, то я тобі прощаю, з умовою, проте, щоб надалі ти турбувався не тільки про власну вигоду,— будь чутливіший і з бадьорою та сміливою душею чекай виконання моїх обіцянок; це виконання, правда, запізнюється, але можливість його зовсім не виключена.

Санчо відповів, що так воно й буде і що він неодмінно візьме себе в руки.

Тут вони в'їхали в гай, і Дон Кіхот розташувався біля підніжжя в'яза, а Санчо біля підніжжя бука,— відомо, що в цих і подібних їм дерев ноги завжди бувають, а рук ніколи. Санчо провів тяжку ніч, бо від нічної роси в нього ще сильніше розболілися побиті дрючком місця, а Дон Кіхот, як звичайно, віддався своїм мріям, однак кінець кінцем сон склепив повіки обом, а на зорі вони рушили до берегів славного Ебро, і там з ними сталося те, про що буде розказано в дальшому розділі.

РОЗДІЛ XXIX

Про славну пригоду з зачарованим човном.

Виїхавши з гаю, Дон Кіхот і Санчо через два дні розміреним та надто помірним кроком добралися до ріки Ебро, споглядання якої дало Дон Кіхоту велике задоволення: він милувався привітними її берегами, світлими її струменями, мирною течією повних її та дзеркальних вод, і це звеселяюче очі видовище навіяло Дон Кіхотові багато відрадних спогадів. Особливо жваво пригадалось йому все те, що він бачив у печері Монтесіноса, і хоч мавпа маесе Педро сказала йому, що тільки частина всіх цих подій правда, а все інше, мовляв, обман, він усе ж схильний був визнати їх не за обман, а за істину, всупереч Санчо, який

[1] Велике (безбрежне) море (*лат.*).

digitized by ukrbiblioteka.org

гадав, що все це пуста мрія. Їхали вони, їхали і раптом помітили човник без весел та будь-якого оснащення, прив'язаний до стовбура прибережного дерева. Дон Кіхот озирнувся на всі боки, але не виявив жодної душі; тоді він, не довго думаючи, скочив з Росинанта і звелів Санчо зістрибнути з осла й міцніше прив'язати обох тварин до стовбура чи то прибережної тополі, чи то прибережної верби. Санчо поцікавився про причину такого хапливого спішування та прив'язування. А Дон Кіхот йому відповів так:

— Нехай буде тобі відомо, Санчо, що оцей човник явно й безперечно кличе мене і примушує увійти в нього та вирушити на допомогу якому-небудь рицареві або ж іншій стражденній знатній особі, яку велике спіткало нещастя, бо це зовсім у дусі рицарських романів і в дусі тих чарівників, що в цих романах і міркують і діють: коли хто-небудь з рицарів у біді і виручити його може тільки який-небудь інший рицар, але їх розділяє відстань у дві-три тисячі миль, а то й більше, чарівники саджають цього другого рицаря на хмару чи віддають у його розпорядження човен і негайно переправляють повітрям або ж морем туди, де потрібна його допомога. Так от, Санчо, цей човен причалений тут з тією ж самою метою, і все це така ж правда, як те, що зараз день, і поки ще не повечоріло, прив'яжи сірого й Росинанта — і з богом: я сяду в човен, навіть коли мене від цього почнуть одмовляти босі брати.

— Коли так,— заговорив Санчо,— і коли ваша милость має намір на кожному кроці робити, можна сказати, дурниці, то мені залишається тільки покоритися й схилити голову — за прислів'ям: «Не підеш своєму панові наперекір — буде тобі від нього на прокорм». Однак для очистки совісті насмілюся доповісти, що, на мій розсуд, хазяїни цього човна — не якісь там зачаровані, а просто місцеві рибалки: адже в цій річці водиться найкраща бішенка.

Санчо міркував, а сам у цей час прив'язував чотириногих, на превеликий свій душевний жаль залишаючи їх під захистом та заступництвом чарівників. Дон Кіхот йому сказав, щоб він не засмучувався через те, що тварини залишаються ніби напризволяще, бо той, хто переправить їх самих у такі лонгінквальні області, потурбується і про їхніх тварин.

— Я не розумію, що значить *логікальні,*— сказав Санчо,— зроду такого слова не чував.

— *Лонгінквальні* — це значить *віддалені,*— пояснив Дон Кіхот,— і не дивно, що ти цього слова не зрозумів: ти не зобов'язаний знати латинь, а є ж такі, які запевняють, що знають її, а насправді поняття про неї не мають.

— Ну, гаразд, прив'язав,— оголосив Санчо.— А тепер що ми робитимемо?

— Що робитимемо? — сказав Дон Кіхот.— Перехрестимось і віддамо якір, тобто сядемо в човен і переріжемо причал, яким він прикріплений до берега.

З цими словами він стрибнув у човен, Санчо слідом за ним, потім була перерізана мотузка, і човен почав повільно віддалятись; і от коли Санчо побачив, що він уже на відстані приблизно двох ліктів од берега, то в передчутті неминучої загибелі затремтів усім тілом, але особливо він зажурився, почувши рев осла і побачивши, що Росинант із сил вибивається, щоб зірватися з прив'язі, і тут він сказав своєму панові:

— Осел заревів від туги по нас, а Росинант старається вирватися на волю, щоб потім кинутися за нами навздогін. Будьте спокійні, милі друзі, я гадаю, ми швидко зрозуміємо, що покидати вас було чисте божевілля, опам'ятаємось і повернемось до вас!

І при цьому він так гірко заплакав, що Дон Кіхот зопалу й роздратовано йому сказав:

— Чого ти боїшся, боягузливе створіння? Об чім ти плачеш, серце з коров'ячого масла? Хіба тебе хто-небудь переслідує, хто-небудь за тобою женеться, щуряча ти душе, чого тобі невистачає, тобі, що покоїться на лоні достатку? Можливо, ти крокуєш пішки і босоніж по Рифейських горах, а не сидиш на лавочці, ніби ерцгерцог і тебе не несе спокійна течія прекрасної цієї річки, звідки ми в скорому часі вийдемо у відкрите море? Еге, та ми, здається, уже вийшли в море і проприли принаймні сімсот, а то і всі вісімсот миль,— коли б була зі мною астролябія, я б зміряв висоту полюса і сказав би тобі точно, скільки ми з тобою проїхали миль. А втім, можливо, я в цьому однаково нічого не розумію, але мені здається, що ми вже проїхали або от-от проїдемо лінію рівнодення, яка на однаковій відстані од протилежних полюсів перетинає і надвоє ділить землю.

— А коли ми досягнемо цієї, як ви її називаєте, лінії байдужості, то скільки ж ми тоді проїдемо? — спитав Санчо.

— Багато,— відповів Дон Кіхот,— бо згідно з обчисленнями Птоломея, найбільшого з усіх відомих нам космографів, поверхня води і суші на нашій планеті дорівнює трьомстам шістдесяти градусам, а ми з тобою, досягши цієї лінії, проїдемо якраз половину.

— От уже, їй-богу, ваша милость,— мовив Санчо,— знайшли кого виставляти в свідки і з ким дружбу водити: з якимсь там чи то Ні-бені-меєм, чи то Пустомелем,— самі ж ви нази-

ваєте його косооким та ще, коли я вас правильно зрозумів, жулябією.

Посміявся Дон Кіхот з подібного тлумачення імені та роду занять космографа Птоломея, а також приладу астролябії і сказав:

— Послухай, Санчо, у тих, що сідають на кораблі в Кадісі і вирушають в Ост-Індію, існує прикмета, по якій вони дізнаються, що вже проминули згадану мною лінію рівнодення: у них одразу здихають воші, скільки б їх не було, так що потім їх на всьому кораблі ні за які гроші не знайдеш. А тому, Санчо, пошукай-но в себе на стегні: коли знайдеш якунебудь живу істоту, то сумніви наші відпадають самі по собі, а якщо не знайдеш, значить ми цю лінію вже проминули.

— Нізащо я цьому не повірю,— заявив Санчо,— звичайно, я виконаю наказ вашої милості, але все-таки не можу збагнути, навіщо потрібні такі досліди, коли я на власні очі бачу, що ми не більше, як на п'ять ліктів від'їхали од берега і на два лікті не ухилилися в бік від тієї точки, де знаходиться наша худоба, бо он вони, Росинант і сірий, усе на тому ж місці, і коли прикинути на око, як я зараз роблю, то, справді ж бо, ми рухаємось і просуваємось вперед мурашиним кроком.

— Ти, Санчо, зроби краще той дослід, про який я тобі говорив, а про все інше не турбуйся: адже ти не знаєш, що таке великі круги, лінії, паралелі, зодіаки, екліптики, полюси, сонцестояння, рівнодення, планети, знаки, точки перетину й розміщення світил у небесній і земній сферах. От коли б ти все це знав або хоча навіть частину, ти б усвідомив, скільки паралелей ми вже перетяли, скільки знаків бачили, скільки сузір'їв залишилось у нас позаду і скільки ще залишиться. І я тобі ще раз говорю: пошукай у себе й полови — я переконаний, що зараз ти чистіший, ніж аркуш білого і гладкого паперу.

Санчо почав у себе шукати, і тихесенько провівши рукою по лівій нозі і помацавши під коліном, підняв голову, глянув на свого пана і сказав:

— Або цей дослід тут ні при чому, або ми ще дуже далеко від того місця, про яке ви говорите.

— Як так? — спитав Дон Кіхот.— Хіба ти знайшов хоч одну?

— Та не одну, а *одних*!— вигукнув Санчо.

Тут він струсив щось з пальця і сполоснув руку у воді: тим часом човен повільно ковзав по річці, і тягла його зовсім не яка-небудь таємнича сила або невидимий чарівник, а просто-напросто тиха в ту пору й спокійна течія.

В цей самий час перед їхніми очима з'явилися великі млини, що стояли посеред річки, і, ледве побачивши їх, Дон Кіхот гучним голосом сказав Санчо:

— Дивись, дивись! Он там, о друже мій, видніється чи то місто, чи то замок, чи то фортеця, в якій, уже напевно, перебуває ув'язнений рицар, а можливо, якась принижена королева, інфанта або принцеса, і от заради того, щоб подати їм допомогу, я сюди й доставлений.

— Про яке, хай йому чорт, місто, про яку фортецю та про який замок ви, добродію мій, товкмачите? — заволав Санчо.— Хіба ви не бачите, що це водяні млини, на яких мелють зерно?

— Мовчи, Санчо,— сказав Дон Кіхот,— вони тільки здаються млинами, але це не млини. Я вже тобі говорив, що чаклунські чари мають властивість підміняти та спотворювати справжню суть будь-якого предмета. Я не хочу сказати, що один предмет перетворюється на інший насправді,— ні, підміна відбувається тільки в нашій уяві, як це показав випадок з перетворенням моєї Дульсінеї, про неї ж усе сподівання моє.

Тим часом човен потрапив у саму стрімнину і почав просуватися вперед швидше, ніж раніше. Мукомели, що працювали на млинах, помітивши, що по річці рухається човен і що його несе прямо у вир, утворюваний млиновими колесами, схопили довгі жердини й вибігли на греблю, щоб зупинити човен; а оскільки обличчя їхні та одяг були в борошні, то вигляд у них був досить страшний. Вони голосно кричали:

— Чорти ви отакі! Куди ви претеся? Вам що, життя не миле? Ви чого хочете? Потонути чи потрапити під колеса, щоб вас розмололо на порох?

— Чи не говорив я тобі, Санчо,— мовив тут Дон Кіхот,— що ми досягли тих місць, де мені доведеться показати, що може зробити доблесна моя рука? Дивись, скільки лиходіїв і нахаб вибігло мені назустріч, дивись, скільки страховиськ стало мені впоперек дороги, дивись, які пики корчать нам ці потвори... Ну, заждіть же ви мені, мерзотники!

Тут він піднявся на весь зріст і, підвищивши голос, почав загрожувати мукомелам:

— Злочестивий і зловредний набрід, відпустіть на волю і дайте повну свободу тій особі, яка ув'язнена у цій вашій чи то фортеці, чи то темниці, все одно — якого вона роду та звання і висока чи низька її доля. Я — Дон Кіхот Ламанчський, інакше Рицар Левів, і мені самим всемогутнім небом визначено довести цю пригоду до переможного кінця.

І, сказавши це, він вихопив меч і почав розмахувати ним перед носом у мукомелів, а ті

digitized by ukrbiblioteka.org

хоч і чули нерозумні його слова, але так і не зрозуміли їх і все намагалися зупинити своїми жердинами човен, який так і тягло у воронку, у вир під колесами млинів.

Санчо опустився навколішки й почав палко молитися богові, щоб він позбавив його від такої явної небезпеки, і так воно й сталося завдяки ловкості й спритності мукомелів, які вперлися жердинами в човен і кінець кінцем зупинили його, але човен усе-таки перекинувся, і Дон Кіхот разом з Санчо впали у воду; у Дон Кіхота була та перевага, що він плавав, як качка, але через важкий обладунок він усе ж двічі занурювався на дно, так що коли б мукомели не кинулись у воду і не винесли їх обох майже на руках, то це місце було б для них Троєю. Коли ж їх витягли, до такої міри насичених вологою, що ніяке життя не припало б їм тепер до смаку, Санчо став навколішки і, склавши руки та звівши очі до неба, звернувся до бога з довгою й гарячою молитвою, щоб на майбутній час він позбавив його від сміливих задумів і починань його пана.

В цей час з'явилися рибалки, власники човна, який, до речі сказати, млинові колеса рознесли на тріски, і, побачивши, що човен розбитий, напали на Санчо і взялися роздягати його, а від Дон Кіхота зажадали відшкодування збитків. А Дон Кіхот, наче й не було нічого, з великим спокоєм оголосив мукомелам і рибалкам, що він дуже охоче заплатить за човен, але з умовою, що вони без усяких вивертів звільнять ту особу або ж осіб, які в них у замку ув'язнені.

— Про які такі особи й замки ти базікаєш, дурна голово? — вигукнув один з мукомелів.— Ти що, хочеш повезти з собою тих людей, які приїхали сюди молоти зерно?

«Досить! — сказав собі Дон Кіхот.— Старатися просьбами схилити цю сволоту на добре діло — це все одно що волати в пустині. Очевидно, в цій пригоді зіткнулися два могутні чарівники і один з них руйнує задуми другого: один послав за мною човен, а другий перекинув мене у воду. Тут тільки бог може допомогти, бо весь земний світ — клубок підступів і суперечливих задумів. А я нічого не можу в цьому випадку поробити».

Потім він підвищив голос і, повернувшись обличчям до млинів, мовив:

— Хто б ви не були, друзі мої, ввергнуті в цю в'язницю, простіть мене: на моє й ваше нещастя, я не можу виручити вас з біди. Видно, подвиг цей якомусь іншому рицареві приготовлений і призначений.

Вимовивши ці слова, він порозумівся з рибалками і заплатив їм за човен п'ятдесят реалів, які Санчо видав їм дуже неохоче, зауваживши при цьому:

— Ще одно таке катання в човнику,— і всі наші гроші підуть на дно.

А рибалки й мукомели дивом дивувалися, дивлячись на ці дві постаті, такі не схожі на звичайних людей, і все не могли збагнути, до чого зводилися слова і просьби Дон Кіхота; нарешті, вирішивши, що це божевільні, вони залишили їх у спокої і розійшлися по своїх млинах та рибальських халупах. А нерозумні Дон Кіхот і Санчо повернулися до нерозумних своїх тварин, і на цьому пригода з зачарованим човном закінчилася.

РОЗДІЛ XXX

Про те, що сталося між Дон Кіхотом і прекрасною мисливицею.

В глибокому смутку й поганому настрої наблизилися вони до своїх чотириногих, особливо Санчо, якого брало за серце кожного разу, коли доводилося брати з хазяйських грошей; у нього було при цьому таке почуття, нібито він не з грішми розлучився, а залишився без очей. Кінець кінцем мовчки сіли вони верхи і покинули береги славної річки, і тут Дон Кіхот поринув у любовні свої думи, а Санчо,— в думи про своє підвищення, яке тепер уявлялось йому дальшим, ніж будь-коли, бо хоч і був він простацький, а все ж чудово розумів, що вчинки його пана, всі або майже всі, нерозумні, і він тільки шукав випадку, не беручи розрахунка та навіть не прощаючись з своїм паном, одного прекрасного дня дременути й повернутися додому; однак доля розпорядилась зовсім інакше, і побоювання його виявилися необгрунтованими.

Сталося так, що другого дня на заході сонця Дон Кіхот, виїхавши з лісу, окинув поглядом зелений луг і в самому кінці його виявив скупчення народу; наблизившись до цих людей, він зрозумів, що це соколине полювання. Тоді він під'їхав ще ближче й побачив ставну даму на білосніжному інохідці; збруя на ньому була зелена, а сідло — срібне. Дама теж була в усьому зеленому, і одяг її був такий багатий і такий витончений, що здавалося, ніби це сама витонченість. На лівій руці в неї сидів

digitized by ukrbiblioteka.org

сокіл, і за цією ознакою Дон Кіхот здогадався, що перед ним якась знатна особа, а інші мисливці — її почт, і так воно й було насправді; і в зв'язку з цією обставиною він сказав Санчо:

— Біжи, друже Санчо, і скажи цій сеньйорі на білому коні та з соколом на руці, що я, Рицар Левів, падаю ниць перед її пишнотою і що коли її велич дозволить, то я наближусь до неї, щоб обцілувати їй руки й виконати все, що тільки в моїх силах та що б її світлість мені не наказала. Але тільки дивися, Санчо, не наговори зайвого і не здумай оздоблювати посольську свою мову любимими твоїми приказками.

— Знайшли якого оздоблювача! — заперечив Санчо.— Не турбуйтесь! Слава богу, мені не вперше виїжджати з посольством до високопоставлених і поважних сеньйор.

— За винятком того випадку, коли я посилав тебе до сеньйори Дульсінеї,— зауважив Дон Кіхот,— я не пам'ятаю, щоб ти колинебудь виконував посольські обов'язки, принаймні перебуваючи на службі в мене.

— Ваша правда,— мовив Санчо,— а все-таки справному платникові застава не страшна, і де багато живуть, там миттю на стіл подають. Я хочу сказати, що нічого мені не треба втовкмачувати і ні про що не треба мене попереджати: у мене в самого вистачить кмітливості, я сам дещо в цих справах розумію.

— Я в цьому певен, Санчо,— сказав Дон Кіхот,— ну, час добрий, господь з тобою.

Санчо погнав сірого щодуху і, під'їхавши до прекрасної мисливиці, спішився, упав навколішки і сказав:

— Чарівна сеньйоро, отой рицар, якого називають Рицарем Левів,— це мій пан, а я — його зброєносець, і вдома мене звуть Санчо Пансою. Так оцей самий Рицар Левів, який ще недавно прозивався Рицарем Сумного Образу, послав мене попросити вашу велич, щоб ви ласкаво дозволили йому з'явитися з вашої ласки, дозволу і згоди сюди й виконати його бажання, а бажає він, як він сам говорить, та й я теж так думаю, тільки одного: служити вашому високольотному соколичеству й пишноті, і от, якщо така ласка буде, то ваша вельможність від цього тільки виграє, а він вважатиме це за особливу-преособливу честь та задоволення.

— Справді, добрий зброєносцю,— мовила у відповідь сеньйора,— ти нічого не пропустив з того, що при виконанні подібних доручень вимагається. Встань же,— зброєносцеві такого великого рицаря, яким є Рицар Сумного Образу, про якого ми тут уже багато чули, непристойно стояти навколішках. Встань же, друже мій, і передай своєму панові, що він прибув якраз вчасно та що я і мій чоловік-герцог запрошуємо його в наш літній палац.

Санчо підвівся з колін; його стільки ж вразила врода доброї сеньйори, скільки люб'язність її і привітність, але найбільше він був вражений тим, що, виявляється, вона вже чула про Рицаря Сумного Образу; правда, Рицарем Левів вона його не називала, але це, певно, тому, що Дон Кіхот узяв собі цю назву зовсім недавно. Тим часом герцогиня (як її ім'я — дізнатися поки що не вдалося) звернулася до Санчо з запитанням:

— Скажи, люб'язний зброєносцю, чи не про твого пана написано книгу під заголовком *Хитромудрий ідальго Дон Кіхот Ламанчський* і чи не є володаркою душі його якась Дульсінея Тобоська?

— Це він і є, сеньйоро,— відповів Санчо,— а зброєносець, який виведений або принаймні повинен бути виведений у цій книзі та якого зовуть Санчо Пансою, це я, якщо тільки мене не підмінили в колисці, тобто, я хочу сказати, в книгодрукарні.

— Все це мене дуже радує,— заявила герцогиня.— Так їдь же, друже мій Пансо, і передай своєму панові, що він буде дорогим та бажаним гостем у моїх володіннях і що більшого задоволення, ніж його відвідання, мені ніщо на світі не могло б дати.

Одержавши таку прихильну відповідь, Санчо з почуттям глибокого задоволення попрямував до свого пана, передав йому все, що сказала ця знатна сеньйора, і на свій сільський лад звеличив до небес незвичайну її вроду, велику приємність і ласкавість. Дон Кіхот набрав поважного вигляду, виструнчився на стременах, поправив забрало, дав шпори Росинантові і з крайньо незалежним виглядом вирушив цілувати герцогині руки, а герцогиня, поки Дон Кіхот їхав, підкликала свого чоловіка-герцога й розповіла про його посольство; а оскільки подружжя читало першу частину історії Дон Кіхота і знало з неї про його химери, то з великою радістю очікувало його та жадало з ним познайомитися, заздалегідь вирішивши, що вони будуть потурати всім його примхам, підтакувати йому і весь той час, що він у них прогостює, поводитися з ним, як з мандрівним рицарем, додержуючи всіх церемоній, звичайно описуваних у читаних ними романах, до яких вони були дуже охочі.

Тим часом Дон Кіхот з піднятим забралом наблизився до кавалькади і подав Санчо знак, що має намір спішитися; Санчо кинувся було підтримати йому стремено, але на біду, коли стрибав з свого сірого, зачепився однією ногою за вірьовку од сідла; виплутатися йому так і

не пощастило, і, припавши лицем та грудьми до землі, він повис на вірьовці. Дон Кіхот звик до того, щоб, коли він злізає з коня, йому тримали стремено, і тепер він, гадаючи, що Санчо вже тут, перехилився й потяг за собою сідло Росинанта, а сідло, очевидно, було погано підтягнуте, бо він, на превелике своє збентеження, разом із сідлом гепнувся на землю, в думках осипаючи прокльонами злощасного Санчо, якого нога все ще була в лещатах. Герцог наказав своїм єгерям допомогти рицареві й зброєносцеві, ті підняли Дон Кіхота, а Дон Кіхот дуже забився при падінні і шкутильгав, однак спробував було через силу стати навколішки перед герцогом і герцогинею, проте герцог рішуче не дозволив цього— він скочив з коня, обняв Дон Кіхота і сказав:

— Мені дуже прикро, сеньйоре Рицарю Сумного Образу, що вступ у мої землі ознаменувався для вас такою невдачею. А втім, недбання зброєносців буває іноді причиною і більш неприємних подій.

— Подію, з якою зв'язана зустріч з таким славним вельможею, як ви, не можна визнати невдалою,— заперечив Дон Кіхот.— Навіть коли б я упав на саме дно провалля, мене визволила б звідти й піднесла честь побачення з вами. Мій зброєносець, покарай його господь, значно краще вміє розв'язувати свій язик, щоб відпускати всілякі жарти, ніж прив'язувати й підтягувати сідло, щоб воно міцніше трималося. Але в будь-якому становищі, повалений або ж підвівшись, піший або ж кінний, я завжди до послуг ваших та сеньйори герцогині, достойної вашої дружини, гідної називатися першообраницею вроди й першоверховною законодавицею чемності.

— Стійте, стійте, сеньйоре Дон Кіхот Ламанчський! — мовив герцог.— Там, де панує сеньйора донья Дульсінея Тобоська, не слід вихваляти чию б то не було вроду.

Тимчасом Санчо Панса уже звільнив ногу з петлі і, наблизившись, поквапився відповісти за свого пана:

— Не можна заперечувати, навпаки, слід підтвердити, що сеньйора Дульсінея Тобоська навіть дуже вродлива, але ж заєць вибігає, коли мисливець не чекає, і потім я ще таке чув: те, що ми називаємо природою,— це, кажуть, на зразок гончаря, який робить посудини з глини, і коли він зліпив одну гарну посудину, значить може зліпити їх і дві, і три, і цілу сотню. Кажу я це до того, що сеньйора герцогиня, справді, не гірша від моєї хазяйки, сеньйори Дульсінеї Тобоської.

Дон Кіхот звернувся до герцогині і сказав:

— Візьміть до уваги, ваша велич, що в жодного мандрівного рицаря не було такого говіркого й вічно базікаючого зброєносця, як у мене, і якщо вашому високопревосходительству буде завгодно, щоб я послужив вам хоч кілька днів, то ви в цьому переконаєтесь на ділі.

А герцогиня йому на це сказала:

— Якщо добрий Санчо — жартівник, то мені це дуже подобається, бо це доводить, що він не дурний,— людям тупоумним, як ви самі прекрасно знаєте, сеньйоре Дон Кіхот, жарти й дотепи не даються, а оскільки добрий Санчо— жартівник і дотепник, то я зараз же готова визнати його розумником.

— І базікалом,— додав Дон Кіхот.

— Тим краще,— підхопив герцог,— велика дотепність з небагатослів'ям не вживається. Ну, а зараз, без зайвих слів, ласкаво прошу, великий Рицарю Сумного Образу...

— *Рицар Левів*, треба говорити, ваша світлість,— ввернув Санчо,— кінчилися всі ці о́брази та безо́брази,—тепер тільки леви.

— Отже, прошу пожалувати вас, сеньйоре Рицарю Левів, у мій замок,— продовжував герцог,— він звідси недалеко, і там ви зустрінете прийом, на який така висока особа, як ви, має повне право розраховувати та який ми з герцогинею маємо звичай влаштовувати всім тим мандрівним рицарям, що бувають у нас в гостях.

За цей час Санчо встиг привести в належний порядок і добренько підтягнути сідло свого пана, той знову сів на Росинанта, герцог на свого чудового коня, герцогиня опинилася між ними, і всі рушили до замка. Герцогиня, однак, звеліла Санчо їхати з нею поряд, бо розумні його слова робили їй несказанну приємність. Санчо не примусив себе довго упрошувати, втиснувся в цю троїцю і на правах четвертого співрозмовника взяв участь у загальній розмові, чим надто обрадував герцога й герцогиню, які великою удачею визнали ту обставину, що можуть прийняти у себе мандрівного рицаря та балакливого зброєносця.

digitized by ukrbiblioteka.org

РОЗДІЛ XXXI,

який розповідає про багато великих подій.

Санчо був в абсолютному захопленні, бо уявив, що перебуває в милості у герцогині, і сподівався знайти в її замку те ж саме, що і в маєтку дона Дієго та в будинку Басиліо; він обожнював достаток, і як тільки йому траплялася нагода понасолоджуватися життям, він точно хапав її за вихор.

Далі в історії говориться, що ще до того, як усі наблизились до літнього палацу, інакше кажучи замка, герцог поїхав уперед і віддав розпорядження всім своїм слугам, як слід поводитися з Дон Кіхотом, і коли Дон Кіхот разом з герцогинею під'їхав до воріт замка, то назустріч вийшли два чи то лакеї, чи то конюхи в довгому до п'ят, так званому ранковому одязі з чудового червоного атласу, і не встиг він оглянутись, як вони вже підхопили його на руки і сказали:

— Будьте ласкаві, ваша велич, допоможіть сеньйорі герцогині зійти з коня.

Дон Кіхот хотів було їй допомогти, але тут між ним і герцогинею відбувся тривалий обмін люб'язностями: герцогиня, однак, настояла на своєму і виявила тверде бажання зійти і спуститися з коня тільки з допомогою герцога, бо вона, мовляв, почуває, що не гідна утруднювати даремно такого великого рицаря. Кінець кінцем наблизився герцог і допоміг їй спішитися; коли ж усі ввійшли у величезний внутрішній двір, дві чарівні дівчини накинули Дон Кіхотові на плечі розкішну червону мантію, і тієї ж миті в усіх галереях з'явилися слуги й служниці та почали голосно вигукувати:

— Добро пожалувати, красо і гордість мандрівного рицарства!

І при цьому всі вони або майже всі обприскували з флаконів герцога, герцогиню й Дон Кіхота запашною рідиною, що вкрай здивувало Дон Кіхота; і тут він уперше остаточно переконався й повірив, що він не мнимий, а найсправжнісінький мандрівний рицар, бо всі поводилися з ним точно так, як поводилися з подібними рицарями в часи минулі, про що йому було відомо з романів.

Санчо, кинувши сірого, ув'язався було за герцогинею і прошмигнув у замок, але його почала мучити совість, що він залишив осла самого, і він наблизився до якоїсь поважної дуеньї, яка теж вийшла зустрічати герцогиню, і шепнув їй:

— Сеньйоро Гонсалес, чи як вас там величають...

— Мене зовуть донъєю Родрігес де Грі-хальба,— відповіла дуенья.— Що тобі треба, люб'язний?

А Санчо їй на це відповів так:

— Я б хотів, щоб ваша милость зробила мені таку послугу: вийшла за ворота замка,— там стоїть мій сірий ослик, так от, будьте ласкаві, ваша милость, звеліть поставити його в стійло, чи самі поставте: він у мене, бідолаха, трохи лякливий і ні в якому разі сам не залишиться.

— Якщо й пан такий же ввічливий, як його слуга, то нас можна поздоровити!— зауважила донья.— Іди звідси, братцю мій, хай тобі всячина,— тобі й тому, з ким ти до нас з'явився,— і доглядай сам свого осла, а дуеньї в цьому замку такими справами не займаються.

— Та я ж, слово честі, чув,— заперечив Санчо,—як мій пан, а вже він щодо різних історій собаку з'їв, розповідав про Ланцелота,

Що з Британії приїхав,

що, мовляв,

Служать фрейліни йому,
Скакуну його— дуеньї,

а вже мій осел — не пара конячині сеньйора Ланцелота.

— От що, братіку,— мовила дуенья,— якщо ти блазень, то прибережи свої жарти для тих, кому вони припадуть до смаку та хто тобі за них заплатить, а від мене ти дулю одержиш.

— От і чудово,— підхопив Санчо,— принаймні дуля буде дуже навіть стигла: адже по роках вона, я думаю, якраз ваша ровесниця!

— Паскудо паршива! — спалахнувши гнівом, закричала дуенья.—Стара я чи молода—в цьому я дам звіт богові, а не тобі, шахраю, брудний мужиче!

Вимовила вона ці слова так голосно, що герцогиня її почула і, побачивши, що в дуеньї очі налилися кров'ю від злості, запитала, що це означає.

— А те, що цей молодчик,— відповіла дуенья,— причепився до мене, щоб я відвела на стайню його осла, якого він кинув біля воріт, і привів для прикладу якихось фрейлін, що невідомо де служили якомусь Ланцелотові, в той час як дуеньї нібито доглядали його скакуна, і на завершення всього ні за що, ні про що обізвав мене старухою.

— Я особисто сприйняла б це за найтяжчу образу, яка тільки може бути,— зауважила герцогиня.

І, звернувшись до Санчо, додала:

— Візьми до уваги, люб'язний Санчо, що донья Родрігес ще дуже молода, і покривало

носить вона не через похилий вік, а для більшої поваги і за звичаєм.

— Не бачити мені щастя, якщо я хотів сказати їй що-небудь образливе,— заговорив Санчо,— я їй сказав це тільки тому, що вже дуже я обожнюю мого ослика, і мені здалося, що його можна довірити піклуванням лише такої жалісливої особи, якою є сеньйора донья Родрігес.

Дон Кіхот усе це чув.

— Санчо, чи це місце для подібних розмов?— сказав він нарешті.

— Сеньйоре,— відповів Санчо,— де б людина не перебувала, вона скрізь буде говорити про свою нужду: я на цьому самому місці згадав про осла і на цьому самому місці про нього заговорив, а коли б я про нього згадав у стайні, так у стайні б і заговорив.

А герцог на це сказав:

— Санчо надто розумно міркує, і не винний він ні в чому. Ослик буде нагодований досита, так що Санчо може не турбуватися: коло його улюбленця ходитимуть, як коло нього самого.

Після цих розмов, що потішили всіх, крім Дон Кіхота, йому запропонували піднятися по сходах і провели в зал, увішаний дорогоцінною парчею й золототканими килимами; шестеро дівчат зняли з нього обладунок і почали прислужувати йому, як пажі,— всі вони були навчені й попереджені герцогом та герцогинею, що їм треба робити і як слід поводитися з Дон Кіхотом, щоб він уявив і переконався, що його приймають за мандрівного рицаря. Коли з Дон Кіхота зняли обладунок, він, тощий, високий, довгов'язий, з такими запалими щоками, що здавалося, ніби вони цілують одна одну зсередини, залишився у вузьких шароварах і в камзолі з верблюжої шерсті, і вигляд у нього був такий, що коли б дівчата не робили над собою зусилля, щоб не пирснути (а щодо цього вони одержали від своїх панів особливий наказ), вони б, уже напевно, покотилися зо сміху.

Потім прислужниці попросили Дон Кіхота роздягтися догола, щоб вони могли перемінити на ньому сорочку, але він рішуче не дозволив цього, заявивши, що добропристойність так само личить мандрівним рицарям, як і хоробрість. Разом з тим він попросив передати чисту сорочку Санчо і, замкнувшися з ним у другому покої, де стояло розкішно вбране ложе, роздягся і перемінив сорочку; а залишившись наодинці з Санчо, він звернувся до нього з такими словами:

— Відповідай, новонароджений блазню і споконвічний дурило, як ти смів безчестити й ображати таку шановну і таку достойну всілякої поваги дуенью? Хіба ти не міг знайти більш підхожого часу, щоб згадати про свого сірого, і невже ти думаєш, що сеньйори, які влаштували нам такий пишний прийом, не потурбувалися б про наших тварин? Заради бога, Санчо, оволодій ти собою і не виставляй на розгляд своєї пряжі, а то всі здогадаються, що ти зроблений з грубої сільської тканини. Пам'ятай, гріховоднику, що пани користуються тим більшою повагою, чим пристойніші й вихованіші їхні слуги, і що одне з головних достоїнств, якими принц відрізняється од усіх інших людей, полягає в тому, що слуги його такі ж добрі, як і він сам. Горе мені з тобою, нікчемна ти людина, невже ти не розумієш, що коли всі визнають тебе за грубого мужика і придуркуватого блазня, то подумають, що я шахрай і обманщик? Ні, ні, друже Санчо, стережися подібних неприємностей. Хто не знає міри в базіканні й дотепності, той при першому ж необережному кроці впаде і вдасться до жалюгідного блазенства. Приборкай свій язик. Обдумуй і зважуй кожне слово, перш ніж воно вийде в тебе з уст, і візьми до уваги, що ми попали, нарешті, в таке місце, де з допомогою господа бога й моєї доблесті ми примножимо нашу славу і достаток.

Санчо твердо обіцяв для виконання панської волі зашити собі рот і швидше відкусити язика, ніж вимовити хоч одне недоречне й необдумане слово; можна, мовляв, не турбуватися: ніхто з його поведінки не зрозуміє, що вони за люди.

Дон Кіхот переодягся, підперезався мечем, накинув на плечі червону мантію, на голову надів зеленого атласу берет, який йому подали прислужниці, і в такому вигляді вийшов у великий зал, де його вже чекали дівчата, що вишикувалися в два ряди і тримали посудини для обмивання рук; увесь цей обряд було здійснено з величезною кількістю поклонів та різних церемоній. Потім з'явилися дванадцять пажів, і з ними дворецький, щоб відвести Дон Кіхота в їдальню, де його чекали власники замка. Обступивши Дон Кіхота, пажі урочисто й надто шанобливо провели його в другий зал, де стояв розкішно вбраний стіл, накритий всього лише на чотири прибори. Біля порога зустріли його герцог, герцогиня і якийсь важний священик з числа тих, що в можновладних князів служать духівниками; з числа тих, які, не будучи князями за народженням, виявляються безсилі навчити природних князів, як слід поводити себе в цьому званні; з числа тих, які прагнуть до того, щоб велич високопоставлених осіб вимірювалась їхнім власним духовним убозтвом; з числа тих, які, бажаючи навчити духовних чад своїх помірності, роб-

digitized by ukrbiblioteka.org

лять з них скнар,— от що, очевидно, являв собою цей поважний священик, який разом з герцогським подружжям вийшов назустріч Дон Кіхоту. Герцог запропонував Дон Кіхоту сісти на почесне місце, той спочатку був відмовлявся, але зрештою здався на умовляння. Духівник сів навпроти Дон Кіхота, а герцог і герцогиня — праворуч та ліворуч від нього.

При цьому присутній Санчо був приголомшений і ошелешений тими почестями, які такими знатними особами віддавалися його панові; і коли він побачив, які церемонії довелося розводити герцогові, щоб умовити Дон Кіхота сісти на почесне місце, то сказав:

— Якщо ваші милості мені дозволять, я розкажу, що сталось одного разу в нас у селі, коли зайшла суперечка про місця за столом.

При цих словах Дон Кіхот здригнувся,— очевидно, він злякався, що Санчо ляпне якунебудь дурницю. Санчо подивився на нього, все зрозумів і сказав:

— Не бійтеся, добродію мій, що я відхилюсь од мого предмета або ж бовкну що-небудь зовсім непідхоже,— я ще не забув недавніх порад вашої милості щодо того, як слід говорити, багато чи мало, добре чи погано.

— Я цього не пам'ятаю, Санчо,—сказав Дон Кіхот,— говори, що хочеш, але тільки покоротше.

— Так от,— вів далі Санчо,— я хочу вам розказати істинну правду, та й потім мій пан Дон Кіхот, тут присутній, все одно не дасть мені збрехати.

— Про мене,— обізвався Дон Кіхот,— бреши скільки хочеш, Санчо, я не буду тебе зупиняти, але тільки спочатку подумай, що ти маєш намір розказати.

— Я вже думав і передумав, сім разів приміряв і тільки на восьмий одрізав, і зараз ви в цьому переконаєтесь на ділі.

— Добре, коли б ваші вельможності прогнали цього базікала,— сказав Дон Кіхот,— а то він бозна-чого наговорить.

— Клянусь життям мого чоловіка,— сказала герцогиня,— що Санчо не відійде од мене ні на крок. Я його дуже люблю і знаю, що він дуже розумний.

— Дай бог вашій вельможності вік свій прожити з розумом за добру про мене думку, хоч я її й не заслужив,— оголосив Санчо.— А розповісти я хочу ось що. Запросив до себе один ідальго з нашого села, дуже багатий і знатний, бо він з роду Аламос де Медіна дель Кампо, і одружений з доньєю Менсією де Кіньйонес, дочкою дона Алонсо де-Мараніон, рицаря ордену святого Іакова; цей дон Алонсо втопився в Еррадурі і через нього кілька років тому в нашому селі почалася суперечка, в якій, скільки мені відомо, брав участь і мій пан Дон Кіхот, і тоді ще дуже побили Томасіліо Лоботряса, сина коваля Бальбастро... Ну, що, високошановний мій хазяїне, хіба це не правда? Заради всього святого, скажіть, що — правда, інакше сеньйори можуть подумати, що я брехун і базікало.

— Досі ти мені здавався швидше базікалом, ніж брехуном,— втрутився духівник,— а втім, не знаю, ким ти виявишся згодом.

— Ти називаєш стільки імен, Санчо, і вказуєш стільки прикмет, що я мимоволі змушений визнати, що, очевидно, ти говориш правду. Однак продовжуй і скороти свою розповідь, бо, судячи з початку, ти отак не закінчиш і через два дні.

— Ні, нехай не скорочує, якщо хоче зробити приємність,— заперечила герцогиня,— навпаки, нехай розповідає, як уміє, хоч би не закінчив і за шість днів, а якщо йому, і справді, стільки потрібно стане, то це будуть найприємніші дні в моєму житті.

— Отже, добродії мої,— розповідав далі Санчо,— цього самого ідальго я знаю як своїх п'ять пальців, бо від мене до його будинка — рукою подати, і от, значить, запросив він до себе одного чесного, але бідного селянина.

— Швидше, братіку,— перервав його тут священик,— якщо ти так розповідатимеш, то й до другого пришестя не закінчиш.

— Бог дасть, задовго до цього строку встигну розповісти,— відрізав Санчо.— Так от, значить, приходить селянин у гості до цього самого ідальго, царство йому небесне,— адже він уже помер, і кажуть, нібито вмирав як святий, правда, сам я не бачив, я тоді косив у Темблеке...

— Заради творця, сину мій, повертайся ти якнайшвидше з Темблеке і обійдися без поховання ідальго, а то, поки ти закінчиш, як би когось із нас не поховали.

— Ну, так от,— говорив далі Санчо,— збираються вони обидва сідати за стіл,— я їх як зараз бачу...

Велику приємність зробило герцогському подружжю те помітне незадоволення, яке викликали в духовної особи відступи й затримки в розповіді Санчо, а в душі у Дон Кіхота кипіли обурення й лють.

— Так от,— розповідав Санчо,— пора, значить, сідати за стіл, тут селянин і завів: нехай, мовляв, на почесне місце сідає ідальго, а ідальго завів: нехай туди сідає селянин, у нього, мовляв, у домі все повинно бути, як він накаже, однак селянинові хотілося блиснути своєю ввічливістю й добрим вихованням і він — ні за що; нарешті ідальго розсердився, схопив селянина за плечі, насильно посадив

digitized by ukrbiblioteka.org

його і сказав: «Та сідай же ти, бовдуре! Куди б я не сів, моє місце все одно буде почеснішим за твоє». От і вся моя розповідь, і, по честі, я певен, що вона саме до речі.

У Дон Кіхота все обличчя взялося червоними плямами, що проступили крізь смуглявість його шкіри; тимчасом господарі, боячись, щоб Дон Кіхот, який, уже напевно, зрозумів натяк Санчо, не образився і на них, набрали серйозного вигляду; і щоб перемінити розмову та щоб Санчо перестав верзти нісенітницю, герцогиня запитала Дон Кіхота, чи має він звістки від сеньйори Дульсінеї і скільки велетнів та лиходіїв відіслав він їй у подарунок останнім часом, бо, напевно, він над багатьма з них, мовляв, устиг одержати перемогу. А Дон Кіхот їй на це відповів так:

— Сеньйоро, мої нещастя мали початок, однак кінця їм не видно. Я перемагав велетнів, я відсилав до неї душогубів і лиходіїв, але як могли вони її відшукати, коли вона зачарована і перетворена на селянку, потворнішої за яку і уявити собі неможливо?

— Не знаю,— втрутився Санчо Панса,— мені здалося, що вродливішої за неї немає нікого на світі. В усякому разі, можу ручатися, що по легкості і стрибках вона ніякому канатному танцюристові не дасть спуску. Слово честі, сеньйоро герцогине, вона просто з землі на ослицю стрибає, все одно як кішка.

— А хіба ти бачив її зачарованою, Санчо?— спитав герцог.

— Ще як бачив! — відповів Санчо.— А який же чорт, коли не я, раніше за всіх попався на цей гачок з чаклунством? Ні, ні, вона й справді зачарована... так само як ми з вами!

Духівник, почувши всю цю розмову про велетнів, душогубів і чаклунство, здогадався, що це і є Дон Кіхот Ламанчський, історію якого герцог читав постійно, тим часом духівник ганив його за це багатократно і запевняв, що погано з його боку читати подібні дурниці; і ось тепер, зовсім переконавшись у правильності своїх припущень, він у превеликому гніві заговорив з герцогом:

— Ваша вельможність! Вам, добродію мій, доведеться давати відповідь богові за вихватки цього молодця. Я схильний думати, що цей самий Дон Кіхот, Дон Йолоп, чи як його там, не такий уже недоумкуватий, яким ваша вельможність його собі уявляє, а тому й не слід вам потурати його дурощам та навіженству.

Потім він звернувся безпосередньо до Дон Кіхота і сказав:

— Послухайте ви, пуста голово: хто це вам утовкмачив, що ви мандрівний рицар та що ви перемагаєте велетнів і берете в полон лиходіїв? Схаменіться й запам'ятайте моє слово: повертайтесь до себе додому, ростіть дітей, якщо у вас є такі, займайтеся господарством і залиште тинятися по світу, ловити в небі журавля та смішити всіх добрих людей, знайомих і незнайомих. Звідки ви взяли, що були на світі і тепер ще існують мандрівні рицарі, не проти ночі будь вони згадані? Де ж це в Іспанії водяться велетні або в Ламанчі — душогуби, і де ці зачаровані Дульсінеї та вся ця безліч дурниць, що про вас написано?

Дон Кіхот уважно вислухав цього шановного мужа, а коли той замовк, він, незважаючи на свою повагу до герцогського подружжя, схопився з місця і, всім своїм виглядом виражаючи гнів та обурення, заговорив...

А втім, відповідь його заслуговує окремого розділу.

РОЗДІЛ XXXII

Про те, як Дон Кіхот відповів своєму огудникові, а також і про інші події, і важливі й кумедні.

Отже, Дон Кіхот схопився, весь затрусився і, задихаючись від хвилювання, заговорив:

— Те місце, де я перебуваю, присутність високих осіб і повага, яку я завжди почував і почуваю нині до сану вашої милості, сковують і утримують у межах справедливий мій гнів. Так от, у зв'язку з тим, про що я зараз говорив, і пам'ятаючи про те, що відомо всім, а саме, що люди вчені не володіють ніякою іншою зброєю, крім зброї жінок, тобто мови, я якраз до цієї зброї і вдамся і на однакових підставах вступлю в бій з вашою милістю, від якої, до речі сказати, не грубої лайки, але добрих порад слід було б чекати. Осудження спасенні, що випливають з добрих спонукань, висловлюються при зовсім інших обставинах і в інший час,— у всякому разі, осуджуючи мене привселюдно і до того так суворо, ви тим самим вийшли за межі доброго осуду, бо він базується не стільки на суворості, скільки на м'якості, і недобре, викриваючи гріхи, про які ви поняття не маєте, ні з того, ні з сього обзивати грішника недоумкуватим та йолопом. Справді, я прошу вашу милость від-

повісти: які такі ви знайшли в мене дурощі, що дають вам право бичувати мене, таврувати й посилати додому займатися господарством і турбуватися про дружину та дітей, хоч ви навіть не знаєте, чи є вони в мене? Невже досить на правах духівника втертися в чужу сім'ю, невже досить одержати виховання в якому-небудь дешевому пансіоні, бачити світ не далі, ніж на двадцять-тридцять миль навкруги, щоб так, з нальоту, диктувати закони мандрівному рицарству й судити про мандрівних рицарів? Чи, по-вашому, це є марне заняття й бездіяльне проводження часу — мандрувати по світу, цураючись його веселощів та видираючись по кручах, якими доблесні підіймаються до обителі безсмертя? Коли б мене визнали за недоумкуватого рицаря якісь блискучі й великодушні вельможі, я вважав би це за незмивне для себе безчестя, а коли мене обзивають дурнем різні буквоїди, що ніколи не вступали на шлях мандрівного рицарства, то я не надаю цьому зовсім ніякого значення: я — рицар і, коли буде на те воля всевишнього, рицарем і помру. Одні простують по широкому полю надутого честолюбства, інші йдуть шляхом низької й рабської догідливості, треті — дорогою лукавого лицемірства, четверті — стежкою істинної віри, а я, відомий своєю зіркою, йду вузькою стежкою мандрівного рицарства, заради якого я знехтував житейськими благами, але не честю. Я заступався за принижених, випрямляв кривду, карав зухвальство, перемагав велетнів і топтав чудовиська. Я — закоханий, але тільки тому, що так мандрівним рицарям належить, все ж я не з числа закоханих ласолюбців, моє кохання — платонічне й непорочне. Я незмінно прагну до благих цілей, а саме: всім робити добро і нікому не робити зла. Судіть же тепер, ваші вельможності, високородні герцог і герцогиня, чи можна обзивати дурнем того, хто так думає, так чинить і так говорить?

— Їй-богу, здорово сказано! — вигукнув Санчо.—І більше ви, сеньйоре пане мій, нічого не говоріть у своє виправдання, все одно краще не скажеш, не придумаєш і не переконаєш. І потім, якщо цей сеньйор запевняє, нібито мандрівних рицарів раніше не було і тепер немає, то хіба він хоч що-небудь у цих справах розуміє?

— А ти, люб'язний, чи не Санчо Панса, про якого пишуть, нібито Дон Кіхот обіцяв пожалувати йому острів?

— Я самий,— відповів Санчо,— і заслужив я цей острів не гірше від усякого іншого. Про таких, як я, говорять: «До добрих людей пристанеш, сам добрим станеш», а потім ще: «З яким пристаєш, таким сам стаєш», і ще: «Доброго дерева сінь обіцяє тобі добру тінь». От я до доброго сеньйора і приліпився, вже кілька місяців, як я при ньому перебуваю, і, господь дасть, скоро сам стану на зразок його, і йому добре, і мені добре: що там не говори, бути йому імператором, а мені — губернатором.

— Зрозуміло, друже Санчо,— перервав його тут герцог,— з поваги до сеньйора Дон Кіхота я передам тобі у володіння один вільний острів досить доброї якості.

— На коліна, Санчо,— сказав Дон Кіхот,— припади до стоп його вельможності за виявлену тобі ласку.

Санчо покорився; тут священик скипів і, підвівшися з-за столу, звернувся до герцога з такими словами:

— Мій сан велить мені сказати вам, ваша вельможність, що ви так само божевільні, як і ці гріховодники. То як же їм і не бути божевільними, коли люди здравомислячі потурають їхнім божевіллям! Приймайте їх у себе, ваша вельможність, а я, поки вони будуть у вас, побуду в себе і перестану ганити те, що виправленню не піддається.

І, не додавши більше ні слова та так і не закінчивши обідати, духівник вийшов, незважаючи на умовляння герцога; а втім, герцог особливо не наполягав, тому що безглуздий цей спалах дуже його смішив. Нарешті, перестав-ши сміятися, він повів з Дон Кіхотом таку розмову:

— Ваша милость, сеньйоре Рицарю Левів, прекрасно за себе постояла, і тепер вам уже не варто вимагати сатисфакції за слова, що тільки здаються образливими, але насправді такими зовсім не є, бо ваша милость краще від мене знає, що як жінки, так і духовні особи нікого образити не можуть.

— Ваша правда,— зауважив Дон Кіхот,— і це тому, що той, кого не можна образити, не може образити іншого, а оскільки жінки, діти й духовні особи не можуть оборонятися, коли хто-небудь на них нападе, то й не повинні вони вважати себе ображеними. Ваша вельможність не гірше від мене знає різницю між образою і зневагою: зневага виходить од того, хто може зневажити, хто зневажає і хто це вперто робить, тоді як образа може виходити від кого завгодно і не містити в собі нічого образливого. От вам приклад: іде по вулиці хтось, зовсім нічого не підозрюючи, як раптом на нього нападають десять зловмисників і б'ють його палицями, він вихоплює шпагу, щоб виконати свій обов'язок, але кількісна перевага на боці противників, і він змушений відмовитись од свого наміру, тобто від

digitized by ukrbiblioteka.org

помсти,— таку людину можна назвати ображеною, але не зневаженою. Поясню ту ж саму думку на іншому прикладі: йде людина, раптом хтось позаду до неї підходить, б'є її палицею і, не гаючи й секунди, тікає; людина кидається за ним, але наздогнати не може,— так от про потерпілого можна сказати, що його образили, але не зневажили, бо в заподіянні зневаги треба вперто наполягати. От коли б той, хто, хай навіть спочатку з-за рогу, кинувся на перехожого з палицею, вихопив, не сходячи з місця, шпагу і зустрівся з ним лицем до лиця, то в цьому разі того, хто постраждав, можна назвати і ображеним і зневаженим одночасно. Ображеним тому, що на нього напали віроломно, зневаженим тому, що той, хто зневажив, вперто наполягав на зробленому і не кидався тікати, а стояв на місці. Отже, за законами проклятої дуелі, я можу вважати себе ображеним, а не зневаженим, бо ні діти, ні жінки не повинні відчувати образи, а значить їм нічого ні тікати, ні зупинятись, і так само стоїть справа з священнослужителями, бо і в тих, і в других, і в третіх немає зброї ні для наступу, ні для оборони,— оборонятися вони, природно, зобов'язані, але не зобов'язані на кого б там не було нападати. Я щойно сказав, що можу вважати себе ображеним, але тепер визнаю, що зовсім ні, бо кого не можна образити, той не може образити іншого; з цієї причини я не повинен бачити, та й не бачу нічого образливого в словах цієї доброї людини. Єдине, про що я жалкую, це що він не побув з нами, я б йому довів, як він помиляється, думаючи й твердячи, що мандрівних рицарів не було й немає. Коли б щось подібне почув Амадіс або ж хтось з численних його родичів, то, зрозуміло, його милості це так не минулося б.

— Це вже напевно,— підхопив Санчо,— розтяли б його одним махом зверху донизу, все одно як гранат або перестиглу диню. Ці люди жартувати не любили! Б'юсь об заклад, що коли б Рінальд Монтальванський послухав міркування цього чоловічка — хрест істинний, він так дав би йому по зубах, що той цілих три роки потім помовчував би. Спробував би він тільки з ними схопитися, сам був би не радий.

Слухаючи Санчо, герцогиня помирала зо сміху, і здавалося їй, що він ще забавніший і ще безглуздіший, ніж його пан, та й багато інших додержувалися тоді цієї думки. Кінець кінцем Дон Кіхот заспокоївся, обід закінчився, і коли прибрали зі столу, з'явилися чотири дівчини, одна з срібним тазом, друга з глечиком, теж срібним, третя з двома білосніжними й розкішними рушниками, перекинутими через плече, а четверта, закачавши по лікоть рукава, тримала в білих своїх руках (а руки в неї і справді були білі) кругле неаполітанське мило. Перша дівчина витонченим і ловким рухом підставила таз під саму Дон-Кіхотову бороду, а Дон Кіхот мовчки дивувався з цієї церемонії, гадаючи, що такий, певно, місцевий звичай— мити не руки, а бороду; заради того він, скільки міг, витягнув шию, слідом за тим з глечика полилася вода, а дівчина, що тримала в руках мило, почала щосили, здіймаючи сніжні пластівці (такою сліпучо білою була мильна піна), терти покірному рицареві не тільки підборіддя, але все обличчя і навіть очі, так що він мимоволі зажмурився. Герцог і герцогиня нітрохи не були в цьому винні, і тепер вони в збентеженні чекали, чим закінчиться незвичайне це обмивання. Тимчасом дівчина-бородомийка, густо Дон Кіхота намиливши, зробила вигляд, що вода кінчилась, і послала за нею дівчину з глечиком, а сеньйорові Дон Кіхоту доведеться, мовляв, почекати. Дівчина з глечиком пішла по воду, а Дон Кіхот залишився чекати, і більш дивного та смішного вигляду, ніж у нього цієї хвилини, неможливо було собі уявити.

Присутні, а їх було немало, всі, як один, втупилися в нього, а він сидів з заплющеними очима і намиленою бородою, на піваршина витягнувши свою у вищій мірі смугляву шию, і це було велике чудо та велика з їхнього боку делікатність, що вони не розсміялися; пустунки-дівчата не сміли звести очі на своїх панів, а в душі у панів гнів боровся зі сміхом, і вони не знали, як зробити: покарати дівчисьок за зухвальство, а чи віддячити їм за зроблену приємність,— подивитися на Дон Кіхота в такому смішному становищі. Нарешті дівчина принесла води, і обмивання Дон Кіхота завершилось, і тоді дівчина, що держала рушники, з великою обережністю сухонасухо витерла йому обличчя, і тут всі чотири дівчини низько й шанобливо йому вклонились і попрямували до виходу, однак герцог, щоб Дон Кіхот не здогадався, що це жарт, підкликав до себе дівчину, що держала таз, і сказав:

— А тепер іди-но вимий мене, але тільки дивись, щоб у тебе вистачило води.

Кмітлива й моторна дівчина підійшла та підставила герцогу таз зовсім так само, як вона підставляла його Дон Кіхоту, інші проворно й старанно намилили й вимили йому лице, потім насухо витерли і з поклонами пішли. Згодом герцог признався, що він дав собі слово в разі, якщо вони не вимиють його так же точно, як Дон Кіхота, покарати їх за зухвальство, але вони спокутували вину свою

тим, що благорозумно погодилися вимити з милом і герцога.

Санчо уважно стежив за церемонією обмивання і говорив собі:

— Ач ти, як здорово! А що, коли тут існує звичай мити бороду не тільки рицарям, але й зброєносцям? Клянусь богом і спасінням душі, це було б для мене дуже істотно, і добре, коли б вони довершили благодіяння та пройшлися ще бритвою.

— Що ти там бурмочеш, Санчо? — спитала герцогиня.

— Я от що говорю, сеньйоро,— відповів він,— мені не раз доводилося чути, нібито при дворі в інших вельмож після обіду належить мити руки, а не бороду. Виходить, значить, вік живи — вік учись; а втім, говорять ще: довше проживеш на світі — більше горя наберешся, хоч отак помитися — це не горе, а одне задоволення.

— Не журися, друже Санчо,— мовила герцогиня,— скажу моїм служницям, щоб вони не тільки вимили тебе, а якщо знадобиться, то й випрали.

— Я б і за одну тільки бороду спасибі сказав,—заперечив Санчо,— поки що цього досить, а там як господь дасть.

— Дворецький, ви чули, про що просить добрий Санчо?—сказала герцогиня.— Вам належить у точності вдовольнити його бажання.

Дворецький, оголосивши, що він готовий до послуг сеньйора Санчо, пішов обідати й повів його з собою; тимчасом герцог, герцогиня й Дон Кіхот, сидячи за столом, продовжували розмовляти про речі різноманітні, але такі, що стосувалися воєнного поприща та мандрівного рицарства.

Герцогиня, виявивши своє захоплення прекрасною пам'яттю Дон Кіхота, звернулася до нього з проханням описати і змалювати вроду й риси обличчя сеньйори Дульсінеї Тобоської, бо коли, мовляв, вірити чутці, що сурмить про її вродливість, то слід думати, що це найчарівніше створіння в усьому земному світі, ба навіть у всій Ламанчі. Вислухавши прохання герцогині, Дон Кіхот зітхнув і сказав:

— Коли б я міг вийняти моє серце й викласти його на блюдо, ось на цьому самому столі, прямо перед вашою величчю, то язик мій був би позбавлений від зусилля говорити про те, про що ледве тільки можна подумати, бо тоді перед очима вашої світлості з'явився б цільний її образ, відбитий у моєму серці, але хіба я в силах зобразити і описати в усіх подробицях, до найменшої риси, вроду незрівнянної Дульсінеї? Подібне завдання мені не по плечу, це було б справою, гідною пензля Парразія, Тіманта і Апеллеса або різця Лісіппового — зобразити її на полотні або ж виліпити з мармуру й міді, тоді як, щоб возславити її, потрібно красномовство Ціцеронове й Демосфенське.

— Що значить Демосфенське. сеньйоре Дон Кіхот? — запитала герцогиня.— Я ніколи такого слова не чула.

— *Демосфенське* красномовство — це все одно що красномовство Демосфена,— відповів Дон Кіхот,— а слово *Ціцеронове* красномовство походить від Ціцерона,— це два найбільші оратори в світі.

— Справедливо,— зауважив герцог.—Поставивши це запитання, ви, герцогине, виявили свою необізнаність. Однак, сеньйоре Дон Кіхот, ви зробили б нам велику приємність, коли б погодились описати Дульсінею Тобоську: нехай це буде лише побіжний нарис, все одно, я певен риси її в ньому так різко визначаться, що їй позаздрять перші красуні в світі.

— Я б, зрозуміло, зробив такий нарис,— мовив дон Кіхот,— коли б образ її не був згладжений з моєї пам'яті тим нещастям, яке з нею недавно скоїлось, а нещастя це таке велике, що я швидше готовий оплакувати її, ніж описувати. Треба вам знати, ваші світлості, що кілька днів тому я вирушив поцілувати їй руки і попросити в неї благословення, ласки і згоди на третій свій похід, але вона виявилась зовсім не такою, якою я сподівався зустріти її: виявилося, що її зачарували і з принцеси перетворили на селянку, з красуні на потвору, з ангела на чорта, з благоуханної на зловонну, з солодкомовної на грубіянку, із статечної на стрибуху, із світозарної на породження тьми, одно слово, з Дульсінеї Тобоської на селянку звідкись із Сайяго.

— Боже мій!— скрикнув тут герцог.— Який ворог роду людського це зробив? Хто відняв у людей красу, якою вони так захоплювалися, веселощі, що їх розважали, і добропристойність, яка підносила їх у власних очах?

— Хто? — перепитав Дон Кіхот.— Хто ж ще, як не підступний чаклун, один з багатьох заздрісників, що переслідують мене? Це окаянне поріддя з'явилося до нас, щоб окутувати мороком і перетворювати на ніщо подвиги праведників та освітлювати й возвеличувати діяння грішників. Чарівники мене переслідували, чарівники мене переслідують, і будуть мене чарівники переслідувати, поки не скинуть і мене і сміливі мої рицарські подвиги в глибоку безодню забуття, і ранять вони мене і завдають ударів у найуразливіші місця, бо відняти в мандрівного рицаря його даму — це все одно що позбавити його зору, відняти в нього сонячне світло, позбавити його шматка хліба. Я багато разів уже це говорив і повторюю знову: мандрівний рицар без дами — це все одно що дерево без

digitized by ukrbiblioteka.org

листя, будівля без фундаменту або ж тінь без того тіла, яке її відкидає.

— Все це безперечно,— зауважила герцогиня,— але якщо вірити книжці про сеньйора Дон Кіхота, яка не так давно вийшла в світ і дістала загальне схвалення, то, мені думається, не можна не прийти до висновку, що ваша милость в очі не бачила сеньйори Дульсінеї і що такої сеньйори на світі немає, що вона істота вигадана, дитя і плод вашої уяви, якому ви надали всіх якостей і досконалостей, яких вам тільки хотілося.

— З цього приводу багато можна було б сказати,— заперечив Дон Кіхот.— Одному богу відомо, існує Дульсінея на світі чи не існує, вигадана вона або ж не вигадана,— в дослідженнях такого роду не можна заходити надто далеко. Я не видумував моєї пані і не створював її в своїй уяві, проте все ж уявляю її собі такою, якою належить бути сеньйорі, що володіє всіма якостями, які здатні удостоїти її всезагального преклоніння, а саме: вона — бездоганна красуня, величава, але не пихата, в коханні палка́, але цнотлива, привітлива в силу своєї чемності, чемна в силу свого доброго виховання і, нарешті, незрівнянна в силу своєї родовитості, бо на благородній крові розквітає і росте врода, що досягає вищих ступенів досконалості, ніж у низького походження красунь.

— Ваша правда,— зауважив герцог,— однак дозвольте мені, сеньйоре Дон Кіхот, висловити ту думку, на яку мене навела історія ваших подвигів: припустімо, що Дульсінея справді існує й живе в Тобосо або ж де-небудь в іншому місці та що вона така прекрасна, як ви її зображуєте, проте у розумінні здатності вона не витримує порівняння з Оріаною, Аластрахареєю, Мадасімою та іншими до них подібними дамами, про яких ми читаємо на кожній сторінці добре відомих вам романів.

— На це я вам скажу,— знову заговорив Дон Кіхот,— що Дульсінею треба судити по її ділах, що кров облагороджують чесноти та що більшої поваги заслуговує худорідний праведник, ніж знатний грішник. Тимчасом Дульсінея володіє таким гербом, завдяки якому вона може стати повновладною королевою: достоїнства прекрасної і доброчесної жінки здатні творити чудеса незвичайні і якщо не явно, то принаймні в прихованому стані містять у собі найвище благополуччя.

— Я бачу, сеньйоре Дон Кіхот,— зауважила герцогиня,— що кожне ваше слово є плід роздумів довгих, ви, як говориться, дивитеся в глиб речей, і тепер я цілком вірю та примушу повірити всіх домашніх моїх і навіть, у разі потреби, самого герцога, мого повелителя, що є в Тобосо така Дульсінея, що вона здравствує і понині, що вона прекрасна й родовита та що вона цілком гідна, щоб такий рицар, як сеньйор Дон Кіхот, їй служив, а в моїх устах це найвища похвала. Одна тільки обставина все ж мене бентежить і викликає трохи недоброзичливе почуття по відношенню до Санчо Панси. А бентежить мене ось що: в згаданій книзі говориться, що Санчо Панса, з'явившись до сеньйори Дульсінеї з листом від вашої милості, застав її за просіюванням зерна, і на довершення всього говориться, що зерно було низького сорту, і це якраз і викликає в мене сумнів у знатності її роду.

На це їй Дон Кіхот відповів так:

— Вельмишановна пані моя, нехай буде відомо вашій величі, що зі мною завжди або майже завжди творяться речі, зовсім не схожі на ті, що з мандрівними рицарями звичайно трапляються, хто б не направляв ці події: невідома воля фатуму або ж підступність заздрісного чарівника. Адже встановлено вже, що всі або майже всі славні мандрівні рицарі володіли якоюсь щасливою особливістю: одного неможливо було зачарувати, інших в силу непроникливості їхньої шкіри не можна було поранити, як, наприклад, славного Роланда, одного з Дванадцяти Перів Франції,— про нього існує переказ, що його не можна було нікуди вразити, крім п'ятки лівої ноги, і ніякою іншою зброєю, крім вістря товстої булавки, так що коли Бернардо дель Карпіо подолав його в Ронсевалі, то переконавшись, що булат над ним не владний, і згадавши, як Геркулес умертвив Антея, лютого велетня й нібито сина Землі, він підняв Роланда на руки й задушив. З цього я роблю висновок, що, можливо, я теж володію якою-небудь такою особливістю, але тільки, в усякому разі, не невразливістю,— бо я багато разів переконувався на досвіді, що шкіра в мене ніжна і надто вразлива,— і не непідвладністю чаклунським чарам, бо одного разу мене посадили в клітку, куди ніяка сила, крім сили чаклунства, не могла б мене заточити, але оскільки я все ж вийшов на волю, то хочеться думати, що ніякі нові чари мені вже не пошкодять, і в зв'язку з цією обставиною чарівники, бачачи, що їхні підступи на мене не діють, зганяють свою злість на тій, що мені найдорожча: вони глумляться з Дульсінеї, заради якої я тільки й живу на світі, і таким чином намагаються звести мене в могилу, і це дає мені підставу думати, що коли мій зброєносець з'явився до неї від мене з дорученням, то вони перетворили її на селянку і примусили виконувати таку чорну роботу як просіювання зерна. А втім, як я вже мав нагоду зауважити, то були не зерна, але перли Сходу, і на доказ цього, що це істинна правда, я хочу

вам сказати, ваші височества, що недавно я був у Тобосо, але так і не знайшов палацу Дульсінеї, а другого дня вона з'явилася до зброєносця мого Санчо в справжньому своєму образі, тобто в образі першої красуні в усьому земному світі, а переді мною вона стала у вигляді невихованої, бридкої та не дуже розсудливої селянки, хоч насправді вона вміщує в собі всю мудрість світу. І оскільки я сам не зачарований і, якщо вдуматися, не можу бути зачарований, то, значить, зачарованою, ображеною, перетвореною, спотвореною, і підміненою є вона, і на ній зігнали злість мої недруги, ось чому я повсякчасно оплакуватиму її доти, поки вона не з'явиться переді мною у первісному своєму стані. Все це я говорю для того, щоб розповідь Санчо про Дульсінею, яка просівала і провівала зерно, нікого не бентежила: адже коли вона стала підміненою переді мною, то недивно, що спотвореною з'явилася вона і перед ним. Дульсінея — знатного і благородного походження, а доля її, зрозуміло, не поступиться перед долею численних старовинних і надто поважних родів Тобосо, бо тільки завдяки незрівнянній Дульсінеї місто це і стане знаменитим і прославиться у віках, подібно до того, як Трою прославила Єлена, а Іспанію — Кава, тільки слава Дульсінеї буде ще гучнішою та доброякіснішою. Ще треба вам сказати, ваші світлості, що Санчо Панса — найкумедніший з усіх зброєносців, які будь-коли мандрівним рицарям служили. Простацтво його буває часом надто дотепним, і вгадувати, простацький він або ж собі на умі, чималу робить приємність. Деякі його хитрощі викривають у ньому плутягу, інші упущення примушують думати, що він дурний. Він у всьому сумнівається і всьому вірить. Іноді думаєш, що дурнішого за нього нікого на світі немає, і раптом він що-небудь так розумно скаже, що просто ахнеш від захоплення,— одно слово, я не проміняв би його ні на якого іншого зброєносця, хоч би на додачу мені пропонували ціле місто. І все ж я сумніваюсь, чи варто посилати його управляти островом, який ваша велич йому пожалувала, хоч і бачу в ньому певні здібності до управління,— йому б тільки добренько прочистити мозок, і тоді він справиться з будь-яким губернаторством не гірше, ніж король з податями. Тим більше, ми знаємо з довгого досвіду: для того щоб бути губернатором, не потрібно ні великого вміння, ні великої вченості,— скільки таких губернаторів, які й читають навіть по складах, а щодо управління — справжні орли. Важливо, щоб вони були сповнені добрих намірів та щоб вони сумлінно ставилися до справи, а радники й наставники в них завжди знайдуться, адже невчені губернатори з дворян вершать суд неодмінно з допомогою засідателя. Я б з свого боку порадив Санчо хабарів не брати, але й податей не упускати, і ще дещо я бережу про запас, і в свій час усе це буде мною викладено — на користь Санчо та на благо острова, яким він покликаний управляти.

Таку розмову вели між собою герцог, герцогиня й Дон Кіхот, як раптом за дверима почулися голосні крики й шум, і слідом за тим у зал увірвався переляканий на смерть Санчо, в якого замість серветки підв'язаний був мішок з лугом та якого переслідували дуже багато челядників, точніше сказати — кухарчуків та інших людців, причому один з них тягнув помийницю з водою, в якій, судячи з її кольору й не дуже чистого вигляду, напевно, мили посуд; кухарчук цей гнався за Санчо по п'ятах і щосили старався підставити йому помийницю під саме підборіддя, а другий був захоплений прагненням вимити йому бороду.

— Що це значить, друзі мої? — спитала герцогиня.— Що це значить? Що ви причепилися до цієї доброї людини? Ви забули, що він призначений губернатором?

На це кухарчук-бородомий відповів так:

— Цей сеньйор не бажає митися, а в нас же такий звичай,—сам герцог і його ж власний пан тільки що милися.

— Ні, бажаю,— в сильному гніві вимовив Санчо,— але тільки мені б хотілося, щоб рушники були чистіші, вода прозоріша та щоб руки у них були не такі брудні: адже не така велика різниця між мною й моїм паном, щоб його обмивали святою водицею, а мене обливали чортовими цими помиями. Звичаї різних країн і князівських палат тоді тільки й хороші, коли вони не завдають неприємностей, ну, а цей обряд обмивання, який тут установлено, гірше за всяке самобичування. Борода в мене чиста, і подібного освіжіння я не потребую, а хто посміє мене мити або ж торкнутися волосинки на моїй голові, тобто бороді, тому я, пробачте за вираз, скручу в'язи набік, бо всі ці антимонії, тобто церемонії, з намилюванням більше скидаються на знущання, ніж на догляд за гостями.

Бачачи гнів Санчо і слухаючи його слова, герцогиня вмирала зо сміху, однак Дон Кіхот не був у захопленні від того, що на Санчо замість рушника красувалася брудна ганчірка та що кухонна челядь з нього насміхалась, а тому, низько вклонившись їхнім світлостям на знак того, що бажає говорити, він голосом, сповненим рішучості, заговорив, звертаючись до всього цього набродy:

— Гей ви, милостиві добродії, залиште хлопця в спокої і йдіть, звідки прийшли або ж куди вам заманеться! Зброєносець мій не брудніший за всякого іншого, і ця помийниця — зовсім не

digitized by ukrbiblioteka.org

підхожа і принизлива для нього посудина. Послухайтеся моєї поради і залиште його, бо ні він, ні я подібних жартів не любимо.

Санчо підхопив і розвинув його думку:

— Так тільки з безхатніми бродягами можна жартувати. Не будь я Санчо Панса, коли я це стерплю! Принесіть гребінку або щось на зразок цього і пошкребіть мені бороду, і якщо знайдете в ній що-небудь ображаюче вашу охайність, то нехай мене тоді «східцями» обстрижуть.

Тут, усе ще сміючись, заговорила герцогиня:

— Санчо Панса правий у всьому, і, щоб він не сказав, він завжди буде правий. Він—чистий і, за його словами, митися не потребує, та оскільки звичай наш йому не по душі, то вольному воля. А ви, охоронці чистоти, зробили необдумано й необачно, щоб не сказати—зухвало, запропонувавши такій особі, та ще з такою бородою, замість таза й глечика з чистого золота і рушників німецької роботи якісь помийниці, дерев'яні ночви і рушники для витирання посуду. А втім, ви людці паскудні і погано виховані та настільки підлі, що не можете приховати своєї ненависті до зброєносців мандрівних рицарів.

Не тільки кухонних справ майстри; але й сам дворецький подумав, що герцогиня не жартує, а тому вони зняли з Санчо ганчірку і, збентежені й трохи навіть присоромлені, залишили його в спокої і пішли собі, а Санчо, бачачи, що ця досить грізна, в його уявленні, небезпека минула, опустився перед герцогинею навколішки і сказав:

— Від великих сеньйор великі й ласки, а ви, ваша світлість, зволили виявити мені таку, що я можу відплатити за неї не інакше, як явивши готовність бути посвяченим у мандрівні рицарі, щоб потім до кінця днів моїх служити такій високій сеньйорі. Я—селянин, зовуть мене Санчо Панса, я одружений, у мене є діти, служу я зброєносцем, і якщо я чим-небудь з цього можу бути вашій величі корисний, то вам варто тільки наказати— і я до послуг вашої світлості.

— Зараз видно, Санчо, що ти вчився бути ввічливим у школі самої ввічливості,— зауважила герцогиня,— зараз видно, хочу я сказати, що тебе випестив на своїх грудях сеньйор Дон Кіхот, а він, зрозуміло, верх ввічливості і взірець церемоній або ж, як ти висловився, антимоній. Честь і хвала такому сеньйорові і такому слузі, бо один — провідна зірка для всього мандрівного рицарства, а другий — світоч для всіх вірних зброєносців. Встань, друже Санчо, за свої чемності ти будеш винагороджений: я попрошу герцога, мого повелителя, щоб він якнайшвидше пожалував тобі обіцяне губернаторство.

На цьому розмова кінчилася, і Дон Кіхот пішов відпочити після обіду, а герцогиня звернулася до Санчо з проханням, якщо тільки, мовляв, йому не дуже хочеться спати, побути з нею та з її покоївками в надто прохолодному залі. Санчо відповів, що хоч улітку він, сказати по совісті, звик спати по обіді годин п'ять підряд, однак, щоб віддячити герцогині за її доброту, докладе всіх зусиль, щоб виконати її повеління й не спати сьогодні зовсім, і з цими словами пішов собі. А герцог знову наказав слугам своїм поводитися з Дон Кіхотом як з мандрівним рицарем і твердо додержувати того чину, якого нібито додержували мандрівні рицарі стародавніх часів.

РОЗДІЛ XXXIII

Про приємну розмову герцогині та її покоївок з Санчо, гідну бути прочитаною й відміченою.

Отже, в історії сказано, що Санчо після обіду не відпочивав, що він додержав свого слова і, пообідавши, з'явився до герцогині, а герцогиня, смакуючи наперед задоволення послухати його, запропонувала йому сісти біля неї на низенький табурет, однак Санчо, як людина в повному розумінні слова добре вихована, од цієї честі відмовився, але герцогиня заявила, що він може сидіти як губернатор, а говорити, як зброєносець, і що обидва ці звання дають йому право на крісло самого Сіда Руй Діаса Воїтеля. Санчо знизав плечима і покірно сів, а всі дуеньї й покоївки герцогині оточили його і зовсім мовчки, уважно приготувалися слухати, однак герцогиня заговорила перша і почала так:

— Зараз ми самі, ніхто нас не чує, і мені б хотілося, щоб сеньйор губернатор розв'язав деякі сумніви, що з'явилися в мене при читанні історії великого Дон Кіхота, яка недавно вийшла в світ. Один з цих сумнівів полягає ось в чому: оскільки добрий Санчо ні разу Дульсінею не бачив, тобто, винна: *сеньйору Дульсінею Тобоську,* і листа від сеньйора Дон Кіхота їй не передавав, бо він залишився у записній книжці в Сьєррі Морені, то як же він дозволив собі написати за неї відповідь і видумати, нібито він застав її за просіюванням зерна? Адже все це

брехня і обман і тільки порочить добру славу незрівнянної Дульсінеї, а також принижує гідність доброго зброєносця і не пов'язується з обов'язком вірності.

При цих словах Санчо Панса мовчки піднявся з табурета, зігнувся в три погибелі, приставив палець до губів і, заглядаючи за всі завіски, тихими кроками обійшов зал; після цього він знову сів і оголосив:

— Ось тепер, вельможна пані моя, коли я впевнився, що ніхто, крім присутніх, нас крадькома не слухає, я без усякого страху і хвилювання відповім на ваше запитання, а також і на всі, про що б ви мене не спитали. І насамперед я вам скажу: на мій погляд, пан мій Дон Кіхот — невиліковно божевільний, хоч іноді трапляється йому говорити такі правильні речі і так зрозуміло, що, на мою думку, та й на думку всіх, хто б його не слухав, сам сатана краще не скаже. Проте якщо говорити по чистій совісті і поклавши руку на серце, то я зовсім певен, що він не сповна розуму. А вже раз я забрав собі це в голову, то й насмілююся навіювати йому таке, що далебі на ногах не стоїть, на зразок відповіді на лист. А потім оце саме, що було тиждень тому,—тому це і в книжку не потрапило,—щодо зачарованості сеньйори доньї Дульсінеї: адже я запевнив мого пана, що вона зачарована, а це вже дурниця несусвітна, повна нісенітниця.

Герцогиня попросила розповісти їй про цю витівку з чаклунством, і Санчо розповів усе як було, чим немало потішив слухачів, а герцогиня, продовжуючи почату розмову, мовила:

— Після того як я вислухала розповідь доброго Санчо, у душу мені запав новий сумнів, та якийсь голос мені шепоче: «Оскільки Дон Кіхот Ламанчський — божевільний, несамовитий і недоумкуватий, а його зброєносець Санчо Панса про те знає і, однак, продовжує перебувати в нього на службі, скрізь супроводжує його і все ще вірить нездійсненним його обіцянками, то, поза всяким сумнівом, він ще божевільніший і дурніший за свого пана. А коли так, то дивись, сеньйоро герцогине, як би ти не прогадала, довіривши Санчо Пансі управління островом: адже коли він сам з собою не може впоратися, то як же він управлятиме іншими?»

— Ій-богу, сеньйоро,—відповів Санчо,— сумнів цей з'явився у вас недарма, тільки скажіть вашому голосові, щоб він говорив гучніше, а втім, як йому заманеться,— я знаю, що говорить він діло: будь я з головою, давно б я покинув мого пана. Але така вже, видно, моя судьба й гірка доля, інакше не можу, повинен я його супроводжувати, і все тут: ми з ним з одного села, він мене годував, я його люблю, він це цінує, навіть ослят мені подарував, а головне, я людина вірна, так що, крім могили, ніхто нас з ним розлучити не може. А якщо ваше високолітство не захоче пожалувати мені обіцяний острів, значить уже це господь бог створив мене таким безталанним, а може, для душі моєї воно ще вийде на користь: я хоч і простацький, а все-таки метикую, що значить прислів'я: «На біду в мурахи крила виросли», і, мабуть, що Санчо-зброєносець швидше попаде в рай, ніж Санчо-губернатор. Світ клином не зійшовся на губернаторстві, та й потім: уночі всі кішки сірі, і рознещасна та людина, в якої до двох годин пополудні і рісочки в роті не буває, і так на світі не водиться, щоб в одного черево було на цілу п'ядь ширше, ніж у другого, а набити його можна чим хочеш, як кажуть: хоч соломою, хоч житом, а от пташок небесних сам господь годує, і чотири аршини товстого куенкського сукна краще гріють, ніж чотири аршини тоненького сеговійського, а коли ми наказуємо довго жити і нас закопують у землю, то і принц і чорнороб бредуть по однаково вузькій стежці, і тіло римського папи займає стільки ж місця в могилі, скільки і паламаря, хоч той значно вищий від цього: коли нас опускають у яму, всі ми скорчуємось, скарлючуємось, або, вірніше, нас, хочеш не хочеш, скорчують, скарлючують — і надобраніч! І я ще раз кажу: якщо ваша світлість не захоче пожалувати мені острів, тому що я дурний, то я й не охну та зійду за розумника, і я ж чув, що за хрестом стоїть сам диявол і не все те золото, що блищить, а от селянина Вамбу відірвали ж од волів, плугів, ярма і зробили королем іспанським, а Родріго відірвали од парчі, багатств і втіх та шпурнули на поталу зміям, якщо тільки не брешуть старовинні пісні.

— Як так брешуть?— вигукнула дуенья донья Родрігес, що була серед слухачок.— В одному романсі говориться, що короля Родріго живісінького опустили в яму, де кишіли жаби, змії та ящірки, а через два дні з ями долинув глухий його і жалібний голос:

Починають мені гризти
Те, чим я грішив багато,—

а коли так, як уже й королів пожирають усякі гади, то цей сеньйор цілком правий, що вважає за краще залишитися селянином.

Герцогиню насмішили простодушні слова дуеньї, а міркування і прислів'я Санчо здивували її, і вона сказала йому:

— Добрий Санчо, вже напевно, знає, що коли дворянин щось пообіцяв, то постарається це виконати навіть ціною власного життя. Герцог, мій чоловік і повелитель, хоч і не з мандрівних, а все ж рицар, і заради того додержить свого

digitized by ukrbiblioteka.org

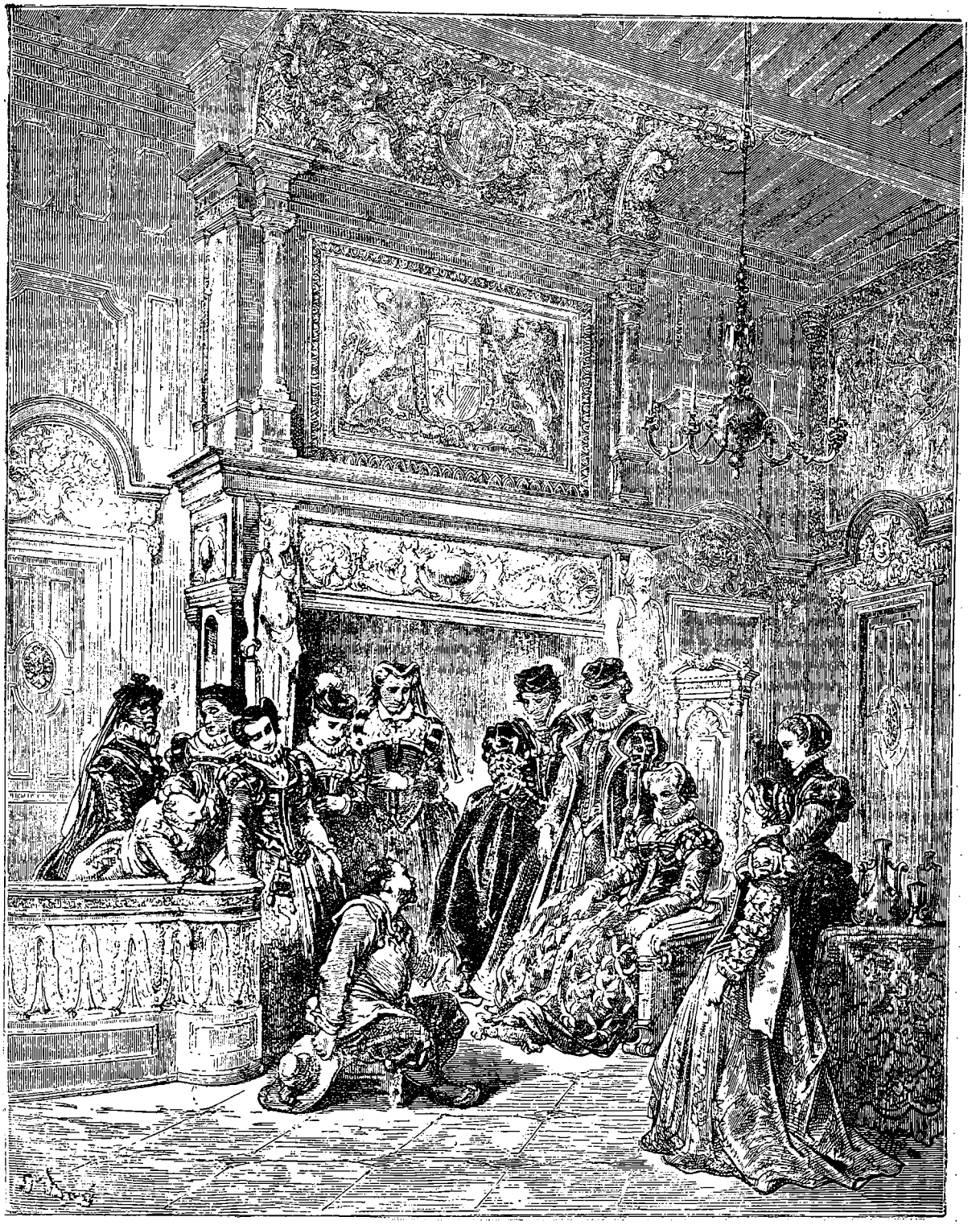

слова щодо обіцяного острова наперекір заздрості й злобі всього світу. Отже, Санчо піднесися духом: одного прекрасного дня ти будеш возведений на престол свого острова і держави, приймеш кермо влади і почнеш жити, поживати та добра наживати. Єдине, що я ставлю тобі в обов'язок, це якнайкраще керувати своїми васалами: попереджаю тебе, що всі вони — люди чесні й благородні.

— Щодо того, щоб керувати по-хорошому, мене просити не треба,— заявив Санчо,— душа в мене добра, і бідняків я жалію, а хто самі місять та печуть, у тих окрайців не крадуть, і, бог свідок, при мені ніхто карти не пересмикне, я— старий горобець: мене на полові не проведеш, я знаю, коли треба бути на сторожі, і в грязь лицем не вдарю, бо я знаю, де собаку зарито, і кажу я все це до того, що для добрих людей я на коржик розіб'юся, а для поганих—от бог, а от поріг. І здається мені, що в управлінні країною лиха біда—початок, та, можливо, тижнів через два я так призвичаюсь губернаторствувати, що розумітимусь на цьому більше, ніж на хліборобстві, хоч я й хлібороб від молодих нігтів.

— Твоя правда, Санчо,— зауважила герцогиня,— вченим ніхто не народжується, навіть єпископи робляться з людей, а не з каміння. Але повернімося до того, про що ми тільки-но говорили, а саме до зачарованості сеньйори Дульсінеї: мені уявляється безперечним і більш вірогідним, що вся ця витівка Санчо, який вирішив пожартувати з свого пана і навіяти йому думку, нібито селянка — Дульсінея, а якщо, мовляв, він її не впізнає, так це тому, що вона зачарована,— все це підступи кого-небудь з чарівників, що переслідують сеньйора Дон Кіхота. Адже мені з вірних джерел напевно й точно відомо, що селянка, яка стрибнула на ослицю, була і є Дульсінея Тобоська та що добрий Санчо, розраховуючи обманути іншого, сам дався в оману. І це також не підлягає сумніву, як усе те, чого нам не дано бачити. І, до відома сеньйора Санчо Панси, у нас тут теж є свої чарівники, які нас люблять та які відверто й правдиво, без викрутасів і манівців, доповідають нам, що твориться на білому світі. І нехай він мені повірить, що селянка-стрибунка була і є Дульсінея Тобоська, та що вона так само зачарована, як ми з вами, і одного чудового дня вона стане перед нами у справжньому своєму образі, і тоді Санчо зрозуміє, як він помилявся.

— Дуже можливо,—знову заговорив Санчо,— і тепер уже я готовий повірити всьому, що мій пан розповідав про печеру Монтесіноса: нібито він там бачив сеньйору Дульсінею Тобоську в тому самому одязі і вбранні, в якому нібито бачив Дульсінею я, коли на мене раптом напав дур її зачарувати, напав-то напав, а повернулося все по-іншому,— вже напевно, так, як ви, добродійко моя, говорите, бо від мого темного розумця не можна й не слід чекати, щоб він в одну мить вигадав таку ловку штуку, та й не настільки, думається, мій пан несамовитий, щоб мої хисткі й ослаблі докази могли впевнити його в тому, що просто аж ніяк небувале. Але все-таки, сеньйоро, нехай ваша добродушність не думає, що я людина зловредна: адже такий бовдур, як я, не зобов'язаний бачити наскрізь таємні думки і примхи розпроклятих чарівників,— я все це придумав, щоб уникнути докорів сеньйора Дон Кіхота, а не для того, щоб йому нашкодити, а коли вийшло навпаки, то бог же там, на небі, *знає серця наші.*

— І то правда,— зауважила герцогиня.— А тепер скажи мені, Санчо, що це ти говорив про печеру Монтесіноса,— мені дуже цікаво це знати.

Тут Санчо Панса з усіма подробицями розповів про пригоду, описану вище. А герцогиня, вислухавши його, сказала:

— З цієї події можна зробити ось який висновок: якщо високошановний Дон Кіхот твердить, що бачив там ту саму селянку, яку Санчо бачив поблизу Тобосо, то, зрозуміло, це і є Дульсінея, і, значить, чарівники — народ вищою мірою жвавий і меткий.

— От і я те ж кажу,— підхопив Санчо Панса,— коли сеньйора Дульсінея Тобоська зачарована, то тим гірше для неї, а я не маю наміру зв'язуватися з недругами мого пана: їх, мабуть, сила-силенна, і всі, як на підбір, злючі. Кажучи по чистій совісті, я бачив селянку і за селянку її прийняв і за селянку її вважаю, а якщо це була Дульсінея, то я тут ні сном, ні духом, і мені до цього ніякого діла немає, інакше я розсерджуся. Що це, справді, так і ходять за мною по п'ятах, і всі: «Шу-шу-шу, шу-шу-шу, Санчо сказав те й те, Санчо зробив те й те, Санчо пішов, Санчо прийшов», нібито Санчо — це не знати хто, а не той самий Санчо Панса, про якого весь світ дізнався з книжок,— так принаймні мені говорив Самсон Карраско, а він же в Саламанці всім бакалаврам бакалавр, а такі звичайно не брешуть, хіба тільки їм страх як захочеться або вже дуже знадобиться. Так що нехай од мене відчепляться, а коли слава про мене добра,— притому ж я чув від мого пана, що добре ім'я дорожче від усякого багатства,— то пристосуйте мені губернаторство, і ви побачите, яких я чудес натворю, і то сказати: добрий зброєносець не може бути поганим губернатором.

— Все, що зараз сказав добрий Санчо,— зауважила герцогиня,— це вирази Катона або

digitized by ukrbiblioteka.org

принаймні уривки з самого Мікаеля Веріно, *florentibus occidit annis* [1]. Кінець кінцем, висловлюючись його ж мовою, можна сказати, що поганим плащем частенько вкривається хороший п'яниця.

— Вірне слово, сеньйоро,— сказав Санчо,— за все життя своє не пив я через погані наміри,— від жаги, правда, траплялося, бо святенництва цього самого в мені от на стільки немає: я п'ю, коли є бажання, а також коли його немає і коли частують, щоб не набути слави кривляки або нечеми. Адже якщо твій приятель піднімає за тебе склянку, то хіба не кам'яне серце треба мати, щоб не випити за нього? Але все-таки в мене душа міру знає, тим паче зброєносці мандрівних рицарів здебільшого п'ють водичку, бо вони весь час тягаються по гаях, лісах, лугах, горах і стрімчаках, а в таких місцях, хоч трісни, ковточка вина ніде не здобудеш.

— Я думаю! — мовила герцогиня.— Ну, а тепер, Санчо, йди відпочинь, потім ми ще докладніше про все поговоримо і вживемо заходів, щоб тобі швидше пристосувати, як ти висловлюєшся, губернаторство.

Санчо знову поцілував герцогині руки і попросив як особливої ласки потурбуватися про його сірого, бо це, мовляв, світло його очей.

— Про якого такого сірого? — поцікавилася герцогиня.

— Про мого осла,— відповів Санчо.— Щоб не називати його цим ім'ям, я звичайно говорю: «сірий». Як тільки я увійшов до вас у замок, я попросив оцю саму сеньйору дуенью його доглянути, а вона так на мене накинулась, ніби я сказав, що вона потвора або ж старуха, а тимчасом дуеньям більш властиво та споріднено ходити коло худоби, ніж красуватися в хоромах. Господи, до чого ж ненавидів цих осіб один ідальго, мій односельчанин!

— Певно, який-небудь мугир,— вставила донья Родрігес,— бо коли б він був добре вихованим ідальго, він би таких, як я, на руках носив.

— Ну, годі, облиште,— втрутилася герцогиня,— помовчіть, доньє Родрігес, і ти, сеньйоре Пансо, заспокойся,— турботи про сірого я беру на себе: вже якщо для Санчо це така дорогоцінність, я берегтиму його, як зіницю ока.

— Досить, якщо ви берегтимете його просто, як осла,— заперечив Санчо,— ми з моїм ослом — люди прості,— і ми краще погодимося, щоб нас кинджалом штрикнули, ніж бути для вас тягарем. Правда, мій пан говорить, що у виявленні чемності краще пересолити, ніж недосолоти, а все-таки, коли мова йде про їх ослійства, то тут треба додержувати міри і триматися середини.

— Візьми-но ти осла з собою, Санчо, коли вирушиш управляти,— сказала герцогиня,— там він у тебе буде в розкошах, і працювати йому не доведеться.

— А що ви думаєте, сеньйоро герцогине? — сказав Санчо.— Я сам не раз бачив, як посилали ослів управляти, так що коли я візьму з собою свого, то нікого цим не здивую.

Слова Санчо знову розсмішили й потішили герцогиню, і, пославши його відпочити, вона пішла до герцога, щоб передати йому всю цю розмову; і між ними двома було вирішено й домовлено, що вони прекрасно пожартують з Дон Кіхота, і притому зовсім у дусі рицарства; і вони, справді, не раз, а багато разів з нього пожартували, надто доречно і дотепно, і це були кращі з пригод, які тільки велика ця історія в собі містить.

РОЗДІЛ XXXIV,

в якому розповідається про те, як було винайдено спосіб зняти чари з незрівнянної Дульсінеї Тобоської, що являє собою одну з найславетніших пригод у всій цій книзі.

Велику приємність зробили герцогові й герцогині розмови з Дон Кіхотом та Санчо Пансою; і, укріпившись у намірі пожартувати з них, так, щоб цей жарт відбивався та тхнув пригодою, вирішили вони, щоб влаштувати їм пригоду справді славну, вхопитися за нитку Дон-Кіхотового оповідання про печеру Монтесіноса (а втім, герцогиню найбільше захоплювала простодушність Санчо, яка доходила до того, що він визнав за незаперечну істину, нібито Дульсінея Тобоська зачарована, хоч сам же він виступав як чаклун і сам же все це підстроїв!); і от, через шість днів після прибуття Дон Кіхота в замок, герцог і герцогиня, віддавши слугам належні розпорядження, повезли його на псове полювання, в якому брало участь стільки нагоничів і псарів, скільки може бути тільки на королівському полюванні.

[1] Померлого в розквіті літ (цитата з вірша італьянського поета Анджело Поліціано на передчасну кончину іншого італьянського поета Мікаеля Веріно) (*лат.*).

Дон Кіхотові запропонували мисливське вбрання, а так само і Санчо — зелене, чудового сукна, однак Дон Кіхот від убрання відмовився, оголосивши, що скоро має повернутися до суворого походного життя і що він не має можливості возити з собою гардероб та всякі інші пожитки. А Санчо взяв одяг з розрахунком продати його при першій нагоді.

Отже, призначеного дня Дон Кіхот надів свій обладунок, а Санчо переодягся і, верхи на сірому, з яким він не побажав розлучитися, незважаючи на те, що йому пропонували доброго коня, приєднався до нагоничів; потім вийшла вичепурена герцогиня, і Дон Кіхот, як чемний і люб'язний кавалер, не дозволив герцогові їй допомогти і відразу ж узяв її інохідця за вудила. Нарешті наблизились вони до лісу, що ріс між двома надто високими горами, і, після того як усі лази, стоянки й мисливські будиночки були розподілені і люди розійшлися по різних місцях, почалось полювання та здійнялися неймовірний шум, гам і тюкання, так що через гавкіт собак і звук рогів люди не чули один одного.

Герцогиня зійшла з коня і, тримаючи в руках гострий дротик, стала там, де, скільки їй було відомо, мали звичай пробігати кабани. Герцог і Дон Кіхот теж спішились і стали по праву й по ліву її руку; а Санчо вибрав собі місце позаду неї,— він так і не зліз з осла, якого не наважився залишити, боячись, коли б з ним не сталось чогось поганого; і ледве тільки герцог, герцогиня й Дон Кіхот з численною челяддю спішилися й вишикувалися в ряд, як раптом прямо на них, увесь у піні, клацаючи зубами й іклами, вимахнув превеликий кабан, якого цькували собаки і гнали псарі. Побачивши його, Дон Кіхот загородився щитом, вихопив меч і рушив йому назустріч, герцог з дротиком у руках — за ним, а герцогиня, коли б не втримав її вчасно герцог, неодмінно випередила б їх обох. Один лише Санчо, побачивши величезного звіра, зіскочив з сірого, стрімголов кинувся бігти і спробував видертися на високий дуб, але це йому не вдалося: добравшись до середини дерева, він ухопився було за гілку, щоб потім досягти вершини, однак йому не пощастило й не повезло, бо гілка обломилася, і він полетів униз, але, зачепившись за сук і не будучи в силі дістати ногами до землі, повис у повітрі. Опинившись у такому становищі, бачачи, що зелений його півкаптан тріщить по всіх швах, і уявивши, що коли страшний звір побіжить у цей бік, то неодмінно його дістане, він почав так голосно кричати і так настійно кликати на допомогу, що всі ті, хто чув його, але не бачив, були певні, що він у пащі в дикого звіра. Нарешті ікластий кабан, проткнутий багатьма дротиками, повалився; тоді Дон Кіхот, упізнавши Санчо по голосу, повернувся в той бік, звідки долинали крики, і побачив, що Санчо догори ногами висить на дубу, а біля нього стоїть сірий, що не захотів покинути його в біді; і тут Сід Ахмет Бен-інхалі зауважує, що взагалі рідко можна було бачити Санчо Пансу без сірого, а сірого без Санчо,— такі великі були їхня взаємна відданість і дружня прихильність.

Дон Кіхот під'їхав і зняв Санчо з дерева, і як тільки Санчо відчув, що він вільний та що під ним твердий грунт, то глянув на подертий свій мисливський півкаптан, і серце в нього стислося, бо він гадав, що таке вбрання варте цілого майна. Тим часом величезну кабанячу тушу звалили на мула, прикрили гілками розмарину й мирта і, як переможний трофей, доставили у великий намет, розіп'ятий на лісовій поляні; там уже були розставлені столи і приготовлена така багата й розкішна трапеза, що по ній одній можна було судити про щедрість і пишноту господарів. Санчо показав герцогині дірки в драному своєму одязі і сказав:

— Коли б ми полювали на зайців або ж на пташок, то я ручаюсь, що мій півкаптан не мав би такого вигляду. Не розумію задоволення чекати звіра, який коли штрикне іклом, то з вас душа геть. Пам'ятається, в одній старовинній пісні є такі слова:

Хай ведмідь тебе змордує,
Як преславного Фавілу.

— Це романс про готського короля,— пояснив Дон Кіхот,— його на полюванні загриз ведмідь.

— Я це й хотів сказати,— продовжував Санчо,— не люблю я, коли вельможі й королі наражають себе на такі небезпеки нібито заради задоволення, та й задоволення я ніякого не знаходжу у вбивстві ні в чому не винної тварини.

— Ні, Санчо, ти помиляєшся,— заперечив герцог,— бо немає заняття більш підхожого й більш необхідного для королів і вельмож, ніж псове полювання. Полювання — це прообраз війни: на полюванні так само є свої воєнні хитрощі, засідки й пастки, щоб можна було без риску для себе подолати противника. На полюванні ми терпимо і дикий холод і палючу спеку, зневажаємо і сон і солодку знемогу, укріплюємо свої сили, тренуємо наше тіло, щоб воно зробилося гнучкішим,— одно слово, це заняття шкоди нікому не заподіює, а приємність робить багатьом; найцінніша ж

digitized by ukrbiblioteka.org

риса псового полювання полягає в тому, що воно — не для всіх, і це його відрізняє од усіх інших видів полювання, за винятком, проте, соколиного, яке також призначене тільки для королів і знатних осіб. Отже, Санчо, зміни свою думку, і коли будеш губернаторствувати, то займайся полюванням, і ти сам побачиш, що це піде тобі на користь.

— Ну вже ні,— заперечив Санчо,— губернатор чесний — сиди вдома, і ні з місця. Хороший би він був: до нього прохачі у найпотрібнішій справі, а він собі розважається в лісі! Та отак у нього вся держава розвалиться! Правду вам скажу, сеньйоре: полювання і всякі інші розваги — це скоріше для ледарів, ніж для губернаторів. А я для проводження часу на великі свята гратиму в свої козирі, а в неділі і в невеликі свята — в кеглі, а всі ці полювання та чортополювання — не в моєму дусі, та й совість мені цього не дозволить.

— Дай боже, Санчо, щоб так воно й було. На словах ото ми всі, як на гуслях.

— Що ви там не говоріть,— заперечив Санчо,— а справному платникові застава не страшна, і не в того справа спориться, хто до світанку встати не лінується, а кому від бога підмога, і не ноги ж над черевом начальники, а черево над ногами. Я хочу сказати, що коли господь мені допоможе і я чесно виконуватиму свій обов'язок, то, безперечно, з мене вийде орел, а не губернатор, мені пальця в рот не клади!

— А щоб ти згинув, нечиста сило! — вигукнув Дон Кіхот.— Коли ж ти, Санчо, заговориш без прислів'їв, плавно і зв'язно, як я тебе стільки разів учив? А ви, добродії мої, краще не чіпайте цього дурня, він вам душу вимотає своїми прислів'ями: у нього їх не два й не три, а не знати скільки, і наводить він їх, дай бог йому здоров'я, а заодно й мені, якщо тільки я погоджуюсь його слухати, завжди так вчасно й так доречно, що просто сил ніяких немає.

— У Санчо Панси ще більше прислів'їв, ніж у Командора Грецького,— зауважила герцогиня,— і вони мають одне достоїнство, яке ставить їх ніскільки не нижче від Командорових, а саме — короткість. Мені особисто прислів'я Санчо навіть більше подобаються, незважаючи на те, що Командорові вдаліше вжиті й принагідніші.

Розмовляючи про такі та їм подібні цікаві речі, залишили вони намет і вирушили в ліс, і в огляді мисливських будиночків та стоянок минув у них весь день, і непомітно спустилася ніч, однак не та ясна й тиха ніч, які звичайно стоять у цю пору, тобто в середині літа; тимчасом півтемрява, що огорнула предмети, сприяла витівці герцога й герцогині, і от, коли присмерк згустився, раптово ніби з усіх кінців запалав ліс, і слідом за тим праворуч і ліворуч, там і там почулися звуки багатьох ріжків та інших військових інструментів, ніби по лісу рухалася незліченна кінна рать. Сяяння вогнів і звуки військової музики осліпили й оглушили всіх присутніх, навіть самих учасників змови. Потім з усіх боків почало долинати: «Алла іл алла!», як звичайно кричать маври, коли кидаються в бій, зазвучали сурми і кларнети, забили барабани, заспівали флейти, всі майже одночасно, безугавно й голосно, так що тільки бездушна людина могла б не знепритомніти при безладних звуках стількох інструментів. Герцог заціпенів, герцогиня була вражена, Дон Кіхот здивувався, Санчо Панса затрусився, навіть учасники змови — і ті злякалися. Від страху ніхто не міг вимовити й слова, і тут перед ними з'явився гонець: одягнутий він був чортом, а замість корнета в нього був неймовірних розмірів, з величезним отвором, ріг, що видавав хрипкі й зловісні звуки.

— Гей, люб'язний гінцю,— окликнув його герцог,— хто ти такий, куди йдеш і що це за військо нібито рухається лісом?

На це гонець гучним і страхітливим голосом відповів так:

— Я — диявол, я шукаю Дон Кіхота Ламанчського, а лісом їдуть шість загонів чарівників і везуть на тріумфальній колісниці незрівнянну Дульсінею Тобоську. Вона їде сюди зачарована, разом з хоробрим французом Монтесіносом, щоб повідомити Дон Кіхота, яким чином можна зняти з неї чари.

— Коли б ти був диявол, як ти запевняєш та як про це можна зробити висновок з твоєї пики, ти б уже давно здогадався, що Дон Кіхот Ламанчський — ось він, перед тобою.

— Клянусь богом і своєю совістю, я його не помітив,— мовив диявол,— у мене так затуркано голову, що головне я випустив з уваги.

— Значить, цей чорт — людина поважна і добрий християнин,— зауважив Санчо,— інакше він не став би клястися богом і своєю совістю. Я починаю думати, що і в пеклі можна зустріти добрих людей.

Тут диявол, не сходячи з коня, повернувся обличчям до Дон Кіхота і сказав:

— До тебе, Рицарю Левів (щоб ти потрапив до них у кігті), послав мене злощасний, але відважний рицар Монтесінос і звелів передати, щоб ти чекав його на тому самому місці, де я з тобою зустрінусь: він везе з собою так звану Дульсінею Тобоську і повинен тобі розповісти, що слід зробити, щоб зняти з неї чари. А оскільки немає про що мені більше з тобою розмовляти, то й нема чого тут

залишатися, отже, значить, чорти — з тобою, такі ж точно, як я, а з вами, сеньйори — добрі ангели.

Вимовивши ці слова, він засурмив у свій чудернацький ріг і, не чекаючи відповіді, повернув коня і зник.

Усі знову здивувались, особливо Санчо і Дон Кіхот: Санчо тому, що всі наперекір істині в один голос твердили, що Дульсінея зачарована, а Дон Кіхот — тому, що він сам не був певний, чи справді відбувалися з ним різні події в печері Монтесіноса. І він усе ще зайнятий був цими думками, коли герцог спитав його:

— Ви маєте намір чекати, сеньйоре Дон Кіхот?

— А як же інакше? — відповів Дон Кіхот.— Якщо навіть на мене все пекло ополчиться, я все одно чекатиму — безстрашно й непохитно.

— Ну, а коли мені доведеться побачити ще одного чорта і почути другий такий ріг,— заявив Санчо,— то я вже чекатиму де-небудь у Фландрії.

Тим часом стало зовсім темно, і в лісі замигтіли вогники, подібно як у небі миготять сухі випарування землі, які нам уявляються падаючими зірками. Слідом за тим почувся страшний шум, так ніби заскрипіли колеса возів, запряжених волами, кажуть, нібито це невгамовне і пронизливе скрипіння лякає навіть вовків і ведмедів. До цього лиха приєдналось нове, гірше від колишнього, а саме: присутнім здалося, нібито на всіх чотирьох кінцях лісу одночасно відбуваються сутички й битви, бо он у тому боці пролунав тяжкий і застрашливий гуркіт гармат, там відбувалася часта стрілянина з мушкетів, десь зовсім близько чулися поклики бійців, здалека долітали безперервні зойки маврів: «Алла іл алла!» Одно слово, корнети, мисливські роги, ріжки, кларнети, сурми, барабани, гармати, аркебузи, а головне, жахливий скрип возів — усе зливалося в такий безладний і приголомшливий гул, що Дон Кіхоту, щоб не здригнутися, довелося зібрати всю свою мужність, тоді як Санчо сплохував і непритомний звалився просто на спідниці герцогині,— та прикрила його і звеліла якнайшвидше бризнути йому в обличчя водою. Його збризнули, і опам'ятався він якраз тієї хвилини, коли з'явилася одна з повозок на скрипучих колесах.

Повозку тягли четверо лінивих волів, покритих чорними попонами; до рогів кожного з них був прив'язаний великий палаючий факел з воску, а на самій колісниці було влаштоване велике сидіння, на якому розташувався поважний старець з довгою, нижче пояса, бородою, білішою за сніг, одягнутий у широку хламиду з чорного полотна, колісниця була яскраво освітлена, а тому розрізнити й помітити все, що на ній було, не складало труднощів. Обов'язки візниці виконували два бридких демони, одягнутих у такі самі полотняні балахони, і морди у них були до того мерзенні, що Санчо, ледве глянувши, одразу зажмурився, щоб більше їх не бачити. Як тільки колісниця порівнялася з стоянкою, поважний старець підвівся з свого високого сидіння і, витягнувшись на весь зріст, голосно заволав:

— Я — мудрець Ліргандей!

Більше він нічого не сказав, і колісниця покотила далі. Потім з'явилась інша така ж колісниця з старцем на троні; старець дав знак, колісниця зупинилась, і тоді він не менш урочисто, ніж перший, проголосив:

— Я — мудрець Алкіф, щирий приятель Урганди Невловимої!

І поїхав далі.

Слідом за тим таким же чином під'їхала третя колісниця, однак цього разу на троні сидів не старець, а здоровенний паруб'яга з розбійницькою личиною; під'їхавши, він піднявся з місця, як і ті двоє, і ще хрипкішим і зліснішим голосом вимовив:

— Я — чарівник Аркалай, заклятий ворог Амадіса Галльського і всіх родичів його!

І поїхав далі. Від'їхавши трохи вбік, усі три колісниці зупинились, надокучливий скрип коліс припинився, в лісі запанувала абсолютна тиша, і тоді почулися звуки музики, ніжні й гармонійні, від чого Санчо зрадів, бо вважав це за добру прикмету; і тому він звернувся до герцогині, від якої весь час не відходив ні на один крок і ні на одну мить, з такими словами:

— Сеньйоро, де грає музика, там не може бути нічого поганого.

— Так само точно і там, де спалахують вогники і де світло,— обізвалася герцогиня.

А Санчо їй заперечив:

— Спалахи — це від стрілянини, а світло буває від вогнищ, от як тепер навколо нас, і вони ще прекрасно можуть нас підсмажити, а вже де музика — там, напевно, святкують і веселяться.

— Це ще невідомо,— сказав Дон Кіхот, що чув усю цю розмову.

І він виявився правий, як це буде видно з дальшого розділу.

digitized by ukrbiblioteka.org

РОЗДІЛ XXXV,

в якому продовжується розповідь про те, як Дон Кіхот дізнався про спосіб зняти чари з Дульсінеї, а так само й про інші дивовижні події.

Тут усі побачили, що під звуки цієї приємної музики до них наближається щось на зразок тріумфальної колісниці, запряженої шестіркою гнідих мулів, укритих білими попонами, і на кожному з мулів сидів той, хто кається, в білому одязі, з великим запаленим воковим факелом у руці. Була ця колісниця разів у два, а то і в три більша за попередні, на самій колісниці і по краях її поміщалося ще дванадцять тих, що каються, в білосніжному одязі і з запаленими факелами; це видовище захоплювало і разом з тим жахало, а на високому троні сиділа німфа під багатьма покривалами з сріблястої тканини, поспіль усипаними золотими блискітками, що надавало не надто багатому її вбранню особливої яскравості. Обличчя її було прикрите прозорим і легким газом, крізь його зборки виднілися чарівні дівочі риси, а велика кількість факелів, що освітлювали її, дозволяла судити про вроду її й вік, який, очевидно, не досягав двадцяти років і був не нижче сімнадцяти. Поряд з нею сиділа постать під чорним покривалом, в одязі до п'ят, з довгим шлейфом. Колісниця зупинилася прямо перед герцогом, герцогинею й Дон Кіхотом, і тієї ж миті на ній замовкли звуки гобоїв, арф і лютней, а постать підвелася з місця, розкрила довгий свій одяг, відкинула покривало, і тут усі ясно побачили, що це сама Смерть, кістлява й бридка; глянувши на неї, Дон Кіхот здригнувся, Санчо злякався і навіть герцогові з герцогинею стало не по собі. Піднявшись і витягнувшись на весь зріст, ця жива Смерть трохи сонним голосом і язиком, що злегка заплітався, заговорила так:

Я — той Мерлін, котрий, як кажуть люди,
Був син диявола (і ця брехня
Віками з уст в уста передавалась),
Князь магії, монарх самодержавний,
Що зглибив Зороастрову науку
І протидіє сивому часу,
Який від всіх утаює діяння
Високославних рицарів мандрівних,
Достойних щонайбільшої хвали.

І хоч звичайно магам, ворожбитам,
Волхвам і чародійникам властива
Різка, сувора і жорстока вдача,
Я завжди ніжний, лагідний, ласкавий
І радий благодіяти людині.
У неосвітлені печери Діта,
Де дух мій віддавався ворожінню
Й зображуванню знаків потайних,
Долинув невимовно тужний голос
Красуні Дульсінеї із Тобосо.
Я зрозумів — жахливе чаклування
Її із дами знатної зробило
Селянкою простою. Із жалю
Я ув'язнив мій дух в порожні надра
Нікчемної цієї оболонки,
Перегорнув сто тисяч чорних книг
Страшної демонічної науки
І ось прибув до вас — покласти край
Цій злій біді, цьому лихому лиху

О ти, краса і гордість всіх убраних
В крицеві і алмазні обладунки,
Маяк і світло, шлях і ціль, і вождь
Тих, що, пухкі покинувши перини
Й дрімливі ліноші, воліли краще
Віддатися утомливим трудам
Тяжкої зброї і кривавих битв!

Узнай, герою, вславлений повсюдно
За подвиги безприкладні, узнай
Відважний і премудрий Дон Кіхоте,
Хвала Іспанії, зоря Даманчі,
Для того, щоб свій образ віднайшла
Прекрасна Дульсінея із Тобосо,
Твій вірний Санчо мусить сам себе
Три тисячі і триста раз шмагнути
Кнутом по жирнім заду, заголившись
На вільному повітрі, тільки так,
Щоб аж пекло, свербіло та щипало.
Усі на цей пристали рішенець,
Хто винуватцем був її нещастя;
З цим я й прийшов до вас, мої сеньйори.

— Та ну тебе! — закричав тут Санчо.— Яке там три тисячі,— для мене й три удари батогом все одно що три удари кинджалом. Іди ти до чорта з таким способом знімати чари! Не розумію, яке відношення мають мої сідниці до чаклунських чарів! Їй-богу, якщо тільки сеньйор Мерлін не знайде іншого способу зняти чари з сеньйори Дульсінеї Тобоської, то нехай вона і в труну ляже зачарована!

— А от я зараз схоплю вас, погань паршива,— заговорив Дон Кіхот,— у чому мати народила, прив'яжу до дерева і не те що три тисячі триста батогів, а й усі шість тисяч шістсот уліплю, та так, що, смикайтеся ви хоч три тисячі триста разів, вони все одно не відліпляться. І не смійте заперечувати, інакше я з вас душу витрясу.

Але тут втрутився Мерлін:

— Ні, так не годиться, на це шмагання добрий Санчо повинен піти добровільно, а не примусово, і притому, коли він сам побажає, бо ніякого певного строку не встановлено. Крім того, батоження буде скорочено вдвоє, якщо тільки він погодиться, щоб другу половину ударів завдала йому чужа рука, хоча б і важка.

— Ні чужа, ні власна, ні важка, ні розважка,— заявив Санчо,— ніяка рука не повинна мене чіпати. Я, чи що, народив сеньйору Дульсінею Тобоську? Так чому ж мені своїми сідницями доводиться розплачуватися за її грішні очі? От мій пан уже справді складає частину її самої, бо він безперестану називає її своїм *життям, душею, опорою і підтримкою,* і він може і повинен відшмагати себе заради неї і зробити все, аби тільки з неї були зняті чари, але щоб я себе почав шмагати? *Abernuntio* [1].

Тільки встиг Санчо це вимовити, як сріблясга німфа, що сиділа поряд з духом Мерліна, схопилася на ноги, відкинула тонке покривало, під яким виявилось незвичайної вроди обличчя, і, звертаючись безпосередньо до Санчо Панси, з чисто чоловічою розв'язністю і не надто ніжним голосом заговорила:

— О нещасний зброєносцю, бараняча твоя голово, дубове серце, булижні й кремінні нутрощі! Коли б тобі наказали, нахабно пико, кинутися з високої башти на землю, коли б тебе попросили, вороже роду людського, зжерти дюжину жаб, дві дюжини ящірок і три дюжини гадюк, коли б тебе умовляли по-звірячому зарізати дружину та дітей кривою й гострою шаблею, то твоє ламання й огинання нікого б не здивували, але надавати значення трьом тисячам трьомстам батогам, у той час як найпаскудніший хлопчисько з сирітського дому щомісяця одержує стільки ж,— от що дивує, вражає, жахає всі добрі душі, які слухають тут твої слова, і вжахне ще всіх тих, як з часом про це дізнаються. Втупи, мерзенна, бездушна тварюко, втупи, кажуть тобі, свої баньки, як у зляканого пугача, в мої очі, подібні до сяючих зірок, і ти побачиш, як потік за потоком і струмок за струмком линуть з них сльози, утворюючи вимоїни, канавки і доріжки на прекрасних рівнинах моїх ланит. Згляньсь, пройдисвіте і зловредне чудовисько, на квітучі мої літа, які ще досі не перевалили за другий десяток: адже мені всього тільки дев'ятнадцять, а двадцяти ще немає, і от я чахну й марнію під грубою мужичою оболонкою, і якщо я зараз не здаюся мужичкою, то це завдяки тут присутньому сеньйорові Мерліну, який зробив мені особливу послугу тільки для того, щоб моя врода тебе зворушила, бо сльози скорботної красуні перетворюють стрімчаки на бавовну, а тигрів на овечок. Хвиськай же, хвиськай себе по м'ясах, тварюко немислима, пробуди своє молодецтво, яке спрямоване в тебе на обжерливість і тільки на обжерливість, і поверни мені ніжність шкіри, лагідність удачі та вроду обличчя. Якщо ж заради мене ти не побажаєш пом'якшитись і прийти до розумного рішення, то наважся хоча б заради нещасного цього рицаря, що стоїть біля тебе, тобто заради твого пана, якого душу мені зараз видно: вона застрягла в нього в горлі на відстані десяти пальців од губів і має намір, дивлячись по тому, яка буде твоя відповідь — сувора чи сприятлива, вилетіти з його уст або ж повернутися до нього в утробу.

При цих словах Дон Кіхот помацав собі горло і, звертаючись до герцога, мовив:

— Клянусь богом, сеньйоре, Дульсінея говорить правду: душа й справді застрягла в мене в горлі, нібито арбалетне ядерце.

— Що ти на це скажеш, Санчо? — спитала герцогиня.

— Скажу, сеньйоро,— відповів Санчо,— те ж саме, що й раніше: щодо батогів — *abernuntio.*

— *Abrenuntio* слід говорити, Санчо,— ти не так вимовляєш,— поправив його герцог.

— Облиште мене, ваша велич,— сказав Санчо,— мені зараз не до тонкощів, додав я одну букву чи відняв,— я до того прикро вражений тим, що хтось буде мене шмагати, або ж я сам себе повинен відшмагати, що за свої слова і вчинки не відповідаю. Однак я хотів би знати, де це моя пані сеньйора донья Дульсінея Тобоська чула, щоб так просили: сама ж добивається від мене, щоб я погодився собі шкуру спустити і називає мене при цьому баранячою головою, тварюкою немислимою, і лає на всі заставки, так що самому чорту урвався б терпець. Та що, справді, тіло в мене кам'яне, або ж мене хоч скільки-небудь стосується, зачарована вона чи ні? Інша, шоб задобрити, корзину білизни з собою привезла б, сорочок, хусток і полуботків, хоч я їх і не ношу, а ця, тільки й знай, лається,— видно забула, як у нас говорять: нав'юч осла золотом — він тобі і під гору бігом побіжить, а подарунки скелю пробивають, а в бога просити не соромся, але й потрудитися для нього не лінуйся, і синиця в руках краще, ніж журавель у небі. А тут ще мій пан, замість умастити мене і по шерстці погладити,— він, мовляв, тоді стане м'який, як віск, ліпи з нього що хочеш,— заявляє, що схопить мене, прив'яже голим до дерева і всипле подвійну порцію різок. І нехай усі ці сумні сеньйори зрозуміють, що вони добиваються шмагання не якогось там зброєносця, а губернатора,— піднімай, як кажуть, вище. Ні, до дідька їх, хай спочатку навчаться просити, навчаться умовляти і стануть ввічливішими, а то день на день не схожий, і не завжди людина в дусі буває. Я зараз готовий луснути з досади, що мій зелений півкаптан у клаптях, а тут ще мене просять, щоб

[1] Правильно: a b r e n u n t i o — упаси бог! (*лат.*).

digitized by ukrbiblioteka.org

я дав себе висікти за власним бажанням, а мені цього так само хочеться, все одно як обернутися в кацика.

— Скажу тобі по честі, друже Санчо,— мовив герцог,—що коли ти не зробишся м'якшим за спілу фігу, то не одержиш острова. Хіба в мене вистачить совісті послати до моїх островів'ян жорстокосердого губернатора, чиє кам'яне серце не зворушать ні сльози стражденних дівчат, ні благання розсудливих, могутніх і стародавніх чарівників і мудреців? Одно слово, Санчо, або ти сам себе висічеш, чи тебе висічуть, або не бувать тобі губернатором.

— Сеньйоре,— сказав Санчо,— чи не можна дати мені два дні строку, щоб я подумав, як краще зробити?

— Ні в якому разі,— заперечив Мерлін.— Це треба вирішити тут же і в цю ж хвилину: або Дульсінея повернеться в печеру Монтесіноса і знову набуде образу селянки, або в тому вигляді, який вона має тепер, її вознесуть в Єлісейські поля, і там вона чекатиме, поки призначене число різок не буде відлічено повністю.

— Ну, добрий Санчо,— сказала герцогиня,— наберися хоробрості й відплати добром за хліб, який ти їв у свого пана Дон Кіхота,— всі ми зобов'язані робити йому послуги й ублажати його за добрий норов та високі рицарські дії. Дай же, друже, свою згоду на шмагання і не підгинай хвоста: адже ти сам добре знаєш, що хоробре серце злу долю ламає.

Замість відповіді Санчо повів з Мерліном таку нісенітну розмову:

— Зробіть ласку, сеньйоре Мерлін, розтлумачте мені: сюди під виглядом гінця з'являвся чорт та від імені сеньйора Монтесіноса сказав моєму панові, щоб той чекав його тут, бо він сам, мовляв, сюди прибуде і навчить, як зняти чари з сеньйори доньї Дульсінеї Тобоської, але досі ми ніякого Монтесіноса в очі не бачили.

А Мерлін йому на це відповів так:

— Друже Санчо, цей чорт — нечема і неабиякий мерзотник: я посилав його до твого пана з дорученням зовсім не від Монтесіноса, а від себе самого, а Монтесінос сидить у своїй печері і, можна сказати, жде не діждеться, щоб з нього зняли чари, так що він і радий би в рай, та гріхи не пускають. Якщо ж він у тебе в боргу, або якщо в тебе є до нього справа, то я живо тобі його доставлю і відведу, куди скажеш. А поки що погоджуйся швидше на шмагання,— запевняю тебе, що це буде тобі дуже корисно як для душі, так і для тіла: для душі — тому що ти тим самим виявляєш благодіяння, а для тіла — тому що, скільки мені відомо, ти людина повнокровна, і легке кровопускання не може тобі пошкодити.

— Дуже багато лікарів розвелося на світі: чарівники — і ті лікарями поробилися,— зауважив Санчо.— Ну, коли всі мене вмовляють, хоч сам я дивлюсь на цю справу по-іншому, так і бути, я згодний завдати собі три тисячі триста ударів батогом, з умовою однак, що я буду себе шмагати, коли мені це заманеться, і що ніхто мені не буде вказувати день і годину, а я з свого боку постараюсь зробити це якнайшвидше, щоб усі могли полюбуватися вродою сеньйори доньї Дульсінеї Тобоської, а вона над усяке сподівання, видно, й справді красуня. Ще я ставлю умовою, що я не зобов'язаний сікти себе до крові і що коли інші удари тільки мух злякають, все-таки вони будуть мені зараховані. Так само, якщо я зіб'юся з лічби, то нехай сеньйор Мерлін, який усе на світі пізнав, потрудиться полічити й повідомити мене, скільки невистачає, або ж скільки лишку.

— Про лишок повідомляти не доведеться,— заперечив Мерлін,—тільки-но призначене число ударів буде відпущено, з сеньйори Дульсінеї раптово будуть зняті чари, і з почуття вдячності з'явиться вона подякувати доброму Санчо і навіть нагородити його за добру справу. Отже ні про лишок, ні про недостачу ти не турбуйся, та й небо не дозволить мені хоч на волосину тебе обдурити.

— Ну, так господи благослови! — вигукнув Санчо.— Я скоряюсь гіркій моїй долі, тобто приймаю на вказаних умовах цю епітім'ю.

Тільки Санчо встиг це вимовити, як знову засурмили сурми, знову затріщали незліченні аркебузні постріли, а Дон Кіхот кинувся до Санчо на шию і став цілувати його в лоб і щоки. Герцогиня, герцог та всі інші виразили своє захоплення, і колісниця рушила з місця; і при від'їзді Дульсінея відвісила поклон герцогові з герцогинею і особливо глибокий — Санчо.

А тимчасом на небі все яскравіше розгорялася зоря, радісна й сміхотлива, польові квіти піднімали головки, а кришталеві води струмків, дзюркотячи між білими й жовтими камінцями, понесли свою дань річкам, що чекали на них. Торжествуюча земля, ясне небо, прозоре повітря, яскраве світло — все це, і разом і нарізно, провіщало, що день, який ішов слідом за Авророю, обіцяв бути тихим і ясним. А герцог і герцогиня, задоволені полюванням, а також і тим, як дотепно й щасливо досягли вони своєї мети, повернулися до себе в замок з наміром затіяти що-небудь нове, бо це було для них найбільше задоволення.

РОЗДІЛ XXXVI,

в якому розповідається про незвичайну й небувалу пригоду з дуеньєю Горевaною, інакше називаною графинею Трифальді, та наводиться лист, який Санчо Панса написав дружині своїй Тересі Панса.

У герцога був домоправитель, великий жартівник і весельчак: це він виконував роль Мерліна, він же керував усією пригодою, написав вірші і підучив одного з пажів зобразити Дульсінею. Трохи згодом з допомогою своїх панів він склав план нової пригоди, що свідчив про незвичайно хитромудру й на рідкість багату його вигадку.

Другого дня герцогиня спитала Санчо, чи почав він прийняте ним на себе каяття, необхідне для того, щоб зняти чари з Дульсінеї. Санчо відповів, що почав і минулої ночі вже завдав собі п'ять ударів. Герцогиня спитала, чим саме він їх завдав, Санчо відповів, що рукою.

— Це шльопанці, а не батоження,— зауважила герцогиня.— Я переконана, що подібна м'якість поводження з самим собою не сподобається мудрому Мерлінові. Ні вже, добрий Санчо, вибери лишень ти для себе батіг з шипами або ж з вузлами,— так буде відчутніше: адже недарма говорить прислів'я, що і для вчення корисне січення, а волю такої знатної особи, як Дульсінея, так дешево, такою нікчемною ціною здобути не можна. І ще візьми до уваги, Санчо, що добрі справи, які роблять ся в'яло й недбайливо, не зараховуються і зовсім нічого не варті.

На це Санчо відповів так:

— А ви дайте мені, ваша світлість, батіг або ж вірьовку якнайкращу, і я буду себе шмагати, тільки не дуже боляче, бо було б вам відомо, ваша милость, що хоч я й простий мужик, а тіло в мене не з ряднини, а скоріше з бавовняного паперу, і калічити себе заради чужої користі — це не діло.

— В добрий час,— мовила герцогиня,— завтра я виберу батіжок саме по тобі, і ніжній твоїй шкірі він сподобається, як рідна сестра.

Потім Санчо сказав герцогині:

— До відома вашої світлості, дорога моя сеньйоро, я написав листа моїй дружині Тересі Панса і повідомив її про все, що зі мною сталося з тих пір, як ми з нею розлучилися; лист у мене тут, за пазухою, залишається тільки написати адресу, і мені хотілося б, щоб ваша розсудливість його прочитала, бо мені здається, що він написаний по-губернаторськи, тобто так, як належить писати губернаторам.

— А хто ж його склав? — поцікавилася герцогиня.

— Хто ж, як не я, грішний? — сказав Санчо.

— І сам же й написав? — продовжувала допитуватися герцогиня.

— Де вже там,— відповів Санчо,— я не вмію ні читати, ні писати, я можу тільки поставити свій підпис.

— Ну що ж, подивимось,— мовила герцогиня,— я певна, що в цьому листі ти виявив свої блискучі розумові здібності.

Санчо дістав з-за пазухи і простягнув герцогині незаклеєний лист, який містив у собі таке:

ЛИСТ САНЧО ПАНСИ ДО ЙОГО ДРУЖИНИ ТЕРЕСИ ПАНСА

«Хоч і славно мене висікли, зате я славно верхи прокатався; хоч і буде в мене славний острів, але зате не минути мені славного шмагання. Зараз ти всього не зрозумієш, мила Тересо, але потім я тобі поясню. Хай буде тобі відомо, Тересо, тверде моє рішення: тобі належить їздити в кареті, інакше тобі не личить, бо їздити як-небудь по-іншому — це для тебе тепер все одно що повзати рачки.

Ти дружина губернатора, дивись же: у тебе все повинно бути так, щоб комар носа не підточив! При цьому додаю зелений мисливський каптан, який мені пожалувала сеньйора герцогиня,— прикинь, чи не вийде з нього спідниця або кофта для нашої дочки. В тутешніх краях говорять, що мій пан Дон Кіхот — божевільний розумник і забавний навіжений і що я йому чудова пара. Побували ми в печері Монтесіноса, а мудрий Мерлін, щоб зняти чари з Дульсінеї Тобоської, яку, проте, всі її земляки зовуть Альдонсою Лоренсо, вибрав мене: мені належить завдати собі три тисячі триста ударів за вирахуванням тих п'яти, що я вже завдав, і тоді з неї буде зовсім знято чари, не гірше як з нас з тобою. Про це ти нікому не кажи, а то винесеш сміття з дому і підуть пересуди. Через кілька днів я вирушаю губернаторствувати з величезним бажанням загребти грошей.— мені говорили, що всі заново призначені правителі виїжджають з таким же точно бажанням. Я там роздивлюсь і тоді напишу, варто тобі приїжджати чи ні. Сірий здоровісінький і низько тобі кланяється, а я його нізащо не покину, хоч би мене зробили султаном турецьким. Сеньйора герцогиня тисячу разів цілує твої ручки, а ти їй поцілуй дві тисячі разів, бо, як говорить мій пан, ввічливі вирази — це найдешевша і ні до чого не зобов'язуюча річ у світі. Богу було невгодно послати мені ще один чемоданчик з сотнею ескудо, як у минулу подорож, але ти, мила Тересо, не засмучуйся: козла пустили в город, і на посаді губернатора ми своє візьмемо. Одне тільки дуже мене непокоїть: кажуть, якщо цього хоч раз покуштуєш, то язик проковтнеш, і от коли так воно й буде, то губернаторство недешево мені обійдеться. А втім, калікам і вбогим подають стільки милостині, що вони живуть, як каноники. От і виходить,

digitized by ukrbiblioteka.org

що не так, то отак, а ти в мене, треба надіятися, розбагатієш. Пошли тобі бог щастя, а мене нехай береже він заради тебе.

Писано в цьому замку 1614 року липня 20 дня.

Твій чоловік, губернатор
Санчо Панса».

Герцогиня прочитала лист і сказала Санчо:

— У двох місцях ви, добрий губернаторе, трохи сплохували. По-перше, ви повідомляєте і пояснюєте, що губернаторство було вам пожалуване за те, що ви погодилися себе висікти, а тимчасом ви самі добре знаєте і не станете заперечувати, що коли мій чоловік, герцог, обіцяв вам губернаторство, то ніяке шмагання вам ще й уві сні не снилося. По-друге, ви тут виявили надзвичайну користолюбність, але ж поженешся за прибутком, а повернешся із збитками, від заздрості, кажуть, очі розбігаються, і жадібний правитель чинить неправий суд.

— Я зовсім не те хотів сказати, сеньйоро,— зауважив Санчо,— і якщо ваша милость гадає, що лист написаний не так, як слід, то ми його миттю розірвемо і напишемо новий, але тільки він може вийти ще гіршим, якщо я покладусь на свою власну кмітливість.

— Ні, ні,— заперечила герцогиня,— це добрий лист, я хочу показати його герцогові.

Потім вони пішли в сад, куди цього дня мав бути поданий обід. Герцогиня показала лист Санчо герцогові, і він був у повному захопленні від нього. Обід закінчився, прибрали з столу, і довго ще після цього герцог і герцогиня насолоджувалися цікавими словами Санчо, як раптом почулися сумні звуки флейти і глухий, переривчастий стукіт барабана. Всі, здавалося, були вражені цією незрозумілою, войовничою й сумною музикою, особливо ж Дон Кіхот,— від хвилювання він не міг усидіти на місці; про Санчо й говорити нічого: від страху він побіг до звичайного свого захисту, тобто під крильце до герцогині, бо звуки музики, що долинали, були, воістину і справді, тужливі й сумні. Серед присутніх усе ще панувало замішання, як раптом вони побачили, що по саду йдуть два чоловіки в траурному одязі, такому довгому й довгополому, що він тягся по землі; обидва незнайомці били у великі барабани, теж обтягнуті чорною тканиною. Поряд з ними крокував флейтист, такий же чорний і страшний, як і вони. Слідом за цією трійцею йшла людина велетенської будови тіла, одягнута, вірніше сказати, закутана, в чорну-пречорну хламиду з неймовірної довжини шлейфом. Поверх хламиди його оперезувала й перехрещувала широка, також чорна, перев'язь, а на ній висів величезний ятаган з чорним ефесом і в чорних піхвах. Обличчя в нього було закрите прозорою чорною вуаллю, крізь яку видна була довжелезна білосніжна борода. Виступав він у такт барабанам, велично й чинно. Словом, величезний його зріст, поважна хода, чорний одяг, а також його почт могли б збентежити, та й збентежили всіх, що не мали поняття, хто він такий.

Отже, з вищеописаною повільністю й особливою урочистістю наблизився він до герцога, який разом з усіма іншими чекав його стоячи; а наблизившись, він опустився перед герцогом навколішки, проте той навідріз відмовився з ним розмовляти, поки він не підведеться. Чудовисько послухалось і, ставши на ноги, відкинуло з обличчя вуаль, а під нею виявилася найжахливіша борода, така довга, біла й густа, якої досі не бачило людське око, після чого з об'ємистих і широких грудей бороданя вирвалися й полилися звуки низького й сильного голосу, і, втупившись у герцога, бородань вимовив такі слова:

— Найсвітліший і наймогутніший сеньйоре, мене зовуть Трифальдін Біла Борода, я служитель графині Трифальді, інакше дуеньї Горевани, від якої я й прибув до вашої величі з посольством, а саме: чи не зволить ваше високопревосходительство дозволити й розрішити їй з'явитися до вас і розповісти про свою печаль, одну з найнезвичайніших і найдивовижніших, які тільки найпохмуріша уява у всьому земному світі може собі уявити? Але насамперед вона бажає знати, чи нема у вашому замку доблесного й непереможного рицаря Дон Кіхота Ламанчського, бо вона заради нього прийшла до вашої держави з королівства Кандайї пішки і натщесерце, тобто здійснила дію, яку можна й слід вважати за чудо або ж за чарівництво. Вона чекає біля воріт вашої фортеці, тобто літнього замка, і стане перед вами, як тільки ви дасте свою згоду. Я кінчив.

Тут він кашлянув, обома руками погладив бороду і з великою гідністю став чекати відповіді. А герцог відповів так:

— Уже давно, люб'язний Трифальдіне Біла Бородо, дійшла до нас звістка про нещастя, яке спіткало її ясновельможність графиню Трифальді, яку чарівники примушують іменувати себе дуеньєю Гореваною, а тому, рідкісний служителю, попроси її увійти й передай їй, що відважний рицар Дон Кіхот Ламанчський, чий норов такий благородний, що від нього сміливо можна чекати всілякої допомоги й захисту, перебуває тут. І передай їй ще від мого імені, що коли вона потребує і мого заступництва, то за ним діло не стане, бо до того мене зобов'язує звання рицаря, а рицарям належить і личить заступатися за всіх жі-

нок, особливо вдовствуючих дуеній, пригнічених і стражденних, а її ясновельможність, треба гадати, саме така і є.

При цих словах Трифальдін схилив перед герцогом коліна, а потім, подавши барабанщикам і флейтистові знак, під ту ж саму музику, під яку він входив у сад, і тією ж самою ходою попрямував до виходу, а присутні тимчасом знову дивувалися з його зовнішності й осанки. А герцог, звернувшись до Дон Кіхота, сказав:

— Отже, славний рицарю, присмерк неуцтва й підступності не в силі притушкувати й затьмарити світло доблесті та благородства. Кажу я це тому, що ваша великодушність ще й тижня не прожила в моєму замку, а з чужедальних країв до вас уже течуть люди — і не в каретах, і не на верблюдах, а пішки й натщесерце: течуть скорботні, течуть принижені, ті, хто вірить, що в наймогутнішій вашій руці вони знайдуть позбавлення від усіх своїх прикростей і митарств, і цим самим ви зобов'язані великим своїм діянням, чутка про які перебігла й облетіла всі відомі нам країни.

— Я б нічого не мав проти, сеньйоре герцог,— заговорив Дон Кіхот,— коли б тут була зараз та шановна духовна особа, яка недавно за столом висловила таку неприхильність і таку ненависть до мандрівних рицарів,— нехай би вона тепер наочно переконалася, потрібні чи не потрібні згадані рицарі людям. Принаймні вона переконалася б на ділі, що люди, безмірно принижені й доведені до відчаю, у важливих випадках життя, коли з ними трапляються нещастя жахливі, йдуть за допомогою не в доми судовиків, не в доми сільських псаломщиків, не до дворянина, який і разу не виїжджав з свого маєтку, і не до столичних дармоїдів, які люблять тільки вивідувати новини, а потім викладувати й розповідати їх іншим, але зовсім не прагнуть самі здійснювати такі діяння й подвиги, про які розповідали б і писали інші. Виручати в бідах, допомогати в нужді, охороняти дівчат і втішати вдів краще від мандрівних рицарів ніхто не вміє, і я безконечно дякую богові за те, що я — рицар, і благословляю будь-які нещастя й випробування, які на почесному цьому поприщі мені можуть бути послані. Нехай з'явиться ця дуенья і попросить у мене чого тільки їй завгодно: порукою за визволення її від напастей служать міць моєї руки та непохитна рішимість вічно бадьорого мого духу.

РОЗДІЛ XXXVII,

в якому продовжується славна пригода з дуеньєю Гореваною.

Герцог і герцогиня були в захопленні, що Дон Кіхот прийняв усю цю витівку за чисту монету, але тут заговорив Санчо:

— Боюсь, як би сеньйора дуенья не підклала мені свиню щодо мого губернаторства. Я чув від одного толедського аптекаря,— дуже балакуча була людина,— що куди тільки сунуть свій ніс дуеньї, там уже добра не жди. Боже ти мій, до чого ж їх ненавидів цей самий аптекар! З цього я роблю висновок, що коли всі дуеньї — настирливі й нахабні, якого б звання й стану вони не були, то що ж повинна собою являти дуенья Горевана, як називають цю графиню, справжнє прізвище якої чи то Три Фалди, чи то Три Хвости? Адже в нас у селі фалди хвостами називають.

— Помовчи, друже Санчо,— сказав Дон Кіхот,— ця сеньйора дуенья прибула заради мене з далеких країн, і тому я не припускаю думки, щоб вона належала до числа тих дуеній, про яких говорив твій аптекар, тим більше що вона — графиня, а графині якшо і бувають дуеньями, то тільки при королевах та при імператрицях, а в себе вдома вони — вища знать, і їм прислужують інші дуеньї.

Тут втрутилась у розмову при цьому присутня донья Родрігес:

— Служать нашій сеньйорі герцогині такі дуеньї,— зауважила вона,— які при сприятливому збігові обставин теж могли б бути графинями, але ж людина тільки гадає, а бог розподіляє. Як би там не було, говорити погане про дуеній я нікому не дозволю, особливо про старих дів,— хоч я і не з їхнього числа, а все-таки перевага дуеньї-дівчини перед дуеньєю-вдовою для мене ясна й очевидна, і хто здумає нас, дуеній, стригти, у того ножиці до рук пристануть.

— Ну, де там! — заперечив Санчо.— Мій знайомий цирульник говорить: у дуеній стільки є чого обстригти, що вже краще цю кашу не мішати, хоч вона й крутенька.

— Прислужники з давніх-давен ворогують з нами,— заперечила донья Родрігес,— вони днюють і ночують у передпокоях, ми у них завжди перед очима, і залишають вони нас у спокої, тільки коли богу моляться, а весь інший час розпускають плітки, перемивають нам кісточки і чорнять наше добре ім'я. Ні, вже, як вони собі хочуть, ці бовдури, а ми на зло

digitized by ukrbiblioteka.org

їм будемо собі жити та поживати, та ще у поважних панів, хоч, між іншим, ми там і голодуємо, і прикриваємо ніжне своє тіло,— а в кого воно, може, й не таке вже ніжне,— чорними хламидами, на зразок того, як на час святкової процесії прикривають і застеляють килимами гнойовища. Слово честі, коли б мені тільки дозволили і трапилася слушна нагода, я б не те що тут присутнім, а й усьому світові довела, що дуенья є вмістилище всіх чеснот.

— Я гадаю,— мовила герцогиня,— що добра моя дуенья донья Родрігес права, і права повністю, але тільки тепер не час вступатися за себе й за інших дуеній та оспорювати думку негідного цього аптекаря, що вкорінилась у душі поважного Санчо Панси.

На це Санчо сказав:

— З тих пір як мені вдарило в голову губернаторство, я вже не страждаю слабостями, властивими слузі, і на всіх дуеній на світі мені тепер у вищій мірі наплювати.

Суперечка про дуеній, напевно, ще продовжувалася б, але в цей час знову почулися флейта й барабани, що сповіщало про вступ дуеньї Горевани в сад. Герцогиня спитала герцога, чи не слід вийти їй назустріч, тому що вона, як-не-як, графиня і знатна особа.

— Раз вона графиня,— відповів за герцога Санчо,— то я рішуче тверджу, що вашим величам належить вийти їй назустріч, але якщо вона разом з тим дуенья, то я гадаю, що вам ні на один крок не слід рухатися з місця.

— Хто тебе просить втручатися, Санчо? — спитав Дон Кіхот.

— Хто просить? — повторив Санчо.— Я втручаюсь тому, що маю право втручатись як зброєносець, що навчався правил ввічливості в школі вашої милості, а ви ж — найввічливіший і найкраще вихований рицар,— ви всім ввічливцям ввічливець, і ви ж самі говорите, ваша милость: у цій галузі що пересолити, що недосолити — користь одна, і годі,— здається, я досить ясно висловився.

— Санчо зовсім правий,— зауважив герцог,— раніше подивимось, яка графиня на вигляд, а потім установимо, які почести їй личать.

У цей час, точнісінько так як і першого разу, увійшли барабани і флейта.

І на цьому автор закінчує короткий цей розділ і починає новий, в якому буде продовжуватися та ж сама пригода, а вона є однією з найбільш вартих уваги в усій нашій повісті.

РОЗДІЛ XXXVIII,

в якому наводиться розповідь дуеньї Горевани про її недолю.

Слідом за сумними музикантами по саду йшли двома рядами дванадцять дуеній у широких хламидах, очевидно з досить цупкого сукна, і в білих канекенових покривалах, таких довгих, що з-під них видно було лише кайомку хламиди. За ними, спираючись на руку зброєносця Трифальдіна Біла Борода, виступала сама графиня Трифальді; на ній була сукня з чудової чорної байки з таким довгим ворсом, що, коли б його завити, кожна ворсинка була б схожа на добру мартоську горошину. Три кінці її шлейфа, інакше кажучи — хвоста (можна назвати його і так і отак), несли, теж одягнуті в траур, три пажі, являючи собою гарну геометричну фігуру, утворену трьома гострими кутами, під якими розходилися три кінці її шлейфа, і всякий, хто дивився на гострокінцевий цей шлейф, відразу здогадувався, що тому її й звуть *графинею Трифальді,* тобто графинею *Трьох Фалд;* і Бен-інхалі підтверджує, що це так і є, а що справжнє її прізвище — *графиня Вовчуна*, бо в її графстві водилося багато вовків, а коли б, мовляв, у тому графстві водилися б у величезній кількості не вовки, а лисиці, то вона звалася б *графинею Лисианою,* бо місцевий звичай такий, що можновладні князі утворюють свої прізвища від того предмета або ж предметів, на які їхні володіння багаті; однак наша графиня, щоб підкреслити незвичайність свого шлейфа, перемінила прізвище *Вовчуна* на *Трифальді.*

Графиня йшла величною ходою, так само як і всі дванадцять її дуеній, обличчя яких були закриті чорною вуаллю, і не прозорою, як у Трифальдіна, але до того густою, що крізь неї нічого не можна було розглядіти. Як тільки загін дуеній показався в саду, герцог, герцогиня і Дон Кіхот устали, а за ними і всі, хто споглядав повільну цю процесію. Нарешті дванадцять дуеній зупинились, утворивши прохід, і між ними, все спираючись на руку Трифальдіна, пройшла Горевана, а герцог, герцогиня і Дон Кіхот зробили кроків дванадцять їй назустріч. Графиня опустилася навколішки й заговорила голосом зовсім не тонким і не ніжним, а швидше грубим і хрипким:

— Будьте ласкаві, ваші величі, не відда-

вайте таких почестей вашому покірному слузі, чи то пак служниці: адже я перебуваю в горі і через це не можу відповісти вам тим же, бо незвичайне моє і досі не бачене нещастя відбило в мене розум і занесло не знати куди, і, треба гадати, надто далеко, тому що, скільки я не шукаю мій розум, а відшукати так-таки й не можу.

— Зовсім нерозумним, сеньйоро графине, ми визнали б того,— мовив герцог,— хто з першого погляду не розпізнав би ваших достоїнств, які безперечно заслуговують найвищої шани та найурочистіших церемоній.

Тут він запропонував їй руку і посадив її в крісло поряд з герцогинею, а герцогиня влаштувала їй не менш люб'язний прийом. Дон Кіхот мовчав, а Санчо Пансі страх як хотілося побачити обличчя самої Трифальді або ж якої-небудь з численних дуеній, але це могло бути тільки в тому разі, коли б вони з своєї доброї волі й бажання зняли вуаль.

Ніхто не ворушився, всі мовчали, чекаючи, щоб хтось порушив мовчання, і перша порушила його дуенья Горевана, повівши таку розмову:

— Я певна, наймогутніший сеньйоре, найпрекрасніша сеньйоро та все найосвіченіше товариство, що найзліше моє нещастя зустріне в найдоблесніших серцях ваших стільки ж поблажливості, скільки й великодушності та співчуття, бо нещастя моє таке, що воно здатне розчулити мармур, пом'якшити алмаз і розплющити булат найжорстокіших сердець на світі. Однак перш ніж воно досягне до вашого слуху (слово *вуха* мені здається надто грубим), я б хотіла знати, чи є у вашому товаристві, колі і компанії найбездоганніший рицар — Ламанчніший Дон Кіхот і зброєносніший його Панса.

— Панса тут, і Кіхотійший Дон теж,— перш ніж хто-небудь устиг відповісти, оголосив Санчо,—так що ви, найбідолашніша й найдуенійша, можете говорити все, що тільки прийде у головійшу вашу голову, а ми завждайше готові до послужливійших ваших послуг.

У цей час піднявся Дон Кіхот і, звертаючи свої слова до горюючої дуеньї, мовив:

— Якщо ваші злигодні, скорботна сеньйоро, залишають вам хоча б віддалену надію, що сила та доблесть мандрівного рицаря можуть вам допомогти, то я готовий усі свої сили, нехай малі й слабкі, віддати на службу вам. Я — Дон Кіхот Ламанчський, призначення якого — захищати всіх знедолених, значить, вам немає потреби, сеньйоро, старатися прихилити нас до себе й починати з передмов, кажіть напрямки, без зайвих обходів, про свої прикрості: до вашої розповіді прихилили слух такі люди, які зуміють якщо не виручити вас з біди, то принаймні розділити вашу скорботу.

При цих словах дуенья Горевана зробила такий рух, ніби хотіла кинутися до ніг Дон Кіхота, і вона справді кинулась і, намагаючись обняти їх, заговорила:

— Я припадаю до ваших стоп і ніг, о непереможний рицарю, бо вони суть основа й опора мандрівного рицарства! Я бажаю поцілувати ці стопи, від чиїх кроків найтіснішим чином залежить визволення від усіх моїх бід, о доблесний мандрівний рицарю, істинні подвиги якого затьмарюють і залишають позаду казкові подвиги Амадісів, Еспландіанів та Бельянісів!

Потім вона звернулася до Санчо Панси і, схопивши його за руки, мовила:

— О ти, найвірніший з усіх зброєносців, що перебувають на службі у мандрівних рицарів у віці теперішньому, а також і у віках минулих, зброєносець, чиї достоїнства безмірніші за бороду супутника мого Трифальдіна, тут присутнього! Ти маєш право пишатися тим, що служиш великому Дон Кіхоту, бо в його особі ти служиш усій безлічі рицарів, які коли-небудь бралися за зброю. Заклинаю тебе незмінними твоїми чеснотами: будь добрим посередником між мною і твоїм паном, щоб він не забарився вступитися за цю найсмиреннішу і найнещасливішу графиню.

А Санчо їй на це сказав:

— Що мої достоїнства, сеньйоро, великі й колосальні, як борода вашого зброєносця,— це мене мало торкається. Аби тільки душа моя перейшла в світ інший з бородою і з вусами,— от що мені важливо, а до тутешніх борід мені мало, а вірніше сказати, і зовсім немає ніякого діла. Але тільки я і без такого умаслювання та канючення попрошу мого пана (а я знаю, що він мене любить, особливо тепер, коли я йому потрібний для однієї справи), щоб він, у чому може, подав вам допомогу і заступництво. Викладуйте нам, ваша милость, свою біду, розповідайте все по порядку і не турбуйтеся: вже як-небудь ми з вами домовимось.

Герцогові й герцогині була відома прихована причина цієї пригоди, і тепер вони помирали зо сміху і в думці захоплювалися кмітливістю графині Трифальді та її вмінням прикидатися, а графиня тимчасом знову сіла в крісло і почала свою розповідь:

— У славному королівстві Кандайї, яке знаходиться між великою Трапобаною і Південним морем, на відстані двох миль од мису Коморина, владарювала королева Майнція, вдова короля Архіпелага; від цього чоловіка й повелителя в неї народилась і з'явилась на світ наслідниця престолу інфанта Метонімія.

digitized by ukrbiblioteka.org

Згадана мною інфанта Метонімія росла й виховувалась під моїм доглядом і наглядом, бо я була найстарішою і найбільш знатною дуеньєю її матері. Через якийсь час маленькій Метонімії сповнилося чотирнадцять років, і була вона така прекрасна, що здавалося, ніби природа нічого досконалішого створити не могла. І не подумайте, що вона не вийшла розумом! Ні, вона була така ж розумниця, як і красуня, а красуня вона була перша в світі, була і є, якщо тільки заздрісна доля і невблаганні парки не перервали нитку її життя. Але ні, не може цього бути: небо не допустить, щоб на землі вчинилося подібне злодіяння і щоб гроно найкращої в світі виноградної лози було зірване нестиглим. Врода її, яку не в силі належним чином возславити неповороткий мій язик, полонила численну кількість можновладних князів, як тубільних, так і іноземних, і серед інших наважився піднести свої помисли до неба незрівнянної її вроди якийсь простий кавальєро, столичний житель; він покладався на свою молодість і молодецтво, на багатосторонні свої здібності і обдаро́вання, на швидкість і витонченість думок, бо треба вам знати, ваші величі, якщо тільки моя розповідь вам ще не надокучила, що гітара у нього в руках просто так і розмовляла, та до того ж він був віршувальник, неабиякий танцюрист і вмів майструвати клітки для птахів, так що в разі крайньої нужди одними цими клітками міг би заробляти собі на шматок хліба,— словом, усі ці достоїнства й обдарування могли б зрушити гору, а не те що спокусити юну дівчину. Однак уся його пригожість і чарівна приємність, так само як і всі обдарування його й здібності мало що або навіть зовсім нічого не могли б зробити з фортецею, яку являла собою моя вихованка, коли б цей розбійник і нахаба не визнав за потрібне покорити спочатку мене. Цей лиходій і безсоромний пройдисвіт здумав насамперед підкупити мене і задобрити, щоб я, негідний комендант, віддала йому ключі від фортеці, яку я охороняла. Коротше кажучи, він затуманив лестощами мій розум і покорив моє серце різними штучками та дрібничками. Але вже ніяк не могла я встояти і здалась остаточно, коли одного разу вночі, сидячи біля вікна, що виходило в провулок, почула я його спів, а співав він, скільки я пам'ятаю, ось яку пісню:

За любов мою за щиру
Серце зранено мені,
І страждаю я вдвійні,
Бо страждаю потай миру.

Пісня ця здалася мені перлом твору, а голос його — солодким, як мед, і тільки потім, коли я побачила, як мене підвели ці і їм подібні вірші, я прийшла до думки, що поетів треба виганяти з держав упорядкованих, як це і радив Платон,— принаймні поетів любострасних, тому що їхні вірші не мають нічого спільного з віршами про маркіза Мантуанського, які захоплюють і примушують проливати сльози і дітей, і жінок, а дотепність любострасних поетів пронизує вам душу, подібно до ніжних шипів, і обпікає її, як блискавка, не пропалюючи покровів. А потім ось що він ще співав:

Смерть, повій своїм крилом,
Прилетівши обережно,
Щоб щасливий був безмежно
Я заснути вічним сном.

І ще в цьому роді співав він пісеньки й куплети, які чарують, коли їх співають, і дивують, коли їх читають. А що буває, коли віршувальники ставляться поблажливо до того роду поезії, який у Кандайї був тоді широко розповсюджений та іменувався *сегідильєю!* Тут уже душа гуляє, тіло йде в танок, тебе розбирає сміх, і почуття починають хвилюватися. Ось тому я й кажу, добродії мої, що подібних віршувальників з повним правом слід було б засилати на острови Ящірок. А втім, винні не вони, а ті простаки, які їх вихваляють, і ті дурепи, які їм вірять, і коли б я була тією доброчесною дуеньєю, якою мені бути належало, мене б не зворушили всі ці опівнічні твори, і я б усумнилася в щирості подібних виразів: «Я живу вмираючи, палаю в льоду, замерзаю в огні, надіюсь без надії, віддаляюсь і залишаюсь» та інших нісенітностей у цьому ж роді, яких сповнені такі писання. Справді, хіба віршомази не обіцяють своїм коханим фенікса Аравії, вінця Аріадни, коней Сонця, перлів Півдня, золота Червонії та бальзаму Панкайї? Тут вони дають повну волю своїм перам, бо їм нічого не коштує обіцяти те, чого вони не збираються, та й не можуть виконати. Але чому ж я ухилилася від мого предмета? Горе мені, нещасній! Що за божевілля й що за навіженство перелічувати чужі недоліки, тоді як мені ще стільки залишається сказати про мої власні! Ще раз горе мені, злощасній! Адже мене погубили не вірші, а власна моя простодушність; мене збила з пантелику не музика, а моя ж власна легковажність; велика моя недосвідченість і мала обачливість проклали дорогу й розчистили шлях дону Треньбреніо — так звали згаданого кавальєро. І от при моєму посередництві він не раз і не два проникав у покій до Метонімії, спокушеної не ним, а мною самою, проникав на правах законного чоловіка, бо хоч я й велика грішниця, а все ж нізащо,— тобто, винна, не нізащо, а ні в якому разі не

допустила б, щоб хто-небудь, крім чоловіка, торкнувся ранта на підошві її черевичків. Ні, ні, ні в якому разі! За які б справи я не взялася, шлюб завжди в мене стоятиме на першому місці! А в цій справі все лихо полягає в нерівності стану: дон Треньбреніо — простий дворянин, а інфанта Метонімія, як я вже сказала,— наслідниця королівського престолу. Деякий час ця інтрижка приховувалась і крилась у розсудливості моєї обережності, але потім я зрозуміла, що вона не може не відкритися, бо животик у Метонімії з невідомої причини все здувався і здувався, і, в жаху від цього здуття Метонімієвого живота, ми всі троє зібралися на нараду й вирішили, що, перш ніж зла ця справа викриється, дон Треньбреніо в присутності вікарія попросить руки Метонімії на підставі листа, в якому інфанта давала обіцянку бути його дружиною та який я ж їй і продиктувала: моя вигадка допомогла мені скласти його в таких сильних виразах, що їх не зруйнувала б і сила Самсона. Були вжиті належні заходи, означений вікарій прочитав лист і допитав інфанту, інфанта в усьому призналася, і тоді він звелів їй сховатися в будинку якогось поважного столичного альгуасила.

Тут втрутився Санчо:

— Коли в Кандайї теж є альгуасили, поети й сегідильї, то я можу поклястися, що все на світі влаштовано однаково. Тільки ви поспішіть, ваша милость, сеньйоро Трифальді: адже пізно вже, а мені смерть як хочеться дізнатися, чим закінчилась уся ця довга історія.

— Зараз, зараз,— сказала графиня.

РОЗДІЛ XXXIX,

в якому Трифальді продовжує дивну свою і вікопомну історію.

Кожне слово Санчо Панси захоплювало герцогиню та кидало у відчай Дон Кіхота; і як тільки Дон Кіхот звелів йому замовкнути, то Горевана продовжувала розповідати:

— Нарешті, після дуже багатьох запитань і відповідей, переконавшись, що інфанта твердо стоїть на своєму, не відступаючи од початкового свого рішення й не міняючи його, вікарій вирішив справу на користь дона Треньбреніо і віддав йому Метонімію в законні дружини, чим королева Майнція, мати інфанти Метонімії, була так роздосадувана, що через три дні ми її вже поховали.

— Отже, вона, напевно, вмерла,— зробив висновок Санчо.

— А як же інакше! — вигукнув Трифальдін.— У Кандайї живих не ховають, а тільки покійників.

— Бували випадки, сеньйоре служителю,— заперечив Санчо,— коли людину в непритомному стані закопували в могилу тільки тому, що приймали її за мертву, і мені здається, що королеві Майнції належало знепритомніти, а зовсім не вмирати: адже поки ти живий, багато ще можна виправити, та й не таку велику дурість зробила інфанта, щоб так через неї побиватися. Коли б вона вийшла заміж за свого пажа або за якого-небудь челядинця,— а я чув, що з сеньйорами, такими, як вона, таке не раз траплялося,— оце вже було б лихо непоправне, але вийти заміж за дворянина, такого благородного й такого здібного, яким його нам тут зобразили,— їй-богу, слово честі, якщо це і навіженство, то не таке велике, як здається, тому мій пан, який тут присутній і в разі чого мене поправить, завжди говорить, що подібно до того, як з людей учених можуть вийти єпископи, так і з рицарів, особливо коли вони мандрівні, можуть вийти королі й імператори.

— Твоя правда, Санчо,— підтвердив Дон Кіхот,— бо у мандрівного рицаря, якщо йому хоч трохи повезе в житті, є повна можливість у найкоротший строк стати володарем світу. Але продовжуйте, сеньйоро графине: на мій розсуд, гіркий кінець цієї досі солодкої історії ще попереду.

— Ще який гіркий! — підхопила графиня.— Такий гіркий, що порівняно з ним редька здасться нам солодкою, а гнилий плід чудово приємним на смак. Отже, королева вмерла, а зовсім не знепритомніла, і ми її сховали. І тільки встигли ми засипати її землею і сказати їй останнє прощай, як раптом *(quis talia fandotemperet a lacrymis?* [1]) на могилі королеви верхи на дерев'яному коні з'явився велетень Злосмерід, двоюрідний брат Майнції, лиходій і притому чарівник, і от, щоб помститися за смерть двоюрідної сестри, щоб покарати дона Треньбреніо за зухвалість і від досади на розбещеність Метонімії він з допомогою чаклунських чарів зачарував їх усіх просто на могилі: інфанту перетворив на мідну мавпу, дона Треньбреніо — на страшного крокодила з якогось невідомого металу, між ними

[1] Хто, розповідаючи про це, міг би стримати сльози? (*лат.*), (вірш з «Енеїди» Вергілія).

digitized by ukrbiblioteka.org

поставив стовп, теж металевий, а на ньому накреслив сірійські письмена, які в перекладі спочатку на кандайську, а потім на іспанську мову мають у собі такий зміст: «Відважні ці коханці не набудуть первісного свого образу, доки зі мною в єдиноборство не вступить доблесний ламанчець, бо тільки його великій доблесті приготувала доля небачену цю пригоду». Потім він вийняв з піхов широкий і величезний ятаган і, схопивши мене за волосся, зовсім уже був зібрався перерізати мені горло і знести голову з плечей. Я сторопіла, язик мій прилип до горлянки, я жахливо так хвилювалась, але все ж, скільки могла, пересилила себе і тремтячим та жалібним голосом наговорила йому стільки всіляких речей, що кінець кінцем він відмінив суворий свій вирок. Замість цього він звелів привести до нього з палацу всіх дуеній, які тепер знаходяться тут, і почав говорити про нашу вину, всіляко її перебільшуючи, викривати нрави дуеній, погані наші звички та ще гірші умисли, переклав мою вину на всіх нас, а потім оголосив, що має намір замінити для нас кару на смерть карою тривалою, яка полягатиме в ганебному й безперервному вмиранні. І ледве встиг він договорити, як тієї ж самої хвилини і миті ми всі відчули, що на обличчях у нас відкриваються пори і в них встромляються нібито вістря голок. Ми піднесли руки до обличчя і виявили те, що ви зараз побачите.

При цих словах Горевана й інші дуеньї відкинули з обличчя вуаль, і тут виявилось, що у них у всіх росте борода — в кого білокура, в кого чорна, в кого сива, в кого з сивиною; це видовище, видно, вразило герцога й герцогиню, приголомшило Дон Кіхота й Санчо та ошелешило всіх інших. А Трифальді продовжувала розповідати:

— Ось яким чином покарав нас пройдисвіт і негідник Злосморід: жорстокою щетиною покрив він м'яку й ніжну шкіру наших облич. О, коли б небу завгодно було, щоб він величезним своїм ятаганом відтяв нам голови, замість затьмарювати сяяння наших ликів тієї шерстю, що нас тепер покриває! Бо, якщо розміркувáти гарненько, добродії мої (о, як би я хотіла, щоб при цих словах очі мої перетворилися на два струмки, але настирлива дума про наше злощастя разом з морями сліз, які вони досі проливали, їх обезводили і зробили сухими, як солома, а тому мені вже якось без сліз обійтися доведеться),— так от я запитую: ну, куди подінеться бородата дуенья? Який батько і яка мати на неї зглянуться? Хто прийде їй на допомогу? Адже навіть і тоді, коли шкіра у дуеньї гладка і вона вживає всілякі притирання й мазі для обличчя, і то рідко кому вона сподобається, а що говорити, коли на обличчі в неї цілий ліс? О подруги мої дуеньї, невчасно народилися ми з вами на світ, і не в щасливу мить зачали нас наші батьки!

І, сказавши це, вона ніби знепритомніла.

РОЗДІЛ XL

Про речі, що мають відношення і стосуються цієї пригоди і вікопомної цієї історії.

Всі охочі до таких історій, як ця, повинні бути воїстину і справді вдячні Сідові Ахмету, першому її авторові, який через свою допитливість вивідав найдрібніші її деталі та яскраво їх освітив, не пропустивши навіть найнезначніших подробиць. Він відтворює думки, розкриває мрії, відповідає на таємні питання, розв'язує сумніви, заздалегідь передбачає заперечення, одно слово, вгадує найдрібніші примхи вдачі найдопитливішої. О високохвальний авторе! О блаженний Дон Кіхот! О славна Дульсінеє! О забавний Санчо Панса! Багато років здравствувати вам усім і кожному з вас зокрема — на радість і втіху живим!

Далі в історії говориться, що як тільки Санчо глянув на непритомну Горевану, то сказав:

— Клянусь честю порядної людини і спасінням душі всіх покійних Панса, що я зроду нічого подібного не бачив і не чув, і мій пан ніколи мені не говорив про таку пригоду, та йому й на думку не могло це спасти. Зараз мені не хочеться лаятись, і я тільки скажу: ну тебе до всіх чортів, чарівнику ти отакий і велетню Злосморід, невже ти не знайшов для цих гріховодниць іншого покарання, крім як ободратити їх? Чи не краще було б і чи не більше б це їм личило, коли б ти відтяв у них верхню половинку носа,— нехай би собі гугнявили,— чим відрощувати їм бороди? Б'юсь об заклад, що їм нічим навіть заплатити цирульникові.

— То правда, сеньйоре,— підтвердила одна з дванадцяти дуеній,— у нас немає грошей, щоб заплатити за бриття, а тому деякі з нас вдаються до такого дешевого засобу: ми беремо липкий пластир або ж яку-небудь наліпку, прикладаємо до обличчя, а потім щосили смикаємо, і щоки в нас робляться чисті

й гладкі, як денце кам'яної ступки. Правда, в Кандайї є такі жінки, що ходять по домах і знімають волосся, підрівнюють брови, виготовляють різні притирання, яких потребують дами, але ми, дуеньї нашої пані, ніколи до них не звертаємось: адже вони нам зовсім не рідні сестри і навіть не зведені,— вони просто-напросто звідниці, так що коли сеньйор Дон Кіхот за нас не вступиться, то ми і в труну зійдемо бородатими.

— Я швидше дозволю, щоб мені мою власну бороду вирвали маври, ніж вашим бородам дозволю рости,— заявив Дон Кіхот.

При цих словах Трифальді очуняла і промовила:

— Під час моєї непритомності до мене долетів відзвук вашої обіцянки, доблесний рицарю, і це він пробудив мене і привів до притомності. Отже, я знову благаю вас, найславетніший з мандрівних рицарів і найбільш неприборкний з сеньйорів: здійсніть вашу милостиву обіцянку.

— За мною справа не стане,— мовив Дон Кіхот,— ви тільки скажіть, сеньйоро, що мені належить робити, а мужність моя завжди до ваших послуг.

— Справа полягає ось у чому,— сказала Горевана.— Якщо йти сушею — звідси до королівства Кандайї буде п'ять тисяч миль або ж близько того, але якщо летіти повітрям і навпростець, то буде всього тільки три тисячі двісті двадцять сім. І от що належить знати ще: Злосморід мені сказав, що коли доля пошле мені рицаря-визволителя, то він, Злосморід, дасть у його розпорядження верхового коня неабияких статей, без таких вад, які бувають у коней найманих, бо це буде той самий дерев'яний кінь, на якому доблесний П'єр вивіз чарівну Магелону та яким правлять з допомогою кілка, що просунутий в його лоб і заміняє вудила, і летить цей кінь по повітрю з такою швидкістю, що здається, нібито несуть його чорти. Згідно з стародавніми переказами, коня того змайстрував мудрий Мерлін і віддав на час другові своєму П'єру, і той зробив на ньому довгу подорож та, як я вже сказала, украв чарівну Магелону, посадовив її на круп і звився з нею разом у повітря, а хто в цей час стояв і дивився на них знизу вверх, ті так і очманіли. Однак Мерлін давав свого коня тільки тим, кого він любив, або ж тим, з кого він за це щось одержував, і ми ж не знаємо, чи їздив на цьому коні ще хто-небудь після достославного П'єра. Злосморід роздобув його силою своїх чаклунських чарів, і тепер він ним володіє і роз'їжджає на ньому по всьому білому світі: нині він тут, завтра у Франції, післязавтра в Потосі. Але найголовніше: згаданий кінь не їсть, не спить, не зношує підків і без крил літає по повітрю такою інохіддю, що сідок може тримати в руці повну чашку води і не пролити жодної краплі — така рівна і плавна у цього коня хода. Ось чому чарівна Магелона з таким задоволенням на ньому подорожувала.

Тут втрутився Санчо:

— Щодо рівної і плавної ходи, то мій сірий по повітрю, щоправда, не літає, ну, а на землі він з будь-яким інохідцем позмагається.

Всі засміялися, а Горевана продовжувала розповідати:

— І оцей самий кінь (якщо тільки Злосморід захоче покласти кінець нашій лихій пригоді) менш ніж за півгодини після настання темноти з'явиться сюди, бо Злосморід мене повідомив наперед, що він без найменшого зволікання пошле мені коня: це й буде прикмета, за якою я здогадаюся, що знайшла, нарешті, рицаря, якого шукала.

— А багато народу може помістится на вашому коні? — поцікавився Санчо.

Горевана відповіла:

— Двоє. Один у сідлі, другий на крупі, і, звичайно це — рицар і зброєносець, якщо тільки немає якоїсь вкраденої дівчини.

— Цікаво мені знати, сеньйоро Горевано, як зовуть того коня? — спитав Санчо.

— Його зовуть,— відповіла Горевана,— не так, як коня Беллерофонта, якому ім'я було Пегас, не так, як коня Олександра Великого, що іменувався Буцефалом, не так, як коня несамовитого Роланда, якого звали Брильядором, і не зовуть його ні Баярдом, як звали коня Рінальда Монтальванського, ні Фронтіном, як звали коня Руджера, ні Боотосом і Періфоєм, як звали, здається, коней Сонця, так само, як не зовуть його і Орельєю, по імені коня, на якому нещасний Родріго, останній король готів, вступив у бій, що коштував йому життя й королівства.

— Б'юсь об заклад,— мовив Санчо,— що коли цьому коневі не було дано жодного з славних імен таких знаменитих коней, то, напевно вже, не носить він також імені коня мого пана — Росинанта, яке своєю влучністю перевершує всі перелічені вами клички.

— То правда,— підтвердила бородата графиня,— але й йому дано ім'я вельми підхоже: його зовуть Клавіленіо Прудконогий — *леніо*, тобто кусок дерева, показує, з чого він зроблений, *клаві* — і від слова *клавіха*, тобто кілок, і натякає це на кілок, який у нього в лобі, а означення підтверджує швидкість його бігу, отже щодо клички він сміливо міг би посперечатися з знаменитим Росинантом.

— Кличка мені, мабуть, подобається.

digitized by ukrbiblioteka.org

зауважив Санчо,— ну, а як же ним правлять: є в нього вуздечка чи недоуздок?

— Я ж сказала, що з допомогою кілка,— відповіла Трифальді.— Рицар, що сидить на ньому, повертає кілок то в один бік, то в другий, і кінь їде, куди треба вершникові: то підніметься під хмари, то ледве не торкається копитами землі, а то якраз посередині; цієї середини і слід шукати та дотримуватися в усіх благорозумних починаннях.

— Я нічого б не мав проти поглянути на того коня,— мовив Санчо,— але чекати, що я на нього сяду, чи в сідло, чи на круп, куди б там не було, це все одно, що на в'язі шукати груш. Скажіть спасибі, що я на сірому сяк-так тримаюся, і при цьому сідло в мене м'якше від шовку, а ви хочете, щоб я сидів на дерев'яному крупі, без усякої подушки й підстилки! Чорт забери, не бажаю я трястися на такому коні заради того, щоб хтось там позбувся бороди: нехай кожний звільняється від неї, як йому заманеться, а я не маю наміру пускатися з моїм паном у таку довгу подорож. Тим паче для зняття означених борід я, певно вже, не такий потрібний, як для зняття чарів з сеньйори Дульсінеї.

— Ще як потрібний, друже мій,— заперечила Трифальді,— думаю, що без твоєї участі у нас нічого не вийде.

— Рятуйте! — вигукнув Санчо.— Що за діло зброєносцям до пригод, які затівають пани? Вся слава від них панам, а нам самий клопіт. Ні, чорта з два! І коли б ще автори історій писали: «Такий ото рицар вийшов переможцем з отакої й отакої пригоди, і допомогу йому в тому подав зброєносець ім'ярек, без чиєї участі перемога була б неможлива...» А то ж вони просто-напросто пишуть: «Дон Параліпоменон, Рицар Трьох Зірок, вийшов переможцем з пригоди з шістьма чудовиськами», а про зброєносця, який брав у всьому цьому участь, ні слова, нібито його й на світі не було! Отже, сеньйори, повторюю: мій хазяїн нехай собі їде сам, бажаю йому успіху, а я залишусь тут, у товаристві сеньйори герцогині, і можливо, що до його приїзду справа сеньйори Дульсінеї зрушить з мертвої точки, бо я маю намір у години дозвілля й неробства всипати собі таку порцію батогів, що потім не можна буде ні лягти, ні сісти.

— Як би там не було, милий Санчо, тобі в разі потреби доведеться супроводжувати свого пана, всі добрі люди будуть тебе про це просити: не можна ж, щоб через даремний твій страх обличчя цих сеньйор залишалися такими зарослими,— адже це просто непристойно.

— Ще раз кажу: рятуйте! — вигукнув Санчо.— Коли б треба було допомогти якимнебудь молодим монастиркам або ж дівчаткам з сирітської школи, то заради цього ще варто було б зазнати митарств, але мучитися через те, щоб позбавити від бороди дуеній? Чом би не так! Нехай собі всі до однієї розгулюють з бородами, від найстаршої до наймолодшої, від першої кривляки і до останньої задаваки.

— Ти не любиш дуеній, друже Санчо,— зауважила герцогиня,— зараз видно, що ти запальний прихильник толедського аптекаря. Але скажу по честі, ти не правий, бо в моєму домі є зразкові дуеньї: ось перед тобою донья Родрігес — один вигляд її промовляє сам за себе.

— Навіть більше ніж завгодно сказати вашій світлості,— підхопила Родрігес,— ну, та бог правду бачить, і хоч які б ми, дуеньї, були хороші або ж погані, бородаті або ж безбороді, наші матері народили нас на світ так само, як народжують усіх інших жінок, і коли господь дарував нам життя, значить він знає, навіщо, і я покладаю надію на його милосердя, а не на чию б там не було бороду.

— Досить про це, сеньйоро Родрігес! — зауважив Дон Кіхот.— Я надіюсь, сеньйоро Трифальді, і ви всі, що складаєте її почт, що небо очами співчуття погляне на ваше горе, і Санчо виконає все, що я йому накажу. Швидше б тільки з'являвся Клавіленіо, і я відразу ж викличу на бій Злосморода; не сумніваюсь, що жодна бритва не поголить ваші милості з такою швидкістю, з якою лезо мого меча збриє з плечей голову Злосморода,— господь терпить лиходіїв, але до пори до часу.

— Ах! — вигукнула тут Горевана.— Хай привітними очима поглянуть на вашу велич, доблесний рицарю, всі зірки верхнього світу, хай пошлють вони вам всяке благополуччя і сповнять дух ваш відваги, щоб ви зробилися щитом і захистом усього зганьбленого і пригніченого роду дуеній, яких зневажають аптекарі, паплюжать слуги, обманюють пажі, і щоб їй всячина, отій мерзотниці, яка в розквіті літ, замість піти в монашки, перша пішла в дуеньї! Нещасні ми, дуеньї! Коли б навіть ми з боку батька вели своє походження від самого Гектора Троянського, все одно наші сеньйори зверталися б до нас, як до покоївок: «Послухайте, моя мила», нібито від цього вони самі стають королевами! О велетню Злосмороде, хоч ти й чарівник, але все ж ти твердий у своїх обіцянках, так пошли нам незрівнянного Клавіленіо, щоб кінчилися наші злигодні, бо коли настане спека, а щоки наші все ще будуть укриті бородою, то горе нам тоді, горе злощасним!

Трифальді вимовила це з таким почуттям,

що на очі у всіх присутніх навернулися сльози, навіть Санчо — і того пройняла сльоза, і в думці він дав собі слово супроводжувати свого пана хоч би на край світу, якщо від цього залежатиме зняття шерсті з цих благородних облич.

РОЗДІЛ XLI

Про те, як з'явився Клавіленіо, і про те, чим закінчилась оця пригода, що затягнулася.

Тимчасом смерклося,— тобто настала умовна година, коли належало з'явитися славетному коневі Клавіленіо, запізнення якого вже почало тривожити Дон Кіхота, бо йому здавалося, що Злосморід зволікає з посилкою коня або тому, що ця пригода назначена іншому рицареві, або ж що сам Злосморід не насмілюється вступити з ним в єдиноборство. Але в цей час несподівано увійшли в сад чотири дикуни, оповиті зеленими стеблами плюща, а на плечах у них підносився величезний дерев'яний кінь. Вони поставили його на землю, і тут один з дикунів сказав:

— Нехай сяде на цю споруду той рицар, в якого вистачить для цього хоробрості.

— Тільки не я,— перервав його Санчо,— по-перше, в мене невистачить для цього хоробрості, а по-друге, я не рицар.

А дикун говорив далі:

— Якщо у рицаря є зброєносець, то нехай він сяде на круп, і нехай обидва довірять себе доблесному Злосмородові, бо за винятком меча Злосмородового ніякий інший меч і нічия підступність не владні заподіяти їм зло. Варто тільки повернути кілок, вправлений у шию цього коня, і він перенесе по повітрю і рицаря і зброєносця туди, де їх чекає Злосморід, але щоб від висоти польоту в обох не запаморочилася голова, їм належить зав'язати собі очі і не знімати пов'язки, поки кінь не заірже; це іржання буде знаком, що подорож закінчилася.

Після цього дикуни залишили Клавіленіо і статечно попрямували туди, звідки прийшли. Горевана, як тільки побачила коня, майже з сльозами звернулася до Дон Кіхота:

— Доблесний рицарю, Злосморід виконав свою обіцянку: кінь — от він, тимчасом бороди наші все ростуть і ростуть, і кожна з нас кожною волосинкою бороди своєї тебе заклинає обстригти її й збрити, і заради того тобі належить лише сісти на коня разом з твоїм зброєносцем та й покласти вдалий початок незвичайній вашій подорожі.

— Я так і зроблю, сеньйоро графине Трифальді, цілком добровільно і за власним моїм бажанням, та, щоб не затримуватись, я навіть не візьму подушки для сидіння і не надіну шпор,— таке велике в мене бажання побачити вас, сеньйоро, і всіх інших дуеній з гладкими, позбавленими рослинності обличчями.

— Ні, а я так не зроблю,— заявив Санчо,— ні добровільно, ні примусово, ніяк не зроблю. Якщо ж це бриття може бути проведене тільки після того, як я сяду на круп коня, то мій пан може тоді шукати собі в супутники іншого зброєносця, а сеньйори дуеньї — інший спосіб лощити собі обличчя, а я не чаклун, щоб знаходити задоволення в літанні по повітрю. Та й що скажуть мої остров'яни, коли дізнаються, що їхнього губернатора вітер носить? А потім ще от що: звідси до Кандайї три тисячі з чимось миль, і якщо кінь трохи втомиться або ж велетень розсердиться, то на зворотну путь ми втратимо років отак шість, а тоді, значить, усякі там острови та розострови мені посміхнуться. І недарма говориться, що зволікання небезпечніше за все, а ще: дали тобі корівку — біжи швидше за вірьовкою, і, нехай простять мене бороди цих сеньйор, добре апостолові Петру в Римі,— я хочу сказати, що мені й тут добре: мене в цьому домі пестять, а від господаря я чекаю великої ласки, тобто призначення губернатором.

На це герцог йому сказав:

— Друже Санчо, острів, який я тобі обіцяв, не належить до числа рухливих або пловучих, коріння його таке глибоке, що доходить до самих надр землі, і його за три прийоми не викорчувати і не зсунути з місця. Крім того, ти знаєш не гірше за мене, що добитися призначення на будь-який високий пост можна тільки за більшу або меншу мзду, а я в уплату за губернаторство хочу, щоб ти відправився разом з своїм паном Дон Кіхотом та вельмиславну цю пригоду завершив і довів до кінця. Але чи повернешся ти верхи на Клавіленіо з тією швидкістю, якої слід чекати від його баскості, або ж, при несприятливому збігові обставин, пробираючись від однієї харчевні до іншої та від одного заїзду до іншого, приплентаєшся і прибредеш пішки,— словом, коли і як би ти не повернувся, ти знайдеш острів на старому місці, твої остров'яни по-старому з нетерпінням чекатимуть, коли ти почнеш управляти ними,

digitized by ukrbiblioteka.org

я, з свого боку, теж не зміню свого рішення, і ти, Санчо, в усьому цьому не сумнівайся, інакше я визнаю себе ображеним в кращих почуттях, які я до тебе маю.

— Досить, сеньйоре,— сказав Санчо,— я бідний зброєносець, і подібні чемності мені не по чину. Нехай мій пан сяде на коня, потім зав'яжіть мені очі, помоліться за мене богу і скажіть: коли ми будемо летіти там, у височині, чи можу я доручити себе господу богу і прикликати на допомогу ангелів?

А Трифальді йому на це відповіла так:

— Ти, Санчо, маєш повне право доручати себе богові і кому завгодно: Злосморід хоч і чарівник, а все-таки християнин, і ворожить він з великою обачливістю та великою обережністю, стараючись ні з ким не зв'язуватись.

— Ну, тоді нічого,— мовив Санчо.— Хай береже мене господь і гаетська пресвята трійця!

— З часу достопам'ятної пригоди з сукновальнями,— зауважив Дон Кіхот,— ніколи ще я не бачив Санчо в такому страху, як зараз, і будь я такий же марновірний, як інші, його малодушність могла б зломити мою мужність. Ану, піди сюди, Санчо! З дозволу цих сеньйорів я хочу сказати тобі два слова наодинці.

І, повівши Санчо під дерева, він схопив його за обидві руки і сказав:

— Ти бачиш, брате Санчо, що нам має бути довга подорож, бог знає, коли ми повернемось і чи буде в нас час і слушна нагода, от чому мені хотілося б, щоб ти зараз пішов до себе в кімнату, нібито тобі щось треба захопити в дорогу, і як оком змигнути вліпив собі для початку, в рахунок трьох тисяч трьохсот батогів, що належать з тебе, хоча б п'ятсот,— щось принаймні було б уже зроблено,— а почати яке-небудь діло — значить уже наполовину його кінчити.

— Їй-богу, у вашої милості не сповна розуму! — вигукнув Санчо.— Це мені нагадує прислів'я: «Я дитину доношую, а ти з мене дівоцтва питаєш». Мені на голій дошці сидіти доведеться, а ваша милость вимагає, щоб я собі сідниці відлупцював? Справді, ваша милость, це ви не подумавши. Давайте-но краще брити дуеній, а потім, коли ми повернемось,— от вам слово честі зброєносця,— я так швидко покінчу з моїм зобов'язанням, що ваша милость буде вдоволена, і кінець розмові.

На це йому Дон Кіхот сказав:

— Ну що ж, добрий Санчо, я задовольнюсь твоєю обіцянкою і буду надіятись, що ти її виконаєш, бо, правду кажучи, хоч ти і простецький, а все ж ти людина солідна.

— Зовсім я не страховидний, а дуже навіть благовидний,— заперечив Санчо,— а втім, який би я не був, а слова свого додержу.

Тут вони направилися до Клавіленіо, і Дон Кіхот, збираючись сідати верхи, сказав:

— Зав'яжи собі очі, Санчо, і сідай, бо якщо по нас посилають з таких далеких країн, то, зрозуміло, не стануть нас обманювати, бо обманювати тих, хто тобі вірить,— це заняття не з надто доблесних, але хоча б навіть усе повернулось по-іншому, ніяка підступність не зможе потьмарити ту славу, якою ми себе вкриваємо, наважуючись на цей подвиг.

— Їдьмо, сеньйоре,— мовив Санчо,— бороди і сльози цих сеньйор надривають мені душу, і я шматка в рот не візьму, поки не побачу своїми очима, що обличчя їхні набули первісної гладкості. Сідайте спершу ви, ваша милость, і зав'язуйте собі очі: адже я поїду на крупі, значить, ясно, що кому їхати в сідлі, той повинен сідати першим.

— Твоя правда,— погодився Дон Кіхот.

Потім він дістав з кишені хустку і попросив Горевану якнайкраще зав'язати йому очі; а коли вона це зробила, він раптом скинув пов'язку і сказав:

— Якщо пам'ять мені не зраджує, я читав у Вергілія про троянського Палладіума: то був дерев'яний кінь, якого греки піднесли богині Палладі і всередині якого знаходились озброєні воїни, що згодом не залишили від Трої каменя на камені, а тому не погано було б спершу дізнатися, що в Клавіленіо в череві.

— Дізнаватися нічого,— заперечила Горевана.— Я за нього ручаюсь і твердо знаю, що Злосморід — не який-небудь віроломний зрадник. Можете, сеньйоре Дон Кіхот, без усяких побоювань сідати на коня,— даю голову відрубати, що нічого з вами не станеться.

Дон Кіхот подумав, що турбота про власну безпеку може зруйнувати думку, що склалася про нього як про смільчака, а тому він без дальших слів сів верхи на Клавіленіо і попробував кілок: виявилось, що кілок повертається зовсім вільно; а оскільки стремен не було, то ноги в Дон Кіхота висіли в повітрі, і цієї хвилини він живо нагадував фігуру, намальовану або, вірніше, виткану на якому-небудь фламандському килимі, що зображує римський тріумф. Санчо вилазив на коня повільно й неохоче, нарешті вмостився на крупі якнайзручніше, але все ж знайшов, що круп у коня зовсім не м'який, а дуже навіть твердий, і тому звернувся до герцога з проханням, чи не можна видати йому якусь там подушку — ну хоча б з диванної кімнати сеньйори герцогині або ж з ліжка кого-небудь з її слуг, бо круп цього коня скоріше, мовляв, можна назвати мармуровим, ніж дерев'яним. На це Трифальді сказала, що Клавіленіо ніякої упряжі й ніякого оздоблення на своїй спині не потерпить,— еди-

ний, мовляв, вихід, це сісти на дамський манер, тоді йому буде м'якше. Санчо так і зробив та, попрощавшись з усіма, дозволив зав'язати собі очі, але потім знову їх розв'язав і, кинувши благальний погляд на всіх, хто був у саду, почав з сльозами просити їх не залишити його в цьому випробуванні своїми молитвами і прочитати кілька разів *«Pater noster»* і кілька разів *«Awe Maria»*, а за це, мовляв, коли й на їхню долю випаде подібне випробування, господь пошле їм людину, яка помолиться за них. Але тут втрутився Дон Кіхот:

— Хіба тебе на шибеницю ведуть, мерзотнику, хіба тобі прийшов кінець, що ти здумав звертатися з подібними просьбами? Хіба ти, безсоромне й жалюгідне створіння, не сидиш на тому самому місці, на якому сиділа чарівна Магелона та з якого вона, якщо вірити літописцям, зійшла зовсім не в могилу, а на французький престол? І хіба я, сидячи поряд з тобою, уступаю в чому-небудь доблесному П'єру, що сидів на тому самому місці, на якому нині сиджу я? Ану, зав'язуй собі очі, малодушна тварюко, і не показуй вигляду,— що ти боїшся,— принаймні в моїй присутності.

— Добре, зав'язуйте мені очі,— мовив Санчо.— Не хочуть, щоб я молився богу, не хочуть, щоб інші за мене помолились,— чого ж після цього дивуватися, що я боюсь, як би нам не зустрівся легіон бісів і не потяг нас у Перальвіліо?

Обидва зав'язали собі очі, потім Дон Кіхот, переконавшись, що все в належному порядку, торкнувся кілка, і ледве він доторкнувся до нього пальцями, як усі дуеньї і всі, хто тільки при цьому був присутній, почали кричати:

— Бережи тебе господь, доблесний рицарю!

— Господь з тобою, безстрашний зброєносцю!

— От, от ви вже злетіли в повітря і тепер розрізаєте його швидше від стріли.

— От уже всі, хто дивиться на вас знизу, дивуються і впадають у подив.

— Сиди прямо, доблесний Санчо, не хитайся! Дивись не впади, а то твоє падіння буде гіршим від падіння того сміливого юнака, який здумав правити колісницею свого батька, тобто сонця!

Почувши ці викрики, Санчо притиснувся до свого пана і, обхопивши його руками, мовив:

— Сеньйоре, як же це вони говорять, що ми вже високо-високо, а тимчасом до нас долинають їхні голоси, і при цьому так виразно, що здається, нібито вони розмовляють ось тут, поруч з нами.

— Не звертай уваги, Санчо: всі ці події та польоти йдуть врозріз із звичайним ходом справи, ось чому ти все, що завгодно, побачиш і почуєш, навіть за тисячу миль. І не навалюйся,— отак ти мене зіштовхнеш. Справді, я не збагну, чому ти турбуєшся й чого ти боїшся,— я готовий поклястися, що ні разу в житті не доводилося мені їздити на коні, в якого була б така плавна хода: здається, нібито ми не рухаємося з місця. Розсій, дружище, страх: повір, усе йде, як належить, і вітер віє ходовий.

— Ваша правда,— підтвердив Санчо,— з цього боку на мене віє такий міцний вітер, що здається, нібито це не вітер, а не знати скільки міхів.

І так воно й було насправді: здіймали вітер кілька великих міхів; герцог і герцогиня спільно з домоправителем всебічно обміркували цю пригоду, і всяка дрібниця була ними доведена до можливого ступеня досконалості.

Відчувши подув, Дон Кіхот сказав:

— Я не сумніваюсь, Санчо, що ми вже досягли другого пояса повітря, де зароджуються град і сніг, а в третьому поясі зароджуються грім, блискавка й сонячне проміння, і якщо ми й далі будемо так швидко їхати, то незабаром потрапимо в пояс огню, і я не знаю, в який бік слід повернути кілок, щоб не злетіти туди, де ми можемо згоріти.

Якраз у цей час Дон Кіхотові й Санчо стало гаряче від намотаних на комишеві стебла палаючих волокон клоччя, а клоччя, як відомо, легко спалахує і легко може бути погашене на відстані. Відчувши жар, Санчо сказав:

— Убийте мене, якщо ми вже не потрапили в смугу вогню або не наблизилися до неї; у мене півбороди обгоріло, так що я, сеньйоре, хочу зняти пов'язку і подивитися, де ми.

— Не роби цього,— заперечив Дон Кіхот,— пригадай правдиву історію ліценціата Торральби, якого чорти верхи на очеретинці, з зав'язаними очима, підняли в повітря: через дванадцять годин він прибув у Рим, спустився на землю на Торре де Нона,— так називається вулиця,— став свідком знаменитого розгрому й приступу, а також загибелі герцога Бурбонського, а другого ранку він уже опинився в Мадріді і розповів про все, що бачив. Між іншим, він повідомив, що, коли він летів у повітрі, диявол звелів йому розплющити очі, а коли він розплющив їх, то йому здалося, ніби він так близько від місяця, що може схопити його рукою, а на землю він, боячися головокружіння, так і не наважився глянути. Тому, Санчо, нам не слід знімати пов'язки. Хто нам ручався, той за нас і відповість, і цілком можливо, що ми піднялись і кружляємо тепер на такій висоті для того, щоб потім миттю спуститися в королівство Кандайське, подібно до того, як сокіл або ж кречет падають на чаплю з величезної висоти, і хоч нам здається, що з тих пір, як ми вилетіли з саду, не минуло

digitized by ukrbiblioteka.org

й півгодини, однак запевняю тебе, що ми проїхали дуже значну відстань.

— Не збагну, в чому тут справа,— признався Санчо Панса,— одне можу сказати: якщо сеньйорі Наглеоні — чи як там її: Магелона?— було приємно сидіти на крупі цього коня, значить, навряд чи в неї була вже дуже ніжна сіднична частина.

Герцог, герцогиня, а також і всі, що були в саду, від слова до слова чули розмову двох хоробрих і були від неї в цілковитому захопленні; потім, вирішивши покласти кінець цій незвичайній і вміло розіграній пригоді, вони звеліли піднести до хвоста Клавіленіо палаюче клоччя. А Клавіленіо був набитий тріскучими ракетами, і тому він одразу ж з неймовірним гуркотом злетів у повітря, а Дон Кіхот і Санчо, трохи обпалені, гепнулись на землю.

Тимчасом бородатий загін дуеній на чолі з Трифальді зник з саду, а всі інші, ніби в непритомному стані, лежали ниць на землі. Дон Кіхот і Санчо дуже забилися при падінні, а коли вони стали на ноги, то роздивилися на всі боки і так і обімліли: перед ними був усе той же сад, звідки вони виїхали, а на землі покотом лежали люди; але яке ж було їхнє здивування, коли в одному кутку саду вони виявили встромлений у землю довгий спис, до якого були прив'язані два зелених шовкових шнури; на шнурах висів білий гладкий пергамент, а на ньому крупними золотими літерами було написано таке:

«Вельмиславний рицар Дон Кіхот Ламанчський завершив і довів до кінця пригоду з графинею Трифальді, названою також дуеньєю Горевaною, і з усією її компанією саме тим, що на пригоду цю наважився. Злосморід не має до нього більше ніяких претензій, підборіддя дуеній стали гладкими і рослинності позбавленими, а королівське подружжя: дон Треньбреніо і Метонімія повернулись до первісного свого стану. Коли ж буде завершено зброеносцем бичування, то біла голубка вирветься з кігтей смердючих коршаків, що нині її терзають, і опиниться в обіймах свого воркуючого коханого, бо так судив мудрий Мерлін, усім чарівникам чарівник».

Прочитавши напис на пергаменті, Дон Кіхот ясно зрозумів, що мова йде про зняття чарів з Дульсінеї, і, подякувавши небу за те, що йому пощастило з таким малим риском здійснити таке велике діяння і повернути первісну гладкість обличчям поважних дуеній, які, проте, більше не показувались, наблизився до герцога і герцогині, але ті все ще лежали в забутті,— тоді Дон Кіхот узяв герцога за руку і сказав:

— Годі, добрий сеньйоре, сміливіше, сміливіше, все гаразд! Пригода закінчилася цілком благополучно, як це ясно показує напис на меморіальній цій колоні.

Герцог, ніби повільно пробуджуючись від глибокого сну, нарешті прокинувся, а герцогиня і всі інші, що лежали в саду на землі, наслідували його приклад, до того правдоподібно зображуючи жах і здивування, що можна було подумати, ніби вищеописані події відбувалися насправді, а не були премайстерно розіграні заради жарту. Герцог напіврозплющеними очима прочитав грамоту, а потім з розкритими обіймами попрямував до Дон Кіхота, обняв його і сказав, що такого, як він, славного рицаря не було від створення світу. Санчо тимчасом шукав очима Горевану: йому хотілось подивитися, який вигляд має вона без бороди і чи відповідає врода її обличчя стрункості її стану, але йому сказали, що як тільки Клавіленіо, охоплений полум'ям, звалився на землю, весь загін дуеній на чолі з Трифальді зник, однак пір'я на їхніх обличчях уже не залишилось,—усі дуеньї були ретельно вибриті. Герцогиня поцікавилась, як себе почував Санчо під час такої тривалої подорожі. А Санчо їй на це відповів так:

— Сеньйоро, коли ми пролітали, як пояснив мені мій пан, по поясу вогню, мені захотілося ледь-ледь розплющити очі. Я попросив дозволу в мого пана зняти пов'язку, але він не дозволив, ну, та я ж он який допитливий, тільки скажи, що це ось заборонене й недозволене, і мені вже не терпиться зняти. Тихесенько й непомітно підняв я трохи біля самого перенісся хустку, яка закривала мені очі,— дуже трохи підняв,— і глянув униз, і здалося мені, ніби вся земля не більша від гірчичного зерна, а люди по ній ходять завбільшки з горішок: отже, вже дуже ми тоді високо забралися.

А герцогиня йому сказала:

— Друже Санчо, подумай, що ти говориш, виходить, що ти бачив не землю, а людей, які по ній ходили: адже коли земля здалася тобі з гірчичне зерно, а кожна людина з горішок, то ясно, що одна людина повинна була закрити собою всю землю.

— Ваша правда,— погодився Санчо,— а все-таки з одного боку вона виднілася, і я її роздивився всю.

— Помилуй, Санчо,— заперечила герцогиня,— з одного боку неможливо розгледіти весь предмет, на який ти дивишся.

— Та що там милувати або не милувати,— зауважив Санчо,— я одно можу сказати: пора б вашій величі зметикнути, що летіли ми силою чарівництва, а значить, і я по чарівництву міг побачити всю землю і всіх людей, звідки б я на них не дивився, і якщо ваша милость цьому не вірить, то не повірить вона й іншому, а саме: зсунув я пов'язку на брови, дивлюсь — небо от воно, п'яді півтори до нього, не більше, і яке ж воно, не зійти мені з цього місця, вельможна

пані моя, величезне! І трапилося нам пролітати мимо семи кізочок, а я ж у дитинстві був у нас у селі козопасом, і от, клянусь богом і спасінням душі, побачив я їх — і до чого ж мені тут захотілося хоч трошки з ними повозитися!.. Здається, не доберусь я до них, так одразу ж лопну з досади. Ну, що ти будеш робити? От я, нікому й слова не сказавши, особливо моєму панові, потихеньку та полегеньку скочив з Клавіленіо — і провозився з кізочками майже три чверті години, а вже кізочки оті — ну просто квіточки, гвоздики, та й тільки, і за весь цей час Клавіленіо не зрушив з місця і не зробив ні кроку вперед.

— А поки добрий Санчо возився з кізочками, що робив сеньйор Дон Кіхот? — спитав герцог.

А Дон Кіхот йому на це відповів так:

— Усі ці події та пригоди не підкоряються природному ходу речей, а тому розповідь Санчо не повинна нас дивувати. Про себе скажу, що я не піднімав і не опускав пов'язку і не бачив ні неба, ні землі, ні моря, ні пісків. Правда, я одразу відчув, що ми пролітаємо пояс повітря, а потім, що ми наближаємось до пояса вогню, але щоб ми піднялися ще вище, цього я не думаю, бо пояс вогню знаходиться між земним світом і останнім поясом повітря, отже, не обгорівши, ми не могли досягти тієї небесної сфери, де знаходяться сім кізочок, про яких говорив Санчо, а оскільки ми не обпалені, значить Санчо або бреше, або марить.

— Я не брешу і не марю,— заперечив Санчо.— Коли на те пішло, спитайте в мене прикмети цих кізочок, і тоді побачите, правду я кажу чи ні.

— Ну, то які ж це прикмети, Санчо? — спитала герцогиня.

— Дві з цих кізочок зелені,— відповів Санчо,— дві червоні, дві голубі і одна строката.

— Це якась нова порода,— зауважив герцог,— у нашій, земній, країні таких кольорів не буває, тобто кіз таких кольорів.

— Це зрозуміло,— вирішив Санчо,— повинна ж бути різниця між козами небесними і земними.

— А скажи, Санчо,— спитав герцог,— чи не було серед тих кіз рогатого козла?

— Ні, сеньйоре,— відповів Санчо,— але я чув інше: нібито до рогів місяця не дістати рогами жодному рогоносцеві на світі.

Більше запитань з приводу подорожі не послідувало; видно було, що Санчо спроможний, не виходячи з саду, прогулятися по піднебессю і розповісти про все, що там відбувається.

Такий був кінець пригоди з дуеньєю Гореваною, з якої герцог і герцогиня від душі сміялись не тільки тоді, але й протягом усього свого життя, та про яку Санчо Пансі вистачило б розмов на кілька століть, коли б він стільки прожив; а Дон Кіхот, наблизившись до Санчо, сказав йому на вухо:

— Санчо, коли ви бажаєте, щоб люди повірили вашим розповідям про те, що ви бачили на небі, то звольте і ви з свого боку повірити моїм розповідям про те, що я бачив у печері Монтесіноса. От і все, що я хотів сказати.

РОЗДІЛ XLII

Про поради, які Дон Кіхот дав Санчо Пансі перед тим, як той відправився управляти островом, а також і про інші надто важливі речі.

Герцог і герцогиня, задоволені тим, що пригода з Гореваною так благополучно закінчилася, і, бачачи, що жарти їхні без найменших вагань приймаються за правду, вирішили жартувати й далі; того ради герцог указав і віддав розпорядження слугам своїм та васалам, як слід поводити себе з Санчо, коли він почне управляти обіцяним островом, а другого дня після польоту Клавіленіо оголосив Санчо, щоб він привів себе у належний порядок та був готовий зайняти пост губернатора, бо остров'яни чекають його, мовляв, як травневого дощику. Санчо низько йому вклонився і сказав:

— З тих пір як я спустився з неба і з тих пір як я з піднебесної висоти окинув поглядом землю і побачив, яка вона маленька, моє величезне бажання стати губернатором трохи послабло: справді, що ж тут такого величного — володіти гірчичним зерном, що це за висока посада й що це за володарство — управляти півдюжиною людей з горішок зростом! А мені ж тоді здалося, що на всій землі більше нікого й немає. От коли б ви, ваша світлість, виявили ласку пожалувати мені хоч трошки неба, хоч би отак з півмилі, я б цьому зрадів більше, ніж найбільшому острову в світі.

— Послухай, друже Санчо,— заговорив герцог,— я не владний кого б там не було наділяти жодним клаптиком неба, хоч би він був навіть завбільшки з ніготь, але подібні ласки й щедроти можуть виходити тільки від бога. Я даю тобі, що можу, а саме, найсправжнісінький острів, круглий і акуратний, у вищій мірі родючий та багатий, так що коли тобі

digitized by ukrbiblioteka.org

пощастить прибрати його до рук, то при наявності таких земних благ ти здобудеш і блага небесні.

— Ну гаразд,— мовив Санчо,— острів так острів, я постараюсь бути таким губернатором, щоб на зло всім шахраям душа моя потрапила на небо. І це я не з користі пнусь у високі начальники та залітаю в панські палаци,— просто мені хочеться покуштувати, яке воно, оце губернаторство.

— Раз покуштуєш, Санчо, язик проковтнеш,— зауважив герцог,— бо немає нічого солодшого як наказувати й бачити, що тобі скоряються. Можу ручатися, що коли твій пан стане імператором,— а судячи з того, як ідуть його справи, він буде таким неодмінно,— то цього сану ніякими силами в нього вже не віднімеш, і в глибині душі він буде жалкувати й досадувати, що так пізно став імператором.

— Сеньйоре,— сказав Санчо,— я знаходжу, що керувати завжди приємно, хоч би навіть отарою баранів.

— У нас з тобою, Санчо, смаки сходяться, і в усьому ти розбираєшся,— зауважив герцог,— я надіюсь, що й управляти ти будеш так же мудро, які мудрі твої слова. Ну, от поки що й усе, пам'ятай тільки, що ти відправишся управляти островом щонайпізніше завтра, а сьогодні ввечері тобі видадуть пристойний для нового твого звання одяг і вирядять у дорогу.

— Нехай одягають, як хочуть,— сказав Санчо,— я в будь-якому вбранні залишусь Санчо Пансою.

— І то правда,— погодився герцог,— але все-таки одяг повинен відповідати роду занять і посаді, яку займаєш: так, наприклад, законознавцеві незручно одягатись, як солдатові, а солдатові — як священику. А ти, Санчо, будеш одягнений наполовину як судовик, а наполовину як воєначальник, бо на тому острові, який я тобі жалую, у військових така ж потреба, як і в учених, а в учених — така ж, як і у військових.

— От по вченій галузі я якраз слабуватий,— признався Санчо,— я навіть азбуки — і тієї не знаю. А втім, хороший губернатор повинен уміти замість підпису хрестик поставити — і гаразд. Якщо ж мені видадуть зброю, то з божою допомогою я не випущу її з рук, доки не впаду.

— Завжди керуйся високими цими міркуваннями, Санчо, і ти уникнеш помилок,— зауважив герцог.

У цей час увійшов Дон Кіхот і, довідавшись, про що йде мова та що Санчо спішно приймає кермо влади, взяв його за руку і з дозволу герцога повів до себе, щоб дати поради, як йому на цій посаді належить себе поводити. Отже, увійшовши в свій покій, він замкнув двері, майже силоміць посадив Санчо поряд з собою і навмисно повільно заговорив:

— Я безконечно дякую богові, друже Санчо, за те, що перш ніж щастя всміхнулось мені, на тебе звалилася й на твою долю випала така удача. Я сподіваюся, що щасливий випадок допоможе мені нагородити тебе за вірну службу, і от я тільки-тільки починаю робити успіхи, а твої сподівання передчасно і всупереч здоровому глузду вже збулися. Інші діють підкупом, набридають, клопочуть, встають з раннього ранку, випрошують, вперто домагаються — і мети своєї однак не досягають, а інший ні з того, ні з сього, відразу одержує посаду й службу, якої багато хто так домагався, і тут до речі та до місця буде навести прислів'я, що як, мовляв, не старайся, а на все — доля. На мою думку, ти — бовдур і нічого більше, ти з раннього ранку не вставав, до пізнього не засиджувався, ти й пальцем не поворухнув, але тебе торкнувся дух мандрівного рицарства — і от ти вже, ні сіло ні впало — губернатор острова. Все це, Санчо, я кажу для того, щоб ти не приписував власним своїм заслугам виявленої до тебе ласки,— ні, раніше подякуй всевишньому, який батьківською рукою все спрямовує до добра, а потім подякуй орденові мандрівного рицарства, найвищим благородством пройнятого. Отже, постарайся всім серцем сприйняти те, що я тобі сказав, а потім, о сину мій, вислухай уважно свого Катона, що бажає дати тобі поради й бути твоїм поводирем та провідною зіркою, яка направила й вивела б тебе до тихого пристановища з того бурхливого моря, куди ти маєш намір увійти, бо посади й високі призначення є не що інше, як бездонна пучина смут.

Перш за все, сину мій, тобі належить боятися бога, бо в страху господньому полягає мудрість; а будучи мудрим, ти уникнеш помилок.

По-друге, зазирни всередину себе і постарайся себе пізнати, а пізнання це є найважче з усіх, які тільки можуть бути. Пізнавши самого себе, ти вже не станеш надуватись, як жаба, що захотіла зрівнятися з волом, а якщо станеш, то, подібно до павлина, що збентежено ховає свій пишний хвіст, дивлячись на потворні свої ноги, ти мимоволі будеш ховати хвіст безрозсудного свого марнославства при думці про те, що в рідному краю ти колись пас свиней.

— Справедливо,— погодився Санчо,— але в той час я хлопчиськом був, а коли підріс трошки, то вже гусей пас, а не свиней. Але тільки, думаю я, це справи не стосується: адже не всі правителі королівського роду.

— Твоя правда,— зауважив Дон Кіхот,—

і от чому людям походження незнатного, що займають важливі пости, належить виявити м'якість та поблажливість, які в поєднанні з благорозумною обережністю позбавляють від злісного наклепу, а інакше від нього ні на якій посаді не вбережешся.

Про свою худорідність, Санчо, говори з гордістю і признавайся не червоніючи, що ти з селян, бо нікому не спаде на думку тебе цим соромити, оскільки ти сам цього не соромишся; взагалі прагни до того, щоб стати смиренним праведником, а не пихатим грішником. Незліченна кількість людей, у низькій долі народжених, досягали найвищих ступенів і їм було надано сан першосвященницький або ж імператорський, чого я міг би навести стільки прикладів, що ти втомився б мене слухати.

Пам'ятай, Санчо: коли ти ступиш на шлях доброчесності і старатимешся робити добрі справи, то тобі не доведеться заздрити справам князів і сеньйорів, бо кров успадковується, а доброчесність набувається, і вона має цінність самостійну, на відміну від крові, яка такої цінності не має.

А коли так, то в разі, якщо хто-небудь з родичів твоїх здумає провідати тебе на твоєму острові, не жени його і не ображай, але, навпаки, прийми з честю і приласкай,— цим ти догодиш богові, який не любить, коли гребують будь-яким з його створінь, і разом з тим додержиш мудрого закону природи.

Якщо привезеш з собою дружину (бо недобре, коли люди, покликані до виконання службових своїх обов'язків на довгий строк, перебувають у розлуці з дружиною), то повчай її, напучуй і шліфуй природну її необтесаність, бо що розумний губернатор набув, то може розгубити і розтринькати дурна його і необтесана жінка.

Якщо ти овдовієш (що завжди може статися) і завдяки своєму становищу набудеш собі більш блискучої партії, то дивись, коли б нова твоя дружина не перетворилася на вудку з гачком і не почала примовляти: «Ловись, ловись, рибко велика і маленька»,— істинно говорю тобі, що за всі хабарі, які вимагає дружина судді, в день страшного суду відповість її чоловік, і після смерті він у чотирикратному розмірі заплатить за ті побічні статті доходу, на які він при житті не звертав увагу.

Ні в якому разі не керуйся законом особистої сваволі: цей закон надто поширений серед неуків, які видають себе за розумників.

Нехай сльози бідняка викличуть у тобі при однаково сильному почутті справедливості більше співчуття, ніж скарги багача.

Всіляко старайся виявити істину, хоч би що тобі обіцяв чи підносив багач і хоч би як ридав чи благав бідняк.

У тих випадках, коли може й повинна мати місце полегкість, не суди винного по всій суворості закону, бо слава судді суворого нічим не краща за славу судді милостивого.

Якщо коли-небудь жезл правосуддя зігнеться у тебе в руці, то хай це відбудеться не під тягарем дарів, але під тиском співчуття.

Якщо тобі коли-небудь доведеться розбирати позов недруга твого, то жени від себе всяку думку про заподіяну тобі образу і думай лише про те, на чиєму боці правда.

Нехай не засліплює тебе при розгляді справ особиста пристрасть, інакше ти допустиш помилки, які здебільшого неможливо буває виправити, а якщо й можливо, то на шкоду доброму твоєму імені і навіть твоєму достатковi.

Якщо яка-небудь красуня буде просити, щоб ти за неї заступився, то відверни очі від її сліз та вуха від її стогнань і холоднокровно вникни в суть її прохання, інакше розум твій потоне в її сльозах, а доброчесність твоя — в її зітханнях.

Якщо ти покараєш кого-небудь дією, то не карай його ще й словом, бо з нещасного досить муки тілесного покарання, і додавати до неї суворі слова немає ніякої потреби.

Дивись на винного, який стане перед твоїм судом, як на людину, достойну жалю, схильну до слабостей зіпсованої нашої природи, і по можливості, не на шкоду супротивній стороні, будь з ним милостивий і добрий, бо хоч усі властивості божества рівні, проте в наших очах властивість всеблагості прекрасніша і чудовіша, ніж властивість всеправедності.

Якщо ж ти, Санчо, напучень цих і правил додержиш, то дні твої будуть довгі, слава твоя буде вічною, нагороду одержиш ти превелику, блаженство твоє буде несказанне, дітей ти оженіш на свій добрий розсуд, діти твої та внуки матимуть почесне звання, на долю тобі припаде мир і всезагальна прихильність, а потім, в час тихої твоєї і глибокої старості, в призначений час за тобою з'явиться смерть, і ніжні, м'які ручки правнуків твоїх закриють тобі очі. Всі ці повчання повинні послужити прикрасою твоєї душі, а тепер послухай повчання, що мають на своїй меті прикрасити тіло.

digitized by ukrbiblioteka.org

РОЗДІЛ XLIII

Про другу частину порад, даних Дон Кіхотом Санчо Пансі.

Хто б з тих, хто чув вищенаведені міркування Дон Кіхота, не визнав його за людину зовсім здравомислячу і сповнену найкращих намірів. Проте, як це протягом великої нашої історії не раз було помічено, він починав верзти нісенітницю, як тільки мова заходила про рицарство, а міркуючи про будь-який інший предмет, він виявляв розум ясний і великий, так що вчинки його незмінно розходилися з його міркуваннями, а міркування з вчинками; щождо другої частини правил, яких він навчав Санчо, то тут він показав дотепність надзвичайну і в розсудливості своїй і в своєму божевіллі дійшов до найвищої точки. Санчо слухав його з неослабною увагою і старався вдержати в пам'яті його поради: видно було, що він має намір гарненько запам'ятати їх, щоб з їхньою допомогою народження нового губернатора протекло благополучно. Дон Кіхот тимчасом продовжував повчати:

— Щодо того, як належить тримати свій будинок і самого себе, Санчо, то насамперед я раджу тобі додержувати чистоти й стригти нігті, а ні в якому разі не відрощувати їх, як це роблять деякі, що через неуцтво своє уявляють, нібито довгі нігті прикрашають руки, проте, якщо не обстригати брудні ці нарости, то вони скидаються на кігті хижого птаха: це — дивовижне неподобство й неохайність.

Ніколи не ходи, Санчо, розперезаним і нечепурним: безладдя в одязі є ознака розслабленості духу, якщо тільки це не навмисна недбалість і розбещеність, у чому, наприклад, підозрювали Юлія Цезаря.

Розміркуй з найможливішою точністю, наскільки важливий твій пост, і якщо твоє становище, яке ти займаєш, дозволяє людям твоїм носити лівреї, то потурбуйся, щоб ці лівреї були не стільки яскраві й пишні, скільки пристойні й міцні, і розподіли їх між своїми лакеями та вбогими, тобто замість одягти шість слуг, краще одягни трьох слуг і трьох убогих, і тоді в тебе будуть слуги і на землі і на небі: цей новий спосіб розподілу лівреї недоступний розумінню людей пихатих.

Не вживай ні часнику, ні цибулі, щоб по запаху не можна було здогадатися, що ти з селюків.

Ходи повільно, говори роздільно, але не до такої міри, щоб можна було подумати, нібито ти сам себе слухаєш, бо всяка бундючність противна.

За обідом їх мало, а за вечерею ще менше, бо здоров'я всього тіла куеться в кузні нашого шлунка.

Будь помірний у питті з тих міркувань, що людина, випивши зайве, не зберігає таємниць і не виконує обіцянок.

Не здумай, Санчо, жувати обома щелепами відразу, а також ерутирувати в присутності кого б там не було.

— Я не розумію, що значить *ерутирувати,*— заявив Санчо.

А Дон Кіхот йому пояснив:

— *Ерутирувати,* Санчо, значить блювати, але це одне з найгрубіших слів в іспанській мові, хоч воно й надто виразне, а тому люди з ніжним слухом вдалися до латині і слово «блювати» замінили словом *ерутирувати*, а слово «блювання» — словом *ерутація*, а що не всі поки що розуміють заново створені слова, то цього боятися нічого, з часом слова ці ввійдуть у наш побут і стануть усім зрозумілі: мова знаходиться під владою звичаю та під владою темного народу, а таким шляхом вона збагачується.

— Слово честі, сеньйоре,— мовив Санчо,— з усіх ваших порад і напучень я особливо постараюсь запам'ятати ось це, щодо того, щоб не блювати, бо зі мною це частенько трапляється.

— Не «блювати» слід говорити, Санчо, а *ерутирувати,*— поправив його Дон Кіхот.

— З сьогоднішнього дня стану говорити *ерутирувати,*— сказав Санчо,— будьте спокійні, що не забуду.

— Так само, Санчо, облиш звичку вставляти в свою мову безліч прислів'їв, бо хоч прислів'я є короткі вислови, однак, ти здебільшого притягаєш їх за волосся, ось чому в твоїх устах вони здаються вже не висловами, а просто-напросто маячнею.

— Від цього один господь владний мене позбавити,— заперечив Санчо,— бо в голові в мене більше прислів'їв, ніж у книжці, і коли я говорю, вони крутяться в мене на язиці всі одразу, штовхаються, кожне так і тягне зірватися попереду інших, однак язик вибовтує перше, що попадеться, хоча б і зовсім недоречне. Ну, а тепер я все-таки постараюсь наводити такі прислів'я, які не зменшать моєї гідності, бо де багато живуть, там миттю й на стіл подають, кому здавати, тому вже не тасувати, а хто на сполох б'є, той уже на пожежу не йде, і хто має розум, той себе скривдити не дасть.

— Правильно, Санчо! — вигукнув Дон Кі-

хот.— Вплітай, нанизуй, накручуй прислів'я — ніхто тебе за язик не держить! Мати з батогом, а я собі все із дзигою! Я тобі говорю, щоб ти уникав прислів'їв, а ти в одну секунду насипав їх цілий віз, хоч вони й підходять до предмета нашої розмови, як корові сідло. Зрозумій, Санчо: я зовсім не проти прислів'їв, що наводяться доречно, але якщо ти накопичуєш і нанизуєш їх, як попало, то мова твоя стає нудною й розтягнутою.

Коли сидиш на коні, не відкидайся на задню луку сідла, не витягуй і не розставляй ніг, а тримай їх ближче до кінського черева, і не сиди розчепірою, нібито їдеш на своєму сірому, бо по тому, як людина сидить на коні, завжди можна визначити, хто вона — знатний вершник, а чи простий конюх.

Спи в міру: хто не встає разом з сонцем, той не знає радощів дня; візьми до уваги, Санчо, що моторність є мати удачі, а ворог її, лінощі, завжди перешкоджає досягненню доброї мети.

Остання моя порада, яку я тобі зараз дам, не стосується прикрашування тіла, і все ж я хочу, щоб ти свято зберіг її в своїй пам'яті, бо гадаю, що вона буде тобі не менш корисна, ніж попередні: отже, ніколи не заперечуй знатності будь-якого роду, в усякому разі не порівнюй один рід з одним, бо при порівнянні один рід мимоволі виявиться більш знатним, і той, кого ти принизив, зненавидить тебе, а той, кого ти підніс, нічим тобі не віддячить.

Одяг твій повинен складатися з довгих штанів, довгополого камзола, і ще довшого плаща; а про шаровари й не думай, бо шаровари не личать ні рицарям, ні губернаторам.

От поки що і все, про що мені спало на думку поговорити з тобою, Санчо. З часом, дивлячись на обставини, я дам тобі нові напучення, а ти постарайся повідомляти мене про стан своїх справ.

— Сеньйоре,— заговорив Санчо,— я прекрасно розумію, що ваша милость учить мене речам добрим, святим і корисним, але чи можуть вони мені пригодитися, якщо я їх усі до однієї позабуваю? А втім, щодо того, щоб не відрощувати нігтів і одружуватися вдруге, якщо трапиться нагода,— це вже я собі втовкмачив, але всі інші хитросплетення, вавилони й закарлючки мені не запам'ятались, і буду я про них пам'ятати, як про торішні хмари, а тому не завадило б вам записати все це на папірці і дати мені: правда, я сам ні читати, ні писати не вмію, але я передам папір моєму духівникові,— хай він у міру потреби твердить і нагадує мені про це.

— Біда мені з тобою! — вигукнув Дон Кіхот.— Як погано, коли губернатор не вміє ні читати, ні писати! Треба тобі сказати, Санчо, що коли хто не знає грамоти або ж коли хто лівша, то це означає одне з двох: або він з дуже скромної чи навіть зовсім простої сім'ї, або він сам по собі настільки зіпсований і дурний, що на нього не могли вплинути ні добрий приклад, ні добре вчення. Це твій великий недолік, і мені хотілося б, щоб ти принаймні навчився підписувати своє прізвище.

— Поставити свій підпис я вмію,— сказав Санчо.— Коли я був старшиною в нашому селі, я навчився виводити літери на зразок тих, які ставлять на тюках з вантажем, і мені говорили, що в мене виходило моє прізвище. А потім я завжди можу зробити вигляд, що в мене віднялася права рука, і звелю кому-небудь підписуватися за мене: все на світі виправне, крім однієї смерті, а оскільки я буду там цар і бог, то, значить, моє слово — закон. Недарма говориться: у кого батько алькальд, той на суд іде весело. А я ж не якийсь там алькальд, а цілий губернатор,— зі мною жарти погані. Ану, спробуй, зачепи мене: ідеш за шерстю — дивись, коли б самого не обстригли, а кого господь полюбить, того він на дні моря розшукає, і потім: дурні слова багача видаються за мудрі вирази, а я ж буду багатий, коли буду губернатором, і до того ж я маю намір бути губернатором щедрим, а значить, усі мої недоліки будуть невидні. Ні, ми теж собі на умі, «скільки маєш, стільки ти й вартий», говорила моя бабуся, з людиною великого достатку сваритися несолодко.

— А, шоб ти пропав, Санчо! — вигукнув тут Дон Кіхот.— Шістдесят тисяч чортів узяли б тебе з усіма твоїми прислів'ями! Цілу годину ти ними сиплеш, а для мене це, як повільне катування. Можеш мені повірити, що одного прекрасного дня ці прислів'я доведуть тебе до шибениці. Через прислів'я тебе скинуть твої васали, вони не потерплять цього і збунтуються. Скажи, неуку, де ти їх береш і як ти їх вживаєш, дурню? Адже для мене згадати хоч би одне прислів'я та доречно його навести — це каторжна праця.

— Їй-богу, хазяїне, ви сердитесь через справжню дурницю. Чорт забирай, вам шкода, що я користуюсь власним надбанням? А в мене ж тільки й добра та майна, що прислів'я та прислів'я. От і зараз крутиться в мене на язиці одразу кілька, і до того підходять вони до нашої розмови — просто все одно як по мірці зроблені, але тільки я вам їх не скажу: «За благе мовчання всі тебе зватимуть Санчо».

Дон Кіхот йому на це заперечив:

— Ти — Санчо, та не той: ти не тільки не благий мовчальник, ти паскудний базікало і паскудний упертюх. Але все ж мені цікаво знати, які такі прислів'я ти згадав і нібито до

digitized by ukrbiblioteka.org

речі: я пошпортався в своїй пам'яті, а вона ж у мене непогана, але так і не зміг пригадати нічого підхожого.

— Та що може бути краще за ці прислів'я,— сказав Санчо: — «Дивись-поглядай, під зуб мудрості пальця не підкладай», і ще: «Скажуть тобі, ану, подобру-поздорову, і з дружиною моєю щоб ні півслова,— ти рот на замок і мовчок», і ще: «Батогом обуха не переб'єш»,— ну, хіба вони сюди не підходять? Ніколи не зв'язуйся з губернатором і ні з яким іншим начальником, а то завиєш, все одно як підкласти палець під зуб мудрості,— а втім, мудрість не обов'язкова, вся справа в кутньому зубі. Потім хоч би що сказав губернатор, перечити йому не можна, все одно як тобі скажуть: «Ану, подобру-поздорову, і з дружиною моєю щоб ні півслова!» А щодо батога й обуха — це й сліпому ясно. Ось воно як, а хто помічає сучок в оці ближнього свого, тому не завадить помітити деревину в своєму власному, щоб про тебе не сказали: «Злякалася покійниця вбитої», притому ж вашій милості добре відомо, що дурень у своєму домі краще кумекає, ніж розумник у чужому.

— Ну вже ні, Санчо,— заперечив Дон Кіхот,— дурний ні в своєму, ні в чужому домі нічого не скумекає з тієї причини, що на основі глупоти розумної будівлі не спорудиш. І досить про це, Санчо: будеш погано управляти — відповідатимеш ти, а ганьба на мені. А втім, я втішаю себе тим, що зробив усе, що від мене залежало, і постарався наділити тебе порадами глибокодумними та по можливості найбільш благорозумними: я виконав свій обов'язок і свою обіцянку. Нехай допоможе тобі бог, Санчо, нехай керує він тобою в твоєму правлінні, і нехай заспокоїть він мою тривогу, а тривожусь я про те, коли б ти одного разу не полетів разом з усім своїм островом догори п'ятами, тоді як я міг би цьому перешкодити, відкривши герцогові, хто ти такий, і пояснивши йому, що, незважаючи на свою огрядність і показність, ти не що інше, як мішок, набитий прислів'ями та крутнею.

— Сеньйоре,—заперечив Санчо,—коли ваша милость думає, що я не годжуся в губернатори, то я тут же, не сходячи з місця, зніму з себе це звання, бо малесенька часточка моєї душі, завбільшки з чорний кінчик нігтя, мені дорожча за все моє тіло: залишусь я просто-напросто Санчо, і на самому хлібі з цибулею я проживу не гірше від губернатора з усіма його куріпками та каплунами, і то сказати: коли ми спимо, ми всі рівні — і начальники й підначальники, і бідні й багаті. І якщо ви, ваша милость, над цим ділом подумаєте, то, звичайно, згадаєте, що самі ж ви й штовхнули мене на губернаторство, а я в усіх цих губернаторствах та островах тямлю, як свиня в апельсині, і якщо ви гадаєте, що через губернаторство мене чорт ухопить, то я вважаю за краще як простий Санчо відправитися в рай, ніж губернатором — у пекло.

— Їй-богу, Санчо,— сказав Дон Кіхот,— я вважаю, що за ці останні твої слова тебе можна призначити губернатором тисячі островів. У тебе добре серце, а без цього ж ніяка наука на користь не піде. Доручи себе господу богу і старайся не ухилятися від початкового свого рішення: я хочу сказати, що ти повинен узяти собі за правило і твердо намітити собі мету — домагатися свого в будь-якій справі, а небо завжди допоможе добрим бажанням. Тепер підемо обідати,— гадаю, що господарі нас уже чекають.

РОЗДІЛ XLIV

Про те, як Санчо Панса прийняв кермо влади, і про одну незвичайну пригоду Дон Кіхота в герцогському замку.

Кажуть, ніби з оригіналу цієї історії випливає, що перекладач переклав цей розділ не так, як Сід Ахмет його написав, а написав його мавр у вигляді скарги на самого себе, що йому спало, мовляв, на думку взятися за такий невдячний і вузький предмет, як історія Дон Кіхота, бо він вимушений весь час говорити тільки про Дон Кіхота і Санчо та позбавлений можливості вдаватися до відступів і вводити різні інші епізоди, значніші й цікавіші; і ще мавр зауважує, що весь час стежити за тим, щоб думка, рука й перо були направлені на опис одного єдиного предмета, і говорити устами обмеженого числа дійових осіб — це праця непосильна, плоди якої не винагороджують зусиль автора, і що, аби уникнути цього обмеження, він у першій частині вдався до прийому вкраплення кількох повістей, як, наприклад, *Повісті про безрозсудно-допитливого* і *Повісті про полоненого капітана,* які стоять ніби осторонь самої історії, тоді як інші повісті, що входять у неї, являють собою випадки, які сталися з Дон Кіхотом і в силу цього повинні були бути описані. Далі

мавр говорить, що, на його розсуд, більшість читачів, увага яких буде захоплена подвигами Дон Кіхота, не захочуть її приділити першого роду повістям: вони пробіжать їх поспішаючи, навіть з роздратуванням, і не помітять, як витончено і майстерно повісті ці написані; ці їхні якості виявляться з усією різкістю, коли повісті будуть видані окремо, поза всяким зв'язком з божевільними вихватками Дон Кіхота та дурними словами Санчо,— ось чому він, автор, вирішив, мовляв, замість повістей, як відокремлених, так і пристроєних, ввести в другу частину лише кілька епізодів, що, як йому уявляється, випливають з природного ходу подій, та й ті він вважає за потрібне викласти стисло, найкоротшими словами; і от, оскільки він, мовляв, вводить себе і замикається в тісні рамки розповідання, незважаючи на те, що в нього вистачило б уміння, здібностей і розуму, щоб описати всесвіт, він просить не зневажати його працю і хвалити його не за те, про що він пише, а за те, що він про багато дечого не став писати.

Тут автор знову звертається до свого предмета і говорить, що Дон Кіхот, того самого дня, коли він давав Санчо поради, після обіду почав викладати їх у письмовому вигляді для того, щоб потім хто-небудь міг прочитати їх Санчо; однак тільки встиг він вручити йому цей папір, як Санчо його загубив, і він потрапив до рук герцога, а герцог прочитав його герцогині, і обоє знову здивувалися з божевілля й розуму Дон Кіхота; далі, продовжуючи свої витівки, вони того ж вечора відправили Санчо з численним почтом у містечко, якому належало зійти за острів. А провідником Санчо до місця його призначення виявився домоправитель герцога, людина надто дотепна і великий забавник (а втім, недотепних забав не буває), той самий, який з вищеописаною приємністю зображував графиню Трифальді; і от, володіючи такими здібностями, та ще будучи навчений господарями, як слід поводитися з Санчо, він блискуче справився з своїм завданням. Сталось, одначе, так, що при першому погляді на домоправителя Санчо помітив, що він нагадує обличчям Трифальді, і, звертаючись до свого пана, сказав:

— Сеньйоре, я миттю провалюся в пекло, якщо ваша милость не визнає, що обличчя в герцогського домоправителя, ось у цього самого, точнісінько як у Горевани.

Дон Кіхот уп'явся очима в домоправителя і, вдивившись у нього, мовив:

— Тобі нічого провалюватися в пекло, Санчо, ні миттю, ні ще як-небудь (я не розумію, до чого це ти говориш): обличчям домоправитель, достеменно, схожий на Горевану, але з цього не випливає, що домоправитель і є Горевана, бо звідси виникло б найбільше протиріччя, а тепер не час для подібного роду досліджень, інакше це заведе нас у безвихідний лабіринт. Повір, друже мій, що нам належить звернутись з гарячою молитвою до бога про те, щоб він позбавив нас від злих чаклунів і злих чарівників.

— Але це не жарт, сеньйоре,— заперечив Санчо,— я чув допіру, як він розмовляв, і мені прямо почувся голос Трифальді. Ну, та гаразд, я більше про це говорити не стану, але тільки буду тепер вдивлятися пильно, чи не відкрию ще якоїсь прикмети, і, може, ця прикмета посилить мої підозри, а може, навпаки, розвіє.

— Так і зроби, Санчо,— сказав Дон Кіхот,— і повідомляй мене про все, що б ти не виявив у цьому розумінні, а так само і про все, що стосується твого губернаторства.

Нарешті Санчо виїхав; його оточував численний почт; на ньому був костюм, який носять поважні судді; верхній одяг, надто широкий, був зшитий з рудуватого з розводами камлоту, а на голові в нього красувалася з такої ж матерії шапочка; сидів він на мулі, а за мулом, по особливому розпорядженню герцога, йшов сірий у новенькій шовковій збруї і прикрасах, що відповідали ослячому його званню. Час від часу Санчо озирався на осла, товариство якого робило йому таку велику приємність, що він не помінявся б місцями з самим імператором німецьким. Прощаючись з герцогом і герцогинею, він поцілував їм руки, а потім попросив свого пана благословити його, і той благословив його з сльозами. А Санчо прийняв його благословення, от-от готовий розплакатися.

Відпусти ж доброго Санчо з миром, люб'язний читачу, і побажай йому щасливої путі,— ти ще вдосталь посміешся, коли дізнаєшся, як він поводив себе на новій посаді, а поки що дізнайся, що сталося цієї ночі з його господарем, і якщо ти не покотишся зо сміху, то принаймні, як мавпа, вискалиш зуби, бо пригоди Дон Кіхота такі, що їх можна вшанувати тільки здивуванням або ж сміхом. Словом, в історії далі говориться, що не встиг Санчо виїхати, як Дон Кіхот відчув самотність, і коли б це залежало від нього, він, уже напевно, відмінив би призначення Санчо і позбавив його від губернаторства. Герцогиня помітила, що він сумує, і спитала, що тому причиною; коли ж це, мовляв, від розлуки з Санчо, то в її замку є багато служителів, дуеній, покоївок, і вони виконають будь-яке його бажання.

— Ваша правда, сеньйоро,— відповів Дон Кіхот,— я відчуваю відсутність Санчо, але не в цьому головна причина мого суму, численні ж ласки, які ваша світлість мені виявляє, я при-

digitized by ukrbiblioteka.org

H. PISAN

ймаю й ціную тільки як ознаку вашої до мене прихильності, а щодо всього іншого, то я прошу вашого дозволу та згоди, щоб у моєму покої я користувався своїми власними послугами.

— Справді, не варто, сеньйоре Дон Кіхот,— зауважила герцогиня,— вам будуть прислужувати чотири дівчини, мої покоївки, чудові, як квіти.

— Мені вони здадуться не квітами, а колючками, що ранять душу,— заперечив Дон Кіхот.— Ні вони, ні хтось інший у цьому роді ні за що на світі в мій покій не проникнуть. Якщо ж вашій величі благозавгодно продовжувати обсипати мене ласками, яких я, однак, не достойний, то дозвольте мені самому доглядати себе і прислужувати собі при зачинених дверях, дозвольте мені звести стіну між бажаннями моїми і моєю цнотливістю,— я б не хотів через ту люб'язність, яку виявляє до мене ваша світлість, зраджувати свої звички. Одно слово, скоріше я ляжу спати вдягненим, ніж погоджусь, щоб хто-небудь мене роздягав.

— Що ви, що ви, сеньйоре Дон Кіхот! — заперечила герцогиня.— Клянусь вам, я розпоряджуся, щоб муха не сміла проникнути у ваш покій, а не те що дівчина: я не так вихована, щоб ображати скромність сеньйора Дон Кіхота, бо, скільки я розумію, з численних чеснот, притаманних вам, особливо вас прикрашає цнотливість. Ваша милость може роздягатись і одягатись у повній самотності й за своїм бажанням, як і коли вам здумається,—ніхто вам не заважатиме: ви в себе в кімнаті знайдете посуд, який може знадобитися тому, хто спить з зачиненими дверима й не бажає, шоб якась природна потреба примусила його відімкнути їх. Хай живе тисячу віків велика Дульсінея Тобоська, і хай прославиться ім'я її в цілому світі, бо вона удостоїлась того, що її покохав такий безстрашний і такий цнотливий рицар, і хай примусять благодійні небеса нашого губернатора Санчо Пансу якнайшвидше покінчити з шмаганням, щоб увесь світ міг знову насолоджуватися вродою незрівнянної цієї сеньйори!

Дон Кіхот їй на це сказав:

— З слів вашої високоповажності одразу видно, хто їх вимовляє, бо з уст доброї сеньйори погане слово зійти не може, і похвальне слово вашої величі принесе Дульсінеї більше щастя й більше слави, ніж усі похвали, якими тільки можуть вшановувати її кращі вітії світу.

— Прекрасно, сеньйоре Дон Кіхот,— сказала герцогиня,— а тепер пора вечеряти: герцог, слід думати, нас уже чекає. Ходімте повечеряємо, ваша милость, і ви можете раніше лягти спати: адже вчорашня ваша подорож у Кандайю була досить тривалою і, напевне, вас трохи втомила.

— Я не відчуваю втоми, сеньйоро,— заперечив Дон Кіхот.— Смію запевнити ваше високопревосходительство, шо ніколи в житті не доводилося мені їздити на чотириногому смирнішого норову та в якого була б така рівна хода, як у Клавіленіо, і я не можу збагнути, що примусило Злосморода розлучитися з такою легконогою й благородною верховою твариною та ні з того, ні з сього спалити її.

— Можна припустити,— зауважила герцогиня,— що Злосморід розкаявся в тому, що заподіяв горе Трифальді, її подругам та всім іншим, а так само і в усіх тих злочинах, які він, треба гадати, вчинив, будучи чарівником і чародієм, і, вирішивши покінчити з знаряддями свого ремесла, насамперед, як головне знаряддя, спалив Клавіленіо, що не давав йому ні хвилини спокою і мчав його з країни в країну, а попіл Клавіленіо і грамота Злосморода, що являє собою трофей, будуть вічними пам'ятками доблесті великого Дон Кіхота Ламанчського.

Дон Кіхот знову подякував герцогині, потім повечеряв і пішов собі сам у свій покій, попросивши, щоб ніхто не з'являвся до нього для послуг,— так його лякала думка, що яка-небудь випадковість спонукає і примусить його порушити обітницю цнотливості, яку він дав володарці своїй Дульсінеї, бо доброчесність Амадіса, цвіту й зерцала мандрівних рицарів, навіки полонила його уяву. Він замкнув за собою двері і при світлі двох воскових свічок роздягся, а коли почав розбуватися (о, незаслужена злополучність!), то не він видихнув зітхання або ж ще що-небудь, що може кинути тінь на бездоганне його виховання, а в нього на панчосі спустилося раптом до двох дюжин петельок, так що панчоха стала схожа на віконні грати. Добрий наш сеньйор надто цим засмутився: він з радістю віддав би зараз цілу унцію срібла за ниточку зеленого шовку, кажу — зеленого, бо в нього були зелені панчохи.

Тут у Бен-інхалі вирується такий вигук:

«О вбогосте, вбогосте! Не розумію, що спонукало великого кордовського поета сказати про тебе:

Священний дар, не цінений ніким.

Я хоч і мавр, однак стикався з християнами і чудово знаю, що святість полягає в милосерді, покірливості вірі, послуху та бідності, але разом з тим я тверджу, що людина, яка в убогості знаходить задоволення, повинна бути в багатьох відношеннях богоподібна, якщо тільки це не та вбогість, про яку говориться в одного з найбільших святих: «Ті, що користуються світом цим, повинні бути, як такі, що не користуються ним», тобто так зване

digitized by ukrbiblioteka.org

убозтво духу, але ти, другий вид убогості (я про тебе зараз говорю), навіщо ти переважно обираєш своїми жертвами ідальго та інших людей благородного походження? Навіщо примушуєш їх чистити взуття сажею і носити одяг з різноманітними гудзиками: шовковими, волосяними і скляними? Навіщо їхні комірці здебільшого бувають тільки розгладжені, а не гофровані?»

Звідси випливає, що вживання крохмалю й гофровані комірці беруть свій початок з глибокої давнини. Бен-іихалі продовжує: «Жалюгідний той дворянин, який удома їсть надголодь, а на вулиці напускає на себе поважність і лицемірно колупає в роті зубочисткою, тоді як він не їв нічого такого, після чого йому потрібно було б поколупати в зубах! Жалюгідний той, кажу я, в кого честь соромлива і кому здається, нібито всім здалека видно, що черевики в нього у латках, капелюх лисніє від поту, накидка обтріпана, а в животі пусто!»

На такі думки навели Дон Кіхота петлі, що спустилися, однак він утішився, помітивши, що Санчо залишив йому дорожні чоботи, і вирішив, що завтра надіне їх. Нарешті він ліг, стурбований і засмучений, по-перше, тим, що з ним не було Санчо, а по-друге, непоправною бідою з панчохами, які він готовий був заштопати навіть іншого кольору шовком, хоч це один з останніх ступенів падіння, до якого може дійти зубожілий ідальго. Він погасив свічки; було жарко, і йому не спалося; він устав з постелі і трохи відчинив загратоване вікно, що виходило в чудовий сад; як тільки ж він відчинив його, то йому здалося й почулося, що в саду гуляють і розмовляють. Він насторожився. В саду заговорили голосніше, і він розрізнив такі слова:

— Не проси в мене пісень, о Емеренсіе! Ти ж знаєш, що з тієї самої миті, коли цей подорожній прибув до нас у замок і очі мої його побачили, я вже не співаю, а тільки плачу. Крім того, сон моєї пані швидше легкий, ніж міцний, а я за всі скарби в світі не погодилася б, щоб нас тут застали. І хоча б навіть вона продовжувала спати й не пробудилася, все одно мені ні для чого співати, якщо спатиме і не прокинеться, щоб послухати мій спів, цей новонароджений Еней, який прибув у наші краї, видно, для того, щоб з мене насміятися.

— Не бійся, мила Альтісідоро,— відповіли їй,— герцогиня і всі, хто тільки є в замку, зрозуміло, сплять,— не спить лише володар твого серця і пробудитель твоєї душі: мені зараз почулося, що загратоване вікно в його покої відчинилось, значить він, певно, не спить. Співай же, бідненька, під звуки арфи голосом тихим і ніжним, а якщо герцогиня почує нас, ми скажемо, що в кімнаті душно.

— Не цього я побоююсь, о Емеренсіе,— відповіла Альтісідора,— я б не хотіла, щоб спів викрив сердечний мій нахил та щоб люди, які не відчули на собі всемогутньої сили кохання, визнали мене за дівчину навіжену й розпутну. А втім, нехай буде що буде: краще краска сорому на лиці, ніж жало в серці.

І тут почулися найніжніші звуки арфи. При цих звуках Дон Кіхот остовпів, бо цієї миті йому пригадались незліченні пригоди в цьому ж роді: з вікнами, гратами й садами, з музикою, освідченнями у коханні й непритомностями, словом, з усім тим, про що Дон Кіхот читав у рицарських романах, здатних довести до непритомності кого завгодно. Він одразу уявив, що одна з дівчат-покоївок герцогині в нього закохалась і що тільки дівочий сором не дозволяє їй признатися у сердечному своєму потязі, і, злякавшись, коли б вона його не полонила, в думках дав собі слово триматися міцно; всією душею і всім помислом віддавшись під заступництво сеньйорі Дульсінеї Тобоської, він наважився, проте, послухати спів і, щоб заявити про свою присутність, удавано чихнув, що надзвичайно обрадувало дівчат, бо їм того тільки й треба було, щоб Дон Кіхот їх чув. Отже, настроївши арфу і взявши кілька акордів, Альтісідора заспівала ось цей романс:

Ти, що в ліжкові розлігся
На голландських простиралах
І од вечора до світа
Любо й солодко дрімаєш;

Найславетніший з рицарства,
Що родилося в Ламанчі,
Над коштовні самоцвіти
Кращий і дорожчий скарбе,

Вислухай жалі дівчини,—
Що страждає, безталання,—
Від двох сонць твоїх огнисто
Вся душа її палає.

Ти собі шукаєш слави,
А комусь одні терзання:
Тяжко раниш і не хочеш
На ті рани ліків дати.

Ти скажи, юначе смілий,—
Боже, дай тобі удачу,—
Чи не з Лівії ти родом,
Чи не з гір суворих Хака?

Чи тебе кормили змії,
Чи твій дух загартували
Скелі дикі і безплідні,
Непролазні нетрі й хащі?

Сміло може Дульсінея,
Дівка повна і тужава,
Похвалитись, що скорила
Звіра лютого і барса.

І за це її прославлять
І Енарес, і Харама,
Бистрий Тахо, Мансанарес,
Пісуерга і Арланса.

Щоб із нею помінятись,
Віддала б я на додачу
Найяскравішу спідницю
З сухозлотним гаптуванням.

О, лежать в твоїх обіймах
Чи з тобою поруч навіть,
Чухать голову тобі,
Гниди нігтями вбивати!

Та на честь таку велику
Я, на жаль, не маю права,
Буду рада, як дозволиш
Твої ноги розім'яти.

Я б тобі надарувала
Гребінців, штанів атласних,
І панчішок срібляних,
І накидок полотняних,

І багато різних перлів,
Хоч дрібних, зате прекрасних,—
Їх наймення — «одиночки»,
Бо ніде нема їм пари!

Не дивися з круч Тарпея,
Як палаю я пожаром,
І його не роздувай,
О, Нероне із Ламанчі!

Я — дитина, малолітка,
Ще й п'ятнадцяти не маю,
Тільки чотирнадцять з гаком,—
Як брешу, хай бог скарає.

Не крива, не кособока,
Руки в мене теж годящі,
А коса моя розкішна
Аж до п'ят мені спадає.

Хай у мене ніс кирпатий,
Хай і рот великуватий.
Додають мені краси
Зубки білі, мов топази.

Голос мій, як сам ти чуєш,
Милозвучний несказанно,
А фігура — присягаюсь —
Майже зовсім непогана.

Знай, що все, чим я прекрасна,
Вразив ти своїм колчаном.
Звуся я Альтісідора
І служу при цьому замку.

На цьому спів пораненої коханням Альтісідори закінчився, а для предмета її пристрасті, Дон Кіхота, настали хвилини жахливі; тяжко зітхнувши, він сказав собі: «Невже ж я такий нещасний мандрівний рицар, що жодна дівчина, побачивши мене, не може не закохатися?.. Невже ж така сумна доля незрівнянної Дульсінеї Тобоської, що їй не пощастить насолодитися повністю моєю чудовою вірністю?.. Чого ви хочете від неї, королеви? Навіщо ви переслідуєте її, імператриці? Навіщо ви терзаєте її, дівчата від чотирнадцяти до п'ятнадцяти років? Облиште її, бідну, нехай вона радіє, нехай вона насолоджується і пишається тим щастям, яке дарував їй Амур, віддавши їй у володіння моє серце і вручивши їй мою душу. Послухайте, сонм закоханих у мене: для самої лише Дульсінеї я — м'яке тісто і мигдалеве тістечко, а для всіх інших я — кремінь; для неї я — мед, а для вас — алое; для мене одна лише Дульсінея прекрасна, розумна, чесна, витончена і благородна, а всі інші бридкі, дурні, розпутні й худорідні, і мене народила на світ природа для того, щоб я належав їй, а не якійсь іншій жінці. Нехай Альтісідора плаче або співає, нехай горює та дама, через яку мене побили в замку зачарованого мавра,— так чи інакше я повинен належати Дульсінеї, і я залишусь непорочним, доброчесним і цнотливим всупереч усім чаклунським чарам на світі».

І тут він з силою зачинив вікно і, засмучений та пригнічений, ніби на нього звалилося велике нещастя, ліг у постіль, де ми його поки що й залишимо, бо нас кличе до себе премудрий Санчо Панса, що має намір покласти славний початок своєму губернаторству.

РОЗДІЛ XLV

Про те, як премудрий Санчо Панса вступив у володіння своїм островом і як він почав ним управляти.

О споконвічний оглядачу антиподів, всесвітній факеле, небесне око, солодкий обертальнику глечиків, тут — Тімбрій, там — Феб, стрілець для одних, лікар для інших, батько поезії, винахідник музики, ти світило, яке вічно сходить і, всупереч тому, що нам уявляється, не заходить вовіки! До тебе волаю я, о сонце, з чиєю допомогою людина народжує людину! До тебе волаю я, вияви мені своє заступництво і просвіти темноту мого розуму, щоб я простежив крок за кроком історію правління премудрого Санчо Панси, бо без твоєї підтримки я відчуваю себе млявим, безсилим і збентеженим.

Отже, Санчо з усім своїм почтом прибув у містечко, що нараховувало до тисячі жителів

digitized by ukrbiblioteka.org

і було одним з кращих володінь герцога. Санчо Пансі повідомили, що острів називається Баратарія: можливо, назва ця була утворена від назви містечка, а може, вона натякала на те, що губернаторство дісталося Санчо Пансі дешево. Як тільки губернатор з почтом наблизився до воріт обнесеного стіною міста, назустріч вийшли місцеві власті, задзвонили в дзвони жителі, що одностайно виражали своє захоплення, з великою урочистістю повели Санчо в собор, і там було здійснено подячне молебство, а потім із сміховинними церемоніями вручили йому ключі від міста і оголосили його довічним губернатором острова Баратарії. Одяг, борода, черевце і низькорослість нового губернатора дивували не тільки тих, хто уявлення не мав, у чому тут заковика, але навіть і людей, обізнаних з усім, а таких було дуже багато. Нарешті з собору Санчо Пансу провели в судову палату, посадили в крісло, і тут герцогський домоправитель сказав:

— На нашому острові, сеньйоре губернаторе, здавна існує звичай: хто вступає у володіння славним цим островом, тому ставлять деякі запитання, іноді досить заплутані й важкі, а він зобов'язаний на них відповісти, і по його відповідях городяни складають собі думку про кмітливість свого губернатора і радіють з його прибуття або ж, навпаки, засмучуються.

Поки домоправитель це говорив, Санчо розглядав довгий напис, виведений крупними літерами на стіні прямо напроти крісла; а оскільвін читати не вмів, то спитав, що це там намальовано. Йому відповіли так:

— Сеньйоре, там записаний і відмічений день, коли ваше превосходительство зволило вступити у володіння островом, а гласить цей напис таке: «Сьогодні, такого-то числа, місяця і року, вступив у володіння цим островом сеньйор дон Санчо Панса, многі йому літа».

— А кого це зовуть *дон Санчо Панса?* — спитав Санчо.

— Вас, ваше превосходительство,— відповів домоправитель,— бо на наш острів не прибуло ніякого іншого Панси, крім того, який зараз сидить у цьому кріслі.

— Ну, то запам'ятай, братцю,— сказав Санчо,— що я не *дон* і ніхто в моєму роді не був *доном:* мене зовуть просто Санчо Пансою, а батька мого звали Санчо, і Санчо був мій дід, і всі були Панса, без усяких цих *донів* та *роспродонів.* І мені здається, що на вашому острові *донів* куди більше, ніж каміння, ну та гаразд, господь мене розуміє, і якщо тільки мені вдасться погубернаторствувати хоч кілька днів, я всіх цих донів повиводжу: коли їх тут так безліч, то вони, вже певно, набридли всім гірше, ніж комарі. А тепер, сеньйоре домоправителю, став швидше свої запитання, я відповім на них, як можу, а городяни хочуть—засмучуються, хочуть — не засмучуються: це їхня справа.

В цей час до судової палати увійшло два чоловіки: один з них був одягнутий селянином, другий був одягнутий кравцем і тримав у руках ножиці; він ото й почав говорити:

— Сеньйоре губернаторе, ми з цим селянином з'явилися до вашої милості ось у якій справі. Вчора цей молодець прийшов до мене в майстерню (я, пробачте за вираз, кравець і, слава тобі господи, майстер своєї справи), суне мені до рук кусок сукна і питає: «Сеньйоре, вийде мені ковпак з цього куска?» Я прикинув, кажу: «Вийде». Тут, думається мені, він, мабуть, подумав, і подумав неспроста, що я, звичайно, хочу дещицю певну сукна в нього вкрасти,— або це він судив по собі, або вже така погана слава йде про кравців, і от він мені й говорить: подивись, мовляв, чи не вийде двох ковпаків. Я збагнув, що він про мене подумав. «Вийде», кажу. А він, утвердившись у початковій своїй і образливій для мене думці, почав усе додавати й додавати ковпаки, а я все: «Вийде» та «Вийде», і, нарешті, дійшли ми до п'яти. Нині він за ними з'явився, я йому їх видав, а він відмовляється платити за роботу, та ще вимагає, щоб я йому заплатив або ж повернув сукно.

— Чи так усе це було, братцю? — спитав Санчо.

— Так, сеньйоре,— підтвердив селянин,— але тільки звеліть йому, ваша милость, показати всі п'ять ковпаків, які він мені зшив.

— З моїм задоволенням,— мовив кравець.

Негайно він звільнив з-під плаща руку, на кожному пальці якої було надіто по ковпачку, і сказав:

— Ось усі п'ять ковпачків, які мені замовила ця людина, і більше в мене, клянуся богом і совістю, ні клаптя сукна не залишилось, я готовий подати мою роботу на розгляд цехових старшин.

Кількість ковпачків і незвичайність самого позову насмішили всіх присутніх, а Санчо, трохи подумавши, сказав:

— Я гадаю, що нам з цією справою довго затримуватися не доводиться: вирішимо її зараз же, як нам підказує здоровий глузд. І от який буде мій вирок: кравцеві за роботу не платити нічого, селянинові сукна не повертати, ковпачки пожертвувати в'язням, і справа з кінцем.

Якщо нижченаведений вирок по справі з гаманцем скотаря викликав у навколишніх людей подив, то цей вирок примусив їх розсміятися, однак усе було зроблено так, як розпо-

рядився губернатор. Потім до губернатора з'явилося два старики; одному з них тростина заміняла палицю, а другий, зовсім без палиці, повів таку розмову:

— Сеньйоре, я позичив цьому чоловікові десять золотих, бо хотів зважити на його найпокірніше прохання, з умовою, проте, що він мені їх поверне на першу вимогу. Час іде, а я в нього боргу не вимагаю: боюсь поставити його цим у ще важче становище, ніж те, в якому він був, коли в мене позичав; нарешті бачу, що він і не збирається платити борг, ну й став йому нагадувати, а він мало того що не повертає, але ще й відмовляється, говорить, нібито ніколи я йому цих десяти ескудо не позичав, а якщо, мовляв, і був такий випадок, то він мені їх давним-давно повернув. У мене немає свідків ні позичання, ні віддачі, та й не думав він віддавати мені борг. Чи не можна, ваша милость, привести його до присяги, і от якщо він і під присягою скаже, що віддав мені гроші, то я йому прощу негайно, ось тут, перед лицем господа бога.

— Що ти на це скажеш, дідугане з палицею? — запитав Санчо. А старик йому відповів так:

— Сеньйоре, я визнаю, що він позичив мені цю суму,— опустіть жезл, ваша милость, нижче. І коли він покладається на мою клятву, то я клянусь у тому, що воістину і справді повернув та заплатив йому борг.

Губернатор опустив жезл, після чого старик з палицею попросив іншого старика подержати палицю, поки він даватиме присягу, нібито палиця йому дуже заважала, а потім поклав руку на хрест губернаторського жезла і сказав, що йому, точно, позичили десять ескудо, які нині з нього стягуються, але що він їх передав позикодавцеві з рук у руки, а позикодавець, мовляв, помилково кілька разів потім вимагав з нього борг. Тоді великий губернатор спитав позикодавця, що той має заперечити противній стороні, а позикодавець сказав, що боржник, поза всяким сумнівом, говорить правду, бо він, позикодавець, вважає його за людину порядну й за доброго християнина, та що, очевидно, він забув, коли і як той повернув йому десять ескудо, і що більше він їх у нього не вимагатиме. Боржник узяв свою палицю і, відвісивши поклон, попрямував до виходу; тоді Санчо, бачачи, що боржник, як ні в чому не бувало, йде собі, а позивач покірно на це дивиться, похиливши голову на груди, і, приставивши вказівний палець правої руки до брів і перенісся, поринув у роздум, але дуже швидко підвів голову і звелів повернути старика з палицею, який уже встиг вийти з судової палати. Старика привели, а Санчо, побачивши його, сказав:

— Дай-но мені, добрий чоловіче, твою палицю, вона мені потрібна.

— З великим задоволенням,— сказав старик,— нате, сеньйоре.

І він віддав йому палицю. Санчо взяв палицю, передав її іншому старикові і сказав:

— Іди з богом, тобі заплачено.

— Як так, сеньйоре? — спитав старик.— Хіба ця палиця коштує десять золотих?

— Коштує,— відповів губернатор,— а якщо не коштує, значить дурнішого за мене нікого на світі немає. Зараз ви побачите, годжусь я управляти цілим королівством чи не годжуся.

І тут він звелів на очах у всіх зламати й розколоти тростину. Як сказано, так і зроблено, і всередині виявилося десять золотих; усі здивувались і визнали губернатора за новоявленого Соломона. До Санчо звернулися з запитанням, як він здогадався, що десять ескудо заховані в цій палиці, а Санчо відповів так: бачачи, що старик, якому належало принести присягу, дав подержати палицю на час присяги позивачеві, а поклявшись, що воістину і справді повернув борг, знову взяв палицю, він, Санчо, запідозрів, що стягуваний борг знаходиться всередині тростини. Звідси, мовляв, висновок, що скільки б правителі самі по собі не були безглузді, однак вершити суд допомагає їм, видно, ніхто, як бог; притому про подібний випадок він, Санчо, чув від свого священика, а пам'ять у нього неабияка, і коли б тільки він не мав звички забувати як раз те, про що йому часом треба буває згадати, то іншої такої пам'яті не можна було б відшукати на всьому острові. Нарешті старик присоромлений і старик задоволений вийшли з судової палати; ті, що залишилися, були вражені, а той, кому було доручено записувати слова, дії й рухи Санчо, все ще не міг вирішити: визнавати та вважати Санчо за дурня чи за розумного.

Одразу після закінчення цього позову до судової палати ввійшла жінка, міцно тримаючи за руку чоловіка, якого по одягу можна було визнати за багатого скотаря; вона кричала несамовитим голосом:

— Правосуддя, сеньйоре губернаторе, правосуддя, і якщо я не знайду його на землі, то піду шукати на небі! Дорогий сеньйоре губернаторе, цей негідник напав на мене серед поля і повівся з моїм тілом, мов з якоюсь брудною ганчіркою. І що ж я за нещасна! Він украв у мене скарб, який я берегла понад двадцять три роки, який я берегла і від маврів і від християн, від своїх і від заїжджих, я завжди була непохитна, як дуб, завжди була цілена, як саламандра в огні або ж як плаття, що зачепилося за кущ, і ось тепер цей молодчик усю мене ізтискав.

digitized by ukrbiblioteka.org

— Ось ми цього голубчика зараз самого до стіни притиснемо,— сказав Санчо.

Звернувшись до чоловіка, він спитав, що може той сказати й заперечити на скаргу цієї жінки? Чоловік, дуже збентежений, відповів так:

— Сеньйори, я бідний свиновод, і нині вранці, продавши кількох, пробачте за вираз, свиней, я їхав з вашого міста, і продав я їх із збитком: майже все, що виручив, пішло на мито й на хабарі. Повертаюсь до себе в село, зустрічаю по дорозі оцю приємну даму, і тут диявол, який у все втручається і всіх будоражить, улаштував так, що ми з нею побалувались. Я заплатив їй, скільки належить, а їй здалося мало: як учепиться в мене, так до самого цього будинку все й тягла. Вона говорить, що я її згвалтував, але, клянусь вам і ще готовий поклястися, вона бреше. Я виклав усю як є правду,— от стілечки не приховав.

Тоді губернатор запитав скотаря, чи немає в нього при собі срібних монет; той відповів, що в нього за пазухою в шкіряному гаманці близько двадцяти дукатів. Губернатор наказав йому дістати гаманець і, нічого з ним не роблячи, передати прохачці; скотар, увесь тремтячи, виконав наказ; жінка взяла гаманець, учепилася в нього обома руками і, кланяючись на всі боки та молячи бога за здоров'я й довголіття сеньйора губернатора, який так турбується про сиротливих і беззахисних дівчат, вийшла з судової палати; а втім, першим її рухом було переконатися, чи достеменно в гаманці лежить срібло. Як тільки вона пішла, Санчо звернувся до скотаря (а в того вже сльози лилися з очей і вся душа його й погляди линули слідом за гаманцем):

— Добрий чоловіче, дожени цю жінку, не добром, так силою відбери в неї гаманець і приведи знову сюди.

Скотар не примусив себе довго чекати і просити; він вихором полетів у вказаному напрямку. Присутні у здивуванні чекали, чим закінчиться цей позов, і от трохи згодом чоловік і жінка повернулися, зчепившись і тримаючи один одного ще міцніше, ніж минулого разу; у жінки завернувся поділ, і було видно, що гаманець вона притискує до самого живота, а чоловік намагався його вирвати, але це було понад його сили — так шалено захищалася жінка і при цьому ще горлала:

— Волаю до правосуддя небесного й земного! Подивіться, сеньйоре губернаторе, ні сорому, ні совісті немає в цього розбійника: здумав у місті, на вулиці відняти в мене гаманець, який ваша милость наказала віддати мені.

— Що ж, відняв він у тебе гаманець? — спитав губернатор.

— Ще б пак! — вигукнула жінка.— Та я швидше з життям розлучуся, ніж з гаманцем! Знайшли яку малоліточку! Подавайте мені когось іншого, а не цього бруднулю нещасного. Ніякі лещата й цвяходьори, ніякі викрутки й стамески, ніякі лев'ячі кігті не вирвуть у мене з рук гаманця: легше мою душу з тіла вирвати!

— Вона права,— сказав чоловік,— я здаюсь, визнаю себе переможеним, заявляю, що не в силі відняти гаманець, і нехай він залишиться у неї.

Тоді губернатор сказав жінці:

— Дай-но сюди гаманець, поважна й відважна дамо.

Вона відразу простягла губернаторові гаманець, а губернатор, повернувши його чоловікові, звернувся до надто дужої, але зовсім не згвалтованої жінки:

— Ось що, мила моя: коли б ти виявила при захисті свого тіла хоча б половину того войовничого духу й безстрашності, які ти виявила при захисті гаманця, то й Геркулес з усією своєю силою не міг би вчинити над тобою насильства. Іди собі з богом, ні, краще: йди до всіх чортів, щоб ні на самому острові, ні на відстані шести миль од нього тобою й не пахло, а коли ні, то одержиш двісті батогів. Ану, забирайся геть, безсоромна брехухо й шахрайко!

Жінка перелякалась і з засмученим та незадоволеним виглядом пішла, а губернатор сказав скотареві:

— Тримай міцніше свої гроші, добрий чоловіче, і йди з богом до себе в село, але надалі дивись: хочеш, щоб вони в тебе були цілі,— з жінками краще не балуйся.

Скотар пробелькотів слова подяки і пішов, а присутні знову здивувалися з рішень і вироків нового свого губернатора. Все це було занесено в літопис, який його складач негайно відіслав до герцога, що чекав цього з великим нетерпінням.

Але тут ми залишимо доброго Санчо й поспішимо до його пана, збентеженого співом Альтісідори.

РОЗДІЛ XLVI

Про жахливий гармидер з дзвіночками та котами, що перервав освідчення Дон Кіхота з закоханою Альтісідорою

Ми залишили Дон Кіхота зануреним у роздум, причиною якого був спів закоханої дівчини Альтісідори. З цими думками він ліг спати, і від них, ніби від бліх, йому не було ні відпочинку, ні сну, а до них ще примішувалася думка про петлі, що спустилися на панчосі; але оскільки час швидколітний і немає на світі такої прірви, яка перегородила б йому шлях, то, осідлавши нічного годинника, він з великим проворством досяг години ранкової. Тут Дон Кіхот покинув м'яку перину, одягся негайно в свій одяг з верблюжої шерсті і, щоб приховати прикрий дефект на панчосі, натяг похідні чоботи; зверху він накинув на себе червону мантію, на голову надів зеленого оксамиту шапочку з срібними позументами; через плечі перекинув він перев'язь з своїм добрим булатним мечем, узяв у руки довгі чотки, які були при ньому постійно, і дуже велично й урочисто прослідував у вітальню, де герцог і герцогиня, вже зовсім одягнені, очевидно, чекали його. А в галереї, через яку йому належало пройти, його чекала Альтісідора з своєю подругою; і, ледве побачивши Дон Кіхота, Альтісідора вдала, ніби їй погано, а подруга підхопила її на руки і з надзвичайною поспішністю почала розшнуровувати їй корсаж. Дон Кіхот усе це помітив; наблизившись до дівчат, він сказав:

— Мені ясно, чим викликаються такого роду непритомності.

— А мені неясно,— сказала подруга.— Альтісідора — найздоровіша дівчина в усьому замку, і за весь час нашого знайомства я жодного «ох!» від неї не чула. Будь прокляті всі мандрівні рицарі, які тільки є на світі, якщо всі вони такі нечулі! Проходьте, сеньйоре Дон Кіхот: поки ваша милость буде тут стояти, до тих пір бідна дівчина не опритомніє.

А Дон Кіхот їй на це сказав:

— Розпорядіться, сеньйоро, щоб увечері в мій покій принесли лютню: я, скільки можу, втішу стражденну цю дівчину, бо швидке розчарування, що настає в початкову пору кохання,— це найвірніший засіб.

Потім він поспішив піти геть, щоб ніхто його тут не застав. Варто було йому тільки зникнути з очей, як непритомна Альтісідора прийшла до пам'яті і сказала подрузі:

— Неодмінно треба віднести йому лютню: очевидно Дон Кіхот має намір потішити наш слух музикою, і в нього це може вийти непогано.

Вони відразу направилися до герцогині, розповіли про свою зустріч з Дон Кіхотом і про те, що він просить лютню; герцогиня, надзвичайно зрадівши, негайно змовилася з герцогом та дівчатами весело, але не зле пожартувати з Дон Кіхота, і всі, смакуючи наперед задоволення, почали чекати вечора, тимчасом вечір настав так само швидко, як швидко настав цей день, який, до речі сказати, їхні світлості провели в приємній розмові з Дон Кіхотом. І цього ж дня герцогиня воістину і справді послала свого слугу (того самого, що зображав у саду зачаровану Дульсінею до Тереси Панса з листом від її чоловіка Санчо Панси і з клунком з одежею, яку той залишив для Тереси, та звеліла цьому слузі дати їй потім докладний звіт про свою поїздку. Слуга поїхав, а об одинадцятій годині вечора Дон Кіхот знайшов у себе в кімнаті віолу; він підтягнув струни, потім відчинив гратчасту віконницю і почув, що в саду хтось гуляє; тоді він швидко перебрав лади, з крайньою ретельністю настроїв віолу, прочистив собі горло, відкашлявся, а потім сиплуватим, але зовсім не фальшивим голосом заспівав романс, який він сам же перед цим написав:

Сила пристрасті зриває
Душу нам з петель нерідко,
За підойму завжди править
Ій неробство недбайливе.

А заняття повсякчасні,
Різна праця й рукоділля
Нам дають протиотруту
Від любовного томління.

Благомислячим дівчатам,
Що бажають заміж вийти,
Певна цнота й добра слава
Щонайкращим служить віном.

Як гульвіси із столиці,
Так і рицарі мандрівні
Люблять жвавих задля жарту,
А за жінку волять смирних.

Є кохання перебіжне,
Що мінливіше од вітру:
Виникає на привалі
І кінчається з від'їздом.

Випадкова та любов,—
Нині ця, а завтра інша,—
В серці образів глибоких
Неспроможна залишити.

Важко щось намалювати
На готовій вже картині:

digitized by ukrbiblioteka.org

Де краса царює давня,
Там нова краса безсила.

Дульсінея із Тобосо
Вкарбувалася навічно
У скрижалі мого серця,
Так, що стерти неможливо.

Щира вірність в тих, хто любить,
То клейнод дорогоцінний,
Ним до себе підіймає
Їх Амур, сердець владика.

Тільки встиг Дон Кіхот, якого слухали герцог, герцогиня, Альтісідора та майже всі мешканці замка, дійти до цього місця, як раптом з галереї, що була прямо над його вікном, спустилася вірьовка з незліченною кількістю дзвіночків, а слідом за тим хтось витрусив повний мішок котів, до хвостів яких теж були прив'язані маленькі дзвіночки. Дзеленьчання дзвіночків та нявчання котів були до того оглушливі, що сторопіли навіть герцог з герцогинею, які все це й затіяли, а Дон Кіхот з переляку завмер на місці; і треба ж було трапитися так, щоб деякі з цих котів пробралися через грати в Дон Кіхотів покій і заметушилися туди-сюди, так що здавалось, нібито в кімнату вдерся легіон бісів. Коти перекинули свічки, що горіли в кімнаті, і все ганяли й ганяли, шукаючи виходу; тим часом вірьовка з більшими дзвіночками безперервно опускалась і піднімалась. Більшість мешканців замка, що не мали уявлення, в чому суть справи, були здивовані й спантеличені, а Дон Кіхот схопився, вихопив меч і почав завдавати ударів через грати, голосно вигукуючи:

— Геть, підступні чародії! Геть, чаклунське збіговище! Я Дон Кіхот Ламанчський, і, хоч би що ви злоумишляли, вам зі мною не справитись і нічого не зробити.

Тут він накинувся з мечем на котів, що гасали по кімнаті, і почав бити їх; коти метнулися до грат і вистрибнули через них у сад, але один кіт, доведений до скаженості ударами Дон Кіхота, кинувся йому прямо в обличчя і кігтями й зубами вп'явся в ніс, а Дон Кіхот від болю закричав не своїм голосом. Почувши крик та відразу збагнувши, в чому справа, герцог і герцогиня поспішили на місце події і, спільним ключем відімкнувши двері в покій Дон Кіхота, побачили, що бідний рицар щосили намагається відірвати кота від свого обличчя. Збіглися люди з вогнями й освітили нерівний бій; герцог хотів було розняти бійців, але Дон Кіхот закричав:

— Не женіть його звідси! Дайте мені схопитися в рукопашну з цим демоном, з цим чаклуном, з цим чарівником! Я йому покажу, хто такий Дон Кіхот Ламанчський!

Але кіт, не звертаючи уваги на погрози, верещав і глибше запускав кігті; нарешті герцог відчепив його і викинув у вікно.

У Дон Кіхота все обличчя було в подряпинах, дісталося і його носові, однак йому було дуже прикро, що йому не дали закінчити жорстоку битву з цим лиходієм-чарівником. Принесли апарисієве масло, і сама Альтісідора білосніжними своїми ручками перев'язала йому рани; і, накладаючи пов'язки, вона шепотіла:

— Всі ці біди посилаються тобі, твердокамінний рицарю, як покарання за суворість і непохитність твою. Дай боже, щоб зброєносець твій Санчо забув, що йому належить шмагати себе, дай боже, щоб так палко кохана тобою Дульсінея так і не вийшла з-під влади чаклунських чарів і щоб ти нею не натішився і не зійшов з нею на шлюбне ложе — в усякому разі, пока жива я, що тебе обожнює.

Нічого не відповів їй Дон Кіхот, а тільки з глибини душі зітхнув; потім він ліг на своє ліжко і подякував герцогському подружжю за зроблену послугу, яка дорога йому, мовляв, не тому, щоб це стовпище котів і чародіїв з дзвіночками справді нагнало на нього страху, а тільки як вияв доброго наміру їхніх світлостей йому допомогти. Герцог і герцогиня побажали йому спокійної ночі і пішли собі; невдале закінчення жарту засмутило їх, але вони не могли припустити, що пригода ця так дорого обійдеться Дон Кіхотові і заподіє йому такої неприємності, а Дон Кіхотові вона й справді коштувала п'ятиденного лежання в постелі, і за цей час з ним трапилася нова пригода, ще кумедніша за попередню, однак описувач життя Дон Кіхот не має наміру зараз про це розповідати і спішить до Санчо Панси, який тимчасом надзвичайно старанно й надто потішно займався державними справами.

РОЗДІЛ XLVII,

в якому продовжується розповідь про те, як Санчо Панса поводив себе на посаді губернатора.

В історії сказано, що із залу суду Санчо провели в пишний палац, в одній з величезних палат якого був накритий розкішний по-королівському стіл; і тільки Санчо з'явився в цій палаті, як заграла музика, і назустріч йому вийшли чотири лакеї, тримаючи все необхідне

digitized by ukrbiblioteka.org

для обмивання рук; цей обряд Санчо виконав з великою гідністю. Музика змовкла, і Санчо сів на головне місце; а втім, ніяких інших місць за столом і не було, як не було на скатертині ніякого іншого прибору. Біля Санчо стала якась людина з паличкою з китового вуса в руці,— як з'ясувалося згодом, лікар. Зі столу зняли найбагатшу білу тканину, що накривала фрукти та величезну кількість блюд з усякою їжею. Ще один незнайомець, на вигляд духовного звання, благословив трапезу, слуга пов'язав Санчо мереживну серветку, а другий слуга, що виконував обов'язки дворецького, на перше подав йому блюдо з фруктами, однак не встиг Санчо за нього взятись, як блюда торкнулася паличка з китового вуса, і його тут же з блискавичною швидкістю забрали зі столу; тоді дворецький підставив йому друге блюдо. Санчо хотів було його покуштувати, однак перш ніж він до нього потягнувся і розкуштував, його вже торкнулася паличка, і лакей виніс його з таким же точно проворством, як і перше. Санчо здивувався і, оглянувши присутніх, спитав, що це значить: чи хочуть нагодувати його обідом чи показати ловкість рук. На це людина з паличкою відповіла так:

— Сеньйоре губернаторе, так прийнято і так належить обідати на всіх островах, де тільки є губернатори. Я, сеньйоре,— лікар, я перебуваю при губернаторах цього острова й одержую за це жалування, і вже турбуюсь я про здоров'я губернатора краще, ніж про своє власне: я стежу за губернатором і вдень і вночі, вивчаю його будову, щоб зуміти вилікувати його, коли він захворіє, а головний мій обов'язок полягає в тому, що я буваю присутній при його обідах та вечерях, дозволяю йому їсти тільки те, що знайду можливим, і відкидаю те, що, на мій розсуд, може йому пошкодити і зіпсувати шлунок. Так, я звелів забрати зі столу блюдо з фруктами, бо у фруктах є дуже багато вологи, і ще одно блюдо я також звелів забрати, тому що воно занадто гаряче і приправлене всякого роду пряношами, що збуджують жагу, тоді як хто багато п'є, той знищує в собі і вичерпує запас початкової вологи, а від неї якраз і залежить наша життєздатність.

— Виходить, оте блюдо з смаженими куріпками, на вигляд добірно смачне, вже напевно, ніяк не пошкодить мені.

Але лікар на це сказав:

— Поки я живий, сеньйор губернатор до нього не доторкнеться.

— Це чому ж? — спитав Санчо.

Лікар йому відповів:

— Тому що вчитель наш, Гіппократ, світоч і провідна зірка всієї медицини, в одному з своїх афоризмів говорить: *Omnis saturatio mala, perdicis autem pessima.* Це означає: «Всяке об'їдання шкідливе, а об'їдання куріпками гірше від інших»[1].

— Ну, коли так,— розміркував Санчо,— виберіть мені, сеньйоре лікарю, з усіх страв, які є на столі, найкориснішу та найменш шкідливу, не калатайте по ній паличкою і дайте мені спокійно з'їсти, бо, присягаюсь життям губернатора, дай бог мені пожити довше, я вмираю з голоду, і хоч би що ви там говорили, сеньйоре лікарю, та хочете ви цього чи не хочете, але, відбираючи в мене їжу, ви не тільки не продовжите, а скоріше вкоротите мій вік.

— Ваша правда, сеньйоре губернаторе,— зауважив лікар,— тому я гадаю, що вам не слід їсти отого рагу з кроликів, бо воно погано перетравлюється. Ось цієї телятини, якби тільки це була не смажена телятина і притому без підливки, вам ще можна було б покуштувати, але в такому вигляді — не раджу.

Санчо сказав:

— А он там, подалі, стоїть велике блюдо, і від нього пара піднімається,— мені здається, що це олья подрида, а в олью подриду кладуть багато різних речей, і я, певно, вже знайду собі там що-небудь смачне й корисне.

— *Absit*![2] — вигукнув лікар.— Женіть геть від себе такі небезпечні думки: немає на світі шкідливішої їжі, ніж олья подрида. Нехай її подають у каноників, у ректорів навчальних закладів або ж на сільському весіллі, але їй не місце на обідньому столі губернатора, де все повинно бути верхом досконалості й витонченості, не місце тому, що простим приправам скрізь і всюди віддають перевагу перед складними: в простій приправі помилитися не можна, а в складній можна, бо легко переплутати кількість речовин, що входять до її складу. А повертаючись до того, що може зараз з'їсти сеньйор губернатор, якщо бажає зберегти й зміцнити своє здоров'я, я скажу: сотню вафель і кілька тоненьких скибочок айви,— це укріплює шлунок і сприяє травленню.

Послухавши такі слова, Санчо відкинувся на спинку крісла, подивився на лікаря в упор і суворим тоном спитав, як його звуть і де він навчався. А лікар йому на це відповів так:

— Мене, сеньйоре губернаторе, зовуть лікар Педро Нестерпно де Наука, я уродженець містечка Тіртеафуера, що між Каракуелем і Альмодоваром дель Кампо, тільки трохи праворуч, а одержав я ступінь лікаря в університеті Осунському.

Тут Санчо, палаючи гнівом, крикнув:

---

[1] В афоризмі Гіппократа насправді мова йде не про куріпок, а про хліб.

[2] Забрати! (*лат.*).

— Ну. от що, сеньйоре лікарю Педро Нестерпно де Докука. уродженцю містечка Тіртеафуера або ж Учортанарогера, яке залишиться праворуч, якщо їхати з Каракуеля в Альмодовар дель Кампо, і такий, що одержав ступінь в Осуні: забирайтеся звідси геть, а то ручуся головою, я візьму дрючок і, почавши з вас, вижену з острова всіх лікарів, які тільки тут є, принаймні всіх тих, яких я визнаю неуками, а лікарів розумних і освічених я буду берегти, як зіницю ока, й шанувати, як святиню. Ще раз повторюю: геть з очей моїх, Педро Нестерпно, а то я схоплю оце саме крісло, на якому сиджу, зламаю його об вашу голову і буду виправданий по суду: я скажу, що вбити поганого лікаря, ворога всієї держави,— це справа боговгодна. А тепер нагодуйте мене або ж відберіть губернаторство, бо посада, яка не може прогодувати того, хто її займає, не варта й двох бобів.

Бачачи, що губернатор так розходився, лікар сторопів і вирішив тікати хоч би й *до чорта на роги,* але цієї хвилини на вулиці загув поштовий ріжок, дворецький виглянув у вікно, а потім, наблизившись до Санчо, оголосив:

— Прибув гонець від сеньйора герцога і, як видно, з важливою депешею.

Увійшов гонець, спітнілий, стривожений і, діставши з-за пазухи пакет, вручив його губернаторові, Санчо, в свою чергу, відразу передав його герцогському домоправителеві і звелів прочитати адресу; адреса ж була така: «Дону Санчо Пансі, губернаторові острова Баратарії, у власні руки або ж у руки його секретаря». Тут Санчо спитав:

— А хто буде мій секретар?

На це йому один з присутніх відповів:

— Я, сеньйоре: я вмію читати й писати, і притому я біскаєць.

— Додаток істотний,— зауважив Санчо,— коли так, то ви можете бути секретарем у самого імператора. Розпечатайте пакет і подивіться, що там написано.

Новоспечений секретар послухався і, прочитавши послання, оголосив, що це справа секретна. Санчо звелів очистити зал, попросивши залишитися тільки герцогського домоправителя і дворецького, а інші, в тому числі лікар, пішли собі; і тоді секретар оголосив лист такого змісту:

«Мені стало відомо, сеньйоре дон Санчо Панса, що вороги мої й Ваші мають намір вчинити на Ваш острів навальну нічну атаку, коли саме — не знаю. Вам же належить пильнувати й бути на сторожі, щоб Вас не застукали зненацька. Ще я довідався через моїх надійних лазутчиків, що чотири зловмисники, переодягшись, пробралися на Ваш острів з наміром позбавити Вас життя, бо мудрість Ваша їх лякає. Будьте пильні, робіть огляд відвідувачів Ваших і відмовляйтесь од усіх страв, які Вам будуть запропоновані. Якщо Ви будете перебувати в небезпеці, я подам Вам підтримку. А Ви дійте, як Вам підкаже розсудливість. Писано в нашому замку, серпня шістнадцятого дня, о четвертій годині ранку.

Ваш друг герцог».

Лист приголомшив Санчо, оточуючі теж, здавалося, були здивовані; звернувшись до домоправителя, Санчо сказав:

— Насамперед нам належить, і притому негайно, посадити в тюрму лікаря Нестерпно, бо якщо хто і збирається мене вбити, так це він і до того ж смертю повільною й найгіршою, тобто голодною смертю.

— Гадаю, проте,— зауважив дворецький,— що вашій милості не слід доторкатися до жодної із страв, які стоять на столі: їх готували черниці, а недарма ж говориться, що за хрестом стоїть сам диявол.

— Згодний,— мовив Санчо,— але все-таки дайте мені поки що окраєць хліба і кілька фунтів винограду: в цьому отрути бути не може. Справді, не можу ж я нічого не їсти, тим більше, ми повинні бути готові до наступних боїв, значить, нам треба підкріпитися: адже шлунок годує відвагу, а не відвага шлунок. А ви, секретарю, дайте відповідь сеньйорові герцогу і напишіть, що все, що він наказав, буде виконано саме так, як він наказав, без найменшого упущення. Передайте також сеньйорі герцогині, що я цілую їй ручки і прошу не забути послати нарочного до моєї дружини Тереси Панса з листом і клуночком від мене: цим вона зробить мені велику послугу, а вже я їй потім віддячу, чим тільки зможу. Заодно, щоб мій пан Дон Кіхот Ламанчський не подумав, що я людина невдячна, можете вставити, що я цілую його руки, а до цього ви, як добрий секретар і добрий біскаєць, можете додати від себе все, що вам здумається і заманеться. Ну, а тепер хай заберуть зі столу і принесуть мені чого-небудь іншого, а вже я справлюся з усіма лазутчиками, вбивцями й чарівниками, які тільки нападуть на мене й на мій острів.

У цей час з'явився слуга і сказав:

— Тут прибув до вас один прохач, з селян, він хоче поговорити з вашою милістю в дуже важливій нібито справі.

— Дивний народ ці прохачі,— сказав Санчо.— Невже вони такі дурні і не розуміють, що в цей час ніхто в справі не приходить? Чи вони уявляють, що ми, правителі й судді,— не живі люди і що у нас немає певних годин для задоволення природних наших потреб, та бажають, щоб ми були кам'яні? Клянуся богом і честю своєю, що коли я й надалі буду губернатором (у чому я, проте, починаю сумніватися), то неодмінно підтягну моїх прохачів. А вже цього

digitized by ukrbiblioteka.org

PISAN.

разу впусти ту людину, тільки перше переконайся, що це не лазутчик і не вбивця.

— Ні, сеньйоре,— заперечив слуга,— по-моєму, в нього душа нарозпашку, і, скільки я розумію, він справжнє теля.

— Боятися нічого,— зауважив домоправитель,— нас тут багато.

— А чи не можна мені, дворецький,— спитав Санчо,— раз лікаря Педро Нестерпно тут немає, з'їсти що-небудь поситніше й поістотніше, скажімо шматок хліба з цибулею?

— Увечері, за вечерею, ви надолужите упущене за обідом, і ваше превосходительство визнає себе винагородженим та задоволеним,— відповів дворецький.

— Дай бог,— сказав Санчо.

В цей час увійшов досить благовидний селянин: за тисячу миль було видно, що це добрий хлопець і добра душа. Насамперд він поцікавився:

— Хто тут сеньйор губернатор?

— Хто ж ще, як не той, хто сидить у кріслі? — сказав секретар.

— Я припадаю до його стоп,— заявив селянин.

Опустившись навколішки, він попросив губернатора пожалувати йому ручку. Санчо руки не дав, а звелів устати і сказати, чого йому треба. Селянин скорився і почав так:

— Сеньйоре, я селянин, уродженець Мігельтурри: це на відстані двох миль од Сьюдад Реаля.

— Ну, ще один у Чортанарогера! — вигукнув Санчо.— Говори, братцю. Я тільки хотів сказати, що Мігельтурру я дуже добре знаю: адже це не так далеко від мого села.

— Справа полягає ось у чому, сеньйоре,— вів далі селянин.— З ласки божої, я з благословення й дозволу святої римсько-католицької церкви перебуваю в шлюбі. У мене два сини-студенти: менший вчиться на бакалавра, а старший — на ліценціата. Я вдівець, бо дружина моя вмерла, а вірніше, її уморив негідний лікар: коли вона була вагітна, він дав їй проносного, а якщо господу було б завгодно, щоб вона розродилася благополучно і народила ще одного сина, то я став би вчити його на лікаря, щоб він не заздрив братам, бакалаврові та ліценціатові.

— Виходить так,— зауважив Санчо,— що коли б твоя дружина не вмерла, тобто коли б її не уморили, ти не був би тепер удівцем.

— Ні, сеньйоре, ні в якому разі,— підтвердив селянин.

— Уже добре! — вигукнув Санчо.— Далі, братцю: адже зараз час спати, а не справами займатися.

— Ну, так от,— продовжував говорити селянин,— мій син, який учиться на бакалавра, покохав одну дівчину з нашого села на ім'я Клара Перлалітико, дочку багача Андреса Перлалітико, і це не прізвище їхнє, не спадкове найменування, а прізвисько, бо всі в їхньому роду були паралітиками, а щоб їм не так образливо було, їх почали звати не Паралітико, а Перлалітико, та, правду сказати, дівчина оця і справді сущий перл, і якщо подивитися на неї з правого боку — польова квітка, та й годі. От зліва вона не така гарна собою, бо в неї одного ока немає: витік, коли вона на віспу хворіла, і хоч вибоїн у неї на обличчі багато, і притому глибоких, проте зітхачі її запевняють, що це не вибоїни, а могили, в яких поховані душі її залицяльників. Вона така чистьоха, що носик її, боячись забруднити підборіддя, прямо, як кажуть, на небо дивиться, ніби хоче втекти від ротика, і все-таки вона дуже навіть миловидна, бо ротик у неї величенький, і коли б не відсутність чи то десяти, чи то двадцяти передніх і кутніх зубів, то вона була б з усіх красунь красуня. Про губки я вже й не кажу: вони в неї такі тонкі й такі гарні, що коли спробувати розтягнути їх, то вийде цілий моток, але тільки кольору вони не такого, як у всіх людей: вони в неї синювато-зеленкувато-лілові, просто чудеса. Ви вже пробачте мені, сеньйоре губернаторе, що я так докладно змальовую зовнішність дівчини, якій рано чи пізно судилося стати моєю невісткою: я її люблю, і вона мені подобається.

— Змальовуй, скільки душі завгодно,— сказав Санчо,— я сам охочий до живопису, і коли б тільки я зараз пообідав, то портрет дівчини, який ти намалював, був би для мене найкращим солодким блюдом.

— Це ще що,— підхопив селянин,— найсолодше в мене на кінець припасено. Так от, сеньйоре, коли б я міг зобразити ставність її та стрункість, ви здивувалися б, але це неможливо, тому що вона вся згорблена й зігнута, а коліна її впираються в підборіддя, і все ж кожний, дивлячись на неї, скаже, що коли б тільки вона могла випрямитись, то дістала б головою до стелі. І вона рада б віддати руку моєму синові бакалавру, та не може, бо вона сухорука. Зате нігті в неї довгі й жолобкуваті, а такі нігті бувають у людей добродушних і ладно скроєних.

— Добро,— мовив Санчо,— але тільки візьми до уваги, братцю. що ти її вже описав з ніг до голови. Чого тобі ще треба? Приступай прямо до справи, без зайвої балаканини, без недомовок і прикрас.

— Я прошу вашу милость ось про яку послугу,— сказав селянин,— напишіть, будь ласка, листа моєму майбутньому сватові і попросіть його дати згоду на цей шлюб,— адже ми

digitized by ukrbiblioteka.org

й щодо дарів Фортуни і щодо дарів природи перед ним не поступимось: правду кажучи, сеньйоре губернаторе, син у мене біснуватий, не проходить дня, щоб злі духи разів три-чотири його не терзали, та ще надало йому якось звалитися в огонь, і відтоді все обличчя його зморщилось, як пергамент, а очі трошки сльозяться і гнояться. А втім, вдача у нього ангельська, і не май він звички бити себе й лупцювати кулаками, він був би просто святий.

— Більше тобі нічого не треба, чоловіче?— спитав Санчо.

— Треба б,— відповів селянин,— тільки боюсь сказати, ну та гаразд, що буде те й буде, скажу, щоб нічого не залишалось на серці. От що, сеньйоре: я хочу попросити вашу милость пожалувати моєму синові-бакалавру триста, а ще краще — шістсот дукатів на придане, тобто, я хотів сказати, на обзаведення власним господарством: адже молодим краще жити своїм будиночком і від батьківської примхи не залежати.

— Дивись, чи не треба тобі ще чогось,— сказав Санчо,— не соромся й не стидися.

— Далебі, я все сказав,— оголосив селянин.

Тільки встиг це вимовити, як губернатор скочив, схопив крісло, на якому сидів, і заволав:

— Ах ти сякий-такий, нахаба, нечема, мужик! Геть з-перед очей моїх: щоб духу твого тут не було, а то я проломаю й розчавлю тобі голову оцим ось кріслом! Ах, сучий сину, негіднику, чортів маляре, знайшов час просити в мене шістсот дукатів! Та де я їх візьму тобі, брудний мужиче? І чому, це я зобов'язаний тобі дарувати їх, навіть коли б вони були в мене, йолопе ти отакий, хоч і пролаза? І що мені за діло до Мігельтурри і до всього роду Перлалітико? Забирайся геть, кажуть тобі, інакше, присягаюсь життям сеньйора герцога, я виконаю свою погрозу! Та й не схоже, щоб ти був з Мігельтурри, ти просто якийсь пройдисвіт, якого підіслали до мене чорти, щоб ввести в гріх. Сам посуди, розбійнику: адже я всього лише півтори доби, як губернатор, а ти вже хочеш, щоб у мене було шістсот дукатів?

Дворецький подав знак селянинові піти собі, і той, понуривши голову і з видом зляканим, так ніби він справді боявся губернаторового гніву, вийшов із залу: шалапут чудово впорався з своєю роллю.

Але залишімо розгніваного Санчо, побажаймо, щоб на його острові був мир, спокій та божа благодать, і повернімося до Дон Кіхота, з яким ми розлучилися тієї самої хвилини, коли йому перев'язували на обличчі рани, зроблені котами; від цих ран він поправився тільки через тиждень, а на тижні з ним сталася пригода, про яку Сід Ахмет обіцяє розповісти так докладно і правдиво, як він розповідає про всі, навіть найнезначніші події, що стосуються цієї історії.

РОЗДІЛ XLVIII

Про те, що сталося між Дон Кіхотом і дуеньєю герцогині доньєю Родрігес, так само як і про інші події, достойні запису й увічнення.

В глибокому смутку й печалі жив тяжко поранений Дон Кіхот: обличчя в нього було перев'язане і відмічене, але не рукою бога, а кігтями кота,— словом, його спостигло одно з тих нещасть, яких сповнене життя мандрівного рицаря. Шість днів не виходив він на люди, і от якось уночі, коли він не спав і лежав з заплющеними очима, думаючи про свої лихі пригоди і про настирливість Альтісідори, йому почулось, що хтось відмикає ключем двері в його покій, і він одразу ж уявив, що це закохана дівчина з'явилася його спокушати, щоб він кінець кінцем порушив вірність своїй пані Дульсінеї Тобоській.

— Ні,— повіривши своїй вигадці, сказав він собі, проте так голосно, що його могли почути.— Не народилася ще на світ така красуня, заради якої я перестав би обожнювати ту, чий образ відбився й накреслений у глибині мого серця і в тайниках душі моєї, хоч би ти, моя володарко, виявилась оберненою в селянку, пропахлу цибулею, або ж у німфу золотавого Тахо, яка розшиває тканини з золотих та шовкових ниток, і хоч куди б тебе ув'язнили Мерлін або ж Монтесінос, ти скрізь моя, а я скрізь був і буду твоїм.

Не встиг він закінчити своєї мови, як двері відчинились. Він завернувся з головою в жовту атласну ковдру і став на весь зріст на ліжку; на голові в нього була скуфейка, на обличчі й вусах пов'язки: на обличчі — через подряпини, а на вусах — для того, щоб вони не опускались і не обвисали; і в цьому своєму вбранні він скидався на найдивніший привид, який тільки можна собі уявити. Він уп'явся очима в двері, але замість змученої та вже не владної над собою Альтісідори до нього ввійшла найповажніша дуенья в білому підруба-

ному вдовиному покривалі, такому довгому, що воно охоплювало й окутувало її з голови до ніг. У лівій руці вона тримала засвітлений недогарок свічки, а правою захищала від світла очі, що ховалися за величезними окулярами. Йшла вона повільно і ступала легко.

Дон Кіхот глянув на неї зверху вниз і, розглянувши її вбрання та переконавшись в її мовчазності, подумав, що це відьма або ж чаклунка з'явилася до нього в такому одязі, щоб учинити над ним яку-небудь злу справу, і почав часто-часто хреститися. Привид тимчасом наближався; а досягши середини кімнати, він підняв очі й побачив, що Дон Кіхот квапливо хреститься, і якщо Дон Кіхот злякався, побачивши цю постать, то ще більше злякалася незнайомка, побачивши Дон Кіхота; ледве її погляд звернувся до нього, такого довгого і такого жовтуватоблідого, в ковдрі і в пов'язках, що явно його спотворювали, як вона відразу ж вигукнула:

— Боже мій! Що це?

Випустивши від хвилювання свічку і залишившись у потемках, вона попрямувала до виходу, але з остраху заплуталась у власних спідницях і гепнулась на підлогу. Тут Дон Кіхот, охоплений жахом, звернувся до неї:

— Заклинаю тебе, привиде, або хто б ти не був: скажи мені, хто ти, і скажи, чого ти від мене хочеш? Якщо ти неприкаяна душа, то не крийся від мене, і я зроблю для тебе все, що можу, бо я правовірний християнин і схильний всім і кожному робити добро: адже саме для цього я і вступив в орден мандрівного рицарства, мета якого — всім благотворити — поширюється і на душі, що томляться в чистилищі.

Приголомшена дуенья, почувши, що її заклинають, збагнула, що Дон Кіхот наляканий не менше за неї, і заговорила голосом тихим та смутним:

— Сеньйоре Дон Кіхот (якщо тільки ви і є Дон Кіхот), я не привид, не видіння й не душа з чистилища, як ваша милость, певно, гадає, я дуенья донья Родрігес, близька особа сеньйори герцогині, і прийшла я до вашої милості в такій важливій справі, в якій тільки ви, ваша милость, і можете мені допомогти.

— Скажіть, сеньйоро доньє Родрігес,— знову заговорив Дон Кіхот,— чи не з'явилися ви сюди, як звідниця? В такому разі знайте, що ви підете ні з чим, а причиною тому — незрівнянна врода моєї володарки Дульсінеї Тобоської. Одно слово, сеньйоро доньє Родрігес, якщо ви обіцяєте позбавити і звільнити мене від яких би там не було сердечних справ, то можете засвітити свічку й підійти ближче, і ми з вами порозмовляємо, про що вам треба і про що вам завгодно, але тільки, повторюю, без усяких спокусливих манірностей.

— Щоб я стала втручатися в чиїсь сердечні справи, добродію мій! — вигукнула дуенья.— Погано ж ви мене знаєте, ваша милость. Я ще не в такому похилому віці, щоб такими дурницями займатися: слава богу, душа моя і не думає розлучатися з тілом, і всі кутні й передні зуби в мене цілісінькі, за винятком двох-трьох, які я застудила,— адже у нас тут в Арагоні застудитися дуже легко. Почекайте трохи, ваша милость: я тільки піду засвічу свічку, миттю повернусь і розкажу вам про свої прикрості,— а вже ви всякому горю зумієте допомогти.

І, не чекаючи відповіді, вона вийшла з кімнати, а Дон Кіхот, заспокоєний і задумливий, залишився чекати її; проте в нього одразу ж замиготіло дуже багато здогадок з приводу цієї нової пригоди; сама думка — піддати випробуванню вірність, в якій він клявся своїй пані, здавалася йому блюзнірською, і він почав міркувати сам з собою: «А що, коли хитрий на вигадки диявол, наважившись спокусити мене з допомогою імператриць, королев, герцогинь, маркіз і графинь, нині задумав спокусити мене з допомогою цієї дуеньї? Я чув багато разів і від багатьох розумних людей, що диявол, де тільки може, замість красуні підсовує поганулю. А що, коли сприятливий випадок, самітність і тиша пробудять сплячі бажання, і я, вже на схилі віку, впаду на тому самому місці, де досі й разу не спотикався? В таких обставинах краще тікати, ніж чекати бою. Але ні, видно я не в своєму розумі, коли думаю й говорю про таку дурницю: очкастій дуеньї в довгому покривалі не породити й не пробудити нечистого бажання в серці щонайбільшого розпусника, який тільки є в світі. Та хіба бувають на світі спокусливі дуеньї? Та хіба в усьому світі є хоч одна не настирлива, не буркотлива й не манірна дуенья? Ну, то геть же від мене, плем'я дуеній, що нікому ніякої радості не дає! О, яка права була та сеньйора, про яку розповідають, що вона в кутку своєї диванної кімнати посадила двох виліплених дуеній в окулярах і з п'яльцями, так нібито вони займалися рукоділлям, і це надавало всій кімнаті вигляду не менш поважного, ніж присутність справжніх дуеній!» І, сказавши це, Дон Кіхот стрибнув з ліжка і хотів був замкнути двері й не впустити сеньйору Родрігес, але коли він наблизився до дверей, сеньйора Родрігес уже входила, тримаючи в руці засвітлену свічку з білого воску, і, побачивши, цього разу вже прямо перед собою, Дон Кіхота, перев'язаного, закутаного в ковдру, в якійсь чи то скуфійці, чи то ярмулці на

digitized by ukrbiblioteka.org

G Doré
H. PISAN

голові, вона знову злякалась і, відступивши кроків на два, спитала:

— Я можу вважати себе в безпеці, сеньйоре рицарю? По-моєму, з вашого боку не зовсім пристойно, що ви встали з постелі.

— Про це ж саме мені вас належить спитати, сеньйоро,— сказав Дон Кіхот.— Так от я й питаю: чи захищений я від нападу й насильства?

— Хто ж і від кого повинен вас захищати, сеньйоре рицарю? — спитала дуенья.

— Захистити мене повинні ви і від вас же самої,— відповів Дон Кіхот.— Адже і я не з мармуру і ви не з міді, і тепер не десята година ранку, а північ, навіть, можливо, ще пізніше, а перебуваємо ми в більш відлюдному й затишному місці, ніж та печера, де віроломний і сміливий Еней оволодів прекрасною та м'якосердою Дідоною. А втім, дайте мені вашу руку, сеньйоро, бо найкращим захистом послужать нам мої цнотливість і скромність, так само як і ваше найповажніше вдовине покривало.

І, сказавши це, він поцілував собі праву руку, а потім узяв руку доньї Родрігес, яку та простягнула йому з такими ж точно церемоніями.

В цьому місці Сід Ахмет робить відступ і клянеться Магометом, що з задоволенням віддав би кращу з двох своїх альмалаф за те, щоб подивитись, як ця парочка, взявшись і тримаючись за руки, направлялася від дверей до ліжка.

Нарешті Дон Кіхот ліг у постіль, а донья Родрігес, не знімаючи окулярів і так само тримаючи в руці свічку, сіла в крісло на деякій відстані од ліжка. Дон Кіхот скрутився в клубок і натягнув ковдру до підборіддя; коли ж обоє вони влаштувались як зручніше, першим порушив мовчання Дон Кіхот.

— Тепер, сеньйоро доньє Родрігес,— сказав він,— ви можете вилити й виговорити все, що нагромадилось у пошматованому вашому серці й наболілих грудях: я слухатиму вас вухами цнотливості і подам вам допомогу ділами милосердя.

— Я так і знала,— мовила дуенья,— від благородного й привітливого вашого обличчя неможливо було чекати менш християнської відповіді. Так от у чому полягає справа, сеньйоре Дон Кіхот. Хоч тепер я сиджу перед вашою милістю в цьому кріслі і перебуваю в королівстві Арагонському, і на мені одяг дуеньї, яку всі зневажають і принижують, проте родом я з Астурії Ов'єдської і притому походжу з такої сім'ї, яка споріднена з кращими домами тієї провінції, але прикра моя доля та безтурботність батьків моїх, що зовсім несподівано, невідомо як і чому, збідніли, привели мене в столицю, в Мадрід, і там мої батьки за моєю згодою та щоб уникнути гірших бід віддали мене в швачки до однієї знатної сеньйори, і треба вам знати, ваша милость, що щодо ажурної строчки й білошвейної роботи мене ніхто ще не перевершив. Отже, батьки віддали мене служити і повернулися назад, а через кілька років вони померли і, вже напевно, тепер на небі, бо це були добрі і правовірні християни. Зосталась я сиротою, все моє добро складалося з скудного жалування та тих мізерних подачок, які в багатих домах звичайно одержують служниці, і в цей самий час, без усякого з мого боку приводу, мене покохав наш виїзний лакей, чоловік уже похилого віку, статечний, з густою бородою, а вже який вихований — ну, прямо король: це тому, що він горець. Хоч скільки старалися ми приховати наші зустрічі, а все ж пані моя про це довідалась і, щоб уникнути пліток та пересудів, нас одружили з благословення й дозволу святої нашої матері римсько-католицької церкви. Від того шлюбу народилася у нас дочка, і от через неї саме я й позбавилася найдорожчого, що було в мене в житті, і не тому, щоб я вмерла від пологів,— ні, пологи в мене були правильні і настали вчасно,— а тому що невдовзі після цього вмер від переляку мій чоловік; коли б я не поспішала, я б вам і про це розповіла; і ви, вже напевно, дивом здивувалися б.

Тут вона гірко заплакала й сказала:

— Простіть, сеньйоре Дон Кіхот, що я собою не опанувала: кожного разу, як я згадаю про нещасливого мого чоловіченька, я не можу утриматися від сліз. Боже ти мій, з яким бувало поважним виглядом возив він пані на крупі могутнього мула, чорного, як вугілля! Тоді ж не було ні карет, ні носилок, як нині,— дами їздили верхи на мулах: попереду виїзний лакей, а позаду пані. Ні, я неодмінно повинна вам про це розповісти, щоб ви переконалися в доброму вихованні й ретельності милого мого чоловіка. Якось став він повертати на вулицю святого Іакова в Мадріді, досить-таки вузьку вулицю, а назустріч йому алькальд з двома альгуасилами попереду, і як тільки добрий мій чоловік його побачив, то, вирішивши супроводити його, повернув мула. Пані, що сиділа на крупі, півголосом його питає: «Що ти робиш, дурний? Хіба ти не знаєш, що мені не туди?» Алькальд із ввічливості натягнув поводи і сказав: «Їдь, братцю, своєю дорогою, це мені личить супроводжувати сеньйору донью Касільду» (так звали нашу пані). Проте чоловік мій з непокритою головою продовжував наполягати на тому, щоб провести

digitized by ukrbiblioteka.org

алькальда, тоді пані зопалу й роздратовано вийняла з футлярчика товсту булавку, прямо, можна сказати, справжнє шило, і всадила її в спину моєму чоловікові, той скрикнув, одразу весь скорчився і, тягнучи за собою пані, гепнувся на землю. Два лакеї кинулися піднімати її, а також алькальд та альгуасили. Гуадалахарські ворота переполохалися, тобто, розумію, не самі ворота, а всякий гулящий люд, який там товчеться. Пані пішла додому пішки, а мій чоловік побіг до цирульника і сказав, що йому проткнули наскрізь усі нутрощі. Слава про чемність мого чоловіка так швидко поширилася, що на вулицях за ним почали бігати хлопчаки, і ось тому саме, а ще й тому, що він був ледь-ледь короткозорий, пані його й звільнила, і я певна, що вмер він з горя. Залишилась я безпомічною вдовою, з дочкою на руках, а врода моєї дочки все прибувала, ніби морська піна. Кінець кінцем, тому що про мене йшла чутка, що я велика рукодільниця, то сеньйора герцогиня, яка тоді тільки-но вийшла заміж за сеньйора герцога, вирішила взяти мене в королівство Арагонське, а також і мою дочку, і отут, довго чи коротко, дочка моя й підросла, і що ж це, я вам скажу, за краса: співає, як жайворонок, у танці — вогонь, танцює до упаду, читає й пише, як шкільний учитель, а лічить, як купець. Про охайність її я вже й не кажу: проточна вода— і та не чистіша за неї. І буде їй зараз, якщо пам'ять мене не зраджує, шістнадцять років п'ять місяців і три дні,— може, я тільки на один день помилилася. Коротше кажучи, дівчинку мою покохав син багатого селянина, який живе не так далеко звідси, в одному з сіл, що належать сеньйорові герцогу. Вже й не знаю, як це в них почалося, тільки стали вони милуватися, і він сказав моїй дочці, що він з нею одружиться, а сам обдурив її і не думає виконувати свою обіцянку. І сеньйор герцог про те знає, тому що я скільки разів йому скаржилась і просила його наказати цьому селянинові одружитися з моєю дочкою, але герцог в одне вухо впускає, в друге випускає. А вся справа в тому, що батько дурисвіта дуже багатий, позичає герцогові гроші, допомагає йому сяк-так обробляти дільця, і герцог боїться розстроїти його й розсердити. От я й прошу вас, добродію мій, візьміть на себе труд, відновіть справедливість — чи то умовляннями, чи то силою зброї: адже всі про вас знають, що ви народилися на світ, щоб викорінювати неправду, випрямляти кривду й захищати знедолених. І візьміть до уваги, ваша милость, сирітство моєї дочки, її красу і юність, а також усі її досконалості, які я вам щойно описала,— клянусь богом і совістю, жодна з покоївок-дівчат моєї пані не годна і у слід ступити їй, навіть та, яку називають Альтісідорою; її всі тут вважають за наймоторнішу та найвродливішу, але і їй мою дочку не перевершити. Хай вам буде відомо, добродію мій, що не все те золото, що блищить: адже ота сама Альтісідора бере не стільки вродою, скільки самовпевненістю, і розв'язності в ній куди більше, ніж скромності, і притому вона не зовсім здорова: в неї так погано тхне з рота, що з нею поряд стояти не можна. Та взяти хоч саму сеньйору герцогиню... Ні вже, я краще помовчу, а то ж і стіни мають вуха.

— А що таке в сеньйори герцогині, скажіть заради бога, сеньйоро донье Родрігес? — запитав Дон Кіхот.

— Ви так переконливо мене просите, що я не можу не відповісти вам з цілковитою відвертістю,— мовила дуенья.— Ви знаєте, сеньйоре Дон Кіхот, яка вродлива сеньйора герцогиня: шкіра в неї нагадує відполірований, гладкий клинок, щоки — кров з молоком, очі — як зірки небесні, і ходить вона — не ходить, а ніби літає; можна подумати, що вона так і пахтить здоров'ям, а насправді, ваша милость, цим вона зобов'язана насамперед господу богу, а потім двом фонтанелям, які пристроєні в неї на ногах і через які витікають усі погані соки, що ними, як запевняють лікарі, сеньйора герцогиня наповнена.

— Пресвята діво! — вигукнув Дон Кіхот.— Невже в сеньйори герцогині існують подібні стічні жолоби? Я б не повірив, навіть коли б мені це сказали босі брати, але оскільки це твердить сеньйора донья Родрігес, значить так воно і є. А втім, фонтанелі на таких ніжках, уже напевно, випускають не погані соки, а текучу амбру. Справді, я приходжу до думки, що фонтанелі — річ надзвичайно корисна для здоров'я.

Тільки встиг Дон Кіхот це вимовити, як раптом двері до кімнати з великим шумом розчинились, донья Родрігес від несподіванки впустила свічку, і в кімнаті стало темно, як говориться — хоч око виколи. Слідом за тим нещасна дуенья відчула, як чиїсь руки схопили її за горло, та з такою силою, що вона не встигла проронити й звука, а хтось інший з великою проворністю, не кажучи поганого слова, підняв їй спідниці і чимось, очевидно, туфлею, так її відлупцював, що й чужому було жаль; відчув до неї жаль і Дон Кіхот, проте він навіть не поворухнувся: він не міг зрозуміти, що це таке, і лежав тихо й смирно, боячись, коли б і йому не одержати свою порцію. І побоювання його були не даремні, бо безмовні кати, давши прочухана дуеньї (а ду-

енья пікнути не посміла), направились до Дон Кіхота і, зірвавши з нього простирало й ковдру, почали щипати його, та так часто і так боляче, що йому довелося пустити в хід кулаки, і все це відбувалося в абсолютній тиші. Битва тривала близько півгодини; після цього привиди зникли, а донья Родрігес поправила спідниці і, оплакуючи своє нещастя, вийшла з кімнати, не сказавши Дон Кіхоту й слова, а Дон Кіхот, змучений і общипаний, розгублений і спантеличений, залишився сам, і тут ми його покинемо, хоч як він жадає дізнатися, хто ж цей злий чародій, який так його обробив. Про це буде сказано в свій час, а тепер повернімося до Санчо Панси, як того вимагає порядок історії.

РОЗДІЛ XLIX

Про те, що сталося з Санчо Пансою, поки він дозором обходив острів.

Ми залишили великого губернатора в ту саму хвилину, коли він сердився й досадував на селянина, маляра й плутягу, підученого домоправителем, якого в свою чергу підучив герцог і який насміхався з Санчо; проте Санчо хоч і був простацький, необтесаний і товстий, а все ж спуску не давав нікому, і як тільки таємна нарада з приводу листа герцога закінчилась і лікар Педро Нестерпно повернувся в зал, Санчо оголосив усім присутнім:

— Тепер я цілком зрозумів, що судді й губернатори повинні бути зроблені з міді, інакше настирливі відвідувачі прямо дошкулять: адже вони вимагають, щоб їх вислуховували й розбирали їхні позови в будь-яку годину і в усякий час, вони тільки про свої справи й думають, а там хоч трава не рости, і якщо нещасний суддя їх не вислухає і не розбере їхні позови, чи тому, що не в змозі це зробити, чи тому, що вони з'явилися в неслужбові години, вони прямо так, зразу, починають його лаяти, розпускать плітки про нього, перемивать йому всі кісточки та й рідню його навіть у спокої не залишать. Дурний прохачу, безглуздий прохачу, не поспішай, діждись зручного часу та сприятливої нагоди, тоді й викладуй, що в тебе за діло, не приходь ні в годину обіду, ні в години сну! Адже судді — живі люди і повинні віддавати єству природну шану,— мене це, між іншим, не стосується, я свого єства не годую з ласки тут присутнього сеньйора лікаря Педро Нестерпно Учортанарогери: він морить мене голодом і запевняє, що смерть і є життя, дай бог йому самому такого життя, так само як і всій його братії,— я говорю про дурних лікарів, а добрі заслуговують пальм і лаврів.

Усі, хто знав Санчо Пансу, дивувалися з його вишуканої манери висловлюватися, не могли зрозуміти, звідки це в нього, і знаходили єдине пояснення в тому, що високі пости й посади або гострять розум людський, або притуплюють його. Кінець кінцем лікар Педро Нестерпно з селища Тіртеафуера, або ж Учортанарогера, сказав, що ввечері він неодмінно дозволить губернаторові повечеряти, хоч би й порушуючи всі вказівки Гіппократові. Губернатор цим задовольнився і з великим нетерпінням почав чекати, коли настане вечір і година вечері, і хоч у нього було таке почуття, ніби час зупинився і з місця не рухається, проте довгоочікувана мить усе ж настала, і йому подали на вечерю тушену гов'ядину з цибулею й варені ніжки теляти вже не першої молодості. Санчо віддав усьому цьому багатшу шану, ніж коли б його частували міланськими тетерками, римськими фазанами, соррентською телятиною, моронськими куріпками або ж лавахоськими гусьми, і за вечерею він звернувся до лікаря з такими словами:

— Послухайте, сеньйоре лікарю, надалі не слід старатися частувати мене тонкими блюдами й вишуканими стравами,— це тільки розладнає мій шлунок: адже він звик до козлятини, до гов'ядини, до свинини, до шинки, до ріпи й до цибулі, і якщо ви почнете годувати його всякими придворними стравами, то вони йому не сподобаються, а від інших його нудитиме. Приніс би мені краще дворецький так званої ольї подриди, тобто упрілих овочів, і чим більше в ній цієї самої прілі, тим приємніший від неї запах, і дворецький може напхати туди й намішати чого завгодно, аби тільки це було їстівне, а я йому за це подякую і коли-небудь нагороджу, а от знущатися з себе я нікому не дозволю, інакше в нас діло на лад не піде. Давайте-но всі жити й їсти в мирі й згоді. Чого ми з вами не поділили? Я так управлятиму цим островом, щоб податі не прощати, але й хабарів не вимагати, а ви в мене будьте тихі й смиренні, бо, треба вам знати, ми за себе постоїмо і в разі чого натворимо чудес. Дивись, на звіра ото якраз і ловець надбіжить.

— Зрозуміло, сеньйоре губернаторе,— сказав дворецький,— ваша милость зовсім права, і я від імені всіх жителів нашого острова даю

digitized by ukrbiblioteka.org

обіцянку, що ми будемо служити вам з усією можливою старанністю, любов'ю й сумлінністю, бо той м'який спосіб правління, якого ваша милость почала дотримуватися з самого початку, не дає нам підстав не тільки вчинити, але навіть задумати щось вашій милості невгодне.

— Надіюсь,— зауважив Санчо,— дурні ви були б, коли б щось подібне вчинили або ж задумали. Отже, я ще раз повторюю, не забудьте про їжу для мене і для мого сірого, з усіх справ це найважливіша і найневідкладніша, а в установлену годину ми підемо з вами в обхід: я хочу очистити острів від усякої погані — від волоцюг, ледарів і шалапутів. Треба вам знати, друзі мої, що гуляющий люд у державі — це все одно, що трутні у вулику, які пожирають мед, зібраний бджолами-робітницями. Я маю намір захищати селян, охороняти особливі права ідальго, нагороджувати людей доброчесних, а найголовніше — ставитися з повагою до релігії й віддавати шану духівництву. Ну як, друзі? Правильно я говорю чи бовкнув дурницю?

— Ви так говорите, сеньйоре губернаторе,— відповів домоправитель герцога,— що я, справді, дивуюсь: така неграмотна людина, як ви, ваша милость,— наскільки мені відомо, адже ви грамоти зовсім не знаєте,— і раптом говорить стільки напутливих і повчальних речей,— ні ті, хто нас сюди послав, ні ми самі ніяк не могли від вас чекати такої розсудливості. Кожний день приносить нам що-небудь нове: починається справа жартом — кінчається серйозно, хотів когось обдурити — дивись сам у дурнях залишився.

Отже, надійшов вечір, і з дозволу сеньйора лікаря Нестерпно губернатор повечеряв. Потім був вироджений дозір; разом з губернатором вирушили в обхід домоправитель, секретар, дворецький, літописець, якому було доручено заносити діяння Санчо на скрижалі історії, і цілий загін альгуасилів та судовиків. Санчо з жезлом у руці дуже поважно йшов посередині; і от, коли вони вже минули кілька вулиць, почувся брязкіт шабель, що перехрещувалися; всі кинулись у той бік і побачили, що б'ються всього лише два чоловіки, які, побачивши власті, припинили бійку, а один з них вигукнув:

— Іменем бога й короля! Що ж це за неподобство твориться в нашому місті: нападають прямо посеред вулиці і грабують при всьому чесному народі!

— Заспокойся, добрий чоловіче,— мовив Санчо,— і розкажи мені, через що ви посварилися: Я — губернатор.

Тут втрутилася противна сторона:

— Сеньйоре губернаторе, я вам усе розкажу по можливості коротше. До відома вашої милості, цей пан тільки що виграв у картярському домі, он у тому, що навпроти, понад тисячу реалів, і одному богу відомо, яким чином. Я при цьому був присутній і в ряді сумнівних випадків, хоч і проти совісті, присуджував на його користь. Він загріб свій виграш, і я сподівався, що одержу від нього могорич хоч би в розмірі одного ескудо: це вже так прийнято і так заведено — винагороджувати таких важних осіб, як я, що стежать за правильністю ходів, сприяють беззаконням і попереджають суперечки, а він сховав гроші і пішов. Я розізлився, догнав його і в найніжніших та найчемніших виразах попросив подарувати мені хоча б вісім реалів, а він же знає, що я людина чесна і що я посади ніякої не займаю й доходів нізвідки не одержую, бо батьки мої нічого мене не вчили і нічого мені не залишили, але цей шахрай, який у шахрайстві самому Каку сто очків наперед дасть, а в шулерстві самому Андрадільї, не побажав дати мені більше, як чотири реали. Подумайте, сеньйоре губернаторе, яка безсоромність та яке нахабство! Слово честі, ваша милость, коли б ви не наспіли, я б у нього виграш з горла вирвав, я б його привів до розуму!

— А ти що на це скажеш? — спитав Санчо.

Той відповів, що противна сторона говорить правду і що він точно не хотів давати більше чотирьох реалів, тому що це, мовляв, уже не в перший раз; далі він зауважив, що людям, які чекають могорича, належить бути ввічливими і з веселим виглядом брати, що дають, а торгуватися з тими, хто залишився у виграші, їм не личить, якщо тільки вони не цілком упевнені, що це шулери та що їхній виграш — виграш нечесний; а що він, картяр, не побажав обдаровувати вимагателя, це, мовляв, і є кращий доказ, що він людина порядна, а не шахрай, як запевняє той, бо шулери — вічні данники таких от спостерігачів, які знають, що вони пересмикують карту.

— То правда,—підтвердив домоправитель.— Сеньйоре губернаторе, ми чекаємо ваших вказівок, що нам робити з цими людьми?

— З цими людьми треба зробити ось що,— оголосив Санчо.— Ти, який виграв,— все одно, чесно, нечесно або ні так, ні отак,— ти зараз же видаси оцьому забіяці сто реалів, а ще тридцять реалів пожертвуєш на ув'язнених. А ти, що посади не займаєш і доходів не одержуєш, а тільки небо коптиш, бери швидше сто реалів і щонайпізніше завтра вранці відправляйся з нашого острова у вигнання на десять років, а порушиш мою волю — будеш відбувати свій строк на тому світі, бо я власноручно повішу

тебе на стовпі, а в крайньому випадку це зробить кат за моїм наказом. І ні той, ні інший не смійте мені протирічити, а то я вас!

Перший противник вийняв гроші, другий їх узяв; один відправився у вигнання, інший пішов додому, а губернатор сказав:

— За всяку ціну закрию всі ці картярські доми: я так гадаю, що від них шкода немала.

— Ось цей дім,— заперечив один з судовиків,— вашій милості, в усякому разі, не вдасться закрити, бо його утримує значна особа, яка, до речі мовити, протягом року незмірно більше програє в карти, ніж одержує баришу з усього закладу. Зате на інших, низькопробних, кублах ваша милость може показати свою владу: від них і шкоди більше, і всяка шахрайня там так і кишить. Тимчасом у доми, які утримують знатні кавальєро й сеньйори, справдешні шулери плутувати нізащо не підуть, і оскільки порочний нахил до картярства останнім часом одержав загальне поширення, то нехай уже гра краще йде в домах у знаті, а не у майстрових, де звичай такий: заманять в опівнічну пору якого-небудь сіромаху і обберуть до нитки.

— От що, стряпчий,— зауважив Санчо,— предмет цей такий, що про нього можна говорити довго, це я й сам знаю.

В цей час до них наблизився поліцай, що тяг за руку якогось хлопця, і сказав:

— Сеньйоре губернаторе, цей молодчик ішов нам назустріч, але, побачивши поліцію, круто повернув і кинувся навтіки,— так роблять тільки злочинці. Я побіг за ним, однак, коли б він не спіткнувся й не полетів, мені нізащо б його не наздогнати.

— Ти чого, молодче, біг? — спитав Санчо.

А хлопець йому на це відповів так:

— Сеньйоре, поліція має звичай довго розпитувати, а мені не хотілося відповідати.

— Чим ти займаєшся?

— Я ткач.

— Що ж ти тчеш?

— З дозволу вашої милості, наконечники для списів.

— Ха, та ти жартівник! Зубоскальством, значить, промишляєш? Добре! А куди це ти направлявся?

— Провітритися, сеньйоре.

— А де ж у вас тут, на острові, провітрюються?

— А де вітер дує.

— Добре! Ти за словом у кишеню не лізеш. Одразу видно розумного хлопця, але тільки уяви собі, що вітер — це я, і дую я тобі прямо в спину і підганяю прямо до самої тюрми. Ану, візьміть його і відведіть! Нехай лишень він цю нічку поспить у тюрмі і цього разу обійдеться без провітрювання.

— Їй-богу, ваша милость, вам легше мене зробити королем, ніж примусити спати в тюрмі! — заперечив хлопець.

— Це чому ж я не примушу тебе спати в тюрмі? — запитав Санчо.— Не владний я, чи що, будь-якої хвилини схопити тебе або ж відпустити?

— Хоч яка велика влада вашої милості,— заперечив хлопець,— а все-таки ви мене не примусите спати в тюрмі.

— Як так ні? — вигукнув Санчо.— Відведіть його в тюрму,— там він живо зрозуміє, що помилявся, а коли ж начальник тюрми з корисливою метою зробить йому потачку й дозволить хоч на крок від тюрми одійти, я на того начальника накладу пеню в дві тисячі дукатів.

— Жартувати зволите,— зауважив хлопець.— Не народилася ще на світ така людина, яка примусила б мене спати в тюрмі.

— Говори ж ти, чорте отакий! — скрикнув Санчо.— Та хто тебе, ангел, чи що, виведе з тюрми й розіб'є кайдани, які я звелю на тебе надіти?

— Ось що, сеньйоре губернаторе, давайте вникнемо в суть справи,— з чарівною приємністю заговорив юнак.— Припустімо, ваша милось звелить відправити мене в тюрму, там на мене надінуть кайдани й ланцюги — і під замок, а начальник тюрми, щоб уникнути суворої кари, виконає ваш наказ і не випустить мене,— все одно, якщо я не захочу спати і всю ніч не стулю повіки, то чи можете ви, ваша милость, з усією своєю владою примусити мене заснути, оскільки я не хочу?

— Зрозуміло, що ні,— втрутився секретар,— хлопець ловко викрутився.

— Значить,— спитав Санчо,— ти не став би спати тому, що тобі просто не хочеться, а не для того, щоб мені протидіяти?

— У мене і в думках того не було, сеньйоре,— відповів хлопець.

— Ну, тоді йди з богом,— вирішив Санчо,— йди додому спати, пошли тобі господь приємних снів, а я позбавляти тебе від сну не маю наміру, але тільки наперед раджу з властями не жартувати, а то навернешся на кого-небудь, так тебе за такі жарти по голівці не погладять.

Хлопець пішов собі, а губернатор продовжував обхід, і трохи згодом до нього наблизилися двоє поліцейських, які вели за руки якогось чоловіка, і сказали:

— Сеньйоре губернаторе, цей чоловік — тільки на вигляд чоловік, а насправді це переодягнена в чоловіче вбрання жінка, і притому непогана з себе.

digitized by ukrbiblioteka.org

Вони піднесли до обличчя затриманого чи то два, чи то три ліхтарі, і ліхтарі освітили обличчя дівчини років шістнадцяти з чимсь, в якої волосся було зібране під сіткою з золотистих і зелених шовкових ниток: то була писана красуня, чистий перл. Її окинули поглядом з голови до ніг і виявили, що на ній червоні шовкові панчохи, підв'язки з білої тафти з бісерною і золотою бахромою, шаровари з зеленої з золотом парчі, каптанчик з тієї ж матерії, під ним камзол з чудової білої, шитої золотом тканини, а на ногах білі чоловічі черевики; замість шпаги за поясом у неї був коштовний кинджал; пальці унизані чудовими перснями. Одним словом, дівчина всім сподобалась, але ніхто не знав її; місцеві жителі заявили, що не мають поняття, хто вона така, а особливо були здивовані ті, яким було велено морочити Санчо, бо ця подія й ця зустріч не були ними підстроєні, і вони в замішанні чекали, чим усе це закінчиться. Санчо сторопів, побачивши таку красуню, і спитав її, хто вона, звідки й що примусило її надіти на себе це вбрання. Дівчина соромливо потупила очі і з найскромнішим виглядом мовила:

— Сеньйоре, я не можу говорити при всіх про те, що мені належить тримати в найглибшій таємниці. Я тільки хочу, щоб ви знали, що я не злодійка, не злочинниця, а просто нещасна дівчина, яку ревнощі примусили знехтувати пристойностями.

При цих словах домоправитель звернувся до Санчо:

— Сеньйоре губернаторе, веліть цим людям відійти вбік, щоб сеньйора могла не соромлячись говорити все, що їй завгодно.

Губернатор віддав наказ; усі відійшли вбік, за винятком домоправителя, дворецького й секретаря. Переконавшись, що всі інші перебувають на достатній відстані, дівчина почала так:

— Сеньйори, я дочка Педро Переса Масорки: він держить на відкупі шерсть у нашому місті і часто буває в мого батька.

— Це щось не так, сеньйоро,— зауважив домоправитель,— я добре знайомий з Педро Пересом, і мені відомо, що дітей у нього немає, ні синів, ні дочок, а крім того, ви говорите, що це ваш батько, і тут же додаєте, що він постійно буває у вашого батька.

— Я теж звернув на це увагу,— вставив Санчо.

— Бачите, сеньйори, від хвилювання я сама не знаю, що говорю,— призналася дівчина.— Сказати вам відверто, я дочка Дієго де ла Льяна, якого ваші милості, напевно, добре знають.

— Оце інша справа,— зауважив домоправитель.— Я знаю Дієго де ла Льяна,— це знатний та багатий ідальго, у нього син і дочка, і з тих пір, як він овдовів, ніхто в усьому місті не може сказати, що коли-небудь бачив в обличчя його дочку: він держить її під сімома замками і навіть сонцю не дає на неї дивитись, але разом з тим поголос сурмить про незвичайну її вроду.

— То правда,— мовила дівчина,— і ця дочка — я. Ви, сеньйори, бачили мене і можете переконатися самі, брехливий чи не брехливий поголос про мою вроду.

Тут дівчина гірко заплакала, а секретар наблизився до дворецького і шепнув йому:

— Поза всяким сумнівом, з бідною дівчиною щось важливе трапилося, коли вона, дочка таких благородних батьків, у цьому одязі і в таку пору бродить по вулицях.

— Сумніватися не доводиться,— погодився дворецький,— тим більше, що сльози її підтверджують наше припущення.

Санчо вжив усе своє красномовство, щоб утішити її, і сказав, що вона сміливо може розповісти їм про свої злигодні: вони, мовляв, постараються не на словах, а на ділі подати їй всіляку допомогу.

— От у чому полягає вся справа,— заговорила вона.— Мій батько тримав мене під замком цілих десять років, а саме стільки й минуло з того дня, коли мою матінку опустили в сиру землю. Навіть слухати месу я ходжу тільки в нашу домашню багато вбрану молільню, так що досі я не бачила нічого, крім денних і нічних небесних світил, не мала уявлення ні про вулиці, ні про майдани, ні про храми, і не бачила інших чоловіків, крім мого батька, брата й відкупщика Педро Переса; відкупщик буває у нас постійно, і, щоб не відкривати вам, хто мій справжній батько, мені й спало на думку видати себе за дочку відкупщика. Це ув'язнення, ця неможливість вийти з дому, хоч би тільки для того, щоб піти до церкви, вже давно доводять мене до розпачу: я хочу бачити світ, мені хочеться подивитися принаймні на моє рідне місто, і я гадаю, що це бажання не суперечить тим пристойностям, яких дівчатам з добрих родин належить додержувати. Коли до мене доходили чутки, що в місті влаштовуються бої биків, бранні потіхи або що дають яку-небудь комедію, я закидала запитаннями мого брата, на рік молодшого за мене, і ще про багато, багато чого з того, що мені теж не довелося бачити, я його розпитувала, а він старався якнайкраще мені все пояснити, але його розповіді тільки поселили в мене бажання бачити все це на власні очі. Проте історія моєї загибелі виходить надто довгою,— словом, я упросила і вблагала мого брата... але ах! Кра-

ще б мені не упрошувати і не благати його...

І тут вона знову залилася слізьми. А домоправитель їй сказав:

— Продовжуйте, сеньйоро, і розкажіть нам, нарешті, що таке з вами сталося: ваші слова і ваші сльози викликають у нас непорозуміння.

— Слова мої тепер будуть короткі, зате сльози — рясні,— мовила дівчина,— а інших наслідків і не можуть мати нерозумні бажання.

Врода дівчини вразила уяву дворецького, і, щоб ще раз поглянути на неї, він знову підніс до її обличчя ліхтар і мимоволі подумав, що по її щоках котяться не сльози, а бісеринки або ж роса лугів, і що це навіть занадто слабке порівняння: що сльози її не менш прекрасні, ніж перли Сходу; і хотілося дворецькому, щоб горе її було не таке велике, як про те свідчили сльози її та зітхання. Губернатор тимчасом досадував на дівчину за те, що вже дуже вона затягує свою розповідь, нарешті не витерпів і попросив не тримати їх далі у невіданні: час, мовляв, пізній, а він тільки почав обхід. Тоді вона, перериваючи свою мову риданнями й схлипуваннями, заговорила знову:

— Все моє нещастя, всі мої злигодні полягають у тому, що я упросила брата, щоб він дозволив мені переодягтися чоловіком і дав мені своє вбрання та щоб він уночі, коли батечко засне, показав мені місто. Коли йому набридли мої благання, він кінець кінцем уступив, я наділа на себе оцей самий костюм, він надів моє плаття, яке, до речі сказати, дуже йому до лиця, тому що в нього немає ще й ознаки бороди та й обличчям він нагадує чудову дівчину, і от нині вночі, напевно з годину тому, ми пішли з дому і, спонукувані легковажністю молодості, оббігли все місто і вже збиралися додому, як раптом побачили, що назустріч нам іде цілий натовп, і тут мій брат мені сказав: «Сестрице, як видно, це нічний обхід: біжи щодуху, щосили за мною, щоб нас не впізнали, а інакше справа погана». З останнім словом він повернув назад і кинувся бігти не озираючись, а я через кілька кроків з остраху впала, і тут до мене наблизився охоронець порядку і привів мене до вас, і мені зараз дуже соромно: стільки народу на мене дивиться і, напевно, думає, що я погане, шалапутне дівчисько.

— Це і є, сеньйоро, усе ваше злощастя? — спитав Санчо.— А як же ви спочатку сказали, що піти з дому вас примусили ревнощі?

— Більше зі мною нічого не трапилось і залишила я дім не через ревнощі, а тому що мені хотілося побачити світ,— а втім, бажання моє не виходило за межі вулиць нашого міста.

Що дівчина говорила правду істинну, це з'ясувалось остаточно, коли поліцаї привели її брата, якого один з них наздогнав у той час, коли він тікав від сестри. На ньому була тільки пишна спідниця й голубої камки мантілья з позументами з чудового золота, а головний убір заміняло його ж власне волосся, що вилося білокурими кучерями і було схоже на золоті кілечка. Губернатор, домоправитель і дворецький відвели його вбік, щоб їх не чула дівчина, і спитали, чому на ньому цей одяг,— тоді він, збентежений і розгублений не менше, ніж його сестра, розповів те саме, що й вона, і цим надзвичайно обрадував закоханого дворецького. Губренатор, проте, зауважив:

— Зрозуміло, сеньйоро, це була з вашого боку найчистіша легковажність, і, щоб розповісти про сміливу цю вихватку, зовсім не вимагалося стільки слів, сліз і зітхань. Сказати б тільки: «Ми, отакий і отака, втекли з батьківського дому, щоб прогулятися, і затіяли ми це виключно з цікавості, а ніякого іншого наміру в нас не було»,— та й годі, і нічого було рюмсати, і се й те, і п'яте й десяте.

— Ваша правда,— мовила дівчина,— а все ж треба вам знати, ваші милості, що я жахливо хвилювалась і не могла триматися в певних рамках.

— Ну, гаразд, бог з ними, з тими рамками,— підсумував Санчо.— Зараз ми вас обох проводимо додому,— можливо, батько ще нічого не помітив. Але тільки надалі не будьте такими дітьми і не намагайтесь швидше побачити світ: дівчині чесній — за прядкою місце, жінка що курка: багато буде бігати — себе занапастить, дурненька,— адже коли жінка бажає людей побачити, значить є в неї бажання і себе показати. Більше я нічого не скажу.

Юнак подякував губернаторові за його люб'язний намір провести їх, і всі рушили до їхнього дому, що був недалеко. Як тільки вони до нього наблизилися, юнак кинув камінчик у грати вікна, тієї ж хвилини спустилася служниця, яка чекала повернення його сестри і його самого, відчинила двері, і вони увійшли, а інші не переставали дивуватися з їхньої чарівності і вроди, а також і бажання, що охопило їх, за всяку ціну бачити світ, хоч би глупої ночі і не виходячи з містечка; а втім, вони все це пояснювали їхньою молодістю. У дворецького серце було пронизане, і він вирішив другого ж дня піти до батька дівчини і просити її руки: він був певен, що йому, як слузі герцога, відмовити не наважаться. Навіть Санчо — і той став подумувати, чи не віддати йому за цього юнака свою дочку Санчику, і, зробивши висновок, що від губернаторської

digitized by ukrbiblioteka.org

дочки жоден жених не відмовиться, дав собі слово з часом виконати свій задум.

Цієї ночі обхід острова на цьому й кінчився, а через два дні закінчилось і саме губернаторство, а з ним разом загинули і розлетілися усі плани Санчо, як то буде видно з дальшого.

РОЗДІЛ L,

в якому з'ясовується, хто були ці чарівники й кати, які висікли дуенью і общипали та подряпали Дон Кіхота, і розповідається про те, як паж герцогині доставив лист Тересі Панса, дружині Санчо Панси.

Сід Ахмет, найсумліннішій дослідник щонайменших подробиць правдивої цієї історії, повідомляє, що дуенья, яка спала з доньєю Родрігес в одній кімнаті, чула, як та, вираджаючись до Дон Кіхота, вийшла з спальні, і, будучи, подібно до всіх абсолютно дуеній, любителькою все вивідати, розвідати та рознюхати, вона пішла слідом за доньєю Родрігес, до того обережно при цьому ступаючи, що добра Родрігес її не помітила; а оскільки вона поділяла спільну для всіх дуеній пристрасть до пліток, то, побачивши, що донья Родрігес проникла в покій Дон Кіхота, миттю опинилася у герцогині і все там роздзвонила. Герцогиня довела все це до відома герцога і попросила дозволу піти разом з Альтісідорою довідатися, що потрібно доньї Родрігес від Дон Кіхота; герцог дозволив, і обидві жінки з великою обережністю й побоюванням підкралися навшпиньках до дверей Дон-Кіхотової спальні і стали так близько, що їм чути було всю розмову; а коли герцогиня почула, що Родрігес виказала таємницю про аранхуеські її фонтани, то не витримала і, охоплювана гнівом та жадобою помсти, разом з Альтісідорою, що відчувала те ж саме, увірвалася в спальню, і тут вони об'єднаними зусиллями подряпали Дон Кіхоту обличчя й відлупцювали дуенью вже відомим читачеві способом; слід зауважити, що все, що ображає жіночу вроду й зачіпає самолюбство жінок, розлючує їх несказанно та особливо сильно збуджує їхню мстивість. Герцогиня розповіла про цю подію герцогові, чим немалу зробила йому приємність, і, вирішивши жартувати й потішатися над Дон Кіхотом і далі, відправила того самого пажа, який зображував Дульсінею і вимагав, щоб з нього зняли чари (про що Санчо Панса за всякими державними справами встиг начисто забути), до дружини Санчо, Тереси Панса, з листом від її чоловіка, з листом від себе та з великою ниткою чудових коралів у вигляді подарунка.

Далі в історії говориться, що паж, юнак розумний, кмітливий і послужливий, з превеликим бажанням поїхав у село Санчо; під'їжджаючи до села, він окликнув жінок, що зібралися у величезній кількості біля струмка та полоскали білизну, і спитав, де живе жінка на ім'я Тереса Панса, дружина Санчо Панси, зброєносця рицаря, який іменує себе Дон Кіхотом Ламанчським; почувши це запитання, одна з дівчаток, що полоскали білизну, підвела голову і відповіла:

— Тереса Панса — це моя мати, згаданий вами Санчо — це мій батечко, а згаданий вами рицар — це наш пан.

— У такому разі, дівчино,— мовив паж,— проведи мене до своєї матінки: я везу їй лист і подарунок від вищезгаданого твого батечка.

— З превеликим задоволенням, добродію мій,— сказала дівчина,— якій на вигляд можна було дати років чотирнадцять.

Білизну вона залишила на подругу і, не взувшись та не підібравши волосся, як була боса й розпатлана, підскочила до пажа і сказала:

— Їдьте прямо, ваша милость, наш будинок — крайній, матінка зараз вдома, і вже дуже вона побивається, що від батечка давно немає ніяких звісток.

— Зате я привіз такі добрі вісті,— підхопив паж,— що твоя матінка повинна дякувати богу.

Дівчинка вистрибом кинулась додому і ще з порога крикнула:

— Матінко, йди сюди, швидше, швидше! До нас їде якийсь сеньйор і везе листи й різні речі від мого батечка.

На крик вийшла її мати, Тереса Панса, в сірій спідниці, з мотком пряжі в руці. Спідниця на Тересі була до того коротка, що здавалося, нібито їй укоротили її до непристойного місця; ще на ній був ліфчик, теж сірого кольору, і сорочка. Вона не справляла враження старої, хоч зараз було видно, що їй пішло на п'ятий десяток; а втім, це була міцна, досі ще ставна, здорова й засмагла жінка; побачивши свою дочку й пажа на коні, вона спитала:

— Що таке, дочко? Хто цей сеньйор?

— Покірний слуга сеньйори доньї Тереси Панса,— відповів гонець.

Він миттю зіскочив з коня і дуже шанобливо опустився навколішки перед сеньйорою Тересою.

— Дайте, будь ласка, ваші ручки, сеньйоро доньє Тересо,— казав далі паж,— щоб я поцілував їх вам, як законній власній дружині сеньйора дона Санчо Панси, верховного губернатора острова Баратарії.

— Ох, добродію мій, годі, облиште,— заговорила Тереса.— Адже я не придворна дама, я — бідна селянка, дочка простого хлібороба й дружина мандрівного зброєносця, а зовсім не якогось там губернатора.

— Ваша милость,— заперечив паж,— є найдостойніша дружина найдостойнішого губернатора, і на доказ ось вам, ваша милость, листи й подарунок.

Тут він дістав з кишені нитку коралів з золотими застібками і, надівши її на шию Тересі, продовжував:

— Цей лист — від сеньйора губернатора, а другий, разом з коралями, просила вам передати сеньйора герцогиня, яка й послала мене до вашої милості.

Тереса обімліла, дочка її теж; нарешті дівчинка сказала:

— Вбийте мене, якщо в усьому цьому не замішаний наш пан сеньйор Дон Кіхот: вже напевно, це він пожалував батькові чи то губернаторство, чи то графство,— адже він йому стільки разів його обіцяв.

— Так воно і є,— підтвердив паж,— завдяки заслугам сеньйора Дон Кіхота сеньйор Санчо тепер призначений губернатором острова Баратарії, як то буде видно з листа.

— Прочитайте мені лист, ваша честь,— попросила Тереса,— прясти я майстерниця, а от щодо читання — ні в зуб ногою.

— Я теж,— сказала Санчика.— Почекайте, я зараз покличу якого-небудь грамотія: або самого священика, або бакалавра Самсона Карраско,— вони з радістю прийдуть, їм, уже напевно, захочеться дізнатися про батечка.

— Ні для чого їх кликати,— заперечив паж.— Я, правда, не вмію прясти, зате читати вмію і прочитаю вам лист.

І він його, справді, прочитав від початку до кінця, але оскільки він був уже наведений, то тут ми його не вміщуємо, а потім він витяг з кишені листа від герцогині ось якого змісту:

«Друже мій Тересо! Чудові якості душі й розуму чоловіка Вашого Санчо спонукали і змусили мене попросити чоловіка мого герцога, щоб він призначив його губернатором одного з численних своїх островів. До мене дійшли відомості, що це справжній орел, а не губернатор, чому я та, само собою зрозуміло, мій чоловік герцог дуже раді. Я палко дякую богові, що не помилилась у виборі губернатора, бо нехай буде Вам відомо, сеньйоро Тересо, що добрі правителі рідко зустрічаються на світі. А Санчо так добре управляє, що дай бог мені самій бути такою ж доброю.

Посилаю Вам, моя мила, нитку коралів з золотими застібками; я б з більшим задоволенням подарувала Вам перли Сходу, ну та чим багаті, тим і раді. З часом ми з Вами познайомимось і здружимось; проте, все у волі божій. Кланяйтесь від мене Вашій дочці Санчиці і скажіть, щоб вона була готова: одного чудового дня я її віддам заміж за яку-небудь знатну людину.

Я чула, що краї Ваші багаті на великі жолуді: пришліть мені десятків два, мені вони будуть особливо дорогі тим, що їх збирали Ви; напишіть мені докладно, як Ви себе почуваєте і як поживаєте; а якщо Вам щонебудь вкрай потрібно, то Вам варто лише слово сказати, і все буде по слову Вашому. А тепер хай береже Вас господь.

Писано в моєму замку.

Люблячий Вас друг герцогиня».

— Ах,— скрикнула Тереса, після того як лист було оголошено,— яка ж це добра, проста і скромна сеньйора! З такими сеньйорами можна жити душа в душу, це не те що наші дворянки, які уявляють, що коли вони дворянки, то вже на них щоб і порошинки не сідали, а коли до церкви йдуть, до того пиндючаться — справді ж бо, подумаєш, королеви; глянути на селянку — і то вже, здається, для них ганьба, а тут, дивіться, яка мила сеньйора: сама — герцогиня, а мене називає своїм другом і пише до мене як до рівні, і за це дай бог їй зрівнятися з найвищою дзвіницею у всій Ламанчі. А жолудів, добродію мій, я пошлю її світлості цілу міру, і вже яких великих: усім на розгляд і на подив. А поки що, Санчико, розваж сеньйора, доглянь його коня, принеси з сарая яєчок та сала наріж побільше — вже почастуємо його по-князівськи, він це заслужив: дуже добрі вісті нам привіз, та й з себе гарний, а я тим часом збігаю до сусідок, поділюся з ними своєю радістю, а потім до нашого священика та до цирульника маесе Ніколаса,— вони завжди були друзями твого батька, друзями й залишилися.

— Слухаю, матінко,— сказала Санчика,— але тільки, цур, половину намиста мені,— сеньйора герцогиня, вже напевно, не така дурна, щоб усі коралі послати тобі одній.

— Воно все твоє буде, дочко,— сказала Тереса,— дай мені тільки кілька днів його поносити,— у мене, слово честі, серце стрибає від радості, коли я на нього дивлюся.

— Ви обидві не менше зрадієте,— підхопив паж,— коли заглянете ось у цей дорожній мішок: там лежить чудового сукна каптан, губернатор тільки раз надівав його на полювання, а тепер посилає сеньйорі Санчиці.

digitized by ukrbiblioteka.org

— Дай боже, щоб він служив мені тисячу літ,— мовила Санчика,— а тому, хто його привіз, бажаю прожити стільки ж, а коли буде охота, так не одну, а дві тисячі літ.

Після цього Тереса з коралями на шиї вискочила з дому і побігла, постукуючи пальцями по листах, ніби це був бубон; випадково зустрівся їй священик і Самсон Карраско, і тут вона почала пританцьовувати та примовляти:

— Нині й на нашій вулиці свято! Ми тепер губернатори! Не вірите, приведіть сюди щонайповажнішу птицю з дворянок—я і їй утру носа!

— Що це значить, Тересо Панса? Що це за дурощі й що це за папери в тебе в руках?

— Зовсім це не дурощі, а в руках у мене листи від герцогинь і губернаторів, на шиї чудові коралі для читання «Богородиці», литого золота бусинки — для «Отче наш», і сама я — губернаторша.

— Бозна-що ти говориш, Тересо, ми відмовляємося тебе розуміти.

— Ану, подивіться,— сказала Тереса.

І з цими словами вона простягла їм листи. Священик прочитав їх уголос Самсонові Карраско, потім вони здивовано перезирнулись, а бакалавр спитав, хто привіз ці листи. Тереса запропонувала їм піти до неї й подивитися на гінця: це, мовляв, не хлопець, а золото, і привіз, мовляв, він їй ще один подарунок, якому ціни немає. Священик зняв з її шиї коралі, розглянув їх з усіх боків і, переконавшись, що це справжні коралі, знову здивувався і сказав:

— Клянуся моїм саном, я не знаю, що сказати й що подумати про ці листи та про ці подарунки: я бачу й відчуваю на дотик справжні коралі і разом з тим читаю, що якась герцогиня просить прислати їй два десятки жолудів.

— Ось тут і розберись! — зауважив з свого боку Карраско.— Ну що ж, ходімте познайомимося з посланцем: можливо, він виведе нас із труднощів.

На тому вони й вирішили, і Тереса повела їх до себе додому. Коли вони увійшли, паж просіював овес для свого коня, а Санчика різала сало для яєчні, щоб погодувати гостя, зовнішність і вбрання якого справило добре враження на священика і бакалавра; вони чемно вклонилися йому, він — їм, і тоді Самсон спитав, що чути про Дон Кіхота й Санчо Пансу: вони, мовляв, прочитали листи Санчо і сеньйори герцогині, але все ж не розуміють і не можуть збагнути, яке таке у Санчо губернаторство, та ще на острові, тоді як усі або майже всі острови на Середземному морі належать його величності. Паж йому на це відповів так:

— Що сеньйор Санчо Панса — губернатор, це ніякому сумніву не підлягає. Де саме він губернаторствує: на острові або ж ще де — в це я не вникав. Досить сказати, що в його віданні знаходиться місто, що нараховує понад тисячу жителів. Щодо жолудів, то сеньйора герцогиня така проста і до того не горда...

Одним словом, попросити в селянки жолудів — це вона, мовляв, ні в що не ставить, їй навіть трапляється посилати в ближнє село з проханням дати їй на час гребінь.

— Треба вам знати, ваші милості, що навіть найзнатніші дами у нас в Арагоні зовсім не такі чванливі й пихаті, як у Кастилії: з людьми вони поводяться — простіше не можна.

Під час цієї розмови вбігла Санчика і принесла повну пелену яєць.

— Скажіть, сеньйоре,— спитала вона,— з тих пір як мій батечко став губернатором, він, мабуть, довгі штани носить?

— Не звернув уваги,— відповів паж.— Треба гадати, довгі.

— Ах, боже мій! — вигукнула Санчика.— Як би мені хотілося подивитися на мого батечка в обтяжних штанях. Ви не повірите: я змалечку сплю й бачу, що в мого батечка довгі штани!

— Живі будете, ваша милость, побачите,— сказав паж.— Клянуся богом, усе йде до того, що коли губернаторство вашого батечка продовжиться хоч би два місяці, ми побачимо його ще і в дорожній масці.

Від священика і бакалавра не могло приховатися, що слуга потішається, проте з його жартами ніяк не в'язалися справжність коралів і мисливське вбрання, яке Тереса уже встигла їм показати, а мрія Санчики їх насмішила, та ще більше такі слова Тереси:

— Сеньйоре священику, зробіть ласку, дізнайтеся, чи не їде хто з нашого села в Мадрід або ж у Толедо: я хочу попросити купити мені круглі, справжні фіжми, і щоб найкращі та за останньою модою. Справді, я повинна по силі можливості берегти честь свого чоловіка-губернатора. А то одного чудового дня розізлюсь і сама поїду в столицю, та ще карету заведу, щоб усе було як у людей. Адже в кого чоловік — губернатор, ті — будь ласка: купуй і держи карету.

— Ще б пак, матінко! — вигукнула Санчика.— І дай тобі бог швидше її завести, а там хай про мене говорять, коли я буду роз'їжджати разом з моєю матінкою, пані губернаторшею: «Ач ти, сяка-така брудна мужичка, розсілася, розвалилася в кареті, ніби папесса!» Нічого, хай собі чалапають по грязі, а я — ноги вище і буду собі розкочувати в кареті. Наплювати мені на всі злі язики, скільки їх не є: мені б у тепло та в затишок, а люди хай що хочуть, те й базікають. Вірно я кажу, матінко?

— Вже як вірно ото. дочко! — сказала Тереса.— І всі ці наші радощі, ба навіть дещо ще краще, добрий мій Санчо мені провіщав. От побачиш, дочко: я ще й графинею буду, удачі — вони вже так одна за одною і йдуть. Я багато разів чула від доброго твого батька, а його ж теж можна назвати батьком усіх приказок: дали тобі корівку — біжи швидше за вірьовкою, дають губернаторство — бери, дають графство — хапай, говорять: «На, на!» і простягають славну річ — клади в кишеню. А якщо не хочеш — спи й не відгукуйся, коли щастя й благополуччя у твої ворота стукаються!

— І яке мені діло буде до того, що про мене, говорять, коли вже я завеличаюся та зарозуміюся? — вставила Санчика.— Дайте псові в штани обрядитися, він з собаками не стане водитися.

Послухавши такі слова, священик сказав:

— Очевидно, в родині Панса всі так і народжуються з мішком прислів'їв: я не знаю жодного з них, хто б не сипав прислів'ями в будь-який час і при кожній нагоді.

— Справедливо,— зауважив паж.— Сеньйор губернатор також увесь час говорить прислів'ями, і хоч не всі вживаються доречно, проте приємність роблять незмінно, і герцог з герцогинею надто їх схвалюють.

— Отже, добродію мій,— заговорив бакалавр,— ви продовжуєте стверджувати, що Санчо, і справді, губернатор і що є на світі така герцогиня, яка пише листи його дружині і шле їй подарунки? Тимчасом, хоч ми й мацали оці подарунки й читали листи, нам, проте, не віриться, і ми гадаємо, що все це вигадки нашого земляка Дон Кіхота: адже він переконаний, що з ним усе відбувається чарівництвом. Так от мені, власне кажучи, хотілося, помацати вас, щоб переконатися, хто ви такий: примарний посланець чи людина з кров'ю в жилах.

— На це я можу вам тільки сказати, сеньйори,— відповів паж,— що я — посланець справжній, що сеньйор Санчо Панса дійсно губернатор, що мої пани, герцог і герцогиня, мали можливість пожалувати і справді пожалували йому губернаторство та що, як я чув, згаданий Санчо Панса управляє ним на славу, а вже чи є тут щось надприродне чи немає — судіть, ваші милості, самі, а я нічого більше не знаю і клянуся в тому ні чим іншим, як життям моїх батьків, а вони в мене ще живі, і я їх люблю й поважаю.

— Може, це й так,— сказав бакалавр,— а все ж *dubitat Augustinus* [1].

— Сумнівайтесь, якщо хочете,— зауважив паж,— а тільки все, що я сказав,— правда, і правда завжди спливає над брехнею, як масло над водою, *а коли не вірите мені, вірте ділам моїм.* Хай хто-небудь з вас поїде зі мною, і очі його побачать те, чому не вірять його вуха.

— Ні, вже краще я поїду,— заявила Санчика.— Посадіть мене, сеньйоре, на круп вашого коня: мені нестерпно хочеться побачитися з батечком.

— Губернаторським дочкам не личить їздити самим, без великої кількості слуг, без карет, без носилок.

— Їй-богу, мені все одно: що верхи на ослиці, що в кареті,— заперечила Санчика.— От уже я ніскілечки не вередлива!

— Мовчи, дочко,— сказала Тереса,— ти сама не знаєш, що говориш, сеньйор мовив справедливо. Часи міняються: коли батько твій — просто Санчо, так і ти — Санча, а коли він — губернатор, так ти — сеньйора. Здається, я вірно розміркувала.

— Сеньйора Тереса міркує навіть вірніше, ніж це їй здається,— зауважив паж.— Дайте ж мені попоїсти і відпустіть, я маю намір повернутися ще до темного.

Тут священик йому сказав:

— Прошу покірно вашу милость зі мною поїсти, а то сеньйора Тереса при всьому бажанні навряд чи зможе як слід почастувати такого дорогого гостя.

Паж спочатку відмовився, але кінець кінцем вирішив, що так буде краще, і священик повів його до себе, радіючи можливості розпитати гінця на дозвіллі про Дон Кіхота і його діяння.

Бакалавр запропонував Тересі написати за неї відповідь на листи, проте їй не хотілося, щоб бакалавр втручався в її справи, бо вона знала його як насмішника, а тому вона віднесла хлібину й пару яєчок грамотному церковному прислужникові, і той написав їй два листи: один — чоловікові, другий — герцогині; на цих листах лежить печатка Тересиної розсудливості, і з тих, які у великій цій історії наводяться, вони зовсім не найгірші, що буде видно з дальшого.

---

[1] Буквально: Августин сумнівається. Зміст: це ще підлягає сумніву *(лат.)*.

digitized by ukrbiblioteka.org

РОЗДІЛ LI

Про те, як Санчо Панса губернаторствував далі, а також і про інші воістину славні події.

День змінив ту ніч, в яку губернатор обходив свій острів і яку дворецький провів без сну, бо уяву його займали врода і стрункість переодягненої дівчини, а домоправитель ужив залишок ночі на складання листа до своїх панів і довів до їхнього відома про всі вчинки й слова Санчо Панси, бо слова й діяння губернатора однаково вражали його тією сумішшю розуму й глупоти, яку вони собою являли. Нарешті сеньйор губернатор зволив устати, і за розпорядженням лікаря Педро Нестерпно йому було запропоновано на сніданок трохи варення та кілька ковтків холодної води; цей сніданок Санчо охоче проміняв би на кусень хліба і гроно винограду; проте, бачачи, що вибір страв не від нього залежить, він, на превеликий жаль своєї душі і муку для свого шлунка, скорився і пройнявся доказами Педро Нестерпно, який твердив, що їжа помірна й легка сприяє пожвавленню розумової діяльності, чого особливо потребують особи, що стоять біля керма влади та займають важливі пости, які вимагають не стільки сил тілесних, скільки духовних.

Незважаючи на подібну софістику, Санчо відчував голод, і при цьому такий нестерпний, що в глибині душі проклинав і губернаторство, і навіть того, хто йому таке пожалував; покуштувавши варення і не утоливши голоду, він, однак, знову почав чинити суд, і першим з'явився до нього якийсь приїжджий і в присутності домоправителя та всіх інших челядинців сказав таке:

— Сеньйоре, один маєток ділиться на дві половини багатоводною рікою. (Прошу вашу милость вислухати уважно, тому що справа ця важлива й досить важка). Так от, через цю річку перекинуто міст, і тут же на краю стоїть шибениця та знаходиться щось на зразок суду, в якому звичайно засідають четверо суддів, і судять вони на підставі закону, виданого власником річки, мосту і всього маєтку; цей закон складено таким чином: «Кожен, хто проходить мостом через цю річку, повинен сказати під присягою, куди й чого він іде, і хто скаже правду, тих пропускати, а хто скаже неправду, тих без усякої поблажливості відправляти на збудовану тут же шибеницю та карати на смерть». З того часу, коли цей закон у всій своїй суворості був обнародуваний, багато хто встиг пройти через міст, і як тільки судді переконувалися, що перехожі говорять правду, то пропускали їх. Але от одного разу якась людина, приведена до присяги, поклялась і сказала: вона, мовляв, клянеться, що прийшла за тим, щоб її повісили на оцій самій шибениці, і ні за чим іншим. Клятва ця викликала у суддів непорозуміння, і вони сказали: «Якщо дозволити цій людині безперешкодно слідувати далі, то це означатиме, що вона порушила клятву і згідно з законом повинна вмерти; якщо ж ми її повісимо, то вона ж клялася, що прийшла тільки за тим, щоб її повісили на оцій шибениці, значить клятва її виходить не брехлива, і на підставі цього ж самого закону належить пропустити її». І от я вас питаю, сеньйоре губернаторе, що робити суддям з цією людиною, бо вони досі не розуміють і вагаються. А почувши про благородний і гострий розум вашої милості, вони послали мене, щоб я від їхнього імені звернувся до вас з проханням висловити свою думку з приводу цієї заплутаної й неясної справи.

Санчо йому на це відповів так:

— Слово честі, пани судді сміливо могли не посилати тебе до мене, бо я людина скоріше тупа, ніж гостра, проте разом з усім тим виклади мені ще раз цю справу, щоб я схопив її суть: дивись, і влучу в ціль.

Прохач розповів усе з самого початку, і тоді Санчо виніс свої судження:

— Я, думається мені, розв'язав би цю справу за два заходи, а саме: згадана людина клянеться, що прийшла за тим, щоб її повісили, а якщо її повісити, то, значить, клятва її не брехлива і по закону її належить пропустити на той берег, а коли не повісити, то виходить, що вона збрехала, і по тому ж самому закону її слід повісити.

— Сеньйор губернатор розміркував надто розумно,— зауважив посланий,— краще зрозуміти і повніше охопити цю справу просто немислимо, в цьому немає ніякого сумніву.

— Так от я й кажу,— вів далі Санчо,— ту половину людини, яка сказала правду, нехай пропустять, а ту, що збрехала, нехай повісять, і таким чином правил переходу через міст буде додержано по всій формі.

— В такому разі, сеньйоре губернаторе,— заперечив посланий,— доведеться розрізати цю людину на дві частини: на правдиву і на неправдиву, а якщо її розрізати, то вона неодмінно помре, і тоді ні та, ні інша стаття закону не будуть виконані, тоді як закон вимагає, щоб його додержували в усій повноті.

— Послухай. найлюб'язніший,— сказав Санчо,— може, я йолоп, але тільки, по-моєму, у цього твого перехожого стільки ж підстав для того, щоб умерти, скільки й для того, щоб залишитися в живих і перейти через міст, бо якщо правда його рятує, то, з іншого боку, брехня засуджує на смерть, а коли так, то ось моя думка, яку я й прошу передати сеньйорам, що направили тебе до мене: оскільки підстав у них для того, щоб осудити його, і для того, щоб виправдати, якраз порівну, то хай краще вони його пропустять, бо робити добро завжди правильніше, ніж зло. І під цим рішенням я не задумався б поставити свій підпис, коли б тільки вмів підписуватися. І все, що я зараз сказав, це я не сам придумав, мені прийшла на пам'ять одна з тих численних порад, які я почув з уст мого пана Дон Кіхота напередодні від'їзду на острів, тобто: в сумнівних випадках слід прислухатися до голосу милосердя, і от, слава богу, я зараз про цю пораду згадав, а вона якраз підходить до нашої справи.

— Так,— мовив домоправитель,— я певен, що сам Лікург, який дав закони лакедемонянам, не ухвалив би мудрішого рішення, ніж великий Панса. На цьому ми закінчимо ранкове наше засідання, і я негайно розпоряджуся, щоб сеньйорові губернатору принесли на обід усе, що він сам побажає.

— Отого мені й треба, скажу вам по чистій совісті,— заявив Санчо.— Дайте мені тільки попоїсти, а там хай на мене сипляться всякі темні й заплутані справи — я їх живо розв'яжу.

Домоправитель слова свого додержав: йому не дозволяла совість морити голодом такого розсудливого губернатора, тим більше що за задумом його пана йому залишалося пожартувати з Санчо востаннє, і на цьому він мав намір закінчити. І от сталося так, що, коли Санчо, наївшися всупереч усім правилам і порадам лікаря Учортанарогери, підвівся з-за столу, з'явився гонець з листом від Дон Кіхота до губернатора. Санчо звелів секретареві прочитати його спочатку мовчки, і якщо в листі не виявиться нічого секретного, то оголосити його. Секретар так і зробив і, пробігши лист, сказав:

— Цей лист можна прочитати вголос, бо все, що сеньйор Дон Кіхот пише вашій милості, гідне бути накресленим і записаним золотими літерами. Ось про що тут іде мова:

ЛИСТ ДОН КІХОТА ЛАМАНЧСЬКОГО ДО САНЧО ПАНСИ, ГУБЕРНАТОРА ОСТРОВА БАРАТАРІЇ

«Я чекав почути про твої помилки й упущення, друже Санчо, а замість того почув про твою дотепність, за що й підніс особливі подяки господу богу, який з праху піднімає бідного, а дурня робить розумним. Мені повідомляють, що ти управляєш, як справжня людина, але що, будучи людиною, ти покорою своєю нагадуєш тварину безсловесну; і все ж треба тобі знати, Санчо, що в багатьох випадках личить і навіть необхідно заради зміцнення своєї влади робити наперекір лагідності свого серця, бо особі, яка займає видну посаду, належить поставити себе відповідно до високого свого становища і не слухатися того, що їй підказує її худорідність. Одягайся добре, бо й дубець, якщо його розукрасити, перестає здаватися дубцем. З цього не слідує, що тобі варто обвішуватися брязкальцями і франтити та що, будучи суддею, ти зобов'язаний убратися як військовий.— тобі належить одягатись, як того вимагає становище, яке ти займаєш, а саме: чисто й охайно.

Щоб здобути любов народу, яким ти управляєш, тобі, між іншим, слід пам'ятати про дві речі: по-перше, тобі належить бути з усіма привітливим (а втім, про це я вже з тобою говорив), а по-друге, тобі слід турбуватися про достаток харчів, бо ніщо так не озлоблює серця бідняків, як голод і дорожнеча.

Не видавай надто багато указів, а вже коли задумаєш видати, то старайся, щоб вони були діловими, головне стеж за тим, щоб їх додержували й виконували, бо коли укази не виконуються, то це рівносильно тому, як коли б вони не були видані зовсім, більше того: таке положення наводить на думку, що в управителя вистачило розуму й свідомості своєї влади, щоб видати укази, але невистачило сміливості, щоб примусити додержувати їх, а закон, що вселяє страх, але не перетворюється в життя, подібний до колоди, царя жаб: спочатку він лякав їх, але потім вони почали зневажати його і попихати ним.

Будь батьком рідним для чеснот і вітчимом для пороків. Не будь ні постійно суворий, ні постійно м'який,— вибирай середину між цими двома крайностями, бо в середньому цьому шляху і полягає найвища мудрість. Оглядай тюрми, різниці й ринки, бо відвідування губернатором таких місць — річ надзвичайно важлива: губернатор втішає в'язнів, що надіються на швидке закінчення своїх справ, він — страховище м'ясників, які в його присутності перестають обважувати, і, з тієї ж причини, він — гроза всіх перекупок. В разі якщо ти користолюбець, гульвіса й ласун (чого я, однак, не думаю), то не показуй цього, бо коли народ і близькі до тебе особи дізнаються про різко визначену в тобі схильність то почнуть тобі за це дорікати і кінець кінцем скинуть. Проглядай і переглядай, продумуй і передумуй ті поради й правила, які я дав тобі в письмовому вигляді напередодні твого від'їзду на острів, і коли будеш їх додержувати, то побачиш, яку безцінну допомогу подадуть вони тобі в подоланні тих перешкод і труднощів, які на кожному кроці перед правителями виникають. Напиши герцогові й герцогині і вияви їм свою подяку, бо невдячність — дочка гордості і один з найбільших гріхів, які тільки існують на світі: а від людини, що відчуває подяку до своїх добродіїв, можна чекати, що вона виразить подяку і господу богу, який стільки посилав їй і посилає ласк.

Сеньйора герцогиня відправила до твоєї дружини Тереси Панса парочного з убранням та подарунком від неї самої: відповіді чекаємо з хвилини на хвилину. Я почував себе неважно через один кошачий переполох, внаслідок якого в мене надто не до речі виявився подряпаним ніс, проте кінець кінцем все обійшлося благополучно, бо коли одні чарівники завдають мені ушкоджень, зате інші за мене вступаються.

Повідом мене, чи має домоправитель, який при тобі перебуває, що-небудь спільне з Трифальді, як ти пі-

digitized by ukrbiblioteka.org

дозрював раніше: взагалі повідомляй мене про все, що б з тобою не сталося: адже ми живемо так близько один від одного; до того ж я маю намір у скорому часі покласти кінець цьому бездіяльному життю, бо народжений я не для нього.

Тут у мене вийшла одна обставина, через яку я, мабуть, потраплю в немилість до їх світлостей, і мені це неприємно, але нічого не поробиш, бо кінець кінцем мені належить рахуватися не стільки з їхнім задоволенням або ж з незадоволенням, скільки з своїм власним покликанням, згідно з відомим висловом: amicus Plato, sed magis amica veritas [1]. Пишу тобі прямо по-латині, сподіваючись, що за час свого губернаторства ти вже вивчив цю мову. Господь з тобою, і хай буде йому завгодно зробити так, щоб тобі ніколи не довелось у кого-небудь збуджувати співчуття.

Твій друг

Дон Кіхот Ламанчський».

Санчо слухав з особливою увагою, всі присутні похвалили лист і знайшли, що він дуже розумно написаний, потім Санчо встав і, покликавши секретаря, замкнувся з ним у своєму покої, а оскільки вирішив він одразу ж, не відкладаючи, відповісти сеньйорові Дон Кіхоту, то й звелів секретареві записувати слово в слово все, що він, Санчо, буде йому говорити. Секретар скорився, і відповідь було складено таким чином:

ЛИСТ САНЧО ПАНСИ
ДО ДОН КІХОТА ЛАМАНЧСЬКОГО

«Я так зайнятий справами, що в мене немає часу ні почухати в голові, ні навіть обрізати нігті, і тому вони в мене такі довгі, що хоч кричи караул. Це я Вам пишу, найдорогоцінніший мій сеньйоре, щоб милость Ваша не турбувалася, що я й досі не повідомив Вас, як мені живеться на острові; так от, голодую я на цьому самому острові більше, ніж коли ми з вами вдвох блукали по лісах і пустинях.

Днями сеньйор герцог писав мені і повідомляв, що до нас на острів пробралися якісь лазутчики і хочуть мене вбити, але досі мені вдалося виявити тільки одного, лікаря, якому тут платять жалування, щоб він усіх заново призначуваних губернаторів відправляв на той світ. Зовуть його лікар Педро Нестерпно, а родом він чи то з Тіртеафуери, чи то з Учортанарогери; одне ім'я чого варте, Ваша милость, мимоволі будеш боятися, коли б він тебе не уморив! Він сам про себе говорить, що не лікує хвороби, а тільки попереджає, а ліки в нього одні: дієта та дієта, поки хворий до того схудне — в чому тільки душа держиться, нібито виснаження не шкідливіше за гарячку! Словом сказати, він морить мене голодом, а я вмираю з досади: адже я думав, коли збирався губернаторствувати, що їстиму гаряче, питиму прохолодне, ніжитиму свою плоть на голландських простиралах та на пуховиках, а приїхав — і почав вести таке суворе життя: ну, викапаний пустельник, а оскільки це не з моєї доброї волі, то й боюсь я, що одного чудового дня відправлюся до всіх чортів.

Досі мені ще ні податей не приносили, ні підношень не робили, і я не можу збагнути, що б це означало, бо я тут від декого чув, що звичайно, коли призначається новий губернатор, то ще до його прибуття на острів жителі дарують йому або ж призначають багато грошей та що звичай цей існує у всіх абсолютно правителів, а не тільки в тутешніх.

Нині вночі, коли я обходив острів, мені трапилася прегарненька дівчина в чоловічому вбранні і її брат у жіночому одязі. В дівчисько закохався мій дворецький і, як він говорить, у думках уже вибрав її собі в дружини, а хлопця я й сам не від того, щоб узяти собі в зяті; сьогодні ми обидва підемо порозмовляємо про це з їхнім батьком, Дієго де ла Льяна; він ідальго і чистокровний християнин, та такий, що краще не можна.

Базари я відвідую, як Ваша милость мені радила, і вчора при мені одна жінка торгувала горіхами, нібито свіжими, а я довів, що свіжі горіхи вона змішує зі старими, пустими й гнилими, я звелів віддати всі ці горіхи в сирітську школу — там розберуться, а перекупці заборонив протягом двох тижнів з'являтися на базарі Говорять, що я зробив як слід; до відома Вашої милості, про перекупок у нашому місті йде така слава, що гірше за них нікого на світі немає, бо вони народ безсоромний, безсердечний і нахабний, і я теж так думаю: адже я на них надивився в інших містах.

Я дуже задоволений, що сеньйора герцогиня написала листа моїй дружині Тересі Панса і, як Ви повідомляєте, послала їй подарунок, і згодом постараюсь віддячити їй; поцілуйте їй за мене ручки, Ваша милость, і передайте, що я в неї в боргу не залишусь,— у цьому вона переконається на ділі.

Мені б не хотілося щоб у Вас вийшли неприємності з герцогом і герцогинею, бо якщо Ваша милость з ними посвариться, то, звичайно, і я на цьому постраждаю, і негаразд буде, якщо ви, навчаючи вдячності мене, самі не виявите її по відношенню до людей, які зробили нам стільки доброго і з такою честю прийняли нас у себе в замку.

Щодо котячої історії, я нічого не зрозумів; гадаю, проте, що це, вже напевно, одна з тих гидот, які звичайно чинять Вам злі чарівники: ви мені все розкажете при побаченні.

Хотілося б мені що-небудь послати Вашій милості, та от не знаю, що б, хіба клістирних трубок, які у нас тут, на острові, надто ловко прикріплюють до пухирів; ну та якщо моє губернаторство продовжиться, то я знайду що Вам послати: своя рука — владика.

Якщо прийде лист від моєї дружини Тереси Панса, то заплатіть, Ваша милость, за доставку і перешліть сюди: мені страх як хочеться довідатись, що в мене робиться вдома, як там дружина й діти. Затим хай береже Вас господь від зловредних чарівників, а мені хай допоможе піти звідси добром і з миром, у чому я, однак, сумніваюсь, бо, очевидно, доведеться мені на цьому самому острові скласти свої кістки — так добре мене лікує лікар Педро Нестерпно.

Слуга Вашої милості губернатор

Санчо Панса».

Секретар заклеїв листа й негайно відправив гінця в зворотну путь, а змовники, що дурили Санчо, зібрались і почали між собою радитися, як би це їм відправити звідси самого губернатора, губернатор же провів цей день у вживанні заходів щодо поліпшення державного устрою в дорученій йому області, яку він при-

[1] Я дружний з Платоном, але ще більше я дружний з істиною (Сервантес дає латинський переклад з «Етики» Арістотеля).

ймав за острів; так, наприклад, він заборонив роздрібний перепродаж харчів у всій державі і дозволив ввіз вина звідки б там не було, з тим, проте, застереженням, що повинно бути вказане місце його виготовлення та що ціна на нього повинна бути встановлена відповідно до його справжньої вартості, якості й марки, а тим продавцям, які будуть спіймані на розведенні вина водою, а також і на підробці ярличків, губернатор поклав кару на смерть; він знизив ціни на взуття; головним чином на черевики, що коштували, на його думку, неймовірно дорого; визначив розміри жалування слугам, котрі в своїй корисливості були нестримні; встановив суворі стягнення для тих, хто все одно: вдень або ж уночі, здумав би співати непристойні і бешкетні пісні; заборонив сліпим співати про чудеса, якщо тільки в них немає незаперечних доказів, що чудеса ці справді відбувалися, бо він додержувався тієї думки, що більшість чудес, про які співають сліпі, є чудеса мнимі і тільки підривають віру в істинні, і, нарешті, придумав і встановив нову посаду — альгуасила у справах бідняків, не з тим, однак, щоб переслідувати їх, а з тим, щоб перевіряти, чи справді вони бідні, а то ж буває іноді й так, що каліку з себе вдає злодій, в якого обидві руки цілісінькі, та виставляє напоказ мнимі виразки здоровенний п'яниця. Одним словом, він ввів стільки поліпшень, що вони до цього часу не втратили в тому краю своєї сили й донині іменуються «Законоположеннями великого губернатора Санчо Панси».

РОЗДІЛ LII,

в якому розповідається про пригоду з другою дуеньєю, теж Гореваною, або, інакше, Жалією, іншими словами — з доньєю Родрігес.

Сід Ахмет розповідає, що, загоївши подряпини, Дон Кіхот прийшов до думки, що його життя в цьому замку йде врозріз з усім устроєм рицарства, і заради того поклав спитати в герцогського подружжя дозволу покинути цей притулок і вирушити в Сарагосу, де незабаром мали бути свята, а на цих святах він сподівався завоювати собі обладунок, який у подібних випадках звичайно дають у нагороду. І треба ж було статися так, що того самого дня, коли він, сидячи за столом разом з їх світлостями, хотів було виконати свій намір і попросити дозволу виїхати, двері у великий зал раптом відчинились, і ввійшли дві, як потім з'ясувалося, жінки, з голови до ніг одягнені в траур, і тут одна з них, наблизившись до Дон Кіхота, простяглась на підлозі на весь зріст, припала до Дон-Кіхотових стоп і почала видавати до того жалібний, глибокий, розпачливий стогін, що збентежила цим усіх, хто бачив і чув її; і хоч герцог з герцогинею гадали, що це хто-небудь з їхньої прислуги затіяв пожартувати з Дон Кіхота, проте й вони, бачачи, як пристрасно зітхає, стогне й плаче ця жінка, були в непорозумінні й замішанні, поки Дон Кіхот, глянувшись, не підняв її і не попросив відкинути з заплаканого обличчя покривало. Жінка уступила його проханню, і тоді сталося щось зовсім несподіване: під покривалом виявилось обличчя доньї Родрігес, герцогської дуеньї, а інша в траурі була її дочка, та сама, яку спокусив син багатого селянина. Всі, хто знав її, були вражені, а найбільше герцог і герцогиня: хоч і вважали вони її за дурку і простачку, проте ніяк не могли припустити, що вона здатна на таке безглуздя. Нарешті донья Родрігес, звернувшись до своїх панів, мовила:

— Ваші світлості, будьте ласкаві дозволити мені поговорити з цим рицарем, інакше мені не вийти з того важкого становища, в якому я опинилася через нахабство одного безчесного мугиря.

Герцог сказав, що він згодний і що донья Родрігес може розмовляти з сеньйором Дон Кіхотом скільки їй завгодно. Тоді вона, звернувши слова свої й погляди до Дон Кіхота, заговорила так:

— Кілька днів тому, доблесний рицарю, я розповідала про те, як підступно й віроломно повівся один злонравний селянин з моєю дорогою й улюбленою дочкою,— це вона, бідненька, стоїть зараз перед вами,— ви ж обіцяли мені вступитися за неї і кривду цю випрямити, а раптом я чую, що ви маєте намір покинути наш замок заради вдалих пригод, яких я вам від бога бажаю. І от мені б хотілося, щоб, перед тим як звідси вирядитися, ваша милость викликала на двобій розпутного селюка і примусила його одружитися з моєю дочкою, бо перш і раніше, ніж він нею натішився, він сам дав слово одружитися з нею, а сподіватися на справедливий суд сеньйора герцога — це все одно, що на в'язі шукати груш, а чому воно так — про це я вашій милості по секрету вже сказала. Затим хай береже гос-

digitized by ukrbiblioteka.org

подь вашу милость і хай не залишить він і нас.

На ці її слова Дон Кіхот з великою поважністю й урочистістю відповів так:

— Добра дуенье, стримайте ваші сльози, або, вірніше, осушіть їх, і не зітхайте марно: я беруся допомогти вашій дочці, хоч, зауважу до речі, було б краще, коли б вона не йняла особливої віри обіцянкам закоханих, бо закохані здебільшого легкі на обіцянки та надто важкі на виконання. Отже, якщо дозволить сеньйор герцог, я зараз же поїду шукати безчесного цього юнака, розшукаю його, викличу на двобій і, в разі якщо він відмовиться од свого слова, уб'ю, бо головна мета мого життя — прощати покірних і карати гордунів, іншими словами: виручати нещасних і трощити жорстокосердих.

— Вашій милості ні для чого утруднювати себе розшуками селянина, на якого добра ця дуенья приносить скаргу,— зауважив герцог,— так само як ні для чого просити в мене дозволу викликати його на двобій: я вважаю, що ви його вже викликали, і беру на себе передати йому ваш виклик, примусити прийняти його і з'явитися в мій замок дати вам сатисфакцію, і тут я надам вам обом зручне місце для двобою і потурбуюся про те, щоб усі умови, яких в подібних обставинах звичайно додержують і повинні додержувати, були додержані, а за собою збережу право бути вашим суддею; це право належить зберігати за собою всім можновладним князям, які відводять місце для двобою в своєму маєтку.

— Оскільки ви, ваша велич, даєте мені таку запоруку,— знову заговорив Дон Кіхот,— я з вашого дозволу маю намір тут же заявити, що цього разу я зневажаю ті переваги, які мені дає дворянське моє звання, і принижуюсь до низького звання, в якому народжений кривдник, і, даючи йому можливість зі мною схопитися, тим самим стаю з ним на рівну ногу. Отже, хоч його тут і немає, я все ж викликаю його на двобій і обвинувачую в тому, що він повівся погано, обдуривши цю нещасну, яка раніше була дівчиною, а нині з його вини перестала бути такою, внаслідок чого йому належить виконати свою обіцянку стати законним її чоловіком або загинути від руки месника.

І тут він зірвав з своєї руки рукавичку і кинув на середину залу, а герцог, піднявши її, оголосив, що як, мовляв, було вже сказано, він від імені свого васала виклик цей приймає, що двобою бути через шість днів, місцем двобою він, мовляв, назначає майдан перед замком, а щодо роду зброї, то хай це буде звичайний рицарський обладунок: спис, щит, кольчуга й інше тому подібне, причому все спорядження повинно бути перевірене й оглянуте суддями, так що обман, хитрість і чаклунство виключаються.

— Проте насамперед треба, щоб достойна ця дуенья і недостойна ця дівчина довірили сеньйорові Дон Кіхоту захист їхніх прав, інакше нічого абсолютно не вийде і самий виклик не приведе ні до чого.

— Я довіряю,— вимовила дуенья.

— Я теж,— у крайньому замішанні і розладнанні почуттів з плачем вимовила дівчина.

Отже, герцог віддав належні розпорядження, а потім придумав, як усе це влаштувати, тоді як дами, одягнені в траур, пішли собі, а герцогиня звеліла поводитися з ними й надалі не як з прислужницями, а як з знатними мандрівницями, що прибули до неї в замок шукати захисту; заради того їм відвели окремі покої і стали розважати їх мов якихось чужоземок, від чого інші прислужниці ніяковіли, бо не могли зрозуміти, до чого приведе дурна вихватка доньї Родрігес та бідолашної її дочки. Треба ж було трапитися так, щоб у цей самий час, ніби для більшої веселості й заради увінчання трапези добрим кінцем, до залу увійшов паж, що відвозив лист і подарунки дружині губернатора Санчо Панси, Тересі Панса; їхні світлості зраділи його приїздові невимовно, бо їм цікаво було знати, як він з'їздив; коли ж вони його про те спитали, він зауважив, що в коротких словах, та ще при сторонніх, цього не розкажеш, і попросив дозволу відкласти розповідь до того часу, коли він залишиться з їхніми світлостями наодинці, а поки що, мовляв, хай вони потішаться листами. І тут він дістав два листи і вручив герцогині. На одному з них було написано: «Лист до сеньйори герцогині — не знаю, як її звати», а на другому: «Чоловікові моєму Санчо Пансі, губернаторові острова Баратарії, дай бог йому прожити довше, ніж мені самій». Герцогині, як говориться, не сиділося на місці — таку велику цікавість збуджував у неї лист Тереси; а розкривши його і пробігши очима, вона знайшла, що його цілком можна прочитати вголос у присутності герцога та всіх інших, і тому оголосила його:

ЛИСТ ТЕРЕСИ ПАНСА ДО ГЕРЦОГИНІ

«Велику радість дав мені, добродійко моя, довгожданий лист Вашої світлості. Нитка коралів дуже гарна, та й мисливський каптан мого благовірного нічим не гірший. А що Ваша світлість призначила чоловіка мого Санчо губернатором, то все наше село дуже навіть цьому раде, хоча всі в цьому сумніваються, особливо священик, цирульник маесе Ніколас і бакалавр Самсон Карраско, ну а мене це нітрохи не ображає: аби так воно все й було, а там хай собі го-

ворять, що хочуть; проте, коли вже на те пішло, не будь коралів і каптана, я б і сама не повірила, бо в нас усі вважають мого чоловіка за дурня, а оскільки він досі нічим, крім отари кіз, не управляв, то й не можу збагнути, чи годний він управляти ще чимось. Допоможи йому, боже, хай потрудиться на користь діткам.

А я, любʼязна моя сеньйоро, вирішила з дозволу Вашої милості, поки щастя само пливе в руки, вирушити в столицю і покататися в кареті, щоб у заздрісників моїх, а заздрісників у мене тепер дуже багато, лопнули очі; от я й прошу Вашу світлість: скажіть моєму чоловікові, щоб він прислав мені скільки-небудь грошенят, та особливо не скупився, бо в столиці витрати великі: одна хлібина коштує реал а фунт мʼяса — тридцять мараведі,— а це ж просто жах. А коли він не хоче, щоб я їхала, то хай швидше напише, бо мені так і кортить вирушити в дорогу: подруги й сусідки мене запевняють, що коли ми з дочкою, вирядженні як на весілля, важні — не підступи, приїдемо в столицю, то швидше я прославлю мого чоловіка, ніж він мене, бо неодмінно ж багато хто почне допитуватися: «Що це за сеньйори їдуть у каретї?» А мій слуга у відповідь: «Це дружина й дочка Санчо Панси, губернатора острова Баратарії».— так і Санчо моєму буде слава, і мені пошана і всім добре.

Страх як мені прикро, що жолуді цього року у нас не вродили, але все-таки посилаю Вашій світлості з півміри сама по одному жолудю збирала в лісі і своїми руками відбирала, та от лихо: крупніших не знайшлося, а мені хотілося б, щоб вони були як страусове яйце.

Не забудьте, Ваша високоурочистість, мені відписати, а вже я неодмінно відповім і відпишу про своє здоровʼя та про всі наші сільські новини, а поки що молю бога, щоб він беріг Вашу велич і мене не залишив. Дочка моя Санча й синок мій цілують Вашій милості ручки.

Слуга Ваша

Тереса Панса,

якій більше хочеться
побачити Вашу милость,
ніж писати Вам».

Велику приємність зробив усім лист Тереси Панса, особливо їхнім світлостям, а герцогиня звернулася до Дон Кіхота з запитанням, чи вважає він пристойним розпечатати лист на імʼя губернатора, який, здавалося їй, обіцяє бути принадним. Дон Кіхот сказав, що, аби догодити присутнім, він сам готовий розпечатати лист; і він так і зробив і прочитав таке:

ЛИСТ ТЕРЕСИ ПАНСА
ДО ЧОЛОВІКА ІІ САНЧО ПАНСИ

«Лист твій, дорогий ти мій Санчо, я одержала і, як істинна християнка клятвенно тебе запевняю що ледве з глузду не зʼїхала від щастя. Справді, миленький як почула я, що ти — губернатор, ну, думаю: от зараз упаду замертво від самої тільки радості, а ти ж знаєш, як це говориться, несподівана радість убиває, все одно як велике горе. А дочка твоя Санчика від захоплення навіть обмочилася. Вбрання, яке ти мені прислав, лежало переді мною, коралі, які мені прислала сеньйора герцогиня, висіли в мене на шиї, в руках я тримала листи, гонець був тут же, а мені, проте, здавалось і ввижалося, ніби все, що я бачу й до чого доторкаюся, це сон, і нічого більше І то сказати: хто б міг подумати, що козопас раптом стане губернатором острова? Памʼятаєш, серденько, що говорила моя мати «Хто багато проживе, той багато й побачить»? Це я до того, що надіюсь побачити ще більше, якщо тільки судилося мені ще пожити Ні, справді, я не заспокоюсь доти, поки не побачу тебе орендарем або відкупщиком, а хто на такому місці, той хоч і може потрапити до чортів у пекло, коли чинитиме зловживання а без грошей все-таки ніколи не сидить Сеньйора герцогиня тобі передасть, що в мене зʼявилося бажання зʼїздити в столицю: подумай і напиши мені, чи згодний ти, а вже я розʼїжджатиму в кареті і постараюсь тебе не знеславити.

Священик, цирульник, бакалавр і навіть паламар не можуть повірити, що ти — губернатор, і говорять, що це навождення або ж чаклунство, як і все що стосується твого пана Дон Кіхота, а Самсон говорить, що він тебе розшукає і виб'є в тебе з голови губернаторство, а з Дон Кіхота — його безглуздя, а я з цього тільки усміхаюсь і знай поглядаю на нитку коралів та прикидаю, яке плаття вийде з твого каптана для нашої дочки.

Послала я сеньйорі герцогині трохи жолудів — вже як мені хотілося б, щоб вони були золоті Якщо у вас на острові носять перлові коралі, то кілька таких коралів пришли мені.

Новини в нас у селі такі: Берруека віддала свою дочку за якогось зубожілого маляра, що приїхав у наше село малювати, що доведеться, рада наша замовила йому намалювати королівський герб над воротами аюнтамʼєнто, він запросив два дукати, йому дали їх наперед, він з тиждень провозився але так нічого й не намалював: мені, говорить, стільки всякої всячини намалювати не під силу Гроші повернув, а одружитися все-таки одружився: встиг туману напустити, що він хороший майстер, насправді ж пензлі він тепер закинув, узявся за лопату і ходить собі в поле, ніби помішик А в сина Педро де-Лобо — тонзурка, всі ступені він уже одержав і хоче йти в священики, а Мінгілья, внучка Мінго Сільвато, про це дізналась і подала на нього скаргу, що він мовляв обіцяв з нею одружитися, злі язики навіть подейкують, ніби вона від нього завагітніла, але він клянеться й божиться, що нічого подібного.

Цього року оливки у нас не вродили, та й оцту в усьому селі не знайдеш і краплі Через наше село проходив полк солдатів і повів з собою трьох дівчат, Я тобі їх не назову: може, вони ще повернуться, і заміж їх усе-таки візьмуть, незважаючи що вони з грішком.

Санчика плете мережива, заробляє вісім мараведі на день готівкою і ховає в копилку — збирає на придане, ну, а оскільки тепер вона губернаторська дочка, то й ні до чого їй заради цього трудитися: вже ти даси їй придане Фонтан у нас на майдані висох: у ганебний стовп ударила блискавка,— дай бог, щоб і всім цим стовпам був такий же кінець.

Чекаю відповіді на цей лист та вирішення про мою поїздку в столицю. Затим пошли тобі господь більше років життя ніж мені самій, або, краще, стільки ж, а то не хотілося б мені залишати тебе одного на білому світі.

Твоя дружина

Тереса Панса».

Листи ці викликали захоплення, сміх, похвали й здивування, а тут ще на довершення всього зʼявився гонець, той самий, з яким Санчо послав лист до Дон Кіхота, і лист цей теж було прочитано вголос, після чого глупоту губернатора було поставлено під сумнів. Герцогиня повела до себе гінця, щоб розпитати,

digitized by ukrbiblioteka.org

як його приймали в селі Санчо, і той, нічого не пропустивши, докладно виклав усі обставини; потім він передав герцогині жолуді й сир, який теж їй послала Тереса, що гадала, ніби сир той — чудовий, ще кращий за трончонський. Герцогиня прийняла сир з найбільшим задоволенням, і тут ми її й залишимо, щоб розповісти, чим закінчилося губернаторство великого Санчо Пансі, цвіту й зерцала острівних губернаторів.

РОЗДІЛ LIII

Про злополучний кінець губернаторства Санчо Панси.

«Хто думає, що все на землі перебуває в одному й тому ж стані, той допускає помилку; навпаки, нам уявляється, що все в світі здійснює свій круг, вірніше сказати — круговорот; за весною йде літо, за літом осінь, за осінню зима, за зимою весна,— ось так і рухається час, подібно до колеса, що безперестану обертається; і тільки життя людське легше від вітру прагне до кінця, надіючись відродитися лише в іншому житті, нічим не обмеженому». Так говорить Сід Ахмет, філософ магометанський, і це не дивно, бо багато хто, позбавлені світочу віри та яких веде лише світло натури, підносились до розуміння бистроплинності й мінливості життя земного та безконечності очікуваного нами життя вічного; а втім, у цьому випадку автор наш міркує про це стосовно до тієї швидкості, з якою закінчилося, зникло, розпалося, розсіялося, ніби тінь або дим, губернаторство Санчо.

Згаданий Санчо в сьому ніч свого губернаторства, пересичений не хлібом і вином, але судовим розглядом, винесенням вироків, складанням уложень і виданням надзвичайних законів, був у постелі, і сон, на зло й наперекір голоду, вже починав заплющувати його очі, як раптом почулися такі шумні крики й такий оглушливий дзвін, що можна було подумати, нібито острів провалюється крізь землю. Санчо сів на ліжку і весь перетворився в слух, намагаючись угадати, яка причина такого великого збентеження; проте він так і не здогадався, навпаки: незабаром до шуму голосів і дзвону приєдналися трубний звук і барабанний бій, і тут Санчо остаточно збентежився й пройнявся страхом і жахом; він схопився на ноги, надів туфлі, бо підлога в спальні була холодна, і, не встигши навіть накинути халат або що-небудь у цьому роді, наблизився до дверей і побачив, що по коридору біжать понад двадцять чоловік з палаючими факелами і вийнятими з піхов шпагами в руках; при цьому всі вони голосно кричали:

— До зброї, до зброї, сеньйоре губернаторе! До зброї, бо незліченна сила ворогів вдерлася на наш острів! Ми загинули, якщо тільки ваша винахідливість і стійкість нас не врятують.

З цими криками, в шаленстві й збентеженні натовп добіг до Санчо, враженого та приголомшеного всім, що він бачив і чув, і, добігши, один з натовпу сказав:

— Озброюйтесь, ваше превосходительство, якщо не хочете загинути самі й занапастити весь наш острів!

— Та навіщо мені озброюватись? — вигукнув Санчо.— Хіба я що-небудь розумію в озброєнні та в обороні? Цю справу найкраще покласти на мого пана Дон Кіхота,— він би за одну мить з цим покінчив і відбив напад, а я, грішна людина, в такому розгардіяші втрачаю голову.

— Ах, сеньйоре губернаторе! — вигукнув інший.— Чи доречна подібна безтурботність? Озброюйтесь, ваша милость, ми вам принесли зброю як для наступу, так і для оборони, виходьте на майдан, будьте нашим вождем і полководцем, бо вам, нашому губернаторові, ця честь належить по праву.

— Гаразд, озброюйте мене,— мовив Санчо.

Тієї ж хвилини були принесені два щити, для цього заздалегідь припасені, і приставлені до грудей та до спини Санчо прямо поверх сорочки, а надіти ще що-небудь йому не дозволили: руки його просунули в навмисно для цього зроблені отвори, а потім міцно стягли його мотузками, так що він був стиснутий і затиснутий і, не маючи можливості зігнути ноги в колінах або ж ступити кроку, тримався прямо, як палиця. В руки йому вклали спис, і, щоб устояти на ногах, він на нього сперся. Коли ж він був таким чином одягнений в обладунок, йому сказали, щоб він ішов уперед, вів за собою інших і підносив дух війська, та що коли, мовляв, він погодиться бути їхньою провідною зіркою, гнотом і світочем, то все закінчиться благополучно.

— Та як же я, нещасний, піду,— заперечив Санчо,— коли я не можу навіть поворушити колінними чашечками, бо мене не пускають оці дошки, які просто прилипли до моєї шкіри? Єдине, що вам залишається, це взяти мене

на руки і вставити навстоячки чи навскоси в яку-небудь хвіртку, і я захищатиму її списом або ж власним тілом.

— Ідіть, сеньйоре губернаторе,— сказав хтось з натовпу,— вас не пускають не стільки дошки, скільки страх. Оволодійте собою і поспішіть, а то буде пізно: ворог усе прибуває, крики посилюються, небезпека зростає.

Кінець кінцем умовляння й осуди подіяли: бідний губернатор зробив був спробу зрушити з місця, але тут же з усього розмаху гепнувся на підлогу, так що в нього іскри з очей посипалися. Він залишився лежати на підлозі, ніби черепаха, ув'язнена й замурована між верхнім і нижнім щитом, або ніби окіст між двома листами, чи, нарешті, мов човен, що врізався носом у пісок; тимчасом у глузівників падіння його не викликало й найменшого жалю, навпаки: вони погасили факели і ще голосніше почали кричати, з ще більшим запалом узялися закликати до зброї і, перестрибуючи через бідного Санчо, з такою люттю почали бити мечами по його щитах, що коли б бідолашний губернатор не підібрав ноги і не втягнув голову під щити, то йому б не минути лиха; стиснутий до неможливого, Санчо обливався потом і палко молився богові, щоб він позбавив його від цієї напасті. Одні на нього натикались, інші падали, а хтось навіть забрався на нього і, ніби з сторожевої вишки, почав командувати військами й кричати щодуху:

— Гей, наші, сюди! Ворог найбільше тіснить нас з цього боку! Охороняйте цей вхід! Замкніть ворота! Загородіть сходи! Тягніть сюди запалювальні снаряди, лийте вар і смолу в казани з киплячим маслом! Перегородіть вулиці матрацами!

Словом, він старанно перелічував усякий військовий посуд, всілякі знаряддя й бойові припаси, необхідні для того, щоб відстояти місто, тоді як сильно потріпаний Санчо все це слухав, терпів і говорив собі: «О господи, зроби так, щоб острів якнайскоріше був узятий, а мене або умертви, або позбав від цієї лютої знегоди!» Небо почуло його благання, бо нежданно-негадано пролунали крики:

— Перемога, перемога! Ворог розбитий! Сеньйоре губернаторе, гей, сеньйоре губернаторе! Вставайте, ваша милость! Поспішайте пожати плоди перемоги та розподілити трофеї, захоплені у ворога завдяки міцності й безстрашності вашого духу.

— Підніміть мене,— слабким голосом мовив змучений Санчо.

Йому допомогли підвестись, і, піднявшись з підлоги, він сказав:

— Плюньте мені в очі, якщо я й справді когось переміг. Не бажаю я розподіляти трофеї, я прошу і молю про одне: хто-небудь з вас, будьте другом, дайте мені ковточок вина, а то в мене усе в горлі пересохло, і витріть мене, а то я весь намок від поту.

Коли ж Санчо обтерли, принесли йому вина і зняли з нього щити, він сів на ліжко і тут же від страху, хвилювання і втоми знепритомнів. Наших потішників уже починала мучити совість, що забава їхня виявилася такою для Санчо болісною, проте Санчо скоро очуняв, і це їх втішило. Санчо поцікавився, котра година; йому відповіли, що вже світає. Він ні про що більше не став питати і, без усяких розмов, зовсім мовчки, почав одягатись, а присутні дивилися на нього і не могли збагнути, яка мета цього такого квапливого вдягання. Нарешті він одягся і, ледве пересуваючи ноги, бо він був сильно потріпаний і насилу рухався, попрямував до стайні, а за ним слідом пішли всі інші; він же наблизився до сірого, обняв його, на ознаку привітання поцілував у лоб і, пустивши сльозу, заговорив:

— Прийди до мене, мій товаришу і друже, що ділив зі мною труди та прикрості! В ту пору, коли я з тобою водився і не мав інших турбот, крім лагодження твоєї упряжі і підтримування живота твого, години мої, дні і ночі текли щасливо, але варто було мені покинути тебе і зійти на башти марнославства й гордині, як мене почали обсідати тисяча напастей, тисяча митарств і кілька тисяч хвилювань.

Вимовляючи такі слова, Санчо одночасно сідлав осла, а з тих, хто стояв навколо нього, ніхто його не переривав. Як тільки він осідлав сірого, то з немалим трудом і з немалими муками на нього забрався і, звернувшись з словом і промовою до домоправителя, секретеря, дворецького, лікаря Педро Нестерпно й до багатьох інших, тут присутніх, почав так:

— Дайте дорогу, добродії мої, і дозвольте мені повернутися до колишньої моєї волі, дозвольте мені повернутися до колишнього мого життя, щоб я міг устати з нинішньої моєї домовини. Я не народжений бути губернатором і захищати острови та міста від вторгнення ворожих полчищ. Я куди краще вмію орати й копати землю, підрізувати й відсаджувати виноград, ніж видавати закони і обороняти провінції та королівства. Апостолові Петру добре в Римі,— я хочу сказати, що кожен повинен займатися тією справою, для якої він народжений. Мені більше до лиця держати в руці серп, ніж жезл губернатора. Краще мені досхочу наїдатися юшкою, ніж залежати від скнарості нахабного лікаря, який морить мене голодом. І я вважаю за краще в літній час розлягтися під дубом, а в зимову пору вкритися шкурою

digitized by ukrbiblioteka.org

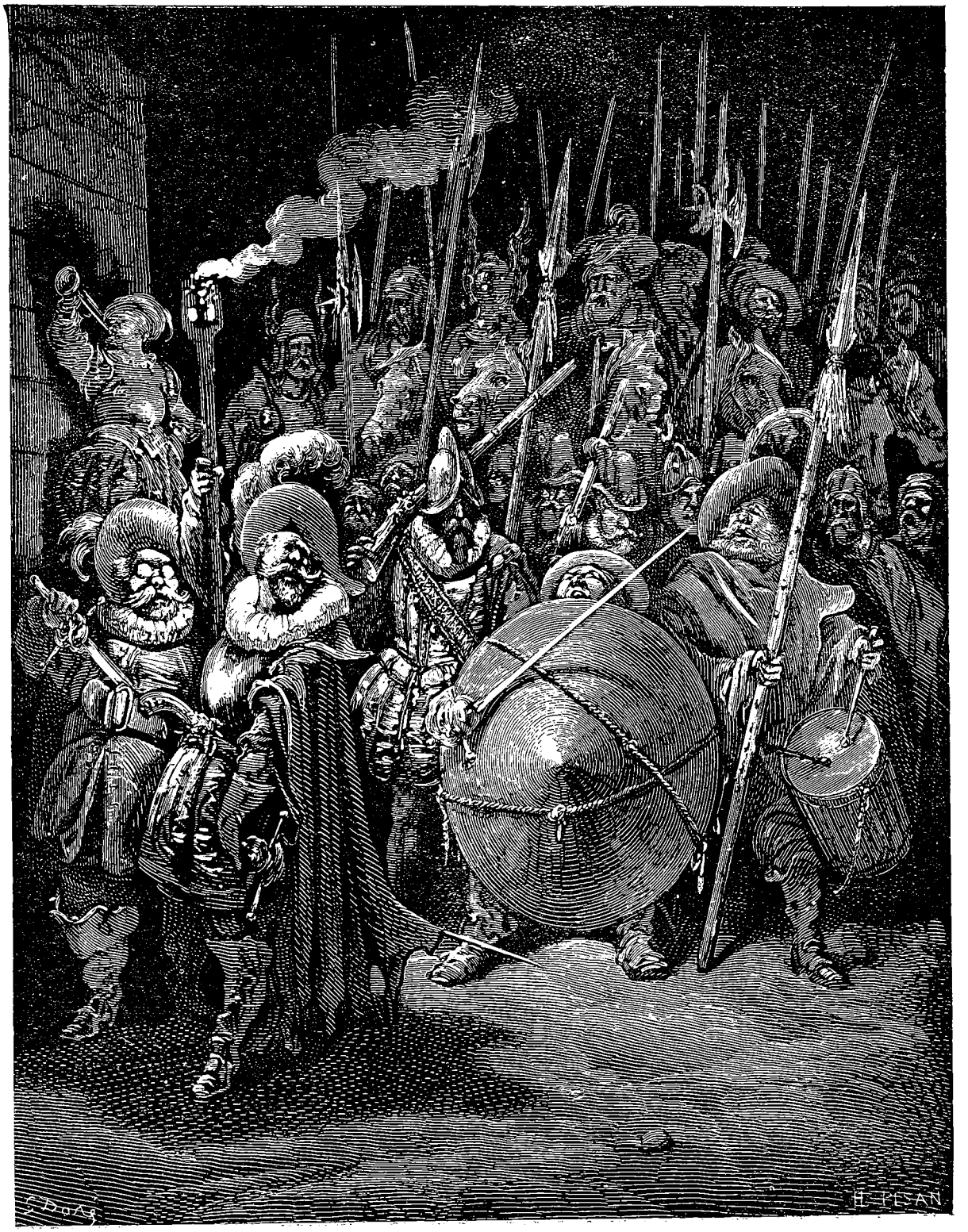

дворічного барана, але тільки знати, що ти сам собі пан, ніж під ярмом губернаторства спати на голландського полотна простиралах і носити соболині хутра. Зоставайтеся з богом, ваші милості, і скажіть сеньйорові герцогу, що голяком я народився, голяком весь свій вік прожити ухитрився: я хочу сказати, що вступив я на посаду губернатора без шеляга в кишені і без шеляга з неї йду — протилежно тому, як звичайно виїжджають з островів губернатори. А тепер розступіться й пропустіть мене: я їду лікуватися пластирями, а то в мене, мабуть, жодного здорового ребра не залишилося, з ласки ворогів, які нині вночі по мені пройшлися.

— Даремно, сеньйоре губернаторе,— заперечив лікар Нестерпно,— я дам вашій милості пиття від ударів і переломів, і ви одразу ж зміцнієте й видужаєте. Щождо їжі, то я обіцяю вашій милості виправитися і дозволятиму вам віддавати багату дань чому завгодно.

— Треба було раніше думати! — відрізав Санчо.— Я швидше перетворюся на турка, ніж відміню свій від'їзд. Добренького потроху! Клянуся богом, я й тут у вас не залишусь губернатором і ніякого іншого губернаторства не прийму, хоч би мені його на блюді піднесли, і це так само вірно, як те, що на небо без крил не полетиш. Я з роду Панса, а Панса, всі до одного, упертюхи, і якщо хто з нас сказав: «лишка», хоч би насправді був чіт, так, усьому світу на зло, і поставить на своєму: лишка та й тільки. Нехай ось тут, у стайні, залишаються ті самі мурашині крильця, які на біду піднесли мене вгору для того, щоб мене заклювали щурі й інші птахи, а ми краще спустимося на землю і будемо по ній ходити попросту — ногами; правда, на ногах у нас ви не побачите кордовських розшитих чобітків, зате в грубих мотузяних туфлях у нас недостачі не буде. Всяка яточка знай свою парочку, далі постелі ноги не випростуй, а тепер дайте мені дорогу: час уже пізній.

На це домоправитель йому сказав:

— Сеньйоре губернаторе, ми цілком згодні відпустити вашу милость, хоч ваш від'їзд надто для нас прикрий, бо розсудливість ваша і християнські вчинки такі, що ми не можемо за вами не жалкувати, однак вам повинно бути відомо, що всякий губернатор, перш ніж виїхати з дорученої йому області, зобов'язаний подати звіт. Так от, ваша милость, спершу подайте звіт за десять днів вашого губернаторства, а тоді їдьте з богом.

— Ніхто не має права вимагати з мене звіту,— заперечив Санчо,— за винятком особи, що має на те повноваження від самого сеньйора герцога, а я саме до герцога і їду і подам йому звіт за всіма правилами. Тим більше виїжджаю я звідси голяка, а це найкращий доказ, що управляв я, як янгол.

— Їй-богу, шановний Санчо правий,— мовив лікар Нестерпно,—і я стою за те, щоб його відпустити, а герцог буде надто радий його бачити.

Всі до нього приєдналися і відпустили Санчо, запропонувавши йому спочатку охорону, а також усе потрібне для усолодження його особи й для зручностей у дорозі. Санчо сказав, що він нічого не має проти одержати трохи вівса для сірого, а для себе — півголови сиру та півбухана хліба: шлях, мовляв, недалекий, а тому кращих і багатших запасів харчів не вимагається. Всі почали його обнімати, він із сльозами на очах обняв кожного і, нарешті, вирушив у дорогу, а вони довго ще дивувались як з його слів, так і з непохитного й такого розумного його рішення.

РОЗДІЛ LIV,

в якому мова йде про речі, що стосуються саме цієї історії й ніякої іншої.

У герцога з герцогинею було вирішено, що викликові, який Дон Кіхот кинув їхньому васалу з вищезазначеної причини, належить дати хід; проте хлопець той був тоді у Фландрії, куди він утік, щоб не мати своєю тещею донью Родрігес, а тому їхні світлості поклали замінити його одним із своїх лакеїв, гасконцем на ім'я Тосілос, попередньо пояснивши йому добренько, в чому полягають його обов'язки. Через два дні герцог сказав Дон Кіхотові, що супротивник його приїде за чотири дні, з'явиться на місці двобою в повному рицарському озброєнні і буде твердити, що дівчина верзе нісенітницю з половину своєї бороди, а то й з цілу бороду, коли запевняє, що він обіцяв з нею одружитися. Дон Кіхот був у захопленні від таких вістей, дав собі слово проявити в цьому двобої чудеса хоробрості і визнав за велику удачу те, що йому випадає можливість показати їхнім світлостям, до чого доходить доблесть могутньої його руки; того ради, задоволений і торжествуючий, чекав він, коли, нарешті, минуть ці чотири дні, і таке охопило його нетерпіння, що перетворилися вони для нього на чотириста віків.

Але не будемо перешкоджати цим чотирьом

digitized by ukrbiblioteka.org

дням минати (як не перешкоджаємо ми й багато чому іншому) і вирушімо слідом за Санчо, що верхи на сірому поїхав до свого пана, товариство якого усміхалося йому більше, ніж управління всіма островами на світі, і було в нього на серці і легко і сумно. Сталося, проте, що він ще не так далеко від'їхав од острова, який недавно підлягав йому (до речі сказати, він так і не спромігся з'ясувати, чим саме управляв: островом, містом, містечком чи селищем), коли раптом побачив, що назустріч йому йдуть по дорозі шість прочан з посохами, з числа тих чужоземців, які співами здобувають собі милостиню; порівнявшися з ним, вони стали в ряд і, всі раптом підвищивши голос, затягли своєю мовою щось таке, чого Санчо не міг зрозуміти, за винятком одного тільки слова, яке вони виразно вимовляли, тобто *милостиня;* це слово навело Санчо на думку, що вони просять милостиню; а оскільки Санчо, за словами Сіда Ахмета, був людиною надто жалісливою, то і вийняв він із торби весь свій запас: півбуханки хліба й півголови сиру і віддав їм, знаками пояснивши, що більше в нього нічого немає. Вони прийняли його подаяння з великим бажанням і сказали:

— *Гельте, гельте!* [1]

— Не збагну, чого вам від мене треба, добрі люди? — мовив Санчо.

Тоді один з прочан дістав з-за пазухи гаманець і показав його Санчо, з чого той зробив висновок, що вони просять у нього грошей; і, приставивши великий палець собі до горла та розчепіривши всі інші, Санчо дав їм зрозуміти, що в нього ні чорта немає, потім підхльоснув сірого і поїхав далі; а коли він проїжджав мимо прочан, один з них, що дивився на нього дуже уважно, кинувся до нього, обхопив його руками і голосно чистою іспанською мовою заговорив:

— Боже мій! Кого я бачу! Невже я тримаю в обіймах дорогого мого друга, милого мого сусіда Санчо Пансу? Так, звичайно, це він — адже не сплю ж я і не напідпитку.

Санчо Пансу здивувало, що його називають на ім'я, що якийсь там чужоземець його обіймає, і хоч як він вдивлявся в чужоземця, мовчки і з великою увагою, а все-таки впізнати не міг; а прочанин, бачачи його здивування, мовив:

— Як, друже мій Санчо, невже ти не впізнаєш свого сусіда Рікоте-мориска, сільського крамаря?

При цих словах Санчо подивився на нього ще уважніше, став пригадувати, нарешті зрозумів, хто перед ним, і, не злазячи з осла, обняв Рікоте за шию і сказав:

— Та який же дідько впізнав би тебе, Рікоте, коли ти отаким опудалом вирядився? Скажи, будь ласка, хто це тебе так обасурманив і як у тебе вистачило сміливості повернутися в Іспанію? Адже тебе можуть схопити, впізнати, і тоді тобі так це не минеться.

— Коли ти мене не викажеш, Санчо, то я певен, що в цьому одязі ніхто мене не впізнає,— заперечив прочанин.— Давай, лишень, брате, звернемо он до того тополевого гаю,— мої супутники бажають там перекусити й відпочити, і ти поїси з нами; це все народ смирний, а я тим часом розповім тобі, що зі мною сталося після того, як я по указу його величності пішов з нашого села: ти, певно, чув, який грізний був цей указ для нещасних моїх одноплемінників.

Санчо прийняв пропозицію Рікоте, той поговорив з іншими прочанами, після чого, дуже відхилившись убік од великого шляху, все товариство рушило до тополевого гаю. Тут чужоземці покидали посохи, познімали свої чи то плащі, чи то пелерини і залишилися в одному вбранні; все це були люди ще молоді і надто стрункі, за винятком Рікоте, людини вже похилого віку. У всіх у них були торбинки, і всі ці торбинки були, очевидно, туго набиті,— набиті, головним чином, всякими гострими закусками, що на відстані двох миль збуджували жагу. Прочани розляглися на землі і просто на травці, що замінила їм скатертину, розклали хліб, сіль, ножі, горіхи, куски сиру і обгризені кістки від стегна: продовжувати обгризати їх було вже даремно, але обсмоктувати нікому не заборонялося. Ще виставили вони одну чорного кольору страву, нібито називану *кав'яль*, яка готувалася з риб'ячих яєць та була така гостра, що її необхідно чимнебудь запивати. Також не було тут недостачі в оливках, хоч сухих, без усякої приправи, проте смачних і спокусливих. Одначе найкращими рослинами бенкетного цього поля виявилися шість фляг з вином, які були витягнуті з усіх торбинок; навіть добрий Рікоте, що перетворився з мориска на німця, і той дістав свою флягу, яка завбільшки була така, як усі інші п'ять.

Приступили вони до трапези з великою насолодою і їли надто повільно, смакуючи кожний кусочок; від кожного блюда підчіплювали на кінчик ножа зовсім трошки, а через мить усі раптом піднімали руки і фляги; промочуючи собі горло з шийки фляг, вони не відриваючись дивилися на небо, ніби брали його на приціл, а потім, поки те, що було в посудинах, переливалося в шлунки, довго ще похи-

[1] Гельте — викривлене німецьке слово das Geld — гроші.

digitized by ukrbiblioteka.org

тували з боку на бік головами на знак одержуваної насолоди. Санчо на все це поглядав і *нітрохи не журився;* навпаки, наслідуючи добре відоме йому прислів'я: «Будеш жити в Римі — тягнися за іншими», він попросив у Рікоте флягу і за прикладом інших з неменшим задоволенням узяв небо на приціл.

Чотири рази давали себе піднімати фляги, але п'ятого разу це відбутися не могло, бо фляги були виціджені на славу і стали ще сухіші, ніж дрік, що трохи потьмарило всезагальну веселість. Час од часу хто-небудь із співтрапезників потискував Санчо руку і говорив: «Шпанес і німес — фсе отно: топрий тофариш», а Санчо відповідав: «Топрий тофариш, клястися богом», та на цілу годину вибухав реготом, і в цей час у нього вилітало з голови все, що з ним сталося, поки він був губернатором, бо на ті моменти і проміжки часу, коли люди їдять та п'ють, влада турбот не поширюється. Далі та обставина, що вино кінчилося, послужила початком сну, який подолав усіх чужоземців, і вони полягали на тих же самих столах і скатертинах, за якими бенкетували; тільки Рікоте і Санчо не спали, бо їли більше за всіх і менше за всіх пили; Рікоте відізвав Санчо вбік, і, залишивши чужоземців поринутими у солодкий сон, вони розташувалися під тінню бука, і тут Рікоте, ні разу не збившись на своє мавританське наріччя, чистою кастільською мовою розповів про себе таке:

— Тобі добре відомо, сусіде й друже мій Санчо Пансо, як настрахав і вжахнув усіх одноплемінників той указ, який його величність наказав видати проти нас і обнародувати,— я принаймні ось до якої міри був наляканий: ще не минув строк, який нам дав король для того, щоб виїхати з Іспанії, а мені здавалося, нібито я сам і мої діти вже піддані суворому покаранню. Я розміркував, і, на мою думку, зовсім правильно (як міркує всяка людина, яка знає, що по закінченні визначеного строку її виженуть з дому, де вона живе, і тому починає заздалегідь підшукувати собі нове приміщення), розміркував, кажу, що мені треба самому, без сім'ї, піти з села і вибрати місце, куди б можна було з усіма зручностями і не так квапливо, як інші, перевезти рідних: адже я чудово розумів, та й усі наші старики розуміли, що королівський указ — це не пусті погрози, як запевняли інші, а справжній закон, який через певний час вступить у силу. І я не міг не вірити королівському указові, бо знав, які злочинні й безглузді задуми були в наших, такі підступні, що тільки божою ласкою можна пояснити ту обставину, що король здійснив мудре своє рішення,— зрозуміло, я не хочу цим сказати, що ми всі були до цієї змови причетні, серед нас були стійкі і справжні християни, але таких було надто мало, і вони не могли опиратися нехристям; як би там не було, небезпечно пригрівати на грудях гадину і мати ворогів у своєму власному домі. Коротше кажучи, ми наше вигнання заслужили, але хоч збоку це покарання уявлялося м'яким і милосердим, нам же воно здалося більш ніж жахливим. Скрізь, куди б не закинула нас доля, ми плачемо по Іспанії: ми ж тут народилися, це ж справжня наша вітчизна і ніде не зустрічаємо ми такого прийому, на який заслуговує нещастя, що спіткало нас, але особливо нас принижують і ображають в Берберії та скрізь в Африці, а ми ж сподівалися, що саме там нас, уже напевно, приймуть з честю і приласкають. Не берегли ми того, що мали, а тепер от, загубивши, й плачемо, і майже всім нам до того хочеться повернутися в Іспанію, що більшість тих, хто, як, наприклад, я, знає іспанську мову,— а таких багато,— повертається назад, кинувши напризволяще дружин і дітей: так ми любимо Іспанію. І тепер я знаю по собі, що недарма говориться: «Немає нічого солодшого за любов до вітчизни». Ну, так от, покинув я наше село і перебрався у Францію, і хоч нас зустріли там гостинно, у мене, проте, з'явилось бажання подивитися й інші краї. Спочатку я побував в Італії, а потім опинився в Німеччині, і ось там мені здалося привільніше, тому що місцеві жителі на різні дрібниці не звертають уваги: кожний живе, як хоче, бо майже у всій країні існує свобода совісті. Я найняв будинок в одному містечку поблизу Аугсбурга, а потім пристав до цих прочан, які щороку натовпами вирушають на поклоніння святим місцям в Іспанію, тому що Іспанія для них друга Америка, джерело найвірнішої наживи й цілком певного заробітку. Вони мають звичай обходити всю країну вздовж і впоперек, і немає такого містечка, звідки б вони пішли, як говориться, піймавши облизня і заробивши менш як один реал грішми, так що на кінець подорожі у них утворюється понад сто ескудо чистого прибутку, які вони потім вимінюють на золото, а золото вправляють у посохи або зашивають у підкладку пелерини, взагалі вдаються до якої-небудь хитрості і, незважаючи на застави й митниці, проносять через кордон. І от, Санчо, я збираюся тепер викопати скарб, який я свого часу закопав у землю, а закопав я його за селом, значить немає для мене тут ніякого риску; потім з Валенсії напишу дружині й дітям, можливо й сам з'їжджу по них (я знаю, що вони в Алжірі) і постараюся переправити їх спочатку в яку-небудь французьку гавань, звідти в Німеччину, а вже там як господь

дасть,— а розміркував я так тому, Санчо, що знаю напевно: дочка моя Рікота і дружина моя Франсіска Рікоте — християнки й католички, а я хоч і не католик, все ж у мене більше християнського, ніж маврітанського, і я вічно молю бога, щоб він відкрив мені очі розуму і навчив мене, як слід йому служити. Одне мене дивує: не розумію, чому моя дружина й дочка визнали за краще виїхати в Берберію, а не у Францію, де вони могли б жити по-християнськи.

На це Санчо йому сказав:

— Послухай, Рікоте, адже це не від них залежало, їх вивіз з собою твій шурин Хуан Тьйопьєйо, а він — розумний мавр, і вже він їх відвіз, слід гадати, в надійне місце. І ще я хочу тобі сказати одну річ: здається мені, що даремно ти будеш шукати свій скарб, бо у нас пройшла чутка, нібито в шурина твого і в дружини під час митного огляду відібрали багато перлів та золотих монет.

— Усе це цілком імовірно,— зауважив Рікоте,— але тільки я переконаний, Санчо, що скарбу мої рідні не зачепили: адже я, боячись, коли б з того не вийшло біди, не відкрив їм, де він заритий, і от якщо ти, Санчо, погодишся піти зі мною і допомогти мені викопати його і сховати, я дам тобі двісті ескудо,— вони тобі згодяться на твої потреби, а мені відомо, що ти дуже навіть терпиш нужду.

— Я б тобі допоміг,— відповів Санчо,— але я ніскільки не користолюбний, інакше я сьогодні вранці не випустив би з рук однієї посади,— а залишися я на ній, так у мене стіни в будинку були б у золоті, а через півроку їв би я на сріблі. Та й потім допомагати ворогам його величності — це, на мій розсуд, зрада, і тому не тільки що за двісті ескудо, які ти мені обіцяєш, але коли б ти навіть готівкою виклав зараз переді мною всі чотириста, і то б я з тобою не пішов.

— А від якої посади ти відмовився, Санчо? — спитав Рікоте.

— Я відмовився од губернаторства на острові,— відповів Санчо,— та ще на такому острові, якого, сказати по честі, вдень з вогнем не розшукаєш.

— А де ж цей острів? — поцікавився Рікоте.

— Де? — перепитав Санчо.— На відстані двох миль звідси, і називається він островом Баратарією.

— Годі-бо, Санчо,— заперечив Рікоте,— острови бувають серед моря, а на суші ніяких островів немає.

— Як так немає? — вигукнув Санчо.— Кажуть тобі, друже Рікоте, що сьогодні вранці я звідти виїхав, а ще вчора управляв ним, як хотів, ніби стрілець — своїм луком, все ж, незважаючи на те, я його покинув, бо посада губернатора здалася мені небезпечною.

— Скільки ж ти на губернаторстві заробив?— спитав Рікоте.

— Заробив я ось що,— відповів Санчо: — Я зрозумів, що годжуся управляти хіба що тільки чередами і що за багатство, яке можна нажити на губернаторстві, людина платить спокоєм і сном, і не тільки сном, а і їжею, бо на островах губернатори їдять мало, особливо коли при них перебувають лікарі, які стежать за їхнім здоров'ям.

— Я тебе не розумію, Санчо,— признався Рікоте,—але тільки здається мені, що ти верзеш нісенітницю: ну, хто б тобі міг довірити управління островом? Невже не знайшлося на світі людей, більше для цього підхожих? Що ти, Санчо, опам'ятайся! Краще, повторюю, подумай, чи не піти тобі все-таки зі мною і чи не допомогти відкопати скарб, а це ж і справді скарб — так багато я там приховав, і знову повторюю: я тобі дам стільки, що ти станеш жити безбідно.

— Я тобі вже сказав, Рікоте, що не бажаю,— заявив Санчо.— Скажи спасибі, що я тебе не викажу, а тепер —час добрий, іди своєю дорогою, а я поїду своєю: я добре знаю, що і з праведно нажитим іноді розлучаєшся, а з неправедно нажитим лиха не позбудешся.

— Не хочеш — як хочеш, Санчо,— мовив Рікоте.— Ти мені ось що скажи: коли моя дружина, дочка і шурин виїжджали, ти був у цей час у селі?

— Як же, був,— відповів Санчо,— і можу тобі сказати, що скільки було в селі народу, всі вибігли подивитися на твою дочку — до того вона вродлива, і всі говорили, що такої красуні на всьому світі не знайдеш. А вона плакала, обнімала подруг своїх, приятельок і всіх, хто підходив до неї розпрощатися, і просила помолитися за неї богу і цариці небесній, і так жалісливо це в неї виходило, що навіть я — і то сплакнув, а я ж не сказати, щоб уже дуже був плаксивий. І даю тобі слово, що багатьом хотілося сховати її або викрасти по дорозі, та тільки боялися порушити королівський указ. Проте найбільше хвилювався дон Педро Грегоріо — ти його знаєш: молодий хлопець, багатий нащадок,— кажуть, він твою дочку кохав і з тих пір, як вона поїхала, він більше до нас у село не з'являвся, і ми всі думаємо, що він поїхав слідом за нею з тим, щоб викрасти її, однак поки що про них ні слуху ні духу.

— Я давно вже відчував недобре,— признався Рікоте,— відчував, що цей дворянин до краю захоплений моєю дочкою, але я був так упевнений у суворих правилах Рікоти, що його

digitized by ukrbiblioteka.org

кохання нітрохи мене не тривожило: ти, певно, чув, Санчо, що маврітанки рідко, а вірніше сказати, ніколи не зв'язують себе узами кохання з чистокровними християнами, а в моєї дочки на умі не стільки кохання, скільки божественне, і вона, думається мені, не зверне уваги на домагання багатого цього нащадка.

— Дай боже,— зауважив Санчо,— а то їм обом прийшлося б погано. Ну, а тепер, друже Рікоте, відпусти мене: я хочу засвітла приїхати до мого пана Дон Кіхота.

— Їдь з богом, брате Санчо, супутники мої вже ворушаться, і нам теж час вирушати.

Тут вони обнялися, Санчо забрався на свого сірого, Рікоте сперся на свій посох, і вони розсталися.

РОЗДІЛ LV

Про те, що сталося з Санчо в дорозі, а також і про інші дуже цікаві речі.

Санчо через зустріч з земляком своїм Рікоте забарився в дорозі і не встиг того ж дня добратися до герцогського замка: він уже був од нього на відстані півмилі, коли настала ніч, темна й непроглядна, а оскільки справа відбувалася влітку, то він не дуже вже цим засмутився і, вирішивши чекати до ранку, звернув з дороги; але така вже була його гірка і злощасна доля, що, шукаючи, де б зручніше розташуватися, він і його сірий провалилися в глибоке та найпохмуріше підземелля, що знаходилося між якимись дуже стародавніми руїнами, і під час падіння Санчо почав гаряче молитися богу, гадаючи, що летіти йому тепер до самого пекла. Проте вийшло не так, бо на відстані трохи більше від трьох сажнів од земної поверхні сірий відчув під собою твердий грунт, а Санчо утримався на його спині, не одержавши не тільки каліцтва, але навіть і ушкодження. Він, затамувавши дух, обмацував себе, щоб переконатися, чи здоровий він і чи немає де якоїсь подряпини, а коли упевнився, що живий і здоровий, то довго-довго потім дякував творцеві за вчинену ласку: адже до того він був цілком упевнений, що від нього зостанеться мокре місце. Після цього він обмацав руками стіни підземелля, щоб переконатися, чи не можна без сторонньої допомоги звідси видертися; стіни, однак, виявилися рівні, без найменшого виступу; через цю обставину Санчо вельми засмутився, особливо коли почув, що сірий тихо й жалібно стогне, і стогнав він недаремно, не від поганої звички, а тому що і насправді впав не дуже вдало.

— Ох! — вигукнув тут Санчо Панса.— Скільки несподіваних пригод на кожному кроці трапляється з тими, хто живе на цьому злополучному світі! Чи спаде кому на думку, що людина, яка вчора ще займала посаду губернатора острова й панувала над прислужниками своїми та васалами, сьогодні буде похована в ямі, і не знайдеться нікого, хто б її виручив, не знайдеться такого слуги й такого васала, який прийшов би їй на допомогу? Мабуть, пропадати нам тут з голодухи, і мені і моєму ослові, коли тільки ми раніше ще не помремо, він — од своїх ушибів і каліцтв, а я — від нудьги. Ні вже, мені не буде такої удачі, як моєму панові Дон Кіхоту Ламанчському: у печері цього самого зачарованого Монтесіноса, куди він зійшов і спустився, його прийняли краще, ніж у власному будинку,— його, можна сказать, чекали накритий стіл і постелене ліжко. Перед його очима з'явились у цій печері чудові і заспокійливі видіння, а я тут побачу, слід гадати, самих тільки жаб та гадюк. Нещасна я людина, ось до чого мене довели безглузді мої витівки! Звідси вже,— коли бог захоче, щоб мене знайшли,— витягнуть тільки мої кісточки, гладенькі, білі і обгризені, разом з кістками доброго мого сірого, і ось по них, можливо, і здогадаються, хто ми такі,— принаймні здогадаються ті, хто знають, що Санчо Панса ніколи не розлучався з своїм ослом, а осел — з Санчо Пансою. Знову скажу: бідолашні ми з моїм ослом! Мабуть, така вже наша нещасна доля: не судилося нам вмерти на батьківщині, серед своїх близьких,— адже коли б і там нас спіткало лихо непоправне, то все-таки знайшлися б люди, які нас пожаліли б і в смертну нашу годину закрили б нам очі. Ох, товаришу й друже мій, як погано я тобі віддячив за вірну твою службу! Пробач мені і, як тільки можеш, благай долю, щоб вона врятувала нас обох од нестерпної цієї напасті; за це я обіцяю покласти тобі на голову лавровий вінок, так що ти будеш схожий на заквітчаного лаврами поета, і почну видавати тобі подвійну порцію вівса.

Так нарікав Санчо Панса, а осел слухав його, не кажучи ні слова,— у такому скрутному і тяжкому становищі перебувало нещасне чотириноге. Вся ніч пролинула в них у тяжких стогнаннях і слізних скаргах, і, нарешті, настав день, при блиску та сяйві якого Санчо переконався, що вибратися з цього колодязя

без сторонньої допомоги зовсім неможливо, і він знову почав стогнати й кричати, гадаючи, що хтось та почує його, але голос його був голосом волаючого в пустелі, бо в усій окрузі нікому було його почути, і тоді Санчо втратив усяку надію на врятування. Сірий, як і раніше лежав навзнак,— Санчо Панса ледве-ледве підняв його, бо сірий насилу міг триматися на ногах; потім Санчо вийняв з дорожної торби, яка розділила його долю і зробила падіння разом з ним, шмат хліба і простягнув його ослові, осел від такого дару не відмовився, а Санчо йому при цьому мовив, наче той був спроможний його зрозуміти:

— З хлібцем і горе по коліна.

В цей самий час він запримітив у стіні підземелля отвір, у який, пригнувшись і скорчившись, могла пролізти людина. Санчо Панса кинувся до цієї стіни і, зщулившись, проникнув в отвір, а проникнувши, побачив, що він довгий і чим далі, тим стає ширшим; а розглядіти отвір йому вдалося завдяки сонячному променю, який, пробиваючись ніби крізь дах, усе всередині освітлював. Ще він побачив, що далі отвір усе розширюється і переходить у другу простору печеру; побачивши усе це, він повернувся до свого осла, а потім почав каменем прочищати отвір, і він так збільшився, що трохи згодом крізь нього легко можна було провести осла; Санчо тільки цього і треба було: він узяв осла за недоуздок і вирушив підземним ходом уперед, розраховуючи на те, що з іншого боку буде вихід. Часом він ішов у півтемряві, часом — у цілковитій пітьмі, і весь час—у страху. «Боже всемогутній, допоможи мені! — говорив він сам собі.— Для мене це справжнє нещастя, а для пана мого Дон Кіхота це, треба думати, було б неабиякою пригодою. Він би, певно вже, прийняв ці провалля і підземелля за квітучі сади й палаци Гальяни і сподівався, що за цими похмурими тіснинами перед ним відкриється квітучий луг, а я, злощасний, скудоумний і малодушний, я щосекунди чекаю, що під ногами в мене раптово розверзнеться нова безодня, ще глибша за цю, і мене поглине. Лихо, коли приходить одно, це ще не лихо». Таким ось чином і в подібних думках Санчо пройшов, як йому здалось, трохи більше півмилі і, нарешті, розрізнив слабке світло, схоже на денне: невідомо звідки пробиваючись, воно вказувало на те, що шлях цей, який уявлявся Санчо шляхом на той світ, насправді вільний.

Тут Сід Ахмет Бен-інхалі його залишає і повертається до Дон Кіхота, а Дон Кіхот тим часом у радісному хвилюванні чекав двобою з спокусником дочки доньї Родрігес, за честь якої, так віроломно зганьблену й опорочену, він мав намір заступитися. Але ось якось вранці Дон Кіхот виїхав із замка, щоб повчитися і повправлятися перед наступним боєм, і погнав Росинанта кар'єром або, точніше, коротким галопом, а Росинантові копита опинились біля самого підземелля, так що не натягни Дон Кіхот з усіх сил поводи, він звалився б туди неминуче. Так чи інакше він стримав Росинанта і не звалився; під'їхавши ж трохи ближче, він, не злазячи з коня, почав оглядати яму, і в той час, як він її оглядав, знизу до нього долинули голосні крики; тут він насторожився і кінець кінцем уловив і розібрав, що саме з глибини кричали:

— Гей ви, там, наверху! Невже не знайдеться серед вас християнина, який мене б почув, або жалісливого рицаря, який змилостивився б над заживо похованим грішником, над бідолашним губернатором без губернаторства?

Дон Кіхоту здалося, що це голос Санчо Панси, і це його вразило й здивувало; і скільки міг, підвищивши голос, він спитав:

— Хто там унизу? Хто це плачеться?

— Кому ж тут бути і кому ще плакатися,— почулося у відповідь,— як не бідоласі Санчо Пансі, що за свої гріхи і на своє нещастя призначений губернатором острова Баратарії, а раніш був у зброєносцях у славетного рицаря Дон Кіхота Ламанчського?

При цих словах Дон Кіхот зовсім здивувався і остовпів: він уявив, що Санчо Панса вмер і що в цьому підземеллі томиться його душа; і, схвильований цією думкою, він заговорив:

— Заклинаю тебе всім, чим тільки може заклинати правовірний християнин: скажи мені, хто ти такий, і коли ти неприкаяна душа, скажи, що я можу для тебе зробити, бо хоч покликання моє полягає в тім, щоб захищати й допомагати нещасним, які живуть на цьому світі, проте я готовий поширити його і на те, щоб визволяти й виручати знедолених, що відійшли у світ інший, якщо тільки вони самі не владні собі допомогти.

— Впізнаю по розмові мого пана Дон Кіхота Ламанчського,— почулося у відповідь,— та й голос, безперечно, його.

— Так, я той самий Дон Кіхот, покликання якого— визволяти й виручати з бід живого й мертвого. А тому скажи мені, хто ти такий,— ти, який здивував мене, бо коли ти мій зброєносець Санчо Панса і ти вмер, і тебе не потягли біси, а з божої ласки ти знаходишся у чистилищі, то свята наша мати римсько-католицька церква знає такі заупокійні молитви, що позбавлять тебе від мук, яких ти зазнаєш нині, і я з свого боку буду про те клопотатися й готовий пожертвувати заради цього своїм достатком. Отже, назови вже себе і скажи, хто ти такий.

digitized by ukrbiblioteka.org

— Справді,— почулось у відповідь,— клянусь народженням того, кого тільки милость ваша, сеньйоре Дон Кіхот Ламанчський, назвати захоче, що я зброєносець ваш Санчо Панса і що я за все моє життя ні разу ще не вмирав,— мені тільки довелось залишити губернаторство з причин та обставин, про які зараз не час розповідати, а сьогодні вночі я звалився у це підземелля разом з моїм сірим,— він може це підтвердити: адже він тут, у наявності.

І що б ви думали: осел, наче зрозумівши, про що говорить Санчо, тієї ж миті заревів, та так голосно, що луна відгукнулася в усій печері.

— Чудовий свідок! — вигукнув Дон Кіхот.— Я впізнаю його рев, як коли б він був моїм рідним сином, та й твій голос, любий Санчо, мені також знайомий. Почекай, я зараз поїду до герцогського замка,— він звідси недалеко,— і приведу з собою людей: вони тебе витягнуть із цього підземелля, куди ти потрапив, треба думати, за гріхи.

— Їдьте, ваша милость,— мовив Санчо,— і заради господа бога повертайтеся швидше: я не можу перенести цієї думки, що я живцем похований, і вмираю від страху.

Дон Кіхот з ним розстався і, приїхавши в замок, розповів їхнім світлостям про випадок з Санчо Пансою, чим немало здивував їх; вони одразу ж здогадалися, що Санчо провалився в один з отворів, що ведуть до підземного ходу, який з давніх-давен був у тих місцях прокладений; але вони не могли збагнути, як це Санчо розлучився з губернаторством, не повідомивши їх про свій приїзд. Були пущені в діло, як то кажуть, *вірьовки й канати,* і ціною великих зусиль багатьох людей кінець кінцем пощастило витягнути і сірого і Санчо Пансу з темряви на сонячне світло. Якийсь студент подивився на Санчо і сказав:

— Ось так слід було б усувати з посад усіх дурних правителів — точнісінько як цього гріховодника, який виліз з глибокого провалля: він голодний, блідий і, наскільки я розумію, без єдиного шеляга в кишені.

Санчо, послухавши такі розмови, сказав:

— Днів вісім або десять тому я, пане наклепнику, вступив у володіння островом, який був мені пожалуваний, і за весь цей час я навіть хліба — і того вволю не бачив. За цей час мене замучили лікарі, а вороги переламали мені всі кістки. Я й хабарів не брав і податей не стягував, а коли так, то, думається мені, я заслужив, щоб зі мною розсталися інакше, ну та людина думає, а бог розпоряджається; господь знає, що для нас краще, і що кожному з нас призначено, дають — бери, а б'ють — тікай; гріх же та біда на кого не живе, тому зараз у тебе в господі — всього досхочу, коли глядь — як виметено. І годі про це: бог правду бачить, а я краще помовчу, хоч міг би ще дещо сказати.

— Не гнівайся, Санчо, й не журися: чи мало що про тебе скажуть, а то ж цьому кінця не буде. Тільки б у тебе совість була чистою, а там нехай собі кажуть, що хочуть, а намагатися прив'язувати язики плетунам — це все одно, що замкнути поле воротами. Коли правитель залишає свій пост багатим, кажуть, що він злодій, а коли бідняком, то кажуть, що він йолоп і дурень.

— Можу ручатися,— зауважив Санчо,— що кого-кого, а мене-то, вже напевно, визнають за дурня, а не за злодія.

У супроводі хлопчаків та всякого іншого люду Дон Кіхот і Санчо, все ще ведучи цю розмову, наблизилися до замка, де їх уже чекали в галереї герцог і герцогиня; проте, перш ніж піднятися до герцога, Санчо особисто влаштував сірого в стійло, бо, за його словами, сірий ночував у готелі і йому там було дуже погано, і тільки після цього піднявся на галерею до герцогського подружжя та, схиливши перед ним коліна, заговорив:

— Сеньйори, не за якісь там з мого боку заслуги, а тільки тому, що такою була воля ваших світлостей, я був призначений управляти вашим островом Баратарією, і як голяком я туди з'явився, так голяком і пішов звідти. Чи добре, чи погано я управляв — на те є свідки: що їм бог на душу покладе, те вони вам і розкажуть. Я розв'язував спірні питання, виносив вироки і вічно був голодний, тому що на цьому наполягав лікар Педро Нестерпно, родом з Учортанарогери, лікар острівний і губернаторський. Уночі на нас напали вороги, небезпека була великою, але кінець кінцем остров'яни, пошли їм господь стільки здоров'я, скільки в їхніх словах правди, повідомили, що, дякуючи твердості мого духу, вони своєї свободи не віддали і здобули цілковиту перемогу. Коротше кажучи, за цей час я зважив усі тяготи й обов'язки, з посадою губернатора зв'язані, та й прийшов до висновку, що плечі мої їх не витримають: ця ноша не для мого хребта і стріли ці не для мого сагайдака, ось чому я надумав, перш ніж мене скинуть, самому кинути губернаторство, і вчора вранці я залишив острів таким, яким побачив його вперше — з тими ж самими вулицями, будинками й покрівлями, які були, коли я туди вступив. Ні в кого я не позичав і ні в яких прибутках не брав участі, і хоч я й думав був видати декілька корисних законів, але так і не видав: усе одно, мовляв, ніхто додержуватися

їх не буде, значить, видавай не видавай — користь одна. Як я вже сказав, залишив я острів без усякого почту,— весь мій почт складався з одного тільки сірого,— по дорозі звалився в підземелля, почав звідти вибиратися і, нарешті, сьогодні вранці при світлі сонця знайшов вихід, але тільки не надто зручний, так що, не пошли мені господь сеньйора Дон Кіхота, я б там залишився до кінця віку. Ну, так ось, ваші світлості, перед вами губернатор ваш Санчо Панса, який з тих десяти днів, що він прогубернаторствував, мав тільки один прибуток, а саме: він довідався, що управління не тільки одним островом, а і всім світом не варто мідної копійки. Набувши ж таких знань, я цілую стопи ваших милостей, а тепер, як у дитячій грі, коли кажуть: «Ти — плиг, а я сюди — скік», плиг з мого губернаторства і переходжу на службу до мого пана Дон Кіхота, тому що на цій службі мені хоч і страшнувато буває, але зате хліба я принаймні їм вдосталь, а мені — хоч морковками, хоч куріпками — тільки бути б ситим.

На цьому закінчив докладну свою промову Санчо, а Дон Кіхот увесь час боявся, як би він не наговорив бозна-скільки всякої дурниці; але коли Дон Кіхот переконався, що Санчо вже скінчив, а дурниць наговорив зовсім мало, то в думках подякував богові; герцог тимчасом обняв Санчо і сказав, що він вельми шкодує, що Санчо так скоро залишив посаду губернатора, але що він з свого боку вживе заходів, щоб у його володіннях для Санчо підшукали яку-небудь іншу посаду, менш обтяжливу та вигіднішу. Герцогиня також обняла Санчо і звеліла його нагодувати, бо він мав вигляд людини не дуже бадьорої і ще менш вгодованої.

РОЗДІЛ LVI

Про безприкладний і досі небачений двобій між Дон Кіхотом Ламанчським, який заступився за честь дочки дуеньї доньї Родрігес, та лакеєм Тосілосом.

Їхні світлості з самого початку не розкаювалися, що пожартували з Санчо Панси, давши йому погубернаторствувати, а коли до них того ж самого дня з'явився домоправитель і якнайдокладніше доповів майже про всі слова і вчинки, за ці дні губернатором сказані і зроблені, а на закінчення змалював напад ворожих військ, переляк Санчо та його від'їзд, то вони дістали від усього цього немале задоволення. Потім, згідно з історією, настав день двобою, і герцог, кілька разів попередивши лакея свого Тосілоса, як треба поводитися з Дон Кіхотом, щоб перемогти його, не вбивши й не поранивши, наказав зняти з списів залізні наконечники; а Дон Кіхотові він пояснив, що за законами християнської віри, яких він, мовляв, свято додержується, не можна допустити, щоб ця битва була зв'язана з таким риском і небезпекою для життя,— добре ще, що він, герцог, не перешкоджає тому, щоб бій відбувся на його землі, і цього, мовляв, уже багато: адже тим самим він порушує постанову найсвятішого собору, який такі єдиноборства забороняє, проте надміру жорстоких умов бою, і без того вже, мовляв, лютого, він не допустить. У відповідь Дон Кіхот заявив, що його світлість може розпоряджатися влаштуванням двобою, як йому буде завгодно, а він, мовляв, згоден на будь-які умови. Нарешті жахливий день настав; за розпорядженням герцога на майдані перед замком був споруджений великий поміст для суддів двобою, а також для обох позовниць, матері й дочки, і з усіх навколишніх сіл збігся величезний натовп подивитися на незвичайний бій, у тутешніх краях ні в минулий ні в теперішній час небачений і нечуваний.

Першим з'явився на арені й полі битви церемоніймейстер; він обійшов і оглянув усе місце двобою, щоб переконатися, чи немає якої пастки, чого-небудь, оку не видного, на що можна спіткнутись і впасти. Потім з'явились і посідали на свої місця обидві жінки у покривалах, які закривали їм усе обличчя; прибуття Дон Кіхота на місце бою викликало у них сильне хвилювання. Невдовзі при звуках сурм на краю арени з'явився високославний лакей Тосілос з опущеним забралом, увесь закутий в броню, одягнений у непроникний і вибліскуючий обладунок, верхи на могутньому коні, під яким дрижала земля; кінь його, сірий в яблуках, мохноногий, з крутими боками, був, видно, фризької породи. Доблесний цей боєць одержав од свого пана герцога точні вказівки, як йому належить поводити себе з доблесним Дон Кіхотом Ламанчським, і був попереджений, що вбивати Дон Кіхота ні в якому разі не треба,— навпаки, Тосілосу внушили, щоб він постарався ухилитися від першої ж сутички: тим самим він, мовляв, відверне смертельний

digitized by ukrbiblioteka.org

кінець, якого, мовляв, не уникнути, як тільки вони на повному скаку налетять один на одного. Тосілос об'їхав арену і, наблизившись до помосту, де сиділи обидві жінки, деякий час дивився не відриваючись на ту, яка вимагала його собі в чоловіки. Розпорядник, який стояв поруч з Тосілосом, підкликав Дон Кіхота, що вже виїхав на арену, і спитав жінок, чи згодні вони, щоб Дон Кіхот виступив на їх захист. Вони відповіли, що згодні і що як би Дон Кіхот у цьому випадку не зробив, усе зустріне з їхнього боку схвалення безумовне і беззастережне. Тим часом герцог з герцогинею посідали в галереї, що виходила на арену, яку щільним кільцем оточив народ, жадаючи подивитися на досі небачений жорстокий бій. За умовою двобою в разі перемоги Дон Кіхота його противник повинен був одружитися з дочкою доньї Родрігес, а в разі його поразки відповідач визнавав себе вільним од даного слова, і ніякої іншої сатисфакції від нього вже не вимагалося.

Церемоніймейстер поділив між ними сонячне світло і вказав кожному його місце. Забили барабани, повітря наповнилося звуком сурм, від гулу застогнала земля; глядачі відчували різне: одним ставало страшно, інші не без цікавості чекали, яка буде розв'язка — щаслива або ж, навпаки, неблагополучна. Дон Кіхот цілком віддався під заступництво господа бога й сеньйори Дульсінеї Тобоської, і тепер він чекав лише умовного знаку, щоб почати бій, тоді як лакей наш думав зовсім про інше, і зараз я скажу, про що саме.

Коли він глянув на свою ворогиню, то, цілком імовірно, вона здалася йому найпрекраснішою з жінок, яких він коли-небудь бачив, а той сліпенький хлопчик, якого прийнято в нас називати Амуром, вирішив не пропускати нагоди, що йому трапилася, оволодіти душею лакея та занести її до списку своїх жертв; того ради залишившись непоміченим, він тихенько підкрався, встромив бідному лакею у лівий бік довжелезну стрілу, і стріла наскрізь проколола йому серце; і він міг зробити це безперешкодно, бо Амур — невидимка: він входить і виходить куди й звідки хоче, нікому не даючи звіту про свої вчинки. І от знак до початку бою був даний, а лакей наш усе ще перебував у стані захоплення, думаючи про вроду тієї, яка вже встигла його полонити, і тому не чув звуку сурми, а Дон Кіхот, навпаки, ледве почувши цей звук, зразу ж кинувся вперед і з усієї Росинантової сили помчав на ворога; і тоді вірний його зброєносець Санчо, бачачи, що він кидається у бій, голосно закричав:

— Допоможи тобі бог, красо і гордість мандрівних рицарів! Пошли тобі господь перемогу, бо правда на твоєму боці!

А Тосілос, хоч і бачив, що Дон Кіхот мчить прямо на нього, все ж ні на крок не зрушив з місця,— він тільки голосно почав звати розпорядника, і як тільки розпорядник до нього наблизився, щоб дізнатися, в чому справа, Тосілос спитав його:

— Сеньйоре, чи не для того влаштовано двобій, щоб вирішити, повинен я чи не повинен одружитися з цією дівчиною?

— Для цього самого,— відповіли йому.

— В такому разі,— заявив лакей,— я боюсь докорів совісті, бо я візьму на душу великий гріх, коли буду продовжувати битися. Одним словом, я визнаю себе переможеним і оголошую, що хочу якнайшвидше одружитися з цією дівчиною.

Подивувався розпорядник із слів Тосілоса, але оскільки він був одним з учасників цієї витівки, то й не знайшов, що відповісти. Дон Кіхот, бачачи, що його супротивник не рухається йому назустріч, зупинився на півдорозі. Герцог не міг збагнути, чому битва не продовжується, а коли розпорядник передав йому слова Тосілоса, то його це вкрай здивувало і обурило. Тосілос тимчасом під'їхав до помосту і, звертаючись до доньї Родрігес, заговорив гучним голосом:

— Сеньйоро, я готовий одружитися з вашою дочкою і не маю наміру добиватися позовами й сутичками того, чого можна досягнути миром, не піддаючи себе смертельній небезпеці.

Почувши це, доблесний Дон Кіхот оголосив:

— Коли так, то я можу вважати, що я вільний і не зв'язаний більше обіцянкою. Нехай вони собі одружуються в добрий час, а що господь бог посилає, то й апостол Петро благословляє.

Герцог спустився з галереї і, наблизившись до Тосілоса, мовив:

— Чи правда, рицарю, що ви визнаєте себе переможеним і, боячись докорів совісті, вирішили одружитися з цією дівчиною?

— Так, сеньйоре,— підтвердив Тосілос.

— Правильно робить,— зауважив тут Санчо,— менше бийся, та частіше мирися.

Тосілос, який розв'язував у цей час шолом, покликав на допомогу, тому що йому, після того як він так довго перебував у надто тісному приміщенні, нічим ставало дихати. Тієї ж миті з нього зняли шолом, і очам присутніх відкрилось обличчя лакея. Тут донья Родрігес і її дочка заволали несамовитими голосами:

— Чистий обман це! Чистий обман! Замість справжнього мого жениха нам підсунули Тосілоса, лакея сеньйора герцога! Прошу захисту

в бога й короля від такої підступності, щоб не сказати — підлості!

— Заспокойтеся, сеньйоро,— мовив Дон Кіхот,— тут немає ні підступності, ні підлості, а коли й є, то винний у тому не герцог, а злі чарівники, які мене переслідують: позаздривши славі, яку я здобув собі цією перемогою, вони влаштували так, щоб жених ваш став схожий лицем на людину, яку ви називаєте лакеєм герцога. Послухайтесь моєї поради і, незважаючи на підступність ворогів моїх, виходьте за нього заміж, бо не викликає сумніву, що це той самий, якого ви б хотіли мати своїм чоловіком.

Герцог, слухаючи такі слова, почував, що ось зараз уся його досада виллється в гучний сміх.

— З сеньйором Дон Кіхотом кояться такі незвичайні речі,— сказав він,— що я готовий повірити, що це не один з моїх лакеїв, а хтось ще. А втім, давайте вдамося ось до якої хитрості й виверту: відкладемо весілля, з вашого дозволу, на два тижні, а цього молодчика, який здається нам підозрілим, будемо тримати під замком: можливо, за цей час до нього повернеться колишній його вигляд, бо ненависть чарівників до Дон Кіхота навряд чи буде довго тривати, тим більше що від усіх цих підступів і перетворень вони небагато виграють.

— Ах, сеньйоре! — вигукнув Санчо.— У цих розбійників така поведінка й такий звичай: підміняти все, що має відношення до мого пана. Одного рицаря, якого він не так давно переміг та якого зовуть Рицарем Дзеркал, вони перетворили на бакалавра Самсона Карраско, нашого односельчанина й великого нашого друга, а сеньйору Дульсінею вони ж перетворили на просту селянку,— ось чому я думаю, що лакей цей так лакеєм і вмре.

Тут заговорила дочка Родрігес:

— Хто б не був той, хто просить моєї руки, я все ж йому за це вдячна: краще бути законною дружиною лакея, ніж обманутою коханкою дворянина,— а втім, той, хто обманув мене, зовсім не дворянин.

Усі ці розмови й події кінчилися, однак, тим, що Тосілоса позбавили волі, щоб подивитися, чим закінчиться його перетворення; всі одноголосно визнали Дон Кіхота переможцем, хоч багато хто був засмучений і опечалений тим, що противники у довгожданому цьому бою не розрубали себе на куски,— так само бувають засмучені хлопчаки, коли не з'являється присуджений до повішення, тому що його простив позивач або ж помилував суд. Натовп розійшовся, герцог і Дон Кіхот попрямували до замка, Тосілоса взяли під варту, а донья Родрігес з дочкою були в цілковитому захопленні, що, так чи інакше, справа закінчиться весіллям, а так само й Тосілосові тільки цього й треба було.

РОЗДІЛ LVII,

що розповідає про те, як Дон Кіхот розстався з герцогом, а також про те, що відбулося між ним і моторною та бідовою Альтісідорою, дівчиною-покоївкою герцогині.

Дон Кіхоту вже починало здаватися обтяжливим те бездіяльне життя, яке він провадив у замку; він гадав, що з його боку це великий гріх — у лінощах та бездіяльності проводити дні в нескінченних бенкетах і розвагах, що для нього, як для мандрівного рицаря, влаштовувалися господарями, і схильний був думати, що за бездіяльність і неробство господь з нього суворо стягне,— ось чому одного чудового дня він попросив у їхніх світлостей дозволу виїхати. Їхні світлості дозволили, не забувши, проте, висловити глибокий свій жаль з приводу його від'їзду. Герцогиня віддала Санчо Пансі лист від дружини, і той, обливаючи його сльозами, сказав собі:

— Хто б міг подумати, що сміливі мрії, які зародилися в душі моєї дружини Тереси Панса, як тільки вона дізналася про моє губернаторство, закінчаться тим, що я знову повернуся до згубних пригод мого пана Дон Кіхота Ламанчського? А все-таки я задоволений, що моя Тереса не осоромилась і послала герцогині жолудів, тому що коли б вона їх не послала, а тут ще я повернувся в поганому настрої, то вийшло б неввічливо. Радує мене й те, що подарунок цей не можна назвати хабарем: коли вона його посилала, я вже був губернатором, і тут нічого такого немає, коли за добру справу чим-небудь віддячити, хоч би й дрібничкою. Адже ж справді: голяком я вступив на посаду губернатора, голяком і пішов з неї і можу сказати по чистій совісті, а чиста совість — це велике діло: «Голяком я народився, голяком увесь свій вік прожити умудрився».

Так міркував сам з собою Санчо у день свого від'їзду. А Дон Кіхот напередодні ввe-

digitized by ukrbiblioteka.org

чері простившись з їх світлостями, рано-вранці, одягнений в обладунок з'явився на майдані перед замком. З галереї на нього видивлялися всі мешканці замка; герцог і герцогиня також вийшли на нього подивитися. Санчо сидів на своєму сірому, при ньому знаходилась його дорожня торба, чемодан і харчі, і був він радий-радісінький, тому що герцогський домоправитель, той самий, який зображав Трифальді, вручив йому гаманець з двома сотнями золотих на дорожні витрати, а Дон Кіхот про це ще не знав. І ось, тієї самої хвилини, коли всі погляди, як уже було сказано, звернулись до Дон Кіхота, з юрби дуеній і дівчат-покоївок герцогині, які на нього дивились, раптом почувся голос моторної та бідової Альтісідори, яка вразила слух присутніх жалібною піснею:

Слухай, рицарю невірний,
Не натягуй ти вуздечки,
Не коли боки круті
Неслухняному коневі.

Знай, тікаєш ти, зрадливцю,
Не від хижої пантери,
А від смирної ягнички,
Безневинної овечки.

Нелюд, ти зневажив діву,
Що гарнішої від неї
Ще не бачила Діана
І божественна Венера.

Втікач Еней, Бірено безсердечний,
З Вараввою іди, навіки щезни!

В своїх пазурах везеш ти
(Вчинок підлий і ганебний!)
Серце вірної рабині,
Незрадливе й ніжне серце.

Ти завозиш три хустинки
І підв'язки з ніг гарненьких,
Що як мармур — чорне з білим,
І як мармур той, гладенькі.

А іще зітхань п'ять тисяч,
Що вогнем своїм шаленим
Трой п'ять тисяч запалили б,
Якби їх було не менше.

Втікач Еней, Бірено безсердечний,
З Вараввою іди, навіки щезни!

Санчо, джура твій, хай буде
Теж таким жорстокосердим,
Щоб довіку злії чари
Не зійшли із Дульсінеї.

Хай вина твоя віднині
Упаде на бідну жертву,—
Адже часто в цьому світі
За злочинця платить чесний.

Хай твої шукання слави
Стануть горем невтоленним,
Вірність серця — забуттям,
Любі втіхи — сном непевним.

Втікач Еней, Бірено безсердечний,
З Вараввою іди, навіки щезни!

Хай ти вславишся невірним
Від Севільї до Марчени,
Від Гранади аж до Лохи
І від Лондона до Темзи.

Коли сядеш грати в «хвильку»,
У «гарбу» а чи у «кепа»,
Щоб ти туза не побачив,
Дами, короля й валета!

Будеш стригти мозолі —
Щоб ти стриг до кровотечі,
Доведеться зуби рвати —
Щоб лишився ти без щелеп!

Втікач Еней, Бірено безсердечний,
З Вараввою іди, навіки щезни!

В той час як сумуюча Альтісідора вищеописаним способом ремствувала, Дон Кіхот мовчки на неї дивився, а потім, звернувшись до Санчо, спитав:

— Заклинаю тебе пам'яттю твоїх предків, любий Санчо, не приховуй від мене правди. Скажи, чи не захопив ти випадково три косинки й підв'язки, про які товкмачить закохана оця дівчина?

А Санчо йому на це відповів:

— Косинки я й справді захопив, а щодо підв'язок — ні сном ні духом.

Герцогиня не могла надивуватися з сміливості Альтісідори; а втім, вона й раніше знала її за дівчину бідову, пустотливу і моторну, але все ж не уявляла собі, що розв'язність її дійде до такої міри і тим сильніше було здивування герцогині, що про цю витівку Альтісідора її не попередила. Герцог, бажаючи підлити масла у вогонь, сказав:

— Сеньйоре рицарю, мене обурює, що, скориставшись гостинністю, яку тут, у мене, вам було виявлено, ви наважилися вкрасти у моєї служниці у всякому разі три косинки, а можливо, навіть і підв'язки; це говорить про те, що у вас погані нахили, і це не в'яжеться з загальною думкою, яка про вас склалася. Поверніть же їй підв'язки, інакше я викличу вас на смертний бій, не лякаючись, що злі чарівники змінять або ж спотворять риси мого обличчя, як це вони зробили з моїм лакеєм Тосілосом, що вступав з вами в єдиноборство.

— Господь не допустить,— заперечив Дон Кіхот,— щоб я підняв меч на ясновельможну вашу особу, якій я стількома ласками зобов'язаний. Косинки я поверну, оскільки вони у Санчо, але щодо підв'язок — це неможливо, тому що ні я, ні він їх не брали, і коли ваша служниця добре у себе роздивиться, то, напевне вже, знайде. Я, сеньйоре герцог, ніколи не був злодієм і, якщо господь не допустить, не буду

таким до кінця моїх днів. Дівчина ця говорить як закохана, і вона відверто в цьому признається, а я тут ні при чому, так що мені ні в чому просити пробачення ні в неї, ні у вашої світлості, а вас я попрошу змінити свою думку про мене і знову мені дозволити їхати далі.

— Шасливої вам дороги, сеньйоре Дон Кіхот,— підхопила герцогиня,— дай бог, щоб до нас доходили самі тільки добрі вісті про ваші подвиги. Їдьте ж з богом, а то чим довше ви затримуєтеся, тим сильніше розпалюється полум'я в серцях дів, що дивляться на вас, а мою дівчину-покоївку я покараю так, щоб вона надалі не допускала нескромності ні в погляді, ні в словах своїх.

— Дай мені одне тільки слово сказати тобі, доблесний Дон Кіхот! — вигукнула тут Альтісідора.— Пробач мені за те, що я обвинуватила тебе у крадіжці підв'язок: клянусь богом і спасінням душі, вони на мені,— це я з неуважності, подібно до тієї людини, що шукала свого осла, сидячи на ньому верхи.

— А що я вам казав? — втрутився Санчо.— Знайшли якого приховувача краденого! Адже при бажанні я стільки міг натягти, поки ходив у губернаторах: там у мене щодо цього було роздолля.

Дон Кіхот чемно вклонився герцогові з герцогинею, а також і всім присутнім, потім повернув Росинанта і, у супроводі Санчо верхи на ослі, виїхав за ворота замка й попрямував до Сарагоси.

РОЗДІЛ LVIII,

в якому мова йде про те, як на Дон Кіхота посипалося стільки пригод, що вони не давали йому перепочинку.

Як тільки Дон Кіхот, звільнившись і позбавившись від залицянь Альтісідори, виїхав у чисте поле, то відчув себе в своїй стихії, відчув, що в нього знову з'явились душевні сили для того, щоб продовжувати справу рицарства, і тут він повернувся обличчям до Санчо і сказав:

— Воля, Санчо, є одна з найдорогоцінніших щедрот, які небо виливає на людей; з нею не можуть зрівнятися ніякі скарби: ні ті, що криються в надрах землі, ні ті, що заховані на дні морському. Заради волі, так само, як і заради честі, можна і треба рискувати життям, і, навпаки, неволя є найбільше з усіх нещасть, які тільки можуть скоїтися з людиною. А говорю я це, Санчо, ось для чого: ти бачив, як біля нас ходили та яким оточили достатком у тому замку, який ми тільки що залишили, і все ж, незважаючи на всі ці розкішні страви й прохолодні напої, мені особисто здавалося, паче я зазнаю муки голоду, бо я не їв їх з тим же почуттям волі, як коли б усе це було моє, тимчасом обов'язки, які накладаються благодіяннями й милостями, являють собою пута, що обмежують свободу людського духу. Блаженний той, кому небо посилає шматок хліба, за який він нікому не зобов'язаний дякувати, крім самого неба.

— А все-таки,— обізвався Санчо,— що б ви не казали, недобре це буде з нашого боку, коли ми не відчуємо вдячності за гаманець з двома сотнями золотих, який мені підніс герцогський домоправитель; я його, неначе заспокійливий пластир, ношу біля самого серця,— хіба мало що може бути: адже не завжди нам трапляються замки, де нас доглядають; трапляється заїжджати і в заїзди, де нас б'ють.

У таких і тому подібних розмовах проїхали мандрівний рицар і мандрівний зброєносець трохи більше милі, як раптом побачили, що на зеленому лужку, розстеливши на землі плащі, закусують чоловік десять, одягнені по-сільському. Віддалік виднілося щось на зразок білих простирал, які накривали предмети, що стояли й підносилися на деякій відстані один від одного. Дон Кіхот наблизився до закусуючих і, чемно привітавшись з ними, запитав, що знаходиться під полотном. На це йому один з селян відповів так:

— Сеньйоре, під полотном знаходяться ліпні і різьблені зображення святих, якими ми збираємося прикрасити сільський наш храм. Ми накрили їх полотном, щоб вони не попсувалися, а несемо на плечах, щоб не поламалися.

— Будь ласка, дозвольте мені подивитися,— сказав Дон Кіхот,— мабуть, ці зображення гарні, коли ви несете їх з такою обережністю.

— Ще б пак не гарні! — підхопив другий селянин.— Адже ж і коштують вони, сказати по честі, чимало: кожне з них обійшлося нам не менш ніж у півсотню дукатів. Почекайте, ваша милость, зараз ви самі побачите, що це щира правда.

З цими словами він, не докінчивши трапези, встав і попрямував до найближчого зображення, щоб зняти з нього покривало: то була статуя Георгія Побідоносця, зображеного так, як його звичайно зображують,— верхи на коні,

digitized by ukrbiblioteka.org

G. Doré
H. PISAN

він з грізним виглядом стромляє спис у пащу дракона, який звивається біля його ніг. Усю роботу було виконано, як то кажуть, на диво. Дон Кіхот же, побачивши статую, мовив:

— Цей рицар був одним з кращих мандрівних рицарів у всій небесній раті. Звали його святий Георгій Побідоносець, і при тому він був заступником дів. Тепер подивимося друге зображення.

Селянин відкрив другу статую: то був святий Мартин верхи на коні, який ділив свій хітон з бідняком; і як тільки Дон Кіхот побачив його, то сказав:

— Цей рицар був також з числа християнських мандрівників, і мені думається, що доброта його була ще вища від його доблесті; це видно з того, Санчо, що він розриває свій хітон, щоб половину віддати біднякові. І, вже напевне, тоді була зима, інакше він віддав би весь хітон — такий він був милосердий.

— Навряд,— зауважив Санчо,— треба гадати, він знав прислів'я: хто розумним удасться, той себе скривдити не дасть.

Дон Кіхот розсміявся і попросив зняти ще одне покривало, а під покривалом виявилось зображення покровителя Іспанії: верхи на коні, з закривавленим мечем, він трощив та топтав маврів; і, глянувши на нього, Дон Кіхот сказав:

— Справді оцей є рицар Христового воїнства, а зовуть його святий Дієго Мавроборець. Це один з найдоблесніших святих рицарів, які коли-небудь жили на світі, а нині перебувають на небі.

Потім зняли ще одне полотнище, і тоді очам відкрилось падіння апостола Павла з коня, зображене з усіма тими подробицями, з якими звичайно зображується його перетворення. Все тут було до того натурально, що здавалось, наче це сам Христос питає, а Павло йому відповідає.

— Раніше то був найлютіший з усіх гонителів Христової церкви, яких знав його час, а потім він став найзавзятішим з усіх захисників, які коли-небудь у церкви будуть,— сказав Дон Кіхот.— Це мандрівний рицар за життя свого і це святий, який увійшов в обитель вічного покою після своєї смерті, це невтомний трудівник на винограднику Христовому, це просвітитель народів, якому школою були небеса, а наставником і вчителем сам Ісус Христос.

Більше зображень не було, а тому Дон Кіхот попросив закрити статуї полотнищами і звернувся до носильників з такими словами:

— За щасливу прикмету визнаю я, брати, те, що мені довелося побачити ці зображення, бо святі ці рицарі подвизалися на тому ж самому поприщі, що і я, тобто на поприщі ратному, і вся різниця між ними і мною полягає в тому, що вони були святі і переслідували цілі божественні, а я, грішний, переслідую цілі земні. Вони завоювали собі небо завдяки своїй могутності, бо *царство небесне силою береться,* а я ще не знаю, що я завойовую, покладаючи на себе тяготи,— а втім, якщо тільки Дульсінея Тобоська звільниться від своїх тягот, то мій жереб зараз же поліпшиться, розум мій змужніє, і, можливо, я перейду на іншу дорогу, кращу, ніж та, якою я йшов досі.

— В добрий час сказати, в поганий помовчати,— додав Санчо.

Подивувалися носильники як із зовнішності, так і з слів Дон Кіхота; не зрозуміли ж вони й половини того, що він хотів ними виразити. Покінчивши з їжею, вони взяли на плечі статуї, попрощалися з Дон Кіхотом і пішли далі.

Санчо знову, наче вперше бачив свого пана, подивувався з його вченості: він був певен, що немає на світі таких легенд і таких подій, яких Дон Кіхот не знав би як свої п'ять пальців і не пам'ятав би; а звернувся він до Дон Кіхота з такими словами:

— Поклавши руку на серце, скажу вам, високошановний мій хазяїне: коли те, що з нами сьогодні відбулося, можна назвати пригодою, то це одна з найприємніших і найвідрадніших пригод, які за весь час наших мандрувань випадали на нашу долю,— цього разу справа обійшлася без побоїв і без усяких хвилювань, нам не довелося ні виймати меча з піхов, ні молотити землю своїми тілами, ні голодувати. Дякую, тобі, господи, за те, що ти дав мені на власні очі побачити таку пригоду!

— Ти мовив справедливо, Санчо,— зауважив Дон Кіхот,— проте візьми до уваги, що день на день не схожий і що щастя мінливе. А те, що простий народ називає прикметами та що не має під собою розумних підстав, людині освіченій слід визнавати і вважати всього лише за сприятливі явища. Інший марновір устане спозарання, вийде з дому, і дорогою зустрінеться йому чернець ордену блаженного Франціска, так він, наче побачив грифа, миттю повернеться до нього спиною — і швидше назад. Який-небудь Мендоса розсипле на столі сіль, і по серцю в нього одразу ж розсиплеться туга, наче природа зобов'язана повідомляти про прийдешні злигодні саме такими нікчемними знаками. Тимчасом освічений християнин не стане з допомогою таких дрібниць вивідувати волю неба. Сціпіон прибув до Африки і, ступивши на сушу, спіткнувся і впав, і це воїнами його було сприйнято за дурну прикмету, а він, обнявши землю руками, вигукнув: «Ти не втечеш від мене, Африко, бо я тримаю тебе в своїх обіймах!» Так ось, Санчо, зустріч

digitized by ukrbiblioteka.org

з цими зображеннями з'явилася для мене найрадіснішою подією.

— Я теж так думаю,— згодився Санчо,— і мені б хотілося знати, ваша милость, чому це іспанці, коли йдуть у бій, завжди так кличуть на допомогу святого Дієго Мавроборця: «Святий Яго, замкни Іспанію!» Хіба Іспанія була відімкнута і її належало замкнути? В чому тут справа?

— Який ти безтолковий, Санчо! — вигукнув Дон Кіхот.— Зрозумій, що великому цьому рицареві багряного хреста господь наказав бути покровителем і заступником Іспанії, особливо в час тих жорстоких боїв, які вели іспанці з маврами, ось чому, коли іспанців чекає битва, вони звертаються до цього святого як до свого захисника і кличуть його ім'я, і багато хто самі бачили його в бою, бачили, як він трощив, топтав, знищував і винищував полчища агарян,— на доказ я міг би навести чимало прикладів, почерпнутих з правдивих іспанських хронік.

Після цього Санчо, змінивши розмову, сказав своєму панові:

— Дивуюсь я, сеньйоре, до чого ж безсоромна дівка оця Альтісідора, служниця герцогині. Мабуть, здорово поранив і прострелив її цей, як його, Амур,— кажуть про нього, що він хлопчисько сліпенький, але хоть і гнояться в нього очі, а можливо, що й зовсім не бачать, все-таки варто йому націлитися кому-небудь у серце, нехай навіть у манюсіньке, і він уже неодмінно влучить та проколе його наскрізь. Ще я чув, наче любовні його стріли притупляються й ламаються об дівочу соромливість і скромність, ну, а з цією Альтісідорою вони скоріше загострилися, ніж притупилися.

— Візьми до уваги, Санчо,— зауважив Дон Кіхот,— що любов ні з ким не рахується, ні в чому міри не знає, і в неї той же норов і звичай, що і в смерті: вона так само владно вторгається в розкішні королівські чертоги, як і в убогі халупи пастухів, і коли вона цілком оволодіває душею, то перш за все виганяє з неї страх і соромливість; ось чому, втративши сором, Альтісідора і призналась у своїх почуттях, а в моїй душі вони викликали не стільки жаль, скільки розгубленість.

— Дивовижна жорстокість! Нечувана лютість! — вигукнув Санчо.— Щодо мене, я б розм'якнув і розтанув від першого ж її ласкавого слівця. Хай йому чорт, що за кам'яне серце у вас, що за мідні груди, що за вапняна душа! Але тільки я ніяк не зрозумію, що таке у вас знайшла ця дівчина, чому вона розм'якла й розтанула: який такий блиск, яке таке молодецтво, яку таку особливу красу, та й що таке у вас є в обличчі, що могло б зачарувати її, і, нарешті, чи все це разом узяте, чи яка-небудь окрема ваша риса? Правду сказати, мені частенько доводилось оглядати вашу милость від самих п'ят до кінчиків волосся на голові, і кожного разу я знаходив у вашій милості більше такого, що може скоріш налякати, ніж зачарувати. До того ж я чув, що люблять перш за все й головним чином за вроду, а оскільки ваша милость зовсім навіть невродлива, то я вже й не розумію, в що ж сердешна закохалась?

— Візьми до уваги, Санчо,— сказав Дон Кіхот,— що є два роди краси: краса духовна і краса тілесна. Духовна краса позначається і проявляється в ясності розуму, в цнотливості, у чесному поводженні, у доброті і в добрій вихованості, і всі ці властивості можуть сполучатися та співіснувати в людині некрасивій, і коли увага привертається саме до цієї краси, а не до тілесної, то тут якраз і виникає любов палкá і найсильніша. Я, Санчо, і сам бачу, що негарний на вроду, але я знаю також, що я і не виродок, а щоб добру людину можна було полюбити, їй досить бути тільки що не потворою, але зате вона повинна мати ті властивості душі, які я тобі щойно перелічив.

Розмовляючи та бесідуючи таким чином, їхали вони не по дорозі, а лісом, і раптом, зовсім для себе несподівано, Дон Кіхот заплутався в зелених нитках, які були протягнуті між деревами й утворювали щось подібне до сітки; не в силі зрозуміти, що це таке, він, нарешті, звернувся до Санчо:

— Мені здається, Санчо, що випадок з цими сітками являє собою одну з найнезвичайніших пригод, які тільки можна собі уявити. Убий мене на цьому самому місці, коли мої переслідувачі-чарівники не задумали обплести мене сітками і заступити мені дорогу, мабуть, щоб помститися за мою суворість з Альтісідорою. Проте хай буде їм відомо, що хоч би навіть їхні сітки були зроблені не з таких ось зелених ниток, а з найтвердіших алмазів, і були міцніші за ті, якими ревнивий бог ковалів обплутав Венеру і Марса, все одно я порвав би їх так само легко, як коли б вони були з морського очерету або з волокон бавовни.

І він уже хотів рушити вперед і розірвати сітки, але в цей час перед ним несподівано з'явилися, вийшовши з-за дерев, дві найчарівніші пастушки; у всякому разі, одягнені вони були, як пастушки, з тією, проте, різницею, що кожушки й спіднички були на них з чудової парчі,— а втім, ні: спіднички були з дуже дорогої, шитої золотом тафти. Їхні кучері, які розсипалися по плечах, золотим своїм блиском могли б позмагатися не з чим іншим, як з промінням сонця; на голові у кожної красувався

вінок з зеленого лавра й червоного амаранта. На вигляд їм можна було дати, щонайменше, років п'ятнадцять, а щонайбільше — вісімнадцять.

Санчо, дивлячись на них, здивувався. Дон Кіхот нічого не зрозумів, навіть сонце — і те на мить припинило свій біг, щоб на них подивитися, і всі четверо мовчали. Нарешті першою заговорила одна з пастушок і звернулась до Дон Кіхота з такими словами:

— Зупиніться, сеньйоре кавальєро, і не рвіть сіток,— ми їх тут простягли не з метою заподіяти вам зло, але виключно для розваги, а оскільки я передбачаю ваше запитання: що ж це за розвага та хто ми такі, то я вам зараз коротко про це скажу. В одному селищі, розташованому на відстані двох миль звідси, проживає чимало знаті, ідальго та багатих людей, от ми з численними друзями та родичами домовилися цілою компанією, з жінками, синами й дочками, приємно провести тут час,— адже це одне з найчарівніших місць в усій окрузі,— і скласти нову пастушачу Аркадію, для чого дівчата вирішили одягнутися пастушками, а юнаки — пастухами. Ми розучили дві еклоги: одну — знаменитого поета Гарсіласо, а другу — незрівнянного Камоенса, португальською мовою, але ще не встигли їх розіграти. Ми приїхали сюди тільки вчора, потім, серед зелені, на березі повноводного струмка, який зрошує навколишні луги, розкинули намети, так звані походні, і ввечері натягнули між деревами сітки, щоб ловити дурних пташок: ми їх навмисно лякаємо, вони від нас летять — і потрапляють у сітки. Коли ж вам завгодно, сеньйоре, бути нашим гостем, то ми приймемо вас чемно й привітно,— тепер у нас тут не повинно бути місця ні суму, ні нудьзі.

На цьому вона скінчила свою розповідь; а Дон Кіхот їй відповів так:

— Справді, найпрекрасніша сеньйоро, самого Актеона не так здивував і вразив вигляд Діани, що купалася, яку він несподівано побачив, як ось був приголомшений я, побачивши вроду вашу. Я захоплений вашими розвагами, дякую вам за запрошення, і коли я можу чим-небудь бути вам корисний, то варто вам тільки сказати — і я весь до ваших послуг, бо мій обов'язок саме в тому й полягає, щоб на ділі доводити свою вдячність і творити добро всім людям без винятку, особливо ж людям благородного стану, представницями якого є ви, і коли б навіть ці сітки, які такий малий простір займають, обплутали всю земну поверхню, я й тоді постарався б відшукати який-небудь новий світ, де я міг би пересуватися, не розриваючи їх, а щоб ви не думали, що це — перебільшення, то хай буде вам відомо, що перед вами не хто інший, як Дон Кіхот Ламанчський, коли тільки це ім'я вам щонебудь говорить.

— Ах, люба подруго! — вигукнула тут друга пастушка.— Які ж ми з тобою щасливі! Ти знаєш, хто цей сеньйор? Так ось знай же, що це найхоробріший з усіх хоробрих, найпалкіший з усіх закоханих та найласкавіший з усіх людей, якщо тільки говорить правду й не обманює нас надрукована історія його подвигів, яку я читала. Я можу ручатися, що супутник його — це той Санчо Панса, його зброєносець, з жартами якого нічиї інші не можуть витримати порівняння.

— Ваша правда,— підтвердив Санчо,— я і є той самий зброєносець і той самий жартівник, як ваша милость зволила про мене висловитися, а цей сеньйор — мій пан, той самий Дон Кіхот Ламанчський, про якого говориться й розповідається в книзі.

— Ах! — вигукнула перша дівчина.— Люба подружко, давай умовимо його побути з нами,— батьки наші й наші брати будуть безмірно раді. Про його доблесть та про його душевні якості я чула те ж саме, а крім того, кажуть, що він на диво стійкий і вірний поклонник та що дама його — якась Дульсінея Тобоська, яку вся Іспанія визнає першою красунею.

— Це було б справедливо,— зауважив Дон Кіхот,— коли б ваша незрівнянна чарівність не примушувала в тому усумнитися. Не силкуйтеся, проте, сеньйори, удержувати мене, бо невідкладні справи, зв'язані з прямим моїм обов'язком, не дозволяють мені відпочивати де б то не було.

В цей час до них наблизився брат однієї з дівчат, так само, як і вона, в пастушому вбранні, що відзначалося таким самим багатством і пишністю; дівчата йому сказали, що він бачить перед собою доблесного Дон Кіхота Ламанчського, а що той, другий,— його зброєносець Санчо, а імена ці братові дівчини були відомі, тому що він читав історію Дон Кіхота. Струнký пастушок відрекомендувався Дон Кіхоту й запросив його до намету; Дон Кіхоту нічого не залишалося робити, як поступитися. Тим часом почалося полювання, і сітки наповнилися різними пташками: обмануті кольором сіток, вони потрапляли в ту саму пастку, від якої рятувалися. Понад тридцять чоловік зібралося тут; і чоловіки і жінки — усі були в нарядному пастушому вбранні, і в одну мить усім стало відомо, що два незнайомці — це ті самі Дон Кіхот та його зброєносець, яких вони знали з книжки, і ця звістка всіх дуже обрадувала. Все товариство вирушило до наметів, де вже були накриті

digitized by ukrbiblioteka.org

столи, що вгиналися від дорогих і чисто поданих страв; Дон Кіхота посадили на почесне місце; всі дивилися на нього з подивом. Після закінчення трапези Дон Кіхот підвищив голос і урочисто заговорив:

— Хоч деякі твердять, що найбільший з усіх людських гріхів є гординя, я ж особисто вважаю таким невдячність, бо дотримуюсь загальноприйнятої думки, що невдячними наповнене пекло. Гріха цього я, скільки міг, намагався уникати, як тільки досяг розумного віку; і якщо я не в силі за благодіяння, до мене виявлені, відплатити тим же, то принаймні виявляю бажання відплатити благодійникові, а коли мені це здається недостатнім, я всім про його послугу розповідаю, бо коли людина всім повідомляє й розповідає про ласку, їй зроблену, значить, вона у боргу не залишилася б, коли б у неї була хоч яка-небудь для цього можливість, але ж відомо, що в більшості випадків ті, що дають, за своїм становищем вищі за тих, що приймають: ось тому і господь бог— над усіма, що він є верховний податель усякого добра, і з дарами божими не можуть зрівнятися дари людські,— їх розділяє відстань безконечна, а скудність наших достатків та обмеженість наших можливостей частково поповнюється вдячністю. Ось чому і я, пройнявшись почуттям вдячності, але будучи неспроможним відплатити повною мірою за виявлену мені тут гостинність, змушений держатися в тісних рамках моїх можливостей і запропонувати лише те, що я здужаю та що мені під силу, а саме я обіцяю, що, ставши серед дороги, яка веде до Сарагоси, я два дні підряд буду твердити, що присутні тут сеньйори, які переодяглися пастушками, суть найчудовіші й найласкавіші дівчата в світі, за винятком, скажу, не бажаючи образити всіх дам і кавалерів, які мене тут оточують, тільки незрівнянної Дульсінеї Тобоської, єдиної володарки моїх помислів.

Тут Санчо, який з великою увагою слухав Дон Кіхота, голосно вигукнув:

— Чи знайдеться після цього в усьому світі така людина, яка насмілиться оголосити й поклястися, що мій пан — божевільний? Правда, як по-вашому, сеньйори пастухи: хоч один з сільських священиків, найучеміших і найрозумніших, міг би сказати таку проповідь, як мій пан, і хоч один з мандрівних рицарів, що особливо славляться своєю відвагою, міг би пообіцяти те, що тільки-но обіцяв мій пан?

Дон Кіхот повернувся до Санчо і з палаючим від гніву обличчям сказав:

— Чи знайдеться після цього, Санчо, в усьому земному світі така людина, яка сказала б, що ти не великий дурень, та ще з прошарками єхидства і зловредності? Ну хто тебе просить лізти в мої справи й говорити, при своєму я розумі чи збожеволів? Мовчи і не смій мені перечити,— краще піди осідлай Росинанта, якщо він розсідланий: ми зараз же поїдемо виконувати мою обіцянку, а оскільки правда на моєму боці, то ти наперед можеш вважати переможеними всіх, хто буде мені перечити.

І тут він у превеликому гніві і з видимою досадою встав з-за столу, а присутні, в цілковитому здивуванні, не знали, за кого треба приймати його: за божевільного чи за здравомислячого. Скільки не вмовляли вони його не затівати подібної суперечки, бо притаманне йому почуття вдячності всім добре відоме і немає ні найменшої потреби у нових доказах доблесті його духу,— досить, мовляв, і тих, які наводяться в історії його діянь,— проте Дон Кіхот залишився невблаганним: сівши на Росинанта, він загородився щитом, узяв у руки спис і виїхав на середину великої дороги, прокладеної недалеко від лугу. Санчо, верхи на сірому, попрямував туди ж, а за ним усією юрбою пастухи й пастушки, що жадали подивитися, чим закінчиться ця відважна й досі нечувана витівка.

А Дон Кіхот, виїхавши, як ми сказали, на середину дороги, наповнив околиці такою промовою:

— О ви, подорожні і мандрівники, рицарі і зброєносці, піші і кінні, всі, хто вже зараз їде цією дорогою або ще проїде протягом двох найближчих днів! Знайте, що я, Дон Кіхот Ламанчський, мандрівний рицар, зупинився тут, щоб перед усіма захищати свою думку: не рахуючи володарки моєї душі Дульсінеї Тобоської, німфи — жительки цих гаїв і лугів — перевершують усіх у красі й ласкавості. З цієї обставини, хто додержується протилежної думки, той хай поспішає — я чекатиму його тут.

Двічі повторив він ці слова, і обидва рази жоден шукач пригод на них не відгукнувся, проте доля, яка все робила на краще для нього, влаштувала так, що незабаром на дорозі з'явилося безліч вершників: у більшості з них були в руках списи, і їхали вони, скупчившись і збившись, з поспішністю надзвичайною. Тільки встигли ті, які були з Дон Кіхотом, їх запримітити, як тієї ж миті повернули назад і відійшли на вельми достатню відстань од дороги: вони цілком усвідомлювали, що коли б вони почали чекати, то їм би не минути лиха; один тільки Дон Кіхот з душею, сповненою безстрашності, залишився на місці, а Санчо сховався за Росинанта. Тимчасом загін кінних списників наблизився, і один з них, який їхав попереду, голосно крикнув Дон Кіхотові:

digitized by ukrbiblioteka.org

— Відійди набік, чортів сину, а то тебе бики розтопчуть!

— О негіднику! — вигукнув Дон Кіхот.— Та мені не страшні ніякі бики, хоч би навіть найдикіші з тих, яких ростить на своїх берегах річка Харама! Визнайте, розбійники, всі, скільки вас є, що я говорив зараз сущу правду, інакше я викличу вас на бій.

Погонич нічого не встиг на це відповісти, а Дон Кіхот не встиг би відійти набік, навіть коли б хотів, тому що череда диких биків, яких разом з приручениими й мирними безліч погоничів та інших людей гнали в одне селище, де завтра повинен був відбутися бій биків,— ця сама череда кинулася на Дон Кіхота і Санчо, на Росинанта й сірого, всіх їх повалила та відкинула вбік. Санчо був дуже побитий, Дон Кіхот приголомшений, сірий пом'ятий, та й Росинантові дісталося; а втім, кінець кінцем усі піднялися на ноги, а Дон Кіхот, спотикаючись і падаючи, кинувся бігти за чередою.

— Почекайте, зупиніться, зграя розбійників! — кричав він.— Вас чекає тільки один рицар, а звичай і напрям думок цього рицаря не такий, щоб, як кажуть, для втікаючого ворога піднімати срібного моста!

Але крики ці не зупинили поквапливих утікачів: вони звертали на погрози Дон Кіхота стільки ж уваги, скільки на торішні хмари,— зупинилися зовсім не вони, а сам Дон Кіхот, тому що знесилився, і, не відомстивши за себе, а тільки ще більш розгнівавшись, він, чекаючи Санчо, Росинанта й осла, присів на обочині дороги. Трохи згодом пан і його слуга знову сіли верхи; і, не повернувшись проститися з мнимою й фальшивою Аркадією, вони, відчуваючи не стільки задоволення, скільки сором, поїхали далі.

РОЗДІЛ LIX,

в якому розповідається про надзвичайну подію, що трапилася з Дон Кіхотом і що може зійти за пригоду,

Від запорошення і втоми, що були наслідком нечемності биків, позбавило Дон Кіхота й Санчо чисте і прозоре джерело, що протікало в прохолодній тіні дерев, на березі якого вони і розташувалися, обидва дуже пошарпані, спочатку знявши з сірого і з Росинанта недоуздок і вуздечку та пустивши їх пастися. Санчо звернувся до своєї кладовки, тобто до дорожньої торби, і дістав те, чим, як він висловлювався, можна було заморити черв'яка; потім він виполоскав собі рот, а Дон Кіхот вимив обличчя; це освіження зміцнило їхні ослаблі сили. Проте Дон Кіхот був усе ще до того роздосадуваний, що не міг їсти, а Санчо не торкався їжі тільки через ввічливість і чекав, коли розпочне його пан, але, бачачи, що той зайнятий своїми думками і не думає про задоволення своєї потреби, подумав про те, як би задовольнити свою, і, порушуючи всі правила доброго виховання, почав запихати в рот шматки хліба з сиром.

— Іж, друже Санчо,— сказав Дон Кіхот,— піддержуй свої сили, тобі життя дорожче, ніж мені, а мені дай змогу загинути під тягарем моїх дум і під гнітом моїх лихих пригод. Моє життя, Санчо,— це повсякчасне вмирання, а ти, і вмираючи, все будеш годувати свою утробу. Щоб переконатися, що я правий, зверни увагу на те, яким я зображений у книзі, а зображений я доблесним у битвах, чемним у вчинках, таким, що користується повагою у вельмож, має успіх у дівчат. І от кінець кінцем, коли я чекав пальм, тріумфів і вінків, які я заробив і заслужив доблесними моїми подвигами, по мені сьогодні вранці пройшлися, мене стоптали, побили ногами брудні ці й мерзенні тварюки. Від цієї думки в мене тупіють різці, слабнуть кутні зуби, терпнуть руки і зовсім пропадає бажання їсти, так що я навіть маю намір уморити себе голодом, тобто вмерти найжорстокішою із смертей.

— Значить,— розміркував Санчо, не перестаючи швидко-швидко жувати,— ваша милость не схвалює цього прислів'я: «Хто поїв уволю, тому й смерть не в неволю». Я принаймні не збираюсь сам себе вбивати,— краще вже я зроблю, як швець, який натягує шкіру зубами до тих пір, поки вона не дійде, куди йому потрібно. Так і я: буду себе підгодовувати і розтягну своє життя до встановленої йому богом межі, і знайте, сеньйоре, що немає більшого безглуздя, ніж навмисно доводити себе до відчаю, як це робить ваша милость; послухайте ви мене: спочатку поїжте, а потім трохи поспіть на цьому зеленому трав'яному матрацику,— ось побачите, що коли прокинетесь, то вам стане трошечки легше.

Дон Кіхот визнав, що мова Санчо аж ніяк не дурна, а скоріше навіть мудра, і тому вирішив саме так і зробити, а до Санчо він звернувся з такими словами:

— Ах, Санчо, коли б ти погодився зробити

digitized by ukrbiblioteka.org

G. Doré
H. PISAN

для мене те, про що я тебе зараз попрошу, мені б, безперечно, стало легше, і досада моя не була б такою нестерпною. Ось у чому справа: поки я, слідуючи твоїй пораді, буду відпочивати, ти відійди трохи вбік і, оголившись, хльосни себе Росинантовими поводами разів триста-чотириста в рахунок трьох з лишком тисяч ударів, які ти зобов'язався собі завдати для того, щоб зняти чари з Дульсінеї: адже, справді, серце надривається, що бідна ця сеньйора з неуважності твоєї і недбання все ще перебуває під владою чаклунських чарів.

— Про це треба ще подумати,— заперечив Санчо.— Давайте спочатку обидва поспимо, а там як господь дасть. Було б відомо вашій милості, що шмагати себе так, без усякої підготовки,— це справа важка, особливо коли удари падають на тіло погано вгодоване і зовсім навіть не жирне. Хай уже сеньйора Дульсінея потерпить, одного чудового дня я себе пошмагаю на совість: адже поки смерті нема, ти все ще живеш,— я хочу сказати, що я ще живий, а значить неодмінно виконаю обіцяне.

Висловивши йому свою вдячність, Дон Кіхот трохи закусив, а Санчо закусив як слід, після чого обидва лягли спати, давши можливість двом нерозлучним супутникам і друзям, Росинантові й сірому, вільно та безперешкодно пастися на густій траві, на яку цей луг був багатий. Прокинулися вони досить пізно, нітрохи не гаючись, сіли верхи і поїхали далі, бо поспішали дістатися до заїзду, який виднівся на відстані приблизно однієї милі. Я кажу — заїзду, тому що так назвав його сам Дон Кіхот, зрадивши своєму звичаю називати всі заїзди замками.

Отже, вони наблизились до заїзду і спитали, чи можна зупинитися. Їм відповіли, що можна і що їм будуть надані такі вигоди та забезпечений такий догляд, яких вони не знайдуть і в Сарагосі. Вони спішилися, після чого Санчо відніс свої припаси до кладовки, від якої господар видав йому ключ; потім він відвів тварин у стійло, давши їм корму, і, посилаючи особливі подяки небу за те, що заїзд не здався Дон Кіхотові замком, попрямував до свого пана за дальшими наказами, а Дон Кіхот сидів на лаві біля воріт. Тимчасом пора було вечеряти, і, перш ніж пройти разом з Дон Кіхотом до відведеного їм приміщення, Санчо запитав господаря, що він може запропонувати їм на вечерю. На це господар відповів йому приблизно так: усе, що, мовляв, їхній душі завгодно, що хочуть, те нехай, мовляв, і замовляють, бо цей заїзд забезпечений і пташками небесними, і птицею домашньою, і рибами морськими.

— Так багато нам не треба,— зауважив Санчо,— нас цілком задовольнить пара смажених курчат, бо в пана мого вдача делікатна і їсть він мало, та й я не якийсь там ненажера.

Господар сказав, що курчат він запропонувати не може, тому що їх у нього задрали шуліки.

— Ну, так накажіть, сеньйоре господарю, засмажити курочку, яку пожирніше,— сказав Санчо.

— Курочку? Ох ти господи! — вигукнув господар.— Даю вам слово, я вчора відіслав на продаж у місто понад півсотні курей, а крім курей, вимагайте, ваша милость, чого хочете.

— В такому разі у вас, уже напевно, знайдеться телятина чи козлятина,— продовжував говорити Санчо.

— Тепер і те й друге скінчилося: в усьому будинку не знайдете,— відповів господар,— зате наступного тижня буде скільки завгодно.

— Добренька справа! — зауважив Санчо.— А втім, я поб'юсь об заклад, що коли всього цього у вас нестача, зате сала та яєць цілком достатньо.

— Клянусь богом, сеньйор проїжджий відзначається завидною наполегливістю! — вигукнув господар.— Я ж вам тільки-но сказав, що в мене немає ні курчат, ні курей, так звідки візьмуться яйця? Зверніть розмову, коли вам завгодно, на інші ласощі, але давайте забудемо про пташине молоко.

— До діла, хай йому чорт! — заявив Санчо.— Скажіть, нарешті, сеньйоре господарю, що у вас є, і давайте зовсім припинимо цю розмову.

Господар на це відповів:

— Що я воістину і справді можу запропонувати вам, так це пару коров'ячих копит, які скидаються на телячі ніжки, або, вірніше, пару телячих ніжок, що скидаються на коров'ячі копита; вони вже зварені з горохом, приправлені цибулею і салом, і вигляд у них такий, наче вони хочуть сказати: «З'їжте нас! З'їжте нас!»

— Я їх беру собі,— заявив Санчо,— і нехай ніхто до них не доторкнеться; заплачу я за них краще за всякого іншого, тому що це найлюбіміша моя страва, а чи будуть то копита чи ніжки — це мені однаково байдуже.

— Ніхто до них не доторкнеться,— сказав господар,— інші мої постояльці всі люди знатні, у них свої кухарі, економи і свої припаси.

— Ну, щодо знатності ніхто мого пана не перевершить,— заперечив Санчо,— ось тільки служба його не дозволяє йому возити за собою погрібці та припаси: ми розташовуємося з ним прямо на лужку і підкріпляємося жолудями або кизилом.

Таку розмову вели між собою Санчо і госпо-

digitized by ukrbiblioteka.org

дар заїзду; Санчо, проте, не захотів її продовжувати і не відповів на запитання про те, чим займається й де подвизається його пан. Отже, настав час вечері, Дон Кіхот пройшов до своєї кімнати, господар приніс туди замовлену страву, і Дон Кіхот з дуже рішучим виглядом зараз же до неї приступив. Однак у цей самий час з сусідньої кімнати, яка була відділена од цієї всього лише тонкою перегородкою, до слуху Дон Кіхота долинули такі слова:

— Будь ласка, сеньйоре дон Херонімо, поки нам не подали вечерю, давайте прочитаємо ще один розділ з другої частини *Дон Кіхота Ламанчського.*

Почувши своє ім'я, Дон Кіхот одразу схопився, напружив усю свою увагу, і до слуху його досягла відповідь вищеназваного дона Херонімо:

— Ну, навіщо нам, сеньйоре дон Хуан, читати таку нісенітницю! Адже в кожного, хто читав першу частину історії *Дон Кіхота Ламанчського,* повинно зникнути бажання читати другу.

— І все ж,— заперечив дон Хуан,— прочитати її не завадить, тому що немає такої поганої книжки, в якій не було б чого-небудь доброго. Мені особисто найбільше не подобається, що в другій частині Дон Кіхот розлюбив Дульсінею Тобоську.

Почувши це, Дон Кіхот сповнився гніву й обурення та, підвищивши голос, сказав:

— Кожному, хто насмілиться стверджувати, що Дон Кіхот Ламанчський забув або ж здатний забути Дульсінею Тобоську, я доведу в єдиноборстві, на умовах рівної зброї, наскільки далекий він од істини, бо незрівнянна Дульсінея Тобоська не може бути забута, так само як і Дон Кіхот Ламанчський не може впасти у забутливість: його девіз — вірність, а його покликання — виявляти свою вірність без настирливості і не насилуючи себе!

— Хто це нам відповідає? — спитали з другої кімнати.

— Хто ж ще, як не сам Дон Кіхот Ламанчський! — крикнув Санчо.— І він вам зуміє довести, що він правий у всьому, що сказав тільки-но, і в усьому, що ще коли-небудь скаже, бо справному платникові застава не страшна.

Щойно встиг Санчо вимовити це, як двері відчинились і ввійшли два чоловіки, на вигляд — кавальєро, з яких один, обнявши Дон Кіхота, сказав:

— Ваша зовнішність засвідчує ваше ім'я, а ім'я ваше не суперечить вашій зовнішності: поза всяким сумнівом, ви, сеньйоре, і є справжній Дон Кіхот Ламанчський, світоч і провідна зірка мандрівного рицарства, існуючий всупереч і наперекір тому, хто вирішив украсти ваше ім'я та розвінчати ваші подвиги, а саме авторові оцієї ось книжки.

І тут він узяв у свого приятеля книжку і передав Дон Кіхотові; Дон Кіхот мовчки почав її перегортати і, дуже скоро повернувши, мовив:

— Я проглянув трохи, однак уже встиг помітити три речі, достойні осудження: це, по-перше, деякі вирази у прологові, по-друге, те, що книжка написана на арагонському наріччі, з пропуском деяких частин мови, по-третє,— і це особливо явно виказує неуцтво автора,— він плутається і збивається з пантелику в одному дуже важливому пункті: він заявляє, що дружину мого зброєносця Санчо Панси зовуть Марі Гутьєррес, а насправді її зовуть зовсім не так: її зовуть Тересою Панса, а хто плутає такі важливі речі, від того можна чекати, що він переплутає і все інше.

Тут втрутився Санчо:

— Нічого сказати, правдивий розповідач! Добре ж, виходить, обізнаний він у наших справах, коли дружину мою Тересу Панса величає Марі Гутьєррес! Візьміть-но, сеньйоре, ще раз цю книжку і подивіться, чи не дію в ній і я та чи не перебрешено там і моє ім'я.

— Судячи з твоїх слів, друже мій, ти, напевно, Санчо Панса, зброєносець сеньйора Дон Кіхота? — запитав дон Херонімо.

— Так, це я,— підтвердив Санчо,— і горджуся цим.

— Можеш мені повірити,— сказав кавальєро,— що цей новий автор зображує тебе зовсім не таким приємним, яким ти нам здаєшся: він видає тебе за ненажеру, простака, і до того ж аж ніяк не кумедного,— одно слово, нітрохи не схожого на того Санчо, який описаний у першій частині історії твого пана.

— Бог йому суддя,— зауважив Санчо.— Краще б залишив він мене у спокої і забув про мене: було б корито — свині знайдуться, а мене це не стосується.

Обидва кавальєро запросили Дон Кіхота до себе в кімнату разом повечеряти: їм, мовляв, добре відомо, що на заїзді не можна знайти страв, гідних його особи. Дон Кіхот з властивої йому чемності прийняв їхню пропозицію і повечеряв з ними; Санчо, дякуючи цьому, одержав телячі ніжки у цілковите своє розпорядження; він сів на почесне місце, а до нього присусідився господар, який був не менш, ніж Санчо, охочий до ніжок і до копит.

За вечерею дон Хуан спитав Дон Кіхота, що чути про сеньйору Дульсінею Тобоську, чи не вийшла вона заміж, чи не народила, чи не завагітніла, а коли залишилася непорочною, то чи зберігає у своїй скромній і невинній пам'яті любовні мрії сеньйора Дон Кіхота. А Дон Кіхот йому на це відповів так:

— Дульсінея залишилась непорочною, мрії мої — наполегливіші, ніж коли б то не було, відносини наші, як і раніше, відзначаються стриманістю, а прекрасна її зовнішність перетворена на зовнішність грубої селянки.

І тут він їм розповів у всіх подробицях про те, як сеньйору Дульсінею було зачаровано, про те, що з ним трапилося в печері Монтесіноса, а також і про те, що мудрий Мерлін звелів зробити, щоб зняти чари з Дульсінеї, тобто про шмагання, якому повинен був себе піддати Санчо. Чимале було те задоволення, яке дістали обидва кавальєро, слухаючи розповідь Дон Кіхота про незвичайні його пригоди, і їх однаково дивували як саме його маячіння, так і його витончена манера викладу. Вони вже зовсім готові були визнати його за людину розсудливу, як раптом у нього знову починав заходити ум за розум, і вони все не могли визначити, до якого розряду скоріше можна його віднести: до розряду людей розсудливих чи божевільних.

Тимчасом Санчо зразу ж після вечері покинув господаря, який був дуже напідпитку, і, пройшовши до сусідньої кімнати, оголосив:

— Убийте мене, сеньйори, коли автор цієї книжки, яку ваші милості привезли з собою, не хоче зі мною посваритися. Ну, хай він назвав мене ненажерою, так хоч би вже п'янюжкою не називав.

— Як же, він і це говорить про тебе,— сказав дон Херонімо,— не пам'ятаю, правда, в яких саме виразах,— одне можу сказати, що говорить він про тебе речі недозволені, та до того ж ще невірні, скільки я можу судити по фізіономії того доброго Санчо, який стоїть зараз переді мною.

— Повірте, ваші милості,— сказав Санчо,— що в цій історії Санчо і Дон Кіхот, треба гадати, зображені зовсім не такими, якими нас змалював у книжці своїй Сід Ахмет Бен-інхалі і якими ми і єсть в житті: мій пан виведений у Сіда Ахмета людиною відважною, мудрою і, крім того, палким закоханим, а я — простодушним і кумедним, а зовсім не п'янюжкою й не обжерою.

— Я з тобою згоден,— заявив дон Хуан,— і, коли б тільки це було можливим, слід було б заборонити писати що-небудь про великого Дон Кіхота всім, крім першого його життєописувача, Сіда Ахмета, подібно до того, як Олександр Македонський заборонив змальовувати себе всім художникам, за винятком Апеллеса.

— Хай мене зображує, хто хоче,— зауважив Дон Кіхот,— але тільки хай не спотворює, тому що коли тебе ображають на кожному кроці, так тут мимоволі втратиш усяке терпіння.

— Немає такої образи,— заперечив дон Хуан,— за яку сеньйор Дон Кіхот не зумів би відомстити, коли тільки вона не розіб'ється об щит його терпіння, а щит цей, наскільки я розумію, великий і міцний.

У таких і тому подібних розмовах минула в них більша половина ночі, і скільки не намагався дон Хуан, щоб Дон Кіхот ще разик зазирнув у книжку і на цей предмет порозмовляв, проте впертість Дон Кіхота не можна було зломити; він відмовлявся тим, що, власне кажучи, вже читав її, що книжка дурна і він побоюється, коли б автор, випадково дізнавшись, що він, Дон Кіхот, тримав її в руках, не зрадів і не подумав, що він її читав, від речей же непристойних і потворних слід відвертати помисли, а тим більше погляди. Його запитали, куди саме він прямує. Він відповів, що в Сарагосу, для участі в турнірі з призами, який у тому місті влаштовується щороку. Дон Хуан зауважив, що в цій новій книзі розповідається, як Дон Кіхот, або, вірніше, хтось інший під його іменем, брав участь на такому турнірі в скачках з кільцями,— турнірі, бідно обставленому, з жалюгідними девізами та ще з жалюгіднішим вбранням, але зате багатому на всякі дурниці.

— В такому разі,— заявив Дон Кіхот,— ноги моєї не буде в Сарагосі,— тим самим я виведу на свіжу воду цього новоз'явленого фальшивого розповідача, і тоді всі побачать, що Дон Кіхот, якого зобразив він, це не я.

— Прекрасно зробите,— зауважив Дон Херонімо,— тим більше, що буде ще один турнір у Барселоні: там сеньйор Дон Кіхот з неменшим успіхом може показати свою доблесть.

— Так я й зроблю,— заявив Дон Кіхот.— А тепер попрошу у ваших милостей дозволу покинути вас: мені час на спокій. Ще я прошу вас записати й занести мене до числа ваших найвідданіших друзів і слуг.

— І мене також,— додав Санчо.— Може, і я на що-небудь здамся.

На цьому вони розсталися: Дон Кіхот і Санчо пішли до себе, а дон Хуан і дон Херонімо довго ще дивувалися з цього змішання розсудливості й божевілля, і в них не залишилось сумнівів, що вони бачили справжніх Дон Кіхота і Санчо, а не тих, кого описував арагонський автор.

На ранок Дон Кіхот устав раніше і, постукавши в перегородку сусідньої кімнати, попрощався з кавальєро, в яких він учора ввечері був у гостях. Санчо дуже щедро розплатився з господарем і порадив йому, щоб він менше розхвалював припаси свого закладу або вже краще його такими постачав.

digitized by ukrbiblioteka.org

H. PISAN

РОЗДІЛ LX

Про те, що трапилося з Дон Кіхотом на шляху до Барселони.

Ранок видався холоднуватий, і день обіцяв бути таким же, коли Дон Кіхот виїхав з заїзду, спочатку довідавшись, яка дорога веде прямо до Барселони, обминаючи Сарагосу,— так хотілося йому викрити брехню нового розповідача, що, як йому говорили, оббрехав його. І за цілих шість днів з ним не сталося нічого такого, що заслуговувало б на опис; по закінченні цих днів його захопила ніч осторонь великого шляху, у хащі дубового лісу, а які то були дуби, прості чи пробкові, з цього приводу Сід Ахмет усупереч звичаю не дає точних вказівок.

Пан і слуга спішилися і розташувалися під деревами, після чого Санчо, який встиг у цей день добренько перекусити, миттю шмигнув у ворота сну, зате Дон Кіхот, якому не стільки голод не давав спати, скільки його думки, ніяк не міг заплющити повіки і в думках переносився в місця найрізноманітніші. То йому уявлялося, наче він перебуває в печері Монтесіноса, то ввижалося йому, наче перетворена на селянку Дульсінея підстрибує і сідає на ослицю, то у вухах його лунали слова мудрого Мерліна, який викладав умови й способи зняття чарів з Дульсінеї. Його доводили до відчаю недбальство й безсердечність зброєносця Санчо, який, наскільки Дон Кіхотові було відомо, завдав собі всього п'ять ударів, тобто число мізерне й несумірне з тією незліченною кількістю ударів, яку йому ще залишалося собі завдати, і думка ця привела Дон Кіхота до такого занепокоєння й роздратування, що він почав сам з собою говорити: «Олександр Великий розрубав гордіїв вузол зі словами: «Що розрубати, що розв'язати — все одно», і це не завадило йому стати неподільним володарем усієї Азії, отже не менш щасливий кінець може мати випадок із зняттям чар з Дульсінеї, коли я, всупереч бажанню самого Санчо, його відшмагаю. Єдина умова цієї справи полягає в тому, щоб Санчо дістав три тисячі з лишком ударів, а коли так, то чи не все одно мені, хто їх йому завдасть: він сам, а чи хтось інший. Важливо, щоб він їх одержав, а як це відбудеться — мене не стосується».

З цією метою, захопивши Росинантову вуздечку і склавши її таким чином, щоб можна було нею шмагати, він наблизився до Санчо і почав розстібувати йому підтяжки, вірніше один передній гудзик, на якому тільки й трималися його шаровари; але тільки-но Дон Кіхот доторкнувся до Санчо, як з того миттю зіскочив сон.

— Що це? — запитав Санчо.— Хто мене мацає й роздягає?

— Це я,— відповів Дон Кіхот,— я прийшов виправити твою помилку й полегшити мою муку: я прийшов шмагати тебе, Санчо, й допомогти тобі хоч би частково виконати твій обов'язок. Дульсінея гине, ти ніяких заходів не вживаєш, я вмираю від кохання до неї, так ось, будь ласка, за власним бажанням зніми штани, бо моє бажання полягає в тому, щоб відлічити тобі в цьому відлюдному місці не менш двох тисяч ударів.

— Ну, вже ні,— відізвався Санчо,— заспокойтеся, ваша милость, а не то, істинний бог, я за себе не ручаюся. Удари, які я зобов'язався собі відлічити, повинні бути добровільними, а не примусовими, зараз же мені зовсім не хочеться себе лупцювати. Я даю вашій милості слово посікти й відшмагати себе, коли в мене з'явиться бажання, і досить з вас.

— Не можна покладатися на твою люб'язність, Санчо,— заперечив Дон Кіхот,— тому що серце в тебе нечуле, а тіло, хоч ти й сільський, ніжне.

І з такої причини він усіма силами намагався спустити йому штани; кінець кінцем Санчо підхопився, кинувся на свого пана, зчепився з ним і, підставивши йому ногу, звалив додолу; потім наступив йому правим коліном на груди і стиснув руки так, що Дон Кіхот не міг ні повернутися, ні зітхнути.

— Як, зраднику? — кричав Дон Кіхот.— Ти повстаєш на свого пана і природного сеньйора? Ти посягаєш на того, хто тебе годує?

— Я не скидаю і не ставлю на престол королів,— відповів Санчо,— я рятую себе, бо я сам собі сеньйор. Обіцяйте, ваша милость, поводитися смирно і не приставати до мене з лупцюванням, тоді я вас звільню й відпущу, а коли ні, то —

Тут ти, зраднику, й помреш,
Лютий ворог доньї Санчі.

Дон Кіхот дав обіцянку і поклявся всіма своїми заповітними помислами не чіпати навіть ниточки на одязі Санчо, залишивши шмагання на добру волю його та бажання. Санчо встав і відійшов на досить значну відстань; а коли він вирішив задрімати під іншим деревом, то відчув, що хтось наче торкнувся його голови, він підняв руки і натикнувся на дві людські ноги в черевиках і панчохах. Санчо затремтів од страху; він кинувся ще до одного дерева, але й тут з ним сталося те ж саме. Він покликав на допомогу Дон Кіхота. Дон Кіхот з'явився,

digitized by ukrbiblioteka.org

і на запитання, що трапилося та чого він так злякався, Санчо відповів, що тут усі дерева обвішані людськими ногами. Дон Кіхот обмацав дерева і, відразу ж догадавшись, що це таке, сказав Санчо:

— Тобі нічого боятися, тому що ці ноги, які ти відчуваєш на дотик, хоч і не бачиш, належать, зрозуміло, злочинцям і розбишакам, що на цих деревах повішені: власті, коли спіймають їх, звичайно вішають саме тут, по двадцять, по тридцять чоловік одразу. З цього я роблю висновок, що ми недалеко від Барселони.

І точно, припущення Дон Кіхота виявилося справедливим.

Коли на небі зайнялася зоря, подорожні звели погляди свої вгору й побачили, що на деревах групами висять тіла розбійників. Тимчасом ставало все світліше й світліше, і якщо спочатку їх вжахнули мертвяки, то не менший трепет охопив їх, коли вони побачили сорок з лишком живих розбійників, які раптово їх оточили і каталонською мовою наказали їм стояти смирно й не рухатися з місця доти, поки не прибуде отаман. Дон Кіхот був піший, кінь його був розгнузданий, спис приставлений до дерева,— одно слово, він був беззахисний, а тому вирішив, зберігаючи сили на кращі часи та для сприятливішого збігу обставин, скласти руки і схилити голову.

Розбійники поспішили обшукати осла і забрати все, що було у сакві, а також і в чемодані, але, на щастя для Санчо, гроші, які йому подарував герцог, разом з тими, які він узяв з собою, вирушаючи з рідного села в похід, були сховані у нього в поясі; і все ж ці люди неодмінно обмацали б його з голови до ніг, щоб переконатися, чи немає у нього чого-небудь між шкірою і м'ясом, коли б у цей час не наспів отаман; йому можна було дати років тридцять чотири, на зріст він був вище середнього, широкий у плечах, з вигляду похмурий, обличчям смуглявий. Під ним був могутній кінь, одягнений він був у стальну кольчугу, по боках у нього висіли чотири пістолети (такі пістолети у тих краях носять назву кременівок). Побачивши, що його *збройносці,* як звичайно називають людей, які обрали собі такий рід занять, мають намір пограбувати Санчо Пансу, він звелів не чіпати його, і вони відразу ж послухалися; так був урятований пояс з грішми. Отаман здивувався, побачивши спис, який був приставлений до дерева, щит, що лежав на землі, і одягненого в обладунок самого Дон Кіхота, який про щось роздумував з таким сумним і зажуреним виразом обличчя, наче він був втілення суму. Наблизившись до нього, отаман заговорив:

— Не сумуйте, добрий чоловіче: ви потрапили не до якого-небудь лютого Озіріса, а до Роке Гінарта, який не стільки жорстокий, скільки милосердий.

— Печаль мою,— відповів Дон Кіхот,— викликано не тим, що я опинився під твоєю владою, о доблесний Роке Гінарт, слава якого у цьому світі не знає меж, але тим, що через свою безтурботність я дав себе захопити зненацька твоїм воїнам, тоді як за статутом мандрівного рицарства, до ордену якого я належу, мені слід бути в стані вічної тривоги, бути повсякчасним сторожем самого себе. Хай буде відомо тобі, великий Роке, що коли б воїни твої напали на мене, коли піді мною був кінь і при мені знаходилися спис і щит, їм не так-то легко було б зі мною справитися, бо я — Дон Кіхот Ламанчський, слава про подвиги якого йде по по всьому світу.

Тут Роке Гінарт здогадався, що Дон Кіхот перш за все божевільний, а потім уже хоробрий, і хоч йому доводилося про нього чути, одначе в діяння його він не вірив і не допускав думки, щоб отака примха здібна була заволодіти людським серцем; і він був надзвичайно радий цій зустрічі, бо завдяки їй він міг побачити поблизу те, про що до нього здалека доходили чутки; звернувся ж він до Дон Кіхота з такими словами:

— Доблесний рицарю, не гнівайтеся і долю свою не вважайте злою: можливо, що в цих ось вибоїнах звивистий жереб ваш якраз і вирівняється, бо провидіння піднімає тих, що впали, і збагачує бідних засобами незвичайними, небаченими й невідомими.

Не встиг Дон Кіхот подякувати йому, як позаду почувся такий гучний тупіт, наче скакав табун коней, тоді як це був тільки один кінь, на якому шалено мчав юнак років двадцяти, в зеленому шовковому камзолі з золотими позументами, в шароварах і каптанчику, в капелюсі, на валлонський зразок, з пір'ям, у вузьких провощених чоботях, з золоченою шпагою, кинджалом і шпорами, з маленьким мушкетом у руці та з парою пістолетів біля пояса. Роке озирнувся на шум і побачив прекрасного цього вершника, а вершник, наблизившись до нього, заговорив:

— Я приїхала до тебе, о доблесний Роке, не за тим, щоб ти звільнив мене від моєї недолі, але за тим, щоб ти полегшив мою долю. А щоб розв'язати твоє непорозуміння, бо я бачу, що ти мене не впізнаєш, я тобі зараз скажу, хто я така: я — Клаудія Хероніма, дочка Сімона Форте, який перебуває в тісній дружбі з тобою та в непримиренній ворожнечі з Клаукелем Торрельясом, який є також і твоїм ворогом, тому що належить до ворожого тобі табору.

Ти, звичайно, знаєш, що в цього Торрельяса є син, дон Вісенте Торрельяс,— так принаймні він називався ще дві години тому. Щоб скоротити повість про моє горе, я в небагатьох словах розкажу тобі, якого саме горя заподіяла мені ця людина. Ми з ним зустрілися, він освідчився мені в коханні, я йому повірила і, потай від мого батька, покохала його: слід зауважити, що нема на світі такої жінки, хоч би вона була найсуворіших правил і найскромнішої поведінки, в якої, проте, дуже невистачало б часу, щоб здійснити й виконати полум'яні свої бажання. Кінець кінцем він обіцяв зі мною одружитися, але далі від слів ми все ж не пішли. І от учора я дізналася, що, забувши про свій обов'язок переді мною, він одружується з іншою та що сьогодні вранці має бути їхнє весілля; від цієї звістки кров кинулася мені в голову і я перестала володіти собою, а оскільки батько мій перебуває у від'їзді, то я змогла надіти на себе оце вбрання, пустила коня щодуху, наздогнала дона Вісенте на відстані однієї милі звідси і, не гаючи часу на скарги та не слухаючи його виправдань, вистрелила з мушкета, а потім ще з обох цих пістолетів, і, всадивши в нього, як мені здається, не менш двох куль, відчинила ворота, через які, облита його кров'ю, повернулася до мене моя честь. З ним залишились його слуги,— вони не посміли й не змогли захистити його. А я — я поїхала до тебе задля того, щоб ти допоміг мені переправитись у Францію, де в мене є рідні, в яких я знайду собі пристановище, і ще я прошу тебе взяти під свій захист мого батька, щоб численна рідня дона Вісенте не насмілилася жорстоко відомстити йому.

Дивуючися з ставності, пишності вбрання, вродливості, а також з самої пригоди чарівної Клаудії, Роке сказав:

— Послухай, сеньйоро, раніше треба переконатися, чи справді вмер твій недруг, а потім уже вирішимо, як бути з тобою.

Дон Кіхот, уважно вислухавши розповідь Клаудії і відповідь Роке Гінарта, мовив:

— Хай ніхто не турбується захищати сеньйору,— я беру це на себе. Дайте мені мого коня, зброю і чекайте мене тут: я поїду до цього рицаря і, живого чи мертвого, примушу його виконати обіцянку, яку він дав оцій красуні.

— Можете не сумніватися, що так воно й буде,— зауважив Санчо,— у мого пана дуже легка рука щодо сватання: днями він схилив до одруження другого такого голубчика, який теж зрікся свого слова і зрадив своїй нареченій, і коли б тільки чарівники, які переслідують мого пана, не перетворили обличчя цієї людини на обличчя лакея, то тепер би вже ця дівчина була заміжньою жінкою.

Роке Гінарта більше займали думки про пригоду з чарівною Клаудією, ніж розмови пана й слуги, а тому він і не слухав їх; звелівши своїм *зброєносцям* віддати Санчо все, що вони зняли з сірого, і перейти на те місце, де вони провели минулу ніч, він разом з Клаудією поспішив на розшуки чи то пораненого, чи то вбитого дона Вісенте. Вони прибули туди, де Клаудія його зустріла, і не знайшли нічого, крім слідів недавно пролитої крові; однак, озирнувшись на всі боки і помітивши, що по схилу горба рухаються люди, вони припустили (це їхнє припущення відповідало істині), що це слуги дона Вісенте несуть свого пана, чи то мертвого, чи то живого, щоб вилікувати його, а можливо, щоб поховати; подорожні наші пустили коней за ними навздогін, а оскільки слуги дона Вісенте йшли повільно, то їм легко пощастило їх наздогнати. Слуги несли дона Вісенте на руках, і він слабким, уривчастим голосом благав їх залишити його вмерти тут, тому що біль від ран не дозволяв йому рухатися далі.

Клаудія й Роке, зіскочивши з коней, наблизились до нього; поява Роке налякала слуг, а Клаудія була вражена виглядом дона Вісенте; з співчутливим і разом з тим суворим виразом обличчя схилилася вона над ним і, взявши його за руку, мовила:

— Коли б ти віддав мені свою руку, як було між нами домовлено, твій жереб був би іншим.

Поранений кавальєро розплющив свої майже зовсім уже заплющені очі і, впізнавши Клаудію, заговорив:

— Я знаю, прекрасна й обманута сеньйоро, що це ти умертвила мене, хоч цю кару мною не заслужено й не викликано ні намірами моїми, ні моїми вчинками, бо я нічим тебе не образив, та й не хотів образити.

— А хіба в тебе не було наміру повінчатися сьогодні вранці з Леонорою, дочкою багача Бальвастро? — спитала Клаудія.

— Зрозуміло, що не було,— відповів дон Вісенте.— Видно, така вже моя зла доля, що до слуху твого досягла невірна ця звістка і ти через ревнощі позбавила мене життя,— а втім, розлучаючись з життям на твоїх руках і в твоїх обіймах, я вважаю долю мою щасливою. А щоб тобі в тому переконатися, потисни мою руку і, коли хочеш, будь моєю дружиною,— більшого задоволення за образу, яку я нібито тобі заподіяв, я дати не можу.

Клаудія стиснула йому руку, і при цьому у неї самої так стиснулося серце, що вона непритомною впала на закривавлені груди дона Вісенте, а в дона Вісенте уже почалась агонія. Роке розгубився і не знав, що зробити. Слуги

digitized by ukrbiblioteka.org

G. Doré
H. PISAN

кинулись по воду й побризкали дона Вісенте та Клаудію. Клаудія опам'яталась, але дон Вісенте уже не прийшов до пам'яті, бо життя від нього одлетіло. Тоді Клаудія, зрозумівши, що любого чоловіка її вже немає в живих, наповнила повітря стогнанням, потрясла небо своїми скаргами, розпустила волосся й почала його рвати, стала дряпати собі обличчя, і вся вона була сповнена такої нескінченної скорботи й муки, нічого сильнішого за яку не могла б зазнати жодна стражденна душа в світі.

— О жорстока й безрозсудна жінко! — вигукнула Клаудія.— З якою легкістю виконала ти злочинний свій задум! О скажена сило ревнощів, до якого згубного кінця тягнеш ти всіх тих, хто дав тобі притулок у своєму серці! О мій чоловіче, ти був моїм скарбом, але заздрісна доля приготувала тобі замість шлюбного ложа могилу!

Такими тривалими й такими сумними були ремствування Клаудії, що сльози навернулися навіть на очі Роке, який ні за яких обставин звичайно не проливав їх. Слуги плакали, Клаудія безперестану втрачала свідомість, і вся ця місцевість наче перетворилася на юдоль плачу й обитель жалю. Нарешті Роке Гінарт звелів слугам дона Вісенте віднести покійника в село його батька, яке знаходилося недалеко, і там поховати. Клаудія сказала Роке, що її тітка — ігуменя одного з жіночих монастирів і що вона, Клаудія, бажає поступити до цього монастиря і там закінчити дні свої, чекаючи іншого жениха, найпрекраснішого й безсмертного. Роке схвалив її намір, запропонував провести, куди їй треба, і обіцяв, коли щось трапиться, захистити її батька від рідні дона Вісенте, а так само і від усіх, хто тільки спробує заподіяти йому лихо. Клаудія навідріз відмовилась од проводів та, в найчемніших словах подякувавши Роке за його готовність допомогти їй, уся в сльозах, з ним простилася. Слуги дона Вісенте понесли його тіло, а Роке повернувся до своїх молодців. Такий був кінець кохання Клаудії Хероніми, але що ж у тому дивного, коли тканина сумної її історії була виткана непереможною й жорстокою рукою ревнощів?

Роке Гінарт зустрівся з своїми *збройносцями* в умовленому місці, з ними був і Дон Кіхот: сидячи верхи на Росинанті, він звертався до них з промовою і умовляв кинути те життя, яке вони вели, однаково небезпечне як для душі, так і для тіла; проте більшість цієї ватаги складали гасконці, народ грубий і розбещений, а тому промова Дон Кіхота слабо на них подіяла. По приїзді своєму Роке довідався у Санчо Панси, чи повернені і чи віддані йому всі ті скарби й коштовності, які були зняті його, Роке Гінарта, людьми з сірого. Санчо відповів ствердно,— иевистачає, мовляв, тільки трьох косинок, таких дорогих, що на них можна виміняти три міста.

— Що ти, чудний чоловіче, мелеш? — втрутився один з розбійників.— Косинки в мене, і красна їм ціна — три реали.

— То правда,— зауважив Дон Кіхот,— однак мій зброєносець вельми дорожить ними з поваги до особи, яка мені їх подарувала.

Роке Гінарт розпорядився негайно повернути їх Санчо, а потім, вишикувавши людей своїх у ряд, наказав їм викласти одяг, коштовності, гроші — одно слово, все, що було ними награбовано з часу останнього поділу здобичі; він швидко зробив оцінку і, перевівши на гроші вартість того, що поділу не піддавалося, розподілив здобич між усіма, хто був у його ватазі, надзвичайно справедливо і точно, ні на крихту не відхилившись од дистрибутивного права і ні в чому проти нього не погрішивши. Після того як усі були задоволені, ублаготворені і винагороджені, Роке, звертаючись до Дон Кіхота, пояснив:

— Коли не проявляти такої точності, з ними неможливо було б ужитися.

На це Санчо зауважив:

— Судячи з того, що я зараз бачив, справедливість — це така гарна річ, що її і з злодіями додержуватися треба.

Один із *збройносців* це почув і замахнувся на Санчо прикладом своєї аркебузи, яким він, безперечно, проломив би йому голову, коли б Роке Гінарт не зупинив його окриком. Санчо обімлів і дав собі слово не розкривати рота, доки перебуватиме в товаристві цих людей.

У цей самий час прибіг чи то один, чи то зразу декілька *збройносців,* яких ставлять, як вартових, на дорогах, щоб вони стежили за перехожим і проїжджим людом та про все доповідали своєму ватажкові, і хтось з них сказав:

— Сеньйоре, недалеко, на Барселонській дорозі, з'явилося багато народу.

Роке його спитав:

— А ти не роздивився, які це люди: з числа тих, що охотяться за нами, чи з числа тих, за ким охотимося ми?

— З числа тих, за ким охотимося ми,— відповів *збройносець.*

— У такому разі виступайте всі,— наказав Роке,— і якнайшвидше приведіть їх сюди, щоб ніхто з них не вислизнув.

Розбійники пішли, а Дон Кіхот, Санчо і Роке почали чекати, кого вони приведуть, і Роке тим часом звернувся до Дон Кіхота з такими словами:

— Незвичайними повинні були здатися сеньйорові Дон Кіхоту те життя, яке ми про-

digitized by ukrbiblioteka.org

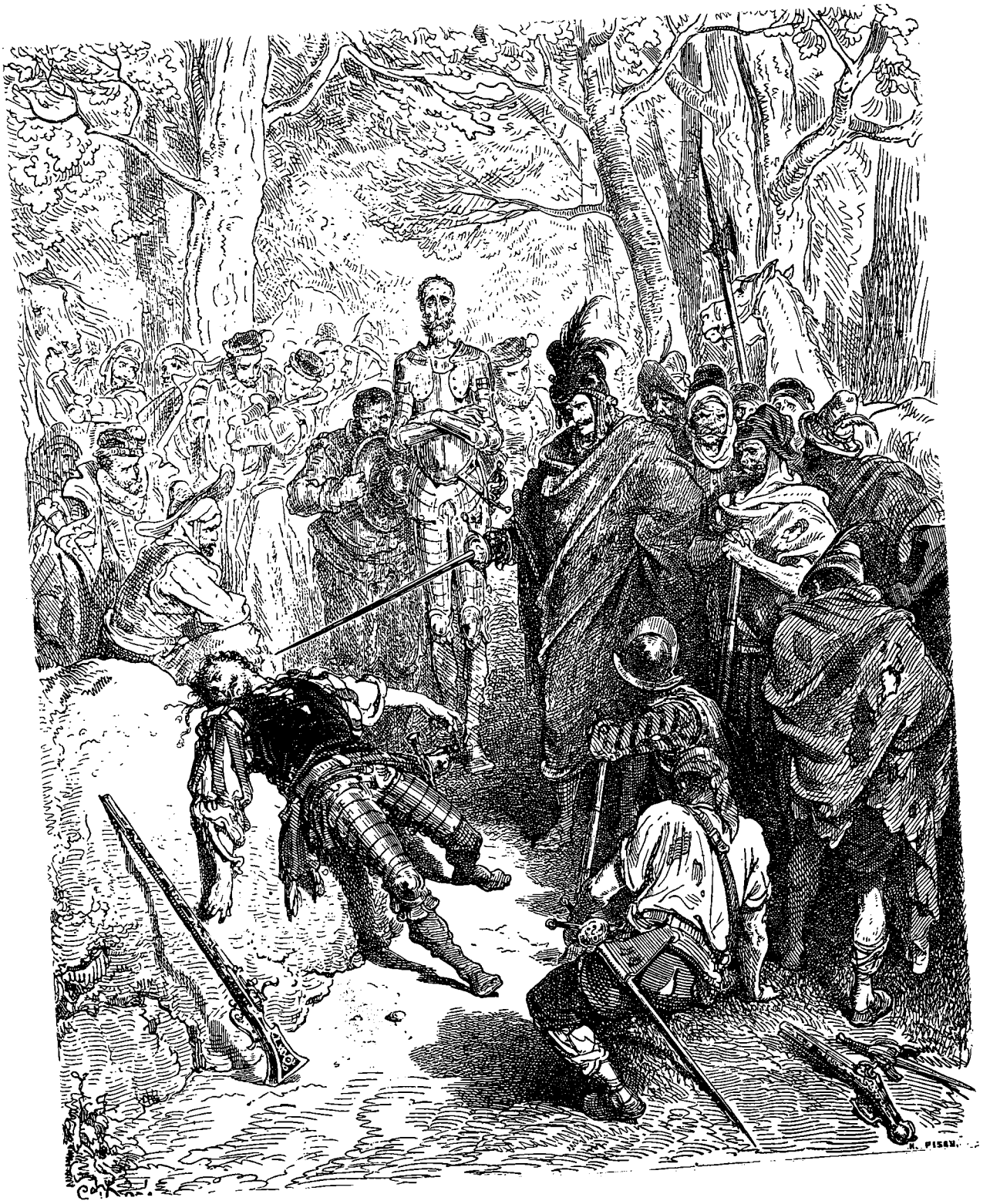

вадимо, наші пригоди — незвичайними та небезпечними, і це мене не дивує, бо я й сам визнаю, що немає способу життя більш неспокійного, наповненого хвилюваннями, ніж наше. Мене на це штовхнуло невтолиме жадання помсти, а це жадання має властивість обурювати серця наймирніші: від природи я людина чутлива і благонамірена, але, як я вже сказав, бажання помститися за одну заподіяну мені образу виявилося настільки сильнішим від добрих моїх нахилів, що я, всупереч і наперекір розуму, закоренів у цій своїй пристрасті, а оскільки одна безодня тягне за собою іншу та один гріх тягне за собою інший, то мстиві мої вчинки до того переплелися, що нині я мщу вже не тільки за свої, але й за чужі гріхи. Проте з божої ласки, я хоч і заплутався у лабіринті моєї розгубленості, а все ж не втрачаю надії з нього вибратися і досягти тихого пристановища.

З подивом слухав Дон Кіхот добрі й розумні слова Роке, бо раніше він був упевнений, що серед тих, хто займається грабунком, убивством і розбоєм, не можна знайти людину, здатну розумно міркувати, і почав він з отаманом таку розмову:

— Сеньйоре Роке, знання своєї хвороби і готовність приймати ліки, приписувані лікарем,— це вже початок одужання: ви, ваша милость, хворі, знаєте свою недугу, і небо, або, краще сказати, господь бог, який є нашим лікарем, назначить вам ліки, від яких ви одужаєте,— ліки, які зціляють поступово, але не раптово і не чудом. До того ж грішники розумні ближче до виправлення, ніж нерозумні, а тому що ваша милость виявила у своїх розмовах мудрість, то вам залишається тільки не втрачати бадьорості і надіятися на полегшення недуги совісті вашої. Коли ж ваша милость бажає скоротити шлях і якнайшвидше вийти на путь спасіння, то йдіть за мною; я навчу вас бути мандрівним рицарем,— а мандрівний рицар зазнає стільки митарств і лихих пригод, що, будучи для нього спокутою, вони приводять його прямо в рай.

Вислухавши пораду Дон Кіхота, Роке посміхнувся і, змінивши розмову, розповів трагічну історію Клаудії Хероніми, чим вкрай засмутив Санчо, на якого справили сильне враження врода, сміливість і рішучість дівчини.

Тим часом повернулися розбійники, які ходили на промисел, і пригнали двох вершників верхи на мулах, двох піших прочан, карету, в якій їхали якісь дами та яку супроводжувало чоловік шість слуг, піших і кінних, і, нарешті, двох погоничів, яких узяли собі для послуг вершники. Розбійники оточили їх усіх, при цьому і переможені і переможці мовчали, чекаючи, що скаже сам Роке Гінарт, а отаман запитав вершників, що вони за люди, куди вони прямують і скільки у них з собою грошей. На це йому один з вершників відповів так:

— Сеньйоре, ми обидва — офіцери іспанської піхоти, частини наші стоять у Неаполі, а ми їдемо до Барселони, звідки, наскільки нам відомо, повинні відійти галери в Сіцілію. Грошей у нас чи то двісті, чи то триста ескудо, і ми вважали себе багатими та були задоволені долею: адже солдати звичайно настільки бідні, що про більші скарби і мріяти не сміють.

З тими ж самими запитаннями звернувся Роке до прочан,— вони йому відповіли, що мали намір відплисти в Рим та що в них обох, мабуть, набереться реалів шістдесят. Потім Роке поцікавився, хто їде в кареті, куди саме і скільки везуть з собою грошей, на що один з кінних слуг відповів так:

— У кареті їде моя пані донья Гіомар де Кіньйонес, дружина верховного судді у Неаполі, а з нею малолітня її дочка, служниця і дуенья. Супроводжують їх шестеро слуг, а грошей у них з собою шістсот ескудо.

— Таким чином,— розміркував Роке Гінарт,— у вас тут усього дев'ятсот ескудо і шістдесят реалів, а людей у мене близько шістдесяти. Перевіримо, скільки припаде на брата, адже я обліковець неважний.

Тут грабіжники дружно вигукнули:

— Багато років здравствувати Роке Гінарту на горе всім негідникам, що шукають його погибелі!

Офіцери були, мабуть, засмучені, дружина верховного судді зажурилася, та й прочани аж ніяк не звеселилися, дізнавшись, що гроші будуть у них відібрані. З хвилину Роке тримав їх усіх у стані болісної невідомості, потім, вирішивши не томити їх далі,— а томління було написане на їхніх обличчях,— звернувся до офіцерів і знову заговорив:

— Пани офіцери, будьте добрі, дайте мені, будь ласка, шістдесят ескудо, а в дружини верховного судді я попрошу вісімдесят, так мої люди будуть задоволені,— адже ви самі знаєте: піп тим і живе, що молитви співає,— а тепер ви можете спокійно і безперешкодно продовжувати свій шлях: я вам видам охоронну грамоту, щоб у разі, коли вас зупинить ще який-небудь з моїх загонів, розкиданих по всій окрузі, він вас не чіпав, бо ображати воїнів, а так само і жінок, тим більше — жінок благородних, не входить у мої наміри.

Офіцери без кінця і в найвишуканіших виразах дякували Роке за те, що він так ласкаво й великодушно залишає їм їхні ж власні гроші. Сеньйора донья Гіомар де Кіньйонес хотіла було вистрибнути з карети і поцілувати славному отаманові руки й ноги, але він це рішуче запе-

digitized by ukrbiblioteka.org

речив, більше того: він попросив у неї вибачення за ту неприємність, яку він вимушений був заподіяти їй, бо того вимагало нещасне його ремесло. Дружина верховного судді звеліла одному з слуг своїх негайно видати належні з неї вісімдесят ескудо, а офіцери відрахували шістдесят. Прочани також готові були розстатися з мізерними своїми грішми, але Роке сказав, щоб вони не турбувалися, а потім, звернувшись до своїх людей, розпорядився:

— Кожний з вас одержить з цих грошей по два ескудо, залишається двадцять: десять з них ми віддамо прочанам, а інші десять — славному супутникові цього рицаря, щоб він не згадував лихом сьогоднішню пригоду.

Коли Роке подали письмове приладдя, яке він скрізь возив з собою, він склав охоронну грамоту на ім'я ватажків усіх своїх загонів, а потім, попрощавшись з полоненими, одпустив їх з миром, а вони не могли надивуватися з його благородства, величної зовнішності і незвичайної поведінки, що робило його схожим скоріше на Олександра Великого, ніж на знаменитого розбійника. Один із *збroєносців* зауважив на своєму гасконсько-каталонському наріччі:

— Нашому отаманові ченцем бути, а не розбійником. Коли він і далі буде проявляти таку щедрість, то нехай робить це за свій, а не за наш кошт.

Нещасний промовив ці слова не настільки тихо, щоб Роке не міг його почути,—вихопивши меч, отаман розсік йому голову надвоє і сказав:

— Ось як я караю нахаб, що розпускають язика.

Усі завмерли, і жоден розбійник не посмів проронити й слова, так боялися вони свого отамана.

Роке відійшов убік і написав листа до свого барселонського приятеля, в якому повідомляв його про те, що зараз у нього перебуває славний Дон Кіхот Ламанчський, той самий мандрівний рицар, про якого стільки існує розповідей, доводив до його відома, що це найзабавніша і найрозсудливіша людина в світі і що через кілька днів, а саме в день святого Іоанна Хрестителя, він, Роке, доставить його у повному озброєнні, верхи на Росинанті, на Барселонську набережну, а разом з ним і його зброєносця Санчо Пансу, верхи на ослі, та просив повідомити про це своїх друзів Ньяррам, щоб вони повеселилися; далі Роке признавався, що хотів би позбавити від цього задоволення своїх ворогів Каделлей, але це, мовляв, неможливо, тому що безглуздя й розсудливість Дон Кіхота, так само як і дотепи його зброєносця Санчо Панси не можуть не бути розвагою для всього світу. Роке віддав цього листа одному з своїх *збroєносців,* і той, змінивши розбійницьке вбрання на селянське, пробрався до Барселони і вручив лист за призначенням.

РОЗДІЛ LXI

Про те, що трапилося з Дон Кіхотом при в'їзді в Барселону, а також і про інші речі, цілком правдоподібні при всій їхній видимій безглуздості.

Три дні й три ночі провів Дон Кіхот у товаристві Роке, але хоч би він прожив з ним і триста років, все одно не втомлювався б він із здивуванням спостерігати, як живуть розбійники: прокидалися вони в одному місці, обідали в іншому; то раптом тікали, самі не знаючи від кого, то невідомо чого чекали. Спали вони на ходу, щохвилини перериваючи сон і безперестану кочуючи. Весь час вони висилали розвідників, вислухували дозорних, роздмухували гноти аркебуз,— а втім, аркебуз у них було небагато, майже всі розбійники були озброєні кремінними пістолетами. На ніч Роке відокремлювався у відлюдні місця, нікому з його людей не відомі, бо численні укази барселонського віце-короля, в яких було оцінено голову отамана, тримали його в стані вічної тривоги й страху; він нікому не довіряв, він боявся, що його уб'ють або викажуть властям свої ж: воістину злиденне й тяжке життя.

Нарешті давно не їдженими дорогами, глухими й потаємними стежками Роке, Дон Кіхот і Санчо разом з шістьма *збroєносцями* добралися до Барселони. На набережну вони прибули в ніч напередодні Іоанна Хрестителя, і тут Роке, обнявши спочатку Дон Кіхота, а потім Санчо, і тільки тепер вручивши йому обіцяні десять ескудо, після довгих взаємних чемностей пішов собі геть.

Роке зник, а Дон Кіхот, як був, верхи на коні, залишився чекати світанку, і справді: невдовзі у вікнах сходу з'явився ясний лик Аврори, який коли і не пестив слуху людського, то в усякому разі давав радість квітам і травам: а втім, тієї ж самої хвилини слух Дон Кіхота і Санчо був приємно вражений звуками багатьох труб і барабанів, дзвоном бубонців, що долинали, очевидно, з боку міста, та криками людей: «Розступись! Розступись!», які швидко наближалися. Місце Аврори заступило сонце, і лик його, більший від щита, почав поволі підніматися над обрієм.

digitized by ukrbiblioteka.org

Дон Кіхот і Санчо озирнулися на всі боки і вперше в житті побачили море: воно здалося їм величезним і безкраїм, значно більшим від лагун Руїдери, які вони бачили в Ламанчі. Біля пристані стояли галери; тенти на них були спущені, і око розрізняло безліч вимпелів і прапорів, які тріпотіли під вітром і наче торкалися води; з галер линули звуки ріжків, сурм і гобоїв, і повітря, як поблизу, так і вдалині, наповнювалося то ніжними, то войовничими мелодіями. Але ось по тихих водах попливли судна: почався потішний морський бій, а в цей саме час на березі незліченна сила виряджених вершників, що прибули з міста на чудових конях, затіяла такого ж роду потіху. На галерах невгамовно лунала стрілянина, одночасно стріляли з міських стін і з фортів: фортечна артилерія жахливим своїм гуркотом потрясала повітря, артилерія морська їй вторила. Веселе море, торжествуюча земля, прозоре повітря, яке часом затягував дим з гармат, усе це викликало й породжувало в серцях людей бурхливе захоплення. А Санчо відмовлявся розуміти, звідки у цих громадин, що рухаються по воді, береться стільки ніг.

Тим часом вершники з гучними й радісними криками підскакали впритул до здивованого та приголомшеного Дон Кіхота, і один з них, той самий, якому писав Роке, звернувся до Дон Кіхота і голосно вигукнув:

— Ласкаво просимо в наше місто. зерцало, маяк, світоч і провідна зірка мандрівного рицарства, в цих ваших якостях нас цілком переконують усі рицарські історії! Уклінно просимо, доблесний Дон Кіхот Ламанчський, не той уявний, фальшивий і вигаданий, який діє в деяких найновіших неправдивих повістях, але істинний, справжній і сумніву не підлягаючий, такий, яким вас описує Сід Ахмет Бен-інхалі, усім оповідачам оповідач!

Дон Кіхот не відповів на це ні слова, та вершники й не стали чекати відповіді: вони гарцювали і робили вольти разом з іншими; а Дон Кіхот, навколо якого відбувалися найсправжнісінькі скачки, звернувся до Санчо і сказав:

— Ці люди, мабуть, нас упізнали. Б'юсь об заклад, що вони прочитали не тільки правдиву повість про нас, але й ту, яку недавно випустив у світ арагонець.

Вершник, який вітав Дон Кіхота, знову наблизився до нього і сказав:

— Сеньйоре Дон Кіхот, поїдьмо, ваша милость, з нами: ми—покірні ваші слуги і нерозлучні друзі Роке Гінарта.

А Дон Кіхот йому на це відповів так:

— Коли вірно, що одна ввічливість породжує другу, то ваша ввічливість, сеньйоре кавальєро,— це рідна сестра, в усякому разі дуже близька родичка ввічливості самого Роке. Ведіть же мене, куди вам заманеться: моя воля є ваша воля, особливо коли мова йде про те, щоб вам догодити.

Той відповів йому не менш люб'язно, а потім вершники, оточивши Дон Кіхота з усіх боків, під звуки сурм і барабанів разом з ним попрямували до міста; коли ж вони в місто в'їжджали, то з намови злого духа, який тільки те й робить, що сіє зло, двоє пустотливих і сміливих хлопчаків,— а хлопчаки бувають іноді лукавіші за найлукавішого,— пробралися крізь натовп і, задравши хвости осликові й Росинантові, сунули й підклали туди по жмутку дикого терену. Почувши цей новий вид шпор, бідні тварини підібгали були хвости, але од цього неприємне відчуття лише посилилося: вони почали шалено брикатись і кінець кінцем скинули своїх сідоків на землю. Дон Кіхот, у збентеженні і замішанні, поспішив витягти цей плюмаж з-під хвоста своєї шкапи, а Санчо прийшов на допомогу сірому. Супроводжуючі Дон Кіхота хотіли були покарати хлопчаків за їхнє зухвальство, але це їм не вдалося, тому що шибеники втиснулись у натовп інших хлопчаків, які бігли слідом за ними.

Дон Кіхот і Санчо знову сіли верхи під звуки усе тієї ж музики і все так само урочисто під'їхали до будинку свого ватажка, великого й розкішного,— одно слово, такого, якими бувають будинки багатих кавальєро, і тут ми Дон Кіхота й Санчо на якийсь час залишимо, бо так хоче Сід Ахмет.

РОЗДІЛ LXII,

який розповідає про пригоди з чарівною головою, так само і про інші дрібниці, про які неможливо не розповісти.

Дон Антоніо Морено — так звали господаря Дон Кіхота — був кавальєро багатий і дотепний, любитель благопристойних і приємних розваг; заманивши Дон Кіхота до себе в дім, він почав шукати способів викрити перед усіма його безглуздя, але тільки так, щоб самому Дон Кіхотові ніякої шкоди од цього не вийшло, бо жарт, від якого стає боляче, це вже не жарт,

і нікуди не годиться та розвага, від якої бувають збитки іншому. Насамперед він звелів зняти з Дон Кіхота обладунок, а потім, як тільки той залишився у своєму вузькому верблюжому камзолі, не раз уже нами згаданому й описаному, вивів його на балкон, який виходив на одну з найлюдніших вулиць, напоказ усьому народові й хлопчакам, що дивилися на нього, як на мавпу. Перед очима Дон Кіхота знову загарцювали вершники, і, дивлячись на них, можна було подумати, що вирядилися вони так для нього одного, а не з нагоди свята. Санчо тимчасом радів: йому уявлялося, що він бознаяким побитом знову потрапив чи то на весілля до Камачо, чи то до садиби Дієго де-Міранда, чи то до герцогського замка.

Цього дня в дона Антоніо обідали його друзі, і всі вони поводилися з Дон Кіхотом, як з мандрівним рицарем, і віддавали йому особливу шану, а Дон Кіхот, прибравши гордого й величного вигляду, не тямив себе від захоплення. Дотепи Санчо були такі, що всі челядники, а також і всі його слухачі без винятку, так і дивились йому в рот. За столом дон Антоніо звернувся до Санчо з такими словами.:

— Люб'язний Санчо, до нашого відома дійшло, наче ти великий любитель курятини, а також фрикадельок, і нібито, коли ти вже ситий донесхочу, ти ховаєш їх собі за пазуху про чорний день.

— Ні, сеньйоре, це неправда,— заперечив Санчо,— я людина охайна і зовсім не такий ненажера,— мій пан Дон Кіхот, тут присутній, може підтвердити, що бували часи, коли ми обидва цілими тижнями задовольнялися жменею жолудів або горіхів. Правда, іншого разу, коли мені обіцяють корівку, я скоріше біжу за вірьовкою: я хочу сказати, що користуюсь випадком і їм те, що мені дають. Коли ж ви од кого почуєте, що я ненажера та неохайний, то вважайте, що ця людина не вгадала,— я б інакше висловився, та боюсь образити слух такого поважного товариства.

— Не підлягає сумніву,— сказав Дон Кіхот,— що помірність і охайність Санчо в їді гідні бути відмічені та викарбувані на міді, щоб ці якості його вічно жили в пам'яті поколінь майбутніх. Правда, коли він голодний, він буває трохи прожерливий: у таких випадках він проворно працює щелепами й уминає, аж за вухами лящить, зате щодо охайності він бездоганний, більше того, під час свого губернаторства він навчився їсти на особливий манір,— він їв виделкою навіть виноград та гранатові зернятка.

— Як? — вигукнув дон Антоніо.— Санчо був губернатором?

— Так,— відповів Санчо,— губернатором острова Баратарії. Десять днів я керував ним за власним розсудом, і за ці десять днів я втратив душевний спокій та навчився зневажати всі правління, які тільки є на світі. Я втік звідти, по дорозі звалився в підземелля, думав — кінець мені, але все-таки чудом урятувався.

Дон Кіхот в усіх подробицях розповів історію Санчового губернаторства, чим зробив слухачам немалу приємність.

Після обіду дон Антоніо взяв Дон Кіхота за руку і провів у дальній покій; єдину прикрасу цього покою становив столик, на вигляд з яшми, на ніжці з того ж каменя, а на столику стояла голова, немовби бронзова, яка нагадувала бюсти римських імператорів. Дон Антоніо кілька разів пройшовся з Дон Кіхотом навколо столика і, нарешті, заговорив:

— Тепер, сеньйоре Дон Кіхот, коли я певен, що нас ніхто не слухає й не чує і двері сюди замкнуті, я хочу розповісти вашій милості про одну з найнезвичайніших пригод, вірніше сказати — про такий рідкісний випадок, який тільки можна собі уявити, з умовою, проте, що все, що я вашій милості повідаю, ви в найглибшій збережете таємниці.

— Клянуся,— підтвердив Дон Кіхот,— і для більшої вірності готовий прикрити цю таємницю кам'яною плитою, бо знайте, сеньйоре дон Антоніо (Дон Кіхотові було вже відомо його ім'я), що ви говорите з людиною, в якої вуха слухають, але язик не виказує таємниць, а тому ви сміливо можете відкрити мені все, що у вас на душі: запевняю вас, що все це буде поховано у безодні мовчання.

— Отже, заручившись вашою обіцянкою,— вів далі дон Антоніо,— я маю намір здивувати вашу милость тим, що ви маєте побачити й почути,— це трохи полегшить ті муки, яких я зазнаю через те, що ні з ким не ділюся моєю таємницею, бо далеко не всякому можна її довірити.

Дон Кіхот не міг збагнути, що означають усі ці підходи. Нарешті дон Антоніо взяв Дон Кіхота за руку, провів нею по бронзовій голові, по всьому столику і по яшмовій його ніжці, а потім сказав:

— Голова ця, сеньйоре Дон Кіхот, була зроблена й виготовлена одним з найбільших чарівників і чародіїв на світі, коли не помиляюся, поляком з народження, учнем того самого знаменитого Ескотіліо, про якого розповідають стільки чудес. Згаданий чародій, живучи у мене в домі, за тисячу ескудо зробив мені цю голову, що має особливу властивість і здатність відповідати на всі запитання, які тільки ставлять їй на вухо. Спочатку чарівник креслив фігури, писав магічні знаки, спостерігав зірки, визначав точки розміщення світил, і кінець кінцем у ньо-

digitized by ukrbiblioteka.org

го вийшла перлина твору, в чому ви зможете переконатися не раніше завтрашнього дня, тому що по п'ятницях голова мовчить, а сьогодні якраз п'ятниця, так що нам доведеться почекати до завтра. За цей час ваша милость може обдумати свої до неї запитання, а мені відомо з досвіду, що у відповідях вона не бреше.

Дон Кіхот подивувався з такої здатності й особливості голови, і йому важко було повірити словам дона Антоніо, але оскільки до випробування залишалось небагато часу, то він визнав за краще в це не заглиблюватися і лише висловив дону Антоніо свою вдячність за величезне довір'я, яке той йому виявив. Вони вийшли з кімнати, дон Антоніо замкнув двері на ключ, і вони повернулися до залу, де були інші кавальєро. За цей час Санчо встиг їм розповісти багато пригод і подій, які трапилися з його паном.

Того ж вечора Дон Кіхота спокусили проїхатися по місту, але тільки вблагали його зняти обладунок і поїхати у святковому одязі і в яснокоричневого сукна плащі, під яким у ту пору року спітнів би навіть лід. Щоб Санчо залишився вдома, слугам наказано було розважати його. Дон Кіхот сидів не на Росинанті, а на могутньому, багато вбраному мулі, в якого хода була рівна. До плаща Дон Кіхота непомітно для нього причепили ззаду пергамент, на якому великими літерами було написано: *Дон Кіхот Ламанчський.* Під час прогулянки напис цей незмінно привертав до себе увагу перехожих,— вони читали вголос: «Дон Кіхот Ламанчський», а Дон Кіхот не переставав дивуватися: хто, мовляв, на нього не гляне, всякий упізнає його і називає на ім'я; і, звернувшись до дона Антоніо, який їхав з ним поруч, він, нарешті, сказав:

— Велику перевагу має мандрівне рицарство; всім, хто на цьому поприщі подвизається, воно приносить всесвітню славу. Справді, сеньйоре дон Антоніо, подумайте: в цьому місті навіть хлопчаки — і ті мене знають, хоч ніколи раніше не бачили.

— То правда, сеньйоре Дон Кіхот,— підтвердив дон Антоніо,— подібно до того, як полум'я не можна сховати або утаїти, так само доблесть не може перебувати в невідомості; та сама доблесть, яку виявляють на ратному полі, затьмарює всі інші доблесті і бере верх над ними.

Трапилось, проте, так, що коли Дон Кіхот з вищеописаною урочистістю їхав по місту, якийсь кастілець, прочитавши на його спині напис, крикнув:

— Хай тебе дідько візьме, Дон Кіхот Ламанчський! І як це ти сюди добрався, не одубівши в дорозі від численних ударів, що на тебе так і сипалися? Ти — божевільний, і коли б ти шаленів один на один з самим собою, замкнувшись у своєму божевіллі, це б ще півбіди, але ти маєш здібність зводити з розуму і збивати з пантелику всіх, хто тільки з тобою водиться й розмовляє,— досить подивитися на цих сеньйорів, які тебе супроводжують. Їдь, недоумкуватий, додому, займися господарством, піклуйся про дружину й дітей і облиш свою маячню, яка тільки виснажує мозок та каламутить розум.

— Ідіть-но, братцю, своєю дорогою,— сказав дон Антоніо,— і не давайте порад, коли у вас їх не просять. Сеньйор Дон Кіхот Ламанчський — людина цілком розсудлива, та й ми, його супроводжуючі, не дурні. Доблесть завжди треба поважати, де б вона не зустрічалась. Забирайтеся під три чорти і не в свою справу не втручайтеся!

— А ви, їй-богу, праві,— зауважив кастілець.— Радити що-небудь цьому молодцеві — все одно що воду в ступі товкти, і все ж мені прикро, що такий ясний розум, який, як я чув, у всьому іншому виказує цей божевільний, витрачається на мандрівне рицарство. Але тільки скоріше я сам і всі мої нащадки заберемося під три чорти, як зволила висловитися ваша милость, ніж надалі,— коли б навіть прожив я більше, ніж Мафусаїл,— я кому-небудь дам пораду, хоч би в мене її й просили.

Порадник пішов далі; прогулянка відновилася; однак хлопчаки і всякий інший люд так старанно читали напис, що дон Антоніо кінець кінцем визнав за краще зняти його, зробивши проте вигляд, наче він знімає щось інше.

Надійшов вечір; усі повернулися додому; вдома тимчасом був затіяний бал; треба зауважити, що дружина дона Антоніо, сеньйора знатна, весела, вродлива й недурна, запросила своїх приятельок, щоб вони вшанували своєю присутністю її гостя та потішилися його досі не баченими божевільними вихватками. Приятельки з'явилися, було подано чудову вечерю, а потім, близько десятої години вечора, почалися танці. Серед дам виявилися дві жартівниці й пустунки: нічим не порушуючи правил пристойності, вони, проте, дозволяли собі деякі вільності у вигадуванні необразливих, але забавних жартів. І оці самі жартівниці щосили старалися примусити Дон Кіхота танцювати і цим змучили йому не тільки тіло, але й душу. Треба було бачити Дон Кіхота, високого, довгов'язого, худого, блідого, у вузькому вбранні, незграбного і такого, що аж ніяк не відзначався легкістю в рухах! Дами, начебто крадькома, до нього залицялися, а він, також крадькома, залицяння їхні відхиляв; бачачи, однак, що вони упираються, Дон Кіхот голосно вигукнув:

— *Fugite, partes adversae!* [1] Залиште мене в спокої, дурні помисли! З такими бажаннями, сеньйори, йдіть до інших, бо королева моїх бажань, незрівнянна Дульсінея Тобоська, вимагає, щоб, крім її бажань, нічиє інше не мало наді мною ні влади, ні сили.

І, сказавши це, ледве живий після танцювальних своїх вправ, він опустився серед залу на підлогу. Дон Антоніо звелів однести його на ліжко, і перший, хто кинувся Дон Кіхотові на допомогу, був Санчо.

— Хай йому чорт, до чого ж ви, хазяїне, погано танцювали! — вигукнув він.— Невже ви думаєте, що всі молодці неодмінно повинні бути танцюристами і всі мандрівні рицарі — теж танцюристами? Якщо ви й справді так думаєте, то ви помиляєтеся: є люди, які скоріше вб'ють велетня, ніж виконають яку-небудь фігуру танцю. От коли б затіяли танець, де треба вміти поплескувати себе по підметках, тут би я вас замінив, бо я щодо цього орел, ну, а різні міські танці — це вже не по моїй лінії.

Такими і до них подібними розмовами Санчо насмішив усіх учасників балу. Він поклав свого пана в ліжко й укутав його, щоб танцювальна простуда вийшла з нього потом.

Другого дня дон Антоніо розміркував за краще провести досвід з чарівною головою — і разом з Дон Кіхотом, Санчо, двома своїми приятелями й двома дамами, тими, які замучили Дон Кіхота на балу і потім залишилися ночувати в дружини дона Антоніо, замкнувся в приміщенні, де була голова. Він розповів їм про її особливості і, взявши з них слово зберігати це в таємниці, сказав, що сьогодні він уперше має намір випробувати здібність чарівної голови. За винятком двох приятелів дона Антоніо, ніхто не знав, у чому тут притичина, і коли б дон Антоніо заздалегідь їх у це не посвятив, то й вони б здивувалися не менше, ніж усі інші, та інакше бути й не могло: з такою ретельністю й майстерністю було зроблено цю голову.

Першим нахилився до вуха голови сам дон Антоніо; він спитав її тихо, але так, проте, що всі його почули:

— Заклинаю тебе, голово, чарівною силою, яка в тобі міститься: скажи мені, які в мене зараз думки?

І голова, не розтуляючи губ, виразно й чітко, так, що всі її почули, відповіла йому:

— Думок я не читаю.

При цих словах усі завмерли, особливо коли переконалися, що в усій кімнаті, а так само й біля самого столика з чарівною головою, немає живої душі, яка могла б за неї відповісти.

— Скільки нас тут? — знову поставив запитання дон Антоніо.

І йому на це відповіли так само виразно і так само тихо:

— Тут перебуваєш ти, твоя дружина, двоє твоїх друзів, дві її приятельки, а також славний рицар, що іменується Дон Кіхотом Ламанчським, та його зброєносець, якого звуть Санчо Пансою.

І справді, тут було з чого знову здивуватися. У всіх мимоволі волосся встало дибом від страху. А дон Антоніо, відступивши назад, мовив:

— Цього мені досить, щоб переконатися, що людина, яка мені продала тебе, о мудра голово, розмовляюча голово, відповідаюча голово, чудесна голово, мене не обдурила! Нехай підходять інші й запитують, що їм завгодно.

Жінки звичайно бувають нетерплячі й цікаві, а тому першою наблизилась до голови одна з двох приятельок дружини дона Антоніо і звернулася до неї з таким запитанням:

— Скажи, голово, що я повинна робити для того, щоб стати красунею?

Відповідь була такою:

— Будь високодоброчесною.

— Більше в мене запитань немає,— сказала та, що запитувала.

Потім наблизилась її подруга і спитала:

— Мені б хотілося знати, голово, чи справді мій чоловік мене кохає?

Їй відповіли:

— Простеж за тим, як він з тобою поводиться, і тоді ти все зрозумієш.

Заміжня дама одійшла від голови і сказала:

— Щоб одержати таку відповідь, не варто було питати. Це й так ясно, що в поводженні людини виявляються її почуття.

Потім наблизився один з двох друзів дона Антоніо і спитав:

— Хто я такий?

Йому відповіли:

— Ти це знаєш сам.

— Я тебе не про те питаю,— сказав кавальєро.— Скажи мені, чи знаєш мене ти?

— Так, знаю,— відповіли йому,— ти дон Педро Норіс.

— Більше мені нічого й не треба, цього досить, щоб переконати мене, що ти, голово, знаєш усе.

Як тільки він відійшов, наблизився другий приятель дона Антоніо і поставив питання:

— Скажи, голово, які бажання в мого старшого сина, що успадковує все моє майно?

— Я вже говорила,— відповіли йому,— що я не відгадчиця бажань, проте, незважаючи на це, можу сказати, що син твій бажає тебе поховати.

---

[1] Згиньте, нечисті сили! (*лат.*).

digitized by ukrbiblioteka.org

G. Doré
H. PISAN.

— Точно так,— підтвердив кавальєро,— ти прямо як у воду дивилася.

Більше він ні про що не став питати. Наблизилася дружина дона Антоніо і мовила:

— Не знаю, голово, про що тебе й спитати. Одне тільки я хотіла б знати: чи довго, на радість мені, проживе милий чоловік мій?

Їй відповіли:

— Довго, тому що міцне його здоров'я і помірний спосіб життя обіцяють йому довгий вік, який багато хто звичайно сам собі скорочує своєю нестриманістю.

Потім наблизився Дон Кіхот і запитав:

— Скажи мені ти, на все відповідаюча: яв'ю то було а чи сном — усе, що, як я розповідав, зі мною трапилося в печері Монтесіноса? Чи вірна це річ — самобичування Санчо? Чи відбудеться насправді зняття чарів з Дульсінеї?

— Щодо печери,— відповіли йому,— то це не так уже просто: тут усяке було; самобичування Санчо буде посуватися вперед поволі; зняття чарів з Дульсінеї відбудеться належним порядком.

— Більше мені нічого й не треба,— зауважив Дон Кіхот,— як тільки я переконаюся, що з Дульсінеї знято чари, я визнаю, що всі удачі, про які я міг тільки мріяти, разом випали на мою долю.

Останнім наблизився Санчо, і запитав він ось що:

— Скажи, будь ласка, голово, чи призначено мені ще губернаторствувати? Чи довго я буду проводити скудне життя зброєносця? Чи побачу я дружину й дітей?

На це йому відповіли так:

— Губернаторствувати ти будеш у себе вдома; коли повернешся додому, то побачиш дружину й дітей, а коли покинеш свою службу, то вже не будеш зброєносцем.

— Ну й відповідь! — вигукнув Санчо Панса.— Це і я міг би так відповісти. Безодня премудрості, та й тільки!

— Бовдуре! — сказав Дон Кіхот.— Яких тобі ще відповідей треба? Тобі недосить, що голова відповідає прямо на поставлені запитання?

— Досить-то досить,— відповів Санчо,— але все-таки мені б хотілося, щоб вона ясніше висловлювалася й більше говорила.

На цьому запитання й відповіді закінчились, але не пройшло те здивування, яке було в усіх присутніх, за винятком двох друзів дона Антоніо, що про все абсолютно знали. Тимчасом розповісти читачам Сід Ахмет Бен-інхалі визнав за потрібне тут же, бо не захотів тримати їх довше в невіданні та примушувати думати, наче в голові цій міститься щось чарівне і надзвичайно таємниче, а тому він заявляє, що дон Антоніо Морено за зразком голови, баченої ним у Мадріді, роботи якогось різьбяра, зробив таку ж у себе вдома, щоб розважатися самому і дивувати людей нетямущих; а зроблена вона була ось як. Дошка столика сама по собі була дерев'яна, але розписана й розмальована під яшму, так само як і його ніжка, від якої для більшої стійкості розходилися чотири орлині лапи. Голова, яку було пофарбовано під бронзу та яка нагадувала бюст римського імператора, була в середині порожниста, так само як і дошка столика, в яку голова була до того щільно вмурована, що можна було подумати, наче вона складає з дошкою одне ціле. Ніжка столика, так само порожниста, являла собою продовження горла і грудей чарівної голови, і все це сполучалося з другою кімнатою, яка знаходилася під тією, де була голова. Через увесь цей порожнистий простір у ніжці й дошці столу, в грудях та горлі бюста було надзвичайно вправно проведено бляшану трубку, так що ніхто не міг би її помітити. У нижньому приміщенні, яке знаходилося безпосередньо під цим, сиділа людина і, приставивши трубку до рота, відповідала на запитання, причому голос її, наче по рупору, йшов і вниз і вгору, і кожне слово було виразно чути,— таким чином, розгадати цю хитрість було неможливо. Відповіді давав один студент, племінник дона Антоніо, юнак кмітливий і дотепний, а оскільки дядько його попередив, кого саме він приведе в кімнату, де знаходилась голова, то дати швидкі і правильні відповіді на перші запитання для нього не становило труднощів, а далі він уже відповідав навмання, проте людина він був здогадлива, тому й попадав у точку. До цього Сід Ахмет додає, що чудодійна ця споруда проіснувала ще днів десять-дванадцять, а потім по місту поширилася чутка, що в домі дона Антоніо є чарівна голова, яка відповідає на будь-які запитання, і тоді дон Антоніо, боячись, коли б це не дійшло до вічно пильнуючих охоронців благочестя, сам повідомив про все сеньйорам інквізиторам, а вони наказали йому забави ці припинити, а голову зламати, щоб вона не була спокусою для неосвіченої черні; однак у думці Дон Кіхота й Санчо Панси голова так і залишилася чарівницею, майстерницею щодо відповідей, які, між іншим, більше задовольнили Дон Кіхота, ніж Санчо.

Місцеві кавальєро, бажаючи зробити приємність дону Антоніо, а також для того, щоб догодити Дон Кіхотові й дати йому можливість почати свої дурощі, вирішили влаштувати через шість днів скачки з кільцями; проте скачки так і не відбулися, про що буде згадано

digitized by ukrbiblioteka.org

нижче. Дон Кіхотові захотілося прогулятися містом пішки і без усякої урочистості: він боявся, що коли поїде верхи, то за ним знову поженуться хлопчаки; отже, Дон Кіхот і Санчо у супроводі двох слуг, яких Дон Кіхотові дав його хазяїн, вийшли погуляти. Трапилось, одначе, що, проходячи якоюсь вулицею, Дон Кіхот підвів очі і над дверима одного будинку побачив вивіску, на якій великими літерами було написано: *Тут друкують книжки;* це невимовно його обрадувало, тому що до тієї пори йому не доводилось бачити друкарню, і в нього з'явилося бажання дізнатися, як у ній усе влаштовано. Він увійшов всередину з усім своїм почтом і побачив, що в одному місці тут тискали, у другому правили, хто набирав, хто перебирав, — одно слово, перед ним відкрилася картина внутрішньої будови великої друкарні. Підійшовши до однієї з складальних кас, він спитав, для чого вона служить; робітники йому пояснили; він подивувався і пройшов далі. Потім він підійшов ще до одного робітника і спитав, чим він зайнятий. Робітник йому відповів так:

— Сеньйоре, ось цей кавальєро,— він показав на людину дуже приємного вигляду й зовнішності, в якої було навіть щось величне,— переклав одну італьянську книжку нашою мовою, а я складаю її для друку.

— Як називається ця книжка? — поцікавився Дон Кіхот.

Перекладач же йому відповів:

— Сеньйоре, італьянський заголовок цієї книжки — *Le Bagatelle.*

— А чому відповідає іспанською мовою слово *le bagatelle*? — спитав Дон Кіхот.

— *Le bagatelle*,— пояснив перекладач,— у перекладі іспанською мовою означає *дрібниці*, але, незважаючи на скромний свій заголовок, книжка ця містить у собі корисні й важливі речі.

— Я трохи знаю по-італьянському,— сказав Дон Кіхот,— і горджуся тим, що можу співати кілька стансів Аріосто. Скажіть, однак, добродію мій (я ставлю це питання не для того, щоб перевіряти ваші знання, але з чистої допитливості), чи зустрічалося вам у цьому творі слово *pignatta?*

— Зустрічалось, і не раз, — відповів перекладач.

— Як же ваша милость перекладає його іспанською мовою? — спитав Дон Кіхот.

— А хіба є в нього інше значення, крім *пічного горщика?* — мовив перекладач.

— Хай йому дідько! — вигукнув Дон Кіхот.— Та ви, однак, набили руку в італьянській мові. Готовий битись об будь-який заклад, що там, де по-італьянському стоїть слово *piace,* ваша милость перекладає *завгодно*, слово *più* ви перекладаєте *більше, su — вгорі,* а *giù* — внизу.

— Зрозуміло, саме так і перекладаю,— підтвердив перекладач,— тому що такі їхні прямі відповідники в нашій мові.

— Можу ручатися,— сказав Дон Кіхот,— що ваша милость не користується популярністю у світі, бо світ не вміє нагороджувати неабиякі таланти й поважні праці. Скільки через те загинуло здібностей! Скільки талантів животіє в невідомості! Скільки талантів не звернуло на себе належної уваги! І все ж, незважаючи на це, я додержуюся тієї думки, що переклад з однієї мови на іншу, коли тільки це не переклад з мови грецької або ж з латинської, які суть царі всіх мов, це все одно що фламандський килим навиворіт: фігури, правда, видно, але велика кількість ниток робить їх менш виразними, і немає тієї гладкості і немає тих фарб, якими ми милуємося на правому боці, та й потім, щоб перекладати з мов легких, не треба ні вигадки, ні краси стилю, як не потрібні вони ні переписувачеві, ні копіїстові. Я не хочу цим сказати, що займатися перекладами непохвально; є заняття куди нижчі за це, і все ж ми ними не гребуємо, хоч і приносять вони нам значно менше користі. Виняток я роблю для двох славних перекладачів: для доктора Крістоваля де-Фігероа з його *Вірним пастухом* і для дона Хуана де-Хаурегі з його *Амінтою* — так щасливо виконаними працями, що мимоволі ставиш собі питання: де ж тут переклад і де оригінал? Скажіть, однак, ваша милость: ви маєте намір видавати цю книжку своїм коштом чи ви продали її якому небудь книготорговцеві?

— Я видаю її своїм коштом,— відповів перекладач,— і розраховую заробити не менше тисячі дукатів на одному тільки першому її виданні, а вийде воно у кількості двох тисяч книжок і буде розпродане миттю по ціні шість реалів за книжку.

— Нічого сказати, точний розрахунок! — вигукнув Дон Кіхот.— Одразу видно, що ваша милость поняття не має про лазівки та викрутаси книговидавців і про те, як вони між собою згуртовані. Я вам передрікаю, що коли ви візьмете собі на плечі ці дві тисячі книжок, то у вас страшенно почне ломити все тіло, особливо якщо книжка ваша змістом своїм трохи заплутана і нітрохи не цікава.

— Ну, так що ж! — заперечив перекладач.— Ви хочете, ваша милость, щоб я віддав її видавцеві книжок, який за право друкування дасть мені три мараведі та ще буде вважати, що зробив мені ласку? Я видаю свої книжки не для слави,— я й без того відомий своїми

digitized by ukrbiblioteka.org

творами,— я шукаю баришу, тому що слава без баришу не варта ні кватрина.

— Дай вам бог удачі,— сказав Дон Кіхот.

Потім він пройшов далі і, звернувши увагу на правку одного з аркушів книжки, що мала заголовок *Світоч душі*, зауважив:

— Подібні книжки, хоч їх не так уже мало видано, необхідно видавати й надалі, бо грішників на землі багато, і велика кількість світочів потрібна для стількох неосвітлених.

Він пройшов далі і побачив, що правлять аркуші ще однієї книжки; коли ж він спитав, як вона називається, йому відповіли, що це друга частина *Хитромудрого ідальго Дон Кіхота Ламанчського*, твір якогось автора, що живе у Тордесільясі.

— Чув я про цю книжку,— зауважив Дон Кіхот.— Сказати правду, я гадав, що її вже встигли спалити за її безглуздя, а попіл розвіяли за вітром, ну, а втім, діждеться свиня Мартинового дня. Адже історії вигадані тільки тоді хороші й захоплюючі коли вони наближаються до правди або правдоподібні, а історії, які мають своїм предметом події справжні, тоді тільки й хороші, коли вони правдиві.

І, сказавши це, Дон Кіхот, з деякою досадою залишив друкарню.

Того ж дня дон Антоніо вирішив показати Дон Кіхотові галери, які стояли біля пристані; від цього Санчо захопився, бо він ніколи ще на них не бував. Дон Антоніо повідомив командора, що ввечері він прибуде на галери з своїм гостем, славним Дон Кіхотом Ламанчським, а командор, як і всі жителі міста, чув уже про нього, а що з Дон Кіхотом на галерах трапилося, про це буде розказано в дальшому розділі.

РОЗДІЛ LXIII,

який розповідає про нещастя, що спіткало Санчо Пансу під час огляду галер, і про незвичайну пригоду з прекрасною мавританкою.

Довго розмірковував Дон Кіхот про відповідь чарівної голови, але від думки, що це обман, був він, проте, далекий: усі його думки крутилися навколо твердої, як йому здавалося, обіцянки голови, що з Дульсінеї буде знято чари. Він безперестану до цього повертався, і йому відрадно було надіятися, що виконання цієї обіцянки не за горами; а Санчо, незважаючи на те, що губернаторство було, як ми знаємо, йому ненависне, мріяв знову почать панувати й покоряти інших,— така зла доля випадає всякій людині, яка хоч коли-небудь володарювала, нехай навіть жартома.

Отже, того вечора господар дому, дон Антоніо Морено, і два його приятелі разом з Дон Кіхотом та Санчо вирушили на галери. Тільки-но дві такі знаменитості, як Дон Кіхот і Санчо, з'явилися на березі, одразу ж за знаком командора, повідомленого про щасливу цю подію, на всіх галерах були прибрані тенти і загриміли труби; потім на воду спустили шлюпку, застелену розкішними килимами й обкладену червоними оксамитовими подушками, і лише встиг Дон Кіхот ступити з берега, як на командорській галері вистрілила палубна гармата, пролунали постріли і з інших галер, а коли Дон Кіхот піднімався по трапу штирборта, вся команда вітала його, як звичайно вітають моряки поважних осіб, що прибувають на галери, а саме трикратним: «У-у-у». Начальник (так назвемо ми командора, який походив з сім'ї родовитих валенсійських дворян) простяг Дон Кіхотові руку й обняв його.

— Цей день,— сказав він,— я відзначу білим каменем, бо він уявляється мені одним з найщасливіших у моєму житті: сьогодні я побачив сеньйора Дон Кіхота Ламанчського, який містить і вміщує в собі всю доблесть мандрівного рицарства.

На це привітання Дон Кіхот, надзвичайно зрадівши, що йому виявляють такі великі почесті, відповів не менш вишуканими виразами. Усі перейшли на багато вбрану корму і сіли на лави вздовж бортів; по палубі пройшов боцман і свистком дав гребцям команду, що означала: «Одяг геть!», що й було виконано одразу ж. Бачачи таку велику кількість оголених до пояса людей, Санчо заціпенів, особливо ж коли на його очах так швидко був натягнутий тент, що здавалось, наче усі чорти, які тільки є, допомагали морякам; і, проте, це були ще тільки квіточки у порівнянні з тим, про що буде мова далі. Санчо сидів біля правого борту, поруч з першим гребцем, як раптом цей самий гребець заздалегідь підучений, що він повинен робити, схопив його і підняв на руки, тимчасом уся команда була вже напоготові й на сторожі, і ось бідний Санчо почав перелітати з рук на руки вздовж правого борту з такою швидкістю, що в нього потемніло в очах, і він, зрозуміло, подумав, що його кудись волочать демони, а гребці не заспокоїлися доти, поки не зробили

перекидання Санчо вздовж обох бортів, і тільки тоді опустили його на корму. Бідолаха був неабияк пом'ятий; він задихався, обливався потом і ніяк не міг збагнути, що, власне, з ним трапилося. Дон Кіхот, постеживши за безкрилим польотом Санчо, запитав у начальника, чи не заведено в них улаштовувати подібні церемонії з усіма, хто вперше потрапляє на галери; коли, мовляв, це так, то він звичаю цього додержуватися не має наміру і проробляти подібні вправи не бажає, а коли хто насмілиться його схопити, з тим щоб почати підкидати, то він клянеться, що душа в цієї людини розлучиться з тілом; і, сказавши це, Дон Кіхот устав і взявся за меч.

Цієї самої хвилини прийняли тент і з страшенним гуркотом спустили рею. Санчо здалося, наче небозвід завалився і падає прямо йому на голову, і від страху він сховав її між колінами. А втім, і Дон Кіхотові стало трохи страшнувато; він теж здригнувся, пригнув голову і зробився блідий на обличчі. Потім команда підняла рею з такою ж самою швидкістю і з таким же шумом, з яким вона її спускала, і все це моряки проробляли мовчки, наче в них не було ні голосу, ні дихання. Боцман дав знак вибрати якір, а потім чи то з бичем, чи то з хлистом вискочив на середину палуби і почав шмагати гребців по плечах, і тут галера стала поволі виходити у море. Як тільки Санчо побачив стільки рухливих червоних ніг, за які він приймав весла, то заговорив сам з собою:

— Ось це вже й дійсно справжнє чаклунство, не таке, про яке говорить мій пан. Чим ці нещасні так провинилися, що їх шмагають без усякої пощади? І як це одна людина, яка тут ходить та посвистує, наважується хльостати стільки народу? Ось воно де, суще пекло, або вже принаймні чистилище.

Дон Кіхот, помітивши, з якою увагою стежить Санчо за тим, що відбувається навколо, звернувся до нього з такими словами:

— Ах, друже Санчо, як легко і з яким проворством міг би ти, коли б тільки захотів, оголитися до пояса, приєднатися до цих сеньйорів і зняття чарів з Дульсінеї довести до кінця! Навколо стільки мук і страждань, що тобі не так важко було б переносити свої. Тим більше, що, можливо, мудрий Мерлін зарахує тобі кожний удар хлиста, завданий такою сильною рукою, за десять з загального числа тих, які ти ще повинен собі завдати.

Начальник хотів було спитати, що це за удари та що це за зняття чарів з Дульсінеї, але в цей час вахтовий крикнув:

— З Монжуїка сигнал: біля берега на вести з'явилося веслове судно!

Почувши це, начальник вибіг на палубу і крикнув:

— Гей, хлопці, не пропустіть це судно! Мабуть, нам подають з маяка сигнал про якунебудь бригантину алжірських корсарів.

Слідом за тим до командорської галери наблизились інші три, щоб дізнатися, який буде наказ. Начальник наказав двом галерам вийти в море, а третій іти за ним слідом недалеко від берега,— таким чином, судно від них, мовляв, не вислизне. Гребці налягли на весла, і галери помчали, як на крилах. Ті, що вийшли в море, виявили на відстані приблизно двох миль судно, як можна було визначити на око — чи то двадцятивосьми, чи то тридцятивеслове, і так потім і виявилося насправді; а як тільки судно побачило галери, то, понадіявшись на свою легкість, почало, лавіруючи, швидко тікати, але втекти йому не пощастило, тому що командорська галера являла собою одне з найлегших суден, які будь-коли виходили в море, і вона з такою швидкістю кинулася в погоню, що на бригантині ясно зрозуміли, що врятування неможливе, і тоді арраїс, щоб наш командор не розгнівався ще дужче, віддав наказ скласти весла і здатися, проте доля вирішила інакше: ледве тільки командорська галера підійшла до бригантини на таку близьку відстань, що там, мабуть, було чути голоси наших моряків, які кричали корсарам: «Здавайтеся!», як два п'яних *тораки,* іншими словами — два п'яних турки, що знаходились на бригантині разом з іншими своїми співвітчизниками, вистрілили з мушкетів і вбили на смерть двох наших моряків, які стояли на баці. Після цього командор, поклявшись, що не залишить у живих жодної людини з тих, кого пощастить йому захопити на бригантині, з усією навальністю атакував її, проте бригантина вислизнула, пройшовши під веслами галери, яка атакувала її. Галера пройшла вперед на досить значну відстань; у той час як вона робила поворот, команда бригантини з рішучістю відчаю підняла паруси і знову, на парусах і на веслах, спробувала втекти, все ж отаке проворство не послужило їй ні до чого, а зухвальство погубило її, бо, пройшовши трохи більше півмилі, командорська галера знову наздогнала бригантину і, кинувши на неї весла, всіх захопила живими. В цей час наблизилися дві інші наші галери, а потім усі чотири галери повернулися з своєю здобиччю в гавань, де їх чекав незліченний натовп народу, якому цікаво було знати, з чим вони повернуться. Командор став на якір близько від берега, і тут він побачив, що на набережній знаходиться сам віце-король міста. Командор розпорядився послати за ним шлюпку, а також підняти рею і повісити на ній ар-

digitized by ukrbiblioteka.org

раїса та інших турків, а було їх тридцять шість чоловік, і всі молодець до молодця, здебільшого мушкетери. Командор спитав, хто з них арраїс; на це один з полонених, який був іспанцем-віровідступником, відповів йому по-кастільському:

— Сеньйоре, оцей молодий чоловік, що стоїть перед тобою, і є наш арраїс.

І з цими словами він показав на одного з найпрекрасніших та найставніших юнаків, яких тільки уява людська здатна створити. На вигляд йому можна було дати не більше двадцяти років. Начальник звернувся до нього:

— Відповідай, нерозумний пес, нащо тобі знадобилося вбивати моїх людей тієї самої хвилини, коли ти вже бачив, що врятуватися вам не пощастить? Чи так належить поводитися з флагманськими суднами? Чи ти не знаєш, що безрозсудність не є відвага? Коли людина перебуває на краю загибелі, їй належить виявляти беззавітну хоробрість, але не безрозсудність.

Арраїс хотів було йому відповісти, проте командор тієї хвилини не міг його вислухати: він поспішив назустріч віце-королю, який у супроводі кількох своїх слуг та кількох городян уже піднімався на галеру.

— Вдале було у вас полювання, пане командор! — зауважив віце-король.

— Надзвичайно вдале,— підтвердив командор,— ваше превосходительство зараз же у цьому переконається, побачивши дичину, яку ми розвісимо на цій реї.

— За що ж це ви так? — спитав віце-король.

— За те,— відповів командор,— що всупереч усім законам і всім правилам та звичаям воєнним, вони вбили в мене двох кращих моряків, і я поклявся повісити всіх, кого захоплю в полон, і в першу чергу цього молодця, арраїса бригантини.

І він показав віце-королю на молодого чоловіка, який із зв'язаними руками та з вірьовкою на шиї чекав своєї смерті. Віце-король глянув на юнака, і той здався йому на диво вродливим, струнким і на диво лагідним, так що в цю хвилину врода юнака послужила йому найкращим рекомендаційним листом, а тому у віце-короля з'явилося бажання врятувати його від смерті, і він звернувся до нього з запитанням:

— Скажи, арраїсе, ти родом турок чи мавр, чи, можливо, ти віровідступник?

Арраїс йому теж кастільською мовою відповів:

— Я не турок, не мавр і не віровідступник.

— Так хто ж ти? — спитав віце-король.

— Жінка-християнка,— відповів юнак.

— Жінка, та ще християнка, у такому одязі і при таких обставинах? Усе це скоріше викликає здивування, ніж вселяє довір'я.

— Віддаліть, сеньйори, мить помсти,— сказав юнак,— ви небагато втратите, відклавши мою кару на смерть до того часу, коли я закінчу повість про моє життя.

Чиє жорстоке серце не пом'якшало б при цих словах хоч би настільки, щоб побажати вислухати зажуреного й сумного юнака? Командор дав згоду послухати його розповідь, з тією однак, умовою, щоб він не сподівався дістати прощення за свою таку явну провину. Одержавши дозвіл, юнак почав так:

— Я походжу з того племені, яке скоріше заслуговує назви нещасного, ніж розсудливого, з племені, нині вкинутого в безодню зол: я хочу сказати, що батьки мої — мориски. Коли настав тяжкий для моїх одноплемінників час, мої дядько й тітка відвезли мене в Берберію, незважаючи на те, що я говорила їм, що я християнка,— а я й справді християнка: не фальшива й не удавана, але справжня і правовірна. Даремно я розповіла цю істину людям, які керували злополучним нашим вигнанням, навіть мої родичі — і ті не хотіли мені вірити; вони думали, що я навмисно говорю неправду і вигадую для того, щоб залишитися на батьківщині, і відвезли вони мене силоміць, а не з моєї доброї волі. Мати моя — християнка, батько мій, людина розсудлива,— також християнин. Я з молоком матері всмоктала істинну віру, вихована була в суворих правилах, і ні в мові, ні в манері поводитися в мене, як мені здається, нічого маврітанського не було. В міру того як я укріплялася в своїх чеснотах (я визнаю ці мої властивості за чесноти), я ставала все принаднішою,— а втім, я так і не знаю, чи справді я гарна собою,— і хоч самотність моя та затворництво були дуже суворими, проте, мабуть, не до такої міри, щоб не дочекався випадку мене побачити один юний кавальєро, дон Гаспар Грегоріо, старший син і прямий спадкоємець нашого сусіда. Про те, як він зі мною побачився, про що ми з ним розмовляли, як він загубив через мене своє серце, та й я не зуміла зберегти своє,— про все це не варто розповідати, особливо тепер, коли я в страху чекаю, що жорстока петля, яка загрожує мені, обів'ється навколо мого горла, і я прямо переходжу до того, що дон Грегоріо захотів розділити зі мною моє вигнання. Він чудово знав арабську мову, і це допомогло йому змішатися з морисками, які їхали з інших місць, а в дорозі він подружився з моїми дядьком і тіткою, з якими мені довелося їхати тому, що батько мій, людина розсудлива і передбачлива, як тільки до нього дійшла чутка про перший указ, що засуджував нас до вигнання, виїхав з села і подався шукати

для нас притулок в інших державах. Він заховав і закопав у такому місці, яке відомо тільки мені одній, багато перлів і коштовного каміння, а також деяку кількість грошей у крусадах і золотих дублонах. Батько ні в якому разі не дозволяв мені доторкатися до цього скарбу, навіть коли нас будуть висилати, перш ніж він устигне повернутися. Я виконала його наказ і, як я вже сказала, разом з моїми дядьком і тіткою, а також з іншими моїми родичами та близькими виїхала в Берберію, і там ми вибрали місцем свого проживання Алжір, іншими словами — справжнє пекло. Алжірський король довідався про мою вроду, та й чутка про моє багатство також досягла його слуху, і почасти це вийшло на краще для мене. Король прикликав мене до себе і спитав, з яких місць Іспанії я родом, а також скільки грошей та які коштовності я з собою привезла. Я назвала йому рідне моє селище і сказала, що гроші й коштовності там і закопані, але що їх нічого не варто звідти дістати, коли тільки я сама за ними поїду. Все це я сказала йому, сподіваючись, що жадібність засліпить його ще сильніше, ніж моя врода. Під час нашої розмови йому доповіли, що зі мною прийшов юнак, стрункішого і прекраснішого за якого неможливо собі уявити. Я зараз же здогадалася, що мова йде про дона Гаспара Грегоріо, бо на вроду він не має собі рівних. При думці про небезпеку, яка загрожувала дону Грегоріо, я мимоволі збентежилась: адже в цих варварів-турків гарний хлопчик або юнак ціниться дорожче від будь-якої жінки, хоч би та була пишна красуня. Король зараз же виявив бажання подивитись на нього і наказав його привести, а мене спитав, чи правда те, що говорять про цього юнака. Тоді я, ніби з натхнення зверху, сказала, що все це так і є, але що я визнаю за потрібне повідомити короля, що супутник мій не чоловік, а така ж жінка, як і я, і звернулась до короля з проханням дозволити мені надіти на неї жіночий одяг, щоб врода її позначилась в усій своїй довершеності і щоб вона сама без особливого збентеження могла перед ним з'явитися. Король сказав, що іншого разу він поговорить зі мною про те, як мені з'їздити в Іспанію і здобути закопані скарби, а поки що відпустив мене з миром. Я переговорила з доном Гаспаром і, попередивши його про небезпеку на яку він наражається як чоловік, одягла його мавританкою і того ж вечора повела до короля,— король, побачивши його, захопився і вирішив залишити дівчину в себе, з тим щоб потім подарувати її султанові, а шоб позбавити її від небезпеки, яка могла б їй загрожувати, коли б залишилася вона в його власному сералі, та яка виходила б не від кого-небудь, а від нього самого, він звелів поселити її в будинку якихось знатних мавританок, з тим щоб вони її опікали й доглядали, і наказ цей був виконаний негайно. Що ми обоє тоді відчували (а я не стану приховувати, що кохаю дона Грегоріо), про це я залишаю судити тим, хто знає по собі, що таке розлука з коханим. Король тут же розпорядився, щоб мене відвезли в Іспанію на цій бригантині та щоб мене супроводжували два чистокровних турки: це були ті самі турки, які вбили ваших моряків. Ще разом зі мною вирушив оцей іспанець-віровідступник (тут дівчина показала на людину, з якою командор заговорив раніше за інших),— про нього мені напевно відомо, що він таємний християнин та що він має намір залишитися в Іспанії, а в Берберію повертатися не хоче. Решта команди складається з маврів і турків: це все прості гребці. Двоє турків, зажерливі й нахабні, порушуючи наказ — в будь-якій частині Іспанії висадити мене й віровідступника, переодягнених у християнський одяг, яким ми запаслися, задумали спочатку обслідувати побережжя та спробувати захопити здобич; вони боялися зразу ж висадити нас на берег,— боялися, щоб у разі чого ми не повідомили властям, що недалеко від берега перебуває бригантина, коли ж, мовляв, уздовж берега несуть сторожову службу галери, то вони її захоплять. Учора ввечері ми запримітили вашу гавань, але були викриті самі, бо не підозрювали присутності в морі чотирьох галер, а далі все відбувалося на ваших очах. Отже, дон Грегоріо в жіночому одязі живе серед жінок, рискуючи кожної миті, а я стою тут із зв'язаними руками, чекаючи або, вірніше, лякаючись тієї миті, коли мені доведеться розлучитися з життям, хоч воно для мене і є тягарем. Такий, сеньйори, кінець сумної моєї історії, такої ж правдивої, як і прикрої. Про одне я прошу вас: дайте мені вмерти по-християнському,— я вже вам говорила, що не несу провини за те, в чому винний народ мій.

Тут вона замовкла, і очі її зволожилися гарячими сльозами, які викликали, в свою чергу, рясні сльози у присутніх. Віце-король, зворушений і сповнений співчуття, мовчки наблизився до неї і власноручно розв'язав вірьовку, що зв'язувала чарівні руки мавританки.

Тимчасом, поки мавританка-християнка розповідала незвичайну свою історію, з неї не зводив очей якийсь старий прочанин, який зійшов на галеру разом з віце-королем; і як тільки мавританка закінчила свою повість, він кинувся до її ніг і, обхопивши їх, вигукнув уривчастим від зітхань і ридань голосом:

— О Ано Феліс, нещасна дочко моя! Я твій батько Рікоте, я повернувся за тобою, бо не можу без тебе жити: в тобі вся душа моя!

digitized by ukrbiblioteka.org

При цих словах Санчо широко розплющив очі, швидко підвів голову (тоді, як до цього він тримав її опущеною, роздумуючи про невдалу свою прогулянку) і, глянувши на прочанина, впізнав у ньому того самого Рікоте, якого він зустрів у той день, коли залишив свій пост губернатора, а потім переконався, що маврітанка справді його дочка; дочка ж, вільна від пут, обнімала в цю хвилину батька, і сльози її змішувалися з його сльозами; нарешті Рікоте, звернувшись до командора й віце-короля, заговорив:

— Це, сеньйори, моя дочка, ім'я якої суперечить гіркій її долі. Зовуть її Ана Феліс, прізвище носить вона Рікоте, і вродою своєю вона славиться стільки ж, скільки моїм багатством. Я покинув батьківщину, щоб знайти притулок і захист для всієї моєї сім'ї в державах іноземних, і, знайшовши такий у Німеччині, разом з кількома німцями під виглядом прочанина поїхав назад за дочкою і за великими скарбами, які я тут сховав. Дочки я не знайшов, а знайшов скарби, які я і взяв з собою, а сьогодні, дякуючи незвичайному збігу обставин, свідками якого ви стали, я знайшов і найбезцінніший мій скарб, а саме улюблену дочку мою. І коли нікчемність нашої провини, а так само і сльози мої та моєї дочки здатні пробитися крізь непохитне ваше правосуддя до милосердя вашого, то поширте його на нас, бо ми ніколи проти вас не злоумишляли і не були причетні до задумів наших одноплемінників, справедливо засуджених до вигнання.

Тут втрутився Санчо:

— Рікоте я добре знаю і можу підтвердити, що Ана Феліс справді його дочка, а нащо він поїхав і знову приїхав та що в нього було на думці — усю цю тяганину я розплутувати не буду.

Незвичайна ця пригода здивувала присутніх, а командор розміркував так:

— Сльози ваші, зрозуміло, не дадуть мені додержати моєї клятви: живіть, прекрасна Ано Феліс, стільки, скільки вам призначило небо, а ті нахабні зухвалі злочинці зазнають належної кари.

І він звелів негайно повісити на реї двох турків, які вбили його моряків; однак віце-король рішуче за них заступився на тій підставі, що це було, мовляв, з їхнього боку не стільки проявом відваги, а скільки актом божевілля. Командор уступив проханню віце-короля тим охочіше, що мстити буває приємно тільки зопалу. Потім почали думати, як позбавити дона Гаспара Грегоріо від тієї небезпеки, на яку він наражався; Рікоте сказав, що заради його врятування він готовий пожертвувати більш ніж на дві тисячі дукатів перлів та інших коштовностей. Пропонували немало різних способів, проте найвдалішим кінець кінцем був визнаний спосіб, запропонований вищезгаданим іспанцем-віровідступником: він знав, де, як і коли можна й потрібно висадитися, знав також будинок, в якому перебував дон Гаспар, і взявся попливти в Алжір на невеликому, хоча б навіть дванадцятивесловому судні з гребцями, набраними з самих християн. Командор і віце-король усумнилися, чи можна покластися на віровідступника і довірити йому християн, які будуть у нього гребцями, проте Ана Феліс за нього поручилася, а Рікоте обіцяв викупити християн, в разі коли вони потраплять у полон.

Після того, як задум цей дістав загальне схвалення, віце-король залишив галеру; дон Антоніо Морено запросив до себе маврітанку і її батька; віце-король, перш ніж залишити галеру, звернувся до дона Антоніо з проханням прийняти їх з честю і обійтись ласкаво, а він, мовляв, для того, щоб якнайкраще почастувати їх, готовий запропонувати все, що тільки є в нього в домі,— так він був зачарований і зворушений вродою Ани Феліс.

РОЗДІЛ LXIV,

що розповідає про пригоду, яка принесла Дон Кіхотові більше горя, ніж усі, що до цього часу в нього були.

Дружина дона Антоніо Морено,— розповідається в історії,— надзвичайно зраділа Ані Феліс. Вона зустріла її дуже привітно, бо Ана Феліс вмить зачарувала її як своєю вродою, так і витонченістю розуму (треба зауважити, що маврітанку природа ні тим, ні іншим не обійшла), а потім, наче на звуки дзвону, до будинку дона Антоніо почали стікатися всі жителі міста, щоб полюбуватися з маврітанки.

Дон Кіхот оголосив дону Антоніо, що план визволення дона Грегоріо, наскільки він розуміє, невдалий; він, мовляв, не тільки незручний, але навпаки, небезпечний, і що було б краще, коли б вони послали в Берберію його, Дон Кіхота, в повному озброєнні й верхи на коні,— він би вже напевне визволив дона Грегоріо всупереч усій маврітанщині, подібно до того, як дон Гайферос визволив дружину свою Мелісендру.

— Візьміть до уваги, ваша милость,— зауважив на це Санчо,— що сеньйор дон Гайферос визволив свою дружину на суші і сушею ж переправив її до Франції, а ось ми, навіть коли нам пощастить визволити дона Грегоріо, не зуміємо переправити його в Іспанію, тому що нам перешкодить море.

— Крім смерті, все на світі поправимо,— заперечив Дон Кіхот,— до берега причалить корабель, і коли б навіть увесь світ захотів чинити нам перешкоди, все ж ми на той корабель сядемо.

— Ваша милость усе це здорово розмальовує, і все це у вас іде як по маслу,— зауважив Санчо,— але тільки скоро казка говориться, та нескоро діло робиться,— ні, я надіюся на відступника: мені здається, він хлопець чесний і щирий.

Дон Антоніо оголосив, що в разі коли у віровідступника нічого не вийде, то вони неодмінно попросять Дон Кіхота поїхати в Берберію.

Через два дні віровідступник відплив на легкому дванадцятивесловому судні з мужньою командою, а галери ще через два дні направилися до берегів Леванта; перед відплиттям командор звернувся до віце-короля з проханням повідомити його про те, як відбудеться визволення дона Грегоріо, а також і про те, що станеться з Аною Феліс, і віце-король йому обіцяв.

Одного ранку Дон Кіхот, одягнений у весь свій обладунок, бо він любив повторювати, що його вбрання — це його зброя, а в лютій битві його спокій, і тому не розлучався з ним ні на мить, виїхав прогулятися по набережній і раптом побачив, що назустріч йому їде рицар, озброєний, як і він, з голови до ніг, при цьому на щиті в нього був намальований сяючий місяць; наблизившись на таку відстань, звідки його можна було чути, рицар підвищив голос і звернувся до Дон Кіхота з такими словами:

— Найславетніший і ще недостатньо оцінений рицарю Дон Кіхот Ламанчський! Я той самий Рицар Білого Місяця, якого безприкладні діяння, вже напевне, тобі пам'ятні. Я маю намір поборотися з тобою і випробувати міць твоїх рук, щоб ти визнав і підтвердив, що моя пані, хто б вона не була, безмірно прекрасніша за твою Дульсінею Тобоську, і коли ти відкрито це визнаєш, то себе самого врятуєш від смерті, а мене від труда вбивати тебе. Якщо ж ти захочеш зі мною битися і я тебе подолаю, то у вигляді задоволення я зажадаю лише, щоб ти склав зброю і, відмовившись од дальших пошуків пригод, пішов собі і залишився на самоті в рідному своєму селі строком на один рік і, не торкаючись меча, став проводити свої дні в мирній тиші й благодійному спокої, бо того вимагають збільшення добра твого і спасіння твоєї душі. Коли ж ти мене переможеш, то в цьому випадку ти можеш відрубати мені голову, обладунок мій і кінь дістануться тобі, а слава про мої подвиги додасться до твоєї слави. Отже, вибирай будь-яке і з відповіддю не барися, тому що я маю намір сьогодні ж з цією справою покінчити.

Дон Кіхот був вражений і спантеличений як зухвалим тоном Рицаря Білого Місяця, так і причиною виклику, і він суворо, проте зберігаючи зовнішній спокій, йому відповів:

— Рицарю Білого Місяця, про подвиги ваші я досі не чув, і я готовий поклястися, що ви ніколи не бачили найвельможнішу Дульсінею Тобоську; я впевнений, що коли б ви її побачили, то утрималися б від такого виклику, бо, побачивши її, ви одразу ж переконалися б, що не було й не може бути на світі красуні, яка зрівнялася б з Дульсінеєю. Тому я не стану говорити, що ви брешете, а скажу, що ви помиляєтесь, а виклик, який ви мені зробили, я на зазначених умовах приймаю і пропоную битися зараз же, не відкладаючи до другого дня. Єдине, з чим я не можу погодитися, це щоб слава про ваші подвиги перейшла до мене, бо мені невідомо, які вони й що вони собою являють — з мене досить моїх, які б вони не були. Вибирайте ж собі будь-яке місце на полі битви, я виберу собі, а там що господь дасть.

У місті вже помітили Рицаря Білого Місяця і повідомили віце-короля як про самого рицаря, так і про те, що він зайшов у розмову з Дон Кіхотом Ламанчським. Віце-король, гадаючи, що це яка-небудь нова пригода, підстроєна доном Антоніо Морено або ж ще кимсь з барселонських дворян, разом з доном Антоніо та багатьма іншими кавальєро поспішив на набережну і прибув туди якраз у ту хвилину, коли Дон Кіхот повертав Росинанта, щоб узяти розгін. Побачивши, що вершники ось-ось налетять один на одного, віце-король став між ними і спитав, що за причина такої раптової битви. Рицар Білого Місяця відповів, що суперечка в них зайшла про те, хто перша красуня в світі, і, коротко повторивши все те, про що він уже говорив Дон Кіхотові, перелічив умови поєдинку, прийняті обома сторонами. Віце-король наблизився до дона Антоніо і тихо спитав, чи знає він, хто такий Рицар Білого Місяця, і чи не має він наміру пожартувати з Дон Кіхота. Дон Антоніо йому відповів, що рицаря він не знає і не знає також, жартома чи по-справжньому викликає він Дон Кіхота на поєдинок. Відповідь дона Антоніо збентежила віце-короля, і він завагався: дозволити чи заборонити єдиноборство; і все ж він не міг

digitized by ukrbiblioteka.org

PISAN

допустити думки, що це не жартівливий поєдинок, а тому від'їхав убік і сказав:

— Сеньйори кавальєро, оскільки у кожного з вас немає іншого виходу, крім як визнати правоту свого противника або ж умерти, тимчасом сеньйор Дон Кіхот продовжує стояти на своєму, а ваша милость, Рицарю Білого Місяця, на своєму, то починайте з богом.

Рицар Білого Місяця у витончених і дотепних виразах подякував віце-королю за те, що він їм дозволив битися, і з такими ж словами звернувся до віце-короля Дон Кіхот; потім, цілком віддавшись під захист сил небесних, а також і під заступництво Дульсінеї (як це він мав звичай робити перед початком усякого бою), Дон Кіхот знову взяв невеликий розгін, бо помітив, що його противник також бере розгін, після чого без трубного звуку та без будь-якого іншого сигналу до бою рицарі одночасно повернули коней і кинулись назустріч один одному, але кінь рицаря Білого Місяця виявився проворнішим і встиг пробігти дві третини відстані, що їх розділяла, і тут Рицар Білого Місяця, не пускаючи в хід списа (який він, очевидно, навмисно підняв угору), з такою шаленою силою налетів на Дон Кіхота що той разом з Росинантом рисковане зробив падіння. Рицар Білого Місяця миттю опинився біля нього і, приставивши до його забрала спис, сказав:

— Ви переможені, рицарю, і ви вмрете, якщо не захочете додержати умов нашого поєдинку.

Дон Кіхот, забитий і приголомшений падінням, не піднімаючи забрала, голосом слабким і глухим, ніби він долинав з підземелля, сказав:

— Дульсінея Тобоська — найпрекрасніша жінка у світі, а я найнещасніший рицар у світі, проте моє безсилля не повинно похитнути цю істину. Встромлюй же спис свій, рицарю, і відніми в мене життя, бо честь ти в мене вже відняв.

— Ні в якому разі,— оголосив Рицар Білого Місяця,— хай в усій своїй сукупності йде по світу слава про вроду сеньйори Дульсінеї Тобоської. Я задовольнюся тим, що шановний Дон Кіхот поїде до свого маєтку на рік, одним словом, аж до особливого мого розпорядження, про що в нас було домовлено перед початком бою.

Усе це чули віце-король, дон Антоніо й багато інших, які при цьому були присутні, і чули вони також відповідь Дон Кіхота, який заявив, що оскільки нічого образливого для Дульсінеї з нього не вимагають, то він, будучи рицарем сумлінним і чесним, усе інше готовий виконати. Вислухавши це визнання, Рицар Білого Місяця повернув коня і, вклонившись віце-королю, поскакав коротким галопом до міста.

Віце-король попросив дона Антоніо поїхати за ним і за всяку ціну допитатися, хто він такий. Дон Кіхота підхопили на руки, і коли підняли йому забрало, то всі побачили його бліде і вкрите потом обличчя. А Росинант перебував у такому жалюгідному стані, що все ще не міг зрушити з місця. Санчо, засмучений і пригнічений, не знав, що сказати і як повестися: у нього було таке почуття, нібито все це відбувається уві сні і немов усе це суцільне чортовиння. На очах Санчо його пан визнав себе переможеним і зобов'язався протягом цілого року не братися за зброю, і здавалось Санчо, що слава про великі подвиги Дон Кіхота меркне та що його власні надії, які оживилися, завдяки недавнім обіцянкам Дон Кіхота, зникають, як дим на вітрі. Він боявся, чи не пошкоджені кістки в Росинанта, і ще він боявся, що в його пана пройшло пошкодження розуму (а тимчасом яке це було б щастя!). Кінець кінцем Дон Кіхота понесли в місто на носилках, які були сюди доставлені за наказом віце-короля, а за ним слідом поїхав і віце-король, бо йому цікаво було знати, хто такий Рицар Білого Місяця, який так безжально повівся з Дон Кіхотом.

РОЗДІЛ LXV,

в якому повідомляється про те, хто був Рицар Білого Місяця, і розповідається про визволення дона Грегоріо, а також і про інші події.

Дон Антоніо Морено поїхав слідом за Рицарем Білого Місяця, та ще йшли за рицарем юрбою і, можна сказати, переслідували його хлопчаки доти, поки він не заховався в одному з міських готелів. Спонукуваний бажанням з ним познайомитися, дон Антоніо туди зайшов; рицаря зустрів слуга, щоб зняти з нього обладунок; рицар пройшов до залу, а за ним Антоніо, якому кортіло довідатися, що ж це за людина. Помітивши, що кавальєро од нього не відстає, Рицар Білого Місяця звернувся до нього з такими словами:

— Я бачу, сеньйоре, що ви прийшли довідатися, хто я такий, а оскільки мені ховатися ні

digitized by ukrbiblioteka.org

для чого, то, поки слуга зніматиме з мене обладунок, я вам розповім усе не криючись. Хай буде вам відомо, сеньйоре, що я бакалавр Самсон Карраско, односельчанин Дон Кіхота Ламанчського, божевілля й недоумкуватість якого викликають співчуття в усіх його знайомих, і до числа тих, хто особливо за ним журиться, належу я. Гадаючи ж, що запорука його одужування — спокій та що йому необхідно пожити на батьківщині і в себе вдома, я придумав спосіб, як примусити його повернутися. І ось місяців три тому, переодягнувшись мандрівним рицарем та назвавшись Рицарем Дзеркал, я наздогнав його по дорозі; у мене був намір вступити з ним у бій і, не заподіявши йому й найменшої шкоди, перемогти, при цьому я збирався битися на таких умовах, що переможений здається на милість переможця, а зажадати я від нього хотів (адже я вже заздалегідь вважав його переможеним), щоб він повернувся в рідне село і нікуди звідти не виїжджав протягом року, а за той час він, мовляв, одужає; проте доля розпорядилась інакше, тобто переміг не я, а він,—він вибив мене з сідла, і, таким чином, задум мій не був здійснений; він поїхав далі, а я переможений, зганьблений, приголомшений падінням, яке, слід зауважити, могло погано для мене закінчитися, повернувся додому, і все ж у мене не пропало бажання знову його розшукати і перемогти, чого мені й пощастило досягти сьогодні у вас на очах. А оскільки він суворо дотримується законів мандрівного рицарства, то, зрозуміло, для виконання даного ним слова неодмінно підкориться мо'й вимозі. От, сеньйоре, і все, більше мені вам сказати нічого, але тільки я вас прошу: не виказуйте мене, не говоріть Дон Кіхотові, хто я такий, інакше не здійсниться добрий мій намір повернути розум людині, яка вміє так розумно міркувати, коли справа не стосується всієї цієї рицарської нісенітниці.

— Ах, сеньйоре! — вигукнув дон Антоніо.— Хай простить вас бог за те, що ви такої великої завдаєте втрати всьому світові, прагнучи навести на розум найкумеднішого божевільного в світі! Невже ви, сеньйоре, не розумієте, що користь від Дон-Кіхотової розсудливості не може витримати ніякого порівняння з тією приємністю, яку роблять його безглуздя? А втім, я гадаю, що вся ваша винахідливість, сеньйоре бакалавре, виявиться безсилою привести до розуму людину, так безнадійно хвору. Звичайно, недобре так говорити, але мені б хотілося, щоб Дон Кіхот так і залишився божевільним, тому що варто йому одужати — і для нас уже навіки втрачені кумедні вихватки не тільки його самого, але і його зброєносця Санчо Панси, адже будь-яка з них здатна розвеселити саму меланхолію. Але все ж я мовчатиму і нічого не скажу Дон Кіхотові,— подивлюся, чи виправдаються мої припущення, що з усіх ваших старань, сеньйоре Карраско, однаково нічого не вийде.

Карраско на це сказав, що справа його, безперечно, йде на лад і що він твердо вірить у щасливе її закінчення. Дон Антоніо сказав, що він завжди до його послуг, після чого вони розпрощалися, і Самсон Карраско, звелівши нав'ючити свій обладунок на мула та не затримуючись більше ні хвилини, на тому самому коні, що брав участь у битві з Дон Кіхотом, виїхав з міста і прибув у рідні краї, причому дорогою з ним не трапилося нічого такого, про що слід було б згадати на сторінках правдивої цієї історії. Дон Антоніо передав віце-королю все, що йому розповів Карраско, від чого віце-король у захоплення не прийшов, бо він гадав, що відправлення Дон Кіхота на спокій позбавить від задоволення всіх, хто мав можливість одержувати відомості про його безглуздя.

Дон Кіхот, ослаблий, сумний, задумливий і похмурий пролежав у постелі шість днів, і весь цей час його невідступно переслідувала думка про злополучну битву, яка закінчилася його поразкою. Санчо, скільки міг, його втішав і, між іншим, сказав йому таке:

— Вище голову, добродію мій, постарайтеся розвіятись і подякуйте господу богу за те, що, звалившись з коня, ви жодного ребра собі не зламали. Відомо, що де дають, там же і б'ють, у господі на вигляд — усього вдосталь, а зайдеш — нічогісінько нема, так от, виходить, наплюйте на всіх лікарів, бо ніякого лікаря для вашої хвороби не потрібно, і поїдьмо додому, а розшуки пригод у невідомих краях та незнайомих місцях давайте-но покинемо. І коли вдуматися, то найбільше на цьому ділі постраждав я, хоч, проте, діставалося більше вашій милості. Коли я залишив своє губернаторство, то в мене пропало всяке бажання ще коли-небудь губернаторствувати, але зате мене не покинуло бажання стати графом, проте цьому вже не бувати, бо ваша милость залишає рицарське поприще, а значить, вам уже не бути королем: ось і виходить, що надіям моїм, як видно, не збутися.

— Облиш, Санчо, адже тобі відомо, що ув'язнення моє і затворництво триватиме не більше року, а потім я знову повернуся до шановного мого заняття і неодмінно добуду собі королівство, а тобі графство.

— В добрий час сказати, в поганий помовчати,— зауважив Санчо.— Мені частенько доводилося чути, що краще на що-небудь надіятися, ніж мати в руках що-небудь погане.

Під час цієї розмови увійшов дон Антоніо і з дуже радісним виглядом вигукнув:

— Добрі вісті, сеньйоре Дон Кіхот! Дон Грегоріо і той віровідступник, який за ним їздив, прибули в гавань! Та що там у гавань, вони вже у віце-короля і з хвилини на хвилину повинні бути в моєму домі.

Дон Кіхот трохи повеселішав.

— Відверто кажучи,— сказав він,— я б нічого не мав проти, коли б усе вийшло не так, тому що тоді мені довелося б вирушити в Берберію, і там я силою моєї руки визволив би не тільки дона Грегоріо, але і всіх полонених християн, скільки їх не є в Берберії. Але що я, нещасний, кажу? Хіба я не переможений? Хіба я не повалений? Чи не в мене віднято право протягом року торкатися зброї? Так чого ж варті мої обіцянки? Чим я можу похвалитися, коли прядка мені тепер більше личить, ніж меч?

— Годі вам, сеньйоре,— сказав Санчо,— живи, живи, півнику, хоч і пипоть на язику, сьогодні ти мене, а завтра я тебе, через усі ці сутички та сварки засмучуватися не слід, бо хто нині лежить, той завтра може встати, якщо тільки йому не захочеться повалятися в постелі,— я хочу сказати: коли він не зажурився і для нової бійки в нього невистачає духу. А вам, ваша милость, доведеться тепер підвестися, щоб побачитися з доном Грегоріо: в будинку нібито знялася метушня, значить він, певно вже, приїхав.

І справді; палаючи бажанням якнайшвидше побачитися з Аною Феліс, дон Грегоріо, після того як він і віровідступник доповіли віце-королю про свою подорож туди й назад, разом з тим же віровідступником поспішив до дона Антоніо; з Алжіру дон Грегоріо виїхав у жіночому вбранні, проте в дорозі він помінявся з одним колишнім полоненим, який повертався разом з ним,— а втім, він у всякому вбранні мимоволі викликав захоплення, приязнь і повагу, бо вродливий він був надзвичайно, а років йому можна було дати сімнадцять-вісімнадцять. Рікоте з дочкою вийшли йому назустріч, батько — з сльозами на очах, дочка — заради пристойності зберігаючи зовнішній спокій. Дон Грегоріо та Ана Феліс не кинулися одне одному в обійми, тому що справжнє почуття уникає надто бурхливих проявів. Поєднання вроди дона Грегоріо з вродою Ани Феліс справило на всіх присутніх враження непереборне. Мовчання обох закоханих було красномовніше за всякі слова, і не уста, а погляди відбивали їхні радісні й негрішні думки. Віровідступник розповів про те, який хитромудрий спосіб ужив він, щоб визволити дона Грегоріо; дон Грегоріо, в свою чергу, розповів про те, на яку небезпеку та на який риск він наражався, живучи серед жінок,— розповів коротко, не вдаючись у подробиці, і в цьому проявився його розум, розвинутий не по літах. Потім Рікоте розплатився з віровідступником та гребцями і щедро їх винагородив. Віровідступник возз'єднався з церквою, знову вступив у її лоно і, пройшовши через спокуту та єпітимію, з гнилого її члена знову став здоровим і чистим.

Днів через два віце-король почав радитися з доном Антоніо, що треба зробити для того, щоб Ана Феліс з батьком залишилися в Іспанії; і віце-король, і дон Антоніо думали, що коли така ревносна християнка та її, очевидно, такий розсудливий батько залишаться тут, то ніякої шкоди від цього статися не може. Дон Антоніо взявся поклопотатися за них у столиці, куди йому все одно треба було їхати в своїх справах, і при цьому натякнув, що в столиці з допомогою впливових осіб і підношень можна зробити багато дечого.

— Ні, в цьому випадку впливові особи, а також і подарунки, не мають ніякого значення,— зауважив Рікоте, при цій розмові присутній.— На високошановного дона Бернардіно де-Веласко, графа Саласарського, якого його величність уповноважив вигнати нас, не впливають ні благання, ні обіцянки, ні подарунки, ні людське горе. Звичайно, він сполучає в собі милосердя з правосуддям, проте, бачачи, що все тіло нашого народу заражено й гниє, він вживає до нього не мазь, яка зм'якшує, а розпечене залізо. Так, виявляючи розсудливість, передбачливість і старанність та разом з тим вселяючи страх, виконує він складне й важке завдання, покладене на могутні його плечі, і всі наші старання, викрутаси, хитрощі та плутні не могли відвести йому очі, істинні очі Аргуса, які він не заплющує ні на мить, щоб ніхто з нас тут не залишився, не притаївся і, подібно до кореня, схованого під землею, не дав паростків та знову не поширив отруйних своїх плодів в Іспанії, яку нині вже очищено, нині вже звільнено від страху, в якому тримало її наше плем'я. Велику справу задумав високошановний Філіпп Третій, та незвичайну мудрість виявив він, довіривши її такій людині, як дон Бернардіно де-Веласко!

— Я вживу, однак, усіх залежних від мене заходів, а там уже як бог дасть,— сказав дон Антоніо.— Дон Грегоріо поїде зі мною і заспокоїть своїх батьків, яким його зникнення, вже мабуть, заподіяло горе, Ана Феліс побуде цей час або з моєю дружиною, або в монастирі, а щодо доброго Рікоте, то я певен, що сеньйор віце-король з радістю дасть притулок йому в себе, поки я чого-небудь доб'юся.

Віце-король погодився з усім, що пропону-

digitized by ukrbiblioteka.org

вав дон Антоніо, проте дон Грегоріо, довідавшись про їхнє рішення, спочатку заявив, що ніяк не може й не бажає залишити донью Ану Феліс, але кінець кінцем, вирішивши побачитися з батьками, а потім, нітрохи не гаючись, повернутися до доньї Ани, піддався на умовляння. Ана Феліс залишилася з дружиною дона Антоніо, а Рікоте перебрався до віце-короля.

Настав день від'їзду дона Антоніо, а Дон Кіхот і Санчо вирушили в дорогу тільки через два дні, тому що Дон Кіхот усе ніяк не міг одужати після свого падіння. Немало було пролито сліз, коли дон Грегоріо прощався з Аною Феліс, немало було сильних рухів почуття, ридань і зітхань. Рікоте запропонував дону Грегоріо на всякий випадок тисячу ескудо, але той відмовився і позичив у дона Антоніо всього тільки п'ять, пообіцявши повернути борг у столиці. Нарешті поїхали ці двоє, а потім уже, як було сказано, Дон Кіхот і Санчо: Дон Кіхот — без зброї, у дорожньому одязі, а Санчо — пішки, тому що на сірого нав'ючено було обладунок.

РОЗДІЛ LXVI,

в якому викладається те, про що читач прочитає, а слухач почує.

Від'їжджаючи з Барселони, Дон Кіхот обернувся і, глянувши на те місце, де він звалився з коня, вигукнув:

— Тут була Троя! Тут моя недоля, а не боягузтво, вкрала здобуту мною славу, тут Фортуна показала мені, яка вона мінлива, тут затьмарився блиск моїх подвигів,— одно слово, тут закотилася моя щаслива зірка і ніколи уже більше не засяє!

Послухавши такі слова, Санчо сказав:

— Доблесним серцям, пане мій, так же подобає бути терплячими в годину нещасть, як і радісними в пору успіхів, і це я суджу по собі: коли я був губернатором, я був веселий, але й тепер, коли я всього тільки піший зброєносець, я теж не сумую, бо я чув, що так звана Фортуна — це п'яна й безглузда жіночка, та до того ж ще й сліпа: вона не бачить, що робить, і не знає, кого вона скидає, а кого звеличує.

— Ти неабиякий філософ, Санчо,— зауважив Дон Кіхот,— ти дуже розумно міркуєш, не знаю тільки, від кого ти цього навчився. Гадаю, проте, не зайвим зауважити, що ніякої Фортуни на світі немає, а все, що на світі діється, добре або ж погане, відбувається не випадково, але за особливим приреченням неба, і ось звідки відомий вираз: «Кожна людина — коваль свого щастя». Я також був ковалем свого щастя, але я не виявив належної розсудливості, мене підвела самовпевненість: адже я повинен був зрозуміти, що худий мій Росинант не устоїть проти могутнього й величезного коня Рицаря Білого Місяця. Одно слово, я насмілився, зібрав усю свою мужність, мене збили з коня, і хоч я загубив честь, але зате не загубив, та й не міг загубити, доброчесності, яка полягає у вірності своєму слову. Коли я був мандрівним рицарем, сміливим і відважним, я власною своєю рукою, своїми подвигами довів, який я на ділі, а нині, коли я став звичайним ідальго, я виконаю свою обіцянку і тим доведу, що я хазяїн свого слова. Отже, вперед, друже Санчо: ми проведемо цей рік іспиту в себе вдома, накопичимо сил за час нашого ув'язнення і знову вирушимо на бранне поприще, повік незабутнє.

— Сеньйоре,— мовив Санчо,— плестися пішки зовсім не так приємно, і я аж ніяк не охоплений пристрастю до великих переходів. Давайте-но повісимо обладунок на дерево, замість розбійника, а коли я влаштуюсь на спині у сірого і ноги мої перестануть торкатися землі, ми зможемо робити будь-які переходи, які тільки ваша милость зажадає і призначить, а щоб я пішки відмахував великі відстані — це річ неможлива.

— Ти діло говориш, Санчо,— зауважив Дон Кіхот,— хай мій обладунок висить у вигляді трофея, а під ним або ж де-небудь поряд ми виріжемо на деревній корі такий же точно напис, який був накреслений на Роландовому трофеї, що складався з його обладунку:

Лиш той візьме цю зброю,
Хто зважиться з Роландом стать до бою.

— Чудо як добре,— зауважив Санчо,— і коли б Росинант не потрібен був нам у дорозі, то і його не погано було б підвісити.

— Ні,— сказав Дон Кіхот,— не можна підвішувати ні Росинанта, ні мій обладунок, а то почнуть про мене говорити: «Отак він платить за вірну службу?»

— Цілковита правда, ваша милость,— погодився Санчо.— Розумні люди вважають, що не слід провину осла перекладати на сідло, а в тому, що відбулося, винна ваша милость, а тому і карайте самого себе, але не ганяйте

свою досаду ні на поламаному та закривавленому обладунку, ні на смирному Росинанті, ні на моїх ніжних ногах і не вимагайте, щоб вони тупали більше від того, що їм призначено.

У подібних бесідах і розмовах минув у них весь цей день, так само й наступні чотири, протягом яких ніщо не затримувало їх у дорозі, а на п'ятий день, досягнувши якогось селища, вони побачили, що біля заїзду зібрався натовп: то веселився народ з нагоди свята. Коли Дон Кіхот наблизився до натовпу, один з селян, підвищивши голос, мовив:

— Ці два сеньйори тільки зараз приїхали, нікого тут не знають, давайте попросимо когонебудь з них розсудити нашу суперечку.

— Я готовий,— сказав Дон Кіхот,— постараюсь розсудити по справедливості, якщо тільки збагну суть вашої суперечки.

— Справа, пане добрий, полягає ось у чому,— почав селянин: — Один наш односельчанин, він у нас товстун і важить одинадцять арроб,— викликав на змагання з бігу свого сусіда, а той важить всього тільки п'ять. За умовою вони повинні з однаковим вантажем пробігти відстань у сто кроків. Коли ж спитали того, хто викликав на змагання, як зрівняти вантажі, він сказав: нехай, мовляв, викликаний на змагання, який важить п'ять арроб, навантажить на себе шість арроб заліза. Таким, мовляв, чином вага товстого і вага худого зрівняються: вийде, що і в того і в того по одинадцять арроб.

— Ні, так не можна,— перш ніж Дон Кіхот устиг що-небудь відповісти, втрутився Санчо.— Всім відомо, що я ще днями був губернатором і суддею, отже мені й належить розсудити вас і винести рішення.

— От і чудово, друже Санчо, слово за тобою,— сказав Дон Кіхот,— а я зараз однаково ні на що не здатний: у голові в мене все сплуталось і змішалося.

Одержавши дозвіл, Санчо звернувся до селян з промовою, а ті скупчилися навколо нього, чекаючи вироку, і роззявили роти.

— Братці, вимога товстого позбавлена здорового глузду і навіть тіні справедливості, бо це вже так заведено і всі це знають, що викликаний на поєдинок має право вибирати рід зброї, а значить не можна допустити, щоб товстий вибирав таку зброю, яка завідомо перешкодить і не дасть худому перемогти. Так ось вам моя думка: нехай-но товстий, який викликав худого, підріже себе, підчистить, підскоблить, підкоротить і підгострить у будь-якій частині свого тіла, де йому тільки заманеться й захочеться, та зменшить м'яса на шість арроб, після цього в нього залишиться усього тільки п'ять арроб ваги, і він зрівняється з своїм противником і точнісінько до нього підійде: адже противник важить як раз стільки,— отоді нехай собі й біжить на рівних умовах.

— Ох ти, хай тобі всячина! — вислухавши вирок Санчо, вигукнув один із селян.— Цей сеньйор міркує, як святий, і розв'язує суперечки не гірше за всякого каноника! Але тільки от біда: я можу ручатися, що товстий унцію м'яса з себе не зріже, а не то що шість арроб.

— Нехай краще зовсім не бігають,— зауважив інший,— худому нема чого надриватися, а товстому себе кремсати; половину застави давайте витратимо на вино, запросимо цих сеньйорів у добру таверну, і діло з кінцем.

— Дякую вам, сеньйори,— мовив Дон Кіхот,— але я не можу затримуватися ні на секунду: журливі думки й сумні події примушують мене бути нечемним і кваплять мене.

З цими словами, пришпоривши Росинанта, він поїхав далі, а селяни не могли не подивуватися як з незвичайної його зовнішності, яка мимоволі впадала в очі, так і з розсудливості його слуги; слід зауважити, що Санчо вони прийняли саме за слугу. І один з них мовив:

— Коли такий розумний слуга, то яким же повинен бути пан! Б'юся об заклад, що коли вони їдуть учитися в Саламанку, то потім потраплять прямо у столичні алькальди. Вчитися і вчитися — ось що потрібно, все інше дурниця; ні, звичайно, треба ще, щоб про тебе подбали та щоб тобі пощастило: дивись, одного чудового дня в тебе в руках жезл, а то й митра на голові.

Цю ніч пан і слуга провели в полі, на свіжому повітрі і під відкритим небом, а другого дня, їдучи своєю дорогою, помітили, що назустріч їде людина з торбою за плечима і чи то зі списом, чи то з дротиком у руці — невід'ємними речами пішого листоноші; підійшовши до Дон Кіхота на ближчу відстань, перехожий раптом прискорив ходу і, майже бігом кинувшись до нього, поцілував його в праве стегно, бо вище він дістати не міг, а потім, надзвичайно, очевидно, зрадівши, вигукнув:

— Ах, сеньйоре Дон Кіхот Ламанчський, який же буде задоволений герцог, мій пан, коли довідається, що ваша милость повертається до нього в літній палац! Адже він з сеньйорою герцогинею усе ще там.

— Я вас не знаю, друже мій,— оголосив Дон Кіхот,— і так і не знатиму, поки ви мені самі не скажете.

— Сеньйоре Дон Кіхот,— відповів гонець,— я Тосілос, лакей герцога, мого пана, той самий, який не захотів з вашою милостю битися заради одруження з дочкою доньї Родрігес.

— Господи боже мій! — вигукнув Дон Кіхот.— Невже ви і є та сама людина, яку ча-

digitized by ukrbiblioteka.org

рівники, мої вороги, перетворили, як ви сказали, на лакея, щоб позбавити мене честі переможця?

— Годі, шановний сеньйоре,— сказав посланець,— не було тут ніякого чарівництва, і нітрохи я не змінився з обличчя: виїхав я на арену лакеєм Тосілосом і таким же точно лакеєм Тосілосом з неї пішов. Я вирішив одружитися без всякого бою, просто тому, що дівчина мені сподобалась, проте сподівання мої не виправдалися: не встигла ваша милость виїхати за ворота, як герцог, мій пан, звелів відрахувати мені сотню різок за те, що я не виконав розпоряджень, які мені були дані перед боєм, і кінчилася справа тим, що дівчина пішла в черниці, донья Родрігес переїхала в Кастілію, а мене мій пан послав у Барселону з листами до віце-короля. Якщо вашій милості завгодно доброго вина, хоч і теплуватого, то в мене з собою гарбузова фляга з міцним вином і кілька скибочок тронченського сиру, здатного викликати й збудити спрагу, в разі коли вона заснула.

— Пропозицію прийнято,— заявив Санчо,— всякі церемонії геть набік! Ану, давай-но вип'ємо, добрий Тосілосе, на зло й наперекір усім заморським чарівникам!

— У такому разі, Санчо,— зауважив Дон Кіхот,— ти найбільший ненажера у світі і найбільший з йолопів, які тільки є на землі, бо ти неспроможний збагнути, що гонець цей зачарований і що це фальшивий Тосілос. Залишайся з ним і годуй свою утробу, а я повільною ходою поїду вперед, щоб ти міг мене наздогнати.

Тосілос засміявся, вийняв флягу, дістав сир, хліб, а потім він і Санчо в мирі та згоді сіли на зеленій травичці і одним духом впоралися й покінчили з усім, що було в торбі, і навіть облизали пакет з листами тільки тому, що він пропах сиром. Підзакусивши, Тосілос сказав Санчо:

— Така людина, як твій пан, друже Санчо, неодмінно повинна бути божевільною.

— Як це повинна? — вигукнув Санчо.— Нікому він нічого не винен, він за все розплачується, тим більше, що монета його — чисте божевілля. Я це добре бачу і скільки разів йому говорив, та яка користь? А вже тепер і поготів: адже він зовсім збожеволів після того, як його переміг Рицар Білого Місяця.

Тосілос попросив розповісти, як це сталося, однак Санчо відповів, що незручно примушувати свого пана чекати,— іншого разу, мовляв, коли вони ще як-небудь зустрінуться. Потім, струсивши крихти з одягу і з бороди, він підвівся, простився з Тосілосом і, погнавши сірого вперед, незабаром побачив свого пана, який його чекав у тіні дерева.

РОЗДІЛ LXVII

Про те, як Дон Кіхот вирішив стати пастухом і до закінчення річного строку жити серед полів, а також і про інші речі, справді приємні й чудові.

Коли безліч думок набридала Дон Кіхотові до того, як він зазнав поразки, то ще більше стали вони йому набридати після того, як він був повалений. Він чекав Санчо, як уже було сказано, під деревом, а думки, наче мухи, що злітаються на мед, напосідали на нього і жалили; одні з них вилися навколо зняття чар з Дульсінеї, інші ж — навколо того життя, яке йому доведеться вести у вимушеній його самотності. Нарешті наблизився Санчо і почав вихваляти щедрість лакея Тосілоса.

— Невже ти все ще думаєш, Санчо, що це справжній лакей? — вигукнув Дон Кіхот.— Мабуть, у тебе вилетіло з голови, що ти сам же бачив Дульсінею, перетворену і змінену на селянку, а Рицаря Дзеркал — на бакалавра Карраско, але ж і те й інше — справа рук чарівників, які мене переслідують. Краще скажи мені, чи не питав ти людину, яку ти називаєш Тосілосом, що сталося з Альтісідорою: оплакувала вона розлуку зі мною, а чи забула любовні думки, які не давали їй спокою в моїй присутності?

— Ні, сеньйоре, я був зайнятий своїми думками, і мені ніколи було питати про дрібниці,— заперечив Санчо.— Хай йому дідько, ваша милость, невже вам зараз до чужих думок, тим паче до любовних?

— Послухай, Санчо,— сказав Дон Кіхот,— одна справа — кохання, а інша — вдячність. Рицар зовсім може бути байдужим, проте, суворо кажучи, він не може бути невдячним. Альтісідора, очевидно, в мене закохалася, подарувала мені, як ти знаєш, три косинки, плакала, коли я виїжджав, і, забувши всякий сором, проклинала мене, лаяла, ремствувала при сторонніх,— усе це явні ознаки того, що вона мене обожнювала, бо гнів закоханих звичайно виявляється в прокляттях. Я не міг подати їй ніяких надій і не міг наділити її ніякими скарбами, бо всі надії мої зв'язані з Дульсі-

безлюдно,— усе це закликає нас перемежати сон неспанням. Так, будь ласка, встань, відійди вбік і, сповнившись людяності, вдячності й відваги, відрахуй собі ударів триста-чотириста з тієї загальної кількості, від якої залежить зняття чарів з Дульсінеї. Цього разу я обмежуюся проханням і благанням, тому що вдруге схоплюватися з тобою врукопашну я не маю наміру, бо відчув на собі вагу твоєї руки. А коли ти покінчиш з самобичуванням, ми проведемо решту ночі у співах: я співатиму про розлуку, ти — про свою вірність, і так ми покладемо початок тому пастушачому способу життя, який будемо вести у себе в селі.

— Сеньйоре,— заперечив Санчо,— я не чернець, щоб уставати серед ночі та починати умертвлять свою плоть, тим більше не можна, здається мені, після різок, коли тобі ще страшенно боляче, прямо переходити до співів. Дайте мені поспати, ваша милость, і не приставайте до мене з шмаганням, інакше я дам клятву, що ніколи не доторкнуся до ворсу на своєму одязі, а не те що до свого тіла.

— О черства душе! О безсердечний зброєносцю! Чи я тебе не годував, чи я не осипав тебе ласками і не збирався осипати ними й надалі? Дякуючи мені, ти став губернатором, дякуючи мені, в тебе є всі підстави надіятися на одержання графського титулу або ж чого-небудь рівноцінного, і надії ці збудуться не пізніш як через рік, *post tenebras spero lucem* [1].

— Це мені незрозуміло,— сказав Санчо,— я знаю одне: коли я сплю, я нічого не боюсь, ні на що не надіюсь, не сумую й не радію. Дай бог здоров'я тому, хто придумав сон: адже це плащ, який приховує всі людські помисли, їжа, що насичує голод, вода, що утоляє спрагу, вогонь, що зогріває холод, холод, що зменшує спеку,— одно слово, це єдина для всіх монета, на яку можна купити все, це вага і гиря, які зрівнюють короля з пастухом і простака з розумником. Одним тільки, кажуть люди, сон поганий: є в ньому схожість із смертю, бо між сплячим і мертвим різниця невелика.

— Ніколи ще, Санчо, ти так витончено не висловлювався,— зауважив Дон Кіхот,— тепер і я починаю розуміти, наскільки справедливе те прислів'я, яке ти наводив неодноразово: до якого пристаєш, таким і сам стаєш.

— От так, так, найдорожчий мій пане! — вигукнув Санчо.— Тепер уже не я сиплю прислів'ями,— тепер вони у вас так і зриваються з язика, краще, ніж у мене,— різниця, як видно, тільки в тому, що прислів'я вашої милості доречні, а мої — невлад, ну, а коли розібратися, то і ті й ті — прислів'я.

Під час цієї розмови раптом почувся неясний шум і якісь неприємні звуки, що лунали далеко навкруги. Дон Кіхот схопився і взявся за меч, Санчо забрався під свого сірого, а з боків затулився обладунком і в'ючним сідлом, і він був такий же наляканий, як схвильований був Дон Кіхот. Шум посилювався і ставав усе виразнішим для слуху двох наляканих,— а втім, не для двох, а тільки для одного, бо мужність другого добре відома. Справа, однак, полягала ось у чому: кілька чоловік ішли в цей час на ярмарок і гнали на продаж понад шістсот свиней, і оці самі свині вищанням своїм і хроканням утворювали той шум, який оглушив Дон Кіхота й Санчо, так що вони не могли збагнути, що б це означало. Велике хрокаюче стадо налетіло на Дон Кіхота й Санчо і, не подивившись ні на того, ні на другого, розтрощило Санчові загородження, звалило з ніг не тільки Дон Кіхота, але й на довершення всього Росинанта, і пройшлось по рицарю й по зброєносцю. Раптовість і швидкість нападу мерзенних цих тварин, а також і хрокання їхнє збентежили і повалили на землю сідло, обладунок, сірого, Росинанта, Санчо й Дон Кіхота. Санчо так-сяк піднявся і попросив у свого пана меч, заявивши, що має намір заколоти штук шість цих нечемних панів свиней, а що по ньому пройшлися саме свині, це було для нього тепер очевидно. Дон Кіхот, проте, йому сказав:

— Облиш їх, мій друже: ця образа послана мені, щоб покарати за мій гріх, бо в тому саме й полягає справедлива кара небес, яка спостигає переможеного мандрівного рицаря, що на нього нападають шакали, жалять оси і топчуть свині.

— Щодо небесної кари, яка вражає зброєносців, які перебувають на службі в переможених рицарів,— підхопив Санчо,— то вона, як видно, полягає в тому, що їх кусають мухи, їдять воші та мучить голод. Хай би ми, зброєносці, доводилися рицарям рідними синами або ж близькими родичами,— тоді не прикро було б, що нас карають за їхні гріхи навіть до четвертого коліна, але якими такими родичами є Кіхоти і Панса? Ну, добре, давайте влаштуємося зручніше і поспимо до ранку, а там видно буде.

— Спи, Санчо,— мовив Дон Кіхот,— ти народжений для того, щоб спати, а я, народжений пильнувати, в ці години, що залишилися до настання дня, дам волю моїм думам і висловлю їх у невеликому мадригалі, який я без твого відома минулої ночі склав у думці.

— Мені здається, що для пісеньки особливо багато дум не потрібно,— зауважив Санчо.—

[1] Після темряви на світло сподіваюся (з книги Іова) (*лат.*).

digitized by ukrbiblioteka.org

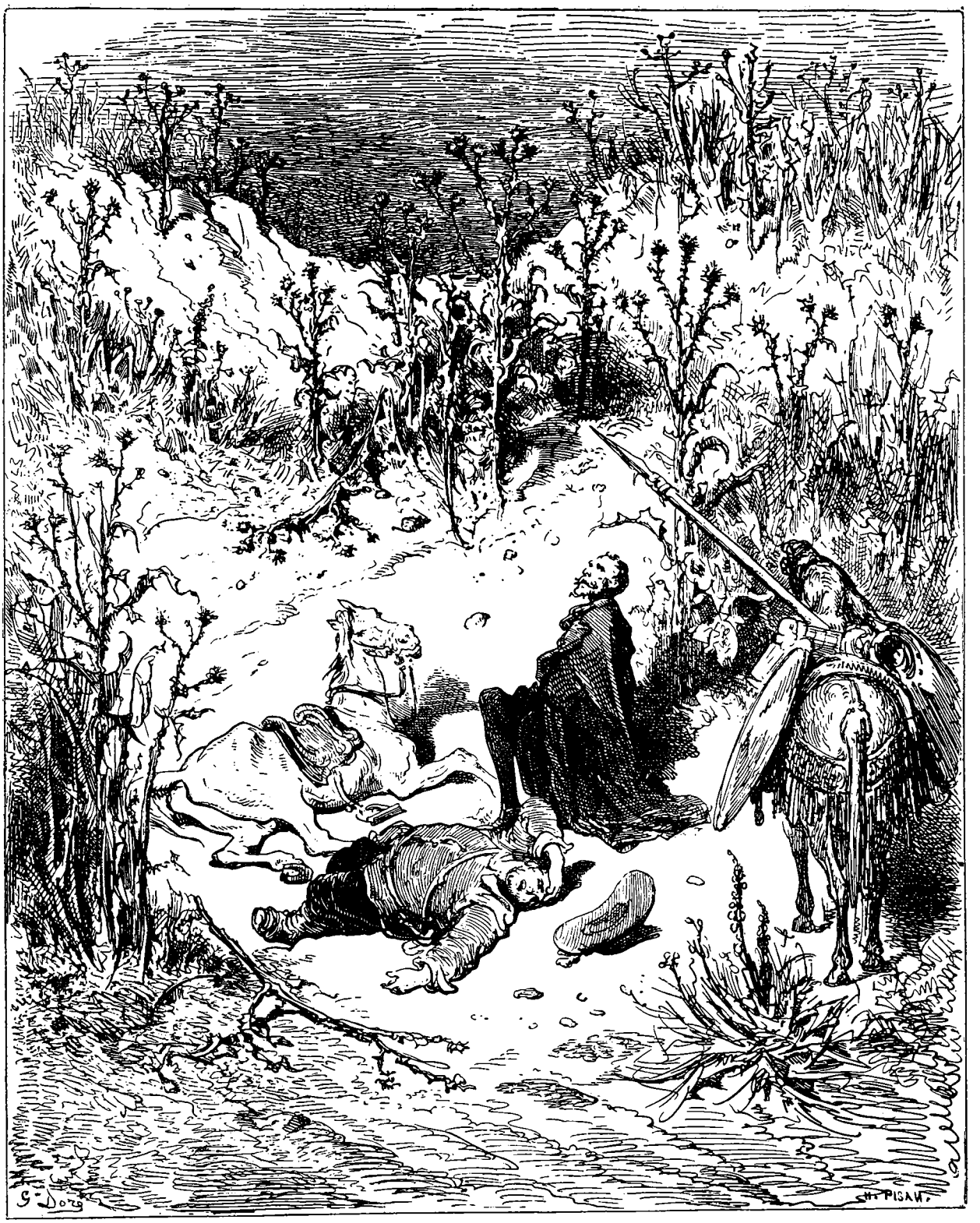
G. Doré
CH. PISAN.

Співайте собі, ваша милость, скільки хочете, а я посплю, скільки мені вдасться.

Слідом за тим, зайнявши стільки місця, скільки йому захотілося, Санчо скрутився клубочком і заснув сном праведника, який не порушувався ні турботами про борги й поруки, ні душевними прикростями. А Дон Кіхот, притулившись до стовбура чи то бука, чи то пробкового дуба (Сід Ахмет Бен-інхалі не зазначає, яке саме це було дерево), під акомпанемент власних зітхань заспівав:

Володарю-Амуре,
Згадавши, як жорстоко я караюсь,
Я вмерти пориваюсь,
Скінчити прагну це буття похмуре.

А досягну могили,
Що всім земним злигодням пристань тиха,—
І де береться втіха,
Я знов живу й на смерть не маю сили.

Так, у житті сконавши,
У смерті я знаходжу воскресіння;
Предивне це боріння,
Де смерть з життям себе змагають завше!

Кожний вірш він супроводив безліччю зітхань і досить рясними сльозами, які свідчили про те, що серце в нього сповнене жалю й розривається на частини при думці про поразку та про розлуку з Дульсінеєю.

Тим часом настав день, сонце било Санчо прямо в очі і кінець кінцем розбудило його,— він потягнувся, стріпнувся і випростав свої розманіжені члени; потім, визначивши шкоду, яку заподіяли свині його запасам, він спочатку вилаяв стадо, а потім і декого вище. Нарешті Дон Кіхот і Санчо поїхали далі, а коли день почав схилятися до вечора, то вони побачили, що назустріч їм рухаються чоловік десять вершників і чоловік п'ять піших. У Дон Кіхота серце застрибало, а в Санчо тьохнуло, тому що в людей цих були списи й щити і вигляд у них був дуже войовничий. Дон Кіхот звернувся до Санчо з такими словами:

— Коли б я міг, Санчо, застосувати зброю і руки не були б у мене зв'язані обіцянкою, то перемовитися з цим полчищем, що рухається на нас, було б для мене святом. А втім, побоювання наші, можливо, зайві.

Тим часом вершники наблизились, підняли списи, мовчки оточили Дон Кіхота і, загрожуючи йому смертю, приставили вістря списів до грудей його і спини. Один з піших, приклавши палець до губів на знак того, що полонені не сміють пікнути, взяв Росинанта за вуздечку і повів його в бік від дороги, а всі інші, зовсім мовчки, слідом за людиною, що вела Росинанта, погнали попереду себе сірого, на якому сидів Санчо, а Дон Кіхот кілька разів намагався запитати, куди його ведуть і чого хочуть від нього, але тільки він розкривав уста, як вістря списів накладали на них печать. Такої ж долі зазнавав і Санчо: ледве він виявляв бажання заговорити, як один з піших тикав у нього гострим кінцем палиці, і не тільки в нього, але і в сірого, наче й той мав намір заговорити. Надійшла ніч, кінні й піші почали виявляти нетерпіння, а полонені ще більше сповнилися жаху, тим паче, що стражники тільки те й робили, що на них покрикували:

— Вам не втекти, троглодити!

— Мовчати, ефіопи!

— Не сміть нарікати, антропофаги!

— Не сміть стогнати, скіфи, не сміть витрішчати очі, люті Поліфеми, кровожерливі леви!

До цих вони додали ще й інші подібні до них найменування, які ранили слух нещасного Дон Кіхота та його слуги.

Санчо дорогою розмірковував сам з собою: «Хіба ми *проглотити?* Хіба ми *недотепи* й *бродяги?* Хіба ми вже такі *анафеми?* Ні, мені ці назви щось не подобаються. Нанесло вас, голубчиків, на нашу загибель, цього ще невистачало: прийшла біда — відчиняй ворота, тільки б ця пригода, що трапилася з нами, не пішла далі від стусанів».

Дон Кіхот був приголомшений; скільки він не напружував думку, а все не міг зрозуміти, що це за люди, в яких не сходять з язика лайливі слова; було ясно, що від таких людей слід чекати зовсім не добра, а великого лиха. Нарешті, вже близько години ночі, під'їхали вони до замка, і Дон Кіхот зразу ж його впізнав, бо це був замок герцога, де він і Санчо ще так недавно гостювали. «Господи помилуй, що ж це таке? — подумав Дон Кіхот, як тільки зрозумів, де він знаходиться.— Досі всі в цьому будинку були зі мною надзвичайно ласкаві й привітні, а втім, для переможених усе добре обертається в погане, а погане — в найгірше».

Тут Дон Кіхот і Санчо в'їхали в парадний двір замка і побачили, що він багато прибраний і прикрашений, через що їхнє здивування зросло, а страх ще посилився, як це покаже дальший розділ.

digitized by ukrbiblioteka.org

РОЗДІЛ LXIX

Про найрідкіснішу і найдивовижнішу з усіх подій, які на протязі вликої цієї історії з Дон Кіхотом траплялися.

Вершники сплигнули з коней і разом з пішими, раптом підхопивши на руки Санчо й Дон Кіхота, ввійшли в двір; навколо всього двору палало близько сотні факелів, які трималися на підставках, а в галереях горіло понад п'ятсот плошок, так що, хоч ніч була досить темна, здавалось, наче справа відбувається вдень. Посеред двору підносився катафалк заввишки приблизно в два лікті, під широчезним чорним оксамитовим балдахіном, східці навколо всього катафалка були уставлені білими восковими свічками у срібних канделябрах, числом понад сто, а на самому катафалку виднілося тіло дівчини, такої прекрасної, що навіть смерть безсила була спотворити чудові її риси. Голова її у вінку з найрізноманітніших запашних квітів спочивала на парчевій подушці, а в руках, схрещених на грудях, вона тримала жовту пальмову переможну гілку. Віддалік був споруджений поміст, на якому стояло два крісла, а на кріслах сиділи дві особи; на головах у них красувалися корони, а в руках вони тримали скіпетри, з чого можна було зробити висновок, що то царі, чи то справжні, чи то фальшиві. По один і по другий бік помосту, на який вели кілька східців, стояло ще два крісла, і от люди, які взяли в полон Дон Кіхота і Санчо, на ці крісла їх і посадили, причому вони самі весь час мовчали і дали знак мовчати обом полоненим, а втім Дон Кіхот і Санчо мовчали б і без усякого знаку, бо здивування від того, що вони побачили, наклало на їхні уста печать. Тимчасом на поміст зійшли з численним почтом дві поважні особи, в яких Дон Кіхот одразу впізнав своїх хазяїв, герцога і герцогиню, і сіли в розкішні крісла поряд з особами, які удавали з себе царів. Хто б з усього цього не подивувався, особливо коли ми додамо, що в покійниці, яка лежала на катафалку, Дон Кіхот упізнав прекрасну Альтісідору. Тільки-но герцог і герцогиня зійшли на поміст, Дон Кіхот і Санчо підвелись і низько їм уклонилися, а ті ледве їм відповіли.

У цей час з'явився слуга і, наблизившись до Санчо, накинув на нього чорної бумазеї мантію з нашитими на неї смугами у вигляді язиків полум'я, потім зняв з нього шапку і, надівши ковпак на зразок тих, які носять засуджені священною інквізицією, шепнув йому, щоб він мовчав, інакше йому всунуть у рот кляп, а то й зовсім прикінчать. Санчо подивився на себе і побачив, шо він увесь охоплений полум'ям, проте болю від опіку він не відчував, і це його заспокоїло. Він зняв з голови ковпак і, виявивши, що на ньому намальовані чорти, знову надів його і пробурмотів:

— Якщо полум'я мене не пече, значить і чорти мене не потягнуть.

Дон Кіхот також глянув на Санчо, і хоч над усіма його почуттями панував страх, усе ж вигляд Санчо його насмішив. У цей час, треба думати — з-під катафалка, почулися тихі звуки флейт, що ласкали слух, і дякуючи тому, що людські голоси до них не примішувалися, бо тут німотствувала сама німота, вони були особливо ніжні й приємні. Раптом у головах тієї, що здавалася мертвою, виріс чарівний юнак, одягнений, як римлянин, і голосом чистим та благозвучним, сам собі акомпануючи на арфі, проспівав ці дві строфи:

Поки не оживе Альтісідора,
Уражена жорстоким Дон Кіхотом,
Поки гнітить жалоба ця сувора
Всіх дам придворних, відданих скорботам,
Поки не убере моя сеньйора
Своїх дуень єдвабом і камлотом,—
Співатиму я голосно про неї,
Дзвінкіш від чародійника-орфея.
Я виконаю цю мою повинність
Не тільки в цім житті недовговічнім,—
І в смертний час явлю чуття незмінність,
Співаючи про тебе ладом звичним;
Мій дух, зложивши з себе персті тлінність,
У Тартарі, у мороці безрічнім,
Тебе прославить, і від чар поета
Замре недвижно каламутна Лета.

— Досить! — вигукнув тут один з тих, хто зображав собою царя.— Досить, чудний співаче! Так можна без кінця співати про смерть і про чарівність незрівнянної Альтісідори, яка, проте, не мертва, як думають неуки, але жива,— жива, бо слава про неї гримить, жива, бо присутній тут Санчо Панса зазнає катувань заради її воскресіння. Отже, о Радаманте, який разом зі мною чинить суд у похмурих печерах Діта, ти, кому відомо все, що невідомою волею судеб наказано нам зробити для того, щоб дівицю оцю повернути до життя, повідай нам це і оголоси зараз же, щоб ми якнайшвидше сповнилися радості, яку її оживлення нам обіцяє.

Тільки встиг суддя Мінос, Радамантів товариш, вимовити це, як Радамант підвівся і заговорив:

— Гей, ви, слуги дому цього, старші і молодші, дорослі і юні, біжіть усі сюди і двадцять чотири рази дайте щигля Санчо в ніс, дванадцять разів його ущипніть і шість разів уколіть

шпилькою у плечі і в поперек, бо від цього обряду залежить урятування Альтісідори.

Послухавши такі слова, Санчо не витримав і заговорив:

— Хай йому чорт! Та я скоріше перетворюся на турка, ніж дозволю давати щигля собі по носі і хапати за лице! Нелегка мене візьми! Наче вже ця дівиця так справді й воскресне, коли мене почнуть хапати за лице! До того розласувалися — сил ніяких немає: Дульсінею зачарували — давай мене шмагати, щоб зняти з неї чари, вмерла Альтісідора, тому що господь бог послав їй хворобу,— так, щоб вона ожила, необхідно, чи бачите, двадцять чотири рази дати щигля мені по носі, поколоти мені тіло шпильками і до синців пощипати мені плечі! Ні вже, наставляйте кишеню, я старий горобець: мене вам на полові не обдурити!

— Ти вмреш! — скрикнув Радамант.— Пом'якшай, тигре, смирися, пихатий Немвроде, терпи і мовчи: адже від тебе не вимагають неможливого. І перестань говорити про труднощі цієї справи: все одно будеш ти набитий, будеш ти поколотий шпильками і стогнати тобі від щипків. Гей, слуги, виконуйте, кажуть вам, мій наказ, а коли ні, то даю слово честі, ви в мене своїх не впізнаєте!

У цей час на дворі з'явилися шість дуеній; ішли вони в ряд, при цьому чотири з них були в окулярах, а руки в усіх були підняті, рукава ж на чотири пальці вкорочені, щоб руки, як того вимагає мода, здавалися довші. Побачивши дуеній, Санчо заревів, як бик:

— Я згоден, щоб мене весь рід людський хапав за лице,— вигукнув він,— але щоб мене торкалися дуеньї — це вже вибачте! Нехай мені дряпають лице коти, як дряпали вони ось у цьому самому замку мого пана, проколюйте моє тіло гострими кинджалами, рвіть мої плечі розпеченими кліщами — я все стерплю, щоб догодити панам, але дуеньям торкатися мене я не дозволю, хоч би мене чорт зцупав.

Тут не витримав Дон Кіхот і, звернувшись до Санчо, мовив:

— Терпи, сину мій, услужи сеньйорам і подякуй всевишньому, який дарував тобі таку благодатну силу, що, зазнаючи мук, ти знімаєш чари з зачарованих і воскрешаєш мертвих.

Тим часом дуеньї вже наблизилися до Санчо, і Санчо, пом'якшавши і пройнявшись доводами свого пана, сів зручніше в кріслі і підставив обличчя тій з них, яка йшла попереду, а дуенья вліпила йому здоровенного щигля, супроводивши його глибоким реверансом.

— Не потрібна мені ваша чемність, сеньйоро дуенья, і не потрібні мені ваші притирання,— заявив Санчо,— їй-богу, від ваших рук пахне запашною маззю.

Дуеньї, одна за одною, надавали йому щиглів, інша ж численна челядь його пощипала, але чого Санчо ніяк не міг стерпіти,— це шпилькових уколів, він скочив з крісла і, доведений, мабуть, до несамовитості, схопив перший-ліпший палаючий факел і кинувся на дуеній і на всіх своїх катів з криком:

— Геть, пекельні слуги! Я не кам'яний, і таких страшних мук мені не стерпіти!

Цієї миті Альтісідора, яка, очевидно, втомилася так довго лежати на спині, повернулась на бік; побачивши це, всі присутні майже в один голос вигукнули:

— Альтісідора оживає! Альтісідора жива!

Радамант наказав Санчо втихомиритися, бо те, заради чого він пішов на катування, вже, мовляв, здійснилося.

Дон Кіхот, побачивши, що Альтісідора виявляє ознаки життя, зараз же став перед Санчо навколішки і звернувся до нього з такими словами:

— О ти, нині вже не зброєносець, але улюблений сину мій! Урочний час настав, відрахуй собі кілька ударів з загальної кількості тих, які ти зобов'язався собі завдати для зняття чарів з Дульсінеї. Повторюю: нині цілюща сила, якою ти володієш, досягла своєї межі, і тобі, безперечно, пощастить здійснити те благодіяння, якого від тебе чекають.

А Санчо йому на це сказав:

— Не те, так друге, дедалі то важче! Мало щиглів, щипків та уколів, ще чи не хочете різок! Уже краще візьміть здоровенний камінь, прив'яжіть мені його на шию і киньте мене в колодязь; це буде не набагато сумніше, ніж віддуватися за чужі прикрості. Залиште мене в спокої, інакше, їй-богу, я тут усе догори дном переверну.

В цей час Альтісідора сіла на своєму катафалку, і слідом за тим почулися звуки гобоїв, а до них приєдналися звуки флейт і радісні крики всіх присутніх:

— Альтісідора жива! Жива Альтісідора!

Герцог з герцогинею підвелися, за ними встали царі Мінос і Радамант, і всі разом, у тому числі Дон Кіхот і Санчо, пішли до Альтісідори, щоб привітати її і допомогти зійти з катафалка. Альтісідора, роблячи вигляд, що вона ледве тримається на ногах, уклонилася їхнім світлостям і їхнім величностям, а потім, мимохідь глянувши на Дон Кіхота, заговорила:

— Хай простить тебе бог, бездушний рицарю, що через твою жорстокість я пробула на тому світі, як мені здалося, понад тисячу років. А тобі, найчутливіший з усіх зброєносців, які на земному світі живуть, я дякую за те, що ти повернув мені життя. З цього дня, друже Санчо, в твоє розпорядження переходять півдюжини

digitized by ukrbiblioteka.org

моїх сорочок, щоб ти переробив їх для себе; правда, не всі вони цілі, зате всі до одної чисті.

Санчо, стоячи навколішках і з непокритою головою, поцілував Альтісідорі руки. Герцог розпорядився взяти в нього ковпак і повернути шапку, надіти на нього куртку, а вогненну мантію зняти. Санчо почав благати герцога не брати в нього мантію і митру: йому хотілося взяти їх собі на пам'ять про таку незвичайну подію. Герцогиня йому дозволила: він, мовляв, знає, що вона йому вірний друг. Герцог наказав усім залишити двір і розійтися по своїх кімнатах, а Дон Кіхота і Санчо помістили в тому самому покої, який вони займали раніше.

РОЗДІЛ LXX,

що йде за шістдесят дев'ятим і розповідає про речі, не зайві для правильного розуміння цієї історії.

Санчо Пансі довелося провести цю ніч на низькому ліжку в одній кімнаті з Дон Кіхотом; цієї обставини він з радістю б уникнув, коли б тільки міг, бо знав наперед, що його пан пристане до нього з розмовами і не дасть заснути, а він не мав наміру вести довгу розмову, тому що біль від перенесених катувань усе ще давав себе відчувати і зв'язував йому язик, і він волів би проспати цю ніч у курені, але тільки на самоті, ніж у розкішному цьому приміщенні, але вдвох. Страх його виявився не даремним і побоювання його виправдалися, бо не встиг його пан лягти у ліжко, як уже звернувся до нього з запитанням:

— Що ти скажеш, Санчо, про сьогоднішні події? Велика і владна сила зневаги, яка виявляється до того, хто тебе кохає: ти ж сам бачив, що Альтісідора вмерла не від стріл, не від меча або ж якоїсь іншої зброї, не від смертельної отрути, але від суворості і зневаги, які вона незмінно зустрічала в мені.

— Та хай би вона вмирала собі на здоров'я, коли і як їй захочеться, а мене залишила б у спокої,— заперечив Санчо,— адже я кохання її не домагався і зроду не виявляв до неї зневаги. Я вже вам говорив, що не знаю і ніяк зрозуміти не можу, що спільного між зціленням Альтісідори, дівки безглуздої, хоч і кмітливої, і катуванням Санчо Панси. Ось тепер-то я вже цілком і остаточно переконався, що є на світі чарівники і чаклунські чари, і хай позбавить мене від них господь бог, а то своїми силами мені від них ні в якому разі не позбавитися. Одно слово, благаю вас, ваша милость: дайте мені поспати і більше ні про що мене не питайте, інакше я викинусь у вікно.

— Спи, друже Санчо,— мовив Дон Кіхот,— коли тільки шпилькові уколи, щипки й щиглі не перешкодять тобі заснути.

— Немає муки більш принизливої, ніж щиглі в ніс,— зауважив Санчо,— особливо коли тобі дають щигля дуеньї, згинь, пропади вони. І я ще раз прошу вашу милость: не заважайте мені спати, бо сон є полегшення мук, зазнаних наяву.

— Хай буде так,— сказав Дон Кіхот.— Господь з тобою.

Кінець кінцем обидва заснули, а Сід Ахмет, автор великої цієї історії, визнав за краще саме тепер повідомити і розповісти читачам, що спонукало їхні світлості вдатися до вищеописаної хитромудрої витівки; отже, Сід Ахмет повідомляє, що бакалавр Самсон Карраско не забув, як він в образі Рицаря Дзеркал був переможений і збитий з коня Дон Кіхотом; ця поразка і падіння зруйнували і розладнали всі його плани, і в надії на кращий кінець вирішив ще раз спробувати щастя; заради того, довідавшись у слуги, який привозив дружині Санчо, Тересі Панса, лист і подарунки, де перебуває Дон Кіхот, бакалавр роздобув новий обладунок і коня, намалював на щиті білий місяць, нав'ючив обладунок на мула і взяв собі провідником не старого свого зброєносця Томе Сесьяля, а іншого селянина, якого ні Санчо, ні Дон Кіхот не знали. Прибувши ж у цей замок, бакалавр довідався від герцога, яку дорогу і який напрям вибрав Дон Кіхот, збираючись на турнір у Сарагосу. Крім того, герцог йому розповів, як пожартували вони з Дон Кіхота, вигадавши, що зняття чарів з Дульсінеї повинно здійснитися за рахунок Санчових сідниць. На закінчення герцог повідомив бакалаврові й про те, як пожартував з свого пана Санчо, упевнивши його, що Дульсінея зачарована і перетворена на селянку, і про те, як дружина його, герцогиня, упевнила Санчо, що він мовляв, вскочив у клопіт, тому що Дульсінея, справді, зачарована, а бакалавр з усього цього немало сміявся і дивувався, уявивши собі як хитрість і простоту Санчо, так і крайній ступінь божевілля, виявлений Дон Кіхотом. Герцог попросив бакалавра, в разі коли він зустрінеться з Дон Кіхотом, все одно — переможе він його чи ні, повернутися в замок і повідомити, чим усе це закінчиться. Бакалавр так і зробив; він вирушив на розшуки Дон Кіхота, але, не знай-

шовши його в Сарагосі, поїхав далі, а потім відбулися вже відомі нам події. Бакалавр заїхав до герцога, про все йому доповів, розказав, які були умови поєдинку, і додав, що Дон Кіхот, як справжній мандрівний рицар, щоб виконати дане слово, зараз же попрямував до себе в село, з тим щоб провести там безвиїзно цілий рік; за цей строк, на думку бакалавра, Дон Кіхотові може повернутися його розум, а тільки заради цього він, бакалавр, і затіяв ці перетворення, бо жаль було Самсонові Карраско, що збожеволіла людина такого великого розуму, як Дон Кіхот. На цьому бакалавр з герцогом розпрощався і, повернувшись до себе в село, почав чекати Дон Кіхота, який їхав слідом за ним. Розповідь бакалавра і послужила герцогові приводом для нової забави,— такий великий охочий був він до всього, що стосувалося Санчо і Дон Кіхота: він всюди і скрізь, на всіх ближніх і дальніх дорогах, якими тільки, на його думку, міг їхати назад Дон Кіхот, розставив багато своїх слуг, і піших і кінних, щоб вони по волі або ж мимоволі, в разі якщо їм пощастить упіймати Дон Кіхота, доставили його в замок; і слуги справді його впіймали і повідомили про те герцога, а герцог заздалегідь усе обміркував і як тільки одержав звістку про прибуття Дон Кіхота, то наказав запалити на дворі факели і плошки, а Альтісідору покласти на катафалк, споруджений з усіма вищевказаними пристосуваннями і при цьому так натурально і майстерно, що він мало чим відрізнявся од справжнього. І ще Сід Ахмет каже ось що: він, мовляв, стоїть на тому, що жартівники були такі ж божевільні, як і ті, з кого вони жартували, бо пристрасть, з якою герцог і герцогиня висміювали навіжених, показувала, що в них у самих не сповна розуму. Тимчасом один з наших простаків міцно спав, і в голові у нього роїлися невиразні думки; так їх і застав день, з початком якого обидва швидко схопилися з ліжок,— слід зауважити, що знемога пуховиків ніколи не приваблювала Дон Кіхота — все одно, був він переможеним або ж переможцем.

У цей час, вдовольняючи примху своїх панів, у покій Дон Кіхота ввійшла Альтісідора (в уявленні Дон Кіхота повернена від смерті до життя) з тим же вінком на голові, в якому вона лежала на катафалку, в туніці з білої тафти, усипаній золотими квітами, з розпущеним по плечах волоссям, спираючись на дорогу, ебенового дерева, палицю. Прихід Альтісідори здивував Дон Кіхота і збентежив: він зщулився і забрався під ковдри та простирала, а язик його не слухався, так що він ніяк не міг примусити себе привітати Альтісідору. Альтісідора сіла на стілець у нього в головах і, глибоко зітхнувши, тихим і ніжним голосом заговорила:

— Коли знатні жінки або ж скромні дівиці поступаються своєю честю і дозволяють своїм устам переходити всякі межі пристойності і розголошувати таємниці свого серця, то це означає, що вони доведені до крайності. Я, сеньйоре Дон Кіхот Ламанчський, належу до числа саме таких дівчат: я закохана, покорена — і відкинута, проте, незважаючи на це, я терпелива і доброчесна, і ось через те, що я мовчки терпіла все, серце моє не витримало, розірвалось, і я втратила життя. Два дні тому з причини суворості, з якою ти зі мною поводився,

Ти, до скарг байдужий, як отой мармур,

ти твердокам'яний рицарю, я вмерла,— принаймні всі, хто мене бачив, прийняли мене за мертву,— і коли б Амур наді мною не змилувався і не допоміг мені добути спасіння через страждання доброго цього зброєносця, так би я на тому світі й зосталася.

— Краще б Амур призначив постраждати моєму ослу, я б йому спасибі за це сказав,— втрутився Санчо.— Скажіть, одначе, сеньйоро, пошли вам бог податливішого коханого, ніж мій пан, що ви на тому світі бачили? Що робиться в пеклі? Я тому вас про це питаю, що коли хто вмирає від розпачу, то після смерті пекла йому не минути.

— Відверто кажучи,— відповіла Альтісідора,— я, мабуть, не зовсім померла, тому що в пеклі мені бути не довелося; адже коли б я тільки потрапила туди, то вже потім не вибралася б ніякими силами. Насправді я бачила лише, як чорти, числом близько дванадцяти, перед самими воротами пекла грали в м'яча, всі в штанях і в камзолах з комірцями, отороченими фламандським мереживом, і з мережевними рукавчиками, що заміняли їм манжети і були вкорочені на цілих чотири пальці, щоб руки здавалися довші. В руках вони тримали вогненні ракетки, але найбільше вразило мене те, що замість м'ячів вони перекидалися книжками, які, здавалося, були наповнені чи то вітром, чи то пухом,— справді, це щось дивовижне і нечуване. Однак ще більше мене вразило те, що всупереч звичаю гравців — радіти при виграшу або засмучуватися в разі програшу, тут увесь час відбувалося бурмотіння, гризня і лайка.

— У цьому немає нічого дивного,— зауважив Санчо,— тому що чорти, грають вони чи не грають, виграють чи програють, ніколи не бувають задоволені.

— Вірно, так воно і є,— погодилась Альтісідора,— але мене вражає ще одна річ (вірніше сказати, вразила тоді): після першого ж удару м'яч більше не міг піднятись у повітря,— він

digitized by ukrbiblioteka.org

уже нікуди більше не годився, так що книжки, і старі й нові, раз у раз змінювали одна одну, просто на диво. Одну зовсім-зовсім новеньку книжку в багатій оправі вони так піддали, що з неї вивалилися всі нутрощі і розлетілися сторінки. Один чорт сказав другому: «Подивися, що це за книжка». Той відповів: «*Друга частина історії Дон Кіхота Ламанчського*, але тільки це твір не першого її автора, Сіда Ахмета, а якогось там арагонця, який називає себе уродженцем Тордесільяса».— «Викиньте її звідси,— сказав перший чорт,— киньте її в саме пекло, щоб вона не потрапляла мені більше на очі».— «Вже наче це така погана книжка?» спитав другий.— «До того погана,— відповів перший,— що коли б я навмисне постарався написати гірше, то в мене нічого б не вийшло». Вони відновили гру і почали перекидатися іншими книжками, а я, почувши ім'я Дон Кіхота, якого я так кохаю і палко обожнюю, постаралася зберегти в пам'яті це видіння.

— Зрозуміло, це було видіння,— мовив Дон Кіхот,— другого мене на світі не існує, незважаючи на те, що історія ця ходить по руках, ні в чиїх руках, проте, не затримуючись, тому що всі їй дають стусана. Я не відчуваю тривоги, коли мені говорять, що я, наче привид, блукаю у темряві пекла або по осяяній землі, бо я не той, про кого говориться в цій історії. Коли б вона була хороша, достовірна і правдива, вона прожила б віки, а коли вона погана, то шлях її від народження до труни недовгий.

Альтісідора хотіла була знову почати докоряти Дон Кіхотові, але він перервав її:

— Вже багато разів говорив я вам, сеньйоро, про те, як я жалкую, що ви скерували помисли ваші на мене, бо від моїх помислів ви можете чекати лише вдячності, але не взаємності. Я народжений для Дульсінеї Тобоської, доля (коли тільки вона є) призначила мене їй, і думати, що яка-небудь інша красуня може посісти її місце в моїй душі,— це річ неможлива. Нехай же ці мої слова послужать вам достатнім приводом, щоб ви повернулися в межі скромності, бо неможливого ні від кого не можна вимагати.

Тут Альтісідора з напускною досадою і обуренням вигукнула:

— Ах ви, риба отака, дерево бездушне, фінікова кісточка: незговірливий і впертий гірше від усякого мужика, що як скаже на своєму, так уже його проси не проси, з місця не зсунеш! Клянуся богом, якщо я на вас накинусь, то неодмінно видряпаю вам очі! Ви що ж це, розбитий та ще й прибитий, уявили, наче я вмираю від кохання до вас? Адже все, що ви бачили вночі, було влаштовано навмисно: яке там умирати,—я й не охну через такого верблюда, як ви.

— Цілком допускаю,— втрутився Санчо,— бо смерть від кохання — це ж курам на сміх: сказати-то закохані все можуть, але щоб насправді — жоден дурень їм не повірить.

Під час цієї розмови ввійшов той самий музикант, співак і поет, який проспівав дві вищенаведені строфи, і, низько вклонившись Дон Кіхотові, мовив:

— Я прошу вашу милость, сеньйоре Дон Кіхот, вважати і рахувати мене одним з найвідданіших ваших слуг, бо я вже давно захоплююся тим, яка йде про вас слава і які подвиги ви робите.

А Дон Кіхот його спитав:

— Скажіть, будь ласка, ваша милость, хто ви такий, щоб моє з вами поводження відповідало вашим достоїнствам?

Юнак відповів, що він той самий, який уночі співав похвальні вірші.

— Голос у нього справді чудовий,— зауважив Дон Кіхот,— але ж, що ви співали, здалося мені не зовсім доречним, бо що спільного між віршами Гарсіласо і смертю цієї сеньйори?

— Вас це не повинно дивувати, ваша милость,— заперечив співак,— тому що такий звичай теперішніх віршомазів-недоучок: пишуть вони про що завгодно і де завгодно крадуть, не рахуючися з тим, чи відповідає це їхньому намірові, і про яку б дурницю вони не співали або не писали, у них на все припасена відмовка: це, мовляв, поетична вільність.

Дон Кіхот хотів щось сказати, але в цей час увійшли герцог і герцогиня, і тут між ними відбулася довга і приємна розмова, під час якої Санчо наговорив стільки кумедного й лукавого, що їхні світлості знову подивувалися як з його простоти, так і з його дотепності. Дон Кіхот попросив дозволу поїхати того ж дня, тому що рицарям переможеним скоріше личить, мовляв, жити в свинячому закутку, ніж у королівських чертогах. Їхні світлості охоче йому це дозволили, а герцогиня спитала, чи не сердиться він на Альтісідору. Дон Кіхот їй на це відповів так:

— Добродійко моя, хай буде вашій милості відомо, що вся недуга цієї дівчини виникає від неробства, і кращий проти неї засіб — це чесна і постійна праця. Вона щойно мені розповідала, що в пеклі ходять у мереживі: мабуть, вона вміє в'язати його, так ось нехай цим і займеться, і поки в неї в руках будуть мелькати коклюшки, в пам'яті її перестане мелькати образ або ж образи тих, у кого вона закохана, і це є істинна правда, і така моя думка, і така моя порада.

— І моя,— вкинув Санчо,— бо я зроду не бачив мереживниці, яка вмерла б від кохання: дівчата-трудівниці більше думають про те, як би скоріше закінчити роботу, ніж про сердечні свої справи. Я суджу по собі: коли я копаю

землю, я не думаю про мою благовірну, тобто про Тересу Панса, але це не заважає мені кохати її понад усе на світі.

— Ти справедливо розміркував, Санчо,— зауважила герцогиня,— з цього дня я засаджу Альтісідору за яку-небудь білошвейну роботу: вона в мене щодо цього майстерниця.

— В такому засобі, сеньйоро, немає ніякої необхідності,— заперечила Альтісідора,— однієї жорстокості, з якою зі мною повівся бездомний цей лиходій, буде досить, щоб я, не вдаючись ні до яких штучних засобів, викреслила його з пам'яті. А тепер, ваша велич, дозвольте мені вийти: я бачити не можу його сумний образ, та який там сумний образ — просто паскудне і бридке обличчя.

— Це мені нагадує відому приказку,— зауважив герцог: —

Хто вже лаятись почав,
Той ладен вину простити.

Альтісідора вдала, ніби витирає сльози хусткою, а потім, зробивши своїм панам реверанс, вийшла з кімнати.

— Гірка твоя доля, бідна ти моя дівчино,— сказав Санчо,— вже така гірка — просто страх, бо напоролася ти на кам'яну душу і на дубове серце. Ось коли б ти до мене почала залицятися, то, скажу по честі, нічого б не втратила.

Розмова закінчилася, Дон Кіхот одягнувся, пообідав з їхніми світлостями й того ж дня поїхав.

РОЗДІЛ LXXI

Про те, що сталося з Дон Кіхотом і його зброєносцем Санчо, коли вони їхали до себе в село.

Переможений і тіснимий долею, Дон Кіхот був дуже сумний, а в той же час і дуже радий. Сум його викликала поразка, а радість — думка про цілющу силу Санчо, яку той виявив при воскресінні Альтісідори, хоч, проте, Дон Кіхотові потрібно було деяке зусилля для того, щоб переконати себе, що закохана дівчина була справді мертва. Санчо тимчасом аж ніяк не був у радісному настрої: йому сумно було думати, що Альтісідора не додержала свого слова і не подарувала йому сорочок; він безперестану до цієї думки повертався і, нарешті, сказав своєму панові:

— Справді, сеньйоре, я, як видно, найнещасніший з усіх лікарів, які тільки водилися на світі: адже є такі лікарі, що уморять хворого, а потім усе-таки одержують за труди, хоч увесь їхній труд тільки в тому й полягає, що вони пропишуть які-небудь ліки, а виготовляють ці ліки зовсім не вони, а аптекарі, і — одно слово, грошики в кишені, а там уже лікареві на все наплювати. Ну, а я за чуже здоров'я розплатився власною кров'ю, щиглями, щипками, уколами, різками і все-таки одержав фігу. Будь вони всі неладні, попадися мені тепер до рук хворий, я спершу зажадаю: хай мене добренько змажуть,— піп, мовляв, тим і живе що молитви співає, будьте спокійні, господь бог не для того наділив мене цією цілющою силою, щоб я ділився нею з іншими задарма.

— Твоя правда, друже Санчо,— погодився Дон Кіхот,— Альтісідора дуже погано з тобою обійшлася, не подарувавши обіцяних сорочок, і хоч цілюща сила тобі *gratis data* [1], бо ніякої науки ти не вивчав, проте ти зазнав мук, а це й послужило тобі наукою. З свого боку можу тобі сказати, що коли ти захочеш плати за шмагання, щоб зняти чари в Дульсінеї, то я тобі заплачу повністю, хоч я й не певен, чи повинно такого роду лікування оплачуватись, я навіть боюся, коли б нагорода не вплинула погано на силу ліків. Проте, на мій розсуд, спроба не му́ка: подумай, Санчо, скільки ти бажаєш одержати, і, нітрохи не гаючи часу, розпочинай шмагання, а після сам собі заплати готівкою, тому що гроші мої в тебе.

Ця пропозиція примусила Санчо витріщити очі і розвісити вуха, і, в думці вирішивши відшмагати себе на совість, він сказав своєму панові:

— Гаразд, сеньйоре, я готовий догодити вашій милості і зробити вам приємність, з користю, проте, й для себе: з любові до дітей і до дружини мимоволі станеш сріблолюбним. А скажіть, ваша милость, скільки ви мені призначите за кожний удар?

— Коли б я мав намір винагородити тебе, Санчо,—відповів Дон Кіхот,—відповідно до могутності і дійовості цього засобу, то мені невистачило б усіх скарбів Венеції і розсипів Потосі. Прикинь, скільки в тебе моїх грошей, і сам признач собі ціну.

— Всього повинно бути три тисячі триста з чимсь ударів,— сказав Санчо, з них я вже завдав собі п'ять, усі інші за мною, ці п'ять нехай покриють лишок, значить, давайте рахувати

[1] Дісталася задарма (*лат.*).

digitized by ukrbiblioteka.org

всього три тисячі триста; так ось, якщо покласти по одному куартіліо за кожний удар (а вже менше я не візьму ні за що на світі), то всього вийде три тисячі триста куартіліо, три тисячі куартіліо — це півтори тисячі півреалів, тобто сімсот п'ятдесят реалів, а триста куартіліо складають півтораста півреалів, тобто сімдесят п'ять реалів, і от коли до семисот п'ятдесяти реалів додати ці сімдесят п'ять, то вийде всього вісімсот двадцять п'ять реалів. Цю суму я відрахую з грошей вашої милості і повернуся до дому багатим і задоволеним, хоч і як слід висіченим, ну, та вже рибки захочеш — штани замочиш.

— О благословенний Санчо! О найдорожчий Санчо! — вигукнув Дон Кіхот.—Після цього ми з Дульсінеєю будемо вважати, що ми в тебе у боргу до кінця наших днів! Якщо тільки Дульсінея знайде втрачений вигляд (а я й не думаю собі, щоб могло бути інакше), її нещастя зміниться на щастя, а моя поразка найславетнішим торжеством обернеться. Отже, Санчо, я чекаю від тебе відповіді, коли ти розпочнеш самобичування,— для прискорення справи я готовий додати ще сто реалів.

— Коли?— перепитав Санчо.— Сьогодні ж уночі, можете бути певні. Постарайтеся, ваша милость, щоб ми провели цю ніч у полі, під відкритим небом, а вже я себе посмугую — тільки держись!

Ось, нарешті, і настала ніч, якої Дон Кіхот чекав з нетерпінням надзвичайним, бо йому здавалося, наче колеса Аполлонової колісниці зламались і що день тягнеться довше від звичайного: у цьому випадку він нічим не відрізнявся од усіх закоханих, які не вміють тримати себе в руках. Нарешті вони в'їхали у затишний гай, недалеко від дороги, і, розсідлавши Росинанта й сірого, простяглися на зеленій травиці і повечеряли тим, що було припасено в Санчо; потім згаданий Санчо зробив з вуздечки Росинанта і недоуздка сірого хвиський і гнучкий бич і відійшов кроків на двадцять од свого пана, під покров буків. Помітивши, з яким рішучим і безстрашним виглядом він іде, Дон Кіхот сказав йому:

— Дивись, друже мій, не бий себе донестями, влаштовуй перерви, не виявляй зайвої гарячковості, інакше ти видихнешся на півдорозі,— я хочу сказати, щоб ти себе пожалів, інакше ти підеш на той світ раніше, ніж досягнеш бажаної мети. А щоб ти не пересолив, я стану тут же, поряд, і почну відраховувати на чотках удари, яких ти завдаватимеш. А тепер хай допоможе тобі господь бог здійснити добрий твій намір.

— Справному платникові застава не страшна,— оголосив Санчо,— я битиму себе боляче, але не до смерті: адже в цьому саме смисл чуда і полягає.

Тут він оголився до пояса і, схопивши ремінний батіг, почав себе хльостати, а Дон Кіхот став рахувати удари. Санчо вже дійшов приблизно до восьми ударів, а потім, зметикувавши, що це справа серйозна і що ціну він узяв нікчемну, припинив шмагання і сказав своєму панові, що він продешевив і що кожний удар повинен коштувати не куартіліо, а півреал.

— Продовжуй, друже Санчо, і не хвилюйся,— мовив Дон Кіхот,— я заплачу тобі вдвоє.

— Коли так,— підхопив Санчо,— господи благослови! Ох, я вже собі зараз і всиплю!

Однак хитрун перестав хльостати себе по спині і почав хльостати по деревах, що, між іншим, не заважало йому часом так голосно стогнати, що здавалось, наче разом з кожним таким стогоном з його тіла вилітає душа. Тимчасом у Дон Кіхота душа була добра, і він побоювався, як би той не забив себе на смерть, через власну нерозсудливість так і не досягнувши своєї мети,— ось чому він сказав Санчо:

— Будь ласка, друже мій, припини на цьому місці своє заняття. Спосіб цей мені здається дуже сильним, для нього потрібна передишка, недарма говориться: Самору довго облягали, а з нальоту ніколи б не взяли. Якщо тільки я не помилився в рахунку, ти вже завдав собі понад тисячу ударів,— поки що досить. Грубо висловлюючись, осла навантажуй, навантажуй — він і не охне, а перевантаж — здохне.

— Ні, ні, сеньйоре,— заперечив Санчо,— не бажаю я, щоб про мене говорили: «Грошики одержав — і ручки склав». Відійдіть, ваша милость, трохи далі, дайте я завдам собі хоч би ще одну тисячу: ми менше ніж у два прийоми з цією справою впораємось, а скінчив діло — гуляй сміло.

— Ну, коли вже в тебе такий приплив бадьорості, бог тобі на поміч,— сказав Дон Кіхот,— шмагай себе, а я відійду вбік.

Санчо з таким завзяттям узявся виконувати свій урок, що скоро на багатьох деревах кора виявилася здертою,— до того жорстоко він себе шмагав; нарешті, щосили хльоснувши батогом по стовбуру бука, він голосно вигукнув:

— Тут загинув Самсон і всі філістимляни!

Почувши страшний звук удару і цей жалібний голос, Дон Кіхот кинувся до Санчо і, вихопивши в нього перевитий ремінь вуздечки, який служив зброєносцеві бичем, сказав:

— Доля не допустить, друже Санчо, щоб, стараючись мені догодити, ти засік себе до смерті: ти потрібний дружині і дітям, а Дульсінея потерпить до іншого разу, я ж, сподіваючись на близький кінець цієї справи, почекаю,

поки ти наберешся сил і для загального благополуччя її завершиш.

— Коли вже вам, пане мій, так хочеться, то хай буде по-вашому,— погодився Санчо,— тільки накиньте мені на плечі вашу накидку, а то я спітнів і боюся простудитися: хто в перший раз себе шмагає, тому це дуже навіть просто.

Дон Кіхот так і зробив і, залишившися в самому камзолі, віддав накидку Санчо, а Санчо проспав до тих пір, поки його не розбудило сонце, і тоді вони знову вирушили в дорогу і зупинилися, тільки досягнувши селища, розміщеного на відстані трьох миль од гаю. Зупинились вони в заїзді, який Дон Кіхот саме таким і признав, але зовсім не замком з глибокими ровами, баштами, гратами і підйомним мостом; слід зауважити, що з часу своєї поразки він почав судити про речі тверезо, що буде видно з дальшого. Його помістили внизу, в кімнаті, стіни якої замість тиснених золотом шкір, були, за сільським звичаєм, обвішані старими розмальованими полотнами. На одному з них було грубо намальовано викрадення Єлени: зухвалий гість викрадає дружину Менелая, а на другому — історія Дідони та Енея: Дідона стоїть на високій башті і махає трохи не цілим простиралом своєму гостеві-втікачеві, який мчить по морю чи то на фрегаті, чи то на бригантині. Дон Кіхот помітив, що Єлена від'їжджала не без задоволення, тому що вона потай хитро посміхалася, а прекрасна Дідона проливала сльози завбільшки з грецький горіх. Розглядаючи ці полотна, Дон Кіхот сказав:

— Жереб у цих двох сеньйор на рідкість прикрий, бо їм не судилося жити в наш час, а я найнещасніший за всіх, тому що не жив в їхній вік: адже тільки зустрінься я з їхніми коханими — і Троя не була б спалена, а Карфаген зруйнований,— мені досить було б убити одного Париса, щоб запобігти стільком нещастям.

— Б'юсь об заклад,— сказав Санчо,— що незабаром не залишиться жодної харчевні, готелю, заїзду або ж цирульні, де не буде картин з зображенням наших подвигів. Тільки я б хотів, щоб їх намалював художник кращий від цього.

— Твоя правда, Санчо,— погодився Дон Кіхот,— цей художник подібний до Орбанехи, живописця з Убеди, який, коли його питали що він пише, відповідав: «Що вийде». Якщо, наприклад, він малював півня, то неодмінно підписував: «Це півень», щоб не подумали, що це лисиця. Думаю, Санчо, що таким же точно повинен бути той живописець або письменник,— кінець кінцем це все одно,— який випустив у світ історію новоз'явленого Дон Кіхота: він малював або ж писав, що вийде. А ще він нагадує Маулеона, мадрідського віршувальника недавніх часів, який, про що б у нього не спитали, на все відповідав, не моргнувши оком, і от одного разу його спитали що значить: *Deum de Deo*, а він відповів: *De donde diere* [1]. Але досить про це, скажи мені краще, Санчо, чи маєш ти намір найближчої ночі відрахувати собі ще одну порцію батогів і чи бажаєш ти, щоб це було під покрівлею або ж під відкритим небом.

— Ій-богу, сеньйоре,— сказав Санчо,— цим займатися можна де завгодно: хочеш — удома, хочеш — у полі. А втім, я б все-таки віддав перевагу під деревами: в мене таке почуття, наче вони зі мною заодно і здорово мені допомагають.

— Ні, друже Санчо, я передумав,— заявив Дон Кіхот,— тобі треба набратися більше сил, чому ми і відкладемо це до повернення до себе в село, адже ми приїдемо щонайпізніше післязавтра.

Санчо сказав, що справа, мовляв, хазяйська, але що він би з свого боку хотів упоратися з ним, поки залізо ще гаряче і поки сверблять руки, бо гаяння часу часто буває небезпечніше за все, і в бога просити не соромся, але й попрацювати для нього не лінуйся, і одне «візьми» краще двох обіцянок, і краще синиця в руках, ніж журавель у небі.

— Досить прислів'їв, Санчо, заради самого Христа! — почав благати Дон Кіхот.— Ти, здається, знову берешся за колишнє; говори просто, ясно, як я вже неодноразово тебе вчив,— краще менше, та краще.

— Вже й не знаю, що це за незадача,— сказав Санчо,— я без приказки слова не можу сказати, і всяка приказка здається мені словом розумним, проте я всіх старань докладу, щоб виправитися.

І на цьому їхня розмова тимчасово припинилася.

---

[1] Deum de Deo (*лат.*) — бог від бога (з католицького символу віри); de donde diere — іспанський вираз: була не була.

digitized by ukrbiblioteka.org

РОЗДІЛ LXXII

Про те, як Дон Кіхот і Санчо приїхали до себе у село.

Весь цей день Дон Кіхот і Санчо провели у селі, в заїзді, і чекали настання ночі, один — щоб у чистому полі закінчити самобичування, другий — щоб бути присутнім при його кінці, в якому полягав вінець його бажань. Тимчасом у заїзд приїхав новий подорожній з трьома чи чотирма слугами, і один із слуг звернувся до того, кого можна було прийняти за їхнього пана:

— Тут, сеньйоре дон Альваро Тарфе, ви можете переждати полуденну спеку: в готелі начебто чисто і прохолодно.

Почувши це, Дон Кіхот сказав Санчо:

— Знаєш, Санчо, коли я перегортав другу частину моєї історії, то, по-моєму, мені там зустрілось ім'я дона Альваро Тарфе.

— Дуже може бути,— зауважив Санчо.— Дайте йому спішитися, і тоді ми в нього спитаємо.

Вершник спішився, і господиня заїзду відвела йому внизу кімнату, прямо напроти кімнати Дон Кіхота, також увішану розмальованими полотнами. Кавальєро, що прибув, переодягся в літнє вбрання, вийшов на галерею, простору й прохолодну, і, побачивши Дон Кіхота, який також прогулювався по галереї, звернувся до нього з питанням:

— Куди, вельмишановний добродію, зволите їхати?

На це Дон Кіхот йому відповів:

— В одне з найближчих сел, звідки я родом. А ваша милость куди прямує?

— Я, сеньйоре,— відповів кавальєро,— їду в Гранаду: це моя батьківщина.

— Справді прекрасна батьківщина! — вигукнув Дон Кіхот.— А скажіть, будь ласка, ваша милость, як вас звуть? Я не зумію належним чином пояснити, як важливо мені це знати.

— Мене звуть доном Альваро Тарфе,— відповів постоялець.

На це Дон Кіхот йому сказав:

— Я нітрохи не сумніваюся, що ваша милость і є той самий дон Альваро Тарфе, який виведений у другій частині *Історії Дон Кіхота Ламанчського,* яка недавно була надрукована і випущена в світ одним найновішим автором.

— Я самий,— відповів кавальєро,— а Дон Кіхот, головна діюча особа згаданої історії, був моїм найближчим другом, і це я витяг його з рідного карю, в усякому разі я умовив його поїхати на турнір у Сарагосу, куди я збирався сам. Признатися, я зробив йому немало дружніх послуг, і тільки дякуючи мені кат не розмалював йому спину за надмірну зухвалість.

— А скажіть, будь ласка, сеньйоре дон Альваро, чи схожий я хоч трохи на того Дон Кіхота?

— Зрозуміло, що ні,— відповів постоялець,— абсолютно нічим.

— А в того Дон Кіхота,— продовжував допитуватися наш Дон Кіхот,— був на службі зброєносець Санчо Панса?

— Як же, був,— відповів дон Альваро,— але хоч він славився великим жартівником, я особисто жодного дотепного жарту від нього не чув.

— Охоче цьому вірю,— заговорив тут Санчо,— бо жартувати не кожен уміє, і цей ваш Санчо, високошановний сеньйоре, вже мабуть, чималий шахрай, тупиця, та до того ще й негідник: адже справжній Санчо Панса — це я, і в мене жарти сиплються частіше за дощові краплі; коли завгодно вашій милості переконатися на ділі, то поживіть зі мною так приблизно з рік, і ви самі побачите, що вони в мене зриваються з язика щохвилини і притому в такій кількості і такого роду, що зовсім несподівано для мене самого всі мої слухачі качаються від сміху. А справжній Дон Кіхот Ламанчський, славний, відважний, благорозумний, закоханий, викорінювач неправди, оплот малолітніх і знедолених, притулок вдів, покоритель дівочих сердець, що знає тільки одну володарку, Дульсінею Тобоську,— ось він перед вами, і це мій пан, а всякий інший Дон Кіхот, а також і всякий інший Санчо Панса — це все пусті брехні.

— Клянусь богом, друже мій, я тобі вірю,— вигукнув дон Альваро,— тому що в тих небагатьох словах, які ти встиг сказати, міститься більше дотепності, ніж в усьому, що я чув від іншого Санчо Панси, а він же говорить не вгаваючи! Він більше ненажера, ніж красномовець, і не стільки жартівник, скільки просто дурень, і взагалі для мене безперечно, що чарівники, які переслідують Дон Кіхота доброго, вирішили переслідувати і мене через посередництво Дон Кіхота поганого. А втім, я нічого не розумію: я можу ручатися, що помістив його на вилікування у толедський будинок для божевільних, але тепер я бачу перед собою іншого Дон Кіхота, який нічого спільного не має з моїм.

— Я не знаю, чи справді я добрий,— сказав Дон Кіхот,— одне можу сказати, що я і не поганий, на доказ чого дозвольте довести до відома вашої милості, добродію мій дон Аль-

digitized by ukrbiblioteka.org

варо Тарфе, що я й разу в житті не був у Сарагосі, більше того: як тільки я довідався, що вигаданий Дон Кіхот бере участь у сарагоському турнірі, то вирішив туди не їздити, щоб вивести автора за вушко та на сонечко, а поїхати прямо в Барселону — обиталище гостинності, притулок для чужоземців, пристановище для бідняків, вітчизну хоробрих, місто-месник за пригноблених, гостинний притулок для справжньої дружби, місто, єдине по красі місцеположення. І хоч події, які там зі мною відбулися, не дуже радісні, навпаки: дуже сумні, мене, однак, примиряє з ним та обставина, що я бачив саме місто. Отже, сеньйоре дон Альваро Тарфе, це я і є Дон Кіхот Ламанчський, про якого йде слава, а не той капосник, який вирішив привласнити моє ім'я і, приписавши собі мої думки, тим піднести себе в думці світу. Я звертаюся до вашої милості, як до справжнього кавальєро: не відмовтесь, будь ласка, оголосити місцевому алькальдові, що до цього дня ваша милость ніколи мене не бачила, що я не той Дон Кіхот, який зображений у другій частині, і що зброєносець мій Санчо не той, якого ваша милость знала.

— Я дуже охоче це зроблю,— сказав дон Альваро.— Погодьтеся, проте, що це річ нечувана — бути знайомим з двома Дон Кіхотами і двома Санчо зразу, чиї імена так схожі і чиї вчинки такі різні. А втім, я готовий підтвердити, що я не бачив того, що бачив, і що зі мною не відбувалося того, що трапилося.

— Ваша милость, вже напевне, зачарована, точнісінько як сеньйора Дульсінея Тобоська,— сказав Санчо,— і добре, коли б я міг зняти чари з вашої милості, відрахувавши собі три тисячі з лишком батогів, як це я роблю заради неї,— вже для вас-то я б безплатно постарався.

— Щодо батогів — мені щось невдогад,— признався дон Альваро.

Санчо зауважив, що про це довго розповідати, але що він, однак, уже йому розповість, коли тільки їм по дорозі. Тимчасом настала пора обідати; Дон Кіхот і дон Альваро пообідали разом. Тут в заїзд трапилося зайти місцевому алькальдові і писарчукові, і до цього самого алькальда Дон Кіхот звернувся з офіціальним проханням: він, мовляв, бажає, щоб на захист його, Дон Кіхота, прав, тут присутній кавальєро дон Альваро Тарфе перед лицем його милості алькальда засвідчив, що він ніколи раніше не знав Дон Кіхота Ламанчського, також тут присутнього, і що це зовсім не той Дон Кіхот, який зображений у надрукованій книжці під заголовком: *Друга частина Дон Кіхота Ламанчського,* твір якогось Авельянеди, уродженця Тордесільяса. Алькальд усе це обставив юридично: показання свідків було дано з додержанням усіх формальностей, які відповідали випадку, чому Дон Кіхот і Санчо дуже зраділи, наче їм справді було надзвичайно важливо мати подібне показання і нібито різниця між двома Дон Кіхотами і двома Санчо і без того не була досить різко позначена в їхніх вчинках і в їхніх промовах. Дон Альваро і Дон Кіхот довго ще обмінювалися чемностями і висловленнями відданості, і тут великий ламанчець виявив усю свою розсудливість, а дон Альваро Тарфе змушений був визнати, що він у ньому помилявся: він навіть близький був до думки, що він сам зачарований, оскільки бачив на власні очі двох таких різних Дон Кіхотів.

Настав вечір, і обидва постояльці одночасно виїхали з села, проте приблизно на відстані півмилі од нього дорога розходилась: одна вела в село до Дон Кіхота, друга — туди, куди треба було дону Альваро. За цей короткий проміжок часу Дон Кіхот розповів дону Альваро про злополучну свою поразку, про зачарування Дульсінеї і про спосіб зняти чари з неї і усім цим здивував дона Альваро, потім дон Альваро, обнявши Дон Кіхота і Санчо, поїхав у другий бік, а Дон Кіхот попрямував в інший і провів цю ніч серед дерев, щоб дати можливість Санчо покінчити з його епітимією, яку Санчо і цього разу виконував тим же самим способом, що й минулої ночі, тобто в незмірно більшій мірі за рахунок букової кори, ніж за рахунок власної спини, з якою він до того бережно поводився, що навіть муху не могли з неї зігнати удари, які він завдавав. Обманутий Дон Кіхот і разу не помилився в рахунку і знайшов, що разом з учорашніми загальна кількість батогів досягає трьох тисяч двадцяти дев'яти. Сонце, здавалося, зійшло в цей день раніше тільки для того, щоб глянути на це жертвоприношення, і з першим його промінням Дон Кіхот і Санчо поїхали далі, розмовляючи між собою про те, як помилявся дон Альваро і як розсудливо вони зробили, взявши з нього по всій формі, перед лицем представника правосуддя, показання свідків.

Увесь цей день, так само як і наступну ніч, вони провели в дорозі, і за цей час з ними не трапилося нічого такого, що слід було б описати, за винятком хіба того, що вночі Санчо виконав свій урок, чому Дон Кіхот зрадів невимовно,— він з нетерпінням став чекати світанку, тому що вдень, здавалося йому, він неодмінно повинен зустріти володарку свою Дульсінею, з якої вже знято чари; і, продовжуючи свій шлях, він не проминав жодної жінки без того, щоб не подивитися: чи не Дульсінея це Тобоська, а що Мерлін міг не виконати своєї обіцянки — це здавалося йому неймовірним. Зайнятий цими думками і мріями, він ра-

digitized by ukrbiblioteka.org

зом з Санчо виїхав на горб, з вершини якого відкривався вид на їхнє рідне село, і тут Санчо, ставши навколішки, вигукнув:

— Розплющи очі, жадана вітчизно, і поглянь на сина свого Санчо Пансу; він повертається до тебе, не дуже забагатівши, але зате добре посмугований батогами. Розкрий обійми і прийми також сина свого Дон Кіхота; його перемогла рука іншого, але зате він переміг самого себе, адже це він мені й говорив, що доблеснішої перемоги неможливо собі побажати. Я повертаюся при грошах, бо хоч і славно мене висікли, зате я славно верхи прокотився.

— Годі дуріти,— сказав Дон Кіхот,— дай бог нам щасливо в'їхати в наше селище, а вже там, на дозвіллі, наша витівка прийде нам на допомогу, і ми складемо план пастушачого життя, яке ми маємо намір вести.

Тут вони спустилися з горба і вирушили в напрямі до свого села.

РОЗДІЛ LXXIII

Про знамення, що сталися при в'їзді Дон Кіхота в його село, так само і про інші події, що служать для прикраси і більшої правдоподібності великої цієї історії.

Коли вже вони в'їжджали в село, то, за словами Сіда Ахмета, Дон Кіхот побачив, що біля току сперечаються двоє хлопчаків, з яких один крикнув другому:

— Даремно сили витрачаєш, Перікіліо,— більше ти її ніколи в житті не побачиш!

Тут Дон Кіхот сказав Санчо:

— Ти звернув увагу, друже мій, що сказав хлопчисько: «Більше ти її ніколи в житті не побачиш»?

— Ну, й що ж такого? — заперечив Санчо.— Хіба мало що скаже хлопчисько!

— Як що ж такого? — вигукнув Дон Кіхот.— Хіба ти не розумієш, що коли застосувати ці слова до мене, то вийде, що мені не бачити більше Дульсінеї?

Санчо тільки хотів було йому відповісти, як раптом побачив, що полем біжить заєць, якого гонять багато мисливців і хортів, і оцей самий заєць від переляку шмигнув і забився під черево сірого. Санчо вхопив його голими руками і підніс Дон Кіхотові, але Дон Кіхот сказав:

— *Malum signum! Malum signum!* [1] Заєць біжить, за ним женуться хорти,— не побачу я Дульсінеї!

— Чудна ви людина, ваша милость,— зауважив Санчо.— Припустімо, що цей заєць — Дульсінея Тобоська, а хорти, які його цькують, це лиходії-чарівники, що перетворили її на селянку; вона біжить, я її ловлю і віддаю у руки вашій милості, а ви тримаєте її в обіймах і голубите,— яка ж це погана прикмета і в чому ж тут можна бачити погану прикмету?

Двоє хлопчаків, які тільки що посперечалися, підійшли подивитися на зайця, і одного з них Санчо спитав, з-за чого в них вийшла суперечка. На це хлопчисько, який сказав: «Більше ти її ніколи в житті не побачиш», відповів Санчо, що він відняв у свого товариша клітку з цвіркунами і більше ніколи йому не віддасть. Санчо вийняв з кишені чотири куарто і вручив їх хлопчакові, а в нього взяв клітку і, передавши її Дон Кіхотові, мовив:

— Готове діло, сеньйоре: всі ці прикмети зруйновані і розвіяні впрах, хоч, проте, до нас з вами вони мають таке ж точно відношення, як торішні хмари; це навіть і я розумію, хоч я й недалекого розуму людина. І коли пам'ять мене не зраджує, я чув від нашого священика, що істинним християнам, і до того ж ще людям освіченим, не подобає надавати значення таким дрібницям, та й самі ж ви, ваша милость, днями мені пояснювали, що християни, які вірять у прикмети, дурні. Виходить, і нічого нам тут з-за цього баритися, їдьмо далі, прямо до себе в село.

Під'їхали мисливці, зажадали свого зайця, і Дон Кіхот їм його віддав; Дон Кіхот і Санчо поїхали своєю дорогою і при в'їзді в село побачили, що на лужку читають молитви священик і бакалавр Карраско. Треба знати, що Санчо Панса замість попони накрив сірого і перев'язаний вірьовкою обладунок тією самою бумазейною мантією з язиками полум'я, яку на нього надівали в герцогському замку в ніч оживлення Альтісідори. На додаток він ще натягнув ослу на голову ковпак,— одно слово, такого перетворення і такого вбрання жодна тварина ослячої породи не знала від створення світу.

Священик і бакалавр одразу впізнали обох мандрівників і кинулися до них з розкритими обіймами. Дон Кіхот спішився і міцно їх обняв;

[1] Дурна прикмета (*лат.*).

а сільські хлопчаки своїми рисячими, невблаганними очима ще здалека роздивилися ковпак на ослі, і тепер вони, збігшися юрбою, скликали один одного:

— Гей, хлопці, подивіться на *осла Санчо:* він нарядніший від самого Мінго, і на *цю шкапу Дон Кіхота:* в неї вже тепер усі ребра видно!

Нарешті, оточені хлопчаками і супроводжувані священиком та бакалавром, Дон Кіхот і і Санчо в'їхали в село й попрямували до будинку Дон Кіхота, на порозі якого стояли ключниця і племінниця, вже повідомлені про їхній приїзд. Почула про це і дружина Санчо, Тереса Панса; розпатлана, напіводягнена, схопивши за руку дочку свою Санчику, вона побігла зустрічати чоловіка; коли ж вона роздивилася, що він не так наряджений, як, в її уявленні, личило губернаторові, то сказала йому:

— Що це з тобою, чоловіченьку? Повертаєшся додому наче як пішки і до того ще ледь шкандибаєш; справді, вигляд у тебе не як у губернатора, а наче ти вже відгубернаторствував.

— Мовчи, Тересо,— сказав Санчо,— по розуму зустрічають — по одягу проводжають, дай тільки до дому дійти — вже наслухаєшся ти чудес. Я привіз грошей, це найголовніше, і нажив я їх власною кмітливістю, а щоб кого образити — боже упаси.

— Давай сюди грошики, любий чоловіченьку,— сказала Тереса,— а нажиті вони можуть бути всяко. Як би ти їх не нажив — цим ти нікого не здивуєш.

Санчика обняла батька і спитала, що він їй привіз: видно було, що чекала вона його, як травневого дощику; потім вона вхопилася за його пояс, а осла взяла за вуздечку, дружина з другого боку взяла Санчо за руку, і всі вони попрямували до себе додому; Дон Кіхот тимчасом залишився у себе — під опікуванням ключниці й племінниці, а також у товаристві священика та бакалавра.

Не давши нікому отямитися, Дон Кіхот одразу ж замкнувся з бакалавром і священиком і коротко розповів їм про свою поразку та про те, що він узяв на себе обов'язок протягом року не виїжджати з села; цей обов'язок він, мовляв, має намір виконувати буквально, не відступаючи од нього ні на йоту, як личить мандрівному рицареві, що свято додержує свого статуту, і що він збирається на цей рік стати пастухом і піти в безлюдні поля, де можна дати повну волю своїм любовним думкам, подвизаючись на поприщі доброчесного пастушачого життя; і він, мовляв, просить священика та бакалавра, коли тільки вони не дуже зайняті і їм не перешкодять більш важливі справи, до нього приєднатися: він, мовляв, має намір купити отару овець, цілком достатню для того, щоб їм усім мати право називатися пастухами, а ще, мовляв, він доводить до їхнього відома, що головне вже зроблено, бо імена для них він підібрав, і до того дуже підхожі. Священик поцікавився, які саме. Дон Кіхот відповів, що сам буде називатися пастухом *Кіхотісом,* бакалавр — пастухом *Каррасконом,* священик пастухом *Пресвітеріамбро,* а Санчо Панса — пастухом *Пансіно.* Цей новий предмет Дон-Кіхотового божевілля приголомшив священика і бакалавра, проте, щоб він знову, заради рицаських подвигів, не вирушив у мандри і в надії на те, що за цей рік він, можливо, одужає, вони цю нову витівку схвалили і, божевільну його думку визнавши за здорову, погодилися разом з ним почати подвизатися на новому поприщі.

— І ось ще що,— додав Самсон Карраско.— Всім відомо, що я знаменитий поет, так ось я весь час писатиму вірші в пастушачому, в світському, в якому хочете роді, щоб нам не нудно було блукати в нетрях, але найважливіше, добродії мої, щоб кожний з нас придумав ім'я для пастушки, яку він має намір оспівувати, і хай не залишиться жодного дерева з найміцнішою корою, на якому ми ці імена не написали і не вирізали б, як це прийнято і як це водиться в закоханих пастухів.

— Усе це зовсім вірно,— зауважив Дон Кіхот,— але тільки мені особисто нема чого придумувати ім'я для уявної пастушки, коли в мене є незрівнянна Дульсінея Тобоська, слава навколишніх берегів, прикраса наших полів, святилище вроди, верх граціозності, одно слово, та, якій можна скласти подяку, не побоюючись перебільшити.

— Ваша правда,— погодився священик,— ну, а вже ми пошукаємо собі пастушок зговірливіших, не тих — так інших.

А Самсон Карраско підхопив:

— Якщо ж не знайдемо, то візьмемо імена тих, що виведені і зображені в книжках, усіма читаних і перечитаних,— такі імена, як, наприклад, Філіда, Амаріліс, Діана, Флеріда, Галатея і Белісарда; оскільки книжки ці продаються на всіх ринках, то чому б нам не купити їх і не придбати у власність? Коли мою даму або, вірніше сказати, пастушку звуть, припустімо, Аною, то я буду оспівувати її під ім'ям *Анарди,* коли Франсіскою, то я назову її *Франсенією,* коли Лусією, то *Лусіндою,* і так далі. Якщо ж і Санчо Панса вступить у наше братство, то він може оспівувати свою дружину Тересу Панса під ім'ям *Терасайни.*

Посміявся Дон Кіхот з цього останнього новоутворення, а священик знову повністю схвалив таке поважне й благородне починання Дон Кіхота і обіцяв проводити з ним увесь той час,

digitized by ukrbiblioteka.org

який у нього залишатиметься після виконання неодмінних його обов'язків. На цьому священик і бакалавр з Дон Кіхотом простилися, а перед тим, як піти, звернулися до нього з проханням берегти своє здоров'я і порадили приділити особливу увагу їжі.

Племінниця й ключниця з волі судеб чули цю розмову, і як тільки священик з бакалавром пішли собі, вони ввійшли вдвох до Дон Кіхота, і тут племінниця повела з ним таку розмову:

— Що це значить, дядечку? Ми були впевнені, що ви повернулися додому назавжди і збираєтеся вести мирний і достойний спосіб життя, а вас, виявляється, тягне в нові нетрі, одно слово —

Гей, пастуше, звідки ти
І куди зібрався йти?

Слово честі, роки ваші не ті!

Тут втрутилася ключниця:

— Та хіба полуденна спека — влітку, нічна волога і виття вовків — узимку, хіба це для вас, ваша милость? Зрозуміло, що ні; це поприще і заняття для людей міцних, загартованих, призвичаєних до цієї справи, можна сказати, з пелюшок. Уже коли з двох бід вибирати, так краще бути мандрівним рицарем, ніж пастухом. Справді, сеньйоре, послухайтеся ви моєї поради,— адже я вам її даю не з п'яних очей, а при здоровому розумі, і я недарма прожила на світі піввіку,— залишайтеся вдома, займіться господарством, частіше сповідайтеся, допомагайте бідним, і коли це не піде вам на користь, то гріх буде на моїй душі.

— Годі, дочки,— сказав Дон Кіхот,— я сам знаю, що мені належить робити. Покладіть мене в ліжко, бо я почуваю деяке нездужання, і пам'ятайте, що, ким би я не був: чи мандрівним рицарем, чи пастухом, вічно буду про вас турбуватися, в чому ви й переконаєтесь на ділі.

І тут обидві милі дочки (адже ключниця й племінниця і справді були йому як дочки) поклали його в ліжко і постарались якнайкраще нагодувати його і почастувати.

РОЗДІЛ LXXIV

Про те, як Дон Кіхот занедужав, про складену ним духівницю і про його смерть.

Ніщо на землі не вічне, все з самого початку і до останньої миті хилиться до заходу, особливо життя людське, а оскільки небо не наділило життя Дон Кіхота особливим даром уповільнювати свій біг, то смерть його і кончина сталися зовсім для нього несподівано; можливо, він дуже засумував після своєї поразки, або вже так приготувало наперед і розпорядилося небо, але тільки він захворів на гарячку, яка протримала його шість днів у постелі, і весь час його відвідували друзі: священик, бакалавр і цирульник, а добрий зброєносець Санчо Панса не відходив од його узголов'я. Друзі, гадаючи, що так на нього вплинула гірка свідомість своєї поразки і свого безсилля визволити і зняти чари з Дульсінеї, всіляко старалися розвеселити Дон Кіхота, а бакалавр усе твердив, щоб він пересилив себе, встав з постелі і почав вести пастушаче життя, для чого у нього, бакалавра, вже, мовляв, заготовлена еклога, сильніша за Саннадзарові, і що він, бакалавр, уже купив у кінтанарського скотаря на власні гроші двох славних псів, щоб сторожити отару, з яких одного кличуть Муругим, а другого Птахоловом. Проте все це не могло розвіяти суму Дон Кіхота.

Друзі послали за лікарем; той пощупав пульс, залишився ним незадоволений і порадив Дон Кіхотові на всякий випадок подумати про душевне здоров'я, бо тілесному його здоров'ю загрожує, мовляв, небезпека. Дон Кіхот вислухав його спокійно, але не так поставилися до цього ключниця, племінниця і зброєносець,— вони гіркими сльозами заплакали, наче Дон Кіхот був уже мертвий. Лікар висловився в тому розумінні, що Дон Кіхота гублять нудьга і сум. Дон Кіхот попросив залишити його самого, бо його мовляв на сон хилить. Бажання це вдовольнили, і він проспав понад шість годин підряд, як говориться, без просипу, так що ключниця і племінниця вже занепокоїлися, чи не вмер він уві сні. Проте, коли минув зазначений час, він прокинувся і голосно вигукнув:

— Благословен всемогутній бог, який таку велику зробив мені ласку! Милосердя його воістину безконечне, і гріхи людські не владні ні обмежити його, ні вичерпати.

Племінниця слухала дядька свого з увагою, і слова його здалися їй розумнішими від звичайних, у всякому разі від тих, які він говорив під час хвороби, а тому вона звернулася до нього з такими словами:

— Про що це ви говорите, дядечку? Здається,

це щось нове? Про яке таке милосердя і про які людські гріхи ви говорите?

— Про те саме милосердя, племіннице, яке цієї миті, незважаючи на мої гріхи, виявив до мене господь,— відповів Дон Кіхот.— Розум мій прояснився, тепер він уже вільний від густої темряви неуцтва, в яку його занурило злополучне і постійне читання мерзенних рицарських романів. Тепер я бачу всю їхню нікчемність і брехливість, і єдине, що мене засмучує, це що протвереження настало дуже пізно, і в мене вже немає часу виправити помилку і почати читати інші книжки, які є світочами для душі. Послухай, племіннице, я почуваю, що вмираю, і мені б хотілося вмерти так, щоб люди переконалися, що жив я недаремно, і щоб за мною не залишилось прозвання божевільного,— хай я і був таким, проте смертю своєю я хочу довести протилежне. Поклич, голубонько, добрих моїх друзів, священика, бакалавра Самсона Карраско і цирульника маесе Ніколаса: я хочу сповідатися і залишити духівницю.

Племінниці, однак, не довелося за ними бігти, бо якраз у цей час усі троє ввійшли до Дон Кіхота у кімнату. Як тільки Дон Кіхот їх побачив, то почав з ними так говорити:

— Поздоровте мене, дорогі мої: я вже не Дон Кіхот Ламанчський, а Алонсо Кіхано, за свою вдачу і звичай прозваний *Добрим*. Тепер я ворог Амадіса Галльського і сили-силенної його нащадків, тепер мені бридкі богомерзенні книжки про мандрівне рицарство, тепер я зрозумів свою недоумкуватість, зрозумів, наскільки згубно ці книжки на мене вплинули, тепер я з ласки божої навчений гірким досвідом і проклинаю їх.

Троє відвідувачів, послухавши такі слова, вирішили, що Дон Кіхот, видно, схибнувся вже на чомусь іншому. І тут Самсон сказав йому:

— Як, сеньйоре Дон Кіхот, саме тепер, коли у нас є відомості, що з сеньйори Дульсінеї знято чари, ваша милость відступає? Тепер, коли ми вже зовсім зібралися стати пастухами і почати жити по-княжому, з піснею на устах, ваша милость записалась у пустельники? Перестаньте, ради бога, отямтесь і киньте ці бредні.

— Я називаю бреднями те, що було до цього часу, — заперечив Дон Кіхот, — бреднями справді для мене згубними, проте з божою допомогою я перед смертю поверну їх собі на користь. Я почуваю, сеньйори, що дуже скоро вмру, а тому покиньмо жартувати, зараз мені потрібний духівник, бо я бажаю сповідатися, а потім — писар, щоб скласти духівницю. У таку хвилину людині не подобає жартувати з своєю душею, ось я й прошу вас: поки сеньйор священик буде мене сповідати, пошліть за писарем.

Присутні переглянулися — до того вразив їх Дон Кіхот, і хоч і не без вагань, проте всі були схильні повірити його словам; і це несподіване перетворення божевільного на розсудливого здалося їм явною ознакою того, що смерть його близька, бо до вищенаведених слів він додав ще й інші, такі зв'язні, так просякнуті християнським духом і такі розумні, що всі їхні сумніви кінець кінцем розвіялись, і вони зовсім упевнилися, що розум до Дон Кіхота повернувся.

Священик попросив усіх вийти і, залишившись з Дон Кіхотом наодинці, сповідав його. Бакалавр пішов за писарем і незабаром повернувся разом з ним і з Санчо Пансою; а Санчо ще раніше довідався від бакалавра, в якому стані перебуває його пан, і тепер він, бачачи, що ключниця і племінниця плачуть, скривив обличчя і залився сльозами. Після сповідання священик вийшов і сказав:

— Алонсо Кіхано Добрий справді вмирає і справді перебуває при здоровому розумі. Ходімте всі до нього, зараз він буде складати духівницю.

Слова ці викликали новий порив відчаю в ключниці, племінниці і доброго зброєносця Санчо Панси: з очей у них, і без того вже вологих, так і хлинули сльози, а з грудей безперестанно виривалися глибокі зітхання, бо й справді, як уже було сказано, Дон Кіхот завжди, будучи просто-напросто Алонсо Кіхано Добрим, так само як і Дон Кіхотом Ламанчським, відрізнявся лагідністю вдачі і приємністю в поводженні, за що його й любили не тільки домашні, але й усі, хто його знав. Разом з іншими до нього зайшов і писар, і після того, як він написав назву духівниці, Дон Кіхот, помолившись богу і додержуючи всього, що за християнським обрядом у цьому разі слід робити, приступив до складання духівниці і почав так:

— *Item* [1], я бажаю, щоб грошей моїх, що знаходяться на руках у Санчо Панси, якого я в час мого божевілля взяв у зброєносці, з нього не вимагали і звіту за них не питали, через те що у нас з ним свої рахунки; коли ж за відрахуванням належної йому суми що-небудь з них залишиться, то хай він цей лишок візьме собі: гроші не великі, а йому вони знадобляться, і вже коли я у стані божевілля сприяв тому, що його зробили губернатором острова, то тепер, перебуваючи при здоровому розумі, я віддав би йому, коли б міг, ціле королівство, бо простодушність його і відданість цілком цього заслуговують.

Тут він звернувся до Санчо і сказав:

— Прости, друже мій, що з за мене ти також набув ім'я божевільного і, як і я, помилився

[1] А також, крім того (*лат.*).

digitized by ukrbiblioteka.org

і повірив, що були на світі мандрівні рицарі і існують ніби й досі.

— Ах! — з сльозами вигукнув Санчо.— Не вмирайте, добродію мій, послухайтеся моєї поради: живіть багато-багато років, бо найбільше божевілля з боку людини — взяти та ні з того, ні з сього й померти, коли ніхто тебе не вбивав і ніхто не зживав із світу, крім хіба однієї нудьги. Годі вам у ліжку валятися, вставайте лишень, одягайтесь пастухом — і пішли в поле, як у нас було вирішено: дивись, де-небудь за кущем відшукаємо сеньйору донью Дульсінею, з якої знято чари, а вже це на що б краще! Коли ж ви вмираєте від прикрості, що вас перемогли, то зверніть усе на мене; мовляв, ви впали з Росинанта тому, що я погано підтягнув попругу, та й потім вашій милості відомо з рицарських книжок, так що це найзвичайнісінька річ, коли один рицар скидає другого на землю: сьогодні його перемогли, а завтра — він.

— Зрозуміло,— сказав бакалавр,— добрий Санчо Панса відносно цього цілком правий.

— Годі, сеньйори,— сказав Дон Кіхот,— новим птахам на старі гнізда не сідати! Я був божевільним, а тепер я здоровий, я був Дон Кіхотом Ламанчським, а тепер, повторюю, я — Алонсо Кіхано Добрий. Щирим своїм розкаянням я сподіваюся знову здобути ту повагу, якою я колись у вас користався, а ви, пане писарю, пишіть далі. *Item,* відписую все моє добро тут присутній племінниці моїй Антонії Кіхано, з тією, однак, умовою, щоб попередньо з нього була вилучена частка, призначена мною для інших цілей; і перш за все я бажаю, щоб ключниці моїй було виплачено покладене їй жалування за весь той час, що вона в мене прослужила, а крім того прошу видати їй двадцять дукатів на одяг. Виконувачами моєї духівниці призначаю пана священика і пана бакалавра Самсона Карраско, тут присутніх. *Item,* бажаю, щоб племінниця моя Антонія Кіхано, якщо вона вирішить вийти заміж, виходила за таку людину, про яку їй було б заздалегідь відомо, що вона про рицарські романи не має поняття; коли ж буде встановлено, що той чоловік їх читав, а племінниця моя все ж таки захоче вийти за нього заміж і справді вийде, то в цьому разі я позбавляю її від спадщини і прошу виконувачів моєї духівниці використати її за їхнім розсудом на добрі справи. *Item,* прошу вищеназваних панів виконувачів духівниці, якщо їм коли-небудь доведеться познайомитися з автором книжки, відомої під назвою *Другої частини подвигів Дон Кіхота Ламанчського,* передати йому уклінне моє прохання простити мене за те, що я ненавмисне дав йому привід написати такі безглузді речі, якими наповнена його книжка, бо, вмираючи, я відчуваю муки совісті, що став для цього спонукувальною причиною.

На цьому Дон Кіхот закінчив свою духівницю і, знепритомнівши, витягнувся на ліжку. Всі злякано кинулися йому на допомогу; і на протязі трьох днів, які Дон Кіхот ще прожив після того, як склав духівницю, він щохвилини впадав у забуття. Весь дім був у тривозі; а втім, це аж ніяк не заважало племінниці їсти, а ключниці прикладатися до скляночки, та й Санчо Панса себе не забував: треба признатися, що думка про спадщину завжди зменшує і розвіює мимовільну скорботу, яку викликає в душі у спадкоємців умираючий. Нарешті, після того як над Дон Кіхотом було здійснено всі таїнства і після того як він, навівши дуже багато переконливих доказів, осудив рицарські романи, настала його остання година. Присутній при цьому писар зауважив, що в жодному рицарському романі не доводилося йому читати, щоб хто-небудь з мандрівних рицарів умирав на своєму ліжку так спокійно і так по-християнськи, як Дон Кіхот; усі оточуючі продовжували журитись і оплакувати його, а Дон Кіхот у цей час спустив дух, просто кажучи — вмер.

Тоді священик попросив писаря видати посвідчення, що Алонсо Кіхано Добрий, який звичайно називався Дон Кіхотом Ламанчським, справді вмер і спочив вічним сном; а посвідчення це знадобилося йому для того, щоб який-небудь інший автор, крім Сіда Ахмета Бен-інхалі, не здумав обманним чином воскресити Дон Кіхота і не взявся вигадувати довжелезні історії його подвигів. Такий був кінець хитромудрого ламанчського ідальго; однак місце проживання його Сід Ахмет точно не зазначив, щоб усі міста і селища Ламанчі сперечалися одне з одним за право усиновити Дон Кіхота і вважати його своїм уродженцем, подібно до того як сім грецьких міст сперечалися із-за Гомера.

Ми не будемо описувати, як плакали Санчо, племінниця і ключниця Дон Кіхота, також не будемо наводити нові епітафії, йому присвячені, за винятком лише такої, написаної Самсоном Карраско:

Тут лежить ідальго смілий,
Найвідважніший дивак,
Його запал буйнокрилий
Не змогла скрушить ніяк
Навіть хмура міць могили.
Згордувавши світом шумним,
Він блукав привиддям чумним
Добрим людям на забаву
І, здобувши вічну славу,
Мудрим вмер, хоч жив безумним.

digitized by ukrbiblioteka.org

А премудрий Сід Ахмет говорить, звертаючись до свого пера: «Тут, на цьому гачку і мідному дроті, ти й висітимеш, перо моє, не знаю, добре чи погано заструганe, і ти будеш жити тут віки й віки, якщо тільки які-небудь зухвалі й злочестиві автори не знімуть тебе, щоб опоганити. Однак, перш ніж вони до тебе доторкнуться, попередь їх і промов якнайповажніше:

Обережно, шалапути,
Не торкайтеся ніхто,
Бо лише мені одному
Подвиг цей звершить дано.

Для мене одного народився Дон Кіхот, а я народився для нього; йому судилося діяти, а мені — описувати: ми з ним становимо надзвичайно дружну пару — на зло і на заздрість тому брехливому тордесільяському писаці, який насмілився (а можливо насмілиться і в майбутньому) грубим своїм і погано загостреним страусовим пером описати подвиги доблесного мого рицаря, бо ця праця йому не під силу, і не його закляклого розуму це діло; і коли тобі доведеться з ним зустрітися, то скажи йому, щоб він не ворушив у труні стомлені і вже зотлілі кістки Дон Кіхота і не смів, порушуючи всі права смерті, перетягувати їх у Стару Кастілію, не смів розкопувати його могилу, в якій Дон Кіхот воістину і справді лежить, витягнувшись на весь зріст, бо вже не здатний зробити третій виїзд і новий похід; а щоб осміяти нескінченні походи незліченних мандрівних рицарів, досить, мовляв, перших двох його виїздів, які зробили таку приємність і так сподобалися всім, до кого тільки дійшли про них відомості, будь то співвітчизники наші або ж чужоземці. І, давши добру пораду недоброзичливцеві твоєму, ти виконаєш таким чином християнський свій обов'язок, а я буду щасливий і гордий тим, що перший натішився у повній мірі, як того бажав, плодами зусиль своїх, бо в мене іншого бажання і не було, крім того, щоб викликати у людей огиду до вигаданих і безглуздих пригод, описуваних у рицарських романах; і от, дякуючи тому, що в моїй історії розказано про справжні діяння Дон Кіхота, романи ці вже похитнулись і, безперечно, скоро впадуть зовсім». *Vale.*

КІНЕЦЬ

digitized by ukrbiblioteka.org

Примітки

digitized by ukrbiblioteka.org

ЧАСТИНА ПЕРША

ПРИСВЯТА

Стор. 5. *Герцог Бехарський* — один з найбагатших іспанських аристократів того часу, пихатий, тупий і неосвічений вельможа, який довгий час уперто відмовлявся дати свою згоду на присвяту йому «Дон Кіхота». При наявності лютої світської і церковної цензури «заступництво» впливової особи було неодмінною умовою для полегшення складного і важкого шляху друкування книжки.

ПРОЛОГ

Стор. 7 *...породити в темниці* — натяк на перебування автора в Севільській тюрмі двічі: в 1597 і 1602 рр.

Стор. 8. *...після стількох років, проведених у тиші забуття.*— До виходу в світ першої частини «Дон Кіхота» Сервантесу пощастило опублікувати лише роман «Галатея» (1585).

Святий Фома — Фома Аквінський (1227—1274), автор «Суми богослов'я» — трактату, який освітлював усі питання пізнання природи і суспільства в церковному дусі.

Ксенофонт — грецький історик (близько 440—354 до н. е.), який керував відступом грецьких військ після битви при Кунаксі (401 до н. е.), описаним ним в «Анабасисі», кращому з його творів, який відзначається ясністю й жвавістю опису воєнних дій.

Зоїл — грецький ритор і граматик (жив в Олександрії в середині III ст. до н. е.). Ім'я його стало синонімом причепливого критика.

Зевксид — грецький живописець другої половини V ст. до н. е.

Стор. 9. *Іоанн Індійський* — легендарний володар східного християнського царства. В основі легенди про Іоанна Індійського лежать перекази про місіонерську діяльність у Персії та Азії прихильників «єресі» Несторія. Царство «пресвітера Іоанна» європейські літописці вміщували то в Середній Азії, то в Ефіопії, то в Індії та Китаї.

Імператор Трапезундський — Олексій Комнін, який у 1204 р., після захоплення хрестоносцями Константинополя, заснував на південному побережжі Чорного моря Трапезундське царство, яке проіснувало аж до 1461 р.

Граматик — філолог, а також літературний критик і коментатор головним чином латинських і грецьких текстів.

Стор. 10. *Море-Океан,* або *Океанічне море.*— Так іменувався тоді Атлантичний океан.

Как (міф.) — велетень, який викрав у Геркулеса доручених його охороні корів, за що був убитий в жорстокому бою. Синонім злодія, спритного і винахідливого.

Єпіскоп Мондоньєдський — іспанський письменник Антоніо де Гевара (1480? — 1545), севільський і толедський інквізитор (1525), єпіскоп Гуадіський (1528) і Мондоньедський (1545), автор «Золотої книги Марка Аврелія», яка користувалася широкою популярністю.

Медея (міф.) — дочка царя Колхіди, яка подала допомогу Язонові при оволодінні золотим руном і втекла з ним у Грецію. Коли Язон вирішив одружитися з дочкою корінфського царя Креусе, Медея вбила свою суперницю, а також і своїх дітей від Язона. Розповідь про неї вміщена в сьому книжку «Перетворень» Овідія.

Каліпсо (міф.) — дочка Атланта, німфа, в гостях в якої на острові Огігія Одіссей пробув сім років.

Цірцея (міф.) — чарівниця, яка перетворила частину супутників Одіссея на свиней, але, на його прохання, знову повернула їм людський вигляд. Вергілій у поемі «Енеїда» згадує про неї лише побіжно.

Юлій Цезар у своїх «Записках» — «Записки про Галльську війну» Юлія Цезаря (100—44 до н. е.), в яких він ставив за мету виправдати свої дії в Галлії: напад на галлів і підкорення їх Риму.

Плутарх — грецький письменник (46—120 н. е.). Особливий інтерес являють його «Паралельні життєписи», в яких зіставляються відомі грецькі та римські державні діячі.

...безліччю Олександрів — тобто подібних до Олександра Македонського.

Леон Єврей — псевдонім прихильника платонівської філософії Ієгуди Абрабанеля (1460? —1520), який написав італьянською мовою трактат у діалогічній формі «Бесіди про кохання» (1535). Ця книжка неодноразово перекладалася іспанською мовою (1582 і 1590 рр.), так що зовсім не було потреби знати «два-три слова по-тосканськи» (тобто по-італьянськи), щоб її читати.

Трактат Фонсекі — трактат августинського монаха Крістоваля де Фонсекі (1550? — 1621) «Про любов до бога» (1592), який являє собою популярний виклад платонівського вчення про любов і красу в тлумаченні Леона Єврея (див. вище.).

Стор. 11. *Монтьельська округа* — місцевість у Ламанчі.

Стор. 12. *Ургапда* — чарівниця, заступниця Амадіса, головного героя романа «Амадіс Галльський». Їй було дано прізвисько «Невловима», бо вона часто міняла личину.

Несамовитий Орландо, або *Роланд* — головний герой поеми італьянського письменника Лодовіко Аріосто (1474—1533) «Несамовитий Роланд»; розповідь про рицарські пригоди казкового характеру ведеться в цій поемі в жартівливому тоні.

Альваро де Луна — фаворит кастільського короля Хуана II, який вів уперту боротьбу з великими

феодалами з метою зміцнення королівської влади, але в результаті їхніх інтриг був покараний на смерть у 1453 р.

Ганнібал — знаменитий карфагенський полководець (248—183 до н. е.), який командував карфагенською армією під час війни з Римом (так званої другої Пунічної війни). Після підписання миру з Римом Ганнібал приступив до впорядкування карфагенської держави. Введені ним демократичні реформи викликали опір з боку карфагенської знаті та багачів, і Ганнібал був засуджений до вигнання (в 195 р.).

Король Франціск — французький король, якого взяли в полон іспанці в битві при Павії (1525) і який пробув в Іспанії цілий рік.

Хуан Латіно — негр, який виховувався в домі одного іспанського вельможі. Він давав уроки дочці управителя маєтками вельможі, вона покохала його, і церква санкціонувала їхній шлюб. У Гранадському університеті він одержав кафедру граматики.

Стор. 13. *...на Бідній Скелі.*— В романі «Амадіс Галльський» розповідається, що, після того як Амадіс оволодів одним островом і передав його законній володарці Бріолані, його кохана Оріана, охоплена почуттям ревнощів, звеліла йому не показуватися їй на очі. Амадіс у відчаї вирішив відмовитись од рицарських подвигів і пішов собі в обитель на скелі Бідна Гора. Наслідуючи Амадіса, Дон Кіхот точно так само вирішив піддати себе покуті, про що розповідається в розділах XXV і XXVI першої частини «Дон Кіхота».

Дон Бельяніс Грецький — герой одного з рицарських романів.

Стор. 15. *Вільядіего безсловесний* — персонаж з іспанської приказки («Вільядіего, який показує п'яти»).

«Селестіна» — один з видатних творів іспанської літератури, який вийшов у світ наприкінці XV ст. і викликав багато наслідувань. Його автором вважають Фернандо де Рохаса.

Баб'єка — улюблений кінь Сіда.

Ласаріліо — натяк на один з епізодів знаменитої шахрайської новели «Ласаріліо з берегів Тормеса» (1554).

Анджеліка — героїня поеми Аріосто «Несамовитий Роланд».

Стор. 16. *Кларідьяна* — одна з героїнь рицарського романа «Рицар Феб», дочка імператора Трапезунду і цариці амазонок.

Солісдан — анаграма Ласіндо, зброєносця одного з персонажів «Амадіса Галльського».

РОЗДІЛ І

Стор. 17. *В одному селі ламанчському* — рядок з іспанського народного романса.

Олья — так звана «олья подріда» — іспанська національна страва, рід гарячого вінегрету з м'яса, сала, гороху та інших овочів. Вираз «частіше з яловичиною, ніж з бараниною» означав, що Дон Кіхот як бідний ідальго (дрібнопомісний дворянин) міг дозволити собі тільки яловичину: баранина коштувала значно дорожче.

Кіхада, Кесада — кіхада — щелепа; кесада — пиріг з сиром.

Стор. 18. *Фелісьяно де Сільва* — автор багатьох рицарських романів.

Кавальєро — загальна назва осіб дворянського походження; у вузькому розумінні слова — представник середнього дворянства.

Сігуенса — невеличке місто в провінції Гуадалахара, в якому був університет другорядного значення.

Пальмерін Англійський — герой рицарського романа «Могутній рицар Пальмерін Англійський».

Амадіс Галльський, точніше Амадіс Уельський (батьківщина Амадіса — Gaula, тобто Уельс, Валліс).— Оригінальний текст чотирьох книжок «Сміливого і доблесного рицаря Амадіса, сина Періона Галльського і королеви Елісени» написаний іспанською мовою. Перше відоме нам видання його з'явилося в Сарагосі 1508 р. Цей текст був виявлений лише в 1872 р. у Феррарі. Останнє видання «Амадіса» побачило світ 1587 р. в Бургосі. З того часу він не видавався аж до XIX ст. (Мадрід, 1838). Автор романа невідомий.

Маєсе — майстер.

Сід Руй Діас (1043—1099) — іспанський національний герой. подвиги якого оспівані в «Пісні про мого Сіда» і численних народних піснях (романсах).

Рицар Полум'яного Меча — прізвисько Амадіса Грецького, героя однойменного рицарського романа.

Бернардо дель Карпіо — легендарний іспанський герой; у битві в Ронсевальській ущелині Бернардо дель Карпіо привів з собою маврів із Сарагоси і тим самим сприяв поразці армії Карла Великого.

Роланд — головний герой «Пісні про Роланда» і багатьох середньовічних переказів, головна дійова особа поем Аріосто, Боярдо та інших.

Моргант — герой поеми Пульчі «Моргант-велетень», лютий велетень-язичник, якого Роланд навертає до християнства, після чого Моргант змінюється, стає великодушним, чемним і благородним.

Рінальд Монтальванський — див. прим. до стор. 38

Ганелон — один з персонажів «Пісні про Роланда», ворог Роланда, заради помсти якому він зраджує свого короля.

Стор. 20. *Гонелла* — блазень одного з герцогів феррарських (XV ст.); мав надзвичайно худого коня, який служив предметом жартів.

Буцефал — за переказами, улюблений кінь Олександра Македонського.

Росинант — складне слово: «росин» — шкапа, «анте» — раніш і попереду, тобто, те що було шкапою колись; а також — шкапа, яка йде попереду всіх інших.

Кіхоте — набедреник, частина рицарського озброєння.

Сеньйора — пані, володарка.

Дульсінея (від іспанського слова dulce — солодка, ніжна) — кохана.

Тобосо — стародавнє місто в Ламанчі, на відстані ста кілометрів на південний захід од Толедо.

РОЗДІЛ ІІ

Стор 21. *Аврора* (міф.) — богиня ранкової зорі.

Ущелина Лапісе — лісиста ущелина на відстані двох миль од селища Еренья в Ламанчі.

Стор 22. *Кастелян* — комендант фортеці, замка.

Побережжя Сан Лукара — Сан Лукар Баррамедський, в гирлі Гуадалквівіра, морський порт Севільї, який зв'язував метрополію з її заморськими колоніями. Особливо пожвавлювалося це побережжя в періоди відправки або прибуття флотилії, які притягували авантюристів та карні елементи з усіх кінців Іспанії.

Моє вбрання — мій обладунок, у лютій битві мій спокій — слова з іспанського народного романса.

Ложе вашої милості — твердий камінь, неспання до зорі — ваш сон — перефразований рядок з того ж романса.

Стор. 23. *Ланцелот* — прославлений рицар «Круглого Стола», закоханий у Джіневру, дружину короля Артура, на честь якої ним було зроблено безліч подвигів. У тексті наводяться вірші з старовинного романса про Ланцелота.

Реал — старовинна іспанська срібна або мідна монета. Один срібний реал дорівнював двом мідним,

digitized by ukrbiblioteka.org

РОЗДІЛ III

Стор. 24. *Перчелес під Малагою* — Перчелес — місцевість в околицях міста Малаги, що дістала назву від жердин (perchas), на яких просушувалася риба.

Ріаранські острови — передмістя Малаги. Окремі групи будинків носили назву «островів».

Севільський Компас, сеговійський Асогехо, валенсійська Олівера, гранадська Ронділья — приміські райони перелічених міст, що мали погану славу як місця скупчення всілякого наброду — злодіїв, шулерів та інших любителів легкої наживи.

Кордовський Потро — передмістя в південній частині Кордови, в якому жив карний набрід.

Стор. 27. *Донья.* — Дон, донья — звання особи дворянського стану. Одержання такого звання в той час зв'язане було з дуже складною процедурою, але вона значно спрощувалася, коли купували його за гроші: уряд, який постійно терпів нестатки в грошах, широко практикував продаж дворянських грамот. Сам Дон Кіхот, ламанчський дрібнопомісний дворянин (ідальго), не мав права на таке звання.

РОЗДІЛ V

Стор. 32. *...що сталося між Балдуїном та маркізом Мантуанським* — іспанський варіант одного з сказань «каролінгського циклу». Маркіз Мантуанський, який відстав од свого почту під час полювання, знаходить у лісі Балдуїна, пораненого на смерть сином Карла Великого — Карлотто. Маркіз клянеться перед розп'яттям не розчісувати бороди, не з'являтися в місті і не розлучатися зі зброєю ні вдень ні вночі до того часу, поки він не відомстить убивцеві Балдуїна.

Стор. 34. *Родріго де Нарваес* — перший алькайд (комендант) міста Антекери після відвоювання цього міста іспанцями у маврів 1410 р.

Абіндарраес.— У збірці поета Антоніо де Вільегас (1549? — б. 1577), яка вийшла 1565 р., є невелике оповідання «Історія Абіндарраеса і Харіфи». Родріго де Нарваес узяв у полон мавра із знатного роду Абенсеррагів — Абіндарраеса, але великодушно дозволив йому відлучитися додому, щоб він міг справити весілля з коханою Харіфою, з тією, однак, умовою, що той повернеться назад не пізніш як через три дні. Абіндарраес додержав слова; в нагороду за це Родріго де Нарваес подарував йому волю, але рішуче відмовився од багатих дарів Абіндарраеса. Це оповідання стало дуже популярним, дякуючи тому, що було включене в четверту частину пасторального (пастушачого) роману Хорхе де Монтемайора (1520? — 1561) «Діана» (1559?).

Абенсерраг — назва одного з знатних маврітанських родів у Гранаді.

Дванадцять Перів Франції — згадувані в середньовічних рицарських поемах дванадцять паладинів Карла Великого, серед яких значились і Роланд, Рінальд Монтальванський та інші, що часто зустрічаються в «Дон Кіхоті».

Дев'ять Мужів Слави.— Такими вважалися: Ісус Навін, Давид, Іуда Маккавей, Олександр Македонський, Гектор, Юлій Цезар, король Артур, Карл Великий і Готфрід Бульйонський.

Ліценціат — особа, яка одержала перший учений ступінь по закінченні університету.

РОЗДІЛ VI

Стор. 35. *Подвиги Еспландіана* — роман «Подвиги досить доброчинного рицаря Еспландіана, сина Амадіса Галльського», вийшов у світ 1510 р.

Стор. 36. *Амадіс Грецький* — третій по порядку роман після «Амадіса Галльського» (1542).

Дон Олівант Лаврський. — Повна назва цього роману Антоніо де Торквемади, перу якого належить також збірка неправдоподібних оповідань «Сад рідкісних квітів»,— «Повіствування про непереможного рицаря Оліванта Лаврського, принца Македонського, який став, дякуючи чудовим своїм подвигам, імператором константинопольським» (1564).

Флорісмарт Гірканський.— Автором цього романа («Перша частина великої історії про преславного і могутнього рицаря Флорісмарта Гірканського», 1556) є Мельчор Ортега. В романі «Дон Кіхот» зустрічається й інше написання цього імені: Фелісмарт.

Рицар Платір — «Літопис діянь дуже відважного і могутнього рицаря Платіра, сина імператора Прімалеона» (1533).

Рицар Хреста. — Роман складається з двох частин; перша частина має назву: «Літопис діянь Леполемо, прозваного Рицарем Хреста, сина імператора германського, написана арабською мовою і перекладена іспанською» (1521).

Зерцало рицарства.— Мова йде про роман під назвою «Перша, друга і третя частини Закоханого Роланда. Зерцало рицарства, в якому розповідається про діяння графа Роланда і могутнього рицаря Рінальдо Монтальванського та багатьох іменитих» (1586).

Правдивий літописець Турпін — згідно з середньовічними переказами, реймський архієпіскоп Турпін — один з уцілілих учасників битви в Ронсевальській ущелині. Йому приписували, без будь-яких підстав, авторство латинської «Хроніки архієпіскопа Турпіна», яка відноситься до XI ст. і являє собою розповідь про легендарні діяння Карла Великого та Роланда в Іспанії. «Правдивим» Турпін тут названий іронічно.

Маттео Боярдо (1434—1494) — італьянський письменник, автор поеми «Закоханий Роланд» (вийшла в світ наприкінці XV ст.). Сюжет «Закоханого Роланда» був пізніше розроблений Лодовіко Аріосто в поемі «Несамовитий Роланд».

...сеньйорові воєначальнику.— Мається на увазі Херонімо де Урреа, який переклав іспанською мовою «Несамовитого Роланда» в 1556 р. Переклад вважається малохудожнім.

«Бернардо дель Карпіо» — поема Августина Алонсо під назвою «Розповідь про подвиги і діяння непереможного рицаря Бернардо дель Карпіо» (1585).

Ронсеваль — написана поганими октавами поема Франсіско Гарріліо де Вільєна «Справжнє описання славної битви в Ронсевалі, а також загибелі дванадцяти перів Франції» (1583).

Пальмерін Олівський. — Перша частина цього роману вийшла в світ 1526 р. під заголовком «Книга про могутнього рицаря Пальмеріна Олівського».

В особливій скриньці. — Згідно з розповіддю Плутарха, Олександр Македонський, знайшовши серед здобичі, захопленої ним після поразки Дарія, дуже багату скриньку, звелів зберігати в ній твори Гомера.

Стор. 37. *Історія славного рицаря Тіранта Білого.*— Мова йде про іспанський переклад каталонського рицарського романа, який вийшов у XIV ст., «Могутній і непереможний рицар Тірант Білий, у п'яти частинах». На відміну од звичайного типу рицарських романів, у «Тіранті Білому» іноді прохоплюються натяки на реальну дійсність і помітна спроба знизити умовну героїку, про що свідчать, зокрема, гротескні назви окремих персонажів романа, які наводить священик: Кіріелейсон (початкові слова молитви «Господи, помилуй»), діва Відрада (в оригіналі: Відрада мого життя), вдова Потрафіра та ін.

«Діана» Хорхе де Монтемайора — див. прим. до

стор. 34. Цей роман зробив великий вплив на розвиток так званого пасторального жанру в Іспанії.

Довгі рядки — віршовані рядки, що мали по дванадцять складів. «Діана», як то характерно для пасторального романа взагалі,— твір, в якому проза чергується з віршами.

Друга «Діана»... Саламантінця,— наслідування «Діани» Монтемайора, яке вийшло в світ 1564 р. і автором якого був саламанкський лікар Алонсо Перес.

«Діана» Хіля Поло — друге наслідування «Діани», автором якого був Гаспар Хіль Поло (вмер 1571 р.); вийшла в світ того ж року, що й роман Алонсо Переса.

Щастя кохання, в десяти частинах — роман Антоніо де Лофрасо, вийшов 1573 р.

Стор. 38. *«Іберійський пастух», «Енареські німфи і пастухи» та «Зцілення ревнощів»* — пасторальні романи. Автор першого — Бернардо де ла Вега (1591), другого — Бернардо Гонсалес де Бобаділья (1587), третього — Бартоломе Лопес де Енсісо (1586).

«Пастух Філіди» — пасторальний роман Луїса Гальвеса де Монтальво (1549? — 1591), який вийшов 1582 р.

Скарбниця різних віршів — збірка віршів Педро де Паділья (1580).

Збірка пісень Лопеса Мальдонадо — вийшла у світ 1586 р.

«Галатея» Мігеля де Сервантеса.— Цей роман вийшов 1585 р. під назвою «Перша частина Галатеї, розділена на шість частин». У ньому Сервантес дав обіцянку випустити в світ продовження «Галатеї», але обіцянки цієї не виконав.

«Араукана» Дона Алонсо де Ерсільї.— Перша частина цієї поеми, в якій автор, учасник війни іспанців з араукацами (Америка), описав цей похід і виразив співчуття індійцям, які боролися проти іспанських колонізаторів за свободу і незалежність, вийшла в світ 1569 р.; повністю поема була опублікована в 1590 р.

«Австріада» Хуана Руфо.— Хуан Руфо Гутьєррес (1547 — після 1620) — автор поеми «Австріада» (1584), в якій возвеличуються «діяння» Хуана Австрійського, а саме придушення ним повстання морисків (насильно навернутих до християнства маврів) у Гранаді, а також похід проти турків у Лепантській затоці. Перші вісімнадцять пісень поеми є не що інше, як віршований переказ змісту «Гранадської війни» Уртадо де Мендоса.

«Монсеррат» Крістоваля де Віруеса.— Ця поема вийшла 1587 р.

«Сльози Анджеліки» — поема Луїса Бараона де Сото (1586) на сюжет, запозичений з «Несамовитого Роланда» Аріосто. Ним же зроблений вільний переказ (віршами) двох епізодів з «Перетворень» Овідія.

РОЗДІЛ VII

Стор. 38. *«Карліада»* — поема Херонімо Семпере про Карла V (1560).

Лев Іспанський — поема Педро де ла Весілья Кастельянос під назвою «Перша і друга частини Леона Іспанського» (1586), в якій оспівується заснування міста Леона (по-іспанському Ieon — лев) і розповідається про мученицьку смерть «святих» уродженців цього міста.

Діяння імператора — велика поема Луїса Сапата (1526—1595) «Достославний Карл» (1566) у 40 тисяч віршів, присвячена імператорові Карлу V, помилково приписана Сервантесом Луїсу де Авіла. Для всього іронічного підтексту опису розправи з книжками в бібліотеці Дон Кіхота характерна та обставина, що ключниця та племінниця Дон Кіхота засуджують до знищення навіть такі книжки, в яких оспівуються діяння іспанського короля Карла V і життя «святих»,— книжки, які «священик, може, й не піддав би такому тяжкому покаранню», як зауважує автор.

Рінальдо Монтальванський — один з дванадцяти перів Франції, персонаж поем «Визволений Єрусалим» Торквато Тассо (1544—1595), «Закоханий Роланд» Боярдо і «Несамовитий Роланд» Аріосто.

Стор. 39. *Фрестон, або Фрістон* — один з персонажів романа «Дон Бельяніс Грецький».

РОЗДІЛ VIII

Стор. 42. *Бріарей* (міф.) — сторукий велетень.

Дієго Перес де Варгас — іспанський рицар; служив у військах Фернандо Святого (1217—1252) і брав участь в облозі Севільї, яка була в руках маврів. Про його незвичайну мужність складено багато народних пісень.

Стор. 44. *Цикорна вода.*— Медицина того часу вважала цикорний напій засобом, який викликав легкий і спокійний сон.

Дорожні окуляри — маски з вставленими в них стеклами для захисту очей від куряви та сонячного проміння.

Стор. 46. *Ну, це ми ще побачимо, як сказав Аграхес.*— Цей вираз, який містить у собі погрозу, часто зустрічається в рицарських романах, звідки і ввійшов у приказку. Він зв'язаний з ім'ям Аграхеса, одного з персонажів романа «Амадіс Галльський».

Стор. 47. *...про це розповідь піде в другій частині.*— Перше видання першої частини «Дон Кіхота» (1605) ділилося на чотири частини. Другу частину «Дон Кіхота», яка вийшла 1615 р., Сервантес відмовився назвати п'ятою частиною, не бажаючи наслідувати Авельянеде, автора фальшивого «Дон Кіхота».

РОЗДІЛ IX

Стор. 47. *...що здобули вічну славу пошуками пригод* — рядок з «Тріумфів» Петрарки в іспанському перекладі Альваро Гомеса.

Стор. 48. *Мориск* — мавр, насильно навернутий до християнства.

Арроба — міра ваги (11,5 кілограма).

Фанега — міра ємкості (5,5 літра).

Панса і Санкас — Панса — по-іспанському — черево, санкас — тонкі ноги.

Араби найзліші наші вороги.— Вороже ставлення іспанців до арабів мало своє коріння в семивіковій боротьбі іспанського народу з арабами, які захопили на початку VIII ст. значну частину Іберійського півострова. Після відвоювання захоплених територій (наприкінці XV ст.) католицька церква, з метою підтримання і зміцнення релігійного фанатизму, продовжувала всіма засобами розпалювати расову ненависть до арабів.

РОЗДІЛ X

Стор. 50 *...сховатися в якійсь церкві.*— В той час церква користувалася виключними привілеями. Як служителі культу, так і ті особи, що шукали її заступництва, не були підсудними світському судові:

Святе братство.— В середні віки, в епоху боротьби королівської влади з феодалами, виник інститут «Санта Ермандад» (Святе братство), який являв собою бойовий союз міст на захист міських вільностей. Згодом цим ім'ям називалася поліція інквізиції.

Ф'єрабрас. Персонаж однойменної поеми, що

digitized by ukrbiblioteka.org

відноситься до XII ст., син єгипетського еміра, який володів, згідно з легендою, чудодійним бальзамом. Один з дванадцяти перів Олів'є (по-іспанському Оліверос) переміг Ф'єрабраса.

Асумбра — міра рідини (1/8 арроби).

Стор. 51. *Шолом Мамбріна.* — Мамбрін — один з персонажів поем Боярдо і Аріосто, маврітанський цар, власник чудодійного золотого шолома, що нібито охороняв від поранень.

Сакріпант — персонаж тих же поем, синонім людини хвалькуватої і пихатої.

Альбрака — замок у скелі, в якому, як розповідається в «Закоханому Роланді», ховалася Анджеліка.

Собрадіса — фантастична держава, згадувана в «Амадісі Галльському».

РОЗДІЛ XI

Стор. 54. *Равель* — музичний інструмент у вигляді триструнної скрипки з смичком.

РОЗДІЛ XII

Стор. 57. *Катапульта* — стародавня метальна машина, яка кидала каміння, стріли, списи та ін.

РОЗДІЛ XIII

Стор. 58. *Король Артур* — легендарний британський король (VI ст.), герой численних середньовічних сказань і поем, головним чином зв'язаних з подвигами «рицарів Круглого Стола» (наближені короля Артура сиділи під час бенкетів за круглим столом, щоб не було ні кращих, ні гірших місць і всі рицарі почували себе рівними).

Рицар Озера Ланцелот. — Ланцелот прозваний був Рицарем Озера з тієї причини, що дитинство і юність він провів при дворі коханої мага Мерліна Вівіани, відомої під ім'ям Володарки Озера.

Стор. 59. *Джіневра,* ще інакше Генієвра — дружина короля Артура, в яку був закоханий Ланцелот.

Обітниця картезіанських ченців — тобто обітниця мовчання.

Стор. 60. *Єлісейські поля* — згідно з міфологічним уявленням, країна блаженства, розташована на самому краю землі.

Курції, Каї і Сціпіони — знатні роди в стародавньому Римі. *Колонна, Орсіні, Монкада, Рекесени...* — знатні роди в сучасній Сервантесові Італії, Каталонії, Арагоні, Кастілії і Португалії.

Дзербін — один з персонажів «Несамовитого Роланда» Аріосто, син короля шотландського, який одержав свободу, дякуючи Роландові. Знайшовши якось обладунок свого рятівника, він зробив під ним наведений у тексті напис (вірші з поеми Аріосто, пісня XXIV).

Стор. 61. *Цезар Август* — римський імператор (63 до н.е. — 14 н.е.), за царювання якого жили найбільші поети (Вергілій, Овідій та ін.).

Божественний мантуанець — знаменитий римський поет Вергілій (70—19 до н.е.) був родом з Мантуї. За переказами, він заповідав знищити рукопис своєї поеми «Енеїда».

РОЗДІЛ XIV

Стор. 62. *Бетіс* — ріка Гуадалквівір.

У Лівійськім краї — маються на увазі Африканські плоскогір'я.

Стор. 63. *Тантал* (міф.) — цар Фрігії, засуджений за розголошення божественної таємниці томитися в підземному царстві вічним голодом і вічною спрагою.

Сізіф (міф.) — засновник Корінфа, відомий був своєю хитрістю і хижістю. В підземному царстві він був засуджений до важкої і безцільної праці: вічне викочування на гору кам'яної брили, яка незмінно скочувалася вниз.

Тітій (міф.) — велетень з острова Евбеї, який за замах на честь Латони був кинутий у підземне царство, де коршаки терзали його печінку.

Іксіон (міф.) — фессалійський цар, який побажав оволодіти Юноною; Юпітер перетворив її на хмару, а Іксіона засудив вічно вертітися в підземному царстві на вогненному колесі.

Цербер (міф.) — триголовий пес, який охороняв вхід до підземного царства.

Жорстокосердий Нерон — римський імператор (54—68). Народний поговір вважав його винуватцем грандіозної пожежі в Римі (64), яка тривала дев'ять днів.

...Невдячна дочка Тарквінія. — Вчинок цей, згідно з переказами, зробила дочка Сервія Туллія, дружина (а не дочка) римського царя Тарквінія Гордого, яка поглумилася над трупом свого батька.

РОЗДІЛ XV

Стор. 66. *Янгуаські погоничі.* — Нижче згадуються також і багаті аревальські погоничі. Візницьким промислом займалося в той час дуже багато людей; цілі селища жили за рахунок цього промислу.

Бог битв (міф.) — Марс.

Стор. 70. *Сілен* (міф.) — вихователь і постійний супутник Вакха, вічно п'яний гладкий старик.

Стовратне місто. — Стовратними Фівами називалася столиця верхнього Єгипту, на річці Нілі; Фіви, столиця Беотії, куди в'їхав Сілен, називалися Семивратними.

РОЗДІЛ XVI

Стор. 72. *...чванилася дворянським своїм походженням.* — Маріторнес була родом з Астурії, області, не завойованої маврами. Уродженці Астурії, незалежно від кастової приналежності, вважали себе такими, що походять від готів, а тому дворянами.

Аревальський погонич. — Аревало — селище в Кастілії.

Граф Томільяс — один з другорядних персонажів рицарського романа «Історія Енріке, сина Оліви, царя єрусалимського та імператора константинопольського».

Стор. 73. *Толедське Святе братство* — являло собою поліцейський інститут, який був на службі у великих толедських поміщиків-бджолярів.

РОЗДІЛ XVIII

Стор. 82. *Трапобана* — замість Тапробана (стародавня назва острова Цейлон).

Гараманти — народ, який жив на південь від Нумідії (нині Алжір).

Стор. 83. *Ксанф* — річка Скамандр у Малій Азії.

Массілійські гірські луки — в східній Нумідії.

Фермодонт — річка на побережжі Чорного моря. На її берегах, згідно з міфом, жили амазонки.

Пактол — золотоносна річка в Лідії, поблизу Сард, притока Герма (нині Сарабат).

Тартесійські долини — Тартес — стародавнє фіні-

кійське місто в південно-західній Іспанії, в гирлі річки Гуадалквівір.

Гуадіана — річка в Іспанії, яка в своїй течії кілька разів ховається під землею, а потім знову з'являється на поверхні.

Стор. 84. *Лікар Лагуна* — іспанський перекладач і коментатор трактату про лікарські трави грецького лікаря Діоскоріда (I ст. н. е.).

РОЗДІЛ XIX

Стор. 89. *Сід Руй Діас зламав стілець.*— В одному з романсів про Сіда розповідається про те, як він одного разу зайшов до собору св. Петра і помітив, що стілець іспанського короля стоїть нижче від стільця французького короля, який сидів поруч з папою. Недовго думаючи, Сід перекинув ногою стілець французького короля і на його місце поставив стілець свого короля. Розсердившись, папа відлучив Сіда од церкви. Тоді Сід звернувся до папи з такими словами: «Відпусти мій гріх, коли ж ти цього не зробиш, то це тобі пригадається».

РОЗДІЛ XXI

Стор. 97. *...викуваним богом ковальського ремесла для бога битв* — тобто Вулканом для Марса. Насправді ж, згідно з міфом, не Вулкан викував зброю для Марса, а останній для Вулкана, підмовлений Венерою, з недоброякісного матеріалу.

Стор. 98. *...греки, які мстили за викрадення Єлени* — тим, що зруйнували Трою.

Стор. 100. *...за заподіяні мені образи... п'ятсот суельдо.*— Згідно з іспанськими законами того часу, особи дворянського походження користувалися особливими пільгами в порівнянні з недворянами (селянами, ремісниками, торговцями), на плечі яких падав увесь тягар непомірних податків. До числа переваг дворянства належало й право вимагати за образу, заподіяну особою «низького» звання, грошовий штраф.

РОЗДІЛ XXII

Стор. 101. ... *Іспанські галери* — кара, до якої в той час засуджували злочинців: їх приковували ланцюгами до бортів галери (гребного судна) і примушували веслувати до повного виснаження.

РОЗДІЛ XXIII

Стор. 108. *...у вухах гуде від його стріл.* — Кара, якій Святе братство піддавало злочинців, полягала в тому, що їх прив'язували до стовпа і стріляли в них з лука.

Стор. 112. *...звелів... Санчо злізти з осла.* — Трохи далі сказано: «Санчо з ласки Хінесіліо де Пасамонте побрів за ним на своїх на двох» — непорозуміння, яке Сервантес пояснює в другій частині «Дон Кіхота».

РОЗДІЛ XXIV

Стор. 116. *Тісба* — героїня оповідання Овідія («Метаморфози») про Пірама і Тісбу, батьки яких забороняли їм кохатися, внаслідок чого сталася трагічна загибель обох.

РОЗДІЛ XXV

Стор. 119. *Езоп* — тобто Езоп, знаменитий грецький байкар (VI ст. до н. е.).

Стор. 122. *Андріаки* — потвори у вигляді напівлюдей-напівзвірів, що фігурують у романі «Амадіс Галльський».

Медор — персонаж поеми Аріосто «Несамовитий Роланд».

Стор. 124. *Астольф, Брадаманта* — персонажі поеми Аріосто «Несамовитий Роланд»: Астольф — рицар, Брадаманта — сестра Рінальда і кохана рицаря Руджера.

Гіппогриф — казкова тварина, наполовину кінь, наполовину гриф (птах).

Фронтін — крилатий кінь Руджера.

Стор. 125. *Барра* — рід гри, яка полягає в тому, щоб якнайдалі кинути залізний прут.

Стор. 126. *Амаріліс, Діани, Сільвії, Філіси, Галатеї, Філіди* — імена героїнь популярних пасторальних романів.

Єлена — гречанка, яка славилася незвичайною вродою і була викрадена Парісом.

Лукреція — римлянка, яка походила з знатного роду Тарквініїв і прославилася мужністю та цнотливістю.

Стор. 127. *Тезеєва нитка в лабіринті* — натяк на міф про Тезея, який вибрався з заплутаних ходів Крітського лабіринта, дякуючи нитці, одержаній від Аріадни.

РОЗДІЛ XXVI

Стор. 128. *Аграмант* — маврітанський цар, один з персонажів «Несамовитого Роланда».

Стор. 129. *Ерот* (міф.) — бог кохання.

Фавни, сільвани, луна (міф.) — Фавни, сільвани — божества полів та лісів; луна — німфа, яка, будучи проклята Юноною, перетворилася на камінь, але при цьому в неї зберігся голос.

РОЗДІЛ XXVII

Стор. 131. *...часів короля Вамби* — тобто за незапам'ятних часів. Вамба — готський король (672—680).

Стор. 134. *Марій* — глава народної партії в Римі і головний ворог Сулли, сім разів переобирався консулом (106—86 до н. е).

Катіліна — організатор змови проти сенатської олігархії, підтриманий демократичними верствами. Змова була розкрита Цицероном у 63 р. до н.е.

Сулла — римський диктатор, який боровся з демократичною партією (138—78 до н.е.).

Юліан — представник готської знаті граф Юліан, який, згідно з переказами, бажаючи помститися королю Родріго за згвалтування, вчинене над його дочкою (або дружиною) Кавою, прикликав маврів, і ті підкорили Іспанію.

РОЗДІЛ XXIX

Стор. 149. *Гвінея* — в західній Африці, була в той час найголовнішим місцем добування невільників.

Стор. 152. *Ну й що з того, що васалами моїми будуть негри?* — Торгівля африканськими неграми, яких направляли потім у Новий Світ, була дуже поширена в Іспанії у XVI—XVII ст. ст. Одержання за гроші титула або посади в результаті продажу негрів Санчо

digitized by ukrbiblioteka.org

Панса природно вважав вірнішим засобом збагачення, ніж участь у пригодах свого нещасливого хазяїна.

Горб Соломонів — горб Сулема, розташований на південний захід від Алькала де Енарес, який ототожнено тут з Комплутом (латинська назва Алькала, згадувана в Птоломея).

Стор. 153. *Озеро Меотійське* — старовинна назва Азовського моря.

Песо.— В Америці (XVI—XVII ст. ст.) через нестачу грошей вживалися злитки дорогоцінних металів певної ваги (песо — по-іспанському означає вагу). Песо дорівнювало унції срібла або восьми срібним реалам.

РОЗДІЛ XXXI

Стор. 160. *...циганський осел, в якого у вухах живе срібло.*— У ті часи було поширене переконання, що цигани, продаючи коней, вливають непомітно для покупця ртуть у вуха коням для того, щоб вони скакали швидше.

РОЗДІЛ XXXII

Стор. 163. *Дон Сіронхіл Фракійський* — рицарський роман «Відважний рицар дон Сіронхіл Фракійський, у чотирьох частинах» (1545).

Стор. 164. *... паліть уже краще Великого полководця та Дієго Гарсію.*— Мова йде про «Історію великого полководця Гонсало Фернандеса Кордовського та Агілярського».

Босі брати — ченці Францісканського ордену, яким заборонено було носити будь-яке взуття, крім сандалій.

РОЗДІЛ XXXIII

Стор. 169. *Луїджі Тансілло* — неаполітанський поет (вмер 1570 р.), автор поеми «Сльози апостола Петра» (1585).

Стор. 170. *Випробування кубком* — епізод з поеми Аріосто «Несамовитий Роланд». У XLIII пісні вміщено розповідь одного рицаря про келих, який мав чудову властивість: вино з нього виливалося на груди того, хто пив, у тому разі, коли його дружина була йому невірна.

Даная (міф.) — дочка аргоського царя Акрісія. Боячися здійснення пророцтва, що він буде вбитий одним з своїх онуків, цар звелів ув'язнити свою дочку в неприступній башті під охороною сторожі і собак. Юпітер, який захопився її вродою, проник у башту у вигляді золотого дощу.

Стор. 172. *Естрадо* — невелике підвищення на жіночій половині будинку, встелене килимами та подушками. Естрадо називалася також і кімната, в якій було це підвищення і яка служила для прийому гостей.

Стор. 173 *Ескудо* — старовинна іспанська золота монета.

РОЗДІЛ XXXIV

Стор. 176. *Як злине ніч на землю чорнокрила.*— Цей сонет уміщений Сервантесом також і на початку другого акту його п'єси «Дім ревнощів», опублікованої, разом з іншими, 1615 р.

Стор. 182. *Порція* — дружина Марка Брута. Бажаючи довести Брутові, що вона досить мужня і відважна і гідна через те бути посвяченою в змову проти Юлія Цезаря, Порція важко поранила себе у присутності чоловіка. Пізніш, довідавшись про його смерть на полі брані, вона покінчила з собою.

РОЗДІЛ XXXV

Стор. 187. *...в бою між де Лотреком і Великим полководцем.* — Французький маршал де Лотрек прийняв командування над французькою армією в Італії в 1527 році, а Гонсало Фернандес Кордовський, прозваний «Великим полководцем», помер 1515 р. (явний анахронізм).

РОЗДІЛ XXXVII

Стор. 193. *Альмалафа* — арабський чоловічий і жіночий верхній одяг.

Стор. 195 *Сцілла і Харібда.* — Сцілла — скеля на італьянському боці Сицилійської протоки, напроти виру Харібди — на сицилійському боці. В міфології — потвори, які загрожували кораблям, що проходили мимо,— синонім великої небезпеки.

РОЗДІЛ XXXVIII

Стор. 196. *Кавальєр* — висока споруда на головному валу фортеці.

Нептунові володіння (міф.) — глибини моря. Нептун — бог моря.

РОЗДІЛ XXXIX

Стор. 198. *...проїхав у Мілан.* — Збройові заводи в Мілані користувалися в той час великою популярністю.

Алесандрія делла Палла — міцно укріплена фортеця на березі річки Танаро, в Міланському герцогстві.

Герцог Альба вирушає у Фландрію — кривавий втихомирювач Нідерландів Фернандо Альварес Толедський, або герцог Альба, вирушив туди восени 1567 р. на чолі відбірного війська з іспанських загонів, розквартированих в Італії.

... був присутній при страті графів Егмонта і Горна — вождів опозиційної іспанському володарюванню нідерландської знаті графа Егмонта і адмірала Горна. Вони були страчені 5 червня 1568 р.

Дієго де Урбіна — начальник полку, в якому служив сам Сервантес під час бою біля Лепанто.

Союз з Венецією та Іспанією. — Ліга, створена за ініціативою папи Пія V. Після того, як турки захопили в 1569 р. острів Кіпр, що належав тоді Венеції, і посилилася загроза середземноморським володінням Венеції та Іспанії, ліга організувала для боротьби з турками об'єднаний венеціансько-іспанський флот. На чолі цього флоту був поставлений дон Хуан Австрійський (1545—1578), побічний син Карла V. Цей флот зосередився в Мессінській затоці в серпні 1571 р.

Союзний флот покинув Мессіну 16 вересня 1571 р. і вирушив до острова Корфу, де розраховував дістати точні відомості про сили ворога. Ворожий флот стояв у Лепантській затоці. Обидва флоти, які шукали зустрічі, мали намір зав'язати бій біля берегів Корфу і несподівано зустрілися біля входу до затоки Лепанто 7 жовтня на сході сонця. Союзний флот устиг замкнути флот турецький. У турків було 230 бойових суден, у союзників — 208, але останні були значно краще постачені артилерією та аркебузами, тоді як багато турецьких матросів були озброєні лише луками. Турки втратили понад 30.000 убитими і пораненими, 3.000 полоне-

ними; було визволено близько 15.000 каторжників-християн. Союзники втратили 10 галер, 8.000 убитими, 21.000 пораненими.

Стор 199. *Улудж-Алі* (1508 — близько 1580) — родом калабріець, був на службі у турків. За перемогу, здобуту під Мальтою 1565 р., захист якої від нападу турецької флотилії було доручено Карлом V Мальтійському ордену (кол. ордену іоаннітів), він одержав царство Триполітанське. Брав участь у битві біля Лепанто і керував операціями турецького флоту при відвоюванні Туніса в 1574 р.

Джованні Андреа — генуезький воєначальник, який керував у Лепантській битві правим флангом з'єднаної ескадри.

Мальтійський орден — військово-релігійний орден іоаннітів, або госпітальєрів, який виник в епоху хрестових походів, був перейменований у Мальтійський орден у 1522 р. В 1530 р. іспанський король Карл V передав у володіння цього ордену острів Мальту. Орден вів постійну боротьбу з турецьким флотом, який прагнув захопити його як опорний стратегічний пункт у Середземному морі. В 1565 р. острів був обложений турецьким флотом під начальством Драгута, а після його смерті — Мустафа-паші, але з честю витримав облогу.

...і не з вини або недбальства нашого адмірала — тобто Хуана Австрійського.

Корсар Руда Борода — турецький пірат, адмірал турецького флоту. Його син Гасан-паша правив Алжіром. Тут мова йде не про Гасан-пашу, а про онука Рудої Бороди — Магомет-бея, що і був капітаном судна, про яке розповідає полонений. Магомет-бей відзначався крайньою жорстокістю.

Мулей — арабське слово, що означає «мій пан», «мій наставник». Це звання було присвоєне арабським халіфам і особам царського походження.

Голета — форт, який захищав вхід до Туніської гавані. Після захоплення його іспанцями в 1535 р. в ньому був залишений іспанський гарнізон. Коли Венеція уклала в 1573 р. союз з Турцією, король Філіпп II послав дона Хуана Австрійського в Голету для керівництва фортифікаційними роботами. Але розпочаті 1574 р. атаки з боку турецького флоту зруйнували плани Філіппа II.

Стор. 200. *Габріеле Червеллоне* — міланський дворянин, градоправитель Туніса, був узятий турками в полон після захоплення Голети і Туніса. Після визволення з полону служив в іспанських військах у Голландії і помер 1580 р. в Мілані.

Пагано Доріа — брат Андреа Доріа, брав участь у битві біля Лепанто, загинув при захисті Голети. Його «незвичайна добросердість» по відношенню до брата виразилася в тому, що він відмовився на користь останнього від своїх величезних багатств.

Табарка — приморське селище на північному побережжі Африки. При облозі Туніса командуючим турецьким флотом був Улудж-Алі (див. вище). Описаний вчинок Улудж-Алі пояснюється, найпевніше, його жадобою, а не благородством: він був розлючений тим, що зі смертю Доріа втратив можливість одержати за нього великий викуп.

РОЗДІЛ XL

Стор. 202. *Фратіно* — тобто чернець, прізвисько італьянського інженера Джакомо Палеаццо, який керував при Карлі V і Філіппі II укріпленнями на Гібралтарі. Він виступає також як один з персонажів у п'єсі Сервантеса «Відважний іспанець».

Гасан Ага — правитель Алжіру. Вважають, що Сервантес тут згадує Гасан Ага замість Гасан-паші, який правив в Алжірі до 1580 р., тобто до визволення Сервантеса з рабства.

Стор. 203. *...якийсь Сааведра.* — Тут іде мова про самого Сервантеса, який п'ять років пробув в алжірському полоні і не раз робив спроби втекти.

Стор. 204. *Аль-Бата* — фортеця, розташована на відстані двох миль од Орана.

РОЗДІЛ XLI

Стор. 207. *Арнаут Мамі* — начальник піратів, що захопив галеру «Ель Соль», на якій Мігель Сервантес і його брат Родріго вирушили в 1575 р. в Іспанію.

Стор. 208. *Султан* — назва турецької золотої монети вартістю 125 асперів (аспер — восьма частина реала).

Джума — в арабів день відпочинку.

Стор. 210. *Арраїс* — арабське слово, яке означає: начальник над гребцями.

Стор. 211. *Нізарані* — тобто назарей, християнин (по Назарету — місту — де, згідно з християнськими переказами, народився Ісус Христос).

Стор 212. *Кава Румія* — тепер мис Альбатель.

Стор. 213. *Чотирикутні паруси, або прямі паруси* — являли собою квадратні або прямокутні полотнища, що розтягувалися на поперечних балках, які підвішувалися до щогл за середину.

Стор. 214. *Ланцюгові ядра* — ядра, скріплені одне з одним невеликим ланцюгом.

Стор. 215. *Кінна берегова охорона* — спеціально організована для охорони побережжя Іспанії від нападу корсарів легка кавалерія. Спостерігачі на особливих вишках стежили за суднами, що з'являлися біля берегів, і сигналізували про небезпеку: вдень з допомогою диму, вночі — запалюючи багаття.

...за посередництвом священної інквізиції повернутися в лоно святої церкви. — Процедура, встановлена інквізицією для тих віровідступників, які побували в турків, а потім поверталися в «лоно церкви», була дуже спрощеною. Інквізиція, яка жорстоко розправлялася з усякого роду «єретиками», менше боялася турецьких шпигунів, ніж проникнення небажаних ідей з Заходу.

РОЗДІЛ XLII

Стор. 216. *Аудитор* — великий суддівський чиновник.

РОЗДІЛ XLIII

Стор. 219. *Палінур* — головний керманич на суднах, на яких Еней з своєю дружиною вирушив з Трої до Італії.

Стор. 221. *Трилике світило* — тобто місяць, який з'являється в трьох своїх фазах. Горацій та Овідій називали його «триликим божеством», яке об'єднувало в собі місяць у небі, Діану на землі і Гекату в пеклі.

...золотокудрий, що вже спішиш запрягти коней (міф.) — Феб (сонце), що запрягає свою колісницю, на якій протягом дня об'їжджає небозвід.

Легконога гордячка (міф.) — німфа Дафна, дочка річкового бога Пенея, за якою марно гнався захоплений нею Аполлон (Феб) і яка була перетворена батьком, що пожалів її, на лавр. Річка Пеней знаходиться у Фессалії.

Медуза (міф.) — одна з трьох горгон (потвор в образі жінок, погляд яких перетворює людину на камінь) з зміями замість волосся на голові.

Стор. 222. *Скіпетр на голові, а на руках корона.*— Однією з кар, яким піддавали в той час, було випалювання корони на руках злочинця.

digitized by ukrbiblioteka.org

РОЗДІЛ XLV

Стор. 229. *...міжусобна битва в стані Аграмантовому.* — В XXVII пісні «Несамовитого Роланда» розповідається про те, що архангел Михаїл послав, на прохання Карла Великого, чвари в стан царя Аграманта, який штурмував Париж. Виникла міжусобиця, яку Аграмантові пощастило припинити, завдяки мудрим порадам царя Собріна.

Стор. 231. *Алькавала* — податок у вигляді певного процента від продажу будь-якого предмета; він перевищував у часи Сервантеса десять процентів і важким тягарем лягав на товарообіг у країні.

«Черевичок королеви» — податок, який стягували з нагоди царського шлюбу і який ішов виключно на користь королеви, на задоволення її особистих потреб.

Оренда — земельний податок, який вносився в середні віки кожних сім років.

РОЗДІЛ XLVI

Стор. 232. *Спокій часів Октавіанових* — тобто мир, який підтримувався в римській державі в часи Октавіана Августа (27 до н. е.— 14 н. е.).

Стор. 235. *Переслідувач тікаючої німфи* — тобто Феб (сонце) в погоні за німфою Дафною (див. прим. до стор. 221).

РОЗДІЛ XLVII

Стор. 238. *Повість про Рінконету та Кортаділо* — увійшла в збірку Сервантеса «Повчальні новели», опубліковану 1613 р.

Каноник — соборний священик.

Браміни Індії — точніше, брахмани, жерці, що належали до вищої з чотирьох каст, на які розпадалося населення стародавньої Індії. Браміни користувалися великими привілеями.

Гімнософісти Ефіопії — найстародавніша індуська релігійна секта, яка мала велике поширення в Єгипті та Ефіопії. Вона закликала до повної відмови од життєвих благ, до умертвіння плоті, презирства до багатства та почестей.

Стор. 240. *Мілетські казки.* — Мова йде про збірку любовних новел, складених Арістідом з Мілета (певне, наприкінці II ст. до н.е.). Назва цієї збірки, яка не дійшла до нас, «Мілетські казки», стала загальною для всього жанру.

Аполог — алегоричне оповідання, повчальна байка.

Птоломей — Клавдій Птоломей, грецький математик, астроном і географ (XII ст.). Його головна робота «Алмагеста» була в середні віки основою астрономічних поглядів.

Марко Поло — знаменитий венеціанський мандрівник (XIII ст.), який відвідав східні країни, де він, за його словами, прожив двадцять шість років.

Зрада Сінона — грека, який переконав троянців завести в місто дерев'яного коня, в середині якого, як виявилося потім, були сховані озброєні грецькі воїни.

Дружня вірність Евріала — Ніс і Евріал — два супутники Енея найтісніша дружба яких описана в «Енеїді» Вергілія.

Постійність Зопіра — персидський воїн, який під час повстання вавілонян проти Дарія персидського свідомо заподіяв собі каліцтво і, перейшовши в такому вигляді в стан вавілонян, запевнив їх у тому, що його покалічив Дарій. Заручившись таким чином певною довірою вавілонян, він домігся того, що вони підкорилися Дарію. Останній, проте, відмовився скористатися перемогою, яка дісталася такою ціною.

РОЗДІЛ XLVIII

Стор. 241. *Два стовпи поезії* — грецької і латинської — Гомер та Вергілій.

Комедія. — Іспанська драматургія XVII ст. не знала поділу на жанри (комедія, драма, трагедія). Безвідносно до змісту кожна триактна п'єса називалася комедією.

«Ізабелла», «Філіда» та «Олександра» — трагедії, автором яких був Луперсіо Леонардо де Архенсола (1562—1613). Трагедія «Філіда» до нас не дійшла; щождо двох інших трагедій, то вони, всупереч думці каноника, не являють собою ніякої художньої цінності.

«Покарана невдячність», «Нумансія», «Закоханий купець», «Благородна суперниця». — Перша належить перу Лопе де Вега; третя — валенсійському поетові і драматургові Гаспару де Агіляр (1561—1623), п'єса дуже посередня; четверта — валенсійському драматургові Франсіско Таррега (1554—1602), також художньо слабка. «Нумансія» Сервантеса, написана ним, певне, у 80-і роки XVI ст., не була ним включена до збірки драматичних творів, опублікованої 1615 р.; ця трагедія, так само як і драматичні картини «Алжірські звичаї», була знайдена тільки у XVIII ст. і побачила вперше світ 1784 р. Обидві ці драми відносяться до раннього періоду творчості Сервантеса, коли він ще був сповнений віри в позитивну місію Філіппа II (пророцтво про могутню імперію Іспанію в «Нумансії», звернення алжірських полонених за допомогою до Філіппа I [1]): В зрілий період творчості Сервантес звільнився від цих ілюзій

Стор. 242. *...за словами Туллія* — тобто Ціцерона, який писав, що комедія повинна бути «наслідуванням життя» (а не «дзеркалом життя»), «дзеркалом звичаїв і втіленням істини».

Хорнада — те ж, що й акт, дія в драматичному творі.

...жодна з чотирьох частин світу не було б забута.— В той час Австралія як континент ще не була відома.

Піпін — франкський король Піпін III Короткий (741—768).

Карл Великий — король франків (800—814); крупний полководець і завойовник, який значно розширив кордони своєї держави.

Імператор Іраклій — візантійський імператор (610—641).

Готфрід Бульйонський — герцог Нижньої Лотарингії (1058—1100), який очолював перший хрестовий похід (1096—1099).

Комедії божественні — п'єси на сюжети з житій «святих».

...незліченна кількість комедій одного нашого найщасливішого письменника — натяк на Лопе де Вега. В складеному ним самим списку п'єс, написаних ним від кінця 80-х років XVI ст. до 1602 р., числиться 219 драматичних творів.

...без його схвалення, підпису та печатки місцеві власті не дозволяли на сцену жодної комедії.— В 1608 р. централізована цензура у тій формі, в якій вимагає її священик, була справді встановлена в Іспанії, в результаті тривалої кампанії, направленої проти театру, яку вели церковники, починаючи з 90-х років XVI ст.

РОЗДІЛ XLIX

Стор. 245. *...вони створюють нові секти і нові правила життя.*— Відомо, що в другій половині XVII ст. інквізиція виявила «єретичні» елементи в «Амадісі Галльському».

Лузітанія — стародавня назва території, на якій потім організувалася Португальська держава.

Віріат — лузітанський пастух, керівник повстання лузітанців проти римлян (150—140 до н. е.).

Граф Фернан Гонсалес — легендарний діяч реконкісти, який визволив Кастілію від влади маврів. Йому присвячена «Поема про Фернана Гонсалеса» (XIII ст.) і безліч романсів.

...у Валенсії — Сід.— Сід Руй Діас був родом з Бургоса. Прізвисько «Сід» він одержав після завоювання у маврів Валенсії.

...в *Андалузії* — Гонсало Фернандес.— Мова йде про так званого великого полководця Гонсало Фернандеса Кордовського, який був родом з Монтільї, селища в Андалузії.

Стор. 246. *Флоріпа та Гі Бургундський.*— В одному із сказань, зв'язаних з дванадцятьма перами Франції, розповідається про те, що прекрасна Флоріпа, дочка мавританського адмірала Балана, дала в себе притулок дванадцяти перам, серед них і Гі Бургундському, якого вона кохала. Їм пощастило витримати облогу військ під керівництвом Балана, поки не наспіла допомога Карла Великого.

Мантіблський міст — згідно з тими ж сказаннями, був у володіннях згаданого Балана, і його охороняв лютий велетень Галафр.

Гварін Жалюгідний — герой італьянського рицарського ромапа (XIII ст.).

Священний Грааль — згідно з середньовічними сказаннями, чудодійна чаша з суцільного алмаза, в якій ніби зібрана була кров розп'ятого Христа. В численних рицарських сказаннях і романах розповідається про подвиги та самопожертву рицарів, які вирушають на розшуки цієї чаші.

Трістан і королева Ізольда — герої середньовічних рицарських поем (XI—XII ст. ст.), в яких описується кохання Ізольди, дружини короля корнуельського Марка, і племінника короля Трістана.

П'єр і Прекрасна Магелона — герої французького рицарського романа «Історія прекрасної Магелони, дочки короля неаполітанського, і П'єра, сина короля провансальського» (XIII ст.).

Жоан ді Мерлу — португальський дворянин, який у 1433 р. вирушив в інші країни помірятися силами з чужоземними рицарями.

Педро Барба, Гутьєрре Кіхада — іспанські рицарі, які зробили 1435 р. подорож в інші країни з тією ж метою.

Фернандо де Гевара — іспанський дворянин: бився в поєдинку з австрійським рицарем Георгом у Відні в 1436 р.

...в «Чесному бою» — точніше: в «Книжці про чесний бій Суеро де Кіньйонеса», написаній Перо Родрігесом де Лена, очевидцем турніру, і майже через сто років перероблений і випущений у світ Хуаном де Пінеда (1588). Незвичайний бій, про який розповідається в цій книжці, виник за почином дворянина Суеро де Кіньйонеса, який дав обітницю кожний четвер носити на шиї залізне кільце на знак того, що він полонений вродою своєї коханої. Щоб звільнитися від цієї обітниці, він запропонував битися разом з дев'ятьма своїми друзями з будь-яким рицарем, співвітчизником або чужоземцем, захищаючи прохід через міст на відстані шести миль од Леона, від 10 липня 1439 р. до 9 серпня майбутнього року. В цій дуелі брала участь безліч рицарів (до 68 чоловік з Іспанії та інших країн).

Мосен Луїс де Фальсес — наваррський рицар, який бився в поєдинку з кастільським рицарем Гонсало де Гусманом 1428 р.

Пер — по-французьки рівний.

Стор. 247. *Ордени: апостола Іакова (Сант'яго), Калатрави, Алькантари* — духовно-рицарські ордени, які виникли в Іспанії в початковий період реконкісти; орден *Іоанна* — іоанніти (див. прим. до стор. 199).

РОЗДІЛ LII

Стор. 259. *Язон* (міф.) — керівник аргонавтів, які вирушили на розшуки золотого руна.

Сьєрра Негра — те саме, що й Сьєрра Морена — гірський ланцюг, який відділяє Кастілію від Андалузії.

Беллона (міф.) — богиня війни у римлян, сестра Марса.

Брильядор — ім'я коня рицаря Роланда.

digitized by ukrbiblioteka.org

ЧАСТИНА ДРУГА

ПРИСВЯТА

Стор. 263. *Граф Лемоський* (1576—1622) — крупний іспанський сановник, у 1610—1615 р. р. був віцекоролем у Неаполі, потім — головою Ради в італьянських справах.

...до вистави на сцені.— Свою збірку драматичних творів, яка вийшла того ж року, що й друга частина «Дон Кіхота», Сервантес так і назвав: «Вісім комедій і вісім інтермедій, що ніколи ще не ставилися на сцені».

...іншим Дон Кіхотом. — Мова йде про фальшиву другу частину «Дон Кіхота», що вийшла в світ 1614 р. під назвою: «Друга частина хитромудрого ідальго Дон Кіхота Ламанчського, яка містить розповідь про його третій виїзд і написана ліценціатом Алонсо Фернандесом де Авельянеда з міста Тордесільяса». Своє глибоке обурення недобросовісним вчинком анонімного конкурента Сервантес висловив у «Пролозі» і особливо в своєму романі, починаючи з LIX розділу.

...імператор китайський.— Увесь цей гротескний вимисел про послання китайського імператора з особливою гостротою підкреслює нужду, яку терпів Сервантес в останні роки свого життя. Цими рядками письменник хотів сказати, що в себе на батьківщині він не може розраховувати на яку б там не було допомогу.

Колегія — навчальний заклад, в якому головним предметом навчання було богослов'я або правознавство.

«Мандри Персілеса й Сіхізмунди».— Цей роман вийшов у світ після смерті Сервантеса, в 1617 р.

ПРОЛОГ

Стор. 265. *...зачатий був у Тордесільясі, а народився в Таррагоні.*— Згадана фальшива друга частина «Дон Кіхота» вийшла в світ у Таррагоні, а автор її назвав себе уродженцем Тордесільяса.

...Під час найбільшої з подій — тобто в битві біля Лепанто між іспанцями й турками (7 жовтня 1571 р.), яка завершилася поразкою турецького флоту і завдала удару могутності турків на Середземному морі. В цій битві брав участь Сервантес і дістав два поранення.

Стор. 266. *...не можу я переслідувати духовну особу.*— Багато коментаторів вбачають у цих словах натяк на Лопе де Вега, найвидатнішого іспанського драматурга (1562—1635). Останній справді з 1609 р. носив звання служителя інквізиції, а в 1614 р. став священиком.

Стор. 267. *...сеньйор мій Двадцять Чотири* — тобто член міської ради, один з двадцяти чотирьох членів міської адміністрації.

Бернардо де Сандоваль-і-Рохас — архієпіскоп Толедський і головний інквізитор, який, за словами реакційних біографів Сервантеса, заступався за нього в останні роки його життя. Судячи з того, що сказано було вище про важке матеріальне становище письменника якраз у роки старості, важко зрозуміти, в чому виразилося заступництво «найдобросердечнішого» головного інквізитора.

...в строфах Мінго Ревульго — анонімні куплети, в яких у формі розмови двох пастухів (Мінго Ревульго і Хіля Арребато) піддаються критиці суспільні порядки при королі Енріку IV (1454—1474).

РОЗДІЛ І

Стор. 270. *Лікург* — напівлегендарний спартанський законодавець-мудрець, творець спартанського державного устрою.

Солон — один з найвидатніших політичних діячів стародавньої Греції (640 або 630—559 до н.е.), ім'я якого стало загальним для визначення справедливого й непідкупного законодавця.

...султан турецький з величезним флотом.— Побережжя Іспанії в той час безперервно зазнавало нападів з боку турецьких корсарів, зокрема іспанські володіння в Середземноморському басейні: Неаполь, Сіцілія й Мальта.

...ні королю, ні турі — терміни шахової гри. Фраза з народного романса, що не дійшов до нас; вона означає, що в розмові не згадують осіб і уникають згадувати навіть про такі значні фігури, якими є в шаховій грі король і тура.

Стор. 271. *Осуна* — в цьому місті тоді знаходився університет другорядного значення, а в Саламанці — найбільший іспанський університет.

...розпорядження виходило від архієпископа.— В той час в Іспанії лікарні, сирітські будинки, будинки притулку й ін. перебували у віданні церкви.

Стор. 272. *Родамонт* — один з персонажів поеми Аріосто «Несамовитий Роланд», хвацький вояка.

Стор. 274. *...славетний андалузький поет* — мається на увазі іспанський поет Луїс Бараона де Сото (1548—1595), що написав поему «Сльози Анджеліки» (1586) у вигляді продовження поеми Аріосто «Несамовитий Роланд».

...незрівнянний кастільський поет — мається на увазі Лопе де Вега, що написав поему «Краса Анджеліки» (1602), в якій він розвинув сюжет поеми Аріосто.

Сакріпант — персонаж рицарських поем, один з відкинутих залицяльників Анджеліки.

РОЗДІЛ II

Стор. 274. *...десять столичних алькальдів.*— Столичними алькальдами за доби Сервантеса називалися представники центральної влади в містах, яких призначав центральний уряд. У Мадріді існувало багато адміністративних посад, які займали алькальди.

Стор. 275. *Олександр* — мається на увазі Олександр Македонський.

РОЗДІЛ III

Стор. 276. *...називався Самсоном.*— Самсон, за біблейськими переказами, був людиною величезного зросту й могутньої будови тіла.

Стор. 277. *... одяг апостола Петра* — тобто одяг так званого «білого» духівництва, який нічим не відрізнявся від одягу студентів того часу.

Улісс — інакше Одіссей, герой «Одіссеї» Гомера. Вживається як синонім розумної, спритної людини.

Стор. 278. *Мафусаїл* — легендарний біблейський патріарх, що прожив нібито близько тисячі років.

Стор. 279. *Гостадо* — прізвисько авільського єпископа Алонсо де Мадригаль, що помер 1450 р. Збірка його творів складається з 124 томів. Його ім'я стало синонімом плодовитого й нудного письменника.

РОЗДІЛ IV

Стор. 280. *...розбійник Брунел.*— У XXVII пісні «Несамовитого Роланда» розповідається про те, як спритний злодій Брунел украв у Сакріпанта коня тим же способом, яким Хінес де Пасамонте витяг осла з-під Санчо Панси.

Стор. 281. *...у Георгіїв день мають бути найурочистіші змагання.*— Ці традиційні торжества відбувалися щороку в Сарагосі в пам'ять визволення міста від маврів у 1096 р.

Стор. 282. *Десима, редондилья.*— Десима — десятивірш; редондилья — чотиривірш.

РОЗДІЛ V

Стор. 283. *Марісанча.*— І дружину і дочку Санчо Панси зовуть Марі (див. Марі Гутьєррес, розд. VII першої частини). Марі — широко розповсюджене в народі жіноче ім'я, яке стало загальним для жінки взагалі. Таким чином, Марі Гутьєррес означає просто «Гутьєррес», Марісанча — просто «Санча». За усталеним в Іспанії звичаєм, жінка могла зберегти прізвище свого батька (дружина Санчо Панси називає себе Тереса Каскахо), прийняти прізвище чоловіка (скажімо, Тереса Панса) або зробити своїм прізвищем ім'я чоловіка (Тереса Санчо). А діти могли мати імена, в які складовою частиною входило ім'я батька, а іноді його зменшувальна або жіноча форма (Марісанча, Санча, Санчика). Повне ім'я дружини Санчо Панси було: Хуана-Тереса (ім'я) Гутьєррес (по батькові) Каскахо (прізвище батькове).

Стор. 284. *Уррака* — дочка короля Фернандо Кастільського (пом. 1065 р.). Згідно з переказами, дізнавшись, що батько позбавив її спадщини, вона заявила йому, що буде торгувати своїм тілом, а зароблені таким шляхом гроші віддасть на упокій душі батька.

РОЗДІЛ VI

Стор. 285. *...як поділити між собою сонячне світло*— тобто вказати дуелянтам такі місця, щоб сонячне світло не било їм в очі.

Стор. 286. *Санбеніто* — жовтого кольору сорочка з червоним хрестом, яку надівали на тих, кого інквізиція присуджувала до публічного «покаяння».

Дім Оттоманів.— Отман (або Осман) I — засновник Турецької (Оттоманської) імперії і родоначальник династії Осмаїлі (1259 — 1326), раніше був отаманом розбійницької зграї.

Стор. 287. *...знаменитий... кастільський віршувальник.*— Мається на увазі видатний іспанський поет Гарсіласо де ла Вега (1503—1536). Сервантес наводить рядки з його елегії на смерть одного вельможі.

...клітки або зубочистки.— Особам дворянського походження заборонялося заняття ремеслами, за винятком кількох, які не вважалися «ганебними». До їх числа належало, зокрема, виробництво кліток і зубочисток.

РОЗДІЛ VIII

Стор. 291. *...вірші нашого поета.*— Мається на увазі Гарсіласо де ла Вега.

Стор. 292. *Ротонда.*— Мається на увазі римський пантеон, храм Юпітера, який служить нині місцем поховання знаменитих людей Італії та королів.

Горацій.— Мається на увазі Горацій Коклес, який з загоном римлян захищав міст через Тібр під час війни Рима з Порсеною і виявився відрізаним од римського війська.

Муцій.— У той час, коли Рим був обложений етруським царем Порсеною, римський юнак Кай Муцій вирушив з дозволу сенату у ворожий стан з метою вбити Порсену, але помилково вбив не його, а одного з його воєначальників. Узятий у полон, він уперто відмовлявся відповідати на запитання. Порсена загрожував йому катуванням вогнем, але відважний юнак, поклавши руку на жаровню, заявив, що тіло має мало значення для тих, хто любить славу.

Курцій.— Згідно з переказами, у 362 р. до н.е. під римським форумом раптово розверзлася земля. Жерці заявили, що безодня зімкнеться тільки в тому випадку, якщо Рим пожертвує кращим, що в нього є. Юнак Марк Курцій відважно кинувся на коні, в повному озброєнні, в цю безодню, і вона зімкнулася над ним.

Кортес — знаменитий іспанський конкістадор (завойовник) Ернандо Кортес (1485—1547), один з тих іспанських шукачів пригод в Америці, про яких Маркс писав: «Розбій і грабунок — єдина мета іспанських шукачів пригод в Америці» («Архив Маркса и Энгельса», т. VII, 1940, стор. 100). Тут Дон Кіхот натякає на один епізод, коли Кортес, висадившись на берег відкритої ним землі, наткнувся на відмову екіпажу своїх кораблів слідувати за ним далі. Тоді він наказав потопити кораблі, щоб відрізати своїм супутникам будь-який шлях до відступу. «Найласкавішим» тут Кортес названий, очевидно, тому, що «кортес» по-іспанськи означає: ввічливий, чемний, ласкавий.

Стор. 293. *...чи прикрашені стіни їхніх каплиць костурами, саванами, пасмами волосся, восковими ногами й очима.*— В католицьких країнах досі існує звичай: людина, що нібито одержала зцілення од своєї хвороби, повинна принести в храм зображення зціленої частини тіла або предметів, що мають відношення до його хвороби.

Голка святого Петра — єгипетський обеліск, перевезений з Єгипту в Рим за наказом імператора Калігули (37—41 н. е.) і поставлений навпроти собору

digitized by ukrbiblioteka.org

св. Петра. Слова Дон Кіхота про те, що в ньому знаходиться прах Юлія Цезаря, всього-на-всього легенда.

Мавзол — цар Карії (IV ст. до н. е.), в пам'ять якого його дружина Артеміза спорудила розкішну гробницю — «Мавзолей».

РОЗДІЛ IX

Стор. 294 *...у найглухішу північ...*— рядок з народного романса.

Стор. 295. *Зле скінчилось для французів...*— початкові рядки одного з найпопулярніших іспанських романсів на тему про битву в Ронсевальському міжгір'ї. (Російською мовою цей романс був перекладений Карамзіним у 1789 р.).

...співати й про Калаїноса.— В романсі про Калаїноса розповідається, що мавр Калаїнос вирушив, на вимогу своєї коханої, у Францію, щоб у придане піднести їй голови трьох з дванадцяти перів Франції. Йому пощастило перемогти Балдуїна, але він сам загинув від руки Роланда.

РОЗДІЛ X

Стор. 297. *...Друже милий, ви — посланець...*— вірші з старовинного іспанського романса про Бернардо дель Карпіо (див. прим. до першої частини «Дон Кіхота»).

...все одно, що в Равенні шукати Марію або ж бакалавра в Саламанці.— Зміст цих приказок той, що в Равенні багато Марій, а в університетському місті Саламанці багато бакалаврів.

...червоним... яким пишуть про професорів.— Мається на увазі звичай, що існував в іспанських університетах, писати великими червоними літерами прізвища тих, хто склав іспити на здобуття вченого ступеня.

Стор. 298. *...знову жадає прикростей моїх доля...*— рядок з III еклоги Гарсіласо де ла Вега.

РОЗДІЛ XI

Стор. 301. *Човен Харона* (міф.) — човен, в якому Харон перевозив тіні померлих через річку Стікс, або Ахерон, у пекло.

РОЗДІЛ XII

Стор 305. *Ніс і Евріал* — герої «Енеїди» Вергілія: супутники Енея, зв'язані між собою найтіснішою дружбою.

Пілад і Орест (міф.). — Орест — син грецького царя Агамемнона і Клітемнестри. Після того як батько Ореста був убитий і йому самому загрожувала така ж доля, він утік, з допомогою своєї сестри Електри, в Колхіду, де в нього зав'язалася така тісна й міцна дружба з сином колхідського царя Пілада, що кожний з них готовий був пожертвувати життям для другого. Дружба Пілада й Ореста стала приказкою.

...друга друг уже не знає...— вірші з історичного романа іспанського письменника Переса де Іта (1544?—1619?) «Громадянські війни в Гранаді». Тростини, про які тут іде мова, в XVI ст. вживалися в потішних воєнних іграх, які полягали в тому що вершники, озброєні тростинами, метали їх один в одного, захищаючись щитами.

Другу друг плює у кашу — рефрен з народного романса, зміст якого зводиться до того, що людина, яка вдає з себе друга, насправді зовсім не є ним.

...від тварин люди одержали багато уроків — усі наведені приклади запозичені Сервантесом з «Природничої історії» Плінія Старшого (23—79 н. е.).

Стор. 306. *Касільдея Вандальська* — тобто Андалузька, по імені германського племені вандалів, що володіли південною частиною Іспанії. Це ім'я вигадане Сервантесом за аналогією з Дульсінеєю Тобоською.

Тартесія — від Тартеса, стародавнього фінікійського торгового міста в південно-західній Іспанії, в гирлі річки Гаудалквівір. Тартесія те саме, що Андалузія.

РОЗДІЛ XIV

Стор. 310. *...севільська* жінка-велетень Хіральда.— Під цим розуміється флюгер, що був установлений на одній з башт севільського собору в 1568 р. і являв собою статую величезних розмірів.

Бики Гісандо — чотири величезні безформні статуї, що знаходяться в околицях Гісандо (біля міста Авіли).

Безодня Кабра — глибока безодня в околицях селища Кабра (в Кордовській провінції), яку марновірні люди приймали за один з входів у пекло.

Хто славного подужав у двобої...— початкові рядки з поеми Алонсо де Ерсілія «Аракуана» (див. прим. до розд. VI першої частини «Дон Кіхота»).

Стор. 311. *...два фунти воску* — на свічки: покарання, до якого засуджувалися члени релігійних братств за порушення статуту.

РОЗДІЛ XVI

Стр. 318. *Глоса* — вірш, написаний на тему віршованого уривку, що служить епіграфом до нього, причому кожний рядок цього епіграфа або теми повторюється в тексті глоси.

Стор. 319. *...заслання на острови Понта* — натяк на римського поета Овідія Назона (43 до н.е.— 18 н.е.), засланого імператором Августом на побережжя Чорного моря, яке носило тоді назву Понта Евксинського (Гостинного моря).

...нагороджують їх (поетів) і навіть вінчають листям дерева, в яке ніколи не б'є блискавка — тобто, згідно з переказами, лаврового дерева.

РОЗДІЛ XVII

Стор. 322 *Дон Мануель Лев'ячий* — рицар з романа Переса де Іта «Громадянські війни в Гранаді», що безстрашно увійшов до клітки з левами, куди його кохана через необережність впустила рукавичку. На цей сюжет написано баладу Шіллера «Рукавичка».

«Собачка» — фабричне клеймо знаменитого толедського зброяра XVI ст. Хульяна дель Вей.

РОЗДІЛ XVIII

Стор. 325.— *О любий скарбе...*— вірші з сонета Гарсіласо де ла Вега.

...перев'язь з тюленячої шкіри (за чутками, Дон Кіхот... страждав нирками).— В епоху Сервантеса вважалося, що перев'язь з тюленячої шкіри оберігає від ниркових захворювань.

Стор. 326. *Право дистрибутивне і комутативне* — терміни середньовічного права. Дистрибутивне (розпо-

дільче) означає розподіл благ і покарань, що належать даній особі відповідно до її вчинків; комутативне (те, що заміщає) означає заміну одного покарання іншим, звичайно в бік його пом'якшення.

Чесноти богословські й кардинальні — богословські терміни. Під *богословськими* розумілися такі чесноти, як віра, надія й милосердя; *кардинальними* вважались основні чесноти, з яких випливають усі інші, а саме розсудливість, сила, стримання та справедливість.

Ніколао-риба — легендарний італійський плавець, напівлюдина, напівриба.

Стор. 327. *... ніби в картезіанській обителі, панувала незвичайна тиша.*— Ченці картезіанського ордену додержували обіту мовчання.

Стор. 328 *...як сказав один поет.*— Під цим розуміється Хуан Баутіста де Вівар, відомий в епоху Сервантеса імпровізатор.

РОЗДІЛ XIX

Стор. 329. *...двоє чи то духовних осіб, оскільки можна було судити з одягу, чи то студентів.*— Одяг студентів і священиків був тоді однаковим.

Стор. 331. *...ні до чого примушувати сайягезця говорити по-толедськи.*— Мова сайягезців, тобто уродженців області Сайяго, вважалася мовою неправильною; мова жителів Толедо, навпаки, вважалася зразком правильної мови.

Дубильні — околиця Толедо; *Сокодовер* — майдан у тому ж місті, місце, де збирався карний набрід; *соборний двір* — служив місцем для прогулянки «верхів» толедського суспільства.

Махалаонда — невелике селище недалеко від Мадріда, синонім глухого закутка.

РОЗДІЛ XX

Стор. 336. *«Розмовний» танець* — пантоміма, супроводжувана танцями і співами.

РОЗДІЛ XXI

Стор. 338. *Патени* — чотирикутні або круглі металеві пластинки з зображенням «святого», якими прикрашали себе селянки.

Стор. 340. *Казани єгипетські.*— Згідно з біблейськими легендами, євреї, що перебували в Єгипті в рабстві і одержували скудну їжу в «казанах єгипетських», опинившись у пустині, пошкодували за тим, що покинули Єгипет, де їм усе-таки не загрожувала голодна смерть.

РОЗДІЛ XXII

Стор. 343. *«Метаморфози, або іспанський Овідій».*— Сервантес придумав цю назву, наслідуючи «Метаморфози» римського поета Овідія.

Ангел Магдаліни — бронзовий флюгер на церкві святої Магдаліни в Саламанці.

Каніо де Весінгерра — канал, в який стікали нечистоти з вулиці Потро в Кордові.

Фонтани Леганітос і Лавап'єс — фонтани для постачання жителів Мадріда питною водою.

Піохо, Каніо Дорадо, Пріора — фонтани на Прадо, широкій алеї в Мадріді, що служила місцем прогулянок.

«Додаток до Вергілія Полідора».— Полідор Вергілій — італьянський письменник — автор трактата «Про винаходи» (1499).

Стор. 346. *Брас* — іспанська міра довжини (1,57 метра).

Божа мати Скеля Франції — образ богородиці, знайдений за переказами, в монастирі домініканського ордену Саламанкської провінції, на вершині гори, що носила назву «Скеля Франції».

Монтесінос і Дурандарт — герої старовинних іспанських романсів. Дурандарт бився в Ронсевальському міжгір'ї і вмер на руках у Монтесіноса. *Белерма* — його кохана.

...сльози проливаюча Гуадіана... дочки Руїдери.— З річкою Гуадіаною та її притоками, так званими лагунами Руїдери, зв'язано народну легенду, яку Сервантес поклав в основу розповіді Дон Кіхота про печеру Монтесіноса.

РОЗДІЛ XXIII

Стор. 351. *Фуггери* — найкрупніші швейцарські банкіри, що фінансували іспанських королів під заставу срібних рудників в Орначуелосі, ртутних копалень в Альмадені і т. ін., які вони експлуатували протягом довгого часу.

Інфант дон Педро Португальський — син португальського короля Жуана I і брат короля Енріке Мореплавця (1394—1460), невтомний збирач географічних карт. Зауваження про нього Дон Кіхота засноване на книзі португальця Гоміжа ді Сантішбана «Історія дона Педро Португальського, що об'їхав сім частин світу», перекладеній іспанською мовою 1595 р.

РОЗДІЛ XXIV

Стор. 352. *...одна високопоставлена особа* — очевидно, натяк на графа Лемоського, якому Сервантес присвятив другу частину свого «Дон Кіхота».

Стор. 353. *Сегідилья* — народно-пісенна форма, вірш з чотирьох або семи рядків, в яких перший і третій — одинадцятискладові і не римуються, а інші — п'ятискладові, закінчуються неповною римою (асонансом); в семирядковій сегідильї п'ятий і сьомий рядки так само одинадцятискладові і не римуються. Особливий жанр являють собою «ламанчські сегідильї» з музичним супроводом і танцями.

Стор. 354. *...заснувати майорат* — те саме, що покласти початок багатству роду. Майоратом називається основна частина спадщини, яка, разом з титулом, переходила з покоління в покоління до старшого сина.

Теренцій — римський комедіограф (195—159 до н.е.), що мав великий вплив на розвиток західноєвропейської драми. Його комедії служили зразком цього жанру не тільки в середні віки, але й пізніше.

РОЗДІЛ XXV

Стор. 355. *Рехідор* — член міської або сільської управи.

Стор. 356. *Визволення Мелісендри.*— Мелісендра та Гайферос — герої старовинних іспанських романсів, в основі яких лежить старо-французька хроніка псевдо-Турпіна. Згідно з романсом, Мелісендра — дочка імператора Карла Великого й наречена його племінника Гайфероса. Напередодні весілля її вкрали маври, в яких вона перебувала протягом багатьох років, поки Гайферос не знайшов її і не визволив з полону.

Герцог Альба — див. прим. до першої частини «Дон Кіхота».

digitized by ukrbiblioteka.org

Стор. 357. *Геркулесові стовпи* — гори на обох берегах Гібралтару, з якими, за переказами, зв'язаний один з дванадцяти подвигів Геркулеса.

Жінка-велетень Андадона — персонаж «Амадіса Галльського», бридка жінка величезного зросту.

Стор. 358. *...креслити... астрологічні фігури.*— Мається на увазі той розділ астрології, який носив назву «пророкуюча астрологія». Астрологія — псевдонаука, яка займалася складанням гороскопів, тобто віщуванням майбутнього, виходячи з того або іншого розташування «сприятливої» чи «несприятливої» зірки в знаках зодіакального кола.

РОЗДІЛ XXVI

Стор. 360 *Замовкли всі: тірійці і троянці...*— початковий рядок другої пісні «Енеїди» Вергілія в іспанському перекладі Грегоріо Фернандеса де Веласко.

Сидить і грає в кості...— перші рядки старовинного романса про Гайфероса й Мелісендру.

Я сказав, а ти вирішуй...— рядок з іншого старовинного романса на ту ж тему.

Меч Дюрандаль — меч Роланда, якому приписувалися у французьких хроніках і середньовічних поемах чудодійні властивості.

...провезти по багатолюдних вулицях міста.— Засуджених інквізицією до публічного бичування возили до місця покарання по міських вулицях верхи на ослі оголеними по пояс; попереду йшли оповісники, що повідомляли про характер злочину та про міру покарання, позаду — загін поліцейських.

Йдуть попереду герольди — вірші із сатиричного «Листа Ескаррамана до Мендес» (1613), що належав перу видатного іспанського сатирика Франсіско Кеведо (1580—1645).

Стор. 361. *Нестор* — один з грецьких царів, що брав участь в облозі Трої і, за переказами, помер у віці 300 років.

Стор. 362. *Вчора мав я ще державу...*— вірші з старовинного романса про останнього готського короля Родріго, за якого на Піренейський півострів вдерлися арабські племена. На сюжет цього романса Пушкін написав вірш «На Іспанію рідну».

РОЗДІЛ XXVII

Стор. 365. *...з берберійського полону* — тобто з полону у маврів. Берберією в той час називалася Північна Африка.

Стор. 366. *Дієго Ордоньєс де Лара.*— Після того, як король Санчо Кастільський був убитий Вельїдо Дольфосом, під час облоги Самори, Дієго Ордоньєс де Лара, обурений тим, що жителі Самори дали притулок убивці, кинув виклик усьому населенню міста, обвинувачуючи їх у співучасті в зрадництві.

Стор. 368. *...склали б трофей...*— Трофей — пам'ятник перемоги, у греків споруджувався на місці перемоги і увішувався захопленими обладунками.

РОЗДІЛ XXIX

Стор. 371. *Рифейські гори* — різні автори старовини по-різному уявляли собі, де знаходяться ці гори. Більшість вважала, що вони розташовані на далекій півночі.

...коли б була зі мною астролябія. — За часів Сервантеса широту й довготу вимірювали з допомогою астролябії.

Стор. 374. *...це місце було б для них Троєю* — тобто місцем остаточної катастрофи й загибелі, як це сталося колись з Троєю, від якої залишилися самі руїни.

РОЗДІЛ XXXI

Стор. 377. *Дуенья* — звичайно літня жінка, найчастіше вдова із збіднілої дворянської родини, що ставала на службу до багатої й родовитої жінки, при якій вона виконувала обов'язки компаньйонки, а то й просто покоївки. Дуеньї, незважаючи на вкрай принизливе становище в родині хазяйки, звичайно чванилися своїм родоводом і тому були мішенню для насмішок у тодішній літературі — такою ж мірою, як осміювався типовий для того часу збіднілий дворянин, що закутувався в плащ, під яким не було навіть натільної сорочки, і все ж зараховував себе до розряду «обраних».

РОЗДІЛ XXXII

Стор. 384. *Паррасій* — грецький живописець (перша половина IV ст. до н. е.).

Тімант — грецький живописець (IV ст. до н.е.).

Апеллес — видатний грецький живописець (перша половина IV ст. до н. е.).

Лісіпп — грецький скульптор і ливарник (перша половина IV ст. до н.е.).

РОЗДІЛ XXXIII

Стор. 387. *Крісло ... Сіда Руй-Діаса Воїтеля* — мармурове крісло, яке, згідно з переказами, Руй Діас (див. прим. до першої частини «Дон Кіхота») захопив серед інших трофеїв при відвоюванні Валенсії у маврів.

Стор. 388. *...селянина Вамбу відірвали ж од волів.*— Мається на увазі один з останніх готських королів Вамба (672—680), якому народна легенда приписувала селянське походження, хоч він був з вищої знаті.

РОЗДІЛ XXXIV

Стор. 393. *Командор Грецький.*— Мається на увазі Фернан Нуньєс де Гусман, упорядник збірки прислів'їв, командор ордену Сант'яго і викладач грецької мови в університетах, прозваний за це Грецьким командором.

РОЗДІЛ XXXV

Стор. 395. *Діт* (міф.) — те саме, що Плутон — бог підземного царства.

Стор. 397. *Кацик* — старшина, вождь в індійців, у даному випадку індієць взагалі.

РОЗДІЛ XXXVI

Стор. 398. *Хоч і славно мене висікли, зате я славно верхи прокатався* — приказка, що натякала на процедуру шмагання як одного з покарань, до яких засуджувала свої жертви інквізиція (див. прим. до розд. XXVI).

РОЗДІЛ XXXVIII

Стор. 401. *Мартоська горошина* — м. Мартос (в Андалузії) славилося в той час бобовими культурами.

Стор. 403. *За любов мою за щиру...*— вірші італьянського поета-імпровізатора XV ст. Серафіно Аквілано (1466—1500), що користувався в свій час великою популярністю.

Смерть, повій своїм крилом...— вірші, що належали іспанському поетові Ескріба (кінець XV — початок XVI ст.).

Острови Ящірок — народна назва ненаселених островів. *Засилати на острови Ящірок* — аналогічно російському виразу: «куда Макар телят не гонял».

Фенікс Аравії — див. прим. до першої частини «Дон Кіхота».

Вінець Аріадни (міф.) — золотий вінець, прикрашений коштовним індійським камінням, піднесений Діонісом Аріадні. Згідно з міфом, Тезей, після того як Аріадна допомогла йому вибратися з крітського лабіринта з допомогою нитки (так звана нитка Аріадни), яку вона йому дала, по-зрадницькому покинув її на острові Наксосе, де її знайшов Діоніс і зробив своєю безсмертною дружиною.

Коні Сонця (міф.) — коні, які були запряжені в колісницю Феба (Сонця).

Червонія.— В оригіналі — Тібар, що по-арабському означає «золото». Так називали за часів Сервантеса Золотий берег в Африці.

Бальзам Панкайї.— Панкайя — неіснуюча країна в Аравії, згідно з легендою — батьківщина фенікса, що славилася ароматними рослинами.

РОЗДІЛ XL

Стор. 406. *Беллерофонт* (міф.) — син корінфського царя Главка, що переміг триголове вогнедишне чудовисько Химеру з допомогою крилатого коня Пегаса. Коли Беллерофонт захотів піднятися на Пегасі на небо, Пегас скинув його і злетів сам, після чого був перетворений на сузір'я.

Боотос, Періфой (міф.).— Боотос — грецька назва сузір'я Волопас, Періфой (міф.)— друг Тезея, що спустився разом з останнім у підземне царство, щоб викрасти Прозерпіну: при цьому обох їх схопили і закували в кайдани. Тут Боотос і Періфой названі помилково, замість Пірея та Ео, двох з чотирьох коней Сонця.

РОЗДІЛ XLI

Стор. 409. *Троянський Палладіум* (міф.) — зображення богині Паллади, що ніби впало на Трою і вважалося запорукою недоторканності цього міста.

Стор. 412. *Перальвіліо* — місце покарання злочинців, підсудних Святому братству, тобто поліції інквізиції (поблизу міста Сьюдад Реаля в Ламанчі).

Сміливий юнак (міф.).— Мається на увазі Фаетон, що насмілився правити колісницею батька свого Феба (Сонця) і поплатився за це життям.

...ми вже досягли другого пояса повітря.— В своїх міркуваннях на цю тему Дон Кіхот виходить із системи Птоломея, що панувала в науці на всьому протязі середніх віків. Згідно з цією системою, всі важкі елементи прагнуть до центра світу і скупчуються навколо нього, утворюючи шароподібну масу землі. Легші елементи, як вода, повітря, вогонь, послідовними шарами розташовуються один над одним. Крім чотирьох елементів, що складають світ видимий (земля, вода, повітря, вогонь), є п'ятий елемент — абсолютний ефір, з якого складаються небесні світила.

...історію ліценціата Торральби... став свіжим знаменитого розгрому й приступу.— Мова йде про розграбування Риму в травні 1527 р. ландскнехтами Карла V. Солдати облягали будинки під звуки флейт і вбивали всіх, хто в них ховався. Герцог Бурбонський, один з полководців Карла V, був убитий під час цієї облоги. Солдати Карла V роз'їжджали по місту верхи на папських мулах з єпископськими мітрами на головах і мантіями на плечах, збирались у Ватікані на блазенські конклави, на одному з яких був повалений папа Климент VII. Лікар Еухеніо Торральба, дізнавшись про ці безчинства, почав про них розповідати і потрапив за це в лапи інквізиції, а та, пред'явивши йому обвинувачення в чаклунстві, засудила його до спалення.

Стор. 412. *...мимо семи кізочок.*— Під цим розуміється сім зірок у сузір'ї Тельця.

РОЗДІЛ XLIII

Стор. 416. *«За благе мовчання всі тебе зватимуть Санчо»* — натяк на іспанську приказку: «Хто вміє мовчати, того зовуть Санчо» (по співзвучності слів: «санто» — святий і Санчо).

РОЗДІЛ XLIV

Стор. 418. *Повісті відокремлені і пристроєні* — тобто повісті, що вкраплені в роман, але не мають безпосереднього відношення до його розповідної тканини, як, наприклад, «Повість про безрозсудно-допитливого», і повісті, зв'язані з нею, як, наприклад, про Хрізостома та Марселя і т. ін.

Стор. 420. *Великий кордовський поет* — іспанський поет Хуан де Мена (1411—1456), один з перших поетів епохи Відродження, що йшов у своїй поемі «Лабіринт фортуни» по слідах «Божественної комедії» Данте.

Стор. 421. *...цей новонароджений Еней* — натяк на головного героя «Енеїди» Вергілія, який раптово покинув закохану в нього Дідону.

Хака — гірський ланцюг в Іспанії.

Стор. 422. *Енарес, Харама, Тахо, Мансанарес, Пісуерга і Арланса* — річки в Іспанії.

Не дивися з круч Тарпея... Нероне...— Тарпейська скеля в стародавньому Римі, з якої скидали засуджених до смерті злочинців. За переказами, Нерон з цієї скелі милувався пожежею Рима.

РОЗДІЛ XLV

Стор. 422. *...оглядач антиподів... солодкий обертальник глечиків... Тімбрій... Феб, стрілець для одних, лікар для інших* — прізвиська Феба (Аполлона), бога світла, віщування, медицини й поезії. Оглядач антиподів — це прізвисько Феба пояснюється тодішніми уявленнями про нерухомість землі, внаслідок чого вважалося, що сонце, обертаючись навколо землі, освітлює також і тих, хто живе «внизу», під ногами в людей, що знаходяться нагорі. Обертальник глечиків — Феб, названий так тому, що сонячне тепло, викликаючи спрагу в людей, примушує їх вдаватися до прохолодних напоїв, які виготовляються в мідних глечиках, охолоджуваних шляхом обертання їх в якій-небудь посудині, наповненій снігом.

Стор. 423. *Баратарія* — від іспанського слова barato, тобто дешевий.

Стор. 424. *Хрест губернаторського жезла* — верхня частина жезла мала форму хреста, який на суді служив для присяги.

digitized by ukrbiblioteka.org

РОЗДІЛ XLVI

Стор 426. *Віола* — музичний інструмент на зразок скрипки, але з товщими струнами і нижчим звучанням.

Стор. 428. *Апарисієве* масло — оливкове масло з домішкою різних ліків. Ліки ці були настільки дорогими, що ввійшли в приказку: «Дорого, як апарисієве масло».

РОЗДІЛ XLVII

Стор. 429. *Тіртеафуера* — селище в Толедській провінції. Само слово «Тіртеафуера» буквально означає: «йди геть».

РОЗДІЛ XLVIII

Стор. 436. *...поцілував собі праву руку* — на знак вірності даному слову.

...тому що він горець.— Жителі північних гірських районів Іспанії гордилися тим, що вони перші поклали початок реконкісті (відвоюванню територій, захоплених у них арабами в VIII ст.) і вважали себе тому знатними людьми

Стор. 437. *Фонтанелі* — штучні рани на ногах, з допомогою яких за часів Сервантеса лікували хворих, щоб дати вихід «поганим сокам» з тіла.

РОЗДІЛ XLIX

Стор. 439. *Как* — див. прим. до першої частини «Дон Кіхота».

Андраділья.— Гадають, що це ім'я знаменитого в той час шулера.

РОЗДІЛ L

Стор. 443. *...аранхуеських її фонтанів.*— Аранхуес— місто в Іспанії, на відстані 49 кілометрів од Мадріда, на лівому березі Тахо; було відоме своїми фонтанами. Сервантес грає на словах: фонтанель і фонтан.

Стор. 445. *...коралі для читання «Богородиці», литого золота бусинки — для «Отче наш».*— Подарунок герцогині являв собою чотки, які можна було носити і як коралі.

Довгі штани — натяк на те, що довгі штани, замість коротких шароварів, могли носити тільки багаті люди.

Дорожня маска — суконна маска з отворами для очей, що служила для захисту від холоду і куряви під час подорожування. Такі маски носили тільки знатні особи.

РОЗДІЛ LI

Стор. 448. *...подібний до колоди, до царя жаб* — натяк на байку римського байкаря Федра «Жаби, що просять короля», в якій Юпітер у відповідь на прохання жаб кинув їм колоду, але оскільки вони поставилися із зневагою до такого короля, він послав їм дракона, який пожер їх усіх.

Стор. 449. *...заплатіть... за доставку.*— В ті часи за доставку листа платив одержувач.

РОЗДІЛ LII

Стор. 452. *Аюнтам'єнто* — міська або сільська рада, в даному випадку — будинок ради.

РОЗДІЛ LIII

Стор. 456. *...мурашині крильця* — натяк на прислів'я: «На біду в мурашки крила виросли».

РОЗДІЛ LIV

Стор. 458. *...чорного кольору страва, нібито називана* кав'яль — мається на увазі чорна ікра.

Стор. 459. *...нітрохи не журився* — іронічно переосмислена цитата з романса про Нерона, що спокійно дивився, як горів Рим.

...настрахав і вжахнув... той указ.— Перший указ про вигнання з Іспанії морисків (насильно навернених до християнства маврів) був опублікований 1609 р. Він стосувався морисків, що проживали в Гранаді, Мурсії та Андалузії. Другий указ, від 10 липня 1610 р., зачепив морисків Кастилії, Естремадури й Ламанчі. Морискам, що проживали в долині Ріоте (звідки й був родом друг Санчо Панси), зв'язаним шлюбами з місцевим християнським населенням, дозволено було залишитися, але указом від 19 жовтня 1613 р. були вигнані й вони. Протягом трьох днів мориски під страхом покарання на смерть повинні були сісти на судна і вирушити в Африку, маючи при собі тільки те, що могли понести на руках. Майно їхнє було конфісковане; не дозволялося брати з собою ні золота, ні срібла, ні грошей. Головною призвідницею вигнання була церква, яка була зацікавлена в тому, щоб посилити в масах релігійний фанатизм і тим самим одвернути їхню увагу від злочинного правління короля Філіппа III та його фаворитів.

Стор. 460. *... боялися порушити королівський указ.*— Указ 1609 р. загрожував конфіскацією майна іспанцям за подання допомоги й надання притулку морискам по закінченні строку, визначеного для їхньої висилки за межі Іспанії.

РОЗДІЛ LV

Стор. 462. *Палаци Гальяни* — так називалися руїни стародавнього будинку в Толедо, з яким пов'язано дуже багато легенд. Легенда приписує спорудження цього палацу батькові маврітанської принцеси Гальяни, що згодом нібито вийшла заміж за Карла Великого.

РОЗДІЛ LVI

Стор. 464. *Кінь фризької породи* — мається на увазі порода коней з Фрисланда (Голландія).

РОЗДІЛ LVII

Стор. 467. *Втікач Еней, Бірено безсердечний...*— натяк на те, що Еней, герой «Енсіди» Вергілія, покинув закохану в нього Дідону, а Бірено, герой «Несамовитого Роланда» Аріосто, покинув свою кохану Олімпію.

Марчена, Лоха — міста в Іспанії: Марчена — на відстані 40 кілометрів од Севільї, Лоха — 45 кілометрів од Гранади.

«Хвилька», «гарба», «кеп» — назви картярських ігор.

РОЗДІЛ LVIII

Стор. 470. *Гриф* (міф.) — чудовисько з головою орла й тулубом лева.

Який-небудь Мендоса розсипле на столі сіль, і по серцю в нього одразу ж розсиплеться туга...—приказка, що висміює поширене в деяких іспанських сім'ях марновірство.

Сціпіон — римський полководець Публій Корнелій Сціпіон (185—147 до н. е.), що воював проти Карфагена і зруйнував його (146 до н. е.).

Стор. 471. *Дієго* — те саме, що Яго.

«Святий Яго, замкни Іспанію!» — старовинний бойовий клич іспанців у битвах з маврами: «Santiago, y cierra España!» (Святий Яго з нами — громи, Іспаніє!). Санчо плутає два значення «cerrar»: громити, крушити і зачиняти, замикати.

Агаряни — поширена в той час загальна назва африканських народів.

... ревнивий бог ковалів обплутав Венеру й Марса (міф).— Згідно з міфом, Вулкан, бог ковальської майстерності, обплутав сіткою, зробленою з алмазів, свою дружину і Марса, з яким вона зраджувала йому.

Стор. 472. *Еклога* — в епоху Сервантеса загальне визначення для різних видів пасторального жанру.

Гарсіласо — мається на увазі Гарсіласо де ла Вега.

Камоенс — найвидатніший португальський поет (1524—1580).

Актеон... Діана (міф.). — Актеон, на покарання за те, що він побачив Діану під час купання, був обернений нею в оленя, після чого його загризли його ж собаки.

Стор. 476. *... мені не страшні ніякі бики, хоч би найдикіші з тих, яких ростить на своїх берегах річка Харама.* — Пасовиська на берегах ріки Харами нібито мали, згідно з уявленнями, що панували тоді, властивості, які надавали особливої сили бикам, що паслися на них.

РОЗДІЛ LIX

Стор. 479. *Дон Кіхот розлюбив Дульсінею Тобоську.* — В Авельянеди, автора фальшивої другої частини «Дон Кіхота», герой, втративши будь-яку надію на зняття чарів з Дульсінеї, відрікається од неї і привласнює собі прізвисько «Рицаря без кохання».

РОЗДІЛ LX

Стор. 482. *Я не скидаю і не ставлю на престол королів* — приказка, зобов'язана своїм походженням старовинному романсу, в якому розповідається про те, як іспанський король Педро Жорстокий (1350—1369) вступив в єдиноборство з своїм братом Енріке і був повалений ним на землю. Енріке покликав собі на допомогу Бертрана Клакена, французького воєначальника, в наметі якого все це відбувалося та який при тому вигукнув: «Я не скидаю і не ставлю на престол короля, я тільки допомагаю моєму панові як вірний слуга».

Тут ти, зраднику, й помреш... — вірші з старовинного романса.

Стор. 483. *... ми недалеко від Барселони.* — В ті часи Барселона та її околиці постійно підлягали нападам розбійницьких ватаг. Про це див. також «Галатею», інтермедію «Саламанкська печера», новелу «Дві дівчини». Незважаючи на ліквідацію феодальних відносин, крупні каталонські землевласники, не мирячись з новим положенням, продовжували вимагати від селян виконання феодальних зобов'язань у всьому їхньому обсязі. Для боротьби з селянами, що чинили опір феодальній експлуатації, за указом каталонського віцекороля в 1602 р., була створена міліція під назвою «Союз», основним завданням якої була боротьба із згаданими розбійницькими ватагами. Це привело до справжньої громадянської війни, бо міліція, що набиралася з народу, нерідко повертала свою зброю проти сеньйорів. Під час громадянської війни, що розпочалася, одні називалися «нієррами», а другі — «каделлями». Ватажком одного з таких загонів і був згадуваний тут Роке Гінарт, син селянина.

Озіріс (міф.),— єгипетський бог, якого Роке Гінарт змішує з Бузірісом, легендарним сіцілійським тираном.

РОЗДІЛ LXI

Стор. 490. *... ясний лик Аврори... хоч і не пестив слуху людського.* — Образний вираз. В основі його лежить міф про Мемнона, сина Аврори, вбитого Ахіллесом. Міф про Мемнона був потім зв'язаний з колосальною статуєю поблизу Фів, зруйнованою землетрусом. Уламки цієї статуї при першому промінні сонця, що сходить, видавали звук, схожий на звук струни, що обривається, на підставі чого і створилася легенда, нібито Мемнон відповідає цим на привітання своєї матері.

Стор. 492. *... ту, яку недавно випустив у світ арагонець.* — Автор фальшивої другої частини «Дон Кіхота» Авельянеда видавав себе за уродженця Тордесільяса, розташованого в Арагонській провінції.

РОЗДІЛ LXII

Стор. 492. *Ескотільо* — астролог-шарлатан.

Стор. 496. *Скачки з кільцями* — полягали в тому, що вершник на всьому скаку старався продіти свій спис у кільце, яке висіло на стрічці.

Стор. 498. *«Вірний пастух»* — пасторальна віршована трагікомедія італійського поета Гваріні (1537—1612), перекладена на іспанську мову Крістовалем Суаресом де Фігероа в 1602 р.

«Амінта» — пастораль італійського поета Торквато Тассо (1544—1595), перекладена на іспанську мову в 1607 р. Хуаном Мартінесом де Хауреги, поетом і художником, другом Сервантеса.

Стор. 499. *Кватрин* — старовинна італійська дрібна монета.

«Світоч душі» — богословський трактат домініканського ченця Феліпе де Менесес «Світоч душі християнської проти сліпого невідання», перше видання якої вийшло в 1556 р.

... діждеться свиня Мартинового дня. — В іспанських селах був звичай колоти свиней у Мартинів день (11 листопада).

РОЗДІЛ LXIII

Стор. 500. *Монжуїк* — фортеця, що підносилася над Барселоною.

Стор. 502. *Ана Феліс* — *«Феліс»* буквально означає «щаслива».

РОЗДІЛ LXIV

Стор. 504. *Левант* — назва східної частини Піренейського півострова.

digitized by ukrbiblioteka.org

РОЗДІЛ LXV

Стор. 508. *Бернардіно де Веласко* — головний комісар кастільської піхоти, що відзначався великою жорстокістю. Йому було доручено нагляд за виселенням морисків.

Очі Аргуса (міф.) — Аргус — стоокий велетень, якому Юнона звеліла стерегти кохану Юпітера — Іо, обернену нею в корову.

РОЗДІЛ LXVII

Стор. 512. *Боскан назвався Неморосо.* — Неморосо — у перекладі «житель лісу». Натяк на 1-у й 2-у еклоги Гарсіласо де ла Вега, в яких виступають пастухи Салісіо і Неморосо. За часів Сервантеса вважалося, що під ім'ям Неморосо виступає поет Хуан Боскан (помер 1542 р.). Згідно з розвідками сучасних дослідників, під ім'ям Неморосо виступає сам Гарсіласо де ла Вега.

РОЗДІЛ LXIX

Стор. 517. *Пальмова... гілка.*— В Іспанії підтримується староримський звичай вкладати в руки померлих дівиць пальмову гілку.

Радамант і Мінос (міф.) — судді підземного царства.

Стор. 518. *Пихатий Немврод.* — Згідно з біблейською легендою, Немврод, засновник вавілонського царства, спорудив високу башту з метою добратися до неба, але, щоб покарати за його сміливий намір, бог зруйнував башту і змішав мови всіх людей, що будували її.

РОЗДІЛ LXX

Стор. 520. *Ти, до скарг байдужий, як отой мармур...* — строфа з еклоги Гарсіласо де ла Вега.

Стор. 521. ... *шлях її від народження до труни недовгий.* — Фальшивий «Дон Кіхот» зовсім не користувався успіхом у сучасників і не перевидавався на всьому протязі XVI та першої половини XVII ст.

РОЗДІЛ LXXI

Стор. 523. *Колеса Аполлонової колісниці* (міф.) — на якій Аполлон, бог сонця, об'їжджав небосхил, освітлюючи й зігріваючи землю.

РОЗДІЛ LXXIII

Стор. 530. ... *нарядніший від самого Мінго* — натяк на вбрання Мінго Ревульго, описане в «Куплетах Мінго Ревульго» (див. прим. до пролога другої частини «Дон Кіхота»).

Стор. 531. *Гей, пастуше, звідки ти?..* — рядки з народної пісні.

РОЗДІЛ LXXIV

Стор. 531. ... *еклога сильніша за Саннадзарові.* — Джакомо Саннадзаро—італьянський поет (1458—1530), автор пасторального роману «Аркадія» (1504), який зробив великий вплив на розвиток пасторального жанру в Європі. Прозаїчний текст цього роману перемежається віршованими еклогами.

Стор. 534. ... *сім грецьких міст сперечалися із-за Гомера.* — Існує античний двовірш про «сім міст», що приписували собі честь бути батьківщиною Гомера, про яку напевно нічого невідомо.

Стор. 535. *Брехливий тордесільяський писака* — тобто автор фальшивого «Дон Кіхота».

... *перетягувати їх у Стару Кастілію.*— У фіналі фальшивої частини «Дон Кіхота» дається обіцянка розповісти про пригоди Дон Кіхота у Старій Кастілії.

digitized by ukrbiblioteka.org

ЗМІСТ

Частина перша

Герцогові Бехарському. Пролог 7
Розділ I, який розповідає про вдачу і спосіб життя славного ідальго Дон Кіхота Ламанчського . . 17
Розділ II, що розповідає про перший виїзд хитромудрого Дон Кіхота з його володінь 21
Розділ III, в якому розповідається про те, яким кумедним способом Дон Кіхот був посвячений у рицарі 23
Розділ IV. Про те, що сталося з рицарем нашим, коли він виїхав з заїзду 27
Розділ V, в якому продовжується розповідь про злигодні нашого рицаря 32
Розділ VI. Про старанний і кумедний огляд, який священик і цирульник зробили в книгосховищі хитромудрого нашого ідальго 35
Розділ VII. Про другий виїзд доброго нашого рицаря Дон Кіхота Ламанчського 38
Розділ VIII. Про славну перемогу, здобуту доблесним Дон Кіхотом у страшній і досі нечуваній битві з вітряками, а також і про інші події, про які ми не без приємності згадаємо 42
Розділ IX, який розповідає про результат і кінець незвичайного поєдинку між безстрашним біскайцем і відважним ламанчцем 47
Розділ X. Про дотепну розмову, яку провадили між собою Дон Кіхот і його зброєносець Санчо Панса 49
Розділ XI. Про те, що відбулося між Дон Кіхотом і козопасами 52
Розділ XII. Що один козопас розповів тим, хто був з Дон Кіхотом 55
Розділ XIII, який містить кінець повісті про пастушку Марселу і розповідає про інші події . . 58
Розділ XIV, в якому наводяться пройняті відчаєм вірші покійного пастуха і описуються різні несподівані події 62
Розділ XV, в якому розповідається про злополучну пригоду Дон Кіхота з жорстокими янгуасцями . 65
Розділ XVI. Про те, що сталося з хитромудрим ідальго в заїзді, який він прийняв за якийсь замок 71
Розділ XVII, в якому описуються нові незліченні бідування, що чекали мужнього Дон Кіхота і його вірного зброєносця Санчо Пансу в заїзді, який наш рицар, на своє нещастя, прийняв за якийсь замок 74
Розділ XVIII, що містить зауваження, якими Санчо Панса поділився з своїм паном Дон Кіхотом, і розповідає про різні події, варті, щоб їх згадати 81
Розділ XIX. Про глибокодумні зауваження, якими Санчо поділився з своїм паном, про пригоду з мертвим тілом, а також про інші незвичайні пригоди 86
Розділ XX. Про досі небачений і нечуваний подвиг, якого жоден славний рицар на світі не робив з меншою для себе небезпекою, ніж доблесний Дон Кіхот Ламанчський 89
Розділ XXI, що розповідає про велику пригоду, яка ознаменувалася цінним придбанням у вигляді Мамбрінового шолома, а також і про інші події, що трапилися з нашим непереможним рицарем 96
Розділ XXII. Про те, як Дон Кіхот визволив багатьох нещасних, яких насильно вели туди, куди вони не мали ні найменшого бажання йти . . 101
Розділ XXIII. Про те, що трапилося з прославленим Дон Кіхотом у Сьєррі Морені, тобто про одну з найрідкісніших пригод, про які йде мова у правдивій цій історії 108
Розділ XXIV, в якому продовжується розповідь про пригоду в Сьєррі Морені 115
Розділ XXV, в якому розповідається про незвичайні події, що трапилися в Сьєррі Морені з відважним рицарем Ламанчським, і про покуту, яку він, за прикладом Похмурого Красуня, на себе наклав 119
Розділ XXVI, в якому мова йде про нові дивні вчинки, що їх Дон Кіхот як закоханий знайшов за потрібне зробити в Сьєррі Морені 128
Розділ XXVII. Про те, як священик і цирульник справилися з своїм завданням, а також і про інші речі, варті того, щоб їх згадати на сторінках великої цієї історії 131
Розділ XXVIII, який розповідає про нову цікаву пригоду, що сталася з священиком та цирульником у тих же горах 139
Розділ XXIX, що розповідає про те, яким кумедним і хитромудрим способом закоханий наш рицар позбавлений був від жорстокої покути, яку він на себе наклав 146
Розділ XXX, що розповідає про дотепність чарівної Доротеї і ще про дещо надто приємне і захоплююче 154
Розділ XXXI. Про цікаву розмову, яку вели між собою Дон Кіхот і його зброєносець Санчо Панса, а також і про інші події 158
Розділ XXXII, який розповідає про те, що сталося з Дон Кіхотом і з усім його почтом у заїзді 162

Розділ XXXIII, в якому розповідається повість про безрозсудно-допитливого 166
Розділ XXXIV, в якому вміщено продовження повісті про безрозсудно-допитливого 174
Розділ XXXV, в якому мова йде про жорстоку і безприкладну битву Дон Кіхота з бурдюками червоного вина і закінчується повість про безрозсудно-допитливого 183
Розділ XXXVI, в якому йде мова про інші рідкісні пригоди, що в заїзді трапились 187
Розділ XXXVII, в якому продовжується історія славної інфанти Мікомікони і розповідається про інші кумедні пригоди 191
Розділ XXXVIII, в якому наводиться цікава промова Дон Кіхота про воєнне поприще і вченість 195
Розділ XXXIX, в якому полонений розповідає про своє життя і про свої злигодні 197
Розділ XL, в якому продовжується історія полоненого 202
Розділ XLI, в якому полонений усе ще продовжує свою розповідь 207
Розділ XLII, який розповідає про те, що ще сталося в заїзді, і про багато інших, вартих уваги речей 216
Розділ XLIII, в якому розповідається цікава історія погонича мулів і описуються інші незвичайні пригоди, що в заїзді трапилися 219
Розділ XLIV, в якому продовжується розповідь про нечувані події в заїзді 224
Розділ XLV, в якому остаточно вирішуються сумніви з приводу Мамбрінового шолома та сідла, а також з усією можливою правдивістю розповідається про інші пригоди 228
Розділ XLVI. Про визначну пригоду з стражниками і про велику лють доброго нашого рицаря Дон Кіхота 231
Розділ XLVII. Про те, яким незвичайним способом був зачарований Дон Кіхот, так само як і про інші вікопомні події 236
Розділ XLVIII, в якому каноник продовжує міркувати про рицарські романи, а також і про інші речі, гідні його розуму 241
Розділ XLIX, в якому наводиться розумна розмова між Санчо Пансою і його паном Дон Кіхотом 244
Розділ L. Про дотепну суперечку, яка відбулася між Дон Кіхотом та каноником, а також і про інші події 247
Розділ LI, в якому наводиться все, що козопас розповів тим, які супроводжували Дон Кіхота . 251
Розділ LII. Про сутичку Дон Кіхота з козопасом і про рідкісну пригоду з тими, що бичувалися, яку Дон Кіхот, добре попотівши, довів до переможного кінця 254

Частина друга

Присвята графові Лемоському 263
Пролог. До читача 265
Розділ I. Про розмову, яку священик і цирульник провадили з Дон Кіхотом з приводу його хвороби 269
Розділ II, що розповідає про визначну суперечку Санчо Панси з племінницею й ключницею Дон-Кіхотовими, так само як і про інші кумедні речі 274
Розділ III. Про сміховинну розмову, що відбувалася між Дон Кіхотом, Санчо Пансою та бакалавром Самсоном Карраско 276
Розділ IV, в якому Санчо Панса розв'язує неясні питання для бакалавра Самсона Карраско, а також відбуваються події, про які варто дізнатися й розповісти 280
Розділ V. Про дотепну й цікаву розмову, яку провадили між собою Санчо Панса та дружина його Тереса Панса, так само як і про інші події, про які ми не без приємності згадаємо . . 282
Розділ VI. Про що обмінявся думками Дон Кіхот з своєю племінницею та ключницею, і це один з найважливіших розділів у всій історії . . . 285
Розділ VII. Про що говорили між собою Дон Кіхот і його зброєносець, так само як і про інші достославні події 287
Розділ VIII, в якому розповідається про те, що сталося з Дон Кіхотом по дорозі до сеньйори Дульсінеї Тобоської 290
Розділ IX, в якому розповідається про те, що з нього буде видно 294
Розділ X, в якому розповідається про те, як влучно пощастило Санчо зачарувати Дульсінею, а так само й про інші події, такі ж смішні, як і справжні 296
Розділ XI. Про незвичайну пригоду доблесного Дон Кіхота з колісницею, тобто з возом Судилища Смерті 300
Розділ XII. Про незвичайну пригоду доблесного Дон Кіхота з відважним Рицарем Дзеркал . . 304
Розділ XIII, в якому продовжується пригода з Рицарем Лісу і наводиться розумна, мирна та надзвичайна розмова двох зброєносців 307
Розділ XIV, в якому продовжується пригода з Рицарем Лісу 310
Розділ XV, в якому розповідається і повідомляється про те, хто такі були Рицар Дзеркал та його зброєносець 314
Розділ XVI. Про те, що відбулося між Дон Кіхотом і одним розсудливим ламанчським дворянином 315
Розділ XVII, з якого видно, яких вершин і меж могла досягти й досягла нечувана мужність Дон Кіхота, і в якому мова йде про пригоду з левами, що її Дон Кіхотові вдалося щасливо завершити 320
Розділ XVIII. Про те, що сталося з Дон Кіхотом у замку, тобто в домі Рицаря Зеленого Плаща, так само як і про інші незвичайні події . . . 325
Розділ XIX, в якому розповідається про пригоду з закоханим пастухом, так само як і про інші справді забавні події 329
Розділ XX, в якому розповідається про весілля Камачо Багатого і про пригоду з Басиліо Бідним 332
Розділ XXI, в якому продовжується весілля Камачо і відбуваються інші цікаві події 338
Розділ XXII, в якому розповідається про велику пригоду в печері Монтесіноса, в самому серці Ламанчі; ця пригода для доблесного Дон Кіхота Ламанчського повним увінчалась успіхом . . 342
Розділ XXIII. Про дивні речі, які, за словами невгамовного Дон Кіхота, довелось йому бачити в глибокій печері Монтесіноса, настільки неймовірні і приголомшливі, що справжність пригоди цієї перебуває під сумнівом 346

digitized by ukrbiblioteka.org

Розділ XXIV, в якому мова йде про всякі дрібниці, такі ж безглузді, як і необхідні для правильного розуміння великої цієї історії 352
Розділ XXV, в якому зав'язується пригода з ослячим ревом і забавна пригода з якимсь райошником, а також наводяться достопам'ятні пророцтва мавпи-віщунки 354
Розділ XXVI, в якому продовжується забавна пригода з райошником і розповідається про інші справді чудові речі 360
Розділ XXVII, в якому пояснюється, хто такі були маесе Педро та його мавпа, і розповідається про невдалий для Дон Кіхота наслідок пригоди з ослячим ревом, яка закінчилася не так, як він хотів і розраховував 364
Розділ XXVIII. Про події, що, як говорить Бенінхалі, стануть відомі тому, хто за них прочитає, якщо тільки він читатиме уважно 368
Розділ XXIX. Про славну пригоду з зачарованим човном 370
Розділ XXX. Про те, що сталося між Дон Кіхотом і прекрасною мисливицею 374
Розділ XXXI, який розповідає про багато великих подій 377
Розділ XXXII. Про те, як Дон Кіхот відповів своєму огудникові, а також і про інші події, і важливі й кумедні 381
Розділ XXXIII. Про приємну розмову герцогині та її покоївок з Санчо, гідну бути прочитаною й відміченою 387
Розділ XXXIV, в якому розповідається про те, як було винайдено спосіб зняти чари з незрівнянної Дульсінеї Тобоської, що являє собою одну з найславетніших пригод у всій цій книзі . . . 391
Розділ XXXV, в якому продовжується розповідь про те, як Дон Кіхот дізнався про спосіб зняти чари з Дульсінеї, а так само й про інші дивовижні події 395
Розділ XXXVI, в якому розповідається про незвичайну й небувалу пригоду з дуеньею Гореваною, інакше називаною графинею Трифальді, та наводиться лист, який Санчо Панса написав дружині своїй Тересі Панса 398
Розділ XXXVII, в якому продовжується славна пригода з дуеньею Гореваною 400
Розділ XXXVIII, в якому наводиться розповідь дуеньї Горевани про її недолю 401
Розділ XXXIX, в якому Трифальді продовжує дивну свою і вікопомну історію 404
Розділ XL. Про речі, що мають відношення і стосуються цієї пригоди і вікопомної цієї історії 405
Розділ XLI. Про те, як з'явився Клавіленіо, і про те, чим закінчилась оця пригода, що затягнулася 408
Розділ XLII. Про поради, які Дон Кіхот дав Санчо Пансі перед тим, як той відправився управляти островом, а також і про інші надто важливі речі 412
Розділ XLIII. Про другу частину порад, даних Дон Кіхотом Санчо Пансі 415
Розділ XLIV. Про те, як Санчо Панса прийняв кермо влади, і про одну незвичайну пригоду Дон Кіхота в герцогському замку 417
Розділ XLV. Про те, як премудрий Санчо Панса вступив у володіння своїм островом і як він почав ним управляти 422
Розділ XLVI. Про жахливий гармидер з дзвіночками та котами, що перервав освідчення Дон Кіхота з закоханою Альтісідорою 426
Розділ XLVII, в якому продовжується розповідь про те, як Санчо Панса поводив себе на посаді губернатора 428
Розділ XLVIII. Про те, що сталося між Дон Кіхотом і дуеньєю герцогині доньєю Родрігес, так само як і про інші події, достойні запису й увічнення 433
Розділ XLIX. Про те, що сталося з Санчо Пансою, поки він дозором обходив острів 438
Розділ L, в якому з'ясовується, хто були ці чарівники й кати, які висікли дуенью і общипали та подряпали Дон Кіхота, і розповідається про те, як паж герцогині доставив лист Терези Панса, дружині Санчо Панси 443
Розділ LI. Про те, як Санчо Панса губернаторствував далі, а також і про інші воістину славні події 447
Розділ LII, в якому розповідається про пригоду з другою дуеньєю, теж Гореваною, або, інакше, Жалією, іншими словами — з доньєю Родрігес . 450
Розділ LIII. Про злополучний кінець губернаторства Санчо Панси 453
Розділ LIV, в якому мова йде про речі, що стосуються саме цієї історії й ніякої іншої . . . 456
Розділ LV. Про те, що сталося з Санчо в дорозі, а також і про інші дуже цікаві речі 461
Розділ LVI. Про безприкладний і досі небачений двобій між Дон Кіхотом Ламанчським, який заступився за честь дочки дуеньї доньї Родрігес, та лакеєм Тосілосом 464
Розділ LVII, що розповідає про те, як Дон Кіхот розстався з герцогом, а також про те, що відбулося між ним і моторною та бідовою Альтісідорою, дівчиною-покоївкою герцогині 468
Розділ LVIII, в якому мова йде про те, як на Дон Кіхота посипалося стільки пригод, що вони не давали йому перепочинку 468
Розділ LIX, в якому розповідається про надзвичайну подію, що трапилася з Дон Кіхотом і що може зійти за пригоду 476
Розділ LX. Про те, що трапилося з Дон Кіхотом на шляху до Барселони 482
Розділ LXI. Про те, що трапилося з Дон Кіхотом при в'їзді в Барселону, а також і про інші речі, цілком правдоподібні при всій їхній видимій безглуздості 490
Розділ LXII, який розповідає про пригоди з чарівною головою, так само і про інші дрібниці, про які неможливо не розповісти 491
Розділ LXIII, який розповідає про нещастя, що спіткало Санчо Пансу під час огляду галер, і про незвичайну пригоду з прекрасною мавританкою 499
Розділ LXIV, що розповідає про пригоду, яка принесла Дон Кіхотові більше горя, ніж усі, що до цього часу в нього були 503
Розділ LXV, в якому повідомляється про те, хто був Рицар Білого Місяця, і розповідається про визволення дона Грегоріо, а також і про інші події 506
Розділ LXVI, в якому викладається те, про що читач прочитає, а слухач почує 509
Розділ LXVII. Про те, як Дон Кіхот вирішив стати пастухом і до закінчення річного строку жити серед полів, а також і про інші речі, справді приємні й чудові 511
Розділ LXVIII. Про одну свинську пригоду, що випала на долю Дон Кіхота 513
Розділ LXIX. Про найрідкіснішу і найдивовижнішу з усіх подій, які на протязі великої цієї історії з Дон Кіхотом траплялися 517
Розділ LXX, що йде за шістдесят дев'ятим і розповідає про речі, не зайві для правильного розуміння цієї історії 519

Розділ LXXI. Про те, що сталося з Дон Кіхотом і його зброєносцем Санчо, коли вони їхали до себе в село 522
Розділ LXXII. Про те, як Дон Кіхот і Санчо приїхали до себе у село 526
Розділ LXXIII. Про знамення, що сталися при в'їзді Дон Кіхота в його село, так само і про інші події, що служать для прикраси і більшої правдоподібності великої цієї історії 529
Розділ LXXIV. Про те, як Дон Кіхот занедужав, про складену ним духівницю і про його смерть . 531
Примітки 537

digitized by ukrbiblioteka.org

Редактор Т. Черторижська
Художній редактор Р. Ліпатов
Технічні редактори Г. Яценко,
В. Смородський
Коректори Є. Карлаш, Л. Брожичек,
О. Лук'янчук

Мигель де Сервантес Сааведра.
Дон Кихот Ламанчский
(На украинском языке)

Здано на виробництво 5. VIII. 1955 р. Підписано до друку 18. X. 1955 р. Формат 60×92/8.
Фіз. друк. арк. 70,5+1 вкл., умов. друк. арк. 70,5.
Обл.-вид. арк. 66,76. Тираж 30 000. БФ 14333.
Зам. 691.
Видавництво ЦК ЛКСМУ «Молодь». Київ,
вул. Ворошилова, 3.

Друко-хромолітографія «Атлас» Головвидаву
Міністерства культури УРСР, Львів,
Зелена, 20.

digitized by ukrbiblioteka.org